

ISMA
ANNO 1994

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF PHILOLOGICAL EDUCATION IN THE ERA OF DIGITALIZATION: EUROPEAN AND NATIONAL CONTEXTS

Scientific monograph

2023

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

**Sumy State Pedagogical
University named
after A. S. Makarenko**

ISMA
ANNO 1994

**ISMA University
of Applied Sciences**

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT
OF PHILOLOGICAL EDUCATION
IN THE ERA OF DIGITALIZATION:
EUROPEAN AND NATIONAL CONTEXTS**

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING
2023**

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 4 dated 25.04.2023*

REVIEWERS:

Head of the Editorial Board – **Semenog Olena Mykolaivna**, Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko;
Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, President of ISMA University of Applied Sciences;

Bahatska Olena Viktorivna – PhD in Philology, Senior Lecturer at the Department of English Philology and Language Education, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko;

Rud Olha Mykolaivna – PhD in Philology, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

Trends in the development of philological education in the era of digitalization: European and national contexts : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. 784 p.

© Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko, 2023

© ISMA University
of Applied Sciences, 2023

ISBN 978-9934-26-303-3

CONTENTS

SLAVIC LANGUAGES	1
FEATURES OF DATA COLLECTION AND PROCESSING FOR NEURAL NETWORK MODELING OF LANGUAGE CATEGORIES (Dovhan O. V.).....	2
1. Data collection and processing for neural network modeling	4
2. Neural network modeling of language categories in the context of language data	8
THE MAIN DIRECTIONS OF SEMASIOLOGICAL RESEARCH IN THE 20TH – 21ST CENTURIES (Lozova N. H.).....	18
1. Typological varieties of semas. Concept of semantic (semasiological) and seminal spaces	19
2. Development directions of cognitive semasiology	23
3. Cognitive aspects of semasiological terminology	31
4. Thematic, ideographic and conceptual organizations: differentiation of concepts.....	34
PECULIARITIES OF THE SYSTEM ORGANIZATION OF TERMINOLOGIES OF THE INTERMEDIATE TYPE OF LEGAL FIELDS OF KNOWLEDGE (BASED ON THE MATERIAL OF THE TERMINOLOGY OF INFORMATION LAW) (Melnik P. V.)	44
1. The main trends in the organization of modern terminological systems of the intermediate type.....	45
2. Correlation of the terminology of information law with the terminologies of related fields of knowledge	49
INDIVIDUAL AUTHORS' COMPLEX ADJECTIVES OF POETIC LANGUAGE IN THE XX-TH CENTURY (Rud O. M.).....	58
1. Theoretical issues of researching individual authors' neologisms of the poetic language in the XX-th century	59
2. Structural characteristics of individual authors' complex adjectives	62
3. Semantic and functional peculiarities of individual authors' complex adjectives	64
STRUCTURAL, SEMANTIC AND MOTIVATIONAL, VISUAL PARAMETERS OF CONFECTIONERY NAMES OF DOMINIK TRADE MARK (Syzonenko N. M.).....	74
1. Theoretical foundations of confectionery names study	75
2. Structural and motivational-semantic features of confectionery names of Dominik trade mark	82
3. Visual representation of Dominik trade mark names	90

4. The structural and semantic field of names of confectionery products of TM Dominik (based on the results of the associative experiment and the parametric method)	95

UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURE 106

VIRTUAL DRAMA ANTHOLOGY “UNTITLED WAR”.	
LES KURBAS NATIONAL THEATER ARTS CENTER:	
A NEW ARTISTIC WORD ABOUT WAR (Bondareva O. Ye.).....	107
1. Virtual anthology as an operational format of dramatic literature in the conditions of war	108
2. On the eve: plays about war until February 24, 2022	112
3. Full scale invasion: new coordinate system.....	115
4. War. Woman	119
5. Dialogues with Charon	123
6. City of Mary	126

INTERMEDIALITY OF UKRAINIAN LITERATURE:	
DEVELOPMENT TRENDS, FORMATION STAGES, NATIONAL	
IDENTITY (Horbolis L. M.).....	131
1. Intermedial vectors of Ukrainian writing of the 16th – 19th centuries ..	132
2. Intermedial strategies of Ukrainian writing of the 20th century and beginning of 21st century	144

ROMANCE, GERMANIC LANGUAGES 160

THE CATEGORY OF POLITICAL CORRECTNESS IN THE ENGLISH	
NEWSPAPER DISCOURSE: FUNCTIONAL AND PRAGMATIC	
PERSPECTIVE (Aleksenko S. F.).....	161
1. The prerequisites of problem emergence and the problem statement....	161
2. Methodology of studies of political correctness as cultural and linguistic phenomenon and pragmatic category.....	168
3. The typology of pragmatic functions of politically correct language units in the English newspaper discourse	176

WOMAN GENDER IDENTITY IN THE CONTEMPORARY	
ENGLISH LANGUAGE: LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS	
(Bahatska O. V., Barkova Yu. V.).....	191
1. Linguistic constructing of gender and gender identity	192
2. Lexical means to denote woman gender identity in the contemporary English language	199

CO-EXISTANCE AND CO-INFLUENCE OF ENGLISH AND UKRAINIAN IN CANADA (Bondarenko V. O.)	219
1. The brief history of the Ukrainian immigration to Canada and the introduction of the Ukrainian language in the English-speaking society	220
2. Lexical, grammatical and phonetic co-impact between English and Ukrainian in Canada	231
HISTORIC VARIATION OF PRAGMATIC VARIANTS OF THE SPEECH ACT OF APOLOGY IN THE ENGLISH XVI–XXI CENTURIES DISCOURSE (Burenko T. M.)	247
1. The research corpus and socio-ethical foundations of historic variation of apology in the discourse of the British linguistic and cultural community	247
2. Historic variation of pragmatic variants of the speech act of apology	253
3. Historic variation of apology in complex speech acts	268
LANGUAGE MEANS OF CREATING THE ISLAMIC THREAT IMAGE IN ENGLISH MEDIA DISCOURSE (Dokashenko T. V.)	277
1. The lexical-semantic means of Islamic threat image representation in the modern English media discourse	278
2. The stylistic means of Islamic threat image representation in the modern English media discourse	289
DYNAMICS OF THE SYSTEM OF STRONG VERBS IN THE GERMAN LANGUAGE (Kiyko S. V., Shykerynets Zh. Yu.) ...	303
1. Strong and weak verbs of the German language in synchronic and diachronic aspects	304
2. Material and research methods	307
3. Reasons for preservation or loss of strong conjugation	311
4. Alternation in the paradigm and preservation of strong conjugation	316
THE MODERN NOMINATIVE SPACE OF ENGLISH ECOLOGICAL DISCOURSE (Kovalenko A. M., Topylina V. B.)	322
1. The lexical-semantic approach to the analysis of modern English ecological discourse	322
2. Neologization of the nominative space of modern English ecological discourse	326
3. Euphemization of the nominative space of modern English ecological discourse	335
4. Terminologization of the nominative space of modern English ecological discourse	338

SPEECH INFLUENCE REALIZATION IN ENGLISH PARENTAL DISCOURSE (Kozlova V. V.)	345
1. English parental discourse in the modern discourse paradigm	346
2. Specificity of speech influence in parental discourse	351
3. Semantic and syntactic means of speech influence realization in English parental discourse	355
DISCURSIVE CONFIGURATIONS OF THE CONCEPT PARTNERWAHL/PARTNER CHOICE IN THE GERMAN VIRTUAL DISCOURSE (Pasyk L. A.)	368
1. Concept as an object of study in cognitive linguistics	369
2. Discursive configurations of the concept PARTNERWAHL/PARTNER CHOICE	371
THE TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONALISMS IN THE GERMAN ECONOMIC LANGUAGE (Slaba O. V.)	394
1. The concept of internationalisms and their place among borrowings ...	395
2. The reasons for the emergence of internationalisms and their classification	400
FORMATION OF THE DISCURSIVE COMPETENCE IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS BY MEANS OF ACADEMIC WRITING (Cherchata L. M.)	416
1. Topicality and problem formulation	416
2. Analysis of the state of problem research and determination of ways to solve it	417
ENGLISH LANGUAGE RESOURCES FOR ONLINE PRACTICE IN WRITING (Yurko N. A., Romanchuk O. V., Styfanyshyn I. M.)	428
1. The resources for spelling and grammar checking	430
2. The resources for vocabulary build-up	432
3. The resources for creativity enhancement	433
4. The resources for writing style improvement	435
GENERAL LINGUISTICS	440
CONCEPT RESEARCH ALGORITHM: A LINGUOSYNERGETIC ASPECT (Molhamova L. O.)	441
1. Concept research methods	443
2. Structure of a concept as the key to its analysis	450
3. Linguosynergetic approach to concept research	455

LANGUAGE AND MASS MEDIA	467
POLISH PRESSONYMS: DENOTATIVE AND NOMINATIVE	
CLASSIFICATION (Gontsa I. S.).....	468
1. Structural and grammatical features of Polish pressonyms	469
2. Lexical and semantic characteristics of Polish pressonyms	477
3. Functional and pragmatic characteristics of Polish pressonyms	486
LINGUOSEMANTIC CHARACTERISTICS OF MODERN	
ENGLISH-LANGUAGE SPORTS DISCOURSE	
(Pavlenko I. O., Skachedub N. M.).....	493
1. Lexical and semantic features of modern English-language sports discourse	494
2. Phraseological features of modern English-language sports discourse	499
3. Stylistic language tools of modern English-language sports discourse	503
PECULIARITIES OF MODERN ANTI-UKRAINE MANIPULATIVE	
PROPAGANDA IN THE TEXTS AND HEADLINES OF RUSSIAN	
NEWS REPORTS (Posmitna V. V.).....	
1. Theoretical basis of manipulative propaganda research.....	512
2. Actual goals, methods, and means of anti-Ukrainian manipulative propaganda in the texts and headlines of Russian information messages	523
CONVERGENT PHENOMENA OF METALOGICAL	
A PRIORI RECEPTION: INTERTEXTUAL EXCURSIVENESS	
OF INVESTIGATIVE TEXTS (Stiekolshchykova V. A.)	
1. Factors of efficiency and effectiveness in the suggestive dimension	537
2. Intertextuality of investigative texts: influence aspects.....	543
SOME STYLISTIC PECULIARITIES OF THE TOP NEWS	
IN THE NEW YORK TIMES' MORNING EMAIL NEWSLETTERS	
(Shaparenko O. V.)	
1. The goal and the specific tasks of the work; analysis of the research into problem.....	552
2. Identifying the main topic of the news of the year 2022	554
3. Some stylistic peculiarities of the newspaper articles with examples from the <i>The New York Times' Morning Briefing</i> newsletters.....	558

INTERCULTURAL COMMUNICATION	567
THE IMAGE OF A DANDY IN OSCAR WILDE’S FICTION (Ihoshev K. M.)	568
1. The problem’s prerequisites emergence and the problem’s formulation	569
2. The analysis of recent research and publications on the topic	569
3. A short review of the history of aestheticism and an attempt at defining the phenomenon of the dandy	572
4. Dandies in Oscar Wilde’s selected fiction	581
A PROFANE INTERPRETATION OF THE “ <i>FRIEND – FOE</i> ” OPPOSITION AS IDENTIFICATION CODE OF ETHNIC CONSCIOUSNESS (Semashko T. F.)	590
1. Prerequisites for a profane understanding of the “ <i>friend – foe</i> ” opposition	592
2. Ethnocentric worldview of Ukrainians as the basis of self-identification and differentiation	594
3. The psychological component of the “ <i>friend – foe</i> ” opposition	597
4. The binary of the “ <i>friend – foe</i> ” opposition universal classifier of ethnocultural stereotypes	599
MODERN TRENDS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGES AND LITERATURE	606
ESSAY AS A CURRENT WAY OF COMMUNICATION FOR EDUCATORS: PERSONALLY-ORIENTED, SOCIAL-PHILOSOPHICAL, COMPOSITION-SPEECH ASPECTS (Hrona N. V.)	607
1. Essay as a synthetic type of text	608
2. The compositional and speech aspect of the essay	610
3. General features of an essay	613
4. Essay structure (formal)	614
5. Essay writing techniques	614
6. Propedeutic tasks and exercises of a personally oriented nature	622
THE MAIN FORM OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE (Kucherenko I. A.)	632
1. Aspect lessons of the Ukrainian language	634
2. Lessons in the development of communication skills	639
3. Non-traditional lessons of the Ukrainian language	647

THE POTENTIAL OF CARICATURES IN FORMING ORAL PRODUCTION COMPETENCE OF PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS (Podosynnikova H. I., Mokrenko V. S.)	658
1. The psychological, linguistic and communicative peculiarities of forming oral production competence of pre-service English teachers ..	659
2. The aim, contents and assessment of forming oral production competence of pre-service English teachers	663
3. Authentic caricature as the tool of forming oral production competence of pre-service English teachers	668
TRAINING OF A TEACHER OF UKRAINIAN PHILOLOGY IN THE CONDITIONS OF WAR: EUROPEAN PRIORITIES (VALUES) AND NATIONAL EXPERIENCE (Semenog O. M.)	683
1. European priorities (values) and practices regarding the training of future philology teachers	685
2. National experience of professional training of the future teacher of Ukrainian philology in the conditions of war	690
3. Professional practice in dimensions of partnership interaction	698
FORMATION OF INFO-MEDIA LITERACY OF FUTURE TEACHERS MEANS OF MEDIA EDUCATION (Yachmenyk M. M.)	712
1. Concept and classification of means of media education in scientific sources	714
2. Formation of info-media literacy of future teachers by means of media education	717
DIGITAL TECHNOLOGIES IN PHILOLOGICAL EDUCATION	727
MEDIA EDUCATION IN THE PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM OF THE FUTURE LEXICOGRAPHER (Hromova N. V.)	728
1. Media competence is a professionally important competence of a modern teacher	729
2. Ways of integration and formation of media competence in the course “Methodology of teaching the Ukrainian language”	733
PROTECTION OF INFORMATION DURING TRANSLATION ACTIVITIES USING PROFESSIONAL ELECTRONIC RESOURCES (Matviienko L. H.)	744
1. Information security as an integral component of the organization of translation activities	745
2. Specifics of the organization of automated and machine translation	753
3. Analysis of translation software	758

01

CHAPTER

Slavic languages

FEATURES OF DATA COLLECTION AND PROCESSING FOR NEURAL NETWORK MODELING OF LANGUAGE CATEGORIES

Dovhan O. V.

INTRODUCTION

The term “technology” (from the Greek *techne*) means skill, ability, etc. At the same time, this term carries a certain procedural nature, as it can mean both “a set of knowledge, information about the sequence of individual production operations in the process of producing something” and “a set of methods of processing or processing materials, manufacturing products, conducting various production operations”¹. Therefore, the term can be used to refer to a certain set of data, as well as the ways in which they are used, collected and processed.

In the context of scientific activity, which is differentiated, relevant and up-to-date, it is advisable to talk about both possible interpretations of the above concept. After all, scientific activity is a tool for cognition of ontological reality through gnosiological (from the Greek *γνώσις* – “knowledge”), i. e. cognitive, which, in turn, is aimed at studying episteme (from the Greek *ἐπιστήμη* – “knowledge”), i. e. information or data in the ontological (from Latin *ontologia* and ancient Greek *ὄν* – being or existing) plane. From the point of view of linguistics, this means the research (epistemology) of the categories of the language polysystem (epistemology) in the context of linguistic pragmatics (ontology)².

Today, the tendency to develop, deepen, and actualize interdisciplinarity has transformed the conventional forms of scientific activity. The aforementioned modification is not related to the transformation of scientific practices, the integration of the mathematical paradigm into humanities research, or anything else (although all of this is happening), but rather to the change in the flow of data. This process refers to the arithmetic growth of the volume of data flow, as well as its rapid differentiation (stratification) and the constant inclusion of more and more new types (log files, email, social networks, etc.).

Since data management is the core of scientific activity, the above causes a number of problems that impede the conduct of high-quality and thorough

¹Технологія – Технологія. *Горюх* : вебсайт. URL: <https://cutt.ly/44Cqnyр> (дата звернення: 31.03.2023).

²Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; головний редактор В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

research without the use of new tools. This is due to the fact that the aforementioned tools limit the process of processing incoming data to their capacity. The point is that the tendency to increase the amount and types of data that are constantly collected, stored and transmitted by information technology is changing the priorities of modern science, economics and culture³.

In order to avoid confusion in the context of our research, we should position science itself as a certain set of data on the sequence of certain actions to achieve the desired result (ideal nature). Instead, scientific activity itself should be presented as the embodiment of its concept, which has a secondary (non-ideal) nature, which is not due to the quality or breadth of coverage, but to the primacy of localization in the temporal (temporal) field. We are talking about the epistemological basis of scientific activity – data and work with them: generation, analysis, structuring, visualization, etc. It is clear that data can be produced, interpreted, and accumulated, but scientists first process them in a certain way, creating something new from them⁴.

At the same time, it is necessary to take into account such trends in the use of modern data as their intermedial, intertextual, interauditory nature, etc. In turn, these features create the need to develop a fundamentally new approach to data collection and processing – a new scientific toolkit that would be universal for all fields of knowledge. We are talking, first of all, about tools adapted for analyzing various interpretations, transformations and other of sense, which are essential for working with language categories⁵.

In our opinion, the best option in this case is to use Data Science methods, a science that combines Big Data analysis, elements of mathematical statistics, rhetoric, etc., as well as a special approach to analyzing and building correlations between different types of data. This versatility of its tools allows for a thorough analysis based on data in the fullness of their interrelationships with the environment (discourse). The objects of Data Science analysis are data of various kinds: relational (ordered, structured, or tabular) and non-relational (multimedia data of various kinds and types).

³ Джус С. І. Потреба використання DATA SCIENCE & BIG DATA ANALYSIS (Наука про дані та аналіз великих даних) у сучасному статистичному та фінансовому світі. *Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2017. С. 53.

⁴ Comparative effectiveness of convolutional neural network (CNN) and recurrent neural network (RNN) architectures for radiology text report classification / Banerjee I. et al. *Artificial intelligence in medicine*. 2019. № 97. P. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2018.11.004>.

⁵ Sethia D., Singh P., Mohapatra B. Gesture Recognition for American Sign Language Using Pytorch and Convolutional Neural Network. In: *Intelligent Systems and Applications: Select Proceedings of ICISA 2022*. Singapore : Springer Nature Singapore, 2023. P. 307–317. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-19-6581-4_24.

The main thing is that the aforementioned science is in line with the process of integrating linguistics into the mathematical paradigm through the use of multi-tools for processing data of any nature⁶. We are not talking about a specific field of science in general and linguistics in particular. Undoubtedly, modeling language categories will be especially useful for computer and mathematical linguistics. However, the point here is to approach the language polysystem from the standpoint of algorithmization of language units, categories, etc., in particular, the peculiarities of data collection and processing for this purpose.

Naturally, the issues of creating, collecting, structuring and processing (primarily analytical and synthetic) data are relevant due to the aforementioned increase in their number⁷. Data are being accumulated, classified, analyzed, processed, etc., but all these processes (from searching to finding correlations in them) are becoming more and more expensive. That is why the issue of using appropriate tools for scientific activities is becoming more and more acute, as they enable the reuse of updated data. We are talking about cases when already known data have an alternative interpretation in a different context.

Thus, by using new tools that are focused on working with different types of data and adapted to track correlations between them, we get more complete and thorough research results. In the context of data collection and processing, such tools are productive because they will be adapted to work with this type of information, taking into account the fullness of the latter's existence and the network of cultural and linguistic practices associated with it, which is the relevance of our research.

1. Data collection and processing for neural network modeling

The problem of collecting and processing data to build neural network models of language categories is important and relevant for scientific linguistic research, machine learning, Data Science, and Big Data analysis. First of all, this is due to the universal nature of data processing tools (in particular, language data), since methods and models for such operations have cross-cutting potential⁸. We are talking about their use in translation studies (in particular, machine translation), natural language analysis, etc., as well as in working with data sets in general.

⁶ Cielen D., Meysman A. D. B., Ali M. Introducing Data Science. Big Data, Machine Learning, and more, using Python Tools. New York, 2016. 322 p. P. 1–2.

⁷ Heidari M., Rafatirad, S. Using transfer learning approach to implement convolutional neural network model to recommend airline tickets by using online reviews. In: *2020 15th International Workshop on Semantic and Social Media Adaptation and Personalization SMA. IEEE*, 2020. P. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1109/SMA49528.2020.9248443>.

⁸ Pater J. Generative linguistics and neural networks at 60: Foundation, friction, and fusion. *Language* 95.1 2019. P. 41–74. DOI: <https://doi.org/10.1353/lan.2019.0009>.

Data Science is the art of uncovering ideas and trends that are hidden behind a certain set of data, and in this sense, it is an information technology. That is, a process that uses a set of tools and methods for collecting, processing and transmitting data (primary information) to obtain new quality information about the state of an object, process or phenomenon (information product). Data Science is an extension of statistics that is able to cope with the huge volumes of data produced today⁹.

At the same time, Data Science tools are virtually unlimited: clustering, neural networks, boosting, trees, Natural Language Processing, etc. The advantage of new methods for research in any subject area is that a well-constructed system based on well-chosen Data Science tools allows for large-scale research with a minimum of hardware resources.

This is due to the fact that most of the tools work on the GitHub principle: all data, tools, and the experiment itself are in the cloud and can be used locally on the desktop version if desired. A good example of this is Watson Studio, Jupiter Notebook, Apache, Scala, etc. Naturally, collecting and processing data to build neural network models is only one of the options for implementing the process of analyzing and processing the occurrence of language categories, in particular, natural language. At the same time, neural network modeling is a universal tool for scientific research, as it has a multi-subject nature of its use (in particular, in linguistics, it can be the creation, classification, recognition, processing, etc. of data)¹⁰.

Nevertheless, it is more productive than others due to the integration of its work: by using neural network modeling in the spirit of the Data Science methodology, i. e., approaching the process as analysts rather than linguists, researchers obtain results that can be integrated into multi-subject grant research, which is a definite plus. However, the main problem remains the rather complicated process of preparing for the collection and processing of data for neural network modeling. The core difficulty in this process is the design of approaches and methods for collecting and processing data: we are talking about the selection, discovery, structuring, and phasing of a large amount of data to be used for machine learning.

It is clear that the selection of data sets in this case depends on the linguistic categories that are the object of analysis of a particular linguistic research. Thus, when studying the stylistics of certain data sets, it is worth using a variety of data sources (text corpora, social networks, Internet resources: websites, web portals, etc.). In addition to the resources for training, as

⁹ Cielen D., Meysman A. D. B., Ali M. *Introducing Data Science. Big Data, Machine Learning, and more, using Python Tools.* New York, 2016. P. 1.

¹⁰ Comparative effectiveness of convolutional neural network (CNN) and recurrent neural network (RNN) architectures for radiology text report classification / Banerjee I. et al. *Artificial intelligence in medicine.* 2019. № 97. P. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2018.11.004>.

mentioned above, it is necessary to design the stages of updating certain sources, because in case of incorrectly built machine learning, the researcher will have to retrain, which means a loss of time and reduced efficiency.

As you know, neural network training takes place in layers, and completion of each layer means acquiring certain skills in working with these neural network models. To move from training on one layer to training on another, you need to think about a logical connection, and the information on each layer should be characterized by continuity and consistency, otherwise the neural network will not successfully assimilate the information¹¹. Particular attention should also be paid to the specifics of the neural network model's work with data, namely, approaches to working with it to improve the parsing process. For example, it is productive to use technologies such as data pruning and preprocessing to make the data more representative.

In addition, it is advisable to improve the adaptability of the neural network model to the linguistic design of the data, in particular, for derivatological research, it is advisable to take into account their features by updating lemmatization (turning a word into a dictionary form or lemma, in other words, transforming the form of words into the original one), stemming (reducing words to the base by dropping the ending or suffix), etc.¹².

In our opinion, the key to preparing for the collection and processing of data for neural network modeling of language categories is the localization of characteristics that reflect the desired linguistic features. Thus, it is advisable to use word-formation, stylistic, morphological, syntactic, semantic, lexical, etc. features that will help the neural network model focus on the necessary language units or levels, thereby improving the accuracy and efficiency of its work.

As mentioned above, the Data Science toolkit, which includes neural network modeling, characterizes inclusion in the discourse, which, in turn, necessitates taking into account the specifics of the linguistic and cultural polysystems of a particular ethnic group. For example, it is advisable to take into account the peculiarities of semantics, temporal representation, the originality of syntax and phraseology, etc. of a language that will affect the process of neural network modeling. In particular, it is worth predicting the

¹¹ Deep learning and natural language processing in computation for offensive language detection in online social networks by feature selection and ensemble classification techniques / Anand M. et al. *Theoretical Computer Science*. 2023. № 943. P. 203–218. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tcs.2022.06.020>.

¹² Jayasudha J., Thilagu M. A Survey on Sentimental Analysis of Student Reviews Using Natural Language Processing (NLP) and Text Mining. In: *Innovations in Intelligent Computing and Communication: First International Conference, ICIICC 2022, Bhubaneswar, Odisha, India, December 16–17, 2022, Proceedings*. Cham: Springer International Publishing, 2023. P. 365–378. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-23233-6_2.

peculiarities of realities and gaps in the data sets of the language being studied¹³.

In general, the preparation of data collection and processing for neural network modeling of language categories is an important milestone in the context of studying the phenomenon of the language polysystem and the evolution of both methods and tools for such research. At the same time, the aforementioned research is significant from the standpoint of the powerful development of machine learning and automatic data processing for any field of knowledge, including linguistics. Thus, neural network modeling is a significant step in the context of scientific activity, as it affects entire research areas: from machine translation to speech recognition, as well as data mining of any nature.

In terms of linguistics, the ability to automatically classify text arrays by topic, genre, type, etc. is significant¹⁴. Neural networks with the Convolutional Neural Networks (CNN) or Recurrent Neural Networks (RNN) architecture, which can distinguish the above characteristics, are productive for such work. The use of such tools will provide the ability to initially screen textual data coming from various sources (social networks, the Internet, etc.) to speed up the processing process¹⁵.

The use of neural-frontier models for automatic text translation (e. g., Google Translate, DeepL Translate, which are used in online services or can be installed as a browser extension) is illustrative. Such neural network models can automatically translate texts, updating the knowledge base of semantics, grammar, morphology, etc. of the language polysystems (the language from which they are translated and the language they are translated into) to provide more accurate and complete translation.

Thus, studying the peculiarities of data collection and processing for neural network modeling of language categories is an important step in line with the trend toward the integration of mathematical and humanities sciences, which allows for high-quality and thorough interdisciplinary research.

As for the actualization of neural network models for modeling language categories, the use of tools in the vein of Data Science (with an emphasis on measurable methods and techniques) allows to reduce the time for conducting research in general, improve the quality and representativeness of data

¹³ Scientometric analysis and classification of research using convolutional neural networks: A case study in data science and analytics / Daradkeh M. et al. *Electronics*. 2022. № 11 (13). DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics11132066>.

¹⁴ Sentiment strength detection with a context-dependent lexicon-based convolutional neural network / Huang M. et al. *Information Sciences*. 2020. № 520. P. 389–399.

¹⁵ Sentiment analysis on twitter data by using convolutional neural network (CNN) and long short term memory (LSTM) / Gandhi Usha Devi et al. *Wireless Personal Communications*. 2021. № 1/10. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11277-021-08580-3>.

processing, and initiate a number of international projects on this basis¹⁶. The results of research conducted with the use of such tools can be updated to improve the performance of a number of programs and services related to machine learning, automatic translation, and others that deal with algorithmization of levels, categories, and units of the language polysystem.

2. Neural network modeling of language categories in the context of language data

Neural network modeling of language categories is a promising area of research in modern linguistics. It has been noted above that the effectiveness of implementing neural network models in linguistic research lies in the ability to cover a large amount of data (Big Data), to find a network of regularities in it, implicit and explicit correlations between the analyzed linguistic material, etc.¹⁷.

It is natural that neural network models are productive for classifying texts according to various criteria (morphological, semantic, stylistic, etc.). In this case, the “starting points” are the linguistic categories of sense and absurdity as elements of a binary code (1 and 0), since here they act as a boundary for certain properties under analysis.

Collecting and processing data to create neural network models is a complex process, as it limits the results of the neural network in general and their completeness, correctness, appropriateness, etc. in particular. Thus, the quality of the materials used for training, the correctness of the task formulation, and the relevance of the materials analyzed by neural network models to this task are the basic milestones of its successful operation.

This is due to the fact that it is necessary to present a representative sample of a text or other dataset for the successful training of neural network models, which would allow them to efficiently classify texts into the desired categories. At the same time, training on large corpora of texts or other data has its own peculiarities: for example, these datasets may contain duplicate information or information that is not representative of a particular language category, and there is a possibility of errors in texts collected from different sources¹⁸.

¹⁶ Transfer learning based recurrent neural network algorithm for linguistic analysis / Sasikala S. et al. *Concurrency and Computation: Practice and Experience* 34.5. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1002/cpe.6708>.

¹⁷ Rahman S., Chakraborty, P. Bangla document classification using deep recurrent neural network with BiLSTM. In: *Proceedings of International Conference on Machine Intelligence and Data Science Applications: MIDAS 2020*. Singapore: Springer Singapore, 2021. P. 507–519. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-33-4087-9_43.

¹⁸ Tanantong T., Yongwattana P. A convolutional neural network framework for classifying inappropriate online video contents. *IAES International Journal of Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 12, Iss. 1. P. 124–136. DOI: <https://doi.org/10.11591/ijai.v12.i1>.

It is clear that depending on the purpose and needs of the researcher (in our case, a linguist), approaches to training neural networks are chosen. For example, a neural network model can be trained on the basis of large corpora of texts (the aforementioned Big Data) from open sources or own datasets created through crowdsourcing.

In our case, a neural network model involved in the research of the basic interdisciplinary problem of sense is productive, which produces the use of the entire range of Data Science tools (we are talking, first of all, about the use of Machine Learning, Neural Networks, natural language research using frameworks and applied analysis of textual data in Python)¹⁹ in the research, whose training is based on the principle of plagiarism detection programs as the main strategy for working with text. It is about finding arrays of texts that are plagiarized and using them as training data for a neural network. In this case, it is advisable to update various techniques of text processing and data vectorization to ensure optimal conditions for its functioning and training.

When it comes to data for neural network modeling of language categories, annotation is an important component of their performance. This process can be implemented using a variety of methods, one of which is manual (classical) annotation or analytical and synthetic text processing. Another option is automatic annotation, which is performed through the use of special software tools²⁰.

The first option involves the manual selection and extraction of language categories in data sets; this process is usually characterized by high quality output, but it is costly and time-consuming. That's why an automated option is preferable when working with Big Data. First of all, this is due to the fact that automatic annotation is performed with the help of various software tools, among which the most productive are partial language and dependent analyzers.

These tools use language grammars and formal rules for the existence and localization of language categories, which leads to a fairly high speed of the process. Despite the high speed and efficiency of the above methods of automatic annotation in the process of working with Big Data, they have their limitations. For example, the accuracy of automatic annotation has certain limitations when it comes to ambiguous or difficult-to-understand language categories, the use of which has no unambiguous interpretation.

It should be noted that the problem of working with large corpora of texts, i. e. Big Data, for training a neural network is the actual collection and processing of such arrays for its training. This is not about annotating data by

¹⁹ Cielen D., Meysman A. D. B., Ali M. Introducing Data Science. Big Data, Machine Learning, and more, using Python Tools. New York, 2016. P. 4.

²⁰ Дранишников Л. В. Нечітке і нейромережеве моделювання в системах управління. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 5. С. 153–159.

linguists, archivists, or document specialists, but about the relevance of the material it analyzes, its relevance for the analysis of a particular language category.

Another option for automatic data collection and processing for neural network modeling of language categories is to use Big Data as a kind of database of materials without preliminary processing. We are talking about the possibility of training a neural network on the frequency of the compatibility or combinability of certain lexical units in the context of a certain semantic environment. In this case, the context of a particular meaning and language practice will be selected based on the frequency of certain “beacons” that are located nearby²¹.

For example, the neural network will choose the variant of the word “braid” as a woman’s hairstyle if it localizes the key concepts “hairstyle”, “hair”, “long”, etc. In fact, this option is a research of the use of language categories in the context of discourse, that is, the context in which they are actualized. Thus, it is possible to track the change in the meaning of certain language categories depending on the environment, which will help improve the degree of understanding of the language polysystem and the features of its recognition by the neural network model.

Typically, text processing is based on N-gram models, which calculate the occurrence of a particular element based on its frequency in the text. The probability of occurrence is estimated after calculating the intensity of repetition of the corresponding n-grams. This processing includes all levels of the language polysystem: phonological, morphological, lexical, syntactic, semantic, etc. For example, the semantic and lexical levels were the basis for the work of a number of research institutions in the United States and Japan. Researchers from these countries have developed a method for detecting fake news by measuring its thematic differentiation. According to the researchers, fake news is characterized by less thematic diversity of messages.

The researchers’ method of detecting fake news is to calculate the diversity of topics using “micro-clustering”. Micro-clustering collects data into small homogeneous groups and creates a set of topics, each of which is composed of one or more clusters. Micro-clusters were extracted from these clusters using data polishing, after which the researchers analyzed the changes in themes within the clusters. This process included identifying the degree of topic diversity by taking into account the number of clusters and words in one cluster²².

²¹ Rahman S., Chakraborty, P. Bangla document classification using deep recurrent neural network with BiLSTM. In: *Proceedings of International Conference on Machine Intelligence and Data Science Applications: MIDAS 2020*. Singapore: Springer Singapore, 2021. P. 507–519. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-33-4087-9_43.

²² Терещенко Л., Гладь С. Неправдивість письмового тексту: шляхи її визначення. *Psycholinguistics*. 2022. № 31 (2). С. 116–136. URL: <https://cutt.ly/Q42Rfwg> (дата звернення: 31.03.2023).

Another option for collecting and processing data for neural network modeling is to create data that is representative of a particular problem. For example, to analyze the problems of linguistic morphology, it is advisable to update linguistic corpora, each word of which has an annotation of its morphemic structure. In this case, the use of such data will allow us to achieve thorough and representative results in the context of building accurate and efficient morphological models.

It is clear that the collection and processing of data for neural network modeling of language categories is determined by the type and kind of neural network model. For example, in the case of active learning, in which the neural network model is trained on a small amount of data and then immediately used to classify data sets, it is necessary to prepare a fixed amount of data that does not allow for different interpretations.

Such unambiguity is extremely important in this case, since the main emphasis here is on a special algorithm that helps the neural network model identify the most significant texts that require manual analysis by the researcher. In turn, a resolution from a scientist who will conduct the above analysis and provide feedback in the form of a specific resolution will improve the performance of the neural network. At the same time, the researcher should understand that such a correction will not replace a properly built structure and training plan for a neural network model, so it is advisable to focus on data collection and processing²³.

A peculiar interpretation of the previous option is productive for data collection and processing – updating the methods of training a neural network model with and without a teacher. In the first case, we are talking about using labeled text data, which allows the neural network model to track correlations between input and output labels. For example, to classify text data by topic, it is advisable to use labeled data, which will allow the neural network to quickly learn to classify it by this parameter. This method requires relatively less data collection and processing by the researcher, as most of the actions for this purpose do not take much time. In the second case, the process is similar, but there is no labeling, instead, the neural network model independently builds the necessary connections and dependencies between the data, features of their structure, etc. The second case is productive for automatic clustering of texts by similarity.

The variability of data collection and processing methods for neural network modeling of language categories is also interesting. We are talking, first of all, about the vector representation of words (word embedding), syntactic and semantic analysis of text data, etc. Remember that the choice of

²³ Shaji B., Singh R., Nisha K. L. High-performance fuzzy optimized deep convolutional neural network model for big data classification based on the social internet of things. *The Journal of Supercomputing*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11227-022-04974-7>.

a particular approach to data collection and processing should correlate with the object, purpose, hypothesis, etc. of our linguistic research. In this context, the variety of tasks and evaluation metrics is important: for example, text classification tasks require fine-tuning (accuracy, sensitivity, specificity, etc.), while generation tasks only require representation of the quality of the above process (for example, BLEU and ROUGE)²⁴.

It is worth noting that data collection and processing for neural network modeling do not always precede the construction of a neural network model. This is due to the fact that some training methods update the data processing methods available in the neural network model by default: For example, information about its latent state, which allows for automatic text analysis and contextualization in the final decision-making process.

CONCLUSIONS

Thus, the research of the peculiarities of data collection and processing for neural network modeling of language categories is an important and urgent problem of linguistic science, and the research of possible approaches to data collection and processing in the context of Data Science methods and tools is in line with current trends towards building an integrated research with a practical component.

At the same time, the creation, training, and maintenance of neural network models for any purpose is an extremely complex and multi-stage process. Starting from the planning of the research itself (its object, subject, hypothesis, materials, etc.), continuing with the peculiarities of data collection and processing for this work, in particular, a neural network model as a tool for implementing the plan, ending with the structure and type of neural network, as well as the construction of its training, its stages, and materials for it.

Each component of the aforementioned process directly affects the data sought to deploy the neural network model, limiting the results of its work. That is why the choice of approach to data collection and processing, the quality of the materials used (prepared, created, presented, etc.) are the key factors that affect the results, completeness, and quality of a scientific research.

Therefore, continuing research into the peculiarities of neural network models in the context of linguistics will ensure a rapid increase in their efficiency and accuracy in the entirety of linguistic issues. In addition, such work will produce a deeper understanding of the language polysystem as

²⁴ Jayasudha J., Thilagu M. A Survey on Sentimental Analysis of Student Reviews Using Natural Language Processing (NLP) and Text Mining. In: *Innovations in Intelligent Computing and Communication: First International Conference, ICIICC 2022, Bhubaneswar, Odisha, India, December 16–17, 2022, Proceedings*. Cham: Springer International Publishing, 2023. P. 365–378. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-23233-6_27.

a phenomenon of ontological reality, a more thorough understanding of the peculiarities of automatic textual data processing and the specifics and prospects of working with them.

At the same time, linguistic research in this area will allow us to develop optimal scenarios for combining different types and kinds of data collection and processing methods, as well as to develop an optimal sequence of working with them to achieve better results of neural network models. In our opinion, it is promising to combine conventional (traditional) methods and types of work with text data with neural network modeling, mathematical statistics, etc. This approach will provide a better understanding of the peculiarities of language categories and improve the quality of work with them.

It is also productive to use neural network models in the context of solving specific linguistic tasks related to translation studies, language analytics, automatic text processing, etc. In addition to making a significant contribution to the development of linguistics, such research will contribute to the evolution of information technology and ensure the efficiency and completeness of its actualization in various spheres of life.

In this research, we have considered various options for collecting and processing data for neural network modeling of language categories: one of the most effective ways is to use large corpora of texts. In addition, it is also productive to create your own textual data for training neural network models: for example, to build neural network models that are highly accurate and efficient, it is advisable to use specially designed data (linguistic corpora). Another option is active and deep learning, which involves less preparatory work but requires constant response from the researcher, which ensures greater accuracy of the results.

Thus, data collection and processing is an important stage of research using neural network modeling. The choice of the type of neural network, architecture of the neural network model and its parameters, data processing methods for it, peculiarities of data collection, etc. is important because it affects the research results.

That is why the above-mentioned decisions should be determined by the specific research task, available resources, peculiarities of the language polysystem under research, etc. Thus, for complex linguistic categories that do not have a single interpretation, such as the peculiarities of semantic relations between linguistic units, it is advisable to use large and diverse data corpora in terms of nature, structure, content, etc. At the same time, for more obvious and unambiguous tasks, it is worth using specially generated or written data, which will affect the project budget and the timing of its implementation.

For successful neural network modeling of language categories, it is advisable to use a variety of methods: tokenization, vectorization, etc. It is

necessary to determine the features of the optimal architecture and hyperparameters that will ensure high efficiency and accuracy in the modeling process. Pre-training is also productive, when a neural network model is trained on large corpora before its potential is actualized for a specific linguistic research task. This approach provides greater flexibility and versatility of the neural network model used, which directly affects the accuracy and efficiency of its results.

Perspective

Collecting and processing data for neural network modeling of any category is also important in the context of a predictive comparison of the effectiveness of different methods. We are talking about comparing the performance of neural network models with other data processing options: in our opinion, it is productive to compare them with mathematical statistics in general and statistical methods in particular (the latter can be extremely useful in analyzing text arrays, finding trends and paradigms in them).

It is also productive to compare the architectures of different types of neural networks and track the correlations between their structure, functionality, and the results that can be obtained with their help. It is also possible to compare neural network architectures and hyperparameters to find the most optimal model for a particular linguistic research or a number of models for analyzing each specific problem with a particular type of neural network.

In the context of the above-mentioned issues, it is relevant to research the influence of various factors on the process of analyzing a neural network model of language categories. Thus, it is advisable to research the correlation between the amount of input data and the efficiency of the neural network model (speed, accuracy, errors, etc.), the impact of data collection and processing on the result of such a model, the relationship between reducing the dimensionality of feature vectors and the completeness of their analysis, etc.

The prospect of our research is also to research the correlations between linguistic categories and the peculiarities of their occurrence in the linguistic polysystem. For example, it is productive to research the correlations between the phonetic and phonological form of a unit of a language polysystem and its semantic shades, between the peculiarities of its syntactic representation and the breadth of meanings in language practice.

Thus, the research of the peculiarities of data collection and processing for neural network modeling of language categories is an important area of linguistic research in general and linguistic analytics in particular. The specifics of the analysis of efficient operation and parametric data representation are promising in view of the possibility of improving the quality of neural network models in the context of their actualization of research on different levels of the language polysystem, in particular, the analysis of language categories.

SUMMARY

The article analyzes the features of data collection and processing for neural network modeling of language categories. Attention is focused on different methods of data collection and processing from the perspective of mathematical statistics, Data Science, mathematical and computer linguistics. The author outlines the correlation between the objectives of the research and the methods and approaches to data processing, and identifies productive models of data collection and processing. The importance of studying the peculiarities of data collection and processing for linguistic science is emphasized. The specifics of parametric data representation as a direction of actualization of research on different levels of the language polysystem are presented. The influence of various factors on the process of analyzing the neural network model of language categories is analyzed. The prospects for studying the correlation between the amount of input data and the efficiency of the neural network model (speed, accuracy, errors, etc.), the impact of data collection and processing on the result of such a model, the relationship between reducing the dimensionality of feature vectors and the completeness of their analysis, etc. are highlighted.

Bibliography

1. Cielen D., Meysman A. D. B., Ali M. *Introducing Data Science. Big Data, Machine Learning, and more, using Python Tools*. New York, 2016. 322 p.
2. Comparative effectiveness of convolutional neural network (CNN) and recurrent neural network (RNN) architectures for radiology text report classification / Banerjee I. et al. *Artificial intelligence in medicine*. 2019. № 97. P. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.artmed.2018.11.004>
3. Deep learning and natural language processing in computation for offensive language detection in online social networks by feature selection and ensemble classification techniques / Anand M. et al. *Theoretical Computer Science*. 2023. № 943. P. 203–218. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tcs.2022.06.020>
4. Heidari M., Rafatirad, S. Using transfer learning approach to implement convolutional neural network model to recommend airline tickets by using online reviews. In: *2020 15th International Workshop on Semantic and Social Media Adaptation and Personalization SMA*. IEEE, 2020. P. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1109/SMAP49528.2020.9248443>
5. Jayasudha J., Thilagu M. A Survey on Sentimental Analysis of Student Reviews Using Natural Language Processing (NLP) and Text Mining. In: *Innovations in Intelligent Computing and Communication: First International Conference, ICIICC 2022, Bhubaneswar, Odisha, India, December*

16–17, 2022, *Proceedings*. Cham: Springer International Publishing, 2023. P. 365–378. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-23233-6_27

6. Pater J. Generative linguistics and neural networks at 60: Foundation, friction, and fusion. *Language* 95.1 2019. P. 41–74. DOI: <https://doi.org/10.1353/lan.2019.0009>

7. Rahman S., Chakraborty, P. Bangla document classification using deep recurrent neural network with BiLSTM. In: *Proceedings of International Conference on Machine Intelligence and Data Science Applications: MIDAS 2020*. Singapore: Springer Singapore, 2021. P. 507–519. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-33-4087-9_43

8. Scientometric analysis and classification of research using convolutional neural networks: A case study in data science and analytics / Daradkeh M. et al. *Electronics*. 2022. № 11 (13). DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics11132066>

9. Sentiment analysis on twitter data by using convolutional neural network (CNN) and long short term memory (LSTM) / Gandhi Usha Devi et al. *Wireless Personal Communications*. 2021. № 1/10. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11277-021-08580-3>

10. Sentiment strength detection with a context-dependent lexicon-based convolutional neural network / Huang M. et al. *Information Sciences*. 2020. № 520. P. 389–399.

11. Sethia D., Singh P., Mohapatra B. Gesture Recognition for American Sign Language Using Pytorch and Convolutional Neural Network. In: *Intelligent Systems and Applications: Select Proceedings of ICISA 2022*. Singapore: Springer Nature Singapore, 2023. P. 307–317. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-19-6581-4_24

12. Shaji B., Singh R., Nisha K. L. High-performance fuzzy optimized deep convolutional neural network model for big data classification based on the social internet of things. *The Journal of Supercomputing*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11227-022-04974-7>

13. Tanantong T., Yongwattana P. A convolutional neural network framework for classifying inappropriate online video contents. *IAES International Journal of Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 12, Iss. 1. P. 124–136. DOI: <https://doi.org/10.11591/ijai.v12.i1>

15. Transfer learning based recurrent neural network algorithm for linguistic analysis / Sasikala S. et al. *Concurrency and Computation: Practice and Experience* 34.5. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1002/cpe.6708>

16. Джус С. І. Потреба використання DATA SCIENCE & BIG DATA ANALYSIS (Наука про дані та аналіз великих даних) у сучасному статистичному та фінансовому світі. *Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2017. С. 51–56.

17. Дранишников Л. В. Нечітке і нейромережеве моделювання в системах управління. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 5. С. 153–159.

18. Технологія – Технологія. *Горюх* : вебсайт. URL: <https://cutt.ly/44Cqnpur> (дата звернення: 31.03.2023).

19. Терещенко Л., Гладь С. Неправдивість письмового тексту: шляхи її визначення. *Psycholinguistics*. 2022. № 31 (2). С. 116–136. URL: <https://cutt.ly/Q42Rfwg> (дата звернення: 31.03.2023).

20. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; головний редактор В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Information about the author:

Dovhan Oleksii Valentynovich,

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral student at the Department of Slavic Languages

Drahomanov Ukrainian State University

9, Pyrohova str., Kyiv, 01601, Ukraine

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СЕМАСІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У XX – XXI СТОЛІТТЯХ

Лозова Н. Г.

ВСТУП

Семасіологія як окрема галузь мовознавства має тривалий період становлення, основні етапи формування якої аналізує в одній із своїх монографічних праць О. О. Селіванова²⁵. Дослідниця зазначає, що спочатку на позначення розділу мовознавства, який вивчає план змісту мови, значення та смисл її одиниць у мові й мовленні, вживали назву *лінгвістична семантика*, проте в 1825 р. німецький лінгвіст Х. К. Райзиг запропонував назвати науку про значення *семасіологією*. У 1839 р. цей термін було введено до наукового вжитку мовознавчих студій. Як самостійна лінгвістична дисципліна, на думку О. О. Селіванової, семасіологія сформувалася наприкінці XIX ст., коли М. М. Покровський²⁶ уперше зробив спробу сформулювати основні закони семасіологічних перетворень. У 1903 р. А. Цаунер остаточно розмежував лінгвістичну семантику на два напрями, назвавши галузь, спрямовану на дослідження зовнішньої форми й закріплення за нею значень, *ономасіологією* і протиставивши їй *семасіологію*. Сьогодні, зазначає О. О. Селіванова, семасіологія передбачає виконання таких завдань: розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної, когнітивної природи значення; розмежування значення та смислу; встановлення типології значень; визначення семантичної структури лексеми й лексико-семантичного варіанта; з'ясування способів і методик виокремлення значень полісемантів; пояснення природи метафори й метонімії; з'ясування природи семантичного узгодження слів у реченні й тексті; опис польової організації семантики ; дослідження семантики як результату когнітивних процесів категоризації й концептуалізації досвіду; аналіз особливостей індивідуальних смислів і їхнього функціонування; розроблення методик аналізу семантики тощо²⁷.

Серед напрямів семасіологічних дослідження виокремлюють вчення про семи (мінімальні смислові одиниці), типологічні різновиди сем, об'єднання лексичних одиниць на підставі спільності змісту

²⁵ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

²⁶ Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков. М. : Унив. тип., 1895. 123 с.

²⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

(функціонально-семантичне поле, семантичний / семасіологічний та семний простори, тематичні, ідеографічні та концептуальні організації слів), семасіологічні та когнітивні аспекти термінознавства тощо.

У нашій теоретичній розвідці ставимо собі за мету коротко проаналізувати основоположні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників та визначити базові термінопоняття традиційної і когнітивної семасіології. Реалізація поставленої мети передбачає використання методів спостереження та наукового опису (для з'ясування стану вивчення галузі дослідження та фіксації результатів спостереження у вигляді наукової статті).

1. Типологічні різновиди сем. Поняття семантичного (семасіологічного) та семного просторів

У лексикографічних джерелах та мовознавчій літературі віднаходимо чимало визначень терміна *сема* як [елементарного] компонента значення²⁸, мінімальної семантичної одиниці²⁹, найменшої одиниці мовного плану змісту³⁰, найменшого (мінімального) компонента змісту слова³¹, граничного складника лексичного значення слова³², диференційної семантичної ознаки³³. Уважають, що семи у складі одиниць мови мають неоднакове структурне та функціональне навантаження, тому розрізняють семи *лексичні* та *граматичні*, *експліцитні* (формально виражені) та *імпліцитні* (приховані), *ядерні* й *периферійні*, *інтегральні* й *диференційні*, *обов'язкові* та *факультативні* тощо³⁴. У деяких лексикографічних джерелах зазначено, що сема не має своїх відповідників у плані вираження; сукупність сем утворює *семему*, якій у плані вираження відповідає лексема³⁵.

²⁸ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

²⁹ Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

³⁰ Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : «Либідь», 2001. 224 с.

³¹ Мала філологічна енциклопедія / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.

³² Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2 т. / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлёва и др. ; под общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова. Т. 1. М. : Флинта ; Наука, 2008. 840 с.

³³ Новиков Л. А. Сема. Лингвистический энциклопедический словарь. М. : СЭ, 1990. С. 437–438.

³⁴ Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

³⁵ Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : «Либідь», 2001. 224 с.

Саму процедуру виділення сем в значенні слів мовознавці називають *компонентним аналізом* і проводять вибудовуванням бінарних опозицій³⁶.

Виділяючи *категорійні* семантичні ознаки, за якими весь словниковий запас мови може бути розбитим на певні класи, Д. Н. Шмелєв використовує термін-гіперонім *категорійні семи* та його гіпоніми – *класеми, підкласеми, родосеми* та *видосеми*, що дало змогу визначити категорійні семи як семи, що відповідають класам, підкласам, розрядам, групам явищ об'єктивної дійсності³⁷.

Ж. П. Соколовська виділяє *архісему* – спільну сему родового значення, розрізняючи семи видового значення, які можуть бути двох типів: *описові*, тобто ті, що відбивають властивості предмета, та *відносні*, які відображають зв'язки різних об'єктів. На нижчому рівні виокремлює *потенційні* семи, що відбивають потенційні властивості предметів і актуалізуватися в певних умовах³⁸.

З. Д. Попова й Й. А. Стернін, зазначаючи, що термін *сема* на позначення найменшого компонента значення уперше вжив В. К. Скалічка, наводять перелік інших термінів на позначення цього компонента (за працями Л. Єльмслева, А. К. Жолковського, А. Вержицької, А. О. Уфімцевої та ін.). При цьому визначають сему як семантичну одиницю, що є компонентом семеми й відбиває певну ознаку позначуваного предмета чи поняття. На думку мовознавців, членування семеми на семи теоретично нескінченне. Що ж до типологічних різновидів сем дослідники вирізняють такі: 1) *денотативні – інтегральні* (їх називають по-різному: *архісемами, частиномовними семами, класемами, маркерами, груповими диференційними ознаками*) та *диференційні* (за характером конкретного змісту їх поділяють на: *постійні, ймовірні, описові, відносні*); серед описових виділяють *диспозиційні* семи, *побутові й професійні, антонімічні, градуальні та симетричні/несиметричні; парадигматичні й синтагматичні, актуалізовані/неактуалізовані*; 2) *конотативні – емоційні й оцінні*³⁹.

Огляд класифікацій сем подає також О. О. Селіванова, яка зазначає, що термін *сема* увів Б. Потье, та наголошує, що в сучасній семантиці семний аналіз застосовує певну метамову, яка є набором тих чи тих сем:

³⁶ Новиков Л. А. Сема. Лингвистический энциклопедический словарь. М. : СЭ, 1990. С. 437–438.

³⁷ Шмелєв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М. : Наука, 1973. 280 с.

³⁸ Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике. Київ : «Вища школа», 1979. 192 с.

³⁹ Попова З. Д. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учебное пособие. Изд. 2-ге, испр. и доп. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 176 с.

класами, інтегральної (архісеми), диференційних (гіпосем), потенційних (оказіональних). Проте, за словами відомої дослідниці, деякі лінгвісти розширюють класифікацію сем уведенням категорійних, граматичних, лексико-граматичних (Г. Шипіцина), експліцитних та імпліцитних (У. Вейнрейх), а також яскравих, градуальних, граматичних, словотвірних; обов'язкових і факультативних сем⁴⁰.

1. Останнім часом у лінгвістиці активізується функціональний підхід до вивчення мови, представники якого вважають, що дослідження в галузі лексичної семантики потрібно розпочинати з визнання та віднаходження якогось загального значення. Зокрема В. Е. Райлянова вважає, що при цьому угруповання мовних одиниць, об'єднаних на основі спільного значення або спільно виконуваних функцій позначають терміном *функціонально-семантичне поле*.

2. Термін *функціонально-семантичне поле* функціонує в науковій літературі з такими визначеннями: «сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, об'єднаних спільністю змісту (деколи також спільністю формальних показників), які відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ»⁴¹; «семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу»⁴².

Польовий підхід до вивчення мовних одиниць є наслідком прагнення дослідників осмислити відповідні факти як систему й описати їх у взаємозв'язку. Але поле «працює» в досить вузькому реєстрі й дає змогу адекватно описувати мікроструктурні семантичні взаємодії мовних одиниць. На макроструктурному рівні у працях із семантики як аналог терміна *поле* використовують термін *семантичний простір*, який визначають системою різноманітних семантичних характеристик розгалуженого класу слів⁴³.

Натомість Т. Возняк вважає, що *семантичний простір* – це простір змістів, до складу якого входить уся сума змістів, охоплена мовою в минулому, теперішньому і майбутньому. Базою простору змістів є три підпростори: підпростір розкритих у минулому змістів; поле змістів, розкритих у певний момент; підпростір змістів, які ще будуть розкриті

⁴⁰ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

⁴¹ Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. М. : Эдиториал УРСС, 2002. 240 с.

⁴² Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

⁴³ Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова». Дніпро, 2001. 17 с.

в майбутньому, і до якого входить не лише нововідкритий, а й успадкований зміст⁴⁴.

Семантичне поле / семантичний простір важливо не сплутати із семантичною структурою слова, яку свого часу було задекларовано в традиційному підході до вивчення тих чи тих явищ або мовних одиниць, що передбачає їх структурування (структурна лінгвістика). Про компоненти змістової структури слова писав ще М. Г. Комлев, виокремлюючи такі з них: знак, лексичне поняття й денотат. За його словами, значення слова – це не лише предмет, що ним його називають, а й уявлення про предмет (ідеальний предмет); це водночас поняття і відношення між знаком та предметом, між знаком та уявленням про предмет, між знаком та поняттям, між знаком та діяльністю людей, між знаками загалом; це також і функція слова-знака, й інваріант інформації, й відображення дійсності.

Щодо конотації дослідник вважає, що вона не виражена експліцитно, це – семантична модифікація значення, яка містить у собі сукупність семантичних нашарувань, почуттів, уявлень про знак тощо⁴⁵.

Підсумовуючи, зазначимо, що, за нашими спостереженнями, найгрунтовнішою є класифікація сем, яку розробили З. Д. Попова та Й. А. Стернін⁴⁶, проте її варто було б доповнити й іншими типологічними різновидами, зокрема *периферійними, контекстуальними, потенційними (оказіональними), експліцитними та імпліцитними* семами.

Важливо також усвідомлювати градацію понять: 1) *«семантичний простір»* на означення сукупності змістів слова, його різнорівневих значень, охоплених мовою у минулому, теперішньому й майбутньому (семантичний простір як макрофрагмент мовного простору); 2) *«лексико-семантичний простір»* на означення сукупності лексичних значень, семем або лексичних понять того самого чи різних слів, зорганізованих у певному векторі (лексико-семантичний простір як фрагмент семантичного простору та мезофрагмент мовного простору); 3) *«семний простір»* на означення сукупності сем того самого чи різних слів, також зорганізованих у певному векторі (семний простір як фрагмент лексико-семантичного простору та мікрофрагмент мовного простору).

При цьому виникає необхідність розрізняти також традиційно визначені *компоненти змістової структури слова* (за поглядами різних

⁴⁴ Возняк Т. Спроба формального підходу до опису семантичного простору мови. Тексти та переклади. Харків : «Фоліо», 1988. С. 10–17.

⁴⁵ Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. Изд 3-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2006. 192 с.

⁴⁶ Попова З. Д. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учебное пособие. Изд. 2-ге, испр. и доп. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 176 с.

дослідників: мовний знак, лексичне значення / лексичне поняття / семема, сигніфікат, референт, денотат, що крелює з конотатом) і *компоненти лексичного значення слова / семеми як мінікомпоненти змістової структури слова (семи)*.

2. Напрями розвитку когнітивної семасіології

Початок ХХІ ст. ознаменувався зміною мовознавчої парадигми. Поряд із традиційними дослідженнями в галузі лінгвістики, формується принципово новий антропоцентричний підхід, задекларований працями, в центрі яких сприйняття мови людським розумом. Недарма С. Ульман ще в середині ХХ ст. слушно зазначив, що однією з основних причин зміни мовознавчої парадигми є психологічні чинники, психологічне сприйняття людиною слів на основі асоціацій⁴⁷.

Уплив когнітивного підходу особливо відчутним стає і в семасіології та ономасіології, що відповідно продукує терміни *когнітивна семасіологія (семантика)* й *когнітивна ономасіологія*. *Когнітивну семантику* визначають як експліцитну, емпірично приземлену суб'єктивістську, або концептуалістську теорію значення, в якій важливим є вибраний «концептуалізатором» ракурс дослідження ситуації та її виразного портретування, у зв'язку з чим повну характеристику семантичного вираження встановлюють на основі таких чинників: рівень конкретного сприйняття ситуації, фонові знання та очікування, вибір перспективи на описувану ситуацію⁴⁸. О. О. Селіванова називає цей напрям когнітивної лінгвістики таким, що вивчає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, зберігання й оброблення інформації людським мозком. Родоначалниками когнітивної семантики дослідниця називає Дж. Лакоффа, М. Джонсона, Р. Ленекера, Ч. Філмора, Л. Талмі, Р. Дірвена, Д. Герартса, І. Світсера⁴⁹. На противагу когнітивній семантиці в монографії «Когнітивна ономасіологія» (2000) авторка визначає *когнітивну ономасіологію* як інтегративну галузь лінгвістики, яка ставить собі за мету дослідження лінгвоментального й психологічного механізму отримання певною психоментальною сутністю (концептом, поняттям) вербальної репрезентації в мовній системі й текстово-дискурсивному функціонуванні, аналіз зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань, семантикою слова⁵⁰.

Мовознавці бачать семасіологію різнопланово. Зокрема, М. Тернер вважає головними завданнями цього напрямку наукових пошуків такі:

⁴⁷ Ullmann S. The principles of semantics. Glasgow, Oxford, 1963. 352 p.

⁴⁸ Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Ермоленко. Київ : «Либідь», 2001. 224 с.

⁴⁹ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

⁵⁰ Селиванова Е. А. Когнитивная ономасіологія : монография. Київ : Изд. украинского философического центра, 2000. 248 с.

розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної та когнітивної природи значення, розмежування значення та смислу, розроблення типології значення, визначення семантичної структури лексеми й лексико-семантичного варіанта, пояснення когнітивної природи метонімії й метафори, опис польової організації семантики тощо⁵¹.

Дискусійною залишається проблема розмежування когнітивних механізмів метонімічного та метафоричного перенесення. На відміну від когнітивної природи метафори, когнітивну природу метонімії зарубіжні мовознавці розглядають як таку, що полягає в застосуванні знака одного поняття на позначення іншого в межах однієї ситуації. Дж. Лакофф визначає розбіжності між метафорою та метонімією в таких позиціях: метафора залучає два концептуальні домени, метонімія – лише один; метафора налаштована на декодування, метонімія – на встановлення референції⁵². Вагоме значення в цьому аспекті мають праці Дж. Лакоффа, М. Джонсона, які розкривають проблеми концептуальної метафори, різні аспекти значення, зокрема, моделювання його структури, вивчення когнітивних механізмів метонімізації, процесів когнітивної репрезентації у двомовних осіб тощо⁵³.

Знаковими у цьому напрямі наукових пошуків можна назвати також праці Дж. Лайонза «Лінгвістична семантика» (2003) (автор розглядає значення, лінгвістичну та нелінгвістичну семантику слова як знакової одиниці, а також основні поняття структурної семантики, або структурного підходу до семантики)⁵⁴ та М. М. Болдырева «Когнітивна семантика» (2001) (автор розкриває проблеми концептуалізації й категоризації як основних пізнавальних процесів, описує співвідношення когнітивних і мовних структур, досліджує структури репрезентації знань та співвідношення концептів і мовних значень)⁵⁵.

В. М. Манакін зазначає, що розроблення основоположних проблем семасіології, особливо лексичної семантики, започаткування якої припадає на 70–80 рр. минулого століття, тобто на той час, коли почали з'являтися й перші теоретичні праці з контрастивної лінгвістики,

⁵¹ Turner M., Fauconnier G. Conceptual integration and formal expression. *Metaphor and symbolic activity*. 1995. V. 10. № 3. P. 183–204.

⁵² Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought* / edited by Ortony A. 2nd edition. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 202–252.

⁵³ Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press., 1980. 256 p.

⁵⁴ Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз ; пер. с англ. В. В. Морозова и И. Б. Шатуновского ; под. ред. И. Б. Шатуновского. М. : Языки славянской культуры, 2003. 400 с.

⁵⁵ Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии. Тамбов : Изд-во Тамбов. у-та, 2001. 123 с.

важливо об'єднати з досягненнями останньої і виробити концепцію *контрастивної семасіології*⁵⁶.

Важливими й актуальними з когнітивно-семантичного погляду є праці: Н. Ф. Алефіренка (автор акцентує увагу на співвідношенні думки і слова, слова та його значення, лексичного значення слова й поняття, значення й концепту, диференціюючи *пізнавальний* та *художній концепти*, на зіставленні концепту й внутрішньої форми слова, системи мислення й системи мови, синергетики концепту й слова, концепту й мовної свідомості з урахуванням етапів пізнавального процесу та особливостей вербалізації концепту тощо)⁵⁷; Г. В. Колшанського (дослідник розрізняє об'єктивний, суб'єктивний та людський чинники в мові, зазначаючи, що смисли мови зберігаються в голові людини, а не ув'язнені в глибинних структурах тексту, адже мова є продуктом її мисленнєвої діяльності)⁵⁸; В. А. Маслової (дослідниця аналізує поняття «концепт», відмежовуючи його від «поняття» і «значення», «структура концепту», «концептосфера»)⁵⁹; Ж. В. Краснобаєвої-Чорної (авторка апелює до концепту, визначає його як одиницю мислення й пам'яті, наділену мовною оболонкою – лексичними, фразеологічними, паремійними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами тощо й таку, що підлягає процесам специфікації, узагальнення, абстрагування та модифікації (змінам, уточненню, розширенню/звуженню), має динамічну природу й множинність складників, наповнена культурним змістом)⁶⁰.

О. О. Селіванова до основних положень семасіології в її когнітивному аспекті зараховує такі: семантика природних мов є конвенційним результатом категоризації й концептуалізації світу представниками певного етносу та культури й відображає досвід і знання людини, які не відповідають дійсному стану речей; значення висловлень генерує людина як носій когніції, яка може обрати власний або нав'язаний їй мовою спосіб інтерпретації дійсності; один факт дійсності має різні семантичні відповідники; висловлення, що їх породжує одна глибинна синтаксична структура, можуть бути семантично не відповідними; значення має концептуальну природу та ґрунтується на прототипній категорії, яку активують будь-які контексти використання цього

⁵⁶ Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.

⁵⁷ Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография. М. : Гнозис, 2005. 326 с.

⁵⁸ Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович; предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича. Изд. 3-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2006. 128 с.

⁵⁹ Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск : ТетраСистемс, 2008. 272 с.

⁶⁰ Краснобаева-Чорна Ж. В. Концепт життя в українській фраземіці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2008. 18 с.

значення; опис семантичної структури здійснюють шляхом її представлення як мережі значень, пов'язаних на підставі деталізації та зсуву (метонімічного й метафоричного перенесення); механізм метафори має когнітивне підґрунтя і є використанням знаків однієї предметної сфери на позначення іншої, що зумовлене специфікою асоціативних операцій етносвідомості⁶¹. До цього списку, зазначає дослідниця, потрібно додати ще сім постулатів когнітивної семантики, що їх запропонували А. М. Баранов і Д. О. Добровольський: первинність когнітивних структур, на які проектується значення слів; нерелевантність протиставлення лінгвістичного й екстралінгвістичного значення, властиве лексичній семантиці; тенденція економії зусиль за допомогою прототипів, стереотипів, фреймів тощо; множинність утілення когнітивних структур у мові; неоднорідність плану змісту мовного висловлювання, за яким стоять нелінійні когнітивні структури; множинність семантичного опису, який здійснюють за допомогою різних метамов; значущість нестандартного вживання мовних одиниць для створення мовної гри, стилістичних ефектів тощо⁶².

З. Д. Попова і Й. А. Стернін також пропонують розмежувати значення й концепт, що визначають як дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини й має відносно впорядковану внутрішню структуру. На думку дослідників, між значенням і концептом є спільні та відмінні риси: вони обоє відбивають дійсність та є результатом її пізнання, тобто мають когнітивну природу. Проте, незважаючи на це, значення і концепт є продуктами діяльності різних видів свідомості: концепт – продукт когнітивної свідомості людини, а значення – продукт мовної свідомості. Особливість семантики мовних одиниць полягає в тому, що вона не просто відбиває дійсність, як це робить концепт, але й повідомляє про неї у форматі мовного знака⁶³.

Найусталенішою та консервативною в історії філософії, вважає С. Б. Кримський, є проблематика теорії гносеології (пізнання). Новий же гносеологічний підхід базується на перетині теорії пізнання й теорії свідомості. Дослідник наголошує, що протягом певного проміжку часу універсальною вважалася так звана «вертикальна» модель пізнавального процесу, за якою пізнання – це рух від *чуттєво-емпіричного* до *висоти теоретичного мислення* і від нього – до *верховенства практики*⁶⁴.

⁶¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

⁶² Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики. *Известия АН: Серия «Литература и язык»* / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. 1997. Т. 56. № 1. С. 11–21.

⁶³ Попова З. Д. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учебное пособие. Изд. 2-ге, испр. и доп. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 176 с.

⁶⁴ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.

Оскільки початок ХХІ ст. приніс у лінгвістику когнітивізм у вигляді теорії гносеології (пізнання), то *модель пізнання / когнітивна модель* стала об'єктом дослідження не лише філософії, а й мовознавства. Пор., такі визначення поняття «когнітивна модель», яке корелює із поняттям «модель пізнавального процесу»: *когнітивна модель* – це концепція «мова як різновид когнітивного процесу» (мова та її пізнання належать до компетенції когнітивної науки й не є монополією лінгвістики); це модель розуміння тексту як результату природного оброблення мовних даних (у такому випадку говорять про побудову ментальних моделей тексту, які своєю чергою вимагають побудови когнітивних моделей окремих ситуацій); це характеристика процесу категоризації в природній мові (за Дж. Лакоффом, існує чотири типи когнітивних моделей – пропозиційні, схематичні / образні, метафоричні та метонімічні; по суті йдеться про механізми мислення й формування концептуальної системи людської свідомості як основи для процесу мислення)⁶⁵.

Ми послуговуватимемося терміном *когнітивна модель* на позначення механізму та способу мислення. Подібно до філософії, у мовознавстві також розрізняють когнітивні моделі, які відображають можливі способи мислення та осягнення інформації. У цьому сенсі О. О. Селіванова зазначає, що у 80-ті рр. було введено поняття *ідеалізованої когнітивної моделі* (Дж. Лакофф) на позначення абстрактної схеми фрагмента культурно-зумовленого досвіду, набутого у взаємодії зі світом дійсності⁶⁶. Така модель, за словами дослідниці, містить чотири типи структур знань: *пропозиційні* (репрезентують елементи та їхні ознаки, ситуації, в яких вони фігурують), *образно-схематичні* (репрезентують емпіричне сприйняття предметів), *метафоричні* (уможливлюють сприйняття елементів однієї предметної сфери в термінах іншої за аналогією) й *метонімічні* (охоплюють різні можливості категорійної метонімії за суміжністю елементів у межах одного класу та стереотипи, які пов'язують суміжні поняття в стійку фіксовану структуру)⁶⁷.

О. С. Кубрякова апелює до найпопулярнішого способу представлення знань, яким сьогодні є *пропозиційна модель*, і переконана, що слова можуть взаємоасоціюватися лише за умови входження відповідних їм понять до закодованих у пам'яті пропозицій, які формують

⁶⁵ Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина ; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М. : Изд-во МГУ, 1997. 245 с.

⁶⁶ Lakoff G. Cognitive semantics. U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi (eds.) Meaning and mental representations. Bloomington, 1988. P. 119–154.

⁶⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник]. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

каркас майбутніх речень⁶⁸. За словами. За твердженням Дж. Лакоффа, більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, які виділяють елементи, дають їх характеристики й указують на зв'язки між ними⁶⁹. Цю думку підтримують З. Д. Попова та Й. А. Стернін, наголошуючи, що «у пропозиції немає ні головних, ні другорядних членів, немає ніякої формальної структури; це суто смисловий концептуальний набір компонентів, які мовець прагне вербалізувати (діяч, дія, інструмент, об'єкт дії, час, місце дії і т. ін.)»⁷⁰.

В українському мовознавстві пропозиція – це стабільне семантичне ядро, об'єктивна семантична константа речення, яка відображає структуру ситуації, події⁷¹. У нашому дослідженні використовуємо термін *пропозиційна модель* на позначення моделі структурування знання про об'єкт дослідження у формі атрибутивних суджень через віднаходження його елементів, їхню характеристику й указівку на зв'язки між ними.

На основі поняття моделі, крім терміна *когнітивна модель*, сьогодні в наукових працях віднаходимо й метатерміни *метафорична модель*, *компонентна модель* тощо. А. П. Чудинов *метафоричну модель* визначає як типову схему, що відбиває специфіку національної ментальності на певному етапі розвитку суспільства й соціальні уявлення про концептуальну організацію сфери-джерела і сфери-мети метафоричної експансії⁷².

Проблема моделей пізнання світу корелює також із проблемою віднаходження фрагментів простору, які людина вже пізнала, тобто фрагментів когнітивного простору. *Когнітивний простір* у лінгвістиці визначають як простір поведінки та розумової діяльності мовця і слухача⁷³.

Ми кваліфікуємо *когнітивний простір* як сферу розумової діяльності суб'єктів пізнання або сферу пізнавальної діяльності людини, основною одиницею якого є *когнітивна структура*, що акумулює в собі й результати пізнавальних процесів. Тому таку структуру часто

⁶⁸ Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М.: Изд-во МГУ, 1997. 245 с.

⁶⁹ Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике* / пер. с англ.; сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. М.: Прогресс, 1988. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. С. 12–51.

⁷⁰ Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.

⁷¹ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

⁷² Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000): монография. Екатеринбург, 2001. 238 с.

⁷³ Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.

називають ще й *структурою репрезентації знань*, що певною мірою ставить у кореляційні зв'язки терміни *знання* (не зібрання випадкових фактів, а набір відомостей, об'єднаних у певну впорядковану систему) та *інформація* (те, що надходить до людини різними каналами, передається і кодується, обробляється і переробляється в результаті надходження інших відчуттів, сигналів або стимулів під час сприйняття світу)⁷⁴. Звідси кореляція понять «когнітема» (як мінімальна одиниця знання (пізнання)) та «інформема» (як структурна одиниця інформації). Сукупність когнітем формують *когнітемний простір*, сукупність інформем – *інформаційний простір*.

Структури репрезентації знань різні дослідники інтерпретують по-різному. Зокрема О. В. Тишко зазначає, що останнім часом дослідники в галузі лінгвістики, психології та інформатики пропонують різні переліки когнітивних структур, а саме: *пропозиції, схеми, сценарії, скрипти, сітки, фрейми, концепти*⁷⁵. В. Л. Іващенко до когнітивних структур як структур репрезентації знань у людській свідомості відносить *фрейми, сценарії, плани, думки, віру, емоції, інтуїцію, інтенції* тощо, зазначаючи, що квазісинонімами терміна *когнітивна структура* є терміни *ментальна структура, ментальна репрезентація, ментальний образ*⁷⁶.

У сучасній лінгвістиці, за словами О. П. Дубчак, однією з найактуальніших є проблема репрезентації знань і уявлень людини за допомогою мовних засобів. Саме тому сьогодні розумінню тих одиниць, якими оперує людина в процесах мислення і які віддзеркалюють зміст її досвіду та знання в мові, у лінгвістичній науці відповідає поняття «концепт». Складниками концептів, на думку дослідниці, є *когнітеми*⁷⁷. Ці ж одиниці, вважає С. І. Дербеньова, структурують і *авторські концепти*, адже вони є фрагментами авторської картини світу, яка відображає спосіб пізнання певного концепту, його культурну значимість, індивідуальне усвідомлення та вираження в тексті за

⁷⁴ Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М. : Изд-во МГУ, 1997. 245 с.

⁷⁵ Тишко О. В. Когнітивні структури репрезентації знань. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2010 р. «Міжкультурна комунікація : мова – культура – особистість». Острогоз : Видавництво Національний університет «Острозька академія». 2010. Вип. 14. С. 236–241.

⁷⁶ Іващенко В. Л. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр.* Київ : Ін-т української мови НАН України, 2006. Вип. 14. С. 148–162.

⁷⁷ Дубчак О. П. Когнітема 'свій простір' в українській мовній картині світу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Випуск 86. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 194–199.

допомогою мовних засобів⁷⁸. Н. С. Ольховська зазначає, що ті чи ті когнітеми можуть реалізуватися засобами різних мовних рівнів. Кожна з них, на її думку, має власний план вираження, у якому визначаються домінанти, що найповніше характеризують її смислову й семантичну своєрідність⁷⁹.

Таким чином, варто зазначити, що сьогодні мовознавці виявляють чималий інтерес до когнітивних, або гносеологічних, аспектів семасіології, які базуються на суб'єктивному підході до вивчення переважно лексичних значень. Об'єктом когнітивної семасіології, що є новим напрямом досліджень, залишається зміст слова, проте з орієнтацією не на об'єктивні чинники як вважалося досі, а на суб'єктивні, та на причини зміни значення, що зазвичай зумовлені не власне мовними, а позамовними чинниками, які поступово змінюють розуміння людиною тих чи тих понять.

До елементарних одиниць когнітивної семасіології варто віднести *когнітему* (у складі концептів=понять як ментально-мовних одиниць) та *когнітосему* (у складі лексичних значень термінів як репрезентантів концептів=понять). *Когнітема*, зазначає В. Л. Іващенко, – це смисл, що його генерують усі когнітивні процеси, пов'язані з реалізацією тієї чи тієї когнітивної здатності – властивості говорити, вчитися та навчатися, вирішувати проблеми, міркувати, робити висновки, планувати дії, діяти інтенційно, запам'ятовувати, уявляти, фантазувати, рухатися за власним бажанням; інтеріоризація людського досвіду у вигляді знань та супутніх процесів пізнання. Синоніми: *когнітивний компонент змістової (ціннісно-смислової) структури концепту, компонент знання/пізнання*). Розглядаючи когнітему як *когнітивний компонент змістової структури концепту*, дослідниця кваліфікує її також як *компонент знання / пізнання* змістової організації будь-якої мовної одиниці⁸⁰. Власне від цього положення ми й будемо відштовхуватися у своїх подальших міркуваннях.

Отже, мова – явище антропоцентричне, вона не може існувати без осмислення її одиниць людським розумом. Кожне слово (мовна одиниця), що побутує в мові, відповідає якомусь абстрагованому поняттю (ментальній одиниці), що функціонує в свідомості людини як фрагмент

⁷⁸ Дербенёва С. И. Способы языковой реализации концепта «смерть» в лирике Г. Бенна : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Самара, 2010. 28 с.

⁷⁹ Ольховська Н. С. Особливості репрезентації концепту «смерть» у драматургічних текстах Т. Бернгарда. *Збірник наукових праць «Актуальні питання філології»*. Київ : Київський міжнародний університет, 2012. № 4. С. 60–71.

⁸⁰ Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2006. 328 с.

її когнітивного простору. Будь-яке слово має змістову (на семантичному рівні) та формальну (план вираження) організацію. Змістова організація загальноновживаного слова чи терміна формує його *семантичний простір*, елементарними фрагментами якого є семеми та семи (останні організуються в *семний простір*). Такий простір корелює, з одного боку, із *знаннєво-пізнавальним*, або *когнітивним простором* (щодо суб'єкта пізнання – людини), з іншого – з *інформаційним простором*, елементарними фрагментами якого є *інформеми* (щодо об'єкта пізнання). Усвідомлені суб'єктом пізнання інформеми кваліфікуємо *когнітемами*, що організують *когнітемний простір*. І когнітивний, і когнітемний простори в їхній нерозривній єдності можна визначити як *когніто-простір*.

Когнітему на рівні компонентів лексичного значення слова, або мікрокомпонентів змістової структури слова, репрезентують семи, що дає підстави говорити про їх нерозривну єдність, тобто про *когнітосеми* як мінімальні ментально-мовні одиниці.

Міркування про семантичний (семасіологічний) простір як сукупність змістів, охоплених мовою в минулому, теперішньому і майбутньому, та міркування про когнітивний простір як сферу пізнавальної діяльності людини дають усі підстави впровадити до наукового обігу нове поняття – *когнітосемний простір* як сукупність когнітосем, що є віддзеркаленням у семантиці слова, в його лексичних значеннях та семній організації фрагментів знань та особливостей пізнання світу людиною залежно від сфери її діяльності та способу мислення.

3. Когнітивні аспекти семасіологічного термінознавства

Під вплив нової наукової парадигми потрапила й наука про терміни, що дає підстави сьогодні виокремити також когнітивний підхід у семасіологічному термінознавстві, основні положення якого сьогодні розробляють П. Фабер, Р. Теммерман, А. Сан Мартін, П. Леон Арауж, В. М. Лейчик, А. В. Лемов, А. Іленков, І. С. Куликова, Д. В. Салміна, В. Л. Іващенко, Р. І. Дудок, Н. А. Ляшук та інші.

Зокрема А. В. Лемов, розглядаючи концептуальну синонімію наукових термінів, звертає увагу на те, що будь-яке уявлення про денотат та його змістові ознаки є суб'єктивним поглядом дослідника⁸¹.

Р. Теммерман, спростовуючи засади традиційного термінознавства, викладає основні позиції соціокогнітивного термінознавства, при цьому інтерпретує терміноконцепти як репрезентанти когнітивних категорій

⁸¹ Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). Саранск : Изд.-во Мордов. ун-та, 2000. 192 с.

у науково-фаховому світі й зазначає, що такий підхід у термінознавстві спирається на поняття термінопростору, а не терміносистеми. Дослідниця наголошує, що сучасне термінознавство оперує термінами як вербалізованими репрезентантами когнітивних категорій⁸², переконуючи, що вивчення термінології в соціокогнітивному контексті повинно спиратися на результати досліджень із когнітивної семантики, яка розвиває можливість взаємодії між терміном і мовою та людським розумом. Така думка вмотивована тим, що термін функціонує в соціальному середовищі, а когнітивні процеси в термінології тісно пов'язані із соціальними процесами⁸³.

Проблемі вивчення змістової структури спеціальних понять на засадах фреймової семантики присвячені праці П. Фабер, яка вважає фрейми одним із різновидів когнітивних структур, будучи переконаною, що термінологія й когнітивна лінгвістика мають зони перетину, а тому чималу увагу приділяє вивченню метафори й метонімії у спеціальних текстах⁸⁴.

Аналізуючи співвідношення наукового концепту й наукового поняття та їхніх змістових структур, В. Л. Іващенко, апелює до досвіду зарубіжних термінознавців, розкриваючи засади теорії фреймової семантики, в аспекті вивчення якої змістова структура спеціального поняття, яке актуалізується в наукових текстах, змодельована за допомогою фреймів⁸⁵.

Сьогодні все частіше акцентують увагу на диференціації в термінології: 1) значення й смислу, методику якої запропонував Р. І. Дудок (ця методика дає змогу виокремити інваріант і змінні смисли, дослідити скерованість їхніх семантичних зрушень). Дослідник проілюстрував роль інваріантного значення у виникненні різних смислів уживання терміна та визначив його концептуальний простір, зосереджуючи увагу й на концепції внутрішньої форми значення, яка, за словами автора, сприяє розвитку його семантичного простору⁸⁶; 2) лексичної та концептуальної багатозначності, омонімії, синонімії, антонімії, гіперонімії, системності термінів, а також логічних та лінгвістичних вимог

⁸² Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. 276 p.

⁸³ Temmerman R., Kerremans K. Terminology, Situatedness and Variation. Kunnskap og Fagkommunikasjon (Nordterm 15). 2008. P. 13–22.

⁸⁴ Faber P. & López Rodríguez C. I. Terminology and specialized language. In A cognitive linguistics view of terminology and specialized language / Edited by Pamela Faber. Berlin, Boston : Walter de Gruyter, 2012. P. 9–31.

⁸⁵ Іващенко В. Л. Фреймове і комунікативне термінознавство в зарубіжній лінгвістиці. *Мовознавство*. Київ, 2013. № 1. С. 51–58.

⁸⁶ Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 358 с.

до побудови визначень (І. С. Куликова, Д. В. Салміна)⁸⁷. У цьому контексті Н. А. Ляшук проаналізувала лексичну й концептуальну багатозначність та неоднорідність значень лінгвістичної термінології в українській мові, створила типологію лексичної багатозначності лінгвістичних термінів, до якої зарахувала бісемію, енантіосемію та імпліцитну полісемію⁸⁸.

Дослідники актуалізують також проблему представлення знань термінологічними ресурсами, зважаючи на таке: термінологія передає фрагменти знання в усій їх складності та зумовленості зв'язків, при цьому використовує навколишній світ як об'єкт та мову як засіб; терміни як мовні засоби мають різне інформаційне наповнення, деякі з них позначають прості поняття, а деякі – поняття з великим інформаційним наповненням, які власне й варто називати концептами (А. Ленков)⁸⁹.

В. М. Лейчик звертає увагу на недотримання вимог фіксованого змісту, тобто чіткої відповідності семантики терміна спеціальному поняттю в системі окремих понять. Мовознавець пояснює таку невідповідність значення й поняття, зміну значення та появу певних конотативних відтінків не лінгвістичними, а антропоцентричними чинниками, що пов'язано суто з розумінням людиною конкретного терміна⁹⁰.

А. Сан Мартін і П. Леон Арауж, вивчають проблему гнучких визначень як носіїв інформативності понять=концептів, які можна описати з різних перспектив, наприклад, із погляду певної предметної галузі. В основі такої гнучкої дефініції лежить концептуальний фрейм. Ця проблема в концептуально орієнтованому термінознавстві корелює з проблемою полісемії та контекстуальної варіативності⁹¹.

Таким чином, сьогодні чимало мовознавців у термінологічних працях, апелюючи до термінів *концепт*, *концептуальна структура*, *фрейм*, *репрезентація знань*, *гнучка/когнітивна дефініція* та використовуючи

⁸⁷ Куликова И. С. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. СПб. : «САГА», 2002. 352 с.

⁸⁸ Ляшук Н. А. Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2014. 20 с.

⁸⁹ Ленков А. Термінологія та її роль у представленні знань. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2009. № 648. С. 24–29.

⁹⁰ Лейчик В. М. Онтологические, когнитивные и прагматические аспекты политического термина. *Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство* : сб. в честь Е. С. Кубряковой. М. : Языки славянских культур, 2009. 856 с.

⁹¹ San Martín A., León Araúz P. Distinguishing polysemy from contextual variation in terminological definitions. *La Investigación y la Enseñanza Plicadas a las Lenguas de Especialidad y a la Tecnología*. Universitat Politécnica de Valencia, 2011. 173–186 p.

поняття «когнітивно-інформаційна природа терміна», «інформаційне наповнення терміна», «науковий концепт» тощо, випрацьовують нові підходи в сучасному семасіологічному термінознавстві – соціокогнітивний, фреймовий та комунікативний, які засвідчують формування когнітивно-семасіологічного напрямку наукових пошуків у цій царині як самостійного.

4. Тематична, ідеографічна та концептуальна організації: диференціація понять

Однією з найактуальніших проблем сучасної семасіології, і зокрема семасіологічного термінознавства в його когнітивному аспекті, є проблема тематичної, ідеографічної та концептуальної організації лексичних одиниць, що знаходить практичне втілення в укладанні відповідних словників.

Тематичну організацію лексики деякі дослідники кваліфікують *тематичним полем* як сукупністю мовних одиниць, об'єднаних спільними значеннями, що позначають поняттеву або функціональну подібність явищ (Н. В. Ковальчук, О. В. Василенко, Т. М. Кухарук)⁹². Тематичне поле часто ототожнюють із *лексико-семантичним полем*, зокрема на позначення: парадигматичного об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення – архісеми (складники такого поля відбивають поняттеву, предметну або функціональну подібність позначених ними явищ)⁹³.

А. П. Критенко зауважує, що предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого⁹⁴. Тематично об'єднані слова формують *тематичні групи слів* (не понять!). Ф. П. Філін свого часу звернув увагу на їхню належність до явищ мови лише в тому сенсі, в якому вони можуть бути показниками росту (чи спадання) позначень певного кола реалій. На думку дослідника, об'єднання слів можуть базуватися або на класифікації самих предметів та явищ, тоді їх можна назвати *тематичними [словниковими] групами*, що передбачає оперування поняттями, темами, сферою вживання, або на класифікації лексичних значень слів, тоді їх можна назвати *лексико-семантичними*

⁹² Василенко О. В. Семантичне поле: проблема визначення та розрізнення понять. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки* / О. В. Василенко, Н. В. Ковальчук, Т. М. Кухарук. Луцьк : «Вежа», 2005. № 6. С. 138–142.

⁹³ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

⁹⁴ Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія. *Слов'янське мовознавство*. Київ, 1962. Вип. 4. С. 198–211.

групами⁹⁵. Н. В. Ковальчук, О. В. Василенко, Т. М. Кухарук також розуміють *тематичну групу* як сукупність слів, які позначають об'єднання на основі позамовної спільності предметів⁹⁶.

Питання поділу лексики за *поняттєвою (ідеографічною)* організацією й досі лишається недостатньо вивченим, хоча багато мовознавців не раз зверталися до нього. Цю класифікацію часто ототожнюють із класифікацією за тематичними групами. Щоб усвідомити різницю між поняттями «тематична» й «ідеографічна класифікація», вдамося насамперед до визначення термінів *ідеографія*, *ідеографічна (поняттєва) класифікація*, *ідеографічне (поняттєве) поле*, *ідеографічний словник*. На думку Ю. М. Караулова, *ідеографія* – це основа системних класифікацій лексики в досить узагальненій формі, зручній для представлення смислу слів. Відтак, основою ідеографічного словника є власне поняття⁹⁷. За словами А. Я. Середницької, *ідеографічна класифікація* – це поділ слів на групи за поняттями, які вони виражають, а тому є два основні методи ідеографізації лексики: дедуктивний (передбачає накладання заздалегідь сформованої сітки понять, отриманої шляхом абстрактних мисленнєвих узагальнень, на мовний матеріал) та індуктивний (передбачає відтворення поняттєвих узагальнень, притаманних мові)⁹⁸. Ж. В. Краснобаєва-Чорна бачить *ідеографічну організацію* як класифікацію мовних одиниць за тематичним принципом, що передбачає не тільки встановлення ієрархічних відношень між термінами, а й виявлення відношень подібності та протиставлення. Така класифікація є предметом вивчення ідеографічної лінгвістики, вона має безпосередні зв'язки з когнітивістикою, оскільки об'єктом їх дослідження є концепти і концептуальні й когнітивні структури⁹⁹.

Сьогодні *концептуалізацію* розуміють як: поняттєву класифікацію, осмислення інформації, що є одним із процесів пізнавальної діяльності

⁹⁵ Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. *Езиковедски изследования в чест. на акад. Ст. Младенов*. София : Издание на българската академия науките, 1967. С. 523–538.

⁹⁶ Василенко О. В. Семантичне поле: проблема визначення та розрізнення понять. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки* / О. В. Василенко, Н. В. Ковальчук, Т. М. Кухарук. Луцьк : «Вежа», 2005. № 6. С. 138–142.

⁹⁷ Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. М. : Наука, 1981. 366 с.

⁹⁸ Середницька А. Я. Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології*. 2008. № 620. С. 156–159.

⁹⁹ Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 289–298.

людини й засіб упорядкування знань¹⁰⁰; процес утворення й формування концептів / концептуальних структур, а отже, концептуальної системи, системно-цілісного сприйняття світу у свідомості людини¹⁰¹.

У нашому дослідженні, за В. Л. Іващенко, термін *концептуалізація* використовуємо на позначення процесу пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні поняттєвої (ідеографічної) класифікації мета-об'єктів за родо-видовими ознаками й упорядкуванні результатів цього внутрішнього рефлексивного досвіду суб'єкта пізнання в його ментально-психонетичному комплексі. На відміну від ідеографічної організації (класифікації), вважає дослідниця, концептуалізація передбачає ще й доосмислення механізмів ідеографізації за відсутності тих чи тих логічних зв'язків між поняттями, які б реально мали бути представлені, проте за певних причин їх не враховано попереднім досвідом суб'єктів пізнання¹⁰².

Таким чином, у когнітивному термінознавстві розрізняють такі класифікації термінів: 1) *концептуальну* – за критерієм осмислення тією чи іншою [науковою] спільнотою [терміно]понять як універсальних феноменів філософського пізнання; 2) *ідеографічну* – за критерієм логічного поділу [терміно]понять на основі родо-видових ознак, що дає підстави говорити про системотвірні поняття та їхні поняттєві поля; 3) *тематичну* – за критерієм предметної віднесеності термінів/загально-вживаних слів на основі аналізу їхніх термінологічних/лексичних значень, що передбачає класифікацію термінологічних/лексичних одиниць за тематичними та лексико-семантичними групами/підгрупами й дає підстави говорити про тематичні та [лексико-] семантичні поля.

ВИСНОВКИ

Отже, сьогодні немає однастайності щодо визначення предмета семасіологічних досліджень. Одні мовознавці вважають, що предметом семасіології є лише лексичне значення слова, саме тому семасіологію часто потрактовують як розділ лексикології. Натомість інші пропонують розглядати семасіологію як таку, що вивчає семантику одиниць усіх мовних рівнів. Більшість семасіологічних досліджень присвячені проблемам: семантичної валентності слова та сполучуваності; конотативних властивостей слова; метафоризації й метонімізації значення;

¹⁰⁰ Єсипенко Н. Г. Концепт, концептуалізація, концептуальний аналіз. *Вісник Житомирського національного університету. Серія: Філологічні науки*. 2011. Вип. 56. С. 77–80.

¹⁰¹ Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.

¹⁰² Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2006. 328 с.

визначення лексичного значення слова та його структури, зв'язків між значенням та смислом, означуваним і означеним; лексико-семантичних відношень; основних одиниць лексичної семантики; типів мовного значення; вивчення причин зміни значень слів в аспекті проблематики семантичного поля.

Праці, присвячені семасіологічним аспектам термінознавства звертають увагу на інформаційне наповнення терміна, його дефініцію, синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні та полісемічні відношення, системну організацію на рівні лексико-семантичної парадигматики, відповідність терміна співвіднесеному з ним поняттям, кореляцію понять «значення – дефініція терміна», а також родо-видові відношення в структурі дефініції. Саме тому семасіологічне термінознавство виокремлюють у самостійний напрям наукових пошуків.

Переважає більшість семасіологічних досліджень перебуває в лоні мовоцентризму як традиційного підходу до вивчення мови, проте є чимало праць когнітивного спрямування, зорієнтованих на розмежування саме когнітивних механізмів метонімічного та метафоричного перенесення, лінгвістичної та нелінгвістичної семантики слова, розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної та когнітивної природи значення, розмежування значення та смислу тощо. Когнітивний аспект досліджень у семасіології базується на індивідуальному розумінні людини тих чи тих об'єктів пізнання, а відтак і на суб'єктивному підході до вивчення значень мовних одиниць, що дає підстави говорити про когнітивну семасіологію як новий напрям досліджень. Семасіологічне термінознавство сьогодні також вибудовується в гносеологічному напрямі. Більшою мірою когнітивно-семасіологічний аспект наукових пошуків пов'язують з іменами зарубіжних мовознавців, які пропонують новітні підходи до вивчення терміна – соціокогнітивний, фреймовий та комунікативний. Якщо однією з актуальних проблем семасіології, а на її основі й традиційного семасіологічного термінознавства є проблема змістової структури слова / терміна, її компонентного складу, зокрема на рівні мінімальних компонентів – сем, типологічні різновиди яких сьогодні активно вивчають у загальному мовознавстві, то в аспекті дослідницької проблематики когнітивної семантики, а на її основі й когнітивно-семасіологічного напрямку в термінознавстві, – проблема віднаходження когнітем.

У працях відомих мовознавців нараховуємо близько 22-х термінів на позначення типологічних різновидів сем. Типологія когнітем – це той аспект пошукової діяльності, який сьогодні ще не став спеціальним об'єктом досліджень. Якщо на позначення сукупності змістів слова можна здійснити градацію термінів *семантичний простір*, *лексико-семантичний простір* та *семний простір*, то на позначення сукупності

фрагментів знання / пізнання – градацію термінів *когнітивний простір* та *когнітемний простір*. Взаємодія цих просторів дає підстави ввести до наукового обігу терміни *когнітивно-семасіологічний простір* на позначення кореляції когнітивного й семасіологічного просторів і *когніто-семний простір* на позначення кореляції когнітемного й семного просторів, а отже, й термін *когнітосема* на позначення кореляції когнітем і сем у змістовій структурі наукового чи наївного поняття, де когнітеми виявлено на основі когнітивних, зокрема пропозиційних, моделей. Механізм виявлення когнітосем покладено в основу розроблення нової методики – когнітивно-семасіологічного аналізу.

АНОТАЦІЯ

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується зміною парадигм досліджень, зокрема у бік когнітивного підходу до вивчення та розуміння мовних явищ, за якого мову вважають не лише монополією лінгвістики, а трактують як різновид когнітивного процесу. Така тенденція не оминула й вчення про значення слів, що, в свою чергу, зумовило вироблення термінологічного апарату когнітивної семасіології. У пропонуваній науковій розвідці було зроблено спробу проаналізувати основоположні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників та визначено базові термінопоняття традиційної і когнітивної семасіології. Описано типологічні різновиди сем, об'єднання лексичних одиниць на підставі спільності змісту (функціонально-семантичне поле, семантичний/семасіологічний та семний простори, тематичні, ідеографічні та концептуальні організації слів), розглянуто семасіологічні та когнітивні аспекти термінознавства.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография. М. : Гнозис, 2005. 326 с.
2. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики. *Известия АН: Серия «Литература и язык»* / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский . 1997. Т. 56. № 1. С. 11–21.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов : Изд-во Тамбов. у-та, 2001. 123 с.
4. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.
5. Василенко О. В. Семантичне поле: проблема визначення та розрізнення понять. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки* / О. В. Василенко, Н. В. Ковальчук, Т. М. Кухарук. Луцьк : «Вежа», 2005. № 6. С. 138–142.

6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

7. Возняк Т. Спроба формального підходу до опису семантичного простору мови. *Тексти та переклади*. Харків : «Фоліо», 1988. С. 10–17.

8. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. 288 с.

9. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.

10. Дербенёва С. И. Способы языковой реализации концепта «смерть» в лирике Г. Бенна: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Самара, 2010. 28 с.

11. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVIIст. / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. ; за ред. В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1981. 315 с.

12. Дубчак О. П. Когнітема 'свій простір' в українській мовній картині світу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Випуск 86. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 194–199.

13. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 358 с.

14. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык : в 2. т. / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлёва и др. / под общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова. Т. 1. М. : Флинта; Наука, 2008. 840 с.

15. Єсипенко Н. Г. Концепт, концептуалізація, концептуальний аналіз. *Вісник Житомирського національного університету. Серія: Філологічні науки*. 2011. Вип. 56. С. 77–80.

16. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2006. 328 с.

17. Іващенко В. Л. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики. *Лексикографічний бюлетень* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2006. Вип. 14. С. 148–162.

18. Іващенко В. Л. Фреймове і комунікативне термінознавство в зарубіжній лінгвістиці. *Мовознавство*. Київ, 2013. № 1. С. 51–58.

19. Іленков А. Термінологія та її роль у представленні знань. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2009. № 648. С. 24–29.

20. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. М. : Наука, 1981. 366 с.

21. Коломоець В. М. Семантична і словотворча структура української сільськогосподарської лексики (назви професій у галузі рільництва, овочівництва, тваринництва) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 1977. 22 с.

22. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / отв. ред. А. М. Шахнарович; предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича. Изд. 3-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2006. 128 с.

23. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : учебное пособие. Екатеринбург : Изд-во Ур-ФУ, 2012. 818 с.

24. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. Изд. 3-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2006. 192 с.

25. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 289–298.

26. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концепт життя в українській фраземіці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2008. 18 с.

27. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Вид. ПАПАНА, 2003. 240 с.

28. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія. *Слов'янське мовознавство*. Київ, 1962. Вип. 4. С. 198–211.

29. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М. : Изд-во МГУ, 1997. 245 с.

30. Куликова И. С. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. СПб. : «САГА», 2002. 352 с.

31. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / пер. с англ. В. В. Морозова и И. Б. Шатуновского ; под. ред. И. Б. Шатуновского. М. : Языки славянской культуры, 2003. 400 с.

32. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике* / пер. с англ. ; сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. М. : Прогресс, 1988. Вып. XXIII : Когнитивные аспекты языка. С. 12–51.

33. Левицкий В. В. Семасиология. Винница : Нова книга, 2006. 512 с.

34. Лейчик В. М. Онтологические, когнитивные и прагматические аспекты политического термина. *Горизонты современной лингвистики*:

Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. М. : Языки славянских культур, 2009. 856 с.

35. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). Саранск : Изд.-во Мордов. ун-та, 2000. 192 с.

36. Ляшук Н. А. Лексична та концептуальна багатозначність лінгвістичної термінології в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2014. 20 с.

37. Мала філологічна енциклопедія / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.

38. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.

39. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск : ТетраСистемс, 2008. 272 с.

40. Новиков Л. А. Сема. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М. : СЭ, 1990. С. 437–438.

41. Ольховська Н. С. Особливості репрезентації концепту «смерть» у драматургічних текстах Т. Бернгарда. *Актуальні питання філології* : Збірник наукових праць. Київ : Київський міжнародний університет, 2012. № 4. С. 60–71.

42. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков. М. : Унив. тип., 1895. 123 с.

43. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.

44. Попова З. Д. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учебное пособие. Изд. 2-ге, испр. и доп / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. 176 с.

45. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова». Дніпро, 2001. 17 с.

46. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасіологія : монографія. Київ : Изд. украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.

47. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

48. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

49. Середницька А. Я. Метод відбору реєстрових одиниць ідеографічного словника дієслів переміщення української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології*. 2008. № 620. С. 156–159.

50. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике. Київ : «Вища школа», 1979. 192 с.
51. Тишко О. В. Когнітивні структури репрезентації знань. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 квітня 2010 р. «Міжкультурна комунікація : мова – культура – особистість». Острог : Видавництво Національний університет «Острозька академія». Вип. 14. 2010. С. 236–241.
52. Українська мова. *Енциклопедія* / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
53. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : «Либідь», 2001. 224 с.
54. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. М. : Эдиториал УРСС, 2002. 240 с.
55. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. *Езикovedски изследованя в чест. на акад. Ст. Младенов*. София: Издание на българската академия науките, 1967. С. 523–538.
56. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : монографія. Екатеринбург, 2001. 238 с.
57. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М. : Наука, 1973. 280 с.
58. Faber P., López Rodríguez C. I. Terminology and specialized language. In *A cognitive linguistics view of terminology and specialized language* / Edited by Pamela Faber. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2012. P. 9–31.
59. Faber P., L'Homme M. C. Lexical semantic approaches to terminology. An introduction. *Terminology: international journal of theoretical and applied issues in specialized communication* / Edited by Pamela Faber and Marie-Claude L'Homme. John Benjamins Publishing, 2014, P. 143–150.
60. Lakoff G. Cognitive semantics. U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi (eds.) *Meaning and mental representations*. Bloomington, 1988. P. 119–154.
61. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press., 1980. 256 p.
62. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought* / edited by Ortony A. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 202–252.
63. San Martín A., León Araúz P. Distinguishing polysemy from contextual variation in terminological definitions. *La Investigación y la Enseñanza Plicadas a las Lenguas de Especialidad y a la Tecnología*. Universitat Politecnica de Valencia, 2011. 173–186 p.

64. San Martín A., León Araúz P. (2013) Flexible Terminological Definitions and Conceptual Frames. In Proceedings of the International Workshop on Definitions in Ontologies (DO 2013) / edited by Seppälä S., Ruttenberg A. Montreal: Concordia University. 2013. 25 p.
65. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. 276 p.
66. Temmerman R., Kerremans K. Terminology, Situatedness and Variation. *Kunnskap og Fagkommunikasjon* (Nordterm 15). 2008. P. 13–22.
67. Turner M., Fauconnier G. Conceptual integration and formal expression. *Metaphor and symbolic activity*. 1995. V. 10. № 3. P. 183–204.
68. Ullmann S. The principles of semantics. Glasgow, Oxford, 1963. 352 p.
69. Wierzbicka A. Semantic Primitives. Frankfurt / M. : Athenäum. 1972. 235 p.

Information about the author:

Lozova Nataliia Hryhorivna,

Candidate of Philological Sciences,

Teacher of Ukrainian language and literature

Communal establishment “Pryluky Humanitarian

and Pedagogical Applied College named after Ivan Franko”

Chernihiv Regional Council

170, Peremohy str., Pryluky, Chernihiv region, 17500, Ukraine

**ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТЕРМІНОЛОГІЙ ПРОМІЖНОГО ТИПУ
ПРАВОВИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА)**

Мельник П. В.

ВСТУП

На початку розвитку термінознавчих судій терміни й термінологічні системи вивчали відповідно до їхньої приналежності конкретній науці. В усі періоди історії розвитку термінознавства мовознавці застосовували саме такий підхід у дослідженнях лінгвістичних властивостей окремих терміносистем, який, власне, і зумовлений прагненням описати системні, структурні й семантичні особливості термінів різних галузей науки. У термінознавстві кінець ХХ початок ХХ століть позначені численними дослідженнями, у яких лінгвісти стали виокремлювати особливу групу терміносистем проміжного типу, що формуються на межі різних наук у періоди їхнього інтенсивного розвитку. Невпинна еволюція терміносистем наукових галузей удосконалює власні ресурси й залучає надбання інших наукових сфер, а цей процес унаочнюється активним міжсистемним обміном термінами. Іван Франко, описуючи це явище, зазначав, що «... дуже важливо, коли будемо говорити про окремі частини або справи науки, завжди пам'ятати, що мова йде не про якісь окремі світи, які не мають ні з чим зв'язку, але що то є тільки різні вияви однієї сили, одного вічного руху, який панує в природі й оживляє всі найдрібніші частинки»¹⁰³. Вивчення термінологічних систем на загальних засадах як мовного явища, поглиблення розуміння особливостей системної організації галузевих терміносистем і лексичної системи мови в цілому залишає такий підхід актуальним і в сучасній парадигмі мовознавчих досліджень.

Мета нашого дослідження – здійснити аналіз проблемних питань типології термінологічних систем.

У вітчизняному мовознавстві міжсистемний характер термінологій досліджували А. Грицьків, Ю. Зацний, Н. Артикуца, Н. Непийвода, Г. Сергєєва та ін. Дослідження терміносистем проміжного типу правових галузей знань провели Л. Гапонова, В. Радецька, Є. Ковкіна (криміналістична термінологія), О. Шпильківська (термінологія фінансового

¹⁰³ Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 24–40.

права), Л. Архипенко (термінологія права інтелектуальної власності), Г. Ус (термінологія сімейного права) та інші.

1. Основні тенденції організації сучасних терміносистем проміжного типу

На початку XX ст. Ф. де Сосюр писав: «Мова – це система, усі елементи якої складають ціле»¹⁰⁴, а вже до кінця XX ст. у термінознавстві на підставі всебічного вивчення термінологічних систем окреслено їхні ознаки, що уможливило здійснення різних класифікацій:

1. Термінологічні системи, сформовані шляхом кореляції термінів з певними галузями трудової діяльності (техніка, виробництво, торгівля, управління, наука, політика тощо).

2. Термінологічні системи з різними виявами віддаленості:

а) близькі, міцно пов'язані, взаємопроникні (наприклад, термінологія хімії та біохімії);

б) віддалені (наприклад, термінологія лінгвістики та медичної хірургії).

3. Термінологічні системи, якими послуговуються наукові напрями, школи, течії в межах однієї наукової галузі (наприклад, термінологія сімейного права та термінологія криміналістики).

4. Термінологічні системи, сформовані на підставі системи наукових поглядів конкретних учених (наприклад, терміносистеми видатних мовознавців О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Сосюра тощо).

5. Термінологічні системи різні за кількісним складом терміноодиниць, на який мають вплив переважно екстралінгвальні чинники.

Аналізування чисельності номінативів, належних певній терміносистемі, залишається актуальним для відстеження етапів зростання від великих до малих (наприклад, у межах великої терміносистеми сучасного права сформувалися варіанти, співвіднесені з різними напрямками в юриспруденції, науковими методами, національними традиціями, особистісними школами тощо).

Починаючи з другої половини XX ст. науковці почали виокремлювати міжгалузеві термінологічні системи або терміносистеми проміжного типу, у яких поряд із питомими термінами певної наукової галузі фіксували різноманітні за характером номінації терміноодиниці, наявні в кількох термінологічних системах. Це, так звана, семантична деривація, яка продуктивно й постійно поповнює фонд спеціальної лексики. «Утворені шляхом семантичної деривації терміни, – зазначає Г. Ракшанова, – продукт вторинної номінації: не створюючи нової

¹⁰⁴ Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.

лексеми, використовується вже наявне в мові найменування, але з новим, зміненим значенням»¹⁰⁵.

Формування термінології будь-якої галузі супроводжується запозиченням термінів чи цілої термінології. Л. Шеремета стверджує, що «... термінології є джерелами терміносистем, але, на відміну від термінології, терміносистема формується не разом із формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії або теорій цієї науки»¹⁰⁶. На думку О. Петриної, різниця між термінологією й терміносистемою полягає у тому, «... що термінологія – це сукупність лексичних одиниць, яка формується поступово, відповідно до етапів формування науково-професійної галузі, тоді як терміносистема – це ієрархічна система термінів, упорядкована термінознавцями та фахівцями відповідних наукових галузей»¹⁰⁷.

У науковій літературі спостерігаємо різні позначення явища переміщення терміноодиниць з однієї терміносистеми в іншу: *перенесення*¹⁰⁸ (Ковалів), *вторинна термінологізація*¹⁰⁹ (Л. Шевченко), *залучені терміни*¹¹⁰ (Н. Артикуца), *ретермінологізація*¹¹¹ (О. Селеванова), *транс-термінологізація*¹¹² (М. Кухарчишин). Про міжсистемний обмін термінолексемами йдеться в термінологічній енциклопедії сучасної лінгвістики: «Між загальною системою мови й залученими до неї терміносистемами відбувається певна взаємодія, яка кваліфікується дослідниками як явище детермінологізації (переходу терміна до загальноновживаної лексики) чи термінологізації (переходу загальноновживаного слова чи сполуки до терміносистеми). Між терміносистемами

¹⁰⁵ Ракшанова Г. Взаємозв'язок семантичної структури та прагматичної інформації науково-технічного терміна. Українська наукова термінологія. *Суспільні та гуманітарні науки* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ, 2010. № 3. С. 263.

¹⁰⁶ Шеремета Л. П. Теоретичні основи дослідження медичної термінології: поняття про термінознавство. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. № 47. Том 2. С. 156.

¹⁰⁷ Пertiна О. С. Провідні характеристики термінології та терміносистеми. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI (51). 2018. С. 64.

¹⁰⁸ Ковалів Ю. І. Термін. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 478.

¹⁰⁹ Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації (на матеріалі словника української мови в 20-ти томах). *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 76–85.

¹¹⁰ Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник. Київ : Стило, 2004. 277 с.

¹¹¹ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 618.

¹¹² Кухарчишин М. І. Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 246–253.

також проходить процес – перенесення терміна з однієї терміносистеми до іншої при збереженні чи зміні понятійного змісту»¹¹³.

Зважаючи на те, що терміни, залучені до процесу переходу з однієї терміносистеми в іншу, часто «обтяжені» полісемією, найбільш вдалою номінативною одиницею на позначення досліджуваного процесу, на наш погляд, є термін *ретермінологізація*, а одиниці, які стали результатом цього процесу, доцільно називати *залученими термінами*. Такі терміни характеризують генезу номінативів.

Аналізування принципів організації терміносистем вимагає в кожному окремому випадку визначення приналежності лексеми до певної терміносистеми й виявлення при цьому чіткої дефініції чи наявності можливості формулювання чіткого змісту терміна.

Доцільність і плідність ми вбачаємо в дослідженні типів термінів на ґрунті низки терміносистем, належних до однієї галузі знань, хоча й при такому підході до вивчення термінів дослідник має зважати на певну специфіку терміносистеми: загальні властивості типів термінів з різних галузей знань доступніші для огляду, а критерії виділення – надійніші.

Як наслідок активної інтеграції та спеціалізації наук, їхніх окремих галузей та підсистем останнім часом спостерігаємо інтенсивний розвиток значної кількості міждисциплінарних та комплексних наук, наприклад: у мовознавстві з'явилися такі прикладні дисципліни, як юрислінгвістика, медіалінгвістика, політична лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика тощо, а в юриспруденції – право інтелектуальної власності, медичне право, медіаправо, інформаційне право тощо. Уже самі назви наукових напрямів засвідчують необхідність інтегрування термінологій різних наукових галузей, а модель формування термінології відображає модель виникнення певної галузі знань:

1) як результат відокремлення від предметної сфери нової галузі знань;

2) на межі кількох наук;

3) як результат взаємодії низки наук.

Дослідження системності новітніх термінологій проміжного типу потребує попереднього ознайомлення з уявленнями про взаємодію й логіко-мовні відношення термінів у межах усталеної терміносистеми. Цілком зрозумілі доведені факти про те, що будь-яка термінологія має бути логічним відображенням науки в її системній організації. «Кожна з терміносистем вибудована в такий спосіб, – зазначає О. Чуєшкова, – що одна й та ж номінативна одиниця може виступати як самостійний термін, базовий чи залежний елемент аналітичного терміна (як різновид словосполучення аналітичний термін є синтаксичною конструкцією, що

¹¹³ Селіванова О. Там же. С. 618.

складається із двох або більше компонентів, певним чином між собою пов'язаних»¹¹⁴. Зі свого боку Л. Архипенко зауважує: «... системні дослідження різних термінологій свідчать про те, що у вже сформованій термінології тієї чи іншої галузі знань, кількість багатокomпонентних термінів становить близько 70 %, а <...> перевага багатокomпонентних термінів над однокomпонентними свідчить про інтенсифікацію процесу спеціалізації термінів, формування ієрархічної структури терміносистеми, встановлення дериваційних зв'язків між термінами»¹¹⁵.

Розглянемо основні тенденції організації сучасних терміносистем з огляду на принципи використання залучених термінів на прикладі термінології інформаційного права як терміносистеми проміжного типу, адже за своїми семантичними та структурними ознаками (кількістю синонімічних і полісемантичних термінів, насиченістю словосполученнями, довжиною тощо) українська терміносистема інформаційного права належить до термінологій проміжного типу, «...характерних для описових дисциплін, які перебувають між різними термінологіями теоретичних галузей знання та побутовою лексикою»¹¹⁶.

Інформаційне право через предмет правовідносин (інформацію) пов'язане як з провідними галузями права (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне), так і з іншими комплексними галузями права (фінансове, господарське, екологічне тощо), спеціальними галузями права (інвестиційне, транспортне, повітряне, податкове, бюджетне, банківське, страхове, конкурентне тощо), а також міжгалузевими інститутами права – право інтелектуальної власності (у його складі – авторське, винахідницьке тощо), – з іншими інститутами різних галузей права, де похідним предметом є суспільні відносини щодо інформації (твір, винахід, корисна модель, масова інформація, архіви, бібліотеки тощо)¹¹⁷. Відомий український учений-правник О. Баранов доводить, що «інформаційні правовідносини мають місце не тільки в інформаційній сфері, а й в усіх інших предметних сферах, зокрема таких, як фінансова,

¹¹⁴Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. С. 71.

¹¹⁵Архипенко Л. М. До проблеми становлення системи української термінології інтелектуальної власності. *Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика*: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків: Національний технічний університет Х«арківський політехнічний інститут», 2012. С. 74.

¹¹⁶Калиновська І., Кушнерук С. Проблеми стандартизації англійської екомаркетингової термінології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. РОЗДІЛ VI. Термінознавство. 2015. С. 280.

¹¹⁷Інформаційне право. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/інформаційне_право (дата звернення: 17.03.23).

економічна, управління державою, охорони здоров'я тощо. Але всі вони при цьому регулюються нормами інформаційного права»¹¹⁸.

1. У терміносистемах проміжного типу залучений термін функціонує в завершеному вигляді – форма залученого з іншої наукової сфери терміна не зазнає змін: *Інтернет, інформаційний ресурс, документ, запит, таємниця, телекомунікаційна мережа, захист інформації, файл-запит* тощо.

2. У терміносистемах спостерігається поява значної кількості термінів змішаного типу, які поєднують у собі терміни з різних галузей знань. Залучений термін у структурі таких термінів виступає як:

а) базовий (вихідний) термін: *непристойна інформація, хибна інформація, секретна інформація, розвідувальна інформація, технічний захист інформації, криптографічний захист інформації, аудіо-візуальний (електронний) засіб масової інформації, державний засіб масової інформації, друковані засоби масової інформації (ЗМІ)* тощо;

б) залежний компонент (формант): *інформаційні права та свободи; право на інформацію; захист інформації в інформаційній, телекомунікаційній або інформаційно-телекомунікаційній системі; криптографічний захист інформації з тимчасовою стійкістю; інформаційний запит акціонера або іншої заінтересованої особи до акціонерного товариства; інформаційний запит щодо доступу до офіційних документів; суб'єкти правовідносин в Інтернеті.*

Зазначені процеси потраплять під вплив зовнішніх чинників: використання в терміносистемах залучених термінів; утворення термінів, які виражають комплексні поняття та поєднують ознаки семантики одиниць різних термінологічних систем і є наслідками інтегрування наук; відмежування проміжних терміносистем від галузевих, зумовлене диференціацією наукових сфер; мовні контакти; вплив зарубіжних наукових ідей; інтернаціоналізація терміносистем, спричинена запозиченням термінів з інших мов; прогресивні задуми впровадити цілеспрямовані зміни (упорядкувати термінологічні словники, виробити термінологічні стандарти), які сприяють формуванню стабільного термінологічного фонду терміносистем проміжного типу. Окреслені процеси, без будь-яких сумнівів, чинні й у юридичній термінології.

2. Кореляція термінології інформаційного права з термінологіями суміжних галузей знань

Термін, відповідно до постулат антропоцентричного термінознавства, представляє знання про певний фрагмент світу, адже, фіксуючи

¹¹⁸ Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2015. С. 15.

отриману людиною інформацію, термін стає інструментом пізнання й узагальнення наукових фактів, примноження та передавання знань наступним поколінням. Як вже зазначено, терміносистема інформаційного права відносно молода й перебуває на шляху становлення та формування, який розпочався на межі XX та XXI ст. як термінологічної підсистеми з приватноправовою й публічно-правовою складовою в системі національного права або як «невелика», приватногалузева терміносистема, корелятивна з «великою». Модель формування термінології відображає модель виникнення певної галузі знань:

1) як результат відокремлення від предметної сфери нової галузі знань;

2) на межі кількох наук;

3) як результат взаємодії низки наук.

Появі термінології інформаційного права сприяли наступні екстралінгвальні чинники:

1) нові явища в житті суспільства;

2) ускладнення окремих сфер життя правового суспільства;

3) зарубіжний правовий досвід – умови й засади розвитку правової держави;

4) широкий розвиток новітнього законодавства та правової науки;

5) традиції, норми суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо.

Цілком зрозуміло, що правового регулювання потребують поява й розвиток нових суспільно значущих явищ. Так, наприклад, новітні інформаційні технології XX ст., Інтернет, інформатизація різних сфер суспільного життя викликають суспільні потреби щодо вдосконалення законодавства, введення понять, раніше застосовуваних в інформатиці в юридичну галузь тощо. На виникнення й розвиток термінологічної системи інформаційного права чітко простежуються вплив такого чинника, як ускладнення окремих сфер життя правового суспільства. Сучасні інформаційні технології, наприклад, уможливили здійснення електронного документообігу й, у свою чергу, викликали потребу правового регулювання цього суспільного явища; виникнення мережі Інтернет спричинило потребу у встановленні кримінальної, цивільної та адміністративної відповідальності у сфері функціонування глобальної мережі й користування нею, а це також причина появи й розвитку інформаційного права.

На становлення аналізованої терміносистеми галузі права значний вплив має зарубіжна юриспруденція, адже в США та європейських державах подібна галузь сформувалася ще до виникнення вітчизняного інформаційного права. Початок інформаційного права міститься в законі “The Freedom of Information Act”, прийнятому в США в 1966 р.

Ще одним із визначальних чинників становлення та розвитку терміносистеми проміжного типу виступає власне розвиток вітчизняного законодавства й правових наук. Дослідник становлення й формування інформаційного законодавства в Україні О. Баранов указує на необхідність усебічного вивчення термінології інформаційного права: «У сучасних умовах стає цілком очевидним, що в інтересах забезпечення ефективного розвитку інформаційного права та інформаційного законодавства необхідно проведення наукових досліджень проблеми формування термінологічної системи, зокрема, необхідно визначити цілі й принципи формування термінологічно-понятійного апарату, сформулювати основні вимоги до термінологічної системи, провести упорядкування й гармонізацію термінів, сформулювати основні з них і здійснити їх нормативно-правове закріплення. Ця робота повинна базуватися на логіко-правовому аналізі з урахуванням логіко-семантичних особливостей термінів інформаційного права»¹¹⁹. У контексті інтеграції України до Європейського Союзу дослідник також наголошує на нагальній потребі узгодження «... наявного понятійного апарату інформаційного права на основі порівняльно-правового аналізу термінології вітчизняного інформаційного законодавства та відповідного міжнародного права, насамперед європейського»¹²⁰.

Здебільшого нові термінолексеми терміносистем проміжного типу – це аналітичні одиниці з різним ступенем структурної складності й різною кількістю ключових слів. У цих групах доцільно виділяти терміни, у складі яких базовий термін належить до:

- 1) правової термінології, а формант представлений термінами галузі знань, разом з якою термінологія становить цілісну терміносистему;
- 2) до термінологічної системи, разом з якою юридична термінологія складає цілісну терміносистему, а формант має юридичне значення.

Правова галузь поєднує широкий спектр взаємопов'язаних та взаємозалежних предметних сфер та сфер професійних знань. Перетин та взаємозв'язок кількох професійних дискурсів у побудові синтетичної картини світу в умовах сучасного суспільства спостерігаються доволі часто. Одна лексична система може одночасно перебувати в кількох предметних областях. Термінологічний склад терміносистем проміжного типу зазвичай упорядкований шляхом відбору термінів з юридичної терміносистеми й терміносистем окремих сфер життя суспільства відповідно до певних потреб нової терміносистеми, визначених

¹¹⁹ Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2015. С. 18.

¹²⁰ Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. С. 173.

особливостями системи денотатів галузі знання, яка потребує правового регулювання. Відмінності виявляються через наявність у таких термінологічних системах термінів, залучених із третіх терміносистем. Термінологія інформаційного права, яка структурована за гетерогенною моделлю (модель комплексної терміносистеми, що виникла на основі кількох дисциплін з характерним неоднорідним складом термінів), наприклад, містить залучені терміни математики (*біт, обчислювальна система, алгоритмічна мова, алгоритм*); бібліотечної справи (*бібліотечна мережа, бібліотечна система, бібліотека, аотація, акумулювання, накопичування, алфавітний бібліографічний посібник, анонімний документ, бібліотечно-бібліографічні ресурси*); інформатики (*аналітична класифікаційна система, аналітичний метод, десятикова класифікаційна система, інформаційна технологія, наслідкове відношення, консекутивне відношення, недескриптор, аскриптор, обмежувальна примітка, октава, основна частина тезауруса, перехресне посилання*); діловодство й архівна справа (*архів, архівна довідка, архівна колекція, архівна справа, архівна установа, архівний витяг, архів, архівний фонд, документ національного архівного фонду*); видавнича справа (*видавець, брошура, буклет, бюлетень, бюлетень-хроніка, виготовлювач видавничої продукції*) тощо.

Дієвим способом визначення приналежності номінативної одиниці до певної термінології може виступати побудова певних зразків термінологічних макро- та мікро- полів, які засвідчують залучення різних понять, позначуваних термінами, до ієрархічної структури, у якій для окремого поняття, а отже, терміна, відведене певне місце. Включення лексеми будь-якого походження до такої ієрархічної структури вказує на те, що номінативна одиниця отримала певне значення, оскільки місце видового терміна, яке займає загальнолітературне слово чи залучений термін, обов'язково впливає на семантичне значення лексеми, що набуває семи одиниці, розташованої вище в ієрархічній структурі поля. Така лексема – провідний системоутворювальний чинник формування окремих термінологій. Як зазначає М. Кухарчишин, «використання *«готового»* терміна певної науки – це найбільш оперативний і наочний спосіб термінотворення. Та міжгалузева взаємодія не обмежується міграцією лише окремих термінів. Досить часто з однієї науки в іншу мігрує цілий термінологічний блок із центральним, стрижневим елементом. Маємо на увазі взаємодію терміносистем наукових галузей на концептуальному рівні, коли загальне трактування певного наукового поняття переноситься на уявлення про поняття іншої наукової галузі, стає методом опису нового досліджуваного об'єкта.

Унаслідок міжгалузевої термінологічної кореляції на перетині наук утворюються термінологічні поля»¹²¹.

Ієрархічні (родо-видові) відношення мають роль основних парадигматичних відношень у термінології. Форманти термінів різних ступенів диференціації як правило виконують функцію характеризування й цим протиставляють родове й видове найменування (*інформація – правдива інформація, хибна інформація*) або кількох понять одного класифікаційного ряду, співвіднесених з одним родовим (*розповсюджувач (дистриб'ютор, прокатник) фільму, розповсюджувач продукції друкованого засобу масової інформації, розповсюджувач продукції інформаційного агентства, споживач продукції інформаційних агентств, споживач телекомунікаційних послуг (споживач), автоматизований документообіг, автоматизований пункт зв'язку, безпека даних автоматизованої системи, безпека мережі, безпека урядового або спеціального зв'язку (системи зв'язку)*). Отже, вибудовані похідними аналітичними термінами гнізда та ланцюжки засвідчують виникнення відношень з послідовною мотивацією між однослівними й складеними терміноодинацями.

Термінолексика інформаційного права вступає в логіко-мовні відношення. Зазвичай правничий термін (однослівний) перебуває на периферії мікрополів і називає поняття з граничним ступенем диференціації. Іноді він виражає поняття класифікаційного ряду. Це термін, який у юриспруденції й правовій науці називає категорію понять, наприклад, *правопорушення*. Будь-яка з подібних категорій у правознавстві передбачає подальший розподіл: *правопорушення* може бути як *кримінальним злочином*, так і *адміністративним правопорушенням*. Далі злочини диференціюють за класифікаційними рядами (за їхніми напрямками: *злочини проти особистості, злочини проти власності, злочин проти людяності* тощо). Злочини з характеристикою напряду представляють видові одиниці граничного ступеня диференціації. Досліджувана терміносистема проміжного типу містить мікрополя «*правопорушення*» і «*злочин*», тому вираженню категоріальних понять допомагають залучені терміни адміністративного та кримінального права. Логічно, що терміносистема інформаційного права запозичує з повного класифікаційного переліку адміністративних правопорушень і злочинів лише парадигматичні елементи, відповідні предметній галузі права. Наприклад, у терміносистемі наявні терміни *крадіжка* й *шахрайство*. Злочини, позначувані цими термінами, характерні й для інформаційного

¹²¹ Кухарчишин М. І. Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 248.

права, бо крадіжки й шахрайства можуть траплятися через посередництво інформаційної мережі.

Номінативи, залучені з базових терміносистем, зазвичай перебувають у мікрополях, які містять поняття предметів правового регулювання. Іноді спостерігаємо повний перехід класифікаційних рядів таких мікрополів з донорських терміносистем. Переважно вони перебувають на периферії полів і виражені однослівними термінами: *документ, архів, бібліотека* (різновиди інформаційних ресурсів в інформаційному праві)

Терміни мікрополя можуть мати аналітичну структуру. Вони в терміносистемах проміжного типу перебувають на другому рівні диференціації поняття й характеризуються абстрактністю (*віднесення інформації до державної таємниці, впровадження комплексу технічного захисту інформації, ефективність технічного захисту секретної інформації (протидії технічній розвідці)* тощо). Термінолексема *інформація* в структурі аналітичних термінів другого ступеня диференціації фігурує як правничий термін, оскільки містить юридичну дефініцію: 1) документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (Закон України «Про інформацію», ст. 1); 2) документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі (Цивільний кодекс України, ст. 200); 3) відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб (Закон України «Про телекомунікації», ст. 1); 4) знання, що розглядаються в аспекті комунікації (ДСТУ 2392-94 «Базові поняття. Терміни та визначення»); 5) відомості про суб'єкти, об'єкти, явища та процеси (ДСТУ 3396.2-97 «Технічний захист інформації. Терміни та визначення», ДСТУ 2226-93 «Автоматизовані системи. Терміни та визначення»); 6) відомості, матеріали у будь-якому форматі, що обговорюються, формуються, пересилаються, приймаються, перетворюються, нагромаджуються, опрацьовуються, відображаються і зберігаються (далі – циркулюють) у Мінфіні (Положення про роботу із засобами обчислювальної техніки та про доступ до інформаційних ресурсів Міністерства фінансів України, затверджене Наказом Мінфіну України від 1.04.2003 р. № 248); 7) повідомлення, які знімають невизначеність, що існувала до їх надходження, і є об'єктом зберігання, пересилання та перетворення (ДСТУ 2396-94 «Теорія інформації. Терміни та визначення»)¹²².

Терміни мікрополя виражаються термінами змішаного типу (вихідний термін – власність донорської терміносистеми, а формат –

¹²² Словник термінів інформаційного права / упоряд. А. І. Марущак ; заг. ред. М. Я. Швець, Київ : КНТ, 2008. С. 86.

юридичний термін). Окремі терміни такого типу більш розгорнуто маркують базовий термін правової галузі: *правова інформатика, правова кібернетика*. Такими термінами виражені периферійні поняття на останньому щаблі диференціації.

ВИСНОВКИ

Аналіз досліджуваної терміносистеми інформаційного права, яка перебуває у групі терміносистем проміжного типу, уможливив виявлення термінів різної структурної складності (однослівні та аналітичні терміни). Певна частина таких термінів проникає в юридичну терміносистему в «готовому» (завершеному) вигляді (*залучені терміни*), інша частина – це терміни, утворені шляхом поєднання терміноодиниць різних систем (*змішані терміни*), що, безумовно, засвідчує відображення в структурі термінів цілісного характеру термінологічної системи. На змішаний характер терміносистем проміжного типу головним чином впливає використання значної кількості правових термінів і термінів виробничо-практичної чи суспільної діяльності з обов'язковим правовим регулюванням. В аналізованій термінолексичній інформаційного права одиниці різних терміносистем здійснюють функцію систематизації, де юридичним термінам і формантам належить провідна роль в організації термінологічних полів у терміносистемі проміжного типу.

Сучасна парадигма лінгвістичних досліджень у проєкції на термінознавство розкриває перспективи вивчення на загальних засадах особливостей становлення й розвитку термінологічних систем проміжного типу, зокрема й у галузі правових наук.

АНОТАЦІЯ

Невпинна еволюція терміносистем наукових галузей удосконалює власні ресурси й залучає надбання інших наукових сфер, а цей процес унаочнюється активним міжсистемним обміном термінами. У термінознавстві кінець XX початок XXI століть позначені численними дослідженнями, у яких лінгвісти стали виокремлювати особливу групу терміносистем проміжного типу, що формуються на межі різних наук у періоди їхнього інтенсивного розвитку. Вивчення на загальних засадах термінологічних систем як мовного явища, поглиблення розуміння особливостей системної організації галузевих терміносистем і лексичної системи мови в цілому залишає такий підхід актуальним і в сучасній парадигмі мовознавчих досліджень. *Метою* дослідження визначено аналізування проблемних питань типології термінологічних систем.

Здійснено аналіз терміносистеми інформаційного права як терміносистеми проміжного типу, унаслідок чого виявлено терміни різної структурної складності (однослівні та аналітичні терміни). Певна

частина таких терміноодиниць проникає в юридичну терміносистему в «готовому» (завершеному) вигляді (*залучені терміни*), інша частина – це терміни, утворені шляхом поєднання терміноодиниць різних систем (*змішані терміни*). Змішаний характер терміносистем проміжного сформований використанням значної кількості правових термінів і термінів виробничо-практичної чи суспільної діяльності з обов'язковим правовим регулюванням. У термінології інформаційного права одиниці різних терміносистем здійснюють функцію систематизації, де юридичним термінам і формантам належить провідна роль в організації термінологічних полів.

Література

1. Артикуцат Н. В. Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник. Київ : Стило, 2004. 277 с.
2. Архипенко Л. М. До проблеми становлення системи української термінології інтелектуальної власності. *Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків : Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2012. С. 74–76.
3. Баранов О. А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2015. 43 с.
4. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика: монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 497 с.
5. Інформаційне право. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/інформаційне_право (дата звернення: 17.03.23)
6. Калиновська І., Кушнерук С. Проблеми стандартизації англійської екомаркетингової термінології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ VI. Термінознавство. 2015. С. 278–282.
7. Ковалів Ю. І. Термін. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 478.
8. Кухарчишин М. І. Міжгалузева термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 246–253.
9. Пертина О. С. Провідні характеристики термінології та терміносистеми. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI (51). 2018. С. 62–65.
10. Ракшанова Г. Взаємозв'язок семантичної структури та прагматичної інформації науково-технічного терміна. *Українська наукова*

термінологія. *Суспільні та гуманітарні науки* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ, 2010. № 3. С. 260–277.

11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

12. Словник термінів інформаційного права / упоряд. А. І. Марущак; заг. ред. М. Я. Швець, Київ : КНТ, 2008. 184 с.

14. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.

15. Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 24–40.

16. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 200 с.

17. Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації (на матеріалі словника української мови в 20-ти томах). *Мовознавство*. 2010. № 1. С. 76–85.

18. Шеремета Л. П. Теоретичні основи дослідження медичної термінології: поняття про термінознавство. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. № 47. Том 2. С. 154–156.

Information about the author:

Melnyk Pavlo Viktorovich,

Master's Degree in Philology,

Member of Ukrainian Parliament,

Chairman of the subcommittee on coordination

of European Union technical

assistance programs and cooperation with Euratom

Parliament Committee of Ukraine's Integration into the European Union

5, Grushevskogo str., Kyiv, 01008, Ukraine

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ХХ СТОЛІТТЯ

Рудь О. М.

ВСТУП

В останні десятиліття одним із актуальних питань сучасної лінгвістики є вивчення індивідуально-авторських новотворів, які є важливим естетичним компонентом авторської картини світу митця, джерелом збагачення письменницької мови¹. Авторські неологізми – це результат творчого пошуку письменника більш влучної та експресивно виразної форми вираження думок, настроїв, почуттів², вияв його естетичних смаків, уподобань, індивідуального світобачення і світосприйняття.

Як зазначає Г. Вокальчук, «той факт, що український поетичний словник ХХ століття активно поповнився оригінальними лексичними новотворами, був значною мірою зумовлений впливом чинників позамовного характеру – політичними, соціо-культурними, науково-технічними змінами в житті суспільства»³. Таким чином, появі авторських поетичних неологізмів сприяли певні історичні, культурні, політичні події, що відображаються у віршованих творах митця, його емоції і хвилювання.

Індивідуально-авторські неологізми досліджуються науковцями в різних аспектах⁴: лексико-семантичному (І. Білодід, Т. Окуневич, В. Русанівський, В. Чабаненко), словотвірному (В. Бабенкова, І. Бабій, Ж. Колоїз, І. Лощина, І. Ніколаєнко, Т. Окуневич, О. Стишов, О. Тараненко), лінгвостилістичному (С. Єрмоленко, Б. Сиванич, Н. Сологуб, Г. Сюта, Т. Юрченко), функціональному (І. Бабій, О. Жижом, І. Лощина, З. Шостюк), лексикографічному (Г. Віняр, Г. Вокальчук, А. Нелюба, Н. Сніжко, Н. Стратулат, Л. Шпачук) тощо. Поетичні неолексеми

¹ Бабій І. Художньо-зображальна роль авторських неологізмів у формуванні письменницького ідіостилу. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. T. Kosmeda, L. Malecki. Zeszyt III. Poznań, 2015. С. 11.

² Ніколаєнко І. Авторські неологізми в мові письменників Луганщини. *Культура слова*. № 78. Київ, 2013. С. 88.

³ Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 4.

⁴ Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 10. 2008. С. 3–10; Бабій І. Художньо-зображальна роль авторських неологізмів у формуванні письменницького ідіостилу. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. T. Kosmeda, L. Malecki. Zeszyt III. Poznań, 2015. С. 11–18.

є предметом наукових пошуків таких мовознавців, як Н. Адах, В. Бабенкова, І. Бабій, Г. Вокальчук, В. Герман, І. Лощинова, І. Ніколаєнко, Г. Семеренко та інші.

Мета нашого дослідження – структурно-семантичний та функціональний аналіз індивідуально-авторських складних прикметників поетичного мовлення ХХ століття. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: виявити індивідуально-авторські складні прикметники в поетичних текстах, проаналізувати їх структурні типи; провести семантичний аналіз індивідуально-авторських прикметників-новотворів; розглянути функціональний потенціал складних прикметникових неологізмів.

Предметом розгляду обрано індивідуально-авторські складні прикметники поетичного мовлення ХХ століття. *Джерельною базою* дослідження слугують поетичні тексти видатних митців, зокрема М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, А. Малишка, І. Драча, Б. Олійника, М. Бажана, Л. Костенко, В. Симоненка, Е. Андієвської, В. Голобородька, В. Стуса, С. Гординського, В. Барки та інших авторів, які зробили вагомий внесок у розвиток української культури, літератури і мистецтва, у мовотворчий процес та розбудову мовної системи. Також скористалися словником «Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників»⁵.

Відповідно до характеру фактичного матеріалу використано такі *методи дослідження*: метод спостереження над мовним матеріалом, аналізу і синтезу – для обґрунтування теоретичних положень дослідження; метод відбору і систематизації мовних одиниць – для виявлення й опису індивідуально-авторських складних прикметників у поетичних текстах; метод класифікації дібраного матеріалу – для виявлення структурних типів і лексико-семантичних груп okazіональних прикметників-новотворів; метод лінгвостилістичного та контекстуального аналізу – для опису стилістичних функцій прикметникових новотворів у текстовому оточенні.

1. Теоретичні проблеми дослідження індивідуально-авторських неологізмів

Незважаючи на зрослий інтерес науковців до питань творення неологізмів, їх структури, семантики, особливостей функціонування в лексичній системі мови, у сучасній лінгвістиці немає однозначності у виробленні фундаментальних теоретичних понять. Зокрема, у науковій літературі на сьогодні використовуються різні терміни для цих лексичних одиниць: okazіональне слово, одноразовий неологізм,

⁵ Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикметників та дієприкметників : словник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2001. 270 с.

авторський неологізм, поетичний неологізм, художній неологізм, неологізми контексту, авторський новотвір, мовленнєвий новотвір, індивідуальний новотвір, індивідуально-авторський новотвір, слово-метеор, слово-саморобка, слово-беззаконник, слово-експромт, егологізм, індивідуалізм тощо⁶. Водночас серед дослідників існують розбіжності щодо трактування понять «неологізм», «оказіоналізм», «новотвір».

Неологізм (від грец. νέος – «молодий, новий» і λογισμός – «судження, вислів») тлумачиться науковцями як «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські)»⁷. С. Єрмоленко та інші лінгвісти⁸ визначають неологізми як «слова або мовні звороти, створенні для позначення нового предмета або поняття» і розрізняють загальнономовні (загальновживані) та індивідуальні (авторські) утворення.

Спочатку кожне слово, з'являючись у мові, є неологізмом, але згодом воно може набувати широкого вжитку, входити до активного словникового складу. Н. Христич зауважує, що неологізми оформлюються за певними лексико-граматичними параметрами, вони зареєстровані у лексикографічних джерелах, мають чітко визначену семантику і поступово міцно закріплюються у мові⁹.

Новотвори трактуються дослідниками як «лексичні одиниці, котрі не є загальновживаними, проте які можуть ними стати; слова, що з'явилися у мові протягом певного періоду і які не існували раніше; слова, що відчувуються як нові у мовній свідомості мовців»¹⁰. Г. Вокальчук наголошує, що «неологізми як факти літературної мови стають

⁶ Сиванич Б. Індивідуально-авторські неологізми в поезії Богдана Кравців. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_15; Турчак О. М. Поняття «оказіоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2013. № 2 (6). С. 300.

⁷ Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 409.

⁸ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова, короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ, Либідь, 2001. С. 105.

⁹ Христич Н. С. Переклад індивідуально-авторських лексичних інновацій як декодування концептуальної інформації (на матеріалі поетичних творів П. Тичини). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Германістика та міжкультурна комунікація*. Вип. 1. Херсон, 2020. С. 117–123.

¹⁰ Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 12–13.

узуальними, загальноприйнятими, а новотвори як факти мовлення залишаються випадковими, okazіональними»¹¹.

Okazіоналізм тлумачиться як «незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло»¹². О. Селіванова розглядає okazіональні слова як мовні одиниці, що утворюються відповідно до певного випадку слововживання в авторському ідіостилі за стандартами та новими словотвірними моделями, мають характерне експресивне забарвлення, індивідуальний характер та оновлюють образну можливість української мови¹³.

Сучасні лінгвісти, як наголошує Т. Окуневич, виділяють такі критерії розмежування неологізмів та okazіоналізмів: 1) час, історичний період появи слова; 2) відчуття – невідчуття новизни слова (неологізм належить до загальної низки мовних історичних змін, що не властиво okazіоналізму); 3) входження – невходження в мову (неологізми входять в мову і є приналежністю мови, а okazіоналізми – це власне мовні факти); 4) наявність – відсутність конкретного автора (для неологізму авторство не є суттєвим, однак для okazіоналізму авторство співвідноситься з конкретною особою – творцем цього okazіоналізму)¹⁴. Г. Вокальчук зауважує, що «у поетичному лексиконі ХХ ст. засвідчено новотвори, використовувані різними авторами (частіше двома, рідше – кількома), причому достовірно встановити, кому саме належить, так би мовити, пальма першості у створенні певної номінації, практично неможливо»¹⁵.

У своїй розвідці будемо послуговуватися терміном «індивідуально-авторські неологізми», оскільки такі утворення характеризуються невідтворюваністю і ненормативністю, експресивністю, надають поетичному тексту неповторної індивідуальності, образності, довершеності, виконують певну художню функцію.

¹¹ Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 12–13.

¹² Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 432.

¹³ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, Київ, 2010. С. 510.

¹⁴ Окуневич Т. Індивідуально-авторські неологізми в поезії Мілі Лучак. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*: зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2016. Випуск 25. С. 83.

¹⁵ Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. С. 64.

Серед індивідуально-авторських неологізмів поетичного мовлення ХХ століття вагоме місце займають складні прикметники, які конденсовано характеризують певну ознаку предметів, явищ, влучно передають зміст поняття, роблять його різноплановим, сприяють економному вираженню думки. Виникнення індивідуально-авторських неологізмів спричинено пошуком митця найдосконалішої форми для вираження своїх поглядів, настроїв, почуттів; потребою у більш виразних, експресивніших словах порівняно з канонічною лексикою; прагненням до оновлення і поетизації мови; намаганням оминати трафаретний вислів; необхідністю дотримання певної рими і ритмомелодики поетичного тексту. Вдало утворена номінація здатна якнайточніше відобразити не лише авторське світобачення, а й відтворити особливості національного світогляду і світовідчуття.

2. Структурна характеристика індивідуально-авторських складних прикметників

Складні прикметникові неологізми будуються авторами поетичних творів як за загальномовними, так і за okazіональними моделями, «зумовлюючи їх семантичну, структурну та стилістичну своєрідність у поетичному дискурсі»¹⁶. Структурна характеристика індивідуально-авторських складних прикметників дає можливість виявити «мовну моду» у творенні авторських неологізмів на певному етапі розвитку мови, зрозуміти творчу манеру митців поетичного слова, їх відношення до словотворчих норм української літературної мови.

Авторські складні новотвори творяться за словотвірними моделями різної продуктивності. Враховуючи класифікацію складних прикметників, в основі якої – синтаксична сполучуваність кожної частини мови, серед виявлених у поетичному мовленні ХХ століття індивідуально-авторських складних прикметників виділяємо такі види словотвірних моделей¹⁷:

1) складні прикметники-неологізми типу «прикметник + прикметник», в яких компоненти взаємодоповнюють, уточнюють один одного: *священно-тверезий* (М. Бажан), *демагогічно-привілейний* (М. Данько), *затхло-теплявий* (Ю. Клен), *журливо-радісний* (С. Козак), *розпусно-тучний*, *сафірово-древній* (Є. Маланюк), *приперчено-солоний* (М. Рильський), *зубчасто-гострий* (О. Ющенко) тощо;

¹⁶ Жижомо О. Роль okazіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2009. Вип. 18. С. 158.

¹⁷ Рудь О. М. Складні слова в поетичних текстах Ліни Костенко. *Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика*: колективна монографія / за заг. ред. О. М. Семеног. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. С. 127.

2) композитні прикметникові неолексеми, утворені від прикметникових основ, які узгоджуються з іменниками чи підпорядковують собі іменники («прикметник + іменник»): *вишневогубий* – вишневі губи, *зеленоволосий* – зелене волосся, *золотоланний* – золотий лан, *кощавотілий* – кощаве тіло, *крутобородий* – крута борода, *пурпурноустий* – пурпурні уста, *стрункоколосковий* – струнки колоски, *широковустий* – широкі уста тощо;

3) індивідуально-авторські складні прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі іменник («іменник + дієслово»): *вікопомний* – вік пам'ятає, *громолунний* – громи лунають, *головокрутний* – голову крутить тощо;

4) складні прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі займенник («займенник + дієслово»): *самозаслуханий* – сам заслухався, *самочинний* – сам чинить, *самодзвонний* – сам дзвонить;

5) складні прикметники, утворені на основі поєднання іменника з числівником («числівник + іменник»): *двадцятивічний* – двадцять віків, *п'ятигранний* – п'ять граней, *семивужий* – сім вужів, *семиголовий* – сім голів, *столикий* – сто лиць, *стоокий* – сто очей, *триглавий* – три голови, *шестиколісний* – шість коліс тощо. Малопродуктивною є словотвірна модель індивідуально-авторських складних прикметників типу «числівник + прикметник» (*стозапеклий*, *стоглобальний* (М. Бажан)), де числівниковий компонент підсилює прикметникову ознаку;

6) складні прикметники, утворені на основі поєднання іменника із займенником («займенник + іменник»): *вселодський* – всі люди, *всеранішній* – весь ранок тощо;

7) композитні прикметники, утворені приєднанням прислівника до прикметникової чи дієслівної основи: *кругойдучий* – кругом йде, *легкошумний* – легко шумить, *прудкоходий* – прудко ходить, *швидколетий* – швидко летить тощо.

Словотвірні моделі індивідуально-авторських складних прикметників типу «прикметник + прикметник», «прикметник + іменник», «числівник + іменник», «прислівник + прикметник, дієслово» є досить продуктивними. Індивідуально-авторські прикметникові неологізми переважно виникають у результаті основоскладання з матеріально вираженим суфіксом.

Нами зафіксовано поодинокі випадки вживання багатокomпонентних прикметникових утворень (*соколо-орло-яструбиний* (Р. Купчинський), *червоно-чорно-чорні* (М. Вінграновський), *царево-пано-бого-мертвотний* (П. Тичина)) та складних прикметників, утворених шляхом повторення компонентів, що супроводжується префіксацією (*білі-*

пребілі (Л. Костенко)) чи суфіксацією (*давня-давнішня* (М. Нагнибіда), *білясто-білі* (В. Стус)).

Вважаємо за доцільне окремо проаналізувати структурно-семантичні моделі індивідуально-авторських складних кольороназв, оскільки кольористика у творчості поета є одним з елементів його ідіостилу і світобачення. Кольоративи в поетичному мовленні утворюють складне семантичне ціле, яке служить для передачі колірної якості одного предмета.

З погляду семантики основ, які входять до складу індивідуально-авторських складних кольороназв, і відношень між ними, можна виділити такі групи складних прикметникових неологізмів:

1) складні назви, обидві основи яких позначають колір (*зелено-чорний* (М. Бажан), *червоно-чорна* (В. Барка), *чорно-синя* (М. Рильський), *жовто-зелена* (В. Стус) тощо). Основи прикметників цього типу рівноправні між собою і поєднані сурядним зв'язком;

2) складні кольороназви, перша основа яких має опосередковане, метафоричне значення кольору (*бронзово-зелений* (М. Бажан), *бузково-синій* (М. Доленго), *молочно-голубий* (М. Зеров) тощо). Зв'язок між основами цих складних прикметників підрядний (*бузково-синій* – синій, як бузок). Часто метафоричні основи виступають в ролі опорних (*темно-бронзовий* (М. Бажан));

3) складні назви, перша основа яких позначає відтінок кольору (*мутно-жовтий* (М. Бажан), *тьмаво-золотавий* (В. Забаштанський) тощо). Основи цих слів поєднуються між собою підрядним зв'язком: перша основа уточнює, конкретизує опорну основу.

У поетичному мовленні вживаються індивідуально-авторські складні кольороназви, в яких прикметник поєднується з компонентами, що передають окремий відтінок змішаного кольору: *вороно-синій* (вороний – «чорний із синюватим полиском»¹⁸), *сизо-сталевий* (сизий – «темно-сірий із синюватим полиском»¹⁹, а сталевий – сірий), *бронзово-коричневий* (бронзовий – «золотисто-коричневий»²⁰). Очевидно, таке уточнення потрібне, якщо частка названого відтінку в змішаному кольорі перевершує звичайну.

3. Семантико-функціональні особливості індивідуально-авторських складних прикметників

Складні індивідуально-авторські прикметники є невід'ємною частиною поетичного мовлення ХХ століття. Вони «створюють розмаїту за

¹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін' : ВТФ «Перун», 2005. С. 202.

¹⁹ Ibid. С. 1313.

²⁰ Ibid. С. 98.

семантикою і за експресивно-стилістичними функціями групу слів у плані збагачення мови художньої літератури»²¹. Індивідуально-авторські прикметникові утворення відзначаються складнішою семантичною структурою порівняно з простими прикметниками, що зумовлюється як складнішою словотвірною структурою, так і контекстуальним оточенням, під впливом якого у похідних одиницях з'являються додаткові семи. Виникнення прикметникових індивідуально-авторських неологізмів у поетичній мові зумовлено прагненням митця відкрити в слові нові значення, необхідністю передати одним словом складну ознаку, властивість, прагненням донести до читача всю багатогранність поетичного образу, сповненого експресії і глибокого соціального змісту²².

Семантика складних прикметників зумовлена їх структурно-синтаксичними особливостями²³. Як наголошує Л. Азарова, на семантичну і словотворчу структуру складного слова впливають: а) особливості лексичної сполучуваності слів, актуалізованих у словосполученнях; б) тип лексичних значень, співвідносних із складними словами морфологічно простих слів; в) якісний склад лексичної семантики слів, поєднуваних у словосполучення, наявність у ньому певних семантичних компонентів, здатних оцінювати предмет чи якість дії і завдяки цьому поєднуватися з іншими компонентами значення; г) специфіка синтаксичної сполучуваності кожної частини мови; г) характер номінативного значення компонентів словосполучення, їх предикативність чи означуваність²⁴.

Лексико-семантичний аналіз індивідуально-авторських складних прикметників поетичного мовлення ХХ століття дозволив виділити групи неологізмів, що містять семи:

1) 'колір, його відтінок, інтенсивність вияву': *червоно-чорна, рудо-сіра, зелено-чорний, біло-рожеві* (М. Бажан), *пурпурно-чорні, срібно-сині* (В. Барка), *червоно-чорно-чорні* (М. Вінграновський), *вогненно-ясний, зелено-золотава, ізсиза-чорний* (П. Воронько), *бузково-сизий* (М. Доленго), *ніжно-синя* (І. Драч), *тьмаво-золотавий* (В. Забаштанський), *жовто-золотиста* (М. Зеров), *вінчально-біла* (С. Йовенко), *сліпучо-біла* (В. Коротич), *левино-жовтий* (Л. Костенко), *хмарно-голуба* (Л. Первомайський), *чорно-синя* (М. Рильський), *жовто-зелена*

²¹ Радько О. Г. Індивідуально-авторські назви статичних ознак в українській поезії ХХ сторіччя : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Острог, 2016. С. 53.

²² Рудь О. М. Складні прикметники поетичної мови ХХ століття : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 33.

²³ Словотвір сучасної української літературної мови : монографія / Г. М. Гнатюк, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко та ін. ; відп. ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. С. 314–318.

²⁴ Азарова Л. Е. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. С. 9.

(В. Стус), *темно-бурий, блакитно-ясна, зелено-золота* (П. Тичина) тощо.

У поетичному контексті колірні прикметники не завжди мають своїм значенням лише ознаку кольорового спектра. У взаємодії з іншими поетичними засобами кольоратив формує колористичний образ, що залежить від художньої мети, суб'єктивних уподобань автора, від індивідуального осмислення кольорів²⁵. Складні прикметники у функції епітетів служать яскравим словесно-зображальним засобом у змалюванні картин природи, у створенні влучних характеристик предметів, різноманітних явищ тощо. Наприклад: «*Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги лежать, на кігті похиливши зелену гриву шелюги*» (Л. Костенко); «*Здається чую: лопають каштани, жовто-зелену викидають брость...*» (В. Стус); «*Січуть потоки струн, журливі – косі, то землю чорну, то зелено-синю*» (В. Барка);

2) **'зовнішня ознака за кольором'**. Семантика індивідуально-авторських прикметників, у яких поєднано колірний компонент з іншою ознакою денотата, є досить складною²⁶. У складних прикметниках сема 'колір' зазнає структурної і семантичної трансформації. Усталеність, продуктивність одних назв і okazіональність, оригінальність, індивідуально-авторська виразність відбивають закономірний процес розвитку поетичної мови. Це пошук і нової форми, і нового змісту. Новий зміст зароджується уже в самій сполучуваності компонентів складних прикметників²⁷.

Складні прикметники на позначення зовнішньої ознаки за кольором у семантичній структурі мають перший компонент-кольоратив, що поєднується з другим компонентом, який містить такі семи:

а) 'явище природи': *золотолапна* (І. Вирган), *білохмарий* (З. Гончарук), *білопінний* (С. Йовенко), *білолеbedий* (Н. Кашук), *сизохмарна* (В. Симоненко), *багряноводний* (П. Тичина) тощо;

б) 'назва предмета': *чорноризі*, *шпичиннориза*, *біловівтарна*, (В. Барка), *білостінні* (Л. Дмитерко), *зеленолеза* (І. Калинець), *темношатий* (Ю. Клен), *злотовороті* (М. Рильський), *злотопогонна* (В. Сосюра) тощо;

в) 'соматичне поняття': *чорнорукі*, *рожевотілий* (М. Бажан), *зеленоволосі*, *пурпурноуста* (В. Барка), *золотоцока* (І. Драч), *злотогрив*

²⁵ Прокопович Л. С. Кольоративна лексика в поетичному дискурсі Ліни Костенко. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Вип. 1 (3). Мукачів, 2016. С. 128.

²⁶ Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 10. 2008. С. 43.

²⁷ Рудь О. М. Складні прикметники поетичної мови ХХ століття : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 36.

(Д. Павличко), *білокопитий* (О. Підсуха), *зеленоребрий* (М. Рильський), *зеленокоса* (М. Сингаївський), *золоторогий* (В. Стус), *зеленочолый* (П. Тичина) тощо;

г) 'рослина, її частини': *міднолистий* (М. Бажан), *зеленоцвітна* (В. Барка), *зеленокорий* (М. Зеров), *білоквітна* (С. Йовенко), *срібнокора* (В. Колодій), *чорнокорий* (А. Малишко), *жовтолистий* (П. Тичина) тощо.

Індивідуально-авторські складні прикметники у функції метафоричних епітетів індивідуалізують певну ознаку, розкривають предмет змалювання з несподіваного боку, викликають певне ставлення до зображуваного. Наприклад: «*О ні! Якби мого бога Сьогодні розп'яли вігїли, Не ангелом **білолебедем** ячала б – Сліпою совоюю*» (Н. Кашук); «*А тополі в ріднім колі Вишумовують пісні... Дні оці **зеленочолі**, Всі листочки славлять дні*» (О. Ющенко); «*Про що забуваєм при гронах бузків **білопінних?***» (С. Йовенко); «*А дівча **жовтоволосе** Закричало так, що ну!*» (В. Гренджа-Донський);

З) 'зовнішня особливість людини, тварини, предмета': *семибрамний, семиголови* (Е. Андієвська), *п'ятигранний* (М. Бажан), *кривоколісний, кригоока, пиномундирні, шипшиннориза* (В. Барка), *стооке, столице* (М. Вінграновський), *стогронний* (П. Воронько), *стовіконні* (В. Крикуненко), *соколо-орло-яструбиний* (Р. Купчинський), *розпусно-тучне* (Є. Маланюк), *краписто-золотаве* (А. Малишко), *семивужа* (В. Пачовський), *широкоштанний* (М. Рильський), *огневидий, стрункоколоськові* (П. Тичина), *зубчасто-гострий* (О. Ющенко) тощо.

Найчисленнішими є індивідуально-авторські прикметникові неологізми, другий компонент яких містить сему 'соматичне поняття': *буйноволосий крутобородий, кощавотілий, опуклогрудий* (М. Бажан), *кущорогії* (П. Воронько), *крутолобі* (В. Забаштанський), *сухоруке* (П. Мовчан), *широковустий* (Т. Осьмачка), *ряснорогий* (М. Рильський), *суворовусі* (В. Сосюра), *високогорлий* (В. Стус), *круторогії* (П. Тичина) тощо. Майстри поетичного слова активно використовують подібні утворення з метою надання різних семантичних відтінків істотам, предметам та явищам. Наприклад: «*Передо мною муж високий, **Похмуробровий**, чорноокий (А в оці блиски, як ножі!) Ніс імпазантний, трохи синій, **Соколо-орло-яструбиний***» (Р. Купчинський); «*<...> Танцюючи **розпусно-тучним** тілом Блюзнірський тан розкоші і гріха*» (Є. Маланюк); «*Він толом – по зеленому зелі, він траком – на **стогронний** виноград*» (П. Воронько);

4) 'психічне сприйняття предмета, явища': *чіпкохвості, всеприсутня, чарівно-ніжний* (Е. Андієвська), *пишно-величава, холоднокришталева* (М. Бажан), *демагогічно-привілейний* (М. Данько),

журливо-радісне (С. Козак), *собачо-дріжкий* (А. Малишко), *мудро-буденний* (О. Ольжич), *небезпечно-щасливе* (Л. Первомайський), *кокетно-своєвільні*, *непокірно-вірний* (М. Рильський), *ніжнокрилий*, *радісно-побідна* (В. Сосюра), *трагічно-безжурні*, *салосонливе*, *гордопишні* (П. Тичина) тощо;

Індивідуально-авторські складні прикметники, що містять сему 'психічне сприйняття предмета, явища', становлять дві семантично полярні групи: 1) композити із позитивною семантикою: *осяйно-радісна* (Е. Андіївська), *турботливо-ненина* (А. Малишко), *веселокрила* (М. Рильський), *сонцекрила* (В. Сосюра) і под.; 2) композити із негативною семантикою: *коронуусті* (Е. Андіївська), *похмурокрилий* (М. Бажан), *неситозграйний* (М. Данько), *царєво-пано-бого-мертвотне* (П. Тичина) і ін. Сполучаючись із іменниками різних лексико-семантичних груп, ці композити поряд із основним значенням набувають додаткових відтінків у значенні. Наприклад: «*Злам буття цього, царєво-пано-бого-мертвотного, салосонливого – лише в одній бідності!*» (П. Тичина); «*Збирають світлі, золоті меди Веселокрилі та прозорі бджоли*» (М. Рильський); «*Демагогічно-привілейний важіль! Я руку теж доклав, Жаска моя вина*» (М. Данько);

5) '**темпоральна ознака**'. Серед індивідуально-авторських складних прикметників із темпоральною семантикою виділяємо три групи: а) прикметники, що передають 'вік' предмета, явища, певної події: *тривесне* (В. Барка), *двадцятивічний* (М. Вінграновський), *днедавні* (М. Зеров), *сафірово-древня* (Є. Маланюк), *давня-давнішня* (М. Нагнибіда), *новозрослий* (М. Рильський) та інші; б) прикметники, один з компонентів яких вказує на конкретний вимір часу: *цілонічний* (В. Барка), *всеранішній* (Р. Купчинський), *бабинолітнє* (П. Воронько), *великопостна* (Є. Маланюк) та інші; в) прикметники, що передають тривалість, стан: *свіжонавернений* (Е. Андіївська), *давнозвичний* (В. Барка), *миттьоминучий* (В. Поліщук) та інші. У мові поезії темпоральні прикметники найяскравіше передають особливості авторського мислення та мовотворчості поета. Кожна лексема вирізняється своєю оригінальністю, новизною, неповторюваністю і маловживаністю у поетичному доробку автора, наприклад: «*І несподівано, немов би крадучись, у сіру, у великопостну днину, він вдарив вітром соняшним у спину*» (Є. Маланюк); «*В погожі дні, в запахуїм травні, Як цвіт буяє, і ростуть жита, – Вона стоїть пречиста і свята, як в они дни Сатурнові днедавні*» (М. Зеров);

б) '**звукова ознака**'. Індивідуально-авторські складні прикметники на позначення звукових якостей предметів поділяємо на декілька груп: а) прикметники, що позначають позбавленість чи обмеженість звучання: *зверхтишинні* (В. Барка), *тиходзвінна* (Н. Кашук), *ніжнотонна*

(А. Малишко), *цвинтарно-мертва* (Є. Маланюк) тощо; б) прикметники, що позначають насиченість звуків: *світлозвучна, дзвінкозвучна, широкошумний* (М. Бажан), *срібно-голосистий* (І. Гончаренко), *щедро-голосе* (С. Йовенко), *буйнозвуче* (В. Малишко), *повноклекта, дзвінко-славні, дзвінко-дужий, рясношумний* (П. Тичина), *семигромий* (О. Ющенко) тощо; в) складні прикметники, один із компонентів яких вказує на джерело звука: *вітроголосий* (К. Герасименко), *громо-глагольна* (В. Барка), *громкокрилий* (М. Рильський), *громолунні* (В. Сосюра) та інші.

Для мови поезії аналізованого хронологічного періоду показовим є метафорична репрезентація звуків, які наповнюють національний простір, наприклад: «*Срібно-голосистий співав баян; із тої сторони летіла над дніпровогою водою юнацька пісня*» (І. Гончаренко); «*Синове дитинство буйнозвуче В спогаді старечім ожива. Голосом сусідського онука З вулиці тонесенько співа*» (В. Малишко).

У мовотворчості поетів ХХ століття незначною кількістю представлені індивідуально-авторські складні прикметники, що позначають смакові властивості й одоративну характеристику об'єкта, наприклад: *гостродуха* (М. Бажан), *пахучосокий* (В. Барка), *синьогіркотний* (С. Йовенко), *гіркотно-полинна, теплопахучий* (Н. Кашук), *затхло-теплявий* (Ю. Клен), *приперчено-солоний, райдужно-солодкий, струмисто-запашина, безумно-запашина* (М. Рильський) тощо. Смакової та запахової лексики в мові існує небагато, широко використовуються вторинні номінації, запозичення. Майстерність поета виявляється в умінні передати за допомогою оригінальної лексичної одиниці всю гаму відчуттів, особливості авторського світосприйняття. Наприклад: «<...> *гаїв лимонних гостродуха повінь, і гіркуватість вітерця нічного, і подих кухонь: чад, вино, часник <...>*» (М. Бажан); «*І просто тихо голову схили і обернись лицем смерковим в осінь, де палять листя й ні про що не просить синьогіркотний дим над сном золи*» (С. Йовенко).

Індивідуально-авторські прикметники мають складну семантичну структуру, тому читачеві не завжди вдається легко розгадати авторський задум, зрозуміти авторські асоціації. Визначальним чинником реалізації семантики складних прикметникових неологізмів є поетичний контекст, у якому індивідуально-авторські прикметники одержують додаткове смислове навантаження.

ВИСНОВКИ

У поетичних творах відбиваються процеси, характерні для певного історичного етапу розвитку суспільства, економіки, культури, мистецтва, а також літературної мови. Вивчення поетичного мовлення певного хронологічного періоду є важливою складовою наукового

дослідження історії національної художньої мови. У мові поезії відображаються духовно-культурні цінності народу, смаки й уподобання мовців, літературно-мистецькі стилі й напрямки, соціальні зміни в суспільстві тощо.

Поетична мова ХХ століття активно поповнюється індивідуально-авторськими лексичними новотворами, які вченими досліджуються в різних аспектах. Водночас на сьогодні використовуються різні терміни для позначення цих лексичних одиниць. Аналіз понять «неологізм», «оказіоналізм», «новотвір» дозволив виявити розбіжності у їх трактуванні.

Індивідуально-авторські неологізми часто утворюються за аналогією, на основі поєднання, здавалось би, несумісних понять. У результаті структурної характеристики складних прикметників установили продуктивні словотвірні моделі: «прикметник + прикметник», «прикметник + іменник», «числівник + іменник», «прислівник + прикметник, дієслово». Складні прикметникові кольоративи поетичного мовлення є важливим мовноестетичним явищем, відзначаються неоднаковим семантичним наповненням, різною словотворчою структурою. Домінантними є складні назви, обидві основи яких позначають колір, та кольороназви, перша основа яких має опосередковане, метафоричне значення кольору.

Індивідуально-авторські складні прикметники в поетичній мові ХХ століття створюють семантично і функціонально розмаїту групу слів. Вживаними є прикметники, що містять семи: 'колір, його відтінок, інтенсивність вияву', 'зовнішня ознака за кольором', 'зовнішня особливість людини, тварини, предмета', 'психічне сприйняття предмета, явища', 'темпоральна ознака', 'звукова ознака'. Нечисленними є індивідуально-авторські складні прикметники, що позначають смакові властивості й одоративну характеристику об'єкта.

Індивідуально-авторські складні прикметники поетичного мовлення ХХ століття багатофункціональні і семантично різнопланові, вони конденсовано характеризують певну ознаку предметів, явищ, влучно передають зміст поняття, явища.

АНОТАЦІЯ

Важливим естетичним компонентом авторської картини світу поета, джерелом збагачення поетичної мови є індивідуально-авторські складні прикметники як художньо-образний засіб вияву естетичних смаків митця, його уподобань, індивідуального світобачення і світосприйняття.

У дослідженні розглянуто різні аспекти вивчення індивідуально-авторських неологізмів, проаналізовано поняття «неологізм», «оказіоналізм», «новотвір», що дозволило виявити розбіжності у їх

потрапуванні. Визначено характерні особливості індивідуально-авторських неологізмів: невідтворюваність і ненормативність, експресивність, надають поетичному тексту неповторної індивідуальності, образності, довершеності, виконують певну художню функцію.

У результаті структурної характеристики складних прикметників встановлено продуктивні словотвірні моделі: «прикметник + прикметник», «прикметник + іменник», «числівник + іменник», «прислівник + прикметник, дієслово». Проаналізовано складні прикметникові кольоративи, доміантними серед яких є кольороназви, обидві основи яких позначають колір та перша основа яких має опосередковане, метафоричне значення кольору.

Здійснено семантико-функціональний аналіз індивідуально-авторських складних прикметників, які в поетичній мові ХХ століття створюють семантично і функціонально розмаїту групу слів. З'ясовано, що вживаними є прикметники, які містять семи: 'колір, його відтінок, інтенсивність вияву', 'зовнішня ознака за кольором', 'зовнішня особливість людини, тварини, предмета', 'психічне сприйняття предмета, явища', 'темпоральна ознака', 'звукова ознака'. Нечисленними є прикметникові неологізми, що позначають смакові властивості й одоративну характеристику об'єкта.

Індивідуально-авторські складні прикметники поетичного мовлення ХХ століття багатофункціональні і семантично різнопланові, вони кондесовано характеризують певну ознаку предметів, явищ, влучно передають зміст поняття, явища.

Література

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 10. 2008. С. 3–10.
2. Азарова Л. Е. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. 222 с.
3. Бабій І. Художньо-зображальна роль авторських неологізмів у формуванні письменницького ідіостилу. *Studia Ukrainica Poznaniensia* / red. T. Kosmeda, L. Malecki. Zeszyt III. Poznań, 2015. С. 11–18.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : монографія / за ред. А. П. Грищенка. Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. 524 с.

6. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова, короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ, Либідь, 2001. 224 с.

7. Жижом О. Роль окаяональных прикетников у формуванні поетичного дискурсу. *Лінгвістичні студії : збірник наукових праць*. Донецьк : ДонНУ, 2009. Вип. 18. С. 156–161.

8. Ніколаєнко І. Авторські неологізми в мові письменників Луганщини. *Культура слова*, № 78. Київ, 2013. С. 88–92.

9. Окуневич Т. Індивідуально-авторські неологізми в поезії Мілі Лучак. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2016. Випуск 25. С. 81–86.

10. Прокопович Л. С. Кольоративна лексика в поетичному дискурсі Ліни Костенко. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Випуск 1 (3). Мукачів, 2016. С. 128 – 134.

11. Радько О. Г. Індивідуально-авторські назви статичних ознак в українській поезії ХХ сторіччя : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Острог, 2016. 327 с.

12. Рудь О. М. Поетичне слововживання складних прикетників та дієприкетників : словник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макарєнка, 2001. 270 с.

13. Рудь О. М. Складні прикетники поетичної мови ХХ століття : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макарєнка, 2020. 248 с.

14. Рудь О. М. Складні слова в поетичних текстах Ліни Костенко. *Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика: [колективна монографія]* : за заг. ред. О. М. Семеног. Суми : СумДПУ імені А. С. Макарєнка, 2022. С. 113–144.

15. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, Київ, 2010. 844 с.

16. Сиванич Б. Індивідуально-авторські неологізми в поезії Богдана Кравців. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_15

17. Словотвір сучасної української літературної мови : монографія / Г. М. Гнатюк, К. Г. Городєньська, А. П. Грищенко та ін. / відп. ред. М. А. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 406 с.

18. Турчак О. М. Поняття «окаоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2013. № 2 (6). С. 299–305.

19. Українська мова. Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.

2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с. :

20. Христич Н. С. Переклад індивідуально-авторських лексичних інновацій як декодування концептуальної інформації (на матеріалі поетичних творів П. Тичини). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Германістика та міжкультурна комунікація. Випуск 1*. Херсон, 2020. С. 117–123.

Information about the author:

Rud Olha Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian Language
and Literature Department

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

**СТРУКТУРНИЙ, СЕМАНТИЧНО-МОТИВАЦІЙНИЙ,
ВІЗУАЛЬНИЙ ПАРАМЕТРИ НАЙМЕНУВАНЬ
КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ ТМ «ДОМІНІК»**

Сизоненко Н. М.

ВСТУП

В останні роки дедалі помітним є інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців до різних категорій власних імен (онімів), які досліджують за такими параметрами: семантично-мотиваційний, структурно-граматичний, дериваційний, прагматичний та ін.

У сучасному ономастичному просторі вчені виокремлюють такі різновиди власних назв: антропоніми (особові імена людей), топоніми і гідроніми (імена географічних об'єктів), ергоніми (назви внутрішньоміських об'єктів), хремотоніми (назви окремих предметів), хрононіми (назви відрізка часу, подій), прагмоніми (назви об'єктів людської діяльності, зокрема, побутової та автомобільної техніки, побутової хімії тощо). Важливе місце серед цих онімів посідають назви кондитерських виробів.

Ономастичні дослідження назв кондитерських виробів нечисленні й переважно спрямовані на вивчення способів неймінгу (Г. Бачинська); виявлення фонетичних і лексико-семантичних особливостей найменування кондитерських виробів (Г. Бачинська, І. Рябініна), зокрема в порівняльному аспекті, на матеріалі української та англійської мов (Г. Морєва та В. Дорменев); виокремлення структурних та мотиваційних типів номінації кондитерських виробів у радянський період (А. Борисова та Л. Сапожнікова); реалізації лінгвокультурних знаків у назвах солодошів (К. Гончаренко). Матеріалом цих наукових праць переважно є назви мовних одиниць окремого історичного періоду (як, наприклад, радянського) або тих, які відображають сучасні тенденції неймінгу, зібрані з багатьох джерел – із сайтів інтернет-магазинів, із сайтів виробників кондитерських виробів, з полиць продовольчих магазинів тощо. Проте наукові розвідки, у яких би системно були проаналізовані семантично-мотиваційні, структурні та візуальні аспекти назв кондитерських виробів конкретної торгової марки нині відсутні.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою вивчення назв кондитерських виробів конкретного торгового марки як бренду, який, віддзеркалюючи загальні тенденції в найменуванні конкретної категорії товарів, водночас формує індивідуальний шар номінацій.

Мета дослідження – з'ясування структурної організації, семантично-мотиваційних особливостей найменування кондитерських виробів ТМ «Домінік», візуального представлення назв, а також відображення в індивідуальній свідомості мовця асоціацій, які викликають окремі назви товари, встановлення їхньої естетичної привабливості.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

1) проаналізувати погляди науковців щодо структурних і семантично-мотиваційних, візуальних аспектів номінації назв кондитерських виробів;

2) з'ясувати особливості структурної організації назв кондитерських виробів ТМ «Домінік»;

3) виокремити типи назв кондитерських виробів за мотиваційними ознаками ТМ «Домінік»;

4) дослідити реалізацію візуального та вербального кодів в пакуванні кондитерських виробів;

5) визначити за результатами психолінгвістичного експерименту, чи є назви «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан» для мовців зрозумілими, інформативними та мотивованими;

6) встановити за результатами параметричного аналізу естетичну привабливість назв «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан».

Об'єктом дослідження є назви кондитерських виробів ТМ «Домінік».

Предметом дослідження є структурно-семантичні типи назв кондитерських виробів ТМ «Домінік», візуальні коди, які застосовуються в пакуванні кондитерських виробів, асоціативне поле на стимули «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан» та їхня оцінка за параметром «естетична привабливість».

Матеріалом дослідження слугують 183 онімні одиниці, отримані методом суцільної вибірки з офіційного сайту ТМ «Домінік» (Табл. 1), 164 асоціати на стимули «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан», отримані в результаті асоціативного експерименту, кількісні підрахунки естетичної привабливості назв «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан».

1. Теоретичні засади дослідження найменувань кондитерських виробів

Нині покупець щодня купує від 1 до 10 одиниць різних категорій товарів, поширеною є практика оптових закупівель, де кількість товарів може в кілька разів перевищувати наведені вище цифри. Кожен товар має індивідуальне найменування, аби вирізнитися серед подібних у певній категорії. Завдяки рекламному імені та візуальному зображенню встановлюється контакт із потенційним споживачем, товар є впізнаваним для покупця.

Номінації як готовий продукт найменування можуть бути співвіднесені з такими термінами, як «лексема», «назва», «найменування».

Найменування різних товарів є предметом численних ономастичних досліджень, серед них і тих, які вивчають назви кондитерських виробів. У науковій літературі назви кондитерських виробів уналежнюють до онімних одиниць – індивідуальних найменувань одиничних предметів¹.

У численних наукових працях (А. Борисова і Л. Сапожнікова, Г. Морєва і В. Дорменєв, Т. Толчєєва, С. Шестакова) паралельно використовують терміни «назви кондитерських виробів», «комерційні номінації» («нейминги»), «прагмоніми». Термін «комерційна номінація» уперше увела М. Новічіхіна, яка розглядає його як номінацію товарів і установ, орієнтованих на отримання комерційного ефекту. Номінації, на переконання дослідниці, формують у свідомості потенційного споживача певні образи. Найефективнішим є той нейминг, який містить ознаку, яка і в адресанта (неймера), і у споживача товару викликає тотожні образи, асоціації. Що ж до терміна «прагмоніми», то ним позначають однотипні товари й вироби, серед яких, зокрема, виокремлюють найменування продуктів харчування та напоїв². Отже, терміни «комерційна номінація», «прагмонім» співвідносні з терміном «назви кондитерських виробів» як загальне до часткового, як макроклас, який має ознаки рекламної мови в таких мікрокласах, як назви кондитерських виробів, назви засобів побутової хімії, назви меблів тощо.

У цьому дослідженні будемо використовувати для позначення групи харчових продуктів, які мають високий вміст цукру, приємний смак і аромат, привабливий зовнішній вигляд, високу енергетичну цінність і легко засвоюються організмом людини, термін «назви кондитерських виробів».

Центральне місце в ономастичних дослідженнях посідає проблема номінації – створення мовних одиниць з номінативною функцією. Назви кондитерських виробів належать до вторинної номінації, оскільки послуговуються наявними в мові номінаціями. Наприклад, на позначення об'єкта дійсності використовується номінація «зебра», яка в назві кондитерського виробу «Зебрятко» має вторинне використання лексичної одиниці «зебра»+ додавання афіксів -ят-, -очк-. Або: номінація «ромашка» має лексичне значення «трав'яниста рослина родини складноцвітних з дуже розгалуженими стеблами й суцвіттями-

¹ Вербіч С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісн. НАН України*. 2008. № 5. С. 54. URL: <https://cutt.ly/o4L3Up8>

² Шестакова С. О. Семантична мотивованість прагмонімів (на матеріалі власних назв меблів). *Filologia, sociologia i kulturoznawstwo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki: Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej* (29.06.2016 – 30.06.2016). Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. “Diamond trading tour”, 2016. P. 14. URL: <http://surl.li/fxewr> (дата звернення 28.03.2023).

кошиками з білих пелюстків і жовтого осередку»³, а як вторинна, похідна за змістом, використовується в назві кондитерського виробу «Ромашка».

Зрозуміло, що процес номінації є складним процесом, передусім щодо врахування багатьох факторів в одній назві: по-перше, назва має бути впізнаваною, виокремлюватися серед однорідних; по-друге, назва має містити певну інформацію про об'єкт найменування (смак, структура, склад); по-третє, назва має бути привабливою для покупця, аби він зробив вибір на користь певного товару; по-четверте, має викликати позитивні емоції, асоціації, бути милозвучною, естетично привабливою тощо; по-п'яте, має бути стислою, легко вимовлятися й легко запам'ятовуватися, і на останок – назва не повинна порушувати авторські права на вже зареєстровану назву. Окрім того, процес номінації є процесом безперервним, оскільки одні товари «знімаються» з виробництва; інші товари можуть бути модифіковані, що призводить до появи нової назви; запускаються у виробництво нові види продукції, що спричиняє нові назви; деякі назви товарних одиниць переходять до розряду назв товарної серії.

Номінації передують мотивація – відображені в назві мотиви номінації, які слід розуміти як фактори, які зумовили створення тієї чи тієї номінації. Вибір мотиваційної ознаки залишається одним із проблемних питань у сучасній лінгвістиці, проте переконливою вважаємо думку Д. Сетарова, що «перший імпульс до виникнення найменувань іде не від мови, а від самого предмета; будь-яке найменування, що виникло у мові, мотивоване властивостями, ознаками об'єкта-номіната»⁴, його специфікою чи функцією.

Мотиваційні ознаки мають безпосереднє відношення до лексичного значення слова: якщо мотивація – це реальна ознака, покладена в основу найменування, то семантика – це реалізація у лексичній одиниці мотиваційної ознаки. Тому в низці досліджень науковці (О. Пежинська⁵, С. Риженко⁶, С. Шестакова⁷) застосовують термін «семантична

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. С. 1275.

⁴ Шестакова С. Мотивація сучасних українських фітонімів. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 46.

⁵ Пежинська О. М. Аспекти методології ономастичних досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. С. 161–165. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-1/29>

⁶ Риженко С. С. Семантична мотивація назв професій в українській та англійській мовах. *Культура народів Пречерномор'я*. 2007. С. 130–132. URL: <https://cutt.ly/j4L8aub> (дата звернення 28.03.2023).

⁷ Mikołajczak-Matyja N. The associative structure of the mental lexicon: hierarchical semantic relations in the minds of blind and sighted language users. *Psychology of Language and Communication*. 2015. 19 (1). P. 1–18. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/plc-2015-0001>

мотивація» і в такий спосіб позначають двосторонній процес одного феномена – найменування слова.

До мотиваційних ознак назв кондитерських виробів, як правило, застосовують типологічний підхід. Такий підхід використано в дослідженнях А. Борисової та Л. Сапожнікової⁸, О. Зосімової та К. Сліпченка⁹. В останній праці виокремлено такі типи мотивації американських і британських торгових назв безалкогольних напоїв: 1) відапелятивні прагмоніми (реально та умовно мотивовані); 2) відонімні прагмоніми; 3) відонімно-апелятивні прагмоніми.

Подібну класифікацію застосовує К. Гончаренко, яка аналізує назви кондитерських виробів за трьома параметрами: 1) мотивовані назви (прямо чи опосередковано вказана особливість об'єкта); 2) умовно мотивовані (найменування відапелятивного походження, найменування відонімного походження); 3) рецесивні (не несуть безпосередньої інформації про об'єкт)¹⁰.

За семантичною приналежністю в дослідженні А. Борисової та Л. Сапожнікової виокремлено за мотиваційною ознакою такі типи: 1) за назвою кольору, аромату, смаку та консистенції сировини; 2) за назвою натуральних добавок, що входять до складу сировини; 3) за назвою основних кондитерських інгредієнтів, що входять до складу; 4) за назвою форми виробу; 5) топоніми; 6) антропоніми; 7) назви казкових героїв; 8) фітоніми; 9) флороніми; 10) назви природних явищ; 11) метафори; 12) абстрактні поняття.

Наведені вище класифікації не суперечать одна одній, а доповнюють і поглиблюють одна одну. Тому в нашому дослідженні для досягнення достовірності й обґрунтованості одержаних результатів будемо враховувати різні параметри семантичної мотивації назв кондитерських виробів.

Структурні особливості назв кондитерських виробів теж перебувають у полі уваги українських дослідників. Зокрема, у розвідці А. Борисової та Л. Сапожнікової, які уналежнюють назви кондитерських виробів до номенклатурно-термінологічних сполучень, розрізнено

⁸ Борисова А. О., Сапожнікова Л. Я. Структурні та мотиваційні типи номінації кондитерських виробів у ретроспективі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 6 (74). С. 133–135. DOI: [http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6\(74\)-133-135](http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6(74)-133-135)

⁹ Зосімова О., Сліпченко К. Мотивація американських і британських торгових назв безалкогольних напоїв. *Збірник тез доповідей [Електронний ресурс] V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії»*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 21–24. URL: <https://cutt.ly/94LD8qI> (дата звернення: 28.03.2023).

¹⁰ Гончаренко К. А. Лінгвокультурні знаки в назвах кондитерських виробів : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2020. С. 65–68. URL: <https://cutt.ly/q4KGvho> (дата звернення 28.03.2023).

терміни-класифікатори та поєднання терміна-класифікатора з власне номеном (технологічним та комерційним ім'ям кондитерського виробу). Ці погляди дослідників близькі до витлумачення назв як примітивних текстів, які мають рекламне спрямування¹¹. Відповідно до цього погляду виокремлюють назви, які складаються з ідентифікатора (родова назва), кваліфікатора (видова назва), диференціатора (індивідуальна назва) і поєднанням класифікатора та диференціатора тощо. Наприклад: мармелад «Травневий» (кваліфікатор+диференціатор).

Поширеними є дослідження найменувань за структурною організацією. Дослідник М. Торчинський¹² виокремлює три структурні типи власних назв: прості (безафіксні й афіксальні), складні (однослівні одноосновні та багатоосновні композити, афіксальні композити й абрєвійовані оніми) й складені (двослівні та багатослівні оніми словосполуки, словосполучення й фрази) оніми. Подібну класифікацію пропонує М. Цілина¹³, яка виокремлює такі структурні типи: однокомпонентні, двокомпонентні і багатокомпонентні. Серед однокомпонентних простих назв дослідниця виокремлює однокореневі (одноосновні) безафіксні чи афіксальні, складні двокореневі (двоосновні), рідше багатокореневі; складені дво- і багатокомпонентні поділяє на оніми-словосполуки, оніми з підрядним, сурядним і предикативним зв'язком між компонентами й оніми-фрази.

У цьому дослідженні згідно з ономастичною традицією назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» будемо класифікувати на однокомпонентні, двокомпонентні та багатокомпонентні структури; на прості, складні та складені. До однокомпонентних уналежнюємо назви кондитерських виробів, які виражено непохідними та простими похідними (суфіксальними й префіксальними) словами. Складні назви кондитерських виробів розмежовуємо на власне композити (основоскладання), афіксальні композити й абрєвіатури. Складені двокомпонентні й багатокомпонентні назви кондитерських виробів можуть бути представлені словосполуками, словосполученнями, юкстапозитами (словоскладанням) і фразами. Окрім того, серед назв кондитерських виробів виокремлюємо запозичені назви.

¹¹ Руденко С. М. Діахронічний та синхронічний аспекти дослідження комерційних ергонімів Харкова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5 (73). С. 87–92. DOI: [http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5\(73\)-87-92](http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5(73)-87-92)

¹² Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 502 с.

¹³ Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. *Science and Education New Dimension. Philology*. III (15). Issue 68. Budapest, 2015. P. 97–99. URL: <https://cutt.ly/94KLEO4> (дата звернення 28.03.2023).

Оскільки комунікація торгової марки/бренду зі споживачем відбувається не лише на вербальному рівні, але й за допомогою візуальних, аудіальних, сенсорних елементів, вважаємо за необхідне проаналізувати невербальні складники назв кондитерських виробів ТМ «Домінік».

Вербальні засоби, зокрема найменування кондитерських виробів, дають змогу споживачеві чітко ідентифікувати торгову марку/бренд, диференціювати серед подібних, запам'ятати та асоціювати з конкретним брендом. Проте вербальний складник є лише частиною комунікації між торговою маркою/брендом та споживачем. Погоджуємося з тезою І. Сєрякової¹⁴, що невербальний знак виконує роль емоційного коду, формує конвенційність спілкування, засвідчує соціально-культурну приналежність комунікантів, є контекстуально зумовленим і прагматично навантаженим. Вербальні і невербальні компоненти взаємодіють і взаємодоповнюють один одного¹⁵, навіть більше – конвергують, посилюють, взаємозаміняють один одного.

У процесі сприйняття й запам'ятовування, обробки повідомлення про торгову марку/бренду вирішальне значення відводиться візуальним, аудіальним, сенсорним компонентам. У нашому дослідженні сфокусуємо увагу на візуальних елементах, які супроводжують назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» – логотип, колір, візуальні образи пакування, шрифти.

Для здійснення системного дослідження нами застосовано низку методів та прийомів дослідження.

За допомогою *методу суцільної вибірки* були зафіксовані всі наявні на офіційному сайті ТМ «Домінік»¹⁶ назви кондитерських виробів на момент дослідження (2021 р.). Ці назви надалі поділено на дві категорії: цукристі кондитерські вироби – цукерки, карамель, какао-порошок, шоколад; борошняні кондитерські вироби – печиво, вафлі; комбіновані продукти – печиво з глазур'ю, горіхи в какао-молочній глазури, частково глазуровані зернові батончики з горіхами.

Для комплексної презентації результатів дослідження, зокрема щодо семантико-мотиваційного, структурного та візуального аспектів функціонування назв кондитерських виробів, застосовано *описовий метод*, який полягає у виокремленні мовних одиниць (онімів), їхньому членуванні (під час структурного аналізу), класифікації й інтерпретації вербального та візуального кодів.

¹⁴ Сєрякова І. І. Семіозис невербальних знаків комунікації. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2013. Т. 16. № 2. С. 131. URL: <https://cutt.ly/o4L3Up8> (дата звернення: 28.03.2023).

¹⁵ Румянцева Е. А. Коммуникативный симбиоз вербальных и невербальных знаков в англоязычном языковом биржевом дискурсе: лингвосомиотический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Одесса, 2014. С. 17.

¹⁶ URL: <https://dominik.ua/>

Для визначення частотності застосування неймерами певних типів мотивації та структурної організації назв кондитерських виробів ТМ «Домінік», для з'ясування структурно-семантичних типів асоціативних полів на стимули «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан» та їхньої естетичної привабливості назв застосовано *кількісний метод*.

Для з'ясування зв'язку образу та слів в індивідуальній свідомості потенційних споживачів застосовано психолінгвістичні методи – *контрольований асоціативний експеримент*¹⁷ та *параметричний метод*.

Оскільки назва кондитерського виробу має бути точною, інформативною, відображати характерну особливість об'єкта називання (мотиваційну ознаку) і водночас бути спрямованою на потенційного споживача, який так само в назві «зчитає» ту саму інформацію, яку закодував неймер, застосовано метод *направленого (контрольованого) асоціативного експерименту*. За результатами асоціативного експерименту проведеного упродовж жовтня 2021 р., зафіксовані асоціації на стимули «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан», які засвідчують взаємозв'язок асоціативної структури ментальної лексики з візуальним сприйняттям та пам'яттю¹⁸. А отже, асоціативний експеримент на прикладі двох номінацій дасть змогу виявити, чи тотожними є назви у свідомості неймерів та споживачів, чи мотиваційна ознака, обрана неймерами, так само «зчитується» споживачами чи ні, чи є вона зрозумілою та інформативною.

Асоціативний експеримент передбачав таку процедуру:

1) обрано назви кондитерських виробів, які стали стимульними словами для асоціативного експерименту;

2) створено Гугл-форму, у якій розміщено інструкцію для респондентів та запропоновано на початку опитування внести анкетні дані (вік і стать), відповісти однією реакцією на стимул «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан»;

3) за результатами асоціативного експерименту побудовано структурно-семантичне поле, виокремлено частотні реакції, з'ясовано відповідність назв кондитерських виробів «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан» і асоціативних полів.

В асоціативному експерименті взяло участь 94 респонденти, серед них чоловіків – 11 осіб (12 %), жінок – 81 особа (88 %); вікова група – 12–60 років. У результаті дослідження одержано 164 асоціації.

¹⁷ Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 25.

¹⁸ Mikołajczak-Matyja N. The associative structure of the mental lexicon: hierarchical semantic relations in the minds of blind and sighted language users. *Psychology of Language and Communication*. 2015. 19 (1). P. 1–18. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/plc-2015-0001>

Для з'ясування естетичної привабливості назв кондитерських виробів «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан» застосовано параметричний метод: респондентам було запропоновано оцінити естетичну привабливість назв шляхом шкалювання. Крайні точки шкали є протилежними за значеннями поняття – назва є «Естетично неприваблива» та «Естетично приваблива»; проміжок між полюсами поділений на 3 частини – оцінкові судження «Переважно естетично неприваблива», «Частково естетично приваблива», «Переважно естетично приваблива». У такий спосіб ми одержуємо рейтинг естетичної привабливості назв кондитерських продуктів.

Отже, номінація конкретної категорії товарів є примітивним текстом рекламного характеру. В основу найменування покладено мотиваційну ознаку, яку обирають неймери залежно від особливостей, складу, призначення товару і яка орієнтує потенційних споживачів до здійснення вибору на користь того чи того продукту. Назва як продукт найменування може бути проаналізована щодо вияву семантичних особливостей та візуального представлення. Мотиваційні ознаки відображаються у структурній організації неймінгу.

Оскільки назви кондитерських виробів формують у свідомості потенційних споживачів певні образи, закріплюються у формі певних асоціацій, вважаємо за необхідне залучити до цього дослідження психолінгвістичний інструментарій, зокрема контрольований асоціативний експеримент та параметричний метод. Звісно, проаналізувати всі назви ТМ «Домінік» за допомогою психолінгвістичних методів ми не мали змогу, тому зупинили свою увагу на двох назвах – «Ренклад від Домінік» та «Дон Жуан». У такий спосіб ми прагнемо пов'язати результати лінгвістичних та психолінгвістичних досліджень, аби впевнитися, що семантична мотивація, закладена в назву кондитерського виробу неймерами, є тотожною для споживачів різних вікових категорій.

Кожна назва кондитерського виробу має відповідати певним вимогам, одна з яких – естетична привабливість. Саме цей параметр ми досліджували на прикладі назв «Ренклад від Домінік» і «Дон Жуан».

2. Структурні та мотиваційно-семантичні особливості найменувань кондитерських виробів ТМ «Домінік»

Як комунікативні одиниці назви кондитерських виробів відповідно до класифікації С. Руденко¹⁹ ми класифікували за такими структурними

¹⁹ Руденко С. М. Діахронічний та синхронічний аспекти дослідження комерційних ергонімів Харкова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5 (73). С. 87–92. DOI: [http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5\(73\)-87-92](http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5(73)-87-92)

компонентами: *ідентифікатор* (родова назва), *кваліфікатор* (видова назва) та *диференціатор* (індивідуальна назва).

Онімних одиниць ТМ «Домінік» (повний перелік станом на жовтень 2021 р. наведений в Додатку 1), які б належали до ідентифікатора, не виявлено, що пов'язано з тим, що, по-перше, потенційному споживачеві продукція є візуально доступною, він з легкістю може вирізнити кондитерські вироби серед інших продовольчих товарів, а, по-друге, неймери прагнуть уникнути повторного називання вже існуючих назв інших торгових марок.

Серед проаналізованих онімних одиниць незначну кількість становлять назви-кваліфікатори (6 %), наприклад: *Какао-масло*, *Галеттики*, *Печиво діабетичне на сорбіті 160 г*, *Чорний шоколад 56 % з кофеїном*, *Чорний шоколад 56 % з натуральною кавою та карамеллю*. Як бачимо, переважно такі назви містять компоненти-поширювачі, які вказують на додаткову інформацію.

Найпродуктивнішою моделлю назв кондитерських виробів є назви-диференціатори (74,3 %). Наприклад: *Коломбіна сюрприз*, *«Домінік Денді»*, *Арктик*, *Морячка*, *Гоголівські*, *Для Вас*, *Banania*, *Cocodrive*, *Galaretka Dominik*, *Your Sweet Moment*.

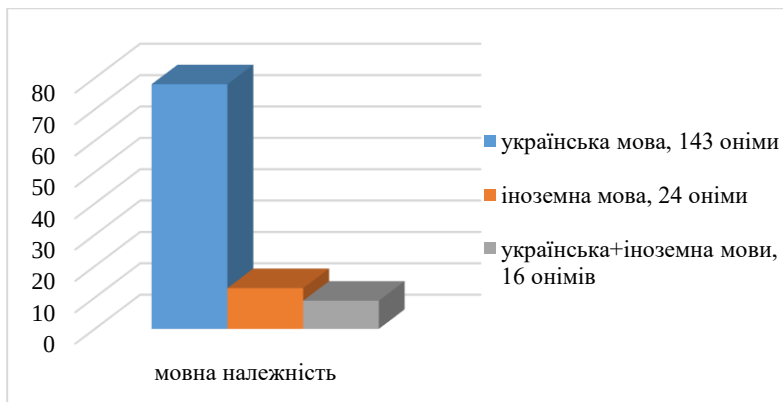
Чимало назв кондитерських виробів ТМ «Домінік» утворені шляхом поєднання кваліфікатора та диференціатора (19,7 %): *Вафлі «Артек Домінік» 75 г*, *драже “BOO BALLS”*, *«Домінік» чорний шоколад 56 %*, *крекер “DOMINIK RHOMBUS”*, *«Оленка» шоколадний батончик з м'ятною начинкою*, *печиво “BUTTER FLAVOR” без глютену 150 г*, *торт вафельний «Сорочинський ярмарок»*, *фігура пустотіла (Дід Мороз)*, *чорний шоколад “BLUEBERRY”*.

Структурні компоненти онімних одиниць ТМ «Домінік» наведено в діаграмі 1.

Діаграма 1. Структурні компоненти онімних одиниць ТМ «Домінік»

Принагідно зазначимо, що мова вербальної презентації назв кондитерських виробів різна, як наведено в діаграмі 2.

Діаграма 2. Мовна належність назв кондитерських виробів ТМ «Домінік»

Статистичні дані засвідчують, що товаровиробник переважно зорієнтований на внутрішній ринок, проте значна частка слів (сукупно – 21 %), які належать до іноземних або поєднання українськомовних та іноземних компонентів, прямо вказують на розширення сфери збуту продукції, вихід на міжнародний ринок.

За структурною організацією можемо виокремити:

1) однокомпонентні онімні одиниці (28, 15,2 %), серед них – непохідні (7, 3,8 %): *Шико, Гулівер, Banana, Poltava* та похідні суфіксальні (16, 8,7 %): *Желейне, Гоголівські, Галетики, «Гадалочка», Арктик, Шампаньєтта, Цукрове, Труфалетто, «Фонтіно», Сніжинка, Празькі, «Популярна», Морячка, Кокосинка, Banania, Sucary, Sahelia*; власне композити (5, 2,7 %): *Авторалі, Іномарати, Cocodrive, Chocosandwich, Grintart*;

2) складені двоконпонентні онімні одиниці (71, 38,8 %), серед яких розрізняємо словосполучки (5, 2,7 %): *Для Вас, Пан та пані, «Дон Жуан», Кім Леопольд та друзі, Кім Базіліо*; словосполучення (57, 31,2 %): *Ананасові від Домінік, Три мисливці, «Кокосові домінірики»*; юкстапозити (9, 4,9 %): *Какао-Масло, Асорті-Домінік, «Королева-ніч», Марія-сендвіч, Ва-Топ-Chik, Листочок-клиночок, Їжачок-лісовичок, Домінік-Мобілка, Жуві – smile*.

Найпродуктивнішими моделями утворення двоконпонентних словосполучень є:

а) прикм.+ імен. (16, 8,7 %): *Золота стріла, Бабушкин гостинець, Кокосова забавка, Марципановий крем, «Морожені трубочки», «Морський рачок», Сонячні кульки, Tea Sweets, Napoleon Double, “Chocolate dance”, Alpiyski mix;*

б) імен.+прийм. від+імен. (назва торгової марки) (14, 7,8 %): *Ананасові від Домінік, «Ізюм від Домінік»;*

в) імен.+імен. (12, 6,6 %): *«Домінік М'ята», Ромашка Домінік, Домінік Флорентину, «Смак Ліщини», BOO BALLS, Коломбіна люкс, Гармонія сходу, “Premium Dominik”, Galaretka Dominik;*

г) імен.+прийм. з+імен. (7, 3,8 %): *Альпійська (з горіхами), «Домінік» з ліщиною, Коломбіна (з арахісом);*

д) імен.+прикм. (6, 3,3 %): *«Вишня заспиртована», «Ганаши апельсиновий», «Ганаши малиновий», Домінік Сирний, Полуботка заспиртована, Cherry Brandy.*

Непродуктивними (1, 0,5 %) є моделі імен.+прийм. в+імен. *«Арахіс» в цяточку* та фрази (1, 0,5 %) *«А-ля Суфле!»*.

3) складені багатокомпонентні онімні одиниці (84, 46 %), утворені переважно з індивідуальної назви та конкретизатора, який вказує на особливості кондитерського виробу (смак, додані інгредієнти, вид кондитерського виробу, цифрові позначення – відсоток какао-порошку, вага).

Можемо виокремити такі типи складених багатокомпонентних структур:

а) трикомпонентні (33, 18 %): *Альпійські (з рисовими кульками), «Домінік» з лимонним смаком, «Домінік» з смаком евкаліпт-ментол, «Домінік трюфель» плombsірний, Дуже “BOO BALLS”, «Жуйчики» зі смаком тутті-фрутті, Казкова квіточка Люкс, Крекер “DOMINIK RHOMBUS”, Фігура пустотіла (Зайчик), “Cow’s fun fondant”;*

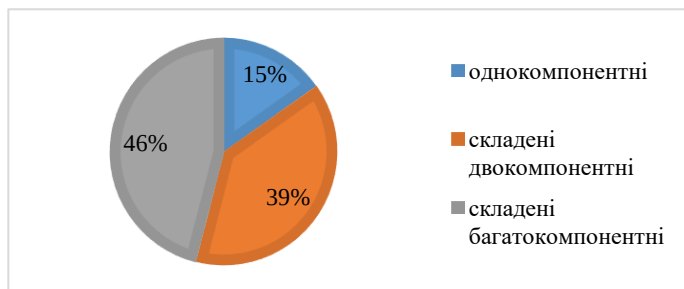
б) чотирикомпонентні (32, 17,6 %): *«Артек Домінік» зі смаком горіха, «Альпійські» з хрусткими рисовими кульками, «А-ля Суфле!» з смаком смородини, «Жуйчики» з смаком Bubble Gum, “Banania” + Mango flavor jelly, Cow’s Fun CHOCOLATE FLAVOR, “Chocolate” з арахісовою начинкою 38 г, “YUMMYWAFER” BAKED MILK FLAVOR;*

в) п’ятикомпонентні (11, 6 %): *«Домінік Сендвіч» смак шоколаду 100 г, «Домінік Сендвіч» смак шоколаду 100 г, «Снекджой» чорна смородина і конопляний протеїн, Печиво “VANILLA FLAVOR” без глютену 150 г, «Оленка» шоколадний батончик з молочною начинкою, “DOMINIK NAPOLEON GOLD” з ванільно-вершковим смаком;*

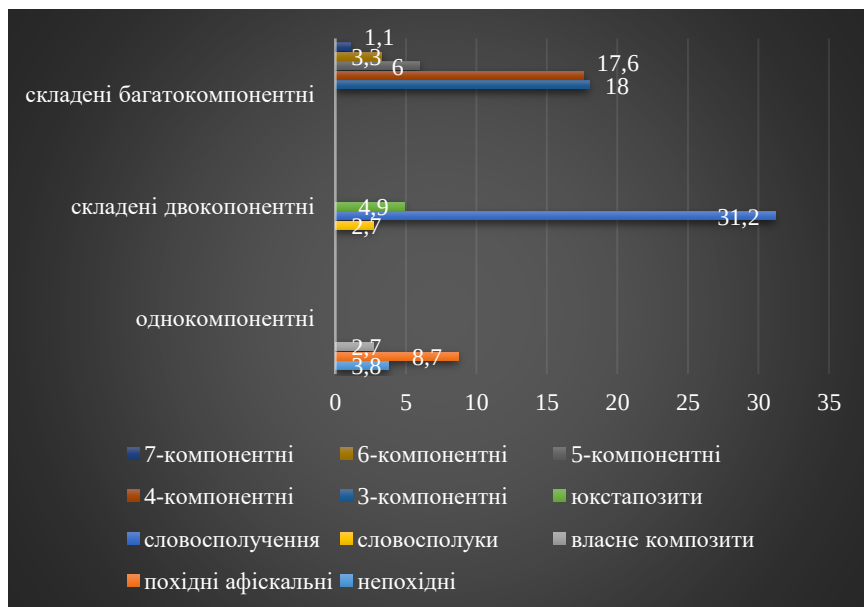
г) шестикомпонентні (6, 3,3 %): *«Домінік Преміум» екстрачорний шоколад 85 % 200 г, Чорний шоколад 56 % з натуральною кавою та карамеллю, “Chocobar” шоколадний батончик з начинкою – смак banana;*

д) семикомпонентні (2, 1,1 %): «Оленка» шоколадний батончик з начинкою – смак йогурту та полуниці, Молочний шоколад 32 % з чорною смородиною та волоським горіхом.

В узагальненому вигляді структурна організація назв кондитерських виробів ТМ «Домінік» представлені на діаграмах 3, 4.

Діаграма 3. Структурна організація назв кондитерських виробів ТМ «Домінік»

Діаграма 4. Структурна організація назв кондитерських виробів ТМ «Домінік»

Отже, проаналізований ономастичний матеріал дає змогу стверджувати, що для неймерів важливе значення має стратегія індивідуалізації назв кондитерських виробів або поєднання видових ознак з індивідуальними ознаками товару. Це зумовлює чисельну перевагу складених конструкцій, зокрема двокомпонентних та трикомпонентних словосполучень, які, окрім самобутньої назви, містять поширювачі, які допомагають потенційному покупцеві одержати вичерпну інформацію про вид, вагу товару, уміст какао-порошку, зорієнтуватися в його смакових якостях.

Оскільки за структурною організацією досліджувані мовні одиниці існують як у «чистому вигляді» (диференціатори), так і поєднують в одному найменуванні ознаки кваліфікатора та диференціатора, можуть утворювати складені конструкції з поширювачами, вважаємо за потрібне розмежовувати онімні назви, в основі яких покладено одну мотиваційну ознаку та більше ознак.

Серед назв кондитерських виробів ТМ «Домінік» з **однією домінантною ознакою** (66, 36,1 %) можемо виокремити такі типи:

1) назва основного інгредієнта або смакової якості виробу (14, 7,7 %): *«Вишня заспиртована», «CHERRY BRANDY», Кокосинка, Кокосова забавка, «Полуниця заспиртована», «Решки-горішки», Цукрове, APAXICDANCE, Banania, Graintart;*

2) метафоричні назви (10, 5,5 %): *Гармонія сходу, Білочка з золотим горішком, Бабушкин гостинець, Золота стріла, “Chocolate dance”, Your Sweet Moment;*

3) видова назва кондитерського виробу (9, 4,9 %): *Галетики, «А-ля Суфле!», Желейне, Жуві-smile, Какао-Масло, Ва-Топ-Chik, Chocosandwich, Cow’s fun fondant;*

4) антропоніми (5, 2,7 %): *Гоголівські, Морячка, Пан та пані, Три мисливці, Napoleon Double;*

5) рецесивні (5, 2,7 %), тобто такі, що не містять інформації про предмет номінації: *«Гадалочка», Іномараті, Фонтіно, Шампаньєтта, Sahelia;*

6) назви, які вказують на смак, консистенцію (5, 2,7 %): *Марципановий крем, «Морожені трубочки», «Смак Ліщини», Смак «Пряжене молоко», Смак «Топлене молоко»;*

7) назви літературних та мультиплікаційних персонажів (4, 2,2 %): *Гулівер, «Дон Жуан», Kim Базіліо, Kim Леопольд та друзі;*

8) топоніми (4, 2,2 %): *Арктик, Празькі, Alpiyski mix, Poltava;*

9) назви оцінні, емотивні (3, 1,6 %): *«Популярна», Шико, Cocodrive;*

10) флороніми (2, 1,1 %): *Іжачок-лісовичок, Коровкіна забавка 120 г;*

11) форма виробу (2, 1,1 %): *Листочок-кленочок, Полуботка заспиртована;*

12) фітоніми (1, 0,5 %): *Труфалетто;*

13) назви природних явищ (1, 0,5 %): *Сніжинка*;

14) назви об'єктів дійсності (1, 0,5 %): *Авторалі*.

Назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» з **кількома домінантними ознаками** (117, 63,9 %) розмежовуємо на такі типи:

1) видова назва+назва за смаком/топонім/рецесивна назва/назва торгової марки (28, 23,9 %): *«А-ля Суфле!»* з смаком смородини, *«Жуйчики»* зі смаком йогурт-малина, *Монпасьє* льодяникове у цукрі, *«Снекджой»* курага і волоський горіх, *«Галетики»* з дропсами, *«Ганаши апельсиновий»*, *Торт вафельний «Сорочинський ярмарок»*, *Драже «BOO BALLS»*, *Крекер від Домінік*, *Крекер «DOMINIK RHOMBUS»*;

2) назва торгової марки+назва за смаком/топонім/основний інгредієнт/антропонім/форма виробу/назва добавки (25, 21,4 %): *«Ана-насові»* від Домінік, *«Домінік»* з лимонним смаком, *«Домінік»* з лісовим горіхом, *«Гулівер»* від Домінік, *Домінік Флорентину*, *«Домінорики»* в кольоровій глазурі, *«Ізюм від Домінік»*, *Мигдаль від Домінік*, *Ренклюд від Домінік*, *Домінік Марія*, *Наталка-Полтавка від Домінік*, *Домінік-Мобілка*, *«Домінік М'ята»*, *«Домінік Сирний»*;

3) видова назва+основний інгредієнт (у відсотках)+назва за смаком/вага (16, 13,7 %): *Чорний шоколад 56 % з кофеїном*, *Молочний шоколад 32 % з чорною смородиною та волоським горіхом*, *Печиво діабетичне на сорбіті 160 г*, *Печиво «VANILLA FLAVOR» без глютену 150 г*;

4) видова назва+топонім+основний інгредієнт (у відсотках)/вага/назва за смаком (11, 9,4 %): *«Полтава» молочний шоколад 33 %*, *«Полтава» Чорний шоколад 70 %*, *Набір печива «POLTAVA» 325 г*, *«Оленка» молочний шоколад 33 %*, *«Оленка» шоколадний батончик з начинкою – смак йогурту та полуниці*, *«Оленка» шоколадний батончик з молочною начинкою*;

5) топонім/метафора/рецесивна назва+назва за смаком (7, 6 %): *«Альпійські»* (з рисовими кульками), *«Альпійські»* з хрусткими волоськими горіхами, *«Чарівний ключик»* з ароматом вершків, *«Чарівний ключик»* з ароматом кави, *Коломбіна* (з арахісом), *«Я і ти»* зі смаком шоколаду;

6) флоронім+назва торгової марки (4, 3,4 %): *«Ластівка від Домінік»*, *«Мак від Домінік»*, *«Ромашка Домінік»*, *«Північний ведмедик від Домінік»*;

7) назва консистенції+казковий персонаж (4, 3,4 %): *Фігура пустотіла (Дід Мороз)*, *Фігура пустотіла (Зайчик)*, *Фігура пустотіла (Снігуронька)*, *Фігура пустотіла (Яйце)*;

8) назва торгової марки+видова назва+назва смаку+вага (4, 3,4 %): *«Домінік Сендвіч» смак шоколаду 100 г*, *«Домінік Сендвіч» смак шоколаду 50 г*, *«Домінік Сендвіч» зі смаком горіха 100 г*, *«Домінік Сендвіч» з горіхом 50 г*;

9) назва торгової марки+видова назва+назва смаку/вага (3, 2,6 %): «Домінік Сендвіч» зі смаком горіха, «Домінік Сендвіч» смак шоколаду, «Домінік» чорний шоколад 56 %;

10) назва торгової марки+назва класу товару+видова назва+назва основного інгредієнта (у відсотках)+вага (2, 1,7 %): «Домінік Преміум» екстрачорний шоколад 85 % 200 г, «Домінік Преміум» екстрачорний шоколад 85 % 100 г;

11) назва театрального персонажа+оцінна назва (2, 1,7 %): Коломбіна люкс, Коломбіна сюрприз;

12) метафора/астронім+назва торгової марки (2, 1,7 %): «Золота стріла» від Домінік, Метеорит від Домінік;

13) видова назва+назва за смаком+вага (2, 1,7 %): «Галетики» з дробсами 110 г, «Галетики» з ізюмом 120 г.

Непродуктивними є такі типи конструкцій:

1) метафора+оцінна назва (1, 0,9 %): «Казкова квіточка Люкс»;

2) топонім+назва торгової марки+назва за смаком (1, 0,9 %): «Артек Домінік» зі смаком горіха;

3) видова назва+топонім+назва торгової марки (1, 0,9 %): Вафлі «Артек Домінік» 75 г;

4) флоронім+видова назва+основний інгредієнт (у відсотках) (1, 0,9 %): «Чайка» молочний шоколад 33 %;

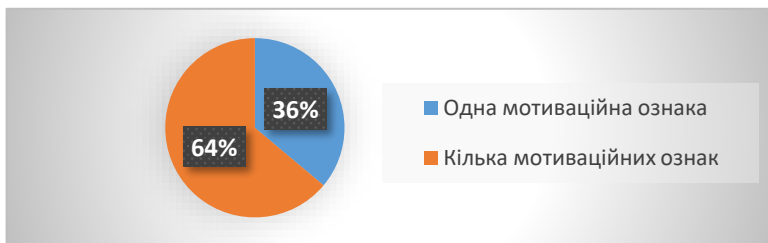
5) основний інгредієнт+добавка (1, 0,9 %): «Чорнослив з мигдалем» у шоколаді;

6) назва торгової марки+форма виробу+назва добавки: (1, 0,9 %) Домінік-Мобілка (у цукрі);

7) назва торгової марки+консистенція+назва смаку (1, 0,9 %): «Домінік трюфель» плombsірний;

8) абстрактна назва+назва торгової марки (1, 0,9 %): «Мрія від Домінік».

Узагальнено назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» за мотиваційною ознакою наведено в діаграмі 5.

Діаграма 5. Назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» за мотиваційною ознакою

Отже, для назв кондитерських виробів ТМ «Домінік» характерне використання як однієї, так і кількох домінантних ознак. За допомогою однієї домінантної ознаки створюються оригінальні індивідуальні назви, які відсутні на ринку подібних товарів. Застосування кількох мотиваційних ознак продиктоване, по-перше, прагненням акцентувати увагу споживача на торговій марці, якій належить продукція, наприклад, *Вафлі «Артек» від Домінік*, а, по-друге, надати повну інформацію про продукцію (смак, основні інгредієнти, вагу, частку вмісту какао-порошку, добавки) і в такий спосіб представити конкурентні переваги товару, його відмітні особливості, широкий асортимент.

3. Візуальне представлення найменувань ТМ «Домінік»

Конвергенція вербального (найменування) і візуального (логотип, колір, шрифт) модусів спрямовані на досягнення прагматичного впливу на споживача.

Пакування кондитерської продукції ТМ «Домінік» передбачає наявність:

1) логотипу підприємства (рис. 1) у формі овалу із зображенням венеціанської маски «Блазень», виконаної у червоному, білому та чорному кольорах; характерною особливістю маски є червоні та білі ромби. Спираючись на тлумачення кольорів щодо впливу на споживача²⁰, червоний викликає збудження, спонукає до дії; білий відображає чистоту, готовність приймати світ у його різноманітті; чорний – колір вишуканості. До логотипу входить вербальний модус – назва *Домінік* – графічна реалізація семантики бренду, для написання якої використано спеціальний округлий шрифт із зарубками, який дублює візуальне зображення – округлі кінці маски. Візуальне зображення і вербальне представлення назви торгової марки виконані в єдиній стилістиці.

Рис. 1. Логотип ТМ «Домінік»

²⁰ Кононова О. О., Чумак І. О. Вплив кольору товару на психологічне сприйняття споживачів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 488. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/101.pdf> (дата звернення 28.03.2023).

Варто зауважити, що тема венеціанських масок знаходить продовження у таких назвах продукції, як *Коломбіна люкс*, *Коломбіна сюрприз*.

2) назва продукції, яка подається у такий спосіб:

- напівжирним шрифтом заголовними літерами відтворено основну інформацію про продукт, другорядну – звичайним шрифтом заголовними і прописними літерами, з використанням українськомовного та англomовного варіантів окремих елементів, як, наприклад, **ДОМІНІК ПРЕМІУМ ЕКСТРАЧОРНИЙ** 85 % какао сасао 200 g/г; **ПОЛТАВА ЧОРНИЙ ШОКОЛАД** 70 % какао, **ПОЛТАВА МОЛОЧНИЙ ШОКОЛАД** 33 % какао (рис. 2, 3, 4);

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

- поєднання різних шрифтів (без зарубок і декоративний) і різномовних презентацій елементів назви: *DOMINIK NAPOLEON Gold* (рис. 5);

- поєднання в назві різнокольорових декоративних шрифтів (рожевий і блакитний, які «відсилають» споживача до гендерних стереотипів, а також коричневий, який асоціюється із шоколадом), заголовних і маленьких літер англійської і української мов у другорядній інформації про виріб, а також наявність додаткового елемента (*Love*), виконаного декоративним шрифтом, який має прагматичну мету – вплинути на емоції споживачів (рис. 6);

Рис. 5.

Рис. 6.

Рис. 7.

- поєднання різнокольорових шрифтів із зарубками (рожевий, блакитний і світло-зелений) (рис. 7);
- поєднання різнокольорових декоративних шрифтів англомовної назви і другорядного елемента, який вказує на конкретного споживача продукції – *For Ladies* (рис. 8);

Рис. 8.

Рис. 9.

- поєднання в англомовній назві різних декоративних шрифтів та шрифту із зарубками, виконаних в одному кольорі – шоколадному (рис. 9);
- для розрізнення смаків однієї назви використовують різні кольори шрифту. Наприклад, помаранчевий для назви «Ганаш апельсиновий» і малиновий – для назви «Ганаш малиновий»;

3) кольорова гама використовується у різний спосіб:

- основний колір + додатковий, на фоні якого краще вирізняється назва. Наприклад, у пакуванні «Галетики» з дробсами 110 г (рис. 10) використано основний колір – бежевий, додаткові – багряний і помаранчевий, обрамлені у жовтий, назва виробу – білий та жовтий. Таке поєднання відтінків жовтого, який символізує молодість та оптимізм, і червоного, за яким закріплюється значення сили, ініціативності, привертання увагу – сприяє позитивному сприйняттю назви кондитерського виробу і суголосний основним кольорам логотипу (червоний і білий). Подібний приклад – «Галетики» з ізімом 120 г (рис. 11): на пакуванні використано як основний колір бежевий, додаткові – фіолетовий і фуксія, обрамлені у жовтий, назва виробу – білий і жовтий кольори. Фіолетовий колір та його найближчі відтінки асоціюються із творчістю та елегантністю, які в поєднанні з жовтим кольором утворюють неповторний символічний зміст;

- основний колір + додатковий, який дублюється у другорядних елементах назви + третій колір, який утворює геометричні фігури – ромби (повторення елементів логотипу), як, наприклад, «Домінік сандвіч» з горіхом 50 г (рис. 12);

Рис. 10.

Рис. 11.

Рис. 12.

- для шоколадних виробів обирається основний колір – чорний або коричневий, сама ж назва виробу – золотистий (колір процвітання) або коричневий (колір смаку шоколаду). Як додаткові кольори використовуються блакитний, фіолетовий, колір м'яти. Останній як відтінок зеленого – символ миру і надії, природності;

- для цукерок як основний колір використовуються білий, фіолетовий, чорний, коричневий, блакитний, сірий, червоний, жовтий у поєднанні з додатковими кольорами. У такий спосіб виробники візуально задовольняють потреби різних категорій споживачів за гендерним фактором, матеріальним становищем цільової аудиторії, асоціацією з кольором смаку. Характерна особливість пакування цукерок у коробках – кольорові ромби, які повторюють логотип торгової марки, цукерок на вагу – дублювання кольору продукції або начинки (рис. 13–15).

Рис. 13.

Рис. 14.

Рис. 15.

4) візуальні зображення:

- шоколадні вироби супроводжуються зображенням листя какао-бобів («Домінік» чорний шоколад 56 %, «Домінік Преміум» екстра-чорний шоколад 85 % 200 г), тематичними зображеннями (Біла Алтанка – «Полтава» чорний шоколад 70 %, Свято-Успенський собор – «Полтава» молочний шоколад 33 %, дівчинка в українському віночку – «Оленка» молочний шоколад 38 %, чашка, у якій сова – Чорний шоколад 56 % з кофеїном). Отже, сприйняти та ідентифікувати назву допомагають візуальні зображення, які викликають асоціацію з конкретним реальними об'єктами, культурними символами або сприяють створенню позитивного враження про якість товару;

- для пакування цукерок у коробках використовуються візуальні зображення цукерок-мініатюр, аби споживач міг мати чітке уявлення про товар; візуальне зображення, суголосне з назвою, наприклад, чорнослив і мигдаль для назви «Чорнослив з мигдалем» у шоколаді (рис. 16), гілочка з листочками ліщини і горішком для назви «Домінік» з ліщиною (рис. 17), білочка із горіхами – для Білочка з золотим горішком (рис. 18);

Рис. 16.

Рис. 17.

Рис. 18.

- пакування цукерок на вагу може бути оформлено так: назва без візуального зображення («Шико», «Марципановий крем», «Шампан'етта»), назва із зображенням мініатюри цукерки та основного інгредієнта («Кокосова забарвка», «Вишня заспиртована» «CHERRY BRANDY»), без назви («Золота стріла»);

- снекова і вафельна продукція супроводжується зображенням основних інгредієнтів або об'єктів, суголосних основній назві, як, наприклад, «Снекджой» курага і волоський горіх (рис. 19), Гулівер (рис. 20), Кім Базіліо (рис. 21);

- печиво, яке не передбачає пакування, привертає увагу потенційного споживача передусім своєю формою чи візуальним зображенням: прямокутне печиво, на якому зображено сонечко, їжачка, листочки, грибочок (Їжачок-лісовичок), ретроавтомобіль («Автораллі»), нерівну поверхню з ум'ятинами та заглибленнями («Іномараті») (рис. 22); печиво у формі листочка (Листочок-кленочок (рис. 23), печиво у формі мобільного телефону з імітацією екрану та кнопок («Домінік-мобілка» в цукрі) (рис. 24), метелика («Мар'янка від Домінік»).

Рис. 19.

Рис. 20.

Рис. 21.

Рис. 22.

Рис. 23.

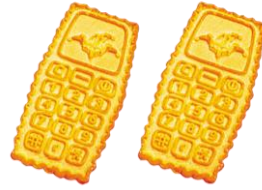
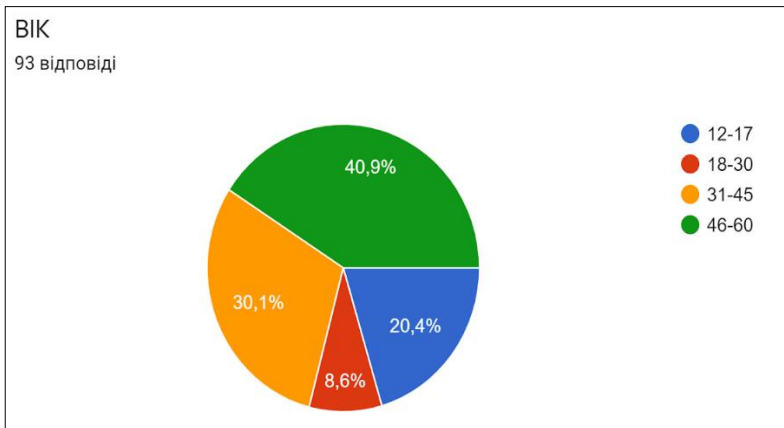

Рис. 24.

Отже, для реалізації прагматичної мети виробники використовують різні способи поєднання вербального й візуального модусів: за допомогою поєднання різнокольорової гами посилюють сприйняття назви; виокремлюють її на кольоровому фоні; привертають увагу до основної і другорядної інформації про товар за допомогою поєднання різних шрифтів і кольорів написання назви; виокремлюють додаткові елементи інформації, які можуть вплинути на потенційний вибір цільової аудиторії; «нагадують» споживачеві про торгову марку тощо.

4. Структурно-семантичне поле назв кондитерських виробів ТМ Домінік (за результатами асоціативного експерименту та параметричного методу)

В анкетуванні взяло участь 94 респонденти, з них жінок – 88 %, чоловіків – 12 %. Розподіл респондентів за віковими характеристиками наведений у діаграмі 6.

Діаграма 6. Респонденти за віковими характеристиками

На стимул «Ренклюд від Домінік» респонденти надали 85 асоціатів, відмов – 8, які не бралися до кількісних підрахунків.

Усі асоціати ми розподілили за структурно-семантичними полями (діаграма 7):

1) понятійні ознаки (43, 50,6 %): *слива* (26), *яблуко* (7), *фрукти/фруктовий* (3), *ренклюд* (2), *рослина* (2), *плід* (1), *здоров'я* (1), *ринковий клад* (1);

2) суб'єкти (10, 11,8 %): *Жан Клод Ван Дам* (8), *Вампір* (1), *король* (1);

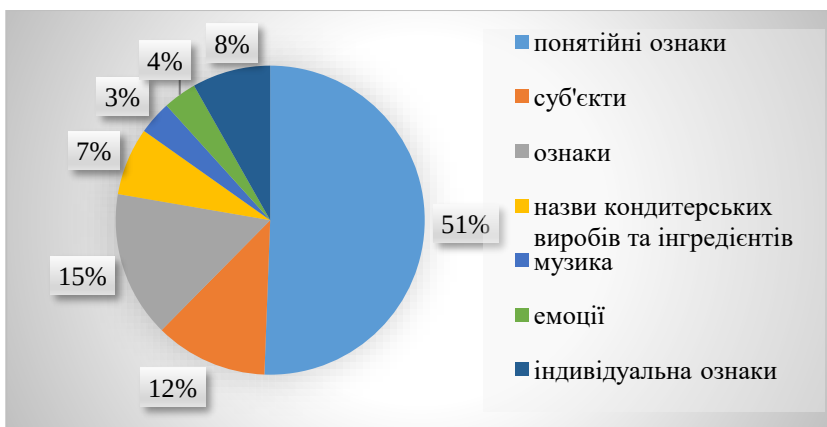
3) ознаки (13, 15,3 %): *смак/смачно* (4), *солодкі* (3), *червоний* (1), *кислий* (1), *запашний* (1), *золотий колір* (1), *щось дуже важке* (1), *щось дивне не зрозуміле* (1);

4) індивідуальні реакції (7, 8,2 %): *яблуко-альфонс* (1), *свято* (1), *величне століття* (1), *книга* (1), *револьвер* (1), *лицарський замок* (1), *літо* (1);

5) назви кондитерських виробів та інгредієнтів (6, 7,1 %): *цукерки* (3), *з горішками* (2), *помадка* (1);

6) музика (3, 3,5 %): *рояль* (1), *рок* (1), *мелодія* (1);

7) емоції (3, 3,5 %): *радість* (1), *ніжність* (1), *дрянь* (1).

Діаграма 7. Асоціати на стимул «Ренклюд від Домінік»

Закладена неймерами, збігається з уявленнями реципієнтів. На другому місці реакція *Жан Клод Ван Дам* (8), що, очевидно, пов'язано з таким вектором асоціювання, як римування. Третя за частотністю асоціація – *яблуко* – мислинневий образ ототожнення сливи сорту «Ренклюд» з яблуком за подібними ознаками: розмір (4–5 см), форма (куляста), колір (зеленувато-жовтий) і смак (солодкий).

На стимул «Дон Жуан» одержано 88 реакцій, серед них відмов – 9. Структурно-семантичне поле асоціатів (79) можна представити в такому вигляді (діаграма 8):

1) суб'єкт (30, 38 %): *ловелас* (4), *лицар* (4), *чоловік* (4), *альфонс* (1), *бабій* (1), *герой-коханець* (2), *серцеїд* (2), *герой літературного твору* (1), *Дон Карлеон* (1), *Жульєн* (1), *іспанський розпусник* (1), *король* (1), *любовник* (1), *людина* (1), *Мольєвр* (1), *Лоскунчик* (1), *мачо* (1), *молодий юнак* (1), *якась французька постать* (1);

2) ознаки (14, 17,7 %): *солодкий* (3), *пікантні* (2), *гарний* (1), *гарний чоловік* (1), *довгий* (1), *звabливiсть* (1), *історична* (1), *краса і сила* (1), *кремезний чоловік* (1), *райська насолода* (1), *тверді* (1);

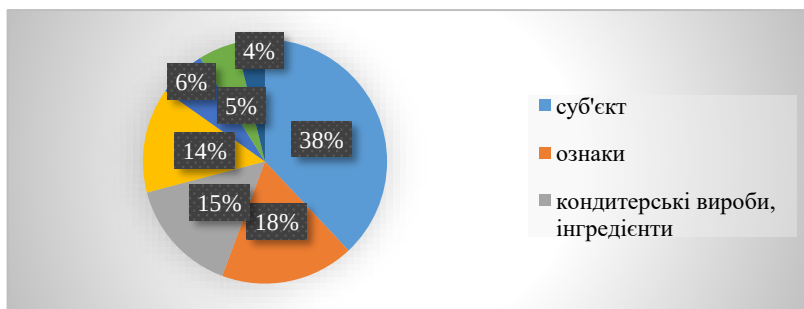
3) кондитерські вироби, інгредієнти (12, 15,2 %): *шоколад* (3), *желе* (1), *мармелад* (1), *солодка карамель* (1), *солодкі алкогольні цукерки* (1), *сама назва «обіцяє»* *якість і чорний шоколад* (1), *трюфель* (1), *чорний шоколад* (1), *горіх* (1), *шоколадні цукерки з горіхами* (1);

4) почуття (11, 13,9 %): *кохання* (3), *любов* (2), *насолода* (2), *бажання* (1), *пристрассть* (1), *обережність* (1), *цікаво* (1);

5) література як різновид мистецтва (5, 6,3 %): *література* (1), *книга* (1), *твір* (1), *відомий літературний твір* (1), *«Крестный отец»* (1);

6) простір (4, 5,1 %): *Іспанія* (2), *Франція* (1), *королівство* (1);

7) індивідуальні реакції (3, 3,8 %): *зірка* (1), *жувати* (1), *вечір* (1).

Діаграма 8. Асоціати на стимул «Дон Жуан»

Ядро семантичного поля на стимул «Дон Жуан» є розмитим, оскільки домінантні реакції не перевищують позначку 4. Найчастотнішими реакціями на стимул «Дон Жуан» є *ловелас*, *лицар*, *чоловік*, що зрозуміло в контексті вторинної номінації: використання імені літературного персонажа як назви кондитерського виробу. На другому місці реакції *солодкий*, *шоколад*, які узгоджуються з мотиваційною ознакою, закладеною неймерами в назву «Дон Жуан». Реакція *кохання* семантично пов'язана із попередньою реакцією – *солодкий*.

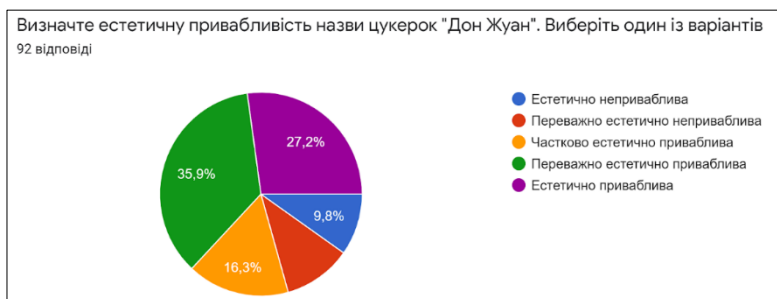
За параметричним підходом з'ясовано, що назва «Ренклюд від Домінік» (діаграма 9) є частково естетично привабливою (34,4 %). Другою за частотністю є оцінка «Переважно естетично приваблива» (21,5 %). Отже, однозначної думки респонденти не виявили. Цей факт має бути прийнятий до уваги неймерами для подальшого корегування назви. Проте об'єктивну картину щодо цієї назви можна виявити шляхом застосування параметричного методу до всіх показників, які є визначальними для назви.

У свідомості реципієнтів назва «Ренклюд від Домінік» є частково естетично привабливою, що, очевидно, пов'язано з тим, що респонденти вікової категорії 12 – 17, 18 – 30 можуть бути не ознайомлені з первинною назвою – сортом слив Ренклюд.

Що ж до естетичної привабливості назви «Дон Жуан», то встановлено (діаграма 10), що найбільш частотними є реакції «Переважно естетично приваблива» (35,9 %) та «Естетично приваблива» (27,2 %). Це може свідчити про ототожнення назви з позитивним образом, який формується у свідомості реципієнтів, а отже, неймери вдало обрали мотиваційну ознаку для називання кондитерського виробу.

Діаграма 9. Естетична привабливість назв цукерок «Ренклюд»

Діаграма 10. Естетична привабливість назв цукерок «Дон Жуан»

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи наведені вище емпіричні результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Структурний та мотиваційно-семантичний аспекти дослідження назв кондитерських виробів залишаються пріоритетними серед ономастичних досліджень.

2. Уперше в науковому дискурсі до аналізу були залучені назви кондитерських виробів конкретної торгової марки – ТМ «Домінік». Перспективність подібних досліджень полягає в тому, що ономастичний простір поповнюється новими онімними одиницями, які водночас віддзеркалюють загальні тенденції структурної організації і типологічні особливості мотиваційних ознак, так і цілком індивідуальні, характерні для торгової марки як бренду.

3. У цьому дослідженні ми здійснили спробу поєднати лінгвістичні методи дослідження з психолінгвістичними, зокрема контрольованим асоціативним експериментом та методом параметрування. Вибір такого інструментарію продиктований тезою про комунікативну природу найменування: неймери «закладають» у назву певну відмітну мотиваційну ознаку, яку має споживач товару розкодувати й адекватно інтерпретувати. Названі вище методи були застосовані щодо двох назв – «Ренклюд від Домінік» і «Дон Жуан».

4. Аналіз структурної організації назв кондитерських виробів ТМ «Домінік» дав змогу виявити, що однокомпонентні конструкції становлять незначну частку відносно всіх назв. Продуктивною структурною моделлю є складені конструкції, утворені з двох і більше компонентів. Переважно двоконпонентні конструкції – це поєднання прикметника та іменника, іменника та іменника, що відображає загальну тенденцію утворення подібних найменувань. Багатоконпонентні конструкції є найбільш чисельними: переважають три-, чотири- і п'ятикомпонентні конструкції, за допомогою яких неймери надають вичерпну інформацію про товар (смак, вагу, інгредієнти, уміст какао-порошку тощо), яка виконує інформаційну, рекламну, комунікативну і впливову функції.

5. Неймери щодо мотиваційних ознак застосовують дві стратегії: 1) використовують одну домінантну мотиваційну ознаку (основний інгредієнт, метафору, видову назву кондитерського виробу); 2) використовують кілька домінантних мотиваційних ознак (видова назва+назва за смаком/топонім/реcesивна назва/назва торгової марки, назва торгової марки+назва за смаком/топонім/основний інгредієнт/антропонім/форма виробу/назва добавки, видова назва+основний інгредієнт (у відсотках)+назва за смаком/вага).

6. Для досягнення прагматичної мети виробники кондитерських виробів комунікують зі споживачем не лише за допомогою вербального коду, але й невербального, зокрема візуального. Проаналізований матеріал дав змогу встановити, що візуальні коди посилюють вербальні; переадресовують цільову аудиторію до назви торгової марки через зображення елементів логотипу (ромби і кольорова гама), окрім самого логотипу; за відсутності інформацію про кондитерський виріб унаочнюють шляхом імітування форми конкретних об'єктів; ознайомлюють споживача з умістом коробок і формою цукерок. Використовуючи різні шрифти (із зарубками, без зарубок, декоративний), виробник створює певний емоційний настрій сприйняття назви. Різнокольорова гама пакування з повторенням елементів логотипу скерована на широку аудиторію за гендерною й віковою ознаками, матеріальним становищем споживачів.

7. За результатами контрольованого асоціативного експерименту було підтверджено гіпотезу про те, що назва «Ренклюд» є зрозумілою й інформативною лише для частини респондентів, які належать до вікової категорії 30+. Для молодшого покоління вона є де в чому незрозумілою, оскільки за мотиваційну ознаку обрано сорт слив. Позитивна тенденція за результатами експерименту – асоціація римувального характеру (Жан Клод Ван Дам), яку товаровиробники можуть використати з маркетинговою метою. Натомість назва «Дон Жуан» є абсолютно зрозумілою та інформативною для більшості респондентів, асоціюється зі спокусником-чоловіком, а також з виробом, який містить значну частку цукру (солодкий, шоколад). На наш погляд, назва є мотивованою для споживачів кондитерських виробів, формує в їхній свідомості образ, тотожний назві.

8. За допомогою параметричного методу ми з'ясували, що назва «Ренклюд від Домінік» є для респондентів частково естетично привабливою, а отже, не абсолютною ознакою, що може свідчити про можливість перегляду/оновлення назви кондитерського виробу, потребує додаткових дослідницьких процедур, аби встановити реакцію респондентів на інші параметри сприйняття назви. Назва «Дон Жуан» є переважно естетично привабливою, абсолютною ознакою, а отже, перспективною для найменувань за подібним типом мотивації.

Додатки

Таблиця 1

Назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» (2021 р.)

Авторалі	Монпасье смак коли, вишні
«Альпійські» (з рисовими кульками)	«Морожені трубочки»
«Альпійська» (з горіхами)	«Морський рачок»
«Альпійські» з хрусткими рисовими кульками	Морячка
«Альпійські» з хрусткими волоськими горіхами	Мрія від Домінік
«А-ля Суфле!»	Наталка-Полтавка від Домінік
«А-ля Суфле !» з смаком смородини	Набір печива “POLTAVA” 325 г
«Ананасові» від Домінік	«Оленка» молочний шоколад 33 %
«Арахіс» в цяточку	«Оленка» шоколадний батончик з начинкою – смак йогурту та полуниці
«Артек» від Домінік	«Оленка» шоколадний батончик з молочною начинкою
Арктик	«Оленка» шоколадний батончик з м'ятною начинкою
«Артек Домінік» зі смаком горіха	Пан та пані
Асорті- Домінік	Печиво діабетичне на сорбіті 160 г
Білочка з золотим горішком	Печиво “VANILLA FLAVOR” без глютену 150 г
Бабушкин гостинець	Печиво “BUTTER FLAVOR” без глютену 150 г
«Вишня заспиртована» «CHERRY BRANDY”	Північний ведмедик від Домінік
Вафлі «Артек Домінік» 75 гр	Плитка кондитерська «Класична»
«Гадалочка»	«Полтава» молочний шоколад 33 %
Галетики	«Полтава» чорний шоколад 70 %
«Галетики» з дропсами 110 гр	Полуботка заспиртована
«Галетики» з дропсами	«Полуниця заспиртована»
«Галетики» з ізіомом 120 гр	«Популярна»
«Галетики» з ізіомом	Празькі
Гармонія сходу	Пташка Домінік
Гоголівські	Ренклюд від Домінік
«Ганаш апельсиновий»	«Решки-горішки»
«Ганаш малиновий»	«Рисові кульки від Домінік»
Гулівер	Ромашка Домінік
Гулівер від Домінік	«Смак Ліщини»
Для Вас	Смак «Пряжене молоко»
«Домінік» з лимонним смаком	Смак «Топлене молоко»

Продовження таблиці 1

«Домінік» з лісовим горіхом	«Снекджой» ананас та кокос
«Домінік» з ліщиною	«Снекджой» курага і волоський горіх
«Домінік» з смаком евкаліпт-ментол	«Снекджой» чорна смородина і конопляний протеїн
Домінік Марія	«Снекджой» чорниія і волоський горіх
Домінік-Мобіллка	«Снекджой» чорнослив і волоський горіх
Домінік-Мобіллка (у цукрі)	Сніжинка
«Домінік М'ята»	Сонячні кульки
«Домінік Преміум» екстрачорний шоколад 85 % 200г	Торт вафельний «Сорочинський ярмарок»
«Домінік Преміум» екстрачорний шоколад 85 % 100г	Три мисливці
«Домінік Сендвіч» смак шоколаду 100 г	Труфалетто
«Домінік Сендвіч» смак шоколаду 50 г	Фігура пустотіла (Дід Мороз)
«Домінік Сендвіч» смак шоколаду	Фігура пустотіла (Зайчик)
«Домінік Сендвіч» зі смаком горіха 100 г	Фігура пустотіла (Снігуронька)
«Домінік Сендвіч» зі смаком горіха	Фігура пустотіла (Яйце)
«Домінік Сендвіч» з гріхом 50 г	«Фіз Ра»
«Домінік Сирний»	«Фонтіно»
«Домінік трюфель» пломбірний	Фундук від Домінік
Домінік Флорентину	Цукрове
«Домінік» чорний шоколад 56 %	«Чайка» молочний шоколад 33 %
«Домінорики» в кольоровій глазурі	«Чарівний ключик « з ароматом зливок
«Дон Жуан»	«Чарівний ключик « з ароматом кави
Драже “BOO BALLS”	«Чарівний ключик» зі смаком вершків
Желейне	Чорний шоколад 56 % з кофеїном
Жуві-smile	Чорний шоколад 56 % з натуральною кавою та карамеллю
« Жуйчики» з смаком Bubble Gum	Чорний шоколад “BLUEBERRY”
«Жуйчики» зі смаком йогурт-малина	«Чорнослив з мигдалем» у шоколаді
«Жуйчики» зі смаком тутті-фрутті	Шико
«Жуйчики» зі смаком йогурт-персик	Шампаньєтта
Золота стріла	«Я і ти» зі смаком шоколаду
«Золота стріла» від Домінік	Alpiyski mix
Золота ніч	«APAXICDANCE”
«Ізюм від Домінік»	Banana
Іномараті	Banania
Іжачок-лісовичок	“Banania” + Mango flavor jelly

Закінчення таблиці 1

«Казкова квіточка Люкс»	Ba-Ton-Chik
Какао-масло	“BOO BALLS”
Кіт Базіліо	“Chocolate dance”
Кіт Леопольд та друзі	Cocodrive
Коломбіна (з арахісом)	Chocosandwich
Коломбіна люкс	Cow’s Fun CHOCOLATE FLAVOR
Коломбіна сюрприз	“Cow’s fun fondant”
Кокосинка	Cherry Brandy
Кокосова забавка	“Chocolate” з арахісовою начинкою 38г
«Кокосові домінірики»	“Chocolate” з трюфельною начинкою 38г
«Кокосові дроботушки»	« Chocobar” шоколадний батончик з начинкою – смак banana
Коровкіна забавка 120 г	“DOMINIK NAPOLEON GOLD” з ванільно-вершковим смаком в глазури
«Королева-ніч»	“DOMINIK NAPOLEON GOLD” з ванільно-вершковим смаком
Крекер від Домінік	Duet Souffle” з смаком вишні
Крекер “DOMINIK RHOMBUS”	Galaretka Dominik
Ластівка від Домінік	Graintart (зерновий пиріг)
Листочок-клиночок	Napoleon Double
«Мак від Домінік»	Poltava
Марія-сендвіч	“Premium Dominik”
Марципановий крем	Sahelia
Мар’янка від Домінік	Sucary
Мигдаль від Домінік	“SUGARY” В БІЛІЙ ГЛАЗУРІ З ПОСИПКОЮ З РИСОВИХ КУЛЬОК
Метеорит від Домінік	“SUGARY” В БІЛІЙ ГЛАЗУРІ З ПОСИПКОЮ З ДРОПСІВ
Молочний шоколад 32 % з чорною смородиною та волоським горіхом	Tea Sweets
Молочний шоколад 32 % з чорною смородиною та волоським горіхом	Your Sweet Moment
Монпасье льодяникове у цукрі	“YUMMYWAFER” BAKED MILK FLAVOR
Монпасье смак імбирного пряника	“YUMMYWAFER” RASPBERRY FLAVOR

АНОТАЦІЯ

Актуальними напрямками дослідження онімів є фонетичний, лексико-семантичний, семантично-мотиваційний, структурно-граматичний, дериваційний, прагматичний. Уперше проаналізовано назви кондитерських виробів ТМ «Домінік» як бренду, який, віддзеркалюючи загальні тенденції в найменуванні конкретної категорії товарів,

одночас формує індивідуальний шар номінацій. Представлено результати структурно-семантичного та психолінгвістичного аналізу назв кондитерських виробів: наведено кількісні показники, визначено частоту використання типів мотивації та структурних типів назв кондитерських назв. За результатами асоціативного експерименту з'ясовано, чи є окремі назви кондитерських виробів естетично привабливими для респондентів. Досліджено візуальний модус представлення найменування кондитерської продукції.

Література

1. Борисова А. О., Сапожнікова Л. Я. Структурні та мотиваційні типи номінації кондитерських виробів у ретроспективі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 6 (74). С. 133–135. DOI: [http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6\(74\)-133-135](http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6(74)-133-135)
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісн. НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60. URL: <https://cutt.ly/o4L3Up8> (дата звернення 28.03.2023).
4. Гончаренко К. А. Лінгвокультурні знаки в назвах кондитерських виробів: кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2020. 104 с. URL: <https://cutt.ly/q4KGvho> (дата звернення 28.03.2023).
5. Зосімова О., Сліпченко К. Мотивація американських і британських торгових назв безалкогольних напоїв. *Іноземна мова у професійній підготовці спеціалістів: проблеми та стратегії* : збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 21–24. URL: <https://cutt.ly/94LD8qI> (дата звернення: 28.03.2023).
6. Кононова О. О., Чумак І. О. Вплив кольору товару на психологічне сприйняття споживачів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 486–489. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/101.pdf> (дата звернення 28.03.2023).
7. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с.
8. Пежинська О. М. Аспекти методології ономастичних досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69) № 2. Ч. 1. С. 161–165. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-1/29>
9. Риженко С. С. Семантична мотивація назв професій в українській та англійській мовах. *Культура народів Пречерномор'я*. 2007. С. 130–132. URL: <https://cutt.ly/j4L8aub> (дата звернення 28.03.2023).

10. Руденко С. М. Діахронічний та сінхронічний аспекти дослідження комерційних ергонімів Харкова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5 (73). С. 87–92. DOI: [http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5\(73\)-87-92](http://dx.doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5(73)-87-92)

11. Румянцева Е. А. Коммуникативный симбиоз вербальных и невербальных знаков в англоязычном языковом биржевом дискурсе: лингво-семиотический аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Одесса, 2014. 251 с.

12. Сержкова І. І. Семіозис невербальних знаків комунікації. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2013. Т. 16. № 2. С. 121–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknlu_fil_2013_16_2_20 (дата звернення 28.03.2023).

13. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 502 с.

14. Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. *Science and Educationa New Dimension. Philology*. III (15). Issue 68. Budapest, 2015. P. 97–99. URL: <https://cutt.ly/94KLEO4> (дата звернення 28.03.2023).

15. Шестакова С. Мотивація сучасних українських фітонімів. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 44–49.

16. Шестакова С. О. Семантична мотивованість прагмонімів (на матеріалі власних назв меблів). *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej “Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki”* (29.06.2016 – 30.06.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. “Diamond trading tour”, 2016. P. 13–17. URL: <http://surl.li/fxewr> (дата звернення 28.03.2023).

17. Mikołajczak-Matyja N. The associative structure of the mental lexicon: hierarchical semantic relations in the minds of blind and sighted language users. *Psychology of Language and Communication*. 2015. 19 (1). P. 1–18. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/plc-2015-0001>

Information about the author:

Syzonenko Nataliia Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Humanities and Social Studies Department
Poltava State Agrarian University
1/3, Skovorody str., 36000, Ukraine

02

CHAPTER

Ukrainian and foreign literature

**ВІРТУАЛЬНА ДРАМАТУРГІЧНА АНТОЛОГІЯ
«НЕНАЗВАНА ВІЙНА» НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРУ
ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ІМЕНІ ЛЕСЯ КУРБАСА:
НОВЕ ХУДОЖНЄ СЛОВО ПРО ВІЙНУ**

Бондарева О. Є.

ВСТУП

24 лютого 2022 року вся Україна прокинулася в іншій реальності. Поза сумнівом, ця реальність стала колосальним викликом для самого збереження української державності і всіх її універсальї, у тому числі культури. Перед сферою культури, окрім фіксації та художнього осмислення екстремального травматичного досвіду, гостро постали питання акумулювання, збереження та поширення документальних, есеїстичних, публіцистичних та художніх текстів, які би оперативно інтерпретували реалії повномасштабної війни й українського опору, а також давали би читачам можливість сублімувати особистий травматичний досвід у власну позитивну життєву програму. Навіть за наявності гіпотетичних можливостей книговидання під час війни актуальним як для самої культури, так і для організації переважно дистанційного освітнього процесу у середніх та вищих закладах освіти України ключовим питанням виступає аспект наявності електронних версій художніх текстів, оскільки зібрання власне книжкових видань на багатьох територіях України опинилися під загрозою тотального знищення.

Так, за офіційними даними Міністерства культури та інформаційної політики, внаслідок збройної агресії Росії від 24 лютого 2022 р. станом на 25 січня 2023 р. в Україні постраждав 1271 об'єкт культурної інфраструктури, зокрема, 479 бібліотек¹. Натомість Росія цього річ виділяє колосальні кошти (360 мільйонів рублів, або 114 мільйонів гривень) на те, аби у вцілілих бібліотеках на окупованих територіях повністю знищити українські фонди і замінити їх на російські книги та пресу², а ще на те, аби відкрити нові власні книжкові хаби, у тому числі віртуальні. Відповідно, з особливою гостротою оприявнюється нагальна потреба оперативного розміщення у відкритому доступі якісних

¹ Гуманітарна катастрофа. Росія пошкодила та зруйнувала 479 українських бібліотек. URL: <https://chytomo.com/rosiia-poshkodyla-ta-zruynuvala-479-ukrainskykh-bibliotek/>

² Лотоцька Н. Росіяни виділили 360 мільйонів рублів на знищення українських бібліотек на окупованих територіях, – ЦНС. URL: https://lb.ua/culture/2023/03/29/550322_rosiyani_vidilili_360_milyoniv.html

українських web-ресурсів, які би були своєрідними хабами створюваних живо художніх та белетристичних текстів про війну. Наприклад, шлях подальшого оформлення матеріалів, накопичених web-ресурсом, у повноцінну книгу, продемонструвало видавництво Meridian Czernowitz, створивши та впродовж 2022 року наповнюючи віртуальну антологію «Воєнний стан»³, яка на початку 2023 року стала окремою паперовою книжкою⁴ з 50 есеїв українських інтелектуалів та інтелектуалок про російсько-українську війну, а тепер ще й має версію англійською мовою⁵.

Надто актуальним виклик функціонування доступних web-ресурсів став для сучасної української драматургії, оскільки наявність сучасного оцифрованого масиву драматургічних текстів відкривала перспективи для їх швидких сценічних читань на різних майданчиках в Україні, а також для перекладів різними мовами та організації читань у світі, практично на всіх континентах. Попит на такі читання, особливо п'єс, пов'язаних із досвідом війни, був колосальний, і саме через них відбувалося просування необхідності підтримки України у захисті своїх людей і своїх територій, адже на художні тексти люди завжди реагують краще, аніж на ангажовану політичну пропаганду. Сучасні віртуальні колекції драматургічних творів, таким чином, стали не лише простором, убезпеченим від фізичного знищення артефактів культури, але і форматом, зручним для оперативної підтримки України за кордоном.

1. Віртуальна антологія як оперативний формат драматургічної літератури в умовах війни

Різні українські осередки сучасної драматургії і театру буквально навесні 2022 року створюють відповідні віртуальні території, які наповнюються сучасними драматургічними текстами про війну, а також використовують уже наявні віртуальні ресурси для започаткування на них відповідних тематичних кластерів.

На власному ресурсі «Драматург» письменник Володимир Сердюк відкриває віртуальну територію «*Війна. WAR*»⁶, позиціонуючи її саме як колекцію текстів про новий етап російсько-української війни (присвячені війні від 2014 року тексти розташовані на сайті не окремо, а на сторінках авторів). Сайт містить українські та англійські варіанти текстів п'єс, оскільки Володимир Сердюк є професійним перекладачем.

³ Онлайн-антологія «Воєнний стан». URL: <https://www.meridiancz.com/blog/category/esei-pro-viynu/>

⁴ Воєнний стан. Антологія. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2023. 368 с.

⁵ Англійською мовою вийшла антологія есеїв українських інтелектуалів про війну. URL: <https://www.writers.in.ua/article/англійською-мовою-вийшла-антологія-е/>

⁶ Війна. WAR. URL: <https://dramaturg.org.ua/category/viyna/>

Відкритою платформою для сучасних українських п'єс про війну є віртуальна збірка **«Війна. 24 лютого 2022»**⁷ на вебпорталі “ukrdramahub”: у ній станом на грудень 2022 року було розміщено 62 тексти 38 авторів, переважна більшість авторського колективу належить до драматургічно-театрального осередку «Театр Драматургів». З січня 2023 р. “ukrdramahub” зафункціонував на новій віртуальній платформі, відповідно, змінилася і адреса доступу до антології⁸ (оскільки ще не всі автори перенесли свої тексти з попередньої версії порталу на нову, станом на 31 березня 2023 р. у віртуальній колекції на новій платформі «Війна. 24 лютого 2022» поки що є доступ лише до 17 текстів, тобто, це тільки понад чверть від наявних на попередній онлайн-платформі). Цей web-ресурс продовжує наповнюватися новими текстами, які на порталі розміщують самі драматурги.

Віртуальний проєкт **«Антологія 24»**⁹ на сайті “Parade-Fest”, підготовлений креативною командою Вероніки Скіярової, Пьотра Армянського, Оксани Данчук, Світлани Баженової, Єлизавети Баннікової, Олександра Фоменка, на відміну від попереднього ресурсу, є завершеним і не має потенціалу для розширення, оскільки сформований за результатами драматургічного конкурсу, підсумки якого було підбито наприкінці квітня – на початку травня 2022 року. Із понад 100 текстів, що надійшли на конкурс, креативна команда відібрала для антології 23, давши їм супровід у вигляді інтерв'ю та ключових реплік авторів про їх новий досвід часів війни. Креативна команда забезпечила сценічні читання виданих п'єс у різних театрах України, а також на найближчий час анонсує здійснення перекладів цих драматургічних текстів англійською мовою та видання відповідної електронної версії англomовної антології. Ще важливо, що цей корпус текстів також видано у форматі паперової книги **«Антологія 24»**¹⁰ накладом 500 примірників, але при цьому у чорно-білому книжковому виданні втрачаються всі колірні, інтерактивні та гіпертекстові можливості її верстки у web-форматі.

У квітні 2022 р. на сайті Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса з'явився віртуальний кластер **«На часі»**¹¹, до якого було включено не лише найновітніші тексти про війну, але й ті, що були створені ще від перших російських пострілів 2014 року, і навіть такі, які були написані у передчутті довготривалої російсько-української

⁷ Війна. 24 лютого 2022. URL: <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>

⁸ Війна. 24 лютого 2022. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/node/275>

⁹ Антологія 24. URL: <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>

¹⁰ Антологія 24. Львів : ФО-П Леонова Анастасія Романівна, 2022. 446 с.

¹¹ Національний центр театрального мистецтва ім. Л.Курбаса. Новини. Актуальна драматургія. *На часі*. URL: <http://kurbas.org.ua/news/aktualna-dramaturgiya-na-chasi/aktualna-dramaturgiya-na-chasi.html?fbclid=IwAR3F6HTpRtcjtmZX95Q6AFpM8e7-GOZya9JlzjRlCd6RrsPL7UGa2DcrpMw>

війни. Цю добірку упорядкував драматург Олег Миколайчук, вона мала підзаголовок «Вісім п'єс і дев'ятий рік війни»: у такий спосіб Центр Курбаса наголошував, що для його авторів війна розпочалася не 24 лютого 2022 року, а на 8 років раніше, на відміну від віртуальних проєктів «Війна. 24 лютого 2022» та «Антологія 24», у яких війна показово вимірюється саме від цієї дати. Акцентоване позиціонування усвідомлення російської агресії і стану війни ще від 2014 року стає маркером сучасних драматургічних видань та івентів Центру Курбаса. Так, його драматурги вже мали у своїх доробках тексти, які опрацьовували попередні етапи війни («Кицька на спогад про темін», «OTVETKA@UA» Неда Нежданої, «Каштан і Конвалія» Олега Миколайчука), а також відповідні розділи із п'єсами війни містили упорядковані у цій структурі драматургічні антології «Майдан: до і після»¹² та «Лабіринт із криги й вогню»¹³. З ідеї проєкту «На часі» постала віртуальна антологія *«Неназвана війна»*¹⁴, позиціонована драматургами Центру Курбаса як драматургічний спротив російській агресії: «Її тема – сучасна війна, ймовірно наймасштабніша за технічним рівнем зброї, жажлива тотальністю нищення: геноцидом українського народу, вбивством всього живого і руйнацією неживого. Але назви її ще не існує, навіть слово «війна» уникають. Ворог називає її «спецоперація», міжнародні ЗМІ часто вживають слово «конфлікт», в Україні період після 24 лютого називають «вторгнення» а до цього була то АТО, то ООС. Проте навіть називаючи війну війною, губляться у визначеннях: раніше вона була «гібридною», зараз називають «великою», «повномасштабною», «російсько-українською», а часом і «третьою світовою», адже вона кардинально змінила світ, але по суті лишається «неназваною» остаточно. Темою цього протистояння, його витоків, передбаченнями, різними етапами і об'єднані п'єси. Ця війна має бути «названою», а травматичний досвід перекладений мовою драматургії, театру, загалом мистецтва України»¹⁵. Упорядники Неда Неждана і Олег Миколайчук наголошують, що цей проєкт є відкритим і буде доповнюватися новими текстами. Також якщо, скажімо, на порталі «ukrdramachub» тексти до антології «Війна. 24 лютого 2022» додають самі драматурги, оскільки портал має автоматизоване завантаження рукописів авторами, то у збірці «Неназвана війна» є премодерація

¹² Майдан. До і після : антологія актуальної драми. Київ : Світ знань, 2016. 256 с.

¹³ Лабіринт із криги і вогню : антологія актуальної драми. Революція гідності і гібридна війна / упоряд. Неда Неждана, Олег Миколайчук-Низовець. Київ : Смолоскип, 2019. 432 с.

¹⁴ Неназвана війна. Антологія актуальних українських п'єс / упоряд. О. Миколайчук і Н. Мірошниченко. URL: <https://www.kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html> (Усі п'єси антології далі цитуватимуться за цим ресурсом – О. Б.).

¹⁵ Ibid.

упорядників, і критеріями відбору слугує насамперед високий рівень драматургічного письма.

У рамках арт-тижня «ЛЮТИЙ ЛЮТИЙ 2014–2023» цю антологію п'єс 22 лютого 2023 року було презентовано за участі акторів Чесного театру під керівництвом Катерини Чепури та студентів КНУКІТ імені І.Карпенка-Карого і КНУКІМ під керівництвом Данила Волоха. Ініціативні студенти цих творчих вишів також підготували і 17 березня 2023 р. у театральній залі Центру Курбаса показали ескізну виставу Данила Волоха «Неназвана війна. Колаж#1» за фрагментами п'єс з антології («Захриплий голос тиші» Олега Миколайчука, «Подаруй мені смак сонця» Олександра Вітра, «Переправа через річку Кальміус» Володимира Сердюка, «Закрите небо» Неди Нежданої, «Відіграний ящик» Надії Калігор). Акторський склад вистави – Ксенія Суботіна, Максим Райхерт, Анатолій Карпенко, Олена Петренко, Катерина Омеляненко, Юлія Осинська, Данило Волох. Показово, що вистава була благодійною, адже кошти збиралися на лікування співробітника Центру Курбаса, який отримав поранення у боях під Бахмутом.

Розмірковуючи про те, які акценти війна розставила у драматургічно-театральній спільноті України, Неда Неждана у своєму дописі на Facebook від 23 лютого 2023 року зазначила, що зараз дуже виразно проявлено, як «кожен обирає свій шлях і свою зброю, чи її відсутність. Хтось пише і ставить вистави про війну в ритмі сирен і блек-аутів, а хтось уперто ховається від війни у безпечних «Сватаннях…» і «Таксистах…»... Хтось воює чи волонтерить, а хтось уже рік як отримує гранти закордоном за п'єси/вистави про війну, виїхавши в перші дні, хоча це чоловіки, а не жінки з дітьми... Але нам своє робить, і це старт, а не фінал»¹⁶. На порталі Центру Курбаса також оголошено про намір зрештою побачити цю драматургічну колекцію у форматі окремого книжкового видання. Упорядники антології продовжують відбір текстів до неї і пропонують українським театрам долучитися до їх сценічного втілення.

Тепер безпосередньо про самі п'єси, представлені у віртуальній антології «Неназвана війна». Вони не створювалися під будь-які тематичні рубрики або жанрові вимоги, їх автори різні і за віковою приналежністю – від студентів до людей пенсійного віку, і за стильовими уподобаннями, і за жанровою специфікою. Проте вже вимальовуються певні смислові орієнтири, за якими їх можна типологізувати.

¹⁶ Neda Nejdana. URL: <https://www.facebook.com/groups/kurbascenter/posts/2215633368603294/>

2. Напередодні: п'єси про війну до 24 лютого 2022 року

Andy Iva, або ж Андрій Іванюк – драматург і режисер з Івано-Франківська, працював актором у Київському театрі юного глядача на Липках. Маючи бойовий досвід в АТО, він створює драматургічний текст *«Боятися нема сенсу»*¹⁷, наратором і протагоністом якої є Актор (так само Київського академічного театру на Липках), на екрані демонструються кадри бойових дій в АТО, а участь мобілізованої людини мистецтва у захисті власної країни сприймається не лише як обов'язок, а ще й як додатковий бонус опанування матеріалу для майбутніх мистецьких рефлексій: *«Сльози, біль, кров, недоспані ночі, переламані долі, смерть. Навколо одна смерть. Так це все присутнє. Але разом з тим там присутнє братерство, сміливість, справжня чоловіча дружба. Там присутнє те, що ти уже ніколи не зможеш забути. Це все присутнє...»*. Монолог Актора відбувається в умовному просторі сцени, декорованій стільцем та воєнними ящиками, з яких Актор поступово діставатиме реквізит та якими буде користатися як модульними блоками для просторової трансформації. Показово, що впродовж усієї дії, яка має відбуватися на уявних різних локаціях (кабінет директора театру, Шевченківський військомат, Полтавська «учебка», зона АТО, точка «нуль»), він буде займатися своєю військовою екіпіровкою, чистити зброю та перевіряти її і набіть до неї, випробовувати рацію, готуватися до виходу на бойовий пост. Ми бачимо, з одного боку, глобальну неготовність частини українців до захисту своєї країни (у театрі дорослі чоловіки шукають, як домовитися з директором, аби він на когось підтвердив бронь, у приміщенні військового комісаріату у центрі Києва безліч кремезних молодих людей, які просто у коридорах вчаться симулювати недомагання або неповносправність, аби не пройти медкомісію), а з другого – тих, хто усвідомлює, що коли всі *«відкосять»* – Україна не вистойить. Оповідач драми уникає пафосу і високої патетики, він пригадає чимало веселих пригод, досконало володіє легким молодіжним сленгом, але у той же час влучно вставляє в оповідь роздуми про те, *«як в нас зливаються спецоперації по Вагнергейту, по звільненню наших хлопців із «Ізоляції»»*, презентує власний досвід устаткування бойової позиції в Рубіжному, зрештою, буденно і оптимістично розповідає про бойовий «нуль» – *«це коли ти бачиш їх, а вони тебе»*, а також ділиться дотепними бойовими лайфхаками і ледь не розіграє живі армійські мікроісторії, які показують силу, сміливість, гумор, вдачу і здоровий «пофігізм» його побратимів, які у вирішальний момент просто стають героями.

Марина Смілянець – драматургиня, сценаристка, театральна діячка, заступниця директора Центру мистецтва «Новий український театр»

¹⁷ Andy Iva. Боятися нема сенсу. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/1.pdf>

у Києві – створила п'єсу «*Молитва за Елвіса*»¹⁸ ще 2021 року. Проте особливої актуальності її текст набув уже після повномасштабного вторгнення, коли ледь не у кожній українській родині з'явилися свої герої і свої болючі втрати. П'єсу побудовано як живий діалог двох рідних братів, які мріяли стати музикантами. Молодший, Артем, працює юристом, а старший, Юрій, від початку війни 2014 року пішов у добровольчий батальйон захищати свою країну і свою родину. Інтонaційно відчувається зв'язок цього тексту із п'єсами про рок-музикантів, приналежними перу Олексія Шипенка або Сергія Лазо, адже чимало її сторінок присвячено музиці, спільній мрії братів про свою успішну музичну кар'єру – *«випустим альбом, поїдемо на гастролі, будемо збирати стадіони»*... Але діалог про музику постійно розбавлено міркуваннями про війну. І якщо для Юри участь у війні, поки що локалізований на Донбасі, – це результат усвідомлення особистої відповідальності за свій дім, свою родину і свій обов'язок чоловіка, то Андрій по молодості вважає, що старший брат просто зрадив родину і їх музичний гурт, змусив страждати маму, підписався під чужою вигоду тих українських політиків, кому хочеться продовжувати війну, тобто рішення брата вважає помилковим, ледь не злочинним. Але Юра подорослому міркує про вірогідність переходу війни з локальної у повномасштабну фазу: *«Так, звичайно ми всього не знаємо... І не можемо знати. Тому я просто роблю, що можу. От я б подивився, щоб ти зробив, якби вночі хтось вдерся до нашої квартири з ножем і пішов до маминої спальні, шукати гроші... Може ти б запропонував йому посидіти на кухні, випити чай і обговорити спокійно, все що йому треба? А може, ви б навіть дійсно дійшли до якогось компромісу?...* Ну наприклад він би забрав нашу плазму чи твою приставку... І на тому все?»». Він ніби готує свого молодшого брата до того, що, незалежно від власного бажання або викривлень владної пропаганди, на його покоління так само невідворотно ляже тягар війни, і йому доведеться захищати свій дім і своїх близьких людей. У фіналі п'єси з'ясовується, що розмова зі старшим братом Артему наснилася, що той прийшов до нього у сон вже після своєї загибелі в бою, аби передати братові свою естафету старшого і відповідального за родину чоловіка: він навчив молодшого брата, як повідомити мамі про його загибель так, аби вона не чулася самотньою і вбитою горем. Паралельно у п'єсі порушуються питання глобальних російських амбіцій щодо України, нерозуміння українським суспільством непропрацьованих травм голодомору, репресій та Другої світової війни, транспоколіннєвої тяглості інших задавнених родинних травм. Така інтенційна палітра у сценічних

¹⁸ Смілянець М. Молитва за Елвіса: Специфічна драма про сім'ю, війну, музику... URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/11.pdf>

утіленнях цієї п'єси після 24 лютого 2022 року набуває нової актуальності і глибини.

Олег Миколайчук – драматург доволі досвідчений, з понад двадцятирічною історією в українській драматургії, вчений секретар Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса. Його *«Захриплий голос тиші»*¹⁹ – це нова версія раніше надрукованої п'єси *«Каштан і Конвалія»*, доопрацьована автором вже під час повномасштабного вторгнення 2022 року під впливом переживань загибелі на фронті його друга Віталія Краснюка, якому і присвячено цей текст, через який драматург лейтмотивно «прошиває» історію кохання двох молодих проактивних українців – Марка Мар'яна і Галини Каштан. Випадкова зустріч двох аспірантів у плацкартному вагоні поїзду до столиці, коли вони вночі вели діалог із цитуванням поезій Ліни Костенко, зародила між ними приязні почуття, у яких вони не зізналися одне одному. Драматург проводить своїх героїв через Майдан 2014 року, відправлення добровольців у зону АТО, бойові дії у містечку Щастя, полон у Горлівці, обмін полоненими, ірпінський військовий шпиталь, Маріуполь 2016 року, невинуватого перебування у Лук'янівському СІЗО, зрештою – через початок нової фази війни 24 лютого 2022 року. Цікаво, що у п'єсу вміщується кілька майже детективних карколомних історій, які то зводять героїв, то знову розлучають їх – так, з одного боку, створюється ефект дуже розгалуженого та ущільненого драматургічного тексту, а з другого – продемонстровано, як можна підживлювати сучасну драму про війну достойними надбаннями української масової літератури, і це дуже важливо на протиставленні до масових драматургічних спроб молодих українських авторів імплантувати у нашу культуру матриці російської «нової драми». Це одна із небагатьох п'єс, в якій порушено питання відсутності справедливого військового правосуддя у країні, яка опинилася втягнутою у війну – за таких умов справжніх українських захисників легко звинуватити у злочинах, яких вони не скоювали, так само як зрадникам, колаборантам та поплічникам окупантів інколи можливо уникнути справедливого покарання за відсутності або свідомого знищення неспростовних доказів. Підсилюючи буденний героїзм і фатальний трагізм персональних доль української молоді, яка проявила себе на Майдані, в АТО, у розбудові українського громадянського суспільства, драматург лишає за нею сильні позиції у протистоянні початку нової фази війни, хоча ці позиції вартують його героям життя у перший місяць після повномасштабної навали – медсестра Галина пропала безвісти у Маріуполі – тому самому місті Марії, якому будуть присвячені ще кілька п'єс цього корпусу

¹⁹ Миколайчук-Низовець О. Захриплий голос тиші: Драма на дві дії про війну та кохання на межі можливого. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/6.pdf>

текстів, Марка було тяжко поранено у боях за Макарів під Києвом, а Віталій Краснюк (Сокіл) загинув 20 березня 2022 року, стримуючи просування колони ворожих танків на Чернігівщині.

Дмитро Терновий – харківський драматург, актор і режисер, керівник театру «На Жуках», представлений в антології драматургічним текстом *«Напередодні»*²⁰, створеним за підтримки стипендіальної програми Goethe-Institut та German Federal Cultural Foundation у березні-квітні 2022 року. Тася, перебуваючи за кордоном, у Лондоні, намагається, аби її батьки Марина і Макс, які мешкають у великому прикордонному українському місті, зреагували на невідворотність війни, терміново облишили всі свої справи та приїхали до неї, але Марина та Макс довго не сприймають неминучий напад Росії як реальну загрозу: *«Можливо, справа в тому, що вони всередині цих новин, і сприймають це якось інакше. Врешті, вони вже вісім років так живуть»*, – міркує Марк, наречений Тасі. Марина інтуїтивно відчуває, що має статися щось катастрофічне, вона бачить загрозливі сни, але через стан її здоров'я чоловік оберігає її від поганих новин. Новини напередодні повномасштабного вторгнення теж стають своєрідним персонажем драми, адже новинна стрічка супроводжує усю дію п'єси – від 13 лютого 2022 року, коли західні країни евакуюють з України свої посольства, і аж до нічного та ранкового випусків 24 лютого, коли невідворотне вже сталося: *«Майже в усіх містах України чути вибухи. Зі сторони Росії Україну обстрілюють ГРАДАМИ. Танки заходять у Україну з Білорусі. В Україні введено військовий стан»*. Новинний день 14 лютого розтягнуто на кілька яв, 15 і 16 лютого – по одній яві, з 17 по 22 лютого – новини даються одним потоком, з дійовими особами нічого не відбувається, ввечері 23 лютого чоловік і дружина починають терміново пакувати речі у невеличкі рюкзаки, а під ранок 24 лютого вже не мають можливості виїхати з міста. Саме тому ближче до фіналу у звичайній побутовій драмі починає відчуватися тривожність і внутрішня напруга, а у фінальній сцені ранкові безкінечні вибухи заповнюють собою весь простір.

3. Повномасштабне вторгнення: нова система координат

Режисер, актор, драматург і сценарист Ігор Білиць, який розпочав театральну кар'єру у Києві, вже понад 10 років очолює театральну студію Bilyts Art Centre, а зараз працює режисером у львівському національному театрі імені Марії Заньковецької, запропонував для антології п'єсу *«Стукіт у двері»*²¹. У ній під постійну музику, *«схожу*

²⁰ Терновий Д. Напередодні, або Все буде добре: проста життєва історія на тлі війни. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/12.pdf>

²¹ Білиць І. Стукіт у двері. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/13.pdf>

на антропогенний шум», двоє чоловіків і дві жінки, ніяк не пов'язані між собою, проговорюють власні флешбеки початку повномасштабного вторгнення – відчуття, реакції, дії. Чотири персональні історії, розділені на фрагментарні монологи, переплітаються у живу стрічку свідчень і дивним чином починають перегукуватися між собою, створюючи об'ємну фактурну картину. Концепт «повномасштабне вторгнення» розпадається у цьому тексті на різні алієнації нічного стукоту у двері, вибивання дверей у «своєму» житлі «чужими» людьми, порядкування «чужих» у квартирах усіх персонажів і навіть фізичне насильство над господарями квартир. При цьому ми розуміємо, що це не свідчення у прямому сенсі цього слова, а рецептивні викривлення психіки оповідачів, яка і створює картини такого агресивного втручання «чужих» у «свій» для кожного з персонажів простір. Сценічні персонажі силкуються вербально передати власні відчуття від перебування «чужих» у «їхньому просторі»: *«Я хотів кричати, не від страху, від гніву, але рот був заповнений. Я не міг його звільнити. Їхня присутність заштовхувалася мені до горлянки»; «Я дуже чітко пам'ятаю, як вони почали залазити мені під шкіру. Чого все стирається з пам'яті, а це... Я пам'ятаю кожну секунду цього. Як же це незвично бути без шкіри. Я б хотіла не звертати на це увагу. Але вони мене заповнюють своїми брудними руками. Чому так повільно? Чому не всю відразу?»;* *«Я майже розчинився серед них. Я ставав їхньою частиною. Я рухався з ними, вони не були проти, вони вважали мене своїм. А від початку знав, що я не вони. Мені вартувало багатьох зусиль, щоб приховувати... Від того, що приховувався, мій страх став моїм гнівом, а гній став отрутою, біологічною зброєю, про яку вони любили розповідати. Добре, що я частково розчинився в них і вони не чули отрути моєї крові. Так, ви теж не бачили, але прокусив собі вени, щоб краплинку за краплинкою, розподілити отруту по моїх речах. У кожного достатньо отрути для знищення. Не соромтеся. Їжте. А тепер умирайте»;* *«Я побігла, я порізала ворога собою, одного й іншого, ще легіон. Я проникала через них, як через желе. І їхні кишки ще трошки тягнулися за мною. Приємна тепла кров омивала моє напружене обличчя. Шматки м'яса відпадали при різких руках. О, це така насолода. Спробуйте».* Поряд із цим міксом голосів із присмаком абсурду та гіркої іронії є словесні ескізи про реальні злочини окупантів – згвалтування, вбивства близьких героям людей і цілих родин, ракетну атаку на залізничний вокзал, де чекають на евакуаційний поїзд мирні мешканці, розстріл молодої жінки з маленькою дитиною просто за те, що вона вийшла з підвалу... Проте драматург не лишає своїх персонажів у руйнівній безвиході травмованої психіки: він знаходить для кожного з них символічну опцію, яка допомагає жити далі: знуцання з кривдників уві сні, усвідомлення

власного неповернення до Достоевського, здатність почути довоєнну музику, глибоке дихання, яке наповнює бажанням у воронку від бомби посадити дерево.

«Відіграний ящик»²² – це дебютна п'єса Надії Калігор, написана за участі Анастасії Биструшкіної, Богдана Перетяки, Ігоря Диби. Під час творення цього тексту всі вони ще були магістрантами освітньої програми «Літературна творчість». Тут початок та перші місяці війни подано очима середньостатистичної російської родини, в якій «ватні» батьки є фанатами Путіна, старший син-строковик опиняється на війні в Україні, мародерить, убиває та вірить у власну безнаказаність, а молодша дочка, маючи доступ до соціальних мереж, намагається розібратися у тому, що відбувається насправді. Паралельно з цим родинним трешем на сцені співіснує ще один всевладний персонаж – телевізор, який мовби бере постійну участь у розгортанні дії, коментуючи хроніку початкового етапу війни через абсурд російських наративів. Наймолодші автори антології глузують з того, як живуть люди, які мислять себе «визволителями» українців: *«Однокімнатна квартира-хрущовка. На стінах обідрані шпалери, меблі радянські, скрипучі. Гучно увімкнений телевізор, але він не заглушає крики сусідів. На подертому та обісцяному (котом?) дивані сидить чоловік, одягнутий у сімейні труси та заплямлену майку. З кухні долинає гупання каструлями»*. Позбавлене сенсу життя такої родини проходить під самогонку, неякісну їжу, телевізійні новини і серіал «Брат-2». Під таку «гримучу суміш» господар родини Ваня розмірковує, як його «великий» країні варто вчинити з Україною і світом: *«Я ж казав, я давно вже казав, що нада їх ядеркою довбонуть по рилах їх пороссячих, щоб вони там всі заткнулися! І засіять всьо... РСПОЙ. Нефіг ото...»*. Деформована система життєвих координат цієї «глибинної» родини вражатиме нас упродовж усієї п'єси, так само як і здатність молодих авторів відкорковувати і перформативно препарувати нелюдську сутність кожного її представника. Рецептми власного «процвітання» для родини є вкорінення в радянщину і туга за нею, бажання помсти тим, хто зруйнував СРСР, віра у навіщення українців у «справжні» цінності швидко і без жертв – *«за три дні»*. Батьки щасливі від того, що намародерив в Україні їх син під час «спеоперації», пишаються ним і вважають його героєм, але водночас піддають жорстокому булінгу свою молодшу «негероїчну» дочку, яка намагається розібратися, за що воює її брат. Для російської «глибинної» родини розв'язка настає доволі швидко: батько остаточно спивається, мати втрачає чергову зачатку дитину, дочка не витримує родинного булінгу і зводить рахунки

²² Калігор Н. (за участі А. Биструшкіної, І. Диби, Б. Перетяки). Відіграний ящик. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/15.pdf>

з життям, а сина-каліку невдовзі привозять додому в інвалідному візку і кидають безпомічного посеред кімнати. Так ідеї «визволителів» пожирають їх самих та показово лишають їх навіть найменшої можливості самовідтворення. П'єсу написано живою мовою, вбивча іронія щодо родинних цінностей окупантів та хибної мобілізаційної програми їхнього телевізора подеколи сягає рівня справжнього абсурду і унаочнює ментально-ціннісну прірву між українцями та росіянами, остаточно вириваючи українців з матриці міфу про «братні народи».

Олександр Вітер (під таким псевдонімом в українській драматургії працює актор, режисер, викладач, один із засновників театру «МІСТ» Олександр Мірошніченко) у драматургічному творі *«Подаруй мені смак сонця»*²³ намагається передати очима хатніх і вуличних тварин сприйняття шоку перших днів/тижнів від повномасштабного вторгнення росіян в Україну. Такий прийом підміни наратора-людини на тварину в інтерпретації війни вже довершено опрацювала українська проза («Дім для Дома» Вікторії Амеліної, «Цуцик» Віталія Запеки). У просторі війни, у спробі її осягнути та зрозуміти, як можна їй протистояти і в ній вижити, драматург зводить разом двох собак – німецьку вівчарку Байкала і старенького таксу Пуфа, двох котиків – вуличного кота Кекса і молоденьку красуню Ліззі – кицьку породи Сфінкс, а також мудру стару черепаху Лію, яка пам'ятає ще попередні війни. *«Хоча в п'єсі діють тварини – абсолютно необов'язково намагатись реалістично відтворювати звички та вигляд тварин. Це скоріше людський характер ніж реальне відтворення звірів на сцені»*, – наголошує автор. П'єтеро тварин стають друзями, разом переховуються від бомб і ракет, вчать ділитися їжею, допомагати іншим, обмінюються своїми емоційно забарвленими історіями, паралельно переживаючи загибель або втечу «своїх» людей і власну покинутість чи бездомність. Вкладені в уста тварин емоції, покликані війною, яка нищить і змушує страждати все живе, не виглядають надто пафосними або надто банальними, як це могло бути з персонажами-людьми, якби їм були відведені у п'єсі відповідні ролі, адже в самій людській природі закладено велику емпатію до тварин і довіру до їх страждань, чим драматург доволі вправно користується. Виявляється, що саме через співпереживання тваринам як жертвам війни у театрі може відбуватися колективний катарсис і одночасно сеанс колективної психотерапії, адже, попри надскладні обставини, драматург показує, як його персонажам вдається не лише вижити і рятувати інших, але і завершує свій твір світлим та оптимістичним фіналом – реплікою черепахи Лії, за якою у містечко з боєм прориваються *«наші»*: *«Звичайно! Живемо! Сонце на смак*

²³ Вітер О. Подаруй мені смак сонця. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvaniuna/4.pdf>

пробуємо! Значить, все буде добре! А мого фарту, самі бачите, може, на всіх вистачить. Ворог не пройде... Та і як він може пройти? Ворог – це так, хмарка, що закрила сонце. Не більше. І скільки б не дощило, сонце повертається. Треба вірити – дочекаємось».

4. Війна. Жінка

Актриса театру і кіно, поетеса Світлана Спасиба у п'єсі *«Вона+Війна»*²⁴ реалізувала ідею волонтерки, громадської діячки, режисерки-постановниці театрального колективу «Чесний театр» Катерини Чепури і показала зв'язок часів через жіночі іпостасі війни – від УПА до ЗСУ. Жінкам у цьому творі відведено ролі, які література про війну традиційно закріплювала за чоловіками: тут діють зв'язкова УПА Софія, агентка НКВС Євгенія, розвідниця ЗСУ Юлія. За авторським задумом, часи УПА і їх репрезентантки приходять до Юлії у сни, проте більшу частину п'єси події нинішнього спротиву російській агресії відбуваються паралельно з подіями українського опору середини ХХ століття. Жодна з жінок при цьому не ідеалізується: так, Софія не одразу може знайти необхідні слова, аби переконати матір, що має право на власний життєвий вибір, через що у родині виникають доволі напружені стосунки. Юлія, маючи досвід волонтерства на початку війни, приймає рішення долучитися до лав ЗСУ, свариться із чоловіком, який її не підтримує і погрожує відібрати в неї доньку, за власну гендерну суб'єктність. Євгенія обирає бік червоноармійців як шлях особистої помсти упівцям і своєму селу за те, що її коханий не з'явився на весілля, а село почало з цієї нагоди кривословити. Тут розгортається актуальна для сучасної української літератури дискусія про те, чи є воїни УПА справжніми українськими героями, чи вони належать до тих, кого *«героями чомусь назвали здуру»*, і чи маємо ми моральне право досі транслювати антиукраїнські наративи, витворені радянською політизованою історіографією. Якщо для Євгенії належність до більшовицької влади – це особиста помста українцям, то для Софії саме УПА стає усвідомленим вибором, завдяки якому вона *«навчилася любити цю землю, відчула надтонкий зв'язок із нею»*, *«навчилася хотіти більшого»*, *«зрозуміла цінність волі»*. Виявляється, що все це у неї в крові, хоча мати її раніше не розповідала, що її батька убили за прагнення волі для України. На прикладі протистояння жінок-ровесниць Софії та Євгенії у п'єсі показано два несумісні ціннісні світи – проукраїнський та лояльний до Московії, які обидва мають алієнації у сучасному українському суспільстві: вони змальовані у чорно-білих тонах, їм почасти не вистачає психологічної нюансировки та драматургічної

²⁴ Спасиба С. Вона+Війна. Ідея Катерини Чепури. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/10.pdf>

вправності, проте порушена проблематика дає можливість проводити яскраві паралелі між часами УПА та нинішнім опором українців повномасштабній російській агресії. Чого вартує лише мікросюжет про викрадену чекістами дитину упівців, яку передано за кордон у родину комуністів – і шантаж матері долею цієї дитини, або сцена, в якій Софія знає, що за стіною катують її маму – *«звідти долітають жахливі крики»*... У фіналі Софія передає естафету опору УПА нашій сучасниці Юлії, а фінальний монолог Юлії і її побратима Сашка сповнює глядачів відчуттям невідвратно кривавої війни, в якій сучасна українська молодь міцно триматиме зброю: *«У повітрі пахне димом і порохом. Чуєш? Війна наближається. Підкрадається непомітно, заговорює зуби; смішить, розказуючи дурненькі веселенькі історії, які так подобаються більшості. Війна визирає з-за розкішних вітрин і автосалонів; ховається за шафами і стендами під час робочих нарад, у яскравих міських клумбах і серед строкатих (часто пофарбованих) квітів, що продаються у переході на Майдані Незалежності; підслуховує розмови на побаченнях, крадучись позаду за закоханими парочками, немов маніячка. Дивиться голодними очима, бажає собі їхні молоді тіла... Війна вже близько. Від неї тхне смертю. Цей сморід витає у повітрі. Його поки що відчувають не всі. Він перебивається різкими смачними ароматами шаурми, бургерів і кави, які щедро ллються з кав'ярень і базарних мафів; притуплюється запахами щастя, кохання, особистих життєвих перемог, дорогого чи дешевого алкоголю, осінніх яблук, гарної погоди... Ці суміші запахів відволікають, п'янять, маскують ідкий сльозогінний сморід війни. Його зараз вловлюють лише деякі. Люди з алергією і гіперчутливістю. Цей отруйний сморід можна відчувати чи не відчувати, але він однаково небезпечний для всіх. Він вбиватиме без перебору. Скоро... Тримай зброю напоготові...»*.

Письменниця і перекладачка Анна Багряна, представлена в антології п'єсою *«Принц і жінка»*²⁵, зараз є промоутеркою української культури в Болгарії. Її протагоністка – *«жінка років 25–35»* – на сцені проходить через дорослішання від дівчинки-підлітка, яка мріє про свого принца, до зрілої героїні, яка пройшла через болючі життєві розчарування та ілюзії жіночого щастя із присмаком гіркоти образ і побутових роздратувань. У біографічний наратив нашої молоді сучасниці вплітається історія родини її бабці, і, здається, задовнені родинні травми органічно переливаються з покоління у покоління, тиражуючись якоюсь спадковою кармою втрачених можливостей та хибних цінностей. Зрештою, у протагоністки начебто є родина, безбідне життя з чоловіком, чисєю дружиною вона мріяла стати, але їхні стосунки буденні і прісні, у них

²⁵ Багряна А. Принц і жінка: Монодрама на одну дію. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nepazvana-viuna/3.pdf>

геть відсутній той вогонь, який прийнято називати справжнім коханням. Уявну розмову зі своїм «принцем» жінка веде на сцені, виймаючи з шафи та прилаштовуючи на вішак різні чоловічі костюми. Усе змінюється з початком війни, коли чоловік вирушає боронити свою країну і захищати свою родину. Війна – це той вогонь, який загострює чуттєвість, надає сенсу всьому, що ще вчора вважалося банальною буденністю, перевіряє почуття на справжність, а головне – розриває порочне коло колоніальних родинних транспоколінневих травм, а відтак камуфляжний костюм і військове спорядження вибиваються з тої стилістики, якою була наповнена попередня, «довоєнна» частина п'єси. Тому на очах у глядачів відбуваються різкі трансресії: з одного боку, чоловік, що добровільно записується до війська, вже стає для жінки героєм, який гідно приймає життєвий виклик і пам'ятає про власний обов'язок, йдучи на *«війну без назви і з нерівними силами»*; з другого боку, і сама жінка усвідомлює, що вона не зможе чекати свого чоловіка з війни так, як бабця чекала її діда. Вона дістає з шафи з чоловічим одягом камуфляжну куртку для себе і приймає рішення теж йти на війну, аби бути поряд зі своїм чоловіком: *«Любий, вибач, але мені не залишається нічого іншого, як... піти з тобою! Так, я – жінка. Я ніколи не проходила жодних вишколів, не вчилася стріляти і взагалі не знаю, чи змогла б убити людину, навіть ворога, адже неприємно щоразу, коли бачу кров... Але й до крові можна звикнути. Якщо її багато. Правда ж? Людина зникає до всього. Я навчуся. Обіцяю тобі! Чи, принаймні, робитиму те, що зможу, що буде мені під силу. Подаватиму тобі набої. Готуватиму. Пратиму. Гоїтиму рани. Буду твоїм янголом-охоронцем. Будь-ким, аби тільки – поруч із тобою. Аби не на відстані. Бо відстань загострює страх утрати. Коли ми будемо разом, я не боятимуся... Саме так, у свисті куль, у вибухах, у морі людської крові, у холоді й голоді, у повній відсутності побутових зручностей мені буде в тисячу разів затишніше, ніж удома. Бо ти будеш поруч. І я знатиму, що з тобою все гаразд. А якщо нам судилося загинути, то загинемо – теж разом»*. Ближче до фіналу авторка створює кілька динамічних пантомімних сцен, у яких слова зайві і з яких ми розуміємо, що чоловіка було тяжко поранено, його намагалися врятувати лікарі, але не змогли, і що жінка чекає від нього сина, тобто, що рід українських захисників триватиме, і саме в цьому вища правда життя, його перемога над смертю. У п'єсі Анна Багряна використала поезії зі своєї книжки 2008 року «Мандрівка ливною».

Ольга Анненко – драматургиня, сценаристка, театральна режисерка і викладачка – після початку повномасштабної війни 2022 року виїхала

у Францію. Її драма «*Люби-мене-не-кинь*»²⁶ як раз і представляє досвід українського жіноцтва як біженок і переселенок, які переживають війну з відстані, але від цього не стають далекими від неї. Текст цього твору було створено спеціально для Batumi International Festival of Monodrama 2022. Протагоністка Катя – переселенка з Києва, українська біженка середніх років, беручка до всякої роботи. Тому на своєму робочому місці у квітковій крамниці невеличкого французького містечка вона встигає обслуговувати покупців, дослухаючись до їх вибагливих смаків, замовляти квіти, впорядковувати територію довкола, а також по телефону підбадьорювати своїх нових подруг-переселенок з Маріуполя і Харкова. Вони усі отримали роботу в квітковому бізнесі – Катю взяла продавчиною хазяйка магазину, помітивши в жінці неабиякий хист до квіткового дизайну, колишня головна бухгалтерка Наташа прилаштувалася на складі квітів, а дизайнерка інтер'єрів харків'янка Валя працює на доставці. Попри те, що йдеться про перший місяць війни, коли ще був оточеним Київ та окуповані містечка і села довкола нього, кожна з жінок вже несе на собі тягар цієї навали: у Наташі син має проблеми зі здоров'ям після травматичного шоку, у Валі в Харкові пропав чоловік, і його не можуть знайти, а син Каті, двадцятирічний айтишник Віталік, лишився волонтерити у Києві, бо чекає призову, і з ним останні вісім днів зовсім немає зв'язку. Катя дуже щира і відкрита, прагне всім допомогти або зарадити – від покупців квітів до своїх подруг та безпомічної вагітної Сонечки – дівчинки-підлітка, якою вона опікується у чужій країні, бо дівчина-сирота втратила бабусю під час ракетної атаки, а її хлопець пішов у тероборону і загинув у Бородянці у перший день вторгнення. Також ми дізнаємося, що, тільки-но так-сяк прилаштувавшись в іншій країні, живучи у покинутому спорознілому будинку, українські жінки ще й активно волонтерять. Образи таких біженок правдиво відрізняються від тих, кого європейські країни приймали раніше: притаманні нашим жінкам освіченість, оптимізм, внутрішня сила, любов до праці, емпатія до людей, взаємопідтримка, здатність швидко вчити мову країни перебування вражають європейців, як і їх вміння упорядковувати будь-який хаотичний простір, вкладаючи в нього українську душу (ще не до кінця облаштувавши власний побут, Катя вже мріє засадити землю довкола квіткового магазину українськими мальвами і чорнобривцями). Коли телефон сина нарешті виходить на зв'язок, чужий чоловічий голос повідомляє Каті, що синову машину переїхав у Димерці російський танк, і їй треба їхати на Київщину для упізнання тіла. У розповідь Каті також вплітаються родинні історії з містечка Часів Яр на Донеччині, звідки родом і сама

²⁶ Анненко О. Люби-мене-не-кинь: Моноп'єса. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/2.pdf>

Ольга Анненко: це теж нескінченний ланцюг транспоколіннєвих травм, які з покоління в покоління супроводжувалися родинним замовлянням «*Терпи, бо біда...*». Парадоксально, що війна з усіма її болями та жахіттями проявляє велику вітаїстичну силу українських жінок: так, збираючись їхати на Київщину після звістки про загибель єдиного сина, Катя переймається тим, хто допоможе Сонечці, якщо та без неї буде народжувати, і мріє, що дівчина назве свого сина-первістка на честь її Віталіка. У тяжкій для себе хвилини Катя повторює власну молитву до Богородиці – «*Люби-мене-не-кинь*», і в цій стихійній вірі знаходить для себе бодай маленьку підтримку та розраду. У фіналі перед магазинчиком розвантажують машину з квітами: «*Посеред квітів багато рожевих гвоздик. Квіти падають, наче сльози Божої Матері...*».

5. Діалоги з Хароном

Письменник, журналіст і перекладач Володимир Сердюк належить до того покоління українських драматургів, які ще у 1980-ті роки, а надто після проголошення Незалежності прагнули сформувати деколоніальну українську драматургію, але дуже фрагментарно були почуті українським суспільством і українським театром. «*Достоту обрані*»²⁷ – це драматургічний цикл з чотирьох коротеньких п'єс, які можна грати і як єдину виставу, і кожную окремо або у різних комбінаціях. Протагоніст п'єси «*Чи я застарий для війни?*», людина у поважному віці з досвідом радянської армії, прагне стати на захист столиці, але добровольців настільки багато, що літніх чоловіків відправляють до дому. У п'єсі «*Рівень тиску, частота пульсу*» київська родина під вибухи ракет розмірковує про те, коли саме збожеволів світ – «*двадцять четвертого лютого дві тисячі двадцять другого року*» чи «*ще двадцять третього лютого дві тисячі чотирнадцятого року*», паралельно обговорюючи черговий драматургічний конкурс, на який можна подати п'єсу про тиск. У фінальному тексті «*Гамарджоба*» дія відбувається в оточеному Києві, у невеличкому барі, де ще роблять каву, бо в інших точках вона вже закінчилася, як і решта продуктів: у монолозі літнього протагоніста ми дізнаємося, що його таки взяли до резерву тероборони міста і що він, розуміючи небезпеку повзучої російської агресії, у 2008 році добровольцем воював у Грузії. Тепер же за Україну «*з нами... проти російського війська пів світу воює. І грузинські добровольчі батальйони на території України воюють за Україну – теж*». Звернімо особливу увагу на п'єсу «*На переправі через річку Кальміус*». На презентації антології «*Неназвана війна*» Володимир Сердюк розповів, що від перших днів повномасштабного нападу в його

²⁷ Сердюк В. Достоту обрані: Сцени абсурду часів війни 2022 року. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/9.pdf>

родині воюють брат і племінник, і що він писав цей текст, аби підбадьорити їх і пояснити, чому не варто боятися поранень і смерті. Заради цього свого героя, українського воїна, драматург проводить через клінічну смерть і потойбічні розмови з перевізником до світу мертвих Хароном. Харон дізнається про хоробрість та воєнні звиятиги свого візаві, про те, як на передовій українські воїни тримаються на межі можливого, а також подивований, що війна наздоганяє їх усюди: *«Один з моїх братів отримав відпустку і поїхав на Буковину, на сім днів, з передової. І що ти думаєш відбулося? Там він тепер мусить організувати поховання тіла кузина своєї дружини, який загинув від рук росіян на тому ж фронті, звідкіля поїхав у відпустку мій брат, із під Донецька»*. Розповідаючи про власну родину та її долю, воїн міркує про поколіннєві травми його родини, спричинені Другою світовою війною, і про те, наскільки у світі все пов'язано якоюсь вищою логікою: *«На світі не існує співпадінь. Війна йде за нами, куди б ми не пішли. Ми тримали позиції у Донецькій області біля села, де народилася матір моєї мами. А мама виїхала з того села вчитися, як їй було тринадцять. А нас з братами вона народила на Буковині. І ось тепер нас кинуть захищати бабусине село від нападу рашистів-росіян. А бабуса нам малим розповідала, як її брати захищали той Донбас від нашествя фашистів-німців. Хіба це щось нове? Одне й те саме...»*. Зрештою, Харон проникається до тяжкопораненого українського бійця великою симпатією за його звияту, мудрість, скромність та філософське розуміння закономірностей Всесвіту – і вирішує повернути його у той світ, де ще триває війна і де ще треба виборювати перемогу: так військовим лікарям вдається здійснити диво і реанімувати бійця після клінічної смерті.

Цікаво, що концепт діалогів з Хароном майже одночасно із Володимиром Сердюком реалізує у п'єсі *«Пригадати майбутнє»*²⁸ Олександр Вітер. Тільки у його тексті не сказано, про яку віну йдеться, а уявну розмову з Хароном веде не людина, а персонаж Урб, який є містом, теж жодним чином не названим, – *«Померле місто»*. *Чи не так! «Місто, яке вбили»*. Звучить, як назва якогось фільму. Тільки от... Це ж не назва... Констатація факту... І цей факт – ти і є... Ти і є місто, яке вбили... Я ж ніколи не вірив по-справжньому в таку можливість. Зробити боляче, спотворити – це... це реальність... ми всі через це проходимо... А от смерть... Це не могло стосуватись... Хоча, звичайно, щось таке було в історії... Десь було... З кимось було... Пане, Хароне, ви не заперечуйте, якщо я не буду дуже поспішати?... Вам же все одно, а мені... В якомусь сенсі я відчуюю з вами спорідненість...

²⁸ Вітер О. Пригадати майбутнє: Монодрама. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvaniua/14.pdf>

Ви ж теж особа вічна. Хоча вибачте за слово «теж». Ви вічні, а я лише вважав себе вічним. Змінним, але фактично безсмертним... Ну дійсно! Що може статися з містом, вік якого невідомий навіть самому місту?... Забулось. Загубилось у туманах часу... Таким же виглядало і майбутнє... А воно, бачите, як вийшло...». Оскільки цей текст створено як монодраму, то відсутнього на сцені Харона представлено безсловесним уявним співрозмовником, який уміє уважно слухати. Інколи Урб бачить на його обличчі «скептичну посмішку», подеколи створює перед глядачами враження, що відповідає на його репліки чи коментарі, дорікає йому, що той ставить «складні запитання», навіть під час розлогіх власних монологів ловить на собі його нетерплячі погляди. Для Урба як зруйнованого українського міста важливо зрозуміти витоки і причини своєї нерозважливої наївності впродовж тривалого часу, адже тепер він розуміє, що Харону «уже доводилось перевозити в своєму човні не одне померле місто». У цій п'єсі відчувається брехтівська традиція організації драматургічного тексту, коли основна сценічна історія перемежається поетичними вкрапленнями-зонгами, які в епічному театрі Брехта виконуються як пісні, а в Олександра Мірошниченка представлені верлібровими поезіями, що забирають на себе свідомі нотки пафосу або афористичності. У монолозі-осягненні загине місто, зруйноване під час війни, пригадує свою колоніальну історію, в якій колонізатори ненавиділи його за те, що воно старше за них і без них досягло розвою, за внутрішню свободу і горде ім'я, вигадане задовго до них: «Навіть ім'я моє ненавиділи... Тому придумували своє. Потворне. Вони називали мене на честь своїх героїв. Героїв?! Це для них вони були героями... Вони мітили мої вулиці знаками цих героїв. Не мітили – таврували... Щоб я вже ніколи не пригадав, ким є насправді... Ненавиділи все, що нагадувало про минуле без них. І вважали, що минулого без них бути не може...». Подібно до того, як жертви злочинів дають свідчення про них, зруйноване місто починає пригадувати, як його вбивали, не лише руйнуючи вулиці чи розбиваючи скло вітрин, а як свідомо рушили «те, що крихкіше за камінь» – «крихкі прозорості мільйонів людських життів». Окрім Харона, уявними співрозмовниками Урба стають інші персонажі, спілкування з якими він перетворює на імprovізовані міні-вистави, які розіграє перед Хароном як глядачем: так він спілкується з вітрами, які почули благання та принесли дощ у місто, що конало від спраги; з Паном у капелюсі – митцем, який малював жовтих слонів і червоних лебедів, розфарбовував сніг, аби серед холодної зими зробити його яскравим і теплим; з уявним лікарем, який допомагає персонажеві виявити симптоми колоніальної амнезії, що дозволяли йому відгороджуватися від війни і смерті, поки вони не прийшли безпосередньо до нього; з дітьми, які не змогли

народитися, оскільки війна знищила їхніх батьків... При всьому трагізмі цього драматургічного тексту письменникові вдається у фіналі ствердити перемогу життя і його шанс відродитися – він бачить птахів, які, попри обстріли, збирають усе, з чого можна робити гнізда, і залишає їм пісню для новонародженого міста.

6. Місто Марії

Трагедія Маріуполя – майже повністю знищеного українського міста, яке пережило 86 днів героїчної оборони, причому 82 дні перебувало у повному оточенні з розтрощеними вщент системами життєзабезпечення, осмислюється в антології «Неназвана війна» не у документальній, а у символічній площині. Інна Гончарова, співорганізаторка та керівниця театру «Маскам Рад», координаторка проєктів «Джой-фест», режисерка актриса, журналістка у п'єсі *«Трубач»*²⁹ моделює ситуацію, коли у підвальному приміщенні серед приречених на смерть людей єдиний музикант, що вижив з цілого оркестру і якому творити подобається більше, ніж стріляти, намагається зафіксувати у музиці *«симфонію війни»: «Темно. Нагорі чути вибухи. Щоб зайняти себе на кілька хвилин, намагаюся для себе з'ясувати їх походження. «Град» – бах, міномет – бух, авіаудар – у-ух, а це просто автоматна черга: та-та-та-та...»*. У невеличкому кишеньковому зошиті він фіксує почуте, перекладаючи його на мову нот, які наносяться на намальований від руки нотний стан. Звісно, що всі дивляться на нього як на божевільного, хоча він робить це з дуже прагматичною метою – *«Щоб зрозуміти. Щоб усвідомити. Природу війни. Її витoki, її суть, стриманий низький біль поразки і солодку високу ноту перемоги»*. І хоча назва Маріуполь у тексті безпосередньо не фігурує, проте контекстуально ми бачимо, що за «великим підприємством» вгадується Азовсталь, а датування подій травнем 2022 року взагалі закріплює топографічну прив'язку (ті українські військові і цивільні, кому вдалося вижити в осаді, покинули місто 16–22 травня 2022 р.), приурочену до наказу усім вийти нагору. Видавлюючи людей з підвалів Азовсталі, російські війська безперервно закидали територію підприємства бомбами, ракетами, снарядами різних калібрів, у тому числі і забороненими різними конвенціями – тому постійно у масовці п'єси багато тяжких поранених, яким намагаються надати допомогу ті, хто ближче, а не ті, хто тямить у медицині. Медсестра Соловейко, яка вміє співати приємним голосом, написана з медицині Азовсталі Пташки (Катерини Поліщук), не встигає надавати допомогу всім, тому дуже радіє, коли хтось іще бере на себе ініціативу: *«Вижити! Це – головне завдання кожного з нас, де б ми не*

²⁹ Гончарова І. Трубач. П'єса для одного Актора і Труби. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/5.pdf>

були: в підвалі цього клятого промислового монстру, на окупованій території або в районі бойових дій. Ми всі маємо вижити, бо цю війну було задумано ворогом як війну на наше знищення. Якщо ми виживимо, то вже це – велика перемога». Серед українських захисників люди, приналежні до різних етносів – кримські татари, поляки, євреї, українці: частина корінних народів повернулася в Україну після сталінської депортації, і тепер ці люди чуються українцями як ніколи раніше. При тому, що у п'єсі є чимало живих розмов між персонажами про те, про що вони не встигли поговорити ані до нападу, ані за місяці у підвалі, протагоніст ловить себе на інтуїтивній нереальності подій: *«Таке відчуття, що все це не зі мною. Що ми всі тут, у підвалі, беремо участь у виставі про велику війну. І насправді Адвокат – живий, а Колю не поранено. І мені на ногу не впала велика арматура. І наші з оркестру – теж всі живі. Просто сховалися за лаштунками до виходу на сцену під шквал аплодисментів»*.

Неда Неждана (Надія Мірошниченко) – одна із найвідоміших сучасних драматургічних авторок, перекладачка, а також дослідниця сучасної української драматургії, завідувачка відділу драматургічних проєктів Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса – представила в антології свою п'єсу *«Закрите небо»*³⁰, присвячену *«Маріуполю, Київщині і всій моїй любій Україні під прицілом»*. У цьому тексті чотири жінки різного віку прокидаються у закритому приміщенні без дверей і вікон. Про те, що вони перебувають у просторі війни, свідчать *«глухе гупання, як від бомб, далеко гудіння сирени»*. Жінок вкинуто у цей простір з усіма їх страхами і флешбеками, а пошуки виходу і намагання зрозуміти, як вони тут опинилися, унеможлиблюється без пригадування найболючіших моментів, із якими у кожної пов'язано новий етап війни. Проте посттравматична пам'ять вислизас, аби не завдавати жінкам нового болю, і їм доводиться вдаватися до колосальних зусиль, аби пригадати і проговорити свої історії: таку роботу з пам'яттю вони небезпідставно вважають можливим шляхом персонального і колективного порятунку. Авторка підкреслює, що *«у п'єсі використано реальні історії, спогади, почуття людей із Маріуполя та Київщини, які, включно з авторкою, вижили і врятувалися на момент написання, але багато хто – ні...»*. Історія кожної жінки страшна і болісна, і лише колективними зусиллями вони вмовляють одна одну ці страхи і травми проговорити. Найстрашніше, що кожна з жінок перебуває у невідомості щодо долі рідних людей і картає себе, що вчинила неправильно. З'ясовується, що, окрім персональних травматичних наративів, у всіх чотирьох є схожий

³⁰ Неждана Неда. Закрите небо: Вибухова драма. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/8.pdf>

травматичний досвід – це перше, що вони видобувають з власної пам’яті завдяки такій спільній психотерапевтичній техніці, як «рібьофінг»: сеанс спеціального дихання мовби вводить їх у колективний транс, відкриваючи браму заблокованої пам’яті. Реакцією на зовнішні звуки близьких вибухів стає пригадування кожною власних переживань перших днів після вторгнення – «*прильоти*», «*літаки, ракети, вертольоти, гради*», сирена, яка «*ніби намотувала нерви, як струни на гітарі – більше, ще більше*», бомбосховища, підвали, розбиті вікна, світломаскування, пожежі, молитви про закрите небо... Схожі спогади породжують довіру, і жінки не бояться відкрити свої трагічні історії, коли одна страшніша за іншу. Але така каскадна сповідальність змушує кожную з чотирьох жінок проявити емпатію щодо інших, і вони вселяють одна в одну надію, що, можливо, їх родинні втрати не є остаточними і що їхні рідні можуть бути живі – це стає для кожної мотивацією жити далі і знайти вихід із власної безвиході. Це їм допомагає зробити спільна молитва до свого роду і всіх близьких людей, які відійшли в інший світ, а зараз мають дати сил своїм нащадкам і примножити силу їхнього духу. Колективна родова пам’ять стає тією силою, яка руйнує муровані глухі стіни і виводить жінок до зоряного неба.

Харківський драматург Олег Михайлов етнічний росіянин. Його перу належить чимало п’єс у жанрі «казки для театру», в якому створено і драму для лялькового театру «*Море залишиться*»³¹. Тут у селищі біля моря, неподалік від Міста, у батьківському приватному будинку, живе звичайна родина – Він і Вона. І ще з ними живе Гусак, якого романтична Вона сприймає як Птаха, а прагматичний Він – як майбутню вечерю, якщо його засмажити і подати з яблуками. Поступово ми дізнаємося, що родина уже давно існує під час війни: у людей закінчилися запаси їжі, на початку дії де-інде ще можна розжитися «*гуманітаркою*», а потім не стає і цього. Також розуміємо, що родина за невідомих обставин раніше втратила свою дочку Поліну: від неї залишилися картинки, рамки яких дівчинка обклеювала макаронинами. Голод змушує батьків відривати і варити ці макарони – на вогні, розведеному на товстих книжках, які збирали все життя. Він розповідає редукований сюжет книжки, яка летить у вогонь, Вона уважно слухає. Від кожного обстрілу зі стін будинку обсипається пісок, щодня його стає все більше: можливо, у безчассі війни саме так сочиться час, перетворюючись на піщані кучугури. Довкола відбуваються різні події: по сусідству в чужу оселю заїжджають і починають жити «*кацани*». Біля моря після обстрілів завжди лишається багато мертвих птахів. Від постійних ракетних ударів горить Місто: «*Місто горіло, відображаючись у морі. Він дивився, як*

³¹ Михайлов О. Море залишиться: Маленька п’єса для лялькового театру. URL: <http://kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/7.pdf>

*вогонь знищує його минуле, і нічого не відчував. Як соляний стовп, на який перетворилася дружина Лота. Коли обернулася, незважаючи на заборону ангела». У п'єсі є моторошна розповідь через сурдоперекладача від німої п'ятнадцятирічної дівчинки про те, як окупанти розстрілювали машини з людьми, які намагалися евакуюватися з Міста, як заміновували всі виїзди з нього, аби люди самі підривалися на мінах, як на очах вмирили важко поранені, як випадкові люди ховали трупи і кляли зверху на могили номерні знаки від машин, аби поховання можна було колись «*знайти та розпізнати*». Зрештою в окупації гинуть і наші персонажі, про що ми дізнаємося вже у їхньому потойбічному діалозі, в якому навіть мертві люди досі бояться «*прильотів*» і реагують на голосні звуки.*

ВИСНОВКИ

Як бачимо, віртуальна антологія «Неназвана війна» є потужним електронним корпусом сучасних драматургічних текстів, доступних читачам, освітянам, перекладачам, театрам, дослідникам. Автори цієї антології здебільшого є театральними професіоналами, відтак у ній, як у жодному іншому віртуальному зібранні новітніх п'єс про війну, зустрічаємо і різних театральних персонажів (Драматург, Актор, Співак, Музикант, Трубакач), і розлогий театральний інтертекст, який створює необхідну смислову дистанцію для неупередженого осмислення подій війни. При тому, що значну частину цих творів було написано у першій половині 2022 року, у кожному з них є віра у перемогу українців, нехай віддалену, проте невідворотну: адже проживаючи такий екстремальний колективний травматичний досвід, українці прощаються з колоніальним минулим і його за давними транспоколіннівими травмами, тож стають деколоніальною модерною політичною нацією.

АНОТАЦІЯ

Віртуальну драматургічну антологію «Неназвана війна» розглянуто у контексті інших віртуальних колекцій п'єс про російську агресію проти України, а також як цілісний колекційний формат. Наголошено на її високому художньому рівні, принципах премодерації, відкритому характері, загальній доступності. Сукупний масив проаналізованих п'єс дозволяє запропонувати упорядникам аргументовану рубрикацію та концептуалізувати її проблемно-тематичне поле: неунікність війни за українську ідентичність; спростування російських наративів про «братні народи» та «спільний культурний простір»; необхідність пропрацювання попереднього транспоколіннівого травматичного досвіду українців; прощання з колоніальними/постколоніальними травмами; надзвичайно висока ціна майбутньої української перемоги.

Література

1. Англійською мовою вийшла антологія есеїв українських інтелектуалів про війну. URL: <https://www.writers.in.ua/article/англійською-мовою-вийшла-антологія-е/>
2. Антологія 24. URL: <https://paradefest.com.ua/anthology24/#intro>
3. Антологія 24. Львів : ФО-П Леонова Анастасія Романівна, 2022. 446 с.
4. Війна. 24 лютого 2022. URL: <https://ukrdramahub.blogspot.com/p/24-2020.html>
5. Війна. WAR. URL: <https://dramaturg.org.ua/category/війна/>
6. Воєнний стан. *Антологія*. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2023. 368 с.
7. Гуманітарна катастрофа. Росія пошкодила та зруйнувала 479 українських бібліотек. URL: <https://chytomo.com/rosiia-poshkodyla-ta-zrujnuvala-479-ukrainskykh-bibliotek/>
8. Лабіринт із криги і вогню : антологія актуальної драми. Революція гідності і гібридна війна / упоряд. Неда Неждана, Олег Миколайчук-Низовець. Київ : Смолоскип, 2019. 432 с.
9. Лотоцька Н. Росіяни виділили 360 мільйонів рублів на знищення українських бібліотек на окупованих територіях, – ЦНС. URL: https://lb.ua/culture/2023/03/29/550322_rosiyani_vidilili_360_milyoniv.html
10. Майдан. До і після : антологія актуальної драми. Київ : Світ знань, 2016. 256 с.
11. Національний центр театрального мистецтва ім. Л.Курбаса. Новини. Актуальна драматургія. *На часі*. URL: <http://kurbas.org.ua/news/aktualna-dramaturgiya-na-chasi/aktualna-dramaturgiya-na-chasi.html?fbclid=IwAR3F6HTpRtcjtmZX95Q6AFpM8e7-GOZya9JlZjRlcd6RrsPL7UGa2DcrpMw>
12. Неназвана війна. Антологія актуальних українських п'єс / упоряд. О. Миколайчук і Н. Мірошниченко. URL: <https://www.kurbas.org.ua/news/nenazvana-viuna/nenazvana-viuna.html>
13. Онлайн-антологія «Воєнний стан». URL: <https://www.meridiancz.com/blog/category/esei-pro-viynu/>

Information about the author:

Bondareva Olena Yevgenivna,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Chief researcher at the Department of Ukrainian Literature, Comparative Studies and Grinchenko Studies

Borys Grinchenko Kyiv University

18/2, Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, 04053, Ukraine

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ, НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ

Горболіс Л. М.

ВСТУП

Міжмистецька взаємодія має тривалу історію. Про багатогранні контакти поезії, танцю й музики зауважували Платон, Лукіан, Г. Е. Лессінг, Ш.-Б. Дюбо, Дж. Броун, К. Вайс, Д. Дівей, Г. Грін та ін. У другій половині ХХ ст. помітну роль у вивченні інтермедіальності відіграли праці У. Вайсштайна, В. Вольфа, Л. Ельстрема, Р. Інгардена та ін. Дослідник У. Вайсштайн визначає кілька типів зв'язків літератури з іншими видами мистецтва: а) художньо-літературні тексти з описом певних зразків мистецтва; б) літературні твори що створюють або художньо перетворюють зразки мистецтва; 3) літературні твори, що імітують образотворчі стилі; 4) літературні твори, що експлуатують технічні прийоми образотворчих мистецтв; 5) літературні твори, що співвідносяться з образотворчим мистецтвом та художниками або передбачають спеціальні знання з історії мистецтв; 6) літературні твори на ту ж тематику, що й твори мистецтва¹.

Загальноприйнята теоретиками класифікація видів мистецтва на часові (музика, література), просторові (архітектура, живопис), просторово-часові (театр, кіно) сприяє виявленню сфер перетину, взаємодії чи синтезу художньо-літературних текстів із музикою, хореографією, малярством на різних рівнях організації літературного тексту чи різних етапах розвитку літератури. «Література, – підкреслює український компаративіст Д. Наливайко, – виділяється з-поміж інших видів мистецтва тим, що тільки вона суміщає в собі весь комплекс його функцій у потенційно повному вияві. З цим пов'язана її здатність охоплювати всі сфери й аспекти буття, виражальна універсальність її мови, хоч у чуттєвій повноті й конкретності вираження певних його сторін вона поступається іншим мистецтвам (наприклад, скульптурі – в пластичності зображення, живопису – в його візуальній наочності й барвистості, музиці – в емоційній наснаженості вираження тощо)»².

¹ Див. про це: Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії та методології. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. *Антологія* / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 380.

² Література на полі медій: зб. наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / ред. Т. Гундорова, Г. Сиваченко. Київ : Наукова думка, 2018. С. 280.

У контексті сказаного концептуально важливою для теми цього дослідження є думка Р. Інгардена про рівні побудови художнього твору – репрезентанта певного виду мистецтва. Студіювання таких зразків особливо ускладнюється, коли рівні різних видів мистецтва перехитинаються чи то в окремому творі чи на певному етапі розвитку літератури³.

Актуальність дослідження. Український літературний процес потребує переосмислення із залученням корпусу новітніх методологій та міждисциплінарних підходів до розуміння літературних явищ та інтерпретації текстів. Інтермедіальний аспект – один із перспективних і запитаних на сьогодні – покликаний означити вектор розвитку української культури від початків до сьогодення, окреслити шляхи утвердження національної самобутності української літератури, доповнивши системні знання про український літературний процес як цілісне явище. На сьогодні в українському літературознавстві системного дослідження про роль міжмистецького контенту в становленні і розвитку літератури та означенні національної самобутності українського письменства немає, що визначає *новизну* дослідження.

Мета дослідження – виявити й схарактеризувати значення міжмистецького контенту для розвитку української літератури від найдавніших часів – до початку ХХІ ст.

Кожна культурно-мистецька доба має прикметні ознаки, що заявлені в скульптурі, живописі, літературі, музиці тощо. Присутність одного виду мистецтва в художній структурі іншого виду мистецтва, взаємодія мистецтв на формозмістовому, стильовому, жанровому, наратологічному, образотворчому та інших рівнях тексту – з різним ступенем активності – простежується в українській літературі від її початків до сьогодні. Акцентуємо на найбільш показових прикладах літератури з інтермедіальним контентом.

1. Інтермедіальні вектори українського письменства XVI–XIX ст.

Згадки про танці («плясанія», «скаканія»), скульптурні споруди (Софійський собор, Печерський монастир, замський палац Красний двір поблизу Видубицького монастиря тощо) зустрічаються в літописах – це факти культурного життя давніх слов'ян, що не виконують активну роль у стильовому оформленні літопису як історико-літературного твору. Чи не перші прояви міжмистецьких контактів в українській літературі виявляємо у «Слові о полку Ігоревім»: інтонаційність твору, нарація (розповідь поєднується зі співом), важливий у смисловому плані плач

³ Інгарден Р. Про пізнання літературного твору. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доп. Львів : Літопис, 2001. С. 176–206.

Ярославни означають «Слово...» як повість-пісню. Підсилює інтермедіальну складову цього твору й один із ключових образів – піснетворця Бояна. Такі концептуально важливі музичні компоненти помітно ліризують твір, підсилюють його гуманістичну спрямованість, підкреслюють зв'язок із народнопісенною творчістю.

В українській літературі другої половини XVI – першої половини XVII ст. активно представлені фрагменти плачів, стилізація художнього матеріалу *під плачі*. «Тренос» Мелетія Смотрицького написаний у формі зворушливого плачу-голосіння православної матері – церкви, що тужить за своїми невдячними дітьми, які її покидають. Трансльоване у фіналі твору причитання має глибоке соціальне навантаження. Серед віршових «ляментів-плачів» першої половини XVII ст. найбільшу художньо-документальну вартість має рукописний твір «Лямент о утрапеню мещан острожких и о зневазѣ шляхты преднѣшей от люду посполитого».

Від кінця XVI ст. до середини XVIII ст. в українському бароковому письменстві, якому властиві надмірна урочистість, пишномовність, динамічність композицій, контрастність, колористичність, метафорично-алегоричне осмислення дійсності, антитетичність, емблематичність тощо, «в системі жанрів чільне місце посідають різні види драматургічного письменства. Мистецькі твори набувають ознак декоративності, починають пристосовуватися до їх подання в театрі, що викликає посилення емоційного компоненту»⁴.

Як відомо, важливим сегментом літератури цього періоду є проповідницька, публіцистична й релігійно-повістєва проза, що розвивається, активізується також історична проза. Зрозуміло, що у творах означеного жанрово-тематичного блоку мистецька складова відсутня, проте спинити, скажімо, потужну фольклорну стихію було неможливо – вона органічно увійшла в українську літературу цього періоду, реалізуючись у 1) жанрових модифікаціях (історичні пісні, канти, псалми тощо; 2) в архітектоніці шкільної драми другої половини XVII століття, наприклад, «Алексѣй, человек божій», в інтермедії «Играње свадьбы», де кореспондовані емоційно насажений весільний бенкет із танцями і співами.

Чи не найбільш показовою інтермедіальною версією в добу українського літературного бароко (друга половина XVI–XVIII ст.) була вертепна драма, що, як відомо, поєднувала мистецтво актора, сценічні прийоми лялькового народного театру, музику, образотворче мистецтво, про що зауважував І. Франко у статті «Русько-український театр

⁴ Див. про це: Українське літературне барокко : зб. наук. праць / Акад. наук УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 1987. 297 с.

(Історичні обриси)»⁵. Важливість вертепної драми як складного конструкту з потужною інтермедіальною складовою полягає в тому, що вона, по-перше, вплинула на становлення українського реалістичного театру, по-друге, означила вектори подальшої розбудови національної самобутності української культури і літератури.

Про міжмистецькі контакти в українській літературі цього періоду зауважував І. Франко: «В гумористичнім і сатиричнім дусі інтермедій зложені були в XVIII віці також численні «вірші» рождественські і пасхальні, котрі часто є тільки епічним переказом драматичних і сценічних штук. А мовою і писательською манерою являються безпосередніми попередниками «Енеїди» Котляревського та «Пана та собаки» Артемовського. З другого боку, співані партії релігійних драм, т[ак] зв[ані] канти, в значній мірі ввійшли в склад «Богогласника» і послужили основою до зросту нашої багатой гімнології, що також не лишилася без впливу на дальший розвій нашої літератури і здобула собі широку популярність серед народу»⁶. Окрему групу в українській літературі давнього періоду становлять твори мандрівних поетів, серед яких було багато талановитих акторів, художників, музикантів, режисерів, котрі у школах, на площах перед народом ставили п'єси, виконували ролі, писали музику, створювали декорації. Така творча «багатопрофільність» мандрівних поетів, звісно, позначилася на стильових, композиційних, образних, архітектонічних характеристиках творів.

Представники української сміхової культури у XVII–XVIII ст., спудеї братських шкіл, як відомо, створювали пародійно-бурлескні кондаки, тропарі, вірші-орації⁷, закладаючи основи низового бароко, засвідчуючи неперервність традиції художнього «оприсутнення» музичного компоненту – як органічної складової в українській літературній традиції з інтермедіальною складовою, що набувала національної специфіки.

В українському письменстві XVI–XVIII ст. були активно представлені такі жанри, як ода, ліричний вірш-пісня, шкільна драма, інтермедія, вертеп – з виразно помітною музичною складовою, що згодом дали початки новим чи видозміненим жанрам⁸. Літературні твори Г. Сковороди «Сад божественних пісень» та ін. створені під впливом музичного хисту їх автора, який чудово співав, як стверджує дослідник

⁵ Див.: Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси). Твори: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 293–336.

⁶ Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси). Твори : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 305–306.

⁷ Див. про це: Ткачук Творчість Івана Котляревського Українська література XVIII століття. Київ : Наукова думка, 1983. 216 с.

⁸ Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1995. Кн. 1. С. 34.

його творчості Д. Багалій, грав на багатьох музичних інструментах – флейті, сопілці, бандурі, скрипці, флейтраверсі, цимбалах тощо⁹. Його пісні у віршах, як, власне і музика та покладені на музику псалми, а також духовні концерти, що про них згадує учень і перший біограф письменника М. Ковалинський, характеризуються гармонійною викінченістю. Г. Сковорода «в своїх піснях провадив морально-філософські думки, об'єднавши в свій особі поета-співця та філософа. Його тому можна назвати «мандрівним рапсодом»»¹⁰. Особа Г. Сковороди – яскравий приклад поєднання таланту музиканта, співака й поета, що успішно реалізувалися в інтермедіальній площині літературного твору – у жанровому, стильовому, образотворчому аспектах. Сучасна літературознавиця Т. Шевчук зауважує про музику як базову складову творчості Г. Сковороди, про пісні, псалми, симфонії у творчості Г. Сковороди, вставні пісні в діалогах письменника, наголошує, що художній доробок митця «містить величезну кількість естетичних міркувань щодо сутності, ролі й характеру впливу музики на життя людини»¹¹.

«Енеїда» І. Котляревського, над якою автор працював 1798–1842 рр., привернула увагу світової творчої спільноти, адже це була переробка «Енеїди» Вергілія, як і твори А. Блюмауера, М. Осипова, О. Котельницького. І. Котляревський майстерно розповів світові про багатий культурний досвід українців. Митці цього часу, представники бурлескно-травестійної течії в новій українській літературі, «приділяли значну увагу буттю народу, відтворюючи етнографічно-побутові, національні й соціальні особливості його життя. Попри гумористичний характер зображення життя, бурлеск, іронію і комізм у змалюванні персонажів, вони порушували злободенні питання буття України в умовах її колоніального статусу»¹². «Енеїда» І. Котляревського – перший твір в українській літературі, в якому інтермедіальні конструкції (музика, пісні, побутові, веснянкові хороводи, ігри, забави, обрядові танці українського народу XVIII – початку XIX ст.) разом із описами їжі, одягу, посуду, напоїв тощо набули функціональності, підкреслили самотність героїв – їхній характер, світогляд, настрої, світонастанови: «Бандура горлиці бринчала, / Сопілка зуба затинала, /

⁹ Див. детальніше: Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Київ : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. С. 341.

¹⁰ Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Київ : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. С. 341.

¹¹ Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 33.

¹² Ткачук М. Творчість Івана Котляревського Українська література XVIII століття. Київ : Наукова думка, 1983. С. 67.

А дудка грала по балках, / Санжарівки на скрипці грали, / Кругом дівчата танцювали / В дробушках, в чоботах, в свитках»¹³.

Немає підстав погоджуватися з думкою дослідників про те, що танці в «Енеїді» мають характер узагальнених спостережень¹⁴. Танець, музика, співи у бурлескно-травестійній поемі І. Котляревського спроектовані на героїв, їхнє тіло, а отже, вперше в українській літературі художньо актуалізують тілесність, за допомогою якої увиразнюють вдачу, естетичні уподобання, культуру героїв, їхніх зв'язок із корпусом морально-етичних пріоритетів тощо. Наприклад, сестра Дідони, Ганна «Тут танцювала викрутасом, / І пред Енеєм вихилиасом, / Під дудку била третяка. / Еней і сам так розходився, / Як на аркані жеребець, / Що трохи не увередився, / Пішовши з Гандзею в танець. / В обох підківки забряжчали, / Жижки от танців задрижали, / Вистрибовавши гоцака. / І не до солі примовлявши, / Садив крутенько гайдука»¹⁵. Зауважу: *горлиця, зуб, по балках, санжарівка* – назв пісень, кожна з яких має свою мелодію, специфіку виконання, ритміко-інтонаційний малюнок тощо, як, власне, і згадані танці (гоцак, гайдук). Синтез музики, співів, танців, гумористична настроєвість викладу означають філософсько-антропологічний ракурс презентації героїв «Енеїди», розкривають гедоністично-вітаїстичне світосприймання персонажів. У контексті сказаного про тіло та інтермедіальний ракурс його зображення слушною є думка В. Неборака: «Тіло увиразнює свою радісну присутність одягом і танцем, грою, співом, змаганнями, втомою, западанням у безпробудний сон-відновлення тілесних сил...»¹⁶. Продовжуючи цю думку, літературознавець М. Ткачук додає: «У художньому дискурсі поеми тіло розглядається не так матеріальним субстратом, що забезпечує фізичне існування, як антропологічно почуттєвою величиною, осереддя буття, її діянь, що розгортаються у площині тілесних і ментальних структур»¹⁷. Логіка художнього оприявлення музично-танцювального компоненту в бурлескно-травестійній поемі І. Котляревського вповні обґрунтована, адже витоки бурлеску сягають народної карнавально-сміхової культури.

Міжмистецька складова «Енеїди» – першого твору нової української літератури – сприяла найповнішому вираженню ідейно-естетичних

¹³ Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО»», 2010. С. 16–17.

¹⁴ Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. 234 с.; Кулинич В. Козацький танець. URL: <http://danc.ho.ua/boh/dans/bookstan/kozak2.html> (дата звернення 02.03.2023).

¹⁵ Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО»», 2010. С. 17.

¹⁶ Неборак В. Перечитана «Енеїда». Спроба сенсорного прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів : Астрон, 2001. С. 18–19.

¹⁷ Ткачук М. Творчість Івана Котляревського Українська література XVIII століття. Київ : Наукова думка, 1983. С. 56.

тенденцій на рубежі XVIII – XIX ст. Зв'язок із традиціям українського народного театру (вертепом), із інтермедіями XVIII ст. простежується і в драматичних творах І. Котляревського «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», де музично-пісенна складова разом із етнографічним матеріалом означувала нові аспекти художнього відображення героя, конфлікту, утверджувала цінність людської особистості, акцентувала на моральних пріоритетах простого народу. У творах І. Котляревського майже всі герої говорять українською мовою, а народна пісня стає важливим засобом характеристики героя.

Сентименталізм у творах українських письменників («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Любка, или Сватанье в с. Рихмах» П. Котлярова) підсилювався музично-пісенною складовою, увиразнюючи нові взаємовідношення та зв'язки людини і світу (як домінантна характеристика сентименталізму, а згодом (як одна з прикметних рис) і романтизму. Пісні-стилізації, народні вірування, обряди (чи їхні фрагменти), танцювальні композиції постають органічною складовою не лише драматичних творів І. Котляревського, а й «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Чари» К. Тополи, «Купала на Івана» С. Писаревського. Твори з орієнтуванням на уснопоестичний спосіб змалювання персонажів, разом із музично-танцювальними компонентами покликані були зацікавити публіку, наблизити її до проблематики, стати підосновою у процесі становлення театрального мистецтва, адже в цей час, як відомо, відкриваються театри в Києві (1803), Одесі (1804), Полтаві (1810).

Кордоцентризм української філософської думки, ґрунтований на ідеях Г. Сковороди, П. Юркевича про «філософію серця» (про це йдеться у праці П. Юркевича «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого»), відповідав ментальності українця, для якої характерні ліризм, чутливість, що про них згодом зауважував Д. Чижевський¹⁸, а отже, й герой із демократичних низів в українській літературі першої половини XIX ст. наділений цими рисами; його емоційно-духовний світ, «життя серця» стають пріоритетними, визначають зміст художньої системи кінця XVIII – першої половини XIX ст. Так поглиблюється розуміння народності й національної специфіки характерів персонажів у їх конкретно-історичній, соціальній і психологічній зумовленості.

Соціально-побутова комедія «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка поєднувала жанрові риси інтермедії, комічної опери, водевілю й засвідчувала спроможність писати українською мовою про

¹⁸ Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

«звичайне і ніжненьке, і розумне, і полезне»¹⁹, як зауважував у «Супліці до пана іздателя» Г. Квітка-Основ'яненко, тобто йдеться про такі запитані часом характеристики літературного твору, як увага до життя і побуту, розкриття найніжніших поривань душі (під впливом сентименталізму), раціоналізм класицизму та Просвітництва, дидактизм і виховні настанови класицизму, сентименталізму та Просвітництва.

Жанр комедії з народного побуту зі співами й танцями, що розгортався в українському письменстві початку XIX ст., згодом почав розвиватися в реалістичному руслі і протягом десятиліть залишався одним із провідних в українській драматургії XIX ст. Під впливом тісних зв'язків водевілю з народними культурними традиціями український водевіль набував рис своєрідності, що засвідчують сюжети про життя простолюду, народний гумор, використання фольклору. Прикметно, що в цей час чимало письменників пропонують авторські жанрові визначення, спроектовані на музичний театр – опера, оперета, водевіль, навіть родоспів – «Козак і охотник» І. Вітошинського «с куплетами» (1849)²⁰.

Сентименталізм п'єси «Любка, или Савтанье в с. Рихмах» П. Котлярова художньо реалізується в образі головної героїні Любки, наділеної чутливістю, екзальтованістю у виявленні почуттів. Сентиментальна пісня у цьому творі логічно поєднана з сором'язливою манерою поведінки, рухами, позами, мімікою героїні. П'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Котлярова, С. Писаревського, Я. Кухаренка та ін. утверджували новий тип героя з виразною почуттєвою складовою в характері, його здатність до найніжніших почуттів. Саме пісня в сентиментальних творах найбільш повно допомагала розкривати внутрішній світ персонажа. Так поступово концепція літературного героя зорієнтовувалася в площину романтизму, адже, як відомо, письменники цього періоду вважали музику найромантичнішим мистецтвом, що засвідчують, наприклад, твори Л. Боровиковського «Бандурист», «Чарівниця», «Розставання», «Чорноморець», «Козак», «Материна стріча» з цитаціями та численними ремінісценціями народних пісень.

Актуальні в першій половині XIX ст. аплікативні цитати народних пісень не лише характеризують героїв, а й сприяють розвитку сюжету, увиразненню кульмінаційних моментів, конфліктів твору, сприяють формуванню національної самобутності письменства. Фольклорні мелодії, народні пісні в музично-сценічних творах українських авторів розвивали ліричну чи комедійну лінію в українській літературі,

¹⁹ Квітка-Основ'яненко Г. Супліка до пана іздателя. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KvitkaOsnovjanenko/MiscelWorks/Suplika.html>

²⁰ Див. про це: Історія української літератури XIX ст. : у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1996. Кн. 2. 384 с.

формували національну свідомість українців, адже театр охоплював широке коло глядачів різних верств тогочасного суспільства. У деяких творах (наприклад, опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського) лірико-комедійна тональність органічно поєднувалася з драматизмом. Інтермедіальна складова урізноманітнювалася, ставала функціональнішою разом із розвитком української літератури.

У перші десятиліття XIX ст. українська поезія стає ритмічно близькою до народної пісні, з'являється чимало романсової лірики: «Очі чорні...» Є. Гребінки, «Моя доля», «За Німань іду» С. Писаревського, «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...», «Я плачу без тебе», «Чого ти, козаче», «Туди мої очі, туди мої думи» М. Петренка, «Гуде вітер вельми в полі», «Не щечечи, соловейку» В. Забіли, «Скажи мені правду», «Ой у лузі на роздолі шовкова травиця» О. Афанасьєва-Чужбинського, ліричні вірші-пісні М. Устияновича тощо. Широко представлені романси на слова Т. Шевченка: «Нащо мені чорні брови» (муз. М. Маркевича), «Дума» (муз. Б. Підгорецького), «Ой маю, маю я оченята (муз. Б. Сокальського); близько 30 музичних творів на слова Т. Шевченка створив В. Заремба. Провідними мотивами цих творів була туга за молодістю, сирітство, нерозділене кохання, розлука закоханих; у них описувалися душевні переживання героїв – простих людей (як результат впливу сентименталізму або просвітительського реалізму і навіть бурлеску). Романс активно поширювався і в другій половині XIX – на початку XX ст., що засвідчують, наприклад, романси М. Лисенка на тексти Т. Шевченка «Ой, одна я, одна, як билиночка в полі», І. Франка «Місяцю-князю», «Розвійтеся з вітром», Г. Гейне (14 пісень у перекладах українських письменників), а також Лесі Українки, А. Кримського, С. Черкасенка, М. Ореста²¹. Вірші любовного змісту, що виконувалися соло з інструментальним акомпанементом, характеризувалися чуттєвістю, експресивністю. Інтонаційність, ліризм, проблематика романсів формували поетологічні основи художнього відображення характерів, відображали психостан героїв, вихідців із простого народу – емоційних, вразливих, морально чистих.

Дослідники й шанувальники творчості Т. Шевченка одностайні в думці про музичність творів письменника²². Загальновідомо, що митець любив музику, мав хист до співу, а в повісті «Музикант» із невідомим захопленням відгукнувся про віолончель (його улюблений музичний інструмент), детально описав мазурку Ф. Шопена.

²¹ Див. про це: Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. С. 349.

²² Див.: Барвінський В. Розвиток української музики і Тарас Шевченко. URL: https://zbruc-eu.translate.google/node/96343?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc; Корольок Н. Полум'яне слово Шевченка в музиці. Хорова творчість українських композиторів. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1995. 199 с.

Український літературний реалізм із його характерними ознаками (раціоцентризм, типізація, класовість, раціоцентричний психологізм, об'єктивізм, псевдоідеалотворення²³) дещо уодноманітнював, а почасти й обмежував експлуатацію інших видів мистецтва, максимально наближаючи літературу до потреб народу. Варто наголосити, що українська література другої половини XIX ст. виконувала ще і просвітницьку роль, а отже, і міжмистецька складова у творах мала бути зрозумілою широкому загалу глядачів. Пісня, музика, танець ставали засобами характеротворення героїв літературних творів.

Присутність мистецтв в українському письменстві другої половини XIX ст. розширюється у зв'язку з активізацією театрального руху, а згодом (від 1883 р.) зі створенням українського професійного театру. Як відомо, свою драматургічну творчість М. Старицький розпочав написанням лібрето опери «Гаркуша» (на основі п'єси О. Стороженка)²⁴. У різножанрових творах М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого вдало поєднувалися музичний, пісенний, танцювальний матеріали. «У їхніх драматичних творах, – констатував І. Франко, – постає перед нами, як живе, українське село з його поезією і з його душевною темнотою, природною красою і п'явками та визискувачами, сільська вулиця, співи та забави парубків, корчма з неодмінним євреєм, старшина та громадська управа..., – все те тут демонстровано в ряді прекрасно оброблених і часто глибоко вивчених типів»²⁵. Твори М. Кропивницького, М. Старицького, М. Карпенка-Карого виконували важливу просвітницьку функцію, формували національну свідомість українців, адже за допомогою близьких і зрозумілих широкому загалу глядачів звичаїв, традицій, музики, танців тощо режисери й актори зацікавлювали на ментально важливому, суттєвому, що тримало українську культурну традицію. М. Кропивницький, наприклад, часто сам здійснював музичне оформлення своїх творів, прагнув максимально зацікавити глядачів, підкреслити важливість ключових мікросцен, увиразнити настроєвість твору в цілому. Саме з такою метою було створено вокальні дуети «За сонцем хмаронька пливе», «Де ти бродиш, моя доле?», романс «Соловейко», пісню «Ревуть-стогнуть гори-хвилі». «В його поставах п'єси, – згадував І. Мар'яненко, – особливо мелодрами, подавались як барвисте етнографічне видовище, в піднесеному романтичному тоні: пристрасті героїв бурхали в яскравих контрастах від горя, розпачу і гніву до мрійності, байдужості, веселощів, що

²³ Пахаренко В. Нарис української поезики (до нових підходів у вивченні літератури). *Українська мова та література*. Додаток. 1997. С. 40–41.

²⁴ Див. про це: Історія української літератури XIX ст.: у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1996. Кн. 2. С. 367.

²⁵ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література. Твори: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 98.

вливалися в українській народній пісні і танках»²⁶. М. Кропивницький часто віддавав перевагу видовищності, сценічності вистав, що дещо зменшувало психологізм творів.

У часи жорсткої царської цензури, тематичного обмеження репертуару музичної драми, оперети, опери «Наталка Полтавка», «Енеїда», «Чорноморці», «Утоплена», «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Катерина» М. Аркаса, «Роксолана» Д. Січинського, «Пан Сотник» Г. Козаченка, «Продана наречена» Б. Сметани та ін. були чи не єдиним матеріалом із українським змістовим наповненням. Звісно, ці твори не порушували важливих національних чи соціальних питань, не мали змоги в силу певних своїх жанрових особливостей акцентувати на драматизмі життя, але прикметно, що народна музично-танцювальна стихія виконувала роль ретранслятора українського характеру, національної психології героїв.

Пісні у творах драматургів 70–90-х рр. XIX ст. є 1) засобом характеристики героїв («Глитай. або ж Павук» М. Кропивницького, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Бурлака» І. Карпенка-Карого); 2) обрамленням п'єси, створюючи смисловий контекст для декодування конфлікту; наприклад, пісня «Ой там за горою та за кремінною» у першій дії п'єси «Украдене щастя» І. Франка не є складовою мовної партії головних героїв, а постає інформаційним маркером; 3) композиційною складовою твору («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького тощо).

М. Кропивницький прагнув захопити глядача, намагався зорієнтувати літературний твір на реалії, дбаючи водночас про сценічність, динамічність і видовищність вистав. Так його водевіль та оперета-жарт ускладнювалися соціальними мотивами («Помирились», «Пошились у дурні», «По ревізії»). Масштабність застосування у творчості М. Кропивницького різноманітних хореографічних композицій дозволили В. Кулинич зауважити про доробок драматурга як джерело дослідження українського народного танцю. Дослідник, скажімо, констатує, що із 43 написаних п'єс у 25 представлено певні історичні відомості про веселощі й танці²⁷.

Розумів важливість у художній структурі вистави танцювального та пісенно-музичного контенту й І. Карпенко-Карий, проте глибоко усвідомлював необхідність правильно його застосовувати, без перевантаження, нагромадження, без порушення «художньої норми», з дотриманням життєвої правди. Необдумане використання такого матеріалу могло негативно позначитися і на активності глядачів. І. Карпенко-Карий застерігав, що постійні танці і пісні дещо спотворюють на сцені

²⁶ Мар'яненко І. Минуле українського театру. Київ : Мистецтво, 1983. С. 12.

²⁷ Див.: Кулинич В. Козацький танець. URL: <http://danc.ho.ua/boh/dans/bookstan/kozak2.html> (дата звернення 02.03.2023).

життя українців: «У малоросійських писак народ танцює і співає все життя, немає в них ні печалі, ні горя, ні суспільних інтересів. Навколо голод, бідність, темнота, а вони танцюють і співають!.. Та це ж брехня. Все це нікчемні викрутаси літературних клоунів»²⁸.

І. Карпенко-Карий вимогливо ставився до танців, пісень, музики, розуміючи як структурну складову театральної вистави. «Танець у його драматичних виставах, – зауважує В. Кулинич, – завжди органічно вплітався у дію, а фольклорний матеріал використовувався з незначною часткою балетмейстерської обробки <...> Актори, які брали участь у танцях, танцювали відповідно до його віку і стану, як то кажуть «в характері»»²⁹. Проте з кожною виставою українського професійного театру емоційна складова не зникала, а лише наростала, проєктуючись на історичну та соціальну конкретику образів, їх психологічну глибину, а також ідейну спрямованість творів. Введені у п'єси другої половини XIX ст. невимуснені гуртові забави, танці сприяли художньому відтворенню звичаїв і традицій спілкування молоді, особливостей міжособистісних стосунків, національної своєрідності образів, адже «танець – одне з найхарактерніших виражень української ментальності»³⁰.

Танець, як і музика та пісня, також був показовим характеротворчим чинником, що поглиблював розуміння психології героя, логічно доповнював одяг, мовні партії, декорації п'єси, підсилював кульмінаційні епізоди, як, скажімо, у п'єсі «Титарівна» М. Кропивницького. Як відомо, п'єса М. Кропивницького створена за сюжетом поеми «Титарівна» Т. Шевченка. Проте драматург у своєму творі розширив народну сцену забав молоді, подаючи танець не як тло, а сюжетно-композиційна складова, що окреслює морально-етичні пріоритети героїв. Інтенсивний інтермедіальний компонент заявлений уже в першій дії п'єси. Музика лірника Явдокима, бандуриста Мусія, пісні, танці хлопців і дівчат формують загальну атмосферу молодіжних розваг. Залучені у твір танці 1) розкривають темперамент головної героїні Насті, її хист до хореографічних вправ («Настусе! Проведи його (парубка Гаврика. – Л. Г.) разів зо три навкруги вихилясом, нехай виб'є тропака; а потім в перебій: дробушечки з вивихом <...> Почни хрущиком з-під закаблука»³¹); 2) виконують роль своєрідного прологу до конфлікту

²⁸ Карпенко-Карий (Тобілевич) І. Записки до з'їзду сценічних діячів. Твори : у 3-х т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 3. С. 280.

²⁹ Кулинич В. Козацький танець. URL: <http://danc.ho.ua/boh/dans/bookstan/kozak2.html> (дата звернення 02.03.2023).

³⁰ Турган О., Гребенюк Т. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми). Запоріжжя : Просвіта, 2008. С. 52.

³¹ Кропивницький М. Титарівна. Твори: у 6 т. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959. Т. 5. С. 171.

Насті й Микити: танцюючи з Гавриком, Настя відмовляє у танці Микиті (хлопцеві, народженому поза шлюбом).

Студіюючи творчість М. Кропивницького як джерело для вивчення українського народного танцю, дослідник В. Кулинич стверджує, що «наприкінці XIX століття зріс технічний рівень хореографічного виконання танців в українському драматичному театрі. Смаки драматурга були на боці природного побутового танцювання, але з часом мистецтво танцю на сцені українського театру набуло професійно довершених рис. За останні роки зросла виконавська майстерність та лексика танців. З часом фольклорний танець на кону українських труп усе більше набирає рис народно-сценічного танцю, переймаючи досвід і школу, притаманну оперному театру»³². Слушним для розуміння ролі і значення міжмистецької складової для розвитку літератури й мистецтва є такі висновки В. Кулинич про М. Кропивницького: «У своїй сценічній діяльності він сприяв популяризації хореографічного мистецтва та його удосконаленню в умовах театру. Він сприяв також перетворенню фольклорно-побутової народної хореографії у народно-сценічну її форму»³³. Наголошу на продуманому трансляванні танцю в п'єси, на його цілеспрямованому осенсовленні (в естетичному, змістовому планах з боку режисера та акторів) в структурі твору, моделюванні конфлікту, характерів героїв. Вистави М. Кропивницького не втрачали популярності. Музично-танцювальний контент у виставах цього майстра поступово набував ознак професійності, проте, варто зазначити, народна стихія не зникла. Так творчість М. Кропивницького засвідчує закономірності поступу українського професійного театру з активним інтермедіальним складником.

Дбав про естетичний аспект та ідейно-тематичний рівень вистав професійного театру й М. Садовський. Музична пам'ять, слух, непересічні хореографічні та вокальні здібності цього митця дозволяли йому бездоганно виконувати народні думи речитативом, майстерно індивідуалізувати героя піснею. Про М. Садовського-танцюриста, про енергетику його танцю, що захоплювала глядачів, згадує І. Мар'яненко: «Я не пам'ятаю, щоб хтось краще за нього танцював козачок. Він не носився на сцені, як це робили і роблять усі танцюристи. Він знаходився майже весь час на одному і тому ж місці, і складалося враження, що в танці беруть участь не тільки ноги, а й все його тіло. Скільки грації у фігурі Садовського, ракурсах голови, якими оригінальними і легкими були па! Іноді він мовби зупинявся на пальцях, розводив руками, вдаряв каблук об каблук, виразно поводив плечима і кидав на партнершу

³² Кулинич В. Козацький танець. URL: <http://danc.ho.ua/boh/dans/bookstan/kozak2.html> (дата звернення 02.03.2023).

³³ Ibid.

палкий погляд, сповнений величезного, але стриманого темпераменту. Здавалось, що це лише початок танцю, за яким прихована тьма засобів його виконання. Імпозантна фігура, живописний костюм доповнювали виразний і винятковий у своїй простоті танець»³⁴. Наведені приклади з життєтворчості І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, М. Садовського засвідчують роль професійного і мистецького чину талановитих представників «театру корифеїв» у позиціонуванні й утвердженні багатофункціональності інтермедіального конструкту в драматичному творі – як логічно вмотивованого, ідейно скерованого, одного з визначальних у складному процесі становлення національної літератури і театру. Музично-танцювальні, пісенні композиції у п'єсах М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького 1) увиразнювали характер драматичного конфлікту, структуру п'єси; 2) засвідчували перехід від етнографічно-побутової до соціально-побутової драми і комедії, від побутово-романтичного до соціально-психологічної драми і трагедії.

Досліджуючи роль інтермедіальних компонентів у розвитку українського театру, слід зауважити, що у середині XIX ст. переживав етап становлення і театр у Галичині, тут, скажімо, музика М. Вербицького «робила руський театр дуже популярним, а руські театральні пісні сталися модними по салонах, співані в супроводі фортеп'яна»³⁵. Як бачимо, майстерно представлена у театрі музична складова формує естетичні смаки, культурні запити публіки й позитивно впливає на розвиток українського культурно-мистецького життя.

Від давніх часів до кінця XIX ст. інтермедіальна складова системно входила в українські художньо-літературні тексти, засвідчувала поступ письменників в опрацюванні тематики, проблематики, індивідуалізації образів, в оновленні жанрової системи, означуючи, таким чином, вектори руху митців в утвердженні національної самобутності літератури, збереженні й розвитку національної свідомості народу.

2. Інтермедіальні стратегії українського письменства XX – початку XXI ст.

На початку XX ст., прагнучи відповідати запитам доби, ефективно освоювати актуальні для літератури ідеї А. Бергсона, К. Г. Юнга, З. Фрейда, А. Шопенгауера та ін., проектуючи їх на складний світ (переживання, емоції, психостани, інтуїція, колективне несвідоме, підсвідоме тощо) почасти суперечливих героїв, епоха модернізму розширює можливості застосування міжмистецького корпусу у творах українських письменників. Поєднання в художньо-літературних творах

³⁴ Мар'яненко І. Минуле українського театру. Київ : Мистецтво, 1983. С. 121.

³⁵ Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси). Твори : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 327.

різних видів мистецтв літературознавці вважають характерною ознакою модерністського дискурсу.

Розвиток науки, техніки, прорив оболонковості світобачення (прагнення проникнути крізь матеріальну оболонку в духовну, трансцендентну сутність явищ), інтуїтивне пізнання світу, індивідуалізм, іманентний психологізм, символомислення, усюдипроникний ліризм, естетизм, волюнтаризм³⁶ висувають до письменників кінця XIX – початку XX ст. завдання, реалізація яких посутньо змінила художні підходи до змалювання героя, урізноманітнила жанрову специфіку творів (письменники, скажімо, використовували такі художні форми, як акварель, пуант, образок, етюд тощо), осучаснила використання фольклору, ліризувала літературні твори.

Українські письменники кінця XIX – початку XX ст. вдаються до залучення у твори музики – масштабно (наприклад, “Valse melancholique” О. Кобилянської, «Діточа грудь у скрипці» М. Яцківа, «Над морем» Лесі Українки тощо) чи фрагментарно (скажімо, як звуки різноманітних музичних інструментів) і впливають на стильову, образотворчу, сюжетотворчу, композиційну специфіку твору («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Трембіта» Г. Хоткевича тощо). Саме на музику, переконана дослідниця В. Чайківська, символісти покладали «важливу функцію розкриття потаємного змісту існування, змісту людської культури, закликаючи за зовнішньою звуковою дійсністю почути первісну оформленість буття, яка дана лише в звуковій формі»³⁷.

Окрему групу складають твори українських письменників кінця XIX – початку XX ст., де представлено музикотворчість героїв – як вияв їх духовного потенціалу, національної самобутності. Як засвідчують «Земля» О. Кобилянської, «Камінна душа» Г. Хоткевича, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, народна музика постає на ґрунті прадавніх традицій, релігійної культури. У гірській акварелі «Трембіта» Г. Хоткевич зауважує: «Це стародавній подарунок минулих гірських людей своїм нащадкам, се єдина лучність поколінь. На сій трембіті в сих горах грали тисячу літ тому. І так само тоді стояли ці ж самі гори, і так само шумів і злостився внизу блідий Черемош»³⁸. Музикотворчість героїв – це тип філософствування героїв, спосіб відшукування сенсу життя.

³⁶ Пахаренко В. Нарис української поезики (до нових підходів у вивченні літератури). *Українська мова та література*. Додаток. 1997. С. 45–46.

³⁷ Чайківська В. Явище мистецького синтезу як вияв модерністського дискурсу. Український модернізм зі столітньої відстані. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство* : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Рівне : РДПУ, 2001. С. 49.

³⁸ Хоткевич Г. *Трембіта*. Твори: у 2 т. Київ : Дніпро, 1966. Т. 2. С. 337.

Важливу роль в оновленні стильової парадигми української літератури модернізму відіграє танець, що постає в мистецькому просторі кінця XIX – початку XX ст. «як носій універсального культурного змісту, ідеї й формотворчого принципу»³⁹. Танець стає промовистим засобом психологізації української літератури кінця XIX – початку XX ст. та індивідуалізації персонажів. Танець, підкреслюють літературознавиці О. Турган і Т. Гребенюк, «зображений в певному конкретному творі письменника, є моделлю, а то й дублікатом міфопоетичного змісту цього твору; певний танець відбиває певну філософію, ідейний зміст твору, що містить його опис»⁴⁰. Танець у творах Лесі Українки «Лісова пісня», «Приязнь», «Блакитна троянда», «Бояриня», «Камінний господар» розкриває глибокий підтекст образів, формує динаміку твору, конкретизує часопросторові конструкції, зі своїм тілесним «кодом виразності» підкреслює екзистенційний стан танцівників, певну ритуалізованість дійств, культурний дух тієї чи іншої епохи, національну й станову приналежність, своєрідний виклик оточенню»⁴¹. Залучені у різножанрових творах Лесі Українки танці чи їхні фрагменти разом із художньо представленими музичними компонентами, наприклад, у циклах «Сім струн» (збірка «На крилах пісень»), «Мелодії» (збірка «Думи і мрії»), «Ритми» (збірка «Відгуки») засвідчували не лише творчий потенціал письменниці, а й упевнено означували перспективні шляхи розвитку української літератури як органічної ланки світового культурно-мистецького простору.

Свідченням входження української літератури в європейський контекст, апелювання до модерністської естетики, попри намагання Російської імперії заборонити українське слово, нівелювати українську літературу, є твори Лесі Українки зі скульптурним компонентом – «Камінний господар», «Іфігенія в Тарвриді», «Сапфо», «Руфін і Прісцилла». Літературознавиці О. Турган, Т. Гребенюк зауважують: «У творчості Лесі Українки, де антична тематика займає одне з провідних місць, міфологема статуї разом з іншими відіграє значну роль у міфопоетиці. Це одна з констант у індивідуальній міфології поетеси, що варіює від твору до твору, надаючи кожному з них особливих рис»⁴². І додають: «У творчості Лесі Українки предмети скульптури й архітектури в ансамблі – знакові, вони зберігають значення

³⁹ Турган О., Гребенюк Т. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми). Запоріжжя : Просвіта, 2008. С. 49.

⁴⁰ Ibid. С. 50.

⁴¹ Ibid. С. 53.

⁴² Ibid. С. 78.

соціального й, відповідно, психологічного індикатора»⁴³. Скульптурні об'єкти у творах письменниці презентують дух епох, є символом життєвого призначення героя, підкреслюють специфіку інтелектуалізованої «драми ідей» Лесі Українки. Підкреслю: І. Тобілевич створив класичну драму народного театру, Леся Українка – класичну європеїзовану українську драму. І міжмистецький компонент відіграв у цьому незворотному процесі європеїзації української літератури одну з першорядних ролей.

Хореографічна складова у творах «Танець життя» Олександра Олеся, «Чорна Пантера і Білий Медвідь» В. Винниченка. «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісова пісня», «Оргія» Лесі Українки майстерно відтворена за допомогою імпресіоністичних, експресіоністичних, неоромантичних, символістських маркерів модернізму, що підкреслюють своєрідність героїв, глибину внутрішнього конфлікту, специфіку межових ситуацій, філософсько-екзистенційну проблематику твору (свобода вибору, вартість і сенс життя тощо).

З метою урізноманітнення образної системи української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. письменники звертаються до екзотичних тем, презентуючи культуру різних етнічних груп та країн, архітектурні об'єкти як «місця пам'яті» (поетичні цикли «Кримські спогади», «Легенди» Лесі України, збірка «Пальмове гілля» А. Кримського).

Початок ХХ ст. позначений активними процесами в українському культурному просторі, скерованими на модернізацію літератури. Яскравий приклад – збірка поезій П. Тичини «Сонячні кларнети», що започаткувала новий стиль в українському письменстві з акцентом на панмузичність, енергійний світлоритм, синтез народної пісні й символізму, «кольоровий слух» і «слуховий колір» («Арфами, арфами...», «Гаї шумлять...», «Пастелі» тощо). Поезія П. Тичини набула нового стильового вираження завдяки поєднанню символізму з елементами авангардизму, імпресіонізму, імажинізму, неоромантизму, неореалізму, небароко. І хоча кларнетизм – явище одиничне, проте воно неповторне за своєю суттю і, як слушно стверджує Ю. Ковалів, «вузлове в еволюції естетичної та національної свідомості»⁴⁴. Світоглядно-естетична концепція П. Тичини з музичною домінантною заявлена і на жанровому рівні, і в інтонаційно-тональному та ритмічному аспектах, що засвідчують його твори: поема-симфонія «Сковорода», fuga «Шуми, епоха наша!», реквієм «Похорон друга», «Дума про трьох Вітрів», «Пісня про

⁴³ Турган О., Гребенюк Т. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми). Запоріжжя: Просвіта, 2008. С. 81.

⁴⁴ Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 483.

гармонію», пісня-ноктюрн «Ви знаєте, як липа шелестить», кантата «Марії Заньковецькій» тощо. Твори такого стильового скерунку вплинули на оновлення української літератури, засвідчивши стилетворчу функцію інтермедіальної складової.

Принагідно варто зауважити про ще кілька малодосліджених в українському літературознавстві аспектів контактування літератури з корпусом різноманітних міжмистецьких ресурсів. *Перше.* Музичність, мелодійність, ритм, головню ретрансльовані з українського фольклору, формують стильову парадигму літературних творів Олександра Олеся, Марка Черемшини, Дніпрової Чайки, Б.-І. Антонича та інших письменників, виконують естетичну й емоційно-оцінну функції, маркують національно ідентичну літературу, надають модерністським творам національної виразності. *Друге.* Ефективне застосування в літературних текстах арсеналу художніх засобів іншого виду мистецтва (наприклад, кінематографічних художніх ресурсів у прозі В. Стефаника, прийомів живопису у новелістиці Є. Гуцала тощо). *Третє.* Експлуатація в літературних творах техніки письма інших видів мистецтва (наприклад, основних принципів імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму, промовисто заявлених у живописі), що сприяє увиразненню самотньої стильової манери українських письменників. Зазначені напрямки вимагають комплексного студіювання, з обов'язковим акцентуванням на особливостях творчої лабораторії письменника (причетність до фольклорної стихії народу, хист до музики, малювання, музикування, активне контактування з мистецькими колами тощо).

Початок ХХ ст. в українській літературі характеризується зміною світоглядних позицій щодо характеру літератури, її завдання, національної специфіки. Творчість київських неокласиків М. Зерова, М. Рильського, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, О. Бургардта (Ю. Клена) розгорталася у 20-ті рр. ХХ ст., період поєднання в мистецтві раціонального та ірраціонального, художнього освоєння ідей О. Шпенглера (про культуру і цивілізацію, про деградацію вищих духовних цінностей культури та її приреченості), А. Швейцера (благоговіння перед життям), М. Вебера (універсальна раціональність). Митці «п'ятірного грона» заперечували народницький утилітаризм, соціальну заангажованість творів, визнавали слово як суспільну та естетичну категорію, віддавали перевагу античним темам і сюжетам, міфологічним образам і мотивам, майстерно презентували звукописні образи. «У їхній творчості актуалізувався модерністський проект національної культури, започаткований бароковою добою. Це була власна модель деструкції попереднього художнього досвіду, що передбачала насамперед скептичне

ставлення до пісенних зразків фольклорної солодкавої стилізації»⁴⁵, – наголошує Г. Райбедюк. Орієнтуючись на європейське мистецтво, обираючи культуроцентричні теми, видається закономірним звернення письменників у своїх творах до скульптурних та архітектурних споруд («Брама Заборовського» М. Зерова, «Софія» Ю. Клена, «Пам'ятник Богдана», «Київ», «Золоті ворота» М. Рильського тощо). Аналізуючи поезію Ю. Клена «Софія», літературознавиця Г. Райбедюк висновує: «Свою естетичну концепцію він [Ю. Клен. – Л. Г.] формує доволі специфічно, творчо реалізуючи принцип історизму в руслі і неокласичної (ідеї пластичної краси, духовності) і вісниківської (ідеї державотворення) художньо-філософських систем»⁴⁶.

Серед найпоказовіших зразків застосування в українській літературі інтермедіальних конструкцій із різним змістовим наповненням, що засвідчували прагнення митців 20-х рр. ХХ ст. експериментувати з художнім матеріалом, помітно виокремлюється п'єса М. Куліша «Патетична соната», з виразними ознаками ліричної драми. У творі стихію революції автор показав «з участю» однойменної фортепіанної сонати Л. ван Бетховена, масштабно залучивши музику в літературний твір. «Патетична соната» Л. ван Бетховена звучить упродовж усього твору, її виконує одна з героїнь твору – Марина: так постійна присутність музики у п'єсі М. Куліша філософізує твір, відкриває нетрадиційні художні ракурси зображення українських буремних реалій. М. Куліш успішно застосував нову на той час драматичну техніку, позиціонуючи музику як органічний складник драматичних подій.

«Патетична соната» М. Куліша – це модерна драма українського Відродження, успішне продовження українських традицій оновлення художніх практик застосування інтермедіальності у вітчизняній літературі. Якщо, скажімо, у драмах Лесі Українки, В. Винниченка та ін. скульптура, музика, танці оприявлені фрагментарно, як важливі інформаційні коди для розуміння світоглядних позицій, морально-етичних пріоритетів, життєвих переконань, екзистенційних шукань героїв, для осмислення межових ситуацій, кульмінаційно важливих моментів твору, то у «Патетичній сонаті» М. Куліша постійна присутність музики урізноманітнює характеристику героїв, употужнює сферу впливу на читача (і особливо глядача), по-особливому динамізує твір, актуалізує значимість українських реалій, в яких перебувають герої п'єси.

Подальший поступ української літератури через посередництво міжмистецького контенту пов'язаний із кіно, що активно розвивалося в 20-х роках ХХ ст. Ідеться не лише про участь письменників у створенні

⁴⁵ Райбедюк Г. Діалог художніх свідомостей: дисиденти-неокласики: зб. статей. Ізмаїл, СМІЛ, 2011. С. 224.

⁴⁶ Ibid. С. 299.

сценаріїв, роботу митців на кіностудії редакторами, художниками⁴⁷. У цей період набуває популярності кінодраматургія. Жанр кіноповісті в українському мистецтві започатковує й успішно презентує в українській літературі О. Довженко («Земля», «Україна в огні», «Зачарована Десна»).

Панування в українському мистецтві ХХ ст. соцреалізму, тотальна цензура, репресії творчої інтелігенції, постійний наступ на найменші прояви національних рис у мистецтві змушували українських письменників удаватися до складної метафори, глибоких символічних образів, зашифрованих підтекстів. Попри тиск тоталітарної системи, письменники Р. Іваничук, П. Загребельний, Р. Федорів, Р. Іванченко та ін. активно працювали в жанрі історичного роману, порушуючи актуальні проблеми спадковості поколінь, національної пам'яті, людської вартості і цінності, збереження духовних надбань народу. Серед прикметних творів у розрізі обраної міжмистецької проблематики, де, наприклад, архітектурний об'єкт представлений як ключовий елемент у структурі літературного твору, виокремлюються романи «Диво» П. Загребельного та «Собор» О. Гончара.

У романі «Диво» події охоплюють тисячолітній відрізок часу (давнина, Друга світова війна, сучасність), який об'єднує Софія Київська – головна вісь композиції, наскрізний образ роману, символ незламності народу, величі слов'янської культури. «Хотілося показати нерозривність часів, показати, як великий культурний спадок, полишений нам історією, існує не самодостатньо, а входить в наше життя щоденне, впливає на наші смаки і почування, формує в нас відчуття краси і величчя, ми ж платимо своїм далеким предкам тим, що ставимось до їхнього спадку з належною шанобою, оберігаємо і захищаємо його»⁴⁸. У творі за допомогою прийому екфразису масштабно подано історію побудови храму, описи мозаїки, смальти, фресок величної споруди: «Для золотої смальти снісарі виковували тонюсінькі листочки золота, потім воно закладалося поміж двох платівок скла, навічно заварювалося, іноді, коли треба було тоншої смальти, золотий листочок просто прилютовувався до споду скляного кубика. Щоб урозмаїтити відтінки золотої смальти, Сивоок стосував не саме тільки золото, а й електрон, або ж біле золото, тобто сплав золота з сріблом, іноді бралися навіть листочки міді, яка

⁴⁷ Див. про це: Брюховецька Л. «Кіно стало мистецтвом мільйонів». Микола Бажан як засновник української кінокритики. *Літературна Україна*. 2019. 23 листопада. С. 22–23; Брюховецька Л. Віднесені вітром. З нагоди сторіччя Одеської кіностудії. *Літературна Україна*. 2019. 21 грудня. С. 20; Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ : спроба реконструкції. Київ : ВД «Києво-Могилянська Академія», 2018. 570 с.

⁴⁸ Загребельний П. Спроба автокоментаря. *Урок української*. 2001. № 11–12. С. 40.

давала спокійніше саяво»⁴⁹. Глибоко філософський образ зодчого Сивоока присутньо увиразнює значимість собору.

Як дійова особа, символ народної художньої культури, духовного багатства людини постає образ храму в романі «Собор» О. Гончара: «Мовчить собор...Собор ніби має в собі щось від стихії, навіное щось таке ж велике, як навівають на людину степ, або ескадри хмар, або окутані вічними димами чорні індустрійнні bastiони заводів... Німотна музика собору, музика отих гармонійно піднятих у небо бань – куполів – вона для тебе реально існує, ти здатен її чути. Хоча інші, здається, до неї глухі»⁵⁰. Від собору – центру – транслюються всі сюжетні лінії роману. Автор використовує реальні події і факти. «Собор» О. Гончара – роман-застереження, який закликає не забути свою історію, не поганьбити «собори душ», захистити себе від безпам'ятства. Саме тому радянське керівництво заборонило роман на тривалий час (з бібліотек текст не вилучався, але і не перевидавався до 1987 р.). Як бачимо, інтермедіальна складова у літературному творі О. Гончара «Собор» виконує виразну ідеологічну функцію, що помітно змінює її значеннєвість у структурі літературного тексту. Архітектонічний, смисловий, ідейно-тематичний, образотворчий рівні художньої оприявлення соборів у романах П. Загребельного та О. Гончара засвідчують високий ступінь функціональності інтермедіального контенту порівняно з попередніми періодами розвитку української літератури. За допомогою задіяних у романах архітектурних об'єктів письменники наголошували на першорядності знання національної історії для державотворчого процесу, формування свідомого громадянського суспільства.

Від 90-х рр. XX ст. українські письменники звільняються від тотального контролю цензури – так з'являються твори, позбавлені пафосної риторики, і герої, що почасти не є носіями виключно позитивних рис, деструктивні особистості, з ознаками девіантної поведінки (наприклад, «Рекреація», «Московіада», «Перверзія» Ю. Андруховича, «Депеш Мод», «Ворошиловград», «Месопотамія» С. Жадана тощо). У цей період теми творів осучаснюються, набувають нового осмислення (наприклад, еміграція, Чорнобиль) або з'являються нові, як, власне, і герої, «списані з реалій», – Помаранчева революція, Революція Гідності, російсько-українська війна; активізується література non-fiction.

Жанрова дифузія, стильова різноманітність творів, підсилена увага письменників до гри, інтертекстуальності, подвійного кодування,

⁴⁹ Загребельний Диво. Твори : у 6-ти т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2. С. 540.

⁵⁰ Гончар О. Собор: роман. Київ : Дніпро, 1989. С. 16.

ризми, колажування тощо⁵¹ визначають специфіку українського літературного дискурсу кінця XX – початку XXI ст., у якому помітну роль відіграє інтермедіальність. Сучасні письменники продовжують традицію олітературнення українського фольклору, внутрішньо ритмізують прозу («Кураї» Я. Ясінського), відповідно в міфопоетичному ключі інтонують, символізують і кодують власний твір, «підтекстову» художню енергію (поетія Я. Голобородька, В. Кордуна), переосмислюючи ключові образи («Часечка» Олафа Клеменсена).

Зі здобуттям Україною Незалежності вітчизняні письменники завдяки своїм творам повернули в культурно-мистецький простір забуті або тривалий час заборонені постаті вітчизняних і зарубіжних митців, що засвідчують, скажімо, романи й повісті про художників К. Білокур («Автопортрет з уяви» В. Яворівського), М. Башкирцеву, Н. Дровняка, Р. Багаутдінова, («Марія Башкирцева (Життя за гороскопом)», «Никифор Дровняк», «Автопортрет художника в зрілості» М. Слабошпицького, «З Ніци до Мужена. Від Башкирцевої до Винниченка» О. Балабка), композиторів М. Леонтовича («Прилетіла ластівочка» І. Роздобудько), К. Ліпінського («Промені й тіні Кароля Ліпінського» Л. Білик), художника П. Пікассо й балерини О. Хохлової («Ольга, дружина Пікассо» Т. Сидоренко), танцівника й хореографа С. Лифаря («Київ, Іринінська Лифарям» О. Балабка) та ін. Інтермедіальна складова у цих творах представлена різноманітно, з огляду на жанрову, ідейно-тематичну, наратологічну, архітектонічну специфіку кожного твору. Інтермедіальність у сучасній українській біографічній прозі формує культурологічну матрицю, загальну інтонаційність творів, є кодом до осмислення проблематики, конфліктів (внутрішніх і зовнішніх), часопросторового континууму творів, своєрідним контекстом для розуміння історичних подій, культурно-мистецької доби, секретів творчої лабораторії митців – героїв творів.

Привернула особливу увагу прозаїків початку XXI ст. оповита загадками постать відомого українського скульптора другої половини XVIII ст., представника пізнього рококо Іоанна Георга Пінзеля. У творах «Втеча майстра Пінзеля» В. Єшкілева, «Жертва забутого майстра» Є. Кононенко міжмистецька складова представлена масштабно, з акцентом на особливості творчої лабораторії майстра, тоді як у романах «Пів'яблука», «Інші пів'яблука» Г. Вдовиченко постать скульптора лише згадується, а мистецьки виріб, який нібито належить Пінзелю, виконує роль своєрідного рушійного компонента сюжету.

⁵¹ Див. про це детальніше: Гребенюк Т. Художня культура українського постмодернізму (на матеріалі сучасної прози): навчальний посібник з курсу «Культурологія». Запоріжжя: ЗДМУ, 2007. 136 с.

У художньо-літературних творах початку ХХІ ст. О. Лишеги, С. Жадана, В. Корнійчука та ін. музична складова представлена об'ємно і виконує різну функцію. Так, скажімо, в есеях О. Лишеги, що побудовані як джазова імпровізація, вербально оприявлена музика постає 1) як маркер доби і як історія героя; 2) як блюз у письмовій формі⁵². Особливо цікавим матеріалом із інтермедіальним сегментом є тексти С. Жадана – письменника, фронтмена гуртів «Жадан і Собаки» та «Лінія Маннергейма». Музика у його творах 1) заявлена на паратекстуальному рівні («Депеш Мод») і є виразним маркером доби, того покоління, що в нього, «як і в музику “Depeche Mode”, треба вслухатись і вчитатись, аби за індустріально-урбаністичним панциром побачити все ті самі, такі банальні й незмінні, людські цінності»⁵³; 2) формує ідейний зміст твору («Ворошиловград»; прикметно, що в німецькомовному перекладі твір має назву «Зародження джазу на Донбасі»); 3) виконує роль смислових наголосів на важливих для розуміння твору смислових ділянках («Біг Мак»; у текст введені назви відомих музичних творів, прізвища популярних музикантів, співаків); 4) виконує інформативно-аналітичну функцію (“Anarchy in the UKR”).

У романі “Anarchy in the UKR” С. Жадан так описує емоційний стан героя: «Єдиний, хто міг із цієї ситуації вийти з гідністю, це чувак на кухні, той, який слухав Лу Риду. Його я розумів, я б у цій ситуації теж слухав Лу Риду..., Лу Рид міг як ніхто інший розповісти, наскільки безнадійними бувають обставини навколо нас, міг пояснити, як вижити і як не впасти у відчай, коли втрачаєш друзів, коли твої друзі не витримують твого побутового драйву, не витримують твого темпу, який ти задаєш...»⁵⁴. Автор пропонує читачеві глибокий філософський висновок: «...пам'ять не може мати меж, тому що твоя музика робить твою біографію, виправляє її, ламає і калічить, тому що в цьому житті немає нічого, крім тебе і твого саунду...»⁵⁵.

Майстерно синтезує енергетику слова, музики, співу й танцю сучасний український письменник В. Корнійчук – театральний критик, музикознавець, хореограф. Музика і танець у творах письменника «Притча про сивого сома (За «Місячною сонатою» Людвіга ван Бетховена)», «Клоун (Фантастична симфонія за Гектором Берліозом)», «Земля і жінка (Пори року за Антоніо Вівальді)», «Шоста

⁵² Див. паре це детальніше: Куц Д. Музика і музичне в композиціях Олега Лишеги : «Пісня 551» і «Пісня 212». Літературно-джазові імпровізації: інтермедіальні студії / за ред. С. Маценки. Львів : «Срібне слово, 2019. С. 269–297.

⁵³ Довженко О. Від ЖАДАНОго до дійсного: «Депеш Мод» Сергія Жадана. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2004/10/2/3002911/> (дата звернення 22.03. 2023).

⁵⁴ Жадан С. Anarchy in the UKR. Луганський щоденник : роман, нарис. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. С. 182.

⁵⁵ Ibid. С. 192.

Чайковського», «Петрові батоги. Реквієм за Вольфгангом Амадеєм Моцартом», «Хризантеми. У ритмі вальсу» – дієві репрезентанти творення тексту, підтексту, концепції образу, формування проблематики, ключових ідей, ритміко-інтонаційної парадигми, стильової самотності творів. Музика у творах В. Корнійчука заявлена фрагментами пісень, грою га музичних інструментах, танцем, показовими символічними деталями, а також яскраво репрезентована в антропологічному аспекті (емоціями, рухами, жестами, мімікою героїв). Художні твори «Хризантема» (У ритмі вальсу), «Викрадали Ксеню, викрадали...» (Напівфеєрія у ритмі танго), «Олекса» (Трагіполька на два боки), «Ми танцюємо» (У ритмі запального гопака), як бачимо, мають підзаголовки: тут танець формує фабулу, ритмізує твір, транслює особливості стосунків героїв, координує синтаксичні конструкції новел. Наприклад, у новелі «Хризантема» художньо змальовані рухи, хореографічні здібності, слухові навички, акторська майстерність героїв, техніка виконання вальсу. Маючи танцювальний досвід, персонажі – чоловік і жінка – імпровізують у почуттях. Танець у новелі – це історія переживань і короткотривалих почуттів головних героїв.

Інтермедіальність в українській літературі початку ХХІ ст. підсилює емоційну настроєвість художніх текстів. Сприяє відображенню корпусу різноманітних психоемоційних, фізичних та поведінкових реакцій героїв на певні обставини, умови, процеси чи явища. Скажімо, біль, тривогу, неспокій героїв роману «Акордеон» М. Жулинський відображає за допомогою образу акордеона та захопливої гри на ньому.

Сучасна українська альтернативна проза, що головню розгортається в історичному руслі («Московіада» Ю. Андруховича, «Очамиря», «Харків 1938», О. Ірванця, «Дефіляда в Москві», «ЛжеNostradamus», «Котигорошко» В. Кожелянка та ін.), на сьогодні презентована творами, наприклад, Доржа Бату «Моцарт 2.0», «Коко 2.0», які мають риси альтернативної біографії з перевагою культурологічного аспекту, що моделює інтермедіальний дискурс української літератури нового часу. У романі «Моцарт 2.0» головний герой, композитор Вольфганг Амадей Моцарт, потрапивши до Нью-Йорка 20-х рр. ХХІ ст., дивує наших сучасників віртуозним виконання своїх творів. Назви музичних композицій та описи їх виконання (звучання), фрагменти біографії Моцарта та його колег, музичні терміни, епіграфи відомих людей про творчість музиканта, назви окремих розділів та промовисті підзаголовки до сцен (наприклад, “Grave / важко, дуже повільно», “Allegro giocoso / весело, жартівливо», “Allegretto grazioso / неспішно, з грацією» тощо) моделюють у творі Доржа Бату доволі щільну інтермедіальну платформу, важливу для розуміння образу протагоніста, проблематики, специфіки художнього формування хронотопу. «Особлива «музична» форма

викладу літературного тексту інтригує з першої сторінки»⁵⁶, – зауважує О. Линів, диригентка, ініціаторка, співзасновниця та арт-директорка Міжнародного фестивалю класичної музики LvivMozart. Твори «Моцарт 2.0», «Коко 2.0» Доржа Бату завдяки інтермедіальній складовій розширюють жанрово-стильову парадигму української літератури початку ХХІ ст.

За принципом побудови фуги (поліфонічного музичного твору) структуровано твір І. Михайлишина «Фуга “119”». В тональності полону». Те, що неможливо передати у літературному творі традиційними формами (біль, жах, страх внутрішні резерви для виживання у ворожому полоні, куди добровольці батальйону «Донбас» потрапили після боїв в Іловайську і перебували 119 днів), автор ефективно реалізує за допомогою інтермедіальності.

В українському письменстві ХХ – початку ХХІ ст. широкий діапазон застосування різноманітних інтермедіальних конструкцій, що сприяють оновленню жанрових форм, урізноманітненню архітектурної специфіки літературних творів, відображенню багатогранного складного світу героїв, акцентуванню на українських реаліях, збагаченню творів новим психологічним змістом. Інтермедіальність у художніх творах новітнього письменстві постає як універсальна інтерпретаційна модель літературного тексту.

ВИСНОВКИ

В українській літературі від найдавніших часів до початку ХХІ ст. присутність різних видів інтермедіальних конструкцій характеризується ефективністю й поступальністю. Інтермедіальність у часи становлення і розвитку українського письменства означувала вектори руху митців в утвердженні національної самобутності літератури. У давній період розвитку вітчизняного письменства міжмистецький сегмент був різногранно представлений у вертепній драмі, інтермедіях, що згодом позитивно позначилося на творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та ін., сприяючи ідейно-художньому розмаїттю художних явищ, формуванню якісно нових стильових тенденцій.

У ХІХ ст. інтермедіальний контент став виразником культурних надбань і традицій українського народу, він векторизував перспективи розвитку літератури на національній основі, активізував процес розвитку української літератури в образотворчому, генологічному, наратологічному, архітектонічному та інших аспектах, долучаючись до складних процесів поступу української літератури, оновлюючи літературу, інтелектуалізуючи та європеїзуючи письменство (Леся

⁵⁶ Дорж Бату презентує «Моцарт 2.0». URL: <https://starylev.com.ua/news/dorzh-batu-presentuye-mocart-20>

Українка), створюючи модерні драми українського Відродження (М. Куліш). Філософські ідеї Г. Сковороди, П. Юркевича, А. Шопенгауера, А. Бергсона, Ф. Ніцше, К. Г. Юнга, О. Шпенглера, М. Вебера, А. Швейцера у різні періоди розвитку вітчизняного письменства стали підосновою для оновлення й урізноманітнення літературних текстів із інтермедіальною складовою (нові жанрові форми, індивідуалізація героїв, заглиблення у підсвідомі структури), надання їм рис самобутності.

Від початку ХХ ст. інтермедіальність долучається до експериментування з героями (В. Винниченко), формою (М. Куліш). Творче опрацювання письменниками українських пісенних традицій, музично-хореографічних композицій розкривають складний світ персонажів. Біографічні романи про художників, скульпторів, композиторів, українська альтернативна проза, художньо-літературні твори з танцями, музикою – це сьогодні успішні мистецькі проєкти саме завдяки інтермедіальному контенту, що містить екфразиси, описи творчих лабораторій, фрагменти пісень, танців, архітектурні та скульптурні об'єкти тощо. У такий спосіб сучасні українські письменники продовжують літературну традицію застосування різноманітних інтермедіальних конструкцій.

Окреслені в розділі особливості художньої реалізації інтермедіальності в українській літературі не претендують на вичерпність і можуть бути ілюстровані іншими промовистими прикладами.

АНОТАЦІЯ

У матеріалі на основі найпоказовіших літературних фактів уперше осмислено роль інтермедіальності у становленні і розвитку української літератури від давніх часів до початку ХХІ ст. Зауважено про різні види і форми художньої презентації інтермедіальних конструкцій у вертепній драмі, інтермедіях, творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, що формували ідейно-естетичні засади літератури, означували напрямки утвердження національної самобутності письменства.

Творчість Лесі Українки, В. Винниченка, М. Куліша, поетів-неокласиків засвідчують поступальність в художньому опрацюванні міжмистецького контенту в українському письменстві. Стильове, жанрове оновлення української літератури ХХ ст., експерименти з формою, оповідною манерою, архітектонікою, хронотопом, глибинне занурення у складний внутрішній світ (свідоме, несвідоме, підсвідоме) персонажів реалізовані (поруч із іншими чинниками) завдяки міжмистецькій складовій. Це відрізняє функціональність інтермедіальних конструктів у літературі ХХ ст. порівняно з попереднім періодом. Українські письменники вдавалися до активного залучення пісенного

матеріалу, скульптури, хореографічних композицій, музики, архітектурних об'єктів, щоб увиразнити ідею, конфлікт твору, характер героя (твори Лесі Українки, О. Гончара та ін.); поезія і проза від початку ХХ ст. характеризується музичністю й мелодичністю письма, звуковими ефектами, апелюванням до слухових відчуттів.

На початку ХХІ ст. українські письменники продовжують традиції освоєння інтермедіальності, транслюючи її на систему образів, індивідуалізуючи героїв, заглиблюючи у внутрішні структури, екзистенційні шукання героїв. Філософський контекст певної доби, здобутки різних видів мистецтв визначали перспективи розгортання національно зорієнтованої інтермедіальної практики в українській літературі.

Кожен період розвитку української літератури мав свої особливості транслювання міжмистецького контенту, що надавав літературним явищам цілісності, сприяв розвитку й оновленню літератури. Разом із розвитком літератури розширювалася і функціональність інтермедіальності, завжди активно скерованої на утвердження національної самобутності літератури.

Література

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Київ : Вид-во «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. 472 с.

2. Барвінський В. Розвиток української музики і Тарас Шевченко. URL: https://zbruc-eu.translate.google/node/96343?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc

3. Брюховецька Л. «Кіно стало мистецтвом мільйонів». Микола Бажан як засновник української кінокритики. *Літературна Україна*. 2019. 23 листопада. С. 22–23.

4. Брюховецька Л. Віднесені вітром. З нагоди сторіччя Одеської кіностудії. *Літературна Україна*. 2019. 21 грудня. С. 20–21.

5. Брюховецька Л. Література і кіно: проблеми взаємин. Київ : Радянський письменник, 1988. 183 с.

6. Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ: спроба реконструкції. Київ : ВД «Києво-Могилянська Академія», 2018. 570 с.

7. Вайсшайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії та методології. Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи. *Антологія* / за заг. ред. Дмитра Наливайка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 372–392.

8. Гончар О. Собор: роман. Київ : Дніпро, 1989. 270 с.

9. Гребенюк Т. Художня культура українського постмодернізму (на матеріалі сучасної прози) : навчальний посібник з курсу «Культурологія». Запоріжжя: ЗДМУ, 2007. 136 с.

10. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. 234 с.
11. Довженко О. Від ЖАДАНОго до дійсного: «Депеш Мод» Сергія Жадана. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2004/10/2/3002911/>
12. Дорж Бату презентує «Моцарт 2.0». URL: <https://starylev.com.ua/news/dorzh-batu-prezentuye-mocart-20>
13. Жадан С. Anarchy in the UKR. Луганський щоденник: роман, нарис. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 237 с.
14. Загребельний П. Диво. Твори: у 6 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2. 574 с.
15. Загребельний П. Спроба автокоментаря. *Урок української*. 2001. № 11–12. С. 38–40.
16. Інгарден Р. Про пізнання літературного твору. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доп. Львів : Літопис, 2001. С. 176–206.
17. Історія української літератури ХІХ ст. : у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1996. Кн. 2. 384 с.
18. Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1995. Кн. 1. 368 с.
19. Карпенко-Карий (Тобілевич) І. Записки до з'їзду сценічних діячів. Твори : у 3 т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 3. С. 279–286.
20. Квітка-Основ'яненко Г. Супліка до пана іздателя. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KvitkaOsnovjanenko/MiscelWorks/Suplika.html>
21. Королюк Н. Полум'яне слово Шевченка в музиці. Хорова творчість українських композиторів. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1995. 199 с.
22. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО»», 2010. 384 с.
23. Кропивницький М. Титарівна. Твори: у 6 т. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959. Т. 5. С. 161–223.
24. Кулинич В. Козацький танець. URL: <http://danc.ho.ua/boh/dans/bookstan/kozak2.html>
25. Купленік В. Козацький танець в «Енеїді» Івана Котляревського. *Народна творчість та етнографія*. 1991. № 5. С. 49–56.
26. Література на полі медій : зб. наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / ред. Т. Гундорова, Г. Сиваченко. Київ : Наукова думка, 2018. 633 с.
27. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
28. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

29. Мар'яненко І. Минуле українського театру. Київ : Мистецтво, 1983. 183 с.

30. Неборак В. Перечитана «Енеїда». Спроба сенсорного прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів : Астрон, 2001. 284 с.

31. Пахаренко В. Нарис української поезики (до нових підходів у вивченні літератури). *Українська мова та література*. Додаток. 1997. 80 с.

32. Пухонська О. Я. Урбаністичні мотиви сучасної вітчизняної поезії. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. 2011. Вип. 21. С. 286–296.

33. Райбедюк Г. Діалог художніх свідомостей: дисиденти-неокласики : зб. статей. Ізмаїл, СМІЛ, 2011. 353 с.

34. Ткачук М. Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси : монографія. Суми : Видавництво СумДУ, 2009. 216 с.

35. Турган О., Гребенюк Т. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми). Запоріжжя : Просвіта, 2008. 292 с.

36. Українська література XVIII ст. : поетичні твори, драматичні твори, прозові твори. Київ : Наукова думка, 1983. 696 с.

37. Українське літературне бароко : зб. наукових праць / Акад. наук УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 1987. 297 с.

38. Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси). Твори : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 293–336.

39. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література. Твори : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 74–100.

40. Хоткевич Г. Трембіта. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1966. Т. 2. С. 336–342.

41. Чайківська В. Явище мистецького синтезу як вияв модерністського дискурсу. Український модернізм зі столітньої відстані. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство* : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Рівне : РДПУ, 2001. С. 47–51.

42. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во «Оріє» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

43. Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 24–35.

44. Юркевич П. Вибрані твори: Ідея – Серце – Розум і Досвід. Вінніпег : Колегія Св. Андрія в Вінніпезі, 1984. 167 с.

Information about the author:

Horbolis Larysa Mykhailivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

03

CHAPTER

**Romance,
Germanic
languages**

КАТЕГОРІЯ ПОЛІТКОРЕКТНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Алексенко С. Ф.

ВСТУП

Дослідження категорії політкоректності в англomовному газетному дискурсі передбачає всебічний огляд витоків цього мовного та соціокультурного феномена як особливої ідеологічної реальності та культурно-лінгвістичної тенденції, зокрема в межах одного з підтипів інституційного дискурсу – газетного, або ширше, медійного.

1. Сучасні інтеграційні та глобалізаційні процеси як на європейському континенті, так і у всьому світі, гостро підіймають питання про принципи та етичні засади співіснування національно-культурних спільнот. Серед таких принципів основоположними виступають культурне розмаїття, єдність у розмаїтті, взаємоповага, рівність, прозорість, толерантність, політична коректність.

2. Імплементация таких принципів стає актуальною саме за умов глобалізаційних процесів, коли представники різних етносів, релігій, культур і систем цінностей із властивими їм стереотипами, концепціями й ідеологіями можуть вільно подорожувати світом і обирати місце свого проживання, яке мало чи взагалі не пов'язане із зазначеними вище генотипними чи соціокультурними ознаками будь-якої особистості. В результаті виникає потреба у попередженні та успішному вирішенні можливих суперечностей і конфліктів, в основі яких лежить культурна та ментальна розбіжність сторін.

3. Відомо, що мова, з одного боку, виступає беззаперечним віддзеркаленням тих метаморфоз, що відбуваються у суспільстві, інструментом опису позамовної реальності, стану суспільства, його культури і світогляду в певний історичний період, а з іншого, визначає наш спосіб мислення, впливає на ментальний процес категоризації та концептуалізації реальності. Тож, за таких умов нерозривного зв'язку мови і реальності аналіз медійного, зокрема газетного дискурсу, сприяє кращій інтерпретації сучасного політичного культурного простору.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Розуміння дискурсу як будь-якого великого об'єднання семіотичних одиниць та інтерактивного явища, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу

спілкування, регулюється стратегіями і тактиками взаємодії учасників, синтезується численними когнітивними, мовними і позамовними (соціальними, культурологічними, психологічними тощо) чинниками і має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів, посприяло виникненню певної кількості його типологій за різними критеріями, як-от: тип адресата, спосіб спілкування, канал передачі інформації (В. І. Карасик), тип потреб (А. В. Олянич), сфера функціонування (Г. Г. Почепцов). Зазначимо, що панівна наукова парадигма у сучасній лінгвістиці породила комунікативний підхід до вивчення дискурсу, медійного дискурсу зокрема, що ґрунтується на положеннях прагматики та теорії мовленнєвих актів. Такий підхід при дослідженні особливостей медіа-дискурсу прослідковується в працях вітчизняних та зарубіжних науковців О. Кучерової, М. Желтухіної, О. Суської, А. Белла, М. Монтгомері, Н. Фейрклафа, Р. Фаулера та ін.

Традиційно, газетний дискурс виділяється в рамках медійного дискурсу¹. Порівняно з телевізійним, радіо-, журнальним та іншими підтипами медійного дискурсу, в яких широко використовуються звук, зображення, анімація, в газетному дискурсі визначальну роль відіграє друкована вербальна інформація. Відправною точкою для дослідження газетного дискурсу служить культурно-ситуативне розуміння дискурсу як такого і його визначення як сукупності текстів, зв'язаних семантичними (змістовно-тематичними) відношеннями, та поєднаних в комунікативному і функціонально-цільовому відношенні. Належачи до інституційного (статусно-орієнтованого) дискурсу, газетні тексти у своїй сукупності відображають етичні цінності окремого соціуму певної культурно-історичної доби. Цей вид дискурсу передбачає колективну працю редакторів, коректорів, які впливають на його формування, в результаті чого індивідуальний стиль адресанта значно нівелюється. Адресатом в англомовному газетному дискурсі виступає колективний читач (англ. readership), який сприймає, аналізує та інтерпретує отриману інформацію.

Основною метою газетного дискурсу є інформування та вплив на свідомість суспільства через пряму або опосередковану передачу фактуальної (або фактичної), супутньої (у вигляді коментарів, аналітики, оглядів), концептуальної (опис світогляду, стратегії поведінки тощо), розважальної інформації. Оскільки стрижнем газетної інформації є повідомлення про факти і їхній коментар, то головною категорією газетного дискурсу є категорія інформаційного поля – того інформаційного простору, в якому з'являються певні факти і події реального світу, що

¹ Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс як процес і результат конструювання реальності: лінгвокогнітивний підхід. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. К.: Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. Вип. 11. С. 276.

його і формують. Інформаційне поле задається суб'єктом газетного дискурсу (абстрактний автор – творчий колектив газети), його світоглядними векторами, а тому за своєю суттю аксіологічне: система цінностей і вподобань, перш за все політичних, ідеологічних, екзистенційних, іманентно закладена в ньому.

Дослідники англomовного газетного дискурсу Бел², Феркло³, Фаулер⁴ наголошують на визначальній ролі соціальних, економічних, політичних та технологічних чинників у формуванні змістового наповнення та усієї семантичної макроструктури газетних статей. Зокрема, комерційні міркування спонсорів відбиваються у тенденції до сенсаційності подачі новинних матеріалів та схильності драматизувати події⁵. Крім того, підкреслюється, що тісний зв'язок газет та представників владних органів, що в більшості випадків виступають як офіційні джерела інформації, створює небезпеку транслювання в газетному дискурсі поглядів та цінностей обмеженого, вузького прошарку – еліти⁶. Проте, в ідеалі газетне джерело інформації повинне неупереджено транслювати різноманітні важливі фрагменти соціальної реальності, які є новинними (англ. *newsworthy*).

Новинність визначається і задається процесом відбору і переробки подій у новини, який здійснюється згідно набору соціально сформованих категорій, так званих «новинних цінностей»⁷. Іншими словами, події стають новинами, тобто залучаються до медійного (зокрема газетного) дискурсу не тому, що вони за своєю суттю варті цього, а тому, що відповідають факторам новинності.

Газетний дискурс характеризується низкою властивих йому дистинктивних ознак. До них відносять наступні: 1) письмовий модус комунікації; 2) адресат-адресантна дистантність; 3) індивідуально-колективний адресант з ознаками групової співвіднесеності (адресант поділяє погляди своєї групи); 4) публічність (відкритість і орієнтування на масового адресата); 5) дискусійність тематики; 6) розосереджений масовий адресат; 7) персуазивність⁸.

Серед диференційних ознак найважливішою є ознака персуазивності, або агональності. Персуазивність газетного дискурсу виражається

² Bell A. *The Language of News Media*. Oxford; Cambridge : Blackwell. 1991. 296 p.

³ Fairclough N. *Discourse and Social Change*. Cambridge : Polity Press, 1992. 259 p.

⁴ Fowler R. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London; New York : Routledge, 1991. 272 p.

⁵ Birchall A. *Corporate Ownership. Media Bias: Finding It, Fixing It*. Ed. by William David Sloan, and Jenn Burleson Mackay. Jefferson, N. C. : McFarland and Co. 2007. P. 201.

⁶ van Dijk T. A. *Discourse and Power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. P. 65–84.

⁷ Trckova D. *Representations of natural catastrophes in newspaper discourse*. Brno : Masarykova univerzita, 2014. 106 str.

⁸ Гриценко О. М., Шкляр І. В. *Основи теорії міжнародної журналістики*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. С. 63–70.

у свідомому, цілеспрямованому впливі на когнітивну сферу читача з метою отримати очікуваний адресантом-маніпулятором ефект. Оскільки соціальна ситуація спілкування адресанта та адресата в газетному дискурсі є досить специфічною (адресат масовий, неоднорідний та дистантний, тому виявляється важче утримати його увагу і спрогнозувати фактичний перлокутивний ефект), адресант усвідомлює необхідність найефективніше організувати газетну інформацію: передати її стисло, змістовно, актуально, емотивно, аргументовано, впливово (персуазивно). І хоча сама текстова організація новин повністю не детермінує процес її інтерпретації читачами, вона здатна накладати певні обмеження на спектр можливих інтерпретацій⁹.

Газетний дискурс ґрунтується на двох моделях подачі змісту – фактичній, при якій головною ціллю є виклад фактів, і авторській, при якій факти слугують приводом / фоном для викладу авторського погляду на події. Англomовний газетний дискурс, зокрема британський газетний дискурс, що представлений якісною пресою, орієнтований на фактичну модель подачі змісту¹⁰.

Виходячи з функцій засобів масової комунікації в суспільстві взагалі, вчені, що досліджують англomовний (зокрема, британський) газетний дискурс широкоформатних газет, виокремлюють такі основні його функції: 1) інформаційна, 2) соціалізуюча, 3) встановлення «порядку денного», 4) політична, 5) впливу на свідомість, або формування громадської думки, 6) розважальна¹¹.

З масовим розповсюдженням Інтернету у першій декаді 21 століття як домінуючого способу комунікації електронні засоби поширення інформації розповсюдилися і в медійному дискурсі: усі друковані газетні видання нині мають електронні версії своїх газет. Інтернет-версії друкованих видань пропонують низку комунікативних опцій для адресата: зворотній зв'язок із читачем, система гіперпосилань, коментарів чи обговорень в режимі онлайн. Інтернет-газети більш технологічні і мусять бути оперативнішими, адже в першу чергу сучасна читацька аудиторія звертається за інформацією в мережу, а вже пізніше до повідомлень в інших засобах інформації. Зазначимо, що форма викладу інформації в електронних газетних виданнях і характер самої інформації не має особливих відмінностей від друкованих версій видань, змінюється лише характер доступу до неї.

⁹ Fairclough N. Media Discourse. London : Edward Arnold, 1995. P. 78–80.

¹⁰ Громова Н. Лінгво-стилістичні особливості газетних текстів англomовної преси як засоби впливу на читацьку аудиторію. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 23. С. 26.

¹¹ Кучерова О. О. Плани змісту та повідомлення британського газетного новинного дискурсу (початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Львів, 2005. С. 8.

В основі лексичних особливостей газетного дискурсу лежить загальноновживана лексика, оскільки вона представлена у всіх типах літературного, книжково-писемного та усно-мовленнєвого матеріалу. Широке використання в газетному дискурсі власних імен та назв робить повідомлення конкретним і співвідносить його з певними особами, соціальними інститутами, адміністративними закладами чи географічними районами. В денотативному плані лексика газетного дискурсу містить великий відсоток абстрактних слів, хоча інформаційне наповнення, як правило, характеризується конкретикою. В плані конотацій відмічається велика кількість не стільки емоційної, скільки оцінної та експресивної лексики¹².

Дистинктивні семантичні особливості газетного дискурсу реалізуються в так званих медіатопіках (англ. buzz-topics), які є сталими, регулярно висвітлюваними темами, що відображають зміст медіатексту. Вони структурують інформацію й упорядковують динамічно змінювану картину соціальної реальності. Набір медіатопіків є частково універсальним, частково національно-специфічним: так, наприклад, однією із постійних тем для британських засобів масової інформації є висвітлення подробиць життя членів королівської сім'ї та високопоставлених політиків, у тематиці українських газет значну долю займають повідомлення про корупцію та кризу¹³. За тематикою медіатопіки можна розподілити на такі групи: політика, бізнес, спорт, культура, погода, новини міжнародного, державного і регіонального життя тощо.

Зарубіжні науковці пропонують власні тематичні класифікації медіатопіків газетного дискурсу, наприклад: політика, економіка, події за кордоном, події в країні, (нещасні) випадки та спорт¹⁴, із подальшою деталізацією. Наприклад, блок «бізнес-новини» представлений в англо-мовному газетному дискурсі наступним чином: новини від корпорацій, фірм і компаній; портрети представників ділового світу; інформація про нові продукти, технології; відомості про цінову політику, рівень безробіття тощо; аналітичні матеріали про економічні тенденції та перспективи; відносини робочої сили та управлінського апарату¹⁵.

У західноєвропейському та північноамериканському демократичному світі взаємодія влади і суспільства базується на механізмах

¹² Потапенко С. І. Орієнтаційний простір англомовних журнальних текстів: досвід лінгвокогнітивного аналізу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. Філологічні науки*. 2005. С. 27.

¹³ Яцимська М. Г., Драган Н. А. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій). *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Журналістика*. 2007. Вип. 30. С. 271–274.

¹⁴ Hartley J. *Understanding News*. London, New York : Methuen, 1982. P. 79.

¹⁵ Hughes R. *Crossroads*, U. S.A.: *Discovering American Culture with the Daily Newspaper*. Lincolnwood, Illinois : National Textbook Company, 1998. P. 145.

двостороннього зв'язку між елітами і громадськістю та наданні інформаційних послуг населенню, зокрема через засоби масової інформації. Обмін інформацією є важливою ланкою в системі державного управління, оскільки повнота, якість і достовірність інформації, що використовується для прийняття соціально-політичних рішень, визначає їхню правомірність та дієвість¹⁶. Тому, політична проблематика є однією із найпоширеніших у газетному дискурсі, в межах якої відбувається розповсюдження інформації про діяльність владних структур, політиків, державне управління і здійснення влади в суспільстві. Статті політичної тематики мають допомагати громадянам у вивченні державних питань, роз'яснювати альтернативні варіанти державної політики і сприяти формуванню обґрунтованої громадської думки. Журналісти виступають як посередники між вищим політичним колом та суспільством, змістовно і зважено інформуючи громадськість та адресуючи політикам критичні питання від своєї читацької аудиторії.

В англомовному газетному дискурсі також порушуються питання екології. Екологічну інформацію можна розділити на два блоки: «природа» і «людина». Блок «природа» включає в себе публікації про стан землі, води, повітря, природних ресурсів у всьому їх різноманітті. Не менш об'ємним є блок «людина»: все більше статей присвячується здоровому способу життя, а отже, здоровому природньому середовищу. У рамках медіатекстів екологічного змісту виділяють найбільш висвітлювані теми: 1) енергетика, енерго- і ресурсозбереження; 2) великі річки та ліси, опустелювання і вирубка лісів; 3) екологічно чиста і безпечна продукція; 4) відходи виробництва та споживання, їх переробка; 5) нові нетрадиційні рослини і перспективи їх використання (генномодифіковані продукти); 6) проблеми змін світового клімату¹⁷. Під час висвітлення екологічних питань адресант англомовного газетного дискурсу схильний до надмірної драматизації фактів, концентрації на сенсаційності, критичних та катастрофічних подіях, незбалансованого подання екологічної теми, що більше тяжіє до негативних прикладів, а також до поверховості викладу матеріалу з питань екології.

Соціальна та релігійна тематика порушує нагальні питання та проблеми соціокультурного характеру, зокрема проблеми культурного плюралізму, соціальної нерівності та різних типів дискримінації, інвалідності, безробіття, бідності, іміграції / еміграції, молоді, сім'ї тощо. Статті релігійної проблематики мають на меті інформувати

¹⁶ McLuhan M. *Understanding Media: The Extension of Man*. N. Y.: MIT Press, 1994. PP. 88–101.

¹⁷ Doulton H., Brown K. Ten years to prevent catastrophe? Discourses of climate change and international development in the UK press. *Global Environmental Change*. 2009. № 19. P. 193–195.

громадськість про церковно-релігійні події як загальнодержавного характеру, що мають значення для всього суспільства, так і ті, що стосуються життєдіяльності певної релігійної громади, окремої релігійної організації; висвітлювати діяльність церковно-релігійних організацій, давати достатній обсяг інформації для розуміння громадськістю принципів та особливостей функціонування тих чи інших релігійних структур; роз'яснювати у максимально доступній формі релігійні доктрини і вчення, їхні переваги та недоліки, еволюцію, місце в історії держави, значення для народу, що дозволяє сформувати у читачкості аудиторії уявлення про релігійну панораму в країні; розповідати про церковні традиції, релігійні вірування народу з метою повернення нації до духовних джерел, передання історичного досвіду у вирішенні суспільно-політичних, культурних і моральних проблем¹⁸.

Висвітлення теми культури у газетному дискурсі охоплює огляд та аналіз кінофільмів, театральних постановок, літературних творів, а також їх новинок, а медіатексти містять інформацію про авторів, акторів, режисерів та інших діячів культури¹⁹. Серед проблематики газетного дискурсу також можна виділити спорт: значну частину газетної площі займають матеріали про національний вид спорту (наприклад, футбол у британців, американський футбол у США), інші види спорту. Засоби масової інформації також відіграють значну роль у формуванні відношення громад до олімпійського спорту – вони в змозі або викликати інтерес до нього, або знівелювати його.

Отже, газетний дискурс конструє світ людей, їхню соціальну реальність як подієвий простір та слугує для комунікації, організації, впровадження ідеологій, культурно-освітньої просвіти, відпочинку. Соціальна реальність британського суспільства як частини євроатлантичної соціокультурної спільноти пов'язана з демократичними цінностями та нормами комунікації, серед яких – рівність, свобода, справедливість, плюралізм, толерантність, повага, залученість.

Передумови виникнення таких цінностей полягають у прозорості і відкритості соціального устрою сучасних демократичних суспільств, що привело до факту співіснування і необхідності терпимого ставлення до різноманітних соціальних, культурних, етнічних відмінностей, певного нейтрального відношення до представників різних етнічних груп, їхніх вірувань, моральних, професійних та етичних норм, системи цінностей, способу мислення. Мовне втілення толерантності як

¹⁸ Гриценко О. М., Шкляр І. В. Основи теорії міжнародної журналістики. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. С. 126.

¹⁹ Dominick J. The Dynamics of Mass Communications. N. Y. : Mac-Grow Hill, Inc. 1990. P. 111.

суспільної й індивідуальної цінності та соціокультурної норми реалізується в лінгвопрагматичній категорії політкоректності.

Для дослідження категорії політкоректності у функціонально-прагматичному аспекті в межах дискурсивного простору англomовних, зокрема британських та американських онлайн газет, найбільш доцільними та ефективними методами виявляються дискурс-аналіз та прагматичний аналіз, що орієнтований на вивчення певних комунікативних стратегій реалізації маніпулятивного впливу на аудиторію.

2. Методологія вивчення політичної коректності

як культурно-мовного феномену та лінгвопрагматичної категорії

Дискурс-аналіз як метод та підхід до вивчення природи мови у зв'язку з центральними концептами соціальних наук²⁰ є дієвою теоретичною базою вивчення та реконструювання соціальної реальності, а також декодування та інтерпретації смислів, в неї закладених. Він враховує процеси, в яких і за допомогою яких соціальна реальність конструюється та підтримується. Соціальна реальність виробляється та актуалізується в межах дискурсів, а соціальні взаємодії не можуть бути повністю зрозумілими без співвіднесення з тими дискурсами, в яких формуються їхні значення²¹. Отже, дискурс-аналіз досліджує дискурси і їхню реалізацію за допомогою різних текстів, хоча дискурси існують поза конкретних текстів, що їх складають²². Принциповою ознакою дискурс-аналізу є його орієнтування на вивчення зв'язків між текстом, дискурсом і контекстом.

Результати дослідження реалізації категорії політкоректності у функціонально-прагматичному аспекті в англomовному газетному дискурсі, викладені в цій частині монографії, ґрунтуються на аналізі прагматичних функцій політкоректної лексики в текстах статей англomовних британських та американських інтернет-видань газет The Times, The Guardian, The Telegraph, The New York Times, The USA Today, The Washington Post, які були відібрані методом суцільної вибірки за тематичним критерієм їх відповідної рубрикації.

З'ясуємо сутність політичної коректності через розмаїття підходів та оцінок цього культурно-мовного феномену та лінгвопрагматичної категорії вітчизняною та закордонною науковою спільнотою. Як відомо,

²⁰ Gee, James P. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*, Routledge. London, 1st edition. 1999. P. 11–13.

²¹ Phillips N., Hardy C. *What Is Discourse Analysis? Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. N. Phillips and C. Hardy (Eds.) Thousand Oaks, CA: Sage. 2002. P. 2.

²² Fairclough N. *Discourse, Social Theory, and Social Research: The Discourse of Welfare Reform*. *Journal of Sociolinguistics*. 2000. №. 4(2). P. 163–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00110>

мова тісно пов'язана із менталітетом, культурою, традиціями її носіїв, тому в ній відображається велика кількість суспільних процесів і явищ.

Передумовою виникнення ідеї політичної коректності як нової культурно-поведінкової та мовної тенденції стала сучасна глобалізована культура. Вона призвела до появи цього культурного й мовного феномену, який став невід'ємною частиною міжнародної лінгвокультури і неминуче позначився на розбудові суспільних відносин. Саме з цих причин у сучасній лінгвістиці, соціолінгвістиці помітною є увага до питань прагматичного характеру, зокрема впливу мови на суспільство. Міркування щодо необхідності політичної коректності в мові базується на лінгвістичній гіпотезі Сепіра-Уорфа про залежність типу мислення і поведінки членів мовного колективу від типу мови. Розуміючи, що певні слова і словесні конструкції можуть призводити до відповідної поведінки людей, послідовники гіпотези дійшли висновку, що лінгвістичний детермінізм дозволяє, шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету, працювати над створенням єдиного комунікативного простору і програмувати толерантну лінгвістичну поведінку усіх учасників комунікації, наприклад, людина, яка з дитинства називає інваліда «людиною з обмеженими фізичними можливостями», ставитиметься до інвалідів інакше, ніж та, що називає інваліда «калікою»²³. Отже, зазначена гіпотеза стала одним з головних фундаментів доктрини політичної коректності, що пропонує знаходження нейтральних або навіть емоційно-позитивних замінників образливим і табуйованим виразам, які зачіпають почуття і гідність індивідуума, вражають його мовною нетактовністю або прямолінійністю відносно расової і статевий приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо.

В останні десятиліття проблема політкоректності та її основні аспекти перебувають у фокусі наукових розвідок лінгвістів, політологів, філософів, соціологів, психологів, культурологів, що свідчить про багатоаспектність цього феномену та дискусійність питання його категоріального статусу. Газетний дискурс, конструюючи світ людей та спонукаючи їх до певних дій, слугуючи платформою впровадження та розповсюдження світоглядних ідеологій, є чи не ідеальним комунікативним простором для просування ідей політкоректності як соціокультурного процесу і однієї з політичних субкультур.

Закономірно, що політична коректність як нова мовна тенденція виникла в англосаксонській лінгвокультурі (зокрема, в США), адже, по-перше, в ній індивід та індивідуальність знаходяться в центрі ціннісних та світоглядних установок, іншими словами, вона є індивідоцентричною

²³ Завадська О. В. Пейротативний аспект політкоректності. *Studia Linguistica*. 2011. № 5. С. 354.

(на відміну від державоцентричної) культурою, а по-друге, саме в англomовних країнах (перш за все, у США та в країнах Співдружності націй) населення складається із представників різних народів і рас, тому міжнаціональні, міжкультурні та міжетнічні проблеми стоять в них особливо гостро. Соціокультурним тлом появи цієї лінгвопрагматичної категорії стало постійно зростаюче невдоволення африканців зафіксованими в англійській мови проявами расизму. Феміністичний рух також перейняв цю ідеологію і почав використовувати її у боротьбі за права жінок. Існує також думка, що передумовою виникнення поняття «політична коректність» було словосполучення «правильне (коректне) мислення», яке вперше вжив голова комуністичної партії Китаю Мао Цзедун. Воно означало «суворе дотримання лінії партії»²⁴.

Політична коректність як культурно-поведінкова категорія у своїй сучасній формі стала поширюватися на початку 80-х років ХХ століття в США. Традиційно виділяють наступні причини розвитку політичної коректності в США: 1) багатонаціональний склад населення США. Цей фактор вимагав брати до уваги інтереси усіх етнічних груп, особливо афроамериканців, латиноамериканців та індіанців; 2) високий рівень індивідуальних і колективних свобод, завдяки яким в США існують численні організації, які відстоюють права національних, сексуальних меншин, інвалідів; 3) зміцнення організацій феміністичного руху²⁵.

З точки зору формування картини соціального світу в доктрині політичної коректності провідна роль виділяється суспільно-політичній лексиці. Мова – це не тільки спосіб комунікації, але й як засіб формування уявлень про соціальний світ. Саме суспільна лексика створює специфічну реальність у формі уявлень про характер суспільних відносин. Проте, доктрина політкоректності ґрунтується перш за все на понятті «нейтральна мова» (англ. “neutral language”), яка звільнена від мовних зворотів, котрі ображають почуття чи гідність особи, порушують її людські права. Така нейтральна мова покликана протистояти мові ворогування (англ. “hate speech”) – мові виключення, чвар, репресії, ворожості, яка має бути виключена із вжитку. Прихильники доктрини політкоректності наполягають на тому, що її дотримання не означає бажання уникати незручних тем, а навпаки, свідчить про бажання говорити про проблеми по-іншому. Саме встановлення й утвердження в суспільній свідомості спеціальних норм мовного етикету допоможе створити особливий спільний комунікативний простір для толерантної поведінки всіх учасників комунікації.

²⁴ Safire W. On Language. Times Books, 1981. P. 43.

²⁵ Howe I. The Value of the Canon. Are You Politically Correct? Debating America's cultural standards. F. J. Beckwith, M. E. Bauman (Eds.), Buffalo: Prometheus Book, 1995. P. 138.

Політична коректність спочатку була спрямована проти проявів сексизму та етнічних упереджень. З плином часу це поняття значно розширилося і тепер включає сукупність культурно-поведінкових і мовних норм, прийнятих в суспільстві, які спрямовані на недопущення дискримінації за національною та расовою належністю, сексуальною орієнтацією, статтю, віком, станом здоров'я, зовнішнім виглядом та іншими ознаками. В деяких контекстах це поняття інтерпретується як прагнення прикрити, завуалювати негативні фактори в політичних та соціальних сферах.

У суспільно-політичній та науковій спільноті існують суперечливі оцінки феномену політичної коректності: її прихильники вбачають у ній засіб попередження або пом'якшення можливих та реальних соціальних конфліктів, культивування високої політичної й правової свідомості суспільства, а тому позиціонують її як єдину соціально і морально прийнятну перспективу, як позицію та спосіб життя, що задається певним уявленням про особистість та її суспільну цінність і базується на ідеї приборкання соціального зла.

Противники розглядають це явище як певну загрозливо-серйозну тенденцію, як замах на традиційні ліберальні цінності, зокрема на свободу слова. Критичне оцінювання політкоректності варіює від іронічного висміювання до категоричного неприйняття. Політкоректність інколи трактується як отруйна інтелектуальна загроза сучасності, котра здатна підірвати світоглядні основи американського суспільства та всієї західноєвропейської цивілізації. Можна стверджувати, що поняття «політична коректність» є дещо невдалим через означник «політична», тому що підкреслює скоріше раціональний вибір по політичним (нещирим) мотивам на противагу істинній турботі про людські почуття, прагненню до фактичності і мовного вираження доброго ставлення до людей.

Проблему політичної коректності із культурологічного та соціально-політичного ракурсу досліджували М. Ю. Палажченко, О. І. Бондаренко, Ю. Л. Гуманова, К.С Шаров, У. Еко, Дж. Адлер, А. Блум, Д. ДеСуза, У. Сафайр. Лінгвістичні аспекти цього явища були досліджені в наукових роботах С. Г. Тер-Мінасової, Н. Г. Комлева, В. В. Паніна, В. П. Москвіна, Л. В. Цурікової, Д. Бернштейна, Ф. Франка, М. Р. Макміна, С. Нейгла та інших.

Поняття «політична коректність» внаслідок своєї неоднозначності тлумачиться різними дослідниками по-різному. Більшість дефініцій політкоректності фокусують увагу на такій її характеристиці, як прагнення уникнути образи, дискримінації певних груп населення за будь-яким чинником. Завданням політкоректності вважається позбавлення суспільства від стійких та конотативно-негативних етностереотипів, які

є темами-табу і варіюють від етносу до етносу: тема, що може бути нейтральною в межах однієї етнокультури, виявляється неприйнятною у ментальному та комунікативному просторі іншої. Таким чином, ця категорія є свого роду ідеологічним заміном, що, будучи позбавленим глибокого змісту, виступає як символічний образ та коригування мовного коду. Політкоректність як явище безпосередньо пов'язана з притаманною США ситуацією культурного плюралізму та засадами політики мультикультуралізму.

Політична коректність визначається як стиль мовлення, ідеї, політика, поведінка, що мають мінімізувати образу расових, релігійних, соціальних чи інших груп²⁶ через прибирання з мови та з мовлення тих слів і виразів, які можуть зачепити почуття людини мовною безтактністю, образити особу прямолінійною вказівкою на стан здоров'я або вік, расову та статеву належність, сексуальну орієнтацію, соціальний статус, зовнішність²⁷. Отже, у політкоректності домінують роль відіграє мовний та культурно-поведінковий аспекти. Мовний аспект політичної коректності виявляється в пошуку нових засобів мовного вираження та коригуванні мовного коду. Культурно-поведінковий аспект орієнтований на введення норм, які регулюють ставлення до таких речей, як права меншин, гендерна рівність, захист навколишнього середовища.

Д. Крістал пов'язує політичну коректність з офіційною номінацією, поняттями образи, її мінімізації, збереження гідності²⁸. Лінгвіст зауважує, що ідея політичної коректності сприяє ввічливому ставленню та індивідуальному підходу при спілкуванні, проте розмірковує і над негативними наслідками цього феномена, а саме: побоювання щодо потенційної образи людей навіть нейтральною лексику, в результаті чого відбуваються процеси її уникнення та вигадування штучних, відірваних від реалій зворотів, або зворотів описового характеру, що протирічать закону мовної економії. Наприклад, внаслідок того, що прикметник "*black*" на позначення людини із темною шкірою набув негативної конотації (конотації образи, приниження), з'явилася тенденція до уникнення вжитку цього прикметника в інших контекстах. В результаті таких міркувань словосполучення "*black coffee*" перетворилося на "*coffee without milk*", "*black magic*" на "*illegal magic*", а спроби підібрати заміник лексемі "*blackboard*" взагалі потерпіли б фіаско, якби не виникнення в позамовній реальності білих дошок ("*whiteboards*").

²⁶ Wilson J. The Myth of Political Correctness: The Conservative Attack on High Education. Durham, Duke University Press, 2001. P. 22–30.

²⁷ Bernstein D. You Can't Say That! The Growing Threat to Civil Liberties from Antidiscrimination Laws. Cato Institute, 2003. P. 95.

²⁸ Crystal D. A Little Book of Language. Yale University Press, 2011. P. 218.

Інтерпретацію культурно-поведінкового аспекту політичної коректності надає американський дослідник Вільям Лінд, який, розглядаючи соціально-філософські витоки цього феномену, називає його «культурним марксизмом» та описує його серйозні наслідки²⁹. У якості аргументів для проведення такої паралелі науковець наводить наступні міркування. По-перше, обидва явища – це тоталітарні ідеології, які завжди ґрунтуються на трактуванні реальності через призму певної філософії як незаперечної істини. Тоталітарна природа політичної коректності найкраще проявляється в американських університетах та коледжах, де кожен, хто переступає дозволenu межу мовленнєвої поведінки, має юридичні проблеми: на нього накладуть штраф або інший вид покарання. По-друге, «культурний марксизм» (він же – політична коректність) подібний до економічного, адже обидва оперують одним єдиним чинником при поясненні розвитку історії. Порівнюючи економічний та культурний марксизм, Білл Лінд зазначає, що згідно з економічним марксизмом, хід історії визначається характером власності засобів виробництва, в той час як в межах культурного марксизму рушійною силою історії є чинник влади: лише певні групи людей, що об'єднані расово, гендерно тощо, мають вплив над іншими групами. По-третє, подібно до того, як в рамках економічного марксизму одні групи людей (робочий клас та селянство) ап'оріо мають перевагу над іншим (буржуа та капіталістами), політична коректність як «культурний марксизм» визначає певні соціальні групи хорошими (феміністки, афро-американці, латиноамериканці, гомосексуалісти тощо), оскільки вони вважаються жертвами, а отже, автоматично заслуговують на привілейоване місце в суспільстві, незважаючи на те, чим вони займаються. По-четверте, обидва марксизми будуються на стратегії позбавлення (експропріації) привілеїв. Наприклад, подібно до того, як за умов економічного марксизму буржуазію позбавили усіх форм власності, так і при «культурному марксизмі» представники білої раси позбавляють преференцій у бізнесі, освіті, індустрії розваг на користь представників інших «менш привілейованих» груп (наприклад, компанії, головами яких є представники білої раси, не отримують контрактів, тому що перевага віддається компаніям, де власниками є латиноамериканці чи жінки, незважаючи на рівень розвитку цих компаній та майбутні перспективи, а білошкірі студенти з відмінними показниками навчання не отримують місця в університетах, тому що ці місця вже зарезервовані для темношкірих студентів, навіть якщо в них гірші показники навчання). По-п'яте, обидва використовують методи аналізу, що автоматично надають очікувані результати. Для класичного

²⁹ Lind B. The Origins of Political Correctness. Accuracy in Academia. 2000. URL: <http://www.academia.org/the-origins-of-political-correctness>.

марксизму – це марксистська економіка, для культурного – це метод деконструкції. Останній дозволяє позбавити будь-який текст його вихідного смислу та «перезавантажити» його іншим, бажаним. Так, усі твори Шекспіра виявляються просякнутими ідеями пригнічення жінок, а Біблія визнається гендерно та расово упередженою.

Критики ідеології та практики політкоректності справедливо зазначають, що вона не спрямована на розв’язання реально існуючих проблем: замість удосконалення суспільства ця доктрина сфокусована на вдосконаленні лексики. Так, мовознавець Стефан Нейгл вважає, що зміна норм мовленнєвої поведінки та примусові прийоми коригування мовного коду не зможуть призвести до реального вирішення соціокультурних проблем і конфліктів англомовного світу, а навпаки стануть загрозою для демократичних свобод людини. Отже, політична коректність слугує лише засобом створення комунікативної парареальності, позитивної самопрезентації та формальної ввічливості³⁰.

Політична коректність, з одного боку, дає можливість людям певних расових, релігійних, соціальних чи інших груп відчутти себе особливими, а з іншого боку перешкоджає формуванню комунікативних навичок у багатокультурному суспільстві³¹. Ця культурно-поведінкова категорія не перетворює атмосферу під час спілкування на доброзичливу, натомість змушує нервувати тих людей, що належать до більшості, але мають обмежувати себе у виборі лексичних одиниць. Такі обмеження для більшості висловлюватись відкрито відбиваються на процесі спілкування з меншістю: виникає страх обговорення «неполіткоректних» тем, що сприяє формуванню негативного стереотипу цього феномена, породжує непорозуміння, конфлікти та недовіру³².

Сучасні настанови політкоректності здатні перетворити навіть традиційний західноєвропейський фольклор, зокрема казки, на абсурдні спотворені та одномірні художні конструкти, позбавлені природніх номінацій. Так, наприклад, Червона Шапочка із «маленької дівчинки» (“*a little girl*”) перетворюється на «молоду особу» (“*a young person*”), а Фея із Попелюшки – на «казкову хрещену особу» (“*fairy godperson*”), адже вказівка на стать особи вважається проявом сексизму. Румпельштильцхен із німецького фольклору стає не просто бідним мельником, а «малозабезпеченим» (“*economically disadvantaged*”), адже згідно з доктриною політкоректності недоцільно говорити прямо про матеріальний

³⁰ Nagle S., Sanders S., Fain M. What is Political Correctness Doing to the English Language. VIEWZ-Vienna English Working Papers № 7. 1998. P. 62.

³¹ Ely R. J., Mayerson D., Davidson M. N. Rethinking Political Correctness. *Harvard Business Review*. 2003. URL: <https://hbr.org/2006/09/rethinking-political-correctness>.

³² Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, 2005. С. 13.

стан особи, тому такі поняття як “*poor*” чи “*rich*” замінюються політично коректними відповідниками³³. Тож, навіть через фольклор та канонічні тексти здійснюються спроби сформувати у самосвідомості сучасної людини образ такої собі безстатевої істоти універсальної / нейтральної ідентичності, без права та спроможності на гострий публічний суспільно-політичний діалог.

Евфемізація, будучи тенденцією частого використання у мовленні емоційно-нейтральних слів чи виразів, що використовуються замість синонімічних їм слів та виразів, які здаються мовцю грубими чи нетактовними, може трактуватися як один із способів реалізації політкоректності, особливо враховуючи ідентичність прагматичної складової цих двох понять, хоча вони не є тотожними. Нетотожність цих двох лінгвопрагматичних категорій обґрунтовується наступними двома характеристиками. По-перше, суттю евфемістичного перейменування є «позитивізація» денотата, що і є головною метою евфемії, в результаті чого відбувається зміщення прагматичного акценту з аморальної дії на шляхетний мотив, з несприятливих наслідків на вагому і поважну причину, з примусу на вільний вибір, з насильництва на природний хід подій, з глобального характеру проблеми на її окремий випадок тощо³⁴. Крім того, евфемізми використовуються як стилістичні тропи, що виконують роль пом'якшення через механізм референційного зміщення, що у когнітивному аспекті є відмовою від прямої номінації та реалізується через перефразування. Суттю ж доктрини політичної коректності є нейтралізація негативних наслідків соціального розмежування, зафіксованого в мові, тобто в цьому випадку працює механізм референційного заміщення. По-друге, політична коректність – не тільки мовне, але й соціокультурне явище та культурно-поведінкова норма постмодернізму, в той час як евфемізми визначаються лише як мовне явище лексичного та синтаксичного рівнів.

Враховуючи наданий вище огляд сучасного стану наукової розробки питання категорії політичної коректності, визначаємо її як сукупність мовних та культурно-поведінкових норм, які обмежують ступінь пригнічення людської гідності через приналежність індивіда до менш привілейованих в суспільстві етнічних, гендерних, соціальних, вікових груп або за станом його здоров'я, виглядом, звичками тощо, а також вуалують неприємні для людини процеси та явища (війна, криза, смерть тощо).

³³ Garner J. F. Politically Correct Badtime Stories: Modern Tales for Our Life and Times. N. Y. : Souvenir Press, 2012. P. 6–28.

³⁴ Серажим К. Евфемізація у політичному дискурсі. Наукові записки Інституту журналістики. К., 2004. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486>

Слідом за Пенелопою Браун та Стівеном Левінсоном, що досліджували принципи конструктивної ввічливої комунікації, під політкоректними одиницями ми розуміємо одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним³⁵.

3. Типологія прагматичних функцій політкоректних одиниць в англomовному газетному дискурсі

Прагматичний аспект лексичного значення мовних одиниць надає додаткову інформацію про учасників комунікації і фіксує відношення між знаком та його інтерпретатором (людиною, людським колективом), який користується даним знаком, в структурі знакового процесу. Прагматичний компонент мовної одиниці – це закріплене в самій лексемі, або афіксі, або граемі, або синтаксичній конструкції ставлення мовців до дійсності, змісту висловлюваного, адресата³⁶. Крім того, прагматичний аспект значення в семантичній структурі мовної одиниці містить вказівку на те, як це найменування співвідноситься з певною комунікативною ситуацією, зокрема формальною – нейтральною – неформальною. У семантиці мовної одиниці закріплена вказівка на той регістр, в якому вона переважно функціонує.

Між семантикою і прагматикою існує складний діалектичний зв'язок – своєрідна дифузія. Так, у розумінні Дж. Ліча, семантика передбачає смисл, а прагматика – силу, що впливає на реципієнта³⁷. Тому, аналізуючи особливості вербалізації політично коректних термінів в англomовному газетному дискурсі, варто брати до уваги їх прагматичні особливості.

У результаті своєї прагматичної варіативності – розповсюдження за межі соціальних діалектів – політкоректні одиниці втрачають свій евфемічний ефект та переходять з розряду слів з меліоративним характером до розряду прямих найменувань об'єктів чи явищ. Виходячи з цього, змінюється й прагматична спрямованість лексеми: замість приховування соціальних, економічних та інших проблем мовна одиниця набуває негативного значення, і слова, що до цього були політкоректними, в подальшому потребують нової заміни.

На основі прагматичних особливостей вживання політкоректних одиниць виділяють наступні їх функціонально-прагматичні функції:

³⁵ Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. P. 7–8.

³⁶ Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. С. 56.

³⁷ Leech G. Principles of Pragmatics. London, New York : Longman, 1983. P. 17.

вуалітивна, кооперуюча, превентивна, риторична, елевативна, конспіративна та дистортивна³⁸. Беручи за основу запропоновану класифікацію та дослідивши функціонування політкоректних одиниць в текстах, що формують англомовний газетний дискурс, методами прагматичного аналізу та дискурс-аналізу, ми виокремили чотири основні групи політкоректних одиниць в залежності від їхньої домінантної прагматичної функції, яку вони виконують в зазначеному типі дискурсу: вуалітивну, превентивну, елевативну та дистортивну. Розглянемо кожну із цих груп політкоректних одиниць через інтерпретацію їхнього функціонально-прагматичного спрямування.

Вуалітивна прагматична функція виявляє прагнення адресанта приховати аспекти дійсності, про які він не бажає говорити відверто. Вуалітивна функція виконується усіма без винятку лексичними одиницями політичної коректності; інші функції діють як другорядні щодо вуалітивної та можуть бути більш або менш вираженими. Особливо чітко ця функція реалізується в мовленні політиків, громадських діячів та в редакторських статтях. Щоб приховати реалії, які можуть викликати негативну реакцію, використовуються одиниці на зразок *game (war)*, *rectification of frontiers (deportation)*, *transfer of population (deportation)*, *to stretch the truth*, *to embroider the truth (to lie)*³⁹. Розглянемо приклади політкоректних одиниць в англомовному газетному дискурсі, що виконують вуалітивну прагматичну функцію.

Дотримуючись норм політичної коректності, нині пропонується не вживати слово "*refugee*", що перекладається як «біженець», «емігрант»⁴⁰. Так, наприклад, британське Інтернет-видання газети *The Guardian* повідомляє: "*In October, EU countries approved a plan to relocate 160,000 asylum seekers across the bloc, despite strong opposition from central and eastern European nations*"⁴¹. У цій статті автор використовує політично коректну лексичну одиницю "*asylum seeker*" (буквально: «той, хто шукає притулку»). Відбувається антонімічна зміна фокусу у семантичній структурі зазначеної одиниці (не «той, хто біжить» – "*a refugee*", а «той, хто шукає притулку»), яка виконує вуалітивну функцію з приховування проблеми біженців з країн так званого Третього Світу до Європейського Союзу.

Соціальне питання міграції із Мексики до Сполучених Штатів Америки, викликане бідністю широких верств мексиканців, виявляється хиткою проблемою для визнання та подальшого розв'язання перш за все

³⁸ Великорда В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2008. С. 7.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁴¹ The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/news/world-europe>

для мексиканської влади. Тож, американське онлайн-видання “The Washington Post”, розповідаючи на своїх шпальтах про зустріч президентів США, Мексики та прем’єр-міністра Канади, використовує політкоректні звороти для вуалювання цієї проблеми та применшення її масштабів: замість лексеми “poverty” вживається зворот “desperate circumstances”, замість “migration” – “the volatile issue”: “*We’re working together to address this challenge in a way that [...] protects the human rights of migrants escaping desperate circumstance*”, “*President Biden and Mexican President Andrés Manuel López Obrador on Tuesday vowed to reform and streamline the flow of migrants from Mexico to the United States, asserting they are getting control of the volatile issue*”⁴². Доктрина політкоректності, як бачимо, може завуальовувати неналежний ступінь діяльності державних органів влади щодо вирішення нагальних соціальних проблем, зокрема проблем бідності та безробіття.

Вуалітивна функція евфемізмів в газетних текстах простежується також для маскування низки негативних політичних процесів чи реалій, які зазвичай викликають негативну реакцію громадськості. Так, в уривку зі статті газети The Times: “*And according to new figures, several of the people charged for human trafficking tried to help undocumented migrants across the border – in violation of Danish law*”⁴³ знаходимо вживання політкоректної одиниці “undocumented migrants” (евфемічний заміник звороту “illegal migrants”), яка покликана пом’якшити категоричність оцінки тих людей, що опинилися у скрутних життєвих обставинах. Мотиваційним чинником використання евфемізму у цьому випадку є ввічливість, тому термін “undocumented migrant” вважається більш доцільним. Дослідно цей зворот перекладається як «мігрант, що не є задокументованим»⁴⁴, тобто не має відповідних документів. У словосполученні “illegal migrant” лексема “illegal” має більш негативне значення – мігрант, що порушує закон. Виходячи з потреби приховати соціальну проблему переселенців та замаскувати таке негативне соціальне явище, як несанкціонований перетин кордону, вживання нейтральної лексеми “undocumented” вважається політично коректним, якщо мова йде про мігрантів. Під впливом політичної коректності перше поняття (“illegal migrant”) змінило своє первинне значення з того, що містить оцінний компонент, на таке, що містить лише фактуальну складову (“undocumented migrant”).

Прикладом реалізації вуалітивної прагматичної функції політкоректних одиниць в англomовному газетному дискурсі може слугувати тенденція до уникання лексеми “lie”, що означає «неправдиві

⁴² The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>

⁴³ The Times. URL: <http://thetimes/news/world/>

⁴⁴ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

твердження»⁴⁵. Натомість, зокрема на сторінках британського видання The Guardian, використовуються субститути, наприклад, “*terminological inexactitude*” (термінологічна неточність) та заміник дієслова “to lie” – “to be economical with the truth” (економити правду). З метою вуалювання правди, обходу неприйнятної манери спілкування та підтримки іміджу сторони, що використовує брехню як стратегію спілкування, автори статей використовують політкоректні відповідники, розширюючи або розмиваючи значення денотата.

Вуалітивна прагматична функція реалізується у статтях чи репортажах про расові та етнічні меншини. Так, наприклад, американське видання “The USA Today” повідомляє, що: “*Native American and Native Alaskan girls are a small fraction of the population, but they are over-represented in the juvenile justice system, whether they are living on or off the reservation*”⁴⁶. Етноніми “Indian” та “Eskimo” замінюються на політкоректні одиниці “Native American” та “Native Alaskan” відповідно, з метою визнання рівних прав для усіх етнічних груп, що проживають на території США. Запропоновані терміни вважаються більш точними з точки зору політичної коректності, оскільки вказують на факт докорінності походження цих етнічних груп.

Отже, вуалітивна прагматична функція спрямована на приховування та пом'якшення негативних явищ, процесів або певних особливостей предметів чи людей, про які на шпальтах газет не прийнято говорити прямо. Цю функцію виконують усі політкоректні одиниці.

Превентивна прагматична функція передбачає використання політкоректних одиниць як альтернативи давнім табу, які зберігаються у свідомості чи підсвідомості людини. Найчастіше цю функцію виконують політкоректні одиниці на позначення денотатів, пов'язаних із релігією, фізіологією чи анатомією людини, смертю, статевим життям тощо. Мотивацією вживання політкоректних лексичних одиниць на позначення понять, що входять до цих тем, є страх людини перед надприродними силами (основа релігійно-забобонних табу). Основними мотиваційними чинниками вживання вербальних субститутів сигніфікатів статевого життя, анатомії, фізіологічних функцій та людських вад виступають почуття сорому чи огиди⁴⁷. Розглянемо приклади політкоректних одиниць, що виконують превентивну прагматичну функцію в англомовному газетному дискурсі.

Політкоректними одиницями, що виконують превентивну прагматичну функцію у газетному дискурсі, є лексичні одиниці на

⁴⁵ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁴⁶ The USA Today. URL: <http://www.usatoday.com/story/news/nation>

⁴⁷ Великорда В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2008. С. 8.

позначення *смерті*. Різні лексикографічні джерела інформації зазначають, що лексема “to die” означає втрату, припинення процесу життя. Наведемо приклади декількох субститутів цього сигніфікату із поясненням їх функціонально-прагматичних особливостей. Розглянемо приклад заміни терміну-табу на політкоректну одиницю в одній із статей газети The Times: “*Japanese police have arrested a 67-year-old millionairess on suspicion of murdering her elderly husband, after it emerged that five of her previous partners had met untimely end under suspicious circumstances*”⁴⁸. Дослівно, “to meet untimely end” значить «зустріти завчасну смерть». Автор метафоризує (через семасіологічний виразний засіб персоніфікації) той факт, що усі чоловіки заарештованої мільярдерки втратили життя у розквіті сил за невідомих причин, що підштовхнуло поліцію запідозрити їхню спільну дружину в скоєнні навмисного злочину. Використаний політкоректний вислів, реалізуючи превентивну функцію, надає додаткову інформацію щодо можливої інтерпретації супутніх смерті жертв обставин.

Наведемо ще один приклад політкоректного висловлення для уникнення використання лексеми «вмирати». У статті британського газетного видання The Guardian, присвяченій північноірландському протестантському політику-лоялісту Іану Пейслі, читаємо: “*Ten months ago, Ian Paisley told an Orange Order march that Sinn Fein were “not fit to be in the government of Northern Ireland and it will be over our dead bodies if they ever get there”. Many observers did indeed believe that Stormont would only reopen when the 81-year-old had met his Maker*”⁴⁹. Слово-табу “to die” з негативним оцінним компонентом стало заміненим на позитивно-забарвлений вислів – “to meet one’s maker” (зустрітися з Творцем) в контексті натяку автора статті, з одного боку, на непохитність консервативних поглядів політика, а з іншого – на його літній вік, тим більше, коли той виразив свою непримириму позицію щодо можливого входу ірландських націоналістичних партій до уряду країни зворотом “*it will be over our dead bodies if they ever get there*”. Для уникнення спекуляцій щодо відвертого глузування над такою впертістю політика в похилому віці та для запобігання звинувачень в неповазі журналіст удається до евфемістичного звороту, який, проте, у поєднанні з емпатичними зворотами “...did indeed believe” та “...*Stormont would only reopen*” імплікує певну очікуваність смерті цього політика.

Прикладом політкоректної заміни лексеми “to die” з прагматичним значенням запобігання фрустрації слугує словосполучення “not to make it” (дослівний переклад – «не дійти до кінця»), яке автор статті в газеті The Guardian використовує у наступному уривку: “*Everyone’s affected,*

⁴⁸ The Times. URL: <http://thetimes/news/world/>

⁴⁹ The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/news/world-europe>

everyone has their own memories and their own narrative, and everybody has always tried to do the best they could. One of us didn't make it... And it was very difficult"⁵⁰. У контексті представленого опису життя як суміші переживань, спогадів, історій, намагань, втрат та здобутків політкоректний вираз "*one of us didn't make it*" передає несправджені сподівання, будучи консеквентом до свого референційного антецеденту "*everybody has always tried to do the best they could*". Евфемізм "*didn't make it*", виступаючи альтернативою дієслова "*died*", означає передчасну смерть як результат нещасного випадку чи намагань побороти хворобу. Первинним мотиваційним чинником евфемізації в цьому випадку виявляється бажання уникнути своєрідної *terra incognita*, що неодмінно викликає людський страх (а тому є темою-табу): повної безпорадності простих смертних перед фатумністю долі.

Такий самий характер функціональності притаманний політкоректним одиницям, що позначають *людські вади* (і фізичні, і розумові). Наприклад, у статті "*Academies' refusal to admit pupils with special needs prompts legal battles*" британського видання The Guardian читаємо: "*There are up to 30 cases of children with special needs who have been refused an academy place, according to Ipsea, the special needs advice service*"⁵¹. По-перше, мова статті характеризується використанням специфічної для англійської мови структури речення: спочатку називаються особи – "*children*", а потім їх специфічні ознаки – "*with special needs*" (так звана "*people-first language*"), отже акцент робиться не на вадах, а на особистості. По-друге, відбувається зміна оцінної конотації з негативної ("*disability*") трактується «як хвороба чи стан здоров'я, що обмежує свободу дій, рух, потенційних можливостей і бажань»⁵²) на нейтральну (інтенціоналом звороту "*special needs*" є «спеціальний догляд за / піклування про людей, які його потребують через хворобу, фізичні чи розумові вади»⁵³). Первинним мотиваційним чинником евфемізації виступає бажання уникнути дискримінації. Більше того, змінюється семантика лексичної одиниці: семантичний фокус переміщується з фізичних чи розумових вад на потреби та специфічні засоби догляду за такими людьми. Факт, що особа є хворою, залишається поза увагою, проте підкреслюється, що вона, як і всі інші люди, має свої потреби, хоча і незвичні для пересічного громадянина.

Отже, превентивна прагматична функція політкоректних одиниць слугує для субституції слів-табу, що позначають поняття, пов'язані зі страхом, благоговінням, соромом чи провинною.

⁵⁰ The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/news/world-europe>

⁵¹ Ibid.

⁵² Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁵³ Ibid.

Політкоректні одиниці виконують також **елевативну прагматичну функцію**, яка полягає у намаганні мовця певним чином вплинути на ціннісні установки адресата шляхом поліпшення його ставлення до повідомлюваного та спонукання до певних дій / трансформацій, як-от: зміна світогляду, позбавлення стереотипів тощо, наприклад: “*to re-engineer*” (замість “*to fire*”), “*de-luxe*” (замість “*expensive*”), “*economy*” (замість “*cheap*”), “*message*” (замість “*commercial*”). Для цього адресант представляє певні аспекти реальності у привабливішому світлі, підвищує низькі чи середні показники якостей, вмінь, ознак тощо. Здебільшого елевативними політкоректними одиницями номінуються неперстижні професії, товари, організації чи установи, що за інших обставин не привернули б уваги адресата: *large (medium-sized)*, *average-looking (ugly)*, *embalming surgeon (undertaker)*, *access controller (doorman)*, *sanitation engineer (dustman)*, *podiatrist, chiroprapist (corn-cutter)*.

Аналіз політкоректних одиниць в текстах англomовного газетного дискурсу дозволяє стверджувати, що, реалізуючи функцію елевативності (піднесення), вони оптимізують чи, радше, нейтралізують негативні стереотипи щодо певної зовнішності, віку, типу виробничих відносин тощо. Одним зі стійких стереотипів з гендерною забарвленістю є стереотип щодо зовнішності жінок, нав'язаний суспільством і культурою споживання. Жінки, які не мають ідеальної фігури, що відповідає заданим стандартам (90–60–90), можуть страждати від низької самооцінки. Натомість, політична коректність намагається стерти ці стереотипи у людській свідомості через відповідне коригування мовного коду. Так, для пом'якшення суворості оцінки людей, найчастіше жінок, із пишними формами, уникається вживання лексеми “*fat*”, що значить «великий з огляду на надлишкову вагу»⁵⁴. Один із субститутів цього терміну – політкоректна одиниця “*plus-size*”, що тлумачиться як «розмір більший, ніж стандартний» [38]. Приклад вживання цієї політкоректної одиниці знаходимо у тексті інтерв'ю в газетному виданні The Guardian, в якому йдеться про професію моделі: “*Everyone said I had a pretty face, so it seemed possible. I just didn't know there was such a thing as a plus-size model*” [39]. Тут політкоректна одиниця “*a plus-size model*” використовується для підвищення статусу моделі із пишними формами через заміну образливого слова “*fat*”, що має негативне оцінне значення. Лексема “*plus-size*” не містить ніякої оцінки в своїй семантичній структурі, а лише констатує факт. Отже, таким чином усувається негативна оцінка як така.

У статті The Guardian, присвяченій автомобільній промисловості компанії Volkswagen, читаємо такий рядок: “*A few interesting things about the changing consumer behaviour of those of us who prefer to buy pre-*

⁵⁴ Там само

*loved” motors have been revealed”*⁵⁵. Замість того, щоб ужити такий означник лексеми “car”, як “a used /second-hand”, автор статті використовує політкоректну одиницю “pre-loved”. І хоча значенням прикметника “pre-loved” є «такий, що вже був у чіємусь вжитку»⁵⁶, акцент робиться на тому, що річ була улюбленою (лексема “loved”), а отже, про неї добре піклувалися – значення словосполучення «ненова машина» розширюється і до нього додається ще й семантичний компонент «гарний стан автівки внаслідок належного утримування». Таким чином, статус автомобіля з пробігом підвищується.

У статті газетного видання The Telegraph під назвою “Morgan re-engineers to cut one-off costs”, наводиться пряма цитата власника фірми, що займається виправкою металів, щодо вимушених звільнень: “The need for further restructuring isn’t a nicety, it is something we need to do. It can’t be a sentimental process”⁵⁷. Замість лексеми із негативною конотацією “firing”, що означає «усунення з роботи»⁵⁸, вживаються політкоректні одиниці “restructuring” та “re-engineers”. Субститут

“to re-engineer” вказує на «процес зміни та удосконалення способу виконання роботи та принципів компанії»⁵⁹, а основною семою у замініку “restructuring” виступає «процес організації компанії, бізнесу системи по-новому для кращого та ефективнішого функціонування»⁶⁰. Обидва замітники мають спільний елемент у своїй семантиці – «удосконалення» і сприймаються носіями мови позитивно. Проте, звільнення людей завжди викликає негативні емоції, тому для того, щоб представити непопулярний крок у позитивному світлі та змінити ставлення суспільства до масового звільнення, власник фірми замінює слово із негативною конотацією на політкоректні одиниці. Таким чином, і в мовному коді, і в позамовній дійсності негативне явище представлене як необхідний крок, що призведе до покращення функціонування компанії, а, отже, громадськість може сприйняти його позитивно.

Отже, елевативна прагматична функція політкоректних одиниць слугує як засіб підняття престижу певних професій і явищ та представлення подій і речей у позитивному, дещо поліпшеному ракурсі.

Дистортивна прагматична функція політкоректних одиниць полягає у спотворенні відображення соціальної дійсності у свідомості адресата. Вона є близькою до вуалітивної, проте завуальовування інформації набуває більших масштабів. Політкоректні одиниці, що виконують цю функцію, використовуються для найменування найнеприйнятніших

⁵⁵ The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/news/world-europe>

⁵⁶ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁵⁷ The Telegraph. URL: <http://www.telegraph.co.uk>

⁵⁸ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

для адресанта аспектів дійсності: війна та воєнні дії; жертви, що пов'язані з ними; економічна / політична криза⁶¹. Розглянемо приклади політкоректних одиниць у цій прагматичній функції залежно від їх семантики.

Одиниці, що позначають **війну та воєнні дії**, мають низку політично коректних відповідників. Так, у статті американського газетного видання *The Washington Post* про загарбницьку зовнішню політику Росії лексема “war” замінена політично коректною мовною одиницею “conflict”: “But with limited, consequential interventions in two conflicts, Ukraine and Syria, in the past two years, President Vladimir Putin had shown the Russian military’s growing proficiency as well as his appetite to use force to achieve his greater geopolitical goals”⁶². І хоча одним із лексико-семантичних варіантів лексеми “conflict” є «бойові дії із залученням зброї»⁶³, саме лексична одиниця “war” передбачає довгостроковість та більшу кількість жертв, тому, “conflict” звужує семантику слова “war” та виконує дистортивну функцію, тобто викривляє огидні для суспільства аспекти дійсності та відвертає від них увагу. В наведеному вище уривку бачимо також використання евфемічного вислову “to use force”, який, фактично, виступає як меліоративний заміник виразу “to wage war” і виконує дистортивну функцію, адже допомагає адресанту не називати речі своїми іменами.

Політкоректною одиницею, що використовується для заміни слова «війна», є також лексема “operation”, яка визначається словником як «організовані дії, що передбачають залучення певної кількості людей, особливо збройних сил та поліції»⁶⁴. Так, у статті газетного видання *The Times* здійснюється заміна лексеми “war” на “operation”: “*The MoD has failed to strike a balance between military operations overseas and the need to strengthen “homeland” defence post- 11 September, according to the Commons Defence Committee*”⁶⁵. Для уникнення негативного впливу слова “war” на читачів та применшення негативних наслідків явища, означеного цієї лексемою, в очах читачької аудиторії, автор статті вживає лексему “operation”: значення лексеми “war” змінюється на менш негативне, що не передбачає великої кількості жертв та залучення важкої військової техніки. Не маючи уявлення про реальний стан речей та кількість жертв у ході таких «операцій», читачі не сприймають їх як серйозні воєнні дії.

⁶¹ Великорда В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2008. С. 8–9.

⁶² The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>

⁶³ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ The Times. URL: <http://thetimes/news/world/>

Тексти англомовного газетного дискурсу, присвячені економічній тематиці, містять політкоректні одиниці на позначення **кризи**, що також виконують дистортивну прагматичну функцію. В англійській мові під поняттям «криза» розуміють «час скрути, труднощів»⁶⁶. З метою уникнення вживання одноіменної лексеми та здійснення бажаного впливу на свідомість читачів (пом'якшення сприйняття негативних наслідків кризових явищ), вона замінюється на політично коректні лексеми. Так, в одній із статей газетного видання the New York Times читаємо: *“Economic alarm bells are ringing... But without a doubt, the leading global economies are in a major slowdown”*⁶⁷. В наведеному уривку знаходимо дві політкоректні одиниці на позначення кризи: метафоричний зворот “Economic alarm bells are ringing”, який можна перекласти як «економіка б'є на сполох», та лексему “slowdown”, яка означає «уповільнення»⁶⁸. В обох випадках негативне значення поняття «криза» зменшується та викривляється: воно зводиться до настороги щодо уповільнення економічного зростання. Таким чином, громадськість залишається непоінформованою про реальний стан економіки, адже він викривляється в дискурсі газет. Крім того, така соціальна реальність не вимагає від влади негайних дій щодо врегулювання ситуації.

Отже, політкоректні одиниці замінюють прямі номінації стигматичного (негативно-конотованого), нейтрального чи позитивного денотата внаслідок реліктових чи соціальних заборон на їх вживання, загрози дискримінації індивіда чи суперечності прагматичним намірам адресанта.

ВИСНОВКИ

Поява соціокультурного й мовного феномену політичної коректності зумовлена глобалізованою культурою як сучасною соціальною реальністю з такими її демократичними цінностями, як право на власну думку, свобода совісті, рівність, справедливість, інклюзивність та толерантність. Традиційним тлом для віддзеркалення та формування соціальної реальності виступає газетний дискурс. Англомовний газетний дискурс як сукупність текстів в культурно-ситуативному контексті, зв'язаних семантичними відношеннями, інформує та впливає на свідомість суспільства, створюючи певне інформаційне поле, що є іманентно аксіологічним. Ця аксіологічність безпосередньо пов'язана із критерієм новинності, який формує для читацької аудиторії порядок денний в дискурсивній реальності.

⁶⁶ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

⁶⁷ The New York Times. URL: <http://www.nytimes.com>

⁶⁸ Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org/>

Категорія політкоректності як культурно-поведінкова та мовна тенденція постмодернізму має на меті встановити в суспільній свідомості певні поведінкові настанови через зміну мовних звичок, результатом яких стає створення вільного комунікативного простору та толерантної поведінки по відношенню до представників різних соціальних, етнічних, вікових, гендерних груп та меншин. Проте, наслідки такого коригування мовного коду виявляються як позитивними, так і негативними, адже норми та принципи політкоректності, з одного боку, обмежують ступінь пригнічення людської гідності, будь-якого виду дискримінації, а з іншого боку, обмежують намагання людей здійснювати реальні вдосконалення суспільства, лише вуалюючи неприємні процеси та явища і вдосконалюючи натомість лексику.

Функціонально-прагматичний аспект політкоректних одиниць в англомовному газетному дискурсі проявляється у впливі, дії на адресата, у зміні його світоглядної позиції та поведінки – категорія політкоректності через мову транслює такі стратегії поведінки: вуалювання проблем, прагнення до ввічливості як до стрижневої настанови комунікативного процесу (вуалітивна прагматична функція), уникнення обговорення тем-табу (превентивна прагматична функція), прикраснення чи піднесення негативних соціальних явищ чи вад (елевативна прагматична функція), викривлення реального (часто огидного) стану речей у соціумі (дистортивна прагматична функція).

Аналіз текстів статей англомовного газетного дискурсу дозволив виявити, що принципи політкоректності допомагають авторам статей: 1) приховувати такі негативні соціальні явища, як біженство, масова міграція через війни, бідність та безробіття, так само як і наслідки цих тенденцій на країни, які приймають біженців та мігрантів. Крім того, політкоректні (евфемічні) відповідники вживаються для уникнення натяку на дискримінацію при номінації етнічних меншин, що проживають у США та Великій Британії, а також для пом'якшення виразів, що описують брехливу, нечесну манеру поведінки; 2) запобігати обговоренню тем-табу, які або асоціюються з явищами, некерованими людською волею чи розумом (смерть, метафізичні процеси), або пов'язані з людськими фізичними вадами, що заважають вільному здоровому життю людини; 3) прикрашати явища, що не відповідають існуючим в свідомості людей стереотипам; 4) викривляти реальність через пом'якшені способи номінації неприйнятних для здорової психіки людини аспектів дійсності.

АНОТАЦІЯ

В представленій науковій розробці аналізується реалізація категорії політичної коректності в англомовному газетному дискурсі. Для

дослідження прагматичного потенціалу зазначеної категорії взято матеріал текстів статей британських та американських газетних онлайн-видань. Методологічну основу дослідження становили дискурс-аналіз як дієва теоретична база реконструювання соціальної реальності та її ціннісних смислів і прагматичний аналіз функціоналу політкоректних одиниць, що віддзеркалюється в інтерпретації комунікативних стратегій реалізації маніпулятивного впливу на адресата. Акцентовано увагу на тому, що визначальну роль у формуванні семантичної макроструктури газетних статей як текстів, що складають англomовний газетний дискурс, відіграють соціальні, економічні, політичні та технологічні чинники та фактори новинності у процесі конструювання дискурсивного порядку денного – віднесення або невіднесення певної події до категорії «новина». Описано фактори новинності, дистинктивні ознаки газетного дискурсу, моделі подачі змісту в ньому, лексичні особливості та тематичні медіатопіки англomовного газетного дискурсу. З'ясовано, що політична коректність як явище має невизначений категоріальний статус: вона розглядається і як мовна тенденція, і як культурно-поведінковий феномен, і як лінгвопрагматична категорія, і певна соціокультурна доктрина, стиль мовлення, ідеї та політика. Зазначається, що, будучи за своєю природою тоталітарною, політкоректність може трактуватися як «культурний марксизм», ознаки якого ідентичні ознакам класичного марксизму, проте мають наслідки в соціокультурній площині. В монографії описується співвідношення змісту понять «політкоректність» та «евфемізація». Досліджено типологію прагматичних функцій політкоректних одиниць, надано інтерпретацію прикладів фактичного матеріалу. Обґрунтовано позитивну та негативну оцінку цієї лінгвопрагматичної категорії в соціокультурній площині.

Література

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Великорда В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2008. 19 с.
3. Гриценко О. М., Шкляр І. В. Основи теорії міжнародної журналістики. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. 304 с.
4. Громова Н. Лінгво-стилістичні особливості газетних текстів англomовної преси як засоби впливу на читацьку аудиторію. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 23. С. 26–31.
5. Завадська О. В. Пейротативний аспект політкоректності. *Studia Linguistica*. 2011. № 5. С. 350–356.

6. Колтунов О. Ю. Політична коректність: концептуальні основи та технологічні прийоми : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, 2005. 20 с.
7. Кучерова О. О. Плани змісту та повідомлення британського газетного новинного дискурсу (початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08. Львів, 2005. 20 с.
8. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір англomовних журнальних текстів: досвід лінгвокогнітивного аналізу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. Філологічні науки*. 2005. С. 26–30.
9. Потапенко С. І. Сучасний англomовний медіа-дискурс як процес і результат конструювання реальності: лінгвокогнітивний підхід. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ : Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. Вип. 11. С. 275–281.
10. Серажим К. Евфемізація у політичному дискурсі. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2004. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486> (дата звернення: 10.03.2023)
11. Яцимірська М. Г., Драган Н. А. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій). *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Журналістика*. 2007. Вип. 30. С. 267–276
12. Bell A. *The Language of News Media*. Oxford; Cambridge : Blackwell. 1991. 296 p.
13. Bernstein D. You Can't Say That! The Growing Threat to Civil Liberties from Antidiscrimination Laws. Cato Institute, 2003. 180 p.
14. Birchall A. Corporate Ownership. *Media Bias: Finding It, Fixing It*. Ed. by William David Sloan, and Jenn Burleson Mackay. Jefferson, N. C. : McFarland and Co. 2007. P. 199–213.
15. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 280 p.
16. Crystal D. *A Little Book of Language*. Yale University Press, 2011. 272 p.
17. Dominick J. *The Dynamics of Mass Communications*. N. Y. : Mac-Grow Hill, Inc. 1990. 496 p.
18. Doulton H., Brown K. Ten years to prevent catastrophe? Discourses of climate change and international development in the UK press. *Global Environmental Change*. 2009. № 19. P. 191–202.
19. Ely R. J., Mayerson D., Davidson M. N. Rethinking Political Correctness. *Harvard Business Review*. 2003. URL: <https://hbr.org/2006/09/rethinking-political-correctness>. (Last accessed: 05.03.2023)

20. Fairclough N. Discourse, Social Theory, and Social Research: The Discourse of Welfare Reform. *Journal of Sociolinguistics*. 2000. №. 4 (2). P. 163–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00110>
7. 21. Fairclough N. Media Discourse. London: Edward Arnold, 1995. 214 p.
8. 22. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press, 1992. 259 p.
23. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. London; New York : Routledge, 1991. 272 p.
24. Garner J. F. Politically Correct Badtime Stories: Modern Tales for Our Life and Times. N. Y. : Souvenir Press, 2012. 112 p.
25. Gee, James P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method, Routledge. London, 1st edition. 1999. 248 p.
26. Hartley J. Understanding News. London, New York: Methuen, 1982. 203 p.
27. Howe I. The Value of the Canon. *Are You Politically Correct? Debating America's cultural standards*. F. J. Beckwith, M. E. Bauman (Eds.), Buffalo: Prometheus Book, 1995. P. 133–147.
28. Hughes R. Crossroads, U.S.A.: Discovering American Culture with the Daily Newspaper. Lincolnwood, Illinois: National Textbook Company, 1998. 196 p.
29. Leech G. Principles of Pragmatics. London, New York : Longman, 1983. 257 p.
30. Lind B. The Origins of Political Correctness. *Accuracy in Academia*. 2000. URL: <http://www.academia.org/the-origins-of-political-correctness>. (Last accessed: 05.03.2023)
31. McLuhan M. Understanding Media: The Extension of Man. N. Y. : MIT Press, 1994. 389 p.
32. Nagle S., Sanders S., Fain M. What is Political Correctness Doing to the English Language. *VIEWZ-Vienna English Working Papers* № 7. 1998. 148 p.
33. Phillips N., Hardy C. What Is Discourse Analysis? *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. N. Phillips and C. Hardy (Eds.) Thousand Oaks, CA: Sage. 2002. P. 1–18.
34. Safire W. On Language. Times Books, 1981. 331 p.
35. Trckova D. Representations of natural catastrophes in newspaper discourse. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 106 str.
36. van Dijk T. A. Discourse and Power. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. 303 p.
37. Wilson J. The Myth of Political Correctness: The Conservative Attack on High Education. Durham, Duke University Press, 2001. 233 p.

Словники

38. Cambridge Dictionaries Online. URL: [http:// dictionary.cambridge.org/](http://dictionary.cambridge.org/)

Список джерел ілюстративного матеріалу

39. The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/news/world-europe>
40. The New York Times. URL: <http://www.nytimes.com>
41. The Times. URL: <http://thetimes/news/world/>
42. The Telegraph. URL: <http://www.telegraph.co.uk>
43. The USA Today. URL: <http://www.usatoday.com/story/news/nation>
44. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>

Information about the author:

Aleksenko Svitlana Fedorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Language Didactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЖІНКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Багацька О. В., Баркова Ю. В.

ВСТУП

Одна з домінуючих тенденцій сучасної лінгвістики – це розширення її зв'язків із іншими науками, зокрема, з соціологією, психологією, екологією, культурологією, що призвело до появи міждисциплінарних досліджень та суміжних напрямків лінгвістики – політичної, екологічної лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології. Одним із таких міждисциплінарних напрямів розвитку лінгвістики вважають гендерну лінгвістику, актуальність якої зростає у геометричній прогресії до загострення гендерних питань у сучасному суспільстві.

XXI ст. позначилося бурхливим розвитком значної кількості рухів за толерантність у ставленні до найрізноманітніших груп населення, у тому числі нового витка розвитку набув феміністичний рух, зароджується чоловічий правозахисний рух. У соціумі постійно висвітлюються та вирішуються проблеми щодо традиційних гендерних ролей, гендерних стереотипів, нових сучасних підходів до розуміння й трактування гендеру, особливої актуальності набуває питання відносин статей. Цим пояснюється активний інтерес учених і суспільства загалом до гендерних досліджень у царині лінгвістики.

Нині гендерну лінгвістику розглядають як «самостійний напрям мовознавства, що впорядковує, систематизує й окреслює перспективи розвитку цієї галузі знань»¹. Гендерну лінгвістику потрактовують як науковий напрям у складі міждисциплінарних гендерних досліджень, що за допомогою лінгвістичного понятійного апарату вивчає гендер (соціокультурний конструкт, відносно автономний від біологічної статі) у його лінгвістичному прояві².

Щоб зрозуміти сутність гендерних досліджень загалом та їх актуальність для сучасної мовознавчої науки, зокрема, варто розглядати мову не лише як продукт суспільства, а й засіб формування його мислення та ментальності.

Лінгвістичні розвідки, що враховують фактори статі, датуються античністю, коли вперше спробували осягнути категорії природної статі

¹ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків, Дрогобич : Коло, 2014. С. 16.

² Ibid. С. 16–17.

(sexus) та граматичного роду (gender)³. Однак, перші вагомі наукові лінгвістичні здобутки у гендерній царині відбулися відносно нещодавно. Власне поняття «гендер» як самостійна категорія виникло у мовознавстві, потрапивши до цієї галузі з інших суспільних наук, таких як історія, соціологія та психологія.

Досить часто лексеми «гендер» та «стать» використовують як синонімічні, однак більшість дослідників розрізняють їх з метою диференціації понять біологічної статі (sexus) та соціальних і культурних імплікацій, які містить у собі концепт «чоловіче – жіноче»: розподіл ролей, культурні традиції, відношення влади у зв'язку із статтю людини, тощо⁴.

Таким чином, якщо поняття «стать» відображає біологічний аспект, «гендер» означає так звану «соціальну стать» людини як продукт виховання та впливу культури. Гендерний фактор, що розглядає природну стать людини та її соціальні якості, є однією із основних характеристик особистості, яка протягом усього життя людини певним чином впливає на сприйняття нею своєї ідентичності, а також на ідентифікацію цієї людини іншими членами соціуму. Отже, гендер – це складний комплекс соціальних та психологічних процесів, культурних настанов, породжених суспільством, котрі впливають на поведінку національної мовної особистості, дослідження якої представляє не аби-який інтерес для сучасної лінгвістики загалом та гендерної лінгвістики зокрема.

1. Лінгвістичне конструювання гендеру та гендерної ідентичності

Конструювання гендеру визначається як когнітивна діяльність імпліцитного характеру, в основі якої лежить співвіднесення мовних форм із гендерними уявленнями (асоціаціями, стереотипами, ідеалами), що є частиною універсуму загальних смислів представників цієї культури. Конструювання гендеру зумовлено, з одного боку, когнітивними механізмами, що забезпечують динаміку концептуальних структур, з іншого боку, власне мовними механізмами відтворення гендерних смислів⁵. У процесі конструювання гендеру можуть бути задіяні такі когнітивні механізми, як концептуальна метафора, метонімія, інференція, а також генералізація концептуального змісту.

Як і інші форми знань, гендерні уявлення організовані у вигляді ментальних структур – ідеалізованих когнітивних моделей, серед яких виділяють пропозиційні моделі, схематичні моделі образів, метафоричні

³ Malti-Douglas F. Encyclopedia of Sex and Gender. Vol. 2. New York : The Gale Group, 2007. P. 524.

⁴ Ibid. P. 525–526.

⁵ Eckert P. Language and Gender. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2003.

та метонімічні моделі⁶. Роль названих моделей у конструюванні гендера характеризується різним ступенем виразності. Використання пропозиціональних структур має велику міру експліцитності, у той час як метафоричні та метонімічні моделі конструюють гендерні уявлення імпліцитним шляхом. Відтак, розгляд гендера як компонента та індивідуальної, і колективної свідомості дає можливість досліджувати його з позицій когнітивної лінгвістики, що, у свою чергу, передбачає вивчення когнітивних механізмів його конструювання.

У суспільстві панують стереотипні уявлення про гендер, які О. О. Селіванова, зокрема, визначає як стереотипи, детерміновані культурою або субкультурою та соціумом, упорядковану й фіксовану структуру свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища⁷. Гендерні стереотипи відносять до соціальних стереотипів, оскільки вони надають стандартизоване уявлення про соціальне явище, у даному випадку – про гендер. Стереотип репрезентує оцінку людиною певного предмета чи явища, що виникає на основі різних соціальних фактів та власного досвіду. Стереотипи є тими загальними цінностями, які існують й продовжують існувати в культурі та мові, об'єднуючи суспільство⁸.

Гендерні стереотипи профілюють місце та роль обох статей у суспільстві, розкривають їх функції та соціальні завдання. Саме у гендерних стереотипах відображається певний тип стосунків протилежних статей. Поява гендерних стереотипів у свідомості суспільства обумовлена тим, що модель гендерних відносин історично вибудовувалася таким чином, що статеві відмінності переважали над індивідуальними, якісними відмінностями в особистості чоловіка і жінки. Традиційними статево-рольовими типами, властивими чоловікам і жінкам є мужній (male) та жіночний (female) типи відповідно. Якщо стать осмислюється у категоріях «чоловік» і «жінка», то гендер потрактовують у термінах «чоловічність» (чоловіче начало) та «жіночність» (жіноче начало) або «маскулінність» та «фемінінність», які позначають відмінні психологічні характеристики, історично сформовані особливостями культури певного суспільства. Так, маскулінність розглядається як сукупність фізичних якостей, моральних норм і поведінкових особливостей, властивих будь-якому чоловікові від народження. Маскулінність асоціюється із силою, самовпевненістю, активністю та

⁶ Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2007. P. 104.

⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 689.

⁸ Ibid. С. 690.

незалежністю. Водночас, фемінінність містить характеристики, пов'язані з жіночою статтю, а саме – пасивність, м'якість, лагідність, чуйність, емоційність, а також характерні форми поведінки жінки в кожному конкретному суспільстві⁹.

Гендер як продукт культури відображає уявлення народу про «маскуліність» та «фемінінність», зафіксовані в фольклорі, казках, традиціях і, безумовно, у мові, що пояснюється наявністю у колективній свідомості гендерних стереотипів – спрощених та загострених уявлень про властивості і якості осіб тієї чи іншої статі¹⁰. Традиційно вважається, що чоловік повинен бути мужнім, а жінка жіночною, що забезпечить їм соціальний статус, успішність існування в соціумі. Загальноприйнято диференціювати гендерні стереотипи за групами:

- маскулінізм/фемінінізм стосовно соматичних, психічних і поведінкових якостей чоловіків і жінок;

- сімейні та професійні ролі;

- зміст діяльності чоловіків і жінок.

На сьогоднішній день гендерна проблематика у мовознавстві вивчається у двох провідних напрямках. По-перше, досліджують прояв гендеру в системі мови, тобто питання про те, яким чином він проявляється у мові на рівні лексики, синтаксису, номінативної системи, категорії роду, тощо. По-друге, аналізують реалізацію гендеру в мовленні, тобто прояв статі в мовленнєвій поведінці, переваги у використанні мовних засобів чоловіками і жінками.

Відмінності між чоловічим і жіночим мовленням проявляються на різних рівнях мови: у лексиці, фонетиці, граматиці. Крім того, відзначаються розбіжності і в тактиках ведення розмов. Уважають, що найчастіше гендерні відмінності виявляються на рівні лексики. Опозиція чоловічих і жіночих варіантів мови є, по всій ймовірності, найдавнішим типом диференціації мови. Можна припустити, що вона існувала вже на ранніх етапах розвитку людства, будучи пов'язаною з поділом праці між статями. У зв'язку з цим чоловіки і жінки оперують різними лексемами, пов'язаними з їхньою професійною спеціалізацією¹¹.

Гендер є елементом соціальної та особистісної ідентичності людини, яка представляє особливий науковий інтерес для лінгвістів.

Множинність смислів поняття ідентичності у сучасних дослідженнях зумовлена множинністю теоретичних парадигм його інтерпретацій. На

⁹ Malti-Douglas F. Encyclopedia of Sex and Gender. Vol. 2. New York : The Gale Group, 2007. P. 526.

¹⁰ Green R. Robert Stoller's Sex and Gender: 40 years on. Archives of Sexual Behavior. 2010. № 39 (6). P. 1458.

¹¹ Lakoff R. Language and woman's place. Language in Society. 2008. P. 47–48.

підставі аналізу сучасних зарубіжних концепцій ідентичності можна виокремити кілька тенденцій інтерпретації феномена ідентичності:

1) визнання структурної будови ідентичності та існування її в плані суб'єктивного часу;

2) виділення двох аспектів ідентичності – особистісного і соціального – серед яких останній є первинним, оскільки онтогенетично особистісна ідентичність формується на основі вироблених у процесі соціальної категоризації понять;

3) визнання ідентичності динамічною структурою, яка нелінійно й нерівномірно розвивається впродовж життя людини;

4) розгляд ідентичності на поведінковому рівні як процесу вирішення життєво значущих проблем¹².

Під ідентичністю особистості розуміють цілісність цілей, установок, переконань, визначальних соціальний розвиток особистості, її послідовну і несуперечливу взаємодію з оточуючим світом. Розвиток ідентичності є якісними перетвореннями, що призводять до зміни її структури та змісту¹³. Кожна з існуючих на сьогодні концепцій ідентичності по-різному визначає суть змін, що супроводжують її розвиток. Так, Е. Еріксон описує розвиток як подолання дифузії цілей, установок, набуття їх цілісності¹⁴, водночас Дж. Марсія інтерпретує розвиток як чергування етапу мораторію, тобто збирання інформації про варіанти ідентифікації з етапом досягнення, тобто осмисленої переконаності людини у необхідності слідувати обраним цілям¹⁵.

Істотними рисами базової моделі, розробленої Дж. Марсією і названої «статусною», є:

1) подання ідентичності у вигляді статусів – дифузії, наперед вирішення, мораторію та досягнення;

2) визначення лінійного та послідовного розвитку ідентичності, що передбачає рух від дифузії (розмиття, невизначеності) до набуття (консолідації, цілісності) ідентичності;

3) подання змісту стадій у процедурах пошуку та прийняття ідентичності¹⁶.

Сучасні моделі розвитку ідентичності особистості, виконані в еріксоніанській традиції, представляють її як сукупність динамічних процесів, нелінійних та оборотних. Зокрема, вчені виокремлюють процесуальну, інтегративну, трифакторну та ітеративну моделі.

¹² McKinlay A. *Identities in Context. Individuals and Discourse in Action*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2011. P. 2.

¹³ Ibid. P. 74.

¹⁴ Erikson E. *Identity: Youth and crisis*. New York : Norton, 1968.

¹⁵ Marcia J. E. Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 5. 1966. P. 556.

¹⁶ Ibid. P. 552.

Процесуальна модель – одна з перших альтернатив статусної моделі Дж. Марсії¹⁷. У ній представлені чотири ключові блоки:

1) індивідуальні особливості особистості (властивості особистості, когнітивні здібності, наявна, тобто вже сформована, ідентичність);

2) процес ідентифікації, спрямований встановлення тотожності у конкретній сфері – професійної, релігійної, ціннісної, міжособистісної;

3) контекст розвитку ідентичності, на тлі якого розгортається цей процес, до нього належать суспільні, дружні, сімейні, навчальні, трудові відносини, до яких залучена особистість і які не можуть не впливати;

4) вплив інших ідентифікацій особистості, які у сукупності можливих зв'язків.

Інтегративна модель представляє цикли пошуку та прийняття варіантів ідентичності. Її основу становлять процеси, запозичені з моделі Дж. Марсії: пошук варіантів ідентифікації (має три параметри: поверхневий, глибинний, уповільнений) і прийняття рішення про вибір варіанта ідентифікації (має два параметри: прихильність до свого рішення, що передбачає прагнення дотримуватися зробленого вибору; ідентифікація з рішенням, що визначається як готовність до осмисленого досягнення ідентичності)¹⁸.

Перераховані п'ять параметрів згруповані у два цикли ідентифікації. Перший цикл визначає ідентифікації, що виникають після прийняття рішення наслідувати той варіант, що був узятий з числа відомих особистості. Другий цикл характеризує ідентифікації, що виникли у ході поглибленого вивчення альтернатив та варіантів, що отримали своє обґрунтування та підкріплені внутрішнім переконанням (зобов'язанням) особи досягати їх. У сукупності циклів розвиток ідентичності відбувається у такій послідовності:

1) вивчення наявних, доступних варіантів;

2) вибір та прийняття одного;

3) детальне вивчення його особливостей;

4) ототожнення з ним, прийняття його як напрямку розвитку¹⁹.

Трифакторна модель ідентичності спрямована на вимірювання та вивчення динамічних процесів трансформації, що відбуваються з ідентифікаціями. Модель включає деякі поняття статусної концепції Дж. Марсії (прийняття зобов'язань, поглиблене вивчення, перегляд зобов'язань), але інтерпретує їх по-своєму. Так, прийняття зобов'язання – це переконаність особистості правильності зробленого вибору,

¹⁷ Marcia J. E. Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 5. 1966. P. 553.

¹⁸ Luyckx K., Goossens L., Soenens B. Developmental Typologies of Identity Formation and Adjustment in Female Emerging Adults: A Latent Class Growth Analysis Approach. *Journal of Research on Adolescence*. № 18 (4). 2008. P. 596.

¹⁹ Ibid. P. 598.

і навіть впевненість у собі як суб'єкт, здатному зобов'язання виконати. Поглиблене вивчення передбачає осмислення зобов'язань, що виявляється у пошуку інформації щодо свого вибору, обговорення його з іншими. Перегляд зобов'язань передбачає співвідношення прийнятих рішень з альтернативами, також доступними особистості²⁰.

Ітеративна модель розвитку ідентичності прямо не співвідноситься з еріксоніанською парадигмою ідентичності, а являє собою незалежну концептуальну побудову, що синтезує ідеї інформаційних стилів ідентифікації, процесної моделі, а в частині концептуального апарату Піаже, що сходить до когнітивної теорії. Ітеративна модель фокусується на актуальних процесах ідентифікації, що породжуються взаємодією між особистістю та довкіллям²¹.

На думку вчених, ідентичність – це тотожність між соціальним контекстом та особистістю, що перевіряється кожним актом взаємодії. Порушення ідентичності призводить до конфлікту, оперативне вирішення якого визначається асимілятивними можливостями особистості. Наприклад, зміною власного сприйняття ситуації, очікувань, що з нею. Якщо особистість не здатна асимілювати подію, що відбулася, то це призводить до послаблення самообов'язку слідувати певній поведінці, підтримувати відносини, домагатися наміченої мети²².

У потрактуванні поняття гендерної ідентичності ми поділяємо думку Дж. Лорбера, який визначає її як усвідомлення себе представником цієї статі, усвідомлення своєї приналежності до статі у соціальному контексті²³. Зважаючи на те, що ідентичність є гнучкою за своєю суттю, це уможливорює керування вираженням свого «Я» у відповідному середовищі або за певних умов, що впливає на успішність комунікації та досягнення бажаного перлюкутивного ефекту.

Відповідно до мультиполярної моделі в межах однієї й тієї ж статі можуть бути представлені різні варіанти гендерної ідентичності. При цьому кожний такий варіант становить «поєднання різних властивостей і якостей, якими особистість сама характеризує свою гендерну ідентичність через гендерні уявлення про себе, гендерну самооцінку, гендерні плани, способи і структури поведінки»²⁴, що дає змогу виділяти

²⁰ Meeus W., Iedema J., Vollebergh W. Identity Formation Re-revisited: A Rejoinder to Waterman on Developmental and Cross-Cultural Issues. *Developmental Review*. 1999. Vol. 19. Issue 4. P. 486.

²¹ Bosma R. H., Nguyen T. D., Calumpang L. M., Carandang S. A. Gender action plans in the aquaculture value chain: what's missing? Vol. 11. Issue 4. 2019. P. 1297.

²² Luyckx K., Goossens L., Soenens B. Developmental Typologies of Identity Formation and Adjustment in Female Emerging Adults: A Latent Class Growth Analysis Approach. *Journal of Research on Adolescence*. № 18 (4). 2008. P. 614.

²³ Lorber J. and Farrell S. A. (eds.). *The Social Construction of Gender*. Newbury Park (CA) : Sage, 1991. P. 12.

²⁴ Іванченко С. Багатовимірна модель гендера. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 157.

андрогінний жіночий, андрогінний чоловічий, маскулінний жіночий, маскулінний чоловічий, фемінінний жіночий, фемінінний чоловічий типи гендерної ідентичності.

З огляду на чотири рівні структури гендера (стать, сексуальність, гендерна ідентичність, гендерна роль) й виокремлення на кожному рівні відповідних його варіантів (на рівні біологічної статі – чоловік і жінка; психобіологічному рівні – гетеросексуальний, гомосексуальний, бісексуальний, асексуальний варіанти; на соціальному рівні – одружений(-а), неодружений(-а), розлучений(-а), удовець (удова)) – встановлено, що у результаті комбінацій цих компонентів теоретично може бути визначено 128 варіантів гендера²⁵. Така його багатовимірність і варіативність лише підкреслює обумовленість динамічних характеристик гендерної ідентичності складною взаємодією біологічного і соціокультурного впливу з ціннісними орієнтаціями, життєвими смислами особистості, прагненням її до внутрішньої узгодженості, самоактуалізації²⁶.

Окрім того, в сучасній лінгвістиці виділяють три базові типи конструювання гендеру:

1) нормативний, спрямований на відповідність гендерним нормам та соціальним очікуванням;

2) маніпулятивний, зосереджений на особливостях експлуатації стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові з метою досягнення комунікативної мети та певного перлокутивного ефекту;

3) креативний, спрямований на специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів маскулінності та фемінінності²⁷.

Під нестандартними мовними маркерами гендеру розуміють стереотипно не співвідносні з певним гендером мовні особливості, які набувають гендерного змісту виключно в конкретному контексті. Це може бути використання жінкою лексики, яка, відповідно до гендерних стереотипів, вважається не типовою, або притаманною лише чоловікам²⁸. При цьому, як показує соціальна практика, мовна реальність видається значно більш складною та різноманітною, що уможливорює комбіновані або інтегративні способи конструювання гендеру.

Гендерним дослідженням у мовознавстві властиво вивчення не лише того, як стать впливає на комунікативну поведінку та використання мови, але й того, якими способами володіє мова для конструювання

²⁵ Іванченко С. Багатовимірна модель гендера. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 158.

²⁶ Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2(2). С. 323.

²⁷ Маслоva Ю. П. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки. Серія Філологічна*. Острого: Вид-во НаУ Острозька академія, 2009. Вип. 12. С. 225.

²⁸ Ibid.

гендерної ідентичності²⁹. В основі гендерного підходу лежить ідея про першорядність небіологічних або фізичних відмінностей між чоловіками та жінками, а також того культурного та соціального значення, яке надає суспільство цим розбіжностям.

Дослідження мовних засобів репрезентації гендерної ідентичності можливе у контексті когнітивної лінгвістики, зокрема, концептології та теорії фреймів.

Фреймова семантика – це відносно молода лінгвістична наука, яка набула більш широкого розповсюдження в західних школах лінгвістики. Цей підхід ґрунтується на тому, що мовленнєва діяльність адресата й адресанта, представлена в дискурсі, моделюється у вигляді фреймів, тобто концептуальних і прототипових моделей, що лежать в основі дискурсу й спрямовують поведінку комунікантів³⁰. Стикаючись з певною інформацією, мовець опрацьовує її, апелюючи до певних структур у пам'яті або свідомості, тобто до фрейму, який у той самий час адаптується до змінної реальності.

Теорія фреймового аналізу ґрунтується на ієрархічно-організованій системі мовних виборів, яка узгоджується із зоровими та іншими видами внутрішніх розумових образів³¹. Фрейм – це багатоелементне концептуальне утворення, яке охоплює сукупність традиційних знань про предмет, явище або ситуацію, й виступає узагальненою моделлю структурування культурно зумовленого знання про них.

Відповідно, гендерна ідентичність є сукупністю уявлень, поведінкових моделей, цінностей людини, які визначають усвідомлення нею себе як представника відповідної статі. Гендерна ідентичність не обов'язково може відповідати бінарній моделі гендеру чи гендерним стереотипам і тісно пов'язана з особистісними, індивідуальними характеристиками кожної окремої людини. Гендерна ідентичність може визначатися як самою людиною, так і суспільством, що репрезентується на мовному та мовленнєвому рівнях.

2. Лексичні засоби репрезентації типів жіночої гендерної ідентичності в сучасній англійській мові

Задля детального вивчення лексико-семантичних особливостей реалізації гендерної ідентичності жінки у сучасній англійській мові, пропонуємо застосувати інтегративну чотирьох-рівневу модель гендерної ідентичності:

²⁹ Lakoff R. Language and woman's place. Language in Society. 2008. P.45.

³⁰ Fillmore J. Ch. Form and Meaning in Language: *Papers on Semantic Roles*. Stanford : CSLI Publications, 2003.

³¹ Ibid.

1) приналежність до статі, яка виражається на біологічному рівні (**жіноча/чоловіча**) та на психобіологічному рівні (**гетеросексуальний/гомосексуальний/бісексуальний/асексуальний**);

2) тип гендерної ідентичності, а саме **андроґінний чоловічий/жіночий, маскулінний чоловічий/жіночий, фемінний чоловічий/жіночий** типи;

3) соціальний статус / гендерні ролі (**одружений(-а), неодружений(-а), розлучений(-а), удовець(удова)** тощо);

4) тип конструювання гендеру (**нормативний, маніпулятивний, креативний**).

Концепт жіночої гендерної ідентичності моделюємо за допомогою інтегрованого фрейму, структуру якого визначає запропонована модель гендерної самоідентифікації. Розглянемо зміст жіночої гендерної ідентичності у контексті різних її видів – фемінінного, маскулінного та андроґінного, а також з огляду на різноманітне наповнення фрейму, що репрезентує концепт жіночої гендерної ідентичності у сучасній англійській мові. Як показують дослідження вчених у галузі гендерології та гендерної психології, гендерна ідентичність людини складається з кількох важливих елементів – це зовнішність, стиль життя, уподобання та ідеологічна позиція, рольові особливості поведінки та ін.

Відповідно до особливостей кожної окремої гендерної ідентичності, ми змодельовали фрейм, представлений низкою слотів, які у сукупності складатимуть структуру жіночої гендерної ідентичності. Відповідно, зазначений фрейм складається із таких слотів:

1) ХТО? – жінка;

2) ЯКА? – фемінінна/маскулінна/андроґінна;

3) ЯКОГО ВІКУ? – молодого/зрілого/похилого;

4) ЯК ВИГЛЯДАЄ? – зовнішність (приваблива/потворна);

5) ЯК СЕБЕ ПОВОДИТЬ? – (рольова поведінка).

Проаналізуємо мовне наповнення кожного із наведених слотів для кожного типу гендерної жіночої ідентичності.

Жінка фемінінна. Жіноча фемінність є базовим, класичним типом гендерної жіночої ідентичності – це самосприйняття жінки та сприйняття її суспільством з позицій фемінності, включно з цілим спектром суспільних уявлень про жінку та жіночність, її ролі та паттерни поведінки.

Слот «Зовнішність». Ті чи інші структурні характеристики моделі жіночої гендерної ідентичності репрезентовані відповідними лексичними показниками у мові. Наприклад, розглянемо особу, яка належить до жіночої статі на біологічному рівні, є гетеросексуальною на психобіологічному рівні і має фемінінний жіночий тип гендерної ідентичності. На мовному рівні це буде виражатися через відповідно емоційно- та

змістовно-забарвлені лексичні одиниці мови, які ми вивчаємо за допомогою аналізу словникових дефініцій та компонентного аналізу.

Зовнішні дані жінки, які можуть містити як її фізичні характеристики, так і вбрання, прикраси, суттєво зумовлюють загальне враження, яке справляє жінка. Аналіз словникових даних дозволяє виокремити низку гендерно-специфічних лексичних засобів англійської мови, які описують зовнішність фемінінної жінки.

Наприклад, жіноча фемінінність, як найбільш поширений та толерований суспільством варіант жіночої гендерної ідентичності, часто представлена лексичними одиницями, які описують зовнішню красу жінки. Поширеним компліментом для жінки слугує її номінація за допомогою лексеми *beauty* (або також *bathing beauty*) – тобто, «красуня». Краса, у її стереотипному потрактуванні, означає миловидність або вродливість. Згідно зі словниковою статтею, слово *beauty* почало використовуватися з початку XIX ст. на позначення привабливої жінки. Лексема використовується у різноманітних варіаціях, наприклад: *Southern beauties*, *New England beauties*, *New Orleans beauties* тощо. У такому контексті жіноча краса сприймається як щось на кшталт місцевої принади, декорації. Терм *beauty* часто зустрічається як характеристика жінки, навіть якщо її зовнішній вигляд не має значення для того, яку роботу вона виконує. Окрім того, цей гендерно-маркований іменник часто супроводжується прикметниками на позначення певних фізичних особливостей, таких як колір волосся, шкіри та ін.

Краса є головним атрибутом зовнішності фемінінної жінки, на що вказує лексема *belle* (від франц. “*belle*” – красива). Словосполучення *the belle of the ball*, яке іноді все ще використовується на позначення жінки, на яку прикуті погляди всіх чоловіків у певному приміщенні, може також набувати відтінку іронії стосовно її прагнення видаватися іншим занадто ідеалізованою.

Французьке походження має й досить широко вживане словосполучення *femme fatale* у значенні «красива спокусниця». Вираз бере свій початок від французького *femme fatale* («фатальна жінка»); цей стереотип сприйняття красивої жінки побутував протягом усього XX ст. та знайшов відображення у багатьох творах мистецтва і культури. Номінація *femme fatale* окреслює образ жінки, яку чоловіки одночасно хочуть і зневажають або бояться, оскільки не можуть впоратися, і яка, таким чином, є фатальною для них.

Семантика проаналізованих лексичних одиниць свідчить про той факт, що гендерні стандарти заохочують жінок дбати про привабливу зовнішність (часто понад інші якості).

Часто зовнішні параметри жінки порівнюють із різноманітними персонажами сучасної та/або класичної культури, як наприклад,

у номінації *Barbie doll* або *Barbie*. Однак у цьому випадку лексеми не лише описують красиву лялько-подібну зовнішність жінки, але й імплікують характеристику її інтелекту та поведінки: *Barbie doll* – це, відповідно до словникової дефініції, приваблива жінка, яку вважають пустоголовою або м'якою та конформістською.

Такий іменниковий епітет на позначення жіночої рольової моделі поведінки походить від торгової назви ляльок “Mattell Corporation”, які традиційно мали вигляд блакитноокої, білявої ляльки, відомої своїм втіленням гламуру та традиційної жіночності. Найменування *Barbie* переважно позначає красиву дівчину або молоду жінку, яка поводить себе легковажно.

Окрім безпосередньої прив'язки до образу конкретної ляльки, у сучасній англійській мові наявне просте найменування *doll*, яке часто інтерпретується як зневажливе або образливе. Відповідно до словникових дефініцій, лексема *doll* з кінця XVIII ст. позначала гарну дівчину чи жінку, особливо ту, на яку дивляться як на пустоголову прикрасу (вона не повинна вміти говорити чи щось робити), а також будь-яку жінку, яка є стильною, жвавою або пікантною, або ж просто молоду жінку з дитячими рисами обличчя. Той факт, що зазначена лексема вживалася на позначення дитячої іграшки (вперше зафіксоване в цьому значенні на початку XVIII ст.), свідчить про те, що чоловіки сприймають жінок, особливо молодих і привабливих, як іграшки.

У сучасній англійській мові наявна й інша узагальнена жіноча номінація, яка описує фемінінну жінку – *Betty*, *Bettyfuss*. Ця зменшувана форма від *Bet*, аббревіатура від *Elizabeth*. Як стверджує Оксфордський словник англійської мови, це жіноче домашнє ім'я, колись модне, тепер часто використовується у сленгу для позначення молодої жінки, яка вважається привабливою або сексуальною, особливо серед молодих чоловіків, які сприймають жінку як сексуальний об'єкт.

Загалом, жіноча сексуальність часто стає предметом обговорення, іноді завуальованого, про що свідчить значний корпус гендерно-маркованої лексики в сучасній англійській мові. Наприклад, словники фіксують сленгове значення слів *beef* / *beefcake*. У XVIII ст. ці лексеми асоціювалися із вульгарним посиланням на жіночі, а пізніше, й чоловічі геніталії. У сучасному ж контексті лексеми *beef* / *beefcake* уживаються на позначення привабливої жінки або будь-якої жінки, яка розглядається як джерело сексуального задоволення, включаючи повію.

Жіноча сексуальність, тісно пов'язана з красою, виражається й через інші емотивно та змістовно-забарвлені лексичні одиниці сучасної англійської мови. Проаналізуємо приклади.

Biscuit / *biscuit bitch* / *biscuit eater* – американізм, який виник у XIX ст. та позначає молоду жінку, яку розглядають як сексуальний об'єкт;

Bombshell – лексема на позначення приголомшливо сексуальної жінки або жінки з вибуховою енергією, особливо поширена у 1930–1950-х рр. XX ст., коли такі голлівудські суперзірки, як Джин Харлоу та Мерилін Монро були відомі як “*blonde bombshells*”. Це словосполучення часто зустрічається в таблоїдах і підсилюється прийомом алітерації, як-от “*bleached bombshell*”, “*busty bombshell*” та “*bombshell bimbo*”, а також “*blonde bombshell*” або як “*airhead bombshell*”.

Cake – вживається на позначення молодії, сексуально привабливої жінки;

Cookie – ще одна «харчова» метафора на позначення жінки, синонімічна *biscuit* або *cake*. Лексема *cookie* описує молоду, гарну особу іншої статі, зазвичай – жінки, натякаючи на її «солодкість», себто – привабливість, сексуальність. У лесбійському співтоваристві, натякаючи на традиційну жіночність, слово *cookie* може стосуватися лесбійської партнерки, яка, як вважається, відіграє «пасивну», «жіночу» роль у стосунках. Лексема *cookie* часто використовується у словосполученні *tough cookie*, вказуючи на жіночу наполегливість, розкутість.

Canary – ще одна досить принизлива «пташина» метафора для позначення дівчини чи жінки, адже канарки зазвичай вважаються гарними, кволими та одомашненими. У сленгу музичної індустрії слово *canary* також відноситься до жінки-вокалістки. Ця лексема також може використовуватися у значенні повії чи коханки.

Daisy/daisy chain – може позначати гарну молоду жінку, іноді – з іронічним відтінком.

Наведені лексичні одиниці сучасної англійської мови мають, переважно, позитивну оцінку жіночої зовнішності, коли відтворюється власне образ фемінінної жінки. При цьому, часто ця позитивна оцінка межує зі зневажливістю, особливо, коли йдеться про сексуальність жінки. Зовнішність гетеросексуальної, фемінінної жінки часто об’єктивується, сприймається як принада, краса, товар.

Та окрім таких умовно позитивних характеристик зовнішності жінки фемінінної, до слоту «Зовнішність» входять і номінації із негативною аксіологічною складовою. Здебільшого, це лексеми, які використовувались або / та використовуються на позначення елементів та особливостей жіночої зовнішності, які не відповідають стандартам краси. Розглянемо приклади.

Bob, що є скороченням від словосполучення “*big ol’ bitch*” використовується для позначення надзвичайно повної жінки;

Brick shithouse – вираз, який зазвичай вважається вульгарним, означає велику, міцно збудовану жінку, особливо широку в талії;

Crone – жінка, яку вважають потворною, зів'ялою та старою, іноді, в алітераційному супроводі, “*cackling crone*”. Сама лексема *crone* походить від старофранцузького *carogne* (сварлива жінка) та, у свою чергу, можливо, з вульгарної латини (Vulgar Latin). Ця лексема часто використовувалася синонімічно до лексем *witch* або *hag*;

Horse – «аніمالістична» метафора із принизливими конотаціями, яка позначає непривабливу зовнішність, далеку від стандартів краси, хоча іноді може імплікувати жіночу сексуальність.

Загалом же, слот «Зовнішність» репрезентований такими лексичними одиницями: *Barbie doll, beauty, belle, biscuit, bombshell, bunny, cake, canary, cookie, daisy, flavor, flower, frame, ravishing, shapely, hammer, lollipop, mouse, muffin, peach, spice, tart, tomato*. На позначення негативної оцінки жіночої фемінінної зовнішності використовують такі лексеми як: *biffer (biff), big Bertha, bimbo, bob, brick shithouse, crone, frump, dowdy, hatchet, just another pretty face, scud, skag, skank, yeti*. Негативна оцінка може стосуватися як жіночої зовнішності, яка вважається неконвенційною, не привабливою, так і, навпаки, привабливої, проте з імплікацією принизливої, образливої для жінки її об'єктивацією.

Більшість із розглянутих лексичних маркерів жіночої зовнішності мають імпліцитний характер, тобто вони не вказують на жіночу стать напряду. Наприклад, лексеми *bombshell, bunny, cake, canary, cookie* є метафорами на позначення жінки та певних її характеристик, більшість із таких найменувань мають своє головне значення, яке ніяк не стосується жінки – це номінації тварин, квітів, продуктів харчування чи страв та ін. Указівка на жінку для цих лексем є другорядним значенням, яке можна віднайти, здебільшого, лише у словниках сленгу та/або жаргону. Натомість, експліцитними маркерами жіночої гендерної ідентичності серед розглянутих лексем та словосполучень є, наприклад, такі: *Barbie doll, big Bertha*. Жіночі імена, що входять до складу цих словосполучень, роблять їх більш експліцитними у вираженні жіночої гендерної ідентичності.

Слот «Рольові особливості поведінки». Як показав аналіз, більшість лексичних маркерів слоту «Рольові особливості поведінки» на позначення жіночої гендерної ідентичності містять у собі негативну оцінку. До деякої міри, це відображає той суспільний тиск, якому піддаються жінки та втілює у собі важелі впливу на жінок через осуд тих чи інших особливостей їх поведінки.

Наприклад, жінок значно частіше засуджують за надто розкуту, свободолюбну поведінку, особливо у статевому житті. Це імпліцитно (опосередковано) відображено у наступних лексичних одиницях.

Alley cat – особа, яка має погану репутацію. Здебільшого, таке найменування використовують саме на адресу жінки, яка вештається міськими вулицями або завулками, наче кішка. Така поведінка вважається неприйнятною для жінки і засуджується суспільством. Особливо це найменування використовується щодо жінки, яка живе безладним статевим життям. Окрім того, у британському сленговому лексиконі вислів *alley cat* означає позашлюбну дитину, натякаючи на погану поведінку матері;

Bat – лексема вказує на жінку-повію, яка тиняється вулицями вночі в пошуках клієнтів. Цей сленговий вираз побудований на порівнянні такої жінки з кажаном, адже більшість видів кажанів шукають їжу вночі. Окрім того, так називають будь-яку жінку з поганою репутацією. У ХХ ст. ця лексема набула також додаткового значення і стала означати жінку, яку вважали складною за характером або сварливою, зазвичай середнього або старшого віку. У цьому значенні подана лексема часто вживається у словосполученні *old bat*;

Fox, foxy – лисиця у цьому випадку виступає як ключовий образ анімалістичної метафори, що позначає людину, яку вважають хитрою (“*sly like a fox*”) або ж сексуальною чи зухвалою молодою жінкою (вона також може бути розумною). Цей вислів може мати й позитивне значення, однак частіше використовується у негативному сенсі, у якості докору за надмірну хитрість та продуманість.

Жіночий розум, прагнення до раціоналізації набувають негативної оцінки й у наступному словосполученні, де маркер гендерної ідентичності наявний вже експліцитно: *calculating female* – у цьому вислові актуалізується існуючий суспільний стереотип, який полягає у приписуванні жінкам тільки їм властивих хитрощів, схильності до надмірної продуманості. Окрім того, в сучасній англійській мові наявний синонімічний за значенням, однак імпліцитний за семантикою, вираз *gold digger*.

Окрім сексуальної розкнутості, хитрості та розуму, жіноча поведінка отримує негативну оцінку, якщо вона суперечить стереотипному уявленню про те, що жіночність, фемінінність безпосередньо асоціюється зі скромністю та добротою. Розглянемо лексичні засоби з негативною конотацією на позначення рольових особливостей поведінки фемінінної жінки.

Ball and chain – сленговий вираз ХХ ст. означає дружину або подругу чоловіка (особливо ту, яка наполягає на одруженні з ним), яка вважалася стримуючою або владною. Цей вислів відображає культурний наголос на так званому праві чоловіків обурюватися обмеженням, накладеним жінками, для здійснення своїх свобод. При цьому така владна жінка представлена як неживий предмет, тобто принизливо уречевлюється.

Характерно, що в англійській мові немає аналогічного виразу, який описував би чоловіка як обтяжливий тягар для жінки.

Barracuda – ця метафора означає жінку, яка більш агресивна чи наполеглива, ніж це схвалює суспільство. Номінація походить від назви тепловодної риби, яка має великий рот з безліччю гострих зубів. Таке порівняння містить виключно негативну конотацію, виражаючи осуд жіночої поведінки, яка не конвенційна та не підпадає під загальноприйняті гендерні стереотипи.

На противагу лексичним одиницям на позначення рольових особливостей фемінінної жінки, які мають негативну оцінку поведінки як неконвенційної та неприйнятної згідно з суспільними нормами, в сучасній англійській мові наявні й приклади позитивної оцінки жіночої поведінки. Наприклад, прикметник *vivacious* використовується для характеристики жвавої жінки. Ця лексема може бути замінена синонімічними прикметниками *lively, spirited*. Бути жвавою ораторкою або гостинною господинею вважається традиційно цінною рисою жінок у суспільстві.

Утім, навіть позитивні, конвенційні риси жінки можуть засуджуватися та висміюватися суспільством, наприклад: *goody two-shoes* – цей вираз уживається на позначення молодої особи, яка вважається занадто доброчесною. Хоча, в цілому, цей вислів використовувався як для характеристики поведінки чоловіків, так і жінок, протягом тривалого часу він має виключно «жіноче» значення. Номінація *goody two-shoes* зазвичай використовується з відтінком глузування або презирства, імплікуючи цнотливість і часто лицемірство. Відповідно, жінка відчуває надзвичайний тиск з боку суспільства стосовно своєї поведінки, адже навіть доброчесні її риси можуть піддаватися осуду та висміюванню, що створює додаткові соціальні важелі впливу та відображає складне становище жінок у соціумі.

Однією із загальноприйнятих у суспільстві рольових моделей жіночої поведінки є роль хранительки сімейного вогнища. Цей стиль життя жінки відображено у наступних лексичних одиницях.

Apron, apron strings – «фартух», як імпліцитне, опосередковане посилання на жінку, оскільки фартух є різновидом одягу, який стереотипно пов'язує жінок із кухонними справами. Ця лексема використовувалася в сленговому значенні переважно на початку ХХ ст. В англійській мові також існує висловлювання на позначення молодого чоловіка, який перебуває під домінуванням своєї матері або дружини: *“tied to his mother's/wife's apron strings”*. У той же час, у суспільстві вважається, що бути прислужником жінки є культурно неприйнятною роллю для чоловіка.

Aunt Tom, Aunt Thomasina – із середини 1900-х рр. вислів *Aunt Tom* було зневажливим найменуванням жінки, яка не підтримує цілі фемінізму, і тому її вважають слухняною по відношенню до чоловіків. Це поняття є аналогічним вислову *Uncle Tom*, афро-американському лайливому виразу, що описує підлеглого темношкірого чоловіка, з роману 1852 р. «Хатина дядька Тома» Г. Бічер-Стоу. Споріднений вислів *Aunt Thomasina* використовувався на позначення чорної жінки, яка прислужує білим людям або пристосовується до білого суспільства.

Frump – ця лексема вживалася на позначення людини, яку вважають занадто стриманою або неохайною, особливо непривабливою, старомодною жінки.

Honest woman – вираз, що вживають на позначення жінки, яка була «належним чином» заміжня до того, як мала сексуальні стосунки з чоловіком і до того, як завагітніла. Вислів “*make an honest woman of her*” означає «вийти заміж» та є кліше, що імплікує аморальність жінки, яка має сексуальні стосунки поза шлюбом. Факт існування такого вислову свідчить про подвійні стандарти суспільства стосовно гендерної рівності, адже не існує еквівалентного виразу на позначення чоловіка з подібною шлюбною історією.

Jade – має значення вільної, сексуально розкутої жінки.

Welfare mother – епітет стереотипно представляє жінку, яка отримує соціальні гроші від соціальних виплат, як ліниву, залежну та безладну людину. Також цей вислів імплікує той факт, що така людина обманює систему. Жінка, номінована подібним чином (*the welfare mother*), може сприйматися як така, якій бракує ініціативи, характеру та інших так званих основних американських чеснот.

Snow white – найменування молодій жінки з натяком на її дівочу чесноту. Це поняття може вживатися жартівливо чи іронічно.

Murphy Brown mom – така номінація використовується для характеристики самотньої жінки, яка відмовилася вступати у шлюб, приділяє багато уваги своїй професії, але все ще прагне стати матір'ю. Цей вислів має лінгвокультурний потенціал, оскільки походить із телесеріалу 1980–90-х рр. «Мерфі Браун», у якому незаміжня жінка-професіонал народжує дитину та викликає на свою адресу осуд та критику з боку релігійних активістів. Відповідно, така номінація використовується також і як характеристика матері-одиначки, яка намагається поєднувати професію та виховання дитини.

Окрім тих маркувань рольових моделей поведінки жінки, які стосуються так чи інакше її ролі у сімейному житті, у родині, зустрічаються й лексеми, що позначають більш незалежний, розкутий стиль життя жінки, наприклад: *party girl* – словосполучення на

позначення молодой жінки, яка веде безладне сексуальне життя. Іноді ця номінація використовується також як евфемізм для позначення повії.

Одним із важливих елементів життя жінки та, відповідно, її гендерної ідентичності, є материнство та ставлення до дітей. Знаходимо наступні словникові дефініції лексем на позначення материнської ролі жінки.

Breeder – так називають людину, яка має намір народити якомога більше дітей, та яка вступає у сексуальні стосунки з метою діто-народження. Хоча сама номінація з'явилася давно і мала різні значення, у 1980-х рр. вона почала використовуватися гомосексуалістами по відношенню до гетеросексуалів, тобто людей, які зазвичай зацікавлені в продовженні роду, особливо коли вони з ентузіазмом ставляться до цієї справи. У цьому контексті ця лексема набуває іронічної конотації.

Окрім того, лексема *breeder* може використовуватися і як негативна характеристика багатодітної жінки попри те, що саме материнство стереотипно вважається основним «покликанням» жінки. Негативна оцінка такого ставлення жінки до своєї материнської ролі побудована, часто, на упередженому ставленні до жінок, схильності суспільства засуджувати жіночий вибір як традиційний (відповідний гендерним стереотипам), так і альтернативний.

Ще однією подібною лексемою, яка виражає негативне ставлення до виконання жінкою її материнської ролі, є лексема *mollycoddle*, яка розкриває таку характеристику поведінки жінки, як вияв надмірної опіки чи невиправданої турботи, особливо це стосується жінки-матері. Окрім того, ця лексема часто використовується по відношенню до дитини, особливо хлопчика, а також до дорослого чоловіка, якого надмірно пестять та опікають. Функціонує ця лексема у формі іменника або прикметника: *mollycoddle* / *mollycoddled*.

Також використовується слово *momism*, яке означає домінування матері над своїми дітьми та їхнє поклоніння їй. Зокрема, вважається, що проблемною є жіноча поведінка, яка полягає у схильності до надлишкової опіки над дітьми (“*maternal overprotection*”). При цьому часто лексема *momism* вживається у словниках та психологічній літературі не стільки як маркер психічного та психологічного неблагополуччя самої жінки-матері, скільки як звинувачення на її адресу в тому, що вона виростила «неповноцінного» у розумінні суспільства чоловіка, який через гіперопіку матері володіє недостатньою маскуліністю.

Відповідно, слот «Рольові особливості поведінки» у структурі загального фрейму містить, здебільшого, мовні засоби імпліцитного вираження, переважно, негативної та, рідше, позитивної оцінки жіночої поведінки. Негативно оцінюються будь-які варіанти жіночої поведінки, які йдуть у розріз зі стереотипним уявленням суспільства, позитивно ж оцінюються ті риси жіночої поведінки, які суспільством

схвалюються – наприклад, гостинність, хазяйновитість, привітність, скромність. Також зазначений слот представлений лексемами на позначення різноманітних рольових моделей поведінки жінки у суспільстві – від добродісної матері родини та хранительки домашнього вогнища, до постійної відвідувачки вечірок. Все це відображає розповсюджені моделі жіночої поведінки та, у більшості випадків, оцінку таких поведінкових паттернів з боку суспільства – у більшості випадків досліджені лексеми містять негативну імпліцитну оцінку. Ставлення до дітей переважно представлене лексикою, яка містить негативну оцінку материнської поведінки та її ставлення до дітей, та позначає гіперопіку. Водночас, засуджується і недостатня опіка матері над своїми дітьми. Для позначення жінки, яка недостатньо піклується про дітей і через це отримує осуд суспільства використовуються наступні лексеми: *runaway mom*, *neglecting mother*, *long-distance mother*, *absent mother*, *AWOL-mother*, які мають експліцитний характер вираження.

Загалом, слот «Рольові особливості поведінки» репрезентує соціальний статус жінки, її місце у суспільстві.

Слот «Вік». Зазначений слот представлений лексемами-маркерами на позначення гендерної ідентичності жінки відповідно до її віку – молодого, зрілого чи похилого. Розглянемо деякі словникові статті, які вказують на вікові особливості жінок.

Fluff, a bit of/a piece of fluff – стереотипізована назва молодої жінки або молодих жінок загалом.

Harridan – жінка, яку сприймають як стару і докірливу, норовливу. Вважається, що ця лексема походить від французької “*haridelle*”, що має значення «старий кінь». Протягом сторіччя значення цієї номінації трансформувалося: відбувся семантичний зсув від позначення жінки, яку вважали негідною чи старою та дурною, до позначення жінки злої, настирливої та загалом неприємної.

Squaw – позначає жінку, найменування індіанської чи інuitської жінки або дружини, при цьому лексема імплікує старість та непривабливість із сексуальної точки зору. Відповідно до чоловічого сприйняття такої жінки, вона підходить лише для приготування їжі, прибирання. У багатьох відношеннях *squaw* є протилежністю чоловічого типу “*brave*” та зворотного боку образу молодої та привабливої індіанки – “*Indian princess*”.

Jailbait – з початку XX століття дівчина, що не досягла повноліття (віку згоди) для вступу в статевий акт. Її вважають настільки небезпечною, що навіть флірт із нею може призвести до ув’язнення чоловіка.

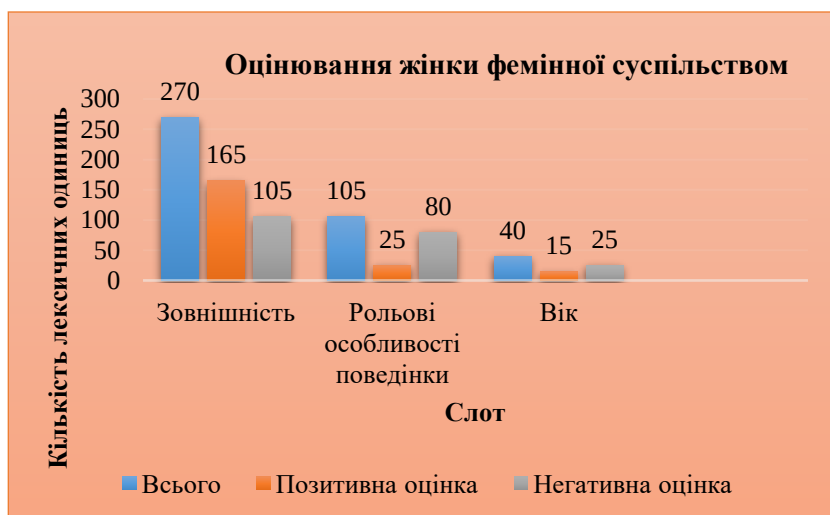
Chippy, chippie – натякає на молодість, недосвідченість і вразливість, особливо жінки. Лексема *chippy*, переважно з середини XIX до початку XX століття позначає молоду особу або новачка.

Chicken – ще одна метафора з декількома різними значеннями. З одного боку, вона натякає на молодість, дівочість, низький статус і вразливість. З іншого боку, лексема *chicken* позначає жінку, імплікуючи при цьому її слабкість або малоцінність;

Filly, nelly – обидві лексеми позначають молодість та мініатюрність.

Відповідно, вік також може слугувати маркером гендерної ідентичності жінки – молодість описується розглянутими лексемами як позитивна риса, тоді як старість асоціюється із незатребуваністю у чоловіків, часто – злим та неприємним, важким характером.

Аксіологію лексичних засобів на позначення жінки фемінінної у сучасній англійській мові можна представити за допомогою наступного графіку.

Жінка андрогінна. Гендерна ідентичність жінки не обмежена лише фемінінною, а також може бути маскулінною або андрогінною. Відповідно, фрейм, за допомогою якого ми моделюємо гендерну ідентичність жінки андрогінної, представлений слотами: 1) **Хто?** – жінка, 2) **Яка?** – андрогінна, 3) **Як виглядає?** – зовнішність (приваблива/потворна), 4) **Як себе поводить?** – (рольова поведінка). Для репрезентації цього типу гендерної жіночої ідентичності немає потреби виділяти окремо слоти «Зовнішність», «Вік», «Рольові особливості поведінки», оскільки усі слензіми, що їх наповнюють, актуалізують виключно стереотип про їх нетрадиційний вид орієнтації, що включає в себе поведінку, гендерні ролі та опосередковано зовнішній вигляд. Звернемося до словникових дефініцій лексичних маркерів таких типів

жіночої гендерної ідентичності в англійській мові. Так, можна виокремити лексеми *androgyny*, *androgynе* (від лат. “androgynus” – «гермафродит»). Ця лексема походить від грецького кореня, що означає «чоловік і жінка». Семантика цього слова змінювалася протягом віків. Так, давні греки використовували слово “androgynos” на знак презирства до людини, яку вони вважали пасивним партнером у одностатевих стосунках. Андрогінність традиційно імплікувала гермафродитизм та сексуальну амбівалентність і співвідносилася із негативними образами в західній культурі.

Загалом, образ андрогінної жінки в англійській мові переважно виражений чоловічими характеристиками (зовнішність, поведінка андрогінної жінки більш маскулінна), а також маркером бісексуальності, оскільки саме представниці лесбійської спільноти володіють атрибутами маскуліної зовнішності та поведінки, а тому сприйняття суспільством образу андрогінної жінки базується на поєднанні жіночої статі та маскуліних гендерних ознак.

Проте поняття андрогінності також набуло позитивного значення цілісності чи завершеності. Так, у деяких культурах андрогінність, поєднання рис обох статей навіть вважалася ідеальним станом людини. Андрогін, або андрогінна людина, – це та, якій властиві характеристики, що традиційно асоціюються як із чоловіком, так і з жінкою, як-от турботливість і агресивність одночасно. Андрогін також іноді визнається як такий, що має риси, які нелегко ідентифікувати за статтю, які не є ні чітко жіночими, ні чітко чоловічими.

З часом поняття андрогінності увійшло у розповсюдження для опису лесбійок або геїв, які виявляють як чоловіче, так і жіноче начало, тому їх важко класифікувати за статтю. Наприклад, андрогінні лесбійки – це ті жінки, які мають зовнішність, яка не є конкретно чоловічою чи жіночою, або жінки з певними чоловічими рисами тіла, які намагаються врівноважити цей імідж, одягаючись або поводячись традиційно жіночим способом.

Концепція андрогінності свого часу збентежила феміністок своєю силою кинути виклик загальноприйнятій сексуальній дуальності маскуліності/жіночності та уявленням про те, що ця подвійність є природною та незмінною. На сьогодні ж андрогінність є одним із прийнятих для західної культури типів гендерної ідентичності людини, що спирається на ідеологію гендерної різноманітності, коли дихотомія «чоловіче/жіноче» вже перестала бути єдиним прийнятним у суспільстві варіантом гендерної самоідентифікації особистості.

В англійській мові наявні специфічні лексичні засоби на позначення людей, які характеризуються трансгендерністю та андрогінністю. Наприклад, лексеми *cross-dresser*, *X-dresser* указують на людину, яка

одягається як представник іншої статі. Ця номінація здебільшого використовується тими, хто залучений до трансгендерної субкультури, при цьому така ідея «схрещування» двох статей лише зміцнює традиційне, жорстке уявлення про те, що існує лише дві статі та, відповідно, два гендери. Поняття *cross-dresser*, *X-dresser* найбільш точно застосовується до осіб, які вважають себе представниками однієї статі чи гендеру, але які носять одяг, який традиційно належить представникам іншої статі чи гендеру.

Для позначення жінки з гомосексуальною гендерною ідентичністю на психобіологічному рівні в англійській мові також використовується безліч сленгових слів та жаргонізмів. Розглянемо приклади.

Bluff – образливе найменування лесбійок у середині XX ст., суміш лексем “bitch” та “luff”;

Lady lover – сленгізм початку XX ст. для позначення лесбійок. Його використання поза межами лесбійської спільноти часто передбачає негативний підтекст або робить вислів відверто принизливим.

Gender bender; *gender blender*; *gender fuck* – технічною мовою, частина обладнання для зміни електричних вилок на протилежну (електричну) стать. Неофіційно, і з початку 1980-х років, це римоване, дещо емоційне, хоча зазвичай не зневажливе слово на позначення особи, яка наважується перетнути гендерні кордони, таким чином «згинаючи» правила поведінки, зовнішнього вигляду та вбрання чоловіків і жінок. Більш вульгарна і ворожа, але водночас грайлива номінація “gender fuck” позначає акт змішування чоловічого та жіночого одягу, зазвичай з метою створення відчуття розбрату та абсурду.

Sinful – використовується на позначення гомосексуалістів або інших осіб, чия сексуальна орієнтація чи гендерна поведінка не є традиційною, лексема з семантикою осуду, який спирається на релігійні догми.

Lipstick lesbian – лесбійка, «жіночна», зокрема, стильно одягнена та приваблива у традиційному жіночому образі. Ця номінація не обов’язково імплікує принизливе ставлення, але її можуть використовувати насмішливо ті, хто не схвалює подібний спосіб життя.

Більшість таких лексичних маркерів гендерної ідентичності жінки мають імпліцитний характер, оскільки не містять прямої вказівки на стать – жіночу або чоловічу. Експліцитними маркерами гендерної ідентичності виступають прямі найменування, такі як *female*, *androgynе*, *bisexual*. Водночас, такі лексеми, як *bluff*, *butch* та ін. виражають особливості гендерної ідентичності жінки опосередковано, імпліцитно.

Аксіологію лексичних засобів на позначення жінки андрогінної представлено наступним графіком.

Жінка маскулінна. Фрейм, за допомогою якого ми моделюємо гендерну ідентичність жінки маскулінної, представлений слотами: 1) Хто? – жінка, 2) Яка? –маскулінна, 3) Як виглядає? – зовнішність (приваблива/потворна), 5) Як себе поводить? – (рольова поведінка).

Ми не вважаємо за потрібне структурувати фрейм, що представляє гендерну ідентичність маскулінних жінок більш детально, оскільки майже кожна знайдена лексема на позначення жінок із такою гендерною ідентичністю, містить у своїй семантиці маркер “mannish”, “manlike”, який указує на «чоловікоподібну» поведінку таких жінок. Категорія «Вік» взагалі не має значення у цьому випадку і не є важелем для актуалізації гендерних стереотипів щодо маскулінних жінок.

До маскулінних жінок зазвичай відносять лесбійок, які беруть на себе усі чоловічі гендерно-стереотипні ролі, що проявляються як у побутовому, так і в їхньому особистому житті. Розглянемо деякі приклади.

Bulldagger – «чоловікоподібна» лесбійка або та, яка виконує домінуючу роль у сексуальній активності. Прототипом «нової жінки» на початку ХХ століття, яка вирішила бути незалежною, незаміжньою та пов’язаною з іншими жінками в міцних мережах підтримки, була «чоловікоподібна лесбійка» у фільмі Люсіль Боган “*B. D. [bulldagger]* Жіночий блюз».

Butch – «маскулінна», яка виконує «чоловічу» роль лесбійка або та, якій належить агресивна роль у сексуальній активності.

Bulldyke – ще одна провокаційна номінація, яка позначає лесбійку або будь-яку жінку, яку вважають «мужньою». Часто лексема виражає

зневажливе ставлення до такого типу жінок, що виникає через стереотипні уявлення про жіночість.

Crunchie – номінація типу лесбіянок. Crunchies, на відміну від lipsticks, характеризують менш модним стилем життя, більш агресивною манерою поведінки або утопічними ідеями. Лексема може використовуватися з імплікацією помірної насмішки серед тих лесбіянок, які не поділяють погляди тих, кого так ярликають.

Diesel; diesel dyke – лесбіянка, яку вважають жорсткою чи агресивною або має інші «чоловічі» риси. Стереотипною лесбіянкою, яку так називають, є коротко стриженою, одягнена в шкіру та взута у важке робоче взуття Doc Martens;

Marimacho – жінка, яку вважають чоловікоподібною лесбійкою, лексема походить від імені Марія по-іспанськи і слова “macho”, що означає «чоловік». Ще одна мексиканська або іспанська сленгова номінація на позначення лесбіянок – “*loca*”, що також має значення «божевільна».

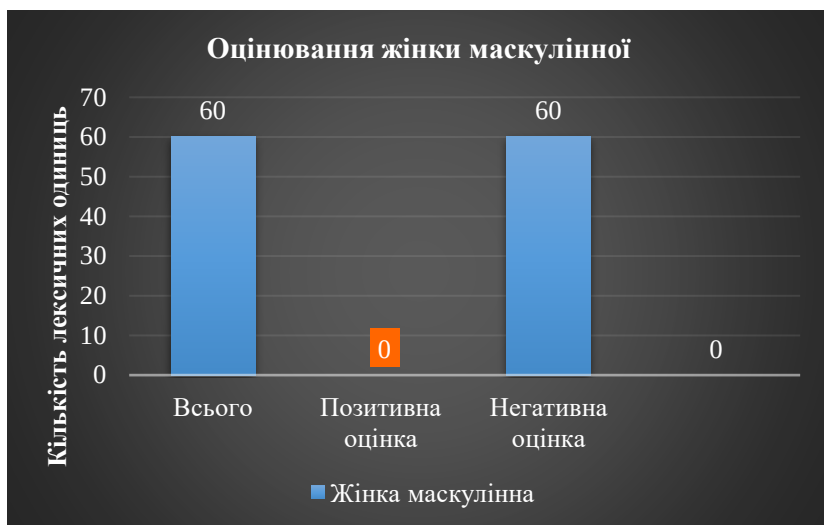
No-nuts – сленгова номінація, що означає «лесбійка». Ядерна лексема *nuts* – горіхи – сленгова і використовується на позначення чоловічих геніталій, без яких жінка може обходитися (або яка «поводиться так, ніби вони в неї є», тобто претендує на привілеї, які зазвичай надаються лише чоловікам). Ця номінація може бути жартівливою, але її часто використовують чоловіки з наміром принизити лесбійську сексуальну орієнтацію.

Sergeant; top sergeant – лексеми, що використовуються на позначення лесбіянок, натякаючи на стереотипне домінування або маскуліність; зазвичай мають принизливу конотацію, коли вживаються гетеросексуалами.

Tomboy – дівчина чи молода жінка з манерами, які натякають на хлоп'ячий характер. Спочатку це слово (у XVI столітті, коли воно означало «бурхливий» або «грубий») використовували на позначення хлопчиків (Том скорочено від Томас). Згодом його семантика кардинально змінилася, оскільки цю номінацію почали використовувати виключно по відношенню до дівчат.

Більшість сленгізмів на позначення жіночої маскуліності має суто експліцитний характер, головним чинником тиску на таких жінок виступає їх нетрадиційний вид поведінки, що включає в себе чоловічі манери, риси характеру, спосіб життя. Саме вони є експліцитними показниками їх відмінності від образу типової жінки.

Аксіологія лексичних засобів на позначення жінки маскуліної представлена наступним графіком.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено фреймовий аналіз вербальної репрезентації жіночої гендерної ідентичності у сучасній англійській мові. Було змодельовано структуру гендерної ідентичності жінки за такими ключовими параметрами: 1) приналежність до статі, яка виражається на біологічному рівні (жіноча / чоловіча) та на психобіологічному рівні (гетеросексуальний / гомосексуальний / бісексуальний / асексуальний); 2) тип гендерної ідентичності, а саме андрогінний жіночий, маскулінний жіночий, фемінінний жіночий типи; 3) соціальний статус / гендерні ролі (одружений(-а), неодружений(-а), розлучений(-а), удовець(удова) тощо); 4) тип конструювання гендеру (нормативний, маніпулятивний, креативний). Відповідно, фрейм, що структурує вербальну репрезентацію жіночої гендерної ідентичності у сучасній англійській мові, було представлено за допомогою таких слотів: 1) Хто? – жінка; 2) Яка? – фемінінна / маскулінна / андрогінна; 3) Якого віку? – молода / стара; 4) Як виглядає? – зовнішність (приваблива / потворна); 5) Як себе поводить? – (рольова поведінка), лексичне наповнення яких було проаналізовано за допомогою методу словникових дефініцій та компонентного аналізу.

До лексики, яка використовується на позначення гендерної ідентичності жінки в сучасній англійській мові, належить значна кількість сленгізмів, що характеризують жінку за критеріями її поведінки, зовнішності, віку. З'ясовано, що такі найменування, здебільшого, є аксіологічно забарвленими з домінуючою негативною оцінкою. Такої негативної оцінки набуває як не прийнятна у рамках стереотипного

уявлення про жіночність поведінка чи зовнішність (наприклад, сексуально розкута або надто вольова поведінка, неконвенційна зовнішність), так і загальноприйнята поведінка жінки, як от реалізація у ролі матері та домогосподарки, м'якість у спілкуванні та ін. Це вказує на високий рівень тиску на жінку в суспільстві, жорсткі соціальні вимоги до неї, які часто протирічать одна одній. Тип фемінінної жіночої ідентичності на лексичному рівні репрезентований здебільшого сленговими виразами з негативною оцінністю, часто зниженого регістру мови (жаргон, інвективи). Більшість маркерів гендерної ідентичності андрогінної жінки мають імпліцитний характер, оскільки вони не містять прямої вказівки на стать – жіночу або чоловічу. Більшість сленгізмів на позначення жіночої маскулінності носить суто експліцитний характер, головним чинником тиску на таких жінок виступає їх нетрадиційний вид поведінки, що включає в себе чоловічі манери, риси характеру, спосіб життя.

Перспективи наших подальших досліджень становить вивчення особливостей лінгвокогнітивні особливості функціонування гендерно-маркованої лексики у сучасних англомовних художніх та публіцистичних текстах.

АНОТАЦІЯ

У роботі йдеться про реалізацію гендерної ідентичності жінки в сучасній англійській мові. У запропонованому дослідженні поняття гендеру трактуємо не як бінарну категорію у її традиційному розумінні, а як небінарний феномен, що передбачає певні її варіації, андрогінність та маскулінність, зокрема. Відповідно, гендерна ідентичність розуміється нами як сукупність ідей, певних поведінкових моделей, цінностей, які визначають усвідомлення особою власної гендерної ідентичності, яка не обов'язково співвідносна із бінарною гендерною моделлю або гендерними стереотипами, що глибоко укорінені у певних етноспільнотах. Здійснено фреймовий аналіз вербальної репрезентації жіночої гендерної ідентичності у сучасній англійській мові шляхом моделювання структури гендерної ідентичності жінки за чотирма ключовими параметрами, які зазначають стать, тип гендерної ідентичності, соціальний статус та тип конструювання гендеру. Фрейм, що структурує вербальну репрезентацію жіночої гендерної ідентичності у сучасній англійській мові, було представлено за допомогою відповідних слотів, лексичне наповнення яких було проаналізовано за допомогою методу словникових дефініцій та компонентного аналізу. До лексики, яка використовується на позначення гендерної ідентичності жінки в сучасній англійській мові, належить значна кількість сленгізмів з негативною аксіологічною забарвленістю, що характеризують жінку за

критеріями її поведінки, зовнішності, віку. Лексична репрезентація гендерної ідентичності жінки в сучасній англійській мові свідчить про надзвичайно високий рівень тиску на жінку в суспільстві, жорсткі соціальні вимоги до неї, які часто протирічають одна одній.

Література

1. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків, Дрогобич : Коло, 2014. 470 с.
2. Malti-Douglas F. Encyclopedia of Sex and Gender. Volume 2. New York : The Gale Group, 2007. 869 p.
3. Eckert P. Language and Gender. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2003. 379 p.
4. Evans V. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh : Edinburgh University Press Ltd, 2007. 251 p.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Green R. Robert Stoller's Sex and Gender: 40 years on. Archives of Sexual Behavior. 2010. № 39 (6). P. 1457–1465.
7. Lakoff R. Language and woman's place. Language in Society. 2008. P. 45–79.
8. McKinlay A. Identities in Context. Individuals and Discourse in Action. Oxford : Wiley-Blackwell, 2011. 243 p.
9. Erikson E. Identity: Youth and crisis. New York : Norton, 1968.
10. Marcia J. E. Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 5. 1966. P. 551–558.
11. Luyckx K., Goossens L., Soenens B. Developmental Typologies of Identity Formation and Adjustment in Female Emerging Adults: A Latent Class Growth Analysis Approach. *Journal of Research on Adolescence*. № 18 (4). 2008. P. 595–619.
12. Meeus W., Iedema J., Vollebergh W. Identity Formation Re-revisited: A Rejoinder to Waterman on Developmental and Cross-Cultural Issues. *Developmental Review*. Vol. 19. Issue 4. 1999. P. 480–496
13. Bosma R. H., Nguyen T. D., Calumpang L. M., Carandang S. A. Gender action plans in the aquaculture value chain: what's missing? Vol. 11. Issue 4. 2019. P. 1297–1307.
14. Lorber J. and Farrell S. A. (eds.). The Social Construction of Gender. Newbury Park (CA) : Sage, 1991. 374 p.
15. Іванченко С. Багатовимірна модель гендера. Соціальна психологія. 2007. № 4. С. 157–173.

16. Кубриченко Т. В. Ідентичність особистості у гендерному вимірі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна*. 2012. Вип. 2 (2). С. 323–331.

17. Маслова Ю. П. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки. Серія Філологічна*. Острог : Вид-во НаУ Острозька академія, 2009. Вип. 12. С. 224–233.

18. Fillmore J. Ch. Form and Meaning in Language: Papers on Semantic Roles. Stanford : CSLI Publications, 2003. 311 p.

Information about the authors:

Bahatska Olena Viktorivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Linguodidactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

Barkova Yuliia Viktorivna,

Master degree Student

at the Department of English Philology and Linguodidactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

CO-EXISTANCE AND CO-INFLUENCE OF ENGLISH AND UKRAINIAN IN CANADA

Bondarenko V. O.

INTRODUCTION

In modern world of dynamic extension of cross-cultural relations, establishment of new forms of communication and tendency to creation of the global village, the study of the regional variants of the English language gains a special topicality. More and more linguists as well as the majority of the linguistic studios of the world focus their attention on the subject matter of regional and dialectical peculiarities of English in different countries, caused by its co-existence with local native languages. Moreover, the issue of co-influence between English and a local language seems to be mainstreamed for the purpose to comprehend and explain the modifications in both languages. Since English has become *lingua franca*, the interest to all the regions where there is an immediate contact between it and the native language inevitably grows and results into numerous linguistic and sociolinguistic researches.

Regarding the prospects of this linguistic field, in the present study we are making an attempt to dwell upon the problem of co-existence of the English and Ukrainian languages and cultures in Canada and to trace out the paramount consequences of their co-influence. We are outlining our main goal as the description of all lexical, grammatical and phonetic changes in both languages due to their constant and inescapable contact. Meanwhile, we aim at a brief overview of the historical background of the appearance of the Ukrainian language in Canada with its further immersion into the English-speaking surroundings. Within the range of our interest in this study is the dynamics of all the social and linguistic processes taking place in the Canadian society and having a direct reflection in the languages. To crown it all, we are striving to observe the modern tendencies of this co-existence and its impact on the linguistic statuses of both languages.

The present issue has been under a thorough investigation of scholars since the mid 50s of the past century. The early works are namely devoted to the description of the processes of establishment of Ukrainian in Canada (A. Royick, M. Marunchak, I. Gerus-Tarnavetska, R. Pendakur, V. Satzewich). Some profound works appeared in the late XX century and were devoted to the process of socialization of Ukrainian in Canada and analysis of introduction of numerous English lexical units into Ukrainian (O. Martynowych, P. Sekirin, J. Lehr, O. Subtelny, P. Yuzyk). Sufficient typological research findings by D. Struck and K. Hudyma greatly contributed to the

generalization of the major consequences of co-influence between two languages.

1. The brief history of the Ukrainian immigration to Canada and the introduction of the Ukrainian language in the English-speaking society

In a long run of the history Canada is known to be the second country in the world, after Ukraine namely, according to the number of Ukrainians living within its territory. The process of immigration of Ukrainians to Canada began in the late XIX century when land-hungry peasants from the western regions of Galicia and Bukovyna, which were under the Austrian rule that time, made their way across the Atlantic ocean in order to find freedom and start a better life. Wasyl Eleniak, Ivan Pillipiw are officially regarded to be the first Ukrainian immigrants to Canada, who left their native village in 1891 and proceeded to Hamburg City in Germany, where boarded a ship sailing to Canada. Having arrived, they started working at the farm in Manitoba province and within 3 years' time both of the first immigrants managed to make enough money to bring their families as well as some friends to Canada and the first Ukrainian settlement sprang. Their life was full of ordeals as they were going through hard work of herdsman before they succeeded to become prosperous farmers and were granted the Canadian citizenship.

Nevertheless, the massive immigration of Ukrainians to Canada did not start until 1896 when Dr. Joseph Oleskow, an agriculturist from Galicia had visited the western regions of Canada and claimed that homesteading and farming could be successfully carried on within those territories. Since then the immigrants began coming as families and in groups and made the first colonies of the Ukrainian immigrants in the Prairie Provinces. They settled in new territories under the Ukrainian names such as "Ukraina" or "Komarno", giving Ukrainian names "Sich", "Volya", "Mazepa", "Shevchenko" to schools, official establishments and churches. The bulk of newcomers was extensively enlarged by educated Ukrainians, who could not stand the political, economic and social injustice in the home county and tended to provide reforms, so many of them immigrated and were very helpful in educational, community or religious affairs within the newly-established settlements. In fact, they initiated the organization of the first Ukrainian schools, professional groups and trade unions, trying to preserve the authenticity of the immigrants, while adapting them to the realities of the new place of living and trying to learn and teach the basics of English.

The process of acquisition of the English language by the Ukrainians started rather slowly and was going through numerous hardships, but it was the beginning of a new era in the language situation of Canada¹. Being once

¹ Kukushkin V. From Peasants to Labourers: Ukrainian and Belarusan Immigration from the Russian Empire to Canada. McGill-Queen's University Press, 2007. P. 16.

the language of a small community of immigrants, Ukrainian started spreading rapidly among the newcomers, the number of whom grew year after year. Within a comparatively short period of time the colonies of the Ukrainians were confined to the Prairie region and on the demographic map of Canada of that time that spot may be marked as the massive settlement of the Ukrainians². Canada's democratic policy gave them an opportunity to use their own language and keep their home-country traditions and customs. On the other hand, living hand by hand with the non-Ukrainian neighbours dictated other rules and conditions, and the comprehension and usage of the English language was the major one.

As many Ukrainians, supported and inspired by their intellectual leaders, started taking interest outside farming and considered other professional fields as their further prospects, the topicality of the language question was inevitably growing. Being considerably limited in the sense of employment within the Ukrainian communities, the settlers were searching for new opportunities to get their children educated and professionally trained. They sent their children to the English schools and got the first specialists of the Ukrainian origin who were educated in Canada. Meanwhile, they were reluctant to lose their national identity, that's why both English and Ukrainian were strongly supported either in the professional sphere or in the everyday life³. A good example of such an attitude to both languages can be observed through the bilingual school system adopted in Manitoba province, under which English and another language, Ukrainian in particular, could be in the curriculum of public schools. It enabled the Ukrainian children to master two languages in professional way, and there are some data confirming that some Canadian children chose Ukrainian as their second language in those schools. In 1916 the bilingual schools were abolished and Ukrainian was included into the after-school optional courses, but the popularity of learning it did not decrease at all, moreover the classes were regularly attended and more and more new volunteers joined them. Moreover, special educational hostels were organized for the Ukrainian students, who get their major education at Canadian high schools, colleges and universities, but at the same time had an opportunity to master the major disciplines in the Ukrainian language. Quite often the curriculum of the Ukrainian courses was structured in an exact accordance with the curriculum of the English-speaking establishments. The Ukrainian establishments were called "institutes" and within a decade a network of them was founded in Edmonton, Winnipeg, Saskatoon cities.

² Martynowych O. Ukrainians in Canada. *The Formative Period, 1891–1924*. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1991. P. 37.

³ Makuch A., Popowycz I. *Encyclopedia of Ukraine: Index and Errata*. Canadian Institute of Ukrainian Studies., Edmonton, 2001. Vol. 5. P. 27.

Such a high demand for Ukrainian was determined, first of all, by the aspiration of the immigrants to preserve their national authenticity and identity among multi-national diversity of Canada, as the researchers L. Luciuk claims⁴. As a matter of fact, there existed a certain confusion about the Ukrainian settlers as they came from different parts of Ukraine and their claim for being regarded as a separate ethnic group in Canada could not be fulfilled since they lacked a definite level of homogeneity. The majority of them came from Galicia and Bukovyna, which used to be under the rule of the Austria-Hungarian Empire and in the early immigration records those comers were mentioned as Austrians. A later wave of newcomers started arriving from Kyiv City, central and even eastern parts of Ukraine and they got their names according to the places of their origin. In the meantime, their languages were full of dialectical peculiarities and regional features, their traditions and homemaking styles differed greatly, their ideas and desires about their further life in Canada were drastically influenced by the conditions of the past life.

The new life and desire to have a better future in a distant land stimulated their awareness and strive to assert themselves as a distinct ethnic group or entity with its own language, culture and national dignity⁵. They clearly understood that living in a foreign country would demand the knowledge of the local language, abiding the local laws and adaptation to the local lifestyle, but by all means they tended not to lose their own roots. Besides, establishing themselves as an identity, the Ukrainians gained confidence to become a part of the Canadian society and to actively participate in its life from the lowest positions to the level of the politics, diplomacy and, after all, government. There are some outstanding personalities in the Canadian history, who have achieved notable success in various spheres of social life and sciences and they are the representatives of the different waves of immigration from Ukraine or they are Ukrainians born to the families of those immigrants.

Actually, it was the first wave of immigration of Ukrainians to Canada (1891–1914) that managed to build a profound basis for the establishment of them as an ethnic group and for the creation of necessary conditions for life of the next generations of the immigrants⁶. At the same time they introduced their own language to the language situation of Canada and caused a certain degree of bilingualism within their own communities and further at some level outside their national group. Since the moment of their first interaction with the natives a long-lasting and significant process of co-existence and co-influence between English and Ukrainian in Canada has been in progress. It

⁴ Luciuk L., Hryniuk S. *Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity*. University of Toronto Press, 1991. P. 18.

⁵ Yuzyk P. *Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life*. Toronto, 1967. P. 82–83.

⁶ Subtelny O. *Ukrainians in North America: An Illustrated History*. University of Toronto Press, 1991.

is a historically-grounded linguistic process that reflects the periods of assimilation of different waves of the Ukrainian immigrants in Canada and, moreover, witnesses the transformations in Canadian English, caused by the presence of Ukrainian.

The second wave of immigration of the Ukrainians to Canada (1922–1939) turned out to be less numerous than the first one and counted around 70 000 people, who kept arriving from Galicia, Bukovyna and a few groups from Volyn. The majority of newcomers were peasants back home, some were just unqualified or partially qualified workers and their arrival to Canada was an attempt to find the necessary conditions for work on the land and develop farming. Their Ukrainian language reminded that of the first wave of immigration and could be described as an illiterate peasants' language impacted by the regional peculiarities and dialectisms. Many of the comers did not get even the basic schooling at home and hoped to fill the gaps in the new country; moreover, they hardly imagine what ordeals they would face in mastering both: more or less educated Ukrainian and basic English. Nevertheless, the significance of Ukrainian started diminishing as the new settlers immersed into the English-speaking surroundings as soon as they had arrived and due to the immediate interaction with the representatives of the first wave, who were more aware of the fact, that they could not do without English in the English-speaking country. According to some researchers, the Ukrainian language of the second wave of the immigrants preserved the traditions of the first wave, but its status was changing: it gradually stopped being the national and ethnic marker of identity and became more as a symbolic language that singled out Ukrainians among other language groups in Canada⁷.

In contrast to the first wave of immigrants, hundreds of Ukrainians of the second wave, especially the younger ones, could speak unaccented English and in order to be employed in the Canadian companies started changing, so to say anglicizing their original names. For example, **Horniatskiy** became **Horn**, **Chorniy** – **Black**, **Kowalchuk** – **Coval** and others. Many of them believed that hiding their ethnic identity would improve their social status and increase their employment opportunities, or even enable them to partake in the political and social life of Canada. However, there were those, who remained true to their origin and did not assimilate their names or even demonstrated their pride in being the representatives of the Ukrainian ethnic group. Such family names as **Romanyshyn** or **Havrylyshyn** remain unchanged up to the present and are quite known in the active circles of the Canadian social life.

⁷ Козачевська Л., Сидоренко О. Мова української діаспори як віддзеркалення мовної свідомості та мовної діяльності носіїв-білінгвів *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46(2). С. 144.

So, regarding the co-existence of Ukrainian and English during the second wave of the immigration it is worth mentioning the fact that the Ukrainians were more active and ideologically conscious and it was being reflected in their language policy. Persistent participation in social-political life of Canada conditioned their keen interest in acquisition of English for the purpose to found some Ukrainian-Canadian national political or social organizations such as Ukrainian Association of Farmers or Association of Ukrainian Democratic Youth. Meanwhile, some Ukrainian religious organization, such as Ukrainian Catholic Brotherhood (1932) or Ukrainian Independence League (1927) came into being during that period and marked a definite separation between the orthodox and catholic communities of Canada. No matter that quite often those organizations provided the Ukrainian-speaking policy, their inescapable interaction with the Canadian unions and communities of the same character predetermined the use of English.

The Ukrainian language of this wave kept the general first wave traditions, but its status was obviously changing: it started losing the position of the national and ethnic identity marker and acquired some symbolic features⁸, just the language differentiating Ukrainians as non-native speakers of English or other languages of Canada did. In other words, it was losing its functional component and was used in more or less general way. Such a situation was predetermined, first of all, by the ideology of the Ukrainians in the second wave, who became more active and conscious towards social and political life of Canada. Their motives and activities reflected the Ukrainian revolutionary trends in Europe and consequently resulted in the appearance of several Ukrainian-Canadian socio-political national organizations such as the pro-communist Ukrainian Labor-Farmer Temple Association (1924) that helped the unemployed to get some job opportunities. The conservative United Hetman Organization (1934) was founded to be opposed to the nationalistic republican Ukrainian National Federation of Canada (1932). As the immigrants of the second wave were demonstrating more concerns in the social life, some religious organizations came into being during that period, too. The most influential ones were the Ukrainian Self-Reliance League (1927) and the Ukrainian Catholic Brotherhood (1932), together with their women's and youth affiliates representing Orthodox and Catholic division within Ukrainian communities of Canada.

Under such an intensive participation of Ukrainians in social life of Canada the Ukrainian language itself remained the major means of communication and it continued undergoing certain socialization. While during the first wave some classical pieces of the Ukrainian literature were being translated into English, the second wave manifests the appearance of

⁸ Marunchak M. *The Ukrainian Canadians: History*. 2nd ed. Winnipeg and Ottawa, 1982. 546 p.

the Ukrainian publishing houses printing the immigrants' works. And just during the late 20s of the past century there was the first attempt to establish the organization of Ukrainian Canadian writers who had by that time completed a number of books in Ukrainian and English describing the destinies of immigrants. There were several books on Ukrainian Grammar and dictionaries as well as some English Grammar references with the Ukrainian interpretation. Among them "*Samouchok i Slovar*" ("**Self-study Guide and Dictionary**") gained a special popularity among learners of Ukrainian and English.

This period brought numerous mutual borrowings and the process of assimilation between two languages was taking place involving new and new spheres of social life. Just during the interwar period such Ukrainian words as *добродійка* (**dobrodijka** (a priest's wife), *лазничка* (**laznychka** (a washroom), *забава* (**zabava**), *СУМ* (**SUM**), *Пласт* (**Plast**), *Маланка* (**Malanka**) and many others came into use among bilingual youth⁹. On the other hand, Ukrainian welcomed a series of loanwords from English, e. g. *фарма* (**farm**), *генерація* (**generation**), *візитація* (**visitation**), *фамілія* (**family**), *партія* (**party**), *оказія* (**occasion**), *сеньйор* (**senior**), *атачмент* (**attachment**), *супервайзер* (**supervisor**), *konto* (**account**) etc. Numerous word combinations sounding more like a word-for-word translation of English ones became quite frequent in Ukrainian and the majority of them exist in the present-day Ukrainian in Canada. For instance, *виповнювати форму* (**to fill out a form**), *робити знімку* (**to take a photo**), *о 6 годині рано* (**at 6 a.m.**), *о 5 годині по обіді* (**at 5 p.m.**), *брати курс* (**to take a course**) in the meaning of **to major in smth.**, *брати автобус № 405* (**to take #405 Bus**) and others.

The third wave of immigration of Ukrainians to Canada (1946–1961) consisted mainly of the displaced people, the majority of whom were taken by the fascists to Germany for the forced work and used as labourers. The bigger part of those people were kept as war prisoners and had to do various hard works either in the German cities or in the countryside at the farmsteads. Originally from home those displaced people came from almost all parts of Ukraine and represented almost all social groups, though the majority of them were villagers. After the WWII their destiny was rather unfortunate: they could not return to their home country as the communist regime of Stalin considered them to be betrayers, no matter that they had been taken to Germany by force. The dictatorial system did not take into account any circumstances or details of their life situation and just sent to the work camps in Siberia for the rest of their lives those, who dared to return. Escaping such

⁹ Struk D. Between Ukish and Oblivion: The Ukrainian Language in Canada Today. *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia*. N. Y. : Nova Science Publishers, 2000. P. 71.

a notorious prospect, a large number of the displaced people were fleeing to the UK, Australia, South America, the USA or Canada. About 37 thousand of refugees arrive in Canada after the surrender of the fascist Germany and over 80 per cent of them were Ukrainians¹⁰.

This wave of newcomers turned out to be the most contributing in the concern of the Ukrainian language: they demonstrated the high level of national awareness; their language was more educated as they managed to refine it in some way while mixing up with Ukrainians from different regions. Moreover, living and working in Germany of that time provoked closeness and unity between total strangers as people were put in hard and frightening conditions. It all helped to enhance their comprehension of the national identity as well as of the importance of the national language. That is why, having come to Canada, they differed substantially from the representatives of the two first waves – their integration into the Canadian life was almost immediate and they were much quicker to pick up English and use Ukrainian at the same time. Many of them entered the English schools and simultaneously were getting some professional training, others managed to get employed and started mastering the language through their occupational activities.

Those were usually educated Ukrainians, a layer of the Ukrainian intelligentsia (in particular, about 2 thousand students, 1.2 thousand teachers and scientists, 400 engineers, 350 lawyers and 300 doctors) left and considered the USA or Canada as a temporary country of residence, although most of them never returned to Ukraine¹¹. There is also a significant number of people among immigrants who after the WWII were in the refugee camps and prisoners of war in Germany, Austria, Belgium, Great Britain. In general, after Germany was defeated, about 100,000 refugees from Ukraine moved to the USA and Canada. Owing to the large number of intelligentsia and scientists in the third wave of immigration, the Ukrainian political, public, cultural and religious life in the diaspora was developing quite intensively. According to some statistic data, among the immigrants there were 54.5 per cent of people with primary education, the number of Ukrainians with higher education reached 4.12 per cent, and 9 per cent of immigrants from Ukraine had special education). Consequently, this wave of immigrants contributed considerably to the foundation of the numerous Ukrainian schools and heritage centres, professional clubs, cultural centres and churches. Their desire to educate their children in Ukrainian and give them the chance to be the part of the national communities was extremely strong, but at the same

¹⁰ Kordan B. *Ukrainian Canadians and the Canada Census, 1981–1996*. Heritage Press, Toronto, 2000. P. 117.

¹¹ Слейко І. Передумови та особливості міграції українського населення до США. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2016. Вип. 39. С. 188.

time they could easily integrate into the English-speaking surroundings and realities. In our research we share the idea of the researcher Kh. Hudyma, who claims that this was the most advanced wave of immigrants that succeeded to enter the Canadian life and adapted to it in the best possible way¹². Most of the representatives of this wave gave a chance to get higher education to their children, assimilate in the Canadian communities and become highly-qualified professionals in various intellectual as well as working fields. Due to them the national heritage of the previous generations of the immigrants from Ukraine was preserved and handed down to the younger ones. Even nowadays, there are Ukrainian culture centres, Sunday schools for children or clubs for the senior citizens, that were founded by the third generation settlers and only due to their efforts some connections between the Ukrainian life standards and the English ones are still around.

In general, the third wave of immigration turned out to be the most beneficial for the establishment and advancement of the Ukrainian language and integrating it into the Canadian life. Owing to the professionals some universities opened Slavic departments which specialized in profound training in Ukrainian and provided qualified specialists who could afterwards organize Ukrainian schools of all levels. They put the Ukrainian press into the forefront of Canada's ethnic press and through the Canadian branches of the Ukrainian Free Academy of Sciences and Shevchenko Scientific Society they advanced the position of the Ukrainian literature, and culture correspondingly. The journalists among the newcomers successfully attempted to develop a number of Ukrainian radio stations throughout Canada and later launched a few Ukrainian TV programs, some of which are still functioning. It was the third wave who were actively building the Ukrainian churches and halls, cultural clubs, concert halls, seniors' homes, credit unions and establishing their position of Ukrainians as the ethnic group with its own language and culture. Due to a high proportion of highly-educated specialists they substantially increased the Ukrainian participation on academic, business and even governmental levels.

Consequently, the Ukrainians merged all spheres of Canadian life, but such a close co-existence and communication resulted in huge assimilation processes either in the language or in the national identity. The researcher M. Marunchak states that the assimilation impact caused enormous harm to the ethnic identity of Ukrainians in the official circles of Canada immediately through the language¹³. Those assimilation processes overwhelmed the Fourth

¹² Hudyma Kh. Ukrainian Language in Canada: From Prosperity to Extinction. *Working Papers of Linguistic Circle of University of Victoria*. University of Saskatchewan Press. 2011. P. 182.

¹³ Marunchak M. The Ukrainian Canadians: History. 2nd ed. Winnipeg and Ottawa, 1982. P. 231.

Wave of Immigration (1991 – present) and, in our view, have a tendency to survive and grow strong as long as two cultures co-exist within one territory. Thus, 36 % of Canadians recognized themselves as Ukrainians, though they do not use Ukrainian, even at home¹⁴.

After Ukraine's declaration of independence in 1991, immigration from Ukraine to Canada has steadily risen, to a point that, by right, can be regarded as the "Fourth Wave". By some estimation about 60,000 arrivals since 1991 entered the territory of Canada, but the so-called Fourth Wave of Ukrainians in Canada has been little-understood and certainly understudied. Meanwhile, it is worth mentioning as it drastically influences the standards of the life of Ukrainians in Canada and has a substantial reflection in both English and Ukrainian spoken by the newcomers. Viewing the situation in general, it would be correct to claim that this group of post-1991 immigrants from Ukraine are adapting to the local lifestyle and integrating into the pre-existing Ukrainian communities of Canada. But the subject-matter of the study of broader economic trajectories and settlement experiences of this group over the recent years, across different immigration categories, and in different geographical and sociocultural settings remains open.

As for the language situation with the representatives of the fourth wave of immigrants from Ukraine, it definitely differs from that of the previous generations. Among modern newcomers to Canada there is a high percentage of people, especially younger ones, who have University or college degrees and some level of professional training in scientific and applied fields. In accordance with the Ukrainian curriculum and standards of the higher education most of them demonstrate a pre-intermediate or an intermediate level of English and it enables them to find simpler ways to adjust to the living and working conditions in Canada. Within the immigration procedure the level of English proficiency is being estimated and the result is often taken into account during the further studying, professional training or employment.

Meanwhile, knowledge of English can seriously facilitate the initial period of accommodation of newcomers in the English-speaking environment and that's why most of new immigrants, having arrived in Canada, find contacts and connections with the natives, unlike the older generations of Ukrainians, who stuck immediately to the previously formed Ukrainian communities to get acquainted with the surroundings and to probe the situation¹⁵. That old way was helpful and it benefited the formation and reinforcement of the Ukrainian communities, at some moment it even led to the amalgamation of some of them, but later this tendency was on the decline and by now it has almost lost its meaning. The modern new comers either join their families on

¹⁴ Marunchak M. *The Ukrainian Canadians: History*. 2nd ed. Winnipeg and Ottawa, 1982. P. 232.

¹⁵ Satzewich V. *The Ukrainian Diaspora*. London. Routledge, 2002. P. 63.

arrival or just immerse into the English-speaking world and their connection with the Ukrainian communities is comparatively scarce or completely unavailable.

In the history of Ukrainian immigration to Canada the fourth wave is considered to be the largest, numbering around 180 thousand people¹⁶. Qualitatively, the structure of new immigrants is distinguished by their educational level, high mobility and the dynamic of economic growth. Despite a certain distancing of the newly arriving immigrants from the well-established Ukrainian communities of Canada the presence of the fourth wave increased the tendencies to preserve the Ukrainian language. The situation seems to be completely different from many other ethnic groups of Canada.

Generally speaking, the fourth wave complemented and strengthened the organized Ukrainian diaspora; they also formed a new community in those areas where previously there was no Ukrainian community. Regardless of the fact, that most of the new comers within the fourth wave have a definite orientation for the English realities of the Canadian life, they manage to keep the Ukrainian language within their families and newly-formed communities, but this is a great support to the availability of it within the existing communities of Ukrainians in Canada. Due to the high level of education of the representatives of the fourth wave some sociolinguists underline the dynamic processes of integration of Ukrainian and English. As the bigger part of the fourth wave was presented by the young people, their social connections and realisation in the educational and professional fields demand co-use of both languages. Moreover, the dynamics of migration of this wave in Canada for the purpose to find the better employment possibilities, on the one hand, and their constant travels back to Ukraine for the family reunion, on the other one, keep two languages updated and in constant use.

Nevertheless, the immigrants of the fourth wave, who moved to Canada after the decline of the former Soviet Union and the recognition of the independence of Ukraine, demonstrate profound native language skills and national consciousness. Many of them, especially those with the university degrees, come with reasonably fluent English and for them the process of assimilation takes place more quickly, avoiding some stages of socialization and integration into a new community. Since more than 50 % of newcomers are from "Greater Ukraine" (the central and eastern Ukraine)¹⁷ the Ukrainian language they are bringing is more or less of the literary standard, free of severe dialectical forms.

¹⁶ Isajiw W. Adaptation and Integration of new Immigrants: The Fourth Wave of Immigration from Ukraine in Canada, 1991–2001. *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalism, Past and Present*. Brill, Leiden Boston, 2010. P. 291.

¹⁷ Luciuk L., Hryniuk S. Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity. University of Toronto Press, 1991. P. 21.

Moreover, the new immigrants are interested in the Ukrainian matters of the diaspora, they strongly intend to pass on a sense of Ukrainian identity to their children by sending them to the Ukrainian schools and dance or singing lessons at the Ukrainian halls¹⁸. Doing this research, we attended some Ukrainian pavilions during fiesta week in Oshawa, ON and later ODUM Ukrainian summer camp for children in London, ON and we managed to observe what weighty attention is paid and what great efforts are made to the advancement of the Ukrainian culture, and the language in particular. Besides, newcomers are active participants of the Ukrainian organizations and they follow all the political and social events with keen interest. We happened to participate in the protestation against the attempt of the former Ukrainian president Yanukovich to introduce Russian as the second official language in Ukraine in July, 2012 held in front of the Ukrainian Consulate in Toronto. The majority of the rioters were new immigrants from GTA and Ontario and the spirit they were demonstrating gave evident proof of their national identity, of their genuine desire to preserve the language as the core of the national dignity.

Despite all this, at present time there is a certain decline in the use of Ukrainian and its future is under threat. It is mainly explained by the recognition of an independent Ukraine after which the language lost its function of being an identity marker either in Ukraine itself or in Canada as well¹⁹. Besides, with the inflow of new immigrants from the eastern parts of Ukraine to Canada, more and more frequent cases of “surzhyk” (Ukrainian-Russian mélange) use take place. Such a devastating tendency might be crucial for the Ukrainian language in Canada, as it once was and still is the language of eastern Ukraine. The alike phenomenon already exists between English and Ukrainian in Canada and some researchers call it “language switching”, consisting in the use or mixing of both languages in conversations between native speakers of two languages²⁰. With a sort of mock Ukrainians call it “*half-навніл*» or we came across its other colloquial names – “*kitchen language*” or “*kitchen Ukrainian*”. For instance, *Моя молодша донька вчителює в high school* or *Я маю ходити на therapy тричі на тиждень*.

¹⁸ Kordan B. Ukrainian Canadians and the Canada Census, 1981–1996. Heritage Press, Toronto, 2000. P. 119.

¹⁹ Struk D. Between Ukish and Oblivion: The Ukrainian Language in Canada Today. *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia*. N. Y. : Nova Science Publishers, 2000. P. 73.

²⁰ Козачевська Л., Сидоренко О. Мова української діаспори як віддзеркалення мовної свідомості та мовної діяльності носіїв-білінгвів *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46(2). С. 149.

2. Lexical, grammatical and phonetic co-impact between English and Ukrainian in Canada

Those were the general conditions and grounds of co-existence of English and Ukrainian in Canada, but our primary focus within the present study is to trace out the processes taking place in both languages caused by the immediate contacts between them. And we believe that it would be reasonable to observe all the lexical, grammatical and phonetic transformations entering both languages. The bilingual situation in Canada caused by the massive arrival of the Ukrainian language speakers during all waves of immigration had a predictable consequence. The co-influence of both languages was obvious and led to numerous loanwords or cases of assimilation of Ukrainian lexical units and speech patterns towards the English ones and vice versa. Such a tremendous tendency sprang as soon as the first settlers had come in and there was immediate contact with the English native speakers during the first wave of immigration or even upon the arrival of the first Ukrainians. And it started, in fact, with the translation and transliteration of Christian and family names of new-comers. As Prof. Yu. O. Zheluktenko states, the first settlers from Ukraine were dissatisfied with their Slavic names and tried to make them sound more like Anglo-Saxon one²¹. The primary reason for that was the attempt to increase their employment opportunities and to improve the position of their children among the local school-mates. For many this seemed to be unacceptable and they were against it, others kept using their original names at home, but for the official purposes they used their transliterated or translated names²².

So, as a result of this shift, we witness such names as **William** for *Василь*, **Philip** for *Пилип*, **Cyril** for *Кирило*, **Nicholas** for *Микола*, **Darlene** for *Одарка*, **Helen** for *Олена*, **Christina/Chritine/Christie** for *Христия* and many others. In the group of the Ukrainian family names translated into English there is an unswerving tendency to indicate no difference between the feminine and masculine forms of the same name. This is a strange tendency towards the Slavic languages with the gender-indicating inflections, while, some cases of translating the Christian names into English occurred. For instance, the female name *Любов* turned into **Love**, *Віра* became **Faith**, *Надія* – **Hope**. The western Ukrainian female name *Слава* (*Славка*) assimilated into English in two different ways: in some communities it was translated as **Glory**, but somewhere else it acquired a kind of its English equivalent **Sylvia**. So, *Ярема* became **Jeremy**, *Хома* – **Thomas**, *Іван* – **John**, *Степан* – **Stephen**, *Петро* – **Peter**, *Данило* – **Daniel**, *Михайло* – **Michael**.

²¹ Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. Київ : Наукова думка, 1990. С. 51.

²² Gerus-Tarnavetska I. The Canadization of the Ukrainian Language, New Soil and Old Roots. Ukrainian Experience in Canada. Winnipeg : University of Manitoba Press, 1990. P. 52.

Some were not replaced by the English equivalent, but the closest sounding variant for them was found: *William* for **Василь** or *Terry* for **Тарас**. The children of the first wave immigrants were born in Canada and the parents gave them the English names, but tried to find or even create the corresponding Ukrainian variants. In our study we happened to come across some quite specific names. For example, we heard the name **Деруся** or **Дируся** for *Darol*, **Каролька/Кароля** for *Carol*, **Іванка** for *Joana*, **Христя** for *Christine*, **Рузя** for *Rose*, **Славка** for *Sylvia*, **Володимир** for *Walter*.

Besides, retaining the English rule to have the same gender form of a family name for both spouses, names like *пані Терлецький* (**Mrs. Terletsky**), *пані Щуровський* (**Mrs. Schurowsky**), *пані Рудкін* (**Mrs. Rudkin**), *пані Бережний* (**Mrs. Bereznyy**), *пані Сімаговський* (**Mrs. Simachowsky**), *пані Самохін* (**Mrs. Samochin**), *пані Скобліковський* (**Mrs. Skoblikowsky**), *пані Яворський* (**Mrs. Jaworsky**) are quite frequent in the language. In our observation we came across numerous situations when the masculine forms for female family names were used by Canadian Ukrainians in their Ukrainian speech.

During the period of socialization in Canada and adopting the Ukrainian names in such a way that they would somehow fit in the system of English naming many Ukrainians used to follow the original tradition of mentioning their patronymics in official documents or sometimes in oral communication. As it is absolutely unimportant for English and the placing of the first and last names are rather strict in it sometimes there are cases of misunderstanding, or so-called “misperception” or confusion between the first and family names of Ukrainians in perception by non-Ukrainians. So, the Ukrainians immigrant, who used to be some government official back in his home country and used to be always addressed by his first name and patronymic, insisted on the same after he came to Canada. So, in some applications he used his full name *Petro Hryhorovych Malets* and was mistakenly registered as *Petro Hryhorovych* and later was addressed *Mr. Hryhorovych*, since the non-Ukrainians treated his patronymic as his last name, omitting his real last name – *Malets*.

Another, quite humorous case happened with the Ukrainian patronymic. An immigration service agent, who was born in Canada in the family of the second wave immigrants and whose command of Ukrainian was almost intermediate, was assisting an elderly lady from the Ukrainian immigrants with filling in the application form for her nephew, whom she was going to invite to Canada. The application was meant for the Immigration Section of the Canadian Embassy to Ukraine and it was both in English and Ukrainian. The Ukrainian section in the document required the patronymic of the invitee and the inviter had no idea what it was and the only thing she was aware of was that the invitee’s father was *Oleksandr*, namely she knew the colloquial

variant of the Ukrainian name *Oleksandr* – *Sashko*. So, following the patronymic-making rules of the Ukrainian language, they composed a patronymic for him – *Sashkovych*, using the name *Sashko* as the nominative literary form of his first name.

For some Ukrainian immigrants of the first and second waves of immigration the tradition of using patronymics has declined and they have completely accustomed to the usage of only the first and the family names²³. The representatives of the recent waves are more inclined to follow their home style of naming, but gradually they fall out of this habit too or at least resort to the more English way of using their patronymics as just an initial between the name and the surname.

Alongside the patronymics, some Ukrainians also tried to modify their surnames for a better fit into the English system. They either completely changed the surnames (full assimilation), e. g. **Schur Stewart** or omitted one or several syllables, so that a surname would resemble English, e. g. **Starytsky** became **Star**, **Pidverbetsky** – **Verbetsky**, **Smerechansky** – **Chansky**²⁴. On the contrary, there are those who prefer changing their family names to make them typically Ukrainian or even creating the ones that would reflect the Ukrainian realities. Within the Ukrainian communities it is possible to come across such family names as **Melnyk**, **Koval**, **Kalynko**, **Verba**, **Dnipro**, **Sirko**, **Zyma**, **Topolya** or the name **Kozak** is so frequent that it is on the list of parishioners in almost every Ukrainian church. Meanwhile, the original birth certificates issued back in Ukraine indicate completely different surnames. Such a tendency manifests the desire of the many to underline their national pride and to have the European background. Turning over the pages of the telephone books in some cities of Canada, one can find a high proportion of the Ukrainian family names and names of business listings of the Ukrainian origin. There are churches, culture centres, halls, lawyers' offices, real estate agencies, dental offices, heritage centres, souvenirs shops, funeral homes, cemeteries, seniors' clubs, books and music shops founded and owned by the representatives of the second or third waves of immigration and inherited by their younger successors.

The Ukrainian language brought by the immigrants considerably enriched English of the Canadian communities with numerous foreign words, names of public organizations, establishments, press. The majorities of those names were transliterated from Ukrainian into English and did not make much sense to the native speakers, but at the same time they were accepted as the official name not only by the representatives of the Ukrainian speaking communities

²³ Hudyma Kh. Ukrainian Language in Canada: From Prosperity to Extinction. *Working Papers of Linguistic Circle of University of Victoria*. University of Saskatchewan Press, 2011. P. 181.

²⁴ Ibid. P. 186.

of Canada, but also by the native Canadians. Among such proper names there are organizations **Chytnia prosvity** (Ukrainian reading association), **Samoosvita** (self-education group of Ukrainians), **Samopomich** (mutual aid society) as well as the titles of periodicals: **Literaturno-naukovy Visnyk** (literary-scientific herald), **Dzvin** (sociocultural magazine), **Borotba** (political periodical), **Zemlia i Volia** (economic magazine) and others. Quite often those names were hard to remember or to spell for the non-Ukrainian speakers, but they were accepted and well-respected in the Canadian democratic society.

Another relevant feature of introducing Ukrainian notions into English-speaking surroundings in Canada was naming public organizations, institutions and communities after outstanding historical Ukrainian personalities. Here we can mention **Taras Shevchenko Self-education Association**, **Mykhailo Hrushevsky Students' Community**, **Mykhailo Drahomanov Literary Society**, **Ivan Franko Literary Society**, **Volodymyr Vynnychenko Drama Society**, **Maria Zankowetska Drama Society**, **Marko Kropywnytsky Drama Circle** and others. Owing to their activities a number of the Ukrainian literary works were translated into English, several drama pieces were staged in the Ukrainian communities as well as in other places and even Canadian theatres. The drama works that gained special popularity in the English-speaking communities were the plays "**Verkhovyntsi**" ("The Highlanders"), "**The Stolen Happiness**" by Ivan Franko and "**Nazar Stodolia**" by Taras Shevchenko.

In fact, the beginning of Ukrainian immigration to Canada gave rise to various co-influencing processes between both English and Ukrainian and at some point caused such a mixture of two languages that there appeared a new hybrid language called "Ukish" by Prof. D. Struk²⁵. The term was coined as a blending of two languages, Ukrainian and English, and it reflects the constant tendency of assimilation between them on lexical, grammatical and phonetic levels. Ukish was born as an accent during the first wave of immigration, but it grew into a sort of hybrid language later, during further immigration process. In some scientific research, Ukish is even viewed in two forms: the classical (in speech of the two first waves of immigration) and later form, we would call it modern (used by the immigrants who arrived in Canada after WWII and other later waves).

According to the researcher P. Sekirin, the influence of English and of other social factors on the Ukrainian community has caused language change primarily because the Ukrainian language brought to Canada was far from the

²⁵ Struk D. Between Ukish and Oblivion: The Ukrainian Language in Canada Today. *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia*. N. Y. : Nova Science Publishers. 2000. P. 71.

literary norm²⁶. A profound classification of allomorphic features of Standard Ukrainian and Canadian Ukrainian was offered by the researcher Kh. Hudyma, who singled out the following: 1) Canadian Ukrainian originates from south-western dialect of standard Ukrainian and has numerous borrowings from Polish, Romanian and other neighbouring languages; 2) there are far fewer Russian borrowings into Canadian Ukrainian than into Standard Ukrainian; 3) there is dominating influence of English and other Canadian languages over Ukrainian²⁷. These types demonstrate the spread and amalgamation of regional variants of the Ukrainian language within the communities in Canada and later it made the background for the generalized language spoken by the Ukrainian diaspora.

As a matter of fact, the first immigrants brought the Ukrainian language as the major means of the ethnic and national identity and established it as the Canadian variant for all the further waves of immigration, but the linguistic and social statuses of Ukrainian in Canada changed several times throughout its history. In conditions of such intensive processes of integration into all spheres of Canadian life the native language of the immigrants was changing its social and linguistic statuses gradually returning its previous position – the language of the ethnic identity and losing its symbolic features, relevant for the second group of the immigrants. And it was during the third wave when the notion “ethnic language” was replaced by the term “heritage language”²⁸. Though, in the view of Prof. Yu. Zhuktenko, identity is the only remaining thing in case if neither a language nor culture is preserved²⁹, which is rather disputable. Meanwhile, Ukrainian as a heritage language continued getting assimilated with quite powerful influence of Canadian English.

Numerous lexical, grammatical and phonetic units of English persistently intruded the living body of Ukrainian spoken in Canada. The researcher A. Royick managed to collect numerous samples of morphological intrusions into Ukrainian, when the English lexemes undergo the Ukrainian declensions, e. g. *на бек ярді* (**in backyard**), *по тарбичах* (**on garbages**), *перед Крісмасом* (**before Christmas**), *в селері* (**in cellar**), *кукіси* (**cookies**), and

²⁶ Sekirin P. Endangered Dialect: Sociolinguistic Study of the Ukrainian Language in Canada, Sociolinguistic Studies and Language Planning. *Proceedings of the XVIth annual meeting of the Atlantic provinces linguistic association*. Ottawa, 1994. P. 81.

²⁷ Hudyma Kh. Ukrainian Language in Canada: From Prosperity to Extinction. *Working Papers of Linguistic Circle of University of Victoria*. University of Saskatchewan Press, 2011. P. 184.

²⁸ Козачевська Л., Сидоренко О. Мова української діаспори як віддзеркалення мовної свідомості та мовної діяльності носіїв-білінгвів *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46(2). С. 144.

²⁹ Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. Київ : Наукова думка, 1990. С. 50.

many others³⁰. In our study we observed the tendency of inflecting Canadian proper name **Toronto** according to the Ukrainian declension rule: *у Торонті, за Торонтом, біля Торонта*. Conversely, among the third group representatives bilingualism is quite evident through the borrowing of English original forms into Ukrainian speech. For example, *Мій син з родиною мешкають у Бритіші Коламбія* or *Ми взяли баса біля шопін сента* which is a direct calque of the English “**We took the bus at the shopping center**”. There are noticeable phonetic shifts in Ukrainian caused by the influence of the English pronunciation system: the most considerable one among them is the replacement of the Ukrainian voiceless velar /r/ with the English glottal /h/. We heard the example of this in the Ukrainian folk song «Несе Галя воду» where the Ukraine female name /'galja/ was pronounced as /'halja/. Another shift consists in the replacement of the Ukrainian dental plosives /t/ and /d/ with the corresponding English alveolar plosives. Or the same observation can be done in another Ukrainian folk song «Розпрягайте, хлопці, коней», where there is an obvious replacement of the sound /r/ with the glottal /h/ in the word *розпрягайте*, which is pronounced as /rozpria'haite/.

Some typical examples of Ukish are widely-used by Ukrainians either in professional spheres or in everyday life regardless of a speaker's proficiency in English, his social status or situation of communication. To the list of such English lexical units pronounced and used in accordance with the morphological and phonetic laws of Ukrainian we can refer some **nouns**: *teacher* – **тичерка**, *pipe* – **пайпа**, *box* – **бокса**, *lawyer* – **лоєр**, *garbage can* – **гарбич кена**, *hall* – **галя**, *holiday* – **голидей**, *boat* – **бовт**, *cash* – **кеш**, *nurse* – **ньорса**, *fridge* – **фрідж**, *carpentry* – **капендерка**, *Christmas* – **крисмус**, *cookies* – **кукіси**, *backyard* – **бек ярда**; **verbs**: *to miss* – **змістувати**, *to drive* – **драйвувати**, *to clean* – **клинувати**, *to fix* – **фіксувати**, *to farm* – **фармарувати**, *to can* – **кенувати**; *to study* – **студіювати**; **adjectives**: *broke* – **брок**, *square* – **сквировий**, *fine* – **файний**, *all right* – **орайт**, *lazy* – **лизі**, *crazy* – **кризі**.

On the phonetic level there is an obvious assimilation and close sound imitation to the original language. For instance, the voiced sound /r/ is quite frequent in the majority of positions in the Ukish words, while it occurs only in certain lexemes in Ukrainian. And at the same time the English pharyngeal /h/ loses its articulatory value and tends to be replaced by the Ukrainian voiceless /r/ in words like **галя** (*hall*) and **голидей** (*holiday*). Such a tendency can be approached as a proof of a two-way influence of the involved languages on each other.

³⁰ Royick A. Lexical Borrowings in Alberta Ukrainian: MA Dissertation, University of Alberta, 1965.

Alongside separate words making up the vocabulary of Ukish, there is an abundant corpus of word combinations entering the language and functioning in it as independent lexical units. To understand and interpret the linguistic nature of such units is often possible only through the detailed analysis of their origin and the way of their being translated into the foster language. In a number of cases the adopted word combinations are the result of word-for-word translation of the phrase of the original language. Quite often such translations may sound absurd, funny or contradictory to the norms of the literary language. For example:

to give a ride – дати райда (підвезти когось), *to miss a bus* – змістувати баса (запізнитись на автобус), *to ride a bike* – кататись на ровері (їздити на велосипеді), *to take a course* – брати курс (вивчати щось), *to take bus #1* – брати автобус № 1 (їхати автобусом № 1), *to make/take a picture* – робити знімку (фотографувати), *to fill out an application* – виповнювати аплікацію (заповнювати анкету), *to pay attention to* – зважати (звертати увагу), *at 6 in the morning* – о шостій рано (о шостій ранку), *don't worry* – не журись (не хвилюйся), *to be sorry* – бути сорі (жалкувати), *to drop smb. off* – скинути когось (висадити когось), *to pick smb. up* – підібрати когось (забирати когось), *to have an appointment* – мати апоінтмент (мати призначення), *to have a birthday* – мати уродини (мати день народження).

Some of the lexical constructions of Ukish may lose their popularity or so-called “relevance” due to linguistic as well as extra-linguistic factors. The leading factor in this process is determined by a strong tendency of modern immigrants to try and use the literary forms of the Ukrainian language or just to speak English, the proficiency in which is comparatively high among the Ukrainian speakers. Unlike the previous waves of the Ukrainians to Canada, many representatives of the fourth wave demonstrate the academic training in English and have university degrees in languages. Entering Canada, some of them already hold the TOEFL or IELTS certificates and their further educational and employment prospects are more promising than that of those who come without basic English.

There is a certain observation about the English language spoken by the Ukrainian immigrants in Canada at present moment: a sort of diversity can be traced between the Canadian English and the English language brought by the immigrants. As British English is the teaching norm of the English language in the educational establishments of Ukraine, the immigrants, coming to Canada, strongly preserve the features of this speaking variant in their communication. For native Canadians it is quite noticeable on all the language levels, especially on the phonetic one, since the articulatory as well as the prosodic peculiarities of the British English differ in some way from those of the Canadian English.

It often happens that in the communicative situations the newcomers get confused as for the comprehension of some words used in the Canadian English and unavailable in the British one. For example, one Ukrainian lady could not find **a dressing gown** at Walmart in Canada, since none of the shop assistants could get the idea of what she wanted and her little knowledge of English did not let her describe the thing she needed. One of the random shoppers happened to hear the situation, and being of the British origin, she interfered and explained that the thing the Ukrainian was looking for was **a housecoat**, the word the Canadians use instead of the British **dressing gown**.

A young gentleman, who had just arrived in the province of Ontario, was going through the job interview in U-Haul transportation company. When the interviewer asked him about his previous work experience, he replied that he had been working as **a lorry driver** back in Ukraine. To specify his occupation in Canadian way, the interviewer named it as **a truck driver**, what caused a certain confusion in the interviewee: first, he was sure that “a lorry driver” was the only variant to nominate his alleged job, and then, he mixed up the word “a truck driver” with “a tractor driver”, so he was trying to refuse pointblank his being a tractor driver.

Some researchers believe that such lexical confusions are rather frequent at the initial stages of socialization of the immigrants and their integration into the realities of the local life and the language in particular^{31, 32}. Meanwhile, the situation seems to be more complicated or even hilarious at times with the phraseological units, set expressions or idioms, the usage of which is specific not only between British and Canadian English, but very often within a small territory of one country. Though phraseology can hardly be considered the typical feature of the English language spoken by the immigrants, there are cases when it takes place and brings in a huge misunderstanding.

In the regard of phraseology we can analyze the case of one Ukrainian girl, whose spoken English was of some intermediate level, but she got into a confusing situation. She happened to have been away from work for about a week as she took some days off and during that time she attended the hairdresser to have her fringe cut. When she returned to work, some of her colleagues noticed a change in her appearance and were wondering if she had a new haircut. In response she mentioned that she had nothing special, but just had her fringe cut. The reaction of her Canadian colleagues turned out to be rather ambiguous, since they started expressing their bewilderment, even shock, expressing words of support and wishes of a speedy recovery. It caused

³¹ Yuzyk P. Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life. *Ukrainians in Canada*. Toronto, 1967. P. 82.

³² Lehr J. Peopling the Prairies with Ukrainians, Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity / ed. by Stella Hryniuk and Liubomyr Luciuk. University of Toronto Press, 1991.

a complete misunderstanding in the girl and in the end she approached her female workmate to find out why the cutting of her fringe turned out to be such a “tragedy” for all of them.

The explanation of her Canadian friend set her into a total shock and justified the reaction of her colleagues. The thing is that in the Canadian English the expression “**to have one’s fringe cut**” has nothing to do with the haircut, but means “to have a surgery connected with the removal of some female internal reproductive organs”, while in British English it has a direct meaning of cutting off/shortening some strands of hair hanging down the human forehead. The girl, who got educated in Ukraine and mastered some level of British English, did not even suspect that such an ordinary expression might be polysemantic and might even have some idiomatic colouring. Besides misunderstanding the situation provoked some humorous effect, while a number of similar situations happen in everyday interaction between the native Canadians and the newcomers from Ukraine.

Such a tendency to diversity in phraseology of Canadian and British variants of English is a rather disputable linguistic problem, since there is a general knowledge that Canadian English is closer in its nature to the British English, not to the American one, as mistakenly regarded by many. Though there is a standard stereotype existing in the world that Canadian English is close, if not identical at all, to American English, the reality proves the opposite. The two languages, as two speaking standards in their own territories, serve their speakers and reflect completely different realities or cultural peculiarities. Moreover, there is a substantial percentage of Canadians claiming that their language takes more after British English, they even tend to preserve the British spelling forms of the words such as **centre, colour**; or in the vocabulary such words as **flat, pavement** are more frequently used. Some social groups of Canada strongly keep the prosodic features of British English and for the vast bulk of speakers it may sound like an accent or non-standard form of Canadian speech.

It would be more reasonable to go to the root and see what genuine reasons are behind the situation as the only reliable answer lies in history of Canada itself³³. In the very beginning on the Canadian territory there lived the indigenous people, whose cultural and language standards were considerably higher than those of the British or the French. During the colonization period the originality of Canadian English was lost and the influence of the brought languages pushed out the local language to some extent, which resulted into the loss of the indigenous language³⁴. And it is as late as during the American

³³ Boberg Ch. Standard Canadian English. In Raymond Hickey. Standards of English: Codified Varieties Around the World. Cambridge University Press, 2004. P. 43.

³⁴ Hamilton S. A.M. Canadianisms and their treatment in dictionaries: Thesis (M. A.). University of Ottawa. Ottawa. 1997. P. 124.

war of independence, when some population of America fled to Canada and brought their language with them. Those were United Empire Loyalists and due to the arrival and settling down on the Canadian territories Canadian English was reinforced, on the one hand, but was substantially affected by their American English, on the other one³⁵.

Meanwhile, the new comers, having abandoned their own country due to their political views, were reluctant to identify themselves with America itself or anything American, and the language in particular. They were trying to create a truly distinct, unlike American version of English and started following the British English standards. The process backed up the position of the English language in the country in some way, but was not welcomed by the indigenous Canadians, who continued using their own Canadian version of English.

A tremendous and the most influential wave that affected Canadian English in more British ways was the end of the War of 1812, after which Britain encouraged immigration to Canada. These new immigrants were quite numerous and the influence of their English was far more noticeable in Canadian English. For example, a best-known Canadian English feature “Canadian Raising” (when the nuclei of two diphthongs /aɪ/ and /aʊ/ preceding voiceless consonants are pronounced more prominent than usually and the diphthong /aʊ/ tends to be pronounced more like /u:/) goes back to its origin. The feature is considered to be the most relevant in the Canadian phonological system, but was brought to Canadian English by the immigrants from Scotland.

Alongside the diversity in the lexical system of Canadian English and numerous cases of co-influence between it and the lexical system of the Ukrainian language spoken in Canada there is an indeclinable process of borrowings between two languages. The processes of enlarging the vocabulary of Ukish go side by side with the processes of enlarging the vocabulary of Canadian English with the borrowings of the Ukrainian language. By today a certain number of Ukrainian lexemes have established themselves in speech of Canadians and seem to be on the way to complete socialization and codification in the dictionaries. Those lexemes are entering the vocabulary of English in Canada partially assimilating to its syntactic and pronunciation norms. Among such loanwords we can observe the word **tato** spelt as *tato*. In many communicative situations it is used to replace the English *Daddy*, what can cause a certain misunderstanding among the native speakers of English since the word *tato* is pronounced in the way close to the English *tartar*. A similar situation can be detected with the Ukrainian lexeme

³⁵ Dollinger S. Varieties of English: Canadian English in real-time perspective. In *English Historical Linguistics: An International Handbook (HSK 34.2)*, Alexander Bergs & Laurel J. Brinton (eds), 1858–1880. Berlin: De Gruyter, 2012. P. 1864.

баба standing for *grandmother* and repeating the sound form of the English *barber*. In our personal observation we came to the conclusion that the word *baba* is quite often used even in the families where none of the members is of the Ukrainian origin. Almost the alike situation, not so frequent though, is with word *dido* (**дідо** in Ukrainian), which, in fact, is not quite the literary word in the Ukrainian language, but more a dialectism typical for some regions in Western Ukraine. The word was evidently brought to Canada by immigrants of the first wave, by those coming from Galicia and Bukovyna. At present it can be heard in the English speech of Canadian children, addressing their grandfathers or mentioning them in conversation. A bit questionable from the linguistic point of view remains the capitalization of the words *Baba* and *Dido* in spelling. On the one hand, it reminds the rule of the German language to capitalize all the nouns, on the other one, it may have some non-linguistic reason. In Ukraine, from the ancient times, there has always been an unbreakable law of respecting the older family members as well as anybody. Therefore, capitalization in this case may manifest this very respect to grandparents as to the oldest family members, living and present in the life of the younger generations.

One of the reasons to explain Ukrainian borrowings in speech of Canadians is the absence of some one-word notions in the English language and their presence in Ukrainian. Let's regard the Ukrainian words **кым** and **кыма** standing for the English multi-component lexical units *godfather of one's child* and *father of one's godchild* or *godmother of one's child* and *mother of one's godchild*. In order to avoid so "wordy" constructions the speakers are inclined to find some easier, more laconic forms like *kum* and *kuma*. It can be explained by the universal tendency of speakers to economize the language resources and articulatory efforts. The same linguistic interpretation can explain the introduction of the Ukrainian words **сват** (*svat*) and **сваха** (*svakha*) for the replacement of the English constructions *son-in-law's father* or *daughter-in-law's father* and *son-in-law's mother* or *daughter-in-law's mother*. To the bulk of the loanwords some lexemes denoting the dishes of the Ukrainian cuisine can be referred: *borsch*, *kasha*, *holubtsi*, *varenyky*, *paska*, *perogy*, *kovbasa*. Some elements of the Ukrainian national culture are reflected in borrowings too: *hopak*, *cossak*, *hetman*, *bandura*, *panakhyda*.

The corpus of the Ukrainian loanwords used in the speech of Canadians is not very numerous, but the tendency to borrow them is predetermined, first of all, by the general linguistic law of economizing speaker's articulatory efforts. In the interpretation of some modern linguistic schools this law goes under the name "Linguistic Darwinism"³⁶ and reveals the human nature of being "lazy"

³⁶ Gontier N. Selectionist approaches in evolutionary linguistics: an epistemological analysis. *International Studies in the Philosophy of Science*. 26 (1), 2012. P. 72.

to use long words. Consequently, the speakers try to shorten them with the resources of the native language or resorting to borrowings, like in the case with Ukrainian borrowings in Canadian English. The aforementioned examples can be the direct proof of the realization of this law: the word “baba” is more “convenient” in speech than the English “grandmother” or “grandma”, since it requires less energy to be pronounced. Moreover, the sound arrangement of it is more euphonic than that of the English words, where there are sound clusters gr-, -nm-, -th-, which are more complicated from articulatory point of view.

Meanwhile, the phonetic shape of the Ukrainian words borrowed into speech of the native Canadians undergoes a certain extent of modification and adjusting to the articulatory laws of English. For example, a strong degree of aspiration is being observed in the initial /t/ of the word “tato” or /k/ in the words “kum” and “kuma”. In the word “baba” the sound /b/ loses its original Ukrainian phonetic characteristics and turns into English tense, bilabial stop, what makes it sound unnatural to a native Ukrainian listener. The alveolar /d/ heard in the word “dido” turns it into something unrecognizable at first sight and resembles by its pronunciation the English word “ditto”. The typical English pharyngeal sound /h/ in the words “hopak”, “halushka”, “holubtsi”, “hetman” changes the sound form of them to such an extent that at times these words can hardly be recognized in a fluent speech with the sound /h/ being pronounced closer to the Ukrainian /x/ than to /r/.

There is another point of co-influence between English and Ukrainian in Canada, quite noticeable and considerable for the speakers of both languages – intonation. This is a general knowledge that the prosodic systems of English and Ukrainian are totally different and the immediate contact of these two languages leads to some deterioration of the intonation in both of them³⁷. At the initial stage of the language acquisition the Ukrainians preserve the general intonation patterns of the native language and mastering the intonation of the English language turns out to be a serious academic task. That is why, they often fail to sound like native speakers of English when they just start to get the basics. Nevertheless, living and communicating in the English-speaking surroundings, they inevitably pick up the intonation of the English language and later even use it in their native speech. Since the social environment is English-speaking and all the realities are inescapably connected with this language the influence of the latter is so crucial that at some point the non-native speakers acquire the appropriate language proficiency, having mastered its articulatory basis and intonation almost perfectly, which enables them to live a full life in the foreign country.

³⁷ Бровченко Т. О., Корольова Т. М. Фонетика англійської мови (контрактивний аналіз англійської і української вимови): підручник. 2-ге вид. переробл. та доп. Одеса : Вид-во ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2020. С. 162.

And it should be admitted, that of all the language difficulties the foreigners are going through, mastering the authentic intonation is considered to be one of the most complicated tasks.

It is very easy to trace the Ukrainian intonation in the English speech first, but then the English intonation patterns appear in the Ukrainian speech and make it sound unnatural or even strange at times. No matter that both languages use falling and rising tones, their implication is not the same in English and Ukrainian. Whenever a Ukrainian speaker brings his/her native intonation into English, the message of the utterance may be lost and quite often it causes misunderstanding and even produces an unfavorable impression of a speaker.

The linguistic reason of this lies in the fact that in the Ukrainian language intonation has less important function than in English. The intentional and attitudinal meaning of the Ukrainian utterance is realized through its semantic and syntactic structures, while the English utterance completely depends on its intonation arrangement and can be correctly accepted by a listener only when an appropriate intonation pattern is applied. So, some newcomers from Ukraine, having a poor command of the English language and be completely ignorant about its intonation system on their arrival in Canada, come across some language situations, in which they are misunderstood or are not understood at all. And as the reality proves, mastering the English intonation takes the immigrants longer time and more efforts than mastering the sound system of Canadian English.

CONCLUSIONS

Getting into the subject matter proper, we share the viewpoint of some researchers who believe that the Ukrainian language in Canada can be preserved only in the form of bilingualism having gone through a transition from being a “native language” for Canadian Ukrainians to becoming a “heritage language” scarcely spoken by the later waves of immigration³⁸. All the assimilation processes have proved to be absolutely natural and reflect the inevitability of modifications in all language systems in the conditions of co-existence and co-influence of two or more different languages within one social continuum. Throughout each period of establishing Ukrainian in Canada the nature of the language shifted from functional to symbolic or vice versa, but it has always remained the major means of national identity and integration into a new environment³⁹. No matter how social and linguistic

³⁸ Hudyma Kh. Ukrainian Language in Canada: From Prosperity to Extinction. *Working Papers of Linguistic Circle of University of Victoria*. University of Saskatchewan Press. 2011. P. 183.

³⁹ Pendakur R. Speaking in Tongues: Language Knowledge as Human Capital and Ethnicity. Department of Canadian Heritage, Ottawa, 1990. P. 120.

statuses of Ukrainian in Canada were altering during different stages of socialization, the language was established and it has been functioning fulfilling its essential task – enabling communication. But all in all, co-existence of two or more languages within one territory inevitably leads to the heavy influence on each other and result into irreversible transformations in both languages. The example of Ukish proves such a tendency and manifests the democratic nature of the Canadian society, where any foreign language can co-exist with English and English, in its turn, can undergo certain modifications under the impact of those languages, despite its being the national one.

Generally speaking, the processes of the language interference between Ukrainian and English in Canada can be explained by a number of linguistic as well as non-linguistic factors. A co-existence of two languages within one community of speakers inevitably results into the immediate mutual impact between those languages. As the reality witnesses Canadian Ukrainian once being a mother tongue for a huge community of speakers is losing its popularity and is almost on the way out. It has undergone a series of sufficient modifications having assimilated to the lexical, grammatical and phonetic peculiarities of English and consequently lost its authenticity. It is neither a mother tongue of the Ukrainian community of Canada any longer nor the language of Ukrainian homes or schools, it is just the language useful for the group identification and thus, according to the standpoint of the researcher D. Struk, might not even be transmitted to the next generation⁴⁰.

SUMMARY

The present paper dwells upon the problem of the changing linguistic and social statuses of the English and Ukrainian languages in Canada throughout more than a century of their co-existence. A brief overview on the history of the Ukrainian language establishment in the English-speaking continuum is given. The research draws a concise outline of the major reasons of tremendous reciprocal impact between Ukrainian and English. The relevant lexical and phonetic peculiarities caused by the assimilation processes between two languages are in the focus of the study. Meanwhile, the general processes of socialization and adaptation of the Ukrainians of the four waves of immigration to Canada are described with a brief overview of their social, professional, cultural and everyday life. There are also some scientific opinions as for the future co-existence and co-influence of the two languages. The obtained data of the research provide an up-to date portrait of the language situation in Canada.

⁴⁰ Struk D. Between Ukish and Oblivion: The Ukrainian Language in Canada Today. *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia*. N. Y. : Nova Science Publishers. 2000.

Bibliography

1. Boberg Ch. Standard Canadian English. In Raymond Hickey. *Standards of English: Codified Varieties Around the World*. Cambridge University Press, 2004. 274 p.
2. Dollinger S. Varieties of English: Canadian English in real-time perspective. In *English Historical Linguistics: An International Handbook (HSK 34.2)*, Alexander Bergs & Laurel J. Brinton (eds), 1858–1880. Berlin : De Gruyter, 2012. P. 1859–1860.
3. Gerus-Tarnavetska I. The Canadization of the Ukrainian Language, New Soil and Old Roots. Ukrainian Experience in Canada. Winnipeg : University of Manitoba Press, 1990. 182 p.
4. Gontier N. Selectionist approaches in evolutionary linguistics: an epistemological analysis. *International Studies in the Philosophy of Science*. 2012. № 26 (1). P. 67–95.
5. Hamilton S. A.M. Canadianisms and their treatment in dictionaries: Thesis (M. A.). University of Ottawa. Ottawa, 1997. 175 p.
6. Hudyma Kh. Ukrainian Language in Canada: From Prosperity to Extinction. *Working Papers of Linguistic Circle of University of Victoria*. University of Saskatchewan Press. 2011. P. 181–189.
7. Isajiw W. Adaptation and Integration of new Immigrants: The Fourth Wave of Immigration from Ukraine in Canada, 1991–2001. *The Call of the Homeland: Diaspora Nationalism, Past and Present*. Brill, Leiden Boston, 2010. P. 289–347.
8. Kordan B. Ukrainian Canadians and the Canada Census, 1981–1996. Heritage Press, Toronto, 2000. 240 p.
9. Kukushkin V. From Peasants to Labourers: Ukrainian and Belarusan Immigration from the Russian Empire to Canada. McGill-Queen's University Press, 2007. 283 p.
10. Lehr J. Peopling the Prairies with Ukrainians, Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity / ed. by Stella Hryniuk and Liubomyr Luciuk. University of Toronto Press, 1991. P. 30–52.
11. Luciuk L., Hryniuk S. Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity. University of Toronto Press, 1991. 510 p.
12. Makuch A., Popowycz I. Encyclopedia of Ukraine: Index and Errata. *Canadian Institute of Ukrainian Studies*. Edmonton, 2001. Vol. 5. 678 p.
13. Martynowych O. Ukrainians in Canada. *The Formative Period, 1891–1924*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1991. P. 34–55.
14. Pendakur R. Speaking in Tongues: Language Knowledge as Human Capital and Ethnicity. Department of Canadian Heritage. Ottawa, 1990. 127 p.
15. Royick A. Lexical Borrowings in Alberta Ukrainian: MA Dissertation, University of Alberta, 1965. 118 p.

16. Satzewich V. *The Ukrainian Diaspora*. London. Routledge, 2002. 271 p.
17. Sekirin P. *Endangered Dialect: Sociolinguistic Study of the Ukrainian Language in Canada, Sociolinguistic Studies and Language Planning. Proceedings of the XVIth annual meeting of the Atlantic provinces linguistic association*. Ottawa, 1994. P. 78–86.
18. Struk D. *Between Ukish and Oblivion: The Ukrainian Language in Canada Today. First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia*. N. Y. Nova Science Publishers. 2000. P. 67–74.
19. Subtelny O. *Ukrainians in North America: An Illustrated History*. University of Toronto Press, 1991. 283 p.
20. Yuzyk P. *Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life. Ukrainians in Canada*. Toronto, 1967. P. 82–83.
21. Бровченко Т. О., Корольова Т. М. Фонетика англійської мови (контрактивний аналіз англійської і української вимови) : підручник. 2-ге вид. переробл. та доп. Одеса : Вид-во ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2020. 208 с.
22. Єлейко І. Передумови та особливості міграції українського населення до США. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2016. Вип. 39. С. 187–194.
23. Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади. Київ : Наукова думка, 1990. 176 с.
24. Козачевська Л., Сидоренко О. Мова української діаспори як віддзеркалення мовної свідомості та мовної діяльності носіїв-білінгвів *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 46 (2). С. 142–151.

Information about the author:

Bondarenko Viktor Oleksandrovych,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Foreign and Slavonic Philology

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ ПРАГМАТИЧНИХ РІЗНОВИДІВ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ XVI–XXI СТ.

Буренко Т. М.

ВСТУП

Спрямованість сучасної лінгвістики на дослідження антропоспрямованої проблематики вводить вербалізоване вибачення до кола актуальних питань, які вивчаються здебільш у прагмалінгвістичному руслі.

Історичне варіювання у прагматичі торкається трансформації окремих аспектів мовленнєвого акту (МА) (адресатного й адресантного, денотативного й локутивного, ситуативного, контекстного й метакомунікативного), які є діахронічно змінними, за умови збереження інтенційного й іллокутивного аспектів МА, що забезпечують його діахронічну сталість¹. Функціонуючи в дискурсі, МА також зазнають історичних змін разом із змінами комунікативного принципу ввічливості та під впливом соціокультурних трансформацій мовної спільноти.

Історичні зміни мовленнєвоактивних властивостей вибачення в британському дискурсі зумовлені як розвитком мови, літературної традиції, так і суспільства. Об'єкт аналізу – МА вибачення – обмежує найбільш давні приклади текстами XVI ст., бо раніше художня література практично не містила зразків прямого мовлення, які подають релевантний матеріал для класифікування МА.

Теоретичною базою дослідження є когнітивно-дискурсивна парадигма лінгвістичного знання, зокрема, історико-прагматичний підхід, що виходить із системного розуміння спілкування та передбачає вивчення діахронічно сталих (інваріанту) і змінних елементів (варіантів) МА у дискурсі та розглядає історичне варіювання як результат саморозвитку мови та змін комунікативних потреб, зумовлених динамікою культури й суспільства².

1. Корпус дослідження та соціально-етичні засади історичного варіювання вибачення у дискурсі британської лінгвокультурної спільноти

В якості корпусу дослідження за сукупністю мовних, літературних і соціально-етичних параметрів нами обрані приклади англійського

¹ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

² Ibid.

дискурсу чотирьох історичних зрізів: XVI–XVII ст., XVIII ст., XIX ст., XX–XXI ст.

Перший зріз. Приклади МА вибачення XVI–XVII ст. відібрані з драматургічних творів ранньоновоанглійського періоду епох Відродження та Реставрації. У мовному та літературному аспекті драму Відродження відрізняє використання чисельних розмовних виразів, індивідуалізація мовленнєвих партій персонажів. За даними В. Г. Ніконової, у мові авторів єлизаветинського періоду, з однієї сторони, реалістично відображається розмовна мова епохи, передається багато реалій, зберігаються характерні комунікативні ситуації, з іншої, спостерігається боротьба з пуританськими тенденціями³. Період XVII ст. характеризується поворотом від мовної свободи часів В. Шекспіра до більшого впорядкування писемно-книжкових, а також усно-розмовних норм літературної мови, що демонструють драматургічні тексти Реставрації

Другий зріз. Літературна традиція і мова XVIII ст. утілені переважно в романах і драмі Просвіщення. Наші приклади засвідчують зниження ролі розмовної мови за рахунок посилення книжково-риторичних елементів під впливом нормалізаторських пуристичних поглядів англійських просвітників XVIII ст.⁴.

Третій зріз. Вікторіанська література, зокрема, роман і частково драма XIX ст. увібрали в себе реалістичну спрямованість переважної більшості письменників, які намагались найповніше відобразити мовну специфіку персонажів⁵. Мова цього періоду змінюється під впливом нормотворчих процесів.

Четвертий зріз. Мова сучасного етапу XX–XXI ст. зазнає змін, пов'язаних із загальним розвитком англійської мови – її словникового складу (колоквіалізмів тощо), стилістичних засобів⁶.

Обрання таких історичних зрізів аналізу відповідає соціально-етичним властивостям спілкування. Так, соціально-культурний ґносеологічний аналіз історичного розвитку стилю мовленнєвого спілкування дозволив М. Фуко зробити висновок про існування мінімум трьох періодів з огляду на співвідношення «слів та речей»:

- (1) Відродження – мова існує як річ серед інших речей;
- (2) Просвіщення – мова є засобом вираження думки;
- (3) сучасний етап – мова є самостійною силою. Дискурсивна практика під впливом влади встановлює правила мовленнєвого спілкування⁷.

³ Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетров. ун-ту економіки і права, 2007. 364 с.

⁴ Ibid.

⁵ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монография. Харьков, 1998. 168 с.

⁶ Ibid.

⁷ Фуко М. Археологія знання. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 331 с.

Отже, в соціально-етичному аспекті вирішальними параметрами для виокремлення етапів розвитку МА вибачення є розвиток суспільства (його соціального устрою) та принципів увічливості. Разом вони зумовлюють комунікативний стиль взаємодії у соціумі або етос – конкретний «стиль», узагальнений характер мовленнєвої взаємодії членів суспільства⁸. Ці позалінгвальні аспекти переломлюються через лінгвокультурний рівень мовної особистості – варіативну картину світу, що базується на загальній для епохи базовій інваріантній картині дійсності, і через прагматичний рівень мовної особистості – специфіку мотивів і цілей її поведінки, ієрархію цінностей в її мовній моделі світу.

Разом з лінгвістичними аспектами, що відповідають структурно-мовному, семантичному рівню мовної особистості, позалінгвальні аспекти утворюють узагальнену модель мовленнєвої інтеракції конкретної епохи. Вона включає елементи: соціум, культура, мова, лінгвокультурна спільнота, дискурс, етос (стиль спілкування)⁹. Ця модель дозволяє прослідкувати різноманіття зв'язків понять дискурсу, мовної особи й етосу, а через лінгвокультурну спільноту – зв'язки дискурсу з конкретною культурою й соціумом, що робить її важливою для діахронічних досліджень дискурсу.

У процесі історичного розвитку зміни відбуваються майже в усіх аспектах МА вибачення. Кожний період часу має власні мовленнєві засоби вираження вибачення, які можуть варіюватися або залишатися без змін. Реалізація МА вибачення залежить від цілого ряду чинників, супутніх мовній комунікації, що визначають стратегії і тактики передачі інформації, які складають суть метакомунікативного аспекту МА. Найважливішими серед них є комунікативні принципи або максими дискурсу, зокрема, принцип увічливості.

Історичне варіювання метакомунікативного аспекту МА розглядається як результат соціально-культурних змін в суспільстві, які разом із розвитком мовної системи приводять до того, що в лінгвокультурних спільнотах різних історичних періодів утверджуються різні комунікативні норми й цінності і формуються різні способи їх реалізації як в якісному, так і в кількісному відношенні.

Як свідчить наш аналіз, принципи ввічливості не є константами, вони варіюються залежно від соціального й етнокультурного аспектів комунікації конкретної епохи. Етнолінгвокультурна свідомість як система соціальних стереотипів і когнітивних схем належить певній культурі

⁸ Brown P., S. Levinson. Universals in language usage: Politeness phenomena. In E. Goody (Ed.), Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. P. 56–310.

⁹ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

й соціуму. Етикет, як і принципи ввічливості етнокультурної спільноти, теж залежить від соціальних, культурних (ціннісних, етичних, естетичних та ін.) компонентів цієї спільноти та її етосу. Як пише Ю. М. Лотман, «кожна культура визначає власну парадигму того, що слід пам'ятати, а що – забути»¹⁰. Мається на увазі, що при відносній стабільності набору даних принципів і правил їх пріоритетність і конкретне наповнення кожного є варіабельними. Зокрема, британська система етикету демонструє не тільки універсальні, ахронічні властивості, а й істотні діяхронічні зміни. Так, після XVI ст. дослідники зауважують кількісне зростання стратегій конативної ввічливості¹¹, а з плином часу лише за два останні століття суттєво змінюється комунікативний стиль спілкування, що відзначають як перехід від Вікторіанських чеснот (virtues) до сучасних цінностей (values), як «деморалізацію» суспільства¹².

На вибір стратегій ввічливості впливають такі змінні соціальні чинники, як соціальна дистанція мовця і слухача, ієрархічне співвідношення їх статусів, а також переважна значущість тієї або іншої стратегії в конкретній культурі в ту або іншу епоху¹³.

Історична трансформація принципів увічливості пов'язана із змінами менталітету британців. Так, Вікторіанські цінності охоплювали провідну роль родини, відданість якій прирівнювалась до відданості країні, була частиною громадянських обов'язків. Родина тісно пов'язувалась із домівкою, що втілено у вислові *An Englishman's home is his castle*. Родина і дім утворювали підґрунтя своєрідної громадянської релігії, яка доповнювала релігійні цінності XIX ст. Отже, провідними цінностями середніх класів Вікторіанської доби є цінності родини¹⁴, дому¹⁵, релігії¹⁶.

Навпаки, у XX ст. «індустріалізм та урбанізм-модернізм» зробили британську лінгвокультурну спільноту більш конфронтативною¹⁷. Загальна етична тенденція становлення міжособових відносин у Європі

¹⁰ Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Таллинн, 1993. Т. 3. 495 с.

¹¹ Jacobson M. Apologies and Apologetic Altitude in Early Modern English. *Nordic Journal of English Studies*. 2004. V. 3. P. 187–204.

¹² Himmelfarb G. The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values. London : IEA, 1995. 309 p.

¹³ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

¹⁴ Disraeli B. Speeches April 3, 1872. The Nineteenth Century Constitution, 1815–1914: Documents and Commentary. Д. : CUP, 1969. – P. 39–50.

¹⁵ Ruskin J. Lamp of Memory. The Seven Lamps of Architecture. London : Everyman, 1956. P. 180–194.

¹⁶ Himmelfarb G. The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values. London : IEA, 1995. 309 p.

¹⁷ Ibid.

пов'язана з демократизацією, у процесі чого нівелювались кастові перепони та утверджувались особистісні засади у спілкуванні.

Показовим є історична трансформація у вибаченнях із огляду на такі соціокультурні параметри ситуації, як статусно-рольовий баланс комунікантів. Чинник близькості / дистантності мовців є важливим, оскільки дозволяє виявити міжгруповий або внутрішньо груповий характер конфлікту¹⁸, який викликає необхідність вибачення.

Так, в асиметричних ситуаціях кількість корегувальних вибачень мовця перед адресатом вищого статусу суттєво зменшується у досліджуваній проміжок часу (див. табл. 1.1, де статистично суттєві коливання виділені).

Таблиця 1.1

**Історичне варіювання корегувальних МА вибачення
в симетричних і асиметричних ситуаціях спілкування**

Співвід- ношення статусів \ Період	XVI– XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX– XXI ст.
	%	%	%	%
S ↑ H	73,4	73,5	66,6	59,6
S ↓ H	9,4	5,9	9,3	12,3
S → H	17,2	20,6	24,1	28,1
Усього	100	100	100	100

Як видно з табл. 1.1, у ранньонovoанглійський та період Просвіщення суттєво переважає вибачення, звернене до вищого за статусом або роллю адресата, що зменшується у наш час (73,4 % – 73,5% – 59,6 % відповідно). Навпаки, у симетричних ситуаціях спілкування помічене суттєве зростання вибачень мовця, звернених до рівного за статусом або роллю адресата у наш час порівняно з попередніми періодами. Наприклад:

– Річард – до батька:

And pardon, father, for I knew not thee. (W. Shakespeare, King Henry VI);

– секретар – до членів клубу:

Forgive my butting in. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy)

Знайдене зменшення кількості вибачень в асиметричних ситуаціях компенсується їх збільшенням у симетричних. Наприклад,

– Моска – до Корбаччіо:

At no hand, pardon me. (B. Jonson, Volpone);

– Рейлі – до Осборна:

I'm sorry. (R. Sherrieff, Journey's End)

¹⁸ Фролова И. Е. Лингвистическая конфликтология : К проблеме статуса. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2003. № 586. С. 56–61.

Таку тенденцію можна частково віднести за рахунок загальної демократизації комунікативного стилю спілкування у наш час.

В інтерперсональному плані превентивні МА вибачення у ситуаціях різностатусного спілкування також демонструють суттєве історичне збільшення висловлень вибачення, звернених до адресата з вищим соціальним статусом у XVIII–XXI ст. та зменшення (майже в чотири рази) кількості вибачень перед адресатом нижчого статусу у нашу добу порівняно з XVI ст., у той час як вибачення в ситуаціях симетричного спілкування зазнають суттєвих коливань у сторону збільшення у XX–XXI ст. порівняно з XVIII ст. (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Історичне варіювання превентивних МА вибачення
в симетричних і асиметричних ситуаціях спілкування**

Співвід- ношення статусів \ Період	XVI– XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX– XXI ст.
	%	%	%	%
S ↑ H	38,2	56,0	52,0	52,0
S ↓ H	26,5	20,0	14,0	7,0
S → H	35,3	24,0	34,0	41,0
Усього	100	100	100	100

Як видно з табл. 1.2, суттєвим є кількісне історичне коливання вибачень мовця перед адресатом вищого статусу (38,2 % у XVI–XVII ст. – 56 % у XVIII ст.). Наприклад:

– Перегрін вибачається за те, що має намір змінити тему розмови:

Good Sir Politic, I cry you mercy! (B. Jonson, Volpone);

– Парtridge вибачається за свої наступні слова:

'Pardon me, sir', cries Partridge; 'I have determined to follow you wherever you go'. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

Зворотня тенденція до падіння кількості МА вибачення зафіксована у випадках вибачення мовця перед нижчим за статусом адресатом (від 26,5 % у XVI ст. до 7 % у наш час):

– Касіо перепрошує Біанку:

Pardon me, Bianca. (W. Shakespeare, Othello);

– чоловік вибачається перед жінкою:

I'll come again... and now if you'll excuse me I'll just pay a little visit to Mrs Hawkins. (E. Waugh, Brideshead Revisited)

В лінгвістиці відсутні незаперечні відомості щодо стратегій ввічливості¹⁹. Зокрема, відзначають, що негативна ввічливість зростає

¹⁹ Meier A. J. Apologies : What Do We Know? *International Journal of Applied Linguistics*. 1998. V. 8 (2). P. 215–231.

в дискурсі британської лінгвокультурної спільноти у наш час порівняно з ранньоновіангліїським періодом, коли переважала позитивна орієнтація етосу²⁰.

У різні історичні періоди панували різні уявлення про ввічливість, що базувались на соціокультурних та аксіологічних засадах. Ціннісні й культурні переваги XVI–XVII ст. зумовили домінування ввічливості зближення^{21, 22, 23} у той час як у XVIII ст. спостерігається паритет двох типів ввічливості²⁴.

У цілому, у західноєвропейському комунікативному стилі, який увібрав спадщину античних етиків, простежується глобальна тенденція історичного розвитку етосу, універсального для всіх розвинених країн, до збільшення вимог до адресата. Вона є проявом персоналізації, дистанціювання, зростання частки ритуального, фатичного спілкування. Усе це засвідчує, що в наш час домінує ввічливість дистанціювання, яка направлена на запобігання й усунення конфліктів^{25, 26}.

У відповідності до вимог кількісної організації вибірки з кожного з чотирьох періодів – XVI–XVII ст., XVIII ст., XIX ст., XX–XXI ст. – нами відібрано по 600 дискурсивних фрагментів, що містять приклади вибачення.

2. Історичне варіювання прагматичних різновидів мовленнєвого акту вибачення

Історичне варіювання корегувального й превентивного підтипів МА вибачення та їх прагмасемантичних різновидів здійснюється як за рахунок змін у межах їхніх історично сталих різновидів, складних МА і кластерів вибачення, так і через появу або зникнення нових прагмасемантичних різновидів МА вибачення, конфігурації їх кластерів в окремі історичні періоди.

Корегувальні вибачення. У нашому корпусі прикладів виявлено кількісне та якісне історичне варіювання корегувальних МА вибачення

²⁰ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

²¹ Ibid.

²² Brown R., Gilman A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. Language in Society. 1989. V. 18. P. 159–212.

²³ Kopytko R. Polite Discourse in Shakespeare's English. Poznan : Wydawnictwo naukowe UAM, 1993. 122 p.

²⁴ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

²⁵ Морозова І. І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.

²⁶ Шевченко І. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

таких різновидів як прохання про вибачення, номінація емоційного стану, виправдовування (аргументація). Крім того в дискурсі XVI–XVII та XIX–XXI ст. з'являється прагмасемантичний різновид визнання провини, а в дискурсі XIX–XX ст. – різновид обіцянки виправитися.

У МА вибачення такого типу в рамках прагмасемантичного поля простежується тенденція до зменшення кількісного складу домінанти та значного зростання центру. Загальні відомості про ці зміни відображені на рис. 2.1.

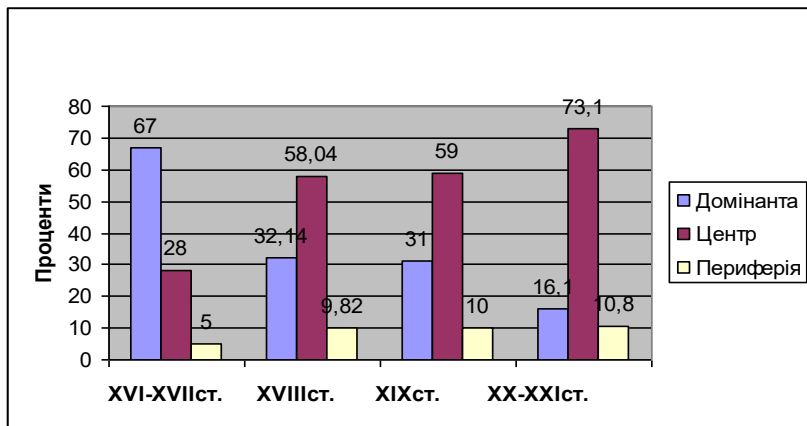

Рис. 2.1. Прагматичне поле корегувальних МА вибачення в XVI–XXI ст.

Розглянемо детальніше зміни, які стосуються кожного різновиду.

МА прагмасемантичного різновиду **прохання про вибачення** демонструють історично сталі якості та історично змінні, до яких належить внутрішній розподіл на підтипи, що виділяються лише у дискурсі XVIII–XX ст. Це:

- 1) прохання як спонування до вибачення (*'Forgive me', 'Pardon me', 'Excuse me'* і т. п.);
- 2) прохання як запит про можливість надання адресатом вибачення (*'Can you forgive me?'* і т. п.).

Щодо локутивного аспекту таких вибачень, у XVI–XVII ст. підвищення ступеня ввічливості досягається «відстороненням», коли адресант, звертаючись до коронованої особи з проханням про вибачення, говорить про себе в 3-й особі:

Paulina. No, good my liege Sir, royal sir, forgive a foolish woman.
(W. Shakespeare, The Winter's Tale)

Історично варіативним у проханні як спонуканні до дії є вживання словосполучень-дієслівних фраз, де сема вибачення міститься в іменній частині *pardon (s)* з дієсловами *cry, beg, crave* в XVI–XVII ст. та з дієсловами *beg, ask* у XIX–XXI ст. Наприклад:

Lady Wouldbe. – I cry your pardons. (B. Jonson, Volpone);

'Winkle – Tupman – I beg your pardon for the observations I made just now'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of the Pickwick club);

Britannus [disconcerted] I crave the gentleman's pardon. (B. Shaw, Caesar and Cleopatra)

У XVI–XVII та XIX–XXI ст. в проханні як спонуканні до вибачення вживається лексема *forgiveness*, яка зустрічається в сполученні з дієсловом *ask*. У нашому корпусі прикладів випадки використання цієї лексеми є поодинокими:

Richard. Forgiveness, horse! (W. Shakespeare, Richard II);

I have come back to ask forgiveness on my knees. (Ch. Dickens, Dombey and Son)

Характерним для МА вибачення виключно у XVI–XVII ст. є використання імперативних речень з апологетивною лексемою в іменній частині словосполучення:

Hamlet. Give me your pardon, sir. (W. Shakespeare, Hamlet)

Аналіз матеріалу свідчить, що лексема *'mercy'* в цьому прагма-семантичному різновиді МА вибачень зустрічається тільки в дискурсі XVI–XVII ст. З цією лексемою вживається єдине дієслово *'cru'*, яке здатне поєднуватися з дієслівним інтенсифікатором *do*:

Gloucester. Madam, my mother, I do cry your mercy. (W. Shakespeare, Richard III).

Період XIX–XXI ст. характеризується появою у проханні як спонуканні до дії нової апологетивної лексеми *'apology / apologize'*. Іменник *'apology'* використовується з дієсловами *'tender'* та *'owe'*, інтенсифікується модальним дієсловом *'ought'*:

'I am glad to hear it', said the fierce man, 'I withdraw my expressions. I tender an apology'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

Crouchback, I owe you an apology. It isn't you who has been using my thunder-box. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy);

'I ought to make a hundred apologies to you for calling at such a season', said Nicholas. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Особливістю функціонування дієслова *apologize* у МА вибачення XIX–XXI ст. є його вживання:

– у стверджувальному реченні у формі минулого часу:

Ah...look, by the way, I wanted to apologize about the other night... (W. Boyd, A Good Man in Africa);

– з модальним дієсловом 'must':

Raleigh: *Are you a schoolmaster, then?*

Osborne: Yes. *I must apologize.* (R. Sherriff, Journey's End);

– з дієслівним інтенсифікатором 'do':

Honor. *Oh, here they are! I must have taken them. I do apologize* (H. Granville-Barker, The Voysey Inheritance);

– як прохання у висловленні підвищеного стилю з відтінком урочистості:

Captain Absolute – I know not how to apologize for her shocking rudeness. (R. Sheridan, The Rivals)

Характерною рисою періоду XIX–XXI ст. є вживання в МА вибачення перформативного дієслова у формі *Continuous*, що підтверджується даними інших дослідників^{27, 28}:

And if I were ance there, it suldna be every fule's errand, begging your pardon, Mr. Francis, that suld take me out o'sight o'Saint Mungo's steeple again! (W. Scott, Rob Roy)

За нашими даними, в цілому апологетивні лексеми у складі корегувальних МА вибачення демонструють суттєве варіювання у випадках: *mercy, forgive, sorry, pardon*. Так, лексема *mercy* функціонує лише у ранньоновоанглійський період, що збігається із розвитком лексичного складу мови. Інші лексеми виявляють кількісні коливання у напрямку суттєвого зменшення (*forgive*: 23,5 % – 13,2 % у XVI–XXI ст.). Найбільш вагомими є коливання лексеми *pardon*, яка фактично виходить з ужитку у наш час (56,8 % у XVI ст. – 3,3 % у XXI ст.) та відповідне зростання частотності *sorry* (9,3 % у XVI ст. – 76,9 % у XXI ст.).

Щодо прагматичних маркерів, які трансформують іллокуцію вибачення, у підтипі прохання як спонування до вибачення в XVI–XVII та XIX–XXI ст. використовуються такі лексичні маркери, які підсилюють щирість мовця, як дієслова *pray* та *beseech*. У ранньоновоанглійський період широкого вживання набуває лексема із загальним значенням спонування *pray*, причому *I pray you / thee* трансформується у лексеми *priethee* (*pr'ythee*). Маркер 'pray' (*priethee, pr'ythee*), який у XVI–XVII ст. є показником мовленнєвого акту реквестиву і функціонує як маркер увічливості в квеситивах та інших МА²⁹, в нашому випадку відіграє роль інтенсифікатора МА вибачення:

²⁷ . Верба Л. Г., Карабан В. И., Алексеенко Л. П. Обsoleteзация и другие исторические изменения директивных речевых актов (на материале произведений В. Шекспира). Формально-семантические корреляции языковых единиц. Киев : УМК ВО, 1989. С. 13–19.

²⁸ Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.

²⁹ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.

Quar. *'Slid, I forgot that, pray you pardon me.* (B. Jonson, Bartholomew Fair);

Beautiful madam, such were his words, if I have made any mistake with regard to your family or connexions, I humbly beseech you to pardon me. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

У дискусії XVI–XVII ст. таким маркером є дієслово *entreat*, яке може підсилюватися дієслівним інтенсифікатором *do*:

Hermia. *I do entreat your Grace to pardon me.* (W. Shakespeare, A Midsummer Night's Dream)

Для підсилення прагматичного впливу МА підтипу прохання як спонукання до вибачення дієслова з семою вибачення використовуються мовцем у формі майбутнього часу, при чому варіюються синонімі-апологетивні дієслова: в XVI–XVII ст. – зареєстровані *forgive* та *pardon*, у XVIII ст. – *pardon* та *excuse*, в XIX–XXI ст. – *excuse*:

You will pardon me, therefore; for it was real concern at what I heard made me ask many questions; for I have no impertinent curiosity about me (H. Fielding, The History of Tom Jones);

Mill. *Come, Sir, you'll excuse all defects.* (G. Lillo, The London Merchant or, The History of George Barnwell)

Використання дієслова у формі пасивного стану є характерною ознакою МА вибачення цього різновиду в XVI–XVII та XVIII ст.:

Beggar. *I hope I may be forgiven, that I have not made my opera throughout unnatural, like those in vogue.* (J. Gay, The Beggar's Opera)

В структурному плані в МА вибачення XVIII ст. дієслово *pardon* здатне функціонувати в сполученні з модальними дієсловами *should*, *would*:

I scarce wish you should pardon me. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

And, were I sure you would pardon my presumption, I should desire to know your real sentiments on a very particular subject. (G. Lillo, The London Merchant or, The History of George Barnwell)

У МА вибачення XIX–XXI ст. характерною рисою є вживання модальних дієслів *ought*, *have*, *would* з різними апологетивними лексемами:

'I ought to make a hundred apologies to you for calling at such a season', said Nicholas. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby);

You'll have to excuse the looks this morning. (J. Galsworthy, The Silver Box);

'I thought, perhaps', said Kate modestly, 'that if you had not already made a final choice, you would forgive my troubling you with an application'. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

У нашому корпусі XIX–XXI ст. МА вибачення з інфінітивною конструкцією є досить рідковживаними:

Put your head there, because I want you to forgive me, and not to be indignant with me for not telling you before, as perhaps I ought to have done. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Із стилістичних маркерів увічливості в цьому різновиді МА вибачення нами відмічені епітети в XVI–XVII та XIX–XXI ст. та гіперболи у XVIII та XIX–XXI ст.:

Iago. *Seignior Gratiano? I cry your gentle pardon.* (W. Shakespeare, Othello);

Aye craving your honour's pardon. (W. Scott, Rob Roy);

Joseph Jurface. *Sir, I beg you ten thousand pardons for keeping you a moment waiting.* (R. Sheridan, The School for Scandal);

A thousand devils! – and pardons! Other horses? at this hour? (Ch. Dickens, Dombey and Son)

Синтаксична структура окличного речення також підсилює щирість висловлення в XVI–XVII та XIX–XXI ст.:

'I beg your pardon! Madam! Mrs. Dombey!' cried the soft and nimble Carker at her side in a moment. (Ch. Dickens, Dombey and Son)

На синтаксичному рівні використовуються також різні типи повторів (простий контактний (1), розширений (2), кільцевий (3)), які слугують засобом емоційного підсилення змісту висловлення³⁰, наприклад:

(1) Cleopatra. *Pardon, pardon!* (W. Shakespeare, Antonio and Cleopatra);

(2) Sir Politic. *Pardon, I must crave your courteous pardon.* (B. Jonson, Volpone);

(3) *Pray forgive me. I forget these chains of association in the interest I have. Pray forgive me.* (Ch. Dickens, Dombey and Son)

У прагмасемантичному різновиді прохання про вибачення набір інтенсифікаторів-прислівників значно збільшується. Так, в XVI–XVII ст. таким інтенсифікатором є *humbly*:

Autolycus. *I humbly beseech you, sir, to pardon me all the faults I have committed to your worship and to give me your good report to the prince my master.* (W. Shakespeare, The winter's tale)

У XVIII ст. єдиним прислівником, знайденим нами в МА вибачення цього прагмасемантичного різновиду є *sincerely*, в якості інтенсифікатора іноді вживається іменник *sincerity*:

Again I sincerely ask your pardon, and will do so as often as I shall ever think of you. (D. Defoe, Moll Flanders);

I ask your pardon with the greatest sincerity. (D. Defoe, Moll Flanders)

У XIX–XXI ст., за нашими даними, вживаються такі прислівники: *very, so, dreadfully, exceedingly, really, awfully, humbly*. Наприклад:

³⁰ Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. Київ : Вища школа, 1991. 270 с.

Raleigh: *I'm awfully sorry, Dennis. I – I didn't understand.* (R. Sherriff, *Journey's End*);

Honor. *Am I interruptsng business? I'm so sorry.* (H. Granville-Barker, *The Voysey Inheritance*);

My dear fellow, I really am sorry. I promise I won't keep you up a minute longer. (G. Green, *The Human Factor*)

У цілому, в британському дискурсі досліджуваних періодів прохання про вибачення виявляється єдиним різновидом, здатним до реалізації у прямий та непрямий спосіб. Усі інші прагмасемантичні різновиди вибачення передаються виключно непрямю.

У поодиноких випадках у англійському дискурсі XVI–XXI ст. нами зафіксоване вживання лексеми *please* як такої, що передає інтенцію вибачення:

'Then why the devil didn't you come before?'

'Please, sir, I feel asleep over the fire', answered Smike, with humility. (Ch. Dickens, *Nickolas Nickleby*);

'I am lost, if you please!' said Florence. (Ch. Dickens, *Dombey and Son*).

Виправдовування-вибачення виражається у непрямий спосіб, причому його значення декодується лише з контексту та ситуації. Як пише Ю. Хабермас, «тлумачення, твердження, пояснення та виправдовування, що супроводжують взаємодію людей, несуть ту чи іншу інформацію; вони відповідають на запитання, з їхньою допомогою можна про щось дізнатися»³¹. Так, у дискурсі XIX–XXI ст. у таких вибаченнях знаходимо поодинокі приклади використання лексеми *please* у якості апологетивної:

There are moral obligations, too. Please. I can't explain, but it's most important to me. (E. Waugh, *The Sword of Honour Trilogy*)

В окремих випадках *please* функціонує у складі мовленнєвого стереотипу, а отже не потребує контексту для розуміння адресатом:

Miss Roberts (coming to Mrs. Baxter). *If you please, Mrs. Baxter, I'm having such trouble with Gladys and Margery.* (H. Davies, *The Mollusc*)

Прохання як запит про можливість вибачення зазвичай має форму питального непрямого висловлення, тобто реалізує МА вибачення у непрямий спосіб. Питання про те, чи вибачить адресат, усуває необхідність прямого вибачення адресанта. В таких МА домінує метакомунікативний мовленнєвоактовий аспект – адресант чекає на відповідь адресата і зазвичай її отримує. Наприклад:

But you do not forgive me?

O Tess, forgiveness does not apply to the case! (Th. Hardy, *Tess of the d'Urbervilles*)

³¹ Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1995. С. 84–90.

Починаючи з XIX–XXI ст. прохання як запит про можливість вибачення представлені у нашому корпусі у вигляді загальних питань з лексико-синтаксичною структурою *Will you do p? Do you do p? Can you do p?* Наприклад:

Will you forgive me when you know what I have done? (W. Collins, the New Magdalen);

Do you forgive me for all this? (Ch. Dickens, David Copperfield);

Tess, can you forgive me for going away? (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Крім питальної структури речення для підсилення впливу на слухача у висловленнях такого типу у XVIII ст. використовується також дієслово з семою вибачення в пасивній формі:

Faulk. How shall I plead to be forgiven this last unworthy effect of my restless, unsatisfied disposition? (R. Sheridan, The Rivals)

Як іменник апологетивна лексема *excuse*, за нашими даними, функціонує виключно в XIX–XXI ст. в проханні-запиті про можливість вибачення:

Is there no excuse for my intruding myself on you? (W. Collins, The Moonstone)

Прагмасемантичний різновид МА вибачення **номінація емоційного стану** демонструє історичні зміни, починаючи з XVIII ст. Так, мовленнєвий стереотип *I am sorry* у період Просвіщення зафіксовано з модальним дієсловом *should*:

I should be very sorry for that', says the parson. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

У дискурсі XIX–XXI ст. цей стереотип використовується із дієсловами у формі майбутнього часу:

If so I shall be very sorry for the little that I have had to do with the matter, in encouraging these first beginnings. (O. Goldsmith, She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night)

Речення з *sorry* здатні функціонувати як без комплемента, так і з прийменниковим комплементом, уведеним *that, about*:

I'm very sorry about the pepper, sir. (R. Sherriff, Journey's End)

У XIX–XXI ст. в цьому різновиді з'являються маркери емотивності, а саме інтенсифікатори емотивної іллокутивної складової вибачення: *very, deeply, so, really, awfully*. Таким чином, ступінь емотивності значно підвищується в порівнянні з минулими періодами. Наприклад:

I say, I'm awfully sorry for not recognizing you. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy);

Julie, I'm so so sorry. Please forgive me. I love you Julie. I would never want to hurt you. Never! You're a Gemini like me. You understand we have

moods. *You know I love you, right?* (C. Jones, K. Jones, J. Buhring, Not Without My Sister)

В окремих випадках використовують мітігатори-пом'якшувачі, які допомагають зберегти обличчя мовця:

Basil, I am sorry. I am really sorry. I don't know what was wrong with me then. Please forgive me. I promise I will come back to the mosque if that's what you want me to do. (S. M. Y. Addonia, The Consequences of Love)

У нашому корпусі також відмічено використання різних типів повтору в цих МА вибачення. Так, в наступному прикладі кільцевий повтор поєднується з еліптизованим розширенням (*very sorry*):

I'm sorry I inflicted myself on you for so long, very sorry. (E. Waugh, The Sword of Honour Trilogy)

Іллокуція вибачення в МА цього різновиду може бути визначена з контексту навіть за відсутності лексем, які передають емоційне переживання сорому або каяття, наприклад:

'There now, Eliza, it's too bad for me to make you feel so, poor girl!' said he, fondly; 'it's too bad; O, now I wish you never had seen me – you might have been happy!' (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly)

В останньому прикладі спостерігається поєднання лексичного інтенсифікатора *too* й емоційно забарвленої лексеми *bad* з повтором.

У структурі прагмасемантичного різновиду **виправдовування** історичне варіювання в МА XVIII та XIX–XXI ст. стосується лексико-семантичної структури: поява розгорнутої форми *I mean / meant no harm* замість стислої *didn't mean*:

I mean no harm – only to keep you from falling. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles)

Визнання провини – прагмасемантичний різновид корегувальних МА вибачення – діяхронічний змінний, у нашому корпусі зустрічається лише у XVI–XVII та XIX–XXI ст. Він відповідає перформативній формулі

[*I admit I did smth wrong*], де *smth* – попередня дія.

Ситуативною характеристикою МА визнання провини є те, що він реалізує іллокутивну функцію вибачення без експліцитної формули вибачення, тобто непрямо. У XIX–XXI ст. в МА цього різновиду зустрічається повтор.

Реалізуючи такий МА, адресант усвідомлено приносить вибачення, інакше таке висловлення є безглуздом, причому визнання мовцем своєї провини і вибачення здійснюється і без називання відповідної малефективної дії. Наприклад:

'It was my fault; all my fault, sir', replied poor Arabella, weeping. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Обіцянка виправитись як прагмасемантичний різновид корегувальних МА вибачення реєструється у нашому корпусі тільки в XIX–XXI ст. Такий МА характеризується формулою

[I promise you not to do p any more], де *p* – попередня дія.

Цьому різновиду МА притаманна виключно неконвенціоналізована форма мовного вираження. У такому МА адресант, вибачаючись за певну малефективну дію, обіцяє ніколи не повторювати її в майбутньому. Наприклад:

There – I give you my hand to kiss and I will never try to deceive you again. (W. Collins, *The Black Robe*)

Наші дані про кількісне варіювання прагмасемантичних різновидів корегувальних МА вибачення в англійському дискурсі XVI–XXI ст. унаочнено в таблиці 2.1, де цифри суттєвих коливань виділені графічно:

Таблиця 2.1

**Історичне варіювання прагмасемантичних різновидів
корегувальних МА вибачення**

Прагмасемантичний різновид МА	XVI– XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX– XXI ст.
Історично стали				
Прохання про вибачення	89,2 %	82,2 %	77,2 %	77,3 %
Номінація емоційного стану	5,8 %	6,9 %	8,5 %	8,7 %
Виправдовування	0,7 %	2 %	2,4 %	2,3 %
Історично змінні				
Визнання провини	0,7 %	–	2,4 %	2,2 %
Обіцянка виправитися	–	–	0,5 %	0,5 %
Кластер різновидів	3,6 %	8,9 %	9 %	9 %
Усього	100 %	100 %	100 %	100 %

Як видно з табл. 2.1, статистично суттєві зрушення охоплюють прагмасемантичний різновид прохання про вибачення (діахронічна редукція з 89,2 % до 77,2 % у XVI–XXI ст.) та функціонування кластерів окремих різновидів вибачення (їхнє зростання майже втричі). Хоча новий різновид – обіцянка виправитись – з'являється у сучасний період, його кількість обмежена долями відсотка (0,5 %).

В усі досліджувані періоди **прагмасемантичні різновиди корегувальних МА вибачення** здатні поєднуватись у **кластери** різних конфігурацій, причому історичного варіювання зазнають як конфігурації кластерів, так і їхня кількість. Отримані дані про наявність або відсутність кластерів у досліджуваних періодах, підсумовані у таблиці 2.2. Як видно із таблиці, у дискурсі XVI–XVIII ст. зустрічаються лише три

конфігурації кластерів (1, 2, 3 та 1, 2, 4 відповідно), у той час як у дискурсі XIX–XXI ст. кількість конфігурацій потроюється.

Таблиця 2.2

Кластери прагмасемантичних різновидів МА вибачення

№	Кластер різновидів	XVI–VII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XIX–XXI ст.
1	Прохання про вибачення + номінація емоційного стану	+	+	+	+
2	Прохання про вибачення + визнання провини	+	+	+	+
3	Прохання про вибачення + обіцянка виправитися	+	–	+	+
4	Прохання про вибачення + виправдовування	–	+	+	+
5	Визнання провини + обіцянка виправитися	–	–	+	+
6	Номінація емоційного стану + визнання провини	–	–	+	+
7	Виправдовування + обіцянка виправитися	–	–	+	+
8	Визнання провини + виправдовування	–	–	+	+
9	Номінація емоційного стану + виправдовування	–	–	+	+
10	Прохання про вибачення + визнання провини + обіцянка виправитися	–	–	+	+

За нашими даними, в усі періоди функціонують конфігурації кластерів (1) і (2) (див. табл. 3). Ці конфігурації слід визнати історичними константами, що містять різновид прохання про вибачення:

(1) прохання про вибачення + номінація емоційного стану:
I'm so sorry, dear. I feel most unhappy about our quarrel. (H. Davies, The Mollusc);

(2) прохання про вибачення + визнання провини:
I was wrong. I beg your pardon. Be friendly. Forgive me. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

Спільним для XVI та XIX–XXI ст. є кластер (3) прохання про вибачення + обіцянка виправитися, а для XVIII та XIX–XXI ст. – (4) поєднання прохання про вибачення та виправдовування:

(3) Forgive me, therefore, a little innocent raillery. But I promise you I will never mention his name any more. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

(4) I am sorry. I didn't mean to say that. (G. Green, The Human Factor)

МА вибачення XIX–XXI ст. характеризуються наявністю кластерів, які містять два і навіть три різних прагмасемантичних різновиди вибачення. Отже, в дискурсі цих періодів нами знайдено такі поєднання:

(5) визнання провини + обіцянка виправитися:

I was wrong; I was wicked. I will feel any way, do any way, – only don't distress yourself; don't sob so. (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly);

(6) номінація емоційного стану + визнання провини:

I am sorry to wound you. I did wrong – I admit it. (Th. Hardy, Tess of the d'Urbervilles);

(7) виправдовування + обіцянка виправитися:

'I didn't mean no harm, Sir', whimpered Rob, putting one hand to his throat, and the knuckles of the other to his eyes. 'I'll never come again, Sir'. (Ch. Dickens, Dombey and Son);

(8) визнання провини + виправдовування:

It was my fault, I believe; but I had no intention of offending you, and no idea that I was doing so. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby);

(9) номінація емоційного стану + виправдовування:

Ethel [touched]. Geoff, dear, I'm sorry I hurt you. I didn't mean to. (J. Hankin, The Cassilis Engagement);

(10) прохання про вибачення + визнання провини + обіцянка виправитися:

Forgive me, Eustace! This is my first sin against you. It shall be my last. (W. Collins. Law and the Lady)

Якщо у дискурсі XVI–XVIII ст. функціонують лише три з винайдених конфігурацій кластерів прагмасемантичних різновидів МА вибачення, то пізніше зафіксовано по десять конфігурацій у кожному періоді, що засвідчує суттєве історичне варіювання кластерів МА вибачення та виявляє тенденцію до історичного збільшення їх різновидів.

Превентивні вибачення. Історичні зміни в рамках прагмасемантичного поля превентивних МА вибачення прослідковуються в якісному та кількісному плані. За нашими даними, поданими на рис. 2.2, відбувається поступове суттєве зменшення кількісного складу домінанти (вдвічі) та збільшення центру (більше ніж на 20 %) (зауважимо, що периферія в прагмасемантичному полі превентивних МА вибачення відсутня). Часовою межею трансформаційних процесів є XVIII ст.

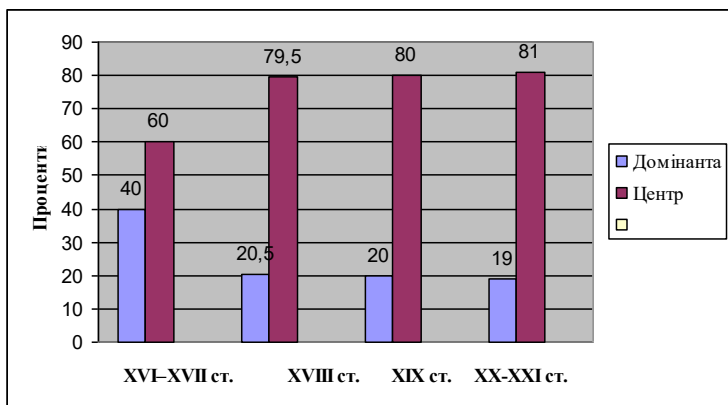

Рис. 2.2. Прагмасемантичне поле превентивних МА вибачення XVI–XXI ст.

Характерною рисою локуції **превентивних МА вибачення** XVI–XVII ст. є вживання фраз, де сема вибачення міститься в іменній частині – *mercy, pardon*, з дієсловами *cry, crave*. За даними нашого дослідження лексема *mercy* зустрічається виключно з дієсловом *cry* і може інтенсифікуватися вигуком *O*, звертанням, прислівником, модальним дієсловом та окличною інтонацією:

Bottom: *I cry your worship's mercy heartily; I beseech your worship's name?* (W. Shakespeare, A Midsummer Night's Dream);

Sir Politic. *Sir, I must crave Your courteous pardon.* (B. Jonson, Volpone)

Тільки в цьому періоді лексема *pardon* зафіксована нами в множині:

Sir Nov. *Madam, I ask your ladyship ten thousand pardons. There's a person of quality expects me at my lodging extraordinary business.* (C. Cibber, Love's Last Shift)

Дієслово *crave*, яке функціонує виключно у вибаченнях цього періоду, вживається у формі як теперішнього, так і майбутнього часу:

Peregrine. *Good Sir Politic, I cry you mercy! I have heard much of you.* (B. Jonson, Volpone);

Malcolm. *But I shall crave your pardon:*

That which you are, my thoughts cannot transpose:

Angels are bright still, thou the brightest fell:

Though all things foul would wear the brows of grace,

Yet grace must still look so. (W. Shakespeare, Macbeth)

Для превентивних МА вибачення XVIII ст. характерним є модальне дієслово *can*, яке не зустрічається більше в жодному з періодів. Результати нашого дослідження свідчать, що це дієслово вживається виключно з апологетивною лексемою *forgive*:

Lucy. If you can forgive me, Sir, I will make a fair confession, for to be sure, he hath been a most barbarous villain to me. (J. Gay, The Beggar's Opera)

Характерною особливістю цього періоду є кількісне збільшення лексем, які зустрічаються у формі майбутнього часу. За нашими даними, це вибачення, складовою яких є лексеми *excuse* у формі і загального питання, і ствердження та *forgive* і *pardon* виключно у формі твердження:

Mrs. Seal. Now I have seen you thus far, Sir Geoffry, will you excuse me a moment while I give my necessary orders for your accomodation? (R. Steele, The Conscious Lovers);

Indeed, you will excuse me, good woman, but I was surprized to see all those fine things in your house. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

Sir, I doubt not but you will readily forgive me for taking the liberty of requesting your assistance in recommending an old friend to his Grace the Archbishop as Governor of the Charter-house. (J. Boswell, The Life of Samuel Johnson);

'You will pardon me', cries Jones, 'but I have always imagined that there is in this work you mention as great variety as in all the rest'. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

Відмінною рисою превентивних МА вибачення XVIII ст. є вживання апологетивної лексеми *forgive* у формі пасиву:

I hope to be forgiven the liberty which I shall take of informing your Ladyship. (J. Boswell, The Life of Samuel Johnson)

У дискурсі XVIII ст. зростає кількісний склад прислівників-інтенсифікаторів МА вибачення за рахунок *readily*, *very*, *indeed*:

Maria. I am very sorry ma'am, the town has so little to do (R. Sheridan, The School for Scandal);

Indeed, Mr. Allworthy, you must excuse me, but I am surprized to hear you talk in such a manner. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

За нашими даними, в цілому протягом аналізованого періоду апологетивні лексеми у складі превентивних МА вибачення суттєво варіюються у випадках вживання: *mercy*, *excuse*, *sorry*, *pardon*. Згідно із загальним розвитком словникового складу, лексема *mercy* функціонує лише у XVI–XVII ст. та виходить із ужитку пізніше. Суттєво збільшується кількість лексем *excuse*, але найбільш помітними є коливання *pardon* та *sorry*, частотність яких фактично зрівнюється у наш час (38,6 %), хоча вона суттєво розрізнялась у ранньомовноанглійський період: *pardon* абсолютно переважала інші лексеми (61,2 %), а отже, вони демонструють протилежні тенденції: частка *sorry* зростає (7,5 % у XVI ст. – 38,6 % у XXI ст.), у той час як зараз частка *pardon* вдвічі зменшується (61,2 % – 38,6 % відповідно).

Серед засобів модифікації іллокутивної сили МА вибачення у превентивних МА вибачення XIX–XXI ст. характерною рисою є зміна якісного складу прислівників-інтенсифікаторів. У дискурсі цього періоду переважно функціонує лексема *very*:

'I am very sorry, Mrs. Raddle', said Bob Sawyer with all imaginable humility, 'but the fact is, that I have been disappointed in the City today'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

Особливістю вибачення сучасного періоду є вживання лексеми *pardon* у питальних реченнях різних типів – загальному питанні, формально розповідному реченні з питальною інтонацією, в еліптизованих реченнях:

What are your objections to my colleagues? – I beg your pardon? (W. Boyd, A Good Man in Africa);

I didn't asked to be called, you know. – Pardon me? (E. Waugh, Brideshead Revisited);

Is that all? – Pardon? (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Лексема *Pardon* також зафіксована у сполученнях:

– з модальними дієсловами *have* та *ought*:

I have to ask pardon, ladies, for intruding – but the law, ladies – the law. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club);

'Well, then, Cousin', said St. Clare, drawing her inside, 'I ought to beg your pardon for my good-for-nothing speeches'. (H. Beecher-Stowe, Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly);

– з перформативним дієсловом у формі Continuous:

'Begging your pardon, sir', said Sam, advancing with a bow, 'My master's here, Mr. Pott'. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

Останнє відповідає загальній тенденції історичних змін перформативних дієслів, які, за даними В. Нагайчук, суттєво розширюють можливості функціонування у формах Continuous, множини, пасиву тощо у сучасному англійському мовленні³².

У дискурсі XIX–XXI ст. уперше порівняно з попередніми періодами зафіксовано вживання лексеми *sorry* у питальних еліптизованих реченнях. Такі МА-перепитування реалізують стратегію ввічливості і знижують ступінь гіпотетичної загрози обличчю адресата, яку несе в собі подальше питання мовця:

'Sorry?' he said frowning. 'I can't have what?' (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Вибачення-перепитування є непрямо реалізованими конвенціональними МА, що мають іллокутивну силу вибачення незалежно від контексту й ситуації.

³² Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.

3. Історичне варіювання вибачення у складних мовленнєвих актах

Складні МА, що містять вибачення в аналізованій період, зазнають діхронічного варіювання, найбільш помітного стосовно трансформацій локутивного й іллокутивного аспектів окремих МА, прагмасемантичних різновидів МА вибачення корегувального підтипу, конфігурацій складних вибачень.

Зміни в локутивному аспекті МА вибачення проявляються у функціонуванні в XVI–XVII ст. особливих інтенсифікаторів іллокутивної сили вибачення, які архаїзуються і практично зникають у пізніший період: *beseech*, *cry mercy* і т. ін. Наприклад:

I rather do beseech you pardon me, who earnest in the service of my God, neglect the visitation of my friend. (W. Shakespeare, Richard III);

I cry thee mercy then, for I had thought that thou hadst call'd me all these bitter names. (W. Shakespeare, Richard III)

Приклади нашого корпусу свідчать про можливість розташування МА вибачення як функцій у складних МА в препозиції, постпозиції та інтерпозиції до МА-функцій інших типів. Дані про їхнє історичне варіювання подані у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

МА-функції вибачення у лінійній структурі складних МА

Позиція вибачення – МА-функції	XVI–XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX–XXI ст.
Корегувальні МА вибачення				
Препозиція	60	55	69	74
Постпозиція	20	14	14	16
Інтерпозиція	20	31	17	10
УСЬОГО	100	100	100	100
Превентивні МА вибачення				
Препозиція	89	90	88	88
Постпозиція	–	–	–	–
Інтерпозиція	11	10	12	12
УСЬОГО	100	100	100	100

Суттєві історичні зміни у лінійній структурі складних МА, як свідчить табл. 3.1, простежуються лише для корегувального прагматичного підтипу: це зменшення втричі інтерпозиційних МА вибачень-функцій у наш час порівняно з періодом Просвіщення, наприклад:

Revive your dead remembrance, and, oh, for pity's sake hate me not for loving long, faithfully; forgive this innocent attempt of a despairing passion and I shall die in quiet. (C. Cibber, Love's Last Shift);

Yes, I am sorry I've been behaving so mysteriously since you came. (W. Boyd, A Good Man in Africa)

Превентивні МА вибачення, за даними табл. 3.1, історично стабільно розташовані переважно у препозиції до інших МА-функцій, як у наступному прикладі, де вибачення передує неприємному повідомленню лікаря:

I'm sorry, old man, but it's acute appendicitis. (S. Lewis, Babbitt)

Їхнє розташування в інтерпозиції в структурі складних МА не перевищує 10–12 %:

Семюель Джонсон повідомляє Джеймсу Босвеллу неприємні новини:

Dear Sir, I am sorry to write you a letter that will not please you, and yet is at last what I resolve to do. (J. Boswell, The Life of Samuel Jonson)

За нашими даними, постпозиційне розташування превентивних вибачень неможливе, що пояснюється їх прагматичною функцією упередження гіпотетичного ушкодження обличчя адресата.

До інтенсифікаторів іллокутивної сили у складних МА належать адвербіалії *awfully, deeply, damn (sorry)* та маркер істинності *indeed*, вживаний переважно у ранньоновоанглійський період:

My good fellow, I respect your attachments to my excellent friend, and I am very sorry indeed, to have added to his causes for disquiet. (Ch. Dickens, The Posthumous Papers of Pickwick Club)

У XVIII ст. згідно з гіпертрофованим етикетом Просвіщення вибачення поєднувалось із модальними інтенсифікаторами, числівниками, номінаціями Бога та ін. Наприклад:

Lady Wouldbe. Sir, I must, blushing, say to you I have erred, and plead your pardon. (B. Jonson, Volpone);

Meeting you here so unexpectedly, I have been unguarded: for Heaven's sake pardon me, if I have said anything to offend you. (H. Fielding, The History of Tom Jones);

I beg your ladyship ten thousand pardons: you paid me extremely liberally for the lie in question, but I unfortunately have been offered double to speak the truth. (R. Sheridan, The School for Scandal)

У нашому корпусі зафіксовані також окремі модифікатори, що знижують ступінь іллокутивної сили вибачення: *then*, що є діяхронічною константою, та *little* – у XIX–XXI ст. Наприклад:

Отелло вибачається перед Дездемоною за грубі слова:

I cry your mercy then. (W. Shakespeare, Othello);

I will never break its heart, I will be a good boy, and never do so any more; I will never be naughty again; I beg its little pardon. (Ch. Dickens, Nickolas Nickleby)

Трансформації в окремих різновидах складних МА, що містять вибачення, – складених, композитних і комплексних – пов'язані із розвитком

системи прагмасемантичних різновидів корегувальних МА вибачень. Вони утворюють нові конфігурації – історичні варіанти окремих компонентів комплексних МА.

Комплексні МА, що містять тезу-вибачення, зафіксовані протягом усіх досліджуваних темпоральних зрізів, крім ранньоновоанглійського. МА вибачення поєднуються з МА-функціями інших типів за допомогою сполучників, якісне різноманіття яких зменшується у наш час: *if, when, that* (у XVIII ст.), *if* (у XIX – XXI с.). Це співпадає із відміченою В. І. Карабаном тенденцією до зростання ролі асиндетичного зв'язку порівняно із синдетичним в сучасній англійській мові³³.

Pardon me, if I have said too much. (H. Fielding, The History of Tom Jones)

You will pardon me when I assure you, that everything which I have seen or heard since I first entered this house hath conspired to raise the greatest curiosity in me. (H. Fielding, The History of Tom Jones Tom Jones);

And I beg pardon of the whole company that I assumed the person of sir Geoffrey, only to be present at the danger of this lady's being disposed of, and in her utmost exigence to assert my right to her; which, if her parents will ratify, as they once favoured my pretensions, no abatement of fortune shall lessen her value to me. (R. Steele, The Conscious Lovers)

В останньому прикладі демонструється важлива риса мовлення більш ранніх часів – наявність складної структури речення, що містить більше п'яти простих речень. На відміну від цього, довжина складних речень – МА суттєво скорочується в наш час³⁴.

Історичними варіантами комплексних МА вибачення є конфігурації з МА-функціями визнання провини, що з'являються у XVI–XVII та XIX–XXI ст. Вони утворюють складні МА у вигляді номінацій емоційного стану + визнання провини, реалізовані у прямий та непрякий спосіб (реченням з дієсловами умовного способу):

I'm sorry, gentlemen, that I have nothing you like; but if there be anything you have a particular fancy to – ... (O. Goldsmith, She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night);

I'm sorry, I would have changed our date if I'd known. (G. Green, The Human Factor)

Композитні МА, стабільно низькочастотні в нашому корпусі, не підтверджують загальної тенденції до збільшення безсполучникового зв'язку окремих МА-функцій, які раніше поєднувалися сполучниками *and, yet* тощо:

³³ Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.

³⁴ Ibid.

– Джульєта визнає свої помилки:

Juliet. ... pardon me,

And not impute this yielding to light love,

Which the dark night hath so discovered. (W. Shakespeare, Romeo and Juliet);

– Люсі вибачається за подальші слова:

Lucy. *This pious charity to the afflicted well becomes your character; yet pardon me, Sir, if I wonder you were not at their trial.* (G. Lillo, The London Merchant, or The History of George Barnwell)

У наш час зв'язок здійснюють сполучники *but*, *and*, які уводять МА-функцію, що слугує виправдовуванням і функціонує як обґрунтування вибачення. Наприклад:

Містер Тутс вибачається, що повів себе безцеремонно:

'You'll excuse me, Sir', said Mr. Toots, holding his forehead, 'but I'm at present in that state that my brain is going, if not gone, and anything approaching to politeness in an individual so situated would be a hollow mockery'. (Ch. Dickens, Dombey and Son);

Forgive the beaver, but it's rather important at the moment. (E. Waugh, Decline and Fall)

У межах складених МА з простими МА вибачення-функціями найбільш помітні історичні трансформації у звертаннях, які, за нашими даними, чисельно скорочуються майже вдвічі та зазнають якісного варіювання. Так, у ранньомовноанглійський період вибачення, як правило, супроводжуються звертаннями *madam*, *sir*, *my (worthy) lord*:

– Меркаде неприємно приносити погані новини:

Mercade. *I am sorry, madam; for the news I bring is heavy in my tongue.* (W. Shakespeare, Love's Labour's Lost);

– Леонато привертає увагу товариша:

Leonato. *O, I cry you mercy, friend; go you with me, and I will use your skill.* (W. Shakespeare, Much Ado About Nothing);

Tamora. *My worthy lord, if ever Tamora Were gracious in those princely eyes of thine, Then hear me speak in indifferently for all; And at my suit, sweet, pardon what is past.* (W. Shakespeare, Titus Andronicus)

Слід наголосити, що складені МА вибачення, як свідчать наші приклади, не поєднуються з гонорифічними кодифікованими звертаннями типу *your highness*, *my most loving liege* тощо, які, за даними В. І. Карабана³⁵ та І. С. Шевченко³⁶, є характерною ознакою МА інших типів. Пояснення цього вбачаємо у принципі мовної економії –

³⁵ Карабан В. І. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.

³⁶ Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв.: монография. Харьков, 1998. 168 с.

і вибачення, і звертання належать до стратегій ввічливості (за П. Браун та С. Левінсоном, це відповідно стратегії N6 та P4³⁷), тож їх одночасне вживання є перебільшенням.

У складених МА вибачення, починаючи з періоду Просвіщення, функціонування звертань відповідає загальній тенденції історичного варіювання МА: кодифіковані звертання характерні для XVIII ст., а звертання на ім'я або з номінацією родинних та дружніх відносин тощо – для XIX–XX ст. Наприклад,

Sir Peter. *Your ladyship must excuse me; I'm called away by particular business.* (R. Sheridan, *The School for Scandal*);

Perhaps; but then, if you'll forgive my saying so, you're not very particular about your boots, are you, old man? (E. Waugh, *The Sword of Honour Trilogy*)

У межах складених МА з простими МА вибачення-функціями найбільш помітні зміни збігаються із загальними змінами мовленнєвого етикету у бік його спрощення: від вишуканих етикетних вибачень XVI–XVIII ст. до мовленнєвих стереотипів сучасного мовлення (*I am sorry; Forgive me* тощо), пор.:

Charmian. *By your most gracious pardon, after you.* (W. Shakespeare, *Antony and Cleopatra*);

'I am sorry, Anna', she said. 'Let us not speak of it'. (Dickinson J. *The Lightstep*)

Таким чином, історичними константами для складних МА вибачення є три типи цих МА, у той час як їхні конфігурації, засоби модифікації іллокутивної сили зазнають історичного варіювання.

ВИСНОВКИ

У процесі історичного розвитку зміни відбуваються майже в усіх аспектах МА вибачення. Їх підґрунтя сягає соціально-етичних засад вибачення. Як етикетний засіб та корегувальний елемент системи ввічливості дистанціювання вибачення зазнає варіювання разом із змінами в британському етосі у напрямку від позитивно-домінантного етосу у XVI ст. до негативно-домінантного у XXI ст.

До важливих змін у системі МА вибачення належить історичне варіювання ретроспективних корегувальних МА вибачення таких різновидів як прохання про вибачення, номінація емоційного стану, виправдовування (аргументація) – діахронічних констант. Воно також проявляється у появі прагмасемантичного різновиду визнання провини (в XVI–XVII та XIX–XXI ст.) та різновиду обіцянки виправитися (в XIX–XXI ст.) – діахронічних змінних.

³⁷ Brown P. *Politeness: Some universals in language use*. London, New York etc. : CUP, 1987. 345 p.

Протягом досліджуваного періоду МА вибачення реалізуються прямим або непрямим способом за допомогою різних семантико-синтаксичних конструкцій. Єдиним різновидом, який може реалізуватися обома способами в англомовному дискурсі XVI–XXI ст., є прохання про вибачення; всі інші різновиди здатні передаватися виключно непрямом.

В МА-корегувальних вибаченнях простежується історична тенденція до скорочення кількісного складу домінанти їх прагмасемантичного поля та значного зростання центру, а також збільшується набір конфігурацій кластерів деяких прагмасемантичних різновидів МА вибачення, які подаються окремими висловленнями у межах дискурсивного ходу мовця (три конфігурації у XVI ст. –десять у XXI ст.)

Характерною особливістю історичного варіювання превентивних МА вибачення у XIX–XXI ст. стає зміна якісного складу прислівників-інтенсифікаторів.

У складних МА вибачення у досліджуваній період помітними є зміни в локутивному аспекті та спостерігається поява МА вибачення у постпозиції у тих актах, де раніше вони функціонували як препозитивні.

АНОТАЦІЯ

У роботі аналізуються тенденції історичних змін соціально-етичного підґрунтя вибачення в британському соціумі та простежуються напрямки варіювання окремих аспектів простих мовленнєвих актів вибачення та їх функціонування у складних мовленнєвих актах в англомовному дискурсі.

Обраний об'єктом вивчення мовленнєвий акт вибачення є предметом розгляду з точки зору його прагмалінгвістичних характеристик як системи, що демонструє історичне варіювання у дискурсі. Динамічні процеси комунікації розглядаються як результат саморозвитку мови та зміни комунікативних потреб, зумовлених динамікою соціуму та культури. Виявлені постійні та змінні елементи мовленнєвих актів та визначені тенденції історичного варіювання окремих підтипів і прагмасемантичних різновидів мовленнєвого акту вибачення.

Література

1. Шевченко И. С. Историческая динамика прагматики предложения : английское вопросительное предложение 16–20 вв. : монография. Харьков, 1998. 168 с.
2. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетров. ун-ту економіки і права, 2007. 364 с.

3. Фуко М. Археологія знання. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 331 с.

4. Brown P., S. Levinson. Universals in language usage: Politeness phenomena. In E. Goody (Ed.), *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. P. 56–310.

5. Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Таллинн, 1993. Т. 3. 495 с.

6. Jacobson M. Apologies and Apologetic Altitude in Early Modern English. *Nordic Journal of English Studies*. 2004. V. 3. P. 187–204.

7. Himmelfarb G. The De-moralization of Society Victorian Virtues to Modern Values. London : IEA, 1995. 309 p.

8. Disraeli B. Speeches April 3, 1872. *The Nineteenth Century Constitution, 1815–1914: Documents and Commentary*. D. : CUP, 1969. P. 39–50.

9. Ruskin J. Lamp of Memory. The Seven Lamps of Architecture. – London : Everyman, 1956. P. 180–194.

10. Фролова И. Е. Лингвистическая конфликтология. К проблеме статуса. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2003. № 586. С. 56–61.

11. Meier A. J. Apologies : What Do We Know? *International Journal of Applied Linguistics*. 1998. V. 8 (2). P. 215–231.

12. Brown R., Gilman A. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. V. 18. P. 159–212.

13. Kopytko R. Polite Discourse in Shakespeare's English. Poznan : Wydawnictwo naukowe UAM, 1993. 122 p.

14. Морозова І. І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2004. 20 с.

15. Верба Л. Г., Карабан В. И., Алексеенко Л. П. Обsoleteзация и другие исторические изменения директивных речевых актов (на материале произведений В.Шекспира). *Формально-семантические корреляции языковых единиц*. Киев : УМК ВО, 1989. С. 13–19.

16. Нагайчук В. В. Эволюция иллокутивных глаголов в английском языке XVI–XX веков : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Киев, 1993. 194 с.

17. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. Київ : Вища школа, 1991. 270 с.

18. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1995. С. 84–90.

19. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. Киев, 1989. 131 с.

20. Brown P. Politeness: Some universals in language use. London, New York etc. : CUP, 1987. 345 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

21. Addonia S. M.Y. The consequences of love. London : Chatto & Windus Random House, 2008. 287 p.
22. Beecher-Stowe H. Uncle Tom's Cabin or Life Among the Lowly. New York etc. : Penguin books, 1986. 629 p.
23. Boswell J. The Life of Samuel Johnson. L. : Everyman's library, 1992. 1278 p.
24. Boyd W. A Good Man in Africa. New York etc. : Penguin Books, 1982. 312 p.
25. Cibber C. Love's Last Shift. *Representative British Dramas from Dryden to Sheridan*. N. Y. : Oxford UP, 1934. P. 207–246.
26. Collins W. The Law and the Lady. Oxford: Oxford University Press, 2008. 496 p.
27. Collins W. The Moon Stone. London : Penguin Books, 1994. 464 p.
28. Collins W. The New Magdalen. London : Penguin Books, 1994. 212 p.
29. Davies H. H. The Mollusc. *Contemporary plays: Sixteen plays from the recent drama of England and America*. Boston etc. : The Riverside Press, 1925. P. 173–207.
30. Defoe D. Moll Flanders. London : Everyman's library, 1991. 338 p.
31. Dickens Ch. Dombey and Son. London : Everyman's library, 1994. 889 p.
32. Dickens Ch. Nickolas Nickleby. London : Everyman's library, 1993. 843 p.
33. Dickens Ch. The Posthumous Papers of Pickwick Club. London : Everyman's library, 1998. 813 p.
34. Dickinson J. The Lightstep. London : David Fickling Books, 2008. 520 p.
35. Fielding H. The History of Tom Jones. M. : Cooper, publishing society of foreign workers of the USSR, 1936. 926 p.
36. Galsworthy J. The Silver Box. *Representative British Dramas*. Boston: Little, Brown and Company, 1931. P. 503–537.
37. Gay J. The Beggar's Opera. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 179–237.
38. Goldsmith O. She Stoops to Conquer or, The Mistakes of a Night. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 343–407.
39. Granville-Barker H. The Voysey Inheritance. *Contemporary plays: Sixteen plays from the recent drama of England and America*. Boston etc. : The Riverside Press, 1925. P. 29–86.
40. Green G. The Human Factor. London : Penguin books, 2008. 288 p.
41. Hankin St. J. The Cassilis Engagement. *Representative British Dramas*. Boston : Little, Brown and Company, 1931. P. 539–577.
42. Hardy T. Tess of the d'Urbervilles. London : Everyman's library, 1991. 472 p.
43. Jones C., Jones K., Buhring J. Not Without My Sister. London : Harper Collins Publishers, 2008. 416 p.

44. Jonson B. Bartholomew Fair. *Two comedies*. M. : Higher School, 1978. P. 108–218.
45. Jonson B. Volpone. *Two Comedies*. M. : Higher School, 1978. P. 4–107.
46. Lillo G. The London Merchant or, The History of George Barnwell. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 287–341.
47. Scott W. Rob Roy. Penguin Popular Classics, 1995. – 501 p.
48. Shakespeare W. A Midsummer Night's Dream London : Longman Group Ltd, 1965. 205 p.
49. Shakespeare W. Hamlet. W. *Shakespeare Tragedies*. London : Everyman's library, 1992. P. 1–151.
50. Shakespeare W. Macbeth. M. : Progress Publishers, 1977. 253 p.
51. Shakespeare W. Othello. W. *Shakespeare Tragedies*. L. : Everyman's library, 1992. P. 153–285.
52. Shakespeare W. Richard III. London : Longman Group Ltd, 1967. 256 p.
53. Shakespeare W. Romeo and Juliet. M. : Higher School Publishing House, 1972. 126 p.
54. Shakespeare W. The Complete Works (ed. by P. Alexander). London, Glasgo : Collins, 1964. 1376 p.
55. Shakespeare W. The Winter's Tale. Берлин : Директ-Медиа, 2015. 147 с.
56. Shaw B. Caesar and Cleopatra. *Three Plays for Puritans*. Penguin books, 1967. P. 127–254.
57. Sheridan R. B. The Rivals. *Eighteenth-Century Plays*. New York : Random House, 1952. P. 409–484.
58. Sheridan R. B. The School for Scandal. M.: Foreign Languages Publishing House, 1949. 92 p.
59. Sherriff R. C. Journey's End. *Famous plays of today*. London : Victor Gollancz LTD, 1929. P. 9–136.
60. Steele R. The Conscious Lovers. *Eighteenth-Century Plays*. N. Y. : Random House, 1952. P. 109–178.
61. Waugh E. Brideshead Revisited L. : Everyman's library, 1993. 315 p.
62. Waugh E. Decline and fall / E. Waugh. L. : Everyman's library, 1993. 185 p.
63. Waugh E. The Sword of Honour Trilogy. L. : Everyman's Library: Contemporary Classics, 1994. 760 p.

Information about the author:

Burenko Tetiana Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Linguodidactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

МОВНІ ЗАСОБИ ВІДОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ІСЛАМСЬКОЇ ЗАГРОЗИ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Докашенко Т. В.

ВСТУП

Безсумнівно сьогодні мас-медіа відіграють величезну роль у суспільстві. Засоби масової інформації за допомогою старанно підібраних мовленнєвих одиниць впливають на встановлення норм, навчають поведінки в певній ситуації визначають і формують систему цінностей, світогляд і погляди.

В умовах розвитку сучасного суспільства однією з головних рушійних сил є інформація, ключовим видом дискурсу, що реалізує рух соціальної думки й формує концептуальну картину світу людини, є медіадискурс. Медіадискурс досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (Флорій Бацевич, Георгій Почепцов, Ноам Хомський, Тен ван Дейк та інші).

Медіадискурс визначають як зв'язний, вербальний або невербальний, усний чи письмовий текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими факторами, виражений засобами масової інформації, узятий в аспекти подій, що представляє собою дію, що бере участь у соціокультурній взаємодії й відбиває механізм свідомості комунікантів. Медіадискурс має опосередкований характер, тобто між адресантом й адресатом є дистанція – просторова й/або часова¹.

Однією з основних рис медіадискурсу є його максимально насичена образність. Засоби масової інформації створюють різноманітні образи для маніпулювання свідомістю людей. Адже, медіа-образ – це репродукована в уявленні, емоційно забарвлена, предметно виражена (тобто чуттєво наглядна) елементарна одиниця відображення дійсності. Виокремлюють наступні види медіа образів: словесний образ, образ-картина, образ-персонаж, образ-емоція, образ-схема². Проте, як нами було виявлено більшість медіа образів є інтеграцією всіх або декількох зазначених вище типів, особливо якщо цей образ створюється за допомогою багатьох статей та репортажів.

¹ Желтухина М. Р. О содержании дискурса масс-медиа. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. № 11 (128), Ч. 1. С. 34.

² Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис. Львів : ПАІС, 2004. С. 73.

У свою чергу образність у медіадискурсі – це здатність медіа висловлювання викликати у свідомості людей певні чуттєві образи, слухові, зорові, дотикові, моторно-рухові та інші уявлення. На сьогодні образність є одним із основних ресурсів медіадискурсу.

В ієрархії культурних цінностей носіїв англійської лінгвокультури образ ісламської загрози (*islamic threat*) останнім часом посідає одне з ключових місць у сучасному англомовному медіадискурсі. Беручи до уваги, що медіадискурс організовується навколо певних образів, можна зробити висновок про те, що образ ісламської загрози (*islamic threat*) набув особливого статусу в англомовному сучасному медіадискурсі у зв'язку із загостренням протистояння ісламістського руху і країн заходу.

Актуальність даної роботи визначається інтересом сучасної лінгвістики до вивчення засобів мовної об'єктивації й опису смислового обсягу медіа образів.

Об'єктом нашого дослідження є мовна репрезентація образу ісламська загроза у сучасному медіа дискурсі. Джерелом для аналізу та підбору ілюстративного матеріалу стали статті в найвідоміших та найпрестижніших британських онлайн виданнях, таких як: The Guardian, The Observer, The Independent, Reuters, International Business Times.

1. Лексико-семантичні засоби відображення образу ісламської загрози в сучасному англомовному медіадискурсі

Перш за все необхідно розпочати аналіз мовних засобів відображення образу ісламської загрози з розгляду самого словосполучення – ісламська загроза (*islamic threat*), воно представлене лексемами «загроза» (*“threat”*) та «ісламський» (*«islamic”*), які ми проаналізували за допомогою компонентного аналізу.

Термін «загроза» використовується в психології для опису суб'єктивної оцінки індивідом ситуації, яка несе в собі фізичну або психічну небезпеку для нього³. Поза сумнівом, оцінка ситуації як небезпечної або загрозової буде залежати від індивідуальних розбіжностей у здатностях, уміннях, властивостях особистості, а також від специфіки особистого досвіду індивіда в переживаннях подібних ситуацій.

Лексема *“threat”* («загроза») в англомовних словниках, а саме кембриджському та оксфордському, визначається наступним чином:

• *a suggestion that something unpleasant or violent will happen, especially if a particular action or order is followed;*

³ Сірко С. І., Слободяник В. І. Психолінгвістичні особливості деяких понять екстремальної психології. *Юридична психологія*. 2022. № 1(30). С. 50. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223001.48>

- *a statement of an intention to inflict pain, injury, damage, or other hostile action on someone in retribution for something done or not done;*

- *the possibility that something unwanted will happen, or a person or thing that is likely to cause something unwanted to happen⁴;*

- *a menace of bodily harm, such as may restrain a person's freedom of action;*

- *a person or thing likely to cause damage or danger;*

- *the possibility of trouble, danger, or ruin⁵.*

Найближчими синонімами до даного слова в англійській мові є:

- *“menace” – a threat or the act of threatening;*

- *“danger” – 1) the state of being vulnerable to injury, loss, or evil; risk
2) a person or thing that may cause injury, pain, etc⁶.*

Отже, із точки зору носіїв англійської мови **загроза** – це припущення, що щось неприємне або насильницьке станеться, особливо якщо за цим слідує конкретна дія або наказ. Ключові семи, які містяться в лексемі *“threat”* можна поділити на дві умовні групи: 1) семи на позначення: можливості (possibility), припущення (suggestion), твердження (statement), наміру (intention); 2) семи, які специфікують семи першої групи, а саме: неприємний (unpleasant), насильницький (violent), ворожий (hostile), біль (pain), поранення (injury), шкода (damage), руйнація (ruin), небезпека (danger). Як бачимо, до другої групи увійшли іменники та прикметники з негативним конотативним значенням, із чого можна зробити висновок, що лексема «загроза» має негативну аксіологію, оскільки використовується для опису суб'єктивної оцінки індивідом ситуації, яка несе в собі фізичну або психічну небезпеку для нього.

Лексема *“Islamic”* («ісламський») позначає наймолодшу зі світових і другу за чисельністю релігію в сучасному світі, яка вважається державною або офіційною в 28 країнах, що заснували організацію – ісламську конфедерацію⁷. Іслам у перекладі з арабської означає «покірність», присвячення (надання) себе Богу, послідовники ісламу – мусульмани – «покірні» (*“the faithful”*).

Іслам – це монотеїстична релігія. Теза про єдиного Бога – Аллаха проводиться чітко й послідовно. Він є єдиний Бог, який створив все суще й визначає його існування.

У ході дослідження ми виявили, що сама релігія іслам становить лише підґрунтя для виникнення загрози, адже на ній базується ідеологія

⁴ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 18.03.2023).

⁵ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 18.03.2023).

⁶ Ibid.

⁷ Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство. Київ : Академвидав, 2002. С. 115.

ісламізму, на яку спираються майже всі терористи та терористичні угруповання, які становлять безпосередню загрозу для світового суспільства.

Термін «ісламізм» з'явився у французькому науковому дискурсі, у той час, коли наукові дослідження зробили недоцільним використання в межах християнського дискурсу терміну «магометанство» на позначення релігії «іслам»⁸.

Протягом XIX століття термін «ісламізм» використовувався й в ісламознавчих роботах як основний, проте в деяких випадках можна було побачити використання термінів «магометанство» та «іслам». Проте поступово термін «ісламізм» виходить із ужитку.

Хоча вже наприкінці 70-х років XX століття виникла пропозиція використовувати цей термін на позначення «політичних проявів» релігії іслам і вже в 80-х роках термін остаточно почали використовувати для позначення різних форм ісламу, які можна було визначити як «політично заангажовані»⁹.

Оновлене значення терміну ісламізм можна подати наступним чином:

Ісламізм – ідеологія й практична діяльність, які зорієнтовані на створення умов, у яких соціальні, економічні, етнічні та інші проблеми та протиріччя будь-якого суспільства (держави), у якому живуть мусульмани, вирішуватимуться виключно з використанням ісламських норм, прописаних у шаріаті¹⁰.

Якщо ж звернутись до ісламського дискурсу, то використання терміну «ісламізм» арабською мовою не дає можливості розрізнення прикметників «ісламський» та «ісламістський», саме тому зазвичай у засобах масової інформації використовується термін «ісламська загроза» на позначення «ісламістської загрози». Необхідно зазначити, що відомі ідеологи ісламізму або ісламісти стверджують, що вони не прагнуть створити нове розгалуження ісламу на позначення якого необхідно вводити новий термін, а лише виправляють викривлення, впроваджують «справжній іслам»¹¹.

Методи, якими користуються ісламісти, кардинально різняться. Поширений погляд про обов'язкову наявність в ісламістів ідей щодо збройного оволодіння владою, не відповідає дійсності. Це залежить від форми ісламізму: помірковані наприклад використовують більшим

⁸ Boubekeur A. Political Islam in Europe. *Centre for European Policy Studies*. URL: https://www.academia.edu/5682578/Political_Islam_in_Europe (дата звернення: 19.03.2023).

⁹ Roy O. Islamic Terrorist Radicalization in Europe. *European Islam Challenges for Society and Public Policy*. URL: <http://www.ceps.eu> (дата звернення: 19.03.2023).

¹⁰ Mozaffari M. What is Islamism? History and definition of a concept. *Totalitarian Movements and Political Religions*. 2007. Vol. 8. № 1.

¹¹ Kramer M. Coming to Terms: Fundamentalists or Islamists? URL: https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/coming_to_terms_fundamentalists_or_islamists_middle_east_quarterly.pdf (дата звернення: 19.03.2023).

чином легітимні шляхи отримання влади, тоді ж як ісламісти радикальної форми використовують збройні методи, для них «джихад» є збройною боротьбою¹².

Частина дослідників акцентує увагу саме на радикальних, екстремістських формах ісламізму. У таких випадках використовуються терміни «радикалізм», «радикальний ісламізм», «ісламський екстремізм», та проводиться паралель із такими ідеологічними системами як фашизм та комунізм^{13, 14}.

Як ми виявили, у сучасному англомовному медіадискурсі увага концентрується на радикальних формах ісламізму, який саме й становить ісламську загрозу, проте майже ніколи не уточняється, що не весь ісламський світ становить загрозу, але лише окрема радикально налаштована його частина.

Отже, засоби масової інформації екстраполюють висновки щодо ісламської небезпеки на всіх мусульман. Ми вважаємо, що таким чином англомовні мас медіа маніпулюють свідомістю людей. На такому тлі виникає доволі одностороннє уявлення про мусульманську культуру та цивілізацію.

Нами були виявлені наступні невід’ємні властивості радикального виду ісламізму:

- Фундаменталізм – як повернення до основ ісламу (салафізм).
- Відродження активної віри й обрядів.
- Інтегралізм – об’єднання всіх сфер життя суспільства й держави під законами шаріату.
- Теократизм – відновлення Аллаха як верховної влади.
- Теонормізм – буквально «верховенство законів Господа», пряме, буквально й всебічне застосування норм шаріату.
- Тероризм – спосіб наносити ворогові максимальної шкоди без урахування будь-яких довгострокових наслідків. Ісламістський тероризм є одним із варіантів релігійного тероризму. Характерною рисою релігійного тероризму є виправдання вбивства мирних жителів, навіть жінок та дітей, так як їх розглядають як складову частину ворожої системи, бо як зазначається вони фінансують армію податками та «своїм мовчанням та схваленням», є потенційними солдатами¹⁵.

¹² Pipes D. Islamism is Fascism: *An Interview*. URL: <https://www.danielpipes.org/spoken/> (дата звернення: 19.03.2023).

¹³ Lewis B. Communism and Islam. *International Affairs*. URL: <http://www.jstor.org/stable/2608416> (дата звернення: 19.03.2023).

¹⁴ Roy O. Islamic Terrorist Radicalization in Europe. *European Islam Challenges for Society and Public Policy*. URL: <http://www.ceps.eu> (дата звернення: 29.03.2023).

¹⁵ Kramer M. Coming to Terms: Fundamentalists or Islamists? URL: https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/coming_to_terms_fundamentalists_or_islamists_middle_east_quarterly.pdf (дата звернення: 19.03.2023).

Ідеологія радикальних ісламістів передбачає допустимість і навіть обов'язковість джихаду проти всіх невірних – як немусульман, так і, що вкрай важливо, тих мусульман, які не є ісламістами і не бажають ними бути. Таких мусульман оголошують віровідступниками та визнають їх «невірними».

Ісламісти, використовуючи специфічне тлумачення положення шариату, не тільки допускають, а й рекомендують вчинення певних терористичних актів, не виключаючи «сліпі» (спрямовані проти абсолютно випадкових людей у місцях їх скупчення), використання терористів-смертників¹⁶.

Проаналізувавши термін ісламізм у різноманітних аспектах, а також поняття «ісламізм» в англomовних словниках, дійшли висновку, що його визначають наступним чином:

*Islamism or Political Islam is a religious-political ideology and practical activity aimed at creating conditions under which all contradictions within the society and the state, where there is a Muslim population, as well as international relations with their participation will be decided on the basis of Sharia (Islamic law). Integral characteristics of Islamism are: fundamentalism (coming back to the roots of Islam); theocracy; terrorism – as a way to inflict maximum damage to the enemy without regards to any long-term effects*¹⁷.

Ключовими лексемами у визначенні ісламізму є лексеми: «релігійно-політична ідеологія» (“*religious-political ideology*”), «практична діяльність» (“*practical activity*”), які вказують на те що, релігія є лише однією зі складових частин, до яких також відносимо політику та прагнення до влади; лексема «мусульмани» (“*Muslims*”), яка позначає націю, що висувається на передній план, як вірні та покірні (“*the faithful*”) на противагу до невірних (“*infidel*”); лексема «фундаменталізм» (“*fundamentalism*”), яка вказує на головну рису ісламізму (тобто повернення до коренів Ісламу, до жорсткіших правил), що на нашу думку, є ключовими в розумінні даної ідеології, лексема «теократія» (“*theocracy*”) (тобто представлення Аллаха як верховної влади), лексема тероризм (“*terrorism*”) (як спосіб наносити ворогові (невірним) максимальних збитків не зважаючи на будь-які наслідки).

Отже, проаналізувавши дві лексеми «загроза» та «ісламізм» та співставивши їх за допомогою методу мапування, можемо зробити висновок, що образ ісламської загрози означає можливість або

¹⁶ Roy O. Islamic Terrorist Radicalization in Europe. *European Islam Challenges for Society and Public Policy*. URL: <http://www.ceps.eu> (дата звернення: 19.03.2023).

¹⁷ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 18.03.2023).

припущення певної небезпеки з боку представників ісламського руху направлену на тих, хто не сповідує мусульманство («невірних»).

Як було виявлено, образ ісламської загрози формується в сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою наступних лексичних одиниць:

- іменників;
- дієслів;
- прикметників.

Ми використали компонентний аналіз для того, щоб класифікувати та проаналізувати лексеми, за допомогою яких створюється образ ісламської загрози в сучасному англомовному медіадискурсі.

Нами було виокремлено, за допомогою аналізу дефініцій, декілька **лексико-семантичних груп іменників**, які виражають зміст образу ісламської загрози.

Першу групу становлять іменники *terrorist* (терорист), *islamist* (ісламіст), *militant* (бойовик), *extremist* (екстреміст) які позначають «носія загрози». В англомовних словниках вони визначаються наступним чином:

- *terrorist* – someone who uses violent methods or action, or threats of violent action, for political purpose;
- *islamist* – an advocate or supporter of Islamic use of confrontational or violent methods in support of a political or social cause or fundamentalism;
- *militant* – a person who uses, or is willing to use, violent methods to achieve the aim, especially to achieve social or political change;
- *extremist* – a person who holds extreme political or religious views, especially one who advocates illegal, violent, or other extreme action^{18, 19}.

Проаналізувавши дані визначення можна зробити наступні висновки:

Архісемою для вище загаданих іменників є 'насильницькі методи та дії' ('violent methods or action'). Потенційною семою для цих іменників є політична спрямованість ('political purpose, political or social cause, political change'). Отже, узагальнюючу семантику даної групи слів становить – 'той, хто застосовує насильницькі методи з політичною спрямованістю'.

Наприклад: *The threat, released by the terrorists in July, came in a video showing a militant shooting a Syrian army prisoner*²⁰. У даному прикладі носій ісламської загрози позначений іменником терористи (*the terrorists*). Це один із найпоширеніших іменників, який виражає зміст

¹⁸ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

¹⁹ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

²⁰ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023)

образу загрози, маючи семантику 'той, хто застосовує насильницькі методи з політичною спрямованістю'.

Наприклад: *Islamists are using their hold over key urban areas of Mali to recruit, arm and train growing numbers of fighters and could pose a threat to Europe within two years*²¹. У цьому прикладі носій ісламської загрози позначений іменником ісламісти (*Islamists*), який найточніше з усіх вище перерахованих передає значення саме ісламської загрози, так як є одним із головних складових навіть самого словосполучення, яке позначає даний образ «ісламська загроза» (“Islamic threat”).

Другу групу складають іменники: *violence* (наси́льство), *terror* (терор), *cruelty* (жорстокість), *assault* (наси́льство), які описують «інструмент ісламської загрози». Наведені іменники мають наступні визначення:

- *violence* – *behaviour involving physical force intended to hurt, damage, or kill someone or something*;
- *terror* – *violent behaviour or the threat of violent action that is intended to cause fear, usually for political purposes*;
- *cruelty* – *behaviour that causes pain or suffering to others, especially deliberately*;
- *assault* – *violent behaviour that causes physical pain or suffering*^{22, 23}.

Проаналізувавши дані визначення ми робимо висновок, що ключовими семами цих іменників є наступні: 'поведінка (*behaviour*), яка спричиняє негативні відчуття, наслідки'. Проте диференціальними семами є позначення цих негативних наслідків: іменника насильство (*violence*) – це поранити (*hurt*), пошкодити (*damage*) або вбити (*kill*), іменника терор (*terror*) – налякати (*to cause fear*), іменника жорстокість – викликати біль (*pain*) та страждання (*suffering*).

Наприклад: *Islamic State released a new video last night which showed the men behind the Paris terrorist attacks committing atrocities, including beheadings, in its territory as it threatened Britain with more violence*²⁴. У даному прикладі «інструмент ісламської загрози» представлений іменником *violence* (наси́льство) із семантикою 'поведінка, яка спричиняє негативні відчуття, наслідки', у цьому випадку використаний психологічний тиск наголошуванням на продовження фізичного насильства в майбутньому, надаючи приклад такого в минулому.

²¹ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

²² Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

²³ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

²⁴ The Observer. URL: <https://www.theguardian.com/observer> (дата звернення: 24.03.2023).

Наприклад: *Islamic cruelty being meted out – beheadings, eyes being gouged out, rape – is horrific. It is literally mediaeval in character*²⁵. У цьому прикладі іменник, який представляє групу із семантикою «поведінка, яка спричиняє негативні відчуття, наслідки – жорстокість (*cruelty*), який має диференціальну сему викликати біль (*pain*) та страждання (*suffering*)».

Третя група іменників включає наступні лексеми: *suffering* (страждання), *injury* (поранення), *pain* (біль), *hurt* (шкода, біль), які характеризують «результат ісламської загрози». В англомовних словниках їх тлумачать наступним чином:

- *injury – physical harm or damage to someone's body caused by an accident or an attack;*
- *suffering – physical or mental pain that a person or animal is feeling;*
- *pain – a feeling of physical suffering caused by injury or illness;*
- *hurt – physical or emotional pain*^{26, 27}.

Проаналізувавши семи, які складають дані визначення можна зробити висновки, що архісемою в даному випадку є 'фізичний біль, страждання' (*physical pain, suffering*). Інтегральною семою для визначень поранення (*injury*) та біль (*pain*) є наявність зовнішнього впливу (*caused by someone, something*), а для іменників страждання (*suffering*) та біль / шкода (*hurt*) – 'можливість не тільки фізичного, але й емоційного болю чи страждання'. Отже, іменники третьої групи мають семантику фізичного та емоційного болю чи страждання.

Наприклад: *Several train passengers received serious injuries in the crash caused by terrorists*²⁸. У поданому прикладі «результат ісламської загрози» представлений іменником *injury* (поранення), який має семантику фізичного болю, травми чи страждання.

Наприклад: *“People were lying on the floor: some of them dead, some badly hurt and screaming from pain. I'll never forget it...”*²⁹ У цьому прикладі іменник із семантикою фізичний біль чи страждання – біль (*pain*).

Дієслова, що виражають образ ісламської загрози ми також поділили на лексико-семантичні групи за допомогою методу аналізу словникових дефініцій та компонентного аналізу.

До першої групи дієслів ми відносимо наступні: *to threaten* (погрожувати), *to frighten* (залякувати), *to terrify* (жахати), *to scare* (лякати), які описують «мету ісламської загрози».

²⁵ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

²⁶ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

²⁷ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

²⁸ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

²⁹ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

• *to threaten* – *to frighten* someone that you will take hostile action against (someone) in retribution for something done or not done;

• *to frighten* – *to make* (someone) afraid or anxious;

• *to terrify* – *to cause* to feel extreme fear;

• *scare* – *to cause* great fear or nervousness; *frighten*^{30, 31}.

Проаналізувавши дані визначення можна зробити висновок, що архісемою, яка їх об'єднує є 'спричинення страху кимось або чимось'.

Наприклад: *Islamic State previously threatened to fill Paris streets with dead bodies*³². У даному прикладі використане дієслово *to threaten* (погрожувати), яке має семантику 'спричинити страх', залякати певними словами чи діями.

Наприклад: *Islamists' aim is to scare the whole world to death*³³. У даному прикладі використане дієслово лякати (*scare*), яке також має семантику 'спричинити страх'.

До другої групи ми віднесли наступні дієслова: *to attack* (нападати), *to injure* (поранити), *to shot* (відстрелити, застрелити), *hit* (ударити, уразити) *to kill* (убити), які описують «результат ісламської загрози». Розглянемо їх дефініції:

• *to attack* – *to try to hurt* or defeat using violence;

• *to injure* – *to hurt* or cause physical harm to a person or animal;

• *to shot* – *to hurt* or kill with a gun;

• *hit* – *to strike* causing injury, harm;

• *wound* – *to hurt*, *to injure*;

• *to kill* – *to hurt* someone in a way that causes death^{34, 35}.

Наведені вище визначення дають змогу зробити висновок, що ключовою семою, яка об'єднує ці дієслова є сема – 'завдання болю, поранень'. Проте в цих визначеннях ми можемо простежити й градуальні семи, тобто ці визначення різняться за ступенем завдання болю – від поранення легкого ступеня тяжкості до смерті. Інтегральною семою для дієслів стріляти та вбити є сема – 'смерть'.

Наприклад: *At least 120 people have been killed in a series of coordinated terrorist attacks in Paris. One hundred people – including children – were reportedly shot one by one*³⁶. У даному прикладі використані дієслова

³⁰ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

³¹ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

³² The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

³³ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

³⁴ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

³⁵ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

³⁶ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

убивати (*to kill*) та стріляти (*to shot*), мають семантику 'спричинити біль, поранення і як наслідок смерть', тобто як ми бачимо використана інтегральна сема для того, щоб показати найгірший результат ісламської загрози – спричинення смерті.

Наприклад: *At least five people, including a suicide bomber, have been killed and another 36 wounded in a bomb attack on Istanbul's main shopping street*³⁷. У цьому прикладі знову використане дієслово убивати (*to kill*), яке має семантику 'завдання болю, та поранень, які спричинюють смерть' а також дієслово поранити (*wound*), яке має семантику 'завдання болю, поранень'.

Образ ісламської загрози виражений також певною кількістю **прикметників**, які ми розділили на дві групи.

До першої групи ми віднесли прикметники: агресивний (*aggressive*), насильницький (*violent*), жорстокий (*cruel*), лютий (*fierce*), які тлумачать наступним чином:

- *aggressive* – someone, who is behaving in an angry and violent way towards another person;
- *violent* – someone, who is using force to hurt or attack;
- *cruel* – someone, who is causing pain or suffering to others;
- *fierce* – someone, who is displaying a violent or ferocious aggressiveness, causing pain^{38, 39}.

Дані прикметники мають ключовому сему 'той, який завдає шкоди, болю'.

Наприклад: *We are witnessing a massacre here. A cruel and barbarian attack was carried out*⁴⁰. У даному прикладі за допомогою прикметникам жорстокий (*cruel*), описаний напад терористичної групи.

Друга група **прикметників** включає наступні: *terrible*, *horrible*, *dreadful*, які в англomовних словниках тлумачаться наступним чином:

- *terrible* – very unpleasant or serious or of low quality;
- *horrible* – very unpleasant or bad; very shocking and frightening;
- *dreadful* – very bad, of very low quality, or shocking and very sad^{41, 42}.

³⁷ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

³⁸ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

³⁹ Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

⁴⁰ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

⁴¹ Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 25.03.2023).

⁴² Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

Як бачимо з наведених вище дефініцій, усі ці прикметники є синонімами й мають семантику – поганий, неприємний, шокуючий, низької якості.

Наприклад: *It was horrible view – dead bodies were everywhere*. У цьому прикладі за допомогою прикметника *horrible* (жахливий), який має ключову сему ‘шокуючий’, описаний результат ісламської загрози, а саме жахливий вид мертвих людей навколо.

Отже, можна зробити висновок, що образ ісламської загрози виражений у сучасному англомовному медіа дискурсі за допомогою таких лексичних одиниць як: іменники, дієслова й прикметники. Виявилося, що група іменників є найбільшою групою лексичних одиниць, що характеризують даний образ. Ключовими семами даної групи є ‘насильницькі методи та дії’; ‘поведінка, яка спричиняє негативні відчуття, наслідки’; ‘фізичний біль, страждання’.

Дієслова виявилися на другому місці (за кількістю лексичних одиниць). ‘Спричинення страху кимось’; ‘завдання болю’ є ключовими семами, які стали критерієм відбору дієслів. І найменшою виявилася група прикметників, ключовими семами якої є ‘той, який завдає шкоди, болю’; ‘шокуючий’.

Описані вище результати нашого дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Таблиця «Лексичні засоби відображення образу ісламської загрози»

Лексичні засоби відображення образу ісламської загрози		
Іменники		
Архісема – « <u>насильницькі методи та дії</u> »: <i>terrorist</i> (терорист), <i>islamist</i> (ісламіст), <i>militant</i> (бойовик)	Архісема – « <u>поведінка, яка спричиняє негативні відчуття, наслідки</u> »: <i>violence</i> (наси́льство), <i>terror</i> (терор) (жорстокість)	Архісема – « <u>фізичний біль, страждання</u> »: <i>suffering</i> (страждання), <i>injury</i> (поранення), <i>pain</i> (біль), <i>hurt</i> (шкода, біль)
Дієслова		
Архісема – « <u>спричинення страху кимось або чимось</u> »: <i>to threaten</i> (погрожувати), <i>to frighten</i> (залякувати), <i>to terrify</i> (жахати)	Архісема – « <u>завдання болю, поранень</u> »: <i>to attack</i> (нападати), <i>to injure</i> (поранити), <i>to shot</i> (підстрелити, застрелити), <i>to kill</i> (убивати)	
Прикметники		
Архісема – « <u>той, який завдає шкоду</u> »: агресивний (<i>aggressive</i>), насильницький (<i>violent</i>)		Архісема – « <u>жахливий</u> »: <i>terrible</i> , <i>horrible</i> , <i>dreadful</i>

2. Стилiстичнi прийоми та експресивнi засоби вiдображення образу iсламської загрози в сучасному англomовному медiадискурсi

Аналізуючи сучасні англomовні статті ми виявили, що образ ісламської загрози в мовному плані виражений не лише за допомогою вище названих лексичних одиниць, а й певних експресивних засобів та стилістичних прийомів. У нашій роботі ми акцентуємо увагу лише на найбільш уживаних одиницях.

Як було зазначено вище, образ ісламської загрози представлений у сучасному англomовному медiа дискурсі певними експресивними засобами, а саме синтаксичними формами, які використовуються для підсилення емоційності мовлення статей.

Як виявилось для вираження образу ісламської загрози вживаються синтаксичні експресивні засоби, які базуються на багатoeлементності в структурі речення, серед яких:

- повтор (*repetition*);
- перелічення (*enumeration*);
- багатосполучниковість (полісиндетон) (*polysyndeton*).

Ми дослідили, що **повтор**, а саме його підвид – звичайний повтор (*ordinary repetition*), використовується в англomовних статтях про ісламську загрозу найчастіше. Даний експресивний засіб використовується для підкреслення певної інформації, для закріплення її у свідомості цільової аудиторії.

Наприклад: *We say to the states that take part in the crusader campaign that, by God, you will have a day, God willing, like France's and by God, as we struck France in the centre of its abode in Paris, then we swear that we will strike America at its centre in Washington," the man said*⁴³.

У даному прикладі за допомогою лексеми God (Бог) наголошується на тому, що ісламісти, за їх переконаннями, виконують волю їхнього Бога (Аллаха) і всі їхні дії спрямовані на підкорення Йому, таким чином підкреслюється той факт, що ісламісти не вважають себе винними в злочиннях, вони лише виконавці вищої волі.

Наприклад: *"I say to the European countries that we are coming, coming with booby traps and explosives, coming with explosive belts and (gun) silencers and you will be unable to stop us because today we are much stronger than before," he said*⁴⁴.

У прикладі поданому вище використовується лексема coming (наближаємося, йдемо) декілька разів із метою створення сильного експресивного ефекту на читачів, адже повідомленням з наголошенням слів «ідемо» або «прийдемо» зі зброєю, щоб спричинити вам біль та страждання ісламісти намагаються залякати європейських жителів.

⁴³ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

⁴⁴ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

Наприклад: *"I don't think we see that threat at the moment but I simply wanted to be clear that we can't rule out using the capabilities we have to defend our country and protect our people"*⁴⁵. У даному прикладі повторення займенника *our (наш)* використовується для акцентування уваги саме на об'єкті ісламської загрози, таким чином протиставляючи мусульман не мусульманам та розділяючи світ на чужих та своїх.

Наступний експресивний засіб за допомогою якого виражений образ ісламської загрози – **перелічення** – це експресивний засіб, за допомогою якого відбувається називання один за одним (або групування) однорідних або неоднорідних предметів, ознак чи явищ, які виконують одну і ту ж синтаксичну роль у реченні і демонструють семантичну однорідність⁴⁶. Даний експресивний засіб використовується з метою посилення емоційної та експресивної виразності, увиразнення поданої інформації.

Наприклад: *Smash his head with a rock or slaughter him with a knife or run him over with your car or throw him down from a high place or choke him or poison him," spokesman Abu Muhammad al Adnan told sympathisers in an audiotape in September*⁴⁷. Даний приклад демонструє перелічення жакхливих завдань із калічення, завдання поранень, спричинення смерті, які повинні виконати носії загрози – ісламісти, таким чином підсилюється почуття страху та відрази до носіїв загрози.

Наприклад: *Killings by shooting, beheading, bulldozing and burning alive are detailed, as well as cases of people being thrown off the top of buildings*⁴⁸. Поданий приклад також демонструє перелік злодіянь таких, як стрільба, обезголовлення, спалення живцем, спрямованих проти «невірних», і у свою чергу також спрямований на підсилення боязні перед ісламістами, адже дані слова несуть надзвичайно негативний тон.

Ще один експресивний засіб, який часто використовується для створення образу ісламської загрози – це **полісиндетон (багатосполучниковість)**, тобто вживання великої кількості сполучників в одному реченні, який використовується для логічного й емоційного виділення кожного зі складників висловлювання, а також для емоційно-психологічного впливу на цільову аудиторію⁴⁹.

⁴⁵ International Business Times. URL: <https://www.ibtimes.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

⁴⁶ Єфімов Л. П., Ясінецька Л. П. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз. Учбово-методичний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2004. С. 78.

⁴⁷ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

⁴⁸ The Observer. URL: <https://www.theguardian.com/observer> (дата звернення: 24.03.2023).

⁴⁹ Хекало М. О. Стилїстика англійської мови : навчальний посібник для денного та заочного відділень факультетів іноземних мов педагогічних університетів. Суми : Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. С. 68.

Наприклад: *We – with Allah’s help – want Paris, before Rome and Islamic Iberia and after we blow up the White House, Big Ben, and the Eiffel Tower before Paris, and Rome*⁵⁰. У поданому прикладі сполучник *and (i)* використовується для того, щоб звернути увагу на наміри ісламістів – захоплення величезної кількості територій та виділення інформації про те, що ісламісти прагнуть поширити свою владу по всьому світу, наголошуючи на вузлових містах та місцях, таким чином наводячи страх на мешканців зазначених територій.

Наприклад: *There was al-Qaida and before that there was Hezbollah and Hamas... and before that there was Abu Nidal, and Black September and various other PLO factions*⁵¹. У цьому прикладі також використовується сполучник *i (and)*, проте в даному випадку підкреслюється велика кількість існуючих ісламістських угруповань та окремих представників ісламської загрози, такий експресивний засіб використаний для демонстрації того факту, що ісламська загроза становить чисельну групу послідовників.

У ході аналізу сучасних англомовних статей ми виявили, що образ ісламської загрози досить часто виражений за допомогою ще одного виду синтаксичних експресивних засобів – **номінативних речень**, які ґрунтуються на редукції первісної структури висловлювання, вони представляють собою одно-членові речення, які складаються з іменника, прийменнико-іменникової фрази або прислівника⁵². Вони слугують засобом створення наочно-образних картин, вводять читача в певну конкретну обстановку.

Наприклад: *Shuts! Explosions! Cry! Panic!* У цьому прикладі описується процес здійснення погроз, а саме терористичний напад. Очевидець через шоківий стан використовує лише номінативні речення, які добре врізаються у свідомість читачам та викликають образ жажливої ісламської загрози, адже одне семантично негативно навантажене слово набагато краще запам’ятовується, ніж повне речення.

Наприклад: *Alive. Just cuts... Carnage... Dead bodies everywhere*⁵³. У даному прикладі описаний жажливий результат ісламської загрози. Наша свідомість краще сприймає значні ефектні образи, які вводять нас в ту ситуацію про яку йде мова. У цьому випадку за допомогою номінативних речень ми можемо уявити цілісну картину того, що відбувалося.

⁵⁰ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

⁵¹ Ibid.

⁵² Хекало М. О. Стилiстика англiйської мови : навчальний посiбник для денного та заочного вiддiлень факультетiв iноземних мов педагогiчних унiверситетiв. Суми : Вид-во Сум ДПУ iм. А. С. Макаренка, 2003. С. 67.

⁵³ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

Усі зазначені види експресивних засобів, за допомогою яких відображається образ ісламської загрози подані в таблиці 2.

Таблиця 2

**Експресивні синтаксичні засоби відображення
образу ісламської загрози**

Експресивні засоби, які базуються на редукції первісної структури речення	Експресивні засоби, які базуються на багатоеlementності в структурі речення
номінативні речення – ~ 5 %	• повтор – ~22 % • перелічення – ~10,5 % • багатосполучниковість (полісиндетон) – ~5 %

Отже, під час аналізу ми виявили, що образ ісламської загрози відображений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою певних експресивних синтаксичних засобів, серед яких найпоширенішим є повтор (~22 % від усієї кількості використаних стилістичних прийомів та експресивних засобів), перелічення (~10,5 %), багатосполучниковість (полісиндетон) (~ 5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на багатоеlementності в структурі речення. Також даний образ створюється за допомогою номінативних речень (~5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на редукції первісної структури мови.

У ході аналізу сучасного англомовного медіадискурсу, ми дослідили, що образ ісламської загрози виражений стилістично не лише за допомогою експресивних засобів, а й **стилістичних прийомів**.

На відміну від експресивних засобів стилістичні прийоми (тропи) не є мовним явищем. Вони формуються в мовленнєвому акті та в більшості випадків не існують поза контекстом⁵⁴. Експресивні засоби підвищують виразність мови та підсилюють її емоційність за допомогою синтаксичних структур тобто роблять образи більш емоційно та експресивно вражаючим, тоді ж як стилістичні прийоми спрямовані на створення образів.

Ми виявили, що образ ісламської загрози створений переважно семасіологічними стилістичними прийомами. Серед яких О. М. Мороховський виокремлює фігури заміщення та фігури суміщення. Фігури заміщення – це засоби вторинної номінації, яка виникає на основі подібності двох об'єктів, що встановлюється більш чи менш суб'єктивно, або суміжності, що існує, як правило, об'єктивно між двома об'єктами.

⁵⁴ Єфімов Л. П., Ясінецька Л. П. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз. Учбово-методичний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2004. С. 46.

Науковець поділяє фігури заміщення на дві групи: фігури кількості та фігури якості⁵⁵.

Із групи фігури заміщення в сучасних англомовних статтях використані фігури якості, серед яких:

- метафора (*metaphor*);
- епітет (*epithet*).

Як ми зазначили вище образ ісламської загрози виражений **метафорами**, які є вторинними номінаційними одиницями, заснованими на подібності або суміжності, чи спорідненості деяких ознак двох різних предметів⁵⁶. Адже метафори як стилістичний прийом мають потужний потенціал створення різноманітних образів. Метафори впливають на судження та ставлення аудиторії до описаного питання, викликаючи відповідні психологічні та дієві реакції з боку цільової аудиторії.

Наприклад: *What we feared has happened: there were two attacks this morning,” the Belgian prime minister, Charles Michel, told a news conference, speaking of a “black day” for Belgium and adding that more might follow*⁵⁷. У цьому прикладі використана метафора *“black day”* («чорний день»), так як чорний колір асоціюється з чимось поганим, траурним, то дана метафора підсилює трагічність ситуації, описаній в уривку. У даному випадку вона є знаряддям емоційного впливу на аудиторію, викликаючи почуття жалю та співчуття.

Наприклад: *The Islamic State has no place in this century, is ideologically bankrupt, and is a cancer infecting the entire world that must be stopped*⁵⁸. У даному прикладі використана одна з найбільш вживаних та емоційно сильних метафор, які виражають образ ісламської загрози – *a cancer infecting the entire world (рак, який заражає увесь світ)*. Ісламська загроза порівнюється зі страшною хворобою, яка заповнює світ, і ніхто ще не винайшов ліків, які б зупинили її назавжди. У даному випадку метафора є одним із засобів привернення уваги громадян і знаряддям емоційного впливу на них. Її роль полягає у впливі на свідомі та підсвідомі компоненти психіки людини, адже створений образ ісламської загрози як раку, викликає асоціації зі смертю, страхом та безвихіддю.

Ще одним стилістичним прийомом, який використовується для вираження образу ісламської загрози є **епітети** (емоційно-оцінювальні

⁵⁵ Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко Э. В. Стилистика английского языка. Київ : Вища Школа, 1991. С. 162–166.

⁵⁶ Хекало М. О. Стилiстика англiйської мови : навчальний посiбник для денного та заочного вiддiлень факультетiв iноземних мов педагогiчних унiверситетiв. Суми : Вид-во Сум ДПУ iм. А. С. Макаренка, 2003. С. 82.

⁵⁷ The Observer. URL: <https://www.theguardian.com/observer> (дата звернення: 24.03.2023).

⁵⁸ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

(метафоричні) означення)⁵⁹, які використовується для посилення образності та ефекту максимального впливу на свідомість. Епітети виконують також оцінну функцію, надаючи статтям суб'єктивного відтінку.

Наприклад: *The massacre of over 150 people in Paris is a chilling reminder of a threat issued by the Islamic State (Isis) early this year to “fill the streets of Paris with dead bodies”⁶⁰*. У зазначеному прикладі епітет chilling використаний для підсилення негативних відчуттів у читачської аудиторії при згадці про Ісламську державу, адже дане слово має негативну конотацію, і означає неприємний морозний холод.

Наприклад: *It was such a thunderous explosion that jolted the ground⁶¹*. У цьому прикладі епітет thunderous (*грозмовий*) підсилює відчуття звукового ефекту від вибуху, адже звук від грому є раптовим, різким та неприємним, який у свою чергу сприяє формуванню образу подій, які відбуваються в зазначеному уривку.

Наприклад: *No centre of terrorism will reach its aim with such monstrous attacks,” he said in a written statement⁶²*. У даному прикладі епітет monstrous (*смеротворний, потворний*) підсилює відчуття жажливості описаних атак, таким чином викликаючи негативні емоції.

Ми дослідили, що стилістичні прийоми з групи фігури суміщення також використовуються для створення образу ісламської загрози. О. М. Мороховський визначає фігури суміщення, як стилістично значимі способи сполучення у синтагматичній послідовності одиниць одного рівня, у тому числі й засобів виразності, у межах одиниці одного, більш високого, рівня⁶³. Під час аналізу ми дослідили, що для створення образу ісламська загроза використовуються фігури тотожності, а саме – порівняння, а також фігури нерівності – наростання.

Ми виявили, що **порівняння** як стилістичний прийом широко використовується для вираження образу ісламської загрози в сучасному англомовному медіадискурсі. Психологами було доведено, що ми уявляємо краще ті речі, які можемо порівняти з чимось, що є знайомим для нас, саме тому в статтях використовують порівняння, щоб активізувати нашу уяву та свідомість і зафіксувати в них певний образ.

Наприклад: *Islamism is like a tree. You keep cutting its branches, but it will continue to grow, but if you want to eradicate it completely, you have to*

⁵⁹ Хекало М. О. Стилістика англійської мови. Навчальний посібник для денного та заочного відділень факультетів іноземних мов педагогічних університетів. Суми : Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. С. 84–85.

⁶⁰ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

⁶¹ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

⁶² The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

⁶³ Мороховський А. Н., Воробйєва О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко Э. В. Стилістика англійського мови. Київ : Вища Школа, 1991. С. 163–166.

*see the roots of the tree*⁶⁴. У даному прикладі *like a tree* (як дерево) порівнюючи ісламізм з деревом, автор статті фіксує в нашій свідомості, той факт, що для того, щоб зупинити загрозу, необхідно знищити ісламізм в корені.

Наприклад: *And when people talk about how the world is more dangerous now than it was because we had these terrorists running around, my reply is, you know, a terrorist is like a buzzing mosquito*⁶⁵. У поданому прикладі терористи порівнюються з дзижчачим комаром (*buzzing mosquito*), таким чином викликаючи неприємні відчуття та відразу.

Як ми зазначали вище для створення образу ісламської загрози використовується також такий стилістичний прийом як **наростання (climax)**, тобто підсилення важливості, емоційної забарвленості або збільшення розміру з кожним наступним словом чи словосполученням.

Наприклад: *The message was addressed to the French, the international community and “everyone who fights Allah and his prophet*⁶⁶. У даному прикладі ми рухаємося від згадування французів, як нації, потім до міжнародної общини, і в кінцевому рахунку до так званих «ворогів Аллаха», тобто від меншого до більшого. Таким чином, автор наголошує на тому, що можливо спочатку існує загроза лише для окремих націй, та в кінці-кінців вона може охопити всіх не мусульман. У цьому прикладі знову виникає опозиція свої – чужі.

Як нами було виявлено образ ісламської загрози створюється не тільки за допомогою семасіологічних, а й синтаксичних стилістичних прийомів. У статтях про ісламську загрозу використовується **анафора (anaphora)** (повторення слів або фраз на початку сурядних частин речення⁶⁷), як спосіб виділення, підкреслення необхідної автору інформації шляхом винесення на початок речення чи вислову елементів, що повторюються.

Наприклад: *It looked like a battlefield, there was blood everywhere, there were bodies everywhere*⁶⁸. У даному прикладі використовується однаковий початок простих частин складного речення конструкцією – *there was/were*, щоб акцентувати увагу, на тому саме що відбулося в описаному місці.

Наприклад: *The Paris bombings brought heightened awareness, which can elevate feelings of risk. “People who have a tendency to worry, they are able to ask themselves the questions: what if it happened here, what if it*

⁶⁴ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

⁶⁵ The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Хекало М. О. Стилiстика англiйської мови. Навчальний посiбник для денного та заочного вiддiлень факультетiв iноземних мов педагогiчних унiверситетiв. Суми : Вид-во Сум ДПУ iм. А. С. Макаренка, 2003. С. 72.

⁶⁸ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

*happened to me what if it happened to somebody I care for, how would I feel, could I cope?*⁶⁹ У даному прикладі підкреслюється ціла конструкція *what if it happened* (а якщо це станеться), автор статті наголошує на тому, що ісламістські напади можуть статися будь-де й будь-коли, таким чином викликаючи в людей острах перед можливою загрозою.

Усі зазначені види експресивних засобів, за допомогою яких відображається образ ісламської загрози подані в таблиці 3.

Таблиця 3

Таблиця «Стилістичні прийоми відображення образу ісламської загрози»

Стилістичні прийоми відображення образу ісламської загрози			
семасіологічні			синтаксичні
фігури заміщення	фігури суміщення		анафора – ~5 %;
епітет – ~16 %	Фігури тотожності	Фігури нерівності	
метафора – ~10,5 %	порівняння – ~5 %;	наростання – ~5 %;	

Отже, під час аналізу ми виявили, що образ ісламської загрози відображений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою певних стилістичних прийомів, серед яких найпоширенішим є епітет (~16 % від усієї кількості використаних стилістичних прийомів та експресивних засобів) та метафора (~10,5 %), які входять до групи семасіологічних стилістичних прийомів, підгрупи фігури заміщення. Даний образ створюється також за допомогою семасіологічних стилістичних засобів підгрупи фігури суміжності, яка у свою чергу поділяється на фігури тотожності – порівняння (~5 %) та фігури суміжності – наростання (~5 %). Ми дослідили, що використовується також синтаксичний прийом, а саме анафора (~5 %).

Як нами було виявлено, особливістю відображення образу ісламської загрози в сучасному англомовному медіа дискурсі є широкое **використання спеціальних термінів (special terms)**. Вони не мають лексико-стилістичної парадигми, проте можуть мати певні стилістичні функції. Дані слова використовуються для створення певної атмосфери та уявлень про ісламську загрозу, як реально існуючий об'єкт. Вони так би мовити унаочнюють те, про що йде мова, адже деякі предмети, наприклад, притаманні лише певному явищу чи предмету.

⁶⁹ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

Наприклад: *According to the Paris Public Prosecutor four attackers who were wearing suicide belts are thought to be dead*⁷⁰. У наведеному прикладі використовується термін suicide belt (пояс смертника), який є одним із головних атрибутів, засобів загрози ісламістів і використовується для терористичних актів, спрямованих на завдання шкоди здоров'ю та життю мирних жителів.

Наприклад: *If you are not able to find an IED [improvised explosive device] or a bullet, then single out the disbelieving American, Frenchman or any of their allies*⁷¹. У наведеному вище прикладі згадуються наступні засоби загрози: an IED [improvised explosive device], a bullet (імпровізовані підривні засоби та кулі).

Наприклад: *Five bomb blasts and machine gun fire were heard from outside the Bataclan concert hall where terrorists were holding people captive*⁷². У поданому прикладі використовуються такі терміни як bomb blasts and machine gun fire (вибухи бомб та стрілянина).

Таким чином використання термінів, які зазначені вище, допомагають створити у свідомості людей образ ісламської загрози, який викликає негативні відчуття, страх за своє здоров'я та життя, адже всі вони призначені для завдання шкоди.

Отже, після дослідження сучасних англомовних статей про ісламську загрозу, ми за допомогою кількісного аналізу дійшли висновку, що даний образ відображається майже рівноцінно як за допомогою експресивних засобів (~42,5 %), так і за допомогою стилістичних прийомів (~41,5 %), а також за допомогою спеціальних термінів (~16 %), які не мають лексико-семантичної парадигми. Тобто автори статей як можна ширше використовують потенціал стилістичного оздоблення тексту для створення даного образу. Як ми зазначали, використовуються й елементи мовної системи (а саме елементи синтаксичного рівня), які виражають стилістичну інформацію (експресивно-оцінну та емоційну), тобто експресивні засоби, а також різноманітні способи комбінування мовних одиниць одного рівня в межах одиниць вищого рівня, тобто стилістичні прийоми. Використання спеціальних термінів робить даний образ реалістичним. А отже, образ ісламської загрози, який створений у сучасному англомовному медіа дискурсі, наділений високою експресивністю та емоційністю, у той же час реалістичністю. Зазначені вище дані представлені графіку на рис. 1.

⁷⁰ The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

⁷¹ Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).

⁷² The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).

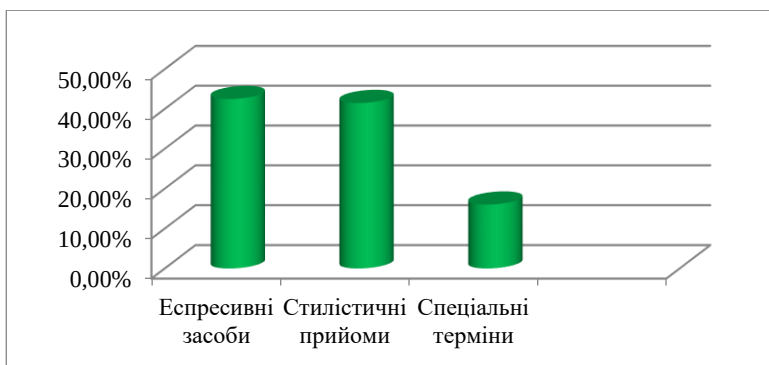

Рис. 1. Частотність використання груп стилістичних прийомів, експресивних засобів та слів, які не мають лексико-семантичної парадигми для відображення образу ісламської загрози

Якщо взяти окремо кожен стилістичний прийом та засіб то, нами було досліджено, що найчастотніше для вираження образу ісламської загрози використовується такий експресивний засіб як повтор (22 %), на другому місці за кількістю вживань – епітети та спеціальні терміни (по 16 %), на третьому – метафори та перелічування (по 10.5 % відповідно), а всі інші: анафора, полісиндетон, наростання, порівняння та номінативні речення вживаються приблизно однаково кількість разів (по 5 %). Ці дані представлені на графіку рис. 2.

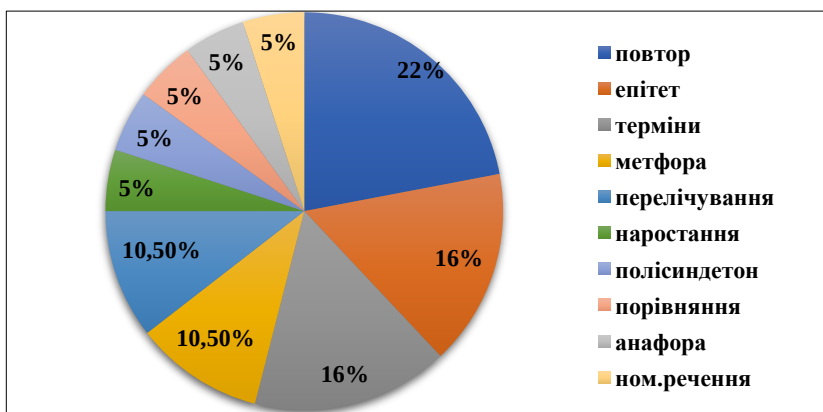

Рис. 2. Частотність використання окремих стилістичних прийомів, експресивних засобів та слів, які не мають лексико-семантичної парадигми для відображення образу ісламської загрози

ВИСНОВКИ

Під час компонентного аналізу та аналізу словникових дефініцій було виявлено, що образ ісламської загрози виражений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою таких лексичних одиниць як: іменники, дієслова й прикметники. Виявилось, що іменники використовуються найчастіше, як лексичні одиниці, що характеризують даний образ.

Було виокремлено декілька лексико-семантичних груп іменників, які виражають зміст образу ісламської загрози. Ключовою семою першої групи є 'насильницькі методи та дії'; друга група представлена іменниками з семантикою 'поведінка, яка спричиняє негативні відчуття, наслідки'; ключовою семою третьої групи є 'фізичний біль, страждання'.

Дієслова виявилися на другому місці (за кількістю лексичних одиниць), які ми також поділили на лексико-семантичні групи за допомогою аналізу словникових дефініцій та компонентного аналізу. До першої групи ми відносимо дієслова з семантикою 'спричинення страху кимось або чимось'; до другої – дієслова з ключовою семою 'завдання болю'.

Ми дослідили, що прикметники представлені у відтворенні образу ісламської загрози найменше. Ми виокремлюємо дві лексико-семантичні групи прикметників. До першої групи ми віднесли прикметники, ключовою семою для яких є 'той, який завдає шкоди, болю'. Друга група прикметників включає прикметники із семантикою 'шокуючий'.

Також нами було досліджені стилістичні прийоми та експресивні засоби, якими виражений образ ісламської загрози.

Під час аналізу ми виявили, що образ ісламської загрози відображений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою певних експресивних синтаксичних засобів, серед яких найпоширенішим є повтор (~22 % від усієї кількості використаних стилістичних прийомів та експресивних засобів), перелічення (~10,5 %), багатосполучниковість (полісиндентон) (~5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на багатоелементності в структурі речення. Також даний образ створюється за допомогою номінативних речень (~5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на редукції первісної структури мови.

Ми дослідили, що образ ісламської загрози відображений у сучасному англомовному медіадискурсі також за допомогою певних стилістичних прийомів, серед яких найпоширенішим є епітет (~16 % від усієї кількості використаних стилістичних прийомів та експресивних засобів) та метафора (~10,5 %), які входять до групи семасіологічних стилістичних прийомів, підгрупи фігури заміщення. Даний образ

створюється також за допомогою семасіологічних стилістичних засобів підгрупи фігури суміжності, яка у свою чергу поділяється на фігури тотожності – порівняння (~5 %) та фігури суміжності – наростання (~5 %). Ми дослідили, що використовується також синтаксичний прийом, а саме анафора (~5 %).

Як нами було виявлено, особливістю відображення образу ісламської загрози в сучасному англомовному медіа дискурсі є широке використання спеціальних термінів (*special terms*), які використовуються для надання реалістичності образу.

Отже, усі стилістичні прийоми, експресивні засоби, а також спеціальні терміни використані автори статей для створення образу ісламської загрози. Вони вводяться в текст із метою посилення емоційної та експресивної виразності, увиразнення поданої інформації, створення сильного експресивного ефекту на читачів, закріплення даного негативного образу у свідомості цільової аудиторії.

АНОТАЦІЯ

Стаття, присвячена проблемі мовного відображення образу «ісламської загрози» в сучасному англомовному медіа дискурсі. У ній визначено поняття медіа образу та образу «ісламської загрози», проаналізовано лексичні мовні засоби відображення образу «ісламської загрози» в сучасному англомовному медіа дискурсі. Під час компонентного аналізу та аналізу словникових дефініцій було виявлено, що образ ісламської загрози виражений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою таких лексичних одиниць як: іменники, дієслова й прикметники. Виявилось, що іменники використовуються найчастіше, як лексичні одиниці, що позначають даний образ. Також було досліджено стилістичні прийоми та експресивні засоби, якими виражений образ ісламської загрози. Під час аналізу було виявлено, що образ ісламської загрози відображений у сучасному англомовному медіадискурсі за допомогою певних експресивних синтаксичних засобів, серед яких найпоширенішим є повтор (~22 % від усієї кількості використаних стилістичних прийомів та експресивних засобів), перелічення (~10,5 %), багатосполучниковість (полісиндентон) (~ 5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на багатoelementності в структурі речення. Також даний образ створюється за допомогою номінативних речень (~5 %), які входять до групи експресивних засобів, що базуються на редукції первісної структури мови. Вище названі експресивні засоби вводяться в текст із метою посилення емоційної та експресивної виразності, увиразнення поданої інформації, посилення емоційно-психологічного впливу на цільову аудиторію, підкреслення певної інформації та закріплення її у свідомості цільової аудиторії.

Література

1. Желтухина М. Р. О содержании дискурса масс-медиа. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. № 11 (128). Ч. 1. С. 27–40.
2. Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста : літературно-критичний нарис. Львів : ПАІС, 2004. 174 с.
3. Сірко С. І., Слободяник В. І. Психолінгвістичні особливості деяких понять екстремальної психології. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.33270/03223001.48>
4. Cambridge Dictionaries Online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 18.03.2023, 25.03.2023).
5. Oxford Dictionaries Online. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 18.03.2023, 25.03.2023).
6. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство. Київ : Академвидав, 2002. 251 с.
7. Boubekeur A. Political Islam in Europe. *Centre for European Policy Studies*. URL: https://www.academia.edu/5682578/Political_Islam_in_Europe (дата звернення: 19.03.2023).
8. Roy O. Islamic Terrorist Radicalization in Europe. *European Islam Challenges for Society and Public Policy*. URL: <http://www.ceps.eu/> (дата звернення: 19.03.2023).
9. Mozaffari M. What is Islamism? History and Definition of a Concept. *Totalitarian Movements and Political Religions*. 2007. Vol. 8. № 1.
10. Kramer M. Coming to Terms: Fundamentalists or Islamists? URL: https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/coming_to_terms_fundamentalists_or_islamists_middle_east_quarterly.pdf (дата звернення: 19.03.2023).
11. Is Islamism a Threat? A Debate. *Middle East Quarterly*. URL: <http://www.meforum.org/article/447> (дата звернення: 19.03.2023).
12. Pipes D. Islamism is Fascism: *An Interview*. URL: <https://www.danielpipes.org/spoken/> (дата звернення: 19.03.2023).
13. Lewis B. Communism and Islam. *International Affairs*. URL: <http://www.jstor.org/stable/2608416> (дата звернення: 19.03.2023).
14. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/international> (дата звернення: 20.03.2023).
15. The Independent. URL: <https://www.independent.co.uk/> (дата звернення: 21.03.2023).
16. The Observer. URL: <https://www.theguardian.com/observer> (дата звернення: 24.03.2023).
17. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/> (дата звернення: 23.03.2023).
18. International Business Times. URL: <https://www.ibtimes.com/> (дата звернення: 25.03.2023).

19. Єфімов Л. П., Ясінецька Л. П. Стилїстика англїйської мови і дискурсивний аналіз. Учбово-методичний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2004. 240 с.

20. Хекало М. О. Стилїстика англїйської мови. Навчальний посібник для денного та заочного відділень факультетів іноземних мов педагогічних університетів. Суми : Вид-во Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. 136 с.

21. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко Э. В. Стилїстика англїйского языка. Київ : Вища Школа, 1991. 272 с.

Information about the author:

Dokashenko Tetiana Viktorivna,

Lecture at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ДИНАМІКА СИСТЕМИ СИЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Кійко С. В., Шикеринець Ж. Ю.

ВСТУП

Дієслова в німецькій мові, як і в більшості германських мов, поділяються на два великі словозмінні класи: сильні і слабкі. За цими умовними термінами, запровадженими Я. Гріммом в «Німецькій граматиці»¹, стоять значні відмінності у способах утворення форм, часів і способів. Історії розвитку сильної і слабкої дієвідміни присвячено значну кількість літератури², проте темою більшої частини досліджень є розвиток власне сильного відмінювання в прагерманську епоху і в окремі періоди історії німецької мови, а не аналіз динаміки сильних і слабких дієслів у словниковому складі німецької мови.

Тим не менш, проблема переходу сильних дієслів у слабе відмінювання іноді згадувалася в літературі: короткий огляд ситуації з переходом сильних дієслів у слабе відмінювання в німецьких діалектах можна знайти у працях В. Жирмунського³, Г. Пауля⁴, колективній монографії “Grammatik des Frühneuhochdeutschen”⁵, проте вказані праці не містять повного аналізу матеріалу на єдиних підставах. Максимально наближеним до нашої проблематики є дослідження групи авторів Р. Керолла, Р. Сво і Дж. Сальмонса⁶, проте воно торкається лише одного фактора, що впливає на перехід сильних дієслів у слабкі, а саме частотності, і не включає докладного аналізу матеріалу.

Аналіз наявних праць свідчить про те, що в лінгвістиці є три підходи до питання про перехід сильних дієслів у слабкі:

1) «словниковий»: перелік дієслів, що змінили своє відмінювання, з докладним аналізом конкретних прикладів⁷;

¹ Grimm J. Deutsche Grammatik. Bd. 1. Göttingen : Dieterich, 1822. С. 836–839.

² Mailhammer R. *The Germanic strong verbs*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2007.

³ Schirmunski V. Deutsche Mundartkunde. *Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten*. Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang, 2010. S. 569–571.

⁴ Paul H. Deutsche Grammatik. Halle/Saale: Niemeyer, 1916–1922: II, I. 189–279.

⁵ Grammatik des Frühneuhochdeutschen. *Beiträge zur Laut- und Formenlehre*. Hg. von Hugo Moser, Hugo Stopp und Werner Besch. 7 Bde. Heidelberg : Winter, 1970–1988.

⁶ Carroll R., Svare R., Salmons J. Quantifying the evolutionary dynamics of German verbs. *Journal of Historical Linguistics* 2.2, 2012. S. 153–172.

⁷ Paul H. Deutsche Grammatik. Halle/Saale: Niemeyer, 1916–1922: II; Grammatik des Frühneuhochdeutschen. *Beiträge zur Laut- und Formenlehre*. Hg. von H. Moser, H. Stopp, W. Besch. 7 Bde. Heidelberg: Winter, 1970–1988.

2) «теоретичний»: аналіз переходу сильних дієслів у слабкі з позицій різних теорій в галузі морфології і порівняльно-історичного мовознавства⁸;

3) «статистичний»: кількісний аналіз закономірностей процесу зміни відмінювання за допомогою статистичних методів⁹.

Прагнення синтезу цих трьох різних підходів і стало поштовхом до нашої студії. Ми виходимо з міркування, що судження про причинно-наслідкові зв'язки неможливі без аналізу мовних фактів, отриманих методом суцільної вибірки, і тому проводимо докладний словниковий аналіз мовного матеріалу різних епох, узагальнюємо отримані дані за допомогою статистичних методів і робимо висновки щодо теорії зміни словозмінних класів та динаміки процесів в історії мови.

1. Сильні і слабкі дієслова німецької мови у синхронійному і діяхронійному аспектах

У сучасній німецькій мові сильні дієслова відрізняються від слабких у цілій низці форм: у дійсному й умовному способі простого минулого часу (претериту), у дієприкметнику минулого часу (дієприкметник II), у 2 і 3 особах однини дійсного способу теперішнього часу та в однині наказового способу:

1) сильні дієслова утворюють дійсний спосіб претериту за допомогою чергування голосних у корені і без суфікса; слабкі дієслова не мають чергувань в корені, проте мають суфікс *-te*, як-от: сильні дієслова *laufen* «бігти» – *er lief* «він біг», *helfen* «допомагати» – *er half* «він допомагав» і слабкі дієслова *kaufen* «купувати» – *er kaufte* «він купив», *schenken* «дарувати» – *er schenkte* «він подарував»;

2) сильні дієслова утворюють синтетичний умовний спосіб претериту від основи індикативного способу претериту за допомогою додавання суфікса *-e* і (у деяких випадках) чергування голосних, у той час як у слабких дієслів синтетична форма умовного способу претериту збігається з дійсним способом претериту, як-от: сильні дієслова *laufen* «бігти» – *er lief* «він біг», *er liefe* «він біг би», *helfen* «допомагати» – *er half* «він допомагав», *er hülfe* «він би допомагав» і слабкі дієслова: *kaufen* «купувати» – *er kaufte* «він купував; він купував би», *schenken* «дарувати» – *er schenkte* «він дарував; він дарував би»;

⁸Theobald E. Sprachwandel bei deutschen Verben: Flexionsklassenschwankungen starker und schwacher Verben. Tübingen: Narr, 1992. S. 63–72; Dammel A. *Konjugationsklassenwandel: Prinzipien des Ab-, Um- und Ausbaus verbalflexivischer Allomorphie in germanischen Sprachen*. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2010.

⁹Carroll R., Svare R., Salmons J. Quantifying the evolutionary dynamics of German verbs. *Journal of Historical Linguistics* 2.2, 2012.

3) сильні дієслова утворюють дієприкметник минулого часу (партицип II, який у самостійному вживанні має пасивне значення, а також вживається для утворення аналітичних форм перфекту і плюсквам-перфекту) за допомогою префікса *ge-* і закінчення *-en* та у деяких випадках відбувається чергування кореневого голосного. Слабкі дієслова утворюють партицип II за допомогою префікса *ge-* і закінчення *-t* і без чергування голосних, як-от: сильні дієслова *laufen* «бігти» – *gelaufen*, *helfen* «допомагати» – *geholfen* і слабкі дієслова *kaufen* «купувати» – *gekauft*, *schenken* «дарувати» – *geschenkt*;

4) деякі сильні дієслова у 2 і 3 особі однини дійсного способу теперішнього часу мають чергування голосного в корені порівняно з інфінітивом та іншими формами дійсного способу теперішнього часу. Слабкі дієслова таких чергувань не мають, як-от: сильне дієслово *laufen* «бігти» – *ich laufe* «я біжу», *du läufst* «ти біжиш», *er läuft* «він біжить» і слабке дієслово *kaufen* «купувати» – *ich kaufe* «я купую», *du kaufst* «ти купуєш», *er kauft* «він купує» (чергування голосних відсутнє);

5) деякі сильні дієслова в однині наказового способу мають чергування голосного в корені порівняно з інфінітивом, як-от: сильне дієслово *helfen* «допомагати» – *hilf* «допомагай» і слабке дієслово *schenken* «дарувати» – *schenk(e)* «даруй» (чергування голосних відсутнє).

Таким чином, для сильних дієслів у сучасній німецькій мові характерна морфологізація давніх чергувань за аблаутом і умлаутом: у дійсному способі претериту і в партиципі II ми спостерігаємо аблаут порівняно з інфінітивом, у 2 і 3 особах однини теперішнього часу і в однині наказового способу – умлаут, а в умовному способі претериту – поєднання аблауту і умлауту. Додатковою ознакою сильних дієслів є чергування приголосних у дійсному й умовному способах претериту і в партиципі II, за походженням пов'язане із законом Вернера: *leiden* «страждати» – *er litt* «він страждав».

Загалом можна узагальнити різницю між сильною і слабкою дієвідміною як різницю у використанні морфологічних засобів. З цього випливає робоче визначення сильного дієслова, яким ми послуговуємося в роботі: сильне дієслово – це таке дієслово, яке утворює претеритум за допомогою чергування голосних у корені порівняно з інфінітивом і має приголосний носовий (*n*) у партиципі II. Відповідно, визначення слабого дієслова включає протилежні властивості: слабке дієслово – це таке дієслово, яке утворює претеритум за допомогою суфікса і має шумний приголосний (*t*) у партиципі II.

Розмежування сильних і слабких дієслів, наведене вище, стосується всіх періодів розвитку німецької мови, а також прагерманського стану

мови. Попри це, на різних етапах історії германських мов протиставлення граматичних категорій реалізовувалося по-різному.

У прагерманський період засобом, що маркує форми сильних дієслів, був аблаут – неавтоматичне чергування голосних, що сягає праіндоєвропейської мови. Проте роль аблауту в дієслівній системі праіндоєвропейської мови була менш істотною, ніж у германських мовах, оскільки поряд з аблаутом протиставлення видо-часових форм реалізовувалося також за допомогою інших морфологічних засобів – префікса *e-* (аугмент) і редуплікації¹⁰. У германській групі мов індоєвропейська дієслівна система, яка традиційно реконструюється за греко-арійською моделлю, зазнала значних змін: тричленна опозиція *презенс ~ аорист ~ перфект* замінилася двочленною опозицією *презенс ~ претерит*, а також поступово втратилися такі характерні індоєвропейські морфологічні засоби, як аугмент і редуплікація. А. Баммесбергер пов'язує докорінну перебудову німецької дієслівної системи і перетворення аблауту на основний маркер категорійних протиставлень з фіксацією наголосу на кореневому складі¹¹.

У давньовірхньонімецькій мові (далі – двн.) до аблауту додається умлаут, який залишається автоматичним чергуванням аж до редукції ненаголошених голосних, а також підвищення / зниження голосних, що вже є неавтоматичним чергуванням у формі однини наказового способу, в якій показник *-i* був редукований ще до появи перших писемних пам'яток німецької мови, як-от: *neman* «брати» – *nim* «бери» (< **nimi* < **nemi*).

Я. Грім першим звернув увагу на те, що в ході історії німецької мови сильні дієслова поступаються місцем слабким¹². Якщо у двн. мові сильні дієслова становили 12 % усієї дієслівної лексики¹³, то в сучасній німецькій мові на них припадає лише 4 %. Так, двн. дієслова *salzan* і *bahhan*, до яких зводяться сучасні німецькі дієслова *salzen* і *backen*, належали до сильної відміни, яка тепер частково поступилася місцем слабким формам. Більше того, наявна значна кількість дієслів, які в сучасній німецькій мові не мають реліктів сильних форм, незважаючи на те, що свого часу вони змінювалися за сильним відмінюванням, як-от: дієслова *walten* «керувати» і *falten* «складати, згинати» мають

¹⁰ Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. М. : Высшая школа, 1974. С. 139–167.

¹¹ Bammesberger. A. Der Aufbau des germanischen Verbal-systems. Heidelberg : Winter, 1986. S. 123–124.

¹² Grimm J. Deutsche Grammatik. Bd. 1. Göttingen: Dieterich, 1822. С. 839.

¹³ Augst G. Wie stark sind die starken Verben? Überlegungen zur Subklassifizierung der neuhochdeutschen Verben. Untersuchungen zum Morpheminventar der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Narr, 1976. S. 231–281.

в сучасній німецькій мові лише слабкі форми (*er waltet* «він управляє», *er waltete* «він управляв», дієприкметник II *gewaltet*; *er faltet* «він складає», *er faltete* «він складав», дієприкметник II *gefaltet*), хоча в двн. періоді вони належали до сильного відмінювання (*er weltit* «він управляє», *er wialt* «він управляв», дієприкметник II *giwalten*; *er feldit* «він складає», *er fialt* «він складав», дієприкметника II *gifaltan*).

Таким чином, протягом розвитку німецької мови багато дієслів сильного відмінювання перейшли в слабке. Зворотний процес переходу зі слабого відмінювання в сильне, хоч і засвідчений, але представлений вкрай незначною кількістю дієслів, більшості з яких так і не вдалося закріпитися в сучасній німецькій мові¹⁴. При цьому очевидно, що два типи відмінювання, починаючи з двн. епохи, не протиставляються за значенням: і те, й інше – лише способи маркувати один і той же набір граматичних категорій. У німецькій мові, як і в германських мовах в цілому, протиставлення сильних і слабких дієслів не виходить за межі суто формального протиставлення словозмінних класів і не перетворюється на граматичну категорію, наділену будь-яким значенням.

2. Матеріал і методи дослідження

Для того, щоб забезпечити можливість статистичного аналізу динаміки переходу сильних дієслів у слабкі, окреслимо вимоги до досліджуваного матеріалу: 1) дієслово має бути на початкових етапах розвитку німецької мови сильним; 2) дієслово має варіативність форм / змішані форми: під змішаними формами розуміється переважання слабких форм у претериті і сильних форм у дієприкметнику II або навпаки; 3) дієслово мало слабкі форми. Поза увагою ми залишили дієслова, віднесення яких до класу двн. сильних дієслів викликає сумнів. Так, дієслово *gafregnan** «запитати; дізнатися» трапилося тільки в одному тексті – у Вессобрунській молитві (1 особа однини, претеритум: *gafregin*). При цьому є підстави вважати це дієслово давньоанглійським запозиченням¹⁵, а в інших текстах воно не вживається.

Загалом до списку увійшло 275 дієслів. Дієслова виписані з таких джерел: 1) корпусу двн. текстів DDD (Deutsch Diachron Digital, <http://www.deutschdiachrondigital.de>); 2) словників двн. мови¹⁶; 3) грама-

¹⁴ Paul H. Deutsche Grammatik. Halle/Saale: Niemeyer, 1916–1922: II, С. 253–258.

¹⁵ Seebold E. Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben. Paris: Mouton, 1970. С. 209.

¹⁶ Seebold E., Bulitta B. Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes: der Wortschatz des 8. Jahrhunderts (und früherer Quellen). Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2001.

тики двн. мови¹⁷, яка містить інформацію про форми сильних дієслів у текстах без нормалізації.

Ситуація з джерелами в середньовісньонімецькій (далі – свн.) мові набагато гірша:

1) Корпусів, що охоплюють всі свн. тексти, не існує, що легко пояснюється значним обсягом цих текстів; наявні лише два свн. корпуси – *Belegarchiv des Mittelhochdeutschen Wörterbuchs* (<http://www.mhdwb-online.de>) і *Mittelhochdeutsche Begriffsdatenbank* (<http://mhdbdb.sbg.ac.at>). Обидва ці джерела мають певні недоліки: так, жодному з них не відома загальна кількість словоформ, що входять до корпусу; крім того, вони містять деяку кількість двн. текстів, а також переважно орієнтуються на нормалізовані видання, що дещо знижує достовірність цього ресурсу;

2) основними словниками свн. мови є видання М. Лексера¹⁸ і Г. Бенеке¹⁹, які схильні до нормалізації. У цих словниках наявні лексеми, які засвідчені лише в двн. мові і реконструюються для свн. мови на основі дериватів: напр., слово **galn* «співати (про птаха)», відновлюється тільки зі слів *gal*, *galm*, *galster* «спів» і *nahtegale* «соловей»;

3) свн. граматики містять досить багато інформації про відмінювання сильних дієслів²⁰, однак вони також орієнтовані насамперед на нормалізовані видання.

Ситуація з джерелами ранньовісньонімецького (рвнв.) періоду така:

1) наявний корпус рвнв. мови *Bonner Frühneu-hochdeutschskorpus* (<http://www.korpora.org/Fnhd/>) містить близько 600 тис. словоформ;

2) повного словника для рвнв. періоду нема, оскільки він опрацьований лише наполовину і його завершення планується до 2027 року;

3) наявна докладна однотомна граматика рвнв. мови²¹, а також багатотомна праця²² за редакцією відомих медіавістів Г. Мозера, Г. Штоппа і В. Беша.

Сучасна німецька мова ясно забезпечена корпусами, словниками і граmaticами. Їхнє детальне перерахування не має прямого стосунку до

¹⁷ Braune W., Reiffenstein I. Althochdeutsche Grammatik I. 15. Aufl. Tübingen : Niemeyer, 2004.

¹⁸ Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Leipzig: Hirzel, 1872–1878.

¹⁹ Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Mit Benutzung des Nachlasses von G. F. Benecke ausgearbeitet von W. Müller und F. Zarncke. Leipzig : Hirzel, 1854–1866.

²⁰ Mausser O. Mittelhochdeutsche Grammatik auf vergleichender Grundlage. München: Hueber, 1932–1933.

²¹ Ebert R., Peter O., Solms H.-J., Wegera K.-P. Frühneuhochdeutsche Grammatik. Tübingen : Niemeyer, 1993

²² Grammatik des Frühneuhochdeutschen. Beiträge zur Laut- und Formenlehre. Hg. von Hugo Moser, Hugo Stopp und Werner Besch. 7 Bde. Heidelberg : Winter, 1970–1988.

предмету нашої роботи і зайняло б занадто багато місця, тому ми обмежимося лише згадкою корпусу DeReKo (Deutsches Referenzkorpus; <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>), який буде постійно використовуватися в нашому дослідженні: це найбільший у світі лінгвістичний ресурс, що містить 24 млрд. словоформ, з якого можна отримати достовірну інформацію про узус сучасної німецької мови (насамперед на матеріалі преси), а також корпуси GerManC (<http://www.llc.manchester.ac.uk/research/projects/germanc/>), що містить 800 тис. словоформ із текстів 1650–1800 років.

У роботі ми послуговуємося всіма наведеними джерелами і описуємо на основі їх даних усі 275 дієслів. Наведемо для прикладу опис історичного розвитку двн. дієслова *-beran* «нести; народжувати» > свн. *-bern* > рнвн. *-beren* > суч. нім. *-bären*.

У двн. періоді дієслово *-beran* фіксується як без превербу (зі значенням «нести; народжувати»), так і з превербами: *firberan/furiberan* «уникати», *giberan* «народжувати», *inberan* «бути позбавленим чогось», *irberan* «породжувати». У свн. знаходимо той самий набір лексем: *bern* «нести; народжувати», *verbern* «уникати», *gebern* «народжувати», *enbern* «бути позбавленим чогось», *erbern* «породжувати».

Цей корінь є винятком із загального правила, відповідно до якого дієслова від одного кореня з різними превербами поводяться однаково. Через сильну розбіжність у значенні сучасні дієслова *gebären* «народжувати» і *entbehren* «бути позбавленим чого-небудь» відмінюються по-різному, тоді як в двн. відмінювання дієслів *giberan* і *inberan* не розрізнялося: сьогодні ж перше з них – сильне дієслово, а друге є слабким. Можна вважати, що етимологічно єдиний корінь дав два омоніми, різницю між якими було остаточно закріплено стандартизованою орфографією та орфоепічною нормою (*ä* vs. *eh* у корені).

Дієслово *-beran* у значенні «народжувати» зберігає сильне відмінювання протягом історії німецької мови, коливання є вкрай незначними. Так, у корпусі DeReKo зафіксовано 4610 вживань сильної форми 1–3 особи однини минулого часу *gebar* і лише 2 вживання відповідної слабкої форми *gebärte*. У сучасній німецькій мові спостерігається невпевненість при утворенні форм 3 особи однини теперішнього часу: всі нормативні граматики вказують форму *sie gebiert*, проте в узусі зустрічається форма без чергування (*sie gebärt*). За даними DeReKo, форма *gebirt* зустрічається 1848 разів, а форма *gebärt* – 364 рази (84 % ~ 16 %). У дієприкметнику II наявна лише форма *geboren*. Нехтуючи коливаннями в однині теперішнього часу, можна вважати, що це дієслово все ще зберігає сильне відмінювання.

Навпаки, дієслово *inberan*, від якого утворилось сучасне *entbehren*, у двн., свн. і рнвн. періодах було сильним, слабкі форми не зафіксовані ні корпрусами, ні словниками. Однак вже у XVII столітті з'являються форми *entbehre*, *entbehrte*, *entbehrt*, причому зміна відмінювання із сильного на слабе відбувається стрімко, і вже в текстах XVIII ст. переважають форми слабого відмінювання. У корпусі DeReKo сильні форми минулого часу і дієприкметника II відсутні. Таким чином, дієслівний корінь *beran* можна вважати сильним для двн., свн. і рнвн. періодів, який має варіативність, обумовлену лексичним значенням, у сучасній німецькій мові.

Динаміка сильних дієслів у різні епохи на основі опису усіх 275 досліджуваних дієслів представлена в таблиці 1 з поділом за типами відмінювання (див. Табл. 1):

Таблиця 1

Кількість збережених двн. сильних дієслів у різні періоди історії німецької мови з розподілом за типами відмінювання

Дієслова	двн.	свн.	рнвн.	нвн.
сильні	264	226	164	132
сильні / слабкі	3	10	38	12
слабкі	0	12	17	46
Сума	267	248	219	190

Можна побачити, що відбувається поступове випадання з німецької мови лексем, які спочатку відносилися до сильного відмінювання: у кожному наступному періоді їх стає в середньому на 10 % менше (267 → 248 → 219 → 190; точний показник варіюється в межах від 7 % до 13 %). Передбачити, які саме лексеми випадають із мови, неможливо: очевидно, ми маємо справу зі стохастичним процесом. Наприклад, в період від двн. до свн. втратилися такі лексеми: *brettan* «вихопити, оголити (меч)», *briodan* «вичерпуватися», *drīzan* «випорожнюватися», *fehan* «радіти», *fezzan* «відчинятися (про двері)», *galan* «співати (про птаха); говорити», *gnītan* «терти», *queran* «скаржитися», *linnan* «припинятися», *liohhan* «вищипувати», *liotan* «рости, поширюватися», *snahhan* «ковзати», *snerahan* «витися», *stredan* «вирувати», *wīsan 1* «йти», *wīzan 2* «звинувачувати». Помітно, що ці дієслова не об'єднані ні спільною семантикою, ні формальними ознаками.

Ще швидше, ніж втрата лексем, відбувається втрата лексемами сильного відмінювання, які зберігаються в мові: їх з кожним періодом стає в середньому на 20 % менше (264 → 226 → 164 → 132; точний показник варіюється в межах від 14 % до 27 %). Ці дані добре

відображають загальний напрям розвитку системи сильних дієслів в історії німецької мови.

3. Причини збереження або втрати сильного відмінювання

Як було сказано вище, сильне і слабе відмінювання дієслова в німецькій мові є синонімічними способами вираження одних і тих же граматичних значень. У зв'язку з цим виникає питання, чому саме слабе відмінювання поступово відвойовує позиції у сильного відмінювання, а не навпаки. Аналогічний процес, спрямований у бік конвергенції сильного і слабого відмінювання з перемогою слабого типу, незалежно відбувається в усіх германських мовах, хоча і з різною швидкістю та інтенсивністю. Так, наприклад, у великих континентальних західногерманських мовах – в німецькій і нідерландській – можна нарахувати близько 180 сильних дієслів, а в англійській – лише близько вісімдесяти²³. Ще в одній західногерманській мові – африкаанс – конвергенція сильних і слабких дієслів відбулася повністю, однак іншим шляхом: мова африкаанс втратила дві основні точки протиставлення сильних і слабких дієслів – претерит і другу (суфіксальну) частину показника дієприкметника II. Єдиний час, що вживається в мові африкаанс – це перфект, який складається з дієслова *het* «мати» в поєднанні з дієприкметником II, який утворюється за допомогою префікса *ge*-²⁴. Привертає увагу той факт, що в німецькій мові сильні дієслова все ж виявляються більш стійкими в діакронічному плані, ніж у більшості інших германських мов.

Щоб встановити причини збереження сильного відмінювання або, навпаки, перехід у слабе відмінювання, висунемо гіпотезу, що динаміка сильних дієслів безпосередньо пов'язана з регулярністю словозмінного типу, яка відповідає розміру класу, що визначається чергуванням голосних. Як відомо, сильні німецькі дієслова традиційно поділяються на 7 класів (рядів аблауту), які виокремлюють для прагерманського мовного стану (див. табл. 2):

Таким чином, якщо врахувати підгрупи дієслів, то для двн. і свн. синхронних зрізів можна постулювати систему не з 7 класів, а загалом з 20 груп сильних дієслів. Крім того, є незначна кількість дієслів-винятків, які не вписуються в цю схему, напр. дієслово *ezzan* «їсти» і похідне від нього *f(i)rezzan* «жертити», які відрізняються від інших дієслів п'ятої групи наявністю довгого голосного *ā* в однині претериту (*er āz*).

²³ Harbert W. The Germanic Languages. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. С. 277.

²⁴ Берков В. П. Современные германские языки. М. : Астрель, 2001. С. 97.

Таблиця 2

Сім рядів аблауту німецьких дієслів

Клас	Група дієслів	Чергування голосних у двн. мові	Приклади
1	2	3	4
I	1a	$\bar{i} - ai - i - i$	двн. <i>rītan</i> , свн. <i>rīten</i> «їхати верхи»
	1б	$\bar{i} - \bar{e} - i - i$	двн. <i>zīhan</i> , свн. <i>zīhen</i> «викривати»
II	2a	$io, iu - ou - u - o$	двн. <i>biogan</i> , свн. <i>biegen</i> «гнути»
	2a-AOR	$\bar{u}, \bar{u} - ou - u - o$	двн. <i>sūfan</i> , свн. <i>sūfen</i> «сьорбати»
	2б	$io, iu - \bar{o} - u - o$	двн. <i>biotān</i> , свн. <i>bieten</i> «пропонувати»
	2б-AOR	$\bar{u}, \bar{u} - \bar{o} - u - o$	двн. <i>(h)rūzan</i> «храїти» (в свн. це дієслово слабе)
III	3a	$i, i - a - u - u$	двн. <i>bintan</i> , свн. <i>binden</i> «зв'язувати»
	3б	$e, i - a - u - o$	двн. <i>helfan</i> , свн. <i>helfen</i> «допомагати»
IV	–	$e, i - a - \bar{a} - o$	двн. <i>neman</i> , свн. <i>nemen</i> «брати»
V	5a	$e, i - a - \bar{a} - e$	двн. <i>geban</i> , свн. <i>geben</i> «давати»
	5б	$\bar{i}, \bar{i} - a - \bar{a} - e$	двн. <i>bitten</i> , свн. <i>bitten</i> «просити»
VI	6a	$a, e - uo - uo - a$	двн. <i>graban</i> , свн. <i>graben</i> «рити»
	6б	$e, e - uo - uo - a$	двн. <i>swerren</i> «клястись», свн. <i>sweren</i> «піднімати»
VII	7a	$a, e - ia - ia - a$	двн. <i>haltan</i> , свн. <i>halten</i> «тримати»
	7ā	$\bar{a}, \bar{a} - ia - ia - \bar{a}$	двн. <i>slāfan</i> , свн. <i>slāfen</i> «спати»
	7e	$e, e - ia - ia - a$	двн. <i>erren</i> , свн. <i>ern</i> «орати»
	7ei	$ei, ei - ia - ia - ei$	двн. <i>heizan</i> , свн. <i>heizen</i> «називати»
	7ō	$\bar{o}, \bar{o} - io - io - \bar{o}$	двн. <i>stōzan</i> , свн. <i>stōzen</i> «штовхати»
	7ou	$ou, ou - io - io - ou$	двн. <i>loufan</i> , свн. <i>loufen</i> «бігти»
	7uo	$uo, uo - io - io - uo$	двн. <i>ruofan</i> , свн. <i>ruofen</i> «кликати»

Система рядів аблауту зазнавала сильних змін на шляху від прагерманської до двн. мови, а при переході від двн. до свн. періоду вона зберігала відносну стабільність. Проте вже починаючи з рнвн. періоду можна говорити про фактичний розпад старої системи рядів аблауту, оскільки кількість винятків з неї починає перевищувати кількість правил: так, Л. Р. Зіндер і Т. В. Строева вважають, що в результаті процесів, що відбувалися в рнвн. мові, «від старої систему аблауту залишилися тільки сліди, які не мають системного характеру»²⁵.

Розподілимо досліджувані нами сильні дієслова на ряди аблауту і підрахуємо обсяг кожної групи (див. табл. 3):

²⁵ Зіндер Л. Р., Строева Т. В. Историческая морфология немецкого языка. Л. : Просвещение, 1968. С. 239.

Таблиця 3

**Кількість сильних дієслів різних груп у різні періоди
історії німецької мови**

Група	двн.	свн.	ривн.	нвн.
1a	44	38	35	25
1b	5	5	4	4
2a	19	18	18	10
2a-AOR	5	3	2	2
2b-AOR	1	0	0	0
2b	15	13	11	10
3a	31	31	27	23
3b	28	26	22	13
4	30	27	22	15
5a	24	18	16	9
5b	3	3	3	3
6a	21	16	15	10
6b	5	4	3	3
7a	10	10	9	3
7e	10	10	7	7
7ei	1	1	0	0
7ō	6	5	2	2
7ou	4	2	1	1
7uo	2	3	2	1
7ā	2	2	2	2

Можна припустити, що дієслова, що відносяться до менших груп, більш схильні переходити в слабе відмінювання, ніж дієслова, що відносяться до більших груп, оскільки немає достатньої аналогічної дії, яка утримувала б їх у сильному відмінюванні. Оскільки розміри груп дієслів коливаються в певному історичному періоді розвитку мови, перевіримо твердження, що схильність сильних дієслів до переходу в слабе відмінювання пов'язана з розміром групи, в яку вони входять, при переході в мовний стан від двн. до свн., від свн. до ривн. і від ривн. до сучасної німецької мови.

При переході від двн. до свн. зсуву у бік слабого відмінювання зазнали наступні 17 дієслів:

1a: *bītan, rīhhan*;

2a-AOR: *brūhhan, lūhhan, tūhhan*;

2b-AOR: *(h)rūzan*;

5a: *lehhan, jetan, klenan*;

6a: *sahhan*;

6b: *(h)lahhen, sebben*;

7ei: *eihhan, zeisan*;

7uo: *bluozan, fluohhan, wuofen*;

7e: *erren*.

Як видно, значна частина цих дієслів входить до невеликих груп: дієслова (*h*)*rūzan* і *errep* відмінюються за унікальними моделями; група *7uo* представлена всього 4 дієсловами; до групи *2a-AOR* входить лише 5 лексем, так само як і до групи *6b*; у групі *7ei* є лише 6 дієслів. Хоча поодинокі представники груп *1a*, *5a* і *6a* теж потрапили до цього списку, слід особливо підкреслити, що це лише незначна частка дієслів, що входять до цих груп, а багато великих груп зовсім не представлені в цьому списку. Для наочності наведемо ту ж інформацію у процентному співвідношенні (див. табл. 4):

Таблиця 4

Частка зсуву у бік слабкого відмінювання у різних груп двн. дієслів

Група	Кількість сильних дієслів (двн.)	Перехід у слабке відмінювання двн. > свн.	Перехід у слабке відмінювання двн. > свн. (%)
1a	44	2	5 %
1b	5	0	0 %
2a	19	0	0 %
2a-AOR	5	3	60 %
2b-AOR	1	1	100 %
2b	15	0	0 %
3a	31	0	0 %
3b	28	0	0 %
4	30	0	0 %
5a	24	3	13 %
5b	3	0	0 %
6a	21	1	5 %
6b	5	2	40 %
7a	10	0	0 %
7e	10	0	0 %
7ei	1	1	100 %
7b	6	2	33 %
7ou	4	3	75 %
7uo	2	0	0 %
7ā	2	0	0 %

З цієї таблиці наочно видно, що деякі малі групи сильних дієслів втрачають від 33 % до 100 % свого складу, тоді як із великими групами цього немає. Таким чином, підтверджується теоретичне припущення, що входження у велику групу має утримувати дієслово від зміни відмінювання, оскільки таке дієслово відчуває сильну аналогічну підтримку з боку інших членів тієї ж групи.

Цікаво, що подібна закономірність на матеріалі всієї сукупності сильних дієслів спостерігається лише за переходу від днн. до свн., але не при переході від свн. до рннн. і від рннн. до ннн. мови. Це – важливий аргумент на користь твердження, що вже до кінця свн. періоду система класів сильних дієслів перестала віддзеркалювати психолінгвістичну реальність. Іншими словами, сильні дієслова приблизно в цей період отримали статус лексикалізованих винятків із загального правила утворення дієслівних форм, а на місце загального правила висунулося слабке відмінювання. Однак варто зазначити, що в результаті скорочення кількості груп сильних дієслів за рахунок втрати малих груп чітко окреслюються дві групи, які охоплюють досить регулярні моделі:

1) групи *1a + 1b*, тобто фактично весь перший клас, який повернув свою єдність у рннн., після уніфікації числових форм претериту, оскільки у всіх дієслів групи *1b – (ge)deihen* «процвітати», *leihen* «позичати», *spreien* «плювати», *zeihen* «викривати» – взяла гору стара основа множини, як і у дієслів групи *1a*, при тому що різниця між ними була тільки в однині претериту;

2) група *3a*, тобто третій клас з носовим приголосним після голосного, який чергується.

Хоча безпека сильного відмінювання перестає залежати від розміру групи в цілому, ці дві групи виокремлюються на загальному тлі. Це продемонстровано у таблиці 5, де показані частки зсуву в слабке відмінювання для найбільших груп дієслів (на відміну від табл. 4, сюди не включені малі групи, оскільки вони значною мірою втратили свою гомогенність до рннн. періоду):

Таблиця 5

**Частка зсуву в бік слабого відмінювання
у різних груп рннн. дієслів**

Група	Кількість сильних дієслів (рннн.)	Перехід в слабке відмінювання рннн. > ннн.	Перехід в слабке відмінювання рннн. > ннн. (%)
1a + 1b	39	3	8 %
2a	18	4	22 %
2b	11	1	9 %
3a	27	2	7 %
3b	22	4	18 %
4	21	7	33 %
5a	16	6	38 %
6a	15	6	40 %

З таблиці 4 видно, що дієслова груп *1a + 1b*, *2b* і *3a* вкрай рідко переходять у слабке відмінювання. Цілком імовірно, це можна пояснити тим, що їх моделі словозміни все-таки зберігають достатню регулярність, що дозволяє дієсловам цих груп утримувати сильне відмінювання. Тим самим, висновок про повний розпад сильного відмінювання як системи в рвнв. період необхідно дещо модифікувати: сильне відмінювання в цілому втрачає свій сильний характер, за винятком груп *1a + 1b*, *2b* і групи *3a*.

4. Чергування в парадигмі і збереження сильної дієвідміни

Ще одне питання, пов'язане із збереженням сильних дієслів – це структура парадигми. У світлі механізму переходу сильних дієслів в слабке відмінювання здається цілком природним, що стійкішими будуть ті сильні дієслова, які більш марковані як сильні – тобто ті, які мають більше характерних ознак сильного відмінювання, ніж інші сильні дієслова. Як конститутивні ознаки сильного відмінювання були виокремлені способи утворення претериту і способи утворення дієприкметника II. У цих формах сильні дієслова надійно відрізняються від слабких, і якщо носії мови зберігають у пам'яті такі форми, вони не мають підстав аналогічної переінтерпретації дієслова як слабкого.

Однак є ще один набір форм, який може відрізнити сильні дієслова від слабких – це форми 2–3 особи однини теперішнього часу, а також форма однини імперативу (в двн. і свн. до таких форм відноситься також 1 особа однини теперішнього часу): ці форми вказують на сильне відмінювання не самі по собі, а порівняно з іншими особово-числовими формами теперішнього часу й інфінітивом, оскільки вони можуть маркуватися умлаутом або підвищенням кореневого голосного. Якщо мовець стикається з парою форм на кшталт *er läuft* «він біжить» – *wir laufen* «ми біжимо», він може однозначно ідентифікувати дієслово як сильне. Відомо, що у дитячому мовленні форми 2–3 особи однини теперішнього часу сильних дієслів часто добудовуються за аналогією з іншими формами (напр., *er lauft* замість *er läuft*), внаслідок чого відбувається зближення їх парадигми з парадигмою слабких дієслів²⁶. Ймовірно, подібні процеси і призвели до того, що деякі дієслова втратили або поступово втрачають чергування в теперішньому часі: напр., дієслово *gebären* «народжувати», від якого в сучасній мові вживається як форма *sie gebiert* «вона народжує», так і форма *sie gebärt* без чергування. Можна припустити, що наявність чергування

²⁶ Bybee J. Natural Morphology: The Organization of Paradigms and Language Acquisition. I. Huebner and C. Ferguson (eds.), *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*. Amsterdam : Benjamins, 1991. C. 75.

в теперішньому часі підвищує шанс дієслова залишитися сильним, оскільки чергування уможливорює наявність протиставлень на кшталт *er läuft – wir laufen*, які вказують на сильне відмінювання.

Для того, щоб проаналізувати, як наявність чергування впливала на збереження сильного відмінювання, слід спочатку визначити, в яких групах чергування в презенсі було, а в яких – ні. Для різних етапів розвитку німецької мови це різні набори груп, оскільки в свн. періоді розвитку німецької мови умлаут зайшов помітно далі, ніж у двн. періоді.

Таблиця 5 показує, у яких групах сильних дієслів у двн. і в свн. може бути чергування у презенсі, а яких – ні (див. табл. 6). Зрозуміло, ця таблиця є лише наближенням: так, деякі дієслова могли втратити чергування, в деяких можуть трапитися поєднання приголосних, які блокують умлаут тощо.

Таблиця 6

Можливість чергування у презенсі сильних дієслів різних груп

	двн.	свн.
може бути чергування	2a, 2б, 3б, 4, 5a, 6a, 7a	2a, 2б, 2a-AOR, 2б-AOR, 3б, 4, 5a, 6a, 7a, 7ā, 7ou, 7uo, 7ō
не може бути чергування	1a, 1б, 2a-AOR, 2б-AOR, 3a, 5б, 6б, 7ā, 7e, 7ei, 7ou, 7uo, 7ō	1a, 1б, 3a, 5б, 6б, 7e, 7ei

Оцінимо, яка частка дієслів, що можуть і не можуть мати чергування в презенсі, піддається переходу в слабе відмінювання при переході від двн. до свн. і від свн. до рнвн. (див. Табл. 7).

Таблиця 7

Перехід у слабе відмінювання від двн. до свн.

і можливість чергування у презенсі

Наявність чергування	Немає переходу в слабе відмінювання двн. > свн.	Є перехід в слабе відмінювання двн. > свн.
може бути чергування	127 (97 %)	4 (3 %)
не може бути чергування	98 (88 %)	14 (12 %)

Відсоткові співвідношення цілком наочно показують, що сильні дієслова, що мають чергування, більш стійкі: з них у слабе відмінювання переходить лише 3 %, а з дієслів без чергування – 12 %. Іншу картину ми спостерігаємо при переході від свн. до рнвн. періоду розвитку німецької мови (див. Табл. 8):

**Перехід у слабке відмінювання від свн. до рнвн. періоду
і можливість чергування у презенсі**

Наявність чергування	Немає переходу в слабке відмінювання двн. > свн.	Є перехід в слабке відмінювання двн. > свн.
може бути чергування	104 (76 %)	33 (24 %)
не може бути чергування	69 (84 %)	13 (16 %)

У цьому випадку різниця між двома категоріями дієслів не настільки велика, як у попередньому випадку. Цього недостатньо для того, щоб відкинути нульову гіпотезу про те, що чергування і схильність до переходу в слабке відмінювання не пов'язані.

Можна було б перевірити і зв'язок між наявністю чергування в презенсі і схильністю до зрушення в слабкий тип відмінювання і для переходу від рнвн. до нвн. періоду. Однак результат такої перевірки не буде достовірним, оскільки перехід у слабку дієвідміну, який зазнала значна кількість дієслів без чергування на шляху від двн. до свн. періоду, привело до того, що абсолютна більшість дієслів, які не мають чергування в презенсі, в рнвн. і нвн. періодах відноситься до груп *1a + 1b* та *3a*, тобто до тих великих груп, стійкість яких була показана в попередньому розділі.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджено основний напрям змін в історії німецьких сильних дієслів – поступовий перехід лексичних одиниць, що входять у цей словозмінний тип, у слабке відмінювання. Було поставлено три питання щодо цього процесу: чому, як і з якими саме сильними дієсловами він відбувається.

Загалом із 275 двн. сильних дієслів як лексеми у сучасній німецькій мові збереглися 190, тобто близько 70 %. При цьому лише 130 дієслів зберегли сильне відмінювання: таким чином, кількість сильних дієслів у словнику німецької мови за минуле тисячоліття знизилася приблизно на 50 %.

Середні і малі за обсягом групи сильних дієслів зазнають більших втрат при переході до слабкої дієвідміни, ніж великі групи. Це пов'язано насамперед з тим, що малі групи втратили значну кількість дієслів при переході від двн. до свн. періоду: особливо велику шкоду зазнали групи *7uo*, *2a-AOR*, *6a* і *7ei*, які втратили третину або більше свого складу, а також мікрогрупи *2b-AOR* і *7e*, які склалися з одного дієслова і в свн. період зникли повністю. Чергування у презенсі також є важливим фактором, що впливає на долю сильних дієслів при переході від двн. до свн.:

ті групи, які можуть мати чергування, більш схильні утримувати в сильному відмінюванні дієслова, ніж групи, в яких чергування немає.

І у випадку з розміром групи, і у разі наявності чергування в презенсі наша гіпотеза підтверджується при переході від двн. до свн. періоду і не підтверджуються при переході від свн. до ривн. періоду. Це є статистичним доказом висновку про розпад системи класів сильних дієслів до кінця свн. періоду. Системний характер втрачають усі сильні дієслова за винятком дієслів 1-го і 3-го класів. На сильні дієслова перестають діяти закономірності, пов'язані з парадигматикою, і відтепер їх долю визначають інші фактори, насамперед частотність.

Основний висновок, який можна зробити, спостерігаючи за динамікою системи німецьких сильних дієслів, полягає в тому, що як система сильних дієслів існують фактично тільки до кінця свн. періоду, а надалі замість цієї системи залишаються її релікти, які підпорядковуються принципово іншим закономірностям. Це твердження доводиться в роботі за допомогою комплексу статистичних методів, який у майбутньому може бути застосований і до інших германських мов.

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню переходу сильних дієслів у слабку дієвідміну в історії німецької мови. Аналіз здійснено на основі синтезу різних методологічних підходів, поширених у мовознавстві: у роботі поєднується традиційна методологія порівняльно-історичної германістики, сучасні досягнення морфологічної теорії і статистичні методи.

Метою дослідження є встановлення динаміки системи сильних дієслів в історії німецької мови протягом її розвитку в різні періоди. Об'єктом дослідження є особливості процесу розвитку сильних дієслів в різні періоди історії німецької мови. Предметом дослідження є причини зміни дієвідміни у сильних дієслів протягом останнього тисячоліття. Завдання роботи полягають у тому, щоб простежити історію всіх сильних дієслів, наявних у давньовірхньонімецькій мові, на всіх періодах розвитку німецької мови, узагальнити отримані результати і пояснити їх у рамках сучасних теорій, що висувуються в галузі порівняльно-історичного мовознавства та діакронійної морфології.

Для вирішення поставлених завдань застосовано порівняльно-історичний метод до морфологічного типу німецького сильного дієслова та його словозмінних засобів, метод суцільної вибірки сильних дієслів давньовірхньонімецької мови різних типів з подальшим вивченням їх еволюції за лексикографічними джерелами та базами даних, що охоплюють матеріал різних періодів історії німецької мови, а також комплекс статистичних методів аналізу отриманого матеріалу.

Встановлено, що із 275 давньовірхньонімецьких сильних дієслів у сучасній німецькій мові збереглися лише 190 лексем (70 %). При цьому

лише 130 дієслів зберегли сильне відмінювання, тобто кількість сильних дієслів у словнику німецької мови за минуле тисячоліття знизилася приблизно на 50 %.

Середні і малі ще обсягом групи сильних дієслів зазнають більших втрат при переході до слабкої дієвідміни, ніж великі групи. Це пов'язано насамперед з тим, що малі групи втратили значну кількість дієслів при переході від давньоверхньонімецького до середньоверхньонімецького періоду. Іншим важливим фактором, що впливає на подальшу долю сильних дієслів, є наявність чергування у презенсі: ті групи, які можуть мати чергування, більш схильні утримувати в сильному відмінюванні дієслова, ніж групи, в яких чергування немає.

Література

1. Берков В. П. *Современные германские языки*. М. : Астрель, 2001. 336 с.
2. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. *Историческая морфология немецкого языка*. Л. : Просвещение, 1968. 262 с.
3. Савченко А. Н. *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. М. : Высшая школа, 1974. 412 с.
4. Augst G. *Untersuchungen zum Morpheminventar der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen : Narr, 1976. 314 S.
5. Bammesberger A. *Der Aufbau des germanischen Verbalsystems*. Heidelberg: Winter, 1986. 182 S.
6. Braune W., Reiffenstein I. *Althochdeutsche Grammatik I*. 15. Aufl. Tübingen : Niemeyer, 2004. 403 S.
7. Bybee J. Natural Morphology: The Organization of Paradigms and Language Acquisition. *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*. Ed by I. Huebner, C. Ferguson. Amsterdam : Benjamins, 1991. P. 67–91.
8. Carroll R., Svare R., Salmons J. Quantifying the evolutionary dynamics of German verbs. *Journal of Historical Linguistics* 2.2, 2012. P. 153–172.
9. Dammel A. *Konjugationsklassenwandel: Prinzipien des Ab-, Um- und Ausbaus verbalflexivischer Allomorphie in germanischen Sprachen*. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2010. 333 S.
10. Ebert R, Peter O., Solms H.-J, Wegera K.-P. *Frühneuhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Niemeyer, 1993. 562 S.
11. *Grammatik des Frühneuhochdeutschen. Beiträge zur Laut- und Formenlehre*. Hg. von H. Moser, H. Stopp, W. Besch. Heidelberg : Winter, 1970–1988. 580 S.
12. Grimm J. *Deutsche Grammatik*. Bd. 1. Göttingen: Dieterich, 1822. 160 S.
13. Harbert W. *The Germanic Languages*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 522 S.

14. Lexer M. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Leipzig : Hirzel, 1872–1878: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11009973?page=5>
15. Mailhammer R. *The Germanic strong verbs*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2007. 271 S.
16. Mausser O. *Mittelhochdeutsche Grammatik auf vergleichender Grundlage*. München : Hueber, 1932–1933. 158 S.
17. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Mit Benutzung des Nachlasses von G. F. Benecke ausgearbeitet von W. Müller und F. Zarncke. Leipzig: Hirzel, 1854–1866. Bd. I: 1120 S., Bd. II,1: 836 S., Bd. II,2: 824 S., Bd. III: 976 S.
18. Paul H. *Deutsche Grammatik*. Bd. II. Halle: Niemeyer, 1916–1922. 378 S.
19. *Grammatik des Frühneuhochdeutschen. Beiträge zur Laut- und Formenlehre*. Hg. von H. Moser, H. Stopp, W. Besch. 7 Bde. Heidelberg: Winter, 1970–1988. 638 S.
20. Schirmunski V. *Deutsche Mundartkunde. Vergleichende Laut- und Formenlehre der deutschen Mundarten*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010. 836 S.
21. Seebold E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. Paris: Mouton, 1970. 571 S.
22. Seebold E., Bulitta B. *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes: der Wortschatz des 8. Jahrhunderts (und früherer Quellen)*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2001. 1144 S.
23. Theobald E. *Sprachwandel bei deutschen Verben: Flexionsklassenschwankungen starker und schwacher Verben*. Tübingen: Narr, 1992. S. 63–72.

Information about the authors:

Kiyko Svitlana Vasylivna,

Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Germanic,
General and Comparative Linguistics
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Shykerynets Zhanna Yuriivna,

Master Student at the Department
of Germanic, General and Comparative Linguistics
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

СУЧАСНИЙ НОМІНАТИВНИЙ ПРОСТІР АНГЛОМОВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Коваленко А. М., Топиліна В. Б.

ВСТУП

На сьогоднішній день екологія та проблеми охорони навколишнього середовища є однією із найбільш актуальних тем обговорення у сучасних ЗМІ, державних та громадських організаціях, а також предметом численних досліджень природничих та гуманітарних наук. Це, у свою чергу, зумовлює розширення англомовної екологічної лексики, формування цілісного англомовного екологічного дискурсу та зміни у його складі та змісті. У тому числі значні трансформації відбуваються у концептуальному наповненні сучасного англомовного екологічного дискурсу та у його номінативному просторі.

Екологічний дискурс – порівняно новий, адже він сформувався лише за останні 30 років. На сьогодні екологічний дискурс являє собою особливий вид соціальної комунікації з урахуванням загального предмета – стану довкілля та його захисту. Комунікативна мета цього виду дискурсу полягає у передаванні інформації про стан навколишнього середовища та актуальні екологічні проблеми, а також у формуванні ціннісних настанов реципієнтів, що визначають принципи їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Для аналізу екологічного дискурсу використовують зв'язні усні чи письмові тексти, обумовлені ситуацією спілкування на екологічні теми. Ключовими концептами та темою екологічного дискурсу є природа та захист навколишнього середовища.

Сучасний екологічний дискурс зазнає активного процесу неологізації, про що свідчать значні зміни в його комунікативному просторі, що відбуваються за рахунок виникнення нових та зміни вже сформованих концептів. Ці зміни відбуваються під впливом, перш за все, екстралінгвістичних факторів, головним з яких є пошук рішень глобальних екологічних проблем сучасності.

1. Лексико-семантичний підхід до вивчення сучасного англомовного екологічного дискурсу

Зі зростанням значення екології у житті суспільства зростає роль і так званого екологічного дискурсу. З'являється нова галузь мовознавства – еколінгвістика, що виникає у 70-ті рр. XX ст. у країнах

і об'єднує екологію та лінгвістику. Об'єктом дослідження цієї науки стає екологічний дискурс. Еколінгвістика як новий науковий напрямок у галузі мовознавства вивчає взаємодію між мовою, людиною як мовною особистістю та навколишнім середовищем. Мова при цьому є невід'ємним компонентом системи взаємин людини (суспільства) та природи. Функціонування та розвиток мови представляється як екосистема, а навколишній світ – як мовний концепт¹.

М. Холлідей порушує питання про взаємодію мови та навколишнього середовища, його цікавлять такі напрями дослідження: наскільки мовні структури та одиниці текстів задіяні у висвітленні питань, пов'язаних із проблемами навколишнього середовища; чи може мова зробити ці проблеми більш зрозумілими, доступними та близькими для людини. Він запроваджує поняття «мовна екологія», яка розглядає мови та тексти з погляду їхньої «екологічності» та досліджує роль мови в описі проблем навколишнього середовища².

Вчені Р. Гарре, І. Брокмайєр та П. Мюльхойслер спрямовують свої зусилля на розробку методології еколінгвістики у цьому ключі. Мова і мовні структури розглядаються ними не як окремі для самих себе одиниці, а як система одиничних структур, що взаємодіють з навколишнім світом, у зв'язку з чим неможливо, на їхню думку, вивчати мову у відриві від її природного та культурного оточення³.

Різні області та поняття еколінгвістики вперше чітко розмежовує та систематизує А. Філл в опублікованій ним у 1996 році книзі «Мовна екологія та еколінгвістика»⁴:

- еколінгвістика (нім. Ökologielinguistik – англ. ecolinguistics) поєднує всі галузі дослідження, що розглядають взаємодію екології та лінгвістики;
- екологія мови (нім. Ökologie der Sprache – англ. ecology of language) вивчає взаємодію та історичний розвиток різних мов та прагне до збереження мовного різноманіття;
- екологічна лінгвістика (нім. Ökologische Linguistik – англ. ecological linguistics) застосовує екологічні терміни та принципи стосовно мови (наприклад, поняття екосистеми);

¹ Гудзь Н. О. Екологічний дискурс в лінгвістичних описах. URL: <http://www.eprints.zu.edu.ua/9603/1/Гудзь%204.pdf>

² Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London : Arnold, 1998.

³ Harre R., Brockmeier J., Mühlhäusler P. *Greenspeak. A Study of Environmental Discourse*. Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 1999. P. 91–93.

⁴ Fill A. *Sprachökologie und Ökologielinguistik. Referate des Symposiums "Sprachökologie und Ökologielinguistik" an der Universität Klagenfurt*. Tübingen, 1996. S. 132–133.

- лінгвістична або мовна екологія (нім. Sprachökologie – англ. language ecology) досліджує взаємозв'язок між мовою та екологічними проблемами.

Розглядаючи екологічний дискурс як особливий вид дискурсу, І. О. Розмаріца обмежує межі його реалізації природоохоронною сферою і визначає екологічний дискурс як сукупність вербальних і невербальних актів, які використовуються для вербалізації знань про навколишнє середовище з метою впливу на громадську думку на підставі таких екстралінгвальних та лінгвальних критеріїв, як:

- 1) актуальність екологічної тематики;
- 2) посилення уваги, яка приділяється проблемам довкілля на всіх рівнях суспільства;
- 3) формування природоохоронної сфери як особливої сфери людської діяльності;
- 4) постійне поповнення екологічного глосарію;
- 5) виникнення особливих аксіологічних одиниць екологічної семантики;
- 6) наявність певних моделей адресантно-адресатної конфігурації, які обумовлюють використання певних комунікативних стратегій (стратегії переконання і стратегії тиску) в конкретних ситуаціях;
- 7) політична і екологічна коректність, виступаючі організуючими принципами екологічного дискурсу⁵.

Відтак, у цьому дослідженні спираємося на розуміння екологічного дискурсу як сукупності текстів різних функціональних стилів і жанрів, у яких через засоби мови та мовлення розкривається екологічна тематика та проблематика. Загалом, екологічний дискурс виконує найважливішу функцію у формуванні ставлення людей до природи. Всі ми є адресатами екологічного дискурсу, оскільки певною мірою володіємо інформацією про стан навколишнього середовища, тому вивчення того, як мова впливає на екологічну поведінку та свідомість суспільства є надзвичайно актуальним питанням в умовах глобальної екологічної кризи.

Динамічний розвиток пізнавальної та комунікативної діяльності людського суспільства, результатом якого є поява нових реалій, об'єктів, предметів матеріальної та духовної культури, власне визначає одне з основних завдань мови, яке полягає в тому, щоб давати нові імена всім сферам людського життя.

⁵ Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2004. С. 5.

Дослідження лексичної номінації ведеться насамперед у рамках лексикологічного напрямку, де вивчаються семіотичні та ономазіологічні сторони номінації. Іншими словами, лексична номінація розглядається з погляду її структури як мовного знаку та її зв'язку з феноменом.

Накопичивши досить багатий досвід у галузі опису мовного інструментарію в рамках системно-структурного спрямування та типологічної парадигми, вчені звертаються до дещо іншого ракурсу лінгвістичних досліджень. Сучасне мовознавство прагне багатоаспектності опису мовних явищ, зокрема у сфері дослідження такого мовного феномену, як номінація.

Лексика є основою екологічного дискурсу, реалізуючи номінативну функцію та слугуючи для найменування або характеристики екологічних явищ, понять, феноменів. Номінативну функцію можуть виконувати загальні іменники (як от *climate* – клімат, *nature* – природа, *agriculture* – сільське господарство), а також власні назви, наприклад, найменування організацій, документів та ін.:

*The Convention on Biological Diversity (CBD) COP15, which will be held in Montreal in December is our best shot to protect biodiversity globally and stop the crisis of biodiversity loss and mass extinctions that threatens all life on earth*⁶.

У наведеному прикладі використовується власна назва *The Convention on Biological Diversity*, а також аббревіатури *CBD*, *COP15*, а також загальні іменники-терміни *biodiversity*, *earth*, іменникові словосполучення *the crisis of biodiversity*, *mass extinctions*. Зазначені лексичні засоби у наведеному уривку виконують номінативну функцію та утворюють номінативний простір, розкриваючи екологічні концепти.

Окрім того, екологічний дискурс характеризується наявністю слів із затемненою семантикою, тобто слів, що не мають прозорої семантичної структури та однозначного перекладу. Проблема семантичної неясності тісно пов'язана з проблемою розуміння таких термінів і може призвести до значної неточності чи неправильності тлумачення.

Наприклад, лексема *disposal* може розумітися як «тимчасове, неостаточне, небезпечне розміщення відходів» або навпаки «остаточна утилізація шляхом спалювання або поховання»; *wastewater* може означати або «стічні води, що зазнали очищення» або «вода, спожита населенням»; *safe water* – «безпечна за санітарними нормами вода; питна вода» або «не питна вода, яка може бути використана для різних побутових потреб, крім приготування їжі».

⁶ Rick A. Why world leaders must step up to protect biodiversity at CBD COP15. Greenpeace, 2022. URL: <https://www.greenpeace.org/international/story/56013/world-leaders-step-up-protect-biodiversity-cbd-cop15/>

Ще одним прикладом слова з невизначеною семантикою, що набуло широкого поширення в екологічному дискурсі, є слово *sustainable*. Прикметник *sustainable* (екологічно безпечний, що враховує потреби майбутніх поколінь) має надзвичайно широку сполучуваність, починаючи від таких абстрактних іменників, як *development, environment, planet, ecosystem, society, future*, і закінчуючи словосполученнями на кшталт *sustainable catch* (екологічно обумовлений), *sustainable products* (продукти, які забезпечують економічні, соціальні та екологічні вигоди, при одночасному захисті здоров'я людини та навколишнього середовища протягом усього життєвого циклу, від видобутку сировини до остаточного видалення відходів); *sustainable goods and services* (товари та послуги, які виробляються та надаються без негативного впливу на довкілля, суспільство та майбутні покоління).

Як ми бачимо, така широка сфера вживання і тенденція до набуття нових відтінків значення залежно від контексту ускладнює розуміння цих словосполучень і вимагає розгорнутих пояснень. Таким чином, в екологічному дискурсі склалася багата і водночас заплутана термінологія. Процес інтерпретації деяких лексичних одиниць настільки складний, що потребує широкого контексту вживання чи додаткових пояснень. У той же час, мова екологічного дискурсу має бути доступною максимальному числу носіїв мови, щоб сприяти взаєморозумінню та соціальній взаємодії у сфері екології.

2. Неологізація номінативного простору сучасного англомовного екологічного дискурсу

Процес актуалізації лексики екологічного дискурсу, що знаходить своє відображення у збільшеній частотності їх вживання на сучасному етапі, відбувається під впливом змін у суспільстві, яке намагається знайти шляхи вирішення нагальних екологічних проблем.

У текстах, що порушують проблеми екології, широко використовуються неологізми. Так, в англійській мові нещодавно з'явилися слова: *ecozen* (людина, яка вважає себе не лише членом суспільства, а й членом екологічної спільноти, частиною екосистеми поряд з іншими живими організмами); *ecocide* (навмисне руйнування середовища проживання організмів); *ecosophy* (філософія екологічної гармонії та балансу); *ecomagination* (здатність знаходити нові, творчі шляхи подолання сучасної екологічної кризи); *trashion* (предмети гардеробу та інтер'єру, створені з використаних, викинутих чи перероблених матеріалів); *upcycling* (друге життя речей) на відміну від *recycling* (предмети не переробляються, а просто використовуються не за призначенням, наприклад, плафони з банок, розсада в банках з-під чаю); *downcycling*

(переробка відходів з одержанням продукції нижчої якості (порівняно з вихідною продукцією).

Серед причин появи нових слів у екологічному дискурсі можна назвати дві основні:

1) відсутність точного мовного висловлювання для низки нових понять екологічного дискурсу;

2) спроба протистояти неетичному ставленню до живої природи, використовуючи мовні засоби.

У першому випадку йдеться про здатність мови відповідати потребам її носіїв. Наведемо приклади понять екологічного дискурсу, які потребують адекватного мовного вираження:

1) a not economically useful, un-marketable, ungardenable plant contributing to natural balance (in other words, “a positive weed”);

2) someone who does not recycle their bottles, papers, etc.

Така ситуація пов'язана насамперед із тим, що темпи змін у мовній системі не збігаються зі змінами у суспільній та інших сферах, особливо у період глибоких соціальних та технологічних перетворень⁷. У другому випадку реакція захисників живої природи на прояви мовного антропоцентризму може виражатися у мовній творчості, що призвело до створення таких словосполучень, як *wild field plants* замість *weed*; *animal companion* замість *pet*. Більш радикальна позиція передбачає перейменування деяких понять: *pet/captive*, *meat/corpse*, *ham/sliced pig*, *work animal/slave*.

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що в рамках мовної екології насамперед критично розглядаються прояви мовного антропоцентризму. Мовний антропоцентризм як лінгвістичне вираження споживчого ставлення людини до навколишнього середовища знаходить своє відображення в:

- найменуванні з погляду корисності для людини (*utility naming*);
- емоційному дистанціюванні (*emotional distancing*) за рахунок вживання евфемізмів та субстантивних конструкцій;
- уречевленні живих істот (*reification*).

Крім того, критики зазнає відсутність мовного вираження реальних масштабів екологічної загрози, у тому числі за рахунок навмисного «затемнення» мови за допомогою евфемізмів і слів з невизначеною семантикою, а також різні лінгвістичні способи зняття відповідальності за негативний вплив на навколишнє середовище. Спроба протистояти цим негативним тенденціям полягає у мовній творчості, що зумовлює широкое вживання неологізмів в екологічному дискурсі.

⁷ Mühlhäusler P. Talking about Environmental Issues. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 35.

Наприклад, прагнення знизити рівень споживання продуктів масового виробництва з метою зменшення навантаження на довкілля зробило популярними ідеї самозабезпечення, про що свідчить актуалізація такої лексеми як *homesteading* – «ведення самодостатнього натурального господарства». У сучасних умовах практика ведення присадибного господарства почала включати ідеї дбайливого ставлення до навколишнього середовища та гармонійного співіснування з природою і постає як спосіб вирішення низки екологічних проблем.

У основі класифікації за типом новизни мовної одиниці лежить уявлення про те, що одиницею еволюції мови є зміна номінації, тобто співвідношення між тим, що означає і означаючим. Виходячи з цього, у вокабулярі неологізмів екологічного дискурсу можна виділити:

1) власне неологізми – новизна форми поєднується з новизною змісту;

2) семантичні інновації або переосмислення – нове значення виражається формою, що вже була в мові раніше;

3) трансномінації, що поєднують новизну форми зі значенням, що вже передавалася раніше іншою формою⁸.

З урахуванням способу творення неологізми англomовного екологічного дискурсу можна розділити на наступні групи:

- морфологічні неологізми – неологізми, що створюються шляхом комбінації існуючих у мові знаків (*supertrees* – «висотні будинки, що виконують функції вертикальних садів та сонячних електростанцій»; *seawaterfuel* – «паливо на основі морської води»);

- семантичні неологізми – слова та фразеологізми, у яких з'явилися нові значення (*darkgreen* – «ультразелений», той що приділяє надмірну увагу проблемам екології).

Морфологічні неологізми утворюються головним чином за допомогою словоскладання, афіксації та контамінації. Семантичні неологізми утворені в ході семантичної деривації шляхом процесів де/фокусування уваги.

Для неологізмів-комполітів англomовного екологічного дискурсу характерним є посилення тенденції до утворення багатокомпонентних комбінацій, які є засобом компресії мовного висловлювання і свідчать про ускладнення знань у галузі сучасної екології. Серед багатокомпонентних лексичних одиниць було зафіксовано п'ятикомпонентні (*greenhouse gasfootprint* – «сукупність викидів парникових газів, вироблених прямо і опосередковано окремою людиною чи підприємством») та семикомпонентні слова-комполіти (*greenhouse-gas-producing*

⁸ Jung M. Ecological Criticism of Language. *The Ecocriticism Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 272.

animal slaughter industry – «тваринницькі підприємства, діяльність яких призводить до збільшення викидів парникових газів в атмосферу»).

Складним неологізмом досліджуваного типу дискурсу властива різна міра ідіоматичності. Наприклад, складний іменник *wind power* – «вітряна енергія» семантично прозорий, тоді як у іменнику *wind farm* – «вітряна енергостанція» значення нового цілого мотивоване, але однозначно не виводиться з його складових. Натомість, композит *wind rush*, що виник у результаті переосмислення ідіоми *gold rush* («золота лихоманка»), є повністю ідіоматичним і може бути інтерпретований як «високий рівень інвестицій у вітрову енергетику».

Серед афіксальних похідних у відібраному нами корпусі екологічних неологізмів префіксальні утворення поступаються суфіксальним, проте розподіл між частинами мови нерівномірний. Прикметники утворюються переважно за допомогою суфіксів, тоді як серед нових іменників лідирують префіксальні новоутворення. Серед дієслів є лише префіксальні утворення.

Важливими тенденціями в афіксальному словотворі є функціонування основ, що виробляються, представлених словосполученнями, а також зросла роль напівафіксів. У першому випадку діє тенденція до вираження будь-якої думки в межах одного слова за допомогою компресії, яка, на думку носіїв мови, має більші змістовні та експресивні можливості, ніж словосполучення, наприклад: *carbon-footprint-free (life)* – (спосіб життя) – «той, що не залишає вуглецевий слід».

Продуктивність напівафіксації підтверджується кількістю похідних одиниць, а також різноманітністю напівафіксальних елементів у складі екологічних неологізмів та словотвірних моделей нових слів. Крім того, спостерігається тенденція до зміни значень вже існуючих напівафіксів. Наприклад, напівсуфікс – *friendly*, що спочатку мав значення «доступний, зрозумілий», у текстах екологічної тематики розвинув значення «нешкідливий, що не завдає шкоди тому, що виражено основою»: *climate-friendly (farming), ocean-friendly (techniques)*.

Тенденція до появи екологічних неологізмів, представлених контамінантами, є виявом закону економії мовних засобів. Контамінанти через несподівану форму займають особливе місце у мові медійного екологічного субдискурсу, у якому особливо відчутне прагнення привернути увагу за допомогою використання експресивних лексичних одиниць. Кожен із структурних елементів контамінованого слова вкладає повністю чи частково своє загальне значення контамінанта. Наприклад, контамінант *ecolonomics (ecology + economics)* служить для номінації складного поняття, у якому гібридується кілька явищ: *ecolonomics* – новий тип

економіки, орієнтований на збереження балансу між економічним зростанням і збереженням сприятливих екологічних умов.

В основі утворення семантичних неологізмів лежать когнітивні механізми дефокусування: переміщення або виведення з фокусу уваги певних властивостей об'єктів та ситуацій⁹. Наприклад, нове значення прикметника *green* – «той, який не завдає шкоди навколишньому середовищу» утворено в результаті метонімічного перенесення на основі частини: у фокус виводиться ознака кольору, решта всіх ознак дефокусуються. Унаслідок подальшого розширення полісемії у сучасному екологічному дискурсі англійської мови ця лексема реалізує такі значення:

- екологічно чистий, безпечний для людини (*green products*);
- той, що не забруднює навколишнє середовище (*green car*);
- вироблений екологічно чистим способом (*green paper*);
- природний, орієнтований на природу (*green infrastructure*);
- екологічно відповідальний (*green company, green lifestyle*);
- той, що відноситься до питань захисту навколишнього середовища (*green debates*).

Крім того, в сучасній англійській мові елемент *green* також є компонентом численних складних слів-неологізмів: *green consumerism* – рух споживання екологічно чистої продукції; *green tourism* – екологічний туризм; *green building* – будівництво енергоефективних будинків, вільних від хімічних забруднювачів, збудованих із деревини, що не походить із природоохоронних територій.

У складних словах лексико-семантичний фокус зміщується на компонент *green*, який уточнює понятійну категорію, виражену вторинним фокусом (*tourism, building*). Таким чином, приєднання нового компонента дозволяє виділити додатковий підклас усередині більшого класу об'єктів, позначеного вершинним іменником: *green tourism* – новий вид туризму, що передбачає дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Поява екологічних неологізмів відбувається внаслідок звуження обсягу значення лексичної одиниці. Наприклад, у ході спеціалізації значення прикметника *sustainable* відбувся процес дефокусування – переміщення у вторинний фокус уваги тих властивостей, які послужили основною для первинної номінації (*capable of being sustained* – довгостроковий, тривалий), та зміщення лексико-семантичного фокусу на нову характеристику – *without exhausting natural resources* (без виснаження природних ресурсів). Однак процес популяризації

⁹ Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття): дис. д-ра філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 1999. С. 56.

вужькоспеціальних термінів (наприклад, *sustainable development* – стійкий розвиток) призводить до зворотного процесу розширення значення лексеми та зміни її поєднання: *sustainable fashion / gifts*.

Відповідно, словотворення в екологічному дискурсі відбувається за різними моделями – афіксація, словоскладання або скорочення, метафоризація значення та ін. Окрім того, на семантичному рівні номінативний простір сучасного англomовного екологічного дискурсу насичений неологічною, евфемістичною лексикою, а також екологічний дискурс містить власний термінологічний апарат, який відіграє ключову роль у питанні номінації.

Номінативний простір сучасного екологічного дискурсу також включає лексику, що несе у собі певний оцінний та експресивний потенціал. Так, у ході дослідження з'ясовано, що до ключових слів сучасного англomовного екологічного дискурсу можна віднести такі оцінні прикметники, як *sustainable, ecological, eco-friendly, environmental, green*. На основі аналізу текстових даних було встановлено, що вживання зазначених вище прикметників у сучасному англomовному екологічному дискурсі характеризується високою частотністю: було зафіксовано 120 складних слів-неологізмів, утворених за участю цих одиниць, та 130 прикладів нової сполучуваності. Отже, наведені вище лексичні одиниці можуть бути розглянуті як ключові слова, що відображають загальну тематичну спрямованість цього типу дискурсу на сучасному етапі.

Проаналізовані лексикографічні дані свідчать, що досліджувані прикметники мають різну за рівнем розвиненості семантичну структуру й у рамках екологічного дискурсу реалізують такі значення: 1) *relating to the environment*; 2) *concerned with the protection of the environment*; 3) *not causing damage to the environment* (див. табл. 1).

Крім того, встановлено, що колокації з іменниками, об'єднаними загальним значенням «проблеми» (*environmental degradation, catastrophe, destruction* тощо), на даному етапі розвитку екологічного дискурсу стають менш затребуваними, поступаючись місцем словосполученням, що позначають різні способи подолання таких проблем (*environmental stewardship* – «відповідальне управління природними ресурсами», *environmental advocacy* – «пропаганда захисту навколишнього середовища», *ecological engineering* – «природоохоронна інженерія» тощо). Ця тенденція свідчить про те, що на сьогоднішній день пріоритетом для англо-американської спільноти є пошук шляхів виходу з екологічної кризи.

Значення прикметників
sustainable, ecological, green, environmental, eco-friendly

Прикметники	Значення		
	<i>relating to the environment /</i> той, що стосується довкілля	<i>concerned with the protection of the environment /</i> стурбований захистом довкілля	<i>not causing damage to the environment /</i> не завдає шкоди навколишньому середовищу
<i>sustainable</i>			+
<i>ecological</i>	+	+	+
<i>green</i>		+	+
<i>environmental</i>	+	+	
<i>eco-friendly</i>			+

Високий неогенний потенціал цих лексичних одиниць пов'язаний з наявністю в їх семантичній структурі значення *protecting / not causing damage to the environment*. Аналіз розподілу частотності вживання досліджуваних одиниць та їх колокацій за текстами різних функціональних стилів дозволив дійти висновку про те, що у центрі поля англomовного екологічного дискурсу перебувають науковий і медійний субдискурси. Отже, основна прагматична спрямованість екологічного дискурсу на сучасному етапі пов'язана не лише з інформуванням про проблеми навколишнього середовища, а й з пропагандою дбайливого ставлення до неї.

Аналіз колокативних профілів досліджуваних прикметників показав, що ці лексичні одиниці виявляють різні поєднання, мають як області перетину, так і області розбіжності. Область подібності залежить від того, що семантика досліджуваних прикметників формується з урахуванням ключового концепту екологічного дискурсу «Довкілля». Проте аналізовані прикметники є повними синонімами, оскільки описують різні ознаки цього концепту, про що свідчать області розбіжності у їх колокативних профілях (див. табл. 2).

На основі аналізу особливостей контекстної реалізації значення *protecting / not causing damage to the environment* виявлені семантичні домінанти сучасного англomовного екологічного дискурсу (див. табл. 3).

Таблиця 2

**Диференційні семантичні ознаки прикметників
*sustainable, ecological, green, environmental, eco-friendly***

	<i>Sustainable</i>	<i>Ecological</i>	<i>Green</i>	<i>Environmental</i>	<i>Eco-friendly</i>
Диференційна ознака	not exhausting natural resources	preserving ecological balance	protecting the environment as a political principle	protecting the natural world	harmless to the environment and people

Таблиця 3

**Семантичні домінанти сучасного англомовного
екологічного дискурсу**

«Той, що не завдає шкоди навколишньому середовищу»	
<i>Семантична ознака</i>	<i>Приклади лексичних вербалізаторів</i>
не руйнує навколишнє середовище	<i>green tourism</i>
відновлюючий екологічний баланс	<i>ecological engineering</i>
той, що заощаджує природні ресурси: за рахунок використання альтернативних джерел енергії за рахунок вторинної переробки за рахунок повторного використання за рахунок використання поновлюваних матеріалів за рахунок використання ресурсозберігаючих технологій, підходів	<i>environmentally friendly rooftop solar panels, biomass and solar technologies green materials, grass cycling up-cycling, freecycling, trashion sustainable materials conspicuous conservation, resource-conscious smart homes, off the grid house</i>
той, що не забруднює навколишнє середовище: вихлопними газами, хімікатами, відходами	<i>carbon neutrality, carbon-footprint-free life organic gardening biodegradability movement, sustainable packaging, PlasTax</i>
природний: органічний, природний бере природні системи як зразок	<i>“lazy” gardening permaculture, green infrastructure, biotecture</i>
той, що не завдає шкоди тваринам	<i>ethical eating, cruelty-free cosmetics</i>

Оцінний та експресивний потенціал лексики як номінативного засобу в сучасному англomовному екологічному дискурсі розкривається також через лексико-стилістичні засоби. Зокрема, екологічний дискурс англійської мови досить сильно метафоризований, безліч висловлювань використовуються у переносному значенні, виражаючи оцінку, створюючи експресивно забарвлений образ. Одним із найпоширеніших образів стає образ Матері Природи та Матері Землі. З давніх-давен Земля і природа мали образ жінки, оскільки люди асоціювали родючість землі з можливістю жінки народжувати дітей. На матеріалі текстів сайту “Greenpeace International” також зустрічаються подібні приклади концептуалізації природи через споріднені відносини людини, наприклад:

The 2020 COVID-19 pandemic, among the many painful lessons it forced us to learn, raises a new alert for humanity: Mother Earth must be taken care of¹⁰.

У наведеному прикладі природа постає як мати, турбота про яку є невід’ємною частиною життя людей. За допомогою таких метафор із позитивною конотацією автори статті закликають свою аудиторію ставитися до природи та планети як до людини. Подібний приклад використовується і в наступному уривку:

Once upon a time, we had a maternal relation with Mother Nature, ancient civilizations cherished this sacred bond and knew they should not break the bliss¹¹.

Природа як людина стає частиною складних взаємовідносин, які необхідно вибудовувати:

To reset our relationship with nature, we need systemic change to the way we produce and consume food, energy and natural resources¹².

У зв’язку з великою кількістю природних катастроф сьогодні природа загалом стає злочинцем, винуватцем тих чи інших подій у світі. У текстах описуються елементи природи, які мають свободу волі, можливість здійснювати обдумані навмисні дії, проте вони метафорично концептуалізуються, їм приписуються вчинки, які здійснюються свідомо, з певною метою.

При описі природних катастроф і таких явищ неживої природи, як гори, річки, ліси, океани та ін., використовується метафорична інтерпретація «дій» природи, характерних для людини. У метафоричних моделях і планета, і природа, і різні природні явища можуть свідомо

¹⁰ Rick A. Why world leaders must step up to protect biodiversity at CBD COP15. Greenpeace, 2022. URL: <https://www.greenpeace.org/international/story/56013/world-leaders-step-up-protect-biodiversity-cbd-cop15/>

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

здійснювати операції, пов'язані з розумом. Їх концептуалізація дозволяє їм знайти дар мови:

*Earth is screaming with all its might*¹³.

У наступному прикладі автор тексту уособлює природу як людину, яка вимовляє промову, до якої світові варто уважно прислухатися, звернути увагу на проблеми, що згадуються у «словах» природи:

*Today is a day for leaders to show they have listened to people and to nature, and that they are able to lead us through this climate crisis*¹⁴.

Завдяки концептуальним метафорам, природа сприймається читачами, як людина, яка володіє свободою волі й розумом, мислить і мотивує інших людей розмірковувати. Навколишнє середовище має можливість спонукати людей до засвоєння нових знань, рефлексії. Відповідно, оцінні та експресивні мовні засоби у екологічному дискурсі слугують прагматичним цілям, виконують не лише й не стільки номінативну, скільки функцію впливу на аудиторію, а також спонукальну функцію, адже через метафоричні, яскраві образи та оцінну лексику автори екологічних текстів закликають людей берегти природу.

3. Евфемізація номінативного простору сучасного англomовного екологічного дискурсу

Значуща особливість номінативного простору текстів екологічної тематики полягає у наявності значної кількості евфемізмів. Евфемізми характерні для всіх трьох основних сфер екологічного дискурсу¹⁵:

а) обговорення питань ядерної енергії: *burial ground* (місце захоронення радіоактивних відходів); *coffin* (контейнер для транспортування радіоактивних речовин). У цих прикладах високоактивні речовини асоціюються з «мертвими», отже, безпечними матеріалами;

б) руйнування природного довкілля та вимирання видів: *extinct* (вимерлий) замість *exterminated* (винищений, знищений); *decline of species* (вимирання видів) замість *decimation of species* (винищення видів); *population decline* (скорочення популяції) замість *destruction of populations* (винищення, знищення популяції);

в) забруднення навколишнього середовища: один із ключових термінів екологічного дискурсу *environmental pollution* також є евфемізмом, оскільки значення «забруднення», укладене в іменнику

¹³ Rick A. Why world leaders must step up to protect biodiversity at CBD COP15. Greenpeace, 2022. URL: <https://www.greenpeace.org/international/story/56013/world-leaders-step-up-protect-biodiversity-cbd-cop15/>

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Trampe W. Language and Ecological Crisis: Extracts from a Dictionary of Industrial Agriculture. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 232–241.

pollution, не викликає асоціацій із серйозною загрозою. Крім того, цей вислів має на увазі, що природні умови (*environment*), необхідні для життєдіяльності людини, є чимось зовнішнім по відношенню до неї. Проте, з погляду екології, ми не «оточені» природним середовищем, а є його частиною.

Відповідно, за допомогою вживання евфемізмів в екологічному дискурсі:

1) відсутнє мовне вираження реальної екологічної загрози. Вибір лексичних одиниць повною мірою не відбиває реальні масштаби сучасної екологічної кризи. Нові слова і словосполучення, що з'являються в екологічному дискурсі, часто є евфемізмами, які не мають евфемістичних еквівалентів;

2) евфемізми сприяють прихованню безсторонніх фактів, зокрема, за рахунок навмисної відмови від вживання таких слів, як *death*, *destruction*, *extermination* або *poison*. Так, наприклад, замість *poison* (отрута, інсектицид) пропонується словосполучення *plant protection device*, *breeding institutions* (тваринницькі підприємства) заміняються словосполученням *aids for animal production*; також використовуються вислови *improvement institutions*, *pharmaceuticals* (лікарські препарати, що застосовуються у промисловому тваринництві);

3) евфемізми використовуються з метою зняття з себе або перекладу на іншого моральної відповідальності, а також для досягнення ефекту емоційного дистанціювання, наприклад, у текстах про експерименти над тваринами. Прикладами можуть бути такі слова і словосполучення: *wild animal control* (контроль за дикими тваринами); *wildlife managers* (фахівці з контролю над дикими тваринами); *thin out* (зменшувати поголів'я, популяцію); *harvest* (вилов диких тварин); *test animals* (піддослідна тварина), як у наступному уривку:

*Wildlife managers focus on the management of various kinds of species in a given ecosystem*¹⁶.

Крім того, для текстів, присвячених експериментам над тваринами, типові вживання таких виразів, як *house*, *dose* та *process* замість *cage*, *poison*, *manipulate*.

Поряд із евфемізмами досягти ефекту емоційного дистанціювання та зняти відповідальність у екологічному дискурсі дозволяє використання іменних конструкцій. Наприклад, в описі полювання використання таких виразів, як *slaughtering operation*, *killing methods*, *killing techniques*,

¹⁶ Rick A. Why world leaders must step up to protect biodiversity at CBD COP15. Greenpeace, 2022. URL: <https://www.greenpeace.org/international/story/56013/world-leaders-step-up-protect-biodiversity-cbd-cop15/>

humane death робить необов'язковим згадування тварин, на яких йде полювання:

*Basic equipment needed for the slaughtering operation: stunning gun, electrical head tongs or simple stunning equipment for direct blow*¹⁷.

Таким чином, смисловий акцент зміщується від об'єкта, над яким відбувається дія, на саму дію. Слід також зазначити, що наведені вище вирази є прикладами евфемізмів, які приховують непривабливу сторону процесу полювання.

Крім того, екологічні проблеми часто представлені у вигляді іменних словосполучень, де не згадується дійова особа: *habitat loss, extinction of species, ozone destruction, destruction / depletion of the rainforest / of aquifers / protective ozone layer; degradation of cropland / forests / grassland / the environment; overcutting forests / overstocking grasslands*. Подібне мовне подання екологічних проблем дозволяє не згадувати дійову особу, яка негативно впливає на навколишнє середовище, отже, зняти з неї відповідальність.

У той же час, для номінативного простору сучасного англomовного дискурсу притаманне використання слів із семантичних полів «економіка» (*economy*) та «промислове виробництво» (*industrial production*). Використання слів з цих семантичних полів є прикладом мовного висловлювання антропоцентризму, тобто споживчого ставлення людини до навколишнього середовища, розгляду природи з точки зору економічної, комерційної вигоди для людини. Прикладами можуть бути такі словосполучення: *environmental engineer* (фахівець з охорони навколишнього середовища, інженер-еколог); *environmental planning* (планування природокористування, планування з урахуванням екологічних чинників); *test for environmental compatibility* (перевірка на сумісність із навколишніми умовами); *waste management plan* (план утилізації відходів); *wildlife management* (регулювання ресурсів живої природи; використання та відтворення диких тварин); *environment tax* (податок забруднення довкілля).

Крім того, мова екологічного дискурсу характеризується тенденцією до уречевлення живих істот, а також процесів, пов'язаних із ними. Живі істоти розглядаються з погляду економічної вигоди та стають об'єктами споживання, щодо яких вживаються слова: *use, produce, manage, optimize, utilise, meat production, livestock, live material, harvesting of natural resources*.

Виникнення евфемізмів-неологізмів в англomовному екологічному дискурсі обумовлене наявністю двох протидіючих тенденцій:

¹⁷ Techniques and hygiene practices in slaughtering and meat handling. FAO, 2022. URL: <https://www.fao.org/3/t0279e/T0279E04.htm>

тенденцією до приховання непривабливих фактів про стан навколишнього середовища та тенденцією до розвитку екоцентричної свідомості, що спонукає носіїв мови до перегляду традиційних найменувань. Найбільш важливим семантичним механізмом евфемізації у цьому виді дискурсу слід вважати метафоризацію.

Прикладом «словесного камуфляжу» неприємних фактів у сфері екології може бути евфемістичний неологізм *coffin* – «контейнер для транспортування радіоактивних речовин». Евфемістичний ефект досягається за рахунок того, що в основний фокус лексичної одиниці виведено ознаку «мертвий», отже, високоактивні шкідливі речовини представлені як безпечні, що не становлять загрози через те, що вони «поховані».

У системі нових ціннісних установок, пов'язаних із формуванням екологічного мислення, у деяких раніше нейтральних найменувань (*pet*, *pet owner*) з'явилися негативні конотації, які були знижені за допомогою евфемізмів-неологізмів (*animal companion*, *guardian*). Ця тенденція обумовила появу нових евфемістичних виразів, що підкреслюють рівність людини та інших представників живої природи, а також використання тих самих політкоректних виразів щодо тварин, що й щодо людини (*visually impaired (dogs)* – слабкозорі (собаки), (*pets*) *with disabilities* – (вихованці) з обмеженими можливостями).

4. Термінологізація номінативного простору сучасного англomовного екологічного дискурсу

Терміни також становлять значну частину лексичного наповнення екологічного дискурсу. Екологія як комплексна наука з її особливим підходом до вивчення складних процесів, що відбуваються у різних середовищах та компонентах природи, не змогла б стати такою без тісної взаємодії з іншими науками. Склад екологічної термінології відбиває цю специфіку екологічного дискурсу.

При формуванні екології у відповідну підмову були залучені терміни з наступних областей знань: географії – *area* (ділянка; простір, район, область), *land* (земля, суша, ґрунт), хімії – *acid* (кислота), *oil* (нафта), *ozone* (озон), *alkali* (луг), *carbon dioxide* (двоокис вуглецю, вуглекислий газ), біології – *microorganism* (мікроорганізм), *biotope* (біотоп), фізика – *power* (енергія), *heat* (тепло, теплота), юриспруденції – *law* (закон, право), економіки – *tax* (податок), *loan* (позика).

За областю функціонування в підмові екології розрізняються такі типи термінів:

– міжгалузеві терміни, що функціонують у кількох областях знання: *energy* – енергія (фізика, енергетика), *balance* – баланс (математика,

економіка), *coefficient* – коефіцієнт (математика, економіка), *chemicals* – хімікати (медицина, хімія);

– загальнонаукові терміни, призначені для того, щоб виражати поняття, застосовні до всіх областей знання: *analysis* – аналіз, *control* – контроль, *system* – система, *temperature* – температура, *technology* – технологія;

– унікальні, які використовуються тільки в одній галузі науки: *autecology* – аутекологія, *synecology* – синекологія;

– залучені: *biota* – біота (з біології), *audit* – аудит (з економіки).

У результаті дослідження англomовної екологічної термінології ми виділили шість тематичних груп:

- 1) екологічні чинники довкілля;
- 2) очисні споруди;
- 3) відходи та технологія їх видалення;
- 4) організації, діяльність яких пов'язані з охороною довкілля;
- 5) правові аспекти екології;
- 6) охорона ґрунтів, водних ресурсів та повітряного басейну.

Аналізуючи та класифікуючи термінологію англomовного екологічного дискурсу, слід звернути увагу на їх структурні та семантичні властивості. Зокрема, у ході дослідження були виділені такі структурні типи термінів:

- а) прості терміни;
- б) складні терміни;
- в) багатокomпонентні термінологічні поєднання;
- г) аббревіатури.

Проаналізувавши прості терміни з погляду афіксального способу творення, можна зробити висновок, що в підмові екології функціонують прості терміни, що містять у собі греко-латинські префікси та афікси, такі як *re-*, *de-*, *dis-*; *-ing*, *-ment*, *-er* / *-or*, а також зустрівся один суфікс романського походження *-ción*, причому він і став найпродуктивнішим у нашій вибірці (48 термінів). Найбільш продуктивним способом утворення похідних термінів є суфіксальний спосіб, який представлений 120 одиницями. Наприклад: *sampling* – «відбір проб», *canalization* – «виправлення річок», «каналізація», *industrial* – промисловий, виробничий.

Провівши аналіз складних термінів, можна зробити висновок, що найпродуктивнішими варіантами стали терміни, що складаються з двох компонентів. Також виділилися продуктивні основи у складних термінах, такі як *bio* – життя, біологія, біологічний (зустрічається у 18 термінах), *eco* – екологічний (у 10 термінах), *water* – вода (у 8 термінах).

За своєю структурою складні терміни у досліджуваній термінології є повноскладними та неповноскладними¹⁸. У вибірці переважають повноскладні іменники. Перша основа приєднується тут до другої безпосередньо: *underflow* – «підруслові води», *windfall* – «вітровал», *oilspot* – «нафтова пляма». У неповноскладних термінах перша основа приєднується до другої за допомогою сполучного елемента *s* або дефісу: *ombudsman* – «омбудсмен», «уповноважений на розгляд скарг», *wind-resistance* – «вітростійкість», *host-plant* – «рослина-хазяїн».

Найбільшу активність має структурна модель $N + N = N$, де N – іменник. За цією моделлю утворюються визначні складні іменники. Наприклад: *pipe + line = pipeline* (трубопровід), *sink + hole = sinkhole* (воронка просмоктування). Другою продуктивною моделлю є модель $A + N$, де A – прикметник, N – іменник. Наприклад: *water + way = waterway* (водний шлях), *low + cost = low-cost* (маловитратний, недорогий). Менш уживаною є модель $Adv + N$, де Adv – прислівник, наприклад: *under + flow = underflow* (підруслові води, підрусловий потік).

Слід зазначити, що у процесі утворення складних екологічних термінів і термінологічних поєднань окремі терміни стають ядром утворення нових лексичних одиниць. Другий компонент складного терміна і останнє слово в термінологічному поєднанні займають фіксоване положення (постпозиційне) і процес утворення складних термінів зводиться до приєднання нових слів, що позначають видові ознаки до існуючого ядерного слова. Наприклад: *hail + storm = hailstorm* (гроза або злива з градом), *thunder + storm = thunderstorm* (гроза), *snow + storm = snowstorm* (завірюха, буря, снігова буря), *sand + storm = sandstorm* (піщана буря); *sea pollution* (забруднення водної поверхні земної кулі), *acid pollution* (кислотне забруднення).

У термінології, що розглядається, поряд зі складними словами функціонують термінологічні поєднання, під якими ми розуміємо роздільно оформлені, семантично цілісні поєднання, утворені шляхом з'єднання двох і більше компонентів. Нами були виявлені такі види термінологічних сполучень:

1) атрибутивні словосполучення, які являють собою поєднання стрижневого іменника і узгодженого з ним у роді, числі та відмінку повного прикметника як визначальне слово; структурний тип; «прикметник + іменник». В атрибутивних словосполученнях основний елемент виражений іменником в називному відмінку, а атрибутивний

¹⁸ Балюта Е. Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2007. С. 32.

елемент – прикметником, що виконує функцію препозитивного визначення. При цьому основний елемент – термінологічного поєднання визначає родова ознака поняття, а атрибутивний елемент – видова ознака поняття. Наприклад: *hazardous substance* – «небезпечна речовина»;

2) об'єктні словосполучення – це група іменних поєднань висловлювання понять про предмети. Синтаксично вони є поєднання іменника з певним компонентом в родовому відмінку і є найважливішим засобом конкретизації позначається. Наприклад: *bituminization of radioactive wastes* – «бітумування радіоактивних відходів»;

3) змішані словосполучення – у структурі одного термінологічного словосполучення мають місце одночасно кілька видів синтаксичних відносин. Наприклад: *ecological well-being of waterbody* – «екологічне благополуччя водного об'єкта». Прикметники тут виступають як уточнююче залежне слово.

Нові технології та інші способи протистояти погіршенню екологічної обстановки в усьому світі відображають, у свою чергу, деякі нові позначення, серед яких *industrial pollution fund* – «фонд боротьби з промисловим забрудненням», *zero-cost improvements* – «безвитратні поліпшення», *public environmental awareness* – «інформованість громадськості про екологічні проблеми», *environmental bank* – «екологічний банк, що займається фінансовою діяльністю, яка відноситься до природоохоронних інвестицій, позик, кредитів» тощо.

Особливий інтерес становить процес поповнення термінологічної складової екологічного дискурсу шляхом метафоричного перенесення. Метафора дозволяє осмислити нові складні явища через вже освоєні поняття, тому вдала метафора, що лежить в основі нових наукових термінів, дозволяє їм легко увійти в масове вживання. Прикладом може служити екологічний термін *ecological footprint* – «негативний вплив на навколишнє середовище». Розвиток метафоричного значення здійснений за напрямом «фізична дія» як «міра негативного впливу». У результаті вплив на навколишнє середовище порівнюється зі слідом, залишеним людиною, головною характеристикою якого є розмір: *small/big ecological footprint; to reduce / measure one's ecological footprint*.

З огляду на актуальність описуваної проблеми спочатку вузькоспеціальний термін *ecological footprint* став широко вживатися у ЗМІ і став основою створення низки нових слів, що описують різні аспекти негативного впливу людини на довкілля:

– *carbon footprint (greenhouse gasfootprint)* – обсяг вуглекислого газу, що викидається в атмосферу;

– *water footprint* – міра споживання населенням водних ресурсів; обсяг води, що витрачається при виробництві товару або надання певної послуги;

– *energy footprint* – обсяг споживаної енергії;

– *climate footprint* – вплив людини на клімат, що визначається кількістю викидів парникових газів.

Семантичний аналіз англomовної екологічної термінології свідчить про те, що у досліджуваній термінології спостерігаються явища синонімії, термінологізації та метафоризації загальнонавчованої лексики. Термінологія є одним із головних засобів номінації у сучасному англomовному екологічному дискурсі.

ВИСНОВКИ

У роботі обрано для аналізу сучасний англomовний екологічний дискурс, який трактується як сукупність текстів різних функціональних стилів і жанрів, у яких через засоби мови та мовлення розкривається екологічна тематика та проблематика. З'ясовано, що екологічний дискурс виконує найважливішу функцію у формуванні ставлення людей до природи. Всі люди є адресатами екологічного дискурсу, оскільки певною мірою володіють інформацією про стан навколишнього середовища, тому вивчення того, як мова впливає на екологічну поведінку та свідомість суспільства є надзвичайно актуальним питанням в умовах глобальної екологічної кризи.

У роботі розглянуто лексичний потенціал репрезентації номінативного простору сучасного англomовного екологічного дискурсу, унаслідок чого з'ясовано, що в екологічному дискурсі спостерігається відсутність мовного вираження реальних масштабів екологічної загрози, у тому числі за рахунок навмисного «затемнення» мови за допомогою евфемізмів і слів з невизначеною семантикою, а також різні лінгвістичні способи зняття відповідальності за негативний вплив на навколишнє середовище. Спроба протистояти цим негативним тенденціям полягає у мовній творчості, що зумовлює широке вживання неологізмів в екологічному дискурсі.

Підлягають аналізу семантичні та структурні групи лексики номінативного простору сучасного англomовного екологічного дискурсу. Визначено, що словотворення в екологічному дискурсі відбувається за різними моделями – афіксація, словоскладання або скорочення, метафоризація значення та ін. Окрім того, на семантичному рівні номінативний простір сучасного англomовного екологічного дискурсу насичений неологічною, евфемістичною лексикою, а також екологічний дискурс містить власний термінологічний апарат, який відіграє ключову роль у аспекті номінації.

У роботі визначено, що термінологія у сучасному екологічному дискурсі слугує засобом репрезентації номінативного простору сучасного англomовного екологічного дискурсу. Семантичний аналіз

англійської екологічної термінології показав, що у досліджуваній термінології спостерігаються явища синонімії, термінологізації та метафоризації загальнонавжivanoї лексики. Завдяки метафоризації, природа сприймається читачами, як людина, яка володіє свободою волі й розумом, мислить і мотивує інших людей розмірковувати. Відповідно, оцінні та експресивні мовні засоби у екологічному дискурсі слугують прагматичним цілям, виконують не лише й не стільки номінативну, скільки функцію впливу на аудиторію, а також спонукальну функцію, адже через метафоричні, яскраві образи та оцінну лексику автори екологічних текстів закликають людей берегти природу.

АНОТАЦІЯ

Екологічний дискурс визначаємо як сукупність текстів різних функціональних стилів і жанрів, у яких через засоби мови та мовлення розкривається екологічна тематика та проблематика. Екологічний дискурс виконує найважливішу функцію у формуванні ставлення людей до природи.

Лексика є основою екологічного дискурсу, реалізуючи номінативну функцію та слугуючи для найменування або характеристики екологічних явищ, понять, феноменів.

Сучасний екологічний дискурс зазнає активного процесу неологізації, про що свідчать значні зміни в його комунікативному просторі, що відбуваються за рахунок виникнення нових та зміни вже сформованих концептів.

Виникнення евфемізмів-неологізмів в англomовному екологічному дискурсі обумовлене наявністю двох протидорчих тенденцій: тенденцією до приховання непривабливих фактів про стан навколишнього середовища та тенденцією до розвитку екоцентричної свідомості, що спонукає носіїв мови до перегляду традиційних найменувань.

Термінологія є одним із головних засобів номінації у сучасному англomовному екологічному дискурсі. Семантичний аналіз англomовної екологічної термінології свідчить про те, що у досліджуваному матеріалі спостерігаються явища синонімії, термінологізації та метафоризації загальнонавжivanoї лексики.

Література

1. Гудзь Н. О. Екологічний дискурс в лінгвістичних описах. URL: <http://www.eprints.zu.edu.ua/9603/1/Гудзь%204.pdf>.
2. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. London : Arnold, 1998. P. 108–124.
3. Harre R., Brockmeier J., Mühlhäusler P. Greenspeak. A Study of Environmental Discourse. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 1999. P. 91–118.

4. Fill A. Sprachökologie und Ökoluistik. Referate des Symposiums "Sprachökologie und Ökoluistik" an der Universität Klagenfurt. Tübingen, 1996. S. 131–148.

5. Розмаріца І. О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – Германські мови. Київ, 2004. 20 с.

6. Rick A. Why world leaders must step up to protect biodiversity at CBD COP15. Greenpeace, 2022. URL: <https://www.greenpeace.org/inter-national/story/56013/world-leaders-step-up-protect-biodiversity-cbd-cop15>.

7. Mühlhäusler P. Talking about Environmental Issues. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 31–42.

8. Jung M. Ecological Criticism of Language. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 270–285.

9. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття) : дис. д-ра філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 1999. 336 с.

10. Trampe W. Language and Ecological Crisis: Extracts from a Dictionary of Industrial Agriculture. *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Ed. by A. Fill, P. Mühlhäusler. L. – N. Y. : Continuum, 2001. P. 232–241.

11. Techniques and hygiene practices in slaughtering and meat handling. FAO, 2022. URL: <https://www.fao.org/3/t0279e/T0279E04.htm>.

12. Балюта Е. Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – Германські мови. Одеса, 2007. 352 с.

Information about the authors:

Kovalenko Andrii Mykolaiovych,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

Topylina Valeriia Bogdanivna,

Master degree Student

at the Department of English Philology and Linguodidactics
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

**SPEECH INFLUENCE REALIZATION
IN ENGLISH PARENTAL DISCOURSE**

Kozlova V. V.

INTRODUCTION

The study of discursive realities is one of the most important tasks of modern linguistic research, whose theoretical and practical achievements provide the basis for a detailed study and analysis of the regularities of the functioning of language units in the process of communication. The expansion of the field of linguistic studies and the integration of humanities and social disciplines contribute to the reorientation of modern linguistic research towards anthropocentrism and discourse analysis and actualizes the urgency of studying various aspects of discourse (and its varieties) through the prism of extralinguistic phenomena. Within the framework of the dominant anthropocentric paradigm, the problems of determining the typological features and specificity of the organization of discourses in the institutional sphere are being actively developed (T. V. Chrdileli, Petlyuchenko N. V., A. Reyes, O. O. Varetska, O. V. Yashenkova, B. Lewandowska-Tomaszczyk, J. Esser). Scholars focus on the communicative and cognitive parameters of discourse interactants, taking into account their extra-linguistic characteristics. Recently researchers have shown an increased interest in family communication. There is a comprehensive study of communicative strategies and tactics of English-speaking family communication (A. Bigari, O. Zvereva, E. Zymych, L. Soloshchuk, O. Tarnavskaya, V. Yakuba), peculiarities of the spoken language of the family are studied (A. Baikulova, I. Borisova, L. Kapanadze, O. B. Sirotynina), gender, age, role aspects of family interaction are established (O. Galapchuk, O. Gridasova, A. Semeniuk, A. Paharenko). Discourse is viewed as a speech interaction between two or more communicators, as a dynamic sequence of replicas exchanged by communicators to approach a particular task, under the control of a certain strategy or in accordance with intention. The common communicative intention, a global goal, the realization of which occurs through the joint efforts of interlocutors, is recognized as one of the main characteristics of discourse, along with the common theme that reflects the subject of speech activity and is presented in the form of a macro-proposal and macrostructure. For dialogic speech as the original form of language communication, such a feature as the exchange of statements is mandatory. "Discourse is treated in terms of dialogic relations established between the speaker and the listener;

dialogicity is a natural property of discourse. Discourse does not represent reality, but actively constructs it”¹ One of the aspects of discourse study is speech influence, which involves the use of language means to realize the cognitive and communicative intentions of the interactants. Linguistic studies, focusing on the investigation of the mechanisms of human behavior regulations through speech, study the means and procedures of speech influence (Fairclough, A. Mooney), which determines the urgency of studying speech influence in different types of discourse, in particular, the study of the peculiarities of speech influence in parental discourse. English parental discourse is a personally oriented communicative interaction that takes place in the family sphere of communication, where interlocutors – parents and children – realize their asymmetric status roles.

The life of society is impossible without communication, which is the basis for the acquisition of collective communicative experience in the process of cognition. The urgency of studying the functioning of language in socio-cultural realities and new extralinguistic contexts requires a rethinking of traditional views on basic concepts in the light of the dominant anthropocentric paradigm of modern linguistics.

The relevance of the work is due to the priority direction of development of modern anthropocentric and functionally oriented linguistics, which focuses on the study of language as an instrument of influence in various types of discourses. A comprehensive study of the structural and semantic aspects of the speech practices of English discourses interlocutors, regarding the social determinants of their communicative interaction, including the analysis of English parental discourse, is of urgent need.

1. English parental discourse in the modern discourse paradigm

The family is our first social reality, the source of many communicative patterns and types of relationships that we repeat throughout our lives². From the standpoint of a systems approach, the family is an open system that self-organizes and functions in society. The family as a system is based on the principle of expediency. One of the properties of the system is its integrity, which is manifested in the fact that internal ties in the system are stronger than external ones, and it differs from other systems, existing as an independent whole. All the elements and processes that take place in this system mutually influence and mutually condition each other. Each family member, while remaining an individual personality, acts as a functional component of the

¹ Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : кол. монографія / під загальн. ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. С. 25.

² Trenholm S. Interpersonal Communication. 1992. 443 p.

system as a whole. The interaction of the system components is actualized in the process of interpersonal communication, through the realization of socially determined motives and personal goals. Family communication is the process of deploying interpersonal interaction using a system of verbal and non-verbal codes by individuals characterized by close family ties, which are built on a sense of strong emotional attachment, with a common retrospective and prospective life experience³. Interactional models of family communication are dyads: woman – man, parents – children, brothers – sisters. Parental discourse is represented by a dyadic interaction of parents and their children. Since 60s of the twentieth century, family communication has turned into a completely new discursive formation, characterized by a redistribution of the subjectivity of power, a modified role structure, a transformed perception of the “ideal” in family relations, more liberal communicative strategies and tactics, as well as complicated conflict situations⁴.

For a long time, the issue of family relations was mainly addressed in the field of psychology, psychotherapy, sociology and anthropology. At the same time, attention was focused on the study of historical aspects of the family institution formation, research on demographic issues, and psychopathological deviations. Within the communication theory framework, the issues of structural organization of the family as a system and its functional features were developed, the dynamics of family evolution were investigated, and the interaction patterns of family subsystems were studied (Caughlin J. P., Levin I., Noller P., R. Peterson, S. Green, Trenholm S.). Linguistic aspects of family communication predominantly have attracted the attention of foreign researchers. Thus, D. Tannen studied the patterns of daily family communication within the framework of communicative linguistics⁵. The analysis of typical communication situations and models of communication between parents and children has also become the subject of works by K. Galvin, D. Laible, E. Maccoby, C. Segrin, L. Walker. Currently, the focus of linguistic research is on the linguistic and pragmatic features of family communication, its linguistic and linguocultural specificity, and there is a growing interest in family communication in terms of the influence of gender, age and socio-cultural factors (L. Soloschuk, A. Paharenko, A. Semenyuk, I. Osovska). The attention of scholars is also drawn to children's discourse. In the second half of the twentieth century, psycholinguistics and sociolinguistics focused on the study of children's

³Noller P., Fitzpatrick M. *Communication in Families' Relationships*. Prentice Hall, 1993. P. 19.

⁴Бігари А. А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. С. 37.

⁵Tannen D. *I Only Say This Because I Love You*. London : Vigaro, 2002. 336 p.

speech. Psycholinguistics investigated the genesis of children's speech, the problems of identifying the mechanisms of children's language ability formation, the peculiarities of language acquisition, mastering and use. Sociolinguistic studies have focused on the peculiarities of organizing the child's discourse, the influence of the family system on the development of the child's speech. Researchers' attention was also drawn to the problems of linguistics and psycholinguistics of children's speech. They analyzed phonetic, grammatical, lexical and semantic peculiarities of children's speech, the peculiarities of the child's acquisition of grammatical categories, as well as the non-verbal components of children's communicative behavior. In addition, the peculiarities of nominations in children's speech have been studied, children's linguistic worldview has been researched, and discursive and pragmatic features of children's speech have been investigated.

In accordance with the model of discourse analysis, in this paper, the characterization of the parental discourse is carried out taking into account its components that are typical participants, chronotope, objectives, values, topics, situations of interaction.

Since parental discourse belongs to the family sphere, its participants are family representatives, namely "parents and children"; by parents we mean mother and father. Children are sons and daughters. Parents are endowed with the right to raise children, passing on to them the norms of behavior in society. They are a priori respected both in the family and in society and have a high social status.

The thesaurus gives the following variants of the designation of parents in English: parent – *begetter, guardian, procreator, sire, mother, father, the old folks, fossils*; Parent – *person who has or adopts a child; father or mother*; Mother – *ma, mom, mummy, mater, old lady*; Father – *dad, daddy, pa, pater, governor, old man, old boy, gaffer*⁶. The lexical composition of the units nominating the types of family ties between parents and children in English is highly differentiated: *Relatives, relations, kinsfolk, kin – relatives, family members. Akin, cognate, blood relation, natural relation, natural relatives, genetic relatives, blood kin, relative by blood, heir of the blood kinsman, kinswoman – relatives by blood. Alliance, connection, kinship, relation, relationship – kinship. Blood relationship, consanguinity – blood relationship. Cognation – kinship in the female line, agnation – kinship in the male line. Ancestor, forefather, predecessor, ascendant – ancestor, forefather. Posterity, progeny, generation, descendants, offspring*⁷. The diversity of

⁶ Collins Dictionary and Thesaurus of the English Language / ed. by G. Breslin, L. Gilmour, P. Weber. Harper Collins Publishers, 2011. 1920 p.

⁷ Oxford Dictionary of English. ed. by C. Soanes, A. Stevenson. Oxford University Press, 2010. 2110 p.

lexical units of linguistic representation of the idea of kinship is explained by the stability of the family institution and the social value of family ties.

The concept of “children” includes not only an age characteristic (from birth to adulthood), but also a relational one in relation to their parents: *baby, toddler, infant, child, kid, younger children, junior, teen-ager*⁸.

Communication between children and parents is vital. Insufficient communication or communication that does not meet the needs of the child has a negative impact on their development. This negative impact has its specific manifestation at different age stages. B. Montgomery identifies four factors of successful communication: openness, acceptance, interaction management, and situational adaptability⁹, which are further interpreted and specified in relation to family interaction in the work of P. Noller, M. A. Fitzpatrick. Openness implies the possibility of disclosing personal feelings and attitudes of some family members to others who are ready to accept and understand. Acceptance is seen as a willingness to accept the self-presentation and relationship offered by a partner. Acceptance does not necessarily mean agreeing with the partner in communication, but it involves recognizing the value of their positions and their right to different views while maintaining friendliness, goodwill, and sympathy. Interaction management refers to the ability to introduce a feasible set of interaction rules and apply these rules appropriately to achieve goals. Situational adaptability implies a flexible approach to interaction and the choice of behavioral patterns that correspond to each individual situation of communicative interaction¹⁰. Parents and children maintain a constant social and, as a result, communicative connection, gaining discursive experience. Communication between them takes place at a shorter communicative distance, which increases the level of implicitness of meaning in the text. The shorter the communicative distance, the more information is transmitted implicitly, taking into account the commonality of life experience and thesaurus of the participants of communication and the unambiguous interpretation of the topic and purpose of the text. The commonality of the participants’ thesaurus and situational clarity provide communicative clarity as a coincidence of the author’s intention and the addressee’s interpretation. Communication partners have the opportunity to immediately check the adequacy of their understanding. The relationship between communicators in a participatory discourse is characterized by asymmetry due to anthropological features: differences in

⁸ Oxford Dictionary of English. ed. by C. Soanes, A. Stevenson. Oxford University Press. 2010. 2110 p.

⁹ Montgomery B. M. The Form and Function of Quality Communication in Marriage Family Relations. 1981. Vol 30, № 1. P. 21.

¹⁰ Noller P. Communication in Families’ Relationships. P. Noller, M. Fitzpatrick. Prentice Hall, 1993. P. 17.

age, gender, as well as functions in the conversation, social status and social roles¹¹.

Chronotope is a spatial and temporal model of reality that reflects the facts and phenomena of reality, i. e. the environment in which the discourse unfolds. The sphere of everyday communication is presented in the form of an informal, direct, spontaneous communicative space. This sphere reflects a large number of situations of social interaction of communicators that are not rigid in nature of normativity. The chronotope of parental discourse is an environment typical of a family conversation, i. e., the most typified circumstances in which family communicative interaction between parents and children takes place. Most often, the localization of family communication is actualized in places of joint residence, although formally it can take place anywhere in the presence of participants and conditions of communication (in transport, on the street, in public places, in nature).

An important aspect of any activity is the objective, in accordance with which the plan is constructed and the means necessary to achieve this goal are chosen. Communicative interaction between parents and children is a type of social interaction in the process of which socialization takes place as an organized and unorganized influence of society on an individual in order to form a personality that meets his or her needs. The purpose of parenteral discourse is the education and socialization of a member of society as preparation for certain social roles, as well as the transfer of knowledge, development of abilities, and acquisition of skills. The purpose of family communication is also to provide moral support, exchange information, plan joint activities, and organize everyday life. In the process of such family interaction, role models are built and stereotypes are created, which are then used in communication interaction outside the family. The goal is realized in the context of interpersonal communicative interaction of the interactants of English parental discourse in the process of purposeful speech influence on the recipient through informing, persuading, encouraging and evaluating.

The values of a parental discourse can be both hidden, implied, and openly and even obsessively proclaimed. The values a parental discourse are explained by its systemic objectives and correspond to the values of socialization as a social phenomenon. There are several ways to identify them. Firstly, it is the modeling of cultural concepts, a necessary component of which is the value component, which allows us to establish a value concept of the world in relation to a particular ethnic group or society. Secondly, it is the modeling of normative postulates within the framework of behavioral stereotypes – the priority of family relations.

¹¹ Солошук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків, 2006. С. 213.

Since parental discourse functions in an informal family setting, parents and children communicate informally, the linguistic features of which are a low level of structure, ellipsis, word repetition, hesitation, high pace and rhythm of speech compared to formal speech, which means shorter length of its units and thematic diversity. The thematic repertoire of parental discourse is diverse and not fixed, but at the same time attention is focused on the personal, intimate, on the process of personality formation, its learning, development. The topics of conversations can vary depending on individual and social parameters of the initiators of communication, the situational context of communication, interactants' intentions, strategies and tactics. That is, the topics are determined by the communicative needs of the interactants and the status-role specificity of their interpersonal interaction.

As a result of the comparative analysis of fragments of English parental discourse, it was found out that communicative interaction between parents and their children occur in partnership and dominant communication situations, united by a common upbringing strategy. The general strategy of education is understood as a macro intention of the speaker related to the realization of educational goals under conditions of constructive and non-confrontational interpersonal interaction.

2. Specificity of speech influence in parental discourse

The integrative approach, relevant to the modern scientific paradigm, explains the interest in the problem of studying the phenomenon of speech influence from a number of disciplines: psycholinguistics, communication theory, rhetoric, traditional linguistics, psycho-semantics, psychology of language, sociology, conflictology. Influence is defined as getting one's way¹². Speech influence presupposes the use of language means to realize intentions in communication. The effect of speech influence implies a change in the behavior of the subject of influence or his emotional state, or knowledge about the world, or his attitude to certain events and realities of this world, that is, a change in his personal content. That is, when exercising speech influence, certain goals are pursued that determine the vector of its direction.

The needs of the modern linguistic paradigm require expanding the scope of the study of speech influence through the study of the specifics of its realization in real discourses where it becomes the part of a more complex activity. For example, elements of speech influence are present in the upbringing of a child, since the influence itself is the means and goal of the process of socialization of the younger generation. And the sphere of family communication becomes a sphere of intensive speech influence, which is

¹² Kipnis, D., Schmidt, S. M., & Wilkinson I. (1980). Intraorganizational influence tactics: *Explorations in getting one's way. Journal of Applied Psychology*. 1980. 65, P. 440–452.

realized through the use of the peculiarities of the organization and functioning of language units. Thus, the phenomenon of speech influence in the realities of English parental discourse acquires new features, performing the function of educational speech influence, since the development of interpersonal interaction in the direction of educational influence is associated with the realization of the leading function of the family – upbringing (socialization) of children. The socialization of an individual begins from the early years of childhood in the family circle thanks to parents who, objectifying and presenting their own conceptual picture of the world in their activities, form in the child's mind the concepts, ideas, images, stereotypes, concepts and models of the environment and its place in it¹³. Representing society, but remaining an autonomous social institution, each family synthesizes its own principles of the upbringing system based on the life experience of generations, family-approved value orientations and norms. The child's mastery of social roles, learning the rules of interpersonal interaction, the basics of moral and ethical behavior, social norms and values occurs in the process of socialization of the individual through the implementation of the family's educational function. Educational influence involves the formation of experience of social interaction through the instillation of rules and norms of behavior in society, the acquisition of skills in building interpersonal cooperative interaction. Thus, educational speech influence is a purposeful communicative action of the addressee carried out with the aim of achieving positive changes in the personality of the addressee. The right to exercise educational speech influence is ensured by the higher social status of parents.

The study of interaction involves taking into account the communicative position of the producer and recipient of the message. The phenomenon of speech influence is primarily related to the target setting of the speaker that exerts speech influence. It means regulating the activity of the interlocutor. One encourages a partner in communication to start, change, or end any activity, influences decision-making or the interlocutor's perception of the world. The addresser and the addressee of the family discourse are characterized by the predefined communicative and social roles, since the family is a closed conceptual sphere of kinship. The communicative roles of family members are determined by their family status, gender and age characteristics¹⁴.

¹³ Бігари А. А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. С.53.

¹⁴ Семенюк А. А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2007. С. 7.

In accordance with this, in the context of the deployment of communicative interpersonal interaction aimed at the implementation of educational speech influence, parents are assigned the role of educational speech influence exerting, and children, respectively, are the object of educational speech influence. The actual goals of educational speech influence are to change knowledge about the world, to encourage action, and to adjust the value picture of the object of influence. In other words, when implementing educational speech influence, the addresser has a dominant attitude to perform communicative actions related to the formation and correction of the addressee's knowledge system, stimulation and correction of his/her behavior, as well as determination and correction of his/her value orientation. A systematic approach to the study of educational speech influence involves the identification of three spheres it is aimed: cognitive, emotional, and behavioral. With the regard to these spheres types as well as objectives of a speaker that exerts influence, we distinguish the following types of educational speech influence: informative speech influence; volitional speech influence, emotional speech influence.

Informative speech influence is related to a person's knowledge system and its transformation, a child obtains certain information (about the world around, about oneself, about social norms), transforms it by incorporating into their knowledge system, and in this regard plans the further behavior. Informative influence includes persuasion, explanation, argumentation, proof, discussion, cooperation, example, and remarks for the purpose of data supply. Informative speech influence ensures the formation of personal views and positions of the child, the establishment of social knowledge and ideas through the value and semantic content of the acquired knowledge system. Informative influence is highly argumentative as addresser tries to present their point of view as accurately as possible, using multi-vector evidence to justify the correctness of the position.

Volitional speech influence is aimed at the addressee's behavioral sphere in order to change his/her behavioral preferences. The basis of volitional influence is the inducement to perform (not perform) certain acts, i. e., the correction of deviations of the actual parameters of the addressee's activity from the normative ones as approved by the family and society. It presupposes the action inducement in the interests of both addresser and the addressee. The status superiority of parents provides the right to exercise moral influence in status-labeled situations inherent in parental discourse.

Emotional speech influence is the addresser's speech actions to express an emotional and evaluative attitude towards the addressee, aimed at the addressee's emotional sphere in order to correct his/her value orientation. It is aimed at provoking and maintaining such an emotional state that will facilitate

the assimilation of norms and principles of public morality, the formation of self-awareness and stable moral qualities, the development of the ability to empathize and sympathize with other people through the development of a sense of respect and respectful attitude towards them.

It should induce and maintain certain emotional states in a child that either facilitate or interfere with the perception of other actions (influences): approval, positive evaluation, encouragement, compliment, reward, support, acceptance, emotional closeness. Parents' ability to establish positive emotional contact with children contributes to the effectiveness of educational influence. Moral principles instilled by parents in the process of raising children become the basis of their value orientation and represent a certain set and hierarchy of value constants. When giving an assessment, parents project their value system onto the child's value picture in search of confirmation of its compliance with moral dominants.

The realization of emotional speech influence occurs in the process of speech interaction between parents and children through verbal and non-verbal expression by parents of their subjective attitude to various aspects of the object of evaluation: appearance, character, intellectual abilities, behavioral properties, language features, skills, value orientations and life preferences of children. When making an assessment, "a certain phenomenon of reality is perceived, compared with a model of the world or one's individual sphere and classified"¹⁵. At the same time, the value character of the subject is recognized or denied, i. e., the basis of emotional speech influence is the assessment of a different vector: positive or negative.

The theoretical analysis of psychological and pedagogical research in the field of family education shows the presence of authoritarian and personal forms of communication in the family. When developing interpersonal interaction, parents use opposite styles of communication: authoritarian-monological and personal-dialogical. The former is based on the establishment of subject-object (authoritarian) interaction and involves the use of strict forms of orders and warnings, comments and punishments. Acceptance, recognition, and understanding of the child is replaced by stereotypes and projections of the adult, and the regulatory function of communication significantly dominates the function of mutual enrichment. The second type is based on the attitude that the interactants are always equal to each other. Parents with a personal-dialogic communication style accept the child as an equal partner, giving preference to positive evaluation. Within the parental discourse, communication between parents and children takes place in situations of partnership and domination. Partnership parental

¹⁵ Михальченко М. М. Оцінка в тексті : реалізація і сприйняття. *Донецький Вісник Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка*. Донецьк, 2008. Т. 22. С. 227.

communication involves parents diminishing their higher status in order to create parity in communication. Dominant parental communication is characterized by emphasizing the status advantage of parents.

The main principles of a partnership communication, namely: equality, respect, acceptance of the child's position, as well as emotional contact, determine the peculiarities of the deployment of interpersonal communication interaction between parents and children, which is always educational in nature. An identifying characteristic of partnership in the context of educational speech influence is the specific communicative attitude of parents to create in the child's mind models of the world that correlate with the models of the parents' world.

Parental dominance is based on personal-individual and status-role preferences that determine the asymmetry of interpersonal relations, providing for the exercise of the parental right to regulate, control and unconditionally impose their personal will and worldview in the process of implementing rationally informative, moral-volitional and moral-emotional educational speech influence by strategies of informing, encouraging, evaluating (value correction). That is, the salient features of dominance in case of educational speech influence is the specific communicative attitude of parents that presupposes the creation of matrix world models in child's mind, which dramatically coincide with parental one's.

3. Semantic and syntactic means of speech influence realization in English parental discourse

A wide range of linguistic means is utilized since there is a whole range of linguistic phenomena – lexical, grammatical and stylistic levels of language, characterized by a high degree of potential for influence and capable of bringing certain contents into focus. The choice of linguistic means of educational speech influence is determined by the specificity of the objective of the parent that exerts influence, the realization of which is ensured in the process of educational speech influence. The main functional and semantic categories involved in the realization of speech influence in parental discourse are the category of modality, the category of evaluation, and the category of negation.

The category of modality and the peculiarities of its linguistic and speech representation are covered in works of M. Teleki, V. Shynkaruk, F. Palmer, J. Saeed. Modality is a global linguistic category that explicates both the relation of the content of a statement to reality and the speaker's relation to the statement itself. The means of modality are lexical and grammatical units, compositional techniques, intonational emphasis of the subjective attitude, separate sentence members, word order and special syntactic constructions.

At the same time, modal verbs of possibility, necessity and obligation are capable of expressing both objective and subjective modality. One of the types of modality is the incentive modality, which is based on the expression of voluntary relations between the subject and the object of the incentive, marked by varying degrees of intensity in the conditions of the relevant situation. The inducement modality is associated with the communicative and pragmatic intentions of the addressee and is represented by various means. The direct imperative is formalized by the morphological category of the mood and is related to the predicative core of the sentence¹⁶. The verbal form of the imperative mood is considered as a standard of inducement. Other types of subjective modality are: modality of compulsion, voluntary modality, modality of necessity, modality of possibility, epistemic modality. The category of modality gives the discourse the character of categoricity, compulsion, and order¹⁷.

The category of evaluation is revealed in the semantic structure of the word as evaluation. Evaluation is one of the types of subjective modality characterized by the presence of a conscious value position of the speaker, their point of view on the object. Value can be defined as the positive or negative essence of the objects of the surrounding world for a person, social class, group or society as a whole, which is determined not only by its properties, but also by its place in the spheres of human life and social relations¹⁸. The axiological scale of the category of evaluation is presented as asymmetric opposition of “positive” and “negative” evaluation. The asymmetry of this opposition is due to the interpretation of positive evaluation as a norm. We consider the opposition of “approval” and “condemnation” to be the axiological scale of the category of evaluation, which is actualized in parental discourse, since the production of evaluation by parents is associated with the acquisition of their personal preferences of the status of the norm. The process of evaluation is a way of realizing the value of an object, person’s awareness of its value, which is realized in the form of an evaluative judgment.

Negation is considered as a functional and semantic category that integrates multilevel linguistic and speech means with the common meaning of negation¹⁹. Negation is a marked member of the opposition: assertion – negation. They are opposite phenomena of the same psychological level with

¹⁶ Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру. Київ, Николаїв: вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2007. 176 с.

¹⁷ Cruse A. *Meaning in Language : An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press, 2011. 512 p.

¹⁸ Моїсєва Ф. А. Моральна оцінка на аксіологічній шкалі. *Вісник ЖДУ імені Івана Франка*. ЖДУ, 2004. С. 186.

¹⁹ Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія*. Полтава : Довкілля К, 2006. С. 158.

the same logic of generation. And although from the point of view of pragmatics the category of negation is determined by negative communicative attitudes, it is able to provide (through grammatical and lexical units), in addition to actualizing the meaning of disagreement, refusal, denial, refutation, also the realization of positive communicative attitudes: request, warning, advice. The grammatical category of negation expresses either the negative nature of the subject-verb combination of a two-part sentence, or the connection of the predicate with secondary members of the sentence, or the negation of one of the sentence components. The plan of expression of grammatical negation is limited to formally presented grammatical language means.

The semantic content and structural features of the implementation of educational speech influence in English parental discourse is provided by semantic and syntactic categories. The significance of a linguistic unit of any level is inseparable from its form, and the syntactic form is the generator of semantics. English parental discourse is characterized by the diversity of structural and semantic means of informative, volitional and emotional speech influence realization in situations of partnership and domination.

In partnership interaction when implementing informative speech influence, the main focus is concentrated on the verbal presentation of data. We consider informing as a process of communicating facts, explaining the essence of meanings by naming surrounding objects, presenting their characteristics and explaining connections. Parents employ persuasion that provides transforming certain information into a system of life guidelines and principles in the activities of an individual. Persuasion is a means of influencing people's consciousness, the effectiveness of which is determined by the ratio of emotional and rational moments in consciousness. In persuasive influence, the rational determines the communicative effect, subordinating the emotional in the mind of the object being influenced. Persuasion affects, first of all, the mind, activating the thinking process of the individual²⁰. In other words, persuasion is a process of rational justification, which implies logicity and evidence of arguments, but does not exclude the possibility of involving emotional and evaluative means of influence and ensures the transformation of the addressee's existing system of views. In the process of interaction, knowledge is transferred from parents to children, but the initiative to start interaction can belong to both. When analyzing situations of informative speech influence, statements of representative and affirmative nature are used. The main functional and semantic categories of speech

²⁰ Георгієва Н. Ю. Просодія переконування в англійському діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. канд. філол. наук. Одеса, 2005. С. 6.

influence realization are the category of negation and the category of modality. The category of negation is represented by grammatical negation, which ensures opposition:

a) when informing, negative constructions are employed to contrast the judgments and ideas of the speaker and the addressee in order to demonstrate the falsity of the latter's judgments: *"No, sweetheart, Mummy doesn't have a teacher. She has, well, she has a boss, this man who's in charge. And she has to ask him if she can leave". "Could you ask that man if you could come home early other days?" "No. Well, yes I could, but I can't do it too often". "Why?" "Because Mummy has to be in the office or ... otherwise people might get cross with her". (A. Pearson, P. 129).*

b) when persuading, the parent emphasizes the discrepancy between their experience and experience of the child: *"Nonsense! Good God, boy, you don't know what you're saying. War is terrible. I come from a country that's been at war for a thousand years, so I know what I'm saying". (C. McCullough, P. 55–56).*

The category of modality is represented by the modal verbs *have to*, *should*, which express the meaning of forced actions caused by objective circumstances. At the syntactic level, narrative sentences are used. Impersonal constructions are utilized to introduce new informative data: *It is*, *It's called*, *this is...*, *who*, *it means*.

The volitional speech influence is focused on correction, regulation and stimulation of the child's positive behavior that involves encouraging the child to perform a certain action by instruction, request, advice. The performance of this action is connected with the parents' consideration of their interests (in case of order), or is conditioned by the interests of the child (in case of advice). This fact may influence the choice of the way volitional speech influence realized: direct or indirect, which is determined by the correspondence of the structural and semantic organization of the content of the statement to its illocutionary function as the target orientation of the statement²¹. Withing direct voluntary speech influence realization the explication of parental requirements is characterized by direct motivation to perform an action and provides instruction. The pragmatic level of expressions is represented by directives that demonstrate the correspondence of the motivational structure of the sentence (imperative) to the motivational illocutionary function of the expression. In the indirect form of realization of volitional speech influence, the activation of the child's volitional qualities occurs due to indirect motivation by means of a request or advice. That is,

²¹ Ключко Л. І. Висловлювання похвали в комунікативно-діяльнісній парадигмі спілкування (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. канд. філол. наук : Харків, 2004. С. 20.

indirect directives are involved, which are endowed with conventional implicit pragmatic meaning and demonstrate the discrepancy between the structure of the sentence expressing them and the illocutionary function of the utterance.

Thus, in partnership interaction, the inducement to action is both explicit and implicit, and the situational specificity of the communicative goals of the subject of volitional speech influence determines the selection of means and methods of implementing the inducement. The realization of the volitional speech influence is also provided by the category of the exhortative modality, the modality of obligation and functional and semantic equivalents of the imperative sentence. "The use of functional and semantic equivalents of imperative sentences, except for constructions with predicate-infinitive, already by its semantics implies giving the addressee the right to choose: to fulfill or not to fulfill the speaker's will"²². The structural types of statements that convey the parental intention are imperative constructions of explicit and implicit semantics. In the situations of partnership, parents realize their will through direct and indirect inducement. Direct inducement is provided by the imperative form of the verb: *run, ask, go*. With indirect persuasion, the structure of the utterance contains conventional means of persuasion. The means of realizing indirect persuasion are: a) the combination of modal predicates *should, must, need* with the infinitive in the affirmative and interrogative sentences, b) the emphatic construction *do try*; c) means of volutative modality in the construction *I want you to be / do smth*; d) elliptical questions *how about doing something, going to do smth*; e) interrogative constructions *why don't you do smth*; f) the conditional clause *if you could do smth*.

The structural organization of a statement that carries the meaning of a request can be represented by both the necessary minimum (the request itself) and optional components (the request and the motivation for the request). In the structure of an interrogative sentence that conveys a request, we distinguish the model *why don't you*, which includes an interrogative pronoun, a grammatical negation, and a second-person pronoun. There is an indirect incentive to act with reference to a specific person performing the action. The addressee's request is surprising to the addressee of *Can I?* because the content of the action *watch a video* and the temporal circumstances of its execution *bedtime* contradict the rules of the family. To ensure the fulfillment of his will, the parent resorts to quoting the request, the repetition of which implicates permission. In this case, the casualized action

²² Даскалюк О. М. Прагматика адресованого волевиявлення в українській мові: лінгводидактичний аспект. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 267.

watch a video for a bit becomes desirable and will be performed both in the interests of the speaker and the addressee: *Gina touched his hair. “Pat, why don’t you go downstairs and watch a video for a bit?” Our boy looked stunned. “Can I? Isn’t it bedtime yet?” “This is a special night. Why don’t you go and watch the first film?” When Gina talked to Pat about the first film, she meant the first Star Wars film. “Not all of it – just until the droids get taken prisoner, okay?” Pat rushed downstairs, not believing his luck, and Gina smiled at me in our son’s bedroom (T. Parsons: Man and Wife, P. 76).*

Emotional speech influence in situations of partnership intends at the expression of a positive emotional and evaluative attitude towards the object of influence, based on the identification and recognition of its value character and represented by the evaluation strategy (value correction). Positive evaluation is based on the explication and implication of subjective attitudes toward the object of evaluation: approval and sympathy. Subjectivity is associated with the reflection of the speaker’s personal position when giving an assessment. In partnership communication evaluation is represented by praise, encouragement, reassurance, and compassion through the use of positive evaluative judgments, which are characterized by the absence of a scale of positive evaluative qualification and low variability of positive evaluative semantics, since the number of words with positive evaluative meaning is less than the number of words of negative evaluation. While evaluating, the speaker focuses on the correspondence of the addressee’s actions, deeds, and decisions to the ideas of social and ethical norms of behavior. Parents express their positive attitude to the appearance, character traits, intellectual abilities and behavior of children as objects of evaluation. At the same time, the chronological age of the addressee is leveled to the concept of “child”. That is, the relative characteristic comes to the fore: the child addressee in relation to the adult addresser. The communicative initiative in partnership situations of realization of emotional speech influence belongs to both parents and children. At the verbal level, the evaluation is expressed concisely and directly with the use of positive-evaluative lexical units – adjectives of explicit positive semantics *beautiful, bright, good*. The syntactic means of evaluative judgments are simple narrative sentences characterized by a set of structural elements necessary for conveying the evaluative value. The main structural types of evaluative constructions are:

- a) an adjective -a noun collocation: *A big heart.*
- b) a verb – an adverb combination: *look beautiful*
- c) Predicative evaluative constructions *to do the right thing, to do one’s best, to be right:*
- d) the combination of an adverb with an adjective, where the adverb is an intensifier of evaluation: *too bright.*

The evaluative component of lexical items is part of the denotative meaning in the semantic structure of words. In the context of the category of evaluation, it is mandatory to designate the object of evaluation by means of the second person singular pronoun. When appealing to a child, parents use the *You*-nomination to emphasize their affection and approval.

In situations of partnership interaction, the appeal is an obligatory component of expressions of reassurance. When used in the final position, the appeal performs an emotive function, determining the speaker's feelings, mental state and the range of relations between the interlocutors

An important aspect of the successful implementation of emotional influence is the provision of support, which occurs through the act of encouragement and is aimed at improving the child's mood, raising their spirit and reviving confidence. The preferred linguistic means to realize reassurance are the means of the modality category. The argumentative realization of encouragement is provided by the means of the modality of necessity and the modality of conviction, which imply a positive outcome of the course of events, ensuring the neutralization of the addressee's uncertainty. The auxiliary verb *will*, in addition to the formal identification of the temporal location of the action, manifests the modal meaning of the addressee's conviction about the possibility of its fulfilment. The meaning of necessity is the semantic core of his argumentative statements. The lexical level of the assertion *Children need their dads* is represented by nouns of generalized semantics, which is specified in the course of the following argument. The modal verb *need* as a structural constant of both argumentative statements changes its valence. There is an object transformation of the core environment, which results in a change in the quantitative and categorical aspect of the units *their dads* – both of her parents. The opposition of pronominals within the same utterance provides a logical intensification of the meaning of the message *Every kid needs both of his parents*. The syntactic level of the belief statements is represented by simple narrative sentences: "You'll get him back, love. Don't worry. We'll get him back." *"Will we? I'm not so sure, Mum"*.

"Children need their dads." *"Dads don't matter the way they used to in your day"*.

"Every kid needs both of its parents, love. They do. It takes two to tango". *I didn't have the heart to point out to my mum that nobody did the tango any more. Not even her (T. Parsons: Man and Wife, P. 103).*

Informative speech influence in the situations of dominance as an influence on the child's mental sphere by verbal means, involves the imposition of a subjective worldview with an emphasis on the personal experience of parents. For this purpose, both emotional and rational arguments are chosen to justify views, assessments, and decisions. The main functional and semantic categories of the

implementation of informative educational speech influence are the category of negation, the category of evaluation and the category of modality, represented by the modality of compulsion, voluntary modality, modality of obligation, modality of possibility and necessity. Influence on consciousness can be exercised by a special linguistic formulation aimed at penetrating into the consciousness of another person certain assessments, thoughts, and attitudes.

The main structural and semantic types of statements that ensure the implementation of informative speech influence are affirmative and negative constructions, among which we distinguish

- a) ego-centered constructions: *I want, I don't want; I don't think you should;*
- b) generalizing constructions: *Men and women can't be friends; Universities are like joiner-inners;*
- c) qualifying constructions: *You're too young, naive; you never know; It's good.*

The speaker emphasizes his dominant communicative position due to the increased targeting of messages. The verbalization of addressability is provided by the personal and possessive pronouns *I, my, mine* in the egocentric statements. The dominance of the addresser implies their desire for positive self-presentation and negative presentation of the opponent. Under such conditions, the speaker while exerting influence takes into account the age factor and uses the nominations of the addressee's age parameters as an argument in their favor. When realizing informative speech influence, the speaker understates the status of the child by using qualitative adjectives in combination with the intensifiers *too young, naive*, which provide its qualifying characteristic. Age verbalizations are provided by the combination of adjectives and the noun of age semantics *age* with lexical operators that create the effect of minimizing *You're not big enough, you're under age*.

The verbal representation of volitional speech influence is provided by a set of multilevel linguistic means united by the common meaning of negation. These means are also characterized by negative and positive stimulative semantics. Thus, the basic functional and semantic categories of the implementation of prohibition, punishment, imposition of sanctions and coercion are the category of negativity and the motivational modality. The main structural and semantic types of statements are:

- a) negative present-continuative temporal constructions: *"You are not leaving the table until you do" (C. Kelly: Someone Like You, P. 432).*
- b) imperative constructions of negative motivation: *"Don't use that type of language, Melanie", Leonie said wearily (C. Kelly: Someone Like You, P. 224). "Don't answer the door", she said simply (H. Forrester, P. 208).*
- c) affirmative constructions with prohibition nomination: *"You're grounded forever", Elizabeth managed to say (A. Lamott, P. 283).*

Within the realization of volitional speech influence in dominant communication the lexical and grammatical means of the category of negation are utilized. In present-continuous temporal constructions, the combination of the negative participle with verbs of the semantics of permission or motion, *not letting, not leaving, not going*, identify the limitation of the addressee's freedom of action when certain conditions are not met. Negation of the predicate is realized thanks to the syntactic position of the negative particle *not*. In imperative constructions of negative persuasiveness, grammatical negation as a negative form of the imperative mode of action of the verb contributes to the categorical nature of statements and ensures the unambiguity of their interpretation. In affirmative constructions, the nomination of prohibition is provided by lexical units of negative semantics.

The lexical aspect of the implementation of the prohibition is represented by the neutral adjectives, which in this contextual environment acquire a negative status. At the grammatical level, the prohibition is conveyed through the inclusion of the grammatical negation *You're not going out*. The syntactic level of implementation of the prohibition takes the form of laconic imperatives of a high degree of categoricalness *Go wash your face, and take that dress off*. The stylistic aspect of the implementation of the ban is characterized by the use of hyperbole *a whole beauty store of make up* to create an effect of excess, which automatically becomes a synonym of negativity: *"You're not going out in that flimsy dress, wearing a whole beauty store of makeup. Go wash your face, and take that dress off"*. (D. Steel: *The Gift*, P. 51).

Emotional speech influence in the situations of dominance is associated with the manifestation of parental emotional-evaluative attitude towards the children and their assessment (value correction). Parents employ verbal means to express reproach, condemnation and accusation when children fail to display compliance with certain norms and parental stereotypes about appropriate behavior. The assessment intensity varies, consistently increasing from reproach, condemnation to accusation. Structural-semantic types of utterances of emotional speech influence realization in dominant communication, are negative evaluative expressions of explicit nature and negative-evaluative expressions of an implicit nature. Negative evaluative expressions of an explicit character are represented by interrogative constructions with units of grammatical negation and affirmative constructions with lexical units of negative- evaluative semantics – nouns, adjectives, verbs.

The implementation of accusation is accompanied by high emotional tension of the speaker. Under such conditions, the level of representation of rationally argued propositional meaningful information in parental speech decreases. At the same time, there is an uncontrolled manifestation of

communicative tension by verbal and non-verbal means. Since emotional speech is dominated by the tendency to economize, the speaker gravitates towards structural simplification and uses simple sentences. The signal about the level of negative evaluative intentions of the speaker is carried out by emotionally marked units, with which his speech is saturated: multiple repetitions of the second person singular pronoun *you*, the absolutely total pronoun *anything*, negatively colored evaluative adjectives. Due to the initial repetition of the second-person singular pronoun *You* in combination with language units that convey an exclusively critical assessment, the parents create a negative image of children: *You are talking rubbish. You are disobedient and ungrateful. You haven't even matriculated. You are unskilled in anything.*

Morphological negation, actualized in the addressee's speech by adjectives of negative evaluative semantics, provides a qualifying characteristic of the addressee's personality. And grammatical negation, represented by the negative present-perfect form of the verb, is used to characterize a low level of education. So, the lexical-syntactic level of expression ensures the manifestation of negatively marked evaluation of the child.

CONCLUSIONS

In this study, an attempt was made to determine the specifics of the realization of educational speech influence in partnership and dominance situations in English parental discourse by identifying and analyzing its structural and semantic characteristics. English parental discourse as a personally oriented interaction between parents and their children aims at realizing the educational function of the family in the process of educational speech influence. Educational speech influence is represented by informative, volitional and emotional types.

In the situation of partnership, the realization of informative speech influence is provided by the presentation of new information for the addressee and the transformation of already acquired knowledge by using impersonal constructions, grammatical negation, and evaluative vocabulary. The thematic specificity of the message determines the choice of lexical items. In the process of informative speech influence, expressions of instructive semantics are used. Manifestation of the content of these statements is provided by negation, opposition and affirmation. The realization of volitional educational speech influence, which in partnership situations acquires a direct and indirect incentive communicative orientation, is ensured by inducement. It is represented by correction, instruction, request, advice through the use of incentive, affirmative and interrogative constructions. To increase the effectiveness of educational speech influence, forms of indirect inducement are used, emphasizing the coherence of the positions of both parents, focusing

the addressee's attention on the way the speaker's instructions are fulfilled, and manifesting the personal experience of parents. The emotional speech influence is realized through evaluation represented by praise, encouragement, reassurance and compassion. The main structural types of evaluative constructions are: adjective-noun combinations, verb-adverb combinations, predicative evaluation constructions, adverb-adjective combinations. The evaluative component of lexical items is part of the denotative meaning in the semantic structure of words.

An identifying characteristic of dominance within the framework of English parental discourse is a specific communicative aim of parents at the creation of matrix world models, which imitate their own models of the world. The main structural and semantic types of statements are affirmative and negative constructions of an egocentric, generalizing and qualifying nature. The main functional and semantic categories of the implementation of informative speech influence are the category of negation, the category of evaluation and the category of modality. The category of modality is represented by the voluntary modality, the modality of obligation, the modality of necessity and possibility. The category of evaluation is represented by means of explicit evaluative semantics, which provide clarity and unambiguity of interpretation of the speaker's message. The category of negation is represented by grammatical negation. The implementation of volitional speech influence in dominant situations is ensured negative present-continuative temporal constructions, imperative constructions of negative motivation, and affirmative constructions. Volitional speech influence is realized through the category of negation, characterized by the variability of lexical and grammatical means of negation – adjectives and nouns with a negative evaluative component. When realized emotional speech influence in dominance communication situations, preference is given to the corpus of lexical and grammatical units with an emotional and evaluative component. Structural and semantic types of negative evaluation units are negative evaluation constructions of explicit nature and negative evaluation constructions of implicit nature. Constructions of explicit nature are interrogative constructions of grammatical negation and affirmative constructions with lexical units of negative evaluation. In the structure of the constructions, we distinguish neutral-evaluative elements that form a negative connotation in the context of the message. At the lexical and semantic level, the evaluative component is distinguished on the morphological level and represented by adjectives, adverbs, nouns, and verbs.

The obtained results can be used for scientific studies of representations of discourse practices of the parental discourse interlocutors. Further research in the framework of English parental discourse can be focused on the study of sets of strategies and tactics with regard to extralinguistic factors in the cross-cultural context.

SUMMARY

The paper focuses on the specificity of speech influence realization in English parental discourse. The concept of speech influence in English parental discourse has been clarified then informative, volitional and emotional speech influence types have been singled out. The analysis of lexical-semantic and syntactic means of the informative, volitional and emotional speech influence types realization in situations of partnership and dominance communication within English parental discourse has been carried out. It was found out that the choice of verbal means is determined by the parental intention to effectively implement the educational objectives in partnership and dominant interaction. The main functional and semantic categories of the implementation of educational speech influence are the category of negation, the category of evaluation and the category of modality. English parental discourse is characterized by the diversity of structural and semantic means of informative, volitional and emotional speech influence realization in situations of partnership and domination. The analysis of the means that implement speech influence realization in partnership communication makes it possible to single out the basic structural and semantic types of statements that include incentive, affirmative, and interrogative constructions, grammatical negation, and evaluative vocabulary. The linguistic means of speech influence implementation withing dominant interaction are affirmative and negative constructions of an egocentric, generalizing and qualifying nature, present-continuative temporal constructions, imperative constructions of negative motivation, affirmative constructions, lexical and grammatical units with a negative emotional and evaluative component.

Bibliography

1. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. монографія. Харків : Константа, 2005. С. 21–28.
2. Trenholm S. Interpersonal Communicatin. 1992. 443 p.
3. Noller P. Communication in Families' Relationships. P. Noller, M. Fitzpatrick. Prentice Hall, 1993. 355 p.
4. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англomовної сім'ї : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 226 с.
5. Tannen D. I Only Say This Because I Love You. London : Vigaro, 2002. 336 p.
6. Collins Dictionary and Thesaurus of the English Language / ed. by G. Breslin, L. Gilmour, P. Weber. Harper Collins Publishers, 2011. 1920 p.
7. Oxford Dictionary of English. ed. by C. Soanes, A. Stevenson. Oxford University Press. 2010. 2110 p.

8. Montgomery B. M. The Form and Function of Quality Communication in Marriage *Family Relations*. 1981. Vol 30, № 1. P. 21–30.

9. Noller P. Communication in Families' Relationships. P. Noller, M. Fitzpatrick. Prentice Hall, 1993. 355 p.

10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків, 2006. 300 с

11. Kipnis, D., Schmidt, S. M., & Wilkinson I. Intraorganizational influence tactics: Explorations in getting one's way. *Journal of Applied Psychology*. 1980. 65, P. 440–452.

12. Семенюк А. А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2007. С. 21.

13. Михальченко М. М. Оцінка в тексті : реалізація і сприйняття. *Донецький Вісник Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка*. Донецьк, 2008. Т. 22. С. 224–231.

14. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру. Київ, Миколаїв : вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2007. 176 с.

15. Cruse A. Meaning in Language : An Introduction to Semantics and Pragmatics. Oxford University Press, 2011. 512 p.

16. Моїсєєва Ф. А. Моральна оцінка на аксіологічній шкалі. *Вісник ЖДУ імені Івана Франка*. ЖДУ, 2004. С. 186–189.

17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля К, 2006. 716 с.

18. Георгієва Н. Ю. Просодія переконування в англійському діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. канд. філол. наук. Одеса, 2005. 19 с.

19. Ключко Л. І. Висловлювання похвали в комунікативно-діяльнісній парадигмі спілкування (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. Харків, 2004. С. 20.

20. Даскалюк О. М. Прагматика адресованого волевиявлення в українській мові : лінгводидактичний аспект. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2009. Вип. 4. С. 266–72.

Information about the author:

Kozlova Viktoriia Viktorivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Department of English Philology and Linguistic Didactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ДИСКУРСИВНІ КОНФІГУРАЦІЇ КОНЦЕПТУ PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА У НІМЕЦЬКОМУ ВІРТУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Пасик Л. А.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку лінгвістики значно зріс інтерес до проблем пізнання дійсності та її відображення у свідомості людини. На зміну попереднім науковим парадигмам приходить нова, когнітивно-комунікативна, у рамках якої відбувається перехід семантичних досліджень на інший рівень аналізу – концептуальний, що передбачає вивчення значення у зв'язку з внутрішнім світом людини, її мисленням, процесами повсякденного висловлювання й розуміння.

Потреба *вибору партнера* існує з моменту виникнення людської цивілізації і, безперечно, вона не втратила й ніколи не втратить своєї актуальності, адже це початок будь-яких стосунків, як ділових, так і дружніх чи сімейних. Варто зауважити, що з розвитком людства та науково-технічного прогресу це явище трактують по-різному; воно стає об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема й лінгвістики.

Як відомо, бракує наукових розвідок, які б повністю були присвячені дослідженню концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА на матеріалі німецької мови на засадах когнітивної лінгвістики, дискурсології та лінгвокультурології з урахуванням соціологічних, психологічних і прагматичних чинників, отже, це й зумовило вибір теми.

Актуальність наукової роботи визначається відповідністю її проблематики провідній у сучасній лінгвістиці когнітивно-комунікативній науковій парадигмі, а також значущістю й водночас недостатністю дослідження концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА. Оскільки вибір партнера ґрунтується на пріоритетах лінгвоспільноти та її окремих представників, то комплексний аналіз дискурсивних конфігурацій цього концепту сприятиме з'ясуванню домінантних цінностей німецького суспільства.

Мета наукової розвідки полягає у виявленні особливостей дискурсивних конфігурацій концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА в німецькомовному (віртуальному) дискурсі.

Об'єкт дослідження – мовні одиниці різних рівнів, які використано для профілізації концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА у дискурсі.

Предметом дослідження є дискурсивні конфігурації концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА у (віртуальному) німецькомовному віртуальному дискурсі.

Джерелами фактичного матеріалу слугували анкетні дані з Інтернет-сайтів знайомств Firtcafe.de, Neu.de й оголошення з вебпорталу Quoka.de, вебсторінок газет Süddeutsche Zeitung, AugsburgersAllgemeine, Mittelbayerische загальною кількістю 500 текстів, фрагментарно – художні тексти (твори Т. Фонтане “Effi Briest”, “Frau Jenny Treibel”, Г. Гауптманн “Suche impotenten Mann fürs Leben”, К. Гагн “Auf Männerfang”, У. Борншайн “Bei Anruf nackt. Meine Partnersuche im Internet”).

У процесі розв’язання поставлених завдань у роботі застосовано такі методи дослідження: загальнонаукові – *індукція, дедукція, аналіз і синтез* – для уточнення теоретичних засад і формування висновків дослідження; *лінгвістичні методи: інтерпретаційний аналіз* – для витлумачення змісту оголошень та анкет, спрямованих на пошук партнера, *семантичний аналіз* – для аналізу пропозиційного змісту оголошень і для виявлення дискурсивних конфігурацій концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА.

1. Концепт як об’єкт дослідження когнітивної лінгвістики

Концепт – основний термін когнітивної лінгвістики, дослідженню якого присвячені праці українських та зарубіжних лінгвістів. Попри те, що «концепт» є однією з основних одиниць в когнітивній лінгвістиці, цей феномен, як пише А. М. Приходько¹, все ще не знайшов свого однозначного і несуперечливого визначення. На думку О. М. Лащук це свідчить «не стільки про відсутність єдності поглядів стосовно його природи і функцій, скільки про багатство його ознак і властивостей»². Так, когнітологиня М. Шварц визначає «концепт» як елементарну ментально організовану одиницю, яка виконує функцію зберігання знань про світ в абстрактному форматі³. М. Полюжин виокремлює такі ознаки концепту: 1) концепт – це нероздільне поєднання елементів свідомості, дійсності й мовного знака; 2) концепт – це те, що об’єднує людей за допомогою мовних знаків на різних етапах їхнього історичного розвитку й проявляється в ставленні до дійсності та способів взаємодії з нею; 3) концепт – це водночас реальна й віртуальна сутність, обидві

¹ Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем’єр, 2008. 332 с.

² Лащук О. М. Об’єктивація і дискурсивна актуалізація бінарних концептів Nähe та Distanz : дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Луцьк, Запоріжжя, 2021. 251 с.

³ Schwarz-Friesel M. *Einführung in die Kognitive Linguistik. Dritte, aktualisierte und erweiterte Auflage*. Tübingen: Francke. 2008.

грані якої характеризуються і загальноприйнятою, і специфічною національно-культурною детермінованістю мовними знаками⁴. А. П. Мартинюк стверджує, що «концепт» – це колективне знання, що пройшло крізь особистий досвід і емоційно-оцінне переживання, об'єктивоване в матеріальних продуктах діяльності соціальних інститутів (культури, мистецтва, літератури, ЗМІ тощо), яким в процесі соціалізації оволодівають чи його присвоюють і тим самим суб'єктивують, внаслідок чого стає реальною формою свідомості індивідуума⁵. Н. Г. Єсипенко зазначає: ціла низка дослідників розглядає концепт як «багатовимірний мисленнєвий конструкт, що відображає процес пізнання світу, результати людської діяльності, досвід і знання про світ»⁶.

На основі аналізу різних дефініцій уважаємо, що концепт – це культурно детермінована ментальна одиниця, яка відповідає за вибір мовних засобів об'єктивації, регулює комунікативну поведінку, має складну будову, формується на основі загальнонаціональних ознак, які доповнено ознаками індивідуального досвіду й особистої уяви, містить оцінне ставлення до своїх референтів, у сукупності з іншими концептами формує концептуальну картину світу народу, яка частково знаходить відображення в мовній картині світу⁷.

Уперше термін «дискурсивна конфігурація концептів» уведено в обіг українським науковцем-філологом Приходько А. М., який трактує його як такий різновид систем, у яких певна множина концептів виявляється ситуативно впорядкованою за принципом логічної доцільності та на цій основі включеною в систему більш високого порядку – концептосферу⁸. Концептосфера – це тематично об'єднана сукупність концептів, що є елементом концептуальної картини світу⁹.

Відбір концептів, їх комбінування та komponування залежить від багатьох комунікативних чинників – мовленнєвих інтенцій, соціорольової структури адресантно-адресатних відносин, тактико-стратегічних

⁴Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2015. № 4. С. 214–224.

⁵Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2009, № 837. С. 14–18.

⁶Єсипенко Н. Г. Об'єктивація художніх концептів у пригодницькому романі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. Чернівці, 2009. Вип. 430. С. 162–173.

⁷Пасик Л. А. Об'єктивація та дискурсивна профілізація концепту Partnerwahl/Вибір партнера (на матеріалі німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.00.04. Запоріжжя, 2016. 240 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2016/Pasyk_dis.pdf

⁸Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

⁹Кожушко І. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 285–289.

настанов тощо. Проте визначальними серед них є три дискурсивні категорії: середовище, модус і стиль спілкування^{10, 11}.

Людина мислить логічно і таким же чином пов'язує концепти між собою. У більш широкому контексті дискурсивні конфігурації концептів конструюються, моделюються і модифікуються людиною безупинно, але при цьому набір сталих залишається суворо заданим відповідним комунікативним середовищем і кількісно та якісно стабільним у тих межах, що окреслені дискурсивним узусом. Важливою передумовою створення когнітивної карти дискурсу є прив'язка деяких концептів до певного мовленнєвого середовища.

Кожен функціональний стиль теж має свій власний набір концептів. Концепти постають у дискурсі як «згустки» смислу, як концентрати певної ідеї, що виникають у місцях перетину ліній асоціативних мереж¹². Концепти як складові мовних картин світу актуалізуються і, відповідно, об'єктивуються в різних культурах і у різних дискурсах по-різному. Можна припустити, що одна з головних особливостей дискурсу полягає в тому, що, по-перше, його когнітивний каркас чітко утворює певна група концептів і, по-друге, сам він концентрується навколо певних концептів, створюючи той загальний соціальний контекст, у якому можуть бути описані об'єкти, діючі особи, обставини, час, вчинки тощо¹³.

2. Дискурсивні конфігурації концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА

У результаті селекції дискурс утворює свою власну концептосистему за схемою конфігурації, яка складається із типологічно різних концептів. Деякі науковці вважають, що найбільш прийнятим терміном на позначення ідеї кластерного наповнення дискурсу концептами є конфігурація, оскільки вона вказує на зовнішньо видиме взаєморозташування певних елементів системи і не містить жорсткої вимоги щодо ієрархічності структурних елементів системи і разом з тим не виключає її.

Дискурсивна конфігурація концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА – це певна множина концептів, які ситуативно впорядковані за принципом логічної доцільності та на цій основі включеною в систему більш високого порядку – концептосферу.

¹⁰ Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.

¹¹ Яковлев М. Дискурсивні конфігурації концептів у структурі терміносистем і концептополів політичної науки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 22. С. 216–221.

¹² Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

¹³ Ibid.

Досліджуваний нами концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА актуалізується у різних типах дискурсу, що підкреслює його значущість для носіїв німецької лінгвокультури. Адже вдалий вибір партнера для створення сім'ї чи побудови довготривалих серйозних стосунків – це те пріоритетне завдання, яке ставить перед собою кожен індивід, тому що особисте життя людини тісно переплітається з іншими сферами її життєдіяльності. Як засвідчує фактичний матеріал, домінантними цінностями, які враховуються у процесі вибору партнера для подальших стосунків є LIEBE, GLÜCK, SCHÖNHEIT, EHE/HEIRAT, FAMILIE, BEZIEHUNG, PARTNERSCHAFT, TREUE, EHRlichkeit, FREIZEIT, HUMOR тощо. Сполучуваність лексеми *Partnerwahl*, яка допомагає з'ясувати конфігураційні можливості досліджуваного концепту, засвідчує різний ступінь пріоритетності концептів, з якими концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА вступає у конфігурації. Найбільш пріоритетними є ті концепти, які актуалізуються широким набором лексичних одиниць.

LIEBE, GLÜCK, SCHÖNHEIT – це телеономні концепти, одні з найвищих духовних цінностей, які утворюють і втілюють для людини моральний ідеал, прагнення до якого створює моральне оправдання життя, – ідеал, заради якого варто жити і не шкода померти: щастя – це спонукальний мотив будь-яких вчинків кожної людини, любов – яка править світом, краса, яка вимагає жертв і врятує світ. Концепт “Liebe / любов» – це надзвичайно складний феномен і як зазначає М. Schwarz-Friesel «любов – це універсальна емоція, культурний та символічний комунікативний код. З цією емоцією, як універсальним феноменом, співвідносяться й інші соціокультурно детерміновані почуття, емоційні симпатії та когнітивні емоційні стани»¹⁴.

Концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА нерозривно пов'язаний із концептом LIEBE, оскільки любов супроводжує людину в різних іпостасях протягом усього її життя: любов до матері/батька, до дитини, до чоловіка/дружини, до самого себе, до рідної землі тощо. Як каже класик німецької літератури Й. В. Гете: *Sonne kann nicht ohne Schein, Mensch nicht ohne Liebe sein*¹⁵. Кожен хоче, щоб його любили, але любов – це не тільки, коли тебе люблять, вона вимагає віддачі, про що свідчать такі вирази, які використовують адресанти у текстах своїх оголошень: *lieben und lieben lassen; LIEBE..... heißt nehmen und geben*¹⁶;

¹⁴ Schwarz-Friesel, Monika. Sprache und Emotion. Tübingen, 2007. 125 S.

¹⁵ Süddeutsche Zeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

¹⁶ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

*lache so lange du atmetst und liebe solange du lebst!*¹⁷; *gemeinsam – lieben, leben, lachen*¹⁸.

Як жінки, так і чоловіки хочуть бачити свою половину люблячою чи гідною любові (*lieb, liebevoll, liebenswert*):

*Liebe Witwe! Maria, 65j. Dolmetscherin i. R., unkompliziert, zärtlich + lieb, tolle Figur, gt. Köchin, sucht lieben Mann zum Anlehnen + mehr. Melden üb.: ...*¹⁹.

Однак жінки експресивніші за чоловіків: вони частіше говорять про почуття, текст може починатися якоюсь цитатою чи крилатим висловом про любов, щастя. Любові притаманна невмотивованість вибору об'єкта, безпричинність, мимовільність: людина не може вибирати, кого їй любити, а кого ні²⁰. Любов вирішує за людину, хто їй гарний і кого вона любитиме, а не краса: *“Die Schönheit entscheidet nicht, wen wir lieben, sondern die Liebe entscheidet, wen wir schön finden (marathonmen1)*²¹.

Часто любов зображується у різних вимірах, що засвідчують слово-сполучення лексеми Liebe. Любов – це сенс життя:

Die Liebe erst macht das Leben vollkommen! – Лише любов робить життя повноцінним; *Liebe ist nicht alles, aber ohne Liebe macht das Leben nur halb so viel Spaß!* – любов – не все, але без неї отримуєш задоволення від життя лише наполовину; *Liebe gibt... dem Leben Glanz und Sinn* – любов надає життю блиску й сенсу²²; *Nur die Liebe lässt uns leben!* – лише любов заставляє нас жити!; *ich habe alles, aber alles Ohne Liebe ist Nichts* – я маю все, але воно без любові нічого не варте; *eine neue Liebe ist wie ein neues Leben...* – нова любов, як нове життя²³.

Вона може бути великою (*große Liebe*), новою (*neue Liebe*), старою (*alte Liebe*), справжньою (*wahre, echte Liebe*), глибокою (*tiefe Liebe*), вічною (*ewige Liebe*), відданою (*ergebene Liebe*). Її можна шукати (*Mann incl. Liebe gesucht*), знаходити (*finden*), відкривати (*entdecken*), відчувати (*empfinden*), чекати на неї (*warten*), вона може захищати (*schützen*), у неї можна вірити (*an die Liebe glauben*), сумувати за нею (*Sehnsucht nach Liebe und Zärtlichkeit bleiben – auch mit 65*), її можна подарувати (*Ich habe sehr viel Liebe zu verschenken*), зустрітися з нею (*Ist es möglich, noch m. 66*,

¹⁷ Neu.de [Electronic resource]. URL: <http://www.neu.de/>

¹⁸ Hagn Ch. Auf Männerfang. 33 verrückte, halsbrecherische und ambitionierte Versuche, den Mann fürs Leben zu finden : ein Selbstversuch. Berlin : Schwarzkopf&Schwarzkopf Verlag GmbH, 2011. 296 S.

¹⁹ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

²⁰ Schwarz-Friesel, Monika. Sprache und Emotion. Tübingen, 2007. 125 S.

²¹ Neu.de [Electronic resource]. URL: <http://www.neu.de/>

²² SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

²³ Ibid.

der Liebe zu begegnen?). Любов можна переживати, вона може прийти з першого погляду: *Noch einmal das große Glück in der Liebe erleben und zwar „Liebe auf den 1. Blick“ das wäre schön*²⁴.

Любов набуває таких значень:

1. Любов – всесильна.

Liebe versetzt Berge – Любов здатна перевернути гори²⁵; *für die Liebe ist kein Weg zu weit...* – Для любові не має далекої дороги²⁶; *“Alter schützt vor Liebe nicht, aber Liebe schützt zu einem gewissen Grade vor Alter”* – від любові не застрахований ніхто у будь-кому віці, але любов певною мірою попереджає старіння²⁷; *Liebe kennt kein Alter! Liebe kennt keine Altersgrenzen!* – любові підвладний кожен вік²⁸; *Der Liebe ist kein Ding unmöglich* – для любові не має нічого неможливого²⁹; *Die Liebe bleibt ewig jung* – Любов залишається вічно молодою³⁰; *Ein Tropfen Liebe ist mehr als ein Ozean an Wille und Verstand* – крапля любові значно більше значить, ніж океан волі чи розуму³¹.

2. Любов – хвороба/робить хворим.

Liebe macht blind – *und ich möchte nichts mehr sehen können. ;)*³² або *Liebe macht blind*

*...na und....dafür sind die anderen Sinne viel besser ausgeprägt, so, dass ich dich besser hören, fühlen kann. ;-) Ganz im Ernst, wer ist schon gerne krank, aber diese Krankheit, die weder einen Arzt braucht, noch kuriert werden müsste, die hätte ich schon gerne. Da ich sicher ein zuverlässiger, ehrlicher, treuer...und auch sonst sehr liebenswerter Mann bin, (53/180) habe ich den Wunsch, die Hoffnung, hier eine “Leidensgenossin” zu finden, die diese “Krankheit” auch gerne hätte :-)*³³ – любов робить людину сліпою, проте загострює інші відчуття, і, якщо кожен прагне бути здоровим, то таку хворобу, яка не потребує ні лікарських втручань, ні лікування, волів би з задоволенням мати надійний, чесний, вірний гідний любові 53-

²⁴ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?marktId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

²⁵ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

²⁶ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?marktId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

³⁰ Ibid.

³¹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

³² Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

³³ Ibid.

річний чоловік і має бажання знайти «товаришку по нещастю», яка б хотіла набути такого ж діагнозу.

3. Любов – непередбачувана.

*Ich glaube noch an die Liebe auf den ersten Blick*³⁴ – я все ще вірю в любов з першого погляду; *Liebe kann man nicht planen, was aus einem Kennenlernen wird zeigt die Zeit und alles kommt so wie es kommen muss*³⁵ – любов не можна спланувати, що буде із знайомства, покаже час, а все буди йти своїм чередом; *Liebe funktioniert nie nach Plan*³⁶ – любов ніколи не функціонує за планом; *Weil man nie weiß, wo die Liebe hinfällt*³⁷ – ніхто не знає, де зустрінеш любов.

4. Любов – це виклик:

Liebe findest Du nur mit Mut zur Katastrophe! :-) Und eine verpasste Chance kommt nicht wieder... (Echt knuffig)³⁸ – Любов знайдеш лише тоді, коли маєш мужність до катастроф! А втрачений шанс ніколи не повернеться знову... Цікавою є позиція автора такого оголошення:

LEBEN..... heißt nicht die Erwartungen anderer zu erfüllen, sondern seinem Herzen zu folgen. LIEBE..... heißt nehmen und geben. VERTRAUEN..... ist der Weg zwischen Liebe und Leben. GLÜCK..... ist nicht das Ziel, sondern der Weg. ZEIT..... sollte man nutzen denn sie verfliet und kommt nicht mehr zurück. GEDANKEN..... sind wichtig, aber manchmal muss man auch handeln. TRÄUME werden Wünsche, WÜNSCHE werden ZIELE und ZIELE kann man erreichen Ich gehe nicht selten Wege, die keiner geht....damit ich Spuren hinterlasse.....Mein ganzes Leben ist wie ein Abenteuer. ... Meine Vorstellung von Dir: zwischen 35 und 45, schlank, Größe, Haar-, Augen- und Hautfarbe, Religion, Nationalität spielt keine Rolle. Gerne vermögend, um das Leben noch besser genießen zu können :) *Liebe will riskiert sein. Also maile mir und wir werden sehen, was passiert*³⁹ – Жити – це не означає виконувати очікування інших, а дослухатися до свого серця, любити – давати і брати. Довіра – посередник між любов'ю та життям. Щастя – не мета, а шлях людини. Не можна марнувати час, бо він не стоїть на місці, треба не лише думати, мріяти, бажати, а й ставити мету і досягати її. Чоловік вважає себе неординарною особою, каже, що його життя переповнене пригодами. Він хоче знайти струнку жінку, віком 35–45 років, але є одне уточнення – дуже добре

³⁴ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Neu.de [Electronic resource]. – URL: <http://www.neu.de/>

³⁹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

було б, якби вона була матеріально забезпеченою, щоб ще більше насолодитися життям. Адже заради любові варто й ризикнути!

5. Любов має колір, вона червона:

*Für die Fingernägel wähle ich Rot – wie die Liebe*⁴⁰.

Безсумнівним є той факт, що концепт PARTNERWAHL / ВИБІР ПАРТНЕРА, як і концепт LIEBE, тісно переплітається з концептом GLÜCK:

*Liebe – Glück...gewürzt mit Harmonie und Zufriedenheit wünscht sich natürliche, fröhliche, positiv denkende Witwe, 63 J.*⁴¹ – Любові – щастя, приправленого гармонією та задоволенням бажає собі життєрадісна, позитивно думуюча вдова, 63 р.; *Neue Liebe – neues Glück*⁴² – нова любов – нове щастя.

*Das Glück ist manchmal schwer zu finden, man darf nur nicht aufhören danach zu suchen. Die Liebe zu kennen, ist der schönste Moment. Die Liebe zu leben, ein Genuss. Die Liebe zu Halten, eine Aufgabe fürs Leben. Ich 50J/NR/ Wäre bereit du auch*⁴³? – щастя інколи важко знайти, але не треба припиняти його пошук. Пізнати любов – вершина життя. Жити в любові – насолода, а зберегти любов – завдання усього життя.

Згідно з коефіцієнтними феліцитарними концепціями джерело щастя полягає у ступені здійсненності людиною смислу життя і/чи реалізованості нею свого призначення. Емоційний концепт „Glück“⁴⁴ належить до тих концептів, які, як переконливо зазначає З. Г. Коцюба⁴⁵, у побутовій свідомості носіїв як слов'янських, романських, так і германських мов займає особливий статус, бо належить до тієї універсальної ціннісної домінанти, яка формує не лише каркас ієрархії цінностей у всіх культурах, але є однією з відправних точок при ступенюванні інших універсальних і національних цінностей.

⁴⁰ Hagn Ch. Auf Männerfang. 33 verrückte, halsbrecherische und ambitionierte Versuche, den Mann fürs Leben zu finden : ein Selbstversuch. Berlin : Schwarzkopf&Schwarzkopf Verlag GmbH, 2011. 296 S.

⁴¹ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁴² Ibid.

⁴³ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁴⁴ Агапій А., Лех О., Ковальчук В. Концептуальне поле „GLÜCK“ у німецькомовному дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Германська філологія*. 2021. № 833. С. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.31861/gph2021.833.3-12>

⁴⁵ Коцюба З. Г. Концептуалізація щастя в побутовій свідомості слов'ян, германців і романців (на матеріалі паремій). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 264–268.

Щастя можна мати (*Glück haben*), відчувати (*Glück spüren*), шукати (*Glück suchen*), воно не може наставати з примусу (*Glück nicht erzwingen können*), для щастя слід тримати двері відчиненими (*dem Glück die Tür offenhalten*), воно може приходити/прибувати (*das Glück trifft ein*), може подвоюватися, якщо його ділити з кимось (*Glück teilen*):

Mein Motto bei der Partnersuche: “Glück ist das Einzige, was sich verdoppelt, wenn man es teilt”. Ich bin grundsätzlich für alles offen und suche jemanden der dies auch ist ... bin jedoch für alle Fragen zu meiner Person jederzeit offen ! (Thomar71)⁴⁶.

Кожна людина розуміє щастя по-своєму. Для одних воно асоціюється з божевіллям: Die höchste Form des Glücks ist ein Leben mit einem gewissen Grad an Verrücktheit (Erasmus von Rotterdam) (kingofqueens_lds)⁴⁷. Дехто вважає себе ковалем свого щастя: Jeder ist seines Glückes Schmied⁴⁸. Цікаве трактування щастя, як продовження попередньої думки, знаходимо у такому оголошенні, автор якого твердо переконаний, що кожен є творцем свого власного щастя, але коли над цим працює двос осіб спільно, то воно тільки подвоюється: Jeder ist selber seines Glückes Schmied, Doch zu zweit geht alles besser, so wohl auch mit dem Glück. Wenn wir uns beide, mein Glück und dein Glück und was wir sonst alles noch so haben, zusammentun, werden wir vielleicht den glücklichsten (zweiten) Frühling unseres Lebens und eine wunderbare Zukunft miteinander erleben.... Zu zweit geht alles besser, alles viel glücklicher, auch wenn ich gut alleine zurecht komme⁴⁹. А ще є люди, які вбачають його у своєму супутникові, без якого все видається у значно сумніших тонах: “Ohne Gefährten ist kein Glück erfreulich” (Seneca). Attr., fröhl. Frau, Akad., 50J., ...su. ebensolchen Mann; Zum Glück fehlst Du mir!⁵⁰

Деякі приклади засвідчують непостійність щастя, його мінливість: Neues Jahr – neues Glück; Bist Du mein neues Glück...?; Du hast nur ein Leben!! und Wenn sich dann eine Tür Richtung Glück schließt, wird sich eine andere öffnen. Oft bleiben wir aber so lange stehen und starren die geschlossene Tür traurig an, dass wir das für uns bereitsgeöffnete Fenster gar nicht sehen⁵¹.

⁴⁶ Neu.de [Electronic resource]. URL: <http://www.neu.de/>

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?marktId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁵¹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

Щастя може окриляти людину: *Glückliche Menschen haben vermutlich nicht immer das Beste vom Besten aber sie machen das Beste aus allem, was ihnen widerfährt*⁵².

Стати щасливим – ніколи не пізно: *Es ist nie zu spät, glücklich zu werden*, але хто дійсно цього хоче, той не повинен сидіти і нічого не робити, а, навпаки, мусить рухатися в тому напрямку: *Wer Glück will, muß darauf zugehen; Reise ins Glück! Welche ...Frau möchte mich...auf dieser wichtigen Reise begleiten*⁵³.

Емпіричний матеріал також вказує на зв'язок концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА із концептом SCHÖNHEIT. На думку І. І. Коваль, пріоритетним при визначенні ступеня краси є не тільки зовнішній вигляд об'єкта, а і його внутрішній світ, крім того, краса асоціюється із позитивними емоціями, які викликає цей об'єкт⁵⁴.

Підтвердженням цього є така думка: *Schöne Menschen haben es im Leben leichter. Untersuchungen haben gezeigt, dass attraktive Menschen mehr Glück bei der Partnerwahl haben...Grund für die häufig bevorzugte Behandlung schöner Menschen liegt im Stereotyp physischer Attraktivität. Das heißt, die Wahrnehmung eines positiven Attributes (Schönheit) strahlt auf andere weniger leicht wahrnehmbare ab. Wer schön ist, der gilt auch als gut, intelligent, freundlich und moralisch (er hat die sich die Schönheit also gewissermaßen „verdient“) (Klugscheißer)*⁵⁵.

І, дійсно, красі відводиться чільне місце у виборі партнера. Жінки намагаються завдяки своїй прабливості та гарній зовнішності досягти якнайкращого результату: *mega-/bildhübsche, attraktive, charmante, brillante, (strahlend) schöne Klasse-Frau, sportlich-elegant, schlanke Top-Figur, Modelmaße, mit faszinierend natürlichem Charme, habe die Schönheit und Glamour einer Waagefrau, mit schöner fraulicher Figur, orientalische Schönheit, dunkelhaarige, rothaarige, unglaubliche Schönheit, blonder Engel, schwarzer Diamant, Sonnenschein*.

Частина жінок і чоловіків хоче бачити поряд із собою привабливого супутника:

Ich, 54 J., wesentlich jünger aussehend, hübsch, schlank, blonde lange Haare, jugendlicher Style, kein 0815-Typ, ... mag .. vielleicht bald Dich:

⁵² Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁵³ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁵⁴ Коваль І. І. Вербалізація концепту SCHÖNHEIT фразеологічними одиницями німецької мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018 № 37. Т. 2. С. 77–80.

⁵⁵ Assoziations-Blaster [Electronic resource]. URL: <http://www.assoziations-blaster.de/blast/sch%F6n.229.html>

Einen attraktiven, schlanken, gepflegten Mann, 46–56 J., mit gutem Charakter, Empathie und junggebliebener Optik, ...Bildzuschriften unter ZEV 97446 an MZ-Anzeigen, 93066 Rgbg⁵⁶;

Hey! bist eine wunderschöne mit einer tollen Ausstrahlung und bezaubernden Augen. Echt traumhaft!!! (Kent_Flirtcafe)⁵⁷.

Проте зовнішня краса – явище минуче, оманливе, значно важливішою є внутрішня краса – внутрішній світ людини, її емоції та почуття:

Suche nicht nach Schönheit, ... sie ist trügerisch. Suche nicht nach Reichtum, er ist vergänglich. ... Wünsche mir eine feste Beziehung in der Vertrauen, Respekt und Gefühle keine Fremdwörter sein sollten. Freu mich auch Nachrichten⁵⁸.

А ще краще, якщо людина є уособленням і того, й того:

Meine Traumfrau: Ist mit innerer und äußerer Schönheit gesegnet, kann den Moment genießen und Blicke statt Worte sprechen lassen⁵⁹.

Дуже важливим є вміння розпізнати і насолоджуватися красою в усіх її проявах: *Schönheit zu erkennen und zu genießen – in der Natur, bei uns Menschen, in allen kreativen Bereichen*. Краса не є досконалою – *wahre Schönheit ist nicht perfekt*⁶⁰ – вважає Ульріке Борншайн, яка теж намагається знайти в Інтернеті свого партнера.

Концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА має конфігураційні зв'язки з концептом FAMILIE. Сім'я та сімейний устрій, а також вибір партнера для шлюбу, як передумова заснування сім'ї, завжди були та залишаються дуже важливою частиною культури народу, поза межами якої неможливо уявити його культурно-історичний образ взагалі. Потреба в сім'ї та у продовженні роду є важливим фактором людського існування взагалі^{61, 62}. На протязі віків сім'я – це основоположна ланка суспільного устрою, у якій засвоюються основні соціальні знання, дитина набуває тут різних умінь та навиків, саме в ній закладаються

⁵⁶ Mittelbayerische [Electronic resource]. URL: <http://www.mittelbayerische.de>

⁵⁷ FlirtCafe – das Single Portal für Flirten, Dating und Kontaktanzeigen für Singles [Electronic resource]. URL: <http://www.flirtcafe.de>

⁵⁸ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁵⁹ Borschein U. Bei Anruf nackt. Meine Partnersuche im Internet. München : Wilhelm Heyne Verlag, 2008. 3. Auflage. 303 S.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Євєнчук О. Г. Лексикографічна та лексико-семантична об'єктивація лексеми FAMILIE. Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. № 973. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». Вип. 68. Харків, 2011. С. 120–124.

⁶² Yevenchuk O. Фреймове моделювання концепту FAMILIE: предметно-центричний фрейм. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». № 1 (24). 2018. С. 68–70. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/929>

підвалини певних цінностей та ідеали, формуються звичаї та традиції – тобто, відбувається соціалізація людини, через те біосоціальний концепт PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА є невід’ємною складовою макро-концепту FAMILIE⁶³.

Доцільним уважємо зробити екскурс у художню літературу до творів Т. Фонтане, у яких яскраво прослідковуємо конфігураційні зв’язки концепту PARTNERWANL / ВИБІР ПАРТНЕРА з концептом FAMILIE. Юна Еффі, героїня роману “Effi Briest”, виходить заміж за барона Інштеттена за рекомендацією своєї мами, тобто цілком погоджується з її баченням сім’ї, не усвідомлюючи того, в яку пастку вона через це потрапляє.

Дуже цікавою є розмова Еффі з її подругами про колишнього друга своєї мами. Героїня каже: «...*er ist Landrat, gute Figur und sehr männlich*». На що їй відповідають: “*Das ist die Hauptsache*”, а Еффі ще раз підтверджує: “*Freilich ist das die Hauptsache, “Weiber weiblich, Männer männlich”*»⁶⁴. Тобто, як бачимо, для молодих дівчат важливими тут є не тільки статус, а передусім краса та чоловіча мужність. Далі Еффі описує свою маму, де ще раз наголошує, що партнер (а жінка особливо) повинен бути гарним: “*Sie ist doch eigentlich eine schöne Frau... Wenn ich ein junger Leutnant wäre, so würd’ ich mich in die Mama verlieben*”⁶⁵. Але, незважаючи на те, що мама і барон Інштеттен мали гарну вроду і кохали одне одного, їхня доля склалася по-іншому, тобто, як оповідає автор, була «...*Liebesgeschichte mit Held und Helden, und zuletzt mit Entsagung*”⁶⁶. Виникає питання: що ж тоді відіграло вирішальну роль? А все досить просто – її коханий був ще занадто молодий і недостатньо заможний, щоб за нього виходити заміж, проте з’явився майбутній тато Еффі, котрий вже мав певний статус у суспільстві, мав солідне майно і мама, не роздумуючи довго, погоджується стати його дружиною: “*Er (Instetten) war ja noch viel zu jung, und als mein Papa sich einfand, der schon Ritterschaftsrat war und Hohen-Cremmen hatte, da war kein langes Besinnen mehr, und sie nahm ihn und wurde Frau von Briest...*»⁶⁷. Тобто статус та статки перемогли над коханням.

Аналогічна ситуація повторюється і з дочкою пані Бріст. Мама повідомляє їй: «... *Ich muss dir nämlich sagen, Effi, dass Baron Innstetten eben um deine Hand angehalten hat.*

⁶³ Приходько Г. І. Особливості стратегій мовленнєвої комунікації чоловіків і жінок. Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 2. Дрогобич, 2014. С. 109–111.

⁶⁴ Fontane Th. Effi Briest : роман. München, Wien. : Carl Hanser Verlag, 1974. 296 S.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

Um meine Hand angehalten? Und im Ernst?

Es ist keine Sache, um einen Scherz daraus zu machen. Du hast ihn vorgestern gesehen, und ich glaube, er hat dir auch gut gefallen. Er ist freilich älter als du, was alles in allem ein Glück ist, dazu ein Mann von Charakter, von Stellung und guten Sitten, und wenn du nicht "nein" sagst, was ich mir von meiner klugen Effi kaum denken kann, so stehst du mit zwanzig Jahren da, wo andere mit vierzig stehen"⁶⁸. Героїня бачила свого майбутнього чоловіка лише один раз, але вона згідна з матір'ю, оскільки у ті часи саме так відбувався вибір партнера. Юна леді не усвідомлює цілком всю повноту цього питання, вона вже зовсім по-іншому дивиться на свого майбутнього обранця і майже повністю повторює слова своєї неньки в розмові з подругою: *"Gewiss ist es der Richtige. Das verstehst du nicht, Hertha. Jeder ist der Richtige. Natürlich muss er von Adel sein und eine Stellung haben und gut aussehen"*. Ще один нюанс до цієї історії додає дружина пастора, котра наголошує: *"Wenn's die Mutter nicht sein konnte, muss es die Tochter sein. Das kennt man. Alte Familien halten immer zusammen, und wo was ist, kommt was dazu"*"⁶⁹.

Дуже яскравий приклад такого ж ставлення до вибору майбутнього партнера Т. Фонтане вдало зобразив у своєму іншому романі *"Frau Jenny Treibel"*. Передусім слід звернути увагу на те, як вийшла заміж головна героїня твору – пані Дженні Трайбель. У неї був закоханий професор Вілібальд Шмідт, котрий уважав, що їхні почуття були взаємними, і після розмови з Дженні думав, що вони вже таємно заручені: *«...das war so unsere stille Verlobung...»* Але, коли він вже хотів офіційно заручитися з Дженні, то раптом відчув, що вона дуже змінилася. *«...Als ich nun aber kam, um die Verlobung perfekt zu machen, da hielt sie mich hin, war abwechselnd vertraulich und dann wieder fremd...»*⁷⁰. Вілібальд зрозумів, що тут не обійшлося без втручання її матері: *"Ach, ihre Mutter, die gute Frau Bürstenbinder, die das Püppchen im Apfelsinenladen immer so hübsch herauszuputzen wusste, sie hat in ihrer Weiberklugheit damals ganz richtig gerechnet. Nun ist das Püppchen eine Kommerzienrätin und kann sich alles gönnen..."*. Завершилося все тим, що Дженні вийшла заміж за комерційного радника. І, коли племінник Марсель, який був закоханий у дочку професора Шмідта Корінну, розказав про наміри своєї кузини її батькові: *"Alles ist Berechnung: sie will den Leopold heiraten. Corinna hat es sich in den Kopf gesetzt und wird es durchführen. ... Sie will Leopold Treibels Frau werden..."*, Вілібальд навіть ні на хвилику не сумнівається в тому, що його донька не стане

⁶⁸ Fontane Th. Effi Briest : роман. München, Wien. : Carl Hanser Verlag, 1974. 296 S.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Fontane Th. Frau Jenny Treibel : роман. Berlin, Wien. : Ullstein GmbH Verlag, 1975. 175 S.

дружиною Леопольда, молодшого сина родини Трайбелів, оскільки вирішальну роль тут відіграє пані Трайбель:

“Und wenn es ernstlich gemeint ist – ... – so nützt ihr dieser Ernst nichts, gar nichts, und es wird doch nichts draus... Denn zum Heiraten gehören zwei.

Gewiss, Onkel. Aber Leopold will womöglich noch mehr als Corinna...

Was gar keine Bedeutung hat. ... die Kommerzienrätin will nicht...»⁷¹.

І, як бачимо, він цілком правий. Свідченням цього є розмова пані Трайбель зі своїм чоловіком про майбутнє їхнього молодшого сина. Вони знають його позитивні і негативні риси характеру і саме тому їм краще видно, особливо матері, якою повинна бути невістка.

Тобто, очевидним є той факт, що в Німеччині у XIX столітті, яке зображене у творах Т. Фонтане, важливими критеріями вибору партнера були: 1) рекомендація батьків; 2) зв'язок між сім'ями (*Alte Familien halten immer zusammen*); 3) соціальний статус (*muss er von Adel sein*); 4) матеріальне становище (*muss er ... eine Stellung haben*); 5) зовнішність (як додатковий параметр) (*muss er ... gut aussehen*), оскільки молоді люди бачилися до одруження інколи один раз або декілька разів; а 6) вік партнера взагалі дуже часто навіть не згадувався; причому батьки вибирали пару не тільки для доньки, а й для сина, а діти починали досить часто думати і говорити словами своїх наставників, у чому й полягала вся трагічність такого вибору, оскільки кожен повинен прожити життя по-своєму, а не так, як це зробили батьки.

Проте бачення сім'ї та її розуміння досить значно змінилося в усьому світі та в Німеччині зокрема, особливо помітним це стало в наш час, коли відбуваються процеси емансипації сучасної жінки та йдеться про гендерну рівність. З'являються нові форми стосунків – *Partnerschaft i Beziehung*. Концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА поєднаний з концептами PARTNERSCHAFT і BEZIEHUNG конфігураційними зв'язками. Названі концепти актуалізуються у текстах оголошень та анкет за допомогою таких лексичних одиниць: *Biete solider schlanker Dame, 70± NR, WG/Partnerschaft in eigenem Haus...*⁷²; *Mein Wunsch ist es eine ganz normale liebe Frau kennen zu lernen mit der man durch dick und dünn gehen kann, mit der man das Leben zu zweit wieder genießen und erleben kann und mit der man dauerhaft eine treue und ehrliche Beziehung führen kann! Für immer!!!*⁷³; *Ich strebe eine aufrichtige, liebevolle Beziehung an, in der ich meine Partnerin für Ihre ergebene Liebe verwöhnen und behüten*

⁷¹ Fontane Th. Frau Jenny Treibel [Текст]: роман. Berlin, Wien. : Ullstein GmbH Verlag, 1975. 175 S.

⁷² SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁷³ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

werde; Mann, 63 Jahre, geschieden ohne Anhang, lebe im Raum Regensburg und möchte nicht auf das Glück einer neuen Partnerschaft verzichten [; Krankenschwester ... sehne mich wieder sehr nach Liebe u. Geborgenheit in einer festen Partnerschaft; Schön wäre, wenn wir gemeinsam in einer tragfähigen Partnerschaft ankommen, in der ernsthafte Gespräche ebenso wie Ausgelassenheit und Lachen Platz finden⁷⁴⁷⁵.

PARTNERSCHAFT/BEZIEHUNG можуть бути *fest, dauerhaft, treu, libevoll, harmonisch, glücklich, vertrauensvoll, lebendig, mit Perspektive auf ein schönes Leben, langfristig, ehrlich, gemeinsam, beständig, gleichberechtigt, ernstgemeint, aufrichtig, locker, nett*. Людина інколи шукає таке партнерство на все життя – *Lebenspartnerschaft*, чи на старості говорять вже про останні партнерські стосунки – *letzte Partnerschaft*.

Деякі адресанти вказують, що хотіли б мати стосунки з перспективою їх переростання у щось більше, наприклад, сім'ю: *Fröhliche Fotografin (38, ohne Anhang)...sucht...Mann für ernsthaftige Beziehung mit Familiengründung*⁷⁶.

Тобто такий розвиток подій передбачає у майбутньому заснування сім'ї, а, отже, укладення шлюбу ЕНЕ чи одруження HEIRAT, що засвідчує також тісний зв'язок концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА із цими концептами: *Attraktiver Millionär hat wenig Freizeit, möchtest Du mich trotzdem heiraten ?; Frau ohne Kind zum heiraten und lieben gesucht; Suche Dich zum verlieben. Spätere Heirat nicht ausgeschlossen*⁷⁷; *du solltest wie ich Wert auf ein sinnvolles Zuhause legen und feste Heiratsabsichten hegen; Suche die Frau fürs Leben, die ebenso wie ich den Wunsch hat, eine glückliche, harmonische Ehe mit Kindern in einem großen Haus zu führen*⁷⁸.

У процесі дослідження виявлено також конфігурацію концептів PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА ↔ KINDERWUNSCH: *keine Angst vor Kindern; mit/ohne Kind, mit/ohne Anhang, mit/ohne Nachwuchs, vorrangig Kinder, Kind(er) kein Hindernis, Kind kein Problem, mit/ohne Kinderwunsch, kinderlieb, max. 1 Kind, mit Kind (zw. 2 u 4 J.), mit kl. Handbesen, Suche Vater für Baby im Bauch*.

⁷⁴ AugsburgAllgemeine [Electronic resource]. URL: <http://www.augsburger-allgemeine.de/>

⁷⁵ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁷⁶ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁷⁷ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁷⁸ SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

Адресанти можуть висловлювати своє ставлення до дітей чи бажання/небажання їх мати експліцитно, або взагалі не згадувати про це:

Wenn Du Kinder hast, bin ich der, der sich um sie kümmert⁷⁹; Hallo. Ich bin eine Alleinerziehende Mami von 2 Kids und suche auf diesem doch recht ungewöhnlichem Weg einen Partner. Ich suche kein erotisches Abenteuer oder so was in der Art. Ich suche einen lieben, ehrlichen und treuen Mann der das gleiche sucht (arenaanja); suche einen netten mann, der sich mit meinen 2 kiddies verträgt und der spaß versteht und lustig ist (martina2008)⁸⁰.

Інколи діти ставляться на перше місце (виявлено всього 3 оголошення, що вказує на те, що такий факт не є притаманним для німецької лінгвостільності), тобто батьки здатні заради їхнього благополуччя на все, свої інтереси відходять на другий план, як от бачимо зі змісту оголошення, де чоловік підкреслює, що він не шукає стосунків з жінкою, хоча хотів би, щоб вона була привабливою, може щось і прокинулося б тоді у нього в душі:

Nette Sie gesucht mit Kind(ern) im Grundschulalter für gelegentliche Aktivitäten – vorrangig mit den Kindern. Für Spielplatz, Wandern, Kino, Spielnachmittag, Radfahren oder anderes. Gemeinsam ist's einfach schöner. Gerne darfst Du auch attraktiv sein, dann bekommt der Vater (ich) vielleicht auch einbisschen Kribbeln im Bauch. Ich weise aber ausdrücklich daraufhin, dass ich hier primär auf der Suche nach Freizeitgestaltung und Beschäftigung für meinen Sohn (8 Jahre) bin und n i c h t eine Beziehung suche. Geht's Dir auch so. Dann melde Dich. Ich würde mich riesig freuen⁸¹.

Беззаперечним фактом є також і те, що самотність втомлює людину, робить її нещасною, саме тому люди і вдаються до пошуків та вибору партнера, щоб її позбутися, тобто концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА пов'язаний і з концептом FLUCHT VON EINSAMKEIT: Gemeinsam statt einsam Zwei Herzen Im Gleichklang was kann es schöneres geben “; Über ein paar Zeilen von Dir würde ich ... mich freuen, denn nur „Gemeinsam sind wir stark“; Zu zweit lebt es sich leichter; das Leben zu zweit ist einfach viel schöner; Zusammen sind wir weniger allein; Gemeinsam alt werden?; Die Welt erobern... gemeinsam mit dir! Leidenschaft leben – Nähe spüren – sich aufgehoben fühlen – dein Leden bereichern; ich möchte das

⁷⁹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁸⁰ FlirtCafe – das Single Portal für Flirten, Dating und Kontaktanzeigen für Singles [Electronic resource]. URL: <http://www.flirtcafe.de>

⁸¹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

Alleinesein beenden und wünsche mir eine hübsche...Sie; Der Mensch ist zum allein sein nicht gemacht, daher suche ich... eine Dame⁸².

Дуже чітко сформулювала своє небажання бути самотньою, вивратися із цього стану авторка такого оголошення:

Ich bin 49 und habe die Einsamkeit wirklich satt. Das Leben allein macht keinen Spaß. Immer noch hoffe ich einen einsamen, ehrlichen und anständigen Mann zu finden, der genau wie ich auch die Nase voll davon hat allein zu sein. Einen Mann, der eine ehrliche, treue, humorvolle Frau sucht. Einen Mann, der sich nicht mehr allein zu Hause langweilen will, mit dem man seine Leiden und Freuden teilen kann, mit dem es möglich wäre den Rest des Lebens in Respekt und Vertrauen zu verbringen⁸³.

Окрім прагнення позбутися самотності, акцентується ще й бачення того, яким має бути майбутній партнер, тобто концепт PARTNERWAHL/ ВИБІР ПАРТНЕРА апелює таким чином ще й до таких концептів:

– TREUE – вірність є дуже важливою передумовою для побудови хороших стосунків: *einen treuen Mann/Partner; suche Ihn,...dem Treue wichtig ist; Ehrlichkeit, Treue und Vertrauen sollten kein Fremdwort sein; Vertrauen ist Mut und Treue ist Kraft⁸⁴.*

– EHRLICHKEIT – чесність – це одна з моральних якостей, яка цінується завжди дуже високо, оскільки чесна людина викликає у інших і повагу, і довіру. Через те адресанти вказують у своїх оголошеннях, що така риса характеру притаманна їм самим, або що потенційний партнер повинен бути чесним, адже це надзвичайно важливо для хороших стосунків: *Suche Frau...Die ehrlich und liebevoll ist, und was ehrliches und liebevolles sucht; suche frau, die es ehrlich meint; Eine Frau, die einen Mann sucht, mit dem sie sich eine ernsthafte Partnerschaft aufbauen kann. Ehrlichkeit, Zuverlässigkeit, Vertrauen und Treue*⁸⁵.

– GÜTE – доброта завжди була і залишається у пошані людей, через те і своїх майбутніх партнерів вони хотіли б мати з наявністю цієї риси: *gutherzig; suche großzügigen älteren Herrn; wünsche mir einen warmherzigen Partner; habe Herz wie ein Bergwerk zu bieten; mit Herzenswärme.*

– HUMOR – почуття гумору допомагає людині в житті, та особа, котра розуміє гумор, завжди легше йде по життю і з нею приємніше мати справу, спілкуватися, жити. Через те адресанти у самопрезентації чи у вимогах до партнера зазначають: *humorvoll; mit Humor; mit 3 H – Herz,*

⁸² SüddeutscheZeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

⁸³ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

Hirn, Humor, junggebliebener Unternehmer mit Haus und viel Witz; Humor ist wichtig, lache gerne⁸⁶.

– INTELLIGENZ – розум та інтелект – це здатність особи до пізнавальних та аналітичних здібностей, що є важливим у будь-якій життєвій ситуації, а отже, добре коли партнер є: *intelligent, klug, mit Verstand, mit Vernunft, vernünftig, gebildet, studiert, einen kultivierten Herrn mit Interesse an Oper, Kultur, Kunst etc.*⁸⁷.

– FREUNDSCHAFT – дружба – це великий скарб, який повинна цінувати кожна людина. Концепт FREUNDSCHAFT вважається ціннісним орієнтиром людини⁸⁸. Дружба ґрунтується на спілкуванні, а воно є однією з основних духовних потреб. Якщо партнер може бути і коханим, і другом водночас – це чудово: *suche erstmal eine Freundschaft; Sozia sucht Bikerfreundschaft; dein Gefährte soll bester Freund, Kumpel und Geliebter sein?; Wünsche mir ehrliche, gepflegte Freundschaft mit Frau zw. 50–60 Jahren*⁸⁹.

– WOHLSTAND – добробут, благополуччя кожен розуміє і цінує по-своєму⁹⁰ і шукає відповідно: *selbstständig, unabhängig, mit Haus, Wohnung, Villa; möglichst mit PKW; suche vermögenden Weggefährten; aus Paritätsgründen – gesicherte Vermögensverhältnisse; Junggebl., 65 jähriger, ... finanziell unabhängig ohne Altlasten sucht Dich; Welche Frau hat Herz-Hirn-Toleranz-Ehrlichkeit und Geld BITTE MELDEN! Ja, Geld ist nicht das Wichtigste – doch wichtig um zu leben; stehe selbstständig auf zwei Beinen; mit beiden Beinen im Leben steht.*

– LEIDENSCHAFT – пристрасть може теж відігравати певну роль у стосунках: *Suche eine Frau für lustvolle Stunden voller Leidenschaft und Zärtlichkeit*⁹¹.

– SEX – секс також важливий для людини, кожна особа вбачає у ньому різне: потребу, насолоду і т.ін.:

ich nehme es so wie es kommt!!! SEX oder große LIEBE;) Mitvierziger, sucht Kontakt zu Damen, sauber, diskret, zahle Taschengeld; Mittfünfziger

⁸⁶ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Дягілева Ж. А. Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концепту FREUNDSCHAFT / дружба в німецькій мові : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови». К., 2011. 20 с.

⁸⁹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁹⁰ Дягілева Ж. А. Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концепту FREUNDSCHAFT / ДРУЖБА в німецькій мові : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови». Київ, 2011. 20 с.

⁹¹ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

sucht bessere Hälfte in Form einer vollbusigen Frau passenden Alters, die noch Lust auf Erotik und kuschelige Gemeinsamkeit hat. Da ich etwas devot veranlagt bin, wäre eine entsprechende Ausrichtung bzw. sexueller Führungswille toll; suche keine sexuellen Abenteuer mehr⁹².

– SPORT – є серед адресантів такі, які просто хочуть, щоб їх половина була спортивною, гарно виглядала: *sportlich, elegant-sportlich, Sportler, sportlicher Typ*.

Для деякого ж спорт стає справою усього життя:

*Suche sportliche Frau aus Gießen, die Lust hat, mit mir (Anfang fünfzig, gepflegt, schlank, sportlich, aufgeschlossen, kommunikativ, sensibel) die Leidenschaft für das Schwimmen zu teilen, abwechslungsreich und vielseitig zu trainieren und eine schöne Zeit nicht nur im Schwimmbad oder am See zu verbringen – gemeinsam ist's eben viel schöner, spannender und interessanter!*⁹³

– ZUKUNFT – майбутнє – це той час, який неодмінно настане, більшість людей прагне провести його гармонійно, змістовно: *für eine gemeinsame und harmonische Zukunft; für eine schöne Zukunft; möchte Dich für eine lebendige Zukunft finden*.

– SICHERHEIT – вибираючи собі партнера, людина робить ставку на те, що вона почуватиметься з ним не просто комфортно, затишно, а ще й безпечно, адже SICHERHEIT належить до ключових концептів німецької концептосфери⁹⁴, особливо жінки прагнуть, щоб їхній чоловік був кам'яною фортецею: *sehr hübsche Frau sucht zuverlässigen Mann; suche Schulter zum Anlehnen; den verlässlichen Lebenspartner; bei mir kannst du Geborgenheit und Sicherheit finden*⁹⁵.

– ENTTÄUSCHUNG – трапляється й таке, що люди розчаровуються у своєму обранцеві і не завжди відразу наважуються на повторну спробу налагодити своє особисте життя, а якщо все ж таки і йдуть на такий крок, то хочуть запобігти небажаним наслідкам і заявляють про це відверто: *Nach einer Enttäuschung suche ich, 46 J., einen ehrl. u. lieben Mann, mit Herzensbild. u. Charakter; Suche Frau, die auch so viele Enttäuschungen hinter sich hat, wie ich!; Möchte nie wieder eine*

⁹² AugsburgerAllgemeine [Electronic resource]. URL: <http://www.augsburger-allgemeine.de/>

⁹³ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁹⁴ Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. [Electronic resource]. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

⁹⁵ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

*Enttäuschung erleben und wenn Sie mir antworten möchten, würde ich es als sehr angenehm empfinden, wenn Sie es ernst mit mir meinen*⁹⁶!

– RISIKO – вибір партнера може бути ризикованим, тому що невдачний вибір може травмувати людину, її душу, проте все ж таки варто ризикнути – адже *wer nicht wagt, der nicht gewinnt* (хто не грає – той не виграє) – каже народна мудрість:

*Keiner scheint sich mehr binden zu wollen. Alle suchen das schnelle Kurzweilige Abenteuer ohne große Gefühle. Warum? Aus Angst verletzt zu werden? Ich 33, hab auch Angst gehe das Risiko aber ein, den was eine schöne Beziehung verspricht, kann ein On Night Stand niemals geben. Ich bin treu, anschniegssam, aber manchmal sehr schüchtern. Auch eine Beziehung kann ein Abenteuer sein und ich hoffe eine Frau zu finden mit der ich das erleben kann*⁹⁷; *Noch einmal den Schritt in eine Partnerschaft wagen, um das Leben mit allen Höhen und Tiefen gemeinsam zu durchleben*⁹⁸.

– JAHRESZEITEN/FESTE – пори року і свята теж важливі для німців, проводити їх вони прагнуть з партнером: *Im Herbst verlieben, Weihnachten zusammen erleben; Wollen wir zusammen kalte Winterabende genießen? ; Nicht nur für die Feiertage, Silvester und das neue Jahr sucht ein...OLDIE...eine DAME; DU+ICH=Das Wintermärchen; Frühlingsgefühle, die die Seele beleben, lassen Liebe erblühen und Bindung entstehen; Löwemann... sucht erfolgreiche Frau, die ihn mitnimmt in ihre Welt, für einen gemeinsamen heissen Sommer; Der Sommer ist fast vorbei... Ich suche passendes Gegenstück für alle Jahreszeiten*⁹⁹.

– HOBBY – улюблене заняття – це справа всього життя, саме через те адресанти акцентують свою увагу на цьому, прагнучи знайти такого партнера, який би поділяв це заняття: *Suche ambitionierten männlichen Tanzpartner (ca. 50–60 Jahre), der Freude am Turniertanz hätte. Tanze selbst in einem Tanzsportclub und habe Turnierambitionen, bin 1,68 groß, schlank, attraktiv; Frührentner ... su. Frau ab 50–65 Jahre für Beziehung, Hobby, Haus und Garten*¹⁰⁰; *Fußball + Oper, Zoobesuch + Rockkonzert, leben, lieben, lachen...; Segeln zu zweit... genießen zu zweit...attraktive, schlanke Sie, ...sucht einen ... Mann mit Herz, Humor und einem Segelboot ; Es wäre super wenn du zwischen 38 und 48 wärst. Kinder und Tiere magst. Treue und Ehrlichkeit sind dir wichtig und wenn du auch Tanzen könntest wäre das*

⁹⁶ Quoka.de [Electronic resource]. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ FlirtCafe – das Single Portal für Flirten, Dating und Kontaktanzeigen für Singles [Electronic resource]. URL: <http://www.flirtcafe.de>

⁹⁹ Süddeutsche Zeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?marktlId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

¹⁰⁰ Mittelbayerische [Electronic resource]. URL: <http://www.mittelbayerische.de>

*perfekt, da das mein Hobby ist; Suche junggebliebenen, Golf spielenden Opernliebhaber..., der mit mir diese Interessen leben möchte. Wir könnten mit einem gemeinsamen Opernbesuch (Manon Lescaut) am 19. November in München beginnen*¹⁰¹.

– REISE – фактичний матеріал засвідчує, що німці люблять подорожувати, адже це питання неодноразово згадується як і у самопрезентації особи, так і у вимогах до бажаного супутника життя:

*Der ideale Mann auf den zweiten Blick!... sucht die Partnerin, ... die mit ihm auf gemeinsame Reisen geht ...; Pensionist ...sucht Sie... für Reisen u. Lebenspartnerschaft; es gibt viel zu entdecken, lass uns auf die Reise gehen*¹⁰².

– FREIZEIT – вільний час є не завжди, інколи його катастрофічно не вистачає, але, можливо, люди й цінують його так сильно і прагнуть провести змістовно, щоб отримати масу позитивних емоцій і задоволення, а якщо це робити удвох, то радість тільки примножується, через те адресанти і зосереджують свою увагу на тому, чим вони люблять займатися у вільний час: *Aktiver Senior...sucht agile Frau ab 65 zur Mitgestaltung der noch umfangreichen Freizeitaktivitäten; M... sucht ein passendes W zur gemeinsamen Freizeitgestaltung; Er ...sucht Dich zum Alltag und Freizeit teilen. Du solltest gerne Ski un Rad fahren, aber auch die Hausarbeit gerne gemeinsam machen; in meiner Freizet gehe ich gerne ins Theater, tanze gerne, gehe zum Wandern, in den Biergarten... Wenn Sie Interesse haben, melden Sie sich*¹⁰³.

ВИСНОВКИ

Уважаємо, що концепт – це культурно детермінована ментальна одиниця, яка відповідає за вибір мовних засобів об'єктивації, регулює комунікативну поведінку, має складну будову, формується на основі загальнонаціональних ознак, які доповнено ознаками індивідуального досвіду й особистої уяви, містить оцінне ставлення до своїх референтів, у сукупності з іншими концептами формує концептуальну картину світу народу, яка частково знаходить відображення в мовній картині світу.

Дискурсивну кофігурацію концептів трактуємо як певну множину концептів, які ситуативно впорядковані за принципом логічної доцільності та на цій основі включені в систему більш високого порядку – концептосферу.

У німецькомовних дискурсах концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА утворює кофігурації з численними концептами, більшість

¹⁰¹ Süddeutsche Zeitung [Electronic resource]. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?markId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

із них має позитивний оцінний компонент і відображає домінантні цінності, усталені в сучасному західноєвропейському німецькомовному соціумі: LIEBE (любов), GLÜCK (щастя), SCHÖNHEIT (краса), FAMILIE (сім'я), EHE/HEIRAT (шлюб/одруження), KINDERWUNSCH (бажання мати дітей), PARTNERSCHAFT (партнерство), BEZIEHUNG (стосунки), FLUCHT VON EINSAMKEIT (втеча від самотності), TREUE (вірність), GÜTE (доброта), HUMOR (гумор), EHRlichkeit (чесність), INTELLIGENZ (інтелект), WOHLSTAND (благополуччя), SPORT (спорт), ZUKUNFT (майбутнє), SICHERHEIT (надійність), JAHRESZEITEN/FESTE (пори року/свята), HOBBY (хобі), REISE (подорож), FREIZEIT (вільний час), лише два концепти мають негативний оцінний компонент і засвідчують прагнення людей не зіштовхуватися з такими явищами – ENTtäUSCHUNG (розчарування), RISIKO (ризик), а два можуть знаходити як позитивне, так і негативне ставлення – LEIDENSCHAFT (пристрасть), SEX (секс) – залежно від кожної конкретної ситуації. Дискурсивні конфігурації концепту PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА зображено у схемі 1.

Концепт PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА вступає у дискурсивні конфігурації з різноманітними концептами, які засвідчують характерні ознаки сприйняття оточуючої дійсності німецькою лінгвокультурою.

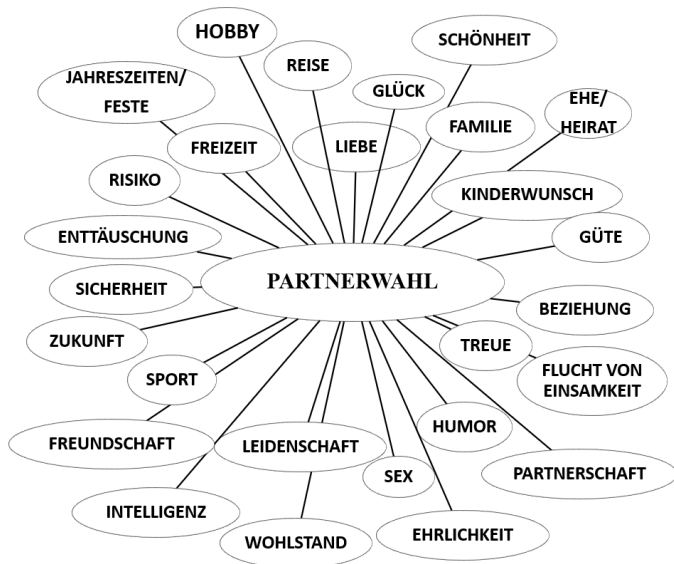

**Схема 1. Дискурсивні конфігурації концепту
PARTNERWAHL/ВИБІР ПАРТНЕРА**

АНОТАЦІЯ

З'ясовано визначення термінів «концепт» та «дискурсивна конфігурація». Дискурсивні конфігурації концепту PARTNERWANL/ ВИБІР ПАРТНЕРА досліджено на засадах антропоцентричної когнітивно-комунікативної наукової парадигми. Проаналізовано емпіричний матеріал і виокремлено конфігурації концепту PARTNERWANL/ ВИБІР ПАРТНЕРА з численними концептами. 22 концепти мають позитивний оцінний компонент. Вони відображають домінантні цінності, установлені в сучасному західноєвропейському німецькомовному соціумі. Приклади засвідчують, що лише два концепти мають негативний оцінний компонент. Ці конфігурації підкреслюють прагнення людей не зіштовхуватися з такими явищами – ENTTÄUSCHUNG (розчарування), RISIKO (ризик). Ще два концепти можуть знаходити як позитивне, так і негативне ставлення – LEIDENSCHAFT (пристрасть), SEX (секс) – залежно від кожної конкретної ситуації.

Література

1. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
2. Лащук О. М. Об'єктивація і дискурсивна актуалізація бінарних концептів Nähe та Distanz : дис.... канд. філол. наук : 10.02.04. Луцьк, Запоріжжя, 2021. 251 с.
3. Schwarz-Friesel M. *Einführung in die Kognitive Linguistik. Dritte, aktualisierte und erweiterte Auflage*. Tübingen : Francke. 2008.
4. Полужин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2015. № 4. С. 214–224.
5. Мартинюк А. П. Перспективи дискурсивного напрямку дослідження концептів. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2009, № 837. С. 14–18.
6. Єсипенко Н. Г. Об'єктивація художніх концептів у пригодницькому романі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. Чернівці, 2009. Вип. 430. С. 162–173.
7. Пасик Л. А. Об'єктивація та дискурсивна профілізація концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА (на матеріалі німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.00.04. Запоріжжя, 2016. 240 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2016/Pasyk_dis.pdf
8. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 285–289.

9. Яковлев М. Дискурсивні конфігурації концептів у структурі терміносистем і концептополів політичної науки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 22, с. 216–221.

55. 10. Schwarz-Friesel, Monika. Sprache und Emotion. Tübingen, 2007. 125 S.

11. SüddeutscheZeitung. URL: <http://anzeigen-suchen.sueddeutsche.de/gelanz/servlet/AnzeigenWMServlet?marktId=152&pub=sde&loadFile=formSde>

12. Quoka.de. URL: <http://www.quoka.de/bekanntschaften/partnerschaften-kontakte/kleinanzeigen.html>

13. Neu.de. URL: <http://www.neu.de/>

14. Hagn Ch. Auf Männerfang. 33 verrückte, halsbrecherische und ambitionierte Versuche, den Mann fürs Leben zu finden : ein Selbstversuch. Berlin : Schwarzkopf&Schwarzkopf Verlag GmbH, 2011. 296 S.

15. Агапій А., Лех О., Ковальчук В. Концептуальне поле „GLÜCK“ у німецькомовному дискурсі. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Германська філологія*. 2021. № 833. С. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.31861/gph2021.833.3-12>

16. Коцюба З. Г. Концептуалізація щастя в побутовій свідомості слов'ян, германців і романців (на матеріалі паремій). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 264–268.

17. Коваль І. І. Вербалізація концепту SCHÖNHEIT фразеологічними одиницями німецької мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. Т. 2. С. 77–80.

18. Assoziations-Blaster. URL: <http://www.assoziations-blaster.de/blast/sch%F6n.229.html>

19. Mittelbayerische. URL: <http://www.mittelbayerische.de>

20. FlirtCafe – das Single Portal für Flirten, Dating und Kontaktanzeigen für Singles. URL: <http://www.flirtcafe.de>

21. Bornschein U. Bei Anruf nackt. Meine Partnersuche im Internet. München : Wilhelm Heyne Verlag, 2008. 3. Auflage. 303 S.

22. Євечук О. Г. Лексикографічна та лексико-семантична об'єктивація лексеми FAMILIE. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. № 973. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Вип. 68. X., 2011. С. 120–124.

23. Yevenchuk O. Фреймове моделювання концепту FAMILIE: предметно-центричний фрейм. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. № 1 (24). 2018. С. 68–70. <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/929>

24. Приходько Г. І. Особливості стратегій мовленнєвої комунікації чоловіків і жінок. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки».* Мовознавство. № 2. Дрогобич, 2014. С. 109–111.
25. Fontane Th. Effi Briest: роман. München, Wien. : Carl Hanser Verlag, 1974. 296 S.
26. Fontane Th. Frau Jenny Treibel: роман. Berlin, Wien. : Ullstein GmbH Verlag, 1975. 175 S.
27. AugsburgAllgemeine. URL: <http://www.augsburger-allgemeine.de/>
28. Дягілева Ж. А. Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецькій мові : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04. «Германські мови». Київ, 2011. 20 с.
29. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. URL: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Information about the author:

Pasyk Liudmyla Adamivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of German Philology

Lesya Ukrainka Volyn National University

13, Voli ave., Lutsk, 43025, Ukraine

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ЕКОНОМІКИ

Слаба О. В.

ВСТУП

Інтернаціоналізація суспільного життя є важливим фактором, який впливає на розвиток мови та потребу у вивченні інтернаціональної лексики. Зростаюча роль інтернаціональних слів у різних галузях мовної діяльності, таких як наука, бізнес, технології, спорт, культура, підкреслює необхідність розуміння та використання цієї лексики. У зв'язку з цим, питання інтернаціоналізмів у лінгвістиці є актуальним і потребує подальшого вивчення та дослідження.

Важливе значення інтернаціоналізмів у розвитку сучасних мов зумовлено тим, що вони є загально визнаними формами лексико-семантичного вираження найважливіших понять сучасної культури.

Словниковий склад мови немає певних кордонів, оскільки він безперервно змінюється, поповнюючись новими елементами, крім цього, він досить неоднорідний, оскільки обслуговує різні потреби різних верств і груп суспільства. Вивчення словникового складу мови під різними кутами зору дозволяє виявити складні та різноманітні зв'язки, в яких знаходяться слова будь-якої мови, становлячи цілісну, їй одному властиву лексико-семантичну систему. Серед цієї величезної кількості лексичних одиниць виділяється невелике коло слів – основний словниковий фонд, що поєднує усі кореневі слова, ядро мови, це база, основа мови.

Словниковий склад реагує на всі зміни, що відбуваються у різних сферах людського життя, фіксує їх у словах та оновлюється набагато швидше, ніж інші структурні яруси мови.

Контакт одного народу з іншим є водночас контактом двох мов і призводить до запозичення слів однієї мови іншою. Запозичення є продуктивним способом збагачення лінгвістичного запасу мови-реципієнта поряд із внутрішніми можливостями: афіксацією, словоскладанням, зміною значень існуючих слів.

Усередині величезної кількості запозичених слів у будь-якій мові можна назвати групу слів, інтернаціоналізмів. Інтернаціональність – це явище особливого роду серед різноманітних форм міжмовної спільності, які є у мовах світу. Такі знаки суттєво зближують мови та відіграють важливу роль у процесах обміну інформацією. Крім цього, інтернаціо-

нальна лексика є найбільш наочним та загальноновизнаним проявом інтернаціональної спільності у словниках мов.

1. Поняття інтернаціоналізмів та їх місце серед запозиченої лексики

Незважаючи на відмінності в розвитку мови, схожість у словниковому складі різних мовних сімей була очевидною протягом кількох століть. Мови, словниковий склад яких абсолютно різний, демонструють певну схожість як на синтаксичному, так і на семантичному рівні. Етимологія та розвиток міжнародної лексики десятиліттями викликали жвавий інтерес у лінгвістичних дослідженнях. Мови, які належать до різних мовних сімей, вивчаються та порівнюються за допомогою словників, газетних статей і технічної термінології. У дослідженнях інтернаціоналізму звертається увага не тільки на відповідність слів у різних мовах за формою та змістом, а й на різне вживання їх.

Таким чином створюються довідники, які узагальнюють однакові або подібні словники з різних мов, а також словники, які спеціалізуються на міжмовних порівняннях формально подібних слів.

Здавна частина лексики використовувалася в мовах кількох народів, які перебували в мовному контакті; білінгвізм був поширеним явищем серед населення прикордонних територій. Однак в останні десятиліття значна увага приділяється явищам двомовності та інтернаціоналізації лексики, що дозволило переглянути традиційні уявлення про цей вид лексики.

Інтернаціоналізація – явище, властиве всім мовам світу, і кількість інтернаціоналізмів у мові постійно зростає. У лінгвістиці поширилася думка, що інтернаціональні слова – це виключно слова греко-латинського походження, що зустрічаються лише у європейських мовах.

Зазвичай джерелами інтернаціональної лексики вважалися грецька і латинська мови, що пояснюється великим впливом, наданим античної культурою в розвитку світової культури. Тому багато інтернаціональних лексичних одиниць та елементів мають грецьке або латинське походження, такі як афікси: *анти-, пре-, ультра-, екстра-, -ізм, -іст* та ін.

Інтернаціоналізм – це слова або вирази, які засновані на спільній лексичній або морфологічній основі і використовуються в різних мовах, що мають різну історію та культурні традиції. Інтернаціоналізми зазвичай пов'язані з технічними, науковими або культурними поняттями, які мають широке застосування в різних країнах світу. Такі слова допомагають уникнути мовних бар'єрів між різними націями та полегшують комунікацію у міжнародних контактах. Класифікація

інтернаціоналізмів може базуватися на ознаках, таких як значення, звучання, написання та умотивованість.

Поняття інтернаціональності походить від англійського слова *international*, яке з'явилося у писемних джерелах у 1780 році і поширилося в європейських мовах протягом XIX століття, а в XX столітті – по всіх континентах. Інтернаціональність лексики є відносною, оскільки ця лексика використовується різними народами з однаковим значенням. Це відрізняється від загальномовних рис, які стосуються синонімів, граматичних категорій та інших явищ загального мовознавства¹.

Значення терміна «інтернаціоналізм» не має однозначного визначення, і тому різні вчені розуміють його по-різному. Загалом, інтернаціоналізми – це слова або елементи мови, які є загальними для кількох мов світу і мають подібну форму та значення через взаємовпливи або випадкові збіги в історії мов².

Хоча багато дослідників дають різні визначення поняття інтернаціоналізмів, але ні одне з них не може повністю описати сутність цього явища. Інтернаціоналізми можуть бути загальними елементами кількох світових мов, виражати поняття міжнародного значення, зберігати близькі чи загальні значення та фонетико-морфологічну будову в багатьох мовах світу³. Проте, є багато інших характеристик, які також можуть визначати інтернаціональність слова, такі як походження, історія вживання, кількість мов, у яких воно вживається, та інші. Таким чином, сутність інтернаціоналізмів можна описати як слова, які мають міжнародне значення та вживаються в багатьох мовах світу, зберігаючи свою семантику та структуру⁴.

Пинтюк Є. С.⁵ визначає інтернаціоналізми як слова, які вживаються в трьох або більше світових мовах, мають схожу форму і значення і є результатом мовного контакту. Ці слова виражають загальні поняття

¹ Фенюк Л. Д. (2016). Інтернаціоналізми та інтерлексеми: різні підходи до визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. № 25. Т. 1. С. 152–154. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v25/part_1/42.pdf.

² Смушинська І. В. Інтернаціоналізми та «хибні друзі» як проблема перекладу. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2010. С. 203. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37835>

³ Андрієвська О. С. Інтернаціоналізми та принципи їх класифікації. *Філологія*. 2007. № 6. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Philologia/23715.doc.htm

⁴ Кияк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 27. С. 32.

⁵ Пинтюк Є. С. Етимологічні характеристики інтернаціоналізмів і термінів іноземного походження німецької фахової мови архітектури та будівництва. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 17. Т. 1. С. 163. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.32>

з різних сфер життя, таких як наука, техніка, бізнес, політика, мистецтво та комунікації, і використовуються в багатьох культурах. В цьому визначенні лінгвіст пояснює причини виникнення та функціонування інтернаціоналізмів в мові.

З цих тлумачень можна дійти висновку, що основною ознакою щодо інтернаціоналізмів вважається його функціонування кількома мовами і спільність зовнішньої форми і семантики.

У 1950–60-х роках в лінгвістиці постало питання про відмінності між інтернаціональними словами та запозиченнями. Для вирішення цього питання потрібно було спочатку визначити, що таке запозичення. Запозичення є природнім процесом розвитку мови. У сфері термінології, процес інтернаціоналізації словникового складу мови є особливо інтенсивним, оскільки наука стає все більше інтернаціоналізованою, і цей процес продовжується постійно.

Термін «запозичення» живається у сучасному мовознавстві у двох значеннях: у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні «запозичення» у зв'язку з теорією мовних контактів, взаємодією мовних систем, як із шляхів збагачення словникового складу мови⁶. У вузькому значенні термін «запозичення» використовується для позначення процесу входження та адаптації запозиченої лексики.

Н. А. Джава⁷ підкреслює, що запозичення – невід'ємна складова процесу функціонування та історичної зміни мови, одне з основних джерел поповнення словникового запасу. Запозичена лексика відбиває факти етнічних контактів, соціальні, економічні та культурні зв'язки між мовними колективами.

У сучасній науці про мову домінуючою є думка про те, що не існує таких мов, які розвивалися ізольовано від інших мов і не зазнавали іншомовного впливу з одного боку, і не впливали на інші мови – з іншого боку⁸. Тут відзначається, що будь-яка спеціальна лексика має ознаки як інтернаціоналізації, так і націоналізації.

У зв'язку з цим у сучасний період інформаційного буму спостерігається тенденція поєднання як інтернаціональних елементів у спеціальних професійних підсистемах, так і національних, що і визначає термінотворчий процес нашого сьогодення та порушує проблему

⁶ Дундій П. Н. Взаємодія англо-американізмів і німецької фахової лексики. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2010. № 3 С. 88. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9937/07-Dundiy.pdf?sequence=3>

⁷ Джава Н. А. Вплив англійських запозичень на словниковий склад німецької мови. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2012. № 4. С. 31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drgn_2012_4_8

⁸ Княк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. № 27. С. 32–34.

інтернаціоналізації спеціальних терміносистем з метою полегшення міжнародного спілкування⁹.

У системі будь-якої сучасної мови, що склалася на ґрунті всебічного використання всіх ресурсів загальнонаціональної мови, інтернаціональні терміни є її органічною складовою. За кілька століть свого функціонування вони зафіксували досягнення та діалектику людського пізнання завдяки новим поняттям, що виходять за національні кордони. Вони вже міцно утвердилися в словниковому складі мови та становлять її невід'ємну складову. Нові результати досліджень галузевих підсистем свідчать про істотне зростання інтернаціональних термінів у сучасних текстах. Отже, зростає фонд інтернаціональних словотвірних елементів, зростає кількість інтернаціоналізмів, посилюється їх вплив на мислення, мову, культуру.

Про постійні зміни словникового складу будь-якої мови свідчить її перебудова, реорганізація багатовимірних взаємозв'язків між складовими словникового складу, що зумовлені як мовними, так і позамовними факторами. Подібні зміни у словниковому складі мови відбуваються також у зв'язку із запозиченнями з різних мов¹⁰.

За підсумками вищезазначеного можна зробити висновок, що інтернаціоналізми є окремим випадком запозичення, але, попри тісний зв'язок явищ, існує низка відмінностей. Так, наприклад для інтернаціоналізмів неможливе калькування, а для запозичень загалом неможливе функціонування кількома мовами зі збереженням семантичного наповнення, звукової і графічної оболонки. Крім того, існує ще один пласт запозичення – внутрішні запозичення (найменування понять вже існуючими словами, але які належать до інших функціональних стилів), цей тип запозичень не належить до інтернаціональної лексики.

У сучасному світі наука і техніка мають великий вплив на різні сфери життя людей, включаючи матеріальні та духовні аспекти. Науковий та технічний прогрес породжує нові проблеми у всіх сферах знання, і в галузі мовознавства з'являються нові питання, що стосуються природи мови, її функцій, умов її існування та її впливу на соціальний розвиток людини. Цей прогрес надає можливість знову переосмислити мовні процеси та їх закономірності.

Останні дослідження вказують на те, що мовна система ускладнюється у різних вимірах через її еволюційні процеси. Це підтверджує

⁹ Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: монографія. Івано-Франківськ, 2015. 361 с.

¹⁰ Кійко С. В., Кійко Ю. Є. Вплив сучасних романських мов на німецьку мову. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 1. Ч. 1 С. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/33>

постулат про розвиток будь-якої мови, який говорить про те, що мова розвивається як боротьба між двома протилежними тенденціями: збереження та стабілізація існуючої мовної системи з одного боку та її адаптація, перебудова та вдосконалення з іншого. Це породжує нові питання в галузі мовознавства, пов'язані з дослідженням феномена мови, її сутності, умов існування та ролі у розвитку людини як соціальної істоти.

Дослідники констатують, що початок ХХІ ст. знаменує собою розширення та поява нових галузей номінації, зокрема термінологічної, що обумовлено також бурхливим розвитком науки, засобів масової інформації тощо. Особливим типом номінації є запозичення лексичних одиниць.

Бурхливий розвиток науки та техніки, а також засобів масової інформації призводить до збільшення обсягу термінологічної лексики і її поширення у мовах різних країн. У зв'язку з цим, виникає необхідність у досить широкому вживанні запозичень, щоб відображати нові ідеї та технології. З іншого боку, використання запозичень може створювати проблеми для тих, хто не знайомий із цією лексикою, тому необхідно враховувати цей аспект при використанні термінологічних слів у комунікації. Також важливо знати, що термінологічна лексика не тільки відображає досягнення науки та техніки, але і допомагає у підвищенні ефективності та точності комунікації в галузях, де вона використовується.

Сучасний світ характеризується значними змінами в галузі наукової та технічної діяльності, а це призводить до виникнення нових понять, які необхідно позначати новими термінами. У більшості випадків ці нові терміни запозичуються з інтернаціональної лексики, оскільки вона є найбільш узагальненою та доступною для всіх країн та наукових спільнот.

Крім того, створення нових технологій та інноваційних продуктів також призводить до створення нових слів та термінів¹¹. Наприклад, у галузі інформаційних технологій з'являються нові терміни для позначення нових програм, алгоритмів та технологій, що створюються.

Отже, можна стверджувати, що на початку ХХІ ст. інтернаціональна лексика стала основним джерелом поповнення та оновлення словникового складу будь-якої мови, оскільки це є найбільш зручним та

¹¹ Горбач О. В. Позамовні чинники появи складних неологізмів (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2011. Вип. 5 (1). С. 104–107.

доступним способом для позначення нових понять та ідей, що виникають у світі.

2. Причини виникнення інтернаціоналізмів і їх класифікація

Створення нових слів для позначення нових понять та процесів є важливим у зв'язку з науковим і технічним прогресом та змінами в системах наукових знань¹². Один із широко використовуваних способів створення нових слів – це запозичення слів з інших мов. Історія науки та техніки свідчить про те, що запозичена лексика з інших мов часто задовольняла потреби у термінологічній номенклатурі. Зараз значна увага приділяється процесу запозичення англо-американських термінів, оскільки багато нових термінів виникають в США у зв'язку з передовими технологіями. Після Другої світової війни, економічний потенціал США значно зріс. Це сприяло розвитку автомобільної промисловості, будівельного буму та збільшенню витрат на оборону. Багато американських компаній створювали дочірні підприємства в інших країнах, щоб постачати виготовлені ними товари на місцеві ринки. Розвиток комп'ютерної техніки також відіграв важливу роль у розвитку економіки та забезпеченні робочих місць у сфері послуг. Уряд США здійснив капіталовкладення у розвиток комп'ютерних технологій, що стимулювало нові військові та космічні програми.

Після Другої світової війни Сполучені Штати стали головним експортером промислової продукції в світі і займали панівне становище на світових ринках. Багато країн стали залежними від імпорту американських товарів та технологій, що зробило економіку США ще більш взаємопов'язаною зі світовими економіками.

Створення Міжнародного валютного фонду та Світового банку дійсно стали важливим кроком у забезпеченні стабільності та розвитку світової економіки після війни. Ці організації сприяли зменшенню коливань валютних курсів та розвитку інтернаціональної торгівлі, а також надали позики країнам, що потребували фінансової допомоги. Такі заходи допомогли стабілізувати світову економіку та зробити її більш стійкою до економічних криз та змін.

Ці події зумовили появу таких інтернаціонально відомих понять як *International Monetary Fund (=IMF)*, *General Agreement on Tariffs and Trade (=GATT)*. Зазначимо, що офіційні найменування мають внаслідок складних міжнародних взаємин різний ступінь стабільності.

¹² Ковбасюк Л. А. Новітні лексеми сучасної німецької мови (на матеріалі словника неологізмів Інституту німецької мови (IDS)). *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 8. Т. 1. С. 84–89.

Ключовою програмою допомоги США країнам Європи був план Маршалла у 1948 році, який передбачав надання фінансової та матеріальної допомоги європейським країнам для відновлення їхніх економік та підтримки соціального розвитку.

Програма була успішною і значно сприяла відновленню економіки країн Європи, зокрема Німеччини, Франції, Італії, а також зменшенню політичної напруги між ними. План Маршалла був важливим кроком у створенні Європейського економічного співтовариства та подальшому розвитку європейської інтеграції.

Політичні та економічні зміни мали великий вплив на мову, оскільки мова є важливим інструментом комунікації та передачі знань між людьми. У зв'язку з цим, багато людей, які працюють у економіці та бізнесі, відчують необхідність в запозиченнях з англійської та американської мов. Це стало нормою, оскільки ці мови є лідерами у світі бізнесу та технологій, а також мають великий вплив на світову культуру та медіа. Слова та фрази, що раніше не вживалися в європейських мовах, з'явилися в них, щоб описувати нові поняття, які стали важливими в економічних та політичних зв'язках між країнами.

Також важливо зазначити, що під час післявоєнного періоду було створено багато міжнародних організацій, які використовують англійську мову як офіційну мову комунікації. Це сприяло поширенню англійської мови як мови міжнародного спілкування.

Таким чином, значні цивілізаційні трансформації на зламі тисячоліть вивели на передній план процеси глобалізації та інтернаціоналізації, які стали характерними рисами розвитку сучасного суспільства. Тому теоретично і фактично є важливим вивчення процесів інтернаціоналізації та інтернаціональної лексики.

Широке використання інтернаціональної лексики міцно закріплено у фахових мовах, тому завданням дослідження фахової мови є полегшити міжнародне спілкування на технічному рівні.

З семантичної точки зору термінологічне позначення предметів та їх класифікація зрозуміла. Оскільки технічні мови неоднорідні, контекстно-залежні ситуації передбачають вибір мовних засобів у кожному технічному тексті. Порівняння звичайної та фахової мови економіки дає зрозуміти, що обидва варіанти належать до однієї мовної спільноти, оскільки в обох мовних категоріях використовується та сама система, вони все ще можуть функціонувати як підмови спільної мови. Різниця між їх усним і письмовим варіантом або між кількісним і якісним співвідношенням між відправником і одержувачем є вирішальною для диференціації фахової та загальної мови.

У кожній фаховій мові загальномовна лексика адаптована до відповідної області. Тому словотворення відіграє центральну роль у дослідженнях фахових мов. Це один з лексичних структурних особливостей, які формують функціонально-залежний спеціальний текст поряд з синтаксичним і структурним аспектами. Аналізуючи науково-популярні тексти та їх характеристики, важливо не лише об'єктивність технічного тексту, а й використання інтернаціональних технічних термінів, таких як *Konjunktur*, *Investition*, *Inflation*, словосполучення, *Marktkapitalisierung*, *Bruttoinlandsprodukt*, *Handelsbilanz*, такі аббревіатури, як *FOB* (*Free on board* – *Frei an Bord*), формули та числа для представлення точних даних. Інший критерій, пов'язаний зі словотворенням у спеціалізованих текстах – це абстрактність, яка представляє формальну сторону терміна. Беручи до уваги німецьку мову, згадуються особливості, які роблять спеціальний текст легшим для розуміння у зв'язку з міжнародними словниками.

Складні слова, призводять до високого рівня стиснення інформації, позначаючи об'єкт або факт лише кількома ключовими словами. Існують також похідні з суфіксами, наприклад: *-ung*, *-ion*, *Globalisierung*, *Investitionsentscheidung*, *Staatsverschuldung*, *Arbeitskosten* за допомогою якого реалізується нормалізація. Прийменникові словосполучення, що замінюють підрядні речення, також мають таку функцію.

У випадку з суфіксами *-ung*, *-ion*, вони допомагають утворювати абстрактні поняття від іменників і дієслів, що дозволяє використовувати менше слів, щоб передати складні ідеї. Наприклад, *Globalisierung* «глобалізація» замість «процес світової економічної інтеграції».

Прийменникові словосполучення можуть замінювати підрядні речення, що допомагає зменшити кількість слів у реченні і зробити його більш зрозумілим. Наприклад, *Investitionsentscheidung* «рішення про інвестування» замість «рішення, що стосується вкладення грошей для отримання прибутку».

Стосовно технічної мовної комунікації не слід забувати про дієслівні та іменникові сполуки в промислово-технічних текстах. У німецьких фахових комп'ютерній мовах, яка перебуває під сильним впливом англійської, найчастіше вживаються іменники у формі словосполучень і складних іменників наприклад, комп'ютерній *Software*, *Hardware*.

У сфері технічної термінології також сильно представлені такі частини мови, як дієслова та прикметники. Подібно до науково-популярних текстів, у цьому контексті використовується предметний

Майже всі мови світу охоплюють процеси інтернаціоналізації, що включають в себе багато інтернаціональних слів грецького та латинського походження. Сучасні мови, зокрема англійська, відіграють

все більш помітну роль у формуванні міжнародного словникового фонду. Англійська мова стала *Lingua franca* (мовою спілкування) ХХ століття і перетворилася з мови-реципієнта на мову-продуцента. У спеціальній термінології, питома вага іншомовної лексики, зокрема англійської, досить значна, що свідчить про тенденцію до інтернаціоналізації словникового фонду¹³. Процес інтернаціоналізації значною мірою визначається матеріальною діяльністю носіїв мови, міжнародними контактами, взаємовпливом мов тощо. Інтернаціоналізми англійського походження не тільки поповнюють словниковий фонд німецької мов, але й інших, включаючи слов'янські мови¹⁴.

Інтернаціоналізми часто перетинаються з групою термінів, які використовуються у міжнародній спільноті. Останнім часом, термінологія міжнародного походження стає все більш популярною в мові, та впливає на її розвиток. Багато нових термінів виникають у зв'язку з розвитком науки та техніки. Можна говорити про існування «міжнародного термінологічного ареалу», в якому відбуваються загальні процеси, словотвірні тенденції та спільні елементи з класичних мов. Наприклад, в міжнародній торгівлі використовуються єдині правила укладання договорів, які були розроблені міжнародною торговою палатою ще в 1936 році та відомі як “Incoterms (International Commercial Terms) 1953». Вони служать для кращого взаєморозуміння підприємців різних країн: *CAF* (*cost and freight* – *Kosten und Fracht*), *CI* (*Cost and insurance* – *Kosten und Versicherung*), *DAF* (*Delivered at frontier* – *zur Grenze geliefert*), *FOA* (*Free on aircraft* – *Frei Flugzeug geliefert*), *FOB* (*Free on bord* – *Frei an Bord*), *FPO* (*Free Post Office* – *Postamt geliefert*) тощо¹⁵.

У даному контексті, скорочення слів є важливою складовою тенденції до «мовної економії» або «закону економії мовних зусиль». Ця тенденція виражається в тому, що в спілкуванні мовці обирають мовні засоби, які найкраще відповідають їх потребам. Запозичення слів у таких випадках не ставить за мету створення нових понять, а скоріше заміну складних описових конструкцій та слів коротшими та точнішими найменуваннями. Наприклад, замість вживання описової конструкції

¹³ Слаба О. В. Переклад інтернаціоналізмів галузевої лексики з економіки сучасної німецької мови. *Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 лютого 2018 р. Київ, 2018. С. 221.

¹⁴ Кияк Т. Р. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник ринкової економіки. Київ, 2001. 310 с.

¹⁵ Слаба О. В. Переклад інтернаціоналізмів галузевої лексики з економіки сучасної німецької мови. *Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 лютого 2018 р. Київ, 2018. С. 221.

спільне підприємство можна вживати скорочене *joint venture*, або *Manager* замість *адміністратор* та ін.

Взаємний вплив мов є природним процесом. Він спричинений історичним розвитком кожної мови, а також зростаючою глобалізацією. Економіка, культура, політика, наука та технології є важливими чинниками, які відбиваються на мові. У розвитку європейських та слов'янських мов велику роль відіграли давньогрецька та латинська мови, які сприяли виникненню та розвитку європейської культури.

У європейських мовах існують елементи, які можна поділити на інтернаціональні та національні. Вони використовуються в утворенні слів та можуть поєднуватися один з одним. Це призводить до утворення «гібридів» – слів, що складаються з міжнародних та національних елементів. Також, класичні основи можуть поєднуватися з корінними, утворюючи композити гібридного типу. Цей процес відображає розвиток мов та культур, а також сприяє створенню нових слів і понять, наприклад: *radio set*, *microwave*, *telescreen*, *autoroad*.

Найбільш популярні суфікси, походження яких пов'язане з греко-латинськими мовами, стали досить поширеними в багатьох європейських мовах. Вони використовуються для утворення нових слів і вже мають статус інтернаціональних суфіксів. Деякі з найбільш поширених інтернаціональних суфіксів включають: – *tion*, – *ics*, – *ant*, – *ent*, – *ive*, – *ar*, – *al*, – *ture*, – *ism*, – *ment*: англ. *action* – нім. *Aktion* – укр. *акція*, англ. *economics* – нім. *Ökonomik* – укр. *економіка*, англ. *migrant* – нім. *Migrant* – укр. *мігрант*, англ. *student* – нім. *Student* – укр. *студент*, англ. *culture* – нім. *Kultur* – укр. *культура*, англ. *realism* – нім. *Realismus* – укр. *реалізм*, англ. *management* – нім. *Management* – укр. *менеджмент*.

Інтернаціональні префікси греко-латинського походження є менш поширеними, ніж суфікси, і обмежені у своїх можливостях у типологічному плані через їх відсутність у багатьох мовних сімействах. Деякі з найпоширеніших інтернаціональних префіксів греко-латинського походження включають: *inter-*, *poly-*, *co-*, *pre-*, *anti-*, *de-(di-)*, *meta-*, *multi-*, *bi-*, *super-*, *ultra-* (англ. *polyglot* – нім. *Polyglott* – укр. *поліглот*, англ. *cooperation* – нім. *Kooperation* – укр. *співпраця*, англ. *deactivate* – нім. *Deaktivieren* – укр. *деактивувати*, англ. *metadata* – нім. *Metadaten* – укр. *метадані*, англ. *ultra-modern* – нім. *ultramodern* – укр. *ультрамодний тощо*).

Вони використовуються також для утворення нових термінів у багатьох мовах (таблиця 1).

У багатьох мовах є спільні основи (корені) слів, які можна зустріти в інтернаціональних словах разом зі словотвірними морфемами, що характерні для конкретної мови. Якщо ці міжнародні корені виділяються

і використовуються у словотворенні, то вони часто стають основою для похідних інтернаціональних слів. Найбільш універсальні корені грецько-латинського походження, які використовуються в інтернаціональних складних термінах.

Таблиця 1

Англійська мова	Німецька мова	Українська мова
interbank	Interbankenmarkt	міжбанківський ринок
polycentric approach	Polyzentrischer Ansatz	поліцентричний підхід
co-branding strategy	Co-Branding-Strategie	стратегія кобрендингу
anti-dumping laws	Antidumping-Gesetze	антидемпінгові закони
diversification	Diversifikation	диверсифікація
metadata management	Metadatenmanagement	керування метаданими
multinational corporations	Multinationale Unternehmen	транснаціональні корпорації
anti-monopoly regulations	Antimonopolregulierungen	антимонопольне регулювання
bilateral trade agreements	Bilaterale Handelsabkommen	двосторонні торгові угоди

Сьогодні все частіше можна зустріти лексичні одиниці з англійської мови, які стають частиною міжнародної лексики. Це пов'язано з високим престижем англійської мови та її глобальним статусом у світі. Більшість інтернаціональних слів англійської мови складаються з кореневих морфем, які поширюються по світу і можуть поєднуватися з національними префіксами та суфіксами. Наприклад, слова *design*, *disk*, *drive*, *hit*, *man*, *market*, *media*, *net*, *style*, *test* та інші. Також позначення відповідних понять у галузі економіки та фінансів *bank*, *business*, *consult*, *computer*, *credit*, *finance*, *profit*, *tax*, *trade*, *venture* тощо. У німецькій та українських мовах – Bank – банк, Business – бізнес, Design – дизайн, Diskussion – дискусія, Media – медіа, Netto – нетто, Service – сервіс, Test – тест тощо.

Німецька мова збагачувалася словами з різних мов, що було наслідком політичних, економічних та торгових відносин. У світовій культурі все, що створюється та сприймається людьми, пов'язане з культурою. Тому кожна міжнаціональна взаємодія призводить до

обміну культурною інформацією, що впливає на мову. Таким чином, німецька мова збагатилася багатьма словами з інших мов.

Щоб зрозуміти значення інтернаціональних слів, важливо звертати увагу на морфеми та основи, з яких вони складаються. Це може допомогти осягнути значення інших слів, які мають такі самі компоненти. Знання морфем та основ класичного походження дозволяє зрозуміти, як слова формуються та що вони означають.

Вивчення інтернаціональної лексики не можна розглядати окремо від зовнішніх факторів, які впливають на мову. Одним з таких факторів є мовні контакти, тобто взаємодія між різними мовами. Вивчення мовних контактів дозволяє краще зрозуміти особливості будови мовної системи. Іноді мова може контактувати не з однією, а з кількома мовами в процесі свого розвитку, і ці контакти можуть бути більш або менш інтенсивними в різні періоди історії.

Запозичення слів з інших мов є природним явищем, що відображає історичні, політичні, ділові та культурні зв'язки між країнами та рівень розвитку мов. Запозичення означає перехід слів або елементів однієї мови до іншої мови як результат взаємодії між мовами. Процес запозичення може мати різні причини, такі як:

- 1) найменування нових реалій, що з'явилися у суспільстві;
- 2) тенденція до розмежування поняття;
- 3) тенденція до спрощення мови;
- 4) заміна за джерелом походження слів;
- 5) престиж іноземної мови¹⁶.

Причини, що викликають лексичне запозичення як передумову виникнення інтернаціоналізму, різні, але зводяться, як правило, до наступних лінгвістичних та екстралінгвістичних причин:

1. Лінгвістичні причини:
 - 1) семантична завантаженість слів рідної мови;
 - 2) полегшене сприйняття запозичень завдяки відомим носієві мови інтернаціональним мовним елементам;
 - 3) стислість запозичених лексичних одиниць;
 - 4) добре виражена здатність до терміноутворення у поєднанні з елементами рідної мови.
2. Екстралінгвістичні причини:
 - 1) політичні, культурні, економічні зв'язки між країнами, що сприяють контактам між мовами;
 - 2) масові міграції населення, що зумовлюють змішування мов;

¹⁶ Боднар О. М. Лінгвістичні особливості німецької фахової мови екології : дис ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 195 с.

3) поширення науки, техніки та культури, що вимагає співпраці й спілкування між націями та мовами;

4) мода на вживання іноземних слів та вплив ЗМІ на мову та інші¹⁷.

Ці причини взаємодіють між собою і можуть по-різному проявлятися у кожному конкретному випадку лексичного запозичення.

На проникнення інтернаціональної лексики впливають багато чинників. Причини запозичень можуть бути зовнішніми (позамовними) та внутрішніми (внутрішньомовними).

Зовнішні причини (екстралінгвістичні) запозичення пов'язані з розвитком науки, техніки, культури, економіки та виробничих відносин. Поява нових реалій та понять в суспільстві часто потребує створення нових слів, або використання слів з інших мов. Коли такі нові слова стають широко вживаними, вони можуть перейти в активний словниковий запас. Наприклад, з появою таких реалій, як *автомобіль, радіо, кінематограф, телевізор, лазер, комп'ютер*, у мови увійшли їх найменування, назви нових професій: *мерчандайзер, супервайзер, менеджер*¹⁸. Таким чином, запозичення відіграє важливу роль у розвитку мови, дозволяючи втілювати нові ідеї, технології та концепції у слова.

Одним з основних факторів появи інтернаціональної лексики є зростання глобалізації, яке збільшує міжнародну взаємодію та призводить до збільшення кількості міжнародних слів у мовах світу.

Внутрішні причини запозичення спостерігаються в більшості мов і полягають у тенденції до заміни описових найменувань однослівними (наприклад, *снайпер* замість *влучний стрілець, мотель* замість *готель для автотуристів*) і в зміцненні в мові запозичених слів з певною морфологічною структурою. Наприклад, деякі лексичні одиниці, що містять загальний елемент *-мен*, такі як *бізнесмен, конгресмен, спортсмен*, є досить поширеними у багатьох мовах¹⁹.

У науковій літературі пропонується кілька класифікацій інтернаціоналізмів з різними підходами^{20, 21}.

¹⁷ Капуш А. Інтеграція іншомовних запозичень у лексичну систему німецької мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 6. С. 69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_61_29

¹⁸ Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: монографія. Івано-Франківськ, 2015. 361 с.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Андрієвська О. С. Інтернаціоналізми та принципи їх класифікації. *Філологія*. 2007. № 6. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Philologia/23715.doc.htm

²¹ Тонконог І. В., Ювковецька Ю. О. Мовні відмінності та особливості перекладу інтернаціоналізмів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 112. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/19>

1. Принцип вмотивованості.

Це принцип, згідно з яким іноземні слова, що вживаються як терміни або власні назви, повинні бути повністю зрозумілі користувачам мови, в якій вони вживаються. Іншими словами, такі слова повинні бути вмотивовані або пояснені в контексті, щоб користувачі могли зрозуміти їх значення і вживання.

Цей принцип є важливим для збереження чіткості та зрозумілості мови, особливо в галузях з підвищеною термінологією, наприклад в науці, медицині, техніці, торгівлі тощо. Вмотивованість інтернаціоналізмів допомагає забезпечити їх зрозумілість та уникнення можливих непорозуміння.

Для того, щоб національна форма слова вважалася інтернаціональною, необхідно, щоб існували форми цього слова етимологічно ідентичні у кількох інших мовах і ці форми були схожими за виглядом.

У кожній мові відсоток інтернаціональних слів може бути різним, залежно від преференційних тенденцій в цій мові. Але наявність інтернаціональних слів полегшує спілкування між носіями різних мов.

2. Класифікація інтернаціоналізмів з погляду перекладача.

Як ми вже зазначали вище, поняття інтернаціоналізмів є неоднозначним серед науковців, оскільки його критерії визначення не є чіткими. Але в мовознавстві вважають, що інтернаціоналізми є важливими формами лексичної спільності між мовами, які можуть проявлятися тільки при порівнянні або зіткненні мов. Це означає, що ці слова мають подібне написання та значення в різних мовах, що може свідчити про їх походження з одного джерела або про спільне використання у багатьох мовах. Перекладачі поділяють інтернаціоналізми на дві групи:

- 1) власне інтернаціоналізми;
- 2) псевдоінтернаціоналізми.

Псевдоінтернаціоналізми – це слова, які містять міжнародні морфеми, але не є запозиченими, оскільки вони не перетнули мовні бар'єри та залишилися в межах конкретної мови-продуцента²². Ці слова можуть створювати труднощі для перекладачів, оскільки вони можуть мати різні значення та використовуватися в різних контекстах у різних мовах. Ці слова також називають «хибними друзями перекладача» і створювати проблеми для перекладачів²³.

²² Білозерська Т. В. Псевдоангліцизми у сучасній німецькій мові. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2014. Кн. 1. С. 86. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzfn_2014_1_19.pdf

²³ Тонконог І. В., Ювковецька Ю. О. Мовні відмінності та особливості перекладу інтернаціоналізмів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 113. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/19>

3. Класифікація інтернаціоналізмів за способом запозичення та джерелом запозичення.

Лінгвісти поділяють інтернаціоналізми за способом їх запозичення на інтернаціоналізми із загальною зовнішньою та внутрішньою формою та інтернаціоналізми із загальною внутрішньою формою.

Інтернаціоналізми із загальною зовнішньою та внутрішньою формою – це слова, які мають однаковий вигляд та звучання в різних мовах, а також мають схоже значення. Ці слова були запозичені з одного джерела і зберегли свою зовнішню та внутрішню форму в різних мовах. Прикладами інтернаціоналізмів із загальною зовнішньою та внутрішньою формою є слова *budget, marketing, export import* в англійській та *Budget, Marketing, Export, Import* в німецькій.

Інтернаціоналізми із загальною внутрішньою формою – це слова, які мають однакову внутрішню форму, але зовнішній вигляд та вимова можуть відрізнятися в різних мовах. Ці слова були запозичені з різних джерел, але мають спільний корінь або морфему. Прикладами інтернаціоналізмів із загальною внутрішньою формою є слова *television* в англійській та *Fernsehen* в німецькій.

Ці класифікації допомагають лінгвістам розуміти, як слова переміщуються між мовами та як їхнє значення та використання можуть відрізнятися в різних культурних та мовних контекстах.

Інтернаціоналізми можна також класифікувати за їхнім джерелом запозичення. Джерело запозичення може бути іншою мовою, або ж це може бути спільна культурна спадщина.

Один з найпоширеніших джерел запозичення – це латинська мова. Латинські інтернаціоналізми широко використовуються в англійській та німецькій мовах. Наприклад, англ. *information* та нім. *Information* мають те саме значення, і походять з лат. *informatio*.

Іншим джерелом запозичення є грецька мова. Наприклад, англ. *democracy* та нім. *Demokratie* походять з грец. *dēmokratía*, що означає «влада народу». У німецькій мові існують інтернаціоналізми, які були запозичені з інших мов, таких як французька, іспанська, італійська та інші. Наприклад, нім. *Restaurant* запозичена з англ. *restaurant* походять з фр. *restaurant*.

Німецька мова традиційно відкрита для запозичень з різних мов. Лексичні запозичення в словниковому складі німецької мови займають особливе місце. Це пояснюється тим, що протягом довгого часу ця країна підпадала у різні епохи під економічний, політичний і культурний вплив інших країн, які випереджували її у своєму розвитку.

Вплив англійської мови на німецьку збільшився в кінці XVIII століття і продовжився впродовж XIX і XX століть. Англійська мова

проникла в багато сфер німецького життя, зокрема в науку, техніку, торгівлю, фінанси, культуру та розваги.

Від початку XIX століття до наших днів німецька мова активно запозичує багато термінів з англійської мови. Такі запозичення активно вживаються в багатьох сферах суспільного життя, зокрема у громадському та політичному житті: *n Parlament, n Bill, n Interview*; бізнесу, фінансів та економіки: *m Export, f Obligation, f Banknote, Clearing, m Trust, m Manager, n Marketing*; „світському житті“: *m Snob, m Komfort, m Klub, n Jazz, n Rock, m Film, n Kino*.

У спорті та розвагах також часто використовуються слова англійського походження, наприклад *Jockey, Start, Trainer, Outsider, Derby, Finisch, Handikap, Favorit, Tip, Tennis, Match, Team, Champion, Rekord, Center, Comeback* та інші.

Запозичення з англійської мови надали німецькій мові нових можливостей для вираження нових понять та ідей, і допомогли збільшити кількість слів у словниковому запасі німецької мови.

Таким чином, англійські запозичення вже давно стали необхідною складовою словникового складу німецької мови і продовжують активно використовуватись в різних сферах життя.

Після другої світової війни Німеччина була розділена на дві держави: Федеративну Республіку Німеччини та Німецьку Демократичну Республіку, що мали різні політичні та економічні системи, а також різні підходи до мовної політики.

У Західній Німеччині офіційною мовою була німецька, але англійська мова відігравала важливу роль у науковій, технічній, економічній, політичній та культурній сферах. Багато технічних термінів, наукових понять та термінів з економіки та фінансів були запозичені з англійської мови. Популярними були англійська література та кіно: *Hobby, Job, Party, Quiz, Show, Story, Team*.

У Східній Німеччині англійська мова не мала такого впливу, як у Західній Німеччині. Англійські терміни та вислови були менш поширеними.

Поділ Німеччини та відмінності в політичній та економічній системах Це призвело до дивергенції мовного розвитку в обох частинах країни.

Після першої світової війни вплив англійської мови на німецьку посилювався, а після другої досяг небачених розмірів. У результаті поділу Німеччини і утворення двох країн з різним суспільно-політичним устроєм мовний розвиток став виявляти тенденцію до дивергенції та утворення стійких диференціальних ознак, що стало об'єктом особливої уваги вчених обох німецьких держав.

Мова завжди відображає суспільні та культурні зміни в країні. Після об'єднання Німеччини, зміни в мові були наслідком різноманітних соціальних, політичних та економічних змін, які супроводжували процес її реінтеграції. Наприклад, слово *f Maueröffnung* відображає руйнування Берлінської стіни та відновлення єдності Німеччини. Лексична одиниця *f DM-Einführung* відображає введення нової валюти, яка замінила колишню валюту Західної Німеччини. Таким чином, мова є важливим індикатором соціальних, політичних та культурних змін в країні.

Сучасна німецька економічна, суспільно-політична лексика, орієнтована за змістом на проблеми міжнародного життя, поповнюється новими інтернаціоналізмами, у тому числі англійського походження. Певну частину таких слів складають аббревіатури, які, постійно використовуючись у текстах засобів масової інформації, входять до політичного вокабуляру різних мов та стають надбанням широкої аудиторії мовців. Таким шляхом увійшли свого часу до німецької мови англійські скорочення *die NATO, die UNO, die UN, die USA*.

Процеси нормалізації та кодифікації інтернаціоналізмів також відбуваються в німецькій мові, особливо в сфері економіки та бізнесу. Інтернаціоналізми-англіцизми, такі як *Marketing, Management, Investor, Leasing, Holding* та інші, стають все більш поширеними в німецькій мові і є невід'ємною частиною сучасної бізнес-лексики. Засоби масової інформації, такі як газети, журнали та інтернет, також впливають на поширення та нормалізацію цих слів серед носіїв мови.

ВИСНОВКИ

У дослідженні проаналізовано інтернаціональну лексику, розглянуто сутність її поняття та визначено їх місце серед запозиченої лексики. Досліджуються різні класифікації інтернаціоналізмів, встановлені чинники виникнення інтернаціоналізмів та їх походження.

Основні результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

Лінгвісти багатьох країн відзначають надзвичайну активізацію в еволюції мов. Це пов'язано насамперед із науково-технічною революцією, що торкнулася майже всі країни світу, серйозними політичними та соціальними змінами, розвитком засобів масової комунікації.

Науковий та технічний прогрес, виникнення нових наукових напрямів та перегляд традиційних систем наукових знань, взаємне проникнення та перетин окремих галузей науки і техніки, створення нових наукових дисциплін, організація численних нових галузей виробництва – все це вимагає утворення нових слів для позначення нових понять, процесів та т. п. Це дає підстави стверджувати, що

інтернаціональна лексика стає основним джерелом поповнення та оновлення словникового складу будь-якої мови.

Ми дійшли висновку, що одним із найважливіших факторів історичного розвитку мови у сучасному мовознавстві визнаються мовні контакти. Важливість вивчення мовних контактів та його результатів зумовлюється тим фактом, що вона здатні пролити світло і на особливості самої будови мовної системи. При цьому трапляються випадки, коли мова контактує не з однією, а з кількома іншими мовами в процесі своєї історії. Різні періоди можуть характеризуватись різною інтенсивністю контактів з носіями тієї чи іншої мови.

Тенденції розвитку інтернаціоналізмів в сучасному світі свідчать про їх зростання та поширення в різних галузях, що пов'язано з глобалізацією та цифровізацією усіх сфер життя людини.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу інтернаціональної лексики, розгляду сутності її поняття та визначенню їх місця серед запозиченої лексики. У дослідженні розглянуто різні класифікації інтернаціоналізмів, встановлені чинники виникнення інтернаціоналізмів та їх походження. Лінгвісти відзначають активне збагачення мов завдяки науково-технічній революції, змінам у суспільстві та розвитку масової комунікації. Створення нових понять та процесів потребує введення нових слів у мову. Інтернаціональна лексика стає основним джерелом поповнення та оновлення словникового складу будь-якої мови. Мовні контакти є важливим фактором розвитку мови, коли мова взаємодіє з іншими мовами в різні періоди залежно від інтенсивності цих контактів. Сучасні тенденції розвитку інтернаціоналізмів свідчать про їх зростання та поширення в різних галузях, що пов'язано з глобалізацією та цифровізацією усіх сфер життя людини.

Література

1. Авчіннікова Г. Д., Ставчук Н. В. Запозичення англійських термінів у німецьку мову. *Studia Linguistica*. 2020. Вип. 16. С. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2020.16.9-20>
2. Андрієвська О. С. Інтернаціоналізми та принципи їх класифікації. *Філологія*. 2007. № 6. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Philologia/23715.doc.htm
3. Бандурко З. В. Тематичне розмаїття інтернаціоналізмів як одного з різновидів іншомовної лексики у складі сучасної німецької мови.

Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки. 2014. Кн. 1. С. 75–78.

4. Барнич І. І. Поняття „фахова мова“ і «термінологія» в німецькій і українській мовах. *Львівський філологічний часопис.* 2018. № 3. С. 16–19.

5. Білозерська Т. В. Псевдоангліцизми у сучасній німецькій мові. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки.* 2014. Кн. 1. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzfn_2014_1_19.pdf

6. Боднар О. М. Лінгвістичні особливості німецької фахової мови екології : дис ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 195 с.

7. Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія. Івано-Франківськ, 2015. 361 с.

8. Горбач О. В. Позамовні чинники появи складних неологізмів (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки (мовознавство).* 2011. Вип. 5 (1). С. 104–107.

9. Джава Н. А. Вплив англійських запозичень на словниковий склад німецької мови. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки.* 2012. № 4. С. 31–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drgn_2012_4_8

10. Дундій П. Н. Взаємодія англо-американізмів і німецької фахової лексики. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи.* 2010. № 3. С. 88–94. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9937/07-Dundiy.pdf?sequence=3>

11. Дундій П. Н. Запозичення та запозичування англо-американізмів у німецькомовному дискурсі (на прикладі фінансової та банківської термінології). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики.* 2013. Вип. 24. С. 122–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2013_24_17

12. Капуш А. В. Інтеграція іншомовних запозичень у лексичну систему німецької мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2016. Вип. 6. С. 68–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_61_29

13. Кияк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2006. № 27. С. 32–34.

14. Кияк Т. Р. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник ринкової економіки. Київ, 2001. 310 с.

15. Кійко С. В., Кійко Ю. Є. Вплив сучасних романських мов на німецьку мову. *Вчені записки Таврійського національного університету*

імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71). № 1. Ч. 1 С. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.1-1/33>

16. Кійко С. В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія. Чернівці : Родовід, 2014. 434 с.

17. Ковбасюк Л. А. Новітні лексеми сучасної німецької мови (на матеріалі словника неологізмів Інституту німецької мови (IDS)). *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 8. Т. 1. С. 84–89.

18. Котвицька В. А. Тематична класифікація прямих лексичних запозичень з англійської у сучасній німецькій мові. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2016. Кн. 1. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_30_15

19. Пинтюк Є. С. Етимологічні характеристики інтернаціоналізмів і термінів іншомовного походження німецької фахової мови архітектури та будівництва. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 17. Т. 1. С. 162–166. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.32>

20. Симоненко Л. О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. пр. Київ, 2007. Вип. VII. С. 21–25.

21. Слаба О. В. Переклад інтернаціоналізмів галузевої лексики з економіки сучасної німецької мови. *Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 28 лютого 2018 р. Київ, 2018. С. 221–223.

22. Смуцинська І. В. Інтернаціоналізми та «хибні друзі» як проблема перекладу. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2010. С. 201–205. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37835>

23. Тонконог І. В., Ювковецька Ю. О. Мовні відмінності та особливості перекладу інтернаціоналізмів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 110–114. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/19>

24. Фенюк Л. Д. (2016). Інтернаціоналізми та інтерлексеми: різні підходи до визначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2016. № 25. Т. 1. С. 152–154. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v25/part_1/42.pdf.

25. Чорновол Г. В. Функціональні особливості інтернаціональних термінів у системі економічної термінології. *Термінологічний вісник*. 2015. № 3 (2). С. 258–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2015_3%282%29__32

26. Junker Gerhard H. Der Anglizismen-Index: Anglizismen – Gewinn oder Zumutung? Padeborn, 2011. 304 S.

27. Kirkness A. Europäismen/Internationalismen im heutigen deutschen Wortschatz. *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz: Aktueller lexikalischer Wandel* / ed. G. Stickel. Berlin, Boston, 2001. P. 105–130. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110622669-007>

Information about author:

Slaba Oksana Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska Str., Kyiv, 03680, Ukraine

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДИСКУРСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ АКАДЕМІЧНОГО ПИСЬМА

Черчата Л. М.

ВСТУП

Оптимізація навчального процесу, його змісту, форми, структури є однією із актуальних проблем у царині вищої освіти ХХІ ст. Що більше методичних рішень запропоновано членами наукової спільноти, то більш ефективним постає результат у досягненні поставленої мети. Вирішення цього завдання потребує розроблення індивідуального підходу до навчання іноземних мов студентів на засадах індивідуалізації та диференціації, що передбачає не тільки уважне ставлення до особистості, а й орієнтацію на формування самостійного критичного мислення, на свідоме самовдосконалення, надання кожному студенту можливості вибору та побудови власної траєкторії навчання.

1. Актуальність теми та формулювання проблеми

За останні роки специфіка вивчення іноземних мов студентами закладів вищої освіти (ЗВО) вийшла далеко за межі простого розуміння та здатності вільно послуговуватися ними на рівні із носіями мови. З точки зору педагогіки та філології, більш важливою є багатоаспектна реалізація евристичної функції, яка віддзеркалюється також в усвідомленні менталітету іншого народу, культури та традицій, особливостей соціально-політичного устрою, спроможності легко знаходити спільну мову, що в комплексі передбачає розвиток дискурсивної компетентності студентів.

На сьогоднішній день з упевненістю можемо говорити про наявність значної за обсягом наукової бази, що уможливує вивчення проблеми формування дискурсивної компетентності студентів як спеціалізованого, так і нелінгвістичного закладу вищої освіти (ЗВО). Цінними, на нашу думку, є напрацювання багатьох вітчизняних науковців, а саме: Н. Духаніної, О. Ізмайлової, В. Каліш, Н. Мушировської та інших. До прикладу, Н. Мушировська детально вивчає загальні та комунікативні мовленнєві компетенції, принципи та шляхи їх формування у процесі вивчення мови; аналізує явище ситуативності у спілкуванні та конкретизує систему прийомів, котрі сприяють поліпшенню рівня володіння

іноземною мовою¹. Духаніна Н. досліджує проблематику, пов'язану із змістом академічного письма, принципами та засобами реалізації когнітивно-дискурсивного підходу². Аналогічна смислова лінія транслюється і в результатах досліджень Ізмайлової О.³ та Каліш В.⁴.

Тож за мету пропонованої наукової розвідки вбачаємо ідентифікацію засобів академічного письма та напрямків їх залучення задля формування дискурсивної компетентності студентів ЗВО. Методологію роботи визначає специфіка предмету дослідження та поставлених задач. Із переліку загальних методів дослідження було взято за основу метод індукції та дедукції, аналізу і синтезу, узагальнення та описовий. Із числа власне лінгвістичних, застосовувались методи аналізу дефініцій (етимологічний аналіз), компонентного аналізу лексичних значень і метод вибірки.

2. Аналіз стану дослідження проблеми та визначення способів її вирішення

Науково-педагогічна практика останніх років свідчить про посилення ролі і значення розвитку комунікативної компетентності під час вивчення іноземної мови. Іншими словами, не достатньо лише знати мову і розуміти зміст висловленого опонентом, але важливо навчитися правильно та влучно застосовувати свої знання у різних комунікативних ситуаціях. Таким чином, виникає потреба у розвитку «дискурсивної компетентності», під якою прийнято розуміти індивідуальну здатність підбору лінгвістичних засобів з огляду на тип висловлювання, а також навички побудови цілісних, взаємопов'язаних (за принципами логіки) висловлювань, виходячи із різних функціональних стилів в межах усного та письмового мовлення⁵. В Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти дискурсивні вміння репрезентують як уміння

¹ Мушировська Н. В. Ситуативність як засіб формування соціолінгвістичного та соціокультурного складника комунікативної компетенції фахівця. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип 57. 2015. С. 199–206.

² Духаніна Н. М. Академічне письмо: проблеми, процеси, підходи. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2018. С. 328–336.

³ Ізмайлова О. А. Теоретичні основи методики навчання іншомовного спілкування, спрямованої на формування дискурсивної компетенції студентів мовних спеціальностей. *Науковий вісник Південно-українського нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. № 5–6. С. 107–111.

⁴ Каліш В. А. Когнітивно-дискурсивний підхід у лінгвометодіці вищої школи. *Психолого-педагогічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. № 4. 2018. С. 20–25.

⁵ Прокоп І. А., Бобак М. І., Бобак Г. Р. Педагогічні умови формування дискурсивної компетенції майбутніх медичних працівників. *Освітній процес: погляд із середини* : VI Міжнародна науково-практична конференція. URL: http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/6_prokop.htm (дата звернення: 15.03.2023)

контролювати логічне складання речень з точки зору: теми/реми; відомого/невідомого; природної зв'язності; причини, наслідку; здатності будувати і керувати мовленням у плані тематичної організації, логічної організації, стилю та реєстру⁶.

Своєю чергою, окремі вчені притримуються більш вузького трактування, обмежуючись розумінням дискурсивної компетентності як частини комунікативних вмінь, які пов'язані із реалізацією мовленнєвих функцій та зводяться до вибору і спроможності використання адекватних мовних і мовленнєвих зразків⁷. Ми є прибічниками широкого підходу до розуміння вказаного концепту, тому обстоюємо думку щодо доцільності його ототожнення із навичками володіння соціокультурним реєстром, який можна схарактеризувати як сукупність типових або мовленнєвих специфічних формул, комунікативних моделей або структур, апробованих спеціально і таких, що концентрують у собі мовленнєвий досвід учасників комунікації^{8, 9, 10}. Власне, в наведеному вище визначенні автори пропонують не лише зосередити увагу на отриманих знаннях, але й інтенсифікують роль бекграунду як важливої суб'єктивної складової, що виконує допоміжну роль в комунікативних ситуаціях.

Дискурсивна компетентність, на рівні із стратегічною, соціолінгвістичною, соціокультурною, мовленнєвою є частиною інтегративного утворення – комунікативної компетентності, так званим результатом сформованості, синтезом знань і особистісних якостей. При цьому, друга складова уособлює в собі низку екстралінгвістичних факторів: культуру мовця, дотримання норм етикету спілкування, членороздільність та упорядкованість, вибір належної інтенції, міміка, жестикуляція, правильні і логічні наголоси, оптимальний темп розмови, володіння та оперування голосом тощо¹¹. Всі ці та інші ситуативні аспекти неабияк

⁶ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / науков. ред. укр. вид., доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. с. 120.

⁷ Волкова Л. В. Особливості реалізації комунікативного підходу в процесі вивчення іноземної мови. *Педагогічні науки: реалії та перспективи. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 72. Т. 1. 2019. с. 98.

⁸ Дмитренко О. В. Формування комунікативних компетенцій при використанні педагогічних технологій на заняттях із іноземної мови. *Молодий вчений*. 2019. № 5.1. С. 92.

⁹ Осова О. О. Інноваційні технології формування дискурсивної компетенції майбутніх учителів-філологів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 14. Т. 2. С. 93.

¹⁰ Костенко В. Г. Дискурсивна основа навчання іноземних мов та її роль у формуванні комунікативної компетенції. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. *Міжпредметні зв'язки. Досвід. Пошуки*. 2008. № 14. С. 121.

¹¹ Боднар С. В. Проблема формування іншомовної дискурсивної компетентності майбутніх економістів. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2016. № 1 (11). С. 159–160.

важливі для подальшого формування стратегій іншомовного спілкування – цілісного комплексу мовної та немовної поведінки в межах визначеного комунікативного акту, в сукупності спрямованих на реалізацію попередньо встановлених намірів та досягнення мети. Саме тому, в ході навчання англійської мови викладач має сформулювати у студентів навичку рефлексорної оцінки стратегії комуніканта, що включає:

- оцінку та аналіз іншомовної комунікативної ситуації (співрозмовник, місце, час, обстановка, ціль контакту і т. і.);
- визначення меж та напрямків впливу на співрозмовника, що кореспондуються із інтересами обох сторін;
- самостійне визначення програми побудови мовної та немовної поведінки, орієнтованої на досягнення комунікативної мети, враховуючи статус реципієнта та супутніх ситуаційних обставин;
- формування серії мовних і немовних дій та намірів, що сприятимуть створенню сприятливої атмосфери між сторонами (зміна загальної лінії поведінки або її збереження; відмова від першочергової мети спілкування або її корегування на засадах консенсусу)¹².

Враховуючи той факт, що дискурсивні навички та вміння – це більшою мірою результат практичної діяльності, то в ході роботи викладача із студентами має сенс орієнтуватися також на підбір тем, що безпосередньо підпорядковуються профільним дисциплінам студентів. Саме тому, відбір матеріалу для заняття із студентами має включати низку критеріїв: пізнавальна цінність та інформативність; актуальність (якщо мова не йде про питання історичного характеру, то слід підбирати щонайбільш нові джерела та ресурси); наявність типових лінгвістичних маркерів; відповідність тематиці професійного спілкування; соціально-культурна спрямованість матеріалу та його автентичність. Застосування такого підходу важливе на кожному із етапів: лінгво-педагогічному (студенти пізнають специфіку англomовного галузевого дискурсу, відбувається розвиток лінгвістичних умінь, подолання бар'єру відносно комунікативної взаємодії, збільшення лексичного запасу), тренувально-комунікативному (формування рецептивно-репродуктивних комунікативних умінь) і професійно-дискурсивному (вдосконалення набутих студентом професійно-дискурсивних умінь у визначеній галузі)¹³.

¹² Ізмайлова О. А. Теоретичні основи методики навчання іншомовного спілкування, спрямованої на формування дискурсивної компетенції студентів мовних спеціальностей. *Науковий вісник Південно-українського нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. № 5–6. С. 111.

¹³ Боднар С. В. Проблема формування іншомовної дискурсивної компетентності майбутніх економістів. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2016. № 1 (11). С. 161.

На думку багатьох вітчизняних педагогів необхідно зважати на результативність комунікативних практик під час роботи зі студентами ЗВО. Прикметно, що почасти акцент роблять на ігрових та інтерактивних формах взаємодії. Так, О. Осова наголошує, що з-поміж відомих ефективних технік взаємодії, зорієнтованих на розвиток дискурсивної компетентності, виправданими визнано колективні завдання по типу «Дерево рішень», «Килим ідей», “SVOT”, «Телефон довіри», «Святковий торт», «Дебати». Результативними також вважають засоби театральної педагогіки із координуючою роллю педагога, спроможного відмітити реальні помилки у спілкуванні та одразу їх виправити¹⁴.

Цілком резонно відзначають ефект від застосування техніки task-based learning – альтернативний спосіб подачі матеріалу, коли студенти вивчають іноземну мову на основі різних комунікативних ситуацій, наперед їм невідомих. Викладач при цьому застосовує як імпліцитні, так і експліцитні прийоми фокусування на мовній формі; за основу беруться завдання по типу ordering and sorting, sharing personal experiences, listening, comparing, creative tasks, problem solving¹⁵. Очевидно, що така методика буде особливо доречною в роботі саме зі студентами, а не школярами, адже для груп із рівнем володіння pre-intermediate досягти ефективного результату доволі складно, учні мають не такий широкий спектр словникового запасу, відтак ним буде складно оперувати у конкретних ситуаціях (кейсах), чого не можна сказати про студентів. На перевагах інших комунікативних технологій, адаптованих для студентів профільних і непрофільних ЗВО (flipped classroom, dogme style, content and language Integrated Learning, inquiry based learning) зосереджують свою увагу Слухенська Р., Буртник Б., Куковська В., Куковська І., Марценяк І.¹⁶.

Безперечно, сама ідея розвитку дискурсивної компетентності засобами освітньо-комунікативних технік не тільки видається, а і є в дійсності виправданим педагогічним методом. Разом із тим, важливо зауважити, що із зміною парадигми англійської підготовки, зростанням вимог потенційних роботодавців до працівників, загальна сукупність навичок у напрямку вільного іншомовного професійного

¹⁴ Осова О. О. Інноваційні технології формування дискурсивної компетенції майбутніх учителів-філологів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 14. Т. 2. С. 94.

¹⁵ Воробель М. М. Ефективність технології task-based learning в розвитку мовленнєвих навичок студентів при вивченні англійської мови. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 1. С. 334.

¹⁶ Слухенська Р. В., Буртник Б. Я., Куковська В. І., Куковська І. Л., Марценяк І. В. Сучасні комунікативні методики вивчення іноземної мови у ВНЗ. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 80. Т. 2. С. 166–167.

спілкування та їх формування в межах освітнього процесу передбачають зміну підходу до викладацької діяльності.

Позитивний ефект у напрямку поліпшення дискурсивної компетентності траншують належним чином розвинуті вміння академічного письма (scientific writing) – амбівалентне поняття, що з одного боку відображає один із етапів аналітико-синтетичного оброблення інформації, а з іншого – є узагальнюючою назвою низки письмових робіт, виконаних студентами (есе, дослідницька робота, курсова, магістерська, дипломна, реферат, аналітична довідка тощо), де власне передається особистісне ставлення до проблеми¹⁷. У профільних ЗВО академічне письмо, як правило, викладається окремим курсом із наступною орієнтовною структурою¹⁸:

1. Система базових понять (наука, закономірність, академічне письмо; людина, індивід, особистість; освіта, творчість, інновації; тези, стаття, параграф). Вступні заняття орієнтовані на окреслення понять та диференціацію різних категорій академічної роботи, дослідження ролі, місця та значення основних видів дослідницької роботи. Зокрема, студентам в рамках занять із англійської мови пропонується ознайомитися із встановленими вимогами та підготувати короткі формати тез, доповідей, статей, аналітичних довідок на певну тематику. До прикладу, для студентів профільних ЗВО пропонуються такі орієнтовні тематики (*Experimental and Observational Studies, Bright lights, big city; Recipes for team building; National Identity Elements*); для майбутніх економістів спектр творчих ідей може бути дещо розширений до меж досліджень в такому напрямку (*The consumer in our economy; Dynamic provision of public goods under uncertainty; International markets for commodities and currencies; Major Problems of Macroeconomics; Management styles*); для юристів (*Legal and Political Systems of the World; Major Ethical Perspectives; The Problem of Jurisdiction; The Nature of a Criminal Act; Administrative Burdens on Business Operations; Juvenile Crime and Juvenile Justice System*).

2. Закономірності розвитку освітніх систем. Цей блок містить відомості про освітні інновації на макро-, мезо- та мікрорівнях, приміром, що стосується розвитку дистанційного навчання, освітньої політики, студентської міграції, академічної доброчесності тощо.

3. Академічне письмо в сучасному університеті (вибір теми наукового дослідження, структура наукового тексту). В процесі

¹⁷ Колоїз Ж. В. Основи академічного письма: практикум. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2019. 178 с.

¹⁸ Вихрущ А. В. Академічне письмо: структура і завдання. Розвиток академічної культури в медичній освіті. *Медична освіта* № 1. 2021. С. 115.

вивчення власне курсу з академічного письма особливу роль відіграє вироблення «авторського стилю» та формування «авторської ідентичності» у тому дискурсивному співтоваристві, частиною якого має намір стати майбутній фахівець. Актуалізація цієї дисципліни посилюється за умов стрімкого розвитку інформаційних процесів, міжнародних обмінів, академічних контактів. Принципи побудови академічного тексту лежать поза національною мовою, що дозволяє легко екстраполювати компетенції академічно грамотної побудови тексту у будь-яку мову та акумулює три базові аспекти: фокус, організацію та механіку. Фокус є прямим дотриманням аргументації від тези до головного висновку, при якому не допускається включення в текст сторонньої інформації чи відхилення від лінії міркування. Сюди входить постановка дослідницького питання, яке потім формулюється як робоча теза і приводить автора до головного висновку. Організація тексту охоплює як систематизацію цілого тексту, так і його елементів на основі прийнятої структури, з якою читач попередньо ознайомлюється.

Основним елементом організації є абзац, з побудови якого найчастіше починається написання академічної роботи. На початку окреслюється головна ідея, що містить тему абзацу та контрольна думка, яка в подальшому звужує тему до розмірів абзацу. Організація передбачає побудову вступу та висновків, рамкових елементів тексту. Вступ вибудовується на основі логічного порядку від «інтриги» (актуальність теми), яка приваблює увагу читача, до проблематики, формулювання якої та окреслення основних аспектів щодо очевидної потреби подальших наукових пошуків, і спонукає автора до проведення дослідницької роботи.

Під механікою розуміється синтаксис та граматику тексту. Структура речення у тексті тісно пов'язана з логікою міркування. Тут має значення фактично все: місце розташування другорядної та головної інформації, раніше відомої та нової, дотримання єдиної змістовної лінії. Цікаво, що зараз університети відіграють ключову роль у розвитку принципів глобальної наукової комунікації, формуванню яких відводиться чільне місце у їхній освітній діяльності.

4. Цитування, посилання, бібліографія не без підстав вважають важливим блоком. Під час оформлення результатів дослідження – це й коректне використання посилань, а також їх актуальність та доцільність. Як правило, сучасні наукові журнали вимагають від своєї цільової аудиторії використання для цього авторитетних видань (індексованих журналів, монографій, дисертаційних досліджень, офіційної статистики) не більш як п'ятирічної давності. Для коректного оформлення бібліографії студенти мають бути обізнані з переліком загальноновизнаних

науковою спільнотою стилів, якими можна послуговуватися на вибір: MLA (Modern Language Association) style, APA (American Psychological Association) style, Chicago/Turabian style, Harvard style, ACS (American Chemical Society) style, AIP (American Institute of Physics) style, IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) style, Vancouver style.

5. Плагіат і антиплагіат. Дотримання вимог академічної доброчесності – один із наріжних каменів сучасної освіти у ЗВО. У порівнянні із європейськими навчальними закладами, в Україні культура дотримання вимог щодо унікальності робіт перебуває на низькому рівні. Означене питання багато в чому залишається відкритим через відсутність якісних систем антиплагіату. Представлені в мережі Інтернет (StrikePlagiarism.com, «Адвего», eTXT, Turnitin) та ті платформи, якими користуються у ЗВО (Unicheck, Copyscape, PlagTracker) не вирішують головної задачі – вони не здатні виявити роботи, створені на основі глибинного рерайту. Переважна їх кількість також не розпізнає текст, котрий було перекладено з іншої мови. Запозичена, проте викладена завдяки іншому набору лексичних одиниць (конструкцій) ідея, думка, вже сама за своєю сутністю є плагіатом, порушенням авторського права, а через те не може бути допущена до публікації у виданні.

6. Презентація та оприлюднення результатів дослідження. Матеріали й висновки, які становлять практичну значущість і цінність, знаходять своє відображення у наукометричних системах / базах даних. Вони являють собою аналітичну, порівняльно-ранжувальну («індексувально-рейтингову»), бібліографічну і реферативну базу даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій та інших результатів наукової і науково-дослідницької діяльності. Водночас, вони є частиною пошукової системи, що здатна самостійно підбивати статистику, котра характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих учених і дослідницьких організацій¹⁹. До найбільш авторитетних наукометричних баз наразі відносять Web of Science (WOS), Scopus, Google Scholar.

Окрім вищевказаних частин курсу, важливими є блоки роботи, присвячені редагуванню академічного тексту, інформаційній та психологічній культурі дослідника, реферуванню та анотуванню, оприлюдненню результатів, збереженню та захисту роботи, характеристиці найбільш поширених помилок в академічному письмі (використання ненаукового стилю викладення інформації, низький рівень унікальності роботи, порушення логіки викладу, недотримання норм

¹⁹ Міжнародні наукометричні бази: офіційний сайт Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/mizhnarodni-naukometrichni-bazi> (дата звернення: 05.03.2023).

застосування лексики і граматики, порушення вимог відносно структури тощо)²⁰. Особливо результативним є викладання курсу академічного письма до початку або паралельно з написанням кваліфікаційної роботи. Не останню роль в системі опанування навичок академічного письма займає самоосвіта. Підвищений інтерес студентів до цього питання умотивовує їх проходити масові онлайн-курси. До прикладу, платформа Coursera пропонує своїм користувачам скористатися нагодою та отримати більше додаткової інформації у блоці «Англійська мова для науково-публікаційних цілей»; в записі доступні відеолекції з «Основ академічного письма» англійською мовою в рамках спільного проєкту «Платформа AgriSciences для посилення науки у вищих навчальних закладах України» Сумського національного аграрного університету із Чеським УПН. Питанням забезпечення академічної доброчесності присвячені курси на вітчизняній освітній платформі Prometheus.

Відточення майстерності академічного письма – результат систематичного тренування студентів із написання різного формату текстів. Заняття із англійської мови найкраще підходять для продукування творчих ідей. В основі тренувальних вправ – робота з текстом, відбір яких має проводитися із урахуванням соціокультурної, змістовної складової. З-поміж іншого, текст має бути адаптованим до подальших когнітивно-дискурсивних завдань, які дадуть змогу опанувати нові лінгвістичні явища. Якщо викладач самостійно формує вправи, він має дотримуватися принципів науковості, систематичності та професійної достатності й орієнтуватися на з'ясування видів комунікативної інтенції, способів її трансляції. Задачі, спрямовані на формування в студентів професійно значущих умінь і навичок, охоплюють завдання на:

- 1) систематизацію, класифікацію й інтерпретацію структурних, семантичних і функціональних властивостей мовних одиниць;
- 2) з'ясування семантичної структури досліджуваних мовних одиниць і співвіднесення її зі складниками концепту як ментального утворення, вербалізованого мовними засобами;
- 3) розкриття семантичних зв'язків між одиницями різних рівнів у контексті і співвіднесення їх із позалінгвальними чинниками;
- 4) побудову концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, зафіксованого мовним знаком;
- 5) виявлення спільного та відмінного у використанні мовних засобів залежно від типу тексту / дискурсу;
- 6) дослідження специфіки функціональних характеристик мовних одиниць у певних різновидах тексту (дискурсах);

²⁰ Духаніна Н. М. Академічне письмо: проблеми, процеси, підходи. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2018. С. 333.

- 7) встановлення типів зв'язку між компонентами тексту та засобів їх вираження;
- 8) виділення лінгвальних та екстралінгвальних параметрів дискурсу;
- 9) розгляд взаємозв'язку мовних засобів з екстралінгвальними компонентами текстової комунікації²¹.

ВИСНОВКИ

В умовах глобалізації проблема академічного письма у системі вищої освіти в цілому й проблема розвитку дискурсивної компетентності студентів осіб, набуває все більшої актуальності. Збільшення числа досліджень у цій галузі засвідчує інтерес освітніх кіл до нарощування кількості публікованих статей вітчизняними дослідників у міжнародних рецензованих виданнях, поліпшення якості цих публікацій, залучення студентства до наукової роботи і оприлюднення результатів своїх досліджень іноземними мовами, що розширює потенційний спектр осіб, яким вони будуть доступні. Аналіз різних аспектів академічного письма, організації курсу та тренувальної роботи дає змогу зробити висновок про дієвість даного механізму та позитивний вплив на інтенцію комунікативних навичок. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у окресленні питання застосування міжнародних наукометричних баз даних в процесі фахової підготовки майбутніх викладачів англійської мови.

АНОТАЦІЯ

Подано аналіз поняття комунікативної навички. Розкрито її структуру, схарактеризовано місце, роль та значення дискурсивної компетентності. Ідентифікацію засобів академічного письма та напрямків їх залучення для формування дискурсивної компетентності студентів ЗВО автор вбачав за мету дослідження. Методологія роботи визначалася специфікою предмету дослідження й поставлених завдань. Із переліку загальних методів дослідження було взято за основу метод індукції та дедукції, аналізу і синтезу, узагальнення, описовий. Із числа власне лінгвістичних, зокрема в емпіричній частині роботи, застосовувались методи аналізу дефініцій (етимологічний аналіз), компонентного аналізу лексичних значень, метод вибірки. Наведено підходи до розуміння основного концепту, а також аспекти, що важливі для подальшого формування стратегій іншомовного спілкування. Відображено особливе значення навички рефлексорної оцінки різного роду чинників комуніканта. Окрему увагу приділено ефективним (з точки зору педагогічної теорії та практики) технікам взаємодії, орієнтованим на розвиток дискурсивної компетентності.

²¹ Каліш В. А. Когнітивно-дискурсивний підхід у лінгвометодиці вищої школи. Психолого-педагогічні науки. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. № 4. 2018. С. 23.

Прикметно, що належним чином розвинуті навички академічного письма засвідчують формування й ефективне поліпшення дискурсивної компетентності студентів закладів вищої освіти. Детально проаналізовано складові профільного курсу з огляду на систему базових понять, закономірностей розвитку освітніх систем, академічного письма у сучасному університеті (вибір теми наукового дослідження, структура наукового тексту), цитування, посилання, бібліографії, плагіату та антиплагіату, презентації й оприлюднення результатів дослідження. Схарактеризовано низку завдань, реалізація яких буде зорієнтована на формування у студентів професійно значущих умінь і навичок, у першу чергу тих, що стосуються дискурсивної компетентності.

Література

1. Боднар С. В. Проблема формування іншомовної дискурсивної компетентності майбутніх економістів. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2016. № 1 (11). С. 158–164.
2. Воробель М. М. Ефективність технології task-based learning в розвитку мовленнєвих навичок студентів при вивченні англійської мови. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 1. С. 349–356.
3. Вихрущ А. В. Академічне письмо: структура і завдання. Розвиток академічної культури в медичній освіті. *Медична освіта*. 2021. № 1. С. 112–116.
4. Волкова Л. В. Особливості реалізації комунікативного підходу в процесі вивчення іноземної мови. *Педагогічні науки: реалії та перспективи. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 72. Т. 1. С. 95–99.
5. Дмитренко О. В. Формування комунікативних компетенцій при використанні педагогічних технологій на заняттях із іноземної мови. *Молодий вчений*. 2019. № 5.1. С. 90–93.
6. Духаніна Н. М. Академічне письмо: проблеми, процеси, підходи. *Міжнародні Чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2018. С. 328–336.
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / науков. ред. укр. вид., доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
8. Ізмайлова О. А. Теоретичні основи методики навчання іншомовного спілкування, спрямованої на формування дискурсивної компетенції студентів мовних спеціальностей. *Науковий вісник Південно-українського нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. № 5–6. С. 107–111.

9. Каліш В. А. Когнітивно-дискурсивний підхід у лінгвометодиці вищої школи. *Психолого-педагогічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. № 4. 2018. с. 20–25.

10. Колоїз Ж. В. Основи академічного письма : практикум. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2019. 178 с.

11. Костенко В. Г. Дискурсивна основа навчання іноземних мов та її роль у формуванні комунікативної компетенції. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. *Міжпредметні зв'язки. Досвід. Пошуки*. 2008. № 14. С. 117–123.

12. Міжнародні наукометричні бази: офіційний сайт Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/mizhnarodni-naukometrichni-bazi> (дата звернення: 05.03.2023).

13. Мушировська Н. В. Ситуативність як засіб формування соціолінгвістичного та соціокультурного складника комунікативної компетенції фахівця. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 57. 2015. С. 199–206.

14. Осова О. О. Інноваційні технології формування дискурсивної компетенції майбутніх учителів-філологів. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 14. Т. 2. 2019. с. 92–95.

15. Прокоп І. А., Бобак М. І., Бобак Г. Р. Педагогічні умови формування дискурсивної компетенції майбутніх медичних працівників. *Освітній процес: погляд із середини* : VI Міжнародна науково-практична конференція. URL: http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/6_prokor.htm (дата звернення: 15.03.2023)

16. Слухенська Р. В., Буртник Б. Я., Куковська В. І., Куковська І. Л., Марценяк І. В. Сучасні комунікативні методики вивчення іноземної мови у ВНЗ. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* № 80. Т. 2. 2022. С. 165–168.

Information about the author:

Cherchata Lidiia Mykhailivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of English and German Philology

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

2, Ostrohradskoho Str., Poltava, 36003, Ukraine

**ENGLISH LANGUAGE RESOURCES
FOR ONLINE PRACTICE IN WRITING**

Yurko N. A., Romanchuk O. V., Styfanyshyn I. M.

INTRODUCTION

Nowadays, English is widely thought of an essential means for communication across the world. It has advanced from centuries and gained its important place in every country on the globe. All the countries are constantly cooperating via business relations, necessitating the significance of communication. This is one of the main rationales for learning English to explore global opportunities.

People learn new languages for many different reasons, such as travel or work, and the benefits can be incredibly worthwhile. English is the language of science, aviation, computers, diplomacy, and tourism. By understanding English, you are unlocking the door to a whole world of new information and knowledge¹.

English is the world's common language. English has come of age as a global language. It is spoken by a quarter of the world's population. It belongs to the world and increasingly to non-native speakers – who today far outnumber native speakers. English drives growth and international development².

Most people learn a foreign language with the main goal of using it for speaking internationally, and rarely consider writing as it does not help to hold conversations. However, if you really want to be fluent in a foreign language you are trying to learn, you should definitely aim to speak, listen, read and write in it as well.

The great significance of distinct and appropriate written English skills should not be disregarded. Today's students and experts are frequently communicating in writing – from simple emails to numerous texts, various presentations, etc. Whatever your objectives in English language fluency may be, expressing yourself efficiently in writing is an irreplaceable expertise in modern world.

From primary to academic students, and beyond, writing is a skill that everyone can work on to improve communication skills and understanding of

¹ Why it's important to learn English. URL: <https://www.studiocambridge.co.uk/why-it-is-important-to-learn-english/>

² Importance of English Language. URL: <https://www.oxfordschoolofenglish.in/importance-of-english-language.php>

how language works³. However, surprisingly few people can write well; it is difficult to write clearly and convincingly, especially in a second language⁴. Writing is often the most difficult skill for English learners to improve; learning to write well requires great control of language, and also extreme attention to detail⁵.

The key to acquire and master a foreign language is to practice it as much and as often as possible. Practice makes perfect, meaning if you want to improve a certain skill you have to practice it. Working through practice activities and regularly reviewing the new language you learn can help you accelerate your knowledge and understanding of English⁶.

In recent times, along with the constant advance in the field of information technology, learning English online at home is appreciated by many people all over the world and tends to grow in popularity. Online learning not only helps you save money but also can be very convenient and flexible in terms of time. Nowadays there are lots of free online activities to help teenagers and adults practise their English by choosing the appropriate level and the skill to be practised at their own pace and convenience.

Notwithstanding the great attention that has long been paid to different issues of online resources for language learning^{7, 8, 9, 10}, there is still a necessity of a more detailed focus on the concern of online English practice in writing. Consequently, the purpose of the study is to examine and analyse the key features of online resources for writing practice in English.

³ Developing writing skills in learners of all ages. URL: <https://www.cambridge.org/elt/blog/2020/06/24/developing-writing-skills-learners-all-ages/>

⁴ Three simple ways to improve your Business English writing skills. URL: <https://www.britishcouncil.sg/blog/three-simple-ways-improve-your-business-english-writing-skills>

⁵ Improve English Writing. URL: <https://www.oxfordonlineenglish.com/improve-english-writing>

⁶ Skills. Learn English. URL: <https://learnenglish.britishcouncil.org/skills>

⁷ Yurko N., Vorobel M. Learning English grammar online: the main resources. *Publishing House "European Scientific Platform"*. 2021. Pp. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.36074/rodmrfssn.ed-1.11>

⁸ Styfanyshyn I., Kalymon Y. Online practice for speaking English. *Publishing House "European Scientific Platform"*. 2021. P. 124–132. DOI: <https://doi.org/10.36074/rodmrfssn.ed-1.12>

⁹ Yurko N., Romanchuk O., Protsenko U., Kalymon Y., Vorobel M. English speaking: the resources for dealing with a foreign accent. *International Science Group*. 2022. P. 209–216. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.MONO.PED.1.6.1>

¹⁰ Yurko N., Romanchuk O., Protsenko U., Kalymon Y., Vorobel M. Audio tools for English practice. *International Science Group*. 2023. P. 88–97. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2023.MONO.PED.1.2.6>

According to monitoring and comparative analysis of the internet sources^{11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24}, the main English language resources for online practice in writing appear to be categorised as follows.

1. The resources for spelling and grammar checking

Whether you are writing in a foreign language, your grammar and spelling are critical. Luckily, there are spelling and grammar resources that will check your work, improving clarity and fixing any mistakes. Spelling and grammar checkers are a great way to make sure that your writing is clear, grammatically correct and accurate. These websites would be best suited to an advanced writer who writes large amounts or writes frequently. The reason they are not recommended for a beginning learner is that it is important to develop the skill of checking and editing your own writing first. However, they are fantastic sources of information regarding English writing. You can find helpful tips and general information regarding spelling and grammar.

Grammarly. This free website and app fixes your writing. You have the option of typing directly into the platform or copying large blocks of text, such as an essay, for correction. It is like having a personal editor read your English writing. The corrections are always offered as suggestions, instead of auto-corrections, so you will have a chance to review your mistakes before changing them. The resource tools augment your skills at every step, including refining complicated sentences and turning rough ideas into polished communication with accurate spelling, punctuation, and grammar. This is one of the best tools for grammar and spelling checking. You can use it on practically any type of writing, including emails, social media posts, blogs and more. It scans your writing for 250 different types of grammar issues as well as spelling mistakes. In addition, it will suggest synonyms as you write to help

¹¹ Grammarly. URL: <https://www.grammarly.com/>

¹² Grammar Girl. URL: <https://www.quickanddirtytips.com/grammar-girl>

¹³ GrammarBook.com. URL: <https://www.grammarbook.com/>

¹⁴ The Purdue OWL. URL: <https://owl.purdue.edu/>

¹⁵ Ginger's online checker. URL: <https://www.gingersoftware.com>

¹⁶ Macmillan online dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/>

¹⁷ Merriam-Webster online dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>

¹⁸ Reverse dictionary. URL: <https://reversdictionary.org/>

¹⁹ App Store. URL: <https://apps.apple.com/us/app/>

²⁰ Writing Forward. URL: <https://www.writingforward.com/>

²¹ Write & Improve with Cambridge. URL: <https://www.cambridgeenglish.org/learning-english/free-resources/write-and-improve/>

²² Hemingway App. URL: <https://hemingwayapp.com/>

²³ Coursera. URL: <https://www.coursera.org/>

²⁴ Udemy. URL: <https://www.udemy.com/courses/search/?q=english%20writing&src>

you expand your vocabulary. The website has a very useful and frequently updated blog that covers various topics related to writing and grammar.

Grammar Girl. This comprehensive grammar resource is available as a podcast and website. Here you will find brief and accessible tips to improve your writing. This is a very popular site where almost any grammar or word use question has an answer. It makes complex grammar questions simple. You will often learn memory tricks to help you recall and apply those troublesome grammar rules. The podcast is free to access and an excellent way to boost your English writing skills. There are two ways that you can make the most of this resource as an English learner. The first is to search for a specific answer to a question that you have in mind. If you have a question about how to use a word or how to apply a grammar rule, there is a good chance it has been covered on the website. The second is to simply scroll through the website, diving deep into all the interesting and funny articles. You will learn the interesting history of some words, incredible tips and plenty of writing-related advice. The webpage is full of useful information on grammar advice and writing tips for native and non-native speakers.

GrammarBook.com. This online learning resource offers a great searchable and easy-to-navigate website that you can access anytime when there is a necessity. The online resource is a rather concise and entertaining workbook, as well as a very helpful guide to grammar, punctuation, and usage of English language. Not only will you find the explanations of English grammar rules, there are also quizzes to test your writing skills and a grammar blog for the generalized learning. In case you are struggling with some particular topic, there is a good chance it has been covered on this website. For visual learners, there are even grammar usage videos discussing everything from subjects and verbs to correct capitalization.

The Purdue OWL (Online Writing Lab). This globally renowned resource provides great assistance with English language to students, teachers, professionals, and organizations across the world. The goal is to assist clients in their development as writers – no matter their skill level. There are practice sheets and linguistic primers for students of all levels, plus a dedicated space for ESL students and instructors. English learners can find many exercises to practice grammatical rules, sentence crafting and style, as well as resources for professional or academic writing. There is a separate section for ESL exercises. The online writing lab offers global support through online reference materials and services for creating citations, cover letters, major-specific writing help, and general writing advice.

Ginger's online checker. It is more than a grammar checker, spell checker, and punctuation checker. This is an all-in-one writing tool that includes rephrase to empower you to write your best in ways that traditional online

grammar checkers cannot. Just enter your sentence and it will provide reliable and useful alternatives. It automatically detects mistakes and provides suggestions. Paraphrase your sentences and find alternative synonyms to make your writing stand out even more. Mix and match sentence suggestions to make it yours. Customize your writing by choosing a tone and style from our list of multiple alternatives that best suits you. Fine-tune your ideas with free synonyms and definitions. Double click on any word for an array of synonyms to add clarity and inspiration to your writing. Avoid plagiarism, repetition, and grammar errors by rewording your sentences to produce clear and original work.

2. The resources for vocabulary build-up

In order to make your writing better, it is also necessary to improve your vocabulary, and there are plenty of options to choose from online. While correct grammar will make your writing strong, an enriched vocabulary makes your text shine. You can think of grammar rules as the backbone of your writing and vocabulary as the flesh. English vocabulary is essential to the learners' success, not only when it comes to doing well on tests, but also if they wish to improve their overall English fluency. To really acquire new vocabulary, the language learners must constantly practice and use new words while practicing any language skills, including the efficient writing skills. The following are resources to help you expand your vocabulary so that you can flesh out concepts, ideas, stories or any imaginary worlds you want.

Macmillan online dictionary. Online dictionaries are becoming more and more popular as a vocabulary learning tool, since they may give users the meaning of a word in a split second. Aside from looking up specific words, you should also use the thesauruses and quizzes on their websites. Macmillan even has themed quizzes that you can use to show off your vocabulary, or discover gaps in your knowledge. Since its launch, the dictionary has grown substantially and now includes dedicated section for English language resources, language quizzes, as well as videos, offering a one-stop reference for English language enthusiasts around the world.

Merriam-Webster online dictionary. For more than 180 years, Merriam-Webster has been one of the leading providers of language information in the world. In case you are looking for additional useful online dictionary tools, Merriam-Webster has weekly quizzes to test your vocabulary – simply go to the word games section to find the latest ones, they are indeed very challenging. In addition, each month, its award-winning websites, apps, and social media channels offer dictionaries and other guidance to tens of millions of English-language learners.

Reverse dictionary. This is a great tool for any learner who has a definition but does not remember the specific word. If you are writing and do not know a word, but know its definition or some keywords related to it, just write what you know and the dictionary will give you a list of words that match what you are looking for. Once you have all the different word suggestions, click on any of them and you will be given its complete definition. The way the dictionary works is pretty simple, it looks through tonnes of dictionary definitions and grabs the ones that most closely match your search query. It acts a lot like a thesaurus except that it allows you to search with a definition, rather than a single word.

Terminology dictionary. This is a great browser for the English language – part dictionary, part thesaurus and part research tool. It makes easier to explore words and phrases, diving down to more and less specific terms – accessing the web and other apps for more detail and sharing. Use the dictionary offline and find simple definitions, synonyms, antonyms, collocations, etc. Being more than a dictionary, it can be extended with custom actions to search the internet and other reference apps – making it a great place to start all your searches. This is a great tool for those language learners who really aspire to improve their English vocabulary.

English Idioms Illustrated. This application is a beautiful and fun way of learning English idioms. It is greatly enjoyed by English students, teachers and enthusiasts alike. An idiom is an expression that is unique to a language, whose meaning cannot be understood by reading the words. The origins of these unusual phrases are astonishing, poetic, bizarre and sometime mysterious. The origin and meaning of each idiom is masterfully illustrated and explained here. You not only get what the idioms mean but also where they come from. The amazing illustrations will help you remember the idioms much faster. It is best for learners of English who want to improve their use of idioms in order to write more naturally.

3. The resources for creativity enhancement

While writing practice can be intimidating for many people, creative writing does not have to be. It is a form of self-expression, which allows the writer to create stories, characters, and unique settings. This type of writing allows authors to draw on their imagination when creating stories and characters and play with language and structure. Creative writing is definitely among some of the most exciting and excellent ways to practice new vocabulary units and different writing styles. However, it can rather be more fun than a kind of academic writing. The learning resources that provide the useful tips and prompts on creative writing can be a great source of inspiration

for those language learners who love a writing challenge and creative writing in general.

Writing Forward. This website provides useful materials not only for improving your writing skills, but also for developing ideas on what to write about. The creative writing blog is packed with great tips and ideas that will inspire and inform your writing projects. You will also find some posts on grammar, good writing habits and practices, plus tons of helpful writing prompts and exercises to keep your pen moving. The resource shares useful and inspiring creative writing tips to benefit the greater writing community. Here you will find blog posts on grammar rules, guidance on a specific topic and tons of writing prompts for creative writing.

Brainsparker. The application includes a deck of prompt cards to make you think and inspire your brain to write on many different topics. Tap into card decks with thousands of coaching questions, images, words and quotes, and use the power of associative thinking. Enhance your ability to solve problems with creative solutions with micro-learning courses on creative thinking, coaching skills and innovation techniques. Make every day an opportunity to create something new and interesting. Set up daily spark notification to get inspired. It is best for intermediate and advanced learners of English who need ideas for creative writing assignments.

Creative Writer. This is powerful tool with writing ideas and millions of sentence segments analysed. The application includes different texts from the multiple genres such as poetry, prose, dialogues, lyrics, romance and cooking, among others. Here you can recycle already written texts to create your own. In case you do not feel like typing, which you can also do, just choose the tapping option. You will not have to type a word: just tap on the stream of suggested words, picking words until the sentences come out, or you may combine normal typing with predictive writing. The application includes a cute robot that talks and types by itself and a beautifully designed notepad. Some features can even be used offline. The app is great for advanced users of English who want to become even better at writing.

Writing Roulette. This is a great application for people who need more writing practice as well as inspiration. Here you may take a random image and writing task instruction to inspire your writing. Just let your imagination fly with plenty of different ways for practicing your writing. You can also create your own tasks and complete them in the application notepad. Unfortunately, there is no saving option in the app, so if you do not want to lose what you write, just use the application to get the inspiration and do the exercises somewhere else. The application is rather useful for language learners who are in need of practicing their writing skills.

Brainstormer. This application is a really useful idea and story generator for people who love a challenge. It is a helpful tactile tool to randomly combine a plot, a subject and a setting or style provides a moment of inspiration for any creative mind. Combat creative block, spark new ideas and summon up quick subjects for doodling, sketching or journaling. Three wheels will spin to give you a conflict, a setting and a subject. The words in each wheel have been carefully selected to maximize creative thinking. You can create and edit your own wheels. The application is perfect for those intermediate and advanced users of English language who already have a good set of their writing skills but want to practice creative writing.

4. The resources for writing style improvement

There are many online learning services, which focus on helping you reach a certain writing goal of a particular number of words or a streak of days. Sometimes simply sitting down and doing the writing practice itself can be a rather difficult challenge. There are many special applications, websites and other resources that can help maintain your motivation. They can also keep you on track and show you important information regarding your work rate. This might be a good option in case you are a new learner or are looking to focus on a particular area of writing. You can also go deeper on a particular topic and get a general introduction to English writing.

British Council. The writing section is a great mix of English writing resources and activities. These would suit any type of learner since they are clearly arranged by difficulty and are designed for self-study. This means you can set your own schedule and focus on areas of interest that are relevant to you. The self-study lessons in this section are written and organised by English level. To begin, choose your appropriate level. To really make the most of the resource, you should be completing all the activities as well as interacting in the comments section. Here you can find activities to practise your writing skills. You can improve your writing by understanding model texts and how they are structured. There are different types of model texts, with writing tips and interactive exercises that practise the writing skills you need to do well in your studies, to get ahead at work and to communicate in English in your free time. Take the free online English test to find out which level to choose. Select your level, and improve your writing skills at your own speed, whenever it is convenient for you.

Write & Improve with Cambridge. The resources that they produce are highly professional and educational. Here, you can start writing either in a free writing style or with a given topic. Once you have completed your writing, it is assessed and levelled. This is a great resource to give you an idea of what level your current writing skills are, as well as to discover some areas for

improvement. The free online tool helps you to practise your writing and get valuable feedback instantly. It is simple to use: just choose a task, write or upload a written response and use the feedback to quickly improve. There is no limit on how many times you can use the tool – keep practising as much as you need to and build your confidence. It encourages you to think about what to improve, just keep improving and see your progress.

Hemingway App. The central idea of the website is to explain complex ideas in a basic manner. It offers suggestions to help improve your writing. The website is best used for overall stylistic purposes. It helps your writing feel less complex and cluttered. It is also important to note that it does not correct spelling. To use the website, copy your text and paste it into the editor. The editor will then provide you with a score and suggestions on how to improve the clarity of the writing, active/passive voice, how hard or easy your writing is to read and more. Everything is color-coded so you can easily see what needs to be updated. You can make edits to your text right on the website and watch your readability score increase. The more you use this website, the more aware you will become of the clarity and simplicity of your writing. This is a good option if your writing is difficult for others to understand, more lengthy than you would like or if you just want to write in a simpler style.

Coursera. This is an online education platform that offers courses on specific topics. This means you will be able to find many courses offered on different styles of writing in English. Moreover, there is an extra benefit – the courses come from authorized universities and institutions. As a result, many of the courses are more academic. By taking one of these courses, you will be getting expert advice for much cheaper than the cost of a university class, or even for free. Coursera suits learners looking to achieve a professional level of writing. Many of the courses on English are business or professionally focused. You also have the option of paying to receive a certificate of completion at the end of the course. This makes Coursera an excellent option if you would like to put your English studies on your resume.

Udemy. This is a great online education platform, offering a full range of English writing courses for you to choose from, ranging in price, level of difficulty and area of specialty. This is the perfect online writing resource for the person who is new to writing in English or for a learner who wants to focus on a particular type of writing, like creative or business writing. Here you will be able to find something valuable to your particular writing goals at any level. Among the courses covered there are such as formal email writing. In order to make the most of this useful resource, it is very important that you carefully select the right course for your definite goals. This access enables new opportunities for people everywhere by connecting them to the knowledge and skills they need to be prepared for.

CONCLUSIONS

On the grounds of the above findings, the following conclusions can be made. Writing is a very important skill that is often underestimated by English learners. We tend to think speaking and listening comprehension are the two most important parts of a language to learn. However, you need all the major language skills such as speaking, listening, reading and writing, along with vocabulary and grammar in order to achieve the language fluency.

Learning to write better will actually increase your understanding of English and improve your skills in other aspects of the language. Therefore, once you have chosen the appropriate resources, you can use them to actually improve your English writing skills. Start by practicing regularly, every day if you can.

Writing is a key when learning a language, and the more you practice, the more you will improve your other language skills, as well. Use the online resources as a starting point. Choose the ones you like the most and try to use them on a daily basis. Starting to write may be challenging for some learners, but with patience and practice, everyone can become a master.

Choosing the right resources is the most important step. However, to do this, you need to consider what exactly you need help with. To make the most of these writing resources, there are a couple of things you can do. First, you should be consistent with your writing and do it regularly. This means that you should be writing every day. You can also plan out your schedule to include writing as part of your daily tasks.

You should also be using resources that actually help you develop your English writing skills. This is a very important step. You need to think of online writing websites as a way to improve your writing quality and your skill. Looking at your writing for mistakes and correcting errors is another critical step in the writing process. Learning how to edit your writing is one of the best steps you can take towards improving your writing proficiency.

Using the right resources makes learning a second language easier. If you want to improve your writing skills, these online resources for English writing will be of a great help. Also, do not forget to keep practicing, as practice makes perfect.

SUMMARY

Today, English language is widely thought of an essential means for communication across the world. Understanding English helps you open the door to the fascinating world of new information and knowledge. The significance of written English skills should not be underestimated. Expressing yourself efficiently in writing is an irreplaceable expertise in modern world. Practice as often as possible is an essential aspect of mastering

any language skill. Modern online resources for learning practice can be very convenient and flexible in terms of time-saving.

Notwithstanding the great attention that has long been paid to different issues of online resources for language learning, there is still a necessity of a more detailed focus on the concern of online English practice in writing. Consequently, the purpose of the study was to examine and analyse the key features of online resources for writing practice in English. The monitoring and comparative analysis of the internet sources revealed the main categories of the English language resources for online practice in writing. To make the most of these writing resources, it is essential to choose the most appropriate and be consistent with using them on a daily basis.

Bibliography

1. Why it's important to learn English. URL: <https://www.studiocambridge.co.uk/why-it-is-important-to-learn-english/>
2. Importance of English Language. URL: <https://www.oxfordschoolofenglish.in/importance-of-english-language.php>
3. Developing writing skills in learners of all ages. URL: <https://www.cambridge.org/elt/blog/2020/06/24/developing-writing-skills-learners-all-ages/>
4. Three simple ways to improve your Business English writing skills. URL: <https://www.britishcouncil.sg/blog/three-simple-ways-improve-your-business-english-writing-skills>
5. Improve English Writing. URL: <https://www.oxfordonlineenglish.com/improve-english-writing>
6. Skills. Learn English. URL: <https://learnenglish.britishcouncil.org/skills>
7. Yurko N., Vorobel M. Learning English grammar online: the main resources. *Publishing House "European Scientific Platform"*. 2021. P. 115–123. <https://doi.org/10.36074/rodmrfssn.ed-1.11>
8. Styfanyshyn I., Kalymon Y. Online practice for speaking English. *Publishing House "European Scientific Platform"*. 2021. P. 124–132. <https://doi.org/10.36074/rodmrfssn.ed-1.12>
9. Yurko N., Romanchuk O., Protsenko U., Kalymon Y., Vorobel M. English speaking: the resources for dealing with a foreign accent. *International Science Group*. 2022. P. 209–216. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.MONO.PED.1.6.1>
10. Yurko N., Romanchuk O., Protsenko U., Kalymon Y., Vorobel M. Audio tools for English practice. *International Science Group*. 2023. P. 88–97. <https://doi.org/10.46299/ISG.2023.MONO.PED.1.2.6>
11. Grammarly. URL: <https://www.grammarly.com/>

12. Grammar Girl. URL: <https://www.quickanddirtytips.com/grammar-girl>
13. GrammarBook.com. URL: <https://www.grammarbook.com/>
14. The Purdue OWL. URL: <https://owl.purdue.edu/>
15. Ginger's online checker. URL: <https://www.gingersoftware.com>
16. Macmillan online dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/>
17. Merriam-Webster online dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>
18. Reverse dictionary. URL: <https://reversedictionary.org/>
19. App Store. URL: <https://apps.apple.com/us/app/>
20. Writing Forward. URL: <https://www.writingforward.com/>
21. Write & Improve with Cambridge. URL: <https://www.cambridgeenglish.org/learning-english/free-resources/write-and-improve/>
22. Hemingway App. URL: <https://hemingwayapp.com/>
23. Coursera. URL: <https://www.coursera.org/>
24. Udemy. URL: <https://www.udemy.com/courses/search/?q=english%20writing&src>

Information about the authors:

Yurko Nadiia Anatoliivna,

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj
11, Kostiushka Str., Lviv, 79007, Ukraine

Romanchuk Olha Vasylivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj
11, Kostiushka Str., Lviv, 79007, Ukraine

Styfanyslyn Iryna Mykolaivna,

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj
11, Kostiushka Str., Lviv, 79007, Ukraine

04

CHAPTER

General linguistics

АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Молгамова Л. О.

ВСТУП

Когнітивна лінгвістика – це розділ лінгвістики, який досліджує зв'язок між мовою та когнітивними здібностями або розумовими процесами, пов'язаними з засвоєнням, використанням і розумінням мови. Когнітивна лінгвістика досліджує, як мова та мислення взаємодіють, як мова використовується для вираження та надання словам сенсу, як мова обробляється в мозку, як слова та поняття організовуються та представляють у свідомості, і як мова використовується для передачі та формування нашого розуміння світу.

Однією з ключових ідей у когнітивній лінгвістиці є те, що мова тісно пов'язана з нашою концептуальною системою, яка є способом організації та розуміння нашого досвіду та світу навколо нас. Згідно з цією точкою зору, наші думки та концепти не відокремлені від мови, а формуються та впливають на мову, яку ми використовуємо.

У галузі лінгвістики концепт є самостійним об'єктом дослідження, оскільки лінгвістика має на меті всебічне дослідження мови. Концепти використовуються в лінгвістиці для пояснення різних мовних явищ шляхом дослідження основних психічних процесів. Як фундаментальна одиниця ментального образу світу, концепт є центральним і дуже обговорюваним поняттям у сучасній лінгвістиці, яке має різні тлумачення через різноманітні характеристики та особливості¹.

У зарубіжній лінгвістиці термін «концепт» вперше використався мовним філософом Г. Фреге у 1892 році². На думку видатних українських мовознавців, подана автором трикутна структура мовного знака включає назву/значення/об'єкт, концепт/значення та репрезентацію/денотат. На думку автора, значення – це об'єктивна ознака предмета, яка може сприйматися органами чуття, тоді як значення – це сукупність ознак, з яких складається предмет. З іншого боку, уявлення – це унікальний і суб'єктивний образ об'єкта, який є частиною світогляду

¹ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту: динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 112.

² Slater B. H. Concept and Object in Frege. *Minerva*. 2000. Vol. 4.

індивіда³. Фреге, який перебував під впливом структуралістської парадигми свого часу, відкидав ідею ментальних образів у мовних значеннях і не пов'язував функціонування концепту з індивідуальною когнітивною діяльністю.

З появою когнітивної лінгвістики концепт став фундаментальним поняттям, оскільки є тією ланкою, яка висвітлює механізми індивідуальної когнітивної діяльності. На думку українського лінгвоконцептолога А. Н. Приходько, «вузьке розуміння» концепту як семантичної сутності, що лежить в основі слова, дозволяє аналізувати всі можливі значення концепту в його ширшому розумінні, включаючи нашарування ціннісних конотацій на значення слова. Тому під концептом можна розуміти «будь-який словесний зміст, відзначений певною мірою етнічною специфікою»⁴. Жаботинська С. А. вважає, що значення мовного виразу дорівнюється означуваному ним концепту і є прийнятним для всіх шкіл когнітивної лінгвістики⁵. Ми погоджуємося з думкою Н. В. Таценко, що концепт спонтанно діє в пізнавальній та комунікативній діяльності індивіда і виражається в певному мовленнєвому акті. Таким чином, розуміння концепту вимагає розгляду складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів, які стосуються взаємодії індивіда з екстралінгвістичним середовищем і соціокультурною взаємодією.

Як свідчать думки дослідників, хоча поняття «концепт» відкрите для багатьох інтерпретацій, його розуміння передбачає різноманітні когнітивні операції, такі як систематизація, класифікація, категоризація та ідентифікація. Ці операції допомагають висвітлити різні аспекти існування концепту та його репрезентації в мові та мовленні.

У 1990-х роках із появою лінгвоконцептології як самостійної галузі когнітивної лінгвістики напрямок дослідження концептів змістився від семантичного аналізу до концептуального опису концептів та їх мовного вияву⁶. На відміну від семантичного аналізу, який спрямований на встановлення змістової структури слова, а саме його денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, концептуальний передбачає

³Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И. Е., Шевченко И. С. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: коллективная монография*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017

⁴Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Дніпропетровськ, 2013. С. 20.

⁵Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

⁶Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 21.

конструювання об'єкта у вигляді спрощеної гіпотетичної абстрактної моделі або схеми⁷. Мета цього методу – реконструкція концепту із застосуванням метамов лінгвістичної науки на підставі його репрезентантів у відповідній мові і мовленні. Багатовекторність 'концепту' зумовлює дискусії навколо епістемології метода його лінгвістичного аналізу, оскільки різні підходи до визначення терміну породжують різні напрями його дослідження.

Актуальність наукової розвідки – потреба критичного осмислення методологічних засад різних векторів лінгвістичного аналізу концепту в умовах зміни наукової парадигми, осучаснення термінологічного апарата методичного інструментарію дослідження концепту.

Мета наукової розвідки – аналіз методологічного підґрунтя і методичного інструментарію основних розгалужень сучасної концептології й окреслення наукових перспектив її розвитку у царині лінгвосинергетики.

Досягнення мети потребує вирішення таких завдань: по-перше, проаналізувати, систематизувати і узагальнити існуючі підходи до аналізу концепту з урахуванням різних векторів його дослідження, і порівняти різні методики концептуального аналізу; по-друге, побудувати таку невід'ємну наукову лінгвосинергетичну модель концепту, яка була б здатна пояснити усі його структурно-змістові виміри; по-третє, запропонувати методологічний апарат дослідження, метамова якого спрямує алгоритм комплексної методики аналізу змісту концепту і продемонструє кореляцію різних компонентів лінгвосинергетичної моделі концепту.

1. Методики дослідження концепту

Сучасні парадигми в лінгвістиці – це рамки або підходи, які використовуються для розуміння та вивчення мови. У лінгвістиці існує багато різних сучасних парадигм, і їх можна широко згрупувати в такі категорії, як функціональна, когнітивна та формальна лінгвістика. Ці парадигми часто по-різному підходять до концепції мови та вивчення мови та можуть по-різному наголошувати на різних аспектах мови та її ролі в людському пізнанні та спілкуванні, а отже пропонувати різні підходи до дослідження концепту⁸.

⁷ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 21.

⁸ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008.

Функціональна лінгвістика – це сучасна парадигма, яка розглядає мову як інструмент спілкування та зосереджується на засобах використання мови для передачі значення та виконання соціальних функцій. Дослідники цієї парадигми вивчають структуру та організацію мови з точки зору того, як вона використовується для спілкування та досягнення різних соціальних і комунікативних цілей.

Когнітивна лінгвістика є ще однією сучасною парадигмою, яка розглядає мову як продукт людського пізнання та зосереджується на способах, у які мова відображає та формує наші ментальні уявлення про світ. Дослідники цієї парадигми вивчають психічні процеси та уявлення, пов'язані з використанням мови, а також способи, якими мова впливає на пізнання та на нього впливає.

Формальна лінгвістика – це третя сучасна парадигма, яка розглядає мову як систему правил і зосереджується на формальних властивостях мови та способах її аналізу та опису за допомогою математичних і логічних методів. Дослідники цієї парадигми вивчають структурні та формальні властивості мови та способи, якими ці властивості можна описати й проаналізувати за допомогою формальних методів.

Кожна з цих сучасних парадигм у лінгвістиці наближається до розуміння та вивчення мови.

Аналіз існуючих публікацій з тематики наукового дослідження в межах сучасної антропоцентричної парадигми доводить, що під час дослідження концептів лінгвістика починає послуговуватися даними не тільки когнітивної лінгвістики, семіотики, лінгвоконцептології, які досліджують мовні засоби репрезентації концептів, а й нейробіології, психології, теорії пізнання, лінгвосинергетики, об'єктом дослідження яких постає людина з когнітивним механізмом кодування і декодування інформації про оточуючий світ, виникають поняття «картина світу», «мовна картина світу», «мовна особистість» (І. Голубовська, Н. Данилюк, А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Селіванова, Ф. Бацевич, К. Голобородько, Т. Єрошенко, В. Іващенко, Л. Пасик, М. Скаб та ін.).

Наприклад, Мартинюк А. П. поділяє теорію семантичних констеляцій К. Харді і вважає концептом семантичну структуру, яка має корелят в нейронній мережі мозку і яка є частиною семантичної мережі, що організує увесь психічний досвід індивіда – усвідомлений і неусвідомлений, раніше набутий і той, що набувається безпосередньо в акті миттєвої взаємодії з фізичним і соціальним середовищем, найчастіше в акті комунікації⁹.

⁹ Мартинюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 41.

Семантична мережа складається із більш дрібних структурних елементів, що включені один в один як частина в ціле за принципом семантичних кластерів із загальним ядром¹⁰. Семантична мережа організовує когнітивний досвід (онтологічні і аксіологічні знання), перцептивно-афективний досвід (відчуття, дотики), досвід волевиявлення (мотиви, бажання), поведінковий досвід (патерни поведінки) індивіда. Процес реалізації концепту відбувається таким чином. Кожне нейронне збудження має корелят в семантичній мережі і активує певну семантичну структуру – концепт. Нейронні процеси формуються протягом життя індивідуума під впливом ендоконтексту (внутрішній досвід) та екзоконтексту (зовнішнє середовище).

Відповідно до теорії пізнання Мартинюк А. П. виділяє чотири підходи тлумачення суті концепту: об'єктивістський підхід, суб'єктивістський підхід, емпіричний підхід, діяльнісний підхід. Залежно від цього будуть відрізнятися мета та завдання дослідження концепту, що, свою чергу, зумовлює вибір методів концептуального аналізу. Розглянемо цю методологію дослідження концепту за Мартинюк А. П. більш детально як найбільш узагальнюючу.

1. Об'єктивістська методологічна платформа реалізує філософський погляд, згідно з яким індивідуум сприймає дійсність за допомогою органів чуття й відображає суть речей у ментальних репрезентаціях (концептах). В рамках цієї методології концептом вважається ментальна репрезентація дійсності, одиниця ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, усієї картини світу, відбитої в людській психіці¹¹.

Таким чином, сама суть тлумачення концепту передбачає *семантико-когнітивний підхід до аналізу концепту*. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *ономасіологічного аналізу* з метою виявлення різнорівневих засобів реалізації концепту. Також доцільно використання *семасіологічного аналізу*, ієрархічні етапи якого включають *компонентний аналіз*, результати якого фіксують у термінах диференційних сем; *дефінітивний аналіз*, що здійснюється на основі лексикографічних джерел і спрямований на знаходження семантично близьких одиниць у дефініціях мовних форм у термінах слів-ідентифікаторів; *когнітивний*

¹⁰ Мартинюк А. П. Індивідуальний концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 41.

¹¹ Ibid. С. 82.

аналіз, що полягає у пошуку структур знання, які стоять за мовною формою, знаходження екстенціоналів форм і тих повсякденних знань, які входять у семантику форм і/або асоціативно пов'язані з тілом відповідних знаків та можуть бути встановлені завдяки механізмам інференції; *концептуальний аналіз*, який здійснюється як узагальнення результатів аналізу когнітивного і являє собою узагальнення і висновки з усіх попередніх етапів. Результат концептуального аналізу – у вигляді моделей концептів за методикою фреймового моделювання¹².

2. **Суб'єктивістська** теорія пізнання реалізує філософський підхід, згідно з яким людина сприймає дійсність за допомогою органів чуття, проте не здатна проникнути в суть речей, оскільки ці речі ніяк не визначають способи взаємодії людини з ними та їх розуміння. В рамках цієї методології концепт втілює не властивості об'єкта загалом, а уявлення суб'єкта пізнання (індивіда) про властивості об'єкта (позначуваного концептом), які формуються в процесі життєдіяльності під впливом соціокультурного досвіду.

Таким чином, сама суть тлумачення концепту передбачає *філософсько-культурологічний, лінгвокультурний та когнітивно-поетологічний підходи до аналізу концепту*. Згідно з філософсько-культурологічним підходом концептом вважається згущення культури у свідомості людини; смисл, що породжується індивідом в історичних рамках певної культурної традиції, проте відбиває єство творця (індивіда), а не онтологію дійсності. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *етимологічно-історичного аналізу*, що висвітлює першооснову концептів культури, так званий констант. Прихильники лінгвокультурного підходу (А. М. Приходько) вважають концептом умовну ментальну одиницю, спрямовану на вивчення мови, свідомості та культури, де свідомість – місце перебування концепту, культура його детермінує, мова/мовлення – сфери, де концепт набуває опредметнення. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає використання *ономасіологічного аналізу*, що полягає у виявленні мовних засобів, які активують досліджуваний концепт, в описуванні максимально повно семантики цих одиниць, моделюванні змісту концепту і визначенні місця концепту у національній картині світу. Методика проведення ономасіологічного аналізу включають етапи *дефінітивного, контекстуального, етимологічного аналізу, вивчення*

¹² Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 82.

паремій та афоризмів, експеримент (інтерв'ю, анкетування)¹³. Представники когнітивно-постологічного підходу (М. Н. Freeman, R. Tsur, О. П. Воробйова) досліджують специфічний тип концепту – словесний поетичний образ – лінгвокогнітивний ментаконструктор, що відбиває світобачення автора художнього тексту. Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає *реконструювання концепту* у трьох структурних площин образу: універсально-смислової, узагальнено-змістової, оцінно-образної, які співвідносяться з універсальним архетипним, конвенційним лінгвокультурним, індивідуальним знанням.

3. Емпірична методологія приймає постулати об'єктивізму про реальність об'єктів об'єктивного світу, що існує незалежно від суб'єкта, те, що самі ці об'єкти визначають способи взаємодії з ними та їх розуміння. Також приймає суб'єктивістські уявлення про індивідуальність значення, обумовленість значення сенсомоторним досвідом людини. В межах цієї методологічної платформи концепт – продукт тілесного досвіду людини й нейронних структур мозку, що забезпечують цей досвід. Концепт репрезентується ідеалізованою когнітивною моделлю, що структурують когнітивний простір індивіда.

Ця методологічна платформа реалізує *експерієнціальний підхід* до дослідження концепту (G. Fauconnier, Ch. Fillmore, R. Jackendoff, M. Johnson, R. Langacker, G. Lakoff, L. Talmy). Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу передбачає *метод структурування концептуальних просторів за допомогою когнітивних моделей*. Структура знань виступає фоном для профілювання концептів, втілюється в поняттях домен і фрейм¹⁴.

4. Діяльнісна методологія пояснює, що набуття знань залежить як від того, що відбувається всередині тілесної оболонки організму людини під впливом зовнішнього середовища, так і під час взаємодії з іншими людьми: в ситуації дискурсивної взаємодії відбувається перехід із біологічної сфери в соціальну, суб'єкт реалізує можливість назвати і описати свої уявлення про об'єкт пізнання. Концепт – динамічна одиниця психічних ресурсів людини, що виникає в процесі наділення мовної форми значущістю (тобто здатністю забезпечувати орієнтацію в життєвому просторі) у ситуації дискурсивної взаємодії індивідів і є втіленням їх індивідуального досвіду, сформованого в рамках певної лінгвокультури.

¹³ Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017. С. 83.

¹⁴ Ibid. С. 84.

В межах діяльнісної методології реалізується *когнітивно-дискурсивний підхід* до дослідження концепту (О. І. Морозова, А. П. Мартинюк). Методичний інструментарій концептуального аналізу в межах цього підходу націлений схопити індивідуальний смисл, що народжується в ситуації спілкування, і передбачає використання *методики когнітивно-дискурсивної інтерпретації*. Це дозволяє виявити пресупозиції суб'єкта дискурсу і вивести інференції стосовно ознак концепту.

Аналізуючи методологічне підґрунтя й методичний інструментарій основних розгалужень сучасної лінгвоконцептології, не можна залишити поза увагою перспективну комплексну методику дослідження концепту С. А. Жаботинської, яка пропонує аналіз за допомогою методики обчислення логічних предикатів з наступним асоціативним експериментом для підтвердження отриманих результатів¹⁵. Методика побудови концептуальних мереж на основі базових фреймів С. А. Жаботинської актуальна, бо узгоджується з основними дисциплінами когнітивної науки і має міждисциплінарну перспективу, необхідну для сучасних лінгвістичних досліджень. На думку дослідниці, базові фрейми мають здатність утворювати концептуальні мережі завдяки різноманітним комбінаціям пропозиціональних схем. Зокрема, дослідниця виокремлює:

- *Предметний фрейм*, в якому одна й та сама сутність (дехто, дещо) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними, темпоральними параметрами, поєднує **буттєві схеми** – квантитативну «X є СТИЛЬКИ-кількість», квалітативну «X є TAKE-якість», локативну «X існує/діє ТАМ / LC-локатив (початок, шлях або місце, кінець)», темпоральну «X існує тоді / TM-темпоратив (початок, відрізок або момент часу, кінець)» та схему способу буття «X існує так-СПОСІБ».

- *Акціональний фрейм*, в якому декілька предметів об'єднуються зв'язками та наділяються аргументними ролями, включає **акціональні схеми стану/процесу** “AG-агенс діє», контактної дії “AG-агенс діє на РТ-пацієнс/AF-афектив» та каузації “CR-каузатор здійснює FT-фактив». Наведені схеми можуть бути розширені за рахунок аргументних ролей *сирконстант* (різновиди: AT-супровідник, AD-помічник, CG-контрагент, IN-інструмент, MD-медіатив), *стимул* (GL-мета, CS-причина), *передумова* (CD-умова, CS-поступка), *реципієнт* (AD-адресат, BN-бенефактив/ML-малефактив), а також за рахунок локативної та темпоральної схем.

¹⁵ Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

• *Посесивний фрейм*, в якому ДЕЩО-власник має ДЕЩО-тим, чим володіє, конститується **посесивними схемами партитивності** “WH-ціле має PR-частину», **інклюзивності** “CR-контейнер має СТ-вміст” / “СТ-вміст має CR-контейнер» та **власності** “OW-власник має OD-власність” / “OD-власність має OW-власника».

• *Ідентифікаційний фрейм*, в якому постійні таксони предметної сутності є темпоральними непостійними таксонами, поєднує **ідентифікаційні схеми персоніфікації** “ID-індивід є PS-персоніфікатор (власна назва)», **класифікації** “ID-індивід / вид є CL-класифікатор: вид / рід» та **характеризації** “ID-індивід є CH-характеризатор».

• *Компаративний фрейм*, який формується зв’язками тотожності, подоби та подібності, поданий **компаративними схемами тотожності / метаморфози** “CV-компаратив є /ніби/ MS-корелят», **подібності / аналогії** “CV-компаратив є ніби AN-корелят» та **подоби / метафори** “CV-компаратив є нібито MT-корелят.

На думку дослідниці, базисні фрейми охоплюють концепти, які відносяться до основних понятійних категорій та можуть утворювати міжфреймову мережу. Вона впорядковує вербалізовану інформацію про предмети, їхні властивості та відносини. Мережа може бути перетворена у геометричну форму сумісну із комп’ютерною графікою, що дозволяє проаналізувати, як структурована інформаційна система мислення, що стоїть за мовними знаками. Цей методологічний апарат дослідження концепту, відомий як *семантика лінгвальних мереж*, повинен осучаснити лінгвоконцептологію і запропонувати алгоритм аналізу змісту концепту¹⁶.

Розглядаючи концепт як інформаційну структуру свідомості, різно-субстратну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом синергетичної взаємодії психічних функцій свідомості (мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції, а також колективного позасвідомого), О. О. Селіванова пропонує свою метамову концептуального аналізу¹⁷. Модель ментально-психонетичного комплексу (МПК), яка відображає інформаційну структуру свідомості як холістичного психофункціонального континууму поєднує пізнавальні функції і колективне позасвідоме. МПК демонструє синергетичну системну природу свідомості, організованої шляхом взаємодії різних

¹⁶ Жаботинская С. А. Наративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. № 20.

¹⁷ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепти и контрасты*: монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: «Гельветика», 2017. С. 22.

функціональних модулів зі знаковими, граматичними, прагматичними ресурсами природної мови, що сприяє переведенню інформації різних типів у мовний формат¹⁸. Ядро МПК – пропозиційні структури, складники – асоціативно-термінальний та оцінно-емотивний компоненти.

На підставі моделі МПК за О. О. Селівановою концептуальний аналіз передбачає такі етапи: опис ядерної пропозиційної частини концепту, характеристику метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині, аналіз оцінно-емотивного компоненту, з'ясування зв'язків складників з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим, аналіз прагматичного компонента (використання знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови). Цей підхід до дослідження концепту передбачає використання такої методики проведення концептуального аналізу: *пропозиційне моделювання ядра; компонентний, дистрибутивний* (класифікація мовних одиниць і вивчення їх властивостей на основі їх сполучуваності з іншими одиницями), *контекстуально-інтерпретаційний аналіз* найменувань концепту і його складників; *етимологічний і когнітивно-ономасіологічний аналіз* етимонів і сучасних мовних експонентів концепту; *метафоричне моделювання; архетипний аналіз; асоціативний експеримент; дискурсивний аналіз; квантитативний метод*.

Як ми бачимо, різні методологічні погляди на онтологію концепту послугуються різними методиками дослідження концепту як об'єкта аналізу.

2. Структура концепту – ключ до аналізу

У когнітивній лінгвістиці структура концептів означає спосіб, у який концепти та категорії організовані та представлені у свідомості¹⁹. Одна з ключових ідей у цій галузі полягає в тому, що концепти структуровані в ієрархічний спосіб, із більш загальними категоріями та більш конкретними категоріями, вкладеними в них. Ця ієрархічна структура дозволяє нам упорядковувати та розуміти величезний масив інформації, з якою ми стикаємося у світі.

Наприклад, концепт «тварина» може бути більш загальною категорією, яка включає різні підкатегорії, такі як «савці», «птахи» та «рептилії». Кожну з цих підкатегорій можна далі розділити на більш конкретні категорії, такі як «кішки», «собаки», «орли» та «змії». Ця

¹⁸ Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепти и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса : «Гельветика», 2017. С. 22.

¹⁹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 390.

ієрархічна структура дозволяє нам легко орієнтуватися та розуміти зв'язки між різними концептами та категоріями.

Окрім ієрархічної організації, концепти в когнітивній лінгвістиці також вважаються структурованими прототипами, які є найбільш типовими чи репрезентативними членами категорії. Наприклад, концепт «птаха» може бути структурований навколо прототипу типового птаха, такого як малинівка або горобець, при цьому більш незвичайні або нетипові птахи розглядаються як менш репрезентативні для категорії.

Структура концептів у когнітивній лінгвістиці є складним і багатогранним питанням, яке є предметом багатьох досліджень і дискусій. Дослідники в цій галузі використовували різноманітні методи, включаючи корпусну лінгвістику, експериментальну психологію та нейролінгвістику, щоб дослідити способи організації та репрезентації концептів у свідомості. Ці дослідження пролили світло на когнітивні процеси, пов'язані із засвоєнням, використанням і розумінням мови, і зробили внесок у наше розуміння зв'язку між мовою та мисленням.

У лінгвістиці не існує єдиної універсальної моделі концепту, яка б була прийнята всіма вченими в цій галузі. Швидше, існує низка різних моделей і теорій, які були запропоновані для пояснення того, як концепти організовані та представлені у свідомості²⁰.

Впливовими моделями концептів є теорія лексико-семантичного поля, теорія фреймового моделювання, теорія мережевої концептуальної моделі, теорія модусного моделювання концепту, теорія матричної організації концепту.

Вивчення лексичних семантичних полів є фундаментальним аспектом лінгвістики, який має суттєве значення для розуміння формування концепту та концептуального аналізу.

Формування концептів є фундаментальним аспектом людського пізнання, який дозволяє нам розуміти та передавати наш досвід та ідеї. Процес формування концепту тісно пов'язаний із тим, як ми використовуємо мову для вираження наших думок та ідей. У лінгвістиці вивчення лексичних семантичних полів є способом розуміння того, як формуються концепти та як вони представлені в мові. Теорія лексичного семантичного поля припускає, що значення слова тісно пов'язане зі значеннями слів навколо нього, і що ці слова утворюють семантичне поле.

Вивчення лексичних семантичних полів є важливим з кількох причин. По-перше, це дає зрозуміти, як слова та концепти пов'язані, що є важливим для вивчення мови та викладання мови. По-друге, він дає

²⁰ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 392.

уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з формуванням концепту та концептуальним аналізом. Нарешті, це забезпечує структуру для розуміння того, як слова змінюються з часом і як різні мови можуть мати різні способи вираження тих самих концептів.

Основні принципи теорії лексичного семантичного поля полягають у тому, що значення слова тісно пов'язане зі значеннями слів навколо нього. Крім того, значення слова не фіксоване, воно динамічне і може змінюватися з часом²¹.

Теорія лексичного семантичного поля надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи синонімію, антонімію та гіпонімію. Синонімія означає відношення між словами, які мають однакові або подібні значення. Антонімія означає відношення між словами, які мають протилежне значення. Гіпонімія стосується зв'язку між загальним словом і конкретним словом, де конкретне слово є підтипом загального слова.

Підсумовуючи, теорія лексичного семантичного поля є фундаментальним аспектом лінгвістики, який дає зрозуміти формування та представлення концептів у мові. Це має значні наслідки для розуміння формування концептів і концептуального аналізу, а також забезпечує дослідників і викладачів основою для вивчення зв'язку між словами і поняттями. Вивчення лексичних семантичних полів продовжує залишатися активною сферою дослідження, і його перспективи є цінними для науковців і практиків у різних галузях лінгвістики, когнітивної науки та освіти.

Теорія фреймового структурування концепту – це теорія, яка стверджує, що структура та представлення концепту тісно пов'язані з набором прототипних ознак або атрибутів. Фреймова модель концепту має кілька важливих наслідків для вивчення концептів і мови. По-перше, це дозволяє точніше та повніше зрозуміти структуру понять, що важливо як для вивчення мови, так і для викладання. По-друге, він дає уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з представленням концептів, включаючи роль прототипів і спосіб організації інформації. Нарешті, це має наслідки для того, як ми розуміємо вживання мови та як слова змінюються з часом.

Основним принципом фреймової моделі концепту є ідея, що концепти представлені як фрейми або ментальні структури, які містять

²¹ Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn de, 13. Jhdts. Heidelberg : Winter, 1931. URL: <https://www.worldcat.org/title/deutsche-wortschatz-im-sinnbezirk-des-verstandes-die-geschichte-eines-sprachlichen-feldes/oclc/10560682>

набір прототипних ознак або атрибутів²². Ці ознаки активуються, коли використовується слово чи фраза, і дозволяють швидко й ефективно отримувати інформацію, пов'язану з цим концептом. Крім того, модель фрейму передбачає, що фрейми не фіксовані, а динамічні та можуть змінюватися з часом.

Фреймова модель концепту надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи ефекти прототипу, активація фрейму та розширення фрейму. Ефекти прототипу стосуються способу розуміння та представлення концепту на основі його найбільш типових чи суттєвих особливостей. Активація фрейму означає спосіб, у який фрейм активується словом або фразою, і як це може вплинути на інтерпретацію цього слова чи фрази. Розширення фрейму стосується способу додавання нових функцій до фрейму або видалення старих, що забезпечує більш динамічне та адаптоване представлення концепту.

Підсумовуючи, фреймова модель концепту є цінною теорією в лінгвістиці, яка дає розуміння структури та представлення концептів у мові. Це має значне значення для вивчення понять і мови, а також є потужним інструментом для розуміння когнітивних процесів, пов'язаних із представленням концептів і використанням мови. Фреймова модель стала ключовим поняттям у когнітивній науці, лінгвістиці та комп'ютерній лінгвістиці та продовжує бути активною областю досліджень.

Мережева концептуальна модель – це теорія в лінгвістиці, яка стверджує, що концепти представлені як взаємопов'язані мережі пов'язаних ідей і досвіду, що дає спосіб зрозуміти, як організовані поняття та як вони пов'язані одне з одним. Також це дає уявлення про когнітивні процеси, пов'язані з представленням концептів, зокрема про те, як інформація організовується та отримується.

Основним принципом мережевої концептуальної моделі є ідея про те, що концепти представлені як взаємопов'язані мережі пов'язаних ідей та досвіду. Це означає, що концепти не є окремими сутностями, а скоріше пов'язані з широким колом взаємопов'язаних концептів²³. Зв'язки між цими поняттями можуть бути як позитивними, так і негативними, представляючи собою такі відносини, як синонімія, антонімія, гіпонімія та меронімія. Ця модель також припускає, що репрезентація концепту розподілена в мозку, а не локалізована.

²² Fillmore Ch. J., Baker C. A. Frames approach to semantic analysis. In B. Heine & H. Narrog (eds.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford : Oxford University Press. 2009.

²³ Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когнитивия, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6.

Концептуальна модель мережі надає кілька точок зору для концептуального аналізу, включаючи подібність і спорідненість, розповсюджену активацію та ефекти праймінгу. Подібність і спорідненість стосуються ступеня зв'язку двох концептів і того, як цей зв'язок впливає на їх представлення та активацію. Поширення активації означає спосіб, у який активація одного концепту може поширюватися на пов'язані концепти, впливаючи на те, як вони представлені та зрозумілі. Ефекти праймінгу стосуються того, як активація одного концепту може впливати на обробку та представлення наступних концептів, що активуються.

Підсумовуючи, мережева концептуальна модель є цінною теорією в лінгвістиці, яка дає розуміння організації та представлення концептів у мові, і залишається активною сферою досліджень у когнітивній науці, лінгвістиці та комп'ютерній лінгвістиці.

У рамках модусної моделі концепт розглядається як дискретна змістова одиниця свідомості, гештальтна структура, зумовлена ймовірнісною природою світу, який вона відображає/конструює, і багатогранністю функцій забезпечення життєдіяльності людини. У змістовій структурі кожного модусу наявна як когнітивна (опис світу й сутностей, що його «населяють»), так і прагматична (їхнє оцінювання й емотивне переживання) інформація²⁴ Взявши за основу модусну декомпозицію концепту М. В. Нікітіна та О. І. Морозової, Н. В. Таценко виокремлює раціонально-логічний, образно-ідентифікаційний і організаційний модуси. У взаємодії та збалансованості модуси продукують концепт, що функціонує в дискурсі. До того ж, кожен раз, коли концепт виникає в дискурсі, взаємодія його модусів у когніції є унікальною для кожного індивіда²⁵.

Важливо проаналізувати кожен модус структурування концепту, оскільки кожен модус відображає різні аспекти концепту та допомагає забезпечити більш повне та детальне розуміння.

Раціонально-логічний модус концепту відображає спосіб, у який концепт визначається або розуміється, і аналіз цього модусу може допомогти прояснити значення концепту та відрізнити його від пов'язаних концептів.

Організаційний модус відображає цінності та системи цінностей, які пов'язані з концептом, і аналіз цього модусу може допомогти визначити та зрозуміти культурні, соціальні чи особистісні перспективи, які формують концепт.

²⁴ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 115.

²⁵ Ibid. С. 116.

Образно-ідентифікаційний модус концепту відображає використання образної мови для опису або розуміння концепту небуквальним способом, і аналіз цього модусу може допомогти ідентифікувати та зрозуміти образні чи творчі його аспекти.

Аналізуючи кожен спосіб структурування концепту, можна отримати більш повне та детальне розуміння концепту та того, як він використовується та розуміється в різних контекстах і різними людьми. Це може бути корисним для різних цілей, таких як дослідження, освіта, комунікація або аналіз культури. Загалом, спосіб структурування концепції є важливим фактором, який слід враховувати, намагаючись зрозуміти концепт. Ретельно враховуючи базову логічну або концептуальну структуру, яка використовується для структурування концептів, можна більш ефективно визначати, розуміти та використовувати концепти в різних контекстах.

Матрична модель репрезентації концептів реалізується шляхом профілювання доменів. Домен – це конкретна область знань або досвіду, яка має власний набір концептів, зв'язків і фреймів, наприклад сфера кохання або сфера війни профілюється різними пов'язаними з цими сферами доменами інших концептів.

Існує багато інших моделей і теорій концептів, які були запропоновані в галузі лінгвістики з метою пошуку синтезу кількох підходів до встановлення ментальних репрезентацій, представлення глобальної картини їхнього функціонування в системі кореляцій, підпорядкованих цілям породження та сприйняття мовленнєвих продуктів²⁶, і цілком імовірно, що дебати та дискусії щодо найкращого способу розуміння структури та представлення концептів у свідомості триватимуть.

3. Лінгвосинергетичний підхід до дослідження концепту

Концепт має багат шарову структуру та охоплює все, що перекликається з його основною структурою та культурним значенням. Це включає його оригінальну форму чи етимологію, стисло історичні особливості, сучасні асоціації, оцінки, конотації тощо, відповідно до багатьох визначень поняття.

Ця перспектива збігається з теорією Н. В. Таценко, яка стверджує, що більш точне розуміння онтології поняття необхідне для побудови комплексного наукового світогляду, що включає досягнення природничих наук. Отже, незаперечна важливість розгляду різних компонентів, які сприяють структурі концепту та культурній значущості, і те, як цей

²⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 403.

підхід узгоджується з ширшим розумінням онтології концепту²⁷. Наше дослідження ґрунтується на ідеях, пов'язаних із втіленим розумінням, ситуативним пізнанням, динамізмом і різними підходами до вивчення ментальних уявлень. Ми стверджує, що традиційний когнітивний підхід до поняття розвивається і навіть його філософські основи переоцінюються, і пропонуємо нове визначення поняття, яке підкреслює його спонтанну функцію в пізнавальній та комунікативній діяльності особистості. Для повного опису та пояснення концепту необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні чинники, які пов'язані із залученням людини до середовища та культури.

Ця перспектива узгоджується з синергетикою, яка є типом теоретичного моделювання і зосереджується на розумінні спонтанного виникнення та розвитку систем і структур. Змінюється погляд когнітивної науки на концепт враховуючи складну взаємодію між внутрішніми та зовнішніми факторами²⁸. Келер припускає, що на мову, як і на інші системи, що самоорганізуються, впливають кооперативні та конкурентні процеси, які разом із зовнішніми чинниками, такими як біологія, психологія та фізика, сприяють динаміці системи. Цей напрямок досліджень призвів до появи лінгвістичної синергетики, нового міждисциплінарного підходу до мови та дискурсу. Цей підхід поділяється на кілька гілок, включаючи синергетику тексту, синергетику дискурсу та синергетику ідіолекту²⁹. Лінгвістична синергія має на меті розкрити, зобразити та з'ясувати внутрішню динамічну структуру мови, використовуючи принципи дослідження синергії як модель складності. Крім того, існує когнітивна лінгвістична синергія, яка вивчає взаємодію між мовою та когнітивними моделями, а також їхні характеристики самоорганізації³⁰.

Згідно з нашою точкою зору, лінгвістична синергетична методологія забезпечує спільну мову, яка дозволяє масштабувати аналіз концептів і відображати їх різноманітну та складну природу в різних компонентах, рівнях і часових аспектах³¹. На наш погляд, сучасно продуктивним

²⁷ Таценко Н. В. Емпатія в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філологічних наук : 10.02.04. Харків, 2018. С. 135.

²⁸ Köhler R. Synergetic linguistics. In Köhler, R. & Rieger, B. B. (eds.), *Contributions to quantitative linguistics. Proceedings of the first international conference on quantitative linguistics*. Trier: Kluwer Academic Publishers. 1993. P. 41.

²⁹ Dombrovan T. *An introduction to linguistic synergetics*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing. 2018. P. 29.

³⁰ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13. № 1.

³¹ Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017. С. 78.

є структурування концепту у вигляді лінгвосинергетичної моделі, яка висвітлює не тільки характеристики «оригіналу», ієрархію його складників, але зміну режимів його існування³², Т. І. Домброван стверджує, що спонтанна організація структури гомеостатичної ієрархічної складної відкритої нелінійної системи допускає саморегуляцію концепції, яка також доведена як фрактальна з тяжінням до атрактора. Синергетична модель повинна відповідати принципам синергії та відображати динамічні зміни системи під час її переходу від стабільного стану до нового стабільного стану під впливом флуктуацій. Якщо перехід до нового стабільного стану не відбувається, система вийде з ладу. Такий підхід став науковою парадигмою в галузі лінгвістики³³. Поєднання гуманітарного та епістемологічного аспектів синергетики дозволяє застосовувати синергетичні моделі в дослідженні процесів, пов'язаних з когнітивною діяльністю людини. Вважаємо, що структурування концепту як синергетичної моделі є актуальним, оскільки він трансформується в концепт у свідомості носія культури під час його оцінювання та суб'єктивності. Ця модель разом із рівнем декомпозиції концепту, запропонованим Н. В. Таценко, може пояснити невербальну репрезентацію концепту через емоційні стани та його лінгвальну репрезентацію через лексико-семантичні поля (Дж. Трієр), фрейми (Ч. Філлмор), концептуальні мережі (на базі базових пропозицій, концептуальної метафори та паремії) та матричні моделі концептуальних областей (Р. Лангакер, С. А. Жаботинська). Нейронна система мозку утворює єдину систему з синергетичною моделлю, озброюючи весь психічний досвід індивіда через свідому і несвідому динаміку асоціативних зв'язків за принципом семантичних ядер³⁴.

Ми погоджуємося з переконанням Н. В. Таценко (2017), що «життєвий цикл концепту» діє на різних рівнях: тілесному, нервово-системному, перцептивно-емоційному, концептуально-категоризувальному, лінгвістичному, дискурсивному та соціокультурному. Складна структурно-системна організація дозволяє концепту функціонувати як відкрита динамічна система, обмінюючись із зовнішнім середовищем потоком матерії, інформації та енергії. Таценко описує ієрархічну структуру концепту, де на тілесному рівні органи, задіяні в мовленнєво-мисленнєвій діяльності, фізично впливають на навколишнє

³² Домброван Т. І. Синергетическая модель развития английского языка : монография. Одесса, 2014. С. 122.

³³ Ibid. С. 26.

³⁴ Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса : «Гельветика», 2017.

середовище³⁵. З іншого боку, зовнішні подразники можуть активувати багато фізіологічних систем. Нервова система активізується тілесними відчуттями. На рівні нервової системи активізується мозок і генеруються емоції, які певним чином обробляють інформацію, що надходить. Роботу нейронної мережі та її реакцію на вхідний сигнал детально проаналізовано Л. С. Піхтовниковою, яка доходить висновку, що знайти поняття в групі нейронів – це непросте завдання. Для збереження інформації в природній пам'яті людині потрібен час, соціальна комунікація за допомогою вербальних і невербальних засобів, а також власні умовиводи. Таким чином, ми вважаємо, що на цих двох рівнях можна спостерігати невербальне представлення концепту через емоції та почуття, які активують концепт у людському мозку. На перцептивно-емоційному рівні концепти об'єднуються в більш складні змістовні цілісності³⁶. На перцептивно-емоційному рівні більш складні значущі цілісності активують концепт у свідомості разом із опорними словами, які характеризують властивості концепту. Цей процес актуалізує представлення нейронної мережі концепту та відповідне йому лексико-семантичне поле на лінгвістичному рівні. Основним методом аналізу на цьому етапі є моделювання польової структури концепту.

На понятійно-категоризувальному рівні відбувається розуміння інформації, що надходить, і її мовленнєве конструювання. Поняття набуває фізичної форми і стає частиною дискурсивного середовища. Психолінгвістичний досвід індивіда доповнює складно організовану семантичну мережу концепту, яка включає базові фрейми та концептуальні мережі. На цьому рівні актуалізується образний компонент концепту, який у мовній площині репрезентується моделлю мережевого фрейму концепту. Основним методом аналізу на цьому рівні є семантика лінгвістичної мережі.

На дискурсивному рівні мова використовується для активації концепту у свідомості адресата під час мовленнєвого акту. Соціокультурний рівень передбачає більш складну соціальну систему зі спільними лінгвістичними та культурними знаннями між мовцем і адресатом³⁷. Когнітивні механізми, задіяні в обробці та отриманні інформації, запускають низку процесів, які призводять до активації ціннісної складової концепту у свідомості людини з розвиненим етнічним світоглядом. На цих різних рівнях цінний компонент

³⁵ Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

представлений у формі матричної моделі доменів поняття. Етнічний світогляд відіграє певну роль у визначенні тілесних відчуттів, залежних від зафіксованого в національній свідомості відношення до означуваного поняття. Метод, який зазвичай використовується для аналізу цих рівнів актуалізації, передбачає структурування концептуальних просторів за допомогою когнітивних моделей. Концепт може виникнути на будь-якому з цих рівнів залежно від дискурсивного середовища, і весь процес ґрунтується на механізмі самоорганізації, який стосується появи нового цілого, утвореного складною скоординованою поведінкою елементів у вихідному середовищі³⁸.

Концепт проходить реорганізацію та спонтанну адаптацію своїх елементів, коли досягає точки біфуркації, коли на нього впливають зовнішні фактори. Це дозволяє системі перейти на новий рівень функціонування та отримати додаткову інформацію в межах системи, зберігаючи тим самим її рівновагу³⁹. Оскільки зовнішні фактори продовжують впливати, концепт входить у нескінченний цикл протиріч тощо. Ця система вважається відкритою, оскільки вона обмінюється інформацією із зовнішнім середовищем, і є нелінійною, оскільки має кілька можливих шляхів у точці біфуркації, але вибирається лише один. Цей безперервний процес структурування відомий як емерджентність, де структура діє як наслідок і причина одночасно. Цей процес дозволяє поняттю розширюватися новими значеннями, які відображають реалії навколишнього світу⁴⁰.

Цей приклад демонструє застосування фундаментального принципу синергетики, який є принципом самоорганізації в складних системах. Принцип самоорганізації ґрунтується на центральному понятті синергетики, яким є нестабільність⁴¹. Вивчаючи механізми та закони, задіяні в процесі, стає можливим дати раціональне пояснення того, як порядок (стабільний стан системи) виникає з хаосу (нестабільного стану системи)⁴².

Результуюче ціле є не просто сумою його окремих частин через спосіб зв'язку елементів системи через когерентність. Когерентність координує функціонування компонентів системи таким чином, що вони працюють як єдине ціле, а не окремо. Крім того, компоненти системи відрізняються за якістю та розвиваються з різною швидкістю, що підкреслює еволюційний характер системи. Це явище підтримує інший

³⁸ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. С. 103.

³⁹ Ibid. С. 23.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid. С. 117.

⁴² Ibid. С. 41.

фундаментальний принцип синергетики, еволюційний холізм, який досліджує, як ціле виникає зі своїх складових частин⁴³.

Формування концепту в свідомості є результатом процесу самоорганізації і постає як пучок думок, представлених лексико-семантичними полями, фреймами, емоціями та модусами. Конкретна форма репрезентації концепту визначається рівнем, на якому відбулася біфуркація, і тим, як концептуальна структура коливалася у відповідь на зовнішні фактори. Точка біфуркації – це коли система досягає критичного моменту через флуктуації, які загрожують її структурі, і індивід обирає одну з кількох можливих моделей розвитку концепту. Ця трансформація від стану «хаосу» до «порядку» призводить до словесної репрезентації концепту. Інтенсивність і процес активізації концепту в пізнанні індивідуальні для кожної людини і залежать від таких факторів, як рівень знань про концепт, світоглядні принципи, ціннісні орієнтації, інтереси, життєвий досвід, екстралінгвальні фактори⁴⁴.

Для вивчення когнітивних процесів, пов'язаних з активацією концепції на різних рівнях пізнання, потрібні спеціальні психологічні знання. Однак аналізу мовних структур, які використовуються для вербалізації концепту, і демонстрації того, як вони виявляють синергію, можна досягти лише за допомогою лінгвістичного аналізу. Л. С. Піхтовнікова припускає, що інструменти синергетики можуть бути застосовані в лінгвістичному аналізі через використання метафор для опису досліджуваних об'єктів⁴⁵. На нашу думку, ми вважаємо, що поняття зі сфери синергетики, такі як атрактор і фрактальність, можуть бути корисними інструментами в лінгвістиці для вивчення концептів, оскільки вони мають справу з когнітивно-вербальними структурами. Ці поняття можна використовувати для аналізу способів, якими система, що самоорганізується, прагне досягти стану стабільності за різних внутрішніх або зовнішніх умов⁴⁶. Атрактор (англ. attract – притягати) – відносно стійка структура, на яку неминуче виходять процеси еволюції у відкритих і нелінійних системах⁴⁷ у прагненні до стабільності. У системі, що самоорганізується, є фактор, який допомагає їй досягти

⁴³ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. С. 31.

⁴⁴ Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1.

⁴⁵ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. С. 101.

⁴⁶ Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англомовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 31.

⁴⁷ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. С. 110.

нового стабільного стану, який називається «керуючим параметром» або організуючим елементом. Цей фактор створює сприятливе середовище для переходу системи в більш злагоджений і відносно стабільний стан. Він представлений набором точок у фазовому просторі системи, до яких рухається траєкторія системи з часом. Ці точки називають атракторами⁴⁸. Основна мета системи – досягти стану рівноваги. Атрактор є ключовим елементом або параметром керування, який дозволяє системі, що самоорганізується, досягти цього стану за конкретних внутрішніх або зовнішніх умов. У динамічних системах ці атрактори являють собою набір точок у фазовому просторі, до яких траєкторія системи тяжіє з часом. У фізичному плані атрактор можна порівняти з кінцевим положенням маятника, який зупиняється. У вивченні поняття атрактор – це назва поняття, яке притягує та організовує всі можливі значення, пов'язані з ним. Цей лінгвістичний знак представляє найважливішу інформацію та важливі значення концепту, слугуючи вербалізованою структурою, яка відповідає фізичному об'єкту. Атрактор концепту часто є домінуючим терміном у його синонімічному ряді⁴⁹.

Фрактали концепту створюються по відношенню до атрактора концепту та притягуються ним. Термін «фрактал» уперше використав засновник фрактальної геометрії Бенуа Мандельброт у 1975 році. Фрактали є ключовим компонентом синергетики та включають великомасштабну інваріантність, тобто самоорганізація системи створюватиме подібні форми за структурою до попередніх. Термін «фрактал» походить від латинського слова “fractus”, що означає зламаний, маленький або фрагментарний, і “frangere”, що означає розривати або переривати та створювати фрагменти⁵⁰. У природному світі папороті демонструють фрактальну структуру, і їх можна моделювати на комп'ютерах за допомогою рекурсивних алгоритмів, які включають повторення набору інструкцій. Таким чином, кожна листочка папороті є маленькою версією всієї рослини зі схожою, але не ідентичною структурою. Рекурсивний характер алгоритму означає, що кожен компонент папороті статистично подібний до рослини в цілому.

На думку Л. С. Піхтовнікової, фрактал – це не обов'язково візуальний образ, а скоріше математична конструкція з властивістю самоподібності. Фрактальний об'єкт характеризується структурою, де

⁴⁸ Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англомовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 32.

⁴⁹ Степанов В. В. Лінгвосинергетичний аспект концепту POLITICS в сучасному американському дискурсі : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.04. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021

⁵⁰ Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. С. 112.

маленькі частини подібні до більших частин і всієї структури, а властивість самоподібності означає, що структура залишається незмінною при зміні масштабу. Інша важлива властивість фрактального об'єкта полягає в тому, що його довжина прагне до нескінченності, займаючи при цьому обмежену площу⁵¹. Поняття фракталів можна застосовувати не тільки до малюнків, а й до слів і художніх образів, якщо існує чітка самоподібність елементів і зберігається структура при зміні масштабу. Це означає, що можна додавати нові елементи, зберігаючи той самий базовий дизайн.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження свідчить про те, що відсутність єдиної методології дослідження концепту можна пояснити його складною структурою. Щоб вирішити цю проблему, ми розробили інтегративну наукову модель під назвою «лінгвосинергетична», яка передбачає визначення провідних методів дослідження концепту. Ми також наголошуємо на необхідності вдосконалення та доповнення цих методів залежно від цілей і завдань дослідника.

Лінгвосинергетичний підхід полягає в дослідженні мовленнєвої діяльності як системи, що взаємодіє з іншими системами в мовному середовищі. Дослідження концепту з лінгвосинергетичного підходу передбачає аналіз мовленнєвої діяльності з точки зору взаємодії мовленнєвої системи з іншими системами у мовному середовищі.

Алгоритм дослідження концепту з лінгвосинергетичного підходу може включати в себе наступні етапи: визначення концепту, вивчення лексико-семантичних особливостей концепту, вивчення взаємодії концепту з іншими концептами в мовленнєвому середовищі, вивчення взаємодії концепту зі сприйняттям та вираженням мовленнєвого змісту.

Застосування лінгвосинергетичного підходу до дослідження концепту допомагає виявити особливості мовленнєвої діяльності, що взаємодіє з іншими системами в мовному середовищі, а також визначити роль концепту у формуванні мовленнєвої системи в цілому.

Для розуміння концепту ми використали категоріально-понятійний апарат синергетики в лінгвістиці та пояснили, що концепт є саморегульованою гомеостатичною ієрархічною складною організованою відкритою нелінійною системою. Дослідження виявило фрактальність концепту, що означає його тяжіння до атрактора, а його структурні елементи демонструють самоподібність.

⁵¹ Пихтовникова Л. С. Лінгвосинергетика : направления и перспективы. *Новая филология*. 2016. № 68. С. 185

У ході дослідження було доведено, що структурні елементи концепту, «лексико-семантичними варіантами» або «мікрофракталами», мають необмежений потенціал для тематичного зростання та ускладнення. Однак елементи можуть руйнуватися, зберігаючи організований вигляд. Загалом дослідження підтверджує складність дослідження концепту та необхідність використання кількох методів для повного розуміння його складної структури.

Ідея рекурсивності, яка стосується повторюваної теми та форми подання інформації в концепті, та ідея самоподібності гарантує, що кожен елемент, або «мікрофрактал», може функціонувати незалежно, одночасно вносячи внесок у загальну єдність концепту.

Отже, методологічний апарат лінгвосинергетики є корисним інструментом для розуміння навколишнього світу, оскільки дозволяє комплексно тлумачити як психічні процеси, так і їх мовне вираження. Формуючи цілісну лінгвосинергетичну модель концепту та описуючи його зміст, структуру та мовне вираження, дослідники можуть реконструювати цілісне уявлення про концепт у мовній культурі носіїв певної мови.

Метою дослідження концептів є інтерпретація психічних процесів, відображених у свідомості індивіда та вербалізованих через мову, яка слугує інструментом пізнання та концептуалізації світу.

Ми припускаємо, що вивчення взаємодії структурних компонентів концепту є перспективним для подальших наукових досліджень через використання комплексного та міждисциплінарного підходу для розуміння складних концептів.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене структуруванню концепту у вигляді універсальної моделі, яка б врахувала всі аспекти та особливості поняття в лінгвістиці. Керуючись законами синергетики, ми побудували цілісну наукову лінгвосинергетичну модель концепту. Зважаючи на той факт, що категоріальний апарат синергетики може бути застосований у лінгвосинергетиці за допомогою загально-метафоричного опису досліджуваних об'єктів, такі поняття синергетики як атрактор і фрактальність можуть виступати повноцінними інструментами лінгвістики та можуть бути застосованими при дослідженні концепту, бо мають справу з суто когнітивно-вербальними структурами. Використовуючи категоріально-понятійний апарат синергетики в лінгвістиці, ми пояснили механізми саморегуляції концепту як спонтанного устаткування структури гомеостатичної ієрархічної складно організованої відкритої нелінійної системи. У ході дослідження ми довели

фрактальність концепту та дійшли висновку, що фрактальність концепту проявляється у самоподібності його структурних елементів: лексико-семантичні варіанти (мікрофрактали) у процесі свого функціонування зростають необмежено тематично і ускладнюються (або, навпаки, руйнуються), залишаючи при цьому організовану форму. Рекурсивність (повторюваність) виявляється на рівні змісту (повторюється тема) й на рівні його відбиття (повторюється форма викладення інформації). Кожен мікрофрактал може функціонувати автономно. Водночас властивість самоподібності забезпечує виконання закону єдності в різноманітності та породжує цілісне сприйняття концепту.

Література

1. Dombrovan T. *An introduction to linguistic synergetics*. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing. 2018. 150 p.
2. Fillmore Ch. J., Baker C. A. Frames approach to semantic analysis. In B. Heine & H. Narrog (eds.). *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 2009. P. 313–340.
3. Köhler R. Synergetic linguistics. In Köhler, R. & Rieger, B. B. (eds.), *Contributions to quantitative linguistics. Proceedings of the first international conference on quantitative linguistics*. Trier : Kluwer Academic Publishers. 1993. P. 41–51.
4. Langacker R. W. A dynamic usage-based model. In M. Barlow & S. Kemmer (eds.), *Usage-based models of language*. California : CSLI Publications. 2000. P. 1–63.
5. Slater B. H. Concept and Object in Frege. *Minerva*. 2000. Vol. 4. URL: <http://www.minerva.mic.ul.ie/vol4/frege.html>
6. Trier J. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts*. Heidelberg: Winter, 1931. URL: <https://www.worldcat.org/title/deutsche-wortschatz-im-sinnbezirk-des-verstandes-die-geschichte-eines-sprachlichen-feldes/oclc/10560682>
7. Бацевич Ф. *Основи комунікативної лінгвістики* : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
8. Бондаренко Е. В., Мартынюк А. П., Фролова И. Е., Шевченко И. С. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка* : коллективная монография. Харків : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
9. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 27–30.

10. Голубовская И. А. *Этнические особенности языковых картин мира* : монография. К. : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2002. 293 с.

11. Данилюк Н. О. Концепт «Україна» в мові української народної пісні. *Науковий вісник. Філологія*. 2006. № 7. С. 292–297.

12. Домброван Т. И. *Синергетическая модель развития английского языка* : монография. Одесса, 2014. 392 с.

13. Єрошенко Т. М. Питання про дослідження індивідуально-авторської картини світу. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2010. Вип. 52. С. 218–220.

14. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2013. № 6. С. 47–76. DOI: 10.26565/2218-2926-2013-06-04.

15. Жаботинская С. А. Наративный мультимедийный концепт: алгоритм анализа (на материале интернет-мемов о COVID-19). *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2020. № 20. С. 92–117.

16. Загнітко А. П. *Лінгвокультурологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Донецьк : ДонНУ, 2014. 274 с.

17. Іващенко В. Л. Термін концепт у контексті лінгвістичних методів дослідження. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 182–191.

18. Краснобаєва-Чорна Ж. В. *Сучасна концептологія: концепт ЖИТТЯ в українській фраземіці* : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2009. 201 с.

19. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Термінополе концепт. *Українська мова*. 2006. № 2. С. 67–79.

20. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. № 1. 2009. С. 41–52.

21. Мартинюк А. П. Лінгвістична концептологія: методологічні платформи, методики аналізу, перспективи розвитку. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. № 23. С. 81–88.

22. Мартинюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* : монография / под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса «Гельветика», 2017. С. 41–46.

23. Пасик Л. А. Концепт як об'єкт дослідження когнітивної лінгвістики. *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2015. № 3. С. 124–128.

24. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика : направления и перспективы. *Новая филология*. 2016. № 68. С. 182–189.

25. Пихтовникова Л. С. Самоорганизация концепта в художественном произведении. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві* : матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Мелітополь, 25–26 вересня 2020 р. Мелітополь, 2020. С. 83–88.

26. Приходько А. Н. *Концепты и концептосистемы* : монографія. Дніпропетровськ, 2013. 307 с.

27. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

28. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми* : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

29. Селіванова О. О. Когнітивно-ономасіологічне підґрунтя концептуального моделювання. *Концепты и контрасты* : монографія / под ред. Н. В. Петлюченко. Одеса «Гельветика», 2017. С. 21–29.

30. Скаб М. В. Методика концептуального аналізу : проблеми та вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Інформаційні технології в освіті*. 2006. № 4. С. 356–360.

31. Степанов В. В. Лінгвосинергетичний аспект концепту POLITICS в сучасному американському дискурсі : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.04. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 429 с.

32. Таценко Н. В. Концепт у царині лінгвосинергетики : рівнева декомпозиція і циклічна адаптивна системність. *Концепти і контрасти* : колективна монографія. Одеса, 2017. С. 76–83.

33. Таценко Н. В. Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філологічних наук : 10.02.04. Харків, 2018. 472 с.

34. Таценко Н. В. Лінгвосинергетичний вектор аналізу концепту : динаміка модусів. *Філологічні трактати*. 2021. Т. 13, № 1. С. 111–123. DOI: org/10.21272/Ftrk.2021.13 (1)-11.

35. Щербак Г. В. Атракторні моделі концепту оцінка в сучасному англомовному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Т. 2, № 4. С. 31–35.

Information about the author:

Molhamova Liliia Oleksiivna,

Postgraduate Student of Department of Germanic Philology

Sumy State University;

Assistant Lecturer

at the Department of English Philology and Linguodidactics

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

05

CHAPTER

Language and mass media

ПОЛЬСЬКІ ПРЕСОНІМИ: ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ

Гонца І. С.

ВСТУП

Власні назви, або оніми – це мовні універсалиї, які функціонують із давніх часів майже в усіх мовах світу, масово вживані мовцями та репрезентують спільність основних ознак. В Україні ономастика (наука про власні назви) почала свій динамічний розвиток у середині минулого століття. Спершу основну увагу ономастів було зосереджено на антропонімічних і топонімічних розвідках, і так тривало кілька десятиріч. Однак упродовж останніх років ономастика зазнала стрімких змін, зокрема відчутно розширився обсяг об'єкта дослідження, відбулося запровадження нових методів до вивчення традиційних шарів національної онімії, виникли нові напрями (зокрема, когнітивна, конотативна, фольклорна ономастики тощо).

Сьогодні в працях з ономастики особливе місце відведене ідеонімам, власним назвам нематеріальних об'єктів (художніх, музичних творів, наукових, публіцистичних, релігійних праць, найменувань картин, скульптур, кінофільмів, театральних і циркових вистав, балетів, різноманітних шоу тощо). Однак досі не стала об'єктом комплексного дослідження така група ідеонімів, як гемероніми, зокрема власні назви засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Наявні розвідки мають лише принагідний характер і засвідчують необхідність спеціального вивчення цього розряду пропріативів, вирішення проблем градації, мотивації та функціонування зазначених онімів.

Засоби масової інформації займають особливу нішу в суспільстві й мають характерну особливість – постійне оновлення та поповнення новими денотатами. Ринок ЗМІ стає настільки великим, що адресату складно орієнтуватися в цьому обсязі пропозицій і зробити вибір на користь того чи іншого видання. Безперечно, на рішення потенційного читача впливають усі компоненти видання – назва, позиціонування, логотип, фірмовий стиль, формат та ін. Тим часом ключовою позицією взаємодії адресата зі ЗМІ стає назва. Саме вона робить першочерговий вплив на читача, слугує важливим інструментом вирішення комерційних завдань видання, і це свідчить про її незаперечну значимість.

Що стосується дослідження структури власних назв, то найвпливовішими в цій царині є розвідки В. Бондалетова, Д. Бучка, Ю. Дідур,

К. Долбіна, Ф. Міклошича, В. Никонова, В. Німчука, С. Пахомової, Н. Подольської, А. Полянничко, С. Роспонда, П. Скока, О. Суперанської, М. Торчинського, М. Цілина.

Як показує практика, недостатнє дослідження феномену медіа-номінацій, а також відсутність рекомендацій щодо створення комунікативно ефективної медіаанзви призводить до того, що одні назви ЗМІ привертають увагу потенційного читача, у той час як інші залишають байдужими або взагалі відштовхують споживача інформації. Причина цього зрозуміла: газета досі не розглядалася як цілісний текст, отже, й не характеризувалася структурна її частина – найменування. Саме тому актуальним є теоретичне осмислення феномену пресонімів Польщі, а також практичне дослідження їх комунікативної ефективності.

1. Структурно-граматичні особливості польських пресонімів

Найяскравішим відтворенням проблем і реалій сьогодення для сучасного суспільства є засоби масової інформації. Використання в них певних власних назв має особливу важливість. Саме в пресі можна відстежити як живе конкретний невеликий пласт суспільства через матеріали популярних видань.

Характеристику найменувань періодичних видань можна здійснювати за структурою, мотивацією, тематикою тощо. Що стосується дослідження структури пропріативів, то найвпливовішими в цій царині є розвідки Д. Бучка, В. Бондалетова, В. Никонова, В. Німчука, Ф. Міклошича, С. Пахомової, Н. Подольської, С. Роспонда, П. Скока, О. Суперанської, М. Торчинського та ін.

Основний аналіз ми здійснюємо, врахувавши структуру найменувань і частково їх словотвірні особливості. Відповідно до ономастичної традиції^{1, 2, 3}, розподіляємо пресоніми на: однокомпонентні, двокомпонентні, багатоконпонентні, прості, складні, складені.

До однокомпонентних належать пресоніми, які виражено непохідними та простими похідними (суфіксальними й префіксальними) лексемами. Складні назви засобів масової інформації розмежовуються на власне композити, афіксальні композити й аббревіатури. Двокомпонентні

¹ Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету (на матеріалі англomовних сайтонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2016. 20 с.

² Мухаметзянова Л. Р. Названия газет и журналов: функционально-прагматический аспект : автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01 – русский язык. Казань, 2018. 27 с.

³ Сімановіч В. М. (Лухверчык, В. М.) Назвы беларускіх газет і часопісаў 1950–1960-х гадоў: структурна-граматычны аспект. Национальные культуры в межкультурной коммуникации (Новая парадигма охраны культурного и природного наследия): материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 11–12 апр. 2019 г. БГУ, Ф-т социокультурных коммуникаций. Минск, 2019. С. 289–297.

й багатокомпонентні пресоніми можуть бути представленими словосполученнями й реченнями.

Однокомпонентні пресоніми – це пропріативи, до складу яких входить один повнозначний елемент. При цьому вони можуть бути простими однокореневими (одноосновними), що у свою чергу є безафіксними чи афіксальними, та складними двокореневими (двоосновними), рідше багатокореневими⁴. Прості однокореневі (одноосновні) безафіксні, або непохідні, – це одноосновні власні назви з нульовим онімічним формантом⁵.

У групі однослівних назв виділяються найменування, утворені за рахунок метонімічного перенесення на основі «інформація – газета» (*“Merkuriusz”, “Ruch”, “Strażnica”, “Niepodległość”, “Słowo”, “Głos”, “Kraj”, “Wiek”, “Bluszcz”, “Mucha”, “Kolce”, “Wszechświat”, “Polonia”, “Czasem”, “Słowem”, “Wyzwolenie”, “Piasta”, “Robotnik”, “Naprzód”, “Popcorn”, “Tina”, “Olivia”, “Dziewczyna”, “Republika”, “Przekrój”, “Przyjaciółka”, “Gromada”, “Kuźnia”, “Świat”, “Warszawa”, “Fakt”, “Rzeczpospolita”, “Rewia”, “Polityka”*). Кількість цих назв невелика, але, незважаючи на це, ознаку інформації можна назвати мотиваційною: родові терміни, що в основі назви, не лише дають загальне поняття про предмет, а й несуть семантику індивідуалізації. Назви за інформаційною ознакою обумовлені сутнісною характеристикою газети: це засіб масової інформації, та використання у назві слів, що вказують на інформацію, покликане підкреслити суть об’єкта, відобразити його важливість, значимість у життєдіяльності суспільства⁶.

Складені пресоніми – це дво- і багатокомпонентні власні назви засобів масової комунікації. Вони поділяються на оніми-словосполукки; оніми з підрядним, сурядним і предикативним зв’язком між компонентами й оніми-фрази.

Серед найменувань досліджуваного ономастичного простору найбільшою є підгрупа пресонімів, у якій переважають словосполучення, побудовані за моделлю «*іменник Н. в. + іменник Р. в.*», наприклад: *“Colloquia Communion”, “Dzień Polski”, “Echo Krakowa”, “Ekran Tygodnia”, “Flora Polska”, “Informator Bibliotekarza i Księgarza”, “Instytut Prasowy”, “Inżynieria Materialowa”, “Kalendarz Bydgoski”, “Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, “Korespondent Płocki”, “Kronika Emigracji Polskiej”, “Kronika Rybnicka”, “Kronika Wielkopolska”, “Kultura*

⁴Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. Science and Educationa New Dimension. Philology, III (15), Issue: 68. Budapest, 2015. P. 97.

⁵Торчинський М. М. Власні назви нематеріальних об’єктів: структура, диференційні ознаки, перспективи дослідження. Хмельницький, 2017. Вип. 1. С. 300.

⁶Ражина В. А. Прецедентные онимы и их роль в культурно-языковом социуме. Научная мысль Кавказа. Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ, 2006. Приложение № 11. С. 381.

Łowiecka”, “*Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*”, “*Kwartalnik Prasoznawczy*”, “*Ochrona Przyrody*”, “*Oświata Dorosłych*”, “*Poradnik Bibliotekarza*”, “*Prace Muzeum Ziemi*”, “*Przyjaciół Ludu*”, “*Przyjaciół Szkoły*”, “*Rocznik Kaliski*”, “*Słowo Ludu*”, “*Słowo Tygodnia*”, “*Służba Zdrowia*”, “*Teka Historyka*”, “*Wschód Polski*”, “*Żołnierz Wolności*”, “*Głos Szkoły*”, “*Krzyk Oksywia*”, “*Żołnierz Solidarny*”, “*Głos Narodu*”, “*Ruch Katolicki*”.

Зазначені найменування преси – це підрядні словосполучення з атрибутивними відношеннями, зв’язок між компонентами – керування. Атрибутивний зв’язок – «вид синтаксичного зв’язку в словосполученні між словом із значенням предмета і словом, яке означає ознаку цього предмета; відношення і зв’язки між означуванням словом і означенням до нього в межах речення»⁷.

Серед двокомпонентних найменувань засобів масової комунікації окрему групу становлять такі, що мають у своїй структурі два іменника у називному відмінку однини чи множини, наприклад: “*Chrześcijanin a Współczesność*”, “*Ekspres Sosnowiecki*”, “*Kwartalnik Filmowy*”, “*Zabawa i Zabawka*”, “*Życie i Sztuka*”, “*Kierunki – Myśli*”, “*Rozwaga i Solidarność*”, “*Polak-Katolik*”.

Як свідчить аналізований матеріал, структурні моделі пресонімів з іншими відмінковими формами менш продуктивні: давальний відмінок – “*Kurier Czytelniczy*”; місцевий відмінок – “*Chrześcijanin w Świecie*”; орудний відмінок – “*Solidarność Walcząca*”.

Серед двокомпонентних найменувань періодичних видань розповсюдженою є модель «**прикметник + іменник**» у домінантній сингулярній формі, наприклад: “*Biuletyn Poligraficzny*”, “*Biuletyn Polityczny*”, “*Biuletyn Polonistyczny*”, “*Chata Rodzinna*”, “*Chłopska Droga*”, “*Czasopismo Psychologiczne*”, “*Czasopismo Techniczne*”, “*Edukacja Humanistyczna (Zielona Góra)*», “*Poznański Ekspres*”, “*Polska Farmacja*”, “*Polska Filologia*”, “*Tygodniowy Głos*”, “*Mazowiecka Jedność*”, “*Polski Język*”, “*Rodzinne Kółko*”, “*Bydgoska Kronika*”, “*Fizyczna Kultura*”, “*Wsi Kultura*”, “*Codzienny Kurier*”, “*Częstochowski Kurier*”, “*Historyczny Kwartalnik*”, “*Opolski Kwartalnik*”, “*Polski Las*”, “*Ludowa Literatura*”, “*Polski Magazyn*”, “*Turystyczny Magazyn*”, “*Wileński Magazyn*”, “*Żydowski Miesięcznik*”, “*Młoda Polonistyka*”, “*Filozoficzna Myśl*”, “*Narodowa Myśl*”, “*Niepodległa Myśl*”, “*Wolna Myśl*”, “*Polska Nauka*”, “*Olsztyńskie Studia*”, “*Spoleczna Opieka*”, “*Cieszyński Pamiętnik*”, “*Polskie Pamiętnikarstwo*”, “*Leszczyńska Panorama*”, “*Polski Pielgrzym*”, “*Krajowe Piśmiennictwo*”, “*Polska Poczta*”, “*Zachodnia Polska*”, “*Zbrojna*”.

⁷ Новикова Н., Черемисина Н. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира. Филологические науки. 2000. С. 27.

Polska”, “*Polska Poligrafia*”, “*Językowy Poradnik*”, “*Bibliotekoznawcze Prace*”, “*Filologiczne Prace*”, “*Historyczne Prace*”, “*Historyczno-Archiwalne Prace*”, “*Oświatowa Praca*”, “*Szkolna Praca*”, “*Archeologiczny Przegląd*”, “*Artystyczny Przegląd*”, “*Dyplomatyczny Przegląd*”, “*Edukacyjny Przegląd*”, “*Filatelistyczny Przegląd*”, “*Filozoficzny Przegląd*”, “*Historyczny Przegląd*”, “*Lekarski Przegląd*”, “*Poznański Przegląd*”, “*Statystyczny Przegląd*”, “*Chemiczny Przemysł*”, “*Emigracji Sprawy*”, “*Trybuna Ludu*”, “*ABC Młodych*”, “*Wolny Głos*”, “*Młodzi Solidarność*”, “*Niepodległa Polska*”.

Складні (двокомпонентні) пресоніми характеризуються поєднанням інформативної та уточнювальної лексики:

– зі вказівкою на рід діяльності, професію чи соціальний стан: “*Polski Żołnierz*”, “*Czasopismo Stomatologiczne*”, “*Polski Ekonomista*”, “*Wojskowy Lekarz*”, “*Polski Łowiec*”, “*Wojskowa Myśl*”, “*Polski Pracownik*”, “*Robotniczy Sport*”, “*Chłopskie Sprawy*”, “*Ludowy Nauczyciel*”, “*Pedagogiczny Kwartalnik*”, “*Dentystyczny Przegląd*”, “*Szkoły Życie*”, “*Wolny Uczeń*”, “*Goniec Codzienny*”, “*Korrespondent Narodowy i Zagraniczny*”, “*Korrespondent Warszawski*”, “*Kurier Codzienny*”, “*Kurier Litewski*”, “*Kurier Warszawski*”;

– релігійної тематики: “*Katolickie Życie*”, “*Niedzielnny Dzwon*”, “*Katolicka Młodzież*”, “*Teologia Praktyczna*”;

– на позначення морально-етичних принципів духовного світу людини: “*Literackie Życie*”, “*Kulturalny Kwartalnik*”, “*Muzealny Kwartalnik*”, “*Kulturalny Magazyn*”, “*Literacki Pamiętnik*”, “*Teatralny Pamiętnik*”, “*A Cappella. Nieregularnik autorów*”;

Що стосується мотиваційної класифікації пресонімів із мотивацією часу, то нами зафіксовано ряд іменниково-прикметникових найменувань ЗМІ з «лексемою новий (-а, -е)»: “*Nowa Gazeta*”, “*Nowa Kultura*”, “*Nowa Polska*”, “*Nowa Reforma*”, “*Nowa i Nowiejsza Istoria*”, “*Nowa Szkoła*”, “*Nowe Książki*”, “*Nowe Rolnictwo*”, “*Nowy Kurier*”, “*Nowy Kaduceusz*”, “*Wiek Nowy*”.

Малопродуктивними виявилися займенниково-іменникової найменування газет і журналів. Використання займенника *nasz* обумовлено вказівкою на єдність суб’єкта та адресата медійної комунікації: “*Nasz Przegląd*”, “*Nasza Ojczyzna*”, “*Nasza Przeszłość*”, “*Nasza Sprawa*”, “*Nasze Problemy*”, “*Nasze Wiadomości*”, “*Nasz Czas*”.

Конструкції найменувань газет і журналів «*прикметник + іменник*» у плюральній формі менш продуктивні, наприклад: “*Nowe Książki*”, “*Zeszyty Prasoznawcze*”, “*Leszczyńskie Zeszyty Muzealne*”, “*Teatru Polskiego Listy*”, “*Weterynaryjne Media*”, “*Codzienne Nowiny*”, “*Gliwickie Nowiny*”, “*Literackie Nowiny*”, “*Nadodrzańskie Nowiny*”, “*Opolskie*”.

Nowiny”, “*Podlaskie Nowiny*”, “*Rzeszowskie Nowiny*”, “*Tygodnia Nowiny*”, “*Polish Perspectives*”, “*Problemy Higieny*”, “*Kryminalistyki Problemy*”, “*Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*”, “*Problemy Polonii Zagranicznej*”, “*Problemy Praworządności*”, “*Problemy “Ruchu”*», “*Wieczory Rodzinne*”, “*Teatralne Zeszyty*”, “*Szkolne Zeszyty*”, “*Tarnogórskie Zeszyty*”, “*Wrocławskie Zeszyty*”, “*Nowiny Raciborskie*”, “*Wiadomości Warszawskie*”.

Як свідчить аналізований матеріал у моделі пресонімів «**атрибутив + апелятив**» атрибутивом найчастіше є прикметник (“*Przegląd Powszechny*”, “*Dziennik Polski*”, “*Uczeń Polski*”, “*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, “*Kultura Polska*”, “*Muzeum Domowe*”), не часто в таких словосполученнях препозицію займає дієприкметник (“*Gazeta Wyborcza*”, “*Notes Wydawniczy*”, “*Kalendarz Beskidzki*”).

До двокomпонентних пресонімів моделі «**прикметник + іменник**» відносимо словосполучення, які мають у своєму складі службові частини мови. Зауважимо, що службові частини мови, які входять до складу пресонімів, не класифікуємо як окремі компоненти. У них немає нікого свого лексичного значення, а лише міститься вказівка на різні відносини між самостійними частинами мови⁸.

Пресоніми з прийменниками та сполучниками у структурі досить численні й різноманітні (“*Człowiek i Światopogląd*”, “*Radio i Telewizja*”, “*Echa Płockie i Włocławskie*”, “*Historia i Życie*”, “*Kalendarz dla Ewangelików*”, “*Kultura i Edukacja*”, “*Kultura i Społeczeństwo*”, “*Kultura i Sztuka*”, “*Kultura i Ty*”, “*Kultura i Życie*”, “*Literatura na Świecie*”, “*Na Straży Demokracji*”, “*Niepodległość i Pamięć*”, “*Oświata i Kultura*”, “*Oświata i Przemysł*”, “*Państwo i Społeczeństwo*”, “*Plastyka i Wychowanie*”, “*Poradnik Propagandowy*”, “*Reformacja w Polsce*”, “*Sprawy i Ludzie*”, “*Szkoła i Dom*”, “*Sztuka i Krytyka*”, “*Wieś i Rolnictwo*”, “*Wychowanie w Przedszkolu*”, “*Rozwaga i Solidarność*”, “*Z Prac Polonistycznych*”, “*Gazety z Warszawy*”). Найпоширенішими є одиниці з прийменниками **za**, **z**, **від**, котрі вказують на людину, будь-яку справу тощо: “*Za Wolność i Lud*”, “*Ze Skarbca Kultury*”, “*Prosto z Mostu*”, “*Wiatr od Morza*”.

Привертає увагу й той факт, що у двокomпонентних найменуваннях періодичних видань, які містять атрибутив і апелятив, переважають ті, де атрибутив займає препозицію. Серед зафіксованих прикладів наявний лише декілька, в яких прикметник стоїть у постпозиції: “*Dekada Literacka*”, “*Demokrata Polski*”, “*Dydaktyka Literacka*”, “*Dziennik Bydgoski*”, “*Dziennik Narodowy*”, “*Echa Przeszłości*”, “*Dziennik*

⁸ Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : монографія. Донецьк : Промінь, 2011. С. 187.

Zachodni”, “*Dzieje Najnowsze*”, “*Głos Katolicki*”, “*Goniec Częstochowski*”, “*Gospodarka Górnicza*”, “*Kształcenie języka*”, “*Łącznik Poczty*”.

Серед двокомпонентних назв засобів масової інформації виділяємо приклади, які є еквівалентами простих речень, як двоскладних (“*Doniesienia Warszawskie*”, “*Niepodległość – Wybrzeże*”, “*Monit. Dwutygodnik Federacji Młodzieży Walczącej Region Gdańsk*”, так і односкладних (“*UFO. Solidarność zwycięży*”).

Одиниці трикомпонентних пресонімів представлені в переважній більшості безприймениковими конструкціями. З-поміж складних найменувань засобів масової інформації Польщі виокремлюємо відносно продуктивні моделі:

прикметник + іменник + прикметник (32,28 %: “*Bydgoskie Studia Filologiczne*”, “*Częstochowskie Studia Teologiczne*”, “*Gdańskie Zeszyty Humanistyczne*”, “*Gdański Rocznik Kulturalny*”, “*Gdańskie Studia Prawnicze*”, “*Historyczny Biuletyn Filatelistyczny*”, “*Podlaski Kwartalnik Kulturalny*”, “*Polska Sztuka Ludowa*”, “*Polski Tygodnik Lekarski*”, “*Powszechny Kalendarz Ludowy*”, “*Spółdzielczy Przegląd Naukowy*”, “*Europejski Przegląd Sądowy*”, “*Krakowski Przegląd Notarialny*”, “*Krakowskie Studia Międzynarodowe*”);

іменник + іменник + іменник або **іменник + іменник + сполучник / прийменник + іменник** (21,5 %: “*Kronika Miasta Łodzi*”, “*Kultura.Oświata. Nauka*”, “*Media, Kultura, Społeczeństwo*”, “*Przegląd Wiadomości Agencyjnych*”, “*Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego*”, “*Dzienniczek Ucznia Siódemki*”, “*Przegląd Wiadomości Agencyjnych*”, “*Głos Literacki i Społeczny*”, “*Administracja. Teoria, Dydaktyka, Praktyka*”, “*Człowiek, Niepełnosprawność, Społeczeństwo*”, “*Edukacja, Terapia, Opieka*”, “*Gospodarka Materiałowa i Logistyka*”, “*Magazyn Pielęgniarki i Położnej*”, “*Świat Przygód z Hugo*”);

іменник + іменник + прикметник (22,3 %: “*Głos Ziemi Cieszyński*”, “*Grabonoskie Zapiski Regionalne*”, “*Gromada – Rolnik Polski*”, “*Kalendarz Dziennika Polskiego*”, “*Kultura Komunikacji Społecznej*”, “*Małopolskie Studia Historyczne*”, “*Mazurski Kalendarz Katolicki*”, “*Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*”, “*Solidarność Wywrotowców Młodych*”, “*Transformacje Prawa Prywatnego*”);

прикметник + іменник + іменник або **прикметник + іменник + прийменник / сполучник + іменник** (12,8 %: “*Muzealny Rocznik Pożarniczy*”, “*Najnowsze Dzieje Polski*”, “*Niezależne pismo Wybrzeża*”, “*Niezależne pismo ZSM*”, “*Wychowanie Fizyczne i Sport*”, “*Wychowanie Techniczne w Szkole*”, “*Wychowanie Fizyczne i Sport*”, “*Krajowa Rada Sądownictwa*”, “*Nowy Świat Przygód*”);

прикметник + прикметник + іменник або **прикметник + прийменник / сполучник + прикметник + іменник** (13,8 %: “*Polish American Studies*”, “*Krajowe Duszpasterstwo Harcerzy*”, “*Spoleczne i Literackie Szkice*”, “*Przyjemne i Pożyteczne Rozrywki*”, “*World’s Finest Comics*”);

іменник + прикметник + дісприкметник (1,7 %: “*Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane*”, “*Kurier Codzienny Ilustrowany*”);

іменник + іменник + числівник (1,5 %: “*Gazeta 2 Grosze*”).

Багатокомпонентні пресоніми з підрядним чи сурядним зв’язком – багаточленні утворення, до складу яких входять як мінімум три повнозначні компоненти, поєднані як мінімум двома підрядними, сурядними зв’язками у будь-якій комбінації⁹.

Багатокомпонентних одиниць (порівняно з попередніми групами) кількісно небагато усього – 159 (6,28 % від загальної кількості найменувань). Назви періодичних видань цих груп за своєю структурою є складними утвореннями (“*Biuletyn Prasoznawczy Studium Dziennikarskiego UW i Ośrodka*”, “*Biuletyn Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, Katowice*”, “*Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce*”, “*Czasopismo Techniczne Krakowskiego Towarzystwa Technicznego*”, “*Czyn Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża*”, “*Debaty Naukowe Wyższej Szkoły Handlowej i Ekonomicznej*”, “*Kwartalnik Poświęcony Badaniu Przeszłości Żydów w Polsce*”, “*Kwartalnik Poświęcony Sprawom Katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Polsce*”, “*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, “*Poradnik Pracowników Światlicowych Żołnierzy Perth*”, “*Prace Wydziału Filologicznego-Filozoficznego Towarzystwa Naukowego w Toruniu*”, “*Prasowy Biuletyn dla Polonii Zagranicznej*”, “*Studia i Materiały z Dziejów Nauki*”, “*Bratniak. Pismo Ruchu Młodej Polski*”).

З-поміж складних найменувань засобів масової інформації Польщі виокремлюємо відносно продуктивні моделі:

іменник + сполучник + іменник + прийменник + іменник + іменник (11,39 %: “*Studia i Materiały z Dziejów Nauki*”);

іменник + іменник + іменник + прикметник (5,06 %: “*Biuletyn Stowarzyszenia Wspólnota Polska*”, “*Pismo studentów Uniwersytetu Gdańskiego*”, “*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*”);

іменник + прийменник + іменник + іменник або **іменник + іменник + прийменник + іменник** (4,6 %: “*Poradnik dla Czytających Książki*”, “*Przegląd Prawa i Administracji*”);

⁹ Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Вид. група «Основа», 2009. С. 53.

іменник + прикметник + сполучник / прийменник + прикметник (4,2 %: “Codzienna Narodowa i Obca”, “Korrespondent Warszawskiego i Zagranicznego”, “Korrespondent Krajowy i Zagraniczny”, “Języki Obce W Szkole”, “Journal of Modern Science”);

іменник + прикметник + прикметник + сполучник + прикметник (5,7 %: “Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki”, “Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”);

іменник + прикметник + іменник + прикметник (4,2 %: “Biuletyn Polskiego Związku Katolicko-Społecznego”, “Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, “Zeszyty Prawnicze Biura Analiz”);

прикметник + іменник + прикметник + іменник або **прикметник + іменник + сполучник + прикметник + іменник** (2,6 %: “Pólniezależne pismo Samorządu Szkolnego”, “Wychowanie Fizyczne i Szkolna Higiena”, “Polish Yearbook of International Law”);

іменник + іменник + прикметник + сполучник + прикметник (1,4 %: “Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”);

іменник + іменник + прикметник + прийменник (або без нього) + **прикметник** (3,16 %: “Kronika Ruchu Rewolucyjnego w Polsce”, “Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego”);

іменник + прийменник + іменник + прикметник (0,63 %: “Biuletyn dla Szkół Średnich”);

іменник + прийменник + іменник + сполучник + іменник (0,63 %: “Kalendarz dla Warmii i Mazur”);

прикметник + іменник + прийменник + займенник + іменник (0,63 %: “Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzych Krajów”).

Отже, як можемо побачити в наведених підрахунках, провідні позиції в пресоніміконі Польщі посідають багатокомпонентні, переважно двокомпонентні найменування засобів масової інформації. Серед них найбільшою є підгрупа словотвірної моделі «іменник Н.в. + іменник Р.в.». Структурні моделі засобів масової інформації з іншими відмінковими формами менш продуктивні. Розповсюдженою є модель «прикметник + іменник», де переважає форма однини. У конструкціях «атрибутив + апелятив» атрибутивом найчастіше є прикметник, не часто препозицію займає діеприкметник або займенник. Серед двокомпонентних пресонімів регіональних мас-медіа наявні структури, які є еквівалентами простих двоскладних і односкладних речень. Малопродуктивними виявилися найменування-аббревіатури (“BIS” – *Biuletynu Informacyjnego Studentów*).

2. Лексико-семантична характеристика пресонімів Польщі

Ономастичне дослідження за своєю суттю спрямоване на виявлення складних взаємозв'язків між іменами та реальністю, зокрема – зв'язку між семантичними та конотативними властивостями імен та ознаками реальних денотатів. У цих дослідженнях пропрітиви мають важливе значення не тільки як мовні знаки, що розглядаються у співвідношенні з іншими елементами мовної системи, а й як знаки зі специфічним – цілком конкретним, індивідуальним – функціональним призначенням. Екстралінгвістичний контекст, а отже структура реальності, є дуже важливим орієнтиром для дослідження імен – настільки важливим, що найпоширеніші ономастичні типології та класифікації імен будуються відповідно до критеріїв, похідних від позамовної реальності. Це зрозуміло й виправдано, оскільки ономастичний опис без посилання на позначені елементи, їхню природу чи характеристики, був би значною мірою неповним описом і часто не мав би найважливішого контексту, що обґрунтовує зроблені висновки. Не змодельовавши акт номінації не можна говорити про мотивацію імен. Як зробити висновок про функцію імен, не враховувавши властивостей і взаємозв'язку між денотатами цих імен? Тому не дивно, що в описах імен, що функціонують в ономастичному просторі, важливе місце займають спостереження над природою номінованих об'єктів, які в цьому конкретному комунікаційному середовищі можуть мати ознаки, що відрізняються від своїх аналогів у реальній дійсності. Чи помічені ці відмінності в існуючих описах ономастикону? Чи є вони важливим елементом прийнятої методології опису?

Наведені вище запитання зосереджують увагу на складних зв'язках між пропріативами, що функціонують, їх денотатами, і, перш за все, ступенем їх відображення в ономастичних дослідженнях.

Отож, наш проєкт – це спроба метаономастичної рефлексії, в якій головним питанням є вплив теорії медіалінгвістики на шлях вивчення власних імен у медіапросторі.

Використання різних мотиваційних ознак при градаційному вивченні пропріативної лексики зумовлено багатогранністю нашого життя, тісним взаємозв'язком ознак: конкретні інтереси читачів проявляються в певному місці, в певний час, і для кожної ситуації спілкування характерні свої обставини. Судячи зі співвідношення тематичних назв і сукупності інших номінаційних ознак, для авторів видань характерне практично рівноцінне прагнення до «вільних» і концептуальних заголовків.

Лексико-семантична класифікація – це наслідок етимологічного аналізу матеріалу, що впливає з його особливостей. Однак покладений

здавна в основу наукових класифікацій принцип поділу на дві основні групи: а) назви, утворені від загальної лексики; б) назви, утворені від власних назв, що, по суті, набув статусу традиційного, починаючи з перших наукових лінгвістичних робіт у галузі ономастики О. М. Селіщева, В. Ташицького, І. Дуріданова, можна цілком адекватно вважати базою лексико-семантичного аналізу¹⁰. М. М. Торчинський у монографії «Структура онімного простору української мови» зазначає: «Зважаючи на структуру і зв'язок із твірними словами, пропонується окремо виділяти дві групи простих (одноосновних) пропріативів: відапелятивні та відонімні, і три групи складних і складених: відапелятивні, відонімні та відапелятивно-відонімні (крім того, в обох групах фіксуються назви невідомого походження)»¹¹.

Аналіз назв періодичних видань не менш актуальний і з точки зору опису їх семантичних особливостей. Назви газет і журналів залежать від політичної ситуації, рівня розвитку країни в той чи інший період, соціальної потреби суспільства, різних номінативних тенденцій. Ураховуючи зазначене, ми виділили чотири періоди формування польської пресонімії:

- 1) пропедевтичний період (1863–1918 pp.);
- 2) період динамічного розвитку (1918–1930 pp.);
- 3) період стабілізації (1940–1990 pp.);
- 4) сучасний період (1990 р. – наш час)¹².

Аналіз пресонімів показав, що сукупність усіх найменувань періодичних видань за змістовими ознаками можна розділити на дві групи:

- тематично марковані назви;
- тематично нейтральні¹³.

Зважаючи на те, що пресонім є рухомим, схильним до динамічних змін сектором ономастичного простору, деякі автори пропонують вивчати ключові номінативні процеси, послуговуючись принципом номінації. Принципи номінації, запропоновані І. Гачок для аналізу периферійних розрядів пропріативів, в узагальненому вигляді зводяться до трьох основних чинників:

- ідентифікаційний (розпізнавання іншої системи або об'єкта за наперед заданими критеріями);

¹⁰ Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 1998. С. 18.

¹¹ Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. С. 431.

¹² Молода Польща. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М – Я. С. 553.

¹³ Кронгауз М. А. Семантика. Москва : Академія, 2005. С. 98.

– умовно-символічний (вироблений у якомусь соціальному або професійному середовищі й містить у собі символ, символи, символізує собою що-небудь, є символом чогось);

– символічний (вказує (або слугує як знак) на ідеї, поняття або інші абстракції)¹⁴.

При цьому в апіорі зрозуміло, що ці номінації – пізні (на відміну, скажімо, від гідронімів – назв річок та інших водних об'єктів), штучні (на противагу тим же гідронімам), юридично закріплені, а чи не стихійно сформовані¹⁵. Крім того важливо відзначити, що, вивчаючи медіа-ономастикон у межах регіонального ономастичного простору, важливо зосередити увагу не тільки на гемеронімах, а й на логотипах видань, що визначають їхнє візуальне уявлення. Нарешті, не можна не підкреслити історичну динамічність медійних пропріативів, що зумовлено їх залежністю від соціальної реальності та її ідеологічної складової¹⁶.

У ході дослідження семантичних особливостей пресонімів найбільшу складність викликають тематично марковані двокомпонентні одиниці, в яких потрібно визначати головні та нейтральні складові.

Як відомо, при вивченні семантики твірних основ найбільш актуальними виявляються джерела мовного матеріалу та критерії його оцінки¹⁷. На основі граматико-семантичного підходу нами розроблені критерії розмежування семантики ключового компонента найменування (тематично маркованого) та залежного.

Охарактеризуємо основні семантичні ознаки пресонімів за окремими хронологічними періодами.

Пропедевтичний період визначається появою тенденції до встановлення національної періодики. Саме в цей час з'явилися перші газети, переважна більшість назв яких належить до групи тематично нейтральних найменувань: “*Goniec*”, “*Naprzód*”, “*Popcorn*”, “*Tina*”, “*Olivia*”.

Період динамічного розвитку є найбільш продуктивним для польських періодичних видань. За два десятиліття вийшло близько тисячі газет і журналів (що становить понад 45 % від загальної кількості польських найменувань періодичних видань). Цей період характеризується різноманітністю назв газет і журналів за їх лексико-семантичними особливостями. Основна частина пресонімів відноситься

¹⁴ Крюкова И. В. Имена собственные в макро- и микросоциуме : монография. Волгоград: Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2016. С. 69–70.

¹⁵ Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету (на матеріалі англomовних сайтонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2016. 20 с.

¹⁶ Дрогайцева М. А. Медианоминация. Воронеж: Кварта, 2018. 84 с.

¹⁷ Ibid.. С. 72.

до тематичних груп «громадсько-політичне життя» та «сільське господарство, промисловість, торгівля».

Категорію «суспільно-політичне життя» можна диференціювати на ряд підкласів. Більшість найменувань мотивуються:

1) суспільно-політичними утвореннями, партіями, організаціями тощо: “*Dziennik Patriotycznych Polityków*”, “*Kronika Emigracji Polskiej*”, “*Żołnierz Wolności*”, “*Żołnierz Solidarny*”, “*Głos Narodu*”;

2) особою як об’єктом громадсько-політичного життя: “*Uczeń Polski*”, “*Poradnik Bibliotekarza*”, “*Przyjaciół Ludu*”, “*Przyjaciół Szkoły*”;

3) громадсько-політичними об’єднаннями: “*Dziennik Narodowy*”, “*Ruch Katolicki*”, “*Biuletyn Polityczny*”, “*Młodzi Solidarność*”.

Найбільш репрезентативними в секторі «господарство, промисловість, торгівля» виявилися наступні підгрупи найменувань, які мотивуються:

1) організацією / підприємством;

2) особою, яка реалізує себе в галузі господарства, промисловості¹⁸.

Для пресонімії періоду стабілізації характерною є поява значної кількості назв-омонімів. Пресоніми, що утворилися, за короткий термін ставали популярними в різних містах та інших населених пунктах країни.

Сучасний період розвитку регіональної преси характеризується новими тенденціями в номінації газет і журналів. Більшість найменувань періодичних видань зазначеного часового проміжку належить до тематично нейтральної групи одиниць, а також містить компонент, що вказує точне місце локації газети або журналу: “*Dziennik Polski*”, “*Dziennik Warszawski*”, “*Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego*”, “*Polska Dziennik Bałtycki*”, “*Wiadomości Warszawskie*”, “*Wiadomości Handlowe*”, “*Pszczółka Krakowska*”, “*Częstochowski Kurier*”, “*Opolski Kwartalnik*”, “*Polski Las*”, “*Poznański Przegląd*”, “*Nowiny Raciborskie*”, “*Monitor Warszawski*”, “*Kurier Wileński*”, “*Kurier Poznański*”, “*Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych*”, “*Korrespondent Warszawski*”, “*Korrespondent Krajowy i Zagraniczny*”, “*Goniec Częstochowski*”, “*Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego*”.

Ономасіологічний принцип вивчення власних назв є надзвичайно вагомим у ході дослідження найменувань періодичних видань. Так, засоби масової інформації протягом усього свого існування досить часто змінювали назви. Найчастіше цьому передували політичні зміни в суспільстві. Досить складною виявилася проблема методології вивчення динаміки пресонімів, оскільки перейменовані газети та

¹⁸ Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету (на матеріалі англomовних сайтонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2016. С. 11.

журнали відрізняються своєю частотністю, а новостворенні номінації часто мають іншу структуру та семантику¹⁹. Логіка перейменування, специфіка впливу екстралінгвістичних факторів, мовні особливості новоутворених назв викликають безсумнівну наукову цікавість і в перспективі мають стати самостійним об'єктом уваги лінгвістів²⁰.

Деталізуємо лексико-семантичні особливості номінативних одиниць, які вживаються як однокомпонентні та багатоконпонентні пресоніми.

Домінантну групу становлять найменування періодичних видань, твірною лексемою яких стали апелятиви, які містять інформацію про:

- різновиди діяльності (*“Skaner polityczny”, “Biznes dla ludzi”, “Biuletyn Prasoznawczy”, “Biuletyn Poligraficzny”, “Twórczość”, “Polityka”, “Trybuna Ludu”, “Biuletyn Stronnictwa Demokratycznego”*);

- галузі наукових досліджень (*“Zdrowie, wychowanie, psychologia, styl”, “Czasopismo Techniczne”, “Czasopismo Psychologiczne”, “Czasopismo Geograficzne”, “Pryzmat”, “Bydgoskie Studia Filologiczne”, “Historyczny Kwartalnik”, “Czasopismo Psychologiczne”, “Polski Język”, “Fizyczna Kultura”, “Bibliotekoznawcze Prace”, “Filologiczne Prace”, “Historyczne Prace”, “Historyczno-Archiwalne Prace”, “Archeologiczny Przegląd”, “Artystyczny Przegląd”, “Dyplomatyczny Przegląd”, “Edukacyjny Przegląd”, “Filatelistyczny Przegląd”, “Filozoficzny Przegląd”, “Historyczny Przegląd”, “Lekarski Przegląd”, “Czasopismo Prawno-Historyczne”*);

- назви осіб за родом діяльності чи професією (*“Robotnik”, “Korrespondent”, “Antystudent”, “Magazyn Pielęgniarki i Położnej”, “Pasażer”*);

- назви або типи віросповідання (*“Colloquia Communion”, “Chrześcijanin w Świecie”, “Chrześcijanin a Współczesność”, “Ku Świętej Rodzinie”, “Ład Boży”*);

- показники (результати) діяльності (*“Wywiad i opinie”, “Nie zabijaj”, “Mamkły”, “Wegetariański”, “Debata”, “NIErząd”*);

- громадянську активність чи позицію (*“Linia specjalna”, “Solidarnością”, “Mać Pariadka”, “Ruch Oporu”, “Konfrontacje”, “Pomarańczową Alternatywę”, “Buntu Młodych”, “Człowiek i Światopogląd”*);

- родинні стосунки, сім'ю, родину чи свояцтво (*“Familia” “W NASZEJ Rodzinie”, “Nasza arka”, “Fundamenty Rodziny”, “Ku Świętej Rodzinie”, “Dziecko. Najważniejsze dla rodziców”, “Dziecko: Najlepsza inwestycja”, “Dziecko, Zakupy i My”, “Mam dziecko” “Twoje dziecko”*,

¹⁹ Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976. С. 153.

²⁰ Ковалик І. І. Про власні і загальні назви в українській мові. *Мовознавство*. 1977. № 2. С. 13.

“Twój maluszek”, “Twój Junior”, “Nasze Szkraby”, “Mamo to ja”, “Tato to ja”, “Rodzice małego dziecka”, “Rodzice, cięża, niemowlę”, “Dobra mama”, “Supermama na zakupach”, “My Mamy”, “Mjak mama”, “Ekspercki miesięcznik o macierzyństwie”, “Przyjaciółka”, “Będę mamą”, “Chata Rodzinna”, “Dbamy o szczęśliwe dzieciństwo”, “Z miłości do dziecka”).

Рідше зустрічаються одиниці, твірними основами яких були іменники зі зазначенням типу організації чи об’єднання: “Wiadomości Uniwersyteckie”, “Zjednoczenie”, “Uniwersytet”, “Kościół”.

На основі лексем, що позначають реальії рослинного та тваринного світу, утворилися наступні пресоніми: “Dżdżownica z madzongą”, “Zielonogłowie”, “Nietoperza”. Деякі назви видань мають символічне значення (“Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane”, “Mój Piękny Ogród”).

Невисока продуктивність характерна для групи пресонімів, твірними лексемами яких виступають абстрактні поняття. У межах лексично-семантичної категорії абстрактних понять, що диференціюють як базу для назв періодичних видань, виокремлюємо наступні лексико-семантичні групи:

- пресоніми, утворені на основі лексем на позначення територій, місцевості, їх частин (“Świat”, “Nasz świat”, “Świat”, “W siłlach nieprzyjaciela”, “Prowincja”, “Republika”, “Kupa”, “Gromada”);

- пресоніми, що мотивуються лексемами на позначення стану / процесу / дії (“Alternatywa”, “Alternatywy”, “Samo Zdrowie”, “Przepis na Zdrowie”, “Antypolityka”, “Manifest”, “Biuletyn Bojkotowy”, “Alarm”, “Uderzenie”, “Praca”, “Wolność”; їх результату, способу (напрямку) дії: “Zielone Brygady”, “Inicjatywa Pracownicza”, “Zmowa Robotnicza”, “Stocznowiec”, “Odnowa”, “Naprzodem”, “Zwycięstwo”, “Razem”, “Naprzód”. Зазначені найменування мають у своїй структурі прийменники: а) *do* (вказує на те, до чого закликають: “Do pracy”, “Do zjednoczenia”); б) *na* (вказівка на стан, в якому щось знаходиться: “Na straży”, “Na wzrost”); г) *bez* (вказівці на відсутність кого-, чого-небудь: “Bez Przemocy”);

- пресоніми, твірними лексемами яких виступають іменники, які називають (позначають) проміжок часу. Це можуть бути одиниці вимірювання, назви місяців або історичних подій (“Inny Świat”, “Gazeta Świąteczna”), доби та її частин (“Nowy dzień”, “Info dzień”, “Info wieczór”, “Minął dzień”), короткі проміжки часу (“Chwila Dla Ciebie”, “7 Dni – Przegląd Tygodnia”, “Przewodnik dla kobiet w ciąży i młodych rodziców”, “Przegląd wydarzeń tygodnia”, “Zwierciadło tygodnia”, “Suma tygodnia”, “Pieniądze na weekend”, “Rebeliant Poranny”, “Nigdy Więcej”);

- пресоніми, мотивовані специфічною термінологічною лексикою певної галузі наук. Зокрема, фіксуються назви періодичних видань

видання, основою яких були одиниці, що належать до термінів астрономії (*"The Comet"*, *"Wolny Wiatr"*), географії (*"Puenta"*), фізики (*"Impuls"*), біології (*"Immunitet"*);

- пресоніми, твірними лексемами яких виступають назви процесів мовленнєво-мисленнєвої діяльності або її результати: *"Fakt"*, *"Dialog"*, *"Podaj Dalej"*, *"A Cappella"*, *"Akcja"*, *"Akcja Pośrednia"*, *"Akcja Bezpośrednia"*, *"Porozumienie ponad Podziałami"*, *"Progres"*, *"Alternatywa"*, *"Forum"*.

Серед інших пресонімів, утворених на базі абстрактних понять, виокремлюємо найменування, що мотивуються назвами психічних процесів, моральних якостей (*"Duma"*, *"Miłość"*), вікових і оцінних категорій (*"Przedszkolak"*, *"Mój przedszkolak"*, *"Glamour"*).

Позитивну конотацію має група пресонімів, мотивована семою «світло», яка на наш погляд, є вирішальною в номінації періодичного видання, що походить від назви будівлі або її частини (*"Okno"*, *"Latarnia Morska"*, *"Przerwa"*), природного явища (*"Iskra"*), предмету побуту (*"Lampa"*).

Незначну групу формують найменування періодичних видань, що містять вказівку на тип інформаційного видання: *"Biuletyn"*, *"Gazeta"*, *"Dekadent"*, *"Euro-Biuletyn"*, *"Notatki"*, *"Wiadomości"*.

Цікавими виявилися й номінації, в основу яких покладено одиниці, що позначають суб'єкт / об'єкт праці, побуту (*"Gilotyna"*, *"Szpile"*, *"Top wtop"*, *"Na tapecie"*).

Назви періодичних видань *"Dzwonnica"*, *"Ratusz"*, *"Kuźnia"*, утворені на основі іменників, що позначають будівлю. Інші поодинокі монокомпонентні пресоніми представлені лексемами, що позначають орган управління (*"Sędzia"* (*magistrat* – у Польщі й на Україні (до другої половини XIX ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах – орган міського самоврядування; муніципалітет²¹), назву гри (*"Szachy"*) тощо.

Видавничий ринок Польщі може похвалитися все більшою кількістю журналів кулінарного характеру. Це в основному кулінарні журнали консультативно-дорадчого призначення. Журнали харчової промисловості до зазначеної групи не додаємо, оскільки вони мають іншу аудиторію. Найменування періодичних польських гастро-видань можна розділити на чотири основні типи:

- а) кулінарія та спосіб життя;
- б) спеціальні видання (сезонні та випадкові);

²¹ Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. С. 129.

в) журнали, присвячені певним сегментам кулінарії;

г) лише нормативні листи від читачів.

Тут можна виділити наступні типи мотивів іменування:

1. Назви, пов'язані з кулінарією:

а) кулінарні заклади (“*Kuchnia*”, “*Kawiarnia*”, “*Kuchnia Magazyn Dla Smakoszy*”, “*Magazyn Wino*”, “*Świat Win*”);

б) харчові інгредієнти, наприклад, спеції (“*Sól i pieprz*”);

в) страви (“*Ciasta sprawdzone przepisy*”, “*Popcorn*”, “*Ciasta Sprawdzone Przepisy*”);

г) діяльність, наприклад, приготування їжі (“*Moje gotowanie*”, “*Gotuj krok po kroku*”, “*Polska gotuje*”, “*Lubię gotować*”, “*Gotuj*”, “*Pieczenie jest proste*”, “*Dekoracja Ciast*”).

2. Назви, що вказують на смакові відчуття (“*Palce lizać*”, “*FiliŚanka Smaków*”).

3. Назви, пов'язані з кулінарними жанрами:

а) рецепти:

- назви, що вказують на походження нормативних актів (“*Przepisy czytelników*”, “*Przepisy czytelników*”, “*Prześlij Przepis*”, “*Prześlij Przepis Wydanie Specjalne*”, “*Prześlij Przepis. Kulinarne Hity*”);

- назви, що вказують на тип страви, дають позитивну оцінку (“*Kulinarne hity*”, “*Polityka przy kawie*”, “*Superhobby. 100 najlepszych sałatek na każdą porę*”, “*Polityczna kawa*”, “*Pyszne Ciasta (Z życia Wzięte)*», “*Najlepsze Ciasta*”, “*Smacznie, Zdrowo, Kolorowo*”);

- кулінарна книга (“*Kukbuk*”, “*Biblioteczka Poradnika Domowego*”, “*Biblioteczka Poradnika Domowego Wydanie Specjalne*”, “*Poradnik Smakosza*”).

4. Імена, які ідентифікують одержувача (“*Magazyn dla smakoszy*”, “*Magazyn Smak*”, “*Apetyt*”, “*Slovly Vegie*”).

5. Назви, що вказують на відправника (“*Poradnik Restauratora Food service*”, “*Ciasta Czytelników*”, “*Świat Kobiety. To jest pyszne*”, “*Smaczna Kuchnia Pani*”, “*Pani Domu Poleca*”, “*Przyjaciółka Poleca*”).

6. Назви, що рекламують певний бренд – назва мережі магазинів (“*Smaki życia dostępne w Biedronce*”, “*Prześlij Przepis!*”).

Також слід зазначити, що значний конкурент для кулінарних журналів це Інтернет. Надзвичайно популярні сторінки з рецептами, кулінарні блоги та навчальні відео, що полегшують приготування або випікання²².

Польському пресонімікону притаманне функціонування назв, що мотивуються звуконаслідувальною лексикою. Так, зокрема, у назві журналу “*Gaga*” чітко простежується зв'язок із лексемою *gaga*, що

²² Chłędzyńska J. Analiza tytułów czasopism polskich. Onomastica. XLV, 2000. S. 233.

означає «звук, лепет; тобто голос немовляти, своєрідна синестезія звуку». Лексема *gaga* в англійській мові, в її жаргонному варіанті, означає «бути захопленим ким-небудь, закоханим у кого-небудь / що-небудь, схвилюваним чим-небудь»²³.

Фіксуємо й назви періодичних видань, номінаційною основою яких виступають топоніми, зокрема, назви населених пунктів (ойконіми) чи найменування значних територій (хороніми): “*Cieszyński Pamiętnik*” (*Cieszyn* – місто на півдні Польщі на кордоні з Чехією), “*Mazury Suwalszczyzna*” (*Mazury* – історичний район Польщі), “*Dziennik Poznański*” (*Poznań* – місто в центральній частині західної Польщі), “*Dziennik Warszawski*”, “*Warszawa*” (*Warszawa* – столиця Польщі); “*Biuletyn Zachodnio-Pomorski*” (*Західнопоморське воєводство* розташоване у Північно-Західній Польщі, це територія історичної Східної Померанії, польська частина сучасного євро регіону «Померанія»).

Пресоніми Польщі відетнонічного походження характеризуються незначною продуктивністю («*Żydowski Miesięcznik*» (євреї – загальна назва народностей, які живуть у різних країнах і об'єднані спільністю походження від давньоєврейського народу, що населяв Палестину до перших століть нашої ери²⁴).

Номінація невеликої групи пресонімів відбувалася на основі антропонімів. Виявлено групу найменувань, де феміноніми (особові імена жінок: “*Jana*”, “*Tina*”, “*Olivia*”, “*Claudia*”, “*Tina. Rozrywka ze smakiem*”), та міфоніми чи релігіоніми (власні імена релігійних, історичних чи літературних персонажів: “*Kikimora*”, “*Akwilon*”) використовуються як назви періодичних видань. Назва “*Kikimora*” походить від лексеми *kikimora* (рос. кикімора, біл. кікімара) – російський і, меншою мірою, білоруський міфологічний персонаж, зазвичай жіночої статі, мешкає в домі людини та інших будівлях, пряде в нічний час, завдає збитків і неприємностей господарству та людям. Пресонім “*Akwilon*” має подвійну мотивацію – відонімного та відапелятивного походження (пор. *Аквілón* (лат. *Aquilo*) – холодний північний вітер; латинська назва грецького бога північного вітру Борея. У переносному значенні вживається як лиха доля, фатум)²⁵.

Отже, аналіз лексичних одиниць, що використовуються як твірні лексеми для пресонімів, дозволив виділити ряд лексично-семантичних груп слів, які використовувалися для номінації періодичних видань.

²³ Фоякова О. И. О системном анализе имен собственных в художественном тексте. Проблемы комплексного анализа языка и речи. Ленинград, 1982. С. 83.

²⁴ Словник української мови: в 11 томах. Т. II. С. 494.

²⁵ Фоякова О. И. О системном анализе имен собственных в художественном тексте. Проблемы комплексного анализа языка и речи. Ленинград, 1982. С. 83.

Домінантними виявилися назви засобів інформації, мотивовані найменуваннями осіб чи групи осіб (37,3 %) та абстрактними поняттями (36,4 %). Однаковою продуктивністю відзначаються пресоніми, похідні від назв організацій (4,6 %), реалій фауни та флори (4,3 %), а також одиниць із семою «світло» (5 %).

3. Функціонально-прагматична характеристика пресонімів Польщі

Назва друкованої продукції відіграє ключову роль у сприйнятті інформації. Саме тому найменування ЗМІ повинне бути привабливим і цікавим, у цьому плані назву можна порівняти зі слоганом реклами. Номінації газет і журналів, як і будь-який інших денотатів, виконують три основні функції: номінативну, інформативну та експресивну. Для повної реалізації всіх цих завдань при створенні пресоніма використовуються різні мовні та немовні засоби. Якщо врахувати, що номінативну функцію виконують усі пропріативи, то вибір мовних засобів для створення інших функцій назв засобів масової інформації дуже широкий²⁶.

Дослідження пресонімів Польщі засвідчує, що кожна власна назва цього типу є багатофункціональною. Всі найменування засобів масової комунікації, окрім звичної основної функції – *номінативної*, включають у себе й ряд інших: *інформаційну*, *аккумулятивну*, *емоційно-естетичну*, *комунікативно-прагматичну*.

Функції пресоніма не слід плутати з, власне, інформацією, яку вони передають. Проте О. Бурмистрова²⁷, досліджуючи функціонал артіонімів загалом, звертає увагу на те, що *інформаційна* функція тотожна з енциклопедичною інформацією власних назв. Але дослідниця зазначає, що однакові найменування різних творів мистецтва, тим не менш, виконують різну функцію.

Також варто наголосити на тому, що *інформаційна* функція – дуже важлива в пресонімії, тому що назва газети чи журналу будує чимало індивідуальних концептів і різноманітних конотацій у свідомості читача. Таким чином, інформаційна функція пресоніма має на меті допомогти реципієнту правильно сприйняти зображення, певною мірою «пояснити» задум видавництва²⁸.

Не менш важливою є й *емоційно-естетична* функція пресоніма. Варто зазначити, що вона дещо специфічна для такого виду власних

²⁶ Бойко Н. І., Кайдаш А. М. Міфологеми в українському романтичному просторі : монографія : монографія. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 133.

²⁷ Бурмистрова Е. А. Название произведений искусства как объект ономастики : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Волгоград, 2006. 18 с.

²⁸ Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. С. 83.

назв, адже це частина творчого процесу, що відображає естетичне ставлення митця до дійсності, яке діє на сприйняття реципієнтом об'єкту. *Емоційно-естетична* функція пропріативів такого типу пов'язана з його художнім значенням, яке дозволяє сприймати назву друкованого продукту як певний закодований текст²⁹.

Комунікативно-прагматична функція пресонімів впливає на підсвідомість і поведінку сприйняття реципієнта. Тобто, іншими словами, ця функція пропріатива полягає в тому, щоб назва ЗМІ викликала в споживача даного продукту бажання придбати його. Таким чином, маємо на увазі, що комунікативно-прагматична функція, певною мірою, повинна зацікавити, привернути увагу реципієнта³⁰.

Окрім вищезгаданих функцій, можемо говорити про *аккумулятивну* – власна назва збирає та зберігає в собі інформацію, наприклад, про зображені місця, час та дію³¹.

Систематизація пропріативного матеріалу з точки зору функціонально-прагматичного підходу дозволила виділити серед польських пресонімів окремі групи:

– *назви-гасла* (представлені синтаксемами типу фінітив та директив), пор. *гасло* – висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик; умовний знак для дії; попередження, сигнал³²). Вони формують символи ідеологічних орієнтирів суспільства, що репрезентують ідею спільної боротьби за політичні ідеали та ідею руху вперед до світлого майбутнього. Такі назви архаїчні, нині не використовуються в сучасному ономастиконі Польщі;

– *назви-застереження* (ситуатив) (пор. *застерегати* – заздалегідь попереджати кого-небудь про щось небезпечне, небажане; робити додаткове зауваження, роз'яснюючи або уточнюючи думку³³). Цей тип можна проілюструвати прикладом назви газети "*Na straży*", прагматичне значення якої формується багато в чому завдяки лексичному наповненню. Зазначений функціонально-прагматичний тип найменування газети класифікуємо як архаїчний;

²⁹ Бочарова І. В. Геортоніми як темпоральні синтаксеми. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наукових праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 3. С. 7.

³⁰ Васильєва О. Денотатно-номінативна класифікація ідеонімів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. Вип. 5 (330). С. 166.

³¹ Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: источники и цели. *Филологические науки*. 2005. Вип. 4. С. 27.

³² Словник української мови: в 11 томах. Т. II. С. 39.

³³ Ibid. Т. III. С. 329.

– назви зі сугестивною властивістю (пор. сугестивний – який впливає на кого-небудь, викликає у когось певні уявлення, настрої; пов’язаний із навіюванням³⁴). До таких найменувань класифікуємо наступні синтаксеми:

а) синтаксема з групи локатив, підтип «місце, де відбуваються події» (*“Polski Las”*, *“Poznański Przegląd”*, *“Nowiny Raciborskie”*, *“Monitor Warszawski”*, *“Kurier Wileński”*, *“Kurier Poznański”*, *“Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”*, *“Korrespondent Warszawski”*). Завдяки лексичному наповненню підкреслює свою призначеність читачам, які проживають у цій місцевості, а також прогнозує відповідь на запитання: «Які події відбуваються в цій місцевості?»;

б) у разі використання особистих займенників синтаксеми розглянутих вище груп, що належать до дестинативів і комітативів, служать інтимізації спілкування, а комітатив завдяки ще й формі орудного відмінка зі значенням спільності створює відчуття близькості у спілкуванні адресата та адресанта^{35, 36} (*“Dla Ciebie”*, *“Z Tobą”*, *“Dla niej”*).

Таким чином, актуальність нашого дослідження обумовлена тим, що назви друкованих засобів масової інформації це те, що завжди привертає увагу споживача. Це перша інформація про продукцію, яка повинна зацікавити читача, яка завжди «на слуху», часто обростає всілякими асоціаціями та викликає інтерес. Медіаномінація, як і сам візуальний об’єкт, є частиною творчого процесу й володіє естетичним потенціалом, в якому відображено ставлення видавництва до навколишнього світу. Будучи вербалізованим текстом, пресонім впливає на зорове і слухове сприйняття, формуючи у людини почуття прекрасного, емоційне, моральне ставлення, тому саме естетична та комунікативно-прагматична функції пропріатива зазначеного сектору ономастичного простору є найбільш значущими. Всі ці функції відображають суть найменувань друкованих видань Польщі, їхнє призначення, а також здатність не лише називати продукт, а й комунікувати з реципієнтами.

ВИСНОВКИ

У східнослов’янському мовознавстві незначна кількість праць, присвячених опису назв періодичних видань. Проте пресонімія загалом, і польська пресонімія зокрема, характеризується специфікою структурно-граматичних, семантичних і прагматичних особливостей.

³⁴ Словник української мови: в 11 томах. Т. IX. С. 820.

³⁵ Крюкова И. В. Имена собственные в макро- и микросоциуме : монография. Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2016. С. 83.

³⁶ Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. *Science and Educationa New Dimension. Philology*, III (15), Issue: 68. Budapest, 2015. P. 83.

Відповідно до кількості структурно-семантичних компонентів диференціюємо однокомпонентні, двокомпонентні та багатокомпонентні пресоніми. Домінантними виявилися двокомпонентні найменування. У межах цієї групи онімів виділяється велика кількість похідних конструкцій, реалізованих у різних номінативних моделях («іменник + іменник», «прикметник + іменник», їх модифікації з прийменником і без прийменника тощо).

Система пресонімів досліджуваного регіону надзвичайно залежна від екстралінгвістичних факторів (рівня розвитку країни, соціальних потреб суспільства, політичних пріоритетів тощо), які впливають насамперед на семантичний рівень системи назв газет і журнали. Найбільш продуктивним і цікавим для наукового спостереження виявився період динамічного розвитку польської пресонімії, що охоплює 1918–1930-ті роки.

Для подальшого всебічного вивчення системи пресонімів необхідно розробити критерії послідовного аналізу динамічних процесів у системі найменувань періодичних видань.

Домінантною моделлю серед пресонімів Польщі є онімоконструкції «прикметник + іменник», а менш продуктивним є модель «дієслово + іменник».

Аналіз пресонімів дозволив нам визначити їх основні структурні та граматичні особливості, що реалізують одну з найважливіших функцій газетного тексту: інформаційну. Найбільшою репрезентативністю відзначаються найменування газет і журналів, мотивовані специфічною тематикою та локацією.

Аналіз принципів номінації засобів масової інформації (друкованих видань) дозволяє визначити різноманітні ознаки суб'єкта, об'єкта та адресаата номінації, а також виявити національно-культурні особливості їх співвідношення.

Результати дослідження дозволяють розподілити періодичні видання Польщі на офіційні, суспільно-політичні, фахові та клерикальні. До того ж, на основі чотирьох мотиваційних ознак (інформаційної, тематичної, локативно-хронологічної, що відображає метареферентну ситуацію), польська преса представлена різними типами періодики, зокрема такими виданнями:

- назви періодичних видань, мотивовані конкретною тематичною ознакою (наука, спорт, політика, природа, економіка);
- найменування періодичних видань, що інформують про хронологію або час появи й подеколи відображають історичні події (фіксований часу (доба, місяць, рік), нефіксований часу (вічність, ера, минуле, майбутнє);
- номінації з просторово-часовою характеристикою (конкретною чи абстрактною);

– назви з відображенням метареферентної ситуації (маніфестуються ознакою, представленою від автора до адресата або предмета розмови. Подібний ефект спостерігається у онімах, що містять заклик до дії, звернення до духовних цінностей тощо). Ставлення автора до суб'єкта проявляється в актуалізації компонентів важливості та трендовості.

Найменування періодичних видань містять різні раціоналістичні оцінки – *утилітарні* (пов'язані з практичним застосуванням, використанням); *нормативні* (який відповідає нормативу, встановлений нормативом); *трендові* (відрізняються новизною вживання в даний період і частотністю).

Дослідивши онімні одиниці, можемо зробити висновок, що пресоніми здатні створювати асоціації з місцем локації, подеколи відображають історичні події, виконують прагматичну функцію, відбивають усі мовні зміни. Отже, прикметними ознаками пресонімів Польщі є наявність семантично прозорих назв; лексем новий, польський, що вказують на зміни в суспільстві; назв із локативною мотивацією (топонім Польща); простих, складних і складених одиниць.

Пресоніми – специфічна, але не ізольована група пропріативів, тісно пов'язана з іншими видам власних назв. Найменування друкованих засобів масової інформації заслуговують більш пильної уваги науковців, адже медіа – одна з визначних сфер української культури. Перспективність подібних студій полягає в тому, що, аналізуючи назви засобів інформації, вдаємося до комплексного аналізу національної культури, привертаючи увагу до мови, її онімійної системи.

АНОТАЦІЯ

У ході дослідження вдалося систематизувати власні назви друкованих польських засобів масової інформації, враховуючи структурно-дериваційні та мотиваційно-функціональні особливості. На конкретних прикладах показано семантику твірної основи, спосіб словотворення та мотив номінації пресонімів.

Лексико-семантичний аналіз формотворчих основ польських пресонімів дозволяє констатувати домінування назв періодичних видань, твірними лексемами яких були апелятиви. Група медіаномінацій, мотивованих пропріативами, представлена відергонімними, відтопонімними, відантропонімними похідними.

Встановлено, що більшою популярністю користуються складені конструкції, які виникли переважно шляхом власне семантизації та синтаксичним способом. Домінантними структурними типами пресонімів є багатокомпонентні й двокомпонентні словосполучення. Дистрибуція інших типів є дуже різною, бо власні назви бюлетенів й альманахів мають обмежений репертуар, на відміну від назв газет.

Література

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
2. Бойко Н. І., Кайдаш А. М. Міфологеми в українському романтичному просторі : монографія. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 155 с.
3. Бочарова І. В. Геортоніми як темпоральні синтаксеми. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наукових праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 3. С. 3–9.
4. Бурмистрова Е. А. Название произведений искусства как объект ономастики : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык. Волгоград, 2006. 18 с.
5. Васильєва О. Денотатно-номінативна класифікація ідеонімів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. Вип. 5 (330). С. 165–168.
6. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: источники и цели. *Филологические науки*. 2005. Вип. 4. С. 23–31.
7. Дрогайцева М. А. Медианоминация. Воронеж: Кварта, 2018. 84 с.
8. Іващенко В. Л. *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): монографія*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
9. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. М. : Наука, 1976. 355 с.
10. Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету (на матеріалі англomовних сайтонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2016. 20 с.
11. Ковалик І. І. Про власні і загальні назви в українській мові. *Мовознавство*. 1977. № 2. С. 11–18.
12. Кронгауз М. А. Семантика. Москва: Академия, 2005. 352 с.
13. Крюкова И. В. Имена собственные в макро- и микросоциуме : монография. Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2016. 168 с.
14. Лисиченко Л. А. Лексико-семантический вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
15. Лобода А. М. Особливості номінації в гемеронімах. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 25. С. 458–460. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2011_25_143 (дата звернення: 13.02.2023).
16. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : монографія. Донецьк : Промінь, 2011. 438 с.

17. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 1998. 219 с.
18. Молода Польща. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М – Я. 753 с.
19. Мухаметзянова Л. Р. Названия газет и журналов: функционально-прагматический аспект: автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01 – русский язык. Казань, 2018. 27 с.
20. Новикова Н., Черемисина Н. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира. *Филологические науки*. 2000. С. 27–37.
21. Ражина В. А. Прецедентные онимы и их роль в культурно-языковом социуме. *Научная мысль Кавказа*. Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШ, 2006. Приложение № 11. С. 381–387.
22. Сімановіч В. М. (Лухверчык, В. М.) Назвы беларускіх газет і часопісаў 1950–1960-х гадоў: структурна-граматычны аспект. *Национальные культуры в межкультурной коммуникации (Новая парадигма охраны культурного и природного наследия)* : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 11–12 апр. 2019 г. БГУ, Ф-т социокультурных коммуникаций. Минск, 2019. С. 289–297.
23. Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 10.02.2023).
24. Торчинський М. М. Власні назви нематеріальних об'єктів: структура, диференційні ознаки, перспективи дослідження. *Хмельницький, 2017. Випуск 1*. С. 299–303.
25. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. *Хмельницький : Авіст, 2008. 551 с.*
26. Фонякова О. И. О системном анализе имен собственных в художественном тексте. *Проблемы комплексного анализа языка и речи*. Ленинград, 1982. С. 83–84.
27. Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів. *Science and Educationa New Dimension. Philology*, III (15), Issue: 68. Budapest, 2015. P. 97–99.
28. Chłódzyńska J. Analiza tytułów czasopism polskich. *Onomastica*. XLV, 2000. S. 231–267.

Information about the author:

Gontsa Iryna Semenivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor

at the Ukrainian Language and Methodology Department,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

20, Malofontanna Str., Uman, Cherkasy region, 20308, Ukraine

ЛІНГВОСЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО СПОРТИВНОГО ДИСКУРСУ

Павленко І. О., Скачедуб Н. М.

ВСТУП

Спорт є однією з культурних візитівок Англії з огляду на досягнення англійських спортсменів і спортивних клубів у змаганнях міжнародного рівня. Інтерес науковців викликає дослідження опису та інтерпретації спортивних подій, що відбувається через усний та письмовий канал комунікації та водночас реалізується у мас-медіа та у художньому і науковому дискурсах.

Ґрунтовним вивченням теорії дискурсу займалися філософи та лінгвісти Т. ван Дейк, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, М. Фуко та ін. Англійську спортивну періодику досліджували (Р. Бойл, Д. Роув). Про активізацію наукового інтересу до ІСД свідчать праці початку ХХІ ст.: зокрема, спортивна термінологія є предметом дослідження у роботах М. Альвара Есгерри, А. Номдедо Руля, Х. Пуяля, неологізми у мові спорту – В. Гарсія Єрби та С. Герреро Саласара. Провідним напрямком мовознавчих учень є визначення ролі іноземного компонента у лексиці спорту: це праці Х. Гарсії Кандо, А. Гомеса Фонта, Е. Лоса Олаве, Ф. Родріґеса Гонсалеса. Різні аспекти аналізу спортивного дискурсу представлені у працях О. Колупаєвої, М. Легкої та ін.; О. Бабенко (спортивний дискурс як предмет лінгвістичного дослідження), Л. Козуб (лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації), А. Кікало (французький спортивний текст), І. Шевченка (дискурс як когнітивно-комунікативний феномен).

Однак, слід зазначити про те, що проблема визначення лексико-семантичних особливостей сучасного англomовного спортивного дискурсу не була предметом окремого наукового дослідження

Актуальність дослідження зумовлена потребою з'ясування лексико-семантичних особливостей сучасного англomовного спортивного дискурсу на матеріалі англійської мови, що є перспективним для сучасної дискурсології.

Метою дослідження є виявлення лексико-семантичних особливостей сучасного англomовного спортивного дискурсу.

Об'єкт дослідження – сучасний англomовний спортивний дискурс.

Предмет дослідження – лексико-семантичні особливості організації сучасного англомовного спортивного дискурсу.

Основними методами дослідження є інтерпретаційно-текстовий аналіз, який послуговував для виділення фрагментів англомовного спортивного дискурсу; метод дискурс-аналізу, що застосовувався для виявлення характерних особливостей сучасного англомовного спортивного дискурсу; методи лексико-семантичного та стилістичного аналізу, що дозволили визначити особливості мовних одиниць у сучасному англомовному спортивному дискурсі.

1. Лексико-семантичні особливості сучасного англомовного спортивного дискурсу

На лексичній підсистемі варто докладніше розглянути лексичне значення слова і його компоненти. Лексичне значення слова часто представляється як сукупність понятійного ядра і прагматичних конотацій.

Понятійний зміст слова виражається у його денотативному значенні і відноситься до сфери мислення і розуміння, визначає об'єкти, про які йде мова.

Денотативне значення є те, на що вказує слово, а конотативне значення з'являється у слова за допомогою того де, коли, як, ким, із якою метою і в якому контексті ця лексична одиниця використовується або може бути використана. Іншими словами, це емоційне, оцінювальне або стилістичне забарвлення мовної одиниці, тобто, це може бути будь-який компонент, що доповнює предметно-понятійний (або денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці і надає їй експресивної функції¹.

Необхідно підкреслити, що у структурі конотативного значення виділяються стилістичний та емоційно-оцінювальний компоненти.

Так, стилістичний компонент конотативного значення має інформацію про місце одиниці у мовній системі, повідомляє про тип мовної сфери (офіційно-ділова, ораторська, поетична, наукова, побутова мова), для якої властива дана мовна одиниця.

Стилістично нейтральні (стилістично немарковані) слова можуть бути використані як у книжковій, так і у розмовній мові, як у письмовій, так і в усній формі, наприклад, *to play, a game, a team, a goal*; стилістично маркована лексика обмежена у своєму вживанні, найчастіше вона

¹ Дегтярьова І. О. Спортивні афоризми і кліше у підвищенні мовної майстерності студентів інституту фізичної культури на заняттях з іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : вид. Нац. університету «Острозька академія», 2011. Вип. 19. С. 505–510.

може використовуватися окремими групами людей, об'єднаних певними властивостями, наприклад, *simulator, shammer, sleepy*².

У якості емотивних оцінок коментатори найчастіше вживають:

Іменники: *performance, event, circus, rush, hustle, trickster, actor, cheat, failure, fiasco, delight, rapture, admiration, brilliance, splendour, hoot*;

Прикметники: *fantastic, splendid, brilliant, unreal, imaginary, incredible, impossible, improbable, fabulous, elated, triumphant, victorious, sacramental, phenomenal, awesome, remarkable, unbelievable, steep, unthinkable, monstrous, amazing, bizarre, astonishing, overwhelming, impressive, magnificent, stunning, startling, surprising, sensational, wonderful, miraculous, marvelous, breath-taking, striking, curious, immense, unspeakable, prideful, calculating, prudent, tactical, shrewd, faded, dull, asleep, bloodless, spiritless, inactive, distinguished, outstanding, leading, prominent, protruding, conspicuous, great, noble, glorious, significant, exceptional, sparkling*;

Дієслова руху або дії: *to burst, to pierce, to flood out, to battle through, to blow in, to impose, to besiege, to overwhelm, to flunk, to cross, to vail, to get steamed up, to get worked up, to misbehave, to excite, to thrill, to bustle, to stir up, to butt*;

Прислівники: *dangerously, adventurously, risky, unhealthy, gorgeously, brilliantly, splendidly, grandiosely, massively, starkly, boldly, groovy, righteous, discredibly, dishonourably, disreputably, lowly, decently, humbly, modestly, seamlessly, smoothly*;

Вигукі: *ah, oh, ouch, oops, high, huh, hey, ugh, och, ooh, whoo, whoops, er, yep, yeah, pooh, boo, phew, ew, geez, ough, pah, yuck, eww, whew, eh, heigh no, up-a-daisy, bravo, hurray, hurrah, rah, viva, yippee, yea, cheer, oorah, yay, huzza, whee, ray, alas, ai, woe, wae*;

Використання розмовних одиниць у якості позитивних або негативних емотивних оцінок має на меті підвищення їх доступності та скорочення дистанції між коментатором і слухачем³.

Важливою особливістю спортивного дискурсу є вживання жаргонної лексики. *Жаргон* (від фр. *Jargon*) – мова щодо відкритої соціальної або професійної групи, яка відрізняється від літературної мови особливим складом слів і виразів. Цю умовну мову можна зрозуміти тільки у певному середовищі, сповненому штучних, іноді умовних слів

² Романюк Н. Мовні кліше в сучасному інформаційному дискурсі. *Молода наука – 2015*: матеріали VIII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука–2015» Запоріжжя, 2015. С. 65–69.

³ Сковронська І. Ужиток фразеологічних одиниць, штампів та кліше у двомовному публіцистичному тексті. *Теле- та радіожурналістика*: зб. наук. пр. / гол. ред. В. В. Лизанчук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: Львівський національний університет ім. Франка, 2010. Вип. 9 (Ч. 2). С. 324–329.

і виразів. Прикладами спортивного жаргону є такі слова та словосполучення, як *bean* – голова, *cap of corn* – «свічка» (у бейсболі), *dinger* – «порожня людина» та ін

У кожному виді спорту існує свій сленг. Деякі словосполучення з мови спортсменів іншим людям здаються малозрозумілими, а іноді – і зовсім безглуздими.

Терміносполучення, засновані на переносному значенні, або метафоризації, часто зустрічаються у спортивній галузі. Так, відзначимо терміносполучення, компонентами яких є дієслово у переносному значенні і залежна від нього словоформа:

To take the lead, to break forward, to steak one's neck out, to shoot ahead, to cap the climax, to beat a record, to break a record, to surpass a record high, to equalize, to even up scores, to tie the score, to settle the score, to level the match, to put the team, to fall into position, to establish the leadership, to assert the top position, to strike the net, to shoot a goal, to make a goal, to kick / drop / score a goal, to do the needful, to put away, to bag a goal, to hit the back of the net.

Спеціальна лексика є одним із найважливіших маркерів спортивного дискурсу у всіх його жанрах. Так, у творчості вболівальників вона пов'язує поетичні та прозові твори з певним видом спорту. Опанування термінологією стає свідомим належності до соціальної групи спортсменів, перепусткою до субкультури, що особливо важливо для спортсменів-аматорів⁴.

Спорт-комунікація сприяє розвитку спорту, у тому числі і формуванню поняттєвого апарату спортивного дискурсу. «Пожвавлення» дискурсу супроводжується активізацією семантичних процесів: спортсмени «розхитують» терміносистему індивідуальними та регіональними тлумаченнями нормативних одиниць. Але, з іншого боку, вони ж здійснюють спробу первинної кодифікації термінів через обговорення і вибір найменш суперечливої номінації, а також складання навчальних словників⁵.

Свобода використання спеціальної лексики є жанротворчим чинником у спортивному телерепортажі. Кількість термінів і субтермінів у мовленні журналіста й експерта відрізняється майже у 6 разів.

Загальною рисою спеціальної спортивної лексики є те, що вона вербалізує поняттєву систему спорту у спеціальній комунікації,

⁴ Gerhardt C. A multi-modal analysis of live TV football commentary. *The Linguistics of Football*. Tübingen : Gunter Narr, 2008. P. 283–294.

⁵ Малярчук О. В. Прагматичні особливості англійських вигуків як засобів вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»* : зб. наук. пр. / гол. ред. І. В. Ступак. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. Вип. 9. С. 96–100.

виконуючи, у першу чергу, номінативну функцію. У той час, як значна частина лексики і фразеології у спортивній пресі є засобом впливу (образного, емоційного) на «наївного» реципієнта.

Специфіка спортивної термінології полягає у тому, що первинність фізичної дії та традиція безпосереднього наочного навчання не вимагає від терміна обов'язкової дефініції і класичної словникової фіксації, що, відповідно, є причиною семантичних перетворень у термінології фігурного катання.

«Джерела формування спеціальних номінативних одиниць у спорті» ми проаналізували на прикладі способів утворення спеціальних номінативних одиниць фігурного катання.

Серед особливостей термінологічної номінації у фігурному катанні привертає увагу активізація семантичних процесів у слензі непрофесійних спортсменів, продуктивність синекдохи та велика кількість спеціальних номінативних одиниць, утворених за метафоричною моделлю «зовнішня подібність» (66 одиниць, що складає 44 % усіх семантичних дериватів і 13 % усіх термінів). До того ж, метафора об'єднує у собі семантичну і словотвірну деривацію, а саме додавання зменшувальних суфіксів: *козлик, тюльпанчик, змійка, м'ячики*.

Найпродуктивнішим способом словотворення у фігурному катанні є суфіксація (основа дієслова + -к(а) або нульовий суфікс): *підкрутка, підкатка, підсічка; недокрут, прокат*.

Переважає більшість термінологічних словосполучень у спорті створена за моделлю «атрибут + іменник», що відображає відношення уточнення, класифікації та відношення «частина – ціле»⁶.

У фігурному катанні аббревіація використовується у нормативній термінології для позначення напрямку і способу руху (ПВН, ЛНВ), і цей процес можна вважати завершеним, у той час коли сленгові одиниці більш активні щодо експансії у загальнолітературну мову, а також в аспекті внутрішнього розвитку (*ЧА – Чемпіонат Англії*).

Запозичення у фігурному катанні є досить активним джерелом поповнення термінології, а останнім часом спостерігається нова хвиля іншомовних термінів під впливом інтернет-комунікації.

Лексико-семантичні варіанти багатозначної спеціальної номінативної одиниці розрізняються за сферою (термін – сленгізм) і часом використання (застаріле – актуальне – нове).

⁶ Легка М., Матвіяс О. Комунікативна функція кліше в англійській спортивній термінології. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. Харків : ХХІІІ, 2003. № 18. С. 45–48.

У випадку запозичення декількох найменувань для одного поняття одна назва стає нормативною, а інша виходить із уживання або використовується у мовленні непрофесіоналів.

Антонімія представлена переважно різнокореневими лексемами, що реалізують різноспрямовану дію (векторні антоніми). Найменування осіб протипоставлені за статусними характеристиками.

Спортивний блог характеризується наявністю спортивних термінів – специфічних лексичних одиниць, які згодом сформували терміно-логічний апарат і стали частиною терміносистеми спорту. Термін – це слово або словосполучення, що вживається для вираження спеціальних понять і для називання типових об'єктів даної наукової області. Спортивні терміни діляться на універсальні й унікальні. Універсальні терміни прийняті у багатьох видах спорту, у той час як унікальні терміни, як правило, зустрічаються в одному виді спорту. Аналіз терміносистем спортивних блогів дозволив виявити наявність як універсальних термінів (*afoul, adraw, apass, apenalty, ahalf, agoal*), так й унікальних (*astriker, atouchline, aredcard, aspot-kick*), причому унікальних термінів більше, ніж універсальних⁷.

За формальною структурою можна виділити терміни-слова і терміни-словосполучення. Прикладами термінів-слів які використовуються у текстах, є кореневі – *try, draw, goal, dribble foul, penalty*, похідні – *equalizer, defender, striker, conversion*, складні – *backline, touchline*. Приклади термінів-словосполучень: *half-back, first half, spot-kick, penalty spot, centre spot, number one seeds, counter-attack, red card*.

У межах однієї терміносистеми термін може бути як однозначним, так і багатозначним. Більшість термінів, які зустрічаються, є однозначними, тобто застосовуються у певній галузі знань (у даному випадку – у межах певного виду спорту). Досить рідко зустрічаються терміни, які характеризуються багатозначністю у межах терміносистеми спорту. В якості прикладу такого терміна розглянемо іменник *draw*. Його перше значення – «нічия, гра внічию» – *today's draw with Bavaria*, а друге – «турнірна таблиця» (якщо команда-суперник була визначена за допомогою жереба) – *Finally Barsa comes throught the other side of the draw*.

Ще одна особливість повідомлень спортивних блогів – національно забарвлена лексика. Прикладом такої лексики можуть бути специфічні міри довжини, наприклад, «ярд» – міра довжини, дорівнює 91,4 см, часто використовується в англійських країнах (Великобританія, США). Але у українській традиції вона найчастіше перетворюється у метричну систему. У зв'язку з цим, у Англії футболісти пробивають «одинадцятиметровий» (він же «пенальті») з відстані 12 ярдів. Так, наприклад,

⁷ The Sun Football Blog. <https://www.thesun.co.uk/sport/football>.

англомовний вираз *be the yardstick*, часто перекладається українською як «вимірювати на один аршин», відображає особливості вимірювання відстаней в україномовній та англомовній традиціях⁸.

Іншим прикладом присутності національно-забарвленої лексики слугують численні топоніми, розшифрування яких вимагає додаткових знань із тієї чи іншої спортивної тематики. Наприклад, завдяки цим знанням читач зможе зрозуміти, що *Stamford Bridge* – це не міст, а домашній стадіон футбольної команди *Chelsea*, *a Goodison Park* – не парк, а домашній стадіон команди “*Everton*”. При наявності подібних знань стане зрозуміло, що *Liverpool*, *Tottenham*, *Manchester City* у контексті повідомлення спортивного блогу виступають не як назви міст Англії, а як назви футбольних команд, що представляють ці міста.

2. Фразеологічні особливості сучасного англомовного спортивного дискурсу

Для сучасного рівня розвитку спортивного дискурсу характерна тенденція до більш глибокого проникнення у сутність спортивних подій, детального висвітлення їхньої лінгвальної і соціальної природи, а також активного вивчення питань функціонування та відмінних ознак сталих виразів (фразеологізмів, штампів, стереотипних висловлювань), серед яких виділяють і мовні кліше клішованих одиниць, які є одиницями відображення певного обсягу інформації у відносно невеликих формах коротких структур і виконують важливі номінативні, експресивні й когнітивні функції.

Результ вивчення сталих комплексів, що використовуються у спортивному дискурсі низкою вчених дозволяє об'єднати відповідні мовні одиниці у категорію мовних кліше^{9, 10} (табл. 1).

Низка вітчизняних і зарубіжних мовознавців тлумачать кліше як фразеологічну одиницю. Мовні компленси подібно до інших відтворюваних лінгвістичних одиниць, треба розглядати у межах фразеологічної системи мови у зв'язку з природою походження цього лінгвістичного явища.

Спортивний дискурс багатий на фразеологізми, що описують явища, які пов'язані зі сферою спорту. Фразеологізми суттєво відрізняються від вільних сполучень слів. Їм характерна стійкість, неподільність, багато з них відрізняються високим рівнем образності.

⁸ Lionel Messi Is Impossible By Benjamin Morris. <http://fivethirtyeight.com>.

⁹ Козуб Л. С. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації. «Гуманітарний вісник» Черкаського державного технологічного університету. Серія: Іноземна філологія. 2008. С. 67–70.

¹⁰ A Divine Sport – Figure Skaters Online. Home of Skating Champions. <http://figureskatersonline.com>.

**Приклади лексико-семантичних елементів для використання
у сучасному англомовному спортивному дискурсі**

Емотивні оцінки	Іменники: <i>performance, event, circus, rush, hustle, trickster, actor, cheat, failure, fiasco, delight, rapture, admiration, brilliance, splendour, hoot</i>; Прикметники: <i>fantastic, splendid, brilliant, unreal, imaginary, incredible, impossible, improbable, fabulous, elated, triumphant, victorious, sacramental, phenomenal, awesome, remarkable, unbelievable, steep, unthinkable, monstrous, amazing, bizarre, astonishing, overwhelming, impressive, magnificent, stunning, startling, surprising, sensational, wonderful, miraculous, marvelous, breath-taking, striking, curious, immense, unspeakable, prideful, calculating, prudent, tactical, shrewd, faded, dull, asleep, bloodless, spiritless, inactive, distinguished, outstanding, leading, prominent, protruding, conspicuous, great, noble, glorious, significant, exceptional, sparkling</i>; Дієслова руху або дії: <i>to burst, to pierce, to flood out, to battle through, to blow in, to impose, to besiege, to overwhelm, to flunk, to cross, to vail, to get steamed up, to get worked up, to misbehave, to excite, to thrill, to bustle, to stir up, to butt</i>; Прислівники: <i>dangerously, adventurously, risky, unhealthy, gorgeously, brilliantly, splendidly, grandiosely, massively, starkly, boldly, groovy, righteous, discredibly, dishonourably, disreputably, lowly, decently, humbly, modestly, seamlessly, smoothly</i>; Вигуки: <i>ah, oh, ouch, oops, high, huh, hey, ugh, och, ooh, whoo, whoops, er, yep, yeah, pooh, boo, phew, ew, geez, ough, pah, yuck, eww, whew, eh, heigh no, up-a-daisy, bravo, hurray, hurrah, rah, viva, yippee, yea, cheer, oorah, yay, huzza, whee, ray, alas, ai, woe, wae</i>.
Жаргонна лексика	Як <i>bean</i> – голова, <i>can of corn</i> – «свічка» (в бейсболі), <i>dinger</i> – «порожня людина».
Терміносполучення, компонентами яких є дієслово у переносному значенні і залежна від нього словоформа:	<i>To take the lead, to break forward, to steak one's neck out, to shoot ahead, to cap the climax, to beat a record, to break a record, to surpass a record high, to equalize, to even up scores, to tie the score, to settle the score, to level the match, to put the team, to fall into position, to establish the leadership, to assert the top position, to strike the net, to shoot a goal, to make a goal, to kick / drop / score a goal, to do the needful, to put away, to bag a goal, to hit the back of the net.</i>
Універсальні терміни	<i>Afoul, adraw, apass, apenalty, ahalf, agoal</i>).

Закінчення таблиці 1

Унікальні терміни	<i>Astriker, atouchline, aredcard, aspot-kick/</i>
Терміни-слова	Є кореневі – <i>try, draw, goal, dribble foul, penalty</i> , похідні – <i>equalizer, defender, striker, conversion</i> , складні – <i>backline, touchline</i> .
Терміни-словосполучення	<i>Half-back, first half, spot-kick, penalty spot, centre spot, number one seeds, counter-attack, red card.</i>
Терміни які характеризуються багатозначністю в межах терміносистеми спорту	Іменник <i>draw</i> . Його перше значення – «нічия, гра внічию» – <i>today's draw with Bavaria</i> , а друге – «турнірна таблиця» (якщо команда-суперник була визначена за допомогою жереба) – <i>Finally Barsa comes through the other side of the draw</i> .
Національно забарвлена лексика	Англомовний вираз <i>be the yardstick</i> , відображає особливості вимірювання відстаней в англомовній традиції; <i>Stamford Bridge</i> – це не міст, а домашній стадіон футбольної команди <i>Chelsea</i> , <i>a Goodison Park</i> – не парк, а домашній стадіон команди <i>“Everton”</i> ; <i>Liverpool, Tottenham, Manchester City</i> у контексті повідомлення спортивного блогу виступають не як назви міст Англії, а як назви футбольних команд, що представляють ці міста.

Ті фразеологічні одиниці, значення яких абсолютно не відповідає значенню їх окремих компонентів, та походження яких найважче визначити, також називають ідіомами. Ідіомам, на відміну від фразеологізмів, притаманна виражена метафоричність та яскрава стилістична забарвленість значення. Також відносять надслівність до основних властивостей фразеологізмів. Вважатимемо, що до фразеологізмів належать вирази різної величини, від бінарних (тобто двокомпонентних) словосполучень до приказок (влучних образних висловів, які мають форму речення). Спільними рисами цих одиниць можна вважати належність до сфери спорту, семантичну цілісність, неподільність та відтворюваність, однак їх відрізняє те, що приказки, на відміну від словосполучень, виражають завершену думку. Як правило, межі фразеологічної одиниці абсолютно очевидно визначаються матеріальним складом компонентів, що її утворюють¹¹.

¹¹ Аксьонова І. Н. Комунікативно-прагматичні особливості спортивного репортажу : автореф. дис. ... канд. філол наук. Дніпропетровськ, 2007 19 с.

Фразеологізм – це семантично пов’язане сполучення слів, що виникає у мові, як результат метафоризації його значення, та відтворюється у вигляді специфічної, усталеної та цілісної конструкції. Прикладами таких неподільних словосполучень можуть бути вирази *be on the ball* – бути в курсі справ, *behind the eight ball* – у незручному становищі.

Фрази типу *come out on top* – здобути перемогу належать до категорії фразеологічних сполучень, оскільки всі вони були утворені шляхом реалізації зв’язних значень слів. Хоча наведені приклади не можна вважати безумовними семантичними єдностями, їм характерна повторюваність та відтворюваність у сталій формі, що дає повне право відносити їх до фразеологізмів.

У спортивних фразеологізмах-сполученнях значною мірою зберігається початкове значення слів-компонентів, що допомагає у з’ясуванні загального значення цілої фрази. До фразеологічних єдностей відносимо такі фрази, як *run like a hare* – мчати, *take over the reins* – взяти під свій контроль та ін. Цей тип сполучень слів включає семантично неподільні спортивні фразеологічні одиниці, загальне значення яких умотивоване значенням одного, двох або більше компонентів¹².

Третій класифікаційний тип – це фразеологічні зрощення, до яких відносяться абсолютно неподільні та невмотивовані фразеологізми, значення яких не можна визначити за допомогою жодного з компонентів фрази. Зважаючи на високий ступінь злиття складових елементів фразеологізмів цього типу, їх також відносять до ідіом.

У межах спортивної фразеології їхня наявність пояснюється кількома закономірностями:

1) значення фразеологізму змінилось із плином часу і втратило зв’язок із початковим історичним значенням (прослідковується зміна денотату та подальша втрата мотивації), наприклад, фразеологізм *make a dead set at* *зараз* має значення «здобувати прихильність». Цей британський спортивний фразеологізм з’явився ще у ранньому дев’ятнадцятому столітті на позначення вихованої звички у собак стояти нерухомо в очікуванні сигналу до початку змагання. Однак, як можна зауважити, зв’язок із початковим значенням втратився і прослідкувати його за допомогою значень компонентів фрази неможливо (*He made a dead set at winning the championship*);

2) сфера вживання фразеологізму не обмежилась лише галуззю спорту, але і поширилась на інші галузі та сфери життя через транспозицію сем. Це вдало ілюструє фразеологізм повсякденної англійської

¹² Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під заг.ред. Шевченко І. С. . Харків : Константа, 2005. 356 с.

розмовної мови *play a blinder*. Його походження датується 1950-ми роками. Спочатку він мав значення «відмінно зіграти у крикет / регбі», а зараз етимологічний зв'язок із цими видами спорту втратився, і фразеологізм використовується у значенні «добре зіграти» незалежно від того, про який вид змагань чи гри йде мова (Наприклад, “*He’s played a blinder in every game so far this season*”);

3) розширення значення фразеологізмів, перехід із однієї сфери вживання до іншої, а саме, у даному випадку, у галузь спорту. Наприклад, розглянемо фразеологічний зворот *roll of honour*. Його початкове пояснення – «список людей, які загинули у битві», але він став використовуватись і у спорті на позначення «переліку осіб із визначними досягненнями».

Відповідно до класифікації Х. Бургера, фразеологізми можна також розділити на референціальні, яким притаманна номінативна функція, наприклад, *hard and fast rule* – жорстке правило, структурні (*as well as* – так само, як), які виконують граматичну функцію зв'язку слів та частин речення, а також комунікативні (*Break your leg!* – Хай щастить!), визначення яких збігається із визначенням комунікативних фразеологізмів¹³.

Отже, у спортивній фразеології існують синоніми з такими найбільш поширеними значеннями: – перемагати: *be out for the count* – бути переможцем, *be streets ahead* – випереджати конкурентів, *gain the upper hand* – отримати першість ; – програвати: *be on the ropes* – терпіти поразку, *be out of the running* – не мати шансів на виграш, *get the wooden spoon* – зайняти останнє місце ; – правильно: *according to Hoyle* – за правилами, *fair field and no favour* – на рівних умовах ; – брати участь: *be a party to something* – бути учасником, *be in* – бути у грі ; – лідирувати: *be ahead of the field* – бути попереду, *be on a winner* – бути на шляху до успіху.

Результати дослідження та наведені приклади демонструють, що фразеологізмів, пов'язаних із перемогою чи поразкою у спортивних змаганнях, зустрічається найбільше (близько 1 % від загальної кількості).

3. Стилiстичнi мовнi засоби сучасного англомовного спортивного дискурсу

Стилiстика мови вивчає синтаксичнi виражальнi засоби мови та синтаксичнi стилiстичнi прийоми, що створюють особливу органiзацiю

¹³ Колупасва О. М. Специфіка сучасного спортивного коментаря (на матеріалі інтернет-видання “Przegląd Sportowy”). *Наукові праці Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2015. С. 150–154.

висловлювання, що відрізняє такий вислів від висловлювання в умовно званої нами «нейтральної» формі викладу.

У галузі синтаксису значно менш чітко, ніж у галузі морфології або словотворення, виступають розмежування стилістичного від граматичного, відхилення від норми і сама норма¹⁴.

Серед лексичних особливостей найбільш яскравими, експресивно насиченими є процеси активного введення тропів.

Звертаючись до стилістичних ресурсів лексики, тропи підсилюють зображальність і виразність мови, що звучить в ефірі, передають оцінне та емоційно-експресивне значення. Так, уособлення – особливий різновид метафори – стилістичний засіб, виразність якого пов'язана з тим, що неживі предмети наділяються властивостями живих істот і, зокрема, людини. Наприклад: *The ball flew and jumped up*.

Таким чином, процес активного використання уособлень сприяє реалізації однієї з основних функцій тексту мас-медіа. Автор тексту посплює емоційність й оживляє інформаційне повідомлення.

Подібний меті слугує й образна метафоризація дій які здійснюються спортсменами у межах змагань, пов'язаних із простором спортивного дискурсу.

Найчастішим засобом репрезентації політичного стереотипу є військова метафора, яка може бути представлена у вигляді метафоричних термінів, стійких метафоричних порівнянь або оригінальних (оказіональних) метафор. Особливий інтерес у спортивному дискурсі мають розгорнуті okazіональні військові метафори:

To attack, to defend, to act on the defensive, to make resistance,, to conquer, battalion, fight.

Послідовність дій гравців передається за допомогою військових метафор (як позначення військових дій), таким чином, футбольний матч постає в очах вболівальника як битва.

Поширеність військової метафори у спортивному дискурсі пов'язана з тим, що війна займала вагоме місце в житті людей, народів, несла історичну місію. Використання даної тематики дозволяє авторам спортивних статей передати драматизм боротьби, загострення пристрастей, існуючий на змагальному майданчику. Виділяється ряд стійких та нестійких військових метафор, деякі з яких перейшли у розряд спортивних термінів і втратили емоційно-впливову силу. При використанні даних метафор акцентується не руйнівна сутність війни, а гострота спортивної боротьби і значимість спортивної перемоги, що у кінцевому рахунку сприяє формуванню позитивної оцінки спорту.

¹⁴ Бабенко О. В., Шекера О. О. Спортивний інтернет-дискурс як предмет лінгвістичного дослідження. *Молодий вчений. Філологічні науки*, 2017. С. 178– 181.

Засобом репрезентації політичного стереотипу, що заслуговує уваги, є метонімія на базі державної символіки, яка дозволяє підкреслити значимість спорту на державному рівні. Для позначення команди нерідко використовуються кольори й офіційна символіка країни. Так підкреслюється роль команди як представника держави¹⁵.

Враховуючи подібне метонімічне перенесення, необхідно відзначити, що корпус прикладів досить обмежений, тому що для метонімічної номінації предмета у тексті спортивного дискурсу необхідною умовою є наявність певних фонових знань в аудиторії і єдиний можливий варіант її тлумачення.

В окремих прикладах вбачається наявність перифразу – зворот, що полягає у заміні назви предмета або явища описом його істотних ознак або вказівкою на його характерні риси, наприклад: *to attack – to round upon, to move forward invasive*.

У текстах спортивного дискурсу перифраз використовується для уникнення лексичного повтору, а також виконує ігрову функцію.

Багаторазове повторення прізвища футболіста протягом епізоду його проходження до воріт і гольового удару підсилює напруженість мови, надає експресивного забарвлення і залучає глядача до співпереживання кульмінаційного моменту.

Залучення уваги глядача здійснюється і за допомогою акцентованого проголошення слів. Коментатори часто користуються прийомом множинного повторення однорідних приголосних у кінці слова або подовження голосних звуків. Такий прийом підсилює звукову та інтонаційну виразність мови коментатора¹⁶.

Інструментами яскравого емоційного коментаря є також динаміка мови, варіювання звучання голосу, наростання і зменшення гучності. У кульмінаційні моменти гри мова коментатора прискорюється і стає голоснішою.

За допомогою емотивних оцінок коментатор «заражає» телеглядача своїми емоціями, залучає його у спортивне дійство, задовольняє потребу у співпереживанні гри.

Залучення уваги глядача здійснюється і за допомогою акцентованого проголошення слів. У матчах за участі національної команди у міжнародних змаганнях, коментатор не може бути неупередженим. Гарний із технічної точки зору гол у «наші» ворота отримує стриману

¹⁵ Григорів Н. М. Методика дослідження мовних одиниць міфологічного орієнтованого дискурсу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Серія : Філологічні науки : зб. наук. пр. / 205 гол. ред. П. Ю. Саух. Житомир, 2013. Вип. 68. С. 166–168.

¹⁶ Білоус І. М. Вербалізація оцінного компоненту в англомовному фітнес-дискурсі. *Вісник ХНУ*, 2012. С. 47–52.

позитивну оцінку і викликає негативну емоцію коментатора – почуття суму, розчарування за «своїх»¹⁷.

Риторичними питаннями коментатор намагається залучити глядача до пошуку причини невдачі. І далі йде інтонаційно бліда оцінка дій гравців суперника.

У разі програшу національної команди комунікативну поведінку коментатора направлено на формування у телеглядача «виправдувального комплексу», що пом'якшує гіркоту поразки.

Таким чином, ми можемо відзначити, що у процесі спортивної події коментатор вкладає у свій репортаж авторське бачення гри, досвід, емоції, оцінки, мовну майстерність. Індивідуальність мови кожного спортивного коментатора, особливості використання ним мовних засобів притягує одну частину слухачів і відштовхує іншу, формуючи коло постійних слухачів і глядачів. Емоції ж є важливою складовою спортивного дискурсу, оскільки дозволяють висловити свої емоції, почуття, враження, тощо. Якщо почуття беруть верх над розумом, то мова оформляється інакше, ніж у звичайній, нейтральній, ситуації¹⁸.

Також варто відзначити наступні стилістичні засоби:

Еліптичні пропозиції – редукція вихідної моделі.

Еліптичними називають такі пропозиції, у яких опущені один або обидва головних члени пропозиції, а також стройові елементи (артиклі, союзи, прийменники), але вони можуть бути легко відновлені з контексту або ситуації за аналогією з повним пропозицією.

Широке поширення еліптичних речень зумовлене спонтанним характером мовленнєво-мислєтворчого процесу коментатора, наприклад:

– *Who has kicked a goal?*

– *Petrov.*

Інверсія – порушення встановленого порядку слів у реченні без зміни його денотативного значення, але з додаванням додаткових конотацій, наприклад *He incidentally missed the goal (замість He missed the goal incidentally)*. Використання інверсії створює додаткову емоційну забарвленість сучасного англомовного спортивного дискурсу.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено семантичні характеристики англомовного спортивного дискурсу.

¹⁷ Колеснікова І. А. Деякі аспекти специфіки архітекtonіки професійного дискурсу. *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. Вип. 4. С. 428–432.

¹⁸ Крейг Р. Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора у нових ЗМІ / пер. з англ. А. Ю. Іщенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 324 с.

На лексичній підсистемі лексичне значення слова представляє як сукупність понятійного ядра і прагматичних конотацій.

Понятійний зміст слова виражено у його денотативному значенні що відноситься до сфери мислення і розуміння, називає об'єкти, про які йде мова.

У структурі конотативного значення виділено стилістичний та емоційно-оцінний компоненти.

Наведено приклади частин мови, що найчастіше вживаються коментаторами в якості емотивних оцінок.

Використання розмовних одиниць у якості позитивних або негативних емотивних оцінок має на меті підвищення їх доступності та скорочення дистанції між коментатором і слухачем.

Важливою особливістю спортивного дискурсу є вживання жаргонної лексики.

Також зазначено, що кожному виду спорту існує свій сленг.

Одним із найважливіших маркерів спортивного дискурсу у всіх його жанрах є спеціальна лексика. Загальною рисою спеціальної спортивної лексики є те, що вона вербалізує поняттєву систему спорту в спеціальній комунікації, виконуючи, у першу чергу, номінативну функцію. У той час як значна частина лексики і фразеології в спортивній пресі є засобом впливу (образного, емоційного) на «наївного» реципієнта.

Специфіка спортивної термінології полягає у тому, що первинність фізичної дії та традиція безпосереднього наочного навчання не вимагає від терміна обов'язкової дефініції і класичної словникової фіксації, що, відповідно, є причиною семантичних перетворень у термінології спортивного дискурсу.

Результати вивчення сталих комплексів, що використовуються у спортивному дискурсі, дозволив виділити серед них наступні: *фразеологізм* – це семантично пов'язане сполучення слів, що виникає у мові, як результат метафоризації його значення, та відтворюється у вигляді специфічної, усталеної та цілісної конструкції; фразеологічні одиниці, значення яких абсолютно не відповідає значенню їх окремих компонентів, та походження яких найважче визначити, також називають *ідіоми*; *фразеологічні зрощення*.

Мовні кліше є одиницями відображення певного обсягу інформації у відносно невеликих формах коротких структур і виконують важливі номінативні, експресивні й когнітивні функції.

Серед лексичних особливостей найбільш яскравими, експресивно насиченими є процеси активного введення тропів образна метафори-зація дій, здійснюваних спортсменами у межах змагань, пов'язаних із простором сучасного англomовного спортивного дискурсу.

Засобом репрезентації політичного стереотипу, що заслуговує уваги, є метонімія на основі державної символіки, яка дозволяє підкреслити значимість спорту на державному рівні. Для позначення команди нерідко використовуються кольори й офіційна символіка країни. Так підкреслюється роль команди як представника держави.

Смолтивні оцінки, риторичні вигуки, залучення уваги глядача здійснюється і за допомогою акцентованого проголошення слів.

Також, варто значити наступні стилістичні засоби: еліптичні пропозиції – редукція вихідної моделі.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз лінгвосемантичних характеристик сучасного англomовного спортивного дискурсу, положення та висновки якого є внеском у теорію дискурсу. Досліджено лексико-семантичні, фразеологічні та стилістичні особливості організації сучасного англomовного спортивного дискурсу, що сприятиме розширенню знань про семантичні властивості мовних одиниць у конкретному дискурсивному контексті та поглибить уявлення про природу спортивного дискурсу.

Наведені у дослідженні семантичні характеристики сучасного англomовного спортивного дискурсу дозволяють зробити висновок про те, що сучасний англomовний спортивний дискурс має лексико-фразеологічні, граматичні і стилістичні особливості, притаманні саме даному виду дискурсу.

Результати дослідження можливо використовувати у лекційних курсах із лексикології англійської мови (розділ «Лексична семантика»), а також у спеціальних курсах із теорії дискурсу, у наукових дослідженнях студентів і аспірантів.

Література

1. Аксьонова І. Н. Комунікативно-прагматичні особливості спортивного репортажу : автореф. дис. ... канд. філол наук. Дніпропетровськ, 2007 19 с.
2. Бабенко О. В., Шекера О. О. Спортивний інтернет-дискурс як предмет лінгвістичного дослідження. *Молодий вчений. Філологічні науки*, 2017. С. 178– 181.
3. Білоус І. М. Вербалізація оцінного компоненту в англomовному фітнес-дискурсі. *Вісник ХНУ*, 2012. С. 47–52.
4. Григорів Н. М. Методика дослідження мовних одиниць міфологічного орієнтованого дискурсу. *Вісник Житомирського державного*

університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки : зб. наук. пр. / 205 гол. ред. П. Ю. Саух. Житомир, 2013. Випуск 68. С. 166–168.

5. Дегтярьова І. О. Спортивні афоризми і кліше у підвищенні мовної майстерності студентів інституту фізичної культури на заняттях з іноземної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Острог : вид. Нац. університету «Острозька академія», 2011. Вип. 19. С. 505–510.

6. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / під заг. ред. Шевченко І. С. Харків : Константа, 2005. 356 с.

7. Козуб Л. С. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спортивних повідомлень у друкованих засобах масової інформації. *«Гуманітарний вісник» Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Іноземна філологія, 2008. С. 67–70.

8. Колеснікова І. А. Деякі аспекти специфіки архітекτονіки професійного дискурсу. *Studia Linguistica: зб. наук. праць*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. Випуск 4. С. 428–432.

9. Колупаєва О. М. Специфіка сучасного спортивного коментаря (на матеріалі інтернет-видання «Przegląd Sportowy»). *Наукові праці Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 2015. С. 150–154.

10. Крейг Р. Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора у нових ЗМІ / пер. з англ. А. Ю. Іщенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 324 с.

11. Легка М., Матвійс О. Комунікативна функція кліше в англійській спортивній термінології. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. Харків : ХХПІ, 2003. № 18. С. 45–48.

12. Малярчук О. В. Прагматичні особливості англійських вигуків як засобів вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія» : зб. наук. пр. / гол. ред. І. В. Ступак. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. Вип. 9. С. 96–100.

13. Романюк Н. Мовні кліше в сучасному інформаційному дискурсі. *«Молода наука – 2015»* : матеріали VIII університетської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. Запоріжжя, 2015. С. 65–69.

14. Сковронська І. Ужиток фразеологічних одиниць, штампів та кліше у двомовному публіцистичному тексті. *Теле- та радіожурналістика: зб. наук. пр. / гол. ред. В. В. Лизанчук; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка*. Львів : Львівський національний університет ім. Франка, 2010. Вип. 9 (Ч. 2). С. 324–329.

15. A Divine Sport – Figure Skaters Online. Home of Skating Champions. <http://figureskatersonline.com>.
16. Gerhardt C. A multi-modal analysis of live TV football commentary. *The Linguistics of Football*. Tübingen: Gunter Narr, 2008. P. 283–294.
17. Juventus vs Sevilla: All you need to know as the Old Lady welcome the Europa League winners to Turin By Sean Richardson. <http://www.mirror.co.uk>.
18. Lionel Messi Is Impossible By Benjamin Morris. <http://fivethirtyeight.com>.
19. The Sun Football Blog. <https://www.thesun.co.uk/sport/football>.

Informayion about the authors:

Pavlenko Inna Oleksandrivna,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor
Associate Professor at the Department of Sports and Physical Education
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

Skachedub Natalia Mykolaivna,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Sports
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ
АНТИУКРАЇНСЬКОЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПРОПАГАНДИ
В ТЕКСТАХ І ЗАГОЛОВКАХ РОСІЙСЬКИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ**

Посмітна В. В.

ВСТУП

У сучасному інформаційному суспільстві стрімко зростають можливості мас-медіа, посилюється їх вплив на свідомість і підсвідомість людини. Пропаганда в мас-медіа може становити значну небезпеку в умовах сучасної інформаційної агресії. На тлі ж агресії воєнної роль пропаганди зростає настільки, що людина під її впливом втрачає здатність аналізувати інформацію і сприймає всі факти тільки під кутом зору, сформованим пропагандою.

Використання маніпулятивних засобів у пропаганді значно підсилює вплив на розвиток як індивідуальних поглядів, так і суспільних ідей. Маніпулювання масовою свідомістю – одна з найбільш гострих проблем сьогодення. Сучасна людина живе в мегаінформаційному просторі і не може уникнути впливу засобів масової комунікації, передусім інтернету. У цьому контексті важливим є питання про відповідність чи невідповідність здійснюваного впливу критерію моральності.

Виявлення типових прийомів маніпулятивної пропаганди на основі аналізу мовних і дискурсивних засобів – одне з актуальних завдань сучасної філологічної науки і, відповідно, філологічної освіти.

Актуальність теми дослідження зумовлена загрозою здійснення деструктивного маніпулятивного впливу російськими медіа в умовах сучасної війни, коли запит суспільства на інформацію з різних джерел є надзвичайно високим.

Можливості мас-медіа, їх вплив на формування громадської думки спонукають науковців досліджувати пропаганду, маніпулятивний мовний вплив у засобах масової інформації, зосереджувати увагу на небезпечних результатах деструктивного мовного впливу, аналізувати комунікативні чинники в аспекті інформаційної безпеки. Пошук шляхів розв'язання проблем маніпулятивного мовного впливу об'єднує представників різних наукових напрямів, науковці досліджують його природу, виявляють основні характеристики, визначають засоби, аналізують цілі та прогнозують наслідки застосування. Маніпулювання є одним із основних аспектів дослідження мас-медійного дискурсу.

З початку XXI століття науковці активно вивчають антиукраїнську пропаганду. Сьогодні ж, в умовах повномасштабної війни, важливо розуміти актуальні цілі та особливості антиукраїнської маніпулятивної пропаганди, що застосовується в російському медіапросторі.

Мета дослідження: визначити актуальні цілі, види, методи, мовні та дискурсивні засоби антиукраїнської маніпулятивної пропаганди на матеріалі аналізу інформаційних повідомлень російських медіа.

Матеріалом для аналізу слугували інформаційні повідомлення та стрічки новин із російських інформаційних інтернет-сайтів за грудень – березень 2022/2023 рр.

Наукова новизна результатів дослідження визначається тим, що в ньому виявлено специфіку антиукраїнської маніпулятивної пропаганди, яка здійснюється у воєнних умовах сьогодення.

1. Теоретичне підґрунтя дослідження маніпулятивної пропаганди

Поняття пропаганди по-різному розуміли в різні роки і в різних країнах. У сучасному світі пропаганда сприймається здебільшого негативно, як ознака тоталітарного суспільства.

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення пропаганди: «Поширення і постійне, глибоке та детальне роз'яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань. // Ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що має політичний або релігійний характер. // Система засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.»¹. Перший варіант значення відтворює широке розуміння пропаганди. Ураховуючи його, визначаємо другий варіант значення як такий, що відтворює більш вузьке і водночас більш актуальне розуміння поняття, особливо в контексті дослідження антиукраїнської інформаційної агресії. У роботі приймаємо розуміння поняття «пропаганда», відображене в другому варіанті значення, з акцентуванням уваги на політичному характері впливу, ураховуючи релігійний вплив як допоміжний, підсилювальний до політичного. Третій варіант значення використовуємо паралельно, оскільки це метонімічне перенесення другого варіанта значення «дія» на «засіб».

Ураховуючи політичний і соціальний аспекти функціонування поняття пропаганди, звернемося до його тлумачення науковцями відповідних напрямів.

Герасіна Л. М. у політологічному енциклопедичному словнику визначає пропаганду як систематичне здійснення зусилля вплинути на

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. С. 980.

свідомість індивідів, груп, утворень для досягнення певного, заздалегідь визначеного результату у сфері політичної дії².

Волович В. І. в соціологічному енциклопедичному словнику зміст поняття «пропаганда» розглядає у трьох варіантах: 1) система діяльності, спрямована на поширення знань, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування певних позицій, уявлень, емоційних станів, здійснення впливу на соціальну поведінку людей; 2) поширення в масах ідеології та політики певних класів, партій, держав; 3) засіб маніпуляції масовою свідомістю³. Автор так само першим подає широке розуміння поняття, другим – вузьке розуміння, що є сьогодні більш актуальним. Особливо важливим у контексті завдань нашого дослідження є тлумачення пропаганди як засобу маніпулювання масовою свідомістю, оскільки воно окреслює переважно прихований і деструктивний характер пропаганди у вузькому розумінні.

Ожеван М. А. та Шевченко О. В. у дипломатичному енциклопедичному словнику характеризують пропаганду в статті, присвяченій інформаційній війні. Автори зазначають, що, на відміну від об'єктивного подавання інформації, пропаганда подає її вибірково, щоб спонукати до певних узагальнень, або використовує емоційно заряджені повідомлення, щоб спровокувати скоріше емоційну, ніж раціональну реакцію на наведену інформацію. Указується можливість використання пропаганди як форми політичного протистояння. Підкреслюється, що пропаганда використовується з метою просування таємних політичних планів, отже, й тут акцентується увага на можливому прихованому, тобто маніпулятивному характері пропаганди⁴.

Шведа Ю. Р. теж звертає увагу на можливий маніпулятивний характер пропаганди, оскільки у пропагандиста є конкретна мета, і, щоб досягти її, пропагандист навмисно відбирає факти, аргументи і символи та подає їх так, щоб досягти найбільшого ефекту. Щоб максимізувати ефект, пропагандист може оминати істотні факти чи спотворювати їх, може також відвертати увагу аудиторії від інших джерел інформації⁵. Актуальне розуміння змісту поняття пропаганди подається й іншими науковцями.

² Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. С. 683.

³ Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за ред. В. І. Воловича. *Соціологічна асоціація Укр.* URL: <https://sociology.knu.ua/uk>library>. С. 348.

⁴ Ожеван М. А., Шевченко О. В. Війна інформаційна. Українська дипломатична енциклопедія / Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України. 2004. С. 65.

⁵ Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2005. С. 181.

Спираючись на наведені тлумачення, а також з урахуванням завдань дослідження, приймаємо в роботі таке визначення пропаганди: **пропаганда** – ідеологічний вплив на широкі маси або певні групи людей, що здійснюється систематично та може мати маніпулятивний характер.

Гапій В. Е. характеризує пропаганду як інструмент впливу на підсвідомість людини і, як багато інших науковців, акцентує увагу на прихованому характері пропагандистського впливу, на здатності пропаганди формувати й коригувати картину світу індивіда та цілого етносу. Автор, відповідно до змісту пропаганди та її завдань, узагальнюючи результати досліджень сучасних науковців, визначає структуру пропагандистського повідомлення, розуміючи його як дискурсивне явище, структурує вияв пропаганди як комунікативний акт із усіма необхідними складниками: адресантом і адресатом, джерелом повідомлення, цілями й результатами впливу. На думку науковця, **структура пропагандистського повідомлення** охоплює: 1) адресанта (актора), від імені якого або на користь якого відбувається інформування; 2) джерело інформації, через яке транслюється інформаційне повідомлення; 3) джерело інформації, що доставляє повідомлення до адресата (реципієнта); 4) зміну цінностей, переконань і поглядів адресата як результат успіху пропагандистського повідомлення; 5) необхідні адресанту (актору) дії реципієнта, що є наслідком пропагандистського повідомлення.

Погоджуємося з автором у тому, що для результативності пропагандистського впливу необхідними є всі зазначені елементи. Отже, наведену структуру пропагандистського повідомлення можна вважати структурою пропаганди загалом.

Науковець демонструє цю структуру на прикладі традиційних пропагандистських повідомлень, які постійно транслюються російськими засобами комунікації: адресант-замовник – чинна російська влада; джерело інформації – преса, телебачення, радіо, інтернет-ресурси, соціальні мережі; реципієнти – передусім населення РФ, жителі Півдня і Сходу України, а також усі, хто споживає російський інформаційний продукт; результат – корекція громадської думки, формування негативного ставлення до українців, навіювання думки про історичну приналежність Криму до РФ тощо; у підсумку – зростання рейтингу російського президента всередині РФ, налаштування жителів окупованих територій проти української влади, української армії⁶.

⁶ Гапій В. Е. Пропаганда як інструмент впливу на підсвідомість людини в сучасній Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 636–641. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1\(2\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1(2)_20). С. 638.

В аналізованні інформаційних повідомлень сучасної антиукраїнської маніпулятивної пропаганди спиратимемося на наведену структуру, оскільки розуміння пропаганди як комунікативного акту з передбачуванним мовним впливом, урахування можливостей пропаганди здійснювати деструктивний маніпулятивний вплив відповідає концепції дослідження.

З'ясувавши зміст і структуру пропаганди, звернемося до визначення її видів. У науковій літературі представлені класифікації пропаганди за різними характеристиками.

В. Е. Гапій у цитованій вище статті, аналізуючи пропаганду в сучасних умовах та узагальнюючи думки вітчизняних і зарубіжних дослідників, подає класифікацію пропаганди за метою впливу: **пропаганда створення**, що покликана переконати в необхідності побудови чогось нового (інституту, суспільства) та пропонує приєднуватися до цього процесу, вона не завжди є позитивною; **пропаганда руйнування**, що переконує в наявності ворога, який щось задумує проти нас, вона не завжди є негативною; **пропаганда роз'єднання**, що розпалює ворожнечу, переконує, що «ми не такі як вони», така пропаганда тільки під час війни виконує позитивну функцію; **пропаганда залякування**, що запевняє супротивника у власній економічній силі, впливає на внутрішню аудиторію; **пропаганда відчаю**, що наголошує на безнадійному становищі опонента, примушує його здатися, не використовується для впливу на свій народ; **пропаганда героїзму**, що закликає до згуртування навколо певних цінностей, допомагає легше пережити труднощі, ілюструє приклади, до яких необхідно прагнути, зазвичай має позитивний характер; **пропаганда просвітництва**, що виконує інформативну функцію, тобто повідомляє населення про дії керівництва різного рівня, рекламує спосіб життя; залежно від умов може бути як негативною, так і позитивною.

Погоджуємось із автором у тому, що пропаганда в широкому розумінні може мати як позитивні, так і негативні наслідки, залежно від умов і від суб'єкта впливу. Ураховуючи, що пропаганда є одним із виявів мовного впливу, а останній, за критерієм відповідності моральним нормам, може бути як позитивним (конструктивним), так і негативним (деструктивним)⁷, розмежуємо і пропаганду, за цим самим критерієм, на **позитивну (конструктивну)** і **негативну (деструктивну)** та визначимо відповідні характеристики. Позитивна пропаганда

⁷ Посмітна В. В. Комунікативні стратегії та тактики мас-медійного дискурсу в аспекті потенційної загрози деструктивного мовного впливу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* : зб. наук. праць. Одеса : МГУ, 2019. № 39. Т. 3. С. 124.

здійснюється в інтересах реципієнтів, в інтересах суспільства. Негативна (деструктивна) пропаганда здійснюється в інтересах суб'єкта впливу і не враховує інтереси реципієнтів – окремих громадян чи суспільства в цілому.

О. Д. Бойко класифікує пропаганду відповідно до джерела та природи повідомлення, виділяючи три її види.

Біла пропаганда, яка загалом походить із відкритого джерела та характеризується м'якими методами переконання, наведенням аргументів.

Чорна пропаганда, що подає інформацію ніби з одного джерела, проте насправді інформація подається з іншого. Маскування правдивого джерела пропаганди найчастіше застосовується в разі, коли інформація походить із ворожої країни чи з організації з негативним іміджем.

Сіра пропаганда, без визначеного джерела чи автора. Основне призначення сірої пропаганди, на думку автора, змусити ворога повірити в брехню, використовуючи так звані «солом'яні» аргументи. Щоб змусити ворога повірити в «А», запускається сіра пропаганда «Б», протилежна до «А»; потім «Б» дискредитується з використанням «солом'яного опудала»; у результаті ворог дійде висновку, що «А» – правда⁸.

З урахуванням наведених визначень і характеристик пропаганди виділимо критерій відкритості/прихованості й розмежуємо **пропаганду відкриту і пропаганду маніпулятивну (приховану)**.

Ураховуючи зміст різних дефініцій **маніпулятивного впливу**, тлумачимо його як прихований вид мовно-психологічного впливу, спрямований на збудження в реципієнта намірів, що відповідають комунікативним інтенціям суб'єкта впливу⁹. За основний критерій виділення маніпулятивного впливу приймаємо його прихований характер, неусвідомлюваність адресатом. Уважаємо, що саме прихований характер визначає такі особливості маніпулювання, як усвідомлюваність суб'єктом і здійснення поза волею реципієнта¹⁰.

Маніпулювання становить найбільшу небезпеку в аспекті інформаційної агресії. Застосування маніпулювання в мас-медіа робить небезпечним будь-який вплив, оскільки його наслідки можуть бути непередбачуваними. Прихований характер маніпулювання може

⁸ Бойко О. Д. Пропаганда. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. А. Левенець (голова), Ю. І. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 27.

⁹ Посмітна В. В. Особливості маніпулятивного мовного впливу у військових і правоохоронних періодичних виданнях України. *Науковий вісник Криворізького національного університету* : зб. наук. праць. Вип. 7. Кривий Ріг : ТОВ «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. С. 246.

¹⁰ Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». Київ : ВЦ «Просвіта», 2008. С. 31, 151.

виражатись як у приховуванні істинних намірів, так і в приховуванні інформації (повному або частковому замовчуванні, викривленні, вибірковості, підтасовуванні фактів). При цьому маніпулятивний вплив в умовах інформаційної війни є переважно деструктивним. Якщо від читача, глядача щось приховується, значить це є шкідливим для нього і за відкритого впливу він це усвідомить, тому цю шкідливість і намагаються приховати.

Маніпулювання застосовується і у створенні т.зв. фейкових новин. Термін «фейк» (англ. fake – підробка) не має єдиного, чітко визначеного тлумачення. Фейком вважають як інформаційну містифікацію або навмисне поширення дезінформації в соціальних медіа і традиційних ЗМІ, так і загалом неправдиву інформацію (частково неправдиву, поєднання правдивої і неправдивої інформації тощо). Фейкове повідомлення зазвичай побудоване таким чином, щоб зацікавити, привернути увагу, тому воно дуже швидко поширюється. Крім того, фейкові новини зазвичай спрямовані на емоційне сприйняття, тому потім спростувати їх раціональними доводами дуже складно¹¹. Створення фейкових новин призводить до так званого «промивання мізків». Термін «промивання мізків» уперше вжив журналіст Едварт Хантер. Дослідники зазначають, що в процесі маніпулювання масовою свідомістю використовується психологічний «трискладовий» механізм: вимкнути рацію (знижити критичність мислення), викликати страх (створити загрозу), дати людині рятівника (запропонувати вихід)¹².

Воєнні дії в Україні значно посилили роль інформаційної боротьби та виявили нові загрози інформаційної війни. Проблема негативного інформаційного впливу в умовах воєнного конфлікту є надзвичайно складною. Пропаганда стала одним із методів інформаційної агресії проти України, і вона, як і інші методи, застосовується з використанням маніпулятивних технологій.

Сучасні засоби масової інформації в умовах війни між Україною та Росією стали платформою для проведення маніпулятивних дій щодо масової свідомості. Стрімкий процес інформатизації суспільства спричинив і зростання інформаційної агресії, а воєнні дії в Україні значно посилили роль інформаційної боротьби та виявили нові загрози інформаційної війни. Проблема негативного інформаційного впливу в умовах воєнного конфлікту є надзвичайно складною.

¹¹ Черниш Р. Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2019_2_21.

¹² Войтович Н. Створення фейкових новин: новий шлях інформаційної війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2014. Вип. 39 (1). С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2014_39%281%29_9.

Інформаційна агресія сьогодні активно досліджується – визначаються її цілі, можливості, засоби здійснення в сучасному медіапросторі. Науковці звертають увагу на рівень і характер небезпеки: «Особливість інформаційної агресії полягає в тому, що вона на підсвідомому рівні готує підґрунтя для розв’язання справжньої війни»¹³.

Аналіз повідомлень мас-медіа дозволяє виокремити такі методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування; 2) пропаганда; 3) диверсифікація громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток. Зазначається, що всі ці методи можуть застосовуватись із використанням маніпулятивних технологій, передусім приховування істинності намірів для спонукання до певних дій¹⁴. Тобто пропаганда є одним із методів інформаційної агресії проти України, і вона, як і інші методи, застосовується з використанням маніпулятивних технологій.

Науковці, аналізуючи геополітичні умови, доходять висновку, що проти України здійснюються інформаційні дії, спрямовані на дискредитацію, підрив іміджу, дезорганізацію та дестабілізацію держави. В інформаційній війні проти України визначають такі основні цілі: 1) тактичну – нав’язати свою політичну волю через ідеологічний та психологічний вплив на населення, армію та воєнно-політичне керівництво держави для створення необхідної суспільної думки; 2) стратегічну – змінити спосіб життя, знищити політичний та моральний потенціал держави, роз’єднати народ і зруйнувати державу зсередини¹⁵.

Спостерігаючи сьогодні ефективність російської пропаганди серед населення РФ і тимчасово окупованих територій, з’ясуємо причини цієї результативності, звернувшись до робіт Г. Г. Почепцова. Дослідник, зіставляючи комунікативно-пропагандистську діяльність Росії і України, виділяє відмінності російської пропаганди на базовому, організаційному та комунікативному рівнях, а також доводить, що саме ці відмінності сприяють її ефективності.

Базові відмінності: Росія, маючи масштабні воєнні завдання, має відповідно і більш складні завдання інформаційні, агресія у фізичному

¹³ Лизанчук В. В. Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України. *Наукові записки Інституту журналістики* : науковий збірник / за ред. В. В. Різуна. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Том 56. Липень – вересень. С. 13.

¹⁴ Посмітна В. В. Методи інформаційної агресії проти України. *Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 жовтня 2022 року). Вінниця : Національна академія Національної гвардії України, 2022. С. 80.

¹⁵ Романюк В. Л. Інформаційна війна проти України. *Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 жовтня 2022 року). Вінниця : Нац. академія Національної гвардії України, 2022. С. 84–87.

просторі корелюється з агресією в інформаційному просторі; значна більшість населення Росії отримує інформацію від федеральних телевізійних каналів, які тривалий час були доступними також усім українцям.

Організаційні відмінності: Росія має єдині центри прийняття рішень і добре вибудовану вертикаль управління федеральними телеканалами; Міноборони РФ проводить конференції на теми інформаційних воєн, протидії революціям, застосування приватних військових формувань тощо; Росія має доктрину «російського світу», що налаштована на підтримку російськомовного населення за межами Росії.

Комунікативні відмінності: Росія мала досвід інформаційних воєн на пострадянському просторі, найбільш відомими з яких є російсько-українські газові й торгівельні війни, російсько-грузинська війна, російсько-естонська кібервійна; населення України знає російську мову, тому російський інформаційний продукт має більше можливостей для поширення; населення України споживало російські телесеріали, що несли російську модель світу; Україна має спільну з Росією історію, що значно полегшує вплив; Росія роками вела війну з Україною у фантастичній літературі та відповідному кінематографі.

Науковець також відзначає, що проблемою для російської пропаганди була необхідність зруйнувати радянський стереотип про братній український народ. Зрештою тезу про братні народи залишили і заговорили про «неправильність» частини народу («бандерівців») та про «неправильність» влади («нелегітимна», «хунта»). Згодом ідея «нелегітимності» зникла з арсеналу пропагандистів, і акцент було перенесено на «правильність» дій тих, хто воює на боці Росії. Основний негатив було спрямовано на українських військових. Виник навіть термін «карателі», взятий із часів Другої світової війни. Загалом же Росія активно займалась і займається формуванням одностайної думки, не даючи можливості для висловлення поглядів, що суперечать владним¹⁶.

Отже, в інформаційній війні проти України російська пропаганда активно розвивала і розвиває пропагандистські можливості на різних рівнях.

Науковці доводять, що на інформаційній передовій боротьби проти України стоять центральні російські телеканали, десятки російських сайтів, які провадять постійну інформаційно-психологічну диверсійну діяльність проти України, поширюючи публікації з неперевіреною та

¹⁶ Почепцов Г. Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291>.

неправдивою інформацією і здійснюючи ідеологічно викривлений інформаційний супровід подій¹⁷.

Ураховуючи загальну загрозу інформаційної агресії, відзначимо зростання цієї проблеми в умовах воєнного стану. Одним із виявів інформаційної агресії проти України є російська пропаганда, і вона застосовується з використанням маніпулятивних технологій.

З'ясувавши зміст і структуру пропаганди та визначивши її види, виявивши риси маніпулятивної пропаганди та обґрунтувавши її деструктивний характер, схарактеризувавши особливості інформаційної агресії в умовах воєнного стану, звернемося до визначення напрямів дослідження маніпулятивної пропаганди в умовах сучасної війни. Зосередимо увагу на класифікаціях методів маніпулятивної антиукраїнської пропаганди.

Науковці стверджують, що методи маніпулювання російських ЗМІ досить різноманітні, вони спрямовані викликати у членів суспільства негативні почуття (обурення, ненависть, гнів), сформувати певні погляди й переконання¹⁸.

Наведемо методи маніпулятивної російської пропаганди, які виокремлює та характеризує В. Гриджук:

– **метод «гнилого оселедця»**, коли підбирається неправдиве звинувачення, максимально брудне і скандальне. Цей метод не передбачає необхідності доводити звинувачення. Він спрямований на те, щоб викликати широке публічне обговорення, у якому ім'я звинуваченого постійно звучить у зв'язці з брудним і скандальним обвинуваченням, і таким чином «втирається» все більше «гнилого оселедця» у фігуранта скандалу, поки нарешті цей «запах» не починає супроводжувати його ім'я постійно. Сам факт обговорення вже компроментує жертву настільки, що пропагандистські цілі можна вважати реалізованими; одним із класичних варіантів використання методу оселедця дослідник вважає звинувачення в приналежності до фашистської чи нацистської ідеології;

– **метод «40 на 60»**, який полягає в тому, що засоби масової інформації 60 % своєї інформації подають в інтересах супротивника, завойовують таким чином його довіру до себе, а решту 40 % використовують для надзвичайно ефективної, завдяки цій довірі, дезінформації. Як приклад науковець наводить радіостанцію, що

¹⁷ Зубарева М. Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві. *Інформаційне суспільство*. 2015. Вип. 21. С. 8.

¹⁸ Орехов В. В. Донецький державний університет управління Маніпуляційні технології масмедіа як реальна загроза сьогодення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30 (69). 2019, № 1. Ч. 2. С. 139.

існувала під час Другої світової війни і яку слухав антифашистський світ, уважаючи її британською. Після війни з'ясувалося, що це була радіостанція Й. Геббельса, яка працювала за розробленим ним принципом «40 на 60»;

– **метод «великої брехні»**, суть якого полягає в тому, щоб максимально впевнено подати настільки глобальну і жахливу брехню, яка видається правдою саме тому, що неможливо навіть уявити, як можна брехати про таке. Маніпуляція полягає в тому, що правильно скомпонована «велика брехня» викликає в людей глибоку емоційну травму, яка потім надовго визначає їхнє судження, всупереч будь-яким доводам логіки і розуму. Особливо глибокий психологічний вплив, на думку дослідника, справляють описи жорстоких знущань із дітей або жінок;

– **метод «абсолютної очевидності»**, який полягає не в доведенні думки, а в подаванні її як чогось очевидного, само собою зрозумілого, тому підтримуваного більшістю. Цей метод науковець вважає дуже ефективним, оскільки людська психіка автоматично реагує на думку більшості, прагнучи приєднатися до неї. Як приклад автор наводить публікування результатів різноманітних соціологічних опитувань, які демонструють абсолютну єдність у тому чи іншому питанні;

– **метод невідомого героя, що** полягає в хибній героїзації, наприклад, власних військ. Оскільки будь-яка війна є чимось надзвичайно жорстоким, нелюдським і безглуздим для звичайних людей, вона за замовчуванням викликає опір психіки, який посилюється страхом за себе та близьких. І цьому опору необхідно протиставити інші емоції. Саме тому «свою» армію завжди називають армією визволителів і рятівників. Єдиним способом подолати опір людини самій ідеї війни дослідник вважає створення ілюзії боротьби за високі моральні цінності, що нібито виправдовують нелюдяність того, що відбувається;

– **метод багаторазового повторення (метод Й. Геббельса)**. Навіювання думки відбувається шляхом її постійного повторення, оскільки «брехня, повторена тисячу разів, стає правдою»¹⁹.

Уважаємо за доцільне проаналізувати реалізацію цих методів маніпулятивної пропаганди вже в умовах сьогодення, наскільки активним є їх використання в умовах повномасштабної війни.

Розглянемо також класифікацію маніпулятивних пропагандистських методів, які виокремили американські футурологи Елвін Тоффлер і Хайді Тоффлер, а відомий український фахівець із комунікативних технологій Г. Г. Почепцов проаналізував ці методи спотворення інформації вже на матеріалі російської інформаційної агресії.

¹⁹ Гридчук В. Основні методи російської пропаганди. URL: <http://kozakorium.com/osnovni-metody-rosiyskoyi-propahandy>.

Звинувачення у звірствах – метод, використовуваний у всіх війнах, полягає в наведенні фактів, що демонструють жажливі звірства противника. **Гіперболізація ставок** – метод, що ґрунтується на перебільшенні. **Демонізація та дегуманізація опонента** – наділення противника негативними характеристиками (аморальність, бездуховність, ігнорування правових норм і загальнолюдських цінностей тощо). **Божественні санкції** – метод, що ґрунтується на релігійних аргументах. **Поляризація** – метод спирається на постулат: «Хто не з нами, той проти нас». **Метапропаганда** – метод полягає в застосуванні пропагандистських дій, спрямованих на боротьбу з пропагандою опонента.

Зважаючи на агресивну політику російських медіа щодо України, Г. Г. Почепцов наголошує на важливості захисту вітчизняного інформаційного простору та визначає основні його завдання: вчасне реагування на інформаційні загрози, самодостатність, створення єдиної картини світу для населення, представлення своєї позиції у світовому інформаційному просторі²⁰.

Зауважимо, що ефективність реалізації цих завдань залежить від розуміння методів інформаційної агресії, і маніпулятивна пропаганда є одним із найбільш небезпечних її чинників. Саме тому існує необхідність вивчення особливостей антиукраїнської маніпулятивної пропаганди вже в сучасних умовах повномасштабної війни.

Поведений аналіз наукових джерел із визначенням основних видів пропаганди, особливостей і методів маніпулятивної пропаганди, дозволяють визначити **модель дослідження актуальних особливостей антиукраїнської маніпулятивної пропаганди**: виявити приклади застосування маніпулятивної пропаганди в російському медіапросторі; довести їх маніпулятивний характер, виявивши маніпулятивні цілі пропагандиста, факти маніпулювання інформацією, прогнозований результат впливу на реципієнта; схарактеризувати дискурсивні та мовні засоби застосованого маніпулятивного впливу; на основі аналізу виявити види пропаганди та маніпулятивні пропагандистські методи, обґрунтувати їх застосування; визначити особливості антиукраїнської маніпулятивної пропаганди в умовах сьогодення з урахуванням основних цілей і засобів, найбільш поширених видів і методів.

²⁰ Почепцов Г. Г. Психологические войны. Москва, Киев : Рефл-бук, Ваклер, 2000. С. 56.

2. Актуальні цілі, методи, засоби антиукраїнської маніпулятивної пропаганди в текстах і заголовках російських інформаційних повідомлень

Проаналізуємо повідомлення російських медіа за грудень – березень 2022/2023 рр. і, спираючись на описані класифікації видів і методів маніпулятивної пропаганди, ознаки антиукраїнської інформаційної війни, визначимо основні цілі, види та методи сучасної антиукраїнської маніпулятивної пропаганди, виявимо найбільш уживані мовні та дискурсивні засоби.

В аналізований період на російському каналі новин PolitNavigator було опубліковано статтю під заголовком «Усик попозировал с украинскими диверсантами», у ній повідомлялося про фото Олександра Усика з українськими військовими, яке він опублікував, відвідавши зону бойових дій. Аналіз мовних і дискурсивних засобів дозволяє визначити вид пропаганди – деструктивна маніпулятивна пропаганда з метою роз'єднання, тобто формування ворожого ставлення до всіх, хто виражає проукраїнську позицію. Адресатом повідомлення вважаємо не тільки російський народ, а й український, оскільки вжиті ярлики *диверсанти*, *нацисти* мають негативну конотацію як для росіян, так і для українців, тобто реципієнт сприймає їх як «чужих», а ті, хто в іншому таборі, відповідно, мають сприйматися як «свої». Такою є маніпулятивна мета впливу в повідомленні. Спостерігаємо також маніпулювання інформацією (замовчування та перекручування): у реченні «Боксёр Александр Усик, предавший родной Крым и перешедший на сторону бандеровцев...» замовчується, що і боксер, і Крим є українськими. Натомість ярлик *зрадник* одразу впливає на емоції, що спричиняє втрату критичності мислення, і реципієнт уже не аналізує інформацію. Прогнозованим результатом впливу цього повідомлення на свідомість адресата має бути відмежування себе від тих *зрадників*, *бандерівців*, *диверсантів*, *нацистів*. У підсумку ж (відповідно до представлені в першому розділі структури пропагандистського повідомлення) має сформуватися негативне ставлення до всіх, хто має проукраїнську позицію, навіть якщо це відомий спортсмен, за якого ти вболівав і, відповідно, сприймав як «свого». До того ж, читач ніби сам доходить висновку, що не слід бути з «ними», оскільки ти сам тоді перетворишся на *зрадника*. Навіювання думки посилюється залученням читача до роздумів, що, можливо, це тільки демонстрування проукраїнської позиції: «попозировал», «демонстративно», «уже без военной формы», «так или иначе». Але навіть через сумніви в щирості позиції боксера, реципієнт має ніби сам дійти висновку, що *так чи інакше* О. Усик є *зрадником*.

Уважаємо, що роз'єднання, як основна мета цього повідомлення, підсилюється ще й метою руйнування, тобто переконання в тому, що українці – вороги, навіть найкращі і найвідоміші з них, навіть ті, кого читачі вважали «своїми», виявляється, є «чужими».

З урахуванням виявлених засобів маніпулювання, визначаємо методи маніпулятивної пропаганди, застосовані в повідомленні: метод дегуманізації опонента – навіювання думки про зрадництво й несправжність героя, який уособлює загалом українців, а також формування сприйняття українських захисників як *диверсантів, нацистів*; поляризація – перетворення героя і всіх українців на ворогів, відмежування себе від «них»; метод «гнилого оселедця» – тепер ярлик *зрадник* заважатиме реципієнтові сприймати адекватно будь-яку інформацію про О. Усика; метод метапропаганди – той, кого українські джерела зображають як патріота і героя, насправді *зрадник*; метод багаторазового повторення – ярлики *бандерівці, диверсанти, нацисти* в дискурсі російських ЗМІ повторюються багаторазово і щодня; метод абсолютної очевидності – не доводяться, а подаються як очевидні думки, що *рідний Крим означає російський*, а якщо ти виражаєш проукраїнську позицію, значить ти *зрадник і нацист*.

Отже, повідомлення про факт із життя відомого спортсмена (а цим воно одразу й привертає увагу читача) дуже насичене мовними та дискурсивними засобами маніпулювання, що дозволяють виявити значний арсенал методів антиукраїнської маніпулятивної пропаганди, застосованих у його створенні.

Розглянемо повідомлення на політичну тематику. На тому самому каналі була опублікована стаття під назвою «Пообещаем Брянщине и Кубани «мову» и присоединим к Украине, – Соскин». Повідомлення створено у відповідь на виступ, що прозвучав в ефірі українського каналу “ICTV”. Олег Соскін – український економіст і політолог, відомий критичними заявами не тільки про російське, а й про українське керівництво; тобто ототожнювати його погляди з позицією нашої влади не є коректним. Проте на цьому увага реципієнта не зосереджується через скандальність і шоковий характер заголовка та першої фрази тексту: «В Кубани и Брянской области царят проукраинские настроения, которыми должен воспользоваться Киев и отторгнуть эти территории от российского государства». Тобто і в заголовку, і на початку тексту на перше місце ставиться цитата, а потім уже дається посилання на автора. Сама думка дуже скандальна, тому читач емоційно її сприймає, а далі може й не звернути уваги на те, що це думка одинична. Такий дискурсивний засіб дозволяє реалізувати маніпулятивний прийом хибного узагальнення.

Повідомлення можна віднести до антиукраїнської маніпулятивної пропаганди з такими основними цілями: 1) руйнування – Україна є ворогом, який зазіхає на «наші», російські території; 2) роз'єднання – «вони», тобто ті, хто мають *мову* (навмисно не перекладене слово), прагнуть зруйнувати «нашу» державу (вжита не зовсім традиційна назва країни «российское государство», а не просто офіційно РФ); 3) залякування – українська влада не просто *може*, а *повинна скористатися* (тобто якщо є така можливість, то Україна обов'язково скористається), до того ж, виявляється «война уже идет на российских территориях» (саме слово *війна* було від початку повномасштабної агресії заборонено вживати в російських ЗМІ, і сьогодні воно є ще незвичним для російського читача, тому сприймається емоційно і викликає страх); 4) створення – читач ніби сам доходить висновку по необхідності доєднатися до армії.

Адресат повідомлення – російський читач; прогнозований вплив на свідомість адресата – думка про те, що українська влада тільки й шукає приводу *відторгнути* російські території (причому читач ніби сам має дійти такого висновку); прогнозований результат впливу – читач приймає рішення воювати з Україною, поки війна не перекинулась на територію Росії.

Маніпулятивний вплив реалізується як через приховування мети – реципієнт ніби самостійно доходить думки про агресивну політику України та про необхідність брати участь у війні; так і через замовчування інформації – не згадується, що Росія є загарбником.

Визначимо методи маніпулятивного пропагандистського впливу, використані в цьому повідомленні: метод «абсолютної очевидності» – думка про те, що саме Україна є агресором, а «ми», тобто росіяни, не завойовуємо «чуже», а захищаємо «своє», подається як давно доведена і зрозуміла всім «нам»; метод демонізації та дегуманізації опонента (він пов'язаний із попереднім) – Україна є потенційним загарбником, вона готова на все; метод «великої брехні» – ідея про те, що Росія діє у відповідь на агресивні кроки України, стала виправданням т.зв. спецоперації; метод багаторазового повторення – ця брехня постійно повторюється в російських медіа, до неї вже звикли, тому читач її не аналізує, а одразу сприймають як уже підтверджену.

Виявлені методи впливу реалізуються меншою мірою за допомогою мовних засобів, більшою мірою – за допомогою дискурсивних (структура повідомлення, контекст), основну роль у їх реалізації відіграє маніпулювання інформацією. Пояснюємо це тим, що сама тема сприятлива для маніпулятивного впливу, тому автори докладають менше зусиль для її мовного «оздоблення».

Розглянемо повідомлення на тему, активно висвітлювану в другій половині березня 2023 року у всіх світових медіа, – візит лідера КНР Сі Цзіньпіна до Москви. Російський ютуб-канал партії «Справедливая Россия – за правду» в день від'їзду китайського гостя в програмі «Акцент дня» випустив інтерв'ю-монолог російського політолога та економіста Олександра Дудчака під назвою «Почему Си Цзиньпин не стал звонить Зеленскому: итоги визита лидера КНР в Москву».

Визначимо основні пропагандистські цілі цього інтернет-повідомлення (відповідно до представленої в першому розділі класифікації): 1) роз'єднання – ця пропагандистська мета реалізується в комунікативному намірі протиставити альянс РФ і КНР об'єднанням країн Заходу («ми» не такі, як «вони»), нав'язати думку про відповідність усіх державних кроків Росії та Китаю нормам міжнародного права, про їх прагнення до миру, на відміну від країн Заходу, які нібито постійно порушують правові норми, нехтують загальнолюдськими цінностями у своєму прагненні вибудувати світопорядок, вигідний тільки їм; 2) руйнування – ця мета реалізується в намірі переконати у ворожості намірів країн Заходу та України; 3) залякування – реалізується в прагненні запевнити в перспективності альянсу РФ і КНР, його економічній та політичній могутності, у бажанні інших країн доєднатися до такого об'єднання; 4) відчаю – як наголошення на безнадійному становищі України, формування думки, що лідеру Китаю, як однієї з найбільших і найвпливовіших країн світу, не цікаві ідеї Президента України, оскільки Україна не є самостійною в прийнятті рішень і від її думки нічого сьогодні не залежить.

Адресатами маніпулятивного впливу можна вважати не тільки населення РФ і України, а й громадян інших країн – у всіх намагаються сформувати вигідні для російської влади думки, усіх намагаються долучити до її сфери впливу. Характеризуємо цю маніпулятивну пропаганду як негативну (деструктивну), оскільки вона здійснюється тільки в інтересах суб'єкта впливу (російської влади), без урахування інтересів реципієнтів (у населення формується не об'єктивне, а одностороннє сприйняття представлених подій і фактів).

Маніпулятивний характер виражається передусім у приховуванні самого прагнення комунікатора реалізувати всі зазначені цілі, оскільки свої ідеї він подає як давно відомі та зрозумілі реципієнтам; натомість у самому повідомленні декларується мета просвітництва, тобто інформування про результати державного візиту. Крім того, виявляються різні види маніпулювання інформацією: замовчування (замовчуються, наприклад, економічні та політичні проблеми Росії та Китаю), викривлення інформації (агресорами, які розпалюють війну та ворожнечу,

представлені Україна та країни Заходу, а не РФ), вибірковість подавання інформації (мовець обирає тільки позитивні для сприйняття реципієнта факти, коли йдеться про РФ і КНР, і тільки негативні факти й характеристики, коли йдеться про Захід і Україну), підтасовування фактів (дані про постачання Україні певних видів зброї). Крім маніпулювання інформацією, з дискурсивних засобів впливу відзначимо також використання контексту: по-перше, зміст цього повідомлення сприймається в контексті великого обсягу медійної інформації на цю саму тему, оскільки всі російські ЗМІ в ці дні дуже активно і в так само піднесеному тоні описують зустріч керівництва РФ і КНР; по-друге, сприймання інформації відбувається в контексті назви партії, на каналі якої подається інтерв'ю («Справедливая Россия – за правду»), – на підсвідомому рівні слухач починає сприймати інформацію як *справедливу* і *правдиву*. Слід відзначити й такий дискурсивний засіб, як структурування тексту: весь монолог має структуру внутрішнього діалогу, побудованого на протиставленні позицій, де чергуються викладення думки керівництва країн Заходу стосовно окремого питання – і емоційний коментар мовця стосовно цієї думки, тільки вже з позиції керівництва Росії та Китаю: Захід боїться партнерства РФ і КНР, здійснює «давление и провокации» – а у «нас» натомість «тесное сотрудничество» та «грандиозные планы на будущее»; Захід погрожує санкціями – а Росії з Китаєм «это смешно»; Захід уважає, що Україна переможе Росію – «наша» відповідь: «Такого быть не может по определению, потому что не может быть никогда»; Великобританія заявила про постачання Україні боєприпасів зі збідненим ураном – «это преступление против человечности», а «наша» позиція миролюбна: «войну надо просто прекратить» і «восстановить сотрудничество»; Захід «принуждает Китай к общению с Зеленским» – «нас» же це «удивляет», «это даже не хамство, это глупость и бестактность», «это сложно представить», оскільки «мнение Зеленского никому не интересно». Така структура повідомлення допомагає комунікаторові перетворити пропагандистську промову на довірливу побутову розмову зі слухачем, коли немає потреби щось доводити, достатньо емоційних оцінних реакцій.

Реалізації маніпулятивних цілей також слугує великий арсенал мовних засобів. Це передусім засоби розмовного стилю, часто з використанням емоційного забарвлення: Захід «в истерике» через тісну взаємодію РФ і КНР, це для нього «страшный сон»; рішення МКС у Гаазі стосовно Путіна – «бестолковый ход»; санкції проти Китаю – «это смешно»; американський підхід до партнерства полягає в тому, що «верхний сидит и гадит на всех, кто снизу... по сути доит своих так

называемых партнеров»; «США не потянут холодную войну»; «Запад считает, что Украина победит Россию... *Сума сошли вообще*». Це також іронічні вислови: «эти товарищи» (про керівництво країн Заходу), «так называемые партнеры» (про характер партнерства Західних країн), «какой-то Столтенберг... дает указание руководителю крупнейшего государства» (про необхідність телефонної розмови лідера КНР із Президентом України). Метафори: відмова від російського газу – це «переход в Средневековье»; альянс Росії та Китаю – «мощный магнит» для інших країн; український народ – «шахматная доска, на которой разыгрывается партия»; Володимир Зеленський – «эхо Вашингтона». Метонімії – «Китай уверен», «Китай продемонстрировал», «Запад в истерике» тощо. Гіперболізація: «колоссальный», «безусловный», «грандиозный» (коли йдеться про партнерські дії та плани РФ і КНР). Риторичні запитання: «Вы серьезно? Вы сами себя слышите?» – звернення до керівництва країн Заходу стосовно їхніх заяв щодо війни та санкцій.

На основі виявлених маніпулятивних цілей і засобів визначимо методи маніпулятивної пропаганди, застосовані в повідомленні. Основним вважаємо метод «абсолютної очевидності», оскільки всі основні думки, що навіюються комунікатором, подаються як очевидні, підтримувані більшістю, а текст повідомлення побудований як розмова з одним думцями. Виразно прослідковується метод поляризації: «ми» (керівництво РФ і КНР, а також усі, хто їх підтримує), прагнемо миру і справедливості, готові до діалогу та взаєморозуміння; а «вони» (керівництво України, НАТО та країн Заходу) налаштовані на війну, прагнуть досягнення тільки своїх інтересів, зневажають інші думки. Доповнює попередній та активно використовується метод демонізації та дегуманізації опонента: керівництво України, НАТО і країн Заходу звинувачується в байдужості до долі України, до життя та здоров'я людей загалом. Також застосовується метод **багаторазового повторення, передусім коли йдеться про відносини КНР і РФ: «сотрудничество, тесное сотрудничество», «безусловная поддержка, полная и безусловная поддержка», «грандиозные планы, грандиозная поддержка»** тощо – так шляхом варіативного повторювання сполук навіюється думка про абсолютне взаєморозуміння і відсутність суперечностей у відносинах між країнами. Активно застосовується також контекстуальне багаторазове повторення, передусім коли йдеться про Захід: «двойные стандарты», «эскалация конфликта», «накачивать вооружением», «преступление против человечности», «диктовать условия», «угрозы Запада» тощо.

За допомогою цих методів і засобів реалізується прогнозований результат маніпулятивного пропагандистського впливу – схилити на «свій» бік якомога більше людей у різних країнах, перетворити їх на однодумців російської влади.

Звернемося до повідомлення на тему, пов'язану з постачанням Україні зброї країнами-партнерами. Канал MixedNews, що пропонує інформацію передусім з іноземних джерел, перекладає її, структурує відповідно до певних установок і подає зі своїми коментарями, опублікував повідомлення під назвою «Вашингтон стирает красные линии в своей прокси-войне с Россией». На перший погляд, метою є інформування (що в класифікації видів пропаганди подається як просвітництво): автори з посиланням на відкриті іноземні джерела інформують читача про можливість надання Україні зброї «дальшого радиуса действия» із США. Проте основними цілями впливу вважаємо залякування, роз'єднання і руйнування (за вказаною класифікацією) – вони приховані, тобто маніпулятивні, і виявляються передусім у коментуванні фактів: бомбардувальники й ракети «могут использоваться для нанесения ударов по российской территории», і саме цим, на думку авторів, «Вашингтон стирает красные линии». Тобто реципієнта, яким є російський народ, по-перше, залякують можливістю війни, причому жорстокої, смертоносної (оскільки з бомбардувальниками й ракетами), на його землі; по-друге, роз'єднують, розмежовують «ми» (Росія) – і «вони» (Україна та США); по-третє, переконують, що влада США – ворог, і цей ворог заміслює щось небезпечне проти Росії, чим розпалюють ворожнечу між Росією і Заходом.

Прогнозованим впливом на свідомість реципієнта є навіювання наративу про керування діями української влади з боку західних країн, передусім США. Очікуваним результатом впливу вважаємо сформоване переконання про те, що проти «нас», росіян, увесь Захід, і «ми», щоб захиститися від «них», повинні продовжувати війну («спецоперацію») в Україні. Маніпулятивними є не тільки цілі впливу, застосовується й маніпулювання інформацією (замовчування): не згадується про те, що жакливу війну, якою залякують читача, тільки вже реальну, з реальними жертвами і стражданнями, веде саме Росія проти України, а не навпаки.

Основними мовними засобами в реалізації маніпулятивного впливу вважаємо ярлики *проксі-війна* та *червоні лінії*. Допомогу США Україні назвали *проксі-війною*, пам'ятаємо, що саме слово *війна* не так давно було табу для російських ЗМІ, тому твердження про те, що хтось веде *війну з Росією*, лякає читача; а ярлик *проксі-війна* формує думку про те, що не стільки з Україною воює Росія, скільки із США, найсильнішою країною світу. Сполука *червоні лінії* слугує навіюванню думки про право

Росії визначати, які саме дії є допустимими для тієї чи іншої країни. Звертаємо увагу і на такий мовний засіб, як уживання назви столиці замість назви країни: *Вашингтон* стирає *червоні лінії* і *Вашингтон* веде *війну* з Росією, тобто ворогом є не американський народ, а американська влада. Значну роль відіграє і будова речення: *Вашингтон веде війну з Росією*, а не *Росія з Вашингтоном*; тобто агресором тут виступає не Росія, а США.

Визначимо методи маніпулятивної пропаганди, застосовані в повідомленні: метод гіперболізації ставок – навіювання думки про те, що США руками України веде війну з Росією; метод демонізації та дегуманізації опонента – Вашингтон нібито хоче кривавої війни на території Росії; метод поляризації – США і Росія представлені як вороги; метод «абсолютної очевидності» – думка про те, що Росія не є агресором, стає «очевидною» з тексту; метод багаторазового повторення – сполука *червоні лінії* є часто повторюваною в російських медіа.

Аналізовані повідомлення можна вважати т. зв. білою пропагандою, оскільки джерела повідомлень відкриті й доступні. Можемо стверджувати, що в усіх аналізованих повідомленнях застосовується т. зв. трискладовий механізм фейкових новин: спочатку через емоційний вплив (інформація, що викликає сильні емоції – обурення, здивування, страх) знижується критичність мислення; потім обґрунтовується або навіюється загроза; насамкінець завуальовано подається «вихід» (триматися «своїх», не допускати проукраїнських настроїв, громити ворога, поки не пізно), що і є метою пропагандистського впливу, причому метою прихованою, не озвученою, а отже, маніпулятивною.

З метою охопити якомога ширшу тематику повідомлень, а також урахувати контекстуальні впливи, що здійснюються на реципієнта, проаналізуємо самі **заголовки інформаційних повідомлень**. Читач зазвичай спочатку проглядає заголовки і тільки потім читає тексти окремих повідомлень, а отже, у будь-якому разі зазнає впливу інформації, яку містить заголовок. Результативність такого впливу підсилюється відсутністю аналітичного осмислення інформації, оскільки читач, «прогортаючи» заголовки новин, не зосереджується на аналізуванні змісту.

За заголовками повідомлень на сайті можна виявити загальну тенденцію відображення певної теми, основні наративи, пов'язані з нею, актуальні ідеї, а також те, яку думку намагаються сформувати цими повідомленнями, яке ставлення, які емоції прагнуть викликати в реципієнтів.

На сайті gas.rftoday.ru щоденно публікується огляд новин із різних ЗМІ – як офіційних, так і неофіційних; як державних, так і приватних або

громадських. Канал так і називається «RF TODAY. Обзор СМИ». Таке широке охоплення інформаційних джерел дає нам змогу об'єктивно визначити загальну тенденцію висвітлення певної теми та актуальний контекст.

Наприклад, заголовок «Киеву помогает Запад, России помогут ее граждане» (з посиланням на IARex.ru) привертає увагу протиставленням, яскраво вираженим завдяки однаковій структурі речень і непрямому порядку слів у їх складі. Показово, що *России* як країні протиставляється *Киев* як влада (а не вся Україна), *гражданам* же Росії протиставляється весь *Запад*. Передбачуваний емоційний вплив – обурення несправедливістю – допомагає реалізації основної маніпулятивної мети: читач ніби сам розуміє, що для протистояння всьому Заходу потрібно об'єднуватись і посилюватись, а отже, РФ слід продовжувати мобілізацію, а самому читачеві (хто, якщо не ми) – брати до рук зброю. Застосовано маніпулятивний метод «абсолютної очевидності»: висловлена думка подається як зрозуміла для всіх (із тексту потім можна дізнатися, що це слова Путіна). Така «очевидність» підсилюється контекстом: стрічки новин цього періоду (кінець грудня 2022 року) дуже насичені тематикою посилення оборонного комплексу та армії РФ. За відкритими цілями впливу – створення (посилення армії громадянами) та героїзму (як згуртування навколо «своїх» цінностей та готовність їх захищати) – виявляємо маніпулятивні: роз'єднання (громадянам Росії протиставляються влада України та весь Захід) і залякування (Росії протиставляють велика сила). Спостерігаємо також маніпулювання інформацією: замовчується, що самій Росії теж допомагають деякі країни.

Реалізації маніпулятивних цілей слугує також заголовок «По своему хотению: могут ли исключить Россию из Совбеза ООН» із підзаголовком «Устав ООН этого не разрешает, но европейцы не сдаются и продолжают искать варианты» (із посиланням на «Известия»). Знову «вони» – уся Європа, передусім Україна – хочуть ізолювати Росію, позбавити певних прав і можливостей, відповідно, послабити її. Маніпулятивний метод «абсолютної очевидності» (як очевидна подається ідея, що всі «вони» тільки й шукають способів завдати шкоди Росії) поєднується з методом дегуманізації опонента (це «вони», тобто країни Заходу, насправді є порушниками міжнародного права, а звинувачують у порушеннях «нас», тобто росіян). Застосовано маніпулювання інформацією (перекручування): насправді претензії до членства РФ у Радбезі ООН не є надуманими, вони вимагають правового аналізу. Маніпулятивні цілі – роз'єднання, залякування, руйнування – реалізуються також завдяки використанню фольклорного джерела: трансформований, але легко впізнаваний вислів із народної казки об'єднує «нас»

і дискредитує «їх» (іронічним *хотение*; асоціацією з героєм казки), асоціація ж із сюжетом казки навіює думку про здійсненність наміру (*хотения*) Заходу. У загальному ж контексті це має сформувати ідею про необхідність вступати в боротьбу з «ними».

Таку саму думку має навіяти й заголовок «Зеленский исключил переговоры с Россией из главных задач украинской дипломатии». Знову застосовано маніпулювання інформацією (перекручування) – переговори не *исключили*, а скоріше, *не включили*. Акцентується увага на тому, що це влада України не налаштована на переговори, а значить, прагне продовження війни (метод «абсолютної очевидності»; метод демонізації та дегуманізації опонента), навіюється думка про необхідність посилювати армію, долучатися до боротьби. Виявляємо маніпулятивні цілі роз'єднання (це «вони», українці, не хочуть переговорів, а не «ми»), залякування (переговорів не буде), руйнування (українська влада демонструє налаштованість на війну). Очікуваний результат маніпулятивного впливу має забезпечуватись і повторюваністю, тобто контекстом – великою кількістю заголовків на цю тему в загальній стрічці новин.

Загалом аналіз дозволяє стверджувати, що більшість заголовків до медійних повідомлень на тему України за аналізований період слугує маніпулятивним цілям роз'єднання, залякування і руйнування, із навіюванням читачеві думки про те, що війну Росії нав'язали країни Заходу, продовження мобілізації є необхідним, а сам читач має долучитися до боротьби з «ворогом». Прогнозований результат впливу актуальної стрічки заголовків російських медіа – формування суспільної думки про те, що Росія вимушена захищатися від агресивної політики України й Заходу, а влада РФ, ініціюючи війну, нібито рятує Росію.

Таким чином, за допомогою маніпулювання владі РФ сьогодні вдається формувати в читачів спотворену картину світу, у якій Україна представлена як агресор, а Росія – як жертва; участь у війні проти України подається як героїзм, а висловлення проукраїнської позиції – як зрада.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз текстів і заголовків російських інформаційних повідомлень дозволив виявити особливості маніпулятивної пропаганди, здійснюваної сьогодні проти України.

Можемо стверджувати, що сучасна антиукраїнська пропаганда має маніпулятивний характер, оскільки використовує маніпулятивні цілі (приховані, спрямовані на збудження в читача намірів, що відповідають цілям російської влади) і численні факти маніпулювання інформацією

(замовчування, перекручування інформації, вибірковість подавання інформації в інтересах влади РФ).

Адресатом пропагандистських повідомлень сьогодні є передусім населення РФ та тимчасово окупованих українських територій, хоча звучать пропагандистські посили й до населення всієї України та громадян інших країн. Прогнозований вплив на свідомість реципієнта – сформувати стійке уявлення про Україну як про ворога, агресора, який становить загрозу для росіян і прагне захопити російські території. Прогнозований результат впливу – виправдання воєнної агресії Росії, обґрунтування потреби й подальшої мобілізації, формування в росіян прагнення взяти участь у воєнних діях на території України.

Дослідження дозволяє стверджувати, що основними видами пропаганди сьогодні є руйнування, роз'єднання, залякування. Актуальними методами реалізації маніпулятивних цілей є методи багаторазового повторення, гіперболізації ставок, демонізації та дегуманізації опонента, «абсолютної очевидності», «великої брехні», «гнилого оселедця», поляризації.

Проведений аналіз виявив найбільш поширені сьогодні засоби маніпулятивного пропагандистського впливу: мовні – вживання слів із негативним емоційним забарвленням, протиставлення, навішування ярликів, будова речень; дискурсивні – маніпулювання інформацією, широке використання контексту, повторюваність, структурування тексту за принципом фейкового повідомлення.

Отже, дослідження довело наявність особливостей антиукраїнської маніпулятивної пропаганди на сучасному етапі інформаційної агресії проти України; дозволило встановити основні з них – на рівні цілей, методів і засобів – та окреслити перспективи аналізу проблеми: визначення актуальних засобів нейтралізації деструктивного маніпулятивного впливу російських медіа.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні порушено проблему впливу маніпулятивних технологій російської пропаганди в умовах сьогодення. Актуальність теми зумовлена загрозою здійснення деструктивного маніпулятивного впливу російськими медіа в умовах сучасної війни.

Російська мас-медійна пропаганда представлена як один із виявів інформаційної агресії проти України, що застосовується з використанням маніпулятивних технологій. Маніпулювання тлумачиться як прихований вид мовно-психологічного впливу, спрямований на збудження в реципієнта намірів, що відповідають комунікативним цілям суб'єкта впливу.

На матеріалі аналізу текстів і заголовків інформаційних повідомлень російських медіа за грудень – березень 2022/2023 рр. визначено актуальні маніпулятивні цілі антиукраїнської пропаганди: навіювання думки про Україну як про агресора, жорстокого ворога, якому допомагає весь Захід і від якого росіяни вимушені захищатися, а тому кожен громадянин РФ має підтримувати владу і долучатися до збройної боротьби. Як основні види сучасної пропаганди визначено руйнування, роз'єднання, залякування.

Виявлено актуальні методи реалізації пропагандистських цілей: багаторазового повторення, гіперболізації ставок, демонізації та дегуманізації опонента, «абсолютної очевидності», «великої брехні», «гнилого оселедця». Визначено поширені сьогодні засоби маніпулятивного пропагандистського впливу: мовні – вживання слів із негативним емоційним забарвленням, протиставлення, навішування ярликів, будова речень; дискурсивні – маніпулювання інформацією, широке використання контексту, асоціативність, повторюваність, структура тексту.

У дослідженні доведено наявність особливостей антиукраїнської маніпулятивної пропаганди на сучасному етапі інформаційної агресії проти України, встановлено основні з них – на рівні цілей, методів і засобів.

Перспектива дослідження – визначення актуальних засобів нейтралізації деструктивного маніпулятивного впливу мас-медіа.

Література

1. Бойко О. Д. Пропаганда. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. А. Левенець, Ю. І. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 610 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
3. Войтович Н. Створення фейкових новин: новий шлях інформаційної війни. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2014. Вип. 39 (1). С. 42–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2014_39%281%29_9.
4. Гапій В. Е. Пропаганда як інструмент впливу на підсвідомість людини в сучасній Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 636–641. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1_20.
5. Гридзук В. Основні методи російської пропаганди. URL: <http://kozakorium.com/osnovni-metody-rosiyskoyi-propahandy>.
6. Зубарева М. Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві. *Інформаційне суспільство*. 2015. Вип. 21. С. 6–11.

7. Лизанчук В. В. Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіо-просторі Росії та України. *Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В. В. Різуна*. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Том 56. Липень – вересень. С. 13–21.

8. Ожеван М. А., Шевченко О. В. Війна інформаційна. Українська дипломатична енциклопедія / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України. 2004. 760 с.

9. Орехов В. В. Донецький державний університет управління Маніпуляційні технології масмедіа як реальна загроза сьогодення. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30 (69). 2019, № 1. Ч. 2. С. 138–142.

10. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.

11. Посмітна В. В. Особливості маніпулятивного мовного впливу у військових і правоохоронних періодичних виданнях України. *Науковий вісник Криворізького національного університету* : зб. наук. праць. Вип. 7. Кривий Ріг : ТОВ «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. С. 245–257.

12. Посмітна В. В. Комунікативні стратегії та тактики мас-медійного дискурсу в аспекті потенційної загрози деструктивного мовного впливу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* : зб. наук. праць. Одеса : МГУ, 2019. № 39. Т. 3. С. 123–126.

13. Посмітна В. В. Методи інформаційної агресії проти України. *Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 жовтня 2022 року). Вінниця : Національна академія Національної гвардії України, 2022. С. 80–81.

14. Почепцов Г. Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття : монографія. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 260 с.

15. Почепцов Г. Г. Психологические войны. Москва, Киев : Рефл-бук, Ваклер, 2000. 528 с.

16. Почепцов Г. Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291>.

17. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація». Київ : ВЦ «Просвіта», 2008. 260 с.

18. Романюк В. Л. Інформаційна війна поти України. *Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали IV Всеукраїнської науково-

практичної конференції (31 жовтня 2022 року). Вінниця : Нац. академія Національної гвардії України, 2022. С. 84–87.

19. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / За ред. В. І. Воловича; Соціологічна асоціація Укр. URL: [https://sociology.knu/ua>uk>library](https://sociology.knu.ua>uk>library).

20. Черниш Р. Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_21.

21. Шведа Ю. Р. Політичні партії. *Енциклопедичний словник*. Львів : Астролябія, 2005. 488 с.

Джерела фактичного матеріалу

22. Партия Справедливая Россия – за правду. *Акцент дня*. 22.03.2023. URL: https://youtu.be/msirN8zizrc_

23. MixedNews. URL: http://mixednews.ru_

24. *PolitNavigator*. Новости Украины, России, Белоруссии, Молдовы, Приднестровья, Крыма, Донбасса, Сербии. URL: <https://www.politnavigator.net>.

25. *RF TODAY*. Обзор СМИ. URL: http://gas.rftoday.ru_

Information about the author:

Posmitna Viktoriia Vitaliivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Language Training
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
7, Oborony Kyieva str., Kyiv, 03179, Ukraine

КОНВЕРГЕНТНІ ЯВИЩА МЕТАЛОГІЧНОЇ АПІОРНОЇ РЕЦЕПЦІЇ: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ЕКСКУРСИВНІСТЬ ІНВЕСТИГАТИВНИХ ТЕКСТІВ

Стекольников В. А.

ВСТУП

Метакомпоненти текстотворчості журналістів – могутня сила та ефективний спосіб впливу на емоції людини, духовний розвиток, етико-естетичні вподобання та переконання аудиторії. Сьогодні необхідно по-новому поглянути на природу їх впливу на аудиторію, щоб уникнути проблем, здатних гальмувати прогресивний розвиток соціожурналістики і всієї сфери соціальної комунікації. Ми робимо спробу дослідити цю актуальну проблему на принципово новому зрізі: медіатекст вивчаємо з позиції ефективності метаскладових тексту в безпосередньому зв'язку з аудиторією, як дієвий впливогенний чинник.

Найбільш актуальним та маловивченим є розгляд інтертекстуальності як засобу ефективного впливу на реципієнта у розслідувальній журналістиці. Проблема професійності журналістів-розслідувачів та вибору способів і засобів образної комунікації на сьогодні стає важливою в українських медіа. Відповідаючи на виклики часу, у новому ракурсі розглянуто проблему класифікації інтертекстуальних вкраплень у інвестигативний текст, їх виразність та впливогенність. Акцентовано увагу регіональному аспекту вживання цих одиниць у журналістському розслідуванні.

1. Чинники ефективності й дієвості у сугестивній площині

Розглядаючи тропеїчну структуру засобів масової інформації як особливий чинник впливу на формування способу життя, треба зазначити, що безпосереднім об'єктом дії інформаційних повідомлень є як окремі індивіди, так і велика група людей, що становлять аудиторію для того чи іншого конкретного засобу масової комунікації. ЗМІ мають чималі можливості впливати на спосіб життя та здоров'я особистості як інформацією, так і за допомогою образних конструкцій.

Як стверджує Г. Мельник¹, орієнтацію видання на певну аудиторію важко підтримати тільки тематикою. Соціолінгвістичний аналіз преси свідчить, що найефективніше впливає на психіку людини стилістично-

¹ Мельник Г. С. Mass Media: психологические процессы и эффекты. Санкт Петербург : Изд-во СПб. ун-та, 1996. С. 87/

образна єдність тексту. Така єдність є ідентифікуючим маркером типової моделі тексту ЗМІ і зумовлена психофізіологічним механізмом «плануючого синтезу» тексту. Цей механізм пов'язаний із фундаментальною функцією мислення – випереджальним віддзеркаленням дійсності.

Отже, вміння журналіста співпереживати, творити матеріал, який буде сприйнятий, зрозумілий та відчутий, – підтвердження образної майстерності творчої людини, розуміння її психології. Такої ж думки дотримується й інший представник Львівської школи журналістики Василь Лизанчук².

Михайло Скуленко, досліджуючи питання ефективності ЗМІ, зокрема їхніх текстотворчих компонентів щодо впливу на аудиторію у статті «Соціально-психологічні бар'єри в журналістиці» акцентує на тому, що «важливим фактором ефективності засобів масової інформації є протидія небажаним стереотипам мислення та мовлення»³.

«Журналістський текст і соціальну дійсність потрібно розглядати, – зазначає В. Сидоров⁴, – не на рівні їх супідрядності, а в площині складного зіставлення двох об'єктивних соціальних реальностей. Вони починають впливати одна на одну завдяки введенню у процес своєї взаємодії суб'єктивного чинника – журналіста як творчого індивіда, покликаного пізнавати, відображати і перетворювати дану нам у відчуттях соціальну дійсність і тим самим впливати на інтелектуальний, духовний і культурний рівень особистості».

А на думку І. Лубковича⁵, журналіст може досягнути максимального ефекту, якщо його текст зрозуміють повністю: і викладені висновки, і вибудовану головну авторську думку, і факти, а головне – образні слова, за допомогою яких він висловлює думки. Розуміння тексту усіма групами читачів залежить від майстерності журналіста, вміння використати систему понять і образів, вміння так розмістити в тексті ці системи, щоб вони створили щось цілісне, не викликали «злобу проти думки» в одних читачів та роздратування, нерозуміння в інших.

Розглянемо поняття результативності (ефективності й дієвості) мовно-текстової журналістської діяльності у концептуальній площині.

² Лизанчук В. В. Вплив засобів масової інформації на прогрес відродження гуманістичних цінностей. *Вісн. львів. ун-ту. Сер. Журналістика*. 1990. Вип. 16. С. 19–25.

³ Скуленко М. І. Фактори ефективності журналістики. *Журналіст України*. 2011. № 11. С. 35–39.

⁴ Сидоров В. А. Журналистский текст и социальная действительность: познание, отражение, преобразование. *Социология журналистики* / под ред. С. Г. Корконосенко. Москва : Аспект Пресс, 2004. С. 102.

⁵ Лубкович І. М. Основні принципи психології масової комунікації. *Вісн. львів. ун-ту. Сер. Журналістика*. 1988. Вип. 20. С. 20–23.

Ці терміни походять від латинського слова *effectus* (підсумковість дії, її результативність), що означає наявність функціонального зв'язку. Словники^{6, 7, 8, 9} стверджують, що будь-яка діяльність, яка розгортається у межах певного процесу, повинна привести до певного результату. Наука і практика оперують різноманітними поняттями, що увібрали смислові значення цих слів, але всі вони характеризують форми діяльності стосовно їх завершення.

До терміна «ефективність» зріс інтерес у середині 70-х років. У масово-інформаційній діяльності поняття результативності використовують принаймні у трьох значеннях¹⁰:

1) як спосіб дохідливості (якщо інформація доходить до тих, кому вона адресована, отже, і діяльність щодо інформування – ефективна і дієва);

2) як показник ступеня досягнення заздалегідь поставленої мети;

3) як засіб впливу.

Ми розглядаємо поняття результативності метамови ЗМІ як певного впливу цілеспрямованої мовотворчої діяльності. Воно свідчить про реальний результат впливу – оцінний, переоцінний, естетичний тощо. Зокрема, в нашому випадку – вплив образної мови преси на людину і суспільство.

Під дієвістю слід мати на увазі оперативну, безпосередню реакцію соціальних інститутів і посадових осіб на її виступи. Ефективність образної мови медіатексту – поняття ширше і глибше.

Ефективність образних компонентів засобів масової інформації вирізняється винятковою багатогранністю. Вона лежить у площині «метод-результат». Конкретних проблем у цій сфері буде стільки, скільки невідповідностей між поставленою метою і кінцевим результатом.

Як зазначає у своїх працях А. Москаленко¹¹, вихідною точкою аналізу ефективності є з'ясування мети впливу. Звідси бере свій початок проблема дієвості (позначимо її як ПД). Проблема – різниця між поставленою метою (М) і результатом (Р): $ПД = М - Р$.

⁶ Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Український центр духовної культури, 1998. 736 с.

⁷ Святовец В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 178 с.

⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови / упор. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2001. 1426 с.

⁹ Галич О. А. Теорія літератури. Київ : Либідь, 2001. 488 с.

¹⁰ Москаленко А. З. Теорія журналістики. Київ : ЕксОб, 2002. С. 204.

¹¹ Ibid.

Вирішити цю проблему – це привести у відповідність друге з першим. Отже, якщо $M = P$, то зникає проблема, і тоді $D = M = P$.

Мета – це серцевина діяльності засобів масової інформації, вона в кожній конкретній ситуації визначає зміст, вибір засобів, форм і методів метавпливу на свідомість і поведінку людей. Мета – це майбутній бажаний рівень свідомості і вчинків мас, соціальних груп, колективів, окремих осіб. Мета ефективна тільки в тому випадку, якщо вона максимально відповідає потребам і можливостям суспільного розвитку.

Розмірковуючи над питаннями ефективності й дієвості авторських засобів у медіатексті, А. Москаленко звертає увагу на смислові особливості понять «ефект» та «ефективність», зауважуючи, що вони пов'язані між собою, але не збігаються.

«Ефект – це результат будь-якої діяльності засобів масової інформації, процесу споживання інформації населенням. Ефективність – не просто будь-який результат, а лише той, що збігається з наміром джерела інформації і свідчить про досягнення цілей, які ставилися перед інформацією в процесі її створення та поширення. Отже, ефект – більш широке поняття, ніж ефективність. Серед ефектів ми знаходимо і ті, що підтверджують більш чи менш високу ефективність тексту ЗМІ, й ті, що свідчать про його повну неефективність»¹².

Результати функціонування та впливу образотворчих компонентів засобів масової інформації виявляються в двох параметрах: у свідомості та поведінці як великих соціальних груп, так і окремих людей. На підставі цього можна стверджувати про два рівні, дві форми ефективності – духовну і практичну, отже, про дві групи її критеріїв і показників. Такої ж думки дотримується і представник Київської журналістської школи В. Владимиров, який у своїх працях журналістський пошук розглядає крізь призму розуміння¹³.

У своїй монографії, присвяченій специфіці мовного впливу тропів у мові ЗМІ, С. Сметанина¹⁴ пише про ефективність засобів образності у сучасному медіатексті, отже, про їхні критерії та показники можна вести мову тільки з позицій змін у способі думок і почуттів людей, у характері їхньої практичної діяльності. Кожному критерію властива своєрідність та індивідуальність. Не знаючи меж критерію ефективності цих образотворчих компонентів, не можна стверджувати про її сутність.

¹² Москаленко А. З. Теорія журналістики. Київ : ЕксОб, 2002. С. 201.

¹³ Владимиров В. М. Принципи журналістики у світлі теорії розуміння. *Українське журналістикознавство*. Київ : Ін-т журналістики, 2002. Вип. 3. С. 35–41.

¹⁴ Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : монография. Санкт Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2002. 383 с.

Поняття межі охоплює всебічну характеристику: просторову, часову, кількісну та якісну, що дає змогу виділити загальні і специфічні критерії, а також розкрити композиційні особливості кожного з них.

Загальні критерії ефективності виражають переважно сукупні результати функціонування образотворчих компонентів у тексті. Зокрема В. Бадрак¹⁵ зазначає, що загальними засадами впливу є використання в журналістських творах форм навіювання, таких як повтори, стереотипи та засоби образності. За допомогою цих елементів інформація сприймається як елемент автоматизованого сприйняття неусвідомлених дій. «Специфічні критерії свідчать про окремі досягнення конкретних тропів чи стилістичних фігур. Окремий ефект – це лише фрагмент загального впливу засобу образності. У залежності від того, якою мірою проявляється вплив образних компонентів медіатексту на ту або іншу настанову людини (пізнавальну, політичну, морально-етичну і т. д.), можна говорити і про рівень їх ефективності в плані, що розглядається»¹⁶.

Журналістика, потрапляючи до ціннісно-усвідомлювальної сфери, поєднується в ній з художньою діяльністю, одночасно спираючись на неї, на її творчі ресурси. У процесі цієї діяльності реалізується сугестивна функція ЗМІ і реальна подія отримує емоційно-образні відтінки¹⁷. У журналістському тексті індивідуально-авторське бачення «картини світу» відображається всіма засобами конкретного виду художньої творчості, унікальністю відбору та організації фрагментів реального для надання зображуваній події одиничності, тотальною деталізацією предмета, колізії, персонажа. Особистісне стає складовою в публіцистичного тексту. Зображальність – домінанта поетики художньої мови – сплітається в метафорах, метонімії, перифразі, порівнянні з естетичними та емоційними оцінками¹⁸.

У своїх дослідженнях теоретик медіатексту К. Іванова¹⁹ робить акцент на тому, що тексти ЗМІ, які орієнтуються на використання прийомів художньої мови, вимагають корекції змісту з позицій, котрі збігаються з прийомами редагування творів літератури. «Особливо,

¹⁵ Бадрак В. Вплив на ЗМІ як один із технологічних факторів передвиборчої кампанії. *Публіцистика і тенденції розвитку світу*. Львів, 1999. С. 155–157.

¹⁶ Москаленко А. З. Теорія журналістики. Київ : ЕксОБ, 2002. С. 206.

¹⁷ Нікітіна Н. Специфіка журналістського розслідування: основи жанру й методу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2008. Т. 30. С. 170–172.

¹⁸ Журналистское расследование: история метода и современная практика / под ред. А. Д. Константинова. Санкт-Петербург : «Нева», 2001. С. 125.

¹⁹ Іванова К. Вплив журналістського розслідування на особисті якості журналіста. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2010. № 1 (11). С. 79–81.

якщо це стосується можливості використання засобів, що стоять за межами літературної норми і їх впливу на аудиторію»²⁰.

Журналіст іноді не може навіть передбачити, яку реакцію викличе його концепт або цілісний твір у аудиторії. Розглядаючи питання образного впливу на потенційного читача, неодмінно потрібно звернути увагу на поняття «психотерапія» (як і психоаналіз), яке у своїх працях висвітлює доктор філологічних наук Г. Почепцов²¹. Він спирається на комунікацію, «що повинна внести корекцію у поведінку людини».

Вплив через текст ЗМІ, зокрема з продуманим комплексом образних компонентів, є дуже успішним. Наведемо приклад з власного досвіду роботи у прес-службі. Велику кількість коштів на сучасному етапі витрачають щорічно на «приховану» текстову рекламу. І в результаті, як доводить наш практичний досвід керівника прес-служби університету та журналіста газети «Рідне Прибужжя», яскраві багатогранні образні компоненти медіатексту у поєднанні з повідомленням «правдивого змісту» здатні визначити бачення світу, страхи і навіть прихильності. Крім того, спостереження виявило, що складне повідомлення є більш переконливим, якщо воно подане у форматі «авторського стилю».

У своїй монографії щодо психології впливу на соціум В. Москаленко²² зазначає, «що людська мова, інтерпретована у журналістський текст, може транслювати складні сигнали і передавати тонкі нюанси... Ті повідомлення, що спрямовані на почуття людини, також краще спрацьовують, коли вони передаються особливими метафорично-алегоричними компонентами, епітетами, порівняннями тощо, оскільки маніпулюють не раціональними аргументами, а чуттєвими образами, які спрямовуються на те, щоб викликати певний емоційний ефект»²³.

Отже, критерієм ефективності образотворчої основи журналістських текстів є єдність двох властивостей предмета масового інформаційного впливу – свідомості людей. По-перше, це властивість свідомості виявляти результати впливу, тобто ознаки наявності ступеня реалізації поставлених цілей. По-друге, здатність трансформованої свідомості бути мірилом роботи ЗМІ. За наявності ефекту, що відповідає цілям текстуальних компонентів, аналіз критеріїв ефективності перетворюється на аналіз показника цієї ефективності.

²⁰ Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : монография. Санкт Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2002. С. 290.

²¹ Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Москва : Рефл-бук : Ваклер, 2000. С. 307–312.

²² Москаленко В. В. Психологія соціального впливу Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 24.

²³ Ibid. С. 25.

2. Інтертекстуальність інвестиґативних текстів: аспекти впливовеності

Використання журналістами «вкраплень» із чужих текстів у власні твори стало цікавою рисою сучасної медієвістики. Подібний феномен у лінгвістиці називають такими термінами: «інтертекстуальність», «цитація», «текст у тексті».

Наше розуміння повністю збігається із визначенням міжтекстових зв'язків, запропонованим О. Горшковим: «Міжтекстові зв'язки – це вміщені у тому або іншому конкретному тексті, виражені за допомогою певних словесних прийомів відсилання до іншого конкретного тексту (або до інших конкретних текстів)»²⁴. Ми розглянемо термін «інтертекстуальність» із металогічно-впливовеного погляду в розрізі екскурсивної дієвості.

«Структурно або семантично перетворюючи відомий стійкий вислів, додаючи до нього нові смислові, стилістичні або експресивні відтінки, автор співвідносить його пряме і «оновлене» значення, спонукаючи тим самим читача до активної розумової діяльності. Думки, що виникають при цьому у читача, пов'язують перетворену цитату з її загальновідомим джерелом і створюють яскравий експресивно-стилістичний ефект»²⁵.

Металогічна інтертекстуальність стала однією з найбільш яскравих рис та ефективних оцінних елементів сучасної розслідувальної журналістики. Найчастіше на фігуративному рівні використовують такі прийоми інтертекстуальності, як алюзія, аплікація, ремінісцентна інтарсія, металогічні фразеологізми.

Створюючи дво- або багатоплановість, «включений текст» сприяє поетизації тексту, створює художній натяк, підтекст, народжує загадку, формуючи естетичне, іронічне, саркастичне, гротескове, трагічне або інше звучання. Сприяє ієрархізації сенсу, виділенню смислової домінанти, додає побутовій фразі нотку іносказання – політичного, поетичного, філософського або будь-якого іншого, іноді просто народжує невибагливий жарт»²⁶.

Дослідники зауважують широке поширення у інвестиґативних медіатекстах останнього часу всіляких алюзій і ремінісценцій як ефективного думкоформувального чинника.

Алюзія – троп (стилістичний прийом), в основі якого – натяк на відомі обставини або тексти. Алюзія є прийомом текстоутворення, що

²⁴ Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Український центр духовної культури. 1998. С. 72.

²⁵ Галич О. А. Теорія літератури. Київ : Либідь, 2001. С. 81.

²⁶ Мочарська Л. Розслідувальна публіцистика в Україні: становлення, мовностильові особливості. *Стиль і текст*. 2013. Вип. 4. С. 250–259.

полягає в співвідношенні створюваного тексту з конкретним прецедентним фактом – літературним або історичним. Вислови, що містять алюзію, крім буквального сенсу, мають другий план, що змушує слухача звернутися до тих або інших спогадів, відчуттів²⁷.

Наприклад: *«Більшість депутатів свою роботу будують за зразком байок Глібова», «Великий потоп у центрі міста», «Оце так робота профільної комісії, мабуть вони вважають, що їх Сізіфова праця піде на користь сільчанам?»*²⁸.

Алюзія допомагає дуже стисло, але вичерпно, одним колоритним штрихом, а то й окремим промовистим словом, виокремити рису, особливість людини, події тощо, що тісно пов'язані з оповіддю, бо підсилюють її, оскільки асоціативно окреслюють і виокремлюють конденсуючу думку певного контексту. Нерідко вдалі алюзії засвідчують рівень інтелектуальності автора і стають опорними художніми деталями. Алюзія впливає на стиль митця, надає йому лапідарності, нюансового багатства, сприяє вдалому використанню набутих у минулому знань²⁹.

Наприклад: *«У кожного своя Голгофа», «Миколаївські УТМР – лебідь, рак і щука?», «Цілком можливо, що новий «мовний закон» стане Валусевським циркуляром чи Ємським указом», «Можливо, слід все ж таки здійснити суд Лінча, щоб іншим мажорам та чиновницьким діткам була наука?»*³⁰.

Алюзії доволі часто мають політичний характер, коли за допомогою натяку зазначається те, що не можна сказати прямо. За допомогою тонких натяків ведеться публіцистична полеміка.

Наприклад: *«Метод батога та пряника: Новоодеський вимір. «Отче наш» медиків», «Хто перший кинув камінь у викритого підприємця!?»», «Виявляється, що десять Божих заповідей можна читати між рядків»*³¹.

У регіональних ЗМІ Миколаївщини часто виявляємо складно побудовані, естетично привабливі, насичені глибоким сенсом алюзії. Такі алюзії найчастіше багатофункціональні: вони збільшують часові

²⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / упор. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2001. С. 87.

²⁸ Вечірній Миколаїв : Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).

²⁹ Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : Арістей, 2008. С. 100.

³⁰ Вечірній Миколаїв : Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).

³¹ Рідне Прибужжя : газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.rp.mk.ua> (дата звернення: 27.06.2022).

межі і розширюють культурний простір тексту; збагачують його смисловими й емоційними відтінками (зокрема, створюють передумови для виникнення у читача різноманітних екскурсів); є засобом вираження оцінки і створення комічного ефекту. Їх використовують для посилення аргументації, вони сприяють формуванню іміджу журналіста як людини високої культури³².

Аплікація – стилістична фігура, вкраплення загальновідомих висловів у дещо зміненому вигляді. Використанням аплікації досягають відразу кілька цілей: створюється ілюзія живого спілкування, автор демонструє свою дотепність, пожвавлюється «витертий» від багатозначного вживання сталого вислову образ³³.

Використовують такі різновиди аплікацій:

1. Літературні цитати-ремінісценції, імена персонажів, назви творів:

Наприклад: *«А з вашого вікна Красна площа – краса, а з нашого віконця – хрести, гроби, пам'ятники, – усього по вінця»*. (З натяком на кабінети мерії, що виходять на головну площу міста та вид з вікон жителів одного з мікрорайонів).

2. Біблеїзми (факти, імена, фрази із Старого і Нового Заповіту).

Наприклад: *«І твої вуста..., як той гострий меч»*³⁴.

3. Цитати, зокрема трансформовані, з популярних пісень.

Наприклад: *«Не вітер змін прийшов до Кривої балки, а просто протяги»*.

4. Видозмінені назви відомих фільмів, реклами:

Наприклад: *«Особливості національного побуту»*, *«У Вас ще є світло? Тоді ми йдемо до вас!»*³⁵.

5. Трансформовані «крилаті вислови».

Наприклад: *«Тепер все буде просто: прийшов, побачив, поміняв, «Не сиром єдиним жива людина», «Усі дороги ведуть до керівника КП «Миколаївська ритуальна служба», «Бюджет наш насущний»*³⁶.

Інтарсія (лат. «інкрустація») – художньо-стилістична фігура, що передбачає введення до авторської мови змістовних і цікавих думок, цитованих із Святого Письма, фольклору, художніх творів, а також висловлювань видатних представників мистецтва, науки, державних,

^{32 32} Ходаківський С. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. Психологія управління. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 664 с.

³³ Святовець В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. С. 12.

³⁴ Вечірній Миколаїв : Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).

³⁵ Рідне Прибужжя : газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.rp.mk.ua> (дата звернення: 27.06.2022).

³⁶ Ibid.

політичних та військових діячів. Подібні вставки органічно входять до тексту і певною мірою збагачують його образність, стиль, надаючи виразності, яскравості й впливовеності³⁷.

У текстах ЗМІ інтарсія – це також «вставка» з деякого іншого тексту.

Поширенняу медіатексті текстових **ремінісцентивних інтарсій**, які є наслідком використання прецедентних текстів, пояснюється тією «специфікою медіазмісту», відповідно до якого «досить не скрупульозно позначати розчленовані предмети і поняття, але лише натякати на них, називати цілі сфери, явища та акції»³⁸. Натякати на цілі сфери, явища та акції шляхом звернень до відомих читачам – один з характерних прийомів екскурсивності.

Наприклад: – із літературних творів, фільмів, тощо: *«Між життям і безсмертям – мости», «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь», «Багато галасу з нічого»*³⁹.

Металогічні фразеологізми. Фразеологізмом, або фразеологічною одиницею, називають стійке поєднання слів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення, розкладні щодо змісту, але усталені в мові як матеріал широковживаної цитації⁴⁰. Металогічні фразеологічні вислови мають різне стилістичне забарвлення: урочисто-піднесене, фамільярно-розмовне тощо. Вони роблять мову образною, дохідливою, переконливою.

Для інвестиативних текстів характерне використання сталих і трансформованих фразеологічних зворотів, які є одним з невичерпних джерел посилення експресивності та поглиблення логізації викладу, що використовують зображально-виражальні засоби художнього мовлення таким чином, аби вони видавалися незвичайним, незатертим та небуденним, тобто актуальним⁴¹.

З огляду на нові соціальні умови старі словесно-фразеологічні образи видозмінюються і, наповнюючись іншим змістом, сприяють ігровій актуалізації її виражальних засобів у мовленні ЗМК, всебічно та емоційно відображають наше сьогодення, дають можливість заволодіти читацькою увагою. Є чимало прийомів перетворення фразеологічних

³⁷ Святослав В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. С. 70.

³⁸ Журналистское расследование от замысла до воплощения / В. В. Гончаров, Н. Ю. Домагальская, И. А. Кочкарова и др. Астана. Фонд «Сорос-Кыргызстан», 2006. С. 131.

³⁹ Вечірній Миколаїв : Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).

⁴⁰ Ужченко В. Д. Образи рідної мови. Луганськ : Знання, 1999. С. 158.

⁴¹ Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Український центр духовної культури, 1998. С. 453–456.

одиниць: часткове і повне семантичне перетворення; зміна компонентів, зберігаючи внутрішню форму; поширення і скорочення компонентів, коли відбувається підсилення їх експресії та актуалізується внутрішня форма; об'єднання кількох фразеологізмів, що використовують у своїй практиці творці медійного слова. Таким чином ми вводимо нове поняття – металогічний фразеологізм інтертекстуального типу.

Наприклад: *«Вибори не за горами, хоча й не у сусіда», «І один у районі воїн, якщо бореться за добре діло», «Благодійництва на копійку, а піару на мільйон», «Через терни – до газифікації», «Сотні мільйонів гривень викинуто на вітер через недбалість», «Після бійки кулаками не лише розмахують, а й до суду йдуть», «Видно пана по діяннях», «Який віз, такий і перевіз»⁴².*

Нові фразеологізми не лише відображають наше життя, але і дають поради та відповіді на запитання «Як ми живемо?».

Наприклад: *«Дилема безальтернативна: або покласти зуби на полицю, або заплатити повністю комунальні послуги», «Як виявилось, «Океан» теж по вуха у боргах», «Не один раз ми розпочинали реформування з того, що «різали по живому», а вже потім чухали потилицю», «Новобужанам знову плюнули у душу», «Бачили очі, що вибирали, та мабуть були в окулярах»⁴³.*

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті екскурсивного металогічного новаторства інвестигейторів виникають оригінальні інтертекстуальні словесні образи, в основі яких – «обіграні» стійкі вислови. Творче опрацювання додає їм нового експресивного забарвлення, підсилюючи їх виразність та ефективність авторського тексту. Аналіз зібраного матеріалу засвідчує активне використання різноманітних засобів впливу на читача. Ефективний вплив на читача тексту ЗМІ передбачає обов'язкову апеляцію до його емоцій, його зацікавлення інформацією, що подається в публікаціях.

Відкриття, які роблять учасники комунікативної ситуації, розсувають межі уяви, спонукають до творчого пошуку, виховують вміння думати, розвивають швидкість реакції на слово. Ефект раптовості й несподіванки в здійснюваних металогічних мовних відкриттях посилює їхній вплив на адресата, а оцінне, гумористичне, експресивне забарвлення, прагнення до гри роблять їх зрозумілими і доступними.

⁴² Вечірній Миколаїв: Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).

⁴³ Центр журналістських розслідувань Nikcenter. Вебсайт. URL: <http://nikcenter.org/inquests> (дата звернення: 1.12.2022).

Сила впливу інвестигативного тексту залежить від його виразності, або, як кажуть стилісти, експресії. Звернення журналіста до металогічної образності – один з найпопулярніших способів створення яскравого експресивного забарвлення. Найбільш ефективні ті засоби образності, які народжуються майстром і відображають його творче натхнення. Багато із інвестигейторів створюють свої епітети, порівняння, метонімії, синекдохи. Самобутні, яскраві, вони надають мові особливої експресії і характеризують талановитого автора. Повну гармонію, ідеальну рівновагу глибини думки, широкого осягнення суті життя

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено комплексному аналізу явища інтертекстуальності екскурсивності у інвестигативних медіатекстах крізь призму металогічного вираження, що сприяє підвищенню ефективності впливу журналістського тексту на аудиторію.

Наочно продемонстровано ефективність застосування та функціонування образних металогічних конструкцій у процесі взаємодії автора та реципієнта з медіатекстом. А також запропонувати новий погляд на кількість і якість, природу і функції тропонімічних конструкцій у сучасному медіатексті з позиції вживаності.

Досліджено природу та особливості застосування інтертекстуальних метакомпонентів у інвестигативному медіатексті, яким притаманний конкретний склад тропів, що найкраще розкривають природу інтертекстуальності.

Простежено, що найбільша інтенсифікація, сугестія та створення більш дієвого образу авторського тексту відбувається завдяки вдалому комбінуванню тропів не лише у конкретному тексті, а й у окремо взятих реченнях.

Доведено, що ефективної сугестії досягають завдяки інтертекстуальній екскурсивності, що причетна до поетизації тексту, створює художній натяк, підтекст, естетичне, іронічне, саркастичне, гротескове, трагічне або інше звучання;

Відмічено, що журналісти активно використовують різні засоби виразності, аби вплинути на емоційний стан адресата, поглибити чи якісно змінити його, підпорядкувати бажаному, досягти яскравості й барвистості мови, а також, щоб донести до читачів свою оцінку дійсності. Крім того, авторська металогічна впливовеність зумовлює велике почуттєве напруження та гаму образних зв'язків, асоціацій із найрізноманітнішими денотативними сферами, є засобом увиразнення тексту.

Методологічними процедурами метастилістичної комбінаторики були формально-структурна класифікація тропів, фігур та явищ, семантична і прагматична їх інтерпретація. Окрім того, застосовано логічно-структурний метод, контекстуальний аналіз, елементи компонентного аналізу, прийоми інтертекстуального зіставлення і концептуального аналізу, лінгвістичне моделювання.

Література

1. Бадрак В. Вплив на ЗМІ як один із технологічних факторів передвиборчої кампанії. Публіцистика і тенденції розвитку світу. Львів, 1999. С. 155–157.
2. Владимиров В. М. Принципи журналістики у світлі теорії розуміння. *Українське журналістикознавство*. Київ : Ін-т журналістики, 2002. Вип. 3. С. 35–41.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упор. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2001. 1426 с.
4. Галич О. А. Теорія літератури. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
5. Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : Арістей, 2008. 144 с.
6. Журналистское расследование: история метода и современная практика / под ред. А. Д. Константинова, 2001. 383 с.
7. Журналистское расследование от замысла до воплощения / В. В. Гончаров, Н. Ю. Домагальская, И. А. Кочкарова и др. Астана. Фонд «Сорос-Кыргызстан», 2006. 241 с.
8. Іванова К. Вплив журналістського розслідування на особисті якості журналіста. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2010. № 1 (11). С. 79–81.
9. Лизанчук В. В. Вплив засобів масової інформації на прогрес відродження гуманістичних цінностей. *Вісн. львів. ун-ту. Сер. Журналістика*. 1990. Вип. 16. С. 19–25.
10. Лубкович І. М. Основні принципи психології масової комунікації. *Вісн. львів. ун-ту. Сер. Журналістика*. 1988. Вип. 20. С. 20–23.
11. Мельник Г. С. Mass Media: психологические процессы и эффекты. 1996. 160 с.
12. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
13. Москаленко А. З. Теорія журналістики. Київ : ЕксОб, 2002. 334 с.
14. Мочарська Л. Розслідувальна публіцистика в Україні: становлення, мовностильові особливості. *Стиль і текст*. 2013. Вип. 4. С. 250–259.

15. Нікітіна Н. Специфіка журналістського розслідування: основи жанру й методу. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2008. Т. 30. С. 170–172.
16. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. Москва : Рефл-бук – Ваклер, 2000. 348 с.
17. Святовец В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 178 с.
18. Скуленко М. І. Фактори ефективності журналістики. *Журналіст України*. 2011. № 11. С. 35–39.
19. Сидоров В. А. Журналистский текст и социальная действительность: познание, отражение, преобразование. *Социология журналистики* / под ред. С. Г. Корконосенко, 2004. С. 90–109.
20. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : монография. Изд-во Михайлова В. А., 2002. 383 с.
21. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. Київ : Український центр духовної культури, 1998. 736 с.
22. Ужченко В. Д. Образи рідної мови. Луганськ : Знання, 1999. 216 с.
23. Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. Психологія управління. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 664 с.
24. Вечірній Миколаїв : Миколаївська міська газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.vn.mk.ua> (дата звернення: 12.05.2022).
25. Рідне Прибужжя : газета [Електронний ресурс]. Вебсайт. URL: <http://www.rp.mk.ua> (дата звернення: 27.06.2022).
26. Центр журналістських розслідувань Nikcenter. Вебсайт. URL: <http://nikcenter.org/inquests> (дата звернення: 1.12.2022).

Information about the author:

Stiekolshchykova Valentyna Anriivna,

Candidate of Science in Social Communications, Associate Professor,
Head of the Department of Journalism and Philology
Pylyp Orlyk International Classical University
2, Kotelna Str., Mykolaiv, Ukraine, 54003

SOME STYLISTIC PECULIARITIES OF THE TOP NEWS IN THE NEW YORK TIMES' MORNING EMAIL NEWSLETTERS

Shaparenko O. V.

INTRODUCTION

Newspaper style is known to be a system of interrelated lexical, phraseological and grammatical means. It is commonly acknowledged as a separate linguistic unity that serves the purpose of informing and instructing the reader. According to Van Dijk, newspaper language is a “combination of different stylistic features, a mixture of several kinds of materia”¹ where “topics guarantee that the text or talk has semantic unity.”² With development of IT, digitization of all aspects of our life, newsletters appeared to be another way of “keeping audience informed on the latest industry trends and news or by providing tips and insights on a specific topic”³.

A newsletter is known to be a “tool used by businesses and organizations to share relevant and valuable information with their network of customers, prospects and subscribers”⁴. Newsletters give the sender direct access to audience’s inbox, allowing them to share engaging content, promote sales and drive traffic to their website. Newsletters are the most powerful feature of any email marketing strategy. Thus, using this form of sharing news, media industry has gained extremely valuable benefits. According to some experts, *The New York Times' Morning Briefing* newsletters “efficiently summarize the top news stories of the day and offer a long list of feature stories that are worth a 20-minute read. A great place to look when you have that extra time and want to dig deeper”⁵. In our opinion, newsletters might be considered to be the advanced way of delivering news to public and their style is worth being studied as thoroughly as the one of the traditional newspapers.

¹ Van Dijk Teun A. News as Discourse. *University of Amsterdam*. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 200 p. P. 76.

² Ibid. P. 33.

³ What is a newsletter? *The ultimate guide*. URL: What is a Newsletter? Why It's Important & How to Create One. *Brafton* (дата звернення: 22.03.2023).

⁴ Ibid.

⁵ Oladipo T. 14 Newsletters You'll Want in Your Inbox in 2023. URL: 14 of the Best Newsletters to Subscribe to in 2023 (buffer.com) (дата звернення: 21.03.2023)

1. The goal and the specific tasks of the work; analysis of the research into problem

The goal of the work is to identify the main topic of news coverage of the year 2022 and some linguistic peculiarities of newspaper language that determine the style of newsletter articles. The specific tasks of the research are determined by the goal and consist of reviewing the thoughts of prominent linguists in the field of newspaper style, studying headlines of the articles of *The New York Times' Morning Briefing newsletters* to sort out the most important theme, identifying peculiar features inherent to top news articles placed on the front page of the issues.

The choice of the articles is determined by the fact that the *The New York Times' Morning Briefing* has become one of the “biggest and most important news products. The newsletter now has more than 17 million subscribers, one of the largest daily audiences of any kind in journalism, across television, radio, print and digital”⁶

Some limitations for the research should be explained. Firstly, bearing in mind that there are different meanings of the word “news”⁷, this research work focuses on news in the narrow sense, that is, newly received or noteworthy information, especially about recent events: a broadcast or published report of news.

The term “discourse” used in this paper is understood as a form of verbal communication. In linguistics it provides a body of text for different types of analysis, such as grammar, sociolinguistics, psycholinguistics and discourse analysis.

Our first assumption is that the war in Ukraine was the main theme in media in the year of 2022.

Our second assumption is that the language used in the newsletters articles under consideration violates the rules of grammar and the norms of literary writing and tends to be similar to the style of the traditional newspaper article.

To identify general features of newspaper style that help distinguish newspaper article from other pieces of work, the review of the literature in this field of study was performed.

English newspaper has developed in a system of language media, forming a separate functional style only by the 19th century. Since then many linguists have researched the style. The most profound research was undertaken by Van

⁶Benton J. The New York Times' morning email newsletter is getting an official “host and anchor”. April 30, 2020. Nieman Journalism Lab. URL: The New York Times' morning email newsletter is getting an official “host and anchor”. *Nieman Journalism Lab* (niemanlab.org) (дата звернення: 21.03.2023).

⁷Oxford Languages. *The Home of Language Data* (oup.com)

Dijk, who showed the possibilities of an interdisciplinary, discourse analytical approach to the news⁸. T. A., Crystal D., Davy D. explored the nature, features, functions of newspaper language⁹. Wolseley et. al.¹⁰, Tuchman G.¹¹, Pape S. and Featherstone S.¹² viewed the variety of language of press and the uniqueness of its vocabulary, examined sentence structure. Fowler¹³ and Fairclough¹⁴ worked out specific lexical, grammatical, morphological features of the newspaper style. Mårdh¹⁵, Bell¹⁶, Werlich¹⁷ studied headlines of the articles: their role, functions, their length, and other lexical and grammatical peculiarities. Thus, newspaper style presents a thoroughly explored field. However, the style of e-mail newsletters has not been examined yet.

Methods of observation, systematization, synthesis have been employed in literature review. Reviewing newspaper articles suggests application of discourse analysis. Quantitative manual data analysis was applied to check the assumptions. While reducing information of the texts to their topics, deletion, generalization, and construction were employed.

According to Van Dijk, news discourse must “be formulated in a specific, formal style, which is characteristic for printed media. Hence, style is the trace of the context in the text. This trace consists of constraints on the possible variations in formulation”¹⁸. Style is a “major indication of the role of the context. It may signal personal or social factors of the communicative context ...”¹⁹. Thus, specific social situations, such as the current war in Ukraine, for instance, may require specific sets of lexical or syntactic variants from the speech participants. The sociolinguistic character of appearance of morphemes/words/phrases in the coverage of the war events since February 24,

⁸ Van Dijk Teun A. *News as Discourse*. University of Amsterdam. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 200 p.

⁹ Crystal D., Davy D. *Investigating English Style*. London : Longmans, Green and Co., London and Harlow. 1969. 264 p.

¹⁰ Wolseley R. E., Campbell L. R. *Exploring Journalism*. New York : Prentice-Hall. 1946. 636 p.

¹¹ Tuchman G. *Making News: A Study in the Construction of Reality*. New York : Free Press. 1978. 244 p.

¹² Pape S., Featherstone S. *Newspaper Journalism. A Practical Introduction*. London etc.: Sage. 2005. 222 p.

¹³ Fowler R. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, New York : Routledge. 1991. 254 p.

¹⁴ Fairclough N. *Language and power*. London : Longman. 1989. 226 p.

¹⁵ Mårdh I. *Headlines: On the Grammar of English Front Page Headlines*. Liberläromedel : Gleerup. 1980. 200 p.

¹⁶ Bell A. *The Language of News Media*. Oxford : Blackwell. 1991. 277 p.

¹⁷ Werlich E. *A text grammar of English*. Quelle und Meyer. 1976. 315 p.

¹⁸ Van Dijk Teun A. *News as Discourse*. University of Amsterdam. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 200 p. P. 27.

¹⁹ Ibid. P. 27.

2022 was studied in our earlier work²⁰, as well as some of their linguistic features that contribute to growth of their manipulative potential and impact on the audience were described.

Generally newspaper style is conveyed through brief news items, press reports, articles which are purely informative in character, advertisements and announcements. This paper views brief news items presented in the *The New York Times' Morning Briefing* newsletters, regularly sent to a personal mailbox.

According to the theory of grammar, traditionally, phonology, morphology, syntax, and semantics are distinguished. For written discourse, mainly syntax and semantics are in focus. Syntax describes which syntactic categories (such as noun or noun phrase) may occur in sentences and in which possible combinations. Semantics deals with meanings of words, sentences, and discourse. This work focuses on some semantic and syntactic peculiarities of newspaper articles.

2. Identifying the main topic of the news of the year 2022

According to recommendations of Writing Centre of George Mason University, USA, on writing a newspaper article, “there is no peculiar formula to decide how newsworthy a story is, but in general, the newsworthiness of a story is determined by a balance of the following six values:

1. Timeliness – Recent events have a higher news value than less recent ones.

2. Proximity – Stories taking place in one’s hometown or community are more newsworthy than those taking place far away.

3. Prominence – Famous people and those in the public eye have a higher news value than ordinary citizens.

4. Uniqueness/oddity – A story with a bizarre twist or strange occurrences. “Man bites dog” instead of “dog bites man.”

5. Impact – Stories that impact a large number of people may be more newsworthy than those impacting a smaller number of people.

6. Conflict – “If it bleeds, it leads.” Stories with strife, whether it’s actual violence or not, are more interesting”²¹.

In other words, it is possible to analyze news from the sociolinguistics point of view in terms of newsworthiness. To check the empirical assumption that the war in Ukraine was the main event highlighted in media in the year of

²⁰ Shaparenko, O. Sociolinguistic peculiarities of language of war frames that appeared in the result of the Russian aggression against Ukraine in 2022. *Current Issues of Foreign Philology*. 2022. № 14. P. 51–56.

²¹ News writing fundamentals. Writing Centre of George Mason University, USA. URL: <https://writingcenter.gmu.edu/writing-resources/different-genres/news-writing-fundamentals> (дата звернення: 21.03.2023).

2022, the review of open resources in media and semantic analysis of 50 articles in *The New York Times' morning email newsletters* were held.

It was estimated that the “war in Ukraine was “far and away the most engaging topic of 2022. In the analysis of the most newsworthy events of the year, articles on the war accounted for over a quarter of total engaged time. Readership has slowed since its peak during the initial invasion in February, but the ongoing war continues to bring daily updates²².” According to *Chartbeat*, the content intelligence platform for publishers which ranked a set of 6.5 million news stories on 32 topics, “Ukraine and the War” took a total of 278 million hours of reading in the audience out of a total of billions of hours. The topic of the war in Ukraine overshadowed such events as the death of the British Queen Elizabeth II, the fight between Will Smith and Chris Rock at the Oscar ceremony, etc. It is noted that the coverage of news about the war in Ukraine decreased until May, 2022, but since then has remained at 550,000 hours per day, which is much higher than the topic of the football World Cup 2022²³. This data led to the assumption, that *The New York Times' morning email newsletters*, in particular, would prove that overall tendency.

According to Van Dijk, “even more, than for other discourse types, the thematic organization of news discourse plays a crucial role. Therefore, this systematic analysis of the textual structures of news begins with an explication of notions like theme or topic²⁴. Van Dijk applies macrostructures to the analysis of news discourse. A macrostructure consists of one or more macropropositions, which express the discourse topic of the text. It “reduces, categorises and organises semantic information. Macropropositions are derived from the text by means of macrorules, which summarise and reduce information to its gist. There are three kinds of macrorules: deletion, generalisation and construction. Information that is less relevant can be deleted, e. g. details about time and place²⁵.”

50 randomly chosen issues of *The New York Times' morning email newsletters* for the year of 2022 were examined to answer the following questions:

Which topics were highlighted on a newspaper's front page in *The New York Times' Morning Briefing newsletters*?

How many of them are devoted to the war in Ukraine?

²² The most engaging topics of 2022. Chartbeat staff. URL: <https://chartbeat.com/> (дата звернення: 21.03.2023).

²³ Ibid.

²⁴ Van Dijk Teun A. *News as Discourse*. University of Amsterdam. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 200 p. P. 30.

²⁵ Maria Pia di Buono, Jan Snajde *Linguistic Features and Newsworthiness: An Analysis of News style* University of Zagreb. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-2006/paper015.pdf>

What share of the total amount of 50 top articles from *The New York Times' Morning Briefing* newsletters informed readers about the war in Ukraine?

Deletion, generalization, and construction, as well as discourse analysis (viewing context) were employed to reduce information of a text in each article to its topic. As the result, the headlines of the articles were sorted manually and the following topics (themes) were identified: the War in Ukraine; the USA, Europe; World issues/events; Queen Elizabeth II's funeral; China, Middle East, Brasil. The share of each of them was calculated manually in per cent.

Headlines of the top articles	topic (theme)	Number of articles referring to the topic	Share in total coverage (Per cent)
1	2	3	4
<i>Russia increases attacks on civilian areas</i> <i>International support to arm Ukraine</i> <i>Peace talks reach a 'dead end,' Putin says</i> <i>Russia orders troops into Ukraine</i> <i>Ukraine's next moves</i> <i>Russian anxiety as Ukraine gains in boldness</i> <i>China's support for Russia's war wavers</i> <i>Ukraine reports more strikes in Kherson</i> <i>Putin warns of escalation in Ukraine</i> <i>Avoiding the draft, men flee Russia</i> <i>Ukraine advances in the Donbas</i> <i>Deadly drone explosions in Ukraine</i> <i>A chaotic Russian draft</i> <i>Russian strikes target Ukraine's energy infrastructure</i> <i>Challenges to the consensus on support for Ukraine</i> <i>Ukraine moves forward in south</i> <i>Two killed in blast in Poland</i> <i>Deadly explosion in Poland was an 'accident'</i> <i>A pivotal juncture in the war in Ukraine</i> <i>Ukraine warns of more strikes on infrastructure</i> <i>Ukrainian drones hit deep in Russia</i> <i>Russia's defenses across Ukraine</i> <i>300 days of war in Ukraine</i> <i>Zelensky in Washington</i> <i>Zelensky's speech in D. C.</i>	War in Ukraine	25	50 %

The House Jan. 6 committee placed clear blame on Donald Trump Donald Trump's family company has been found guilty of tax fraud, a blow to the firm and the former president <i>A special master will review Mar-a-Lago files</i> Themes from the U. S. midterm elections Biden speaks on U. S. democracy <i>No 'red wave' for Republicans</i>	The USA	6	12 %
25 arrested in Germany over plot to overthrow government (European news) <i>A bribery case rocks the European Parliament</i> <i>Italy's pivotal election</i> Hungary resists an oil embargo Brittney Griner sentenced to 9 years in Russia <i>Putin's energy influence is weakening, Europe says</i>	Europe	6	12 %
<i>A new climate reality comes into view</i> <i>A global campaign to crush inflation</i> An incredible World Cup final	World issues/ events	3	6 %
<i>Britain bids farewell to its queen</i> Queen Elizabeth II's funeral <i>An era comes to an end</i>	Queen Elizabeth II's funeral	3	6 %
Protests in China stretch censorship to its limits China tries to snuff out protests <i>Protesters lash out at China's Covid restrictions</i>	China	3	6 %
Dozens of young people have died in a lethal crackdown by the authorities in Iran, according to lawyers and rights activists A possible end to Iran's morality police A deadly bombing in Istanbul	Middle East	3	6 %
<i>Bolsonaro administration agrees to accept loss</i>	Brazil	1	2 %

The research showed that 25 out of 50 randomly chosen issues placed the articles about the war in Ukraine on the front page as top events. The rest 25 issues appeared to mention the war in Ukraine in other columns as theme N 2, or in other brief news of the issue. Thus, 100 % of *The New York Times' Morning Briefing* newsletters under consideration constantly informed readers about the war in Ukraine, 50 % of them chose the War in Ukraine theme as a priority and placed the articles referred to this topic on the front page.

The results of the quantitative analysis described above proved the assumption based on the newsworthiness principle that the war in Ukraine was

the main news in media in general, and in *The New York Times' Morning Briefing* newsletters in particular. In this sociolinguistics discourse, the war in Ukraine can be decided to be the top event because it matches all the six criteria²⁶ suggested by the Writing Centre of George Mason University, USA, and the reasons are as follows:

- It has been lasting since 2014, with hot phase starting in February 24, 2022 (timeliness);

- Geographical location of Ukraine is in the centre of Europe. Nuclear threat after occupation of Chernobyl nuclear power station, later Zaporizhzhia nuclear power station by the aggressor's troops made the distance between countries insignificant due to possible scale of the consequences. (proximity);

- The war had been predicted to end in three-seven days, but the Ukrainian troops successfully defend their country against the aggressor – the myth of the enemy's army as of the second most powerful one has been ruined (uniqueness/oddity);

- The war caused engagement of all political leaders, public figures, media persons, celebrities, people of art (prominence);

- The results of the war are predicted to have the greatest impact on the whole world in the nearest future (impact);

- The war has caused huge amount of killed, wounded, replaced people (conflict).

3. Some stylistic peculiarities of the newspaper articles with examples from the *The New York Times' Morning Briefing* newsletters

Many linguists have managed to reveal specific features of newspaper language. For example, Pape S., Featherstone S. viewed the language of press as a specific discourse which has its own style and vocabulary²⁷. They also examined sentence structure and advised to use simple words and short sentences for reporting news²⁸. Wolseley et. al, pointed out that newspaper sentence structure and vocabulary must be chosen in such a way to convey as much meaning as possible to suit the needs of all readers²⁹. Tuchman G. suggested that sentences in news texts usually contain under twenty words and

²⁶ News writing fundamentals. Writing Centre of George Mason University, USA. URL:<https://writingcenter.gmu.edu/writing-resources/different-genres/news-writing-fundamentals> (дата звернення: 21.03.2023).

²⁷ Pape S., Featherstone S. *Newspaper Journalism. A Practical Introduction*. London etc.: Sage, 2005. 222 p. P. 49.

²⁸ Ibid. P. 27.

²⁹ Wolseley R. E., Campbell L. R. *Exploring Journalism*. New York : Prentice-Hall. 1946. 636 p. P. 119.

recommended to avoid words that have more than two syllables³⁰. Van Dijk, argued, that news articles have longer and complex sentences with the average number of about 25 words and mentioned use of embedded clauses and nominalisations in the sentences³¹.

Much attention has been paid to estimating the form and role of headlines. As Allan Bell puts it, "the headline is an abstract of the abstract"³². Besides, the reader starts reading the text with the headline. Thus, after reading a headline, he/she has some expectation about the content of the following lines, connecting these lines to the headline. Headlines differ from the rest parts of the article by size – they are shorter: according to Mårdh's study, the average length of a newspaper headline is about seven words³³. They also differ by form: "use of grammatical units lower than the sentence, heavily modified noun phrases, active forms of the verbs rather than passive, omission of words that have low information value, such as articles and the finite forms of the verb be" are characteristics of the headlines³⁴

e. g.: *300 days of war in Ukraine*³⁵ *Zelensky in Washington*³⁶

The review of the works in the field of newspaper language allows to specify the following linguistic characteristics, which are accompanied by examples from the newsletters articles.

Firstly, news articles are written in a structure known as the "inverted pyramid."³⁷ In the inverted pyramid form, the most newsworthy information goes at the beginning of the story and the least newsworthy information goes at the end. The example is as follows:

"Volodymyr Zelensky, the Ukrainian president, made a risky journey yesterday to Washington, where he met with President Biden and addressed a joint session of Congress in a bid to rally support for his country's war effort. After their meeting, Biden said the U. S. would continue to support Ukraine "for as long as it takes."

Zelensky, asked what he would consider a fair way to end the war, said that he would not compromise the sovereignty, freedom and territorial

³⁰ Tuchman G. Making News: A Study in the Construction of Reality. New York : Free Press. 1978. 244 p. P. 106.

³¹ Van Dijk Teun A. News as Discourse. *University of Amsterdam*. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 200 p. P. 76.

³² Bell A. The Language of News Media. Oxford : Blackwell. 1991. 277 p. P. 150.

³³ Mårdh I. Headlines: On the Grammar of English Front Page Headlines. Liberläromedel : Gleerup. 1980. 200 p. P. 88

³⁴ Werlich E. A text grammar of English. Quelle und Meyer. 1976. 315 p. P. 27.

³⁵ The New York Times/Morning Briefing/December 21, 2022

³⁶ The New York Times/Morning Briefing/December 22, 2022. personal mailbox.

³⁷ News writing fundamentals. *Writing Centre of George Mason University*, USA. URL: <https://writingcenter.gmu.edu/writing-resources/different-genres/news-writing-fundamentals> (дата звернення: 21.03.2023).

integrity of his country. He said Ukraine shared values with the U. S. and was fighting “for our common victory against this tyranny.”

The meeting came after the secretary of state, Antony Blinken, announced that the U. S. was sending Ukraine an additional \$1.8 billion in military aid, including a Patriot missile battery, one of the most advanced U. S. air defense systems. Zelensky said he intended to ask for another Patriot battery. “We are in war – I am really sorry,” he said”³⁸.

One can also see that interest is maintained through the use of certain linguistic features such as short paragraphs, and accurate sentences.

As for the vocabulary, there are certain specific features such as the intensive use of:

– special political and economic terms, e. g. *defence system, a joint session, military aid, the sovereignty, territorial integrity*³⁹;

– abbreviations: names of organizations, public and state bodies, political associations, etc. known by their initials are very common, e. g. *U. S.*⁴⁰, *NATO*⁴¹, *U. N.*⁴², *G7, EU*⁴³;

– neologisms eg.: *to brandish*⁴⁴;

*Soviet-era, jet-powered drones*⁴⁵;

Emotive and colorful lexical units sometimes occur: e. g. *most advanced, this tyranny*⁴⁶; *the stunning failures*⁴⁷; *devastating effect*⁴⁸; *Now Kherson is fearful, cold and deserted*⁴⁹.

News articles are normally about something that has taken place; so they are mostly written in the past tense.

e. g. *Ukraine **executed** its most brazen attack into Russian territory in the nine-month-old war yesterday, targeting two military bases hundreds of miles inside the country with drones*⁵⁰.

³⁸ The New York Times/Morning Briefing/December 22, 2022. personal mailbox.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ The New York Times/Morning Briefing/December 21, 2022. personal mailbox.

⁴² The New York Times/Morning Briefing/December 8, 2022. personal mailbox.

⁴³ The New York Times/Morning Briefing/December 5, 2022. personal mailbox.

⁴⁴ Putin warns of a protracted war in Ukraine. The New York Times/Morning Briefing/December 8, 2022. personal mailbox.

⁴⁵ The New York Times/Morning Briefing/December 7, 2022. personal mailbox.

⁴⁶ The New York Times/Morning Briefing/December 22, 2022. personal mailbox.

⁴⁷ The New York Times/Morning Briefing/December 19, 2022. personal mailbox.

⁴⁸ The New York Times/Morning Briefing/December 16, 2022. personal mailbox.

⁴⁹ Ukrainian drones hit deep in Russia. The New York Times/Morning Briefing/December 6, 2022. personal mailbox.

⁵⁰ Ibid.

And in Moscow, Vladimir Putin, the Russian leader, **honored** propaganda figures and Russia-installed leaders of the four illegally annexed Ukrainian regions⁵¹.

The sentence structure is simple, using relatively short sentences and words and some clichés which the whole audience understands.

e. g. *The strikes signaled a new willingness by Kyiv to take the fight to bases in the heart of Russia and demonstrated for the first time Ukraine's ability to attack at such long distances*⁵².

Another sign of newspaper style has been reflected in the ambiguity of words. For example, in the sentence *Russia launched a wave of Iranian-made drones at Kyiv, ending a three-week lull in drone attacks*⁵³. – the word “a wave” is ambiguous because mainly referring to sea, ocean, energy, etc. in this example it means “a big amount of”.

In the sentence “*But there is a widespread sense among officials and civilians that, short of nuclear escalation, there is little more Russia can do to Ukraine in retaliation that it is not already doing, with its waves of strikes on the country's energy grid and other infrastructure*”⁵⁴. “waves” mean “series”

In the sentence *Ukraine can now reach deep into Russia and can theoretically hit Moscow if it chooses*⁵⁵, – geographical name Ukraine is used to mean military troops. Another example shows geographical name in the meaning of “authority, leader, government”: *Moscow said that its forces had intercepted the drones, and that “the fall and explosion of the wreckage” had “slightly damaged” two planes, three servicemen*⁵⁶.

The sentence below contains the word “brazen”, which has various meanings “shameless” and “bronzed”, but here is used to describe the attack. The duration of war is described as the age of a person, thus, seeing the war as a creature, probably, a monster. Here the use of words gives the sentence an emotional colouring:

e. g. *Ukraine executed its most brazen attack into Russian territory in the nine-month-old war yesterday, targeting two military bases hundreds of miles inside the country with drones*⁵⁷.

⁵¹ The New York Times/Morning Briefing/December 21, 2022. personal mailbox.

⁵² Ukrainian drones hit deep in Russia. The New York Times/December 6, 2022. personal mailbox.

⁵³ The New York Times/Morning Briefing/December 5, 2022. personal mailbox.

⁵⁴ Ukraine's strikes on Russia. The New York Times/Morning Briefing/December 7, 2022. personal mailbox.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ukrainian drones hit deep in Russia. The New York Times /December 6, 2022.personal mailbox.

⁵⁷ Ibid.

Besides, news articles are written in third person; they generally use direct speech, if indirect speech is used, it is attributed to someone other than the reporter:

e. g. *He [Putin] said that even though the threat of a nuclear war was “growing,” Russia was “not crazy” and the Kremlin was not going to “brandish these nuclear weapons like a razor”*⁵⁸.

*Four people **were killed** by the Russian strikes, President Volodymyr Zelensky of Ukraine said*⁵⁹.

In majority sentences active verbs are used, however, some passive verbs can be found mostly to show their objectivity about an issue.

e. g. *Volodymyr Zelensky, the Ukrainian leader, **is expected** to meet with President Biden at the White House today and then address Congress in person, according to people familiar with the planning who cautioned that the plans could change*⁶⁰.

*At least one of the strikes **was made** with the help of special forces close to the base who helped guide the drones to the target, a Ukrainian official told The Times*⁶¹.

It is commonly considered, that the lead of a news article is the first sentence, usually written as one paragraph, that tells the most important information of the story. A story's lead answers the “Five W's”: Who? What? When? Where? Why?⁶² However, the *The New York Times' Morning Briefing* newsletters are not embedded in this frame: the number of questions, the type of questions, and their order in the sentence can vary:

e. g. *As the war in Ukraine enters its 11th month(why?), Volodymyr Zelensky(who?) is planning to address Congress(what?) in person today(when?)*⁶³.

*Volodymyr Zelensky (who?) visited President Biden (what?) in his first known trip outside Ukraine(where?) since Russia invaded(when?)*⁶⁴.

*The Pentagon (who?) plans to train 600 to 800 Ukrainian troops (what?) – one battalion (how many?) – each month (how often?) in advanced battlefield tactics (what?) at a base in Germany (where?), starting next year (when?)*⁶⁵.

⁵⁸ Putin warns of a protracted war in Ukraine. The New York Times/December 8, 2022. personal mailbox.

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ The New York Times/Morning Briefing/December 21, 2022. personal mailbox.

⁶¹ Ukrainian drones hit deep in Russia. The New York Times /December 6, 2022. personal mailbox.

⁶² News writing fundamentals. Writing Centre of George Mason University, USA. URL:<https://writingcenter.gmu.edu/writing-resources/different-genres/news-writing-fundamentals> (дата звернення: 21.03.2023).

⁶³ The New York Times/Morning Briefing/December 21, 2022. personal mailbox.

⁶⁴ The New York Times/Morning Briefing/December 22, 2022. personal mailbox.

⁶⁵ The New York Times/Morning Briefing/December 16, 2022. personal mailbox.

*After nine months of Russian bombardment of its towns and cities (when?), Ukraine (who?) has struck Russia (what?) three times in two days (how often?), signaling a bolder phase of Ukrainian attacks enabled by longer-range weapons and unconstrained by fear of reprisal (why?)*⁶⁶.

In our opinion, this feature might increase the level of interest in the news and encourage the reader to continue further reading.

CONCLUSIONS

Digitalization and application of IT in all spheres of life have brought to life new forms of media resources. One of them is newspaper letter which presents an efficient way to share information with public. The work analysed the main topic of news coverage of the year 2022 and some linguistic peculiarities of newspaper language that determined the style of newsletter articles.

The coverage of the following themes was identified: the war in Ukraine; the USA; Europe; World issues/events; Queen Elizabeth II's funeral; China; Middle East; Brasil. Sociolinguistic approach to define the prevailing topic was used.

The war in Ukraine proved to be the main news highlighted by the reporters of *The New York Times' Morning Briefing* newsletters. The importance of this event is determined by six values: timeliness, proximity, uniqueness/oddity, prominence, impact, conflict.

Based on the wide range of literature in the field of newspaper style research, the analysis of some stylistic peculiarities of *The New York Times' Morning Briefing* newsletters was performed. It was estimated, that they are written in a structure known as the inverted pyramid form, where the most newsworthy information is placed at the beginning of the story and the least newsworthy information goes at the end.

Among the characteristics inherent to newspaper style, the language used in email newsletters avoids abstract vocabulary, uses short paragraphs, and accurate sentences, short rather than long words, among which active verbs prevail. Passive verbs are also used mostly to show their objectivity about an issue. Special political and economic terms, abbreviations, emotive and colorful lexical units, neologisms are found in the articles. There are a lot of examples of ambiguity of words too. All mentioned above features allow to conclude that stylistic peculiarities of newsletter articles are similar to those in traditional newspapers and are caused by the tasks to quickly reach the reader, achieve objectivity of transmitted information, and draw public's attention to the news.

⁶⁶ The New York Times/Morning Briefing/December 7, 2022. personal mailbox.

However, there is also some difference. The lead of a traditional news article is the first sentence, usually written as one paragraph that tells the most important information of the story. It normally answers the “Five W’s” in a specific order: Who? What? When? Where? Why? The analysis of the material has shown that the lead of the newsletter article does not necessarily answers the “Five W’s” in a specific order: Who? What? When? Where? Why? It tends to leave at least one question unanswered to encourage audience to read the article further. This feature of the lead in the articles of *The New York Times’ Morning Briefing* newsletters corresponds to the style of film reviews with no end rather than to the lead in traditional newspaper articles. More thoroughful analysis of the lead in newsletters might be the subject of further research in media studies.

SUMMARY

The study aims at defining the most important theme of news coverage in *The New York Times’ Morning Briefing* newsletters of the year 2022 and identifying some stylistic features of email newsletters language. 50 articles of *The New York Times’ Morning Briefing* newsletters have been specifically selected for the purpose of analysis.

It hypothesized that the war in Ukraine was the main event highlighted in media. It also hypothesized that the language used in the articles under consideration violates the rules of grammar and the norms of literary writing and tends to be distinctive.

Sociolinguistic approach to define the prevailing topic was used. The war in Ukraine proved to be the main news highlighted by the reporters of . The importance of this event is determined by six values: timeliness, proximity, uniqueness/oddity, prominence, impact, conflict.

The language and the style used in *The New York Times’ Morning Briefing* newsletters is mainly similar to the style of traditional newspapers, and deviates from the ordinary norms of writing in order to quickly reach the reader, achieve objectivity of transmitted information, and draw public’s attention to the news.

However, the lead of the news article, i. e. the first sentence, which contains the most important information of the story in traditional newspaper, does not necessarily answers the “Five W’s” in a specific order: Who? What? When? Where? Why? It tends to leave at least one question unanswered to encourage audience to read the article further. This feature makes the lead in the articles of *The New York Times’ Morning Briefing* newsletters analogous to film reviews with no end rather than the lead in traditional newspaper articles.

Bibliography

1. Bell A. *The Language of News Media*. Oxford : Blackwell. 1991. 277 p.
2. Benton J. *The New York Times' morning email newsletter is getting an official "host and anchor". April 30, 2020*. Nieman Journalism Lab. URL: [The New York Times' morning email newsletter is getting an official "host and anchor". Nieman Journalism Lab \(niemanlab.org\)](https://www.niemanlab.org/2020/04/30/the-new-york-times-morning-email-newsletter-is-getting-an-official-host-and-anchor/) (дата звернення: 21.03.2023)
3. Brown G., George Y. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge : Cambridge University Press. 1983. 288 p.
4. Crystal D., Davy D. *Investigating English Style*. London : Longmans, Green and Co., London and Harlow. 1969. 264 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315538419>
5. Fairclough N. *Language and power*. London : Longman. 1989. 226 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315838250>
6. Fowler R. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, New York : Routledge. 1991. 254 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315002057>
7. Hasson F. K. *A Stylistic Analysis of Selected Newspaper's Stories*. *European Academic Research*. Vol. IV. № 4. May 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/324455115_A_Stylistic_Analysis_of_Selected_Newspaper's_Stories (дата звернення: 21.03.2023).
8. Mårdh I. *Headlines: On the Grammar of English Front Page Headlines*. *Liberläromedel* : Gleerup. 1980. 200 p.
9. News writing fundamentals. *Writing Centre of George Mason University*, USA. URL: <https://writingcenter.gmu.edu/writing-resources/different-genres/news-writing-fundamentals> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Oladipo T. *14 Newsletters You'll Want in Your Inbox in 2023* URL: [14 of the Best Newsletters to Subscribe to in 2023 \(buffer.com\)](https://buffer.com/newsletters) (дата звернення: 21.03.2023).
11. OxfordLanguages. URL: <https://languages.oup.com/> (дата звернення: 22.03.2023).
12. Pape S., Featherstone S. *Newspaper Journalism. A Practical Introduction*. London etc.: Sage. 2005. 222 p.
13. Pia di Buono M., Snajde J. *Linguistic Features and Newsworthiness: An Analysis of News style* *University of Zagreb*. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-2006/paper015.pdf>
14. *The most engaging topics of 2022*. *Chartbeat staff*. URL: <https://chartbeat.com/> (дата звернення: 21.03.2023)
15. Tuchman G. *Making News: A Study in the Construction of Reality*. New York : Free Press. 1978. 244 p. DOI: [10.2307/2578016](https://doi.org/10.2307/2578016)

16. Understanding Newspaper Language. *Blog*. The London School of English. URL: <https://www.londonschool.com/blog/understanding-news-paper-language/>
17. Van Dijk Teun A. News as Discourse. *University of Amsterdam*. Hillsdale, New Jersey, Hove and London : Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 200 p.
18. Van Dijk, Teun A. b. News Analysis. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. 1988. 325 p.
19. Werlich E. A text grammar of English. Quelle und Meyer. 1976. 315 p.
20. What is a newsletter? The ultimate guide. URL: What is a Newsletter? Why It's Important & How to Create One. *Brafton* (дата звернення: 22.03.2023).
21. Wolseley R. E., Campbell L. R. Exploring Journalism. New York : Prentice-Hall. 1946. 636 p.

Information about the author:

Shaparenko Olena Volodymyrivna,

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Language Training,
European Integration and International Cooperation,
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy,
16, Universitetska Str., Kharkiv, 61003, Ukraine

06

CHAPTER

Intercultural communication

THE IMAGE OF A DANDY IN OSCAR WILDE'S FICTION

Ihoshev K. M.

"One should either be a work of Art, or wear a work of Art"

Oscar Wilde

INTRODUCTION

At the beginning of the 19th century, decadent trends began to appear in England. Most notable of that time are aesthetic and naturalistic directions (symbolists, Pre-Raphaelites, aesthetes). One of the most popular directions in the literature of that time becomes aestheticism, primarily thanks to its most famous representative – Oscar Wilde. He is one of the most controversial figures in world literature and provokes constant interest in his literary works and personal life.

In the early 19th century, a man named George Bryan Brummell started a trend which had significant consequences for the future art and literature of the world. That trend was dandyism. Many were attracted to his mode of dressing, and his manner and tried to imitate him. Thus, his influence was spreading not only in Great Britain but in Europe as a whole.

Aestheticism gave birth to dandyism, which originated in England at the end of the 18th – the beginning of the 19th century. At that time, a particular aesthetic canon of dandyism was also established, which combined the art of dressing, manners and peculiar life philosophy. In that same period, many scholarly works appear that attempt to analyze dandyism from different points of view: history, philosophy, culture and art studies, social and psychological studies and linguistics.

Despite having the same aesthetic background in different countries, dandyism was never a unified movement. Even if we put aside regional differences (dandyism existed in Germany, France, Italy and, of course, Great Britain), it diverged into at least two distinct varieties in Great Britain alone. The first was headed by Oscar Wilde himself, the other – by Max Beerbohm, and they had significant ideological differences (which we will discuss in detail later in our research).

In recent decades we have witnessed an inevitable renaissance of profound scholarly and critical interest in the ambiguous figure of a dandy in almost every sphere of research. That interest, in our opinion, is provoked, at least in part, by the dandy as an ideal for the middle and higher-class gentlemen of the 18th-19th century society (not unlike the "Renaissance man" at the end of the

14th to 15th centuries). On the other hand, it stems from a very practical interest – is it still possible for a dandy to exist in our pragmatic, modern era?

In this research, we will attempt to provide an in-depth overview of dandyism and its realization in the characters of O. Wilde's selected works.

1. The problem's prerequisites emergence and the problem's formulation

The research on the topic of dandyism and its expression in the works of O. Wilde is quite extensive in foreign literary criticism and studies. In contrast, it's barely present in Ukrainian literary research scape. Those works that exist are focused on the sum of his literary works and style as a whole, so the figure of gentleman dandy in his only novel and numerous plays stays mostly out of the scope of such critical works. Thus, there is an obvious necessity to fill that gap in Ukrainian literary research by concentrating our attention on the topic and bringing it under scrutiny, to provide an overview of related articles, and to delve deep into the nature of aestheticism and the dandy as its ultimate physical manifestation.

The relevance of this research is determined by the consideration of aspects of the philosophy of dandyism in Oscar Wilde's writings and its development from Lord Goring (comedy "An Ideal Husband") to Lord Henry and Dorian Gray ("The Picture of Dorian Gray"). This paper is devoted to the analysis of dandyism as understood by O. Wilde and the literary expression of this understanding in his major dandy characters.

The purpose of our article is to point out and describe the most prominent dandy qualities and their embodiment in the dandies of O. Wilde's selected works. To achieve this purpose we must accomplish the following:

- provide a short review of the history of aestheticism and dandyism;
- attempt to define the term "dandy" as a combination of his external appearance, character, and philosophical views;
- single out and describe dandies in the selected works by O. Wilde and highlight the dandy's characteristic qualities in their images.

2. The analysis of recent research and publications on the topic

The intertwined origins of aestheticism and dandyism were a subject of study for a very long time. Among the publications on the topics of aestheticism, dandyism and the literary legacy of O. Wilde discussed within the scope of our research are works by B. D'Aurevilly, G. Woodcock, A. Grinstein, S. Godfrey, R. Breuer, T. Schaffer, R. Meinhold, B. Guan and O. Wilde himself.

The research of aestheticism and dandyism began as early as the middle of the 19th century. One of the first fundamental works discussing both

movements is “The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell” by a French writer and literary critic Barbey D’Aurevilly, which dates back to 1845. Although this book can be considered a biographical essay on the most famous British dandy George “Beau” Brummell, B. D’Aurevilly doesn’t concern himself as much with the biography of his hero as with trying to “dissect” the dandy to find out and understand “what makes him tick”. The author gives him a flattering, but entirely well-earned characteristic: “But remove the Dandy, and what remains of Brummell? He was capable of nothing more, but also nothing less than being the greatest Dandy of his time, and of all time”¹. B. D’Aurevilly was one of the first scholars who had successfully pointed out some of the major traits of an ideal dandy, such as exterior elegance of manner and dress, grace, vanity, conformity and at the same time the ability to subvert expectations².

O. Wilde in his dialogue “The Decay of Lying” summed up the principal tenets of his philosophy of aestheticism, which he had propagated. For this work he chose the form of a Platonian dialogue between Vivian and Cyril. Vivian reads his new critical article to Cyril, in which he compares Art to Life and Nature. He ends the reading with a summary of the five “doctrines” of Art:

- 1) Art never expresses anything but itself;
- 2) All bad art comes from returning to Life and Nature, and elevating them into ideals;
- 3) Life imitates Art far more than Art imitates Life;
- 4) Nature also imitates Art;
- 5) Lying, the telling of beautiful untrue things, is the proper aim of Art³.

Nature is always behind the age and it and Life are not worth of being depicted in Art. Realism as an artistic method is a failure. Art is above everything else and must be used to create a new kind of beautiful reality that has nothing in common with realism.

A. Grinstein provides a solid background in summarizing O. Wilde’s biography and literary legacy in his article “Oscar Wilde”. Oscar Fingal O’Flahertie Wills Wilde was born in Dublin, Ireland on October 16, 1854. He was born into an unusual family: his father, William Robert Wills Wilde, was a prominent surgeon, but also an archeologist, an Irish folklorist, and an author; Oscar’s mother, Jane Francesca Wilde was also a writer who contributed many revolutionary articles to the Irish Nationalist Newspaper.

¹ D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / Trans. by D. B. Wyndham Lewis. London : Peter Davies. 1928. P. 6. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb>

² Ibid. P. 6–11.

³ Wilde O. The Decay of Lying. P. 16–17. URL: <http://virgil.org/dswo/courses/novel/wilde-lying.pdf>

After she married William Wilde, her political writings came to an end but she still wrote fiction and poetry and it was she who engendered Oscar's infatuation with folklore, fiction, and beauty, which later developed into his brand of aestheticism. During his student years at Oxford, he was noted for his "flamboyant and somewhat studied aestheticism"⁴. Later after graduation, he sought to gain fame as a poet and playwright, he styled himself as an "Apostle of Aestheticism". According to A. Grinstein, for Wilde aestheticism became a rebellion against Victorian morality. The position of the aesthete is to oppose generally accepted tastes and conventions. That is exactly why he expressed a protest against the dominance of practicality and common sense: "This ["The Picture of Dorian Gray"] was Wilde's only novel and brought him considerable notoriety as the British public was incensed by the implied immorality in the work"⁵.

B. Guan⁶ in his research analyses various aspects of dandyism. He discusses Wilde's formalism, the opposition between morality and evil, and the Wildean paradox. The researcher also notes several major characteristics of an ideal dandy: perfection of physical appearance and dressing, refined language, paradox, and cynicism based on contradictions between spiritual and material, elegance and vulgarity, art and nature, conformity and provocation.

R. Breuer⁷ delves into the depths of paradox in the literary works of O. Wilde, which, although in itself is nothing new, gives us a better understanding of the fundamental ideological background of dandyism, because the paradox, in all its forms and expressions, was inherent to the character and philosophy of dandyism. It was their "raison d'être", they had built their identity and behavior around paradox as a core. As the dandy phenomenon was a reaction to the strict and rigid Victorian morality which was only a facade, his duty was to expose it by any means necessary, including, but not limited to, a conversation. So, the paradox was a weapon in dandy's arsenal to fight the conformity and falsehoods of his contemporary society.

The most interesting and valuable to our research is, in our opinion, the article by T. Schaffer "Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion:

⁴ Grinstein A. Oscar Wilde. *American Imago*. Vol. 37. № 2. 1980. P. 126. URL: <https://www.jstor.org/stable/26303564>

⁵ Ibid.

⁶ Guan B. Oscar Wilde's Aestheticism. *Journal of Arts and Humanities*. Vol. 7. Iss. 2. 2018. P. 24–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/324812726_Oscar_Wilde's_Aestheticism

⁷ Breuer R. Paradox in Oscar Wilde. *Irish University Review*. Vol. 23. № 2. 1993. P. 224–235. URL: <https://www.jstor.org/stable/25484563>

Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes' Sartorial Codes"⁸. In it, the researcher provides a comprehensive overview of the whole aesthetic (and, by extension, the dandy movement) from its early roots in the Arts and Crafts movement of the 1860ies and Wilde's own efforts to make "The Woman's World" (of which he was an editor) a more serious, useful and respectable publication. The result of both the Arts and Crafts movement and Wilde's work was the establishment of a male aesthete (a role which was before only reserved for females) and the rise of a new trade – the art expert. As for dandyism, there appeared two major and opposite interpretations, which were devised by their major apologists, namely O. Wilde and M. Beerbohm. Wildeans were more free and flamboyant in their expression of aesthetic values both in their dress and manners, while disciples of M. Beerbohm ridiculed O. Wilde and advocated for an opposite approach, praising masculinity, reliability, and conformity above everything else.

R. Meinhold attempts a comprehensive study of a dandy in his relation to aestheticism. The scholar starts by trying to find the etymological roots of the term "dandy", then goes on to define dandyism from different points of view of the observer as "an aesthetic (Bauelaire's concept of the dandy), aestheticizing (Wilde's Dorian Gray) or psycho-pathological (Barbey d'Aurevilly's Des Esseintes) lifestyle"⁹. A significant part of R. Meinhold's research is devoted to the analysis of the two major O. Wilde's dandy characters – Dorian Gray and Lord Henry Wotton ("The Picture of Dorian Gray"). He then proceeds to point out the major dandy traits in those characters' appearance, actions and philosophy. He looks at a dandy from different angles: as a staging artist (his artistism and artificiality), an aesthete (his philosophical views), and an enemy of old age (attitude towards age and death).

3. A short review of the history of aestheticism and an attempt at defining the phenomenon of the dandy

Aestheticism and dandyism are inseparable, because dandyism is a practical implementation of aesthetic principles in one's own self: "Because the dandy regarded himself as artwork, aestheticism is essential to understanding the phenomenon of the dandy. Irrespective of the cultural

⁸ Schaffer T. Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion: Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes' Sartorial Codes. *Victorian Literature and Culture*. Vol. 28. № 1. 2000. P. 39–54. URL: <https://www.jstor.org/stable/25058490>

⁹ Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... / *Fashion Myths: A Cultural Critique (Translated by John Irons)*. Transcript Verlag. 2013. P. 112–113. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5>

location of dandyism... aestheticism was always central to dandyism”¹⁰. As we have mentioned earlier concerning T. Schaffer’s research, aestheticism takes its roots from the Arts and Crafts movement of the 1860ies, popularised by William Morris and Walter Crane. This movement was antiquarian in nature, meaning that the members of it valued craft objects which had exotic, antiquarian provenance (predominantly of Medieval or Asian origin) while scornfully rejecting the value of other craft objects (mostly created by females), which were common in Victorian-era English homes: “In the Aesthetes’ desire to beautify everyday life, they moved into areas that had historically been associated with women: the decoration of homes and bodies. Male Aesthetes faced the challenge of asserting their authority while simultaneously distinguishing themselves from the women whose advice manuals already dominated the field of domestic arts”¹¹. At that point and for that very purpose advice manuals on domestic arts and decor appeared, which were written by male aesthetes, such as, for example, “Hints on the Household Taste” by Ch. Eastlake. And he and other male authors distinguish themselves from female authors by making remarks, similar to this one: “we may condemn a lady’s opinion on politics – criticise her handwriting – correct her pronunciation of Latin, and disparage her favourite author with a chance of escaping displeasure. But if we venture to question her taste – in the most ordinary sense of the word, we are sure to offend”¹². This male turn to aestheticism caused a new male profession to emerge – an art expert. Men now could derive their economic and social success from their ability to recognize beauty.

The main principles of aestheticism can be summarized as follows: beauty is above morality, art is above reality, and pleasure is above all else. Aestheticism gave an impetus to the flourishing of dandyism, which arose in England in the 18th – at the beginning of the 19th century as a reaction and a countermeasure of sorts to the growing role in the social and cultural life of the rich bourgeois. As stated by B. Guan, “the dandy, who despised the vulgarity and false morality of the newly emergent bourgeoisie, placed particular importance on nonchalant appearance, refined language, banter and cynicism, which manifested the contradiction between spirit and material,

¹⁰ Guan B. Oscar Wilde’s Aestheticism. *Journal of Arts and Humanities*. Vol. 7. Iss. 2. 2018. P. 24. URL: https://www.researchgate.net/publication/324812726_Oscar_Wilde's_Aestheticism

¹¹ Schaffer T. Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion: Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes’ Sartorial Codes. *Victorian Literature and Culture*. Vol. 28. № 1. 2000. P. 40. URL: <https://www.jstor.org/stable/25058490>

¹² Eastlake Ch. Hints on the Household Taste / 2nd Edition (revised). London : Longman, Green, and Co.. 1869. P. 8. URL: https://dahp.wa.gov/sites/default/files/HintsOnHouseholdTaste_Eastlake.pdf

aristocracy and vulgarity, art and nature”¹³. Aestheticism became an ideological and aesthetic foundation for dandyism, for an ideal dandy must be a connoisseur of art and beauty.

As one of the principal ideologists of the aesthetic movement, O. Wilde did a lot to establish its main tenets and conceptions. In his formative dialogue “The Decay of Lying” he summarises the principles of this art movement: “Art never expresses anything but itself. It has an independent life, just as Thought has, and develops purely on its own lines. It is not necessarily realistic in an age of realism, nor spiritual in an age of faith. So far from being the creation of its time, it is usually in direct opposition to it, and the only history that it preserves for us is the history of its own progress. Sometimes it returns upon its footsteps, and revives some antique form... At other times it entirely anticipates its age, and produces in one century work that it takes another century to understand, to appreciate, and to enjoy. In no case does it reproduce its age”¹⁴. Art is free from any imposed significance beyond its own expression. It doesn’t reflect the zeitgeist of the era, on the contrary – it almost always goes against the grain into the future or into the past. Thus, the art of the era can only be fully understood in the next age.

There are three main periods of development of European dandyism. Initially, dandyism was considered a phenomenon of fashionable society. Its first classic representative and prototype for all dandies of the 19th century were one George Bryan “Beau” Brummell, a fop and a trendsetter of fashion and cultural preferences for the whole of Europe. His figure is both historically and culturally significant, the first ever attempt at an academic examination of dandyism was, in essence, an aesthetic biography – “The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell” (or “Of Dandyism and of George Brummell” in different translations) by a French writer and literary critic Barbey D’Aurevilly (1845). Since then, scholars have been trying to pin down the exact definition of a dandy and produced a multitude of more or less vague characterizations. The difficulty in defining such an elusive phenomenon as dandyism lies in the very nature of a dandy himself: “Dandyism is a whole state of being, and one exists only in a material and visible aspect. It is a state of being entirely composed of fine shades... Double and mutable character!»¹⁵. A dandy is a subtle and elegant provocateur, whose rebellion is more or less covert and often amounts to an exotic, colorful

¹³ Guan B. Oscar Wilde’s Aestheticism. *Journal of Arts and Humanities*. Vol. 7. Iss. 2. 2018. P. 24. URL: https://www.researchgate.net/publication/324812726_Oscar_Wilde's_Aestheticism

¹⁴ Wilde O. The Decay of Lying. P. 16. URL: <http://virgil.org/dswo/courses/novel/wilde-lying.pdf>

¹⁵ D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / Trans. by D. B. Wyndham Lewis. London : Peter Davies. 1928. P. 7–10. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb>

buttonhole, a demonstratively carelessly tied ascot, or an ironic or paradoxical remark: “the Dandy is a man who, by virtue of his own sense of superior taste, stands outside and slightly above the rest of his society... It is his elected distance from a world of more common concerns that gives the Dandy a perspective of superiority and irony on that world and conversely allows others excluded from his private realm, but members of a larger bourgeoisie to judge him as eccentric and extravagant”¹⁶.

During the second period, the literary canon of dandyism began to take shape when a series of “fashionable novels” was published where the main characters were dandies. These novels were perceived as textbooks of social manners and were a great success. Under the influence of translations of “fashionable novels” and general Anglomania, European dandyism began to develop in France. Its characteristic features are becoming intellectuality, modernism, and rationality. The dandy develops traits of a bohemian artist and the model of gentlemanly behavior as a result becomes more democratic.

The third period of the development of dandyism is associated with the development of European decadence. At this time the literary canon of dandyism is continued by the novels “Against Nature” by J.-K. Huysmans, “The Picture of Dorian Gray” by O. Wilde, and “Zuleika Dobson” by M. Beerbohm. In these novels, the dandy turns into a sophisticated aesthete who is characterized by his own ideology, and rejection of the vulgar, his personality is carefully hidden behind a mask. Oscar Wilde portrays a dandy as a cultural-aristocratic individual who is opposed to society due to his aesthetic sophistication and exclusivity. Principles and ideas of the “philosophy of unreal” are set forth by the writer in his treatises, letters, and essays, but they are most obvious in the images of his fictional dandy characters.

The etymology of the very word “dandy” is uncertain. R. Meinhold presents several possible roots for the term’s origin such as:

A) The Indian word “dandi” is the term used for “someone who carries a stick”, i. e. a higher official in the Indian Civil Service;

B) Dandy is possibly a modified (perhaps coquettish) form of Andy: a shorten or diminutive form of Andrew from the Greek “andreaia” (manfulness, bravery, courage) – if one speculates further, the concept could be a caricature of manfulness.

C) The word could also be derived from the English word “dandle” (Scottish “dandill”, German “tändeln”, Middle High German “tant”), a word that in the early 19th century in English roughly meant “refinement” or “gentility”.

¹⁶ Godfrey S. The Dandy as Ironic Figure. *SubStance*. Vol. 11. № 3. Iss. 36. 1982. P. 24. URL: <https://www.jstor.org/stable/3684311>

D) It is also conceivable that the origins can be dated back to the English popular rhyme “Jack-a-Dandy” from 1659, which derives from “to dandle” (to dally, fondle).

E) Dandy could further be the name of a historical and now unknown person¹⁷.

The one indisputable fact about the phenomenon of a Dandy is that it originated in England, which was emphasized in most of even the earliest scholarly works on the subject, take, for example, the words of B. D’Aurevilly: “a very particular kind of vanity: English vanity. And since everything which is universal and human has its name in the tongue of Voltaire, that which is not has of necessity to be introduced; and that is why the word Dandyism is not French. It will remain foreign, like the quality it expresses... It is the force of English originality impressing itself on human vanity... which produces what is called Dandyism. There is no means of our sharing this with the English. It is as profound as their own genius”¹⁸. However, he also adds that although dandyism is a distinctly English phenomenon, it was originally influenced by the French culture, which was exported to England’s soil and taken up by the courtiers of King Charles II. The courtiers tried to escape Puritan morality which was exercising its stranglehold on the high society and French influences provided that escape. So was born the culture of “beaux” (pl. from French “beau” – “lovely”, “beautiful”). Thus, Brummell, as the first dandy, is one among many, merely a last chain in the golden link of beaux, but now with an addition of aestheticism and dandyism.

It is hardly possible to sum up every aspect of dandyism, providing a comprehensive but brief definition of a dandy. Thus, we will only attempt to enumerate and analyze the definitive qualities a gentleman must possess to be considered a dandy.

The dandy’s search for the perfection of appearance manifests itself at a glance in his elegant mode of dressing – this, probably, is the most recognizable characteristic of a dandy that everyone is aware of. The image conjured by our imagination at hearing the term “dandy” is usually a gentleman resembling the famous Beau Brummell – an austere figure, dressed in muted colors and a classically-cut suit. But the reality of the matter was somewhat different, for there were two trends among the dandies of the age. The first group, the so-called Wildeans, followed O. Wilde’s

¹⁷ Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... *Fashion Myths: A Cultural Critique* (Translated by John Irons). Transcript Verlag. 2013. P.112. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5>

¹⁸ D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / Trans. by D. B. Wyndham Lewis. London : Peter Davies. 1928. Pp. 3–4. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb>

interpretation of dandyism in its more vivid, provocative, feminine, and artful form. The second group – the disciples of M. Beerbohm, who wanted to retain the masculine earnestness, respectability, self-discipline, and seriousness of art. This second type is largely considered to be a “classical” dandy. Genuinely believing in the seriousness of their ideas or simply trying to avoid being branded as vane by Victorian society, they created aestheticism as the theory of beauty, based on immutable laws, unlike the “lowly” sense of taste and fashion. Though having their differences, the followers of both O. Wilde and M. Beerbohm considered Art to be timeless, transcendent, symbolic, and meaningful, while the Dame Fashion – an unforgiving and fleeting tyrant. Closely following O. Wilde’s maxim – “One should either be a work of Art, or wear a work of Art”¹⁹, they sought to convey Art into the clothing, thereby starting the Aesthetic Dress Reform movement. The Green Carnation was a symbol, invented by O. Wilde. Wildeans also used sunflowers, lilies and peacock feathers as decorative elements in their dress. They wore breeches, doublets, wide-brimmed hats, cloaks and capes in blue, lavender, green and yellow, made from satin, silk and velvet, decorated with lace. They wore their hair long. They infused fashion with serious and historical references. On the other hand, M. Beerbohm followed a different path: he did away with all the 18th-century influences in man’s fashion – the multicolored suits, satin and velvet, wide-brimmed hats, and embroidery. He followed Beau Brummell who had reduced the acceptable suit colors to white and black. Beerbohm, however, did not leave various shades of black and white outside the acceptable variation: he could be seen wearing a coat of a color that left the spectator uncertain – was it purple or dark chocolate? Much like an ideal dandy, he tested the limits of acceptability not in huge breaks as did O. Wilde and his followers, but in slight, almost imperceptible, shifts²⁰.

A logical, but less noted, continuation of the dandy’s quest for the perfection of appearance is his fascination with his own body or male narcissism: “Wilde was fascinated by the pleasure derived from the contemplation and admiration of his own body and self as well”²¹. The dandy’s relationship with aging and death is a complex one. On the one hand, a dandy is aware that his life, as well as any other performance, must someday end, and he is looking to stage his death in dramatic panoply befitting his life

¹⁹ Wilde O. Phrases and Philosophies for the Use of the Young. *The Writings of Oscar Wilde*. London, N. Y.: A. R. Keller & Co. 1909. P. 143. URL: <https://archive.org/details/epigramsphrasesp00wild/mode/2up>

²⁰ Schaffer T. Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion: Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes’ Sartorial Codes. *Victorian Literature and Culture*. Vol. 28. № 1. 2000. P. 44–47. URL: <https://www.jstor.org/stable/25058490>

²¹ Guan B. Oscar Wilde’s Aestheticism. *Journal of Arts and Humanities*. Vol. 7. Iss. 2. 2018. P. 25. URL: https://www.researchgate.net/publication/324812726_Oscar_Wilde's_Aestheticism

as a work of Art. He regards death and funeral as his ultimate performance, the crowning glory of his brilliant life. Hidden behind this notion of “the more dead, the more beautiful” is his longing for eternal existence in beauty. That is why the dandy also fears and hates aging and death because he knows that age disfigures, makes one’s once beautiful features haggard, it’s disgusting. There is nothing for him after death as well, no eternal life, just the ugliness of decay and what’s even worse – oblivion. Thus, there is a certain age bracket that one must fit to be considered a dandy – from seventeen to fifty, ideally from seventeen to thirty-five²².

From the following quotation we can derive the second quality of a dandy, which is vanity – a true dandy has no occupation or job, he simply lives, spending his time in visits to tailors, theaters, operas, gambling, or spectating horse races (in short – all those activities which are considered an antithesis of occupation in a sense of “doing something useful”): “his [dandy’s] sole preoccupation is the cultivation of beauty in his own person and when he dies, all he leaves is a reputation”²³.

The third trait of an ideal dandy is what can be called a provocative genius. B. D’Aurevilly wrote about it as the “ability always to produce the unexpected, something for which a mind accustomed to the yoke of routine cannot in sound logic be prepared... Dandyism... plays with the regulations, but at the same time pays them due respect. It suffers from them, and avenges itself by submitting... it dominates and is dominated by turns... To play this game it is necessary to have at one’s command all the graces which make up Grace, as all the delicate tints of the prism unite to form the opal... He [Beau Brummell] possessed grace as Providence dowers it, and as the strait-jacketing of society deforms it... and by its means he responded to the capricious needs of a bored society too rigidly stooping under the rigours of a code. He was a proof of that truth which should be repeated incessantly to men subject to routine: namely, if the wings of Fancy are clipped, they sprout again longer by half”²⁴. This particular trait is noted by S. Godfrey as well: “The Dandy is not an anarchist who overthrows rules of behaviour and discourse; rather, he exploits their logic in order to produce the unexpected (an unexpected that conforms, however, to the rules of unexpectedness within that system) and

²² Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... *Fashion Myths: A Cultural Critique* (Translated by John Irons). *Transcript Verlag*. 2013. P. 126–131. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5>

²³ Godfrey S. The Dandy as Ironic Figure. *SubStance*. Vol. 11. № 3. Iss. 36. 1982. P. 23. URL: <https://www.jstor.org/stable/3684311>

²⁴ D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / Trans. by D. B. Wyndham Lewis. London : Peter Davies. 1928. P. 10. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb>

challenges their system from within”²⁵. An ideal dandy is always forced to maintain a delicate balance between the unexpected and conformity, to shake up the “polite society” but just a little, so as not to topple it completely, because if the society is ruined, so is the dandy as its brilliant “son”.

The fourth trait stems from his ability to produce the unexpected and can in many cases be similar to it because this ability is most vividly expressed in a dandy’s speech. It is a quality of an ideal dandy’s discourse, namely – his active and skillful use of paradox, epigram and irony. The dandy is distinguished by his discourse. The paradox of a dandy is “what struck the first reviewers and commentators in Wilde and what has remained his trademark as a dandy, aesthete, decadent and writer is paradox in the sense of its etymology: *part doxan* means “contrary to what everybody expects” or “contrary to received wisdom”. A statement, therefore, is said to be paradoxical if it seems to be absurd at first sight but gains in plausibility the closer one looks at the matter”²⁶. The concept of paradox is at the very core of the dandy: on the one hand, he mocks the established society with his words and actions, but on the other hand, he is dependent on this very society for his existence. This dual nature forces him to constantly live on the edge, he uses paradox, epigram and irony to mock, wound and laugh at the norms of Victorian society with its higher classes seemingly occupying the moral high ground but, in fact, rotten to the core. Doing all this he was able to stay charming: “In conversation his good qualities are reflected – geniality, generosity, tolerance, lack of malice or resentment, open-mindedness and lack of prejudice, desire to please and to be pleased... More than this, however, his conversation reflects the merits of his thought and work – his quick intellectual penetration, his breadth of learning and rapidity of intuitive insight, his love of phrases and verbal embroidery, his delight at shocking in and out of season by epigram and exaggeration. And, behind all this, Wilde, as he talked, revealed continually that duality which exists in all his actions and thought, and which is expressed at its extreme in his favourite conversational device, the paradox”²⁷. O. Wilde’s own dandy characters echoed this sentiment in the most ingenious forms: Lord Henry fears the most dreadful thing in life – “there is only one thing in the world worse than being talked about, and that is not being talked about”²⁸. Lord Henry just shows how

²⁵ Godfrey S. The Dandy as Ironic Figure. *SubStance*. Vol. 11. № 3. Iss. 36. 1982. P. 28. URL: <https://www.jstor.org/stable/3684311>

²⁶ Breuer R. Paradox in Oscar Wilde. *Irish University Review*. Vol. 23. № 2. 1993. P. 226. URL: <https://www.jstor.org/stable/25484563>

²⁷ Woodcock G. The Paradox of Oscar Wilde. London-N. Y. : Boardman & Co. 1940. P. 187. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.183254>

²⁸ Wilde O. The Picture of Dorian Gray. Ch. 1. URL: <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm>

vain he is by stating that although to be the subject of talk and gossip of society is bad, not being talked about, to be forgotten or unappreciated is even worse than that. In “An Ideal Husband” Lord Goring says, concerning Robert Chiltern’s machination, that “in England a man who can’t talk morality twice a week to a large, popular, immoral audience is quite over as a serious politician. There would be nothing left for him as a profession except Botany or the Church”²⁹. One may not possess moral superiority but even the appearance of having it is important (especially for a politician), for otherwise a man is doomed to insignificance in Victorian society. As for the dandy’s irony, it’s in a class of its own: “If the common ironic inversion is to say the opposite of what *you* think, the Dandy’s ironic inversion consists in saying (or doing) the opposite of what *others* think”³⁰.

The fifth quality of an ideal dandy is dandyism as a combination of his philosophical views. Though in essence an ideal dandy is guided first and foremost by aestheticism (as we have noted before), to some extent the dandy’s philosophy has certain elements of stoicism in a sense of self-discipline in order to hide and overcome negative emotions: “These Stoics of the boudoir absorb under their mask the blood of their wounds, and remain masked. To appear is to be, for Dandies as for women”³¹. This is further noted by R. Meinhold: “To claim that dandyism is stoicism is too broad, although the former does admittedly seek to combine virtues of the latter in itself, such as calmness of soul, imperturbability, self-discipline and self-perfection. But dandyism does not share the Stoic’s ethical ideal of community participation... In a noble form, it unites the virtues of self-discipline, self-assurance and self-awareness at all levels with coolness, composure, imperturbability and audacity. Over-fine elegance does not seek to attract attention via extreme elegance”³². That particular wish of a dandy to seem to be what he likes his audience to see is further embodied both in his manner of dressing and his actions and behavior: for Wilde, there was no difference between clothing and a costume – he always dressed for the audience. He didn’t want to reveal his emotions in his clothes, on the contrary, he presented a completely artificial image and derived satisfaction from the process. Wilde

²⁹ Wilde O. An Ideal Husband. Act 2. URL: <https://www.gutenberg.org/files/885/885-h/885-h.htm>

³⁰ Godfrey S. The Dandy as Ironic Figure. *SubStance*. Vol. 11. № 3. Iss. 36. 1982. P. 28. URL: <https://www.jstor.org/stable/3684311>

³¹ D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / *Trans. by D. B. Wyndham Lewis*. London: Peter Davies. 1928. P. 46. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb>

³² Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... / *Fashion Myths: A Cultural Critique (Translated by John Irons)*. Transcript Verlag. 2013. Pp. 113, 118. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5>

didn't even care who formed his audience, as long as there was one. Thus, in his own view, he became a work of Art, a thing as farthest from the tyranny of Dame Fashion as can be³³. Furthermore, dandyism has certain traits of platonism, manifesting in the dandy's attitude towards aging and death. Here death is more interesting, as his attitude is double-sided. On the one hand, a dandy is regarding death as a natural conclusion to his life as a play and a work of Art, and he tries to make it as artificial (i. e. beautiful) as possible, staging it in as grand setting as he can manage. He seeks to immortalize himself in death and from a certain perspective is regarding it as the aesthetic apogee of his life. This likens his philosophy to that of Plato, for he thought that a true philosopher is granted absolute knowledge in death³⁴.

4. Dandies in Oscar Wilde's selected fiction

In this section of our research we will describe and analyze how all five major qualities of an ideal dandy are represented in selected O. Wilde's dandy characters such as Lord Goring ("An Ideal Husband"), Lord Henry Wotton and Dorian Gray ("The Picture of Dorian Gray").

It is hardly surprising that dandies are present in almost every work of fiction by O. Wilde. The author empowers his characters with clear traits, highlighting one or another facet of dandyism, and this makes it possible to assess his attitude towards a certain character. In this sense, the play "An Ideal Husband" is especially relevant, because it contains one of the best dandy characters in all Wilde's works. A philosopher, a close friend of the Chilterns, who hides behind the mask of a dandy – that is how Lord Goring is presented to us. One can see clearly that he is a perfect dandy from the tips of his shoes up to the boutonniere: "enter Lord Goring. Thirty-four, but always says he is younger. A well-bred, expressionless face. He is clever, but would not like to be thought so. A flawless dandy, he would be annoyed if he were considered romantic"³⁵. That little detail about his age is particularly interesting because it confirms R. Meinhold's suggestion that age is of significant importance for a dandy.

Lord Goring, an aristocrat, is a big spender, a slacker and a destiny's darling, a philosopher and an intellectual who enjoys a luxurious lifestyle but hides behind a mask of airheaded passivity: "I love talking about nothing... It

³³ Schaffer T. Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion: Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes' Sartorial Codes. *Victorian Literature and Culture*. Vol. 28. № 1. 2000. Pp. 46. URL: <https://www.jstor.org/stable/25058490>

³⁴ Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... / *Fashion Myths: A Cultural Critique (Translated by John Irons)*. Transcript Verlag. 2013. P. 126. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5>

³⁵ Wilde O. An Ideal Husband. Act 1. URL: <https://www.gutenberg.org/files/885/885-h/885-h.htm>

is the only thing I know anything about”³⁶. He has never had to work a day in his life.

Furthermore, the author lets us know that “He [Lord Goring] plays with life, and is on perfectly good terms with the world. He is fond of being misunderstood. It gives him a post of vantage”³⁷. He masterfully conceals his true feelings, intellect and philosophical depth from his audience – even his own father falls under this ruse: Lord Caversham calls him “my good-for-nothing young son”. As in the examples above, Lord Goring often indulges himself in paradox, epigram and subtle irony. The writer puts a number of his own aphorisms, with which he more than once shocked society, in Lord Goring’s mouth. That is why in the dialogue between the dandy and his butler, all of Goring’s answers sound like memorized aphorisms, and parodies, and this feeling increases with each consecutive line: “Fashion is what one wears oneself”, “vulgarity is simply the conduct of other people”, “falsehoods the truths of other people”, “the only possible society is oneself”, and finally “to love oneself is the beginning of a lifelong romance”³⁸. This “manifesto” of dandyism in front of the butler is delivered in the best traditions of the author’s self-irony. O. Wilde himself brings a number of his own ideas to the level of paradox, but at the same time maintains a certain distance from his character. He, as a researcher, is experimenting with his pet dandy, testing him for strength and, as an outside observer, is eager to see whether Goring will be able to retain his superiority like a real dandy should. And isn’t it Lord Goring who answers his creator – what should you do when you and your friends are in a difficult situation? Maybe it’s time to throw away the mask and become a true gentleman.

In the play, thanks to Lord Goring, his ingenuity and extraordinary intellect, complicated situations unravel. At a decisive moment, he is “pulling himself together for a great effort, and showing the philosopher that underlies the dandy”³⁹. But, if you look more closely, it seems that the author treats his hero with a slight irony (as does Lord Goring himself): “enter Lord Goring in evening dress with a buttonhole. He is wearing a silk hat and Inverness cape. White-gloved, he carries a Louis Seize cane. His are all the delicate fopperies of Fashion. One sees that he stands in immediate relation to modern life, makes it indeed, and so masters it. He is the first well-dressed philosopher in the history of thought”⁴⁰. Although the description of Lord Goring as “a first

³⁶ Wilde O. *An Ideal Husband*. Act 1. URL: <https://www.gutenberg.org/files/885/885-h/885-h.htm>

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

well-dressed philosopher” is certainly ironic, it doesn’t diminish the character. On the contrary, he is obviously favored by the author.

We can conclude that Lord Goring is an example of an ideal dandy, or a dandy as he should be. He is elegant, well-mannered, does not work for a living, intelligent, witty, he follows the code of aestheticism, and possesses a strong will and iron self-discipline, which doesn’t allow him to slide into excess.

The theme of a young dandy, influenced by an older gentleman who is preaching the ideas of “new Hedonism”, is revealed in the novel “The Picture of Dorian Gray”. O. Wilde created three characters, whose worldviews cannot be more different from each other and thus irreconcilable, though he had seemingly united all three in his own person as the author described it in his letter to Ralph Payne: “Basil Hallward is what I think I am: Lord Henry what the world thinks me: Dorian what I would like to be – in other ages, perhaps”⁴¹. Although Basil Hallward is not the subject of our current research, the other two characters are. Their relationship makes them more special than the previously mentioned Lord Goring. Lord Henry Wotton and Dorian Gray are quite inseparable because they have a kind of mentor-student relationship throughout most of the novel’s plot. Lord Henry is a major influence in Dorian’s life, and not for the best.

O. Wilde has taken up that idea of a dandy fashioning himself into a work of art without being distracted by artistic pursuits. Developing the storyline for the novel, the author introduces a dandy character of a very different sort – an experienced rake, cynic and hedonist Lord Henry Wotton. We do not have a clear description of Lord Henry’s dress, appearance, or even age, but we can infer that he is as elegant and well-mannered as a dandy should be (though later he is revealed to be quite shallow) and his apparent experience in worldly pleasures hints at a greater age than that of Dorian (though he is still sometimes referred to as a “young lord” in the novel) – we can assume that he is around thirty-five at the beginning of the novel.

Lord Henry is a nobleman who has a rank without any apparent responsibilities and who mostly spends his life inside the “polite society”. He is quite intelligent, and has an eye for beauty and detail, but at the same time, he doesn’t concern himself much with anything outside of what attracts his (mostly fleeting) attention. His intellectual, almost scientific air is there only to impress people who do not know him very well. If one is to look deeper into his personality, he might be disappointed to find nothing of real substance inside that studied shell (unlike, for example, Lord Goring, who is in this

⁴¹ Wilde O. To Ralph Payne. *Selected letters* / Ed. Rupert Hart-Davis. Oxford University Press. 1979. P. 116. URL: <https://archive.org/details/selectedletterso0000wild/page/116/mode/2up?view=theater>

a total opposite of Lord Henry – the former, unlike the latter, has profound knowledge and intellect, though he tries to conceal it).

Sir Henry Wotton is a master of sophisticated speech. At one point in the novel he is even called Prince Paradox by Dorian. He is often commenting about things in a very amusing and refreshingly surprising manner. For example, talking about friendship, he says: “I choose my friends for their good looks, my acquaintances for their good characters, and my enemies for their good intellects. A man cannot be too careful in the choice of his enemies”⁴². This quote can be seen as an example of a paradox realized through anaphora. Another realization of a paradox through antithesis in Lord Henry’s comment on friendship may evoke different feelings and motivations in people with different social, national, and educational backgrounds: “Laughter is not at all a bad beginning for a friendship, and it is far the best ending for one”⁴³.

As for Lord Henry’s philosophical ideas, he is a follower of what he calls “New Hedonism”. That philosophy can be best explained by quoting his own words: “I believe that if one man were to live out his life fully and completely, were to give form to every feeling, expression to every thought, reality to every dream... We are punished for our refusals. Every impulse that we strive to strangle broods in the mind and poisons us. The body sins once, and has done with its sin, for action is a mode of purification... The only way to get rid of a temptation is to yield to it. Resist it, and your soul grows sick with longing for the things it has forbidden to itself, with desire for what its monstrous laws have made monstrous and unlawful”⁴⁴. Being under the influence of a “poisonous” Yellow Book (which is an allusion to nonother than “Against Nature” by J.-K. Huysmans), given to him by Lord Henry, Dorian develops a curiosity for life. The thirst for pleasure became more acute the more diligently Dorian satisfied it, which eventually leads to his downfall.

In the novel “The Picture of Dorian Gray” the philosophical views of O. Wilde on aestheticism, dandyism and art were laid bare. Lord Henry Wotton, who is a mold of tastes, manners and beliefs of O. Wilde himself, is a spiritual leader in the novel. He belongs to critics-aesthetes, adepts of art. This sophisticated aesthete proclaims a manifesto of new hedonism that glorifies the joy of physical pleasure as one’s loftiest goal and a necessary condition of happiness. Lord Henry embodies O. Wilde’s aesthetic and philosophical ideas in Dorian Gray, but without the crucial element of balance and moderation, thereby corrupting him. And under the influence of the “poisonous book” that Wotton gives Gray, the protagonist begins to believe

⁴² Wilde O. The Picture of Dorian Gray. Ch. 1. URL: <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm>

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

that “art is above life”. The ability to satisfy his desires with impunity (because, as Dorian thinks, only the portrait suffers for his sins) absorbs him so much that he is even capable of the crime of killing his friend and benefactor Basil Hallward. Dorian’s penchant for art for the art’s sake combined with the fact that he has no moral conviction and thus cannot distinguish good from evil led to corruption, downfall and destruction of his soul. Lord Henry is a type of dandy-hedonist who preaches surrender to one’s desires, but he doesn’t practice what he preaches, preferring instead to test his philosophy on other people whom he seduces with his malign powers of persuasion and charm.

This book is certainly a brilliant example of a “fashionable novel” in which the main character – Dorian Gray, a dandy: his appearance, behavior, and clothes challenge society, but inspire others to follow his lead: “to him life itself was the first, the greatest, of the arts, and for it all the other arts seemed to be but a preparation. Fashion, by which what is really fantastic becomes for a moment universal, and dandyism, which, in its own way, is an attempt to assert the absolute modernity of beauty, had, of course, their fascination for him. His mode of dressing, and the particular styles that from time to time he affected, had their marked influence on the young exquisites of the Mayfair balls and Pall Mall club windows, who copied him in everything that he did, and tried to reproduce the accidental charm of his graceful, though to him only half-serious, fopperies”⁴⁵. The beauty of Dorian Gray, his fascination with exoticism and precious things, his desire to be surrounded by them and feel a great passion for them – all this corresponded with the image of a dandy – a “golden boy”: “Yes, he was certainly wonderfully handsome, with his finely-curved scarlet lips, his frank blue eyes, his crisp gold hair. There was something in his face that made one trust him at once. All the candor of youth was there, as well as all youth’s passionate purity. One felt that he had kept himself unspotted from the world”⁴⁶. At the beginning of the novel Dorian is young, a little over twenty, as Basil Hallward explains to Lord Henry. At the end of the novel Dorian is thirty-eight.

Dorian’s parents died when he was still a child and at the beginning of the novel the youth lived with his grandfather Lord Kelso, who hated him and tried to keep him at a distance. As a representative of the British aristocracy Dorian is rich enough to have no real occupation, except that he is a model for Basil Hallward. But this was a passive, vane role. In the novel we never see him doing any work whatsoever, which is, as we have already established, one of the hallmarks of a dandy. He lived in a sheltered environment, not knowing

⁴⁵ Wilde O. *The Picture of Dorian Gray*. Ch. 11. URL: <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm>

⁴⁶ *Ibid.*

much about real life and real people outside the selected aristocratic society before he met Basil Hallward and Lord Henry. The latter says, when he is talking to Dorian: “At present you are a perfect type. Don’t make yourself incomplete. You are quite flawless now... I am so glad that you have never done anything, never carved a statue, or painted a picture, or produced anything outside of yourself! Life has been your art. You have set yourself to music. Your days are your sonnets”⁴⁷.

Dorian Gray is certainly capable of elegant and charming speech, under the tutelage of Lord Henry he has also mastered the use of paradox, as can be seen from the following examples: “Stop!» faltered Dorian Gray, “stop! you bewilder me. I don’t know what to say. There is some answer to you, but I cannot find it. Don’t speak. Let me think. Or, rather, let me try not to think”⁴⁸ and later in the novel “I don’t think I am likely to marry, Harry. I am too much in love”⁴⁹.

Dorian tries to lead a life based on the principles of aestheticism, but because of Lord Henry’s influence he falls into a trap of Henry’s “New Hedonism”. Because Dorian is still young and was relatively sheltered from real life before meeting Lord Henry, his hedonistic philosophy seems very fresh and novel to Dorian, but he lacks the skill to maintain the balance between his desires and their realization, which eventually leads to his death and infamy. There is certainly nothing stoic or platonic about Dorian, his life is an embodiment of aestheticism, which without self-discipline and control turns into pure hedonism, leading to the corruption of body and soul. Thus, Dorian Gray is a dandy without one of a dandy’s most important qualities – the art of balance.

Among three dandy characters from the selected fiction of O. Wilde that we have analyzed, we concluded that only Lord Goring from the play “An Ideal Husband” can be considered an ideal of a dandy. Although Dorian Gray in “The Picture of Dorian Gray” starts as an ideal young dandy, he soon descends into sin under the influence of Lord Henry, the third character under our consideration, who is a hedonist. He is well-mannered, and relatively intelligent (or seems to be), but he perverts aestheticism, interpreting it simply as a pursuit of pleasure in all forms and at any cost. He infects Dorian, who is young and inexperienced in worldly matters, with his destructive ideas. Because Dorian is eager to please Lord Henry, he tries to follow his teachings to the letter. Lord Henry seems almost happy to watch Dorian’s gradual descent into infamy. He shows no sadness or remorse as well when he learns about Dorian’s suicide. Thus, we can call Dorian Gray a failed, “fallen” dandy.

⁴⁷ Wilde O. The Picture of Dorian Gray. Ch. 19. URL: <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm>

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

CONCLUSIONS

One might say that the reputation of a dandy has survived through the ages, despite being ridiculed by the wider community and the dandy indeed became a work of art to which status he so aspired.

In his writings, Oscar Wilde developed the philosophy of dandyism; he shows the regression from the classic dandy in the persona of Lord Goring to the “fallen” dandy in *Dorian Gray*. In his mindless pursuit of pleasure and satisfaction, getting everything from life, moral or immoral, Dorian loses something most precious – his soul, his humanity. At the same time, we see Sir Henry Wotton, who, in his desire to experiment with human souls, is only interested in seeing how the corruption of his ideas subverts Dorian, he is indifferent and unmoved by Gray’s ultimate fate. Thus, we now understand that the pursuit of beauty can turn into a destructive force.

Our research consists of four paragraphs. In the first paragraph we the problem of our research, and establish its goals and topicality. The second paragraph is devoted to an overview of major scholarly works on the subjects of aestheticism, dandyism, and the works of O. Wilde. The third paragraph deals with the history of aestheticism, dandyism, and its forms and qualities. The last paragraph contains the description and character analysis of several dandy characters from selected works of O. Wilde.

In our research we have accomplished all our goals, providing a short overview and analysis of the history of aestheticism and dandyism, describing the most notable qualities of a dandy, which are: the dandy’s quest for perfect appearance (manifesting in dressing, manners, age, and narcissism), vanity (lack of occupation), provocative genius (the ability to produce the unexpected), dandy’s discourse (his usage of paradox, epigram, and irony) and dandyism (as a combination of aestheticism, stoicism, and platonism). We have established that there are at least three different kinds of dandies in the literary works of O. Wilde we have analyzed: an ideal dandy, a dandy-hedonist, and a fallen dandy.

In conclusion, we suggest that further research of O. Wilde’s dandy characters on a larger selection of his literary works is needed. Nearly every play by O. Wilde has one or more dandy characters in it and they are all different and unique (for example Lord Illingworth in “*A Woman of No Importance*” or Algernon and Jack in “*The Importance of Being Earnest*”).

SUMMARY

In recent decades we have witnessed an inevitable renaissance of profound scholarly and critical interest in the ambiguous figure of a dandy in almost every sphere of research. That interest, in our opinion, is provoked, at least in part, by the dandy as an ideal for the middle and higher-class gentlemen of the

18th-19th century society (not unlike the “Renaissance man” at the end of the 14th to 15th centuries). On the other hand, it stems from a very practical interest – is it still possible for a dandy to exist in our pragmatic, modern era or not?

In our research, we attempted to analyze the qualities of a dandy and the philosophy of dandyism as it is realized in selected Oscar Wilde’s fiction. We have provided a short overview of the history of aestheticism and dandyism, and we singled out notable qualities of a dandy, which are: the dandy’s quest for perfect appearance (manifesting in dressing, manners, age and narcissism), vanity (lack of occupation), provocative genius (the ability to produce the unexpected), dandy’s discourse (his usage of paradox, epigram and irony) and dandyism (as a combination of aestheticism, stoicism and platonism). After that, we analyzed the realization of those traits in dandy characters in the play “An Ideal Husband” and the novel “The Picture of Dorian Gray” by O. Wilde. We found out that there are at least three different kinds of dandies depicted in those literary works: an ideal dandy, a dandy-hedonist, and a fallen dandy.

Bibliography

1. D’Aurevilly B. The Anatomy of Dandyism, with some Observations on Beau Brummell / *Trans. by D. B. Wyndham Lewis*. London: Peter Davies. 1928. 120 p. URL: <https://archive.org/details/anatomyofdandyis0000barb> (access date: 15.01.2023).

2. Wilde O. The Decay of Lying. 17 p. URL: <http://virgil.org/dswocourses/novel/wilde-lying.pdf> (access date: 11.01.2023).

3. Grinstein A. Oscar Wilde. *American Imago*. Vol. 37. No. 2. 1980. P. 125–179. URL: <https://www.jstor.org/stable/26303564> (access date: 13.01.2023).

4. Guan B. Oscar Wilde’s Aestheticism. *Journal of Arts and Humanities*. Vol. 7. Iss. 2. 2018. P. 24–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/324812726_Oscar_Wilde's_Aestheticism (access date: 11.01.2023).

5. Breuer R. Paradox in Oscar Wilde. *Irish University Review*. Vol. 23. No. 2. 1993. P. 224–235. URL: <https://www.jstor.org/stable/25484563> (access date: 12.01.2023).

6. Schaffer T. Fashioning Aestheticism by Aestheticizing Fashion: Wilde, Beerbohm, and the Male Aesthetes’ Sartorial Codes. *Victorian Literature and Culture*. Vol. 28. No. 1. 2000. P. 39–54. URL: <https://www.jstor.org/stable/25058490> (access date: 17.01.2023).

7. Meinhold R. The Ideal-typical Incarnation of Fashion: Thee Dandy as... / *Fashion Myths: A Cultural Critique (Translated by John Irons)*. Transcript Verlag. 2013. P. 111–132. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1xxspz.5> (access date: 17.01.2023).

8. Eastlake Ch. Hints on the Household Taste. 2nd Edition (revised). London : Longman, Green, and Co.. 1869. 271 p. URL: https://dahp.wa.gov/sites/default/files/HintsOnHouseholdTaste_Eastlake.pdf (access date: 25.12.2022).

9. Godfrey S. The Dandy as Ironic Figure. *SubStance*. Vol. 11. No. 3. Iss. 36. 1982. P. 21–33. URL: <https://www.jstor.org/stable/3684311>. DOI: <https://doi.org/10.2307/3684311> (access date: 10.01.2023).

10. Wilde O. Phrases and Philosophies for the Use of the Young / *The Writings of Oscar Wilde*. London, N. Y. : A. R. Keller & Co.. 1909. P. 143. URL: <https://archive.org/details/epigramsphrasesp00wild/mode/2up> (access date: 21.12.2022).

11. Woodcock G. The Paradox of Oscar Wilde. London-N. Y.: Boardman & Co.. 1940. P. 187. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.183254> (access date: 02.03.2023).

12. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. URL: <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm> (access date: 10.12.2022).

13. Wilde O. An Ideal Husband. URL: <https://www.gutenberg.org/files/885/885-h/885-h.htm> (access date: 10.12.2022).

14. Wilde O. To Ralph Payne. *Selected letters*. / Ed. Rupert Hart-Davis. Oxford University Press. 1979. P. 116. URL: <https://archive.org/details/selectedletterso0000wild/page/116/mode/2up?view=theater> (access date: 12.12.2022).

Information about the author:

Ihoshev Kyrilo Mykhailovych,

Lecturer

at the Department of Germanic and Romance Philology and Translation

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

17, Ioanna Pavla II Str., Kyiv, 01042, Ukraine

ПРОФАННЕ ОСМИСЛЕННЯ ОПОЗИЦІЇ *СВІЙ – ЧУЖИЙ* ЯК ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО КОДУ ЕТНОСВІДОМОСТІ

Семашко Т. Ф.

ВСТУП

Глобальне моделювання універсуму організовують, визначають і описують особливі категорії людського мислення, універсальні класифікатори – серії протиставлень, обґрунтованих як природою самих речей, так і загальнолюдською тенденцією мислити протилежностями. Отож, світ описується за допомогою різних опозицій: бінарних (*день – ніч, світло – темрява*), тернарних (*небо – земля – пекло*), четверичних (*північ – захід – південь – схід; літо – зима – весна – осінь*), іще більш складних структур, але всі вони засновані на бінарії – двійкових протиставленнях. Саме бінарні опозиції (*бінарний* – який «складається із двох частин, елементів; подвійний»)¹ є універсальним способом пізнання світу, за допомогою якого люди намагаються впорядкувати навколишній світ і уявлення про нього.

Однією з найбільш значущих бінарних опозицій у народній культурі є дихотомія *свій – чужий*. Означена опозиція, як особливий спосіб категоризації дійсності, належить до ряду універсальних та всеохопних (як і неоднозначних), має позачасовий характер, оскільки як постійний принцип культури існує в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне світосприйняття², знаходить вияв у всіх сферах людської діяльності, вибудовуючи світ навколо людини.

Антропоцентричність пізнавальної взаємодії людини з навколишнім світом спрямувала погляди дослідників на опозицію *свій – чужий* як один із фундаментальних базових протиставлень, властивих ментальному простору всіх етноспільнот на всіх рівнях їхнього розвитку. Загострення проблеми самовизначення людини; позначення кордонів «свого», яке відбувається через усвідомлення кордонів «чужого», і навпаки, що спостережені у сучасному суспільстві, актуалізували ідентифікаційну функцію опозиції *свій – чужий* у контексті сучасності, як і дозволили констатувати наявність проблеми: осмислення сутності феномену в культурологічному вимірі.

¹ Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 2005. Т. 1: А – К. С. 108.

² Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Москва : Языки русской культуры, 1997. С. 84.

Теорія бінарних опозицій («бінарності», «бінаризму», «біполярності», «двійкового коду», «двійкових протиставлень», «дихотомічного поділу») не є новою і здавна привертала увагу дослідників різних галузей знань: історії, антропології, філології, політології, теології, соціології, культурології тощо (А. Байбурін, Є. Бартмінський, Л. Гумільов, Г. Зіммель, В. Красних, К. Леві-Строс, О. Лосєв, Ю. Лотман, В. Пропп, С. Сахно, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Топоров, Т. Цив'ян, Р. Якобсон та багато ін.). У полі зору науковців – сутнісні ознаки дихотомії, набір, характер і типи протиставлень як вияв парадигматичних відношень і спосіб структурування та категоризації навколишнього світу.

У результаті наукових розмислів означено ряд бінарних опозицій, сформованих у міфологічній свідомості: *життя – смерть, щастя – нещастя, правий – лівий, хороше – погане, близьке – далеке, минуле – майбутнє, тут – там*³. Останній доповнений ключовими опозиціями архаїчної слов'янської культури, що пов'язані зі структурою простору: *верх – низ, небо – земля, земля – підземелля, схід – захід*; з часовими координатами: *день – ніч, літо – зима, світло – темрява*; з кольоровими характеристиками: *білий – чорний, світлий – темний*; із природніми реаліями: *вода – вогонь, сухий – вологий, дім – ліс, море – суша, сонце – місяць* і соціально-культурними категоріями: *чоловічий – жіночий, старший – молодший, внутрішній – зовнішній, свій – чужий* тощо. Сюди ж відносимо і більш загальне протиставлення, що визначає модус усього набору всередині моделі світу: *сакральний – профанний*. Усі ліві та всі праві компоненти протиставлення утворюють певні єдності, взаємини між якими можуть бути описані за допомогою більш загальних опозицій, не локалізованих у просторовому, часовому, природному чи соціальному вимірах⁴. Більш того, у кожній конкретній ситуації один із членів опозиції виявляється носієм позитивного смислу (ліва частина опозиції), інший – негативного (права частина опозиції). Проте така оцінка зі зміною «контексту» чи прагматичних настанов може змінюватися на протилежну: «сакральне та благодатне в одних умовах стає небезпечним і підступним в інших»⁵.

Переважна більшість культурних дихотомій становить своєрідний спосіб категоризації окремих аспектів наївної моделі світу, здебільшого, універсальних, пов'язаних із глобальним моделюванням універсуму;

³ Руднев В. П. Психотический дискурс. *Логос*. 1999. № 3 (13). С. 39.

⁴ Мифы народов мира. Энциклопедия. Москва : Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 1998. Т. 1; Т. 2. С. 162.

⁵ Толстая С. М. Опозиции семантические. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. Москва : Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 557.

є визначальними категоріями людської свідомості. Як універсальні поняття, вони пов'язані між собою й утворюють певну модель світу, за допомогою якої люди сприймають і оцінюють навколишню дійсність. Власне, для відтворення космологізованої світобудови і вироблена система бінарних опозицій.

1. Передумови профанного осмислення дихотомії *свій – чужий*

Процеси інтеграції та глобалізації, мультикультуралізму та плюралізму, що протікають у просторі сучасної масової культури, стирають межі між «своїм» і «чужим», породжуючи проблему збереження народних культур і традицій, що актуалізує необхідність існування опозиції *свій – чужий* в культурі. Вирішити проблему допоможуть відповіді на питання: Які особливості прояву опозиції? Які культурно-антропологічні аспекти опозиції? Які форми вираження опозиції? Яке осмислення опозиції *свій – чужий* у сучасній культурі?

Дихотомія *свій – чужий* є однією з найбільш значущих семантичних бінарних опозицій, яку можна означити як певну реальність, що визначає етнокультурну обумовленість свідомості, за якої і природні умови, і форми господарської діяльності етносу, і форми соціальних стосунків формують свій спосіб бачення та категоризацію світу.

Сучасні дослідження засвідчують, що уявлення про «своє» і «чуже» сформоване ще в архаїчній свідомості й заґрунтоване на особливостях підмічати і фіксувати об'єктивні протилежності та одвічну конфліктність реальності, які існують у світі. У результаті свідомість давньої людини виробила систему внутрішньої організації навколишнього світу – впорядковану мережу дуалістичних уявлень, яка у процесі усвідомлення людиною своєї індивідуальності, призвела до розколу дійсності на два простори – «свій», у якому все було знайомим та зрозумілим, та «чужий», що був невідомим та ніс загрозу.

Вияви опозиції *свій – чужий* у реальній дійсності характеризують її як семіотичну структуру, наслідки якої й руйнівні, й творчі, та підпорядковані нормі, що є знаковими виявами опозиції в культурі будь-якого народу. Як зауважує Ю. Степанов, відповідна дихотомія властива ментальному простору всіх етноспільнот на всіх рівнях їхнього розвитку, і як постійний принцип культури існує в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне світосприйняття⁶, виявляється в усіх сферах людської діяльності, вибудовуючи світ навколо людини. Цілком ймовірно, що така опозиція носить

⁶ Степанов Ю. С. Семиотика. Антология. Москва : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. С. 84.

універсальний характер, але її конкретні прояви і їх питома вага в кожній окремій культурі є національно-культурно-маркованими⁷.

У сучасних дослідженнях вичленовують два основні способи пізнання дійсності – пізнання, засвоєне на емоційно-чуттєвому сприйнятті світу, та пізнання, засноване на знаннях і логіці. Ці способи пізнання формують і різні картини світу в свідомості людини – міфологічну та наукову, відповідно, окреслена дихотомія має як сакральне, так і профанне осмислення.

Профанний зміст аналізованої опозиції, заґрунтований на полярності компонентів «свій» і «чужий», виявляється уже на семантичному рівні. Так, за лексикографічними даними, інформаційний зміст поняття «свій» формує ряд значень: «який належить собі, який є у себе; власний; не чужий, рідний, вітчизняний»⁸, та протилежні для поняття «чужий»: «не власний, не свій; сторонній; чужорідний; іноземний; який має інші погляди»⁹, що уможливує думку про посесивний (присвійний) характер стосунків між об'єктами, заґрунтований на специфіці соціальних цінностей і норм. Підтвердженням сказаного є міркування О. Селіванової, яка зауважує: «У свідомості людини опозиція «свого» й «чужого» насамперед пов'язана із посесивністю, яка має широкий діапазон об'єктів належності. ...Залежно від типу посесора в етносвідомості фіксується стереотипне протиставлення «свого» «чужому» через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов»¹⁰. Дослідниця виділяє й ряд посесорів, через які усвідомлюється протиставлення «свого» «чужому»: «Я як індивід, особистість у поєднанні тілесного й духовного, особистісної сфери та довкілля»; представник певної соціокультурної групи, до якої належить Я, тобто «такий як Я, схожий на мене соціально, духовно, комунікативно придатний»; належний «до одного роду, родини, коли своїми визнаються близькі родичі чи свояки»; «родинні стосунки на посесивність власності»; «територіальний тип посесивних відношень»¹¹.

Отже, свідомість давньої людини виробила систему внутрішньої організації навколишнього світу – впорядковану мережу дуалістичних

⁷ Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва : «Гнозис», 2002. С. 211.

⁸ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. С. 82–83.

⁹ Ibid. С. 378.

¹⁰ Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 27.

¹¹ Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. С. 198–206.

протиставлень, яка зумовила поділ дійсності на два простори – «свій» (зрозумілий) і «чужий» (невідомий).

2. Етноцентричний світогляд українців як основа самоідентифікації та диференціації

У контексті пропонованого дослідження аспектними видаються міркування щодо з'ясування етноцентричного світогляду давніх українців, для яких оцінка за ознакою 'свій – чужий', що ґрунтується на ідентифікації особи за її місцем у географічному просторі з метою ототожнення чи відчуження, була однією з визначальних розрізнявальних рис. Справедливість означеного твердження доводить той факт, що навіть саме слово *українці*, як давня назва жителів Наддніпрянщини, яка відіграла важливу роль у розвитку українського народу та його мови, має в своєму значенні сему 'свій', що випливає з тлумачення лексеми *Україна*. Так, Г. Півторак, посилаючись на В. Складенка, пов'язує назву *Україна* зі словом *край*, переконливо обґрунтовуючи процес становлення останньої. Згідно з порівняльно-історичними дослідженнями, іменник *край* (**krajъ*), що в праслов'янській мові означав 'відрізок', 'шматок землі', набув нового значення – 'територія, що належить племені'. «У кожного племені свій край. У кожному конкретному випадку ця територія мала чітко виражені початок і кінець (далекі окраїни), тому на означення простору ще в праслов'янський період від слова **krajъ* за допомогою просторового суфікса *-ina* був утворений іменник **krajina* 'територія, що належить племені'»¹². Аналогічне виводимо з тлумачення слова *краянин* – «мешканець певного краю (країни) стосовно іншого мешканця того ж краю (країни); співвітчизник, земляк»¹³ – тобто «свій».

Центром наукових досліджень (насамперед, культурологічних) стало вивчення зв'язку опозиції *свій – чужий* із процесами пізнання, а також аналіз ролі останньої у становленні та розвитку суспільства та культури, де існування відносин між «своїм» і «чужим» визнається спроможністю людини виносити судження про себе як про об'єкт пізнання та можливістю самоідентифікації й диференціації. У межах відповідного підходу «своє» та «чуже» зводиться до протиставлення різних етнічних спільнот. Так, у працях Л. Гумільова вводиться важливе поняття етносу як групи людей, які «протиставляють себе усім іншим таким же колективам, виходячи не із свідомого розрахунку, а із почуття компліментарності – підсвідомого відчуття взаємної симпатії чи

¹² Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : Наук. думка, 1993. С. 100.

¹³ Київ 1995. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. С. 293.

антипатії спільності людей, що визначає протиставлення *ми* – *вони* та робить можливим поділ на «своїх» і «чужих» племені»¹⁴. Тому раціональною видається думка, що одним із визначних етапів освоєння людиною навколишнього світу, а також осмислення себе в ньому є відмежування *себе/свого* від *іншого/чужого*.

Належачи до категорій свідомості, що забезпечують орієнтацію людини в навколишньому просторі та впливають на процеси пізнання, бінарна опозиція *свій* – *чужий* осмислюється на різних рівнях: на між-особистісному / міжгруповому / міжетнічному, де відбувається усвідомлення *себе* як об'єкта пізнання та можливості самоідентифікації; далі має місце усвідомлення *себе* членом своєї групи (*Я/Ми* – *свій*); згодом – *інших*, не таких як *Я* (*Ти/Вони* – *чужий*), що дозволяє з'ясувати роль опозиції у внутрішньому світі індивіда та в його зовнішньому спілкуванні. Необхідність відокремлення таких ракурсів дослідження дихотомії *свій* – *чужий* визначається значними відмінностями в особливостях перебігу цих двох видів спілкування.

Єдність суб'єктно-об'єктних характеристик людини та її діяльності уможливають і роблять необхідною подвійну форму їх опису: зовні та зсередини. Під зовнішньою комунікацією ми розуміємо ставлення *Я* – оточення; внутрішня комунікація передбачає ставлення всередині *Я*. Значущість дихотомії *свій* – *чужий* для внутрішнього світу індивіда (міжособистісний рівень) визначається її роллю в самоідентифікації людини, яка є засобом об'єднання з одними та дистанціювання від інших. Особливості розгортання опозиції з погляду ставлень усередині *Я* узаasadнені на розробках у галузях психології, спрямованих на вивчення розщеплення особистості (психологічні теорії особистості Л. Виготського, І. Кона, В. Петровського, З. Фрейда) та *Я*-концепції (О. Гуменюк) – динамічної системи уявлень людини про саму себе, котра уміщує усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття особистістю чинників, які впливають на неї. Різноманітність *Я* особистості продукує неоднорідність і багатокомпонентність *Я*-концепції, за якою у структурі *Я* визначається щонайменше два суб'єкти: *Я* у власних очах індивіда, а також гіпотетичне власне *Я* в очах іншого. Незважаючи на таке розщеплення *Я*, воно зберігає свою самоідентичність; відторгнення *Я* від себе й є одним із модусів самоідентифікації. Розщеплення *Я* становить передумову здатності людини пізнати себе, адже усвідомити свою самість індивід може лише в стосунках із іншими. Відтак, запорукою розуміння власного внутрішнього світу є необхідність пізнання *іншого*;

¹⁴Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Ленинград, 1989. С. 10.

Я-особистості завжди передбачає протиставлення себе чомусь або комусь і набуває смислу лише в такому контексті.

Аспектно, що *Я* zarazом виступає частиною образу *Ми* (міжгруповий рівень). А оскільки дихотомія *свій* – *чужий* розглядається, насамперед, із погляду людського спілкування, можемо говорити, що *чужі* або *інші* – невід’ємна риса міжгрупової комунікації¹⁵. *Я/Ми* при цьому узагальнюються в компоненті *свій*, виступаючи його конкретизатором, і одночасно окреслюються як перехідні одиниці значення *чужий*. Відповідно опозиція *свій* – *чужий* актуалізується при усвідомленні людиною власних чи міжособистісних (йдеться про свій соціум) домагань, володінь, бажань чи домагань, володінь, бажань представника іншого соціуму (міжетнічний рівень). Відтак, зауважимо: існує істотна відмінність у стосунках людей усередині групи та відносинами між групами: взаємовідносини у *Ми*-групі заґрунтовані на засаді злагоди, а стосунки між групами визначають етноцентричні погляди на світ.

Спираючись на уявлення про власний світ, своє життя, індивід сприймає життя *іншого* у дзеркальному відображенні з тими відмінностями, які обумовлені розбіжностями в побуті, устрою життя, культурі тощо. Заразом, *інший* виступає необхідною умовою семіотизації особистості та тим регулятором, що організовує її досвід і поведінку. Як слушно зауважує Н. Арутюнова, «...пізнаючи себе, ми пізнаємо свій образ у своїй свідомості. «Інший» відкриває мене мені. Моя особистість отримує додаткові параметри. «Інший» ніби виступає посередником у стосунках мене з собою, спостерігачем моїх думок і почуттів»¹⁶. Означену думку доповнює і Е. Бенвеніст, який стверджує, що «усвідомлення себе можливе лише в протиставленні»¹⁷, що раціоналізує думку: кожна особа, ширше – соціальна група, етнічна спільнота формує свій світогляд на основі протиставлення себе і свого *Я* комусь, чи чомусь *Іншому*, свого етносу іншому етносу як «чужому», що сприймається через призму власної системи цінностей ними¹⁸.

Хоча компоненти дихотомії *свій* – *чужий* є крайніми протилежностями однієї шкали, проте при детальному розгляді відкривається їх нерозривний зв’язок і взаємна залежність. Визначення «свого» та «чужого» можливе лише за умови їх паралельного розгляду, оскільки

¹⁵ Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 28.

¹⁶ Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 647.

¹⁷ Бенвеніст Э. *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва : Прогресс-Универс, 1995. С. 236.

¹⁸ Семашко Т. Ф. *Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : монографія*. Київ : АртЕкономі, 2016. С. 89.

межі одного визначаються межами іншого. Ці межі не є сталими: залежно від обставин об'єкт може ставати і «своїм», і «чужим». Концептуальною є думка, за якої «лише баланс *Я* та *Чужого*, своєрідний симбіоз «свого» й «чужого» може сформувати нові можливості для підтримки цінності *Я* та забезпечити його подальшого існування поряд із *Чужим* через можливий діалог між ними¹⁹. Це продукує сприйняття компонентів дихотомії *свій* – *чужий* як двох полюсів, між якими існує нерозривний зв'язок і взаємна залежність, що виступають основою самоідентифікації та диференціації етносу.

3. Аксіологічний складник опозиції *свій* – *чужий*

Водночас варто акцентувати й на аксіологічній скерованості дихотомії *свій* – *чужий*: позитивний образ *Ми-групи* створюється тільки на тлі негативного образу *Вони-групи*, що знаходить своє відображення, насамперед, у характері оцінного елемента, безпосередньо пов'язаного із поняттям норми, коли все «своє», «знайоме» сприймається як 'правильне' – істинне, справжнє, позитивне, а все «чуже», «незнайоме» як 'неправильне' – хибне, неправдиве, несправжнє, негативне. І якщо *Вони* – замкнуті та стримані, то *Ми*, найшвидше, емоційні та відкриті; якщо *Вони* – скупі та розважливі, то *Ми*, напевно, щедрі та безкорисливі. При цьому «чуже» видається поганим не тому, що з якихось причин гірше «свого», а вже тому, що воно «чуже», оскільки чужість негативна уже за своєю природою. Саме усвідомлення власної винятковості є результатом оцінної діяльності, у процесі якої вербалізуються ціннісні характеристики етносів.

Наукові студії засвідчують амбівалентність образу «чужого»: з одного боку, все «чуже» заперечується як гріховне, а представник іноетнічної групи сприймається як істота небезпечна та майже потойбічна; з іншого – «чужі», саме через свій зв'язок із «іншим» світом, наділяються надприродними властивостями, які можуть бути не тільки шкідливими, а й корисними. Відтак, чужість може бути джерелом не лише неприязні, а й зачарованості, не лише причиною конфліктів (як у сім'ї, державі, так і в культурі), а й перспективою збагачення іншим досвідом; «чужий» може бути представлений і як суб'єкт, що потребує захисту²⁰. Звідси, розширення спектра аксіологічних характеристик: «чужий» може бути і позитивним, і негативним, але, в будь-якому випадку, він має бути іншим. У такому двоїстому ставленні до «чужих»

¹⁹ Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. С. 128.

²⁰ Яворська Г. М. Мусульманський Схід в українських дискурсивних практиках: динаміка докси. *Вісник Київськ. нац. лінгв. ун-ту. Серія Філологія*. 2005. Т. 8. № 1. С. 128.

переважають не об'єктивні стосунки з етнічними сусідами, а стереотипи, сформовані віковою міфологічною традицією й обернені в «забобонну» перспективу.

Змістове наповнення, яке утворює поняттєвий мінімум опозиції *свій – чужий*, в українській культурі чітко визначає розуміння «свого» як рідного, близького, безпечного. Відома пропозиція, за якою в українській ментальності це пов'язано з «індивідуалістським кодом цінностей, що стимулює мотивацію досягнень, особистісну незалежність, автономність, прагнення спиратися лише на власні сили, упевненість»²¹.

«Чуже» ж потрактовується як інше, дивне, незвичне, небезпечне і вороже. Сказане продуковане типажем українського соціуму (за свідченнями О. Донченко та Ю. Романенка, Україна належить до «інтровертивних, раціональних, емоційних, сенсорних, інфернальних, екзекутивних соціумів»²², де домінантною є ознака інтровертивності українського соціуму, для якого характерні більша закритість, орієнтація на внутрішні тенденції та традиції, потреби й інтереси, можливості та цілі. А як відомо, людина, життя якої проходить у соціумі, що має певний портрет, засвоює багато чого з полотна цього портрета, зокрема, народ у інтровертивному соціумі схильний до саморозвитку, а не розвитку стосунків із іншими соціумами. *Сам собі хазяїн* – життєве кредо українця, якому завжди мріялося мати свій шматок землі, хату або свою справу. Індивідуалізм українців має не просто соціально-психологічну, а й біоорганічну природу. Цей індивідуалізм: 1) не активний, а сенсуалістично-споглядальний, інтровертивний; індивідуалізм самозамкненості та ізольованості; 2) у ньому відсутній інтенціональний складник. Він є індивідуалізмом втечі, елементарного біологічного виживання, а не життєствердження; 3) через свою природно-біологічну спрямованість є антитезою публічності й соціетальності, всього того, що ми називаємо сферою спільних справ нижніми кінцівками»²³.

Постійний стресогенез, спричинений навалами різних за походженням агресорів та їх спроби акультурації українства; постійні міграційні процеси спричинили комплекс меншовартості та почуття зайвості, відчуженої замкнутості, маргінального (страх перед визначеністю) існування, що зрештою зумовило боротьбу за своє маленьке амбіційне *Я* та нехтування єдиних інтересів, браку *Ми*-почуття. Українець мислить не в категоріях *Я – ти*, *Я – ми* чи *Я –*

²¹ Баронин А. С. Этническая психология. Киев : Тандем. С. 66.

²² Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія. Київ : Либідь, 2001. С. 84–86.

²³ Ibid. С. 209.

природа, а *Я* – не *Я*. Зовнішній світ, який не стосується його безпосередніх потреб та інтересів, є небуття, де все знайоме та звичне є добрим, а незнайоме, незвичне – злим, де будь-який «інший», «чужий» уже не сприймається як рівний: «чужих, інших можна необмежено використовувати, експлуатувати, маніпулювати ними, і ставлення до них очевидно буде вже не соціальним, а суто тваринним, біологічним»²⁴. Більш того, інтровертивність трансформується у соціальну сліпоту, в результаті якої формується «замкнута психологія» з ворожим поділом на «своїх» і «чужих».

Отже, можемо констатувати, що дихотомія *свій* – *чужий* актуалізується насамперед з погляду становлення індивіда: запорукою розуміння власного внутрішнього світу є необхідність пізнання «іншого», «чужого». Таке світоглядне протиставлення зреалізоване в ієрархічних стосунках дещо відмінного порядку, ніж інші дихотомії, оскільки, побутуючи у наївній свідомості і, відповідно, в картині світу людини, продукує формування світогляду етнічної спільноти на основі протиставлення себе іншому. Дихотомія *свій* – *чужий* – це етнокультурний феномен, що знаходить своє відображення та втілення в різних феноменах культури, зокрема, лежить в основі виникнення етнокультурних стереотипів.

4. Бінарна опозиція *свій* – *чужий* як універсальний класифікатор етнокультурних стереотипів

Увіраженний рис «свого» та «чужого» в індивідуальній і колективній свідомості мотивоване спільною основою автостереотипів (думки, судження, оцінки щодо власної етнічної спільноти) і гетеростереотипів (сукупність оцінних суджень про інші народи) – акцентуалізацією найбільш значущих якостей і властивостей національного характеру, заґрунтованих на дихотомії *свій* – *чужий*. У всіх різновидах етнокультурних стереотипів вбачаємо єдине ядро – бінарну опозицію. Навіть визначаючи і оцінюючи іншу націю, народ завжди має на увазі себе, свої власні характеристики, свої кордони в поведінковому континуумі.

Аспектним видається виділення параметрів, які сприяють означеному розмежуванню. Попри те ми не претендуємо на вичерпність такої класифікації, припускаючи, що вона може бути доповнена й іншими показниками. З опертям на особистісний стереотип опозиції *свій* – *чужий* серед основних параметрів розмежування авто- і гетеростереотипів виділяємо:

²⁴ Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2001. С. 220.

– загальний стиль поведінки. До цієї категорії відносимо якості, які в цілому визначають вчинки людей, їх поведінкові реакції, наприклад, відвертість, чесність, простодушність, терпимість, ширість, порядність, з одного боку, і злість, нетерпимість, нещирість, непостійність – з іншого;

– загальний стиль діяльності. Відповідну категорію становлять якості, які відображають ставлення людини до діяльності в цілому, зокрема, й трудової. Наприклад, працелюбність, витривалість, працездатність, з одного боку, і лінощі, бездіяльність, халатність – з іншого;

– ставлення до людей. До цієї категорії зараховуємо якості, які найбільш очевидно проявляються в міжособистісних стосунках. Наприклад, гостинність, привітність, чуйність, милосердя, довірливість, товариськість, з одного боку, і заздрість, безтактність, недовірливість – з іншого;

– ставлення до себе. До цієї категорії увійшли якості, що за своєю сутністю є протилежними попередньому критерію, де чітко прослідковується самовідношення. Наприклад, гордість, самолюбство, упевненість в собі, з одного боку, і закомплексованість, невибагливість, невдоволення собою – з іншого;

– якості розуму. До цієї категорії відносимо якості, що відображають інтелект, здібності людини, що знаходять свій вияв у раціональній поведінці. Наприклад, розум, допитливість, кмітливість, талановитість, з одного боку, і дурість, обмеженість, бездарність – з іншого;

– емоційні якості. Ця категорія складається із рис, пов'язаних із емоційно-чуттєвою сферою самовираження. Наприклад, чутливість, сентиментальність, з одного боку, і нечутливість, імпульсивність – з іншого;

– соціальна поведінка. До цієї категорії увійшли соціальні та політичні характеристики особистості. Наприклад, патріотизм, колективізм, національна гордість, з одного боку, і паразитизм, пияцтво, грабіжництво – з іншого;

– ментальні характеристики. Найбільш загальна і умовна категорія, до якої відносимо розгорнуті судження, що визначають менталітет народу. Наприклад, розрахунок на «авось», непередбачуваність у критичній ситуації, віра в «доброго царя», широта душі за обмеженої спроможності розуму тощо²⁵.

²⁵ Семашко Т. Ф. Взаємна залежність «свого» й «чужого» в межах етнокультурних стереотипів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Випуск 137. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 529.

Виділення відповідних параметрів розмежування авто- і гетеростереотипів підтверджує думку, що етнічні автостереотипи сприяють формуванню індивідуальної культурно-мовної особистості, вихованню у неї певних якостей, навіюваних бажанням відповідати уявленню про типового представника «свого» етносу, виправдовують наявність негативних якостей у «свого» народу. І хоча у сучасних дослідженнях ставиться акцент на позитивному характері автостереотипу, ми вважаємо, що він може бути не обов'язково позитивним. Так українці можуть сприймати себе і критично, але з гумором, висміюючи, зокрема, власні автостереотипи ставлення до чужих, як-от: *недовірливість, зрадництво, жорстокість: з москалем дружи, а камінь у пазусі тримай; за наші гріхи надходять ляхи; як біда, то до жида, а як мине біда – най дідько бере жида.*

Відверто негативно оцінює український етнос індивідуалізм «свого», спрямований на перевагу власних інтересів за умови нехтування інтересами «інших» – «чужих» людей. Підтвердження означеної думки спостережено на основі семантичного змісту фраземи *боліти (дбати, боятися) за свою (власну) шкуру*, де негативну оцінку створює патронім тваринного світу *шкура*, залучений до концептуальної сфери «людина». Негативну оцінку отримують і такі риси характеру українського етносу як безцеремонне, самочинне втручання у справи «інших», «чужих» людей: *сунути свого носа до чужого проса, сунути свого носа у чужі горшки, сунутися зі своїми козами на торг*; відсутність самостійних поглядів і оцінок: *з чужого носа; обмеженість поглядів, вузького кола інтересів: бачити не далі свого носа, не бачити нічого крім свого носа та ін.*

Етнічні гетеростереотипи, як результат безпосередніх контактів етносу з іншими народами, мають як типологічні (спільні), так і особливі (індивідуальні) ознаки. Зокрема, виразно негативні стереотипи найчастіше спричинені експансією певного народу супроти іншого, колонізаторською політикою тощо. Так, в етносвідомості українців фіксуються гетеростереотипи шахрайства, зажерливості, корисливості, обману у євреїв: *од його, як од жида правди; жид не сіє, не оре, а обманом живе*; злодійства, хитрощів у москалів: *від москаля поли вірж та тікай; москаль козака як раз огулить, а москаля й чорт не одурить*; лінощів та шахрайства у циган: *крутить, як циган сонце; не робив жид на хліб, та і циган не буде*. Аспектним у відповідному контексті є зауваження О. Селіванової, яка акцентує на тому, що деякі гетеростереотипи «прямо вказують на негативне, іноді вкрай жорстоке ставлення українців до інших народів: *німець до душі не лежить; жида вбий – сорок гріхів з душі; добре б вирізати жидів, хоч і ляхи не добрі*. Негативний модус таких паремій формується на підставі поєднання номінацій різних

народів із лексемами, що мають компонент негативної оцінки в етносвідомості»²⁶.

У кожного етносу існує певна кількість етнічних авто- і гетеростереотипів, зазвичай сформованих на базі обмеженої інформації. Послугуючись такою інформацією, представники однієї спільноти можуть робити упереджені висновки про інші. Даючи оцінку представникам іншої нації та культури, люди як правило, більш критичні і менш толерантні до помічених відхилень від нормативних уявлень, ніж при оцінці власної етнічної спільноти. Цю закономірність влучно ілюструють і народні вислови: *чуже бачить під лісом, а свого не бачить під носом; не замітай чужої хати, дивись, чи своя заметена; чуже лихо за ласощі, а своє за хрін; тильнуй носа свого, а не кожуха мого; не бачить сова, яка сама; краще б глядів свого носа, ніж чужого проса»; чужі гріхи перед очима, а свої за плечима».*

Отже, опозиція *свій – чужий* знаходить втілення в продуктах культури – етнокультурних стереотипах, які, виконуючи функцію захисту позитивної етнічної ідентичності, акцентують на найбільш значущих якостях і властивостях національного характеру; ґрунтуються на механізмі виховання у представників етносу почуття переваги родових етнокультурних цінностей; наділені виразно оцінними потенціями і є невід’ємним компонентом буденної свідомості.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження встановлено, що дихотомія *свій – чужий* належить до ряду універсальних і всеохопних; існує на стику дискурсивно-побутового та міфологічного; отримує профанне та сакральне осмислення через різнорівневі зв’язки людини: мовні (*рідна/чужа мова, діалект*), сімейні (*свій/чужий рід, сім’я*), етнічні (*свій/чужий народ, нація*), конфесійні (*рідна/чужа віра*), соціальні (*своє/чуже суспільство*), вписуючись в науку про людину як когнітивна структура, що моделює її уявлення про світобудову.

Профанне осмислення опозиції *свій – чужий* спроєктоване на визначення її сутнісних ознак, де дихотомія, по-перше, виступає засобом відображення дійсності, за допомогою якого розкриваються й описуються інші явища; по-друге, відповідна опозиція розглядається як самостійна одиниця – об’єкт опису, компоненти якої сприймаються як статично полярні марковані сутності, заґрунтовані на посесивному характері відношень, між якими існує нерозривний зв’язок і взаємна залежність, демонструють аксіологічне спрямування: позитивне для компонента *свій* і амбівалентне для *чужий*, що сприяє «ступеневому»

²⁶ Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. С. 207.

формуванню та закріпленню узагальненого образу *Іншого* крізь призму власної системи цінностей і культурних фільтрів, та знаходить втілення в продуктах культури.

Як особливий спосіб категоризації дійсності, який формує і закріплює вибіркові, схематизовані риси «своїх» і «чужих», дихотомія *свій – чужий* виступає ядром творення етнічних стереотипів, що є бінарними за своєю природою. Бінарність етнічних стереотипів заґрунтована на механізмі протиставлення «свого» «іншому» – «чужому», де образ «іншого» сприймається крізь призму власної системи цінностей. Етнокультурні стереотипи при тому відображають не одну, а дві реальності або, точніше, два народи – і той, чий образ формується у свідомості іншого народу, і той, в середовищі якого ці уявлення утворюються і поширюються.

Спостережені у просторі сучасної масової культури процеси інтеграції та глобалізації, мультикультуралізму та плюралізму продукують існування опозиції *свій – чужий* як ідентифікатора етносвідомості та дескриптора національного світосприйняття.

АНОТАЦІЯ

Профанне осмислення опозиції *свій – чужий* як ідентифікаційного коду етносвідомості, реалізоване шляхом окреслення специфіки взаємозв'язку та взаємовпливу компонентів дихотомії з опертям на сутнісні ознаки останньої. Методологія пропонованого дослідження заґрунтована на основних положеннях антропоцентризму та лінгвокультурології, що утверджують необхідність дослідження мови і культури крізь призму людського чинника у процесі пізнання світу, де людина постає центром конструювання універсуму.

Дихотомія *свій – чужий* належить до ряду універсальних і всеохопних, існує на стику дискурсивно-побутового та міфологічного, отримує профанне осмислення через різнорівневі зв'язки індивіда, вписуючись в науку про людину як когнітивна структура, що моделює її уявлення про світобудову. Компоненти опозиції *свій – чужий* сприймаються як статично полярні марковані сутності, заґрунтовані на посесивному характері відношень, між якими існує нерозривний зв'язок і взаємна залежність, демонструють аксіологічне спрямування: позитивне для компонента *свій* і амбівалентне для *чужий*, що сприяє «ступеневому» формуванню та закріпленню узагальненого образу *іншого* крізь призму власної системи цінностей і культурних фільтрів. Процеси інтеграції та глобалізації, спостережені у сучасному просторі, породжують проблему збереження народних культур і традицій, актуалізуючи необхідність існування опозиції *свій – чужий* у культурі, як ідентифікаційного коду етносвідомості.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. Москва : Прогресс-Универс, 1995. 456 с.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Ленинград, 1989. 399 с.
4. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія. Київ : Либідь, 2001. 334 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия. Москва : «Гнозис», 2002. 284 с.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия. Москва : Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 1998. Т. 1; Т. 2.
7. Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 2005. Т. 1: А-К. 927 с.
8. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. Київ : Наук. думка, 1993. 200 с.
9. Руднев В. П. Психотический дискурс. *Логос*. 1999. № 3 (13).
10. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
11. Селіванова О. О. Опозиція *свій – чужий* в етносвідомості. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 26–34.
12. Семашко Т. Ф. Взаємна залежність «свого» й «чужого» в межах етнокультурних стереотипів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Випуск 137. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 527–532.
13. Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : монографія. Київ : АртЕкономі, 2016. 480 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
15. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.
16. Степанов Ю. С. Семиотика. Антология. Москва : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. 691 с.
17. Толстая С. М. Оппозиции семантические. Славянские древности: этнолінгвістический словарь в 5-ти томах. Москва : Международные отношения, 2004. Т. 3. С. 557–558.

18. Яворська Г. М. Мусульманський Схід в українських дискурсивних практиках: динаміка докси. *Вісник Київськ. нац. лінгв. ун-ту. Серія Філологія*. 2005. Т. 8. № 1. С. 127–140.

Information about the author:

Semashko Tetiana Fedorivna,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,

Professor

at the Department of Journalism and Language Communication

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

15, Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine

07

CHAPTER

**Modern trends
in the
methodology
of teaching
languages
and literature**

**ЕСЕ ЯК АКТУАЛЬНИЙ СПОСІБ КОМУНІКАЦІЇ
ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ: ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ,
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ,
КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВИЙ АСПЕКТИ**

Грона Н. В.

ВСТУП

Реалізація ключової реформи Міністерства освіти і науки України – концепції «Нова українська школа» – спрямовує на створення школи, яка не тільки озброює знаннями, але і формує життєві вміння й навички. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами здобувачів освіти, формують їхні життєві компетентності, необхідні для успішної самореалізації в соціумі, освітньому процесі та праці.

Сучасний освітній процес спрямований на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей. Серед ключових компетентностей, які мають набути здобувачі освіти під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти, є і компетентність спілкування державною мовою, складниками якої є вміння усно й письмово висловлювати та тлумачити поняття, думки, почуття, факти й погляди, здатності реагувати мовними засобами на соціальні й культурні явища, зокрема, у навчанні, на роботі, удома, у вільний час, усвідомлювати роль ефективного спілкування.

Опанування мовою як засобом спілкування є необхідною умовою формування соціально активної та духовно багатой особистості. Нині в освітній діяльності утверджується ідея практичної спрямованості курсу української мови. Це активізує мовленнєву діяльність здобувачів освіти, оскільки гармонійно поєднувати освіченість, професіоналізм, креативність, високу духовність та моральність у сучасній особистості неможливо без опанування мови й мовлення, консолідації мовної теорії з мовленнєвим розвитком.

На сьогодні випускники освітніх закладів повинні оволодіти ґрунтовними теоретичними знаннями, сформувати стійкі вміння і навички, набути творчих якостей, виробити критичне мислення, здатність до результативної комунікації. Оскільки базовим складником комунікації є текст, особливої ваги набуває текстотворча діяльність (окремі дослідники корелюють атрибутив «текстотворча» з «текстотвірною», «текстова»). Уміння створювати (від «творча діяльність») тексти (усні чи письмові) є показником мовної культури особистості, її

моральності, внутрішньої та зовнішньої краси. У вмінні спілкуватися виявляються інтелект і рівень мислення індивіда, його освіченість і вихованість, культурність і ціннісні орієнтири, краса слова й духу як ознаки духовного багатства та неповторної людської сутності¹.

Комунікативна лінія є провідною в освітній парадигмі. Тому важливо бути обізнаним із основними засадами тексту та його категоріями, уміти вільно орієнтуватися в текстах різних стилів, оперувати лексичними пластами, формувати цікавий смисловий контент тексту-розповіді, тексту-опису, тексту-міркування, есе. В оновлених програмах з української мови окремо виділено есе як комунікативний жанр тексту, з яким учні починають знайомитися в 3 класі.

Нині помітно активізувалося вивчення проблеми організації текстотворчої діяльності здобувачів освіти, зокрема, дослідження в галузі теорії тексту й теорії мовленнєвої комунікації. Науковці (В. Бадер, Ф. Бацевич, О. Біляєв, Н. Голуб, Л. Мацько, М. Пентилук, Г. Шелехова та ін.) визначили актуальність пошуку нових підходів до вирішення проблеми формування текстотворчих умінь у ході створення текстів різних стилів і жанрів, зокрема есе.

Мета роботи полягає у висвітленні методики роботи над створенням есе в особистісно зорієнтованому, соціально-філософському, композиційно-мовленнєвому аспектах.

1. Есе як синтетичний тип тексту

Успішне набуття знань багато в чому зумовлене рівнем умотивованості школярів до текстотворчої діяльності. Тому вчитель/викладач організовує освітній процес так, щоб на кожному уроці/занятті української мови викликати, підтримати й розвинути в учнів/студентів природну потребу в текстотворчій діяльності під час комунікації.

Синтетичним типом тексту, який може поєднувати кілька стилів мовлення одночасно, є *есе* (інколи вживають варіант *есей*). Есе спрямоване на активізацію комунікативної діяльності, розвиває творчий потенціал здобувача освіти та продуктивне мислення. Залучаючи учнів/студентів до написання есе, учитель/викладач розвиває вміння мислити самостійно, навчає чітко й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, установлювати причиново-наслідкові зв'язки, ілюструвати аргументи, удосконалювати стиль письма.

¹ Грона Н. В. Есе як комунікативна форма тексту в системі текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку. *Наукові записки* : зб. наук. праць. Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Випуск 11. Серія: проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. С. 139.

Метою есе є діагностика продуктивного, творчого аспектів пізнавальної діяльності, що припускає аналіз інформації, її інтерпретацію, побудову міркувань, порівнянь, підходів й альтернатив, узагальнень, особисту оцінку подій і т. ін. В оновленій програмі з української мови для початкової школи так тлумачиться поняття цього жанру: «...розмірковування у довільній формі на будь-яку знайому тему. Не претендує на завершеність»².

Есе (фр. *essai* – «спроба», «начерк»)– нарис, який характеризує літературні, філософські, соціальні та інші проблеми не в систематизованому науковому вигляді, а у вільній формі³.

Художні тексти в стилі есе відомі з часів античності. Поява цього жанру пов'язана з ім'ям Мішеля Монтеня, який з 1572 року й до кінця життя працював над своїм найбільшим літературним твором, що мав назву “*Essai*”. Знаною є думка про те, що есе бувають: філософськими, літературно-критичними, історичними, мистецькими, художньо-публіцистичними, духовно-релігійними та ін. У літературі вирізняють: рецензії, ліричні мініатюри, нотатки, сторінки зі щоденника, листи та ін. Виокремлюють також описові, оповідні, рефлексивні, критичні, аналітичні есе. В основу такої класифікації покладено композиційні особливості твору, створеного в жанрі есе. М. Балаклицький, синтезуючи різні підходи до класифікації есе, запропонував більш пристосовану до української практики текстотворення й потреб типологію есе, зокрема: загальне есе (може поєднувати подорож, філософію, рецепцію прочитаної літератури); есе-лист, що передбачає адресата й розмову з ним; есе-замальовка – невеликий за розміром текст, однотемний; есе-стаття, що зазвичай має дидактичний імператив; есе-лекція, промова, доповідь; есе-щоденник (хроніка, зосереджена не на подіях чи ділових нотатках, а на вираженні авторського бачення світу)⁴.

На сьогодні есе популярний в практиці шкільного навчання як провідний жанр учнівських творчих робіт. Есе за кордоном має ширше призначення: у середніх і вищих закладах освіти США й країн Європи учні/студенти пишуть есе, щоб виявити розуміння теми та показати вміння досконало висловлюватися; обов'язковою вимогою під час вступу до освітнього закладу (коледжу, університету) є написання есе. Позиція викладачів там така: «*Думку експертів я знаю, тепер хочу дізнатися вашу. Здивуйте мене...*». Воно несе всебічну інформацію про

² Українська мова. 1–4 класи загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. URL: http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ykr_mova.doc.

³ Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 6 с.

⁴ Ibid. С. 4.

абітурієнта: ознайомлює з автобіографією, розкриває мотивацію до навчання, стає індикатором того, як абітурієнт мислить, викладає думки. Навіть претендент на робоче місце має надіслати потенційному роботодавцеві есе.

Есе розвиває в здобувачів освіти соціальний та емоційний інтелект. Для того, щоб передати соціально-рольовий підходу до подій/проблем, відображення світу у свідомості, автор такого твору може наводити приклади, застосовувати елементи гомологічного аналізу, проявляти уяву і фантазію. Текст може містити авторські роздуми, ліричні відступи, описи тощо. Ефектним є есе, якщо в ньому наявні несподівані повороти думки та непередбачувані висновки.

Визначальними рисами есе, як правило, є невеликий обсяг, конкретна тема, подана в підкреслено суб'єктивному тлумаченні, довільна композиція, незвичайна манера мислення; текст пишеться від першої особи, що дає можливість автору емоційно оцінити і викласти факти; аргументованість і переконливість; художній або публіцистичний; уживанням метафор та порівнянь, неповних, питальних і окличних речень надає тексту емоційності, експресивності, яскравої образності.

Відмінність есе від творів полягає в наступному: есе – художньо-публіцистичний жанр або вид творчої роботи з довільною композиційною побудовою; твір – творча робота на визначену тему, що має чітку структуру з обов'язковим вступом, основною частиною і висновком; есе відбиває суб'єктивну авторську позицію щодо порушеної в темі проблеми; у творі ця тема піддається об'єктивному аналізу; форма твору залежить від його типу: розповіді, опису, міркування, порівняльної характеристики або аналізу художнього тексту; формі есе властиве міркування з елементами аналізу; мета есе – спонукати читачів до роздумів; твір розвиває вміння й навички усного та писемного мовлення.

2. Композиційно-мовленнєвий аспект есе

Аналіз спеціальної літератури доводить, що серед науковців залишається актуальною проблема про композицію есе. М. Балаклицький вважає, що такий текст є довільним за формою. Науковець підкреслює, що «ефект жанрової свободи створює відсутність жорстких композиційно-мовленнєвих схем. Рух думки невимушений, із частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розширює горизонт дослідження для пошуку істини. Єдності й цілісності кожен автор досягає за непрогнозованою схемою (структурою)»⁵ (М. Балаклицький). Інші дослідники (Н. Зінченко, К. Шендеровський)

⁵ Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр : методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 6 с.

наполягають на наявності обов'язкових елементів есе: вступ, основна частина і висновки. Відповідно до цих думок, вважаємо, що, в початковій школі доцільно навчити створювати есе на основі трьохступеневої структури. У вступі формулюємо запитання, яке необхідно довести. В основній частині наводимо аргументи, обґрунтовуємо думки. У завершальній частині підбиваємо підсумки. Текст ілюструємо прикладами, цитатами, влучними висловами, тобто матеріалом, що справляє враження, сприяє міркуванню.

Отже, *есе* – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і виражає підкреслено індивідуальний погляд автора та враження з конкретного приводу чи питання й не претендує на вичерпне та визначальне трактування теми. Завданням есе, на відміну від розповіді, є інформування або пояснення, а не драматичне зображення чи переказ будь-якої життєвої ситуації. Есе реалізує мету за умови прямого авторського висловлення. Це твір, який ґрунтується на креативному підході до розкриття поставленого в початковому тексті завдання, коли свою позицію необхідно підтверджувати аргументами і фактами (Н. Грона)⁶.

У зарубіжних джерелах, друкованих виданнях та інтернет-ресурсах виділяють такі *есе* (М. Дроботенко):

1. Argumentative Essay or For and Against Essay – «аргументоване есе». Це особливий вид есе, у якому автор висвітлює інформацію з обраної теми, аргументує (докази) тези або знаходить аргументацію «проти» – висвітлює протилежні ідеї, погляди. Цей вид есе спрямовано на перевірку та оцінювання здібностей і вмінь мислити логічно й помірковано. Аргументовані есе можна поділити на: аналітичні – підтверджують чи спростовують ідею (концепцію) аналізуючи, оцінюючи кожний його складник; роз'яснювальні – пояснюють ідею, авторську концепцію; дискусійні – розкривають ідею на прикладах, які представлені в уявній дискусії. Часто може починатися з помилкового покликання (*«Кажуть, що мовна політика в Україні схожа на політику апартеїду в Південно-Африканській Республіці», «Коронавірусна інфекція вражає лише людей похилого віку та не несе загрози молоді»*).

2. Opinion Essay – «есе-міркування». Під час написання такого есе автор аргументувати свої думки із суперечливої проблеми. В есе-міркуванні не обов'язково наводити факти, статистику, покликатися на авторитетні джерела. Тут використовують факти з особистого досвіду чи з досвіду знайомих. Цьому есе притаманний емоційний виклад думок.

⁶ Грона Н. В. Підготовка студентів педагогічних коледжів до формування у молодших школярів текстотворчих умінь. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2017. С. 135.

3. Persuasive Essay – «есе-переконання». Основна мета цього виду есе – переконати читача в тому, що погляд автора правильний. Згідно з окремими джерелами, Persuasive Essay і Argumentative Essay є синонімами, оскільки в обох випадках автору потрібно переконати читача, а це неможливо без аргументації. Однак відмінність їх залежить від авторської мети. Основна мета Persuasive Essay – переконати читача, незважаючи на кількість і якість наведених аргументів. Аргументованого есе створюємо для винесення на обговорення тези, розгляд автором негативних і позитивних аспектів (pros and cons).

4. Research Essay – «есе-дослідження», яке порівнюємо з курсовою або дипломною/бакалаврською роботою студентів закладів вищої освіти. Студент обирає тему дослідження, зіставляє, аналізує її, узагальнює.

5. Scholarship essay – «мотиваційно-презентативне есе». Мета написання такого есе – демонстрація вмінь автора презентувати себе як найкраще, наприклад, для отримання гранту, проходження співбесіди під час працевлаштування, вступу в університет.

6. Response Essay (Reaction Essay) – «реферативно-критичне есе». Це літературне есе – відгук на літературний твір, кінострічку, театралізовану виставу та ін.

7. Compare and contrast essay – «порівняльно-контрастне есе». Його мета – написання, порівняння й зіставлення будь-яких об'єктів дослідження. Автору необхідно послідовно проаналізувати якості/властивості об'єктів, які порівнюються. Розпочинають писати есе такого типу з визначення об'єктів, ідей, поглядів, які можуть бути як споріднені, так і досить контрверсійні. Отже, визначена тема обраного есе може знаходитися в одній категорії (*Мій вибір: Mercedes чи Ford?*) або в різних – можуть порівнюватися предмети та явища, які тільки здаються ідентичними на перший погляд (*«Електронна книга чи паперова: хто переможе?»*, *«Чи відрізняється робота актора в театрі та в кіно?»*).

8. Analysis / Interpretation essay – «есе аналіз-пояснення», «осмислювальне, тлумачне есе». Цей вид есе набирає популярності за кордоном як частина вступного іспиту до закладу освіти. Абітурієнту пропонують цитату з 2–3 речень, яку потрібно інтерпретувати і висловити свою думку щодо неї. Цей вид есе схожий з Opinion Essay, наприклад: *«Журналіст у сучасному медіапросторі: моя думка»*, *«Інтернет-видання, яким я довіряю»*, *«Українська мова – це питання життя і смерті нашої держави»*, *«Учитель має сприймати учнів на одному рівні із собою»*.

9. Process Essay – «процесуальне есе». Мета написання такого есе – навчити особу конкретним діям, дати корисні поради під час виконання алгоритму процесу (вони можуть бути як виробничого, так і побутового характеру), наприклад: *«Як заговорити українською правильно», «Як пишуться новини»*⁷.

Отже, композиційно-мовленнєвий аспект есе визначаємо національно-літературними традиціями, змістом, комунікативно-ситуативним спрямуванням, зокрема, зорієнтованістю на особистісне переживання, руйнування стереотипів мислення, відкритістю, можливістю по-новому бачити історію, життєвий простір.

3. Загальні ознаки есе

Невеликий обсяг. Жорстких обмежень щодо обсягу, звичайно, не існує – від трьох до семи сторінок комп'ютерного тексту. Наприклад, у Гарвардській школі бізнесу часто вміщують есе всього на двох сторінках. В окремих випадках допускають уміщувати есе на десяти сторінках.

Конкретна тема й підкреслено суб'єктивне її трактування. Есе не може містити багато ідей (думок). У ньому відображають тільки один варіант, одну думку, висловлену динамічно. Це відповідь на одне запитання.

Вільна композиція – важлива особливість есе. Часто будуюмо всупереч законам логіки, підпорядковуємо довільним асоціаціям, створюємо за принципом «Усе навпаки».

Невимушеність розповіді для того, щоб автор міг установити довірливий стиль спілкування з читачем. Він уникає ускладнених, незрозумілих, надмірно складних речень. Дослідники відзначають, що гарне есе може написати тільки той, хто вільно володіє темою, бачить її різнобічно, уміє висловити читачеві не вичерпний, але багатоаспектний погляд на явище, що стало поштовхом до міркувань.

Схильність до парадоксів для того, щоб здивувати читача. Цьому часто сприяє афористичність, метафоричність висловлювання або парадоксальне визначення, інтеграція безперечних, але й суперечливих тверджень, характеристик, тез, думок.

Внутрішня смислова єдність визначається вільною композицією, суб'єктивізмом, водночас, внутрішньою смисловою єдністю, тобто

⁷Грона Н., Молочко С., Ющенко В., Попружна О. Теорія і практика створення аргументованих текстів на уроках української мови (есе, нарис, власного висловлення). *Українська мова і література в школі*. Науково-методичний збірник Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. 2020. № 67. С. 6–7.

узгодженістю ключових тез і думок, поєднання аргументів та асоціацій, які не суперечать судженням, у яких виражено ставлення автора до теми.

Орієнтація на розмовну мову, але уникнення сленгу, шаблонних фраз, канцеляризмів, скорочень, надто легковажного тону. Мова есе повинна сприйматися серйозно.

4. Структура есе (формальна)

Вступ – обґрунтування вибору теми есе. Важливо правильно сформулювати запитання, на яке потрібно знайти відповідь у ході дослідження.

Основна частина – теоретичне підґрунтя вибраної проблеми і виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також обґрунтування їх, виходячи з наявних аргументів, позицій, даних.

Висновки – узагальнення й аргументація теми. Підсумовують есе або ще раз додають пояснення, аргументують зміст і значення викладеного в основній частині.

Обов'язковим дискретним компонентом есе є заголовок. Внутрішня структура есе може бути довільною. Оскільки це мала форма письмової роботи, то повторювати висновки не обов'язково, вони можуть бути в основному тексті або заголовку.

Аргументація може передувати формулюванню проблеми, яка може збігатися з остаточним висновком. «Родзинки» есе – текст у формі діалогу, листа, щоденника, автобіографії, п'єси, неочікуваний заголовок, «голосні» епіграфи, ілюстрації, нестандартні ідеї та цікавий зміст. Обсяг тексту – довільний (якщо не визначено умовою завдання). Есе буде цікавим, якщо автор додав непередбачувані (парадоксальні) висновки, несподівані змістові повороти, цікаві поєднання.

5. Прийоми написання есе

Приємів для написання успішного есе існує багато, але окремі з них деталізуємо:

- *риторичного запитання* (розкриваємо вірогідні позиції щодо запропонованої до розгляду проблеми);

- *цитування* (дає змогу навчитися афористично висловлювати власні думки);

- *антитези* (розкриває особливості вираження авторської думки);

- *оперативного переходу* (від фактологічного контексту думки до ментального; це можуть бути міркування про твори мистецтва, естетичні й морально-етичні проблеми, філософські концепції, наукові теорії тощо);

– *асоціативних відступів* (перехід від образного викладу до понятійного, від філософського – до побутового);

– *порівняння* (наведення аналогічних прикладів для виявлення подібного, виведення закономірностей із подальшим узагальненням);

– *хронологічної послідовності*: *хронологія есе* – послідовність подій (але не варто зациклюватися на часі – есе може вийти нудним); просто згадуємо час, не намагаємося до дрібниць описати все, що відбувалося за визначений період;

– *викладу*: розповідь – дія або історія, що триває до самого кінця есе, у якій підкреслюємо якості, можливості або знання, пов'язані з темою есе; опис – характерною рисою такого есе є яскрава образність мови твору (мовне багатство), цікаві деталі, які залишають читача під враженням після прочитання тексту; порівняння – в основному цей прийом використовуємо щодо питання, за яким потрібно описати, наприклад, досвід або невдачу; може бути *яскравий епіграф, неочікуваний заголовок*⁸.

У «Практичних рекомендаціях із підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури» запропоновано таку «формулу» написання есе: *Дивуйте – заперечуйте – провокуйте – міркуйте – розповідайте – аналізуйте – аргументуйте – підсумуйте*⁹.

Пропонуємо кілька порад щодо побудови есе.

□ На підготовчому етапі варто занотовувати на берегах цікаві погляди, думки, факти, влучні цитати.

□ Потрібно уважно прочитати тему, підкреслити ключові слова, дібрати до них асоціації, з'ясувати значення потрібних понять. НЕ потрібно описувати всі відомі факти, а лише ті, що стануть цікавою відповіддю на окреслене в темі питання. Упродовж усього есе необхідно підкреслювати взаємозв'язок наведених фактів.

□ Загальний підхід до теми варто висвітлити у вступі, який має містити проблемне завдання/запитання і відповідь на нього. Оскільки в есе треба виражати думку творчо, то це можна зробити на основі парадоксів, протиставлень (можна йти від супротивного).

⁸Грона Н., Молочко С., Ющенко В., Попружна О. Теорія і практика створення аргументованих текстів на уроках української мови (есе, нарис, власного висловлення). *Українська мова і література в школі*. Науково-методичний збірник Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. 2020. № 67. С. 9.

⁹Дроздовський Д. І., Гримашевич Г. І., Калинич О. В., Кузьмич О. О., Приходько О. Ю. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Харків : Соняшник, 2017. С. 11.

Ефектний початок (вступ) – дуже важливий елемент тексту. Читач визначає для себе, чи варто йому читати есе. Для створення інтриги на початку есе можна скористатися кількома підходами.

1. Стандартний (найпоширеніший) – міркування про поняття, окреслені в темі. Необхідно дати відповідь на шість запитань: *хто, що, коли, де, чому, як*. Відповіді дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого/що йому очікувати.

2. Несподіваний, щоб здивувати, шокувати читача – це може бути будь-що. Це спроба заперечити усталені істини; сформулювати припущення: що відбудеться, якщо чогось не існуватиме; визначення причин відсутності чогось/когось й опис можливих наслідків).

3. Дієвий – зображення самого процесу, а причини й наслідки з'являться далі. Цей підхід зручний для коротких есе.

4. Авторитарний (наказовий) – пропонує інформацію-наказ, щоб створити враження впевненості автора. Для цього застосовуємо дієслова у формі наказового способу, наприклад: *«Бережи природу!», «Не втрачай жодної хвилини!», «Бери вершину і матимеш середину» (Г. Сковорода), «Більше думай і тоді вирішуй» (Г. Сковорода).*

5. Інформативний – читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у тексті (автор есе одразу називає кілька фактів, які пов'язані з темою).

6. Цитатний – вдало дібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендуємо вживати прислів'я й кліше – це банально).

Кліше – мовний засіб, стандартний зворот, який часто вживаємо: *Загальновідомо, що...; Є підстави вважати...*

7. Діалоговий («діалог із читачем») – з одного боку, такий початок стимулює читача до діалогу, з іншого, – це можуть бути просто думки із риторичними запитаннями.

Основну частину есе вибудовуємо з метою переконати читача. Для цього використовуємо вагомі аргументи. Спочатку варто викласти головні ідеї та факти, навести приклади для їхнього підтвердження. Можна звертатися до будь-яких джерел (покликання думки на лідерів додадуть вагомості роботі). Кожну фразу потрібно оформити як цитату. Доречними стануть приклади з історії, суспільного життя, власного досвіду.

Есе має містити озвучену *кінцівку*. Не важливо, кінець є ствердженням будь-чого, містити запитання чи незавершені міркування. *Висновки* – не обов'язково. Це може бути вдало дібрана цитата, заклик до дії, узагальнення, ствердження будь-чого, риторичне запитання, незакінчені роздуми. Фінальні компоненти – останні абзаци (абзаци) мають завершувати думку автора та залишити в пам'яті читача яскравий

слід¹⁰. Наприклад, пропонуємо есе, створені учнями/студентами закладів освіти Чернігівської області.

Разом крізь століття

Красуня осінь у розшистій золотом сукні танцює вальс за вікном, а я сиджу на канапі, загорнувши плечі теплою ковдрою, стиснувши у своїх долонях горнятко зеленого чаю. На телефон надійшло нове повідомлення. Тремтячими руками я ринула до нього без усіляких роздумів, з надією, що нарешті прочитаю гарні новини.

З моїх очей покотилися дві гарячі краплинки, коли я прочитала звістку: «Литва вкотре допомогла Україні. Так, нашій державі передали ще 12 бронетранспортерів М113, з яких десять оснащено мінометами». Це були сльози щастя та віри. У такі моменти радієш, що Україна не одна, її підтримує весь світ.

Сьогодні, коли наша країна протистоїть рашистській навалі, Литва є надійним партнером. З початку повномасштабної війни підтримувала не тільки словами, а й діями. Це перша держава, від якої Україна отримала летальну зброю.

Спільна історія України та Литви почалася ще в середньовіччі. Литва підтримувала український народ ще з давніх-давен. Варто лише згадати військово-політичний та династичний союз короля Русі Данила Галицького та великого князя Литви Міндовга. Саме тоді, як і сьогодні, усі сили цих могутніх країн було спрямовано на боротьбу з ворогом на Сході.

Ми маємо спільний історичний досвід, мабуть тому, ми є досить схожі. Нас об'єднало минуле, та чи буде спільне майбутнє? Віримо, що так, але, як швидко, у який спосіб? (Марія Троцька).

Чи можна знищити історію, пам'ять?

Прокинувшись рано-вранці, Варсава накинула плечі селянську свиту, узяв у руки посох, а за пояс – сопілку, пішов у мандри зі своїм вірним товаришем – собакою на ім'я Мир.

–Знаєш, друже, ранкові подорожі селами є чи не найкращою річчю в цьому світі! Тут тобі і горлиці, і жайворонки, і лелеки, й соловейки... Деякі з них своїм співом нагадують мені сопілку, а окремі, неначе хочуть донести всім і кожному істину, проте, на жаль, ніхто не приділяє цим маленьким істотам належної шани. Опісля цієї думки Варсава закутив

¹⁰ Грона Н., Молочко С., Ющенко В., Попружна О. Теорія і практика створення аргументованих текстів на уроках української мови (есе, нарис, власного висловлення). *Українська мова і література в школі*. 2020, № 67. Науково-методичний збірник Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. С. 12–13.

елітну трубку з тютюном та випив з пляшечки скобельського вина, котре йому колись подарували друзі, і додав:

– Мій вірний Мире, напевно сьогодні ми підемо в Іванівку... Там чудова природа, саме те, що мені зараз потрібно! Скличемо друзів, проведемо гарно час! Як тобі ідея?

На це запитання пес стверджувально пискнув та кліпнув веселими очима. Варсава зрозумів, що Мир дав свою згоду і вони пішли. Ідучи до Іванівки через міста і села, Варсава відчув щось дивне... Неначе він йшов через десятиліття чи століття. Таке відчуття, що ті міста змінювалися, себто, еволюціонували... Люди, які його оточували, були у дивному вбранні, яке Варсава ніколи не бачив, а він на їхньому фоні виглядав неприродно й дивно. Варсава на це не сильно зважав, проте відчуття занепокоєння не полишало його. Майже дійшовши до села, він вирішив переночувати в знайомого.

Десь приблизно об одинадцятій годині ночі він почув потужний вибух, після якого він, наче ошпарений, вибіг з хати. Не розуміючи, що відбувається, він посидів ще хвилин 20 разом з Миром і пішов далі спати. Він подумав, що це йому наснилося... Прокинувшись, він, разом із псом знову вирушив своєю дорогою.

– Ось, Мире, ми вже і тут... Іванівка!

Після цих слів Варсава хотів вдихнути свіжого сільського повітря на повні груди, проте у його легені потрапили лише дим і гар. Побачивши, що люди бігають з водою, він зрозумів, що вони намагаються погасити вогонь, який охопив будинок на сусідній вулиці. Він підійшов до одного з чоловіків і запитав у чому річ.

– Перепрошую, пане, що тут сталося? – запитав Варсава у одного з чоловіків.

– Чи Ви не чули, чоловіче, що ракета в меморіальний музей Сковороди потрапила сьогодні вночі? Уся область, певне, здригнулася від вибуху... – із неабиякою задишкою мовив чоловік.

– Яка ракета!? У який музей!? Спантеличений Варсава, почувши власне прізвище, ледве не впав на землю.

– Що за дивний сон...?

– Це не сон, а справжнісінька реальність, шановний... А я бачу, ви не тутешній. Так от, сьогодні вночі ворожою ракетою було знищено одну з найцінніших пам'яток української культури! На цьому, звиняйте, чоловіче, хотілося б хоть щось врятувати з того вже майже вцілент спаленого музею! – відказав чоловік і побіг до найближчого колодязя. Опісля Варсаву охопив смуток... Він усе ще думав, що це був сон, але вважав його віщим.

– Як це так? На любій мені харківській землі коїться таке безчинство! Чи міг би я, син миру і свободи, колись подумати, що опісля мене згине і вся згадка про мене, і знищить її не час, а ворожа зброя... Якщо ж на мою честь була збудована пам'ятка, то моя колосальна праця була відзначена достойно, проте якщо її знищено, то для когось ця праця не вартує жодного грошу. Чи гідними є діла тієї особи, що дає наказ знищити те, що було збудовано іншими? Чи чистою є совість тією особою, що дає наказ вбивати невинних...? Хто дасть на ці запитання відповідь мені, людині миру і свободи...? (Віта Корнієнко)

Буквар, який випередив час

Що об'єднує українців окрім паспорта та кордонів? Буквар. Буквар – особливий підручник у системі шкільної освіти, оскільки за ним першокласники набувають початкових основоположних загально-навчальних умінь і навичок читання та письма. Сучасний Буквар є спадкоємцем українських букварів, створених у минулих століттях, зокрема, Тимофієм Лубенцем, Борисом Грінченком, Яковом Чепігою, Спиридоном Черкасенком, Василем Помагайбою, Лідією Деполович, Ніною Гов'ядовською, Борисом і Марією Саженьюками та ін. Але поза увагою дослідників залишається посібник для навчання грамоти українською мовою для недільних шкіл – «Букварь южнорусскій» Тараса Григоровича Шевченка.

Нова українська школа, навчання грамоти, сучасна букваристика – чи може це стосуватися Т. Шевченка? Виявляється, що так. Інтеграція в освітньому просторі, про яку говоримо, як про фінський досвід, забуваючи про власне український. Виявляється, що зернята інтегрованого підходу посіяв у педагогічну ріллю Тарас Григорович, видавши таку потрібну книгу як Буквар.

Далеко не всім пощастило листати сторінки того Букваря, замислюватися над його змістом. Ось і до моїх рук ця книжечка на 25 сторінок потрапила випадково, коли я до Шевченківських днів шукала щось цікаве й нове з життєпису Кобзаря.

Вочевидь, цей зшиток – копія із того видання, котре ще за життя Тараса Шевченка, у січні 1861 року побачило світ накладом у десять тисяч примірників на кошти самого поета. І все ж, я з цікавістю гортала ці прижовклі сторінки.

«Букварь южнорусскій» був першим у серії задуманих поетом навчальних посібників (лічба, етнографія, географія, історія), яку він, на жаль, не встиг здійснити

Що ж бачимо ми у букварі? Як кожен стандартний буквар (таку структуру започаткував ще І. Федоров, тобто Т. Шевченко використав давні азбуковні традиції), містить усі складники, окрім

добуквеної. Буквена містить «велику» і «малу» азбуку (букви малі і великі, друковані й писані) та вірші для читання, текст яких поділений на склади (уривки із зроблених Шевченком раніше українських переспівів «Псалмів Давидових» 132, 53, 12, 93, 149), тексти для суцільного читання. Далі (це, вочевидь, післябуквена частина) автор умістив фольклорні тексти – народні прислів'я та приказки (13 штук). Зміст цих малих фольклорних жанрів різноманітний. Окремі відбивають зневажливе ставлення до нероб: «Багато панів, а на греблю й нікому», показують облудність панської «доброти», про царський несправедливий суд, який обороняє інтереси багатіїв: «З дужим не борись, а з багатим не судись», засуджують моральних хиб, поширених у класовому суспільстві: «Брехнею увесь світ пройдеши, та назад не вернешся», «З брехні не мруть, та віри більше не ймуть», «Добре братство краще за багатство», «Не місце чоловіка красить, а чоловік місце», «Не бажай синові багатства, а бажай розуму», «При горі та в лиху годину пізнаєм вірну людину», «Праця чоловіка годує, а лінь марнує», «Зароблена копійка краща краденого карбованця»; «Лінивий двічі робить, а скупий двічі платить», «Без наук, як без рук», «Вчення – світло, а невчення – тьма». Як бачимо, усі ці «народні перли» не втратили своєї повчальності й до нині.

Серед невеликого за обсягом матеріалу релігійного змісту, який був обов'язковим для кожного букваря того часу, поет умістив найголовніші молитви – «Отче наши», «Вірую во Єдиного Бога» та інші, а також Псалом 132 у власному переспіві: «Чи є що краще, краще в світі, Як укупі жити, З братом добрим добро певне Познать, не ділити?».

Високо цінуючи народну етику й педагогіку, Тарас Шевченко долучив епічні тексти, зокрема, «Думу про пирятинського попавича Олексія», «Думу про Марусю попівну Богуславку». У першій розповідається, як на Чорному морі козацькі судна спіткала велика буря. Ватажок козаків вважає, що це – кара за минулі провини учасників походу, «за гріхи». Однак козаки «в гріхах себе не знавали». Лише Попович Олексій, який був військовим писарем, визнає за собою злі вчинки, жорстокість і лицемірство. За це він готовий прийняти смерть. Літописний богатир Олексій Попович боронив землі на лівому березі Дніпра, де були розташовані Київське, Чернігівське та Переяславське князівства.

Це слугує підтвердженням того, що саме місто Пирятин було батьківщиною богатиря (Полтавщина, а колись Прилуки належало Полтавській губернії; географічно Пирятин дуже близько до Прилук). Приємно, що моя мала батьківщина народжувала мужніх оборонців, про яких уміщено тексти в Букварі.

«Дума про Марусю Богуславку» показує тяжкий стан козаків-невольників, які *«тридцять літ у неволі пробувають»*, утратили рахунок дням, віру у визволення, у темниці не бачать світла-сонця. Маруся Богуславка із співчуттям звертається до них, обіцяє їм волю й наступного дня свого слова дотримується. Вчинок Марусі – приклад високої мужності жінки, яка керувалася високomorальними патріотичними мотивами. Велич цього вчинку, оспівана в яскравому поетичному творі, на думку Т. Шевченка, заслуговувала того, щоб дума була використана у вихованні та навчанні школярів. Для упорядника букваря неабияке значення мало й те, що на цей героїко-патріотичний вчинок здатна жінка. Це, вочевидь, зародки гендерної рівності, яка підвищують статус жінки в суспільстві.

Отже, фольклорна скарбниця відрізняла *«Буквар»* Шевченка від більшості навчальних книг того часу. Якщо в них і були зразки народної творчості, то вони губилися там серед іншого матеріалу. Т. Шевченко ж подавав їх як основні тексти для вправлення в читанні та бесід на моральні теми. У дусі народної творчості згадує упорядник про правду й кривду: *«Де єсть добрі люди, там і правда буде, а де кривда буде, там добра не буде»*.

Новаторство *«Буквар»* ще і в тому, що ідея інтеграції навчального матеріалу передусім знайшла відображення у виданні, зокрема, у розділі *«Лічба»* подано цифри й таблицю множення до 100. А це те, що на сьогодні є *«червоною»* прогресивною ниткою освітнього процесу.

Інтеграція (від лат. *Integratio* – відновлення, спогад, *Integer* – цілий) – об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів. Сучасна педагогічна наука стверджує, що для продуктивного засвоєння учнем знань і для його інтелектуального розвитку важливе значення має встановлення широких зв'язків як між різними розділами курсу, який вивчається, так і між різними предметами. Досвід доводить (у мене хоч і незначний, бо педагогічна практика тільки розпочалася), що інтегроване навчання, за якого матеріал доповнюється та повторюється іншими напрямками, дає кращий результат у порівнянні з традиційним вивченням дисциплін. На цьому фундаменті ґрунтується концепція Нової української школи.

Перевагою інтеграції є те, що вчитель може охопити весь матеріал протягом одного тематичного тижня і навчити дітей застосовувати отримані знання з різних предметів. Наприклад, на читанні ми з дітьми можемо говорити про Т. Шевченка, а коли нам треба порахувати, скільки років він жив – звертаємося до математики.

У листі до П. Симиренка Шевченко незадоволю до своєї смерті писав: *«Когда соберу за букварь все денги, то думаю издать в таком же объеме букваря и личбу или арифметику. А потом космографию»*

и географию нашего края, преимущественно в большем объеме, но не дороже 5 коп. Потом краткую историю нашего сердешного народа. И когда все сие сотворю, тогда назову себя почти счастливым».

«Буквар» Шевченка говорить про велику користь цієї книжки для народу, про її наскрізну освітню спрямованість: «Тут немає ні ненависті, ні злоби на кривдників, ні про лицарства гетьманів та козаків, ні глузування з москалів. Ця книжка має завдання допомогти вивчити якнайшвидше рідну мову, а вміщені в ній статті для читання виявляють усе найкраще в людині – любов до ближніх, шанування батьків, самовідданість, каяття перед народом у своїх провинах та спокутування їх, милосердя до нещасних...» – знайшла ці слова на теренах інтернету.

Т. Шевченко не залишив висловлювань про те, яким має бути освіта в українській школі, якими шляхами вона мусить розвиватися, але його букварна практика визначила цей шлях. І перефразовуючи І. Франка скажемо: «Букварем школа стоїть!» (Наталія Андруша).

Отже, есе – форма особистісного вираження, самоаналізу ситуації, оскільки воно дає можливість вільно й невимуслено розмірковувати на різні теми. Такий вид роботи спрямований на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, розвиток творчого потенціалу особистостей та продуктивного, критичного мислення. Залучаючи здобувачів освіти до написання есе, учитель/викладач розвиває їхнє самостійне мислення, навчає чітко й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, установлювати причиново-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, удосконалювати стиль письма тощо.

6. Пропедевтичні завдання і вправи особистісно зорієнтованого характеру

Звичайно, есе вияв творчості, інколи фантазії, яке часто-густо не всім вдається «викласти» чітко й зрозуміло. Тому пропедевтичні завдання і вправи сприяють поєднанню пізнавального та розумового аспектів мислення, формують уміння застосувати раніше засвоєні знання та вміння в нових ситуаціях, комбінувати та перетворювати їх на основі способу розв'язання, бачення нової проблеми в традиційній ситуації. Особистісно зорієнтований аспект есе полягає в створенні умов для самовираження, самореалізації особистості (власний погляд на проблему), зростання рівня внутрішньої мотивації, зниження рівня тривожності, зростання впевненості в своїх силах, розвиток самостійності, формування позитивної Я-концепції особистості, наслідком чого є успішна освітня (і текстотворча зокрема) діяльність.

Есе обов'язково виходить з інтересів учнів/студентів, їхніх зацікавлень, тому завдання і вправи мають бути доступними, цікавими, посильним й актуальними. Наприклад, завдання і вправи практично зорієнтованого характеру.

Завдання 1. Інтерв'ювання. Ви журналіст, якому належить взяти інтерв'ю в Івана Малковича – українського поета і видавця, – щоб почути, як створюють книги, дізнатися, де живе натхнення і як працюють сучасні письменники? Які запитання ви поставите?

Завдання 2. Прочитайте тексти. За наявними структурними елементами визначте їхній жанр. Свою думку аргументуйте.

Місто несподіванок

Минулої неділі ми з мамою поїхали купити подарунок на день народження. Моїй сестричці виповнюється вісім років. Наша сім'я живе в місті Чернігів. Це місто, де є великі магазини з іграшками. Ми дуже довго вибирали подарунок.

Дорогою ми зустріли великого динозавра! Він був більший за мене, зелений та м'який! Мав великі очі, гострі зуби. Найцікавіше було те, що він умів говорити. Він був справжній! Хоча мама казала, що то людина, перевдягнена в костюм.

У цьому місті мене зустріло ще багато несподіванок! Але це вже зовсім інша історія...(Учениця 5 класу).

Шкільна рапсодія

Скінчився 4 урок. Студенти педагогічного коледжу прийшли на практику – проводити годину спілкування. Навіщо? Чому нас просто не можна відпустити додому? Невже вони не бачать, що на вулиці останнє осіннє тепло?

Мені хочеться збігати на площу, попідкидати ногами листя й каштани. Задертися на пам'ятник Літописцю біля обриву. А вони, дорослі, цього не розуміють. Невже їм не зрозуміло, що ми далекі від їхніх виховних заходів. Та ще і тема така нудна – про працю.

Я знаю, що все у світі здобувається людською працею, мої батьки працюють, і їм не вистачає часу на мене. А мені не вистачає часу погуляти. Хоча ні, мабуть, сьогодні піду, адже сестра обіцяла, що ми сходимо у «Франсуа». Там такі смачні тістечка!

Мені ще робити домашнє завдання, а мама зранку сказала прибрати кімнату. Добре, що вдома є бабуся, мабуть прибрала вже. І взагалі, виховні це нудно. Студенти також були дітьми, хіба вони не розуміють, що це відстій? А ще я хочу полуниці! ...(Учениця 6 класу).

Завдання 3. Напишіть есе за однією з поданих тем, які використовують на заняттях курсу Advanced English.

Примітка: Американські школярі на заняттях із англійської мови виконують мовну розминку – вони пишуть есе. Це розвиває критичне мислення й техніку викладу думок. Така робота з курсу Advanced English відбувається тричі на тиждень. Учні вибирають будь-яку з-понад пів сотні цікавих тем.

1. Якби в тебе була можливість викоринити злочини або забруднення навколишнього середовища, що ти обрав би й чому?

2. Уяви, що ти став невидимим на день. Опиши цей день. Як думаєш, це буде весело чи ти створиш більше проблем? Поясни.

3. Уяви, що ти виграв *shopping spree* (нетривалий момент, коли можеш усе брати безкоштовно) на 5 хвилин у будь-якому магазині на свій вибір і можеш взяти, що хочеш. Який магазин вибереш і якою буде твоя стратегія шопінгу?

4. Що, на твою думку, важливіше: свобода слова (*freedom of speech*), право на чесний суд (*right to a fair trial*) чи право на приватне життя (*right of privacy*)? Поясни.

5. Якби ти мав шанс подорожувати з будь-яким дослідником, хто б це був і чому?

6. Як думаєш, чи варто вченим випробовувати ліки на тваринах, щоб побороти такі хвороби людей, як рак, COVID-19?

7. Напиши, чому виконувати обіцянки важливо.

8. На прохання поштового офісу тобі належить обрати героя нової марки. Хто б це міг бути і чому?

9. Ти віриш, що люди за своєю суттю більше хороші чи погані? Поясни.

10. Яку нагороду (реальну або вигадану) ти хотів би отримати?

11. У чому для тебе різниця між сміливістю й страхом?

12. У прислів'ї говориться, що гроші – корінь зла. Згоден? Поясни. Що ще може бути коренем зла?

13. Ти знайшов кришталеву м'яч, що показує твоє майбутнє. Що ти там побачив?

14. Придумай новий олімпійський вид спорту, у якому ти здобув перемогу. Що б це був за спорт?

15. Ти стоїш перед вибором: втратити всі старі спогади або не мати можливості отримувати нові. Що б ти обрав і чому?

16. Якби тобі потрібно було б вести урок, про що був би цей урок?

Завдання 4. Напишіть есе за однією із запропонованих тем.

Життєві труднощі – це виклик чи нові можливості?

Опишіть ситуацію, коли вас просили зробити те, чого ви ніколи не робили.

Чи часто вам доводиться адаптуватися в нове середовище, чи складно це вам?

Чи було так, що краций друг просив вас зробити щось, але ви не хотіли. Чому?

Чи траплялися у вашому житті моменти, коли вам давали поради, ви до них не прислухалися, а потім шкодували про це? Чому? Які висновки для себе ви зробили?

Чи відчував ти себе не у своїй тарілці? Що ти зробив, щоб це виправити?

Яку помилку ви зробили за останні три роки? Опишіть її. Як ви її вирішили?

Опишіть випадок за останні три роки, коли хтось змінив вашу думку чи поведінку. Чому?

Чого ви навчилися в людини, якою захоплюєтеся? Як ви скористалися цим?

Опишіть випадок, коли ви зрозуміли, що вчитель або будь-який інший дорослий не мав рації.

Опишіть випадок, коли вам довелося працювати в малознайомій компанії. Що з цього вийшло?

Проблеми роблять нас сильнішими.

Ніщо не звеселяє душу людини так, як споріднена праця.

Екологічна безпека сьогодні – це безпека майбутніх поколінь.

У чому полягає життєвий успіх?

Чи можемо ми змінити світ?

Чи повинні люди заселити Місяць?

Чи повинен уряд накладати обмеження на побутове сміття?

Чи може багатство зробити людину щасливою?

Як можна зацікавити дитину читанням?

Чи можуть відеоігри бути освітніми?

Чи є вегетаріанська дієта єдиною дієтою, якій люди повинні слідувати?

Чи потрібно заборонити законом медичне тестування тварин?

П'ять запитань улюбленому журналістові.

Завдання 5. Газета «День» започаткувала вебпроект «Україна Incognita». Об'єктом вивчення обрана рубрика «Сімейний альбом України». У ній уміщено есе, присвячені опису життєвого шляху як відомих, так і пересічних українців. Визначте тематику публікацій. Напишіть есе до цієї рубрики.

Завдання 6. Напишіть есе за цитатами сучасних письменників (за вибором студента): «Світ знає, куди мандрує» (Т. Малайчук). «Сучасні книжки схожі на пінопласт: кришиться і не прожовується»

(Т. Зарівна); «Людина, коли щаслива, – вона гонорова. Інших недобачає. Думає, що Бога за бороду злупала. А то Бог її на своєму гачку тримає... (М. Матіос «Солодка Даруся»). «У житті є біле й чорне, – і від того воно дістає смак» (Г. Пагутяк), «...душу лікує тільки інша душа» (Г. Пагутяк); «Уся та метушня – вона нічого не означає. Вона не має жодного значення. Єдине, що має значення, що повинно мати значення, – це любов. Вона врятує світ, в кінцевому результаті... Вона просто мусить врятувати всіх нас. Не краса. Не секс. Не пристрасть. Не гроші. Не надія і точно не політика. Світ врятує любов» (Л. Дереш); «Людина хоче краще жити, піддається впливу, зраджує себе, народ, віру. За гроші вона стає манкуртом» (Р. Іванчук); «Мат дозволяє полегшити почуття нестримної швидкості буття. Мат дозволяє сучасній молодій людині спокійніше ставитися до розбіжності в поглядах на життя з дорослими» (Л. Дереш); «...Міняються імператори, не міняється людська доля» (Р. Іванчук). «Страшно сказати, що робить з людьми безнадія. Говірки стають мовчазними, веселі – зажуреними, хоробрі – боягузами, а певні – зрадниками» (В. Шкляр). «Історія нині не просто переписується, а переписується українською мовою» (С. Жадан), «Найкращі помилки, які допускаються в навчанні!» (Г. Сковорода).

Завдання 7. Прочитайте статтю про явище фейку. У запропонованих текстах визначіть інформацію «Правда чи фейк?»

Термін «фейк» (англ. *fake* – підробка) багатозначний. Часто фейком вважають недостовірну, неправдиву інформацію. Але таке визначення не відображає самої суті фейку. Адже фейк – це підробка, фальшивка, яка поширюється спеціально для того, щоб дезінформувати аудиторію.

Фейками називають фотографії, зроблені у фотостудії, спеціально створені відеоролики, написані або вигадані неправдиві новини, які важко відрізнити від правдивих. Також фейками є акаунти вигаданих людей у соціальних мережах, через які поширюється неправдива інформація. Головна мета фейкових повідомлень як інструмента інформаційної війни – посіяти сумніви й переконати аудиторію в правдивості поданої інформації. Завдання полягає в тому, щоб дезінформувати аудиторію; пропагувати власне бачення події, політичної думки чи позиції; викликати агресію; похитнути погляди індивідуума та змусити його засумніватися; посіяти паніку; змінити усталену думку в аудиторії; спонукати до дії; активувати увагу, зацікавити, переконати, залякати аудиторію за допомогою вигаданих фактів.

Важливу роль у боротьбі з фейковою інформацією в Україні й підвищенні медіаграмотності населення відіграють міжнародні й українські громадські організації. Рада міжнародних наукових

досліджень та обмінів (IREX/Україна), яка впроваджує з 2009 р. програму «Бібліоміст», у 2015 р. розпочала впровадження програми медіаграмотності для громадян за підтримки Міністерства закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади (DFATD Canada) у партнерстві з Академією української преси та громадською організацією «Центр медіареформи» (StopFake). Метою програми є посилення стійкості громадян проти дестабілізуючого впливу неправдивої інформації через підвищення попиту населення на правдиву інформацію.

Для того щоб запобігти поширенню фейкових новин у соцмережах, видання The Huffington Post склало перелік простих правил, як їх розпізнавати:

1. Читати більше, ніж заголовок. Якщо проглянути новину до кінця, можна виявити, що заголовок ніяк не пов'язаний зі змістом новини або ж у ній немає жодних даних, які підтверджують її правдивість.

2. Оцінити надійність джерела повідомлення – незнайомі сайти, заповнені оголошеннями й назвами, написаними капслоком, повинні викликати недовіру.

3. Звертати увагу на дату публікації й час. Поширений елемент фейкових новин – видавати старі публікації за нові.

4. Цікавитися автором. Ознайомитися з попередніми публікаціями автора – його бекграунд допоможе зрозуміти, чи дійсно автор є журналістом, чи не писав він фейкових статей до цього.

5. Ознайомитися з джерелами, на які посилається новина. Відсутність посилань або джерел, з яких були взята інформація, є очевидним сигналом до того, що пост є фейковим.

6. Звертати увагу на сумнівні цитати і фотографії. Скептично ставитися до шокуючих або підозрілих цитат і опублікованих фотографій з місця подій.

7. Не варто поширювати новини лише тому, що поділяєте думку автора або ж приймаєте одну із сторін конфлікту.

8. З'ясувати, що інші видання пишуть з цього приводу. Якщо жодне інше надійне джерело не повідомляє про подію, скоріше за все, новина є фейковою.

9. Замислитися, перш ніж робити перепублікацію. Новинні сайти, які поширюють дезінформацію, розраховують на те, що читачі поширюватимуть їхні новини (з інтернетних джерел).

Тексти для аналізу «Правда чи фейк?»

– Месенджер Telegram випустив оновлення, яке дає можливість ставити лайки та інші реакції до постів, додає функцію автоматичного перекладу повідомлень та QR-коди з унікальним оформленням. Про це повідомили в блозі месенджера. Так, щоб

поставити швидку реакцію в новій версії Telegram, треба двічі натиснути на повідомлення. Емодзі можна вибирати самостійно в налаштуваннях. Щоб вибрати інші, треба натиснути на повідомлення один раз на Android або затиснути на iOS. У компанії вважають, що такі реакції нададуть можливість швидко висловлювати думки, не надсилаючи зайвих повідомлень.

– Генеральний директор американської Trainual Кріс Ронзіо пропонує новим співробітникам 5 тисяч доларів за звільнення з компанії протягом двох тижнів. Він вважає, що така практика підтримує корпоративну культуру компанії. Крім того, це дає можливість тримати в штаті лише найкращих і найвідданіших працівників.

Такі підготовчо-творчі завдання сприяють виявленню, закріпленню та узагальненню мовно-мовленнєвого матеріалу, який слугуватиме основою для створення майбутнього есе.

ВИСНОВКИ

Компетентний мовець має вправно володіти арсеналом лексичних засобів, засвоєння яких ґрунтується на лінгвометодичних положеннях: слово має засвоюватися здобувачами освіти не ізольовано, а як одиниця, органічно пов'язана з лексичною системою мови, з лексико-семантичними та словотворчими групами, із системою частин мови; кожна лексична одиниця розглядається в порівнянні з іншими в складі парадигми; коректне вживання лексичної одиниці в мові тісно пов'язане з засвоєнням її лексичної та синтаксичної сполучуваності; стилістична співвіднесеність слова є значущою для створення досконалого висловлення, зокрема есе. Для здобувачів освіти – це своєрідний витвір мистецтва, який виражає почуття, думки. Це вияв здатності логічного сприйняття оцінки явищ, використання загальних форм людського мислення, логічного й образного мовлення.

Змістовий аспект есе виражається в цілісному осмисленні світу та відношення здобувача освіти до нього, у здатності аналізувати актуальні проблеми сучасності, а в окремих темах висловлювати діалектичне поєднання принципів історизму та об'єктивізму, раціонально-логічного й практичного підходів до висвітлення теми, уникаючи заангажованості. Організація роботи над створенням есе – процес динамічний, поступовий. Есе передбачає свободу творчості: дає можливість у вільній формі викладати думки, висловлювати свій погляд, суб'єктивно оцінювати, оригінально висвітлювати матеріал.

Отже, створення есе – процес цікавий і корисний для учасників освітнього процесу, сприяє формуванню компетентностей, підвищує якість освіченості та соціальну реалізацію. Нині написання есе

є вимогою значної кількості міжнародних освітніх програм. У багатьох університетах США здатність писати есе розглядають як частину освітньої програми фахової підготовки. Студенти повинні вміти писати есе, демонструючи здатність мислити, комунікувати, аргументувати й пояснювати власний погляд на проблему. Вправно написане есе дає можливість автору показати вільне володіння темою, бачення її під різними кутами і готовність презентувати хоча й не вичерпний, але багатоаспектний погляд на явище, яке спонукало до міркувань.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано концептуальні засади створення есе здобувачами освіти різного рівня.

Акцентовано на тому, що на сьогодні курс української мови є практично зорієнтованим. Це активізує мовленнєву діяльність здобувачів освіти, оскільки гармонійно поєднувати освіченість, професіоналізм, креативність, високу духовність та моральність у сучасній особистості неможливо без опанування мови й мовлення, консолідації мовної теорії з мовленнєвим розвитком.

Обґрунтовано, що есе розвиває в здобувачів освіти соціальний та емоційний інтелект. Автор такого твору, щоб передати особистісне сприйняття світу, може наводити приклади, проводити паралелі, зіставляти аналогічні явища, використовувати різноманітні асоціації, проявляти уяву і фантазувати.

З'ясовано особливості композиції, загальні ознаки есе. Наведено приклади пропедевтичних завдань і вправ, що сприяють поєднанню пізнавального та розумового аспектів мислення, формують уміння застосувати раніше засвоєні знання в нових ситуаціях, комбінувати та перетворювати їх на основі бачення нової проблеми в традиційній ситуації.

Зразки есе, розміщені в роботі, доводять, що есе передбачає свободу творчості: дає можливість у вільній формі викладати думки, висловлювати свій погляд, суб'єктивно оцінювати, оригінально висвітлювати матеріал.

Ураховуючи те, що есе для здобувачів освіти – це своєрідний витвір мистецтва, який виражає почуття, думки, робота над текстом такого жанру формує здатність аналізувати актуальні проблеми сучасності, а в окремих темах висловлювати діалектичне поєднання принципів історизму та об'єктивізму, раціонального, логічного й практичного підходів до висвітлення теми, уникаючи заангажованості

Література

1. Андрієць О. М. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсонський державний університет. Херсон, 2007. 22 с.
2. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
3. Грона Н. В. Власне висловлення: змістовий, мовний, композиційний аспекти. *Матеріали II Міжрегіональної наук.-практ. конференції педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів*, м. Чернігів, 21 лютого 2020 р. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 18–21.
4. Грона Н. В. Есе як комунікативна форма тексту в системі текстотворчих умінь учнів молодшого шкільного віку. *Наукові записки : зб. наук. праць. Серія: проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Вип. 11. С. 138–141.
5. Грона Н. В. Медіатекст у вивченні дисциплін філологічного циклу: змістовий та функційний аспекти. *Модернізація мовно-літературної освіти: досвід, проблеми, перспективи* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції педагогічних, науково-педагогічних працівників та студентів (м. Чернігів, 21–22 лютого 2022 р.). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 28–31
6. Грона Н. В. Підготовка студентів педагогічних коледжів до формування у молодших школярів текстотворчих умінь. Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2017. 592 с.
7. Грона Н., Молочко С., Ющенко В., Попружна О. Теорія і практика створення аргументованих текстів на уроках української мови (есе, нарис, власного висловлення). *Українська мова і література в школі*. 2020, № 67. Науково-методичний збірник Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. 101 с.
8. Дроздовський Д. І., Гримашевич Г. І., Калинич О. В., Кузьмич О. О., Приходько О. Ю. Практичні рекомендації з підготовки до IV етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури. Харків : Соняшник, 2017. 69 с.
9. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації; відп. ред. М. М. Пещак. [2-е вид., стереот.]. Київ : НАН України; Інститут мови, 1998. 194 с.

10. Українська мова. 1–4 класи загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. URL: http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ukr_mova.doc. – Назва з екрану

11. Ярмолюк А. В. Текст як засіб розвитку комунікативних умінь учнів 5-х класів. *Укр. мова і літ. в школі*. 2005. № 7. С. 15–18.

Information about the author:

Hrona Nataliia Viktorivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
teacher of higher category, teacher-methodist
Communal establishment “Pryluky Humanitarian and Pedagogical
Applied College named after Ivan Franko”
Chernihiv Regional Council
170, Peremohy str., Pryluky, Chernihiv region, 17500, Ukraine

ОСНОВНА ФОРМА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кучеренко І. А.

ВСТУП

Динамічні зміни в сучасному суспільстві, реформування системи освіти, впровадження концепції «Нова українська школа» зумовлює модернізацію усталених і появу нових організаційних форм навчання. Основною формою організації процесу навчання української мови нині в Україні є урок – головна ланка класно-урочної системи, що живе, розвивається і вдосконалюється, але у своїй основі залишається класичною і незмінною.

Урок – це високоефективна організаційна форма навчання; навчальна лабораторія полісуб'єкної співдіяльності всіх учасників навчального процесу – учителя й учнів; монолітне навчально-виховне заняття, що об'єднує зміст і форму; цілісна одиниця навчального часу, що має чітку структуру; визначений часовий навчальний проміжок, що має цілевизначену мету, якій підпорядковані всі його структурні елементи. Урок має глибинні резерви і широкі навчальні, виховні, розвивальні, дослідницькі, творчі потенції. Урок є віддзеркаленням новітніх досягнень науки, найбільш поширеною формою навчання в загальноосвітній школі, інструментом навчання, виховання й розвитку здобувача освіти. Сучасний урок української мови, що за своєю метою, цілями і змістом відповідає чинним вимогам держави, суспільства, теорії та практики навчання, призначений для формування й розвитку індивідуальної особистості кожного учня-мовця, його комунікативної компетентності. Урок рідної мови як основна форма навчання здійснюється під час полілогічної взаємодії педагога й учня, котрі мають дотичні мотиви, цілі та зміст навчання і є рівноправними суб'єктами навчального процесу. Сучасний урок спрямований на продуктивний результат для учня, оскільки під час учіння здобувач освіти опановує програмові знання, виробляє, розвиває, вдосконалює вміння, автоматизує навички, набуває досвіду практичного їх застосування.

Нині у практиці мовного навчання наявна поява нових організаційних форм навчання у школі, які певною мірою відходять від традиційного класичного уроку як одиниці класично-урочної системи. Сучасний світ – це цифрове суспільство, дистанційна комунікація, планетарна інтеграція, миттєвий обмін інформацією. Освіта змінюється, модернізується, набуває нових форм організації і реалізації навчального

процесу – очного, дистанційного, змішаного, синхронного, асинхронного та ін.

У системі освіти з 2020 року набув активного поширення дистанційний урок. Дистанційний урок української мови – це нова реальність. Учитель на дистанційному уроці є модератором змісту навчання й організатором процесу онлайн взаємодії. Дистанційний урок потребує використання мережевих платформ для проведення його у визначений час, завантаження, зберігання й обмін інформацією. Завдяки цим платформам учитель реалізує дистанційний урок, створює віртуальні класи, завантажує навчальний матеріал, надає завдання, проводить опитування, виставляє оцінки, здійснює зворотній зв'язок, використовує інші віртуальні ресурси, може робити відеозапис та ін. Учні на дистанційному уроці можуть після виконання завдання відправляти свою роботу для перевірки на визначену платформу, сервер, електронну пошту, месенджер; завжди звертатися до навчального матеріалу, опрацьовувати інформацію; за умови відсутності на уроці самостійно вивчати навчальний матеріал, переглядати відеозапис тощо. Дистанційний урок української мови може бути реалізований у глобальному і локальному просторі комп'ютерних мереж. Глобальний урок представлений у вільному доступі – телеканали, радіо, канал «You Tube», платформа «Дія» та ін. Локальний урок здійснюється з певним учнівським колективом у чітко визначений час і реалізовується за допомогою Moodle, Classroom, Google Meet, Zoom, Class Flow, Microsoft Teams тощо. Дистанційний урок надає можливість забезпечувати навчально-виховний процес за будь-яких умов; об'єднувати багатьох учнів, котрі віддалені один від одного простором; упроваджувати інформаційно-комунікаційні технології; організовувати міжособистісну взаємодію; диференціювати й індивідуалізувати навчання тощо. Нині питання дистанційного уроку української мови актуальне і потребує наукового дослідження.

Система уроків мови у сучасній школі досить широка і різноманітна. Типологія уроків української мови – актуальне питання, адже класифікація уроків як наукова категорія змінюється відповідно до змісту мовної освіти на новому етапі розвитку суспільства, тому і потребує модернізації. Кожні 15–20 років учені переглядають класифікацію уроків, систематизують, модернізують і пропонують нові їх типи.

Вважаємо, що стрижнева класифікаційна ознака уроків української мови – дидактична (навчальна) мета, що фіксує наперед визначений кінцевий результат навчально-пізнавального процесу, до якого прагнуть і вчитель, і учні. Навчальна мета уроку української мови є, на наш погляд, основою для визначення типів навчальних занять. На уроках

учні пізнають нове поетапно: сприймають, осмислюють, усвідомлюють, запам'ятовують, систематизують знання; на основі здобутих знань формують, розвивають, удосконалюють відповідні вміння та навички; здійснюють рефлексію власних знань, умінь та навичок; повторюють вивчений матеріал; набувають досвіду практичного застосування знань, умінь та навичок. Усе це дає змогу осучаснити нині типологію сучасних уроків української мови в основній школі, систематизувати новітню класифікацію уроків української мови на основі типологій, розроблених ученими-методистами раніше.

На основі навчальної мети класифікуємо уроки української мови на типи:

– традиційні уроки (стандартна структура, класичні структурні етапи, відповідність чинним стандартам, традиційний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання) переважає над інноваційним);

– нетрадиційні уроки (нестандартна, чітко невстановлена, гнучка структура, по-особливому сконструйовані і поєднані структурні етапи, новітній лінгводидактичний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання) переважає над традиційним).

Серед традиційних уроків за дидактичною (навчальною) метою виділяємо аспектні уроки й уроки розвитку комунікативних умінь.

1. Аспектні уроки української мови

Аспектний урок – це навчальне заняття, що спрямоване на осмислення й опанування різних аспектів мови, засвоєння лінгвістичних одиниць усіх рівнів мовної системи, орієнтоване на формування і розвиток мовної компетентності.

У царині методики навчання української мови вчені, беручи за основу певні класифікаційні ознаки, пропонували різні класифікації аспектних уроків побудована. У науковій літературі наявні типології аспектних уроків української мови, розроблені за однією ознакою, однак кількість типів і видів уроків у цих систематизаціях також різна. Тому єдиною класифікації аспектних уроків української мови і нині не існує.

Основна мета аспектних уроків української мови, зазначає О. Біляєв, – «на основі засвоєння теоретичних відомостей з мови сформувати і розвинути в учнів мовні, або первинні, вміння та навички, а саме: орфоспічні, лексичні, словотвірні, правописні – орфографічні¹». На аспектних уроках української мови відбувається формування мовних знань, умінь, навичок й досвіду їх застосування у комунікативній

¹ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 28

практиці, що в сукупності становлять мовну компетентність особистості учня. Мета аспектних уроків – вивчення всіх аспектів української мови (тому і назва цих уроків – аспектні), а головне завдання – формування мовної компетентності у зв'язку і взаємозалежністю з іншими складниками комунікативної компетентності.

С. Чавдаров у методиці навчання української мови вперше представляє класифікацію аспектних уроків української мови. Учений-методист класифікує аспекті уроки на основі навчальної мети і виділяє типи, що мають визначену мету і варіативні структурні етапи: урок опанування нових знань, урок закріплення вивченого, урок аналізу учнівських робіт, урок перевірки знань учнів². У подальшому реальний процес навчання української мови у школі засвідчив потребу удосконалити означену типологію уроків рідної мови, які ставали більш різноманітними на практиці.

Класифікація уроків української мови О. Біляєва є традиційною, але такою, що вдосконалювалася. О. Біляєв поділяє аспектні уроки на типи: урок вивчення нового матеріалу; урок формування вмінь і навичок; урок проведення контрольної роботи; урок аналізу контрольної роботи; урок узагальнення вивченого; повторення¹. Вчений у межах кожного типу аспектних уроків визначає структурні етапи і зазначає, що їх можна поєднувати по-різному, комбінувати: «складові елементи уроків, як перевірка, закріплення, повторення постійно схрещуються, входять у певних пропорціях в уроки різних типів. ... Майже на всіх уроках здійснюється в тій чи іншій формі перевірка якості знань учнів»³. На думку О. Біляєва, переважна більшість уроків української мови є комбінованими, а не «чистими», а конкретно встановити тип аспектного уроку можна на основі того, яким в основному є конкретний урок – уроком вивчення нового матеріалу, уроком формування вмінь і навичок і т. п. Класифікація О. Біляєва є традиційною в методиці навчання українською мови, найбільш поширеною і визнаною в теорії та практиці мовного навчання, відповідає системності та поетапності навчання, дидактичній (навчальній) меті уроку.

К. Плиско, розробляючи класифікацію уроків української, зазначає, що всі типи уроків рідної мови становлять цілісну систему, складники якої варто визначати відповідно до її основи (етапи пізнання змісту) та меж (цілі навчання і ланки засвоєння інформації)⁴. К. Плиско створює

² Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Чавдарова і В. Масальського. Київ. 1962. 371 с.

³ Біляєв М., Мельничайко В., Пентилук М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ. 1987. С. 80.

⁴ Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект) : навч. посіб. Харків. 1995. С. 206.

модель системи уроків української мови за етапами подання інформації і виділяє типи аспектних уроків мови: урок вивчення інформації, урок закріплення інформації (зокрема повторення), урок застосування інформації. Кожний тип аспектного уроку, на думку вченої, має дидактичну мету і може мати методичні варіанти уроків, що спрямовані на формування, зміцнення, вдосконалення знань, умінь та навичок. У моделі уроків української мови К. Плиско визначає типи уроків на основі мети їх організації, а методичні варіанти їх – на основі дидактичної мети. Місце уроків розвитку зв'язного мовлення у системі вченої серед методичних варіантів уроків застосування інформації, адже на всіх уроках української мови має здійснюватися робота з розвитку літературного мовлення.

Класифікація С. Карамана розроблена з урахуванням основних етапів пізнання і ланок засвоєння інформації. Учений-методист класифікує уроки української мови, які містять навчальну роботу з мовною та мовленнєвою інформацією, на типи: урок формування знань; урок зміцнення знань, умінь і навичок; урок удосконалення знань, умінь та навичок. На думку С. Карамана, «на всіх типах уроків має місце робота з розвитком літературного мовлення, в тому числі зв'язного. Значить, робота з розвитку мовлення правомірно включається у вказані типи уроків»⁵. Безперечно, на кожному уроці рідної мови вчитель має розвивати мовлення учнів, однак існують й уроки, на яких цілісно здійснюється робота з розвитку мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

М. Пентилюк пропонує модернізовану класифікацію уроків української мови, що включає такі її типи: урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетентності); урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентності); урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування мовленнєвої компетентності); уроки розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетентності); урок контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння всіма видами мовленнєвої діяльності)⁶. Класифікація М. Пентилюк відповідає чинним вимогам мовного навчання, однак теж може бути уніфікованою відповідно до мети, завдань і змісту сучасної освіти.

З урахуванням концепцій методистів, сучасних вимог мовної освіти, стратегічних підходів до навчання, компетентнісного спрямування

⁵ Караман С. Методика навчання української мови в гімназії. Київ. 2000. С. 82.

⁶ Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк]. Київ. 2009. С. 85.

мовного навчання, класифікуємо аспектні уроки української мови на такі типи:

1. Урок засвоєння знань.
 2. Урок формування вмінь і навичок.
 3. Урок практичного застосування знань, умінь та навичок.
 4. Урок контролю.
 5. Урок повторення, узагальнення і систематизації.
 6. Урок аналізу навчальних досягнень.
1. Урок засвоєння нових знань.

Мета: вивчення й осмислене усвідомлення нового теоретичного матеріалу (мовного або мовленнєвого поняття чи явища), формування первинних умінь їх застосування.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, актуалізація опорних знань, умінь та навичок, цілевизначення, засвоєння нових знань, формування первинних умінь, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

2. Урок формування вмінь і навичок.

Мета – глибоке осмислення і закріплення знань, формування на основі засвоєних знань відповідних мовних і частковомовленнєвих умінь та навичок, їх застосування в мовленнєвій діяльності.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, цілевизначення, осмислення й закріплення опорних знань та вмінь, формування вмінь і навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

3. Урок вироблення досвіду застосування знань, умінь і навичок.

Мета – вироблення самостійного досвіду практично застосовувати комплекс знань, умінь і навичок з метою їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, вироблення досвіду використання знань, умінь та навичок, практичне застосування знань, умінь і навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

4. Урок повторення, узагальнення і систематизації.

Мета – узагальнення комплексу знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування, систематизація власної комунікативної компетентності.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, цілевизначення, повторення, узагальнення і систематизація комплексу знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

5. Урок контролю.

Мета – визначення рівня сформованості компетентності – знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; корекція з метою підвищення індивідуальної компетентності учня.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, цілевизначення, перевірка знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

6. Урок аналізу навчальних досягнень.

Мета – визначити рівень сформованої компетентності та якості навчальних досягнень, проаналізувати результати контрольних зрізів, рефлексійно зіставити наперед визначені очікувані результати з досягнутими, виявити й усунути допущені помилки й недоліки.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, цілевизначення, загальна оцінка виконаної роботи (позитивна та негативна), рефлексія, корекція, робота над усуненням помилок і недоліків (фронтальна й індивідуальна), пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

Представлені типи аспектних уроків української мови відповідають вимогам сучасного мовного навчання і є, на наш погляд, оптимальними для впровадження у практику загальноосвітньої школи. Ключова навчальна мета є центром уроку і визначним чинником для визначення його типу (урок формування умінь та навичок визначено відповідно до його центру – формування на основі засвоєних знань відповідних мовних і частковомовленнєвих умінь та навичок). Структурна схема кожного уроку не є догмою, сталою величиною, може варіюватися, змінюватися, моделюватися вчителем-словесником відповідно до конкретних цілей навчального заняття.

У репрезентованих моделях аспектних уроків наявні традиційні та нові структурні етапи, серед яких особливої уваги заслуговують мотивація, цілевизначення і рефлексія. Мотивація є важливим етапом кожного уроку, адже спонукає учнів до активного учіння, пробуджує інтерес до навчально-пізнавальної роботи, заохочує, формує усвідомлену мотиваційну готовність. Мотивація має пронизувати весь урок. Цілевизначення є стратегічним концептуальним орієнтиром навчального заняття, що передбачає встановлення та формулювання конкретних цілей і цільових завдань, які конкретизують мету уроку, а також окреслює наперед заплановані результати навчальної діяльності. Рефлексія як етап уроку спрямована на забезпечення зворотного зв'язку між поставленими цілями й одержаними результатами. На уроці української мови рефлексію здійснює кожен учасник процесу навчання. Учитель-словесник здійснює характеристику й оцінку власної педагогічної діяльності відповідно до наперед визначеного кінцевого

результату й успішності учнів, учень – аналіз власної траєкторії навчання від цілей до особистісних результатів і весь класний колектив загалом.

Описані типи аспектних уроків української мови та їх моделі, що містять взаємопов'язані структурні компоненти, є найбільш поширеними у практиці основної школи. Нині аспектні уроки можуть мати й інші структурні компоненти, ширшу й глибшу зовнішню організацію.

Аспектні уроки української мови передусім спрямовані на розвиток мовної компетентності учнів, але обов'язково у взаємозв'язку із іншими складниками комунікативної компетентності (мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною, дискурсивною). Учителеві варто у процесі проєктування і реалізації аспектних уроків рідної мови брати до уваги те, що сучасна мовна освіта покликана формувати учня-мовця, а не учня-мовознавця, національно-мовну особистість, котра вільно і правильно використовує мовні одиниці всіх рівнів під час здійснення різних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письма)

2. Уроки розвитку комунікативних умінь

Реалізація концепції «Нова українська школа», впровадження компетентнісного підходу до навчально-виховного процесу зумовлюють оновлення змісту мовної освіти, що стимулює науковців і вчителів-практиків до модернізації організаційних форм навчання у загально-освітній школі, використання продуктивного методичного інструментарію для вивчення рідної мови. Акцент сучасного мовного навчання зроблено на переорієнтацію від «ЗУНівського» підходу до компетентнісного, з процесу на запланований кінцевий результат навчального процесу (розвиток комунікативної компетентності здобувача освіти, формуванні учня-мовця) в діяльнісному вимірі. У процесі вивчення української мови учень має не тільки вивчити й засвоїти лінгвістичні засоби та їх особливості, а передусім навчитися використовувати їх задля забезпечення вдалого процесу спілкування, створювати змістовні, нормативно правильні, комунікативно доречні тексти, реалізовувати дискурси. З урахуванням цього виникає необхідність посилити прикладний характер мовного навчання, забезпечити домінування практичної комунікативної діяльності на уроках української мови, що дасть змогу використовувати набуті теоретичні знання у мовленнєвій діяльності (продуктивні і репродуктивні, усні та писемні). Важливою і цінною організаційною формою забезпечення реалізації такого навчання постає урок розвитку комунікативних умінь.

Учені урокам української мови, на яких відбувається розвиток мовлення учнів, приділяли увагу із середини ХХ століття. Нині,

відповідно до акцентів сучасної мовної освіти, питання визначення типології таких уроків, їх змісту, структурних етапів, технологій реалізації є на часі. Уроки розвитку комунікативних умінь, які є загально-освітній школі з першого і по одинадцятий клас, спрямовані на цілісний системний покроковий розвиток учня-мовця, котрий має набути високого рівня комунікативної компетентності й буде здатним правильно та доречно продукувати і сприймати тексти різних стилів, типів та жанрів мовлення. Урок розвитку комунікативних умінь в теорії і практиці навчання української мови мав попередню визначальну основу – урок розвитку зв'язного мовлення.

У царині методики навчання української мови вчені подавали різні дефініції терміна «уроки розвитку зв'язного мовлення: «уроки, які проводяться з метою формування і розвитку в учнів комунікативних (мовленнєвих) умінь і навичок» (О. Біляєв)⁷; «уроки формування мовленнєво-комунікативної компетенції, теоретичною основою яких є мовленнєвознавчі поняття, практичною – види мовленнєвої діяльності, спрямовані на формування комунікативної компетенції» (М. Пентиллюк)⁸.

У лінгводидактиці вчені неодноразово представляли класифікації уроків розвитку зв'язного мовлення. Аналіз таких типологій показав, що науковці систематизували такі уроки за різними класифікаційними ознаками, тому відсутня і нині єдина, загальновизнана класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення. Найоптимальнішою класифікаційною ознакою для систематизації уроків української мови вважаємо дидактичну (навчальну) мету, яка показує чітку ціль й окреслює кінцевий результат навчального заняття.

У другій половині XX століття у науковій літературі, зокрема в методиках навчання української мови і навчально-методичних посібниках, почали з'являтися типології уроків розвитку зв'язного мовлення. О. Петровська виділяє тільки два уроки розвитку зв'язного мовлення: урок навчального письмового переказу й урок аналізу письмового переказу⁹. Л. Рожило, підтверджуючи поширення у шкільній практиці уроків розвитку зв'язного мовлення, класифікує такі уроки на: урок творчих робіт малих жанрів (усний переказ, написання автобіографії, розгорнутого протоколу, нарису, вільного або творчого диктанту), урок

⁷ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 28.

⁸ Пентиллюк М., Онукевич Т. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. Київ. 2006. С. 49.

⁹ Петровська О. Основні типи уроків з української мови в 5–7 класах. Київ. 1959. С. 37.

великих за обсягом переказів і творів (навчальних і контрольних), урок аналізу творчих робіт¹⁰.

О. Біляєв уперше окремо виділив уроки розвитку зв'язного мовлення і розробив їх типологію на основі певного виду творчої роботи та мети її проведення. Учений-методист до системи уроків розвитку зв'язного мовлення відносить: урок виконання «малих жанрів» творчих робіт (усний переказ, складання автобіографії, розгорнутого протоколу, розповідь про почуте або побачене, опис предмета, написання нариса, вільного або творчого диктанту); урок проведення великих за обсягом переказів і творів (навчальних і контрольних); урок підготовки до контрольного переказу; урок підготовки до контрольного твору¹¹. На думку О. Біляєва, такі уроки розвитку зв'язного мовлення, як урок навчального переказу, урок контрольного переказу, урок аналізу контрольного переказу, урок навчального твору, урок підготовки до контрольного твору, урок контрольного твору, потрібно проводити парами, спарено по два уроки підряд. Класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення, розроблена О. Біляєвим, є класичною і найбільш поширеною у практиці навчання української мови. Нині ця класифікація уроків розвитку мовлення, потребує перегляду, адже типи уроків, представлені вченим-лінгводидактом, не включають всієї різноманітності навчальної мовленнєвої діяльності, яку потрібно формувати в учнів відповідно до вимог чинних програм для основної школи.

М. Стельмахович поділяє уроки розвитку зв'язного мовлення на такі типи: урок навчального переказу (твору), урок контрольного переказу (твору), урок аналізу переказу (твору), урок підготовки до контрольного твору¹². Вчений, даючи методичні поради і настанови щодо проведення уроків розвитку мовлення, докладно характеризує структуру кожного уроку і зазначає, що структурні частини можна змінювати відповідно до дидактичної мети та змісту конкретного навчального заняття і мовної підготовки учнів.

На думку Г. Шелехової, уроки розвитку зв'язного мовлення – найбільш складні уроки української мови, орієнтовані на розвиток мовлення, інтелекту, емоційного і духовного світу учнів і мають багато різних завдань. Г. Шелехова класифікує уроки розвитку зв'язного мовлення за провідною метою і визначає такі їх типи: урок формування нових понять, урок формування комунікативних умінь, урок

¹⁰ Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. Київ. 1987. С. 78.

¹¹ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 32-33.

¹² Стельмахович М. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. Київ. 1976. С. 133.

удосконалення усних й письмових висловлювань, контролю. Г. Шелехова стверджує, що «для методично правильної організації навчання зв'язного мовлення важливе значення має не тільки зміст спеціальних уроків, а й їх чітке планування, дотримання послідовності, повторюваності, наступності та перспективності під час розробки системи творчих робіт, визначення можливих зв'язків між уроками розвитку зв'язного мовлення і матеріалом з мови, що паралельно визначається, часом і місцем для формування в учнів комунікативних умінь у процесі вивчення основ науки про мову, врахування тих знань, умінь і навичок, які одержали учні в початкових класах, та ін.»¹³.

М. Пентилюк класифікує уроки розвитку зв'язного мовлення на: урок аудіювання; урок сприймання усної інформації; урок читання; урок сприймання писемної інформації; урок опрацювання ділових паперів, газетних публікацій; урок роботи над усним діловим і публічним мовленням. Учена-методист стверджує, що «уроки аудіювання й читання можна об'єднати в одну групу – уроки сприймання усної і писемної інформації. Щодо уроків складання діалогів, то він тяжіє до уроків творчих робіт (творів), однак має свою специфіку за формами й технологією проведення, бо процес будувати діалоги (полілоги) спирається на роботу в парах та групах і потребує особливої організації. Окрему групу становлять уроки опрацювання ділових паперів, а також роботи над діловим мовленням загалом і ознайомлення з газетними жанрами¹⁴». М. Пентилюк визначає і структуру кожного типу уроків розвитку зв'язного мовлення. Так, у структурі уроку аудіювання й читання виділяє такі структурні етапи: вступне слово вчителя, актуалізація опорних знань, ознайомлення з технологією аудіювання (читання), аудіювання (читання) тексту, робота з тестами, підсумки уроку, домашнє завдання. У представлених вченою типах уроків розвитку мовлення структурні етапи залежать від змісту навчального заняття та функційного призначення і є варіативними та гнучкими.

Система безперервного вивчення української мови спрямована на навчання та виховання учня, котрий здатний вільно, легко, правильно, доречно виражати думки і почуття, використовуючи різноманітні мовні засоби, здійснювати процес вербальної комунікації у різних сферах спілкування (професійній, навчальній, міжособистісній, побутовій тощо), досягаючи наперед визначеної комунікативної мети. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення української мови передбачає розвиток здатності учня здійснювати всі види мовленнєвої

¹³ Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі : автореф. ... канд. пед. наук : зі спец. 13.00.02. Київ, 1996. С. 20–21.

¹⁴ Пентилюк М. Сучасні підходи до типології уроків. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 5.

діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) і визначає стратегічні способи та шляхи реалізації навчального процесу на уроці української мови. Комунікативно-діяльнісне спрямування мовної освіти в Україні у XXI ст. зумовлює порушувати питання сутності, особливостей, класифікацій, змісту, структури, методики проведення уроків розвитку комунікативних умінь.

Урок розвитку комунікативних умінь – це навчальне заняття, що передбачає формування, розвиток й удосконалення комунікативної, мовленнєвої, дискурсивної компетентності учня, спрямоване на засвоєння комунікативної та мовленнєвої теорії і вироблення практики комунікативної та мовленнєвої діяльності у процесі комунікації.

Уроки розвитку комунікативних умінь орієнтовані на формування вмінь реалізовувати процес вербальної комунікації, провадити мовленнєву діяльність в аспекті сприймання, аналізу, відтворення чужих текстів і створення, вдосконалення та редагування власних текстів, здійснювати всі види усної та писемної мовленнєвої діяльності відповідно до ситуації і сфери спілкування. Такі уроки є навчальною лабораторією, де у межах визначеної вчителем навчальної ситуації спілкування учні практично здійснюють мовленнєву діяльність, будують, переказую, відтворюють тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, виробляють на основі здобутих знань вміння використовувати лінгвістичні одиниці всіх рівнів мовної системи у власних висловлюваннях. Ці уроки призначені для тренувального застосування мовних знань у практичній мовленнєвій діяльності учнів; аналізу, відтворення, побудови і редагування власних висловлювань, текстів різних стилів, типів та жанрів мовлення; реалізації монологічної і діалогічної усної та писемної форми мовлення; здійснення продуктивної і репродуктивної мовленнєвої діяльності під час вербального спілкування.

Зміст уроків розвитку комунікативних умінь складають:

- теоретичний компонент (формування мовленнєвих і комунікативних знань; теорія мовлення, комунікативної лінгвістики, стилістики, культури мовлення та ін.);

- практичний компонент (розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь; комунікативна і мовленнєва продуктивна (говоріння, письмо) / репродуктивна (аудіювання, читання), усна / писемна, монологічна / діалогічна / полілогічна навчально-практична діяльність відповідно до ситуації і сфери спілкування);

- методичний компонент (комунікативно активні форми, методи, прийоми і засоби навчання).

Сучасний урок розвитку комунікативних умінь, відповідно до текстоцентричного підходу до навчання, здійснюється на основі тексту.

Саме у процесі роботи з текстом учні мають змогу проаналізувати лексичне, граматичне, стилістичне, комунікативне значення мовної одиниці, репрезентувати готові тексти, будувати власні висловлювання, тексти, дискурси. Т. Донченко наголошує, що вивчення української мови на основі тексту дає «змогу показати мовні одиниці в системі з іншими в живому мовленні, поєднати вивчення мовних одиниць з розв'язанням комунікативних завдань, посилити мотиваційне забезпечення навчального процесу, розвивати в учнів чуття слова; викликати і зберегти бажання говорити і писати рідною мовою¹⁵». Текстоцентричність сприяє реалізації комунікативної спрямованості уроку і передбачає вивчення рідної мови на основі культурно зразкових й естетично цінних текстів, що мають типологічні характеристики певних жанрів мовлення¹⁶. Важливими для впровадження є прецедентні тексти, зразкові, еталонні, цінні. Основними ознаками прецедентного тексту є ціннісна значущість для людської цивілізації, нації, значної кількості людей, окремої особи. Прецедентні тексти найкраще проникають у довгострокову пам'ять особистості, щоб потім людина мала можливість до них неодноразово звернутися і використати під час комунікації.

Урок розвитку комунікативних умінь має власну структуру, етапи якої мають бути побудовані і спроектовані відповідно до наступності та перспективності реалізації всієї цілісної системи уроків розвитку комунікативних умінь в загальноосвітній школі.

На уроках розвитку комунікативних умінь потрібно логічно і покроково здійснювати вивчення навчального матеріалу і вироблення компетентностей від опанування нового на основі повторення вивченого через його усвідомлене засвоєння до узагальнення й систематизації задля вивчення змісту навчання у майбутньому. Така покрокова і системність буде відображати та забезпечувати цілісність і безперервність мовної освіти задля формування комунікативної компетентності мовної особистості учня. Визначення структурних етапів уроку необхідно здійснювати з урахуванням перспективно запланованого кінцевого результату навчання, чітко сформульованої мети і конкретизованих покрокових цілей, а їх проектування і реалізацію здійснювати за допомогою ефективних комунікативно активних методів, прийомів та засобів навчання в умовах міжособистісного навчально-пізнавального дискурсу, спрямованого на розвиток комунікативної компетентності учня.

¹⁵ Донченко Т. Структура уроку української мови (Проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 37.

¹⁶ Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4.

Сучасний урок розвитку комунікативних умінь не повинен включати тільки аналіз та переказ готового тексту. Необхідно відходити від малоцікавого надокучливого відтворення однієї й тієї самої інформації і здійснювати активну практичну навчально-тренувальну діяльність створення власного висловлювання, тексту, дискурсу. Такі уроки покликані розвивати в учнів мислення і мовлення у взаємозв'язку, бути місцем цікавого навчального спілкування, у процесі якого учні мотивовано, із зацікавленістю висловлюють думки, виражають почуття, обговорюють, активно комунікують, публічно виступають, дискутують, ведуть бесіди, критикують чи доповнюють співрозмовників тощо. Така практична навчально-пізнавальна діяльність учнів на уроках розвитку комунікативних умінь буде реально сприяти формуванню комунікативної компетентності їх.

Тип уроку розвитку комунікативних умінь визначаємо на основі виду мовленнєвої діяльності, формування якої безпосередньо здійснюється на навчальному занятті. Відповідно до дидактичної (навчальної) мети уроку і конкретного виду мовленнєвої діяльності класифікуємо уроки розвитку комунікативних умінь на такі типи:

- урок сприймання чужого мовлення (аудіювання / читання);
- урок відтворення готового тексту (переказ);
- урок створення власного висловлювань (говоріння / письмо).

Кожний тип уроку розвитку комунікативних умінь має чітку навчальну мету, структурні етапи і конкретний вид практичної комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Урок сприймання чужого мовлення.

Урок аудіювання.

Мета – розуміти й осмислювати звукові тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, прогнозувати загальний характер змісту на основі теми, основної думки.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, виразне читання тексту, розуміння й осмислення тексту, перевірка розуміння тексту (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку, пояснення домашнього завдання.

Види: уроки аудіювання ознайомлювального / вивчального / докладного; глобального / детального / критичного.

Урок читання.

Мета – розуміти й осмислювати графічні тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, виділяти головне й деталі, оцінювати з погляду змісту й мовного оформлення.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, самостійне читання тексту, індивідуальна робота з текстом, перевірка

сприйняття тексту (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку, пояснення домашнього завдання.

Види: уроки читання вголос / мовчки; ознайомлювального / вивчального / переглядового; докладного / вибіркового.

Урок відтворення готового тексту.

Мет – переказувати усно й письмово готові тексти, розуміти, осмислювати, точно відтворювати змістову інформацію і на основі почутого або прочитаного створювати власний текст

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, виразне читання тексту, робота з текстом (змістом, мовним оформленням, композиційною структурою), повторне читання, підготовка чорнового варіанта, редагування тексту; створення чистового варіанта, рефлексія, підсумки уроку.

Види: урок переказу навчального / контрольного; усного / письмового; докладного / стислого; повного / вибіркового / з додатковим завданням; розповіді / опису / роздуму; різних стилів мовлення.

Урок створення власних висловлювань.

Урок говоріння.

Мета – складати діалоги (полілоги), досягаючи комунікативної мети і дотримуючись правил мовленнєвого етикету, відповідно до ситуації і сфери спілкування.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, моделювання мовленнєвої ситуації, ознайомлення із зразком усного висловлювання, підготовка, написання і редагування власного висловлювання; реалізація тексту, рефлексія, підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

Види: урок усного висловлювання навчального / контрольного; діалогічного / полілогічного; бесіди / розповіді / дискусії.

Урок письма.

Мета – створювати монологічні твори різних стилів, типів і жанрів мовлення, добираючи змістову інформацію, правильні мовні засоби, композиційну структуру відповідно до ситуації спілкування

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, моделювання мовленнєвої ситуації, ознайомлення із зразковим текстом, колективна підготовка твору, індивідуальне написання і редагування власного висловлювання (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

Види: урок письмового твору навчального / контрольного; на лінгвістичні теми / на основі власного досвіду; на основі почутого / прочитаного / побаченого; за картиною / серією малюнків / кінофільмом;

за опорними словами / з додатковим завданням; розповіді / опису / роздуму; різних стилів мовлення.

Уроки розвитку комунікативних умінь повинні займати чільне, визначальне місце у процесі вивчення української мови, адже практично забезпечують розвиток національно-мовної особистості, формування комунікативної компетентності школяра, навчання різнотипної мовленнєвої діяльності учня-мовця.

3. Нетрадиційні уроки української мови

Сучасний учитель має забезпечити розвиток учня-мовця, збагачувати інтелект, задовольнити естетичні потреби, розширювати знання про історію, культуру, суспільство, морально-етичні засади суспільного життя, природу, архітектуру тощо. Прагнення активізувати й урізноманітнити навчальний процес на уроці з метою досягнення високої ефективності навчально-виховного процесу спонукав учителів-практиків до модернізації традиційних уроків української мови і до пошуку нових організаційних форм навчання. Як показує досвід креативних учителів-словесників, урок в сучасній школі все більше набуває ознак нетрадиційності.

Нетрадиційний урок – це навчальне заняття, що має нестандартну гнучку будову, своєрідно спроектовані структурні етапи, нетиповий зміст, неординарний лінгводидактичний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання).

І. Хом'як вважає, що нетрадиційні уроки «відзначаються новизною й оригінальністю їх змісту і захоплюючим способом проведення¹⁷», мають своєрідні особливості організації. Т. Гусак зазначає, що нестандартний урок – це «той, який не викладається (повністю або частково) у межах виробленого дидактичного часу, на якому вчитель не дотримується чітких етапів навчального процесу, методів, традиційних видів робіт¹⁸». Головна особливість такого навчального заняття, на думку Е. Печерської, у викладанні певного матеріалу у формі, пов'язаній з численними асоціаціями, різними емоціями, що допомагає створити позитивну мотивацію навчальної діяльності¹⁹. Нетрадиційний урок має нестандартну структуру, креативний зміст, нестереотипне проектування, організацію й проведення.

¹⁷ Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 12. 2012. С. 126.

¹⁸ Гусак Т. Нестандартні уроки: формування відповідного ставлення школярів до учіння. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 49.

¹⁹ Печерська Е. Уроки різні та незвичайні. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 62–65.

Сутність нетрадиційного уроку полягає в особливих структурних етапах, оригінальному змісті та незвичній формі, яка б викликала насамперед інтерес учнів і сприяла продуктивному активному їх учінню. Істотні ознаки нетрадиційного уроку: гнучка структура, широка варіативність структурних етапів; зміна традиційних функцій учителя й учня; активне застосування колективної і групової форми роботи; максимальна реалізація міжпредметних зв'язків. Підготовка нетрадиційного уроку української мови складна, тривала, специфічна, вимагає ретельного розроблення й особливого моделювання навчально-пізнавальних дій. Нетрадиційні уроки імплементують переважно інтерактивну колективну/групову навчально-пізнавальну взаємодію учасників навчального процесу й реалізуються у творчій атмосфері за алгоритмом: мотивація, формулювання мети, цілевизначення, фронтальна/групово/парна пізнавально-навчальна діяльність, рефлексія, підсумки уроку.

На основі змісту, способу й форми уроку нетрадиційні уроки української мови поділяємо на типи:

- 1) інтегрований урок;
- 2) урок довільної структури і змістової спрямованості.

Кожен тип нетрадиційного уроку української мови має свою специфіку, структуру, особливості підготовки і проведення, лінгводидактичний інструментарій тощо.

Інтегрований урок – це нетрадиційне навчальне заняття, що в однаковій мірі поєднує дидактичні цілі, змістовий матеріал кількох предметів відповідно до спільної теми, навчального матеріалу; реалізовує ефектні продуктивні методи, прийоми і засоби навчання.

Інтегровані уроки серед нетрадиційних форм мовного навчання займають чільне місце і є найбільш поширеними. М. Пентилюк вважає, що інтегрований урок – це урок, на якому «вивчають складні питання, що є предметом розгляду кількох навчальних дисциплін, наприклад, мови й літератури; мови й історії; мови, літератури й образотворчого мистецтва; меншою мірою – мови й математики, мови й географії. Часто інтегрованими бувають уроки розвитку мовлення, зокрема твір-опис за картиною, під час якого з'ясовуються відомості про художника, малярська технологія (образотворче мистецтво) і реалізуються» вимоги чинної програми з мови²⁰». О. Савченко трактує інтегровані уроки як такі, що поєднують блоки знань з різних предметів, підпорядковані одній темі²¹. Т. Донченко пропонує називати уроки, що інтегрують два

²⁰ Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ. 2003. С. 61.

²¹ Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник. Київ. 1999. 368 с.

або три предмети (мову і літературу, історію тощо), уроками словесності, які дають змогу «глибше пізнати слово, а через слово пізнати й самий дух народу, його неповторні національні риси²²». Уроки словесності, на думку вченої, спрямовані на формування знань законів української мови, її національної специфіки, історії і культури народу, літератури, мистецтва, рис національного характеру, особливостей бачення картини світу.

Структура інтегрованого уроку, яка залежить від особливостей навчального матеріалу, що інтегрується, сформульованої мети, цілей і завдань, може бути різною; визначається змістом навчання, особливостями діяльності вчителя та учня. Визначити структурні елементи нетрадиційного уроку досить важко, адже їх різноплановість унеможливорює уніфікацію їхньої будови. Найоптимальніша структура інтегрованого уроку: організація класу; мотивація; актуалізація опорних знань, умінь і навичок; цілевизначення; вивчення нового матеріалу; застосування навчальної інформації; виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання художніх творів і створення власних текстів; формування компетентностей; оцінювання; рефлексія; домашнє завдання; підведення підсумків.

Інтегрований урок української мови ставлять за мету поєднати споріднений матеріал кількох навчальних предметів (мови і літератури (української, зарубіжної), мистецтва, біології тощо), характеризуються високою інформативністю, фундаментальністю, різноплановістю. Учні, що вивчають певне поняття у межах не однієї, а кількох наук, підвищують і поглиблюють рівень власних знань. Такі уроки дають змогу вчителю разом з учнями різноаспектно опрацювати значний за обсягом навчальний матеріал, досягти міжпредметних узагальнень, уникнути дублювання у вивченні, досягти цілісності навчання у системі компетентностей, які формуються під час вивчення різних предметів у школі.

Різновидом інтегрованого уроку української мови є бінарний (від лат. *binarius* – подвійний) урок. Бінарний урок – це урок, на якому «матеріал теми уроку подається блоками з різних предметів. Такий нестандартний урок готують учителі-предметники, кожен із яких проводить етап (блок) уроку відповідно до того предмета, який викладає²³».

²² Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 36.

²³ Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник / за наук. ред. М. С. Вапуленка. Київ. 2012. С. 26.

Бінарний урок – це навчальне заняття, які проєктують і проводять кілька вчителів, об'єднуючи за змістом в одному часовому просторі вивчення двох предметів (мову і математику, мову й географію та ін.).

Технологія й організація бінарних уроків – складна і кропітка праця, що потребує співпраці вчителів-предметників; їхньої злагодженої педагогічної діяльності, що відображає сучасні тенденції до інтеграції і педагогіку співробітництва у системі «учитель – учень – учитель»; наявності спільної для кількох предметів мети тощо. Підготовка інтегрованих уроків довготривала і складна, вимагає ретельної тривалої креативної роботи вчителя. Основні кроки проєктування нетрадиційних уроків такі:

1. Аналіз програм і календарного планування з визначених предметів.

2. Порівняння матеріалу предметів для виділення тем, близьких за змістом, метою, для визначення їх спільності задля одночасного опрацювання.

3. Формулювання теми (часто інтегрована тема дещо відрізняється від визначення, пропонованого програмами різних предметів).

4. Визначення дидактичних цілей, мети та цільових завдань уроку.

5. Вибір ефективних методів і прийомів навчальної діяльності учнів відповідно до поставленої мети та з урахуванням їхніх психолого-вікових особливостей, рівня підготовки; добір дидактичного матеріалу; обрання і розробка сучасних засобів навчання.

6. Обмірковування і побудова структури уроку з активним упровадженням пізнавальної, розвивальної, самостійної роботи учнів.

7. Чітке дозування часу (доцільно використовувати спарені уроки не частіше одного разу на два тижні);

8. Ефективне проведення уроку з обов'язковою реалізацією триєдиної мети, що поєднує вивчення навчальних предметів.

Урок довільної структури і змістової спрямованості – це нетрадиційне навчальне заняття, що має неординарну структуру, відображає креативний зміст та побудований на програмовому навчальному матеріалі. Основні види цих уроків – це урок-семінар, урок-конференція, урок-дослідження, урок-лекція, урок-залік, урок-гру.

Урок-семінар – форма навчального заняття, що передбачає попередню самостійну роботу учнів з різними основними і додатковими джерелами з подальшим опрацюванням навчального матеріалу. Урок-семінар проводять після вивчення нового матеріалу для з'ясування рівня засвоєння учнями змісту навчання. Семінар має такі характерні ознаки: 1) ґрунтовна підготовка вчителя й учнів до уроку; 2) активність учнів у процесі обговорення; 3) зміна ролі учасників навчання: учні

виконують інформативну і гносеологічну функції, а вчитель – регулятивну й організаційну. Структура уроку-семінару складається із основних етапів: повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчання, розкриття суті навчальних питань, обговорення і коментар повідомлень учнів, рефлексія, підведення підсумків. Урок-семінар може мати різне спрямування (узагальнювальне, репродуктивне, повторювальне, контрольне, оцінювальне) і застосовуватися із 7 класу.

Урок-конференція – це форма узагальнення результатів самостійної наукової, пізнавальної, креативної, дослідницької діяльності учнів. Урок-конференцію варто проводити під час закріплення, поглиблення і систематизації знань, умінь та навичок учнів. Такі уроки можуть мати як теоретичний, так і практичний характер або поєднувати їх. Найбільш ефективними є теоретико-практичні уроки-конференції, які покликані не тільки розширити і поглибити теоретичні відомості, а сприяють розвитку творчих здібностей учнів. Структура уроку-конференції включає такі етапи: цілевизначення; мотивація; учнівське повідомлення (теоретичне чи практичне); колективне обговорення порушеного питання; корекція з боку вчителя; рефлексія; підсумки уроку.

Урок-дослідження – це навчальна лабораторія, де реалізовується самостійна експериментальна робота учня у процесі вивчення навчального матеріалу. Такий урок має зацікавити, стимулювати й активізувати здобувачів освіти. Виділяють такі основні види уроку-дослідження: науковий урок-дослідження, урок-пошук, урок-розвідка, урок-лабораторія, урок-експедиція.

Урок-лекція – інформаційно-монологічна форма навчального заняття. Урок-лекцію варто проводити під час вивчення нової теми з метою подання учням наукової навчальної інформації, узагальнення і систематизації вивченого матеріалу певного розділу / теми, за умови відсутності теоретичного матеріалу в підручниках. С. Гончаренко зазначає, що «основні вимоги до лекції – «науковість, доступність, єдність форми і змісту, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять²⁴». Урок-лекція має містити новизну, бути пов'язаною з іншими уроками, реалізовувати навчальну, розвивальну та виховну мету, цілеспрямовану, місткою, цілісною, ритмічною, інформативною, цікавою.

Урок-залік – навчальне заняття, на якому здійснюється узагальнення та систематизація навчального матеріалу, перевірка успішності учнів й оцінювання. Залік може проходити у різних формах: усної бесіди, опитування, письмового завдання, тесту тощо.

Урок-гра – це нетрадиційне навчальне заняття, що імітаційно відтворює суспільну діяльність, максимально наближує навчальну

²⁴ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. 1997. С. 189.

діяльність до життєвої. Ці уроки передбачають побудову навчального процесу в формі рольової, комунікативної, інтелектуальної або театралізованої гри. Виділяємо основні види уроку-гри:

- урок рольова гра – застосовується з метою набуття шляхом гри життєвого досвіду суспільної мовленнєвої діяльності;

- урок комунікативна гра – передбачає відтворення реального процесу спілкування і повне занурення в навчальну комунікативну ситуацію;

- урок інтелектуальна гра – використовується з метою обговорення певної теми з елементами змагання.

Урок-гра може бути проведено з метою узагальнення, систематизації і повторення знань, умінь та навичок. Такі навчальні заняття створюють атмосферу колективної дії, дають учневі змогу самоутвердитися, самовиразитися і самореалізовуватися у міні-соціумі, розвивають уміння співпрацювати, допомагають розкривати індивідуальні здібності, активізують їхню пізнавальну діяльність, сприяють розвитку комунікативної компетентності, оскільки охоплюють усі її складники і передбачають комплексний розвиток основних компетентностей (мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної, дискурсивної). Урок-гра викликає позитивні емоції в учнів, налаштовує їх на активну навчально-пізнавальну діяльність, збуджує інтерес до навчання, сприяє розвитку креативного, образного, абстрактного мислення і мовлення. Дидактична гра, що реалізується на уроці, складається з основних структурних компонентів:

- ігровий задум – повідомлення назви гри і те навчальне завдання, що необхідно виконати, ознайомлює з умовами й вимогами гри;

- ігрові дії – розробляються відповідно до мети уроку і співвідносні з етапами навчального заняття. У процесі виконання ігрових дій учні опановують знання, виробляють уміння та навички, а регламентовані правила гри сприяють пізнавальній активності школярів;

- навчальний зміст – носить відповідно до мети уроку пізнавальний, проблемний, творчий, дослідний характер і складається із трьох основних компонентів (теоретичного, практичного і методичного);

- підсумки гри – відображають результати гри, показують рівень вирішення поставлених навчальних завдань.

Доцільно урок-гру використовувати під час контролю навчального процесу, закріплення або узагальнення знань, умінь і навичок. Такі навчальні заняття проводяться не так часто (2–3 рази на рік), тому що вимагають ретельної і довготривалої підготовки.

Нетрадиційні уроки можуть успішно впроваджуватися у практику, забезпечуючи реалізацію компетентнісного, комунікативно-діяльнісного й особистісно орієнтованих підходів до навчання української мови.

Дослідження інтегрованих уроків є на разі актуальним і остаточно не розробленим, оскільки така організаційна форма навчання української мови відображає сучасні інтеграційні процеси в освіті. Під час нетрадиційного уроку української мови вчитель проєктує креативне вивчення навчального матеріалу з урахуванням особливостей класного колективу в цілому і кожного учня зокрема, використовує весь їх творчий потенціал і навчально-дослідницькі можливості.

ВИСНОВКИ

Компетентнісна спрямованість освіти спрямовує вчителів змінювати стратегію й тактику організаційних форм мовного навчання. На початку ХХІ століття в українській педагогіці, лінгводидактиці й практиці шкільної мовної освіти основною формою навчання був і залишається урок. Урок як основна, найбільш стійка і вивірена часом форма навчання української мови широко розповсюджена, носить панівний характер в сучасній системі освіти, збагачується концептуальними ідеями і змінюється під впливом новаторського досвіду. Останніми роками урок удосконалюється, але в своїй основі залишається класичним і незмінним. Нині у практиці мовного навчання застосовують традиційні й упроваджують нові форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку.

Сучасний урок української мови як основна організаційна форма навчання спрямований на формування та розвиток комунікативної компетентності учня-мовця, його здатності і спроможності правильно та виправдано користуватися всіма засобами мови, доцільно й ефективно спілкуватися в різних сферах соціального життя. Реалізація компетентнісно спрямованої системи навчання мови відбувається насамперед на уроці української мови, що є провідною (але не єдиною) формою навчання, й потребує підготовки вчителя нової формації, висококваліфікованого професіонала, соціально комунікабельного, креативного, котрий володіє необхідними професійними компетентностями і готовий до педагогічної діяльності в нових освітніх умовах. На наш погляд, новітні віхи суспільного життя не замінять основної ознаки, головної фігури класно-урочної системи – Вчителя – і не применшать його ролі, а класно-урочна система, що включає постійний склад учнів, чітко визначений зміст навчання, синхронно розпочатий і закінчений процес формування компетентностей за розкладом, ще довгий час залишатиметься провідною у процесі навчання молодого покоління.

Урок української мови як основна форма мовного навчання в основній школі класифікуємо за дидактичною (навчальною) метою (Схема 1).

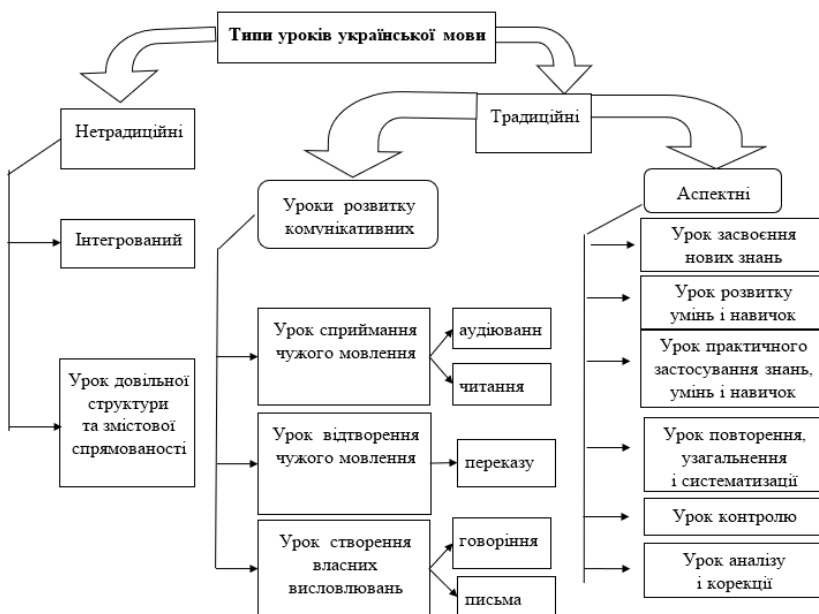

Схема 1. Класифікація сучасного уроку української мови в основній школі

Уроки української мови в основній школі поділяємо на: традиційні (мають класичну структуру та відповідають прийняти стандартам) і нетрадиційні (мають гнучку, нетривіальну будову, своєрідні структурні етапи, креативний зміст й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій). Традиційні уроки включають аспектні уроки (спрямовані на вивчення всіх аспектів мови, розвиток мовної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями); уроки розвитку комунікативних умінь (орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися). З урахуванням тенденцій і пріоритетів, ключових орієнтирів і стратегічних завдань сучасної мовної освіти у межах кожної групи уроків рідної мови визначено основні типи їх.

Аспектні уроки поділяються на уроки засвоєння знань, уроки формування умінь та навичок, уроки вироблення досвіду застосування знань, умінь та навичок, уроки контролю, уроки повторення, узагальнення і систематизації, уроки аналізу й корекції навчальних досягнень.

Уроки розвитку комунікативних умінь ранжуються на уроки сприймання чужого мовлення (аудіювання і читання); уроки відтворення готового тексту (переказ); уроки створення власних висловлювань (говоріння і письмо); нетрадиційні включають інтегровані уроки й уроки довільної структури і змістової спрямованості.

Нетрадиційні уроки української мови поділяємо на інтегровані уроки й уроки довільної структури та змістової спрямованості.

Варто зазначити, що між типами уроків чіткої межі й різкої грані немає і не може бути, адже на всіх уроках української мови здійснюється цілісне вивчення української мови й мовленнєвих понять, проводиться системна робота з розвитком мовних умінь та формуванням умінь мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку й взаємозалежності, що у комплексі становитимуть комунікативну компетентність учня-мовця.

АНОТАЦІЯ

Основна форма навчання української мови нині в Україні – урок – головна ланка класно-урочної системи, що живе, розвивається і вдосконалюється, але в своїй основі залишається класичною і незмінною. Нині у практиці мовного навчання застосовують традиційні і нетрадиційна форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку. Урок як високоефективна організаційна форма навчання передбачає єдність форми і змісту; суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників навчального процесу – педагога і здобувача освіти. Сучасний урок української мови як цілісне багатокомпонентне явище спрямований на формування та розвиток комунікативної компетентності учня-мовця. Уроки української мови в основній школі поділяємо на: традиційні (мають класичну структуру та відповідають прийняти стандартам) і нетрадиційні (мають гнучку, нетривіальну будову, своєрідні структурні етапи, креативний зміст й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій). Традиційні уроки ранжуємо на аспекти уроки й уроки розвитку комунікативних умінь. Нетрадиційні уроки поділяємо на інтегровані уроки й уроки довільної структури та змістової спрямованості.

Література

1. Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. 180 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. 1997. 376 с.
3. Гусак Т. Нестандартні уроки: формування відповідного ставлення школярів до учіння. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 49–50.

4. Донченко Т. Структура уроку української мови (Проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 6–11.
5. Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 36–38.
6. Караман С. Методика навчання української мови в гімназії. Київ. 2000. 272 с.
7. Кучеренко І. Концептуальна система сучасних уроків розвитку комунікативних умінь. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 1. С. 14–21.
8. Кучеренко І. Основні підходи до систематизації та структурування уроку української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7–8. С. 22–27.
9. Кучеренко І. Особистісно зорієнтовне навчання – домінантна модель реалізації концепції «Нова українська школа». *Дивослово*. 2018. № 11. С. 9–15.
10. Біляєв О., Мельничайко В., Пентилюк М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ, 1987. 246 с.
11. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Чавдарова і В. Масальського. Київ, 1962. 371 с.
12. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. Київ. 2009. 400 с.
13. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ, 2012. 364 с.
14. Пентилюк М. Сучасні підходи до типології уроків. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 2–5.
15. Пентилюк М., Онукевич Т. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. Київ, 2006. 134 с.
16. Петровська О. Основні типи уроків з української мови в 5–7 класах. Київ, 1959.
17. Печерська Е. Уроки різні та незвичайні. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 62–65.
18. Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект) : навч. посіб. Харків, 1995. 240 с.
19. Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник. Київ, 1999. 368 с.
20. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ, 2003. 149 с.
21. Стельмахович М. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. Київ, 1976. 188 с.

22. Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 12. 2012. С. 122–129.

23. Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1996. 45 с.

Information about the author:

Kucherenko Iryna Anatoliivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Applied Linguistics and Journalism,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova, Str., Uman, Cherkasy region, 20300, Ukraine

ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ КАРИКАТУР У ФОРМУВАННІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МОНОЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Подосиннікова Г. І., Мокренко В. С.

ВСТУП

У зв'язку з модернізацією системи освіти України та її інтеграцією до загальноєвропейського культурного простору до майбутніх вчителів АМ висуваються високі вимоги стосовно рівня їх підготовки¹, зокрема, до рівня сформованості компетентності в монологічному мовленні (КММ)², що вимагає пошуку засобів підвищення мотивації навчання та залучення студентів до діалогу культур.

Важливість використання автентичних матеріалів і засобів навчання для формування англomовної КММ майбутніх фахівців обґрунтована у працях багатьох науковців (О. Б. Бігич, С. В. Білоус, Г. А. Бойко, Н. Ф. Бориско, С. Вард, С. В. Кіржнер, Б. В. Кукса, С. В. Лазаренко, Н. К. Лямзіна, Ю. М. Несин, С. Ю. Ніколаєва, В. С. Пащук, Н. Р. Петранговська, Т. О. Петрова, Ю. А. Петрушевич, Г. І. Подосиннікова, І. О. Сімкова, В. Л. Скалкін, Н. К. Скляренко, Л. П. Смелякова, П. Л. Сопер, О. Б. Тарнопольський, О. М. Устименко, В. В. Черниш, Л. В. Шовкопляс, К. Бейлі, Ф. Кліппель, С. Торнбері тощо). У деяких дослідженнях фокусом уваги є використання опор для формування іншомовної КММ (Шевченко, 1984; Пащук, 2002; Сімкова, 2019; Бойко, 2020; Кіндрась, 2020 тощо). При цьому аналіз літератури виявив, що карикатура як опора у формуванні КММ майбутніх учителів АМ досі не була предметом комплексного дослідження у науково-методичній літературі.

Анкетування, яке проводилося серед студентів 4 курсу освітньо-професійної програми 014 Середня освіта (Англійська та німецька мови) першого рівня вищої освіти спеціальність: 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)) спеціалізація: 014.021 Середня освіта

¹ Подосиннікова Г. І., Коваленко А. М., Козлова В. В., Школярченко В. І., Коробова Ю. В. Освітньо-професійна програма Середня освіта (Англійська та німецька мови) першого бакалаврського рівня вищої освіти спеціальність: 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)) спеціалізація: 014.021 Середня освіта (Англійська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022.

² Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання): проект / С. Ю. Ніколаєва та ін. ; під кер. С. Ю. Ніколаєвої, М. І. Солов'я. Вінниця : Нова книга, 2001. 245 с.

(Англійська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка факультету іноземної та слов'янської філології Сумського державного педагогічного університету імені А. С.Макаренка у 2016–2022 р.р., показало, що студенти вважають цей засіб навчання сучасним (72 %), актуальним (81 %), мотивуючим висловитися (73 %), таким, що сприяє розумінню сучасної культури носіїв мови (78 %), засобом проблемного навчання (66 %), засобом інтерактивного навчання (68 %), стимулюючим інтелектуально (70 %) та емоційно (62 %). Зарубіжні дослідження також свідчать про позитивне ставлення здобувачів освіти до використання карикатур у навчальному процесі³.

Усе викладене вище вказує на актуальність вивчення проблематики використання автентичної карикатури як опори для формування КММ майбутніх учителів АМ.

1. Психологічні, лінгвістичні та комунікативні особливості формування компетентності у монологічну мовлення майбутніх вчителів англійської мови

Термін «**компетентність в монологічному мовленні**» використовують для визначення здатності реалізувати усномовленнєву комунікацію у монологічній формі в життєво важливих сферах і ситуаціях відповідно до комунікативного завдання та цілей навчання⁴. Рівень сформованості КММ майбутніх учителів АМ за результатами опанування освітньо-професійної програми бакалаврського рівня має відповідати цільовому рівню С1 згідно Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (CEFR)⁵. Очікується, що мовлення майбутніх учителів АМ є наближеним до мовлення освічених носіїв АМ. Тож у рамках дослідження формування КММ у майбутніх вчителів АМ розглянути основні характеристики англійського ММ у психологічній, лінгвістичній та комунікативній площині.

У процесі розвитку умінь ММ у майбутніх учителів АМ потрібно ураховувати **психологічні особливості ММ**: 1) зв'язність думки, що виражається в композиційно-смісловій єдності тексту, а також зв'язність мовлення, що потребує володіння мовними засобами міжфразового зв'язку; 2) тематичність ММ, чітка комунікативно-сміслову організація розкриття теми; 3) контекстуальність ММ, яке вмотивоване

³ Bekdaş M. The Effect Of Using Caricatures On Vocabulary Retention In Foreign Language Teaching. *IJOESS*, 2018. Vol. 9, Issue 31. P. 622–632. URL: <https://bit.ly/3zc9Ztc>

⁴ Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

⁵ Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

стимулом певної ситуації, але також є відносно автономним; ситуація для ММ є відправним моментом, потім воно відхиляється від неї, формує власне середовище – контекст; 4) відносна безперервність ММ, внаслідок чого досягається завершеність думки; 5) послідовність і логічність, які реалізуються в розвитку ідеї основної фрази шляхом породження думки, її доповнення, пояснення, обґрунтування, тощо. Крім того, особливостями ММ є експресивність та комунікативна направленість: вони забезпечують емоційну виразність висловлювання та його співвідношення з комунікативною ситуацією спілкування⁶. Під емоційно-експресивним мовленням розуміють мовлення, що має стійке емоційне забарвлення, основним змістом якого є вираження почуттів та емоцій по відношенню до об'єкта оточуючої дійсності⁷.

З психолінгвістичної точки зору, ММ – це односпрямована форма мовлення, яка реалізується на основі структури мовленнєвої діяльності, здійснюється від мотиву, що породжує будь-яку думку, до оформлення самої думки та її втілення. ММ майбутніх вчителів АМ тісно пов'язане з їх інтелектуальною діяльністю, спирається на умовиводи як процес мислення⁸. Психолінгвістичний контекст ММ знаходить своє відображення у психолінгвістичному феномені ідіоматичності мовлення⁹.

З лінгвістичної точки зору, ММ властиві повнота та розгорнутість фраз, їх різноманітність та різноструктурність; речення пов'язані між собою та мають логічну послідовність. Англomовному ММ властива ідіоматичність – закріплення в узусі та мовленнєвій нормі тих варіантів оформлення думок (перш за все, мовленнєвих конструкцій), вживання яких є характерним для автентичного, природного мовлення носіїв мови¹⁰.

⁶Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посібн. для вищих навчальних закладів / за ред. Л. О.Калмикової. Київ: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.

⁷Цинтар Н. В. Категорія емотивності в англійській художній літературі XIX та ХХІ століття (гендерний аспект): дис. ... докт. філософії: 035 – Філологія. Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 249 с.

⁸Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посібн. для вищих навчальних закладів / за ред. Л. О.Калмикової. Київ: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.

⁹Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

¹⁰Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

Згідно вимог програми необхідним є навчання майбутніх вчителів АМ літературно-розмовного мовлення, яке характеризується вживанням структурно-мовленнєвих одиниць різного ступеня сталості, що властиві мовленню носіїв мови (наприклад, предикативних конструкцій АМ, ідіом, фразових дієслів, мовленнєвих кліше тощо). Оволодіння ідіоматичним літературно-розмовним мовленням викликає у студентів певні труднощі відбору й реалізації мовних засобів залежно від комунікативної ситуації¹¹.

Особливістю англійського літературно-розмовного ММ є вживання засобів міжфразового зв'язку, якими слугують прислівники, займенники та сполучники, сполучення іменника з прикметником у ролі обставини місця і часу (адвербалії). Наприклад, адвербаліями часу і послідовності слугують: *before, now, then, finally, ultimately*. Також як засоби сполучення речень використовуються усномовленнєві формули, що демонструють початок, продовження або завершеність висловлювання (наприклад, *to begin with, well, that reminds me, by the way, speaking of, bearing in mind, let's leave it at that, I'd like to emphasize, on the whole, in conclusion*), допомагають систематизувати чи резюмувати представлені у висловлюванні інформацію та міркування (*therefore, that's why, that's how, so that, hence, though, since, as a result of*). Запропонуємо відповідну інструкцію до вправи з використанням карикатури: *Do you think modern educational system is being dumbed down? What impact does it have on students? Look at the caricature and express your opinion regarding the problem. Use the phrases: I believe, in my humble opinion, there's no doubt, unfortunately, I am convinced that, my concern is that, I consider, ultimately*. Елементи особистого ставлення також відіграють важливу роль у ММ; для демонстрації власної думки доцільно вживати такі засоби: *to my mind, there's no doubt, it's quite clear, I am sure, I believe, I consider, it's true, it's evident, obviously, apparently, fortunately*.

Таким чином, ММ майбутніх учителів АМ повинно характеризуватися композиційною складністю, ідіоматичністю, розгорнутістю, завершеністю викладення думки, дотриманням мовних норм, логіки і послідовності у викладанні змісту монологу.

Важливу роль у навчанні ММ майбутніх вчителів АМ відіграють **комунікативні особливості** ММ, які відбивають його функції: 1) інформативну (донесення інформації про об'єкти, явища чи події навколишнього середовища, їх опис, опис дій та стану); 2) впливову

¹¹ Подосиннікова Г. І. Методична типологія труднощів навчання ідіоматичного розмовного мовлення майбутніх учителів англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4 (78). С. 172–185. DOI: 10.24139/2312-5993/2018.04/172-185.

спонування до дії чи попередження небажаної дії, переконанні щодо справедливості чи несправедливості тих чи інших поглядів, думок, дій, переконань); 3) експресивну, або емоційно-виразну (використання мовленнєвого спілкування для опису стану, в якому знаходиться той, хто говорить, для зняття емоційної напруженості); 4) розважальну (виступ людини на сцені чи серед друзів для розваги слухачів); 5) ритуально-культову (висловлювання під час ритуального обряду). Залежно від комунікативної функції та мети розрізняють **типи монологічних висловлювань**: монолог-опис, монолог-міркування (роздум), монолог-розповідь¹².

31. Монолог-опис є констатуючим типом монологічного висловлювання, який містить ствердження про наявність або відсутність ознак чи якостей у предметі, явищі чи людині, що описуються у висловлюванні. Його розуміють як послідовне перерахування ознак та характерних рис предмету або явища. Цей тип монологу характеризується використанням простих і складносурих речень, у яких переважає вживання теперішнього або минулого часу. Прикладом вправи для розвитку умінь володіння монологом-описом може слугувати наступна: *Choose any of the three caricatures you see in the slide. Describe what you see in this caricature. Pay attention to the details that reflect the main problem. In your description, use the adjectives from the box below.*

striking, unbelievable, convincing, controversial, urgent, massive, tremendous, erroneous, unbiased, distorting, accurate, precise, relevant

Монолог-міркування будується за допомогою умовиводів та суджень, на основі яких робиться певний висновок. Це представлення логічно обґрунтованих роздумів про когось або щось, його структура складається з тези, аргументації та висновків. У ході монологу-міркування вирішується певна проблема, яка є предметом міркування. Для монологу-міркування характерний причинно-наслідковий зв'язок між реченнями. Монолог-міркування часто містить елементи інших композиційно-мовленнєвих форм сприяє реалізації всіх функцій монологічного мовлення. Інструкцією до вправи на навчання монологу-міркування майбутніх вчителів АМ може бути наступна: *Analyze the problem presented in the caricature. Is it relevant? What are your thoughts regarding its solution? Present your ideas using the phrases: First and foremost, ...; It seems to me, ...; Furthermore, ...; I'd like to emphasize that, ...; Apparently, ...; As a matter of fact, ...; Moreover, ...; I suggest that we, ...; Ultimately, ...; Thus.*

¹² Устименко О. М. Навчання іншомовного монологічного мовлення в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2013. № 1. С. 3–9.

Монолог-розповідь характеризується динамічністю, яка забезпечує хронологічну розповідь про розвиток подій, пригод, дій чи станів. Мета цього типу монологу полягає у передачі послідовності ряду подій або переходу предмету з одного стану в інший¹³. Для нього характерні складнопідрядні речення з підрядними часу та використання сполучників і адвербалій. Наведемо відповідну інструкцію до вправи: *Look at the caricature. What is happening? Match the sentences below and add some of your own to tell about the events in the caricature.*

Nowadays, media use smaller problems...	as they can be deceptive;
Naturally, some issues ...	because they are concerned about insignificances;
People cannot trust world news ...	to divert public attention from bigger one's;
Unfortunately, some problems are presented inaccurately ...	so that others think everything is fine;
It seems that some citizens may not notice a crisis ...	are artificially created;

Згідно вимог програми майбутні учителі АМ мають володіти усіма типами монологу окремо та в комбінації, розуміти різницю між ними та мати уявлення про їх характерні риси.

2. Мета, зміст та контроль формування компетентності в монологічному мовленні у майбутніх вчителів англійської мови

В умовах інтеграційних процесів і реаліях сучасного інформаційного суспільства завдання міжкультурного та професійно-спрямованого спілкування вимагають від майбутніх учителів АМ високого рівня сформованості КММ.

Щодо **цілей формування КММ у майбутніх учителів АМ**, то на зазначеному у програмі цільовому рівню С1 згідно Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти (CEFR) майбутні вчителі АМ старшого ступеня навчання повинні демонструвати зразки ефективної комунікації на рівні високої академічної мобільності (enhanced academic mobility level), вільно говорити на теми, пов'язані з їх академічними, соціальними та майбутніми професійними ролями¹⁴. Завдання

¹³ Матковська Г. О. Лінгвостилістичні особливості композиційно-мовленнєвих форм художнього тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна.* 2013. № 39. С. 178–181.

¹⁴ Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

формування КММ майбутніх учителів АМ пов'язані з удосконалення набутих раніше умінь ММ на якісно новій основі¹⁵.

До **змісту КММ майбутніх вчителів АМ** входять відповідні уміння, навички, знання та комунікативні здібності.

Під **мовленнєвими вміннями ММ** розуміють уміння логічно, послідовно (зв'язно), достатньо повно, комунікативно вмотивовано, правильно у мовному відношенні та творчо користуватися іншомовними засобами з метою висловлення думок під час говоріння. Мовленнєві вміння ММ поділяються на загальні та спеціальні. В. С. Пащук поділяє *загальні вміння ММ* майбутніх вчителів АМ на групи: 1) уміння реалізовувати комунікативний намір адекватно завданню та умовам спілкування; 2) уміння логіко-композиційної побудови висловлювання у відповідності до композиційно-мовленнєвих форм монологу; 3) комбінаційні вміння¹⁶. *Спеціальними вміннями ММ* вважають уміння: з'єднувати та логічно структурувати декілька мовленнєвих зразків; повно висловлюватись відповідно до комунікативної ситуації та теми; правильно в аспекті системи та норм АМ оформити своє висловлювання мовними засобами відповідного рівня складності; оптимально використовувати мовний матеріал з урахуванням вимог рівня навчання (програми); оптимально використовувати вивчений матеріал, свідомо переносити раніше набуті знання, навички та вміння на нову ситуацію; залучати до викладу певної теми матеріал суміжних тем, розширюючи і поглиблюючи її, комбінуючи і варіюючи матеріал за формою та за змістом¹⁷.

Під час формування компетентності в ММ у майбутніх вчителів АМ слід брати до уваги також рівень розвитку наступних груп умінь: **інтелектуальних умінь ММ** (планувати та програмувати монологічне висловлювання, дотримуватися причинно-наслідкових зв'язків та виконувати інші логічні операції у процесі ММ); **навчальних умінь ММ** (використовувати опори різного характеру, електронних засобів навчання); **організаційних умінь ММ** (самостійно організувати навчання). У комплексі, ці вміння забезпечують ефективне планування,

¹⁵ Подосиннікова Г. І. Програма нормативної навчальної дисципліни «Практика англійського усного та писемного мовлення» (IV рік навчання). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 127 с.

¹⁶ Пащук В. С. Навчання студентів мовних спеціальностей усного англійського монологічного мовлення з використання автентичних художніх фільмів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 21 с.

¹⁷ Бойко Г. А. Формування професійно орієнтованої англомовної компетентності в монологічному мовленні у майбутніх фахівців з харчових технологій у процесі самостійної роботи : дис. ... докт. філософії у галузі педагогіки : 011 – Освітні, педагогічні науки. Київ, КНЛУ, 2020. 252 с.

аналізування, аргументування, узагальнення інформації у процесі формування КММ майбутніх вчителів АМ. **Компенсаторні вміння ММ** допомагають вирішувати комунікативні завдання в умовах дефіциту мовних засобів, до них належать уміння: повернутися до раніше сказаного (Sorry, let me start from the very beginning); спростити фразу, спираючись на знайомі слова або мовленнєвий зразок; застосувати перифраз; застосувати адекватні невербальні (жести, міміка, імітація звуків) засоби спілкування (Look, here is what I mean) тощо¹⁸.

За В. В. Черниш, окремо розглядаємо **вміння професійного-орієнтованого ММ** майбутніх вчителів АМ: 1) проєктувальні вміння (здатність планувати професійно-орієнтовані монологічні повідомлення різних функціональних типів та використовувати різні види опор для навчання ММ залежно від ступеня навчання, характеру мовленнєвого матеріалу та функціонального типу монологу); 2) адаптаційні вміння (уміння адаптувати своє мовлення до конкретних умов навчання та ін.); 3) організаційні вміння (уміння давати чіткі вказівки, надавати пояснення, демонструвати зразки невербальної поведінки, виступати в ролі ініціативного співрозмовника і залучати учнів до монологічної форми спілкування); 4) мотиваційні вміння (здатність стимулювати іншомовну мовленнєву діяльність учнів у ММ в типових ситуаціях спілкування); 5) комунікативні вміння (уміння говорити виразно й емоційно, використовувати стратегії спілкування для зрозумілості свого мовлення, використовувати різні прийоми отримання й передачі інформації в ММ, докладно викладати інформацію про особистість, подію, явище культури тощо, виступати з підготовленим коментарем щодо окремих питань тощо); 6) дослідницькі вміння (уміння застосовувати засоби активних форм навчання з метою вдосконалення процесу навчання та умінь ММ); 7) гностичні вміння (оцінювати свою готовність до професійно-орієнтованого ММ та співвідносити свою оцінку з оцінкою своїх колег); 8) контролюючі вміння (уміння здійснювати (само)запис і коректорське прослуховування своїх висловлювань; редагувати усні (в аудіо-/відеозапису) мовленнєві висловлювання; реагувати на неправильну відповідь учнів)¹⁹.

Невід'ємним компонентом змісту КММ майбутніх учителів АМ є **знання: декларативні** (знання про різні типи монологів, їх особливості та застосування, значення спеціальних мовних засобів зв'язку) та

¹⁸ Петрусевич Ю. А. Контроль та оцінювання англійського монологічного мовлення майбутніх учителів. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2012. № 21. С. 211–219.

¹⁹ Черниш В. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів професійно орієнтованої англомовної компетенції в говорінні : дис. ... док. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (з галузей знань)». Київ, КНЛУ, 2015. 483 с.

процедурні (соціокультурні знання мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв іноземної мови у процесі ММ, а також знання як планувати, здійснювати і коригувати монологічне висловлювання певного типу²⁰.

Процес формування КММ у майбутніх вчителів АМ має складником розвиток **комунікативних здібностей**, а саме: 1) наявність внутрішньої мотиваційної готовності говорити; 2) організувати своє висловлювання, структурувати й укласти його; 3) орієнтуватися в ситуації; 4) пам'ятати, що було сказано раніше, і таким чином забезпечувати зв'язність, логічність мовлення; 5) знаходити у довгостроковій пам'яті потрібні мовні форми висловлювання та об'єднувати їх у зв'язні речення і цілісний текст, спираючись на оперативну пам'ять; 6) виправляти як форму, так і зміст сказаного безпосередньо у процесі мовлення; 7) оформлювати висловлювання, що задовольняють мовну норму та узус, включаючи вимоги, які стосуються мовної форми висловлювань та існують у мовно-культурній спільноті; 8) користуватися паралінгвістичними засобами, щоб зробити своє мовлення більш адекватним; 9) виражати свою особистість через ММ засобами АМ, висловлювати власні думки, погляди, емоції, ставлення.

Успішність оволодіння ММ майбутніми вчителями АМ залежить від сформованості **фонетичних, граматичних, лексичних, країнознавчих і лінгвокраїнознавчих навичок і знань** використання відповідного матеріалу сучасного англійського літературно-розмовного мовлення, який є необхідним для формування КММ у межах тематики курсу на визначеному програмому рівні. У програмі зазначено, що активний лексичний мінімум студентів 4-го курсу повинен становити близько 4500 одиниць. У процесі навчання має відбуватися вдосконалення граматичних навичок і поглиблення знань АМ на базі граматичного матеріалу: Wishes and Regrets; Conditionals; Inversion; Future Forms; Passive Verb Forms; Perfect Aspect; Inversion; Reported Speech; Verbs + Infinitive or Gerund; Modals.

Програма 4 курсу насичена матеріалом, який потребує розширення та поглиблення країнознавчих і лінгвокраїнознавчих знань майбутніх учителів АМ, тобто знань мовних і мовленнєвих засобів спілкування з національно культурною семантикою (країнознавчої безеквівалентної та фонові лексики; сталих виразів, ідіом і кліше; ідіоматичних

²⁰ Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

мовленнєвих одиниць²¹, лінгвістичних маркерів соціальних стосунків і ситуацій; фразеологізмів, афоризмів і специфічні для іншомовної культури типи дискурсу тощо), що є важливим компонентом формування міжкультурної компетентності майбутніх учителів АМ, формування здатності та готовності до ведення діалогу культур²². Здобувачі освіти повинні уміти правильно, ідіоматично, стилістично адекватно висловлюватися у ситуаціях, що відповідають тематиці курсу: 1) «Політичні системи» («Типи уряду. Демократія», «Політичні системи та уряд Сполученого Королівства та Сполучених Штатів Америки», «Вибори, політичні партії Сполученого Королівства та США»); 2) «Судова система» («Злочин та покарання», «Суд в Британії та в США. Права людини», «Злочинність серед неповнолітніх»); 3) «Сучасні засоби масової інформації» («Засоби масової інформації: функції та типи», «Газети та журнали в Британії та США. Паперові та електронні видання», «Телебачення. Телебачення та діти»); 4) «Вища освіта та наука» («Роль вищої освіти та університету у сучасному суспільстві», «Система вищої освіти в Британії, США та Україні. Проблеми вищої освіти», «Університет як центр науки та технологій», «Студентське життя в британських та американських університетах. Обмін студентами: культурний шок»); 6) «Педагогічна практика» («Роздуми про педагогічний досвід. Стилi викладання: спостереження та аналіз», «Встановлення взаємозв'язку у класі», «Проблеми дисципліни в класі»)²³.

Результати емпіричних досліджень (спостереження за навчальним процесом, анкетування студентів та розвідувальний експеримент), які проводилися серед студентів 4 курсу протягом 2018–2021 н. р., дозволяють пропонувати заміну теми «Музика» на тему «Наука та технології», яка, на думку студентів, є актуальною, такою, що мало обговорювалася раніше та більше відповідає до загальній тематиці курсу у плані сфери спілкування, змісту, рівня інтелектуальної та мовленнєвої складності.

²¹ Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

²² Fomenko, T., Bilotserkovets, M., Klochkova, T., Statsenko, O., Sbruevia, A., Kozlova, O., & Kozlov, D. (2020). Overcoming Barriers in Intercultural Communication: A Case Study on Agricultural Idioms in English, Ukrainian and Chinese. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. № 9 (6). P. 157–166. DOI: 10.36941/ajis-2020-0120.

²³ Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання): проект / С. Ю. Ніколаєва та ін. ; під кер. С. Ю. Ніколаєвої, М. І. Солов'я. Вінниця : Нова книга, 2001. 245 с.

Контроль сформованості КММ майбутніх учителів АМ відіграє важливу роль у навчальному процесі. Доцільним є обмеження кількості можливих категорій до 4–5, їх збільшення причиняє розумове перевантаження, а 7 категорій призводить до психологічного стресу. Стосовно усного контролю пропонується вибір з-поміж якісних категорій, релевантних меті усному контролю: стратегії реплікування, стратегії співпраці, запит про роз'яснення, швидкість, гнучкість, зв'язність, розкриття теми, точність, соціолінгвістична компетенція, загальний діапазон, лексичний діапазон, граматична правильність, лексичний контроль, фонологічний контроль²⁴. Дж. Браун та Дж. Юль пропонують такі критерії оцінювання ММ: відповідність обраному типу монологу, граматична правильність, відповідність лексично-стилістичного забарвлення монологу комунікативній ситуації, достатній темп мовлення, правильність вимови, інформативність²⁵. У свою чергу, вважаємо, що важливим критерієм є стилістична адекватність та ідіоматичність мовлення, тобто його відповідність особливостям вербального компонента менталітету нації носіїв мови²⁶.

Тож пропонуємо оцінювати рівень сформованості КММ майбутніх учителів АМ за наступними критеріями: 1) комунікативна доцільність, стилістична адекватність і правильність використання мовних засобів; 2) ідіоматичність мовлення; 3) зв'язність і логічність висловлювання; 3) відповідність монологічного висловлювання темі; 4) змістовність і самостійність висловлювання; 5) обсяг і темп монологічного висловлювання.

3. Карикатура як засіб формування монологічного мовлення у майбутніх вчителів англійської мови

Навчання ММ майбутніх вчителів АМ пов'язане з рядом труднощів²⁷. Суттєві труднощі у студентів викликає формування умінь виражати свої емоції, почуття, ставлення, недостатньою є емоційно-експресивна забарвленість висловлювань. Також існує проблема недостатньої мотивації для ініціативного ММ майбутніх вчителів АМ,

²⁴ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. С. 281.

²⁵ Brown G., Yule G. Teaching the Spoken Language, Cambridge Language Teaching Library. Cambridge University Press, 2001. 163 p.

²⁶ Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

²⁷ Подосиннікова Г. І. Методична типологія труднощів навчання ідіоматичного розмовного мовлення майбутніх учителів англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4 (78). С. 172–185. DOI: 10.24139/2312-5993/2018.04/172-185

звикання до засобів навчання та стимулювання мовленнєвої активності. Крім того, у майбутніх учителів АМ існує побоювання помилок, психологічні бар'єри у спілкуванні. Тож розглянемо **сутність та характерні риси автентичної карикатури як засобу навчання**, який сприяє подоланню цих труднощів і комплексній емоційній, інтелектуальній, комунікативній умотивованості формування КММ майбутніх вчителів АМ.

Карикатура (італ. *caricatura*, від *caricare* – перевантажувати, перебільшувати) – викривлене зображення людини, типажу чи дії, зазвичай створене з розважальною метою. Карикатурист у власному унікальному, ідіосинкретичному стилі презентує найхарактерніші риси з використанням перебільшення, аналогій, уподібнення до іншої істоти або об'єкта, щоб досягти комічного ефекту та привернути увагу до ідей, теми концепти, які складно відобразити за допомогою тільки тексту, підвищити ступінь розуміння феномена аудиторією²⁸. Карикатуру визначають як засіб художньої типізації, використання засобів шаржу та гротеску для критично цілеспрямованого перебільшення і підкреслення негативних сторін життєвих явищ або осіб; як продукт, у якому поєднуються перебільшення та загострення характерних рис зображуваного предмету для досягнення комічного ефекту та впливу на аудиторію²⁹.

У медійному дискурсі карикатура трактується у широкому сенсі як комбінація вербального та візуального носіїв інформації, основана на художньому та публіцистичному викривленні дійсності, що продиктоване необхідністю впливу на аудиторію³⁰. Вона є результатом усвідомлення автором оточуючого світу, формою вираження авторської позиції або відношення народу до певної ситуації.

У нашому дослідженні розглядаємо карикатуру як вербально-візуальний продукт, текст-зображення, який унікально та сатирично зображає явища, події, концепти чи окремих особистостей і передає ставлення автора до них.

З лінгвістичної точки зору, карикатура – це різновид креолізованого тексту, оскільки вона містить не тільки візуальну, але й текстову складову. О. В. Завадська визначає креолізований текст як особливий лінгвовізуальний феномен, у якому вербальний і невербальний компоненти утворюють одне візуальне, структурне, смислове та функціональне ціле, що забезпечує його комплексний прагматичний вплив на

²⁸ Jaashan H. Decoding Sense in Caricatures: A Study in Semio-stylistics. *Journal of Language Teaching and Research*. 2019. Vol. 10. № 5. P. 954–962. DOI: <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1005.06>.

²⁹ Caricature [Electronic resource]. Online Etymology Dictionary. URL: https://www.etymonline.com/word/caricature#etymonline_v_5383 (Last accessed: 28.11.2019).

³⁰ Fahy D. Caricatures and omissions: representations of the news media in 'Don't look up' JCOM. 2022. № 21(05), C07. <https://doi.org/10.22323/2.21050307>.

адресата³¹. Взаємодія текстового та іконічного компонентів забезпечує цілісність та зв'язність семіотичного тексту, його експресивність, комунікативний ефект на аудиторію, оскільки поєднання різних повідомлень доповнюють один одного и у той же час пояснюють один одного³².

Вербальний компонент карикатури представляє собою надпис, який додається до зображення. Це можуть бути висловлювання персонажів, авторські коментарі, заголовки або загальні назви зображення. Зміст вербального елементу карикатури здебільшого дублює сенс зображення або пояснює його. Вербальний компонент карикатури, особливо політичної, має досить яскраві стилістичні особливості³³. Для влучної реалізації мовного втілення у цій частині карикатури часто використовуються стилістичні прийоми, серед яких виділяють образну метафору, гіперболу, каламбур³⁴. Каламбур сприяє досягненню комічності карикатури за допомогою використання фразеологізмів, багатозначності слів та омонімів.

Невербальна частина карикатури представляє собою одне або декілька зображень, які поєднуються смыслом. Її функцією є візуалізація картини світу художника, конкретних явищ або подій. Взаємозв'язок вербальної та невербальної частин прослідковується у їх співвіднесеності один з одним, яка може будуватися на антитезі (протиставленні написаного зображенню) або на однаковому смислового посиленні.

У методичному ракурсі, карикатура як засіб навчання АМ розглядається здебільшого як джерело мотивації мовлення. Дослідники характеризують карикатури у викладанні АМ як розважаючі, багатосторонні, захоплюючі, та повчальні матеріали³⁵; вказують, що карикатури формують інтерес, внутрішні мотивацію та зменшують нудьгу або стрес, підвищують досягнення учнів на занятті³⁶.

³¹ Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. № 43. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.49222>

³² Jaashan H. Decoding Sense in Caricatures: a study in Semio-Stylistics. *Journal of Language Teaching and Research*. 2019. Vol. 10. № 5. P. 954–962. DOI: <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1005.06>.

³³ Ковінько К. В. Жанр політичної карикатури: функціональні, дискурсивні та стилістичні особливості. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2012. № 1003. С. 125–130.

³⁴ Seredina E. V., Dekhnich O. V. Trump's image in a political cartoon: analysis of expressive potential. *Research Result. Theoretical and Applied Linguistic*. 2022. № 8 (2). P. 96–107. DOI: 10.18413/2313-8912-2022-8-2-0-7.

³⁵ Güven S., Bekdaş M. The Effect Of Using Caricatures On Vocabulary Retention In Foreign Language Teaching. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*. 2018. № 9(31). P. 622–647.

³⁶ Srinivasalu G. N. Using Cartoons as Effective Tools in Teaching Learning Process of Social Science. *An International Peer Reviewed & Referred Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies*. 2016. № 3(23). P. 1898–1905.

Як засіб навчання за своєю суттю карикатура відноситься до засобів наочності, за функцією у процесі формування КММ майбутніх вчителів АМ – до мовленнєвих опор. Карикатура насичена концентрованим національно-культурним змістом, вона є природним мовленнєвим стимулом як для носіїв мови, так і для тих, хто її вивчає, тож вона відноситься до автентичних засобів навчання. Карикатура містить текстовий та іконічний компоненти, тож у рамках визнаних у науково-методичній літературі типологій засобів навчання та опор³⁷ вважаємо можливим визначити автентичну карикатуру як різновид природної змішаної опори, яка поєднує вербальні та невербальні елементи.

Розглянемо психологічний, лінгвістичний та методичний **потенціал автентичної карикатури у формуванні КММ майбутніх вчителів АМ.**

Психологічний потенціал карикатури базується на її можливостях стимулювати функціонування механізмів мовленнєвої діяльності у процесі формування КММ майбутніх вчителів АМ.

Наочність подання інформації, використані візуальні засоби презентації чуттєво-наочних образів як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних явищ, дозволяють студентам відразу сприймати матеріал і мають запрограмований вплив, який діє не тільки на інтелект, але й на емоційно-чуттєвий базис людини³⁸. Використання наочності допомагає створити стимул, активізувати пізнавальну діяльність та сприяє розвитку творчого мислення майбутніх учителів АМ.

Використання карикатури розвиває когнітивні здібності та пізнавальну діяльність студентів, сприяє розвитку логічного та образного мислення, умінь прогнозування, пам'яті, уваги, уяви та сприйняття. Згідно з теорією сприйняття мовлення О. О. Леонт'єва людина, сприймаючи за відповідними ознаками сигнал, встановлює його значення, а потім породжує у внутрішньому мовленні висловлювання у цілому, яке фігурує у свідомості як сприйняття³⁹. У процесі сприйняття карикатури відбувається подвійне декодування закладеної інформації, як вербально, так і візуально. Карикатура є носієм глибоких за змістовим наповненням зображень, які мають властивість впливати на формування

³⁷ Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов у вищій школі. Вінниця : Нова книга, 2020. 384 с.

³⁸ Jaashan H. Decoding Sense in Caricatures: a study in Semio-Stylistics. *Journal of Language Teaching and Research*. 2019. Vol. 10. № 5. P. 954–962. DOI: <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1005.06>.

³⁹ Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посібн. для вищих навчальних закладів / за ред. Л. О. Калмикової. Київ : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.

конкретних образів у студентів та дають їм привід для роздумів. За допомогою карикатури студенти по-новому сприймають проблему, яку вивчають, вона стимулює уяву та критичне мислення.

Використання карикатур сприяє розвитку емоційної сфери студентів, розуміння співвідношення невербального та вербального компонентів мовлення, чуткості до нюансів емоцій і ставлень. У карикатурах тексти, яким притаманні емотивні змісти, супроводжуються картинками, на яких навіть з перебільшенням візуалізовано жести, елементи міміки, рухи тіла, що відображають універсальні емоції⁴⁰. Емотивність карикатури стимулює емоційну вмотивованість ММ майбутніх вчителів АМ, збагачення мовлення студентів лінгвістичними та паралінгвістичними засобами, що відображають їхню емоційну картину світу.

Гумор, який закладений у карикатурі, позитивно впливає на формування КММ майбутніх учителів АМ: 1) викликає емоції, що впливають на сприйняття, увагу, концентрацію, мотивацію, а також засвоєння навчального матеріалу⁴¹; 2) створює сприятливу та комфортну атмосферу на заняттях, яка знижує афективний фільтр, допомагає студентам подолати існуючий комунікаційний бар'єр (стрес, страх, переживання, скутість); 3) стимулює розвиток креативності та гнучкості мислення; 4) допомагає привернути увагу студентів до важливих моментів проблеми, що розглядається, активізувати когнітивну діяльність, критичне мислення, сприяє мотивації ілюстрування або коментування проблеми. Гумор і оригінальна візуалізація дають можливість підтримувати інтерес студентів до теми обговорення. Прикладом слугує така карикатура:

Рис. 1.1. Приклад психологічного потенціалу карикатури

⁴⁰ Ковінько К. В. Жанр політичної карикатури: функціональні, дискурсивні та стилістичні особливості. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2012. № 1003. С. 125–130.

⁴¹ Torak S. E., McMorris R. F., Wen-Chi L. Is Humor an Appreciated Teaching Tool? Perceptions of Professors' Teaching Styles and Use of Humor. *College Teaching*. 2004. № 52(1). Р. 14–20.

Карикатура – це особливий жанр образотворчого мистецтва (як правило, графіки), автентичні карикатури створюють художники-карикатуристи, тож використання цих оригінальних творів зображального мистецтва сприяє розвитку естетичного почуття студентів.

У лінгвістичному аспекті потенціал карикатури у формуванні КММ майбутніх учителів АМ є також суттєвим.

Тексти карикатур допомагають навчати студентів ідіоматичного розмовного мовлення⁴². Вербальну частину карикатури складає автентичний текст, насичений фразеологічними одиницями, мовленнєвими кліше, ідіомами тощо, тож карикатура може бути використана як джерело та зразок сучасного автентичного мовлення. Семантизація мовленнєвих одиниць фактично здійснюється за допомогою малюнків карикатур. Використання ідіом у їх прямому значенні надає карикатурам комічності та підкреслює висміювання зображуваного суспільного явища⁴³. У такий спосіб, використання карикатур допомагає студентам краще зрозуміти значення ідіом або фонові лексики, що згодом спонукає майбутніх учителів АМ на подальше обговорення значення наданих лексичних одиниць та їх використання у власному мовленні. Прикладом може слугувати наступна карикатура.

Рис. 1.2. Приклад лінгвістичного потенціалу карикатури

⁴² Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

⁴³ Tsakona V. Language and Image Interaction in Cartoons: Towards a Multimodal Theory of Humor. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, № 6. P. 1171–1188.

Карикатура може бути використана як стимул і зразок емотивного мовлення. Карикатури як ціле призначені для того, щоб викликати емоційну реакцію, їх тексти можуть бути прикладом живого емоційного спілкування та спонукати студентів до використання мовних засобів, які відбивають почуття, емоціональні стани. Під час роботи з карикатурою студенти реалізують мовленнєву діяльність у комунікативній ситуації, яка природньо має емоційне забарвлення, можуть невимушено опанувати мовленнєві одиниці, характерні для повсякденного емотивного мовлення та навчаються використовувати їх у реальному спілкуванні. Наведемо приклад вправи для навчання майбутніх учителів АМ емоційно забарвленого ММ з використанням карикатури: *Do you think the value of Master's degree is depreciated nowadays? Look at the ironic caricature. What emotions does it evoke? Explain your reaction to the situation displayed in the caricature. Use the following phrases to express your feelings and emotions: I feel frustrated about the fact that..., It is absolutely unfair to claim that..., I am rather puzzled..., It makes me feel confused ..., It seems to me discouraging ...*

Як приклад, можемо використати наступну карикатуру:

Рис. 1.3. Приклад лінгвістичного потенціалу карикатури

Лінгвістичний потенціал карикатури полягає не тільки у лексичній збагаченості тексту, але й у його стилістичному забарвленні. У процесі навчання сучасного ідіоматичного мовлення важливо враховувати стилістичні прийоми, які йому притаманні. Відповідно, вербальна

частина карикатури є стилістично варіативною, ідіоматичною (включає такі мовленнєві одиниці, що відображають особливості вербального менталітету нації носіїв мови. Майбутні вчителі АМ повинні мати можливість диференціювати доречність застосованого конотативного аспекту лексики. Тому тексти карикатур сприяють лінгвістично-стилістичному наповненню усного розмовного мовлення у майбутніх учителів АМ, стилістичної виразності та автентичності висловлювання.

Тексти карикатур містять лексичні одиниці, які транслюють лінгвокультурологічну, соціолінгвістичну інформацію, характерні для обговорення актуальних для суспільства тем і ситуацій, що є важливим національно-культурним компонентом спілкування. Наведемо відповідний приклад.

Рис 1.4. Карикатура до теми “Politics”

Для використання цієї карикатури у формування КММ майбутніх учителів АМ у рамках вивчення теми “Politics” запропонуємо наступну інструкцію: *What do you know about current political figures in the United States? Two of them are being intensively mocked. What references do you think the cartoonists makes to describe a political situation? Discuss the implications that are presented and express your emotions and feelings that are elicited by the caricature.* Ця карикатура має міжкультурний контекст, тому для її обговорення потрібна обізнаність не тільки з сучасною політичною ситуацією та політичними діячами в США, але й з сучасною американською кінематографією: посилання на мюзикл “La-La-Land” надає карикатурі сатиричного забарвлення, висміюючи таким чином політичних діячів.

У методичному аспекті, автентична карикатура як засіб формування КММ майбутніх учителів АМ також має високий потенціал.

Використання карикатури як мовленнєвої опори підвищує пізнавальний інтерес студентів, стимулює мовленнєву діяльність та сприяє емоційно-експресивному забарвленню висловлювань⁴⁴. Використання опор для формування КММ майбутніх учителів АМ дозволяє створити природну ситуацію спілкування; організувати обговорення актуальних подій; поглибити зміст навчання усного мовлення, урізноманітнюючи теми для висловлювання та інтенсифікувати навчальний процес⁴⁵.

Автентичні карикатури містять цінну інформацію про культуру нації, мова якої вивчається. Вони відображають явища, символи та стереотипи певної культури. Сюжети карикатур містять концепти, такі як фольклор, звичаї, обряди, погляди на світ або побутові проблеми, які притаманні певній культурі. Карикатура виступає соціокультурним феноменом завдяки вираженню суспільних настроїв, відношення та оцінки певних об'єктів дійсності, презентуючи специфіку лінгвокультури. Можна сказати, що вони вербалізують повсякденне життя та особливості відносин людей. Відповідно, робота з карикатурою сприяє удосконаленню міжкультурної компетентності у майбутніх учителів АМ.

Карикатура презентує мовний і мовленнєвий матеріал засобами візуалізації, тобто фактично є прийомом мнемотехніки. Це сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу студентами. Наведемо приклад.

Рис. 1.5. Приклад методичного потенціалу карикатури

⁴⁴ Wyk van M. M. The Use of Cartoons as A Teaching Tool to Enhance Student Learning in Economics Education. *Journal of Science Sociology*. 2011. № 26 (2). P. 117–130.

⁴⁵ Черниш В. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів професійно орієнтованої англомовної компетенції в говорінні : дис. ... док. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (з галузей знань)». Київ, КНЛУ, 2015. 483 с.

Також цей тип опори є ефективним інструментом інтерактивного навчання іноземних мов, визначальними рисами якого вважаємо змістовність, інтелектуальну насиченість, спрямованість на вирішення проблем і складних питань життя та розвитку (особистісних, суспільних, загальнолюдських тощо) із опорою на критичне мислення у процесі спілкування та позитивної міжособистісної взаємодії⁴⁶. Автентичні карикатури відображають актуальні проблеми суспільства, критикуючи та розглядаючи їх сатирично. Цінність карикатури полягає в тому, що вона здатна створити яскравий образ проблеми або явища та підштовхнути студентів до активного реагування: проаналізувати зображене, ідентифікувати проблему, висловити власну думку, обговорити її. Наведемо інструкцію до вправи та охарактеризуємо використану опору.

Nowadays the system of education raises some discontent. Look at the caricature. What issue the two people are talking about? Does the caricature depict this issue accurately? Is it relevant in our country? Do you think the system of education can be altered? Express your opinion on the problem covered in the caricature.

Рис 1.6. Карикатура до теми “Education”

Мета використання карикатури – стимулювати студентів мислити критично та допомогти краще зрозуміти проблему сучасної освіти. Сатира у карикатурі допомагає студентам звернути увагу на недоліки сучасної системи освіти, відчувати гостроту обговорюваної проблеми, провокує висловлення думки щодо проблеми, зображеної на карикатурі.

⁴⁶ Подосиннікова Г. І. Методична характеристика інтерактивного навчання іноземних мов. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2012. № 12 (3). С. 196–208. URL: <https://bit.ly/3WuGBaJ>

Важливою позитивною характеристикою автентичної карикатури як опори для формування КММ майбутніх учителів АМ є доцільність її використання на всіх етапах формування вмінь ММ: рецептивному, репродуктивному та продуктивному. Карикатура фактично об'єднує в собі функції таких опор, як комунікативні ситуації та ключові слова (фрази), але при цьому вона беззаперечно відноситься до природних опор.

Таким чином, автентична карикатура є одночасно і засобом навчання ММ, який відноситься до автентичних матеріалів, що містять актуальну лінгвокультурологічну інформацію та сприяють створенню англomовного середовища на заняттях з АМ, і поліфункціональною вербально-візуальною природною опорою. Вона умотивовує мовлення студентів та надає йому емоційно-експресивного забарвлення. Отже, карикатура може виступати ефективним засобом формування КММ майбутніх учителів АМ.

ВИСНОВКИ

КММ майбутніх учителів АМ має складну структуру та специфіку, має відповідати високому рівню вимог, що ставить перед викладачем завдання пошуку оригінальних ефективних засобів навчання. Мовлення вчителя є важливим фасилітатором формування КММ в учнів, воно має демонструвати єдність таких компонентів як зміст, план подачі матеріалу, словесне оформлення, стилістичне оформлення та емоційно-експресивне забарвлення. Автентична карикатура є поліфункціональною природною вербально-візуальною опорою, яка має значний потенціал щодо формування КММ майбутніх вчителів АМ. Доцільність використання карикатур зумовлена тим, що вони слугують автентичною опорою для мовлення, створюють для нього лінгвосоціокультурний контекст, задають комунікативну ситуацію та проблематику спілкування. Карикатура презентує культурний код, який допомагає студентам зрозуміти складні, глибокі, приховані компоненти культури англomовних країн (мораль, цінності, мотивації, очікування, політичні та соціальні проблеми тощо). Вона характеризується високим рівнем емоційного забарвлення та використанням автентичного розмовного мовлення як текстового компоненту; це підвищує інтерес студентів до обговорення проблеми, їх мовлення стає більш емотивним та ідіоматичним, що сприяє успішній реалізації міжкультурної комунікації. Карикатура також є цінним засобом інтерактивного навчання, стимулює критичне мислення, потребу сформулювати та виразити власну точку зору, здатність відділяти емоції від фактів, розглянути проблему в різних ракурсах та творчо шукати шляхи її вирішення, що є важливим аспектом формування КММ майбутніх учителів АМ у сучасній освітній парадигмі.

АНОТАЦІЯ

У праці розглянуто потенціал використання автентичних карикатур у формуванні компетентності в монологічному мовленні майбутніх учителів англійської мови. Охарактеризовано психологічні, лінгвістичні та комунікативні особливості формування компетентності в монологічному мовленні у майбутніх учителів англійської мови. Визначено, що англійське літературно-розмовне монологічне мовлення має складну структуру та специфіку, характеризується ідіоматичністю, що ставить перед викладачем завдання активно використовувати ефективні засоби навчання для успішного формування умінь монологічного мовлення у майбутніх вчителів англійської мови. Розглянуто мету та зміст компетентності в монологічному мовленні майбутніх учителів англійської мови старшого ступеня навчання. Визначено відповідні критерії оцінювання рівня сформованості умінь монологічного мовлення у майбутніх вчителів англійської мови. Визначено сутність автентичної карикатури як засобу навчання ідіоматичного літературно-розмовного монологічного мовлення та її психологічні, лінгвістичні, методичні характеристики. Обґрунтовано потенціал автентичної карикатури у формуванні компетентності у монологічному мовленні майбутніх учителів англійської мови.

Література

1. Подосиннікова Г. І., Коваленко А.М., Козлова В. В., Школярєнко В. І., Коробова Ю. В. Освітньо-професійна програма Середня освіта (Англійська та німецька мови) першого бакалаврського рівня вищої освіти спеціальність : 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)) спеціалізація : 014.021 Середня освіта (Англійська мова і література) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022.
2. Програма з англійської мови для університетів/ інститутів (п'ятирічний курс навчання): проект / С. Ю. Ніколаєва та ін. ; під кер. С. Ю. Ніколаєвої, М. І. Солов'я. Вінниця: Нова книга, 2001. 245 с.
3. Bekdaş M. The Effect Of Using Caricatures On Vocabulary Retention In Foreign Language Teaching. *IJOESS*. 2018. Vol. 9, Issue 31. P. 622–632. URL: <https://bit.ly/3zc9Ztc>
4. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

6. Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посібн. для вищих навчальних закладів / за ред. Л. О. Калмикової. К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.

7. Цинтар Н. В. Категорія емотивності в англійській художній літературі ХІХ та ХХІ століття (гендерний аспект) : дис. ... докт. філософії : 035 Філологія. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 249 с.

8. Подосиннікова Г. І. Навчання студентів-філологів ідіоматичних предикативних конструкцій англійського розмовного мовлення на матеріалі автентичних художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 24 с.

9. Подосиннікова Г. І. Методична типологія труднощів навчання ідіоматичного розмовного мовлення майбутніх учителів англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4 (78). С. 172–185. DOI: 10.24139/2312-5993/2018.04/172-185.

10. Устименко О. М. Навчання іншомовного монологічного мовлення в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2013. № 1. С. 3–9.

11. Матковська Г. О. Лінгвостилістичні особливості композиційно-мовленнєвих форм художнього тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2013. № 39. С. 178–181.

12. Подосиннікова Г. І. Програма нормативної навчальної дисципліни «Практика англійського усного та писемного мовлення» (IV рік навчання). Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2020. 127 с.

13. Пащук В. С. Навчання студентів мовних спеціальностей усного англійського монологічного мовлення з використання автентичних художніх фільмів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, КНЛУ, 2002. 21 с.

14. Бойко Г. А. Формування професійно орієнтованої англословної компетентності в монологічному мовленні у майбутніх фахівців з харчових технологій у процесі самостійної роботи : дис. ... докт. філософії у галузі педагогіки : 011 Освітні, педагогічні науки. Київ, КНЛУ, 2020. 252 с.

15. Петрусевич Ю. А. Контроль та оцінювання англійського монологічного мовлення майбутніх учителів. *Вісник Київського*

національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та психологія. 2012. № 21. С. 211–219.

16. Черниш В. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів професійно орієнтованої англомовної компетенції в говорінні : дис. ... док. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання (з галузей знань)». Київ, КНЛУ, 2015. 483 с.

17. Fomenko T., Bilotserkovets M., Klochkova T., Statsenko O., Sbrueiva A., Kozlova O., Kozlov D. Overcoming Barriers in Intercultural Communication: A Case Study on Agricultural Idioms in English, Ukrainian and Chinese. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. № 9 (6), 157–166. DOI: 10.36941/ajis-2020-0120.

18. Brown G., Yule G. Teaching the Spoken Language, Cambridge Language Teaching Library. Cambridge University Press, 2001. 163 p.

19. Jaashan H. M. S. Decoding Sense in Caricatures: A Study in Semio-stylistics. *Journal of Language Teaching and Research*. 2019. Vol. 10, № 5. P. 954–962. DOI: <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1005.06>.

20. Caricature [Electronic resource]. Online Etymology Dictionary. URL: https://www.etymonline.com/word/caricature#etymonline_v_5383 (Last accessed: 28.11.2019).

21. Fahy D. Caricatures and omissions: representations of the news media in 'Don't look up' JCOM. 2022. № 21 (05), C07. DOI: <https://doi.org/10.22323/2.21050307>.

22. Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. № 43. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.49222>

23. Seredina E. V., Dekhnich O. V. Trump's image in a politicalcartoon: analysis of expressive potential, *Research Result. Theoretical and Applied Linguistic*. 2022. № 8 (2), 96–107. DOI: 10.18413/2313-8912-2022-8-2-0-7.

24. Güven S., Bekdaş M. The Effect Of Using Caricatures On Vocabulary Retention In Foreign Language Teaching. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*. 2018. № 9 (31). P. 622–647.

25. Srinivasalu G. N. Using Cartoons as Effective Tools in Teaching Learning Process of Social Science. An *International Peer Reviewed & Referred Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies*. 2016. № 3 (23). P. 1898–1905.

26. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов у віщій школі. Вінниця: Нова книга, 2020. 384 с.

27. Torak S. E., McMorris R. F., Wen-Chi L. Is Humor an Appreciated Teaching Tool? Perceptions of Professors' Teaching Styles and Use of Humor. *College Teaching*. 2004. № 52 (1). P. 14–20.

28. Tsakona V. Language and Image Interaction in Cartoons: Towards a Multimodal Theory of Humor. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, № 6. P. 1171–1188.

29. Wyk van M. M. The Use of Cartoons as A Teaching Tool to Enhance Student Learning in Economics Education. *Journal of Science Sociology*. 2011. № 26 (2). P. 117–130.

Information about the authors:

Podosynnikova Hanna Ihorivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Acting Head of the English Philology and Linguodidactics Chair
at the Department of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

Mokrenko Valeriia Serhiivna,

Student at the Department of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Семенов О. М.

ВСТУП

Повномасштабна військова агресія росії в Україну кардинально змінила ціннісні вектори розвитку держави, вплинула на ціннісні орієнтири кожної родини, скорегувала соціальні виміри освіти. Т. Ключко, О. Росса¹ слушно зауважують, що війна триває і за мовні кордони, і за територію людини, і за майбутнє світу. Воєнні реалії стимулювали потужний сплеск розвитку і «переможну ходу української мови» як гаранта «зміцнення державної єдності, системотвірного складника української громадянської нації»², невід'ємну складову національної безпеки України.

До пріоритетів Стратегії національної безпеки України (2020)³ віднесено незалежність та державний суверенітет; європейську та євроатлантичну інтеграцію (п. 5), розвиток людського капіталу України, зокрема, через модернізацію системи дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, приведення освітніх стандартів до потреб суспільного розвитку та найкращих світових зразків (п. 57).

Незважаючи на кризові обставини, українська вища освіта зберігає стійкість і продовжує розвиток. З утвердженням державницької, націєтворчої ролі української мови в умовах війни переосмислюється і місія філологічної освіти. У 2022 році професію філолога, як показує аналіз вступної кампанії, визнали однією з найбільш популярних в українських закладах вищої освіти: 36596 вступників обрали своїм основним фахом філологію⁴. Кваліфікація вчителя, редактора, журналіста, перекладача бажана для багатьох працевлаштувань.

¹ Ключко Т. В. Росса О. В. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти в умовах війни. *Young Scientist*. 2023. № 1.1 (113.1). С. 23–26.

² Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

³ Стратегія національної безпеки України. Безпека людини – безпека країни. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

⁴ Барсукова О. У топі – «Право» та Львівська політехніка. Перші результати вступної кампанії-2022. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/19/250913/>

Пандемія COVID 19, а наразі й широкомасштабна збройна агресія російської федерації увиразнили як глобалістські цінності інноваційної особистості (В. Кремень)⁵, так і націєтворчі, громадянські цінності професії вчителя: риси психолога і лінгвіста, педагога і літературознавця, культуролога, естета, котрий «утверджує українську мовну стійкість молодих громадян у суспільстві»⁶. Такі зауваги зумовлюють якісно оновити зміст освітніх програм підготовки майбутніх учителів української філології з урахуванням європейських, світових пріоритетів та набутого «в умовах російської навали і насадження шовіністичних ідеологем «руського миру»⁷ національного досвіду.

Значною мірою розвиток фахових компетентностей майбутніх учителів, визначених у Професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020)⁸, можливий завдяки партнерській узаємодії стейкхолдерів, що наразі «стають осередками психологічної підтримки, національно-патріотичного виховання, академічної культури»⁹.

Мета дослідження – окреслити деякі аспекти європейських пріоритетів та національні практики підготовки майбутніх учителів української філології в умовах війни з урахуванням педагогічного партнерства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: окреслити європейські цінності щодо підготовки майбутніх учителів-філологів, важливі для оновлення освітніх програм підготовки майбутнього вчителя української філології; схарактеризувати деякі аспекти фахової підготовки, фахової практики у вимірах педагогічного партнерства ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка зі стейкхолдерами.

⁵Кремень, В. Г. Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1). Р. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>

⁶Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

⁷Кайдаш А., Хомич В. Соціально-лінгвістичні домінанти підготовки здобувачів освіти в умовах війни. *Scientific Collection “InterConf”*. 2023. № (145). Р. 181–187. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2595>

⁸Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти». 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>

⁹Семенов О. М., Вовк М. П. Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій: Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). Р. 1–14. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>

З метою вирішення завдань та досягнення мети використано **комплекс методів**: інтерпретаторсько-аналітичний – для вивчення офіційних і нормативних документів, наукових праць, стандартів вищої освіти, освітньо-професійних програм підготовки філологів; прогностичний – для виявлення можливостей ефективного упровадження елементів європейського досвіду в підготовку майбутніх українських філологів; представлення й узагальнення досвіду співпраці ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка зі стейкхолдерами.

1. Європейські пріоритети (цінності) і практики щодо підготовки майбутніх учителів-філологів

Відповідно до стандартів вищої освіти підготовка майбутніх українських філологів (освітні рівні бакалавр та магістр) здійснюється на філологічних факультетах університетів. Як свідчить статистика у 2022 році, спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література» увійшла до рейтингових за кількістю рекомендованих на бюджет¹⁰.

Підготовка конкурентоспроможного вчителя і розвиток у закладі вищої освіти ключових компетентностей у майбутніх учителів мають урахувати європейські і світові тенденції. У Педагогічній Конституції Європи, розробленій В. Андрущенко (Україна), М. Гунцінгером (Німеччина), А. Гайжутісом (Литва) і схваленій Асоціацією ректорів педагогічних університетів Європи у Франкфурті-на-Майні (Німеччина) у травні 2013 року, серед пріоритетних компетентностей учителя XXI століття було визначено: уміння забезпечити навчальне середовище, яке сприяє благополуччю кожної дитини і формує її багатий духовний світ; комунікативна компетентність (вільне володіння кількома європейськими мовами); компетентність самоідентичності; компетентність справедливості; лідерська компетентність; дослідницько-аналітична компетентність; здатність навчатися протягом життя; емпатія (здатність розуміти переживання учня чи студента та співпереживати у процесі спілкування)¹¹.

У 2022 році серед пріоритетних тенденцій розвитку освіти – формування культури безпечної поведінки. Російське вторгнення в Україну змусило багатьох учнів, учителів покинути рідні установи

¹⁰ Барсукова О. У топі – «Право» та Львівська політехніка. Перші результати вступної кампанії – 2022. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/19/250913/>

¹¹ Pedagogical Constitution of Europe. URL: <http://www.arpue.org/index.php/uk/chasopysyevropeiski-pedahohichni-studii/pedahohichna-konstytutsiia-yevropy>.

в пошуках захисту за кордоном, водночас багато залишаються в Україні. Частина закладів освіти пошкоджені або зруйновані, і ці цифри продовжують зростати.

А. Грицак, В. Добринський, В. Івашкевич, Д. Коломієць, О. Хомік доводять важливість розроблення дієвих методик підготовки педагогів до формування культури безпечної поведінки шкільної молоді¹² з урахуванням досвіду таких європейських країн, як Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Словенія, Хорватія, а також Республіки Косово. Дослідники наводять приклади навчання студентів та учнів в Косово у 1980–1999 рр., коли в країні розвивалася паралельна система освіти, функціонували таємні домашні школи для навчання албаномовних дітей рідною мовою.

Підтримка вразливих категорій учнів і студентів є ключовим тематичним питанням у політиках і практиках країн Європейського Союзу. З 2022 року Рада Європейського Союзу запровадила широку політику та заходи для підтримки українських студентів-біженців в Європі (Європейська комісія, EACEA, звіти Eurydice).

Цінними для розвитку української філологічної освіти є практики країн Європи щодо Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). У документах Саміту міністрів освіти (2020)¹³, в наукових джерелах^{14, 15} представлено актуальні рекомендації щодо формування ЄПВО до 2030 року. ЄПВО охарактеризовано як простір *інноваційний*, з новими ефективними методами і практиками навчання, викладання і дослідження; *інклюзивний*, з рівноправним доступом усіх учасників освітнього процесу до вищої освіти, *партнерський* – зі спільними інструментами міжнародної співпраці між закладами освіти, мобільністю співробітників і студентів.

¹² Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реальність та перспективи*. 2022. С. 164–167. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39095/Kolomiiets_Ivashkevych_.pdf?sequence=1

¹³ Rome Ministerial Communiqué, 2020. URL: <https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2020/09/Preview-of-the-2020-Rome-Ministerial-CommuniquéC3%A9.pdf>

¹⁴ Європейський простір вищої освіти: параметри та експертизи: навчальний посібник / укладачі: Батечко Н. Г., Бульвінська О. І., Локшина О. І., Мосьпан Н. В., Проценко О. Б., Сисоева С. О., Соколова І. В.; за ред. Сисоевої С. О. Київ, 2020. 152 с.

¹⁵ Харченко І. І. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку філологічної освіти В УКРАЇНІ та в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 38. Т. 1. С. 4. URL: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/7860>

1 березня 2023 року на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти президент НАПН України В.Кремень означив найбільш загальні європейські та світові тенденції цивілізаційного розвитку: інноваційний тип прогресу, глобалізація, інтернаціоналізація, процеси євроінтеграції і формування європейської ідентичності, вільне володіння поряд з державною і рідною мовами англійською мовою; цифровізація усіх сфер життя, готовність до професійної діяльності в умовах включення в усі сфери життя штучного інтелекту¹⁶. Підготувати особистість, яка б відповідала освітнім тенденціям і цінностям, можливо, якщо системно розвивати мислення, створювати на заняттях проблемні ситуації, в пошуках розв'язання яких, учні, студенти навчатимуться генерувати нові ідеї і створювати нові знання.

Європейські пріоритети та європейський досвід важливий для оновлення української філологічної освіти.

Є. Мітькіна, Н. Стрелок, А. Самлюк¹⁷, Т.Салтикова¹⁸ здійснили аналіз змісту бакалаврських програм філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти Німеччини, Франції, Австрії, Нідерланд, Польщі, Литви, Латвії, Естонії й узагальнили окремі аспекти, які доцільно враховувати в організації освітнього процесу в українських ЗВО: збереження національної мови й елементів національної вищої освіти; децентралізація системи вищої освіти; цифровізація освітнього процесу, значна кількість вибіркових дисциплін; активізація міжнародного співробітництва й академічної мобільності; співпраця із замовниками освітніх послуг; взаємодія освіти та науки; обов'язкове написання кваліфікаційної роботи; викладання фахових дисциплін як державною мовою, так і іноземною мовою.

На основі порівняння та узагальнення дослідники виокремили такі риси іноземних програм: у більшості європейських країн підготовка бакалавра філолога триває 3 роки (180 кредитів ЄКТС), в Україні – 3 роки і 10 місяців (240 кредитів ЄКТС); в європейських освітніх програмах означено насамперед фахові дисципліни, в українських – обов'язковий блок включає як філологічні, так і загальні дисципліни

¹⁶ Кремень В. Г. Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1). Р. 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>

¹⁷ Стрелок Н., Самлюк А., Мітькіна Є. Відмінність і подібність систем вищої філологічної освіти України та європейських держав. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/220>

¹⁸ Салтикова Т. О. Особливості організації професійної підготовки вчителів у Франції. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 38. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.36.24>.

(Філософія, Основи екології тощо); наявні подвійні профілі вищої освіти (Естонія, Латвія, Литва, Німеччина); у більшості європейських країн є можливість отримати додаткову спеціалізацію, не споріднену із філологією (наприклад, з хімії, економіки, політології); спостерігається поєднання теоретичної (2 роки) та практичної підготовки (2 роки) (Франція).

В. Ліпич, О. Кузьменко, І. Беркешук¹⁹ наголошують, що з початком світової пандемії та війни прискорились і зміни в розвитку філологічної освіти й акцентують увагу на інтегративній освіті, адаптивному навчанні, культурі цифровізації, вихованні у студентів цифрових навичок, проєктному навчанні, що властиве для більшості європейських країн.

Для вищої філологічної освіти, зазначає І. Харченко, властиві і тенденції полікультурності, що реалізуються у вивченні культурно-освітніх цінностей інших культур на основі знань культури своєї етнокультурної групи, а також узаємодії всіх культур на принципах взаєморозуміння, толерантності та суспільного діалогу²⁰.

Питання щодо збереження культурного багатства і розвитку мовного різноманіття для взаєморозуміння між народами, як показує огляд, є пріоритетними в законодавчих і нормативних документах європейських держав: «Глобальна ініціатива «Освіта передусім» («Education First», 2012)²¹, резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи (2017)²². У «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти» (2001)²³ представлено принципи мовної політики європейських держав: оволодіння мовами для увираження взаємодії та взаєморозуміння; запровадження єдиних вимог для подальшої співпраці і координації національної політики в галузі викладання та вивчення сучасних мов.

Прокоментуємо означені тенденції на прикладі Університету міста Гетеборг Швеції (Goteborg University)²⁴. В університеті, зокрема як показує аналіз сайту, дотримуються рекомендацій Комітету міністрів

¹⁹ Ліпич В. М., Кузьменко О. Ю., Беркешук І. С. Філологічна наука й освіта України в умовах війни та глобальних викликів розвитку. *Академічні візії*. 2023. Випуск 16. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/152>

²⁰ Харченко І. І. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку філологічної освіти В УКРАЇНІ та в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 38. Т. 1. С. 4. URL: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/7860>

²¹ Global Education First Initiative. URL: <http://www.unesco.org/new/en/gefi/home/>.

²² The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues URL: <http://assembly.coe.int>

²³ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

²⁴ Göteborgs universitet. URL: spraket/var-forskarutbildning.

Ради Європи «Про сучасні мови»²⁵ (1998)) щодо пріоритету між-культурного компоненту, компетенції «навчити вчитися», що сприяє розвитку багатомовності упродовж життя; максимально сприяє впровадженню європейського виміру в освіту.

В освітніх закладах європейських країн усе частіше наголошують на важливості підготовки філолога, котрий уміло володіє культурою роботи з текстами, створює різні типи текстів, медіатексти, віртуальні тексти, а також навчає учнів створювати такі тексти. Пов'язана така потреба зі зростанням ролі читацької грамотності в суспільстві і проведенням авторитетного Міжнародного дослідження якості освіти PISA (Programme for International Student Assessment) у 90 країнах світу у рамках освітніх програм Організації з економічного співробітництва та розвитку ОЕСР із 2000 р.

Зміст порівняльного дослідження складають компетентнісно орієнтовані тести з читання, математики та природничо-наукових дисциплін, мета проведення – оцінити якість функціонування освітніх систем у світі; серед завдань – з'ясувати, як, якою мірою 15-річні учні / студенти коледжів набули ключових знань і вмінь для повноцінної участі в житті суспільства, рівень їхньої готовності до розв'язування життєвих проблем і подолання викликів у незнайомих умовах чи нестандартних ситуаціях.

Міжнародне порівняльне дослідження якості освіти PISA у 2018 р. було спрямовано на перевірку рівня читацької грамотності підлітків: чи вміють знаходити в тексті потрібну інформацію, пояснити актуальність тексту, здійснити рефлексію, оцінити текст²⁶. Участь у заході взяли представники учнівства майже 90 країн, а українські школярі і студенти посіли 37–42 місце. Як показує аналіз документа, 25,9 відсотків опитаних не досягли навіть базового рівня; не виконали завдання на пошук актуальної інформації в тексті, на інтегрування змісту частин тексту для визначення його основної ідеї, не надали аналітичної оцінки тексту²⁷.

²⁵ Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти / наук. ред. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

²⁶ Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с.

²⁷ PISA-2018. Результати. (Том I). Що учні знають та вміють робити: Міжнародний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (переклад українською мовою) / переклад : Ларіна Т. В. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 324 с.

З огляду на такі результати цінним є досвід європейських закладів вищої освіти, які фокусують роботу на формуванні компетентного читача, спроможного працювати з різними текстами/медіатекстами у паперовому та цифровому форматах. Зокрема, кафедра філології, літератури та лінгвістики Пізанського університету (Італія)²⁸ поєднує основні напрямки досліджень з класичної філології та модерністики. Основна мета досліджень полягає в реконструкції й аналітичному вивченні лінгвістичних та літературних текстів від давнини й дотепер.

Оновлені освітні програми в українських закладах вищої освіти мають бути більшою мірою зорієнтовані на підготовку вчителя до формування читацької грамотності учнів на засадах дослідження PISA–2018, що відповідає Закону України «Про освіту» (2017).

3 березня 2023 року Кабінет Міністрів України схвалив «Стратегію розвитку читання на період до 2032 року», відповідно до якої увиразнилась і тенденція до читання як життєвої стратегії: учитель має вміти забезпечувати стійкий інтерес до читання української книги та формування компетентного читача²⁹, бути здатним протидіяти атакам та пропаганді росії задля посилення інформаційного спротиву нашої країни.

Отже, з утвердженням державницької, націєтворчої ролі української мови і мовної стійкості переосмислюється в умовах війни і місія філологічної освіти. Європейські пріоритети та європейський досвід важливий для оновлення української філологічної освіти. Означені тенденції євроінтеграції і формування європейської ідентичності, культури безпечної поведінки, полікультурності, цифровізації, читання як життєвої стратегії увиразнюють готовність учителя-філолога до професійної діяльності в умовах невизначеності чи нестандартних ситуаціях освітнього процесу.

2. Фахова підготовка майбутнього вчителя української філології в умовах війни: деякі аспекти національного досвіду

Підготовка фахівців спеціальності 035 «Філологія» здійснюється в Україні за стандартами вищої освіти України для першого (бакалаврського) рівня (2019), другого магістерського рівня (2019). У 2023 році Міністерство освіти і науки України запропонувало для обговорення в закладах вищої педагогічної освіти проекти стандартів вищої освіти

²⁸ Belichenko O., Semenog O. European experience and ukrainian practices of ensuring academic integrity. *Media4u Magazine*. 2023. № 20. С. 2–6. URL: <http://www.media4u.cz/aktualvyd.pdf>

²⁹ *Стратегія розвитку читання на період до 2032 року*. Розпорядження КМУ від 3 березня 2023 року. Читання як життєва стратегія. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>.

спеціальності 014 Середня освіта і, зокрема, 014.01. Середня освіта. Українська мова і література: перший (бакалаврський)³⁰ та другий (магістерський)³¹ рівні.

У проєктах освітніх програм означені важливі фахові компетентності: здатність до конструктивної та безпечної взаємодії з учасниками освітнього процесу (ФК6), здатність забезпечувати функціонування безпечного та інклюзивного освітнього середовища (ФК7). Затяжна пандемія COVID-19, повномасштабна війна на території України суттєво скорегували освітній процес, заकुлізували питання уведення дистанційного чи змішаного навчання у вищій школі, реалізації індивідуальної освітньої траєкторії розвитку здобувачів; обумовили потребу безпекових умінь, умінь учителів надавати психологічну допомогу учням та батькам, формувати культуру читання різних текстів/медіатекстів, цифрову культуру.

А. Грицак, В. Добринський, В. Івашкевич, Д. Коломієць, О. Хомік³² слушно зауважують про надзвичайну потребу «озброїти» всіх учасників освітнього процесу знаннями про правила поведінки під час тривоги, у сховищах, у незнайомій місцевості та в умовах різних надзвичайних ситуацій воєнного характеру. Віра в перемогу України значно посилюється, якщо в майбутніх учителів сформовані стресостійкість, аналітичне і критичне мислення, психологічний, соціокультурний і, зрештою, життєвий досвід³³.

Звернемося до національних практик, зокрема, досвіду Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (далі – СумДПУ імені А. С. Макаренка), в якому працює авторка дослідження.

³⁰ Проєкт стандарту вищої освіти України; перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література», 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>

³¹ Проєкт стандарту вищої освіти України; другий (магістерський) рівень, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література» 2023 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-drugomu-magisterskomu-rivni-vishoyi-osviti>

³² Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. 2022 *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. С. 164–167. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39095/Kolomiets_Ivashkevych_.pdf?sequence=1

³³ Старатіна І. П., Терещенко В. М., Панченков А. О. Нова українська школа: розвиток читачької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навчально-методичний посібник. Харків : Соняшник, 2020. 176 с.

Чинні освітньо-професійні програми (ОПП) СумДПУ імені А. С. Макаренка^{34, 35} загалом відповідають проектам стандартів вищої освіти України. У документі означено такі фахові компетентності, як виконувати комплексний дослідницький проєкт з актуальних проблем філології, методики та інших, суміжних із філологією, галузей знань; здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями в освітньому процесі; усвідомлення рівних можливостей і гендерних питань для забезпечення освітнього простору; навички організовувати дослідницьку діяльність учнів у позакласній роботі на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів та партнерської взаємодії; осмислювати й упроваджувати у професійну діяльність різноманітні технології навчання, методи, прийоми і форми роботи.

Важливою тенденцією розвитку освітньо-професійної програми є створення можливостей для забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх учителів.

При визначенні результатів навчання урахували досвід подібних освітніх програм Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та ін.³⁶ Було враховано і досвід участі авторки в міжнародному проєкті «Інноваційний університет і лідерство», наукових консультацій із експертами Варшавського та Ягеллонського університетів (Польща)³⁷; результатом яких стала уведена навчальна дисципліна «Академічна культура педагога-дослідника».

³⁴ Освітньо-професійна програма 014 Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова). Перший (бакалаврський) рівень. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022 URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/so_ukrayinska_mova_561dc.pdf

³⁵ Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова). Другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022 URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_a_1e061.pdf

³⁶ Відомості про самооцінювання. Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова). Другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2020 URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/09/zviti_pro_samoocinyuvannya_opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_angliyska_mova_4dce6.pdf

³⁷ Відомості про самооцінювання. Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова). Другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2020 URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/09/zviti_pro_samoocinyuvannya_opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_angliyska_mova_4dce6.pdf

Участь кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка у проєкті з інфомедійної грамотності IREX дозволила сертифікувати сім програм («Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах», «Методика навчання української літератури в закладах загальної середньої освіти», «Лінгводидактика», «Культура наукової мови», побудованих на засадах міждисциплінарної інтеграції.

Проєктні групи освітніх програм СумДПУ імені А. С. Макаренка постійно опікуються, як досягти програмних результатів і забезпечити сформованість інтегральної, загальних та фахових компетентностей майбутніх учителів української мови і літератури.

Наскрізною ідеєю фахово-методичної підготовки майбутніх учителів в умовах воєнних реалій змісту вважаємо вислів українського методиста Б. Степанишина про те, що кожна дисципліна у вищій школі читається як частка культури нації. У змісті підготовки враховуємо проведений нами аналіз досвіду Швеції щодо підготовки майбутнього учителя рідної мови як культуромовної особистості, що дав можливість виявити особливості формування національно свідомої мовної особистості, яка володіє ефективними комунікативними стратегіями. Серед програмних результатів навчання бакалаврів філології в освітніх програмах Університету міста Гетеборг (Goteborg University) окреслено знання структури рідної мови та розуміння історії її розвитку, історії держави, культури, природи, географії та сучасних соціальних умов, в яких проживають носії цієї мови; здатність вербально висловлювати думки, почуття, коригувати власні дії відповідно до комунікативної ситуації³⁸.

Н. Бондаренко, С. Косянчук, провівши ретельний аналіз програмоутворення, приходять до висновку, що в закладах освіти має бути «державницьке розуміння української мови як віддзеркалення національного буття й культури, її ролі й місця в суспільстві без мовного рабства, важливості вивчення й повсюдного використання»³⁹.

Розглядаючи безпекові чинники у навчання української мови і літератури в середній і старій школі, враховуємо дослідницькі підходи Л. Мацько⁴⁰ стосовно поняття «мовна свідомість»: вербально виражені знання про світ; першоосновою для формування мовної свідомості є мовна спроможність, що наповнюється мовомисленням,

³⁸ Більш детально: Семеног О. М. Підготовка майбутнього учителя рідної мови як культуромовної особистості: досвід Швеції. *Педагогічні технології: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10 (123–124). С. 361–371.

³⁹ Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112–119.

⁴⁰ Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

мислеобразами, рефлексіями. Мовна свідомість формує когнітивний (пізнавальний) зміст мовлення⁴¹.

Ураховуємо і міркування О.Кулик⁴² стосовно мовної стійкості: в освітньому процесі важливо «навчити здобувачів освіти не лише обирати (за необхідності, й добирати) українське слово, робити модним «своє», а й свідомо, упевнено вживати його, переконливо послугуватися ним в українськомовній комунікації».

Навчання здійснюємо на засадах дотримання принципу педагогічного партнерства викладача-наставника і студента – майбутнього вчителя.

У межах наукової розвідки зупинимось більш детально на такій складовій, як читацька грамотність.

Результати PISA–2018 спонукають викладачів закладів вищої педагогічної освіти здійснювати пошук дієвих інструментів у формуванні читацької грамотності здобувачів. Увиразнюють важливість такого проєкту і результати щорічних національних звітів щодо ЗНО з української мови і літератури. Нами спільно з учителькою Роменської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 5 Роменської міської ради Сумської області Ю.Плужник було проаналізовано результати ЗНО з української мови і літератури з 2018 по 2021 рік (узагальнено подано в табл. 1).

Таблиця 1

Результати ЗНО учасників з української мови і літератури⁴³

Учасники ЗНО Роки	2018	2019	2020	2021
	2	3	4	5
Не вміють вправно сформулювати власну позицію щодо запропонованого дискусійного питання.	65 %	86 %	57,2 %	38,6 %

⁴¹ Більш детально: Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика : колективна монографія / за заг. ред. О. М. Семеног. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 248 с.

⁴² Кулик О. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови: доведення потреби. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2020. № 16. DOI: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.16.14681>. URL: <https://jml.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/14681>

⁴³ Офіційні звіти про проведення ЗНО. *Український центр оцінювання якості освіти*. URL: <https://testportal.gov.ua/ofzvit/>

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
Не вміють підтвердити свою позицію доречними аргументами.	71 %	82 %	75 %	30,7 %
Узагалі не можуть сформулювати своєї позиції щодо запропонованого дискусійного питання.	-	-	-	26,6 %
Узагалі не наводять прикладів із літератури чи інших видів мистецтва.	52 %	52 %	54,8 %	48 %
Узагалі не наводять прикладів з історії чи власного досвіду.	42 %	40 %	34,2 %	37,6 %
Наявні порушення логічності, послідовності й несуперечливості викладу.	65,24 %	60 %	60 %	60,3 %
Кількість бланків Б з позначкою «Не відповідає темі»	1028	796	1197	1478
«Робота містить менше 100 слів»	8443	8834	5972	5905
Узагалі не написали власного висловлювання.	-	-	32565	40746

Як показує аналіз табл. 1, результати ЗНО з української мови і літератури упродовж кількох років поспіль засвідчують невтішну ситуацію: у 2018 р. 65 відсотків тестованих випускників шкіл не вміли вправно сформулювати свою позицію, 71 відсоток – аргументувати; у 2019 р. – 86 відсотків учасників не сформулювали свою позицію щодо запропонованого дискусійного питання, 82 відсотки не змогли підтвердити її доречними аргументами, 52 відсотки взагалі не навели прикладів із власного читацького чи мистецького досвіду; у 2020 р. – 20 відсотків узагалі не змогли сформулювати свою позицію щодо запропонованого дискусійного питання; у 2021 – 26,6 відсотків не підтвердили доречними аргументами свої позиції щодо запропонованого питання, 48 відсотків не навели прикладів із власного читацького досвіду; значна кількість випускників узагалі не писали власного висловлювання. У 2022 році в НМТ було використано лише тестові завдання закритого типу (вибір відповіді на встановлення відповідності тощо), завдань відкритого типу, зокрема на надання розгорнутої відповіді, що є традиційними для тестів ЗНО, не було представлено.

Такий стан читацької грамотності випускників шкіл актуалізує увиразнення підготовки майбутніх учителів української філології

в контексті практико орієнтованих результатів навчання у закладах вищої педагогічної освіти.

Читання з розумінням, формування здатності аналізувати, оцінювати письмовий текст, аргументувати, створювати власний продукт, формування патріота України і людини Європи – наскрізні позиції навчання української мови, української літератури визначено в методичних нормативних документах⁴⁴ й у «Стратегії розвитку читання на період до 2032 року»⁴⁵. Успіх читання й осмислення тексту (медіатексту) значною мірою, слушно зауважують І. Старагіна, В. Терещенко, А. Панченков⁴⁶, залежить від індивідуального досвіду здобувачів, набутих ними фонових знань, творчого мислення, а також від педагогічного партнерства і діалогу вчителя та учнів, викладачів і студентів.

Фахово-методичну підготовку майбутніх учителів української філології до формування читацької грамотності та мовної стійкості учнів розглядаємо як спеціально організований освітній процес, що здійснюється з урахуванням особистісного, компетентнісного, діяльнісного, текстоцентричного підходів.

Розглянемо проекти стандартів вищої освіти спеціальності Середня освіта. Українська мова і література (2023) в контексті означеного питання. Серед фахових компетентностей на бакалаврському рівні стандарту вищої освіти України спеціальності 014.01. Середня освіта. Українська мова і література виокремлено здатність використовувати когнітивно-дискурсивні вміння, спрямовані на сприйняття і створення зв'язних монологічних і діалогічних текстів в усній і письмовій формах, володіти методикою розвитку зв'язного мовлення здобувачів освіти у процесі говоріння й підготовки творчих робіт (ПК 3)⁴⁷...

До фахових компетентностей проекту стандарту на магістерському рівні віднесено здатність застосовувати у професійній педагогічній

⁴⁴ Методичні рекомендації щодо викладання української мови, української літератури, зарубіжної літератури у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-ukrayinskoyi-movy-ukrayinskoyi-literatury-zarubizhnoyi-literatury-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>

⁴⁵ Стратегія розвитку читання на період до 2032 року. Розпорядження КМУ від 3 березня 2023 року. «Читання як життєва стратегія». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>

⁴⁶ Старагіна І. П., Терещенко В. М., Панченков А. О. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навчально-методичний посібник. Харків : Соняшник, 2020. 176 с.

⁴⁷ Проект стандарту вищої освіти України; перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література». 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>

діяльності знання про принципи, методи та прийоми аналізу художнього тексту (ПК 3); володіння когнітивно-дискурсивних умінь, що спрямовані на сприйняття і створення зв'язних монологічних та діалогічних текстів в усній і писемній формах, володіти методикою розвитку мовленнєвої компетенції учнів у процесі говоріння й підготовки творчих робіт (ПК6)⁴⁸.

Культура роботи з текстом як складова фахової компетентності відображена в чинних ОПП СумДПУ імені А. С. Макаренка.

ОПП «Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова)» бакалаврського рівня охоплює програмні результати підготовки, що стосуються поглиблених когнітивних та практичних умінь/навичок пояснювати, порівнювати мовні й літературні факти, явища, узагальнювати, визначати їхні подібності й відмінності, фахово оперувати українознавчими поняттями⁴⁹.

В ОПП «Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова)» магістерського рівня виокремлено професійну компетентність ПК 5, що означає здатність виконувати різні види лінгвістичного, літературознавчого аналізу, реферувати, анотувати, редагувати, перекладати, укладати, нормативно вживати засоби наукової мови⁵⁰.

З урахуванням Міжнародного дослідження PISA-2018 читацької грамотності учнів увиразнюємо заняття з фахових методик у вищій школі та педагогічну практику студентів. Програми навчальних дисциплін відповідають колективній темі кафедри української мови і літератури «Текст у сучасних дослідницьких парадигмах», побудовані з урахуванням виконаних грантів ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка за проектом «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» (IREX) Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів за підтримки Посольств США та Великої Британії у співпраці з МОН України та Академією Української преси.

⁴⁸ Проект стандарту вищої освіти України; другий (магістерський) рівень, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література». 2023 URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-drugomu-magisterskomu-rivni-vishoyi-osviti>

⁴⁹ Освітньо-професійна програма 014 Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова). Перший (бакалаврський) рівень. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022. URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/so_ukrayinska_mova_561dc.pdf

⁵⁰ Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова). Другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022. URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_a_1e061.pdf

3. Фахова практика у вимірах партнерської взаємодії

У розділі 9 Педагогічної Конституції Європи⁵¹ окреслено місце і роль педагогічної практики в системі підготовки нового вчителя, її діяльнісний (трудовий) і предметний характер. Акцентовано увагу на забезпеченні її безперервності та послідовності, а також виокремлено види практики (ознайомлювальна; виховна; навчальна; переддипломна (предметна)) та громадянську практику, що має наскрізний характер, здійснюється упродовж усіх років навчання і має на меті інтегрувати майбутнього фахівця в систему суспільних відносин.

У зарубіжних країнах, як зауважує Н. Лазаренко, практика є вагомим аспектом фахової підготовки, що спрямована на розвиток фахових компетентностей – педагогічної, психологічної, соціокультурної, комунікативної тощо. У Франції студенти першого курсу проходять практику упродовж навчання – по два дні у школі, на наступних курсах – по два тижні під керівництвом методиста (орієнтовно 18 тижнів упродовж курсу)⁵².

Фахову практику майбутніх учителів української мови і літератури в освітньо-професійній програмі Середня освіта (Українська мова і література) представлено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії педагогічного університету та закладів загальної середньої освіти, дозволяє оволодіти ключовими та предметною компетентностями, сучасними методами і формами організації навчально-виховного процесу, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів й індивідуального стилю професійної діяльності.

Воєнні реалії скорегували перебіг практичної підготовки майбутніх учителів, що знайшло відображення в оновлених робочих програмах виробничої педагогічної практики з української мови і літератури у середній та старшій школі. Мета і функції фахової практики суттєво розширилися й ускладнилися, враховуючи наказ МОН України № 262 від 22 серпня 2022 року «Про організований початок 2022/2023 н.р. в умовах воєнного часу». Наприклад, зросла вага такої якості практиканта, як уміння слухати співрозмовника. Культура слухання, зазначає О.Ярошенкова⁵³, передбачає знання й уміле використання різних стилів і прийомів слухання, розвинуті навички концентрації уваги,

⁵¹ Pedagogical Constitution of Europe. URL: <http://www.arpue.org/index.php/uk/chasopysyevropeiski-pedahohichni-studii/pedahohichna-konstytutsiia-yevropy>.

⁵² Лазаренко Н. *Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія*. Вінниця : Друк плус, 2019. С. 99.

⁵³ Ярошенкова О. В. *Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб.* О. В. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 129–130.

емоційного самоконтролю, роботи з інформацією, дотримання етичних норм поведінки.

Важливою тенденцією розвитку освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова) та програми фахової практики в умовах воєнного часу стала міжрегіональна партнерська взаємодія, яку забезпечує ресурсний центр професійного розвитку вчителя української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка у співпраці зі школами, громадами, коледжами, іншими університетами та науково-дослідницькими інституціями НАПН України. Більш детально описано в публікації⁵⁴

З метою оновлення програми практики з української мови і літератури у старшій (профільній) школі впродовж 2021–2022 років було здійснено аналіз освітніх програм і програм практик на бакалаврському та магістерському рівнях Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та ін.; ураховано також аналітичні матеріали Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, що охоплюють результати опитування викладачів, керівників практик, сучасного стану організації практик, представлення досвіду організації практик («Навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теорія і практика» (2019, <http://lib.iitta.gov.ua/718748>) «Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика» (словник, 2021) та ін.

У програмі практики означено такі фахові компетентності, як уміння розвивати в учнів необхідні мовні та лінгвістичні, літературні та естетичні компетенції, виконувати комплексний дослідницький проект з актуальних проблем філології, методики та інших, суміжних із філологією, галузей знань; здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями в освітньому процесі; усвідомлення рівних можливостей і гендерних питань для забезпечення освітнього простору; навички організовувати освітній процес з української мови і літератури, з англійської мови та дослідницьку діяльність учнів у позакласній роботі на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів та партнерської взаємодії; осмислювати й упроваджувати у професійну діяльність різноманітні технології навчання, методи,

⁵⁴ Семеног О. М., Вовк М. П. Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій: Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). № 1–14. URL:<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>

прийоми і форми роботи, оцінювання результатів навчання з метою формування мовнокомунікативної компетентності учнів.

На заняттях відповідно до оновлених у 2022 році робочих програм з методик навчання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти акцентуємо увагу на розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою насамперед як живим організмом, як інструментальною основою активного послуговування знаннями⁵⁵; (аналізуємо інформаційні та художні тексти для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень). Це деталізовано в п.4; 7; 9 мовно-літературної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти (2020)⁵⁶.

Шосте загальнонаціональне опитування респондентів віком 18–60 років по всій Україні, окрім окупованих територій та зон активних бойових дій, проведене у 2022 році компанією групи «Рейтинг»⁵⁷, засвідчило: за останнє десятиліття зросла кількість тих, хто вважає українську мову рідною і 57 відсотків у 2012 році до 76 відсотків у 2022 році. Російська мова за десять років втратила і 42 до 20 відсотків.

Аналіз загальнонаціонального опитування, готуючись до виробничої практики магістрів у 2022 році, доповнили участю ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури СумДПУ імені А. С. Макаренка спільно з Управлінням Державної служби якості освіти у Сумській області у проектах «Забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі», «Мовний форпост Сумщини» та проведення онлайн-заходу «Забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі» для керівників закладів загальної середньої освіти, центрів професійного розвитку педагогічних працівників Сумщини (<https://fisf.sspu.edu.ua/news/ukrajinska-mova-na-chasi>).

Успішному проведенню виробничої практики у складних воєнних умовах сприяють гостьові лекції Г. Філіпчука, дійсного члена НАПН України, члена Центрального правління, першого заступника голови

⁵⁵ Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / укладачі: Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.14.07.pdf>

⁵⁶ Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України. 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

⁵⁷ Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_mova_press.pdf

Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка «Україноцентризм в освітній політиці» <https://www.youtube.com/watch?v=JjKzURuVi-I&t=10656s>; участь у конкурсі «Мій Шевченко», в Поетичному марафоні «Моя Україна», в онлайн-школі «Я обираю українську» у березні та грудні 2022 року (ініціатор – засновники Громадської організації «Інноваційні обрії України» Сергій та Тетяна Шарови (<http://obrii.org.ua/>), що сприяють збереженню української культури, традицій, розвитку національно-патріотичного духу сучасної молоді; популяризують на регіональному та міжнародному рівні національно-культурну, наукову та освітню спадщину української нації.

28 березня 2023 року для студентів-практикантів, майбутніх учителів української філології відбулась лекція «М'яка сила України: розвиток мовної особистості в Австрії» Тетяни Симоненко, яка наразі працює професором-дослідником департаменту Іноземної та бізнес-комунікації WU (WIRTSCHAFTSUNIVERSITÄT WIEN), виконує обов'язки директора Центру українських дослідників у Австрії (відеозапис: <https://www.youtube.com/watch?v=1DaIdiE5DuY>).

Дослідниця презентувала книгу «Я в Австрії з Україною в серці (задокументовані історії: драматично та достовірно)», підготовлену спільно з колегами Асоціації українських науковців у Відні⁵⁸. Кожна з історій у книзі побудована в жанрі сторітелінгу й охоплює три структурні змістові компоненти: життя до війни, перший день війни, процес інтеграції в Австрії. Інтерв'юерами стали жінки – біженки з України. Більшість текстів, ґрунтуються на реальних фактах і глибоко емоційні. Такі заняття сприяють формуванню здатності до емоційного спілкування у воєнний час, пошуку нової інформації, його інтерпретації, осмислення, формулювання власних умовисновків.

Для формування компетентного читача важливі міркування знаного українського перекладача А. Содомори про повагу до слова, бесіду і спілкування: «А що таке бесіда... Це надія... Без розмови, без бесіди ... життя важко собі уявити. Бесіда – то мистецтво. То живий голос; у ньому – одна з принад бесіди. Бесіда – то руки, очі, вираз обличчя...»⁵⁹.

Залучаємо студентів до аналізу текстів, що запропоновані в підручниках «Українська мова» для 5 і 6 класів Нової української

⁵⁸ Сьогодні відбулась довгоочікувана і хвилююча гостьова лекція. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0QhknaaLjnmjipJmgTd6K4LoDRaJJHTQUwbajrgCTC4Y1J7qTZAyU5Gwf1NiXHNDTl&id=100010446093840

⁵⁹ Содомора А. Надинці зі словом. Львів : Літопис, 1999. 480 с.

школи⁶⁰. У параграфах комплексно поєднуємо чотири блоки змісту: *Інформація, Текст, Комунікація, Мовні знання*. Стрижнем уроків є робота з текстами різних жанрів та стилів (ліричною пісню, притчею, легендою, лінгвістичною казкою, оповіданням, медіатекстом), формування текстових умінь. Добираючи тексти, враховуємо художньо-естетичний рівень, гуманістичний зміст, педагогічну цінність і виховний ефект, відповідність віковому періоду, визначений обсяг.

Роботу з текстами у підручниках пропонуємо в кількох напрямках: напрям «Обговорюймо» актуалізує й поглиблює знання про текст; напрям «Виконуймо завдання» заохочує простежити, як мовні поняття «працюють» у контексті, спонукає редагувати або створювати власний творчий продукт. Таким чином, комплексно розвиваємо мовну, мовленнєву, життєві чи ключові компетентності. Застосовуємо прийоми розвитку критичного мислення: читання з маркуванням, читання з передбаченням, сенкан, дискусію, кластер, асоціативний куш.

На вебінарах, що були проведені у співпраці із Миколаївським, Сумським, Чернівецьким інститутами післядипломної педагогічної освіти, обласними Центрами професійного розвитку педагогічних працівників Сумської області демонстрували пілотні матеріали підручників «Українська мова» для 5 і 6 класів Нової української школи з урахуванням принципів інтерактивності, текстоцентризму, «м'якої» інтеграції, зокрема інфомедійної грамотності.

Війна, інформаційні атаки в кіберпросторі актуалізували принцип інфомедійної грамотності, що ґрунтується на критичному мисленні, основах медіабезпеки, інформаційної гігієни, вміннях долати кіберризики при роботі в глобальній мережі. Тому до завдань виробничої педагогічної практики у 2022–2023 навчальному році, додали і такі, як: вироблення у студентів практичних умінь і навичок моделювати різні види уроків, застосування цифрових сервісів та онлайн-інструментів навчання української мови і літератури, англійської мови в закладах загальної середньої освіти; організація і проведення гурткової роботи, виконання методичної, пошуково-дослідної роботи з інфомедійної грамотності; ознайомлення з роботою методичних об'єднань учителів педагогічної ради школи в умовах війни.

Прикладом ефективної партнерської взаємодії в умовах неформальної освіти студентів філологічних факультетів є проєкт «Інфомедійна

⁶⁰ Семеног О. М., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2022. 336 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1645-ukrmova-5-klas-semenog.html>

⁶¹ Семеног О. М., Калинич О., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. Українська мова : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 336 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2594-ukrmova-6-klas-semenog.html>

грамотність студентів-філологів», який здійснювали спільно з Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича⁶². Зокрема, розділ навчальної дисципліни «Методика навчання української мови в закладах загальної середньої освіти» увиразнили розглядом питань різноманітних стратегій і тактик ефективної комунікації, диспутів, культури медіагігієни, обговорення етикету повідомлень засобами колективної комунікації в режимі конференції та в чатах; дотримання лінгвоекотологічної норми, толерантної комунікації в мережевому просторі.

Відповідно до угоди між Українським мовно-інформаційним фондом Національної академії наук України та ресурсним центром кафедри української мови і літератури СумДПУ імені А. С.Макаренка у 2022 році було розроблено WEB-портал «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» та платформу «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛІ»⁶³. Програмні продукти в умовах інформаційної війни дозволяють вирішувати специфічні завдання за допомогою інтерактивних методів, як показує аналіз, сприяють формуванню м'яких навичок (soft skills) роботи з медіатекстом, що означено у Плані відновлення України (<https://recovery.gov.ua/>)

Характеристика лексем *булінг, відеоблог, гаджет, онлайн-шахрайство, цифровий слід, фактчекінг, чат-бот* ґрунтується на основі концепції інфомедійної грамотності Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX. Особливо жваво стали використовувати словник з метою раціонально споживати медіаконтент, відрізнати факти від суджень, ідентифікувати емоційний вплив медіа, виявляти маніпулятивний контент, фейки, володіти прийомами комунікативної взаємодії.

З метою неформальної освіти майбутніх учителів у складних умовах воєнного часу актуалізувалась співпраця ресурсного центру з громадськими організаціями. Спільно з ГО «Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури» (м. Умань) партнерську взаємодію спрямували на створення лінгвопсихологічного інструментарію формування медіаграмотності здобувачів різних рівнів освіти, що сприяло зміцненню ментального здоров'я населення в умовах війни й післявоєнного стану,

⁶² Семеног О., Кульбаська О. Формування м'яких навичок студентів-філологів у міжрегіональному проєкті з інфомедійної грамотності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. № 4 (108). С. 231–248. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2193>

⁶³ Широков В. А., Загнітко, А. П., Надутенко М., Надутенко М., Семеног О. М. та ін. Віртуальна лексикографічна лабораторія. *Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності*. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2022. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/>

міжкультурному діалогу між різними соціальними групами в Україні задля розбудови соціальної згуртованості та стійкості.

Суспільний запит зумовив співавторів у березні 2022 р. розпочати реалізацію проєкту «Викладання в умовах війни» (<https://www.youtube.com/watch?v=McAzZwBITjk>), волонтерських проєктів, у т.ч. міжнародного («Урок для дітей України (під час і після війни)»: <http://surl.li/bwrzw>). Результатом є укладені «Психопедагогічні рекомендації для роботи з дітьми 6–11 років (під час і після війни)»: випуск 1, випуск 2: <http://surl.li/bwrzz> і проведений цикл вебінарів-тренінгів у співпраці з “Fundacja Edu SEN” (Республіка Польща), Stowarzyszenie Klanza (Республіка Польща) (<http://surl.li/bwsad>).

До робочих програм виробничої педагогічної практики з української мови і літератури у середній та старшій школі за проєктом Еразмус+Жан Моне Модуль «Європеїзація докторських програм у галузі теорії освіти на засадах міждисциплінарного та інклюзивного підходів», які виконувала кафедра української мови і літератури в СумДПУ імені А. С. Макаренка у 2018–2021 рр., було також включено питання з академічної доброчесності, співпраці університету і школи, інклюзивної освіти, формування “soft skills” здобувачів щодо розвитку критичного мислення, готовності до самоосвіти і самовдосконалення впродовж життя, навичок міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі, що є ключовими у Стратегічному плані-концепції СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Результати практики засвідчили якісні зміни у формуванні фахових компетентностей майбутніх учителів, чому сприяла системна педагогічна взаємодія з учителями, викладачами кафедри, науковцями, Управлінням Державної служби якості в Сумській області, громадськими організаціями, неформальна освіта здобувачів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки. 2022 рік став жорстоким випробуванням для української освіти. Віра в Україну і перемогу посилюється, якщо у учителів української філології, які формують національно-патріотичні якості молодих громадян сформовані стресостійкість, аналітичне і критичне мислення, основи культури читання.

З’ясовано, що з утвердженням державницької, націєтворчої ролі української мови і мовної стійкості переосмислюється в умовах війни і місія філологічної освіти. Європейські пріоритети та європейський досвід важливий для оновлення української філологічної освіти. Означені тенденції євроінтеграції і формування європейської

ідентичності, культури безпечної поведінки, полікультурності, цифровізації, читання як життєвої стратегії увиразнюють готовність учителя-філолога до професійної діяльності в умовах невизначеності чи нестандартних ситуаціях освітнього процесу.

В організації освітнього процесу в українських закладів вищої освіти доцільно враховувати і такі кращі практики та цінності європейського досвіду, як збереження національної мови й досвіду національної освіти; цифровізація освітнього процесу, активізація міжнародного співробітництва й академічної мобільності; співпраця із замовниками освітніх послуг; взаємодія освіти та науки; викладання фахових дисциплін як державною мовою, так і іноземною мовою.

Результати PISA – 2018, національних звітів щодо ЗНО спонукають викладачів закладів вищої педагогічної освіти здійснювати пошук дієвих інструментів у підготовці майбутніх учителів до формування читацької грамотності учнів. Фахову-методичну підготовку до формування читацької грамотності та мовної стійкості учнів розглядаємо як спеціально організований освітній процес, що здійснюється з урахуванням особистісного, компетентнісного, діяльнісного, текстоцентричного підходів.

Фахову практику визначено наскрізним компонентом системи підготовки майбутніх учителів української мови і літератури в педагогічному університеті. В умовах воєнного часу важливо розглядати фахову практику представлено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії закладів вищої педагогічної та загальної середньої освіти, науково-дослідних інституцій, що дозволяє оволодіти глибше ключовими компетентностями навчання української мови і літератури, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів й індивідуального стилю професійної діяльності.

У перспективі передбачаємо окреслити компетентнісні засади проходження фахової практики з урахуванням євроінтеграційних процесів, окреслити сучасні виклики щодо запровадження педагогічної інтернатури як форми післядипломної практики та адаптації до професійної діяльності молодого вчителя.

АНОТАЦІЯ

У науковому дослідженні на основі аналізу, узагальнення, інтерпретаторсько-аналітичного, прогностичного методів окреслено деякі аспекти європейських пріоритетів та національні практики підготовки майбутніх учителів української філології в умовах війни з урахуванням педагогічного партнерства. З'ясовано європейські цінності щодо підготовки майбутніх учителів-філологів, важливі для оновлення освітніх програм підготовки майбутнього вчителя української філології;

схарактеризовано деякі аспекти фахової підготовки, фахової практики у вимірах педагогічного партнерства ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка зі стейкхолдерами.

З'ясовано, що з утвердженням державницької, націєтворчої ролі української мови і мовної стійкості переосмислюється в умовах війни і місія філологічної освіти. Європейські пріоритети та європейський досвід важливий для оновлення української філологічної освіти. Означені тенденції євроінтеграції і формування європейської ідентичності, культури безпечної поведінки, полікультурності, цифровізації, читання як життєвої стратегії увиразнюють готовність учителя-філолога до професійної діяльності в умовах невизначеності чи нестандартних ситуаціях освітнього процесу.

Доведено, що в організації освітнього процесу в українських закладах вищої освіти доцільно враховувати і такі кращі практики та цінності європейського досвіду, як збереження національної мови й досвіду національної освіти; цифровізація освітнього процесу, активізація міжнародного співробітництва й академічної мобільності; співпраця із замовниками освітніх послуг; взаємодія освіти та науки; викладання фахових дисциплін як державною мовою, так і іноземною мовою.

Результати PISA -2018, національних звітів щодо ЗНО спонукають викладачів закладів вищої педагогічної освіти здійснювати пошук дієвих інструментів у підготовці майбутніх учителів до формування читацької грамотності учнів. Фахову практику в умовах воєнного часу важливо розглядати фахову практику представлено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії закладів вищої педагогічної та загальної середньої освіти, науково-дослідних інституцій, що дозволяє оволодіти глибше ключовими компетентностями навчання української мови і літератури, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів й індивідуального стилю професійної діяльності.

Література

1. Барсукова О. У топі – «Право» та Львівська політехніка. Перші результати вступної кампанії-2022. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/19/250913/>

2. Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика: [колективна монографія]: за заг. ред. О. М.Семеног. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 248 с.

3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112–119.

4. Відомості про самооцінювання. Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова) другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2020 URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/09/zviti_pro_samoocinyuvannya_opp_serednya_osvita_ukrayinsk_a_mova_i_literatura_angliyska_mova_4dce6.pdf

5. Державний стандарт базової середньої освіти (2020). Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

6. Європейський простір вищої освіти: параметри та експертизи : навчальний посібник / укладачі : Батечко Н. Г., Бульвінська О. І., Локшина О. І., Мосьпан Н. В., Проценко О. Б., Сисоєва С. О., Соколова І. В. ; за ред. Сисоєвої С. О. Київ, 2020. 152 с.

7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт. 273 с.

8. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.

9. Кайдаш, А., Хомич, В. (2023). Соціально-лінгвістичні домінанти підготовки здобувачів освіти в умовах війни. Scientific Collection “InterConf”. № 145. С. 181–187. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2595>

10. Ключко Т. В. Росса О. В. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти в умовах війни “*Young Scientist*”. 2023. № 1.1 (113.1). С. 23–26.

11. Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реальність та перспективи*. 2022. С. 164–167. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39095/Kolomiiets_Ivashkevych_.pdf?sequence=1

12. Кремень В. Г. Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1). С. 1–6. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>

13. Кулик О. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови: доведення потреби. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2020. № 16. DOI: <https://doi.org/>

10.18372/2411-264X.16.14681. URL: <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/14681>

14. Лазаренко Н. *Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія*. Вінниця : Друк плюс, 2019. 324 с.

15. Ліпич В. М., Кузьменко О. Ю., Беркешук І. С. Філологічна наука й освіта України в умовах війни та глобальних викликів розвитку. *Академічні візії*. 2023. Вип. 16.

16. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

17. Методичні рекомендації щодо викладання української мови, української літератури, зарубіжної літератури у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykkladannya-ukrayinskoyi-movy-ukrayinskoyi-literatury-zarubizh-noyi-literatury-u-2022-2023-navchalnomu-rotsi/>

18. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / укладачі: Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Holub.Horoshkina.14.07.pdf>

19. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018. кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с.

20. Освітньо-професійна програма 014 Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова). перший (бакалаврський) рівень. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022. URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/so_ukrayinska_mova_561dc.pdf

21. Освітньо-професійна програма Середня освіта 014 (Українська мова і література. Англійська мова) другий (магістерський рівень). Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2022 URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_a_1e061.pdf

22. Офіційні звіти про проведення ЗНО. Український центр оцінювання якості освіти. URL: <https://testportal.gov.ua/ofzvrit/>

23. PISA-2018. Результати. (Том І). Що учні знають та вміють робити: Міжнародний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (переклад українською мовою) / переклад. : Ларіна Т. В. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 324 с.

24. Проєкт стандарту вищої освіти України; перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література», 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>

25. Проєкт стандарту вищої освіти України; перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта. Українська мова і література», 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>

26. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>

27. Салтикова Т. О. Особливості організації професійної підготовки вчителів у Франції. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 38. С. 182–187. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.36> 24.

28. Семенов О. М. Підготовка майбутнього учителя рідної мови як культуромовної особистості: досвід Швеції. *Педагогічні технології: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10 (123–124). С. 361–371.

29. Семенов О. М., Вовк М. П. Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій: Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). С. 1–14. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>

30. Семенов О. М., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2022. 336 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1645-ukrmova-5-klas-semenog.html>

31. Семенов О. М., Калинич О., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. Українська мова : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 336 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2594-ukrmova-6-klas-semenog.html>

32. Семенов О., Кульбаська О. Формування м'яких навичок студентів-філологів у міжрегіональному проєкті з інфомедійної грамотності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми. 2021. № 4 (108). С. 231–248. <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2193>

33. Семеног, О. М., Вовк, М. П., Дятленко, Т. І., Громова, Н. В. Фахова практика майбутнього вчителя-філолога: традиції та інновації: навчальний посібник. Київ : Талком, 2021.

34. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів : Літопис, 1999. 480 с.

35. Старагіна І. П., Терещенко В. М., Панченков А. О. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навчально-методичний посібник. Харків : Соняшник, 2020. 176 с.

36. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року. Розпорядження КМУ від 3 березня 2023 року. «Читання як життєва стратегія» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text>.

37. Стрелок Н., Самлюк А., Мітькіна Є. Відмінність і подібність систем вищої філологічної освіти України та європейських держав. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18.

38. Сьогодні відбулась довгоочікувана і хвилююча гостьова лекція. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0QhknaaLjnmjipJmgTd6K4LoDRaJJHTQuwbajrgCTC4Y1J7qTZAyU5Gwf1NiXNHDTl&id=100010446093840

39. Текст у дослідницьких парадигмах: теорія і практика : колективна монографія / за заг. ред. О. М. Семеног. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 248 с.

40. Теоретичні і методичні засади організації практики у закладах вищої педагогічної освіти: аналітичні матеріали. М. П. Вовк, Ю. В. Грищенко, С. О. Соломаха, Н. О. Філіпчук; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. 2022. 278 с.

41. Широков В. А., Загнітко, А. П., Надутенко М., Надутенко М., Семеног О. М. та ін. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності». Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2022. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (дата звернення: 15.09.2022).

42. ШОСТЕ загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_mova_press.pdf

43. Харченко І. І. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку філологічної освіти В УКРАЇНІ та в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 38. Т. 1. С. 4. URL: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/7860>

44. Ярошенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 129–130.

45. Belichenko O., Semenog O. European experience and Ukrainian practices of ensuring academic integrity Media4u Magazine. 2023. C. 2–6. URL: <http://www.media4u.cz/aktualvyd.pdf>

46. Global Education First Initiative URL: <http://www.unesco.org/new/en/gefi/home/>).

47. Göteborgs universitet. URL: spraket/var-forskarutbildning.

48. Pedagogical Constitution of Europe. URL: <http://www.arpue.org/index.php/uk/chasopysyevropeiski-pedahohichni-studii/pedahohichna-konstytutsiia-yevropy>.

49. Recommendation N R (1998) 6 of the Committee of Ministers of the Council of Europe “On Modern Languages” Council of Europe (1998). Committee of Ministers of the Council of Europe; Recommendations, Measures, International document dated 17.03.1998 No. R (98) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_725

50. Rome Ministerial Communiqué, 2020. URL: <https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2020/09/Preview-of-the-2020-Rome-Ministerial-Communiqu%C3%A9.pdf>

51. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities’ mother tongues. URL: <http://assembly.coe.int>

Information about the author:

Semenog Olena Mykolaivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Ukrainian Language and Literature Department
of the Faculty of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ФОРМУВАННЯ ІНФО-МЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ МЕДІАОСВІТИ

Ячменик М. М.

ВСТУП

Засоби медіаосвіти мають неабиякий потенціал для розвитку професійних можливостей майбутніх учителів та внеску в глобальний розвиток суспільства задля поширення цифрової грамотності, у тому числі заради національної безпеки держави. За дослідженнями Ради Європи, на сьогодні важливою є медіа та інформаційна грамотність (MIL), що об'єднує три різні виміри: інформаційну грамотність, медіаграмотність, а також ІКТ та цифрову грамотність. Тобто розвиток когнітивних, технічних та соціальних компетентностей, які дозволять швидко та ефективно отримати доступ до якісного контенту на основі критичного аналізу; уміти створювати власні медіаматеріали; ефективно використовувати медіазасоби та розуміти норми етичних кордонів у реальному та віртуальному спілкуванні. Крім того, аналіз шкільних програм та підручників толерує грамотне і свідоме споживання медіаконтенту, творче використання відео-, аудіо-, креолізованого тексту на уроках, у позакласній діяльності. Зокрема, до навчальних програм середньої та старшої школи з української мови уведено такий вид письмових робіт, як есе (інформаційне, мотиваційне, критичне, аналітичне, есе-дослідження), що спрямовано на розвиток критичного мислення, лінгвокреативності, формування умінь користуватися засобами медіаосвіти, у тому числі на основі дотримання академічної доброчесності і вмінні пошуку інформації. Так, у п'ятому класі учні повинні вміти скласти замітку в газету інформаційного характеру, у шостому – про вчинки людини, семикласники – замітку дискусійного характеру. Дев'ятикласники – статтю до газети на морально-етичну тему¹. Відтак система освіти потребує програм підготовки майбутніх учителів із формуванням навичок інфо-медійної грамотності.

Аналізуючи досвід європейських організацій звернемося до дослідження Ради Європи «Інформаційний розлад – до міждисциплінарної основи для досліджень і розробки політики» (2017), яке вказуючи на різні типи оманливої та потенційно шкідливої інформації та

¹ Семенов О. М., Ячменик М. М. Інфо-медійна грамотність учителя. *Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті* : зб. матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції / за ред. О. М. Семенов. Суми, 2022. Вип. 5. 154 с.

повідомлень, водночас надає рекомендації законодавцям, ЗМІ, технологічним компаніям і громадянському суспільству щодо навчання громадськості, задля уникнення поширення дезінформації. Із цією метою на національному рівні заохочуються стандартизовані навчальні програми новинної грамотності.

У звіті Європейської аудіовізуальної обсерваторії “Карта практик і дій із медіаграмотності в ЄС-28” (2016) увагу зосереджено на проєктах із медіаграмотності, пов’язаних із медіа-послугами, що надаються через електронні комунікаційні мережі поза шкільною програмою.

Як показує аналіз, в Україні активно функціонують організації, установи, які опікуються формуванням медіаграмотності на основі методики подвійної імплементації – від майбутнього учителя до учня. Зокрема, проєкт «Вивчай і розрізняй», який виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у партнерстві з Академією української преси за підтримки посольств США та Великої Британії, популяризує розробку навчальних програм для закладів вищої освіти з елементами інтеграції інфо-медійної грамотності у структуру освітнього компоненту.

Водночас, на формуванні інфо-медійної грамотності студентів на заняттях із фахових дисциплін наголошують Коноваленко Т. В., Надольська Ю.А.². Інфо-медійну грамотність як складову соціальної компетентності майбутнього вчителя розглядає у науковому дослідженні Шаров С. В.³. Мовно-методична підготовка майбутніх учителів до використання засобів медіаосвіти у професійній діяльності є предметом наукових розвідок Семеног О. М., Ячменик М. М.⁴.

Отже, сучасне суспільство потребує вчителя з активною та свідомою життєвою позицією, з інноваційно-креативним типом мислення, здатним до реалізації стратегічних завдань НУШ, створення та впровадження нового навчально-методичного забезпечення мовно-літературних предметів, у т. ч. засобами медіаосвіти, спрямованих на формування особистості громадянина України зі стійким медіаімунітетом та розвинутим критичним мисленням, готовим до споживання та фільтрування

² Коноваленко Т., Надольська Ю. Формування інфомедійної грамотності студентів на заняттях фахових дисциплін. *Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти* : збірник статей / редкол. : В. Ф. Іванов (голов. ред.) та ін. Київ : Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2021. 400 с.

³ Шаров С. В. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 квіт. 2020 р. С. 266–269.

⁴ Семеног О. М., Ячменик М. М. Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти. СумДПУ імені АС Макаренка, 2019. 220 с.

медіаконтенту та створення якісного відео-, аудіо, креолізованого медіатексту.

1. Поняття та класифікація засобів медіаосвіти у наукових джерелах

Проаналізовані наукові джерела засвідчують остаточно не окреслене в науковій спільноті поняття засоби медіаосвіти. Зокрема, дослідниця І. Дичківська виокремлює традиційні та інноваційні медіазасоби⁵; Г.Онкович медіазасоби поділяє за каналом сприйняття, за місцем використання, за результатом впливу на особистість⁶; І.Гуріненко розмежовує друковані видання – газети, журнали, листівки, плакати та аудіовізуальні файли – кінофільми, мультфільми, онлайн-платформи⁷.

У межах нашої наукової розвідки цікавого є класифікація засобів медіаосвіти, запропонована О. Кравчишиною⁸.

Таблиця 1

Класифікація засобів медіаосвіти за О. Кравчишиною

за способом передачі інформації	(традиційні: телебачення; кінематограф; відео; радіо; преса: друковані видання, іконічні знаки (фотографії, малюнки, комікси); та новітні: комп'ютерні технології (слайд-шоу, мультимедійні фотоальбоми, презентації, комп'ютерні ігри та ін.
за каналом сприйняття	візуальні, аудіальні, аудіовізуальні
за цілями використання	отримання інформації, освіта, спілкування, вирішення проблем, розвага, соціальне управління.

⁵ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004.

⁶ Онкович Г. В. Засоби масової комунікації у термінологічному просторі медіа-освіти. *Дивослово*. 2007. № 5. Р. 29–31.

⁷ Гуріненко І. Ю. Педагогічні умови застосування засобів мас-медіа у професійній підготовці майбутніх державних інспекторів з пожежної безпеки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2003.

⁸ Кравчишина О. О. Формування готовності майбутніх вихователів до використання засобів медіаосвіти у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2016.

На основі аналізу класифікацій, у тому числі класифікацій О. Кравчишиної, І. Хижняк⁹, О. Семеног, М. Ячменик, шкільних програм із української мови, Концепції «Нова українська школа» (2016), Концепції упровадження медіаосвіти в Україні (2016) у межах нашого дослідження послуговуватимемося наступною класифікацією засобів медіаосвіти¹⁰.

Таблиця 2

Класифікація засобів медіаосвіти за О. Семеног, М. Ячменик

Засоби медіаосвіти	Класифікація	Формування інфо-медійної грамотності (відповідно до МІГ Ради Європи)
1	2	3
- технічні	засоби, що вдосконалюють процес викладання: технічні й електронні прилади й пристрої, за допомогою яких розробляються й відтворюються електронні засоби навчання	ІКТ та цифрова грамотність
- програмне забезпечення	програми пакету Microsoft Office, які забезпечують підготовку й оформлення навчально-мовного матеріалу до уроків: Microsoft Word, Microsoft Power Point, Microsoft Publisher, рідше – Microsoft Excel; програми обробки графічних зображень (Paint, Corel Draw та ін.); програми обробки, нарізки, відтворення звуку й відео: (програвачі (Adobe Flash Player, AIMP, Winamp, Windows Media Player та ін.); редактори (Windows Movie Maker, Windows Live Movie Maker та ін.); конвертори (Format Factory, Free Studio та ін.) тощо;	медіаграмотність, а також ІКТ та цифрова грамотність

⁹ Хижняк І. А. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання засобів електронної лінгвометодики в професійній діяльності : монографія. Слов'янськ : Вид-во «Друкарський двір», 2016. С. 410.

¹⁰ Семеног О. М., Ячменик М. М. Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти. СумДПУ імені АС Макаренка, 2019. 220 с.

Закінчення таблиці 2

1	2	3
	програмне забезпечення лінгвометодичного призначення: для створення, збереження та відтворення презентацій; для запису зображення, їх редагування та відтворення; програмні засоби розроблення електронних навчальних продуктів, до яких належать програми для створення електронних посібників та підручників (AD Tester, BookEditor, Ebook Edit Pro, ExeBook, Hyper Method, Macromedia Authorware, Macromedia Director, ToolBook, ChmBookCreator, Crossword, SunRuv,) та ін.;	
- платформи для створення навчальних вебсторінок, сайтів, порталів:	(Blog, Microsoft Publisher, Front Page та ін.);	ІКТ та цифрова грамотність
- креолізовані	(фотографії, комікси, рекламні буклети, шкільні газети);	інформаційна грамотність, медіаграмотність
- мережеві	(соціальні мережі, блоги, Інтернет-сайти, форум, вебінари, Ютуб);	медіаграмотність, а також ІКТ та цифрова грамотність
- аудіо-візуальні	(теле-; радіопрограми, кінофільми, мультфільми).	інформаційну грамотність, медіаграмотність, а також ІКТ та цифрова грамотність.

Сучасному вчителю, відповідно до вимог Концепції нової української школи¹¹, важливо уміти використовувати можливості засобів медіаосвіти, як інноваційних дидактичних інструментів організації і забезпечення освітнього процесу, ураховуючи особливості

¹¹ Концепція «Нова українська школа» 2016 р. Відновлено з: <http://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>

педагогічної доцільності, індивідуальних та вікових особливостей учнів із метою не тільки розвитку інфо-медійної грамотності учнів на основі технічних, програмних, мережевих, креолізованих, аудіовізуальних засобів навчання, що сприяють ефективному та результативному вирішенню професійних завдань з формування компетентної мовної особистості школяра, а й його соціалізації, морального, громадянського, естетичного виховання.

2. Формування інфо-медійної грамотності майбутніх учителів засобами медіаосвіти

Відповідно до проекту «Вивчай і розрізняй», який виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у партнерстві з Академією української преси за підтримки посольств США та Великої Британії, членами Лабораторії інфомедійної грамотності Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка було розроблено низку як навчальних програм для освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література) ОР Бакалавр із елементами інтеграції інфо-медійної грамотності у структуру освітнього компоненту, так і створення окремого інтегрованого курсу з урахуванням сучасних потреб здобувачів освіти – грамотно просектувати траєкторію власного медіапростору: критично споживати медіаінформацію, здійснювати комунікації у соціальних мережах, формувати імунітет до кібербулінгу та мови ворожнечі; створювати якісні медіапродукти.

Більш детально зупинимо нашу увагу на програмі навчального курсу вибіркового освітнього компоненту «Інфомедійна грамотність на уроках української мови і літератури» для здобувачів вищої освіти 3 курсу. Програма навчальної дисципліни «Інфомедійна грамотність на уроках української мови і літератури» ґрунтується на сучасних підходах (особистісний, культурологічний, текстоцентричний, компетентнісний), враховує принципи наступності, системності, міждисциплінарної інтеграції, особистісно зорієнтованого навчання, діалогічності й комунікативної спрямованості, текстоцентризму, розвитку критичного мислення, естетичної вартісності медіатекстів, співпраці викладача і студента.

Результати навчання за дисципліною базуються на програмних результатах навчання, визначених відповідною освітньою програмою, є достатніми для компетентного вирішення складних завдань інноваційного та дослідницького характеру в майбутній професійній діяльності, розвитку критичного мислення, soft skills та hard skills.

Актуальність даного навчального курсу визначається переконливою необхідністю вивчення теорії і практики історії, технологій медіа й медіаосвіти як ефективного засобу розвитку творчої, креативної,

свідомої особистості, яка готова шукати, споживати, думати, аналізувати, діяти в умовах інтенсивного інформаційного шуму.

Завдання курсу:

- ознайомитися з понятійним апаратом медіаосвіти;
- розширити уявлення про історію, розвиток медіаосвіти у різних країнах світу;
- розвивати навички критичного мислення;
- сформувати теоретичні та практичні навички медіаграмотності, зокрема технологіями роботи з медіатекстом;
- опанувати технології роботи з медіатекстом, розвивати уміння і навички мовно-стилістичного аналізу медіатексту;
- формувати медіаосвітню компетенцію; виховувати мовний смак і мовне чуття;
- мотивувати щодо використання онлайн-інструментів у професійній діяльності;
- зрозуміти механізми впливу медіа та навчитися розрізняти маніпуляції, пропаганду, фейки в медіа;
- створювати, вести та закривати аккаунти в різних соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn і т. д.);
- вміння безпечно та ефективно взаємодіяти з сучасною системою мас-медіа;
- вміння ефективно взаємодіяти з медіапростором, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства, реалізувати активну громадянську позицію;
- вміння свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, сконструйовану медіаджерелами;
- уміння толерантно-етичного спілкування в медіапросторі.

У систему медіаосвітньої підготовки майбутнього вчителя-філолога входять лекції, практичні заняття та самостійна робота. Серед методів оцінювання (презентації, портфоліо, аудіозаписи, відеоролики, блоги, електронні газети, мультфільми, подкасти, фотомеми тощо) поточний, підсумковий контроль, залік.

Варто зазначити, що у робочій програмі подаються матеріали (слайди, схеми тощо), надані проєктом IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» та тренінгом Зимова школа «Інтеграція інфомедійної грамотності у навчальні матеріали». Зупинимось більш детально. Під час вивчення теми «Сутність медіаосвіти та інфо і медіаграмотності» вважаємо за доцільне заповнити таблицю «Шляхи розвитку медіаосвіти». За допомогою інтернет-ресурсів віднайти інформацію про сучасні офіційні документи, установи, організації, сайти, блоги, які популяризують впровадження медіаосвіти в Україні.

**Програма навчальної дисципліни складається
з наступних розділів:**

Тема 1.	Сутність медіаосвіти та інфо та медіаграмотності
Тема 2.	Різновиди медіа
Тема 3.	Маніпуляції в медіа. Пропаганда. Фейк як один з механізмів інформаційної маніпуляції. Реклама
Тема 4.	Соціальні мережі. Безпека в інтернеті.
Тема 5.	Медіагігієна. Медіаекологія.
Тема 6.	Критичне мислення та протидія маніпуляціям мас-медіа.
Тема 7.	Взаємодія медіа й освіти. Імідж вчителя в інтернеті. Виховна робота у школі. Кіноклуб.
Тема 8.	Медіатексти: аналіз, запобіганням маніпуляціям. Медіаторчість. Онлайн-інструменти
	Творчий проєкт

Під час пошуку необхідно відфільтровувати рекламу, судження, фейки за допомогою практичних маркерів контенту. Вправа здатна розвивати критичне мислення, візуальну грамотність, уміння обґрунтовувати свою позицію, використовуючи аргументи.

Під час опрацювання теми «Різновиди медіа» для розвитку медіаграмотності, інформаційної грамотності та стійкості до впливів пропонуємо завдання на розвиток критичного та аналітичного мислення:

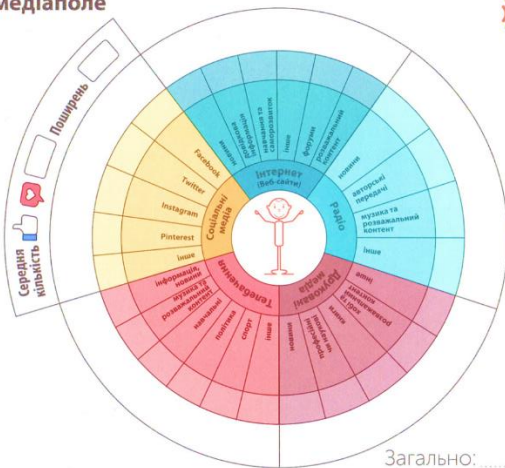
- *Користуючись словниками випишіть поняття: селфі, теги, сторітелінг, кліпове мислення, інсайт, контент-аналіз. Чи всі поняття є у довідкових джерелах? Якими ресурсами користувалися?*

- *Віднайдіть в різних видах медіа (газета, журнал, аудіозапис, відеоролик, інтернет-стаття) інформацію на одну і ту ж подію. Укладіть таблицю. Зазначте: редакційну політику; вплив власника медіа на висвітлення матеріалу; висвітлення інформації в залежності від виду медіа; адресата медіатексту.*

- *Знайдіть телепрограму трьох телеканалів за тиждень та проаналізуйте відсоток розважальних, інформаційних програм і дайте відповідь на запитання: Хто цільова аудиторія? Хто заплатив за ці повідомлення? Яка мета цих повідомлень? Обґрунтуйте яке Ваше ставлення до реаліті-шоу? Як Ви б змінили телепрограму?*

- *Заповніть схему «Моє медіаполе». Проаналізуйте. Які Ваші враження? Чи готові Ви поділитися вправою зі своїми друзями, рідними? Чи буде отримана інформація для них важливою?*

- *Віднайдіть у мережі матеріали, побудовані на основі фейків. За якими критеріями Ви здійснювали пошук. Скористайтеся наступною схемою або таблицею для аналізу:*

Загально:

Під час опанування теми «Медіапсихологія впливу. Види маніпуляцій» розглядаємо таблицю «Вивчай і розрізняй» та пропонуємо:

Віднайдіть у мережі матеріали, побудовані на основі фейків. За якими критеріями Ви здійснювали пошук.

◦ категорія медіа (жанр медіатексту та його характерні особливості)

◦ агентство медіа (автор та замовник медіатексту) та його позиція (ангажована, незаангажована, упереджена);

◦ контент, підготовлений за кошти і в інтересах замовника («джинса»); його характерні ознаки;

◦ аудиторія, на яку спрямована медіаінформація;

◦ які соціальні групи чи проблеми представлені в медіатексті; політичні та соціальні тенденції, що віддзеркалені в медіатексті;

◦ наявність симпатій чи антипатій авторів;

◦ роль заголовку: чи можна зрозуміти зміст тексту й зробити висновки лише за заголовком; чи відповідає заголовок інформації в тексті; чи містить заголовок категоричні твердження, які не можна перевірити;

◦ факти чи судження переважають у медіатексті;

◦ чи містить медіатекст приховані підтексти, неправдиву або викривлену інформацію (текст-фейк); з якою метою це зроблено: пародія; емоційний тиск; скомпрометувати; упередженість; вигода; вплив; пропаганда тощо;

◦ наявність стереотипних рішень у медіатексті;

◦ способи впливу на користувача та наявність намірів автора скорегувати його позицію;

◦ можливості порівняння окремих епізодів медіатексту з раніше отриманою інформацією із інших джерел;

◦ ознаки маніпуляції свідомістю користувача, ворожнечі, ненависті чи прихованої або відвертої власної позиції автора (авторів);

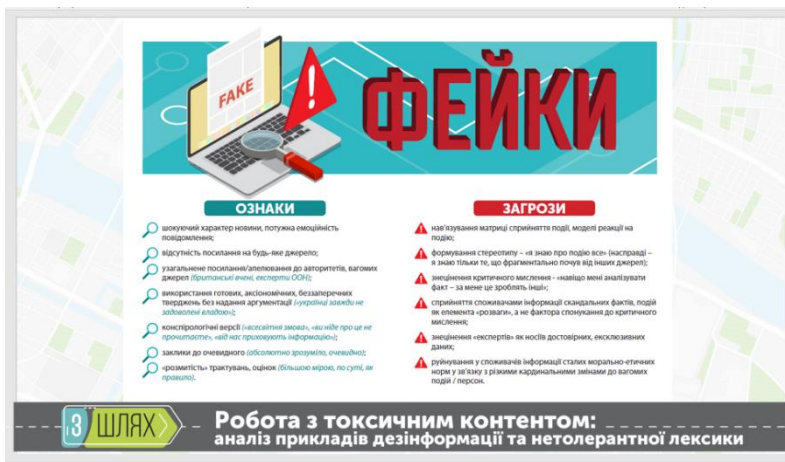
◦ мова медіаповідомлення, використання візуальних символів, інфографіки, фото, малюнків, графіків, інших позначок; аудіовізуальні, стилістичні особливості мови та їх відповідність конкретному сюжету; рівень їх відповідності змістовній частині медіаповідомлення;

◦ відчуття, ставлення, симпатії чи антипатії користувача (сприйняття медіаповідомлення користувачем). Завдання має на меті розвивати навички критичного мислення, фактчекінгу, інформаційної грамотності, соціальної толерантності, інноваційності, розвитку креативності.

Також пропонуємо підготувати презентацію на тему «Види медіа: телебачення, кінематограф, газети, журнали, радіо, відео, інтернет» урахуовуючи правила створення презентації.

Цікавим є завдання «Опрацюйте пам'ятку «Правила спілкування в електронній пошті». Щоб Ви додали б? Що Ви б змінили? Віднайдіть інформацію в Інтернеті. За допомогою онлайн-інструментів знайдіть першоджерело публікації. Відслідкуйте зміни в процесі поширення матеріалу». під час вивчення правил толерантного спілкування у соцмережах, нетикету тощо.

Для аналізу фейків пропонуємо скористатися наступною таблицею:

Віднайдіть фейк на своїй сторінці у Фейсбуці. Скористайтесь схемою «Фейки». У чому складність визначення фейкових матеріалів?

Не менш важливим є завдання: Сформуйте поради людям, які стали жертвою кібербулінгу, тролінгу?

Скористайтесь наступною схемою:

Стилі поведінки та прийняття рішень в складних ситуаціях (Томас / Кілман)

Ухилення: зберігає енергію та зусилля, але відсутність рішення нагадує про себе пізніше

Конкуренція: дає розвиток та окупляє, але не на завжди, та потребує постійних зусиль

Пристосування: зберігає відносини, але веде до вигорання

Компроміс: швидко вирішення тут і зараз, але не довготривале

Співробітництво: довготривале рішення, але потребує часу та підтримки надалі

Стилі поведінки та прийняття рішень в складних ситуаціях (Томас / Кілман)

- Кожен зі стилів має позитивні та негативні наслідки

- кожен з нас обирає те, що вважає найбільш доречним в конкретній ситуації

- якщо не влаштує результат / наслідки, можливо допоможе змінити стиль поведінки

• *Гра Ток-шоу. Утворіть групи експертів, які будуть дискутувати на тему: «Як медіа впливають на формування наших стереотипів», «Наслідки існування дискримінації». На основі гри сформуєте алгоритм протидії стереотипам.*

• *На основі схеми «Клубок стереотипів» ідентифікуйте 5 власних стереотипів, пов'язаних з медіасвітом.*

• Використовуючи подану схему, проаналізуйте свою сторінку у соціальній мережі: контингент своїх друзів: випишіть скільки незнайомих серед них, чия сторінка є фейковою... Укладіть тематику Топ-5 новин, які найчастіше зустрічаються у стрічці: чи не утворився ефект інформаційної бульбашки? Чи не влаштовуєте ви гонимву за «вподобайками»? Чи не є задоволення від кількості зібраних «лайків» більшим від прогулянки на велосипедах, прочитання книги, спілкування з друзями? Укладіть пам'ятку користувача соціальної мережі. Таким чином розвиваємо критичне мислення, візуальну грамотність, медіаграмотність, стійкість до впливів, соціальна толерантність, емоційні впливи.

Основними критеріями оцінювання знань бакалаврів із курсу «Інфомедійна грамотність на уроках української мови і літератури» є: характер і якість самостійної підготовки студента до заняття; ступінь усвідомлення навчального матеріалу, розуміння того, про що повідомляється; повнота, правильність і точність відповіді; наявність прикладів (ілюстрацій) до названих положень, визначень зарубіжних і вітчизняних медіапедагогів; уміння застосовувати набуті знання у стандартних і нестандартних ситуаціях; медіаторчість і якість виконання практичного завдання; мовленнєве оформлення відповіді, уміння асертивної аргументації; дотримання в усному мовленні норм літературної мови; оволодіння технологією онлайн-інструментів.

ВИСНОВКИ

Формування інфо-медійної грамотності майбутніх учителів буде ефективнішим через використання засобів медіаосвіти (технічні, програмні, мережеві, креолізовані, аудіовізуальні), як інноваційних дидактичних інструментів організації і забезпечення освітнього процесу, задля формування інформаційної грамотності, медіаграмотності, а також ІКТ та цифрової грамотності. Методичними майданчиками для інтеграції елементів медіаграмотності в освітні програми підготовки майбутніх учителів можуть стати як дисципліни професійного, так і вибіркового блоку. Безумовною перевагою буде освітнє партнерство між закладом вищої освіти та організаціями, які популяризують розвиток інформаційної, медіа- та цифрової грамотності у суспільстві, наприклад, Академії української преси, IREX тощо. Розроблені, у межах такої співпраці, навчальні програми з інфо-медійної грамотності дозволять готувати вчителя з активною та свідомою життєвою позицією, з інноваційно-креативним типом мислення, здатним до реалізації стратегічних завдань НУШ, створення та впровадження нового навчально-методичного забезпечення мовно-літературних предметів, у т. ч. засобами медіаосвіти, спрямованих на формування особистості громадянина України зі стійким медіаімунітетом та розвинутим критичним мисленням, готовим до споживання та фільтрування медіаконтенту та створення якісного відео-, аудіо, креолізованого медіатексту.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо у підготовці методики формування інфо-медійної грамотності у контексті неформальної освіти.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вирішенню проблеми формування інфо-медійної грамотності майбутніх учителів засобами медіаосвіти. У межах

наукового дослідження поняття «інфо-медійної грамотності» потрактовано у єдності з поняттям Ради Європи (МІГ (медіаграмотність, ІКТ та цифрова грамотність). Ефективність формування інфо-медійної грамотності майбутніх учителів засобами медіаосвіти доведено результатом участі у проєкті «Вивчай і розрізняй: інфо-медійна грамотність» IREX та укладанням і впровадженням навчальної програми вибіркової дисципліни «Інструменти інфо-медійної грамотності на уроках української мови і літератури» для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література) ОР Бакалавр. На основі навчального курсу розглянуто методи, форми, завдання формування здатності сприймати, критично читати, аналізувати, інтерпретувати, створювати медіапродукти та медіатексти різних стилів і жанрів шляхом творчого застосування професійно-теоретичних знань та практичних навичок майбутніх учителів.

Література

1. Гуріненко І. Ю. Педагогічні умови застосування засобів мас-медіа у професійній підготовці майбутніх державних інспекторів з пожежної безпеки : автореф. дис. канд. пед. наук. Умань, 2003.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004.
3. Коноваленко Т. В., Надольська Ю. А. Формування інфомедійної грамотності студентів на заняттях фахових дисциплін. *Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти* : збірник статей / редкол. : В. Ф. Іванов (голов. ред.) та ін. Київ : Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2021. 400 с.
4. Концепція «Нова українська школа» 2016 р. Відновлено з: <http://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>.
5. Кравчишина О. О. Формування готовності майбутніх вихователів до використання засобів медіаосвіти у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2016.
6. Онкович Г. В. Засоби масової комунікації у термінологічному просторі медіа-освіти. *Дивослово*. 2007. № 5. С. 29–31.
7. Семеног О. М., Ячменик М. М., Інфо-медійна грамотність учителя. *Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті* : зб. матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції / за ред. О. М. Семеног. Суми, 2022. Вип. 5. С. 154 с.
8. Семеног О. М., Ячменик М. М. Мовно-методична підготовка майбутнього вчителя-словесника до використання засобів медіаосвіти. *СумДПУ імені А. С. Макаренка*, 2019. 220 с.

9. Хижняк І. А. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання засобів електронної лінгвометодики в професійній діяльності : монографія. Слов'янськ : Вид-во «Друкарський двір», 2016. 410.

10. Шаров С. В. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 квіт. 2020 р. № 1. С. 266–269.

Information about the author:

Yachmenyk Maryna Mykhailivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature,

Faculty of Foreign and Slavic Philology

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

08

CHAPTER

Digital technologies in philological education

МЕДІАОСВІТА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Громова Н. В.

ВСТУП

XXI століття – період прогресивного розвитку цифрових та інформаційних технологій. Із кожним роком медіа дедалі більше починають відігравати провідну роль у нашому житті, впливаючи на поведінку, мислення, стереотипи, моральні цінності тощо. А в умовах повномасштабної війни роль медіаграмотності стала не просто величезною, але й життєво необхідною. Вона містить в собі компонент оповіщення і навчання людей щодо власної безпеки, особливості поведінки щодо ворожої пропаганди. Медіаграмотність в час активної фази війни рятує життя, бо інформація яку ми споживаємо впливає на наші щоденні рішення та дії.

Потужний інформаційний потік, безліч різноманітної інформації змушує актуалізувати провідні завдання сучасної освіти. Війна має прискорити інтеграцію медіаграмотності в освітній процес як у середній, так і вищій школі. Відповідно посилюються вимоги до професійної підготовленості фахівців, які зможуть досягти успіхів, маючи високий рівень професійної компетентності, що ґрунтується на широкому діапазоні різних компетенцій. Серед компетенцій майбутніх фахівців відзначимо, зокрема, необхідність формування медіаосвітньої компетентності – уміння сприймати, усвідомлювати, систематизувати, фільтрувати, використовувати інформацію з різних джерел (освітньо-довідкової літератури паперового та онлайн-формату, електронної пошти, мережі Інтернет загалом), правильно здійснювати міжособистісну комунікацію і створювати власний контент.

Значимою є підготовка медіа та інформаційно грамотного вчителя, який спроможний критично мислити, здійснювати професійну діяльність із застосуванням медіа технологій адекватно сучасним тенденціям розвитку. Основним напрямком удосконалення рівня професійної компетентності вчителя є професійне самовдосконалення шляхом цілеспрямованої самоосвітньої діяльності, яка значною мірою реалізується за допомогою Інтернет ресурсів: освітніх платформ, соціальних мереж, педагогічних форумів, вебінарів тощо. Зважаючи на це перед учителем постають проблеми: уміти критично сприймати та

аналізувати отриману інформацію, зуміти об'єктивно передати її іншим та не піддатися різноманітним маніпуляціям.

1. Медіакомпетентність – професійно важлива компетентність сучасного педагога

Загальновідомо, що показником готовності фахівця будь-якої професії до виконання певного виду діяльності сьогодні визнано компетентність. Однією зі складових загально педагогічних компетентностей є медіаосвіта.

У 1984 році ЮНЕСКО окреслює сутність медіаосвіти: «Навчання теорії і практичних умінь для оволодіння сучасними засобами масової комунікації, що розглядається як частина специфічної й автономної галузі знань у педагогічній теорії і практиці. Її слід відрізнати від використання ЗМІ як допоміжних засобів у викладанні інших галузей знань»¹.

Різні аспекти медіаосвіти досліджували: Ю. Доброгосова, О. Зізенко, Ю. Казак, М. Коропатник, І. Ладика, Г. Старкова, О. Федорович, Ю. Ярославцева (засади медіаосвіти); І. Белан, І. Заворотнюк, І. Земелько, О. Ігнатенко, Г. Сенкевичем (медіаграмотність як наскрізна компетентність); Л. Дух, А. Кожевников, О. Кравченко, С. Луценко, О. Мокрогуз, Г. Онкович, Л. Остапенко, О. Соловйова, І. Шепенюк (медіаосвіта як педагогічна компетенція); О. Зими, С. Стерденко, Т. Шроль (особливості впровадження засад медіаосвіти).

Натепер є значна кількість наукових розвідок, предметом дослідження яких є різні аспекти аналізу медіакомпетентності. Водночас недостатньо висвітленим є питання інтеграції медіакомпоненту в підготовку вчителів-словесників.

Студіювання широкого кола наукових досліджень підтверджує, що сучасний фахівець у будь-якій галузі зобов'язаний бути медіакомпетентним. На нашу думку, медіакомпетентність фахівця – це інтегральна характеристика особистості, яка складається з окремих часткових медіакомпетенцій і є ознакою медіакультури. Поняття медіаосвіта, медіаграмотність та медіакомпетентність нині – важливі категорії не тільки в науках про соціальні комунікації, а й у педагогічних.

Медіаосвітні знання сьогодні відіграють важливу роль не лише в підготовці майбутніх фахівців у сфері медіа, а й у процесі здійснення будь-якої професійної діяльності. За допомогою засобів масової комунікації (медіа) та через уміння правильно користуватися їхніми

¹ Media Education, 1984

матеріалами можна значно спростити та підвищити ефективність виконання тих чи інших аспектів роботи будь-якого фахівця².

Медіаосвіта (media education) – діяльнісний процес розвитку і саморозвитку особистості за допомогою та на матеріалах засобів масової комунікації (медіа). Сьогодні в цьому новому науковому відгалуженні виділяють кілька основних напрямків, що орієнтують на розвиток відповідних медіатехнологій, котрі використовуватимуться в освітній діяльності й сприяють розвитку медіадидактики. Це пояснюється тим, що: 1) медіаосвіту майбутніх професіоналів – журналістів, кінематографістів, редакторів, продюсерів та інших «медійників»; 2) медіаосвіту майбутніх педагогів в університетах, педагогічних інститутах, у системі підвищення кваліфікації викладачів вишів і шкіл; 3) медіаосвіту як складову частину загальної освіти школярів і студентів, що може бути інтегрованою з традиційними дисциплінами або автономною (спеціальною, факультативною, гуртковою і т. ін.); 4) медіаосвіту в установах додаткової освіти і дозвіллевих центрах; 5) дистанційну медіаосвіту школярів, студентів і дорослих за допомогою телебачення, радіо, системи Інтернет; 6) самостійну/безперервну медіаосвіту; 7) медіаосвіту майбутніх фахівців різних напрямів підготовки³.

Той, хто володіє інформацією, володіє світом. Ці слова підтверджують те, що кожен з нас повинен постійно навчатися, опановувати нові вміння та навички для того, щоб залишатися конкурентоспроможним. В Україні одним із головних кроків впровадження медіаосвіти є Концепція медіаосвіти.

У цьому документі медіаосвіту розглядають як важливий складник модернізації національної освіти – елемент навчального процесу, який планомірно формує в суспільстві медіакультуру, готує дітей і молодь до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа⁴.

У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні визначено принципи формування медіакомпетентності педагога:

- індивідуального соціально-психологічного підходу (врахування вікових, соціально-психологічних особливостей особистості, її медіа уподобання);

- патріотизму (формування і зміцнення національної ідентичності, консолідації суспільства, свідомої громадянської позиції);

² Онкович Г. *Медіакомпетентність фахівця*. Київ : Логос, 2013.

³ Онкович Г. В. Розвиток медіадидактики вищої школи: український досвід. *Обрії друкарства : науковий журнал*. 2020. № 1 (8). С. 130–150.

⁴ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: <https://goo.gl/ubhjQz>

– перманентного оновлення змісту (врахування постійного розвитку інформаційних технологій, поточних педагогічних новин, змін у системі мас-медіа тощо);

– пріоритету морально-етичних цінностей (захист суспільної моралі і людської гідності, протистояння жорстокості й різним формам насильства, агресії, ціннісне ставлення особистості до держави, до суспільства, природи, мистецтва, та самої себе);

– продуктивної мотивації (поєднання творчого сприймання медіа та здатності створювати власну медіапродукцію з метою її подальшого використання в педагогічній діяльності);

– пошанування національних традицій (врахування національної та етнолінгвістичної специфіки медіапотреб, розвиток національної культури, зростання престижності українськомовного спілкування);

– формування громадянської спрямованості особистості;

– цілісності та системності.

Медіаосвіта – це підґрунтя для шкільних предметів. Учителю, працюючи з інформацією зі свого предмету, вчиться її декодувати, розуміти, застосовувати і представляти, тим самим навчаючи й своїх учнів. Разом з тим у концепції наголошено, що «...медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання...»⁵.

У концепції Нової української школи зазначено, що «найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі й досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями»⁶. Відповідно посилюються вимоги до професійної підготовленості фахівців, які зможуть досягти успіхів, маючи високий рівень професійної компетентності, що ґрунтується на широкому діапазоні різних компетенцій.

У структурі професійно-методичної компетентності вчителя однією з таких є медіакомпетентність. Вона необхідна для професійної субкультури випускників усіх напрямів і безпосередньо пов'язана з успіхом людини у суспільстві. У цих умовах вища освіта повинна забезпечити потребу суспільства в медіакомпетентних професіоналах, що зможуть інтегрувати інфомедійну грамотність в шкільні предмети з метою формування медіакомпетентного учня, який вільно орієнтується в наявному медіасвіті, має критичне мислення, є творчим і самостійним.

⁵ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). Режим доступу: <https://goo.gl/ubhjQz>

⁶ Нова українська школа: Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2017. 35 с.

Одним із вагомих завдань нашої діяльності вважаємо створення ефективної сталої моделі інтеграції навичок критичного сприйняття інформації в навчальний процес вищої і загальної середньої освіти в контексті проєкту IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» (виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки та Посольства Великої Британії в Україні, у партнерстві з Міністерством освіти і науки України та Академією української преси).

Проблемам медіаграмотності й медіаосвіти присвячена низка наукових праць, зокрема Л. Баженової, О. Волошенюк, О. Баранова, О. Бондаренко, Н. Найдьонової та ін.

Останнім часом про медіаграмотність ведеться багато розмов, але ці знання потребують удосконалень. Ми постійно знаходимось під впливом медіа, потоків інформації, але не завжди ця інформація усвідомлюється й опрацьовується, як треба. Загалом українське суспільство ще дуже мало знає про інформаційну систему, про інформаційні війни, про те, як відбувається життя в сучасному цифровому світі.

Щоб краще зрозуміти потребу в медіаграмотному вчителєві, простежимо трактування поняття «медіаграмотність» науковцями.

Медіаграмотність – це «сукупність знань, навичок та умінь, які дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа, розуміти й аналізувати процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив»⁷. Медіаграмотність – це «здатність особистості контролювати споживання медіа»⁸.

Медіаграмотність – це «результат медіа-освіти, вивчення медіа. Чим більше людина вивчає медіа (за допомогою медіа), тим більше вона медіаграмотна, тобто медіаграмотність – це здатність експериментувати, інтерпретувати, аналізувати та створювати медіатексти»⁹.

У науковій літературі існують різноманітні підходи до опису структури цього поняття. Так, наприклад, Р. Хоббс пропонує виділяти в структурі медіаграмотності чотири групи умінь: вміння здійснювати доступ, вміння аналізувати, вміння оцінювати та вміння створювати медіа тексти. Це справді необхідні навички для людини XXI століття.

⁷ Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк ; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012.

⁸ Голоса медіаграмотности: международные пионеры говорят: Джеймс Поттер. Интервью. Стенограмма *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції. Київ. : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2018.

⁹ Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. С. 10.

Отже, можемо стверджувати, що індивід, який, в першу чергу, спроможний, завдяки наявності відповідних компетенцій, свідомо сприймати й розглядати, оптимально використовувати відповідну інформацію, зберігаючи її розумно, й ділитися нею з іншими, а також вимогливо передавати та продукувати медіатексти й разом з тим уміло та критично перевіряє достовірність інформації, і є медіаграмотним. Медіаграмотна особистість не просто пливе за інформаційною течією, а критично сприймає цей потік.

2. Шляхи інтеграції та формування медіакомпетентності у курсі «Методика навчання української мови»

У системі професійної-орієнтованої підготовки майбутнього вчителя-словесника вагоме місце займає курс *«Методика навчання української мови»*, основна мета якого полягає в озброєнні студентів-філологів комплексом методів і прийомів успішного навчання української мови в сучасній школі, уміннями і навичками їх творчого застосування.

У концепції «Нова українська школа»¹⁰ інформаційно-цифрова компетентність є однією із ключових засад розвитку та успішної самореалізації здобувача освіти. Вона передбачає критичне застосування інформаційно-комунікативних технологій для роботи з інформацією в усіх сферах життя людини. Інформаційна й медіаграмотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці. Розуміння авторського права, інтелектуальної власності та етики роботи з інформацією загалом. Саме тому виникла потреба застосування нових, інноваційних технологій як ключового елементу у вирішенні вищезазначених проблем.

Практичним підґрунтям даного дослідження є участь у медіаграмотних проєктах, які виконуються кафедрою української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка упродовж 2019–2022 років. Зокрема, учасниками грантового проєкту «Media&Капсули», що виконувався упродовж 2021–2022 рр., і є складником міжнародного проєкту «Вивчай а розрізняй: інфомедійна грамотність», розроблено різноманітні вправи і завдання з інфомедійним компонентом, наповнено мультимедійний словник, подано теоретичні й практичні напрацювання з різних сфер медіа.

У межах курсу «Методика навчання української мови» питанням інфомедійної грамотності присвячений розділ «Медіакультура сучасного вчителя-словесника», в якому розкриваються питання про

¹⁰ Нова українська школа: Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2017. 35 с.

користь і небезпеки, які можуть нести цифрові технології, про особливості використання новітніх технологій у підготовці майбутнього вчителя-словесника.

Охарактеризуємо компетенції, які формуються у межах даного розділу, в розрізі розроблених складових авторами міжнародного проєкту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність»:

- медіаграмотність: розуміння, як працюють медіа, вміння визначати жанри журналістських повідомлень, розуміння понять цензури, самоцензури, вміння аналізувати твори кіномистецтва, вміння аналізувати рекламу, розрізняти її типи;

- критичне мислення: вміння ставити запитання, обґрунтовувати власну думку, оцінювати та інтерпретувати події, проводити паралелі з сучасністю, аналізувати передумови та причини події;

- інфомедійна грамотність: вміння ефективно шукати інформацію, працювати з джерелами й першоджерелами; вміння відрізнити факти від суджень; вміння систематизувати інформацію, висувати гіпотезу та оцінювати альтернативи;

- соціальна толерантність: вміння ідентифікувати та протидіяти мові ворожнечі, стереотипам і дискримінації; формувати навички етичного спілкування;

- цифрова безпека: розуміння цифрового сліду;

- візуальна грамотність: уміння аналізувати фото, символи, інфографіку тощо;

- стійкість до впливів: уміння ідентифікувати прояви пропаганди, фейки й маніпуляцію, вплив медіа на емоції;

- інноваційність: уміння втілювати ідеї завдяки онлайн-інструментам (Навчально-методичні матеріали проєкту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність»).

Науковець Дж. Берен виокремлює такі складові медіакомпетентності:

- хист і бажання сприймати, розуміти зміст медіатексту і фільтрувати «шум»;

- розуміння інтенсивності впливу медіатекстів;

- уміння відрізнити емоційну й обґрунтовану реакцію на інформацію, щоб діяти адекватно;

- розвиток компетентнісного сприйняття значення медіатексту;

- знання особливостей жанрів і змога з'ясовувати їх поєднання;

- критичне сприйняття медіатексту, незалежно від джерела;

- здатність розуміння специфіки мови різних медіа і їх впливу.

- Учителі мають готувати учнів до вдалого освоєння світу.

Викладання будь-якого предмету в школі вимагає від учителя творчого

підходу, особливо у виборі методичних прийомів, наочного матеріалу та використання різних засобів навчання. У сучасній системі освіти вивчення медіатехнологій займає особливе місце. Адже використовувати ці технології у навчальній, виховній, виробничій діяльності – одна із найважливіших складових медіакультури людини. Правильне використання інформації дитиною є першочерговим завданням для формування всебічно розвиненої особистості, яка могла б орієнтуватися у світовому інформаційному просторі, представити свої інтереси, реалізувати себе. Оскільки контроль за споживанням медіапродукції майже неможливий, необхідно виховувати, компетентного медіаспоживача, який би орієнтувався в загальних інформаційних потоках, критично ставився до кожного медіапродукту, мав власну думку щодо його змісту і форми вираження, відшукував і застосовував медіаінформацію. Школа повинна навчити адекватно витратити час на використання засобів масової комунікації, застосовувати захисні психологічні вправи, вивільняти себе від непотрібної (побічної) чи надлишкової медіаінформації, створювати власні виразні медіаповідомлення за допомогою мультимедіа.

У сучасній школі у зв'язку з інформатизацією освіти все частіше традиційний урок з учителем, який стоїть з крейдою біля дошки, поступово замінюється медіауроком (мультимедійним уроком), оскільки з інформаційних технологій найчастіше на ньому реалізуються мультимедійні засоби. Окрім того, педагоги щодо таких уроків використовують близько споріднені поняття: «комп'ютерний урок», «медіаурок», «урок із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій», «урок із застосуванням технічних засобів навчання». На такому уроці вчитель залишається одним із головних учасників освітнього процесу, часто й основним джерелом інформації, а мультимедійні технології застосовуються ним для посилення наочності, підключення одночасно декількох каналів представлення інформації, більш доступного пояснення навчального матеріалу. Медіаурок побудований на роботі учасників освітнього процесу з медіатекстом.

Поняття «медіатекст» не має однозначного тлумачення. Медіатекст може бути продуктом і базовим елементом медіакультури. Найбільш популярними медіатекстами є анімаційні фільми, кінофільми і телевізійні програми, відеоролики, малюнки, графіка, фотографія, матеріали сайтів.

Розглянемо для прикладу одне із цікавих завдань медіауроку – медіапроект. Його тему учень може вибрати для себе самостійно або з допомогою вчителя. Розрізняють індивідуальні та групові медіа-

проекти. Навчальна робота з їх виготовлення відбувається за таким алгоритмом дій:

- вибір та вивчення проблеми (пошуки бібліографічних каталогів; Інтернет-ресурсів, опрацювання літератури, віртуальних джерел; бесіди з фахівцями) та обґрунтування інформаційної технології як засобу втілення проекту;

- пошуки додаткової інформації, використання нових методів наукових досліджень (віртуальні інтерв'ю, комп'ютерна діагностика тощо);

- створення та колективне обговорення пробних комп'ютерних мультимедіа-презентацій, відображення авторської позиції, рефлексія;

- формулювання висновків, рекомендацій. Підготовка й представлення розгорнутої мультимедіа-презентації з проблеми.

Медіауроки мають низку переваг порівняно з традиційними, а саме:

- сприяють реалізації освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання в їх єдності;

- дають змогу опрацьовувати більшу кількість матеріалу;

- надають можливість добирати більш цікаві й різноманітні вправи та завдання;

- унаочнюють процес навчання, враховуючи індивідуальні особливості сприймання та переробки інформації;

- мають здатність впливати на емоційну сферу учнів, формуючи позитивний настрій та підвищуючи мотивацію до навчання тощо.

На сьогодні вже доведено, що оптимальне, дозоване використання інформаційних технологій на уроці активізує та розвиває розумові здібності дитини, сприяє активному й свідомому набуттю знань, умінь і навичок самоосвіти та культурного спілкування.

Окрім того, варто пам'ятати, що необдумане і методично необґрунтоване використання медіаресурсів здатне зашкодити навчальному процесу і призвести до небажаних наслідків. Практика показує: коли пояснення вчителя намагаються замінити інформацією, яку учень читає з екрана дисплея, то вже через 10–15 хв. роботи якість засвоєння навчального матеріалу різко падає, увага школяра розпорошується, сприйняття матеріалу відчутно погіршується. Це наводить на думку про потребу пошуку оптимального поєднання різних джерел інформації, а також реалізації різноманітних методів навчання, спрямованих на розвиток активності учнів.

З метою інтеграції медіаграмотності пропонуємо студентам завдання, які можна використати на уроці української мови. Наприклад, створення віртуальних екскурсій або інтерактивних плакатів з тієї чи іншої теми, оформлення сторінок в інстаграм або в інших соціальних

мережах, написання новин на сайті школи або під час ведення блогу, створення різних проєктів, презентацій, відео для тік-току, який зараз набуває шаленої популярності серед підлітків. Це те, що не просто зрозуміло для кожного здобувача освіти, а й те, що подобається дітям, зацікавлює їх і створює сприятливі умови для отримання нових знань. Як відомо, більшість дітей є візуалами, таким чином, наприклад, створюючи відео, вони швидко запам'ятовують новий матеріал. Важливу роль також відіграє пошуковий метод, завдяки якому адже учні не отримують готові знання, а самі займаються доббором, аналізом і вивченням нової інформації. Цікавою для учнів є вправа «Створення сторінки в соціальних мережах». Спочатку школярі думають, що це просто захоплююча гра, і вона не вимагає особливих зусиль для виконання, але для того, щоб створити профіль, потрібно знайти та опрацювати великий обсяг інформації, виокремити потрібний матеріал, потім зробити публікацію, а саме: зробити підпис і знайти картинку, яка влучно буде доповнювати та розкривати текст. Залежно від теми змінюється й змістове наповнення цієї сторінки, а школярі зосереджують свою увагу на головних аспектах.

Пропонуємо студентам ряд вправ, які допоможуть виробити навички інфомедійної грамотності:

1. Вправа «Маніпулювання заголовками»

Учасники гуртуються в групи по 3–5 осіб. Кожна група отримує роздатковий матеріал – заголовок (+ фото) реального повідомлення (навмисне підібрано маніпулятивні заголовки і тексти).

Завдання: Написати повідомлення, яке б могло відповідати наданому заголовку.

Резюме: Кожна група презентує варіант свого повідомлення. Потім демонструється текст, який насправді був у реальному повідомленні.

2. Вправа «Зіпсований телефон».

Мета вправи – дати зрозуміти, як важливо знати джерело інформації і як легко в поспіху упустити щось істотне при передачі інформації та увести всіх в оману. У запропонованих правилах учасники об'єднуються у групи по 3–5 осіб, одна група лишається в аудиторії, інші виходять. Першій групі вчитель читає текст і просить переповісти його наступній групі – за 60 секунд, і так далі. Є варіація цієї вправи, коли переповідання записується на відео. Потім учасники слухають оригінальний текст і те, що вийшло наприкінці, а фіксація на відео допомагає простежити механізм спотворення інформації.

3. Вправа «Неповні новини: небезпека маніпуляцій»

Мета цієї вправи – ознайомити учасників із критерієм повноти інформації. Вчитель пропонує новини для аналізу, що здійснюється на

основі правил новинної журналістики, згідно з якими новина має відповідати на запитання: хто? що? де? коли? чому? яким чином? Учасникам потрібно перевірити, чи на всі питання дає відповідь новина, а якщо не на всі, то чи вказано, чому певна інформація відсутня.

4. Вправа «Новини соціальних мереж».

Відкрийте стрічку новин у соціальній мережі. Знайдіть дописи, який ви хотіли б поширити. Та перш ніж це зробити, дайте відповідь на кілька запитань, які можуть допомогти прийняти рішення. Обговоріть у групі відповіді та рішення.

- Про що допис?
- Чи є ця тема цікавою і актуальною для суспільства?
- Чи можна перевірити інформацію в альтернативних джерелах?
- Хто автор? Чи довіряєте Ви йому?

Формування медіакомпетентності відбувається не лише в межах даного розділу, а й під час вивчення інших розділів курсу шляхом добору відповідних завдань і вправ, шляхом застосування засобів медіаосвіти (радіо, кіно, мультфільмів, газет, соціальних мереж, телефонів тощо). Так, наприклад, у межах розділу «Позакласна робота з української мови» пропонуємо студентам до Дня матері використовуючи мобільний додаток Word art creator або інтернет-ресурси <https://wordart.com/> чи <https://wordcloud.pro/ru>, створити асоціативну хмару з прикметників на тему «Мама» з подальшою демонстрацією екрана на уроці (щоб надати естетичного вигляду хмарі слів, виберіть різні кольори, шрифти, цікаву форму); написати й опублікувати (разом зі створеною хмарою слів) допис у соцмережі про те, як святкують День матері у вашій родині; зняти привітальний відеоконтент для ваших мам.

Для уроків з розвитку зв'язного мовлення пропонуємо завдання «Розпізнай вишиту інформацію...». Виберіть із мережі Інтернет зображення українських вишиванок, прочитайте зашифровану у вишивці інформацію (у кольорах, орнаменті, символах тощо). Обміняйтесь своїми думками з однокласниками. Напишіть твір-опис на тему «Українська вишиванка», використовуючи такі слова і словосполучення: *символ, оберіг, доля, щаслива доля, краса, тайнопис вишивки, магічні значення, горизонтальне розташування візерунків, геометричний і рослинний орнамент, зображення тварин і птахів, образи комах, фігури, техніка вишивки, рукодільне мистецтво, вишиті з піснею і молитвою, добро, любов тощо.*

Основою для вивчення будь-якої теми з української мови є тексти всіх стилів і видів, відповідні завдання до яких не лише формуватимуть мовні знання, але й розвиватимуть навички критичного сприйняття інформації та усвідомлення ними цінності високоякісної інформації

в контексті шкільної освіти, навички самостійної творчої роботи, пов'язаної з пошуком, опрацюванням і презентацією інформаційного матеріалу.

У межах розділу «Медіакультура сучасного вчителя-словесника» завдання викладача – навчити студентів, майбутніх учителів-словесників, самостійно добирати медіатексти, використовувати різні способи роботи з медіатекстом, враховуючи педагогічну мету застосування на уроці (радіогазета, блог, соціальні мережі), створювати різні за обсягом медіатексти різних типів, стилів, жанрів, пов'язуючи актуальні ідеї та власну позицію щодо самостійно визначеної проблеми. Також одним із завдань є формування умінь ставити правильні запитання, сприймаючи той чи інший медіапродукт. Питання набувають більшої ваги, ніж відповідь, вони мають бути сконцентровані навколо таких категорій: авторство, мета, вплив, аудиторія, реакція, зміст, технології, інтерпретації. Наприклад: *Хто створив повідомлення? З якою метою воно було створене? Кому адресоване? Як це впливає на мої емоції? Чи корисне це повідомлення для мене чи навпаки шкідливе? тощо.*

З метою формування і розвитку інфомедійної грамотності майбутніх учителів-словесників пропонуємо студентам наступні завдання з методики навчання української мови:

1) укладання критичної пам'ятки розуміння і створення медіамеседжу «*Медіагігієна споживача*», «*Як не стати медіаовочем*», «*Медіа і Я*», «*Критично мислити – критично важливо*» ознайомлюємо з інформацією про власників українських ЗМІ тощо;

2) формування медіатеки чи методичного кейса майбутнього вчителя-філолога (Створіть і наповнюйте власний методичний кейс корисною інформацією, яка допоможе вам в майбутній професійній діяльності: теоретичний матеріал; відео- та аудіоматеріали, корисні посилання, сучасні технології, методи і прийоми навчання, інтерактивні вправи (флеш-карти, шпаргалки, «мовний вінегрет») тощо;

3) розробка і проведення уроку з використання різноманітних медіатекстів за допомогою презентації.

Одним зі шляхів формування медіаграмотності майбутнього вчителя-словесника є виконання і створення медіапроектів та медіаконтенту. У процесі такої роботи формуються уміння інтерпретації інформації, виділення основного в інформаційному потоці, уміння видозмінювати інформацію з урахуванням особливостей цільової аудиторії, сприймати альтернативні точки зору, уміння знаходити необхідну інформацію в різних джерелах і систематизувати її за певними ознаками. Результатом такої роботи є вміння студентів створювати власну інформацію у формі медіапроекту з використанням

сучасних інформаційних технологій. Прикладами таких проєктів можуть бути «Сучасний український правопис: за і проти», «Академічна доброчесність» тощо. Такі проєкти формують уміння не лише використовувати технології створення інформації, але й уміння орієнтуватися в інформаційних потоках та критично її сприймати.

У професійній підготовці майбутнього вчителя-словесника значна увага має приділятися питанню формування та дотримання принципів академічної доброчесності як важливої складової медіакультури. Тому розглядаючи тему «Академічна доброчесність як показник якісної освіти», пропонуємо майбутнім учителям-словесникам ознайомитися зі статтею «Чесність – це внутрішній принцип: запозичена думка, як і запозичені гроші, лише демонструє бідність того, хто позичає»¹¹ та звітом фокус-групових інтерв'ю: академічна доброчесність у школі.

Практичне завдання на зазначену тему полягає у формулюванні власних правил, пропозицій, порад перевірки інформації у навчальному процесі.

Узагальнимо правила, запропоновані студентами:

- цікавтеся думкою учнів, якщо їм не подобається та чи інша тема творчої роботи, звичайно, вони звернуться до інтернет-ресурсів;

- менше працюйте із завданнями підручника (до них майже завжди є ГДЗ, посібники);

- не бійтесь експериментувати;

- наголошуйте на тому, щоб учні черпали інформацію з достовірних джерел;

- звертайте увагу на правила цитування;

- знаходьте потенціал у кожному учневі, розкривайте їх індивідуальні особливості, так ви зрозумієте, що учням дається легше, а що важче;

- виховуйте в учнів чесне ставлення до праці, почуття відповідальності за результати своєї навчальної діяльності;

- вигадуйте творчі й креативні завдання, використовуйте у процесі навчання ігрові форми контролю й перевірки знань;

- розвивайте критичне мислення учнів.

Після цього пропонуємо розкрити сутність однієї з означених проблем: «Проблема плагіаторства конспектів уроків з української мови», «Проблема списування», «Проблема готових домашніх завдань» (або запропонувати свою) та окреслити можливі шляхи її вирішення. Наведемо приклади виконання такого завдання.

«Запозичена думка, як і запозичені гроші, лише демонструє бідність того, хто позичає», – так говорить автор статті. Складно не

¹¹ https://academiq.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/40-2016_osvita_ukr-Inet-10.pdf

погодитися з цією думкою, оскільки людина, яка має свої думки, переконання, не матиме навіть бажання використовувати чужі матеріали у своїй роботі (якщо ми говоримо про вчителя) або при виконанні домашніх (якщо говоримо про учнів). Списування та плагіат – це перш за все лінь і небажання розвиватися, думати. Ми можемо навчатися в інших, використовувати матеріали, зазначаючи їх авторство, тобто посилатися на джерело, але не копіювати чужі роботи та видавати за свої.

«Боротися зі вчительським плагіатом можливо: по-перше, у сучасній школі необхідно впровадити не «конспект уроку», а «план уроку» або «дидактичний проєкт уроку». По-друге, досить змушувати вчителів приносити друковані варіанти своїх конспектів, поберешіть дерева! Вчимо учнів жити в еру цифрових технологій, а самі не можемо освоїти платформу, де можна розробляти і викладати конспекти? У такому разі, рекомендую Вам інтерактивний робочий зошит Wizer.me, де можна створити безліч різноманітних цікавих завдань (які учні мають змогу виконати прямо у цьому зошиті), додати будь-яку інформацію, чи то у текстовому форматі, чи аудіозаписом, чи відео. Окрім цієї платформи, є безліч інших. Тож давайте будемо осучаснюватися, тоді й плагіату стане менше!»

Узагальнюючи відповіді, робимо висновок, що порушенню академічної доброчесності сприяють однотипність завдань, неактуальність змісту запитам сучасності, відсутність розуміння доцільності виконання, окрім формального накопичення балів.

Важливо зазначити, що формування медіаграмотності відбувається не лише в межах даного розділу, а й під час вивчення інших розділів курсу, зокрема «Методика вивчення основних розділів шкільного курсу української мови» шляхом добору відповідних завдань і вправ, шляхом застосування засобів медіаосвіти (радіо, кіно, мультфільмів, газет, соціальних мереж, телефонів тощо).

ВИСНОВКИ

Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання. До цього додаються всюдозволеність інформаційного ринку, засилля низькопробної медіа-продукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, що спричинює зниження в суспільстві імунітету до соціально шкідливих інформаційних впливів. Відтак постає гостра потреба в розвитку медіаосвіти, одне з головних завдань якої полягає в запобіганні вразливості людини до медіа-

маніпуляцій, втечі від реальності в лабіринти віртуального світу, поширенню медіа-залежностей.

На основі аналізу наукових джерел, вивчення педагогічного досвіду приходимо до таких висновків: медіакомпетентність сучасного фахівця – це інтегральна характеристика особистості, яка складається з окремих часткових медіакомпетенцій, є ознакою медіакультури, яка, в свою чергу, виступає важливим компонентом культури професійної – найяскравішої грані особистості й певної людської спільноти. За умови творчого підходу застосування завдань з метою формування медіакомпетентності не тільки урізноманітнить навчання, а й буде засобом для формування та розвитку висококваліфікованого фахівця сфери освіти, готового сприймати та оцінювати інформацію.

Медіаосвіта передбачає методiku проведення занять, засновану на проблемних, евристичних, ігрових та інших продуктивних формах навчання, що розбудовують індивідуальність учня, самостійність його мислення, його творчі здібності, що стимулюють, через безпосереднє залучення у творчу діяльність, сприйняття, інтерпретацію й аналіз структури медіатексту, засвоєння знань про медіакультуру.

Методологічна база системи завдань повинна містити широкий спектр інноваційних форм, методів, засобів, прийомів освітньої діяльності та співробітництва зі студентами: полеміки, дискусійні групи, проєктна діяльність (створення медіапродукту) тощо.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні описаний інтеграційний підхід до впровадження проєкту IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» у курс «Методика навчання української мови», який є одним з основних професійно орієнтованих курсів у підготовці майбутнього вчителя-словесника. Робоча навчальна програма курсу успішно пройшла сертифікацію щодо інтеграції інфо-медійної грамотності в навчальний предмет і рекомендована до впровадження.

Поширення практики інтеграції медіа освітніх елементів у навчальні дисципліни є одним з пріоритетних напрямів розвитку в Україні системи медіаосвіти.

Автор доводить, що інтеграційний підхід дозволить сформувати медіакомпетентність майбутнього педагога, зокрема медіаграмотність (критичне мислення, інфомедійна й візуальна грамотність, соціальна толерантність, стійкість до впливів тощо). Новизна полягає в розробці й застосуванні новітніх методик та креативних технологій в освіті на основі критичного аналізу медіатексту.

Література

1. Media education. Paris: UNESCO.1984. 406 p.
2. Медіакомпетентність фахівця: колективна монографія / Онкович Г. В., Горун Ю. М., Кравчук В. О., Литвин Н. О., Костюхіна І. В., Нагорна К. А., за наук. ред. д. пед. наук, проф. Г. В. Онкович Київ : Логос 2013. 287 с.
3. Онкович Г. В. Розвиток медіадидактики вищої школи: український досвід. *Обрії друкарства* : науковий журнал. 2020. № 1 (8). С. 130–150.
4. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: <https://goo.gl/ubhjQz> (The concept of introducing media education in Ukraine (new edition). URL: <https://goo.gl/ubhjQz>.)
5. Нова українська школа: Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. К, 2017. 35 с.
6. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
7. Голоса медиаграмотности: международные пионеры говорят: Джеймс Поттер. Интервью. Стенограмма. *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції. Київ. : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2018.

Information about the author:

Hromova Nataliia Vasylivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor

at the Department of Ukrainian Language and Literature
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ В ХОДІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ

Матвієнко Л. Г.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки є актуальною для всіх сфер сучасного суспільства, оскільки професійне інформаційне середовище передбачає взаємодію широкого кола користувачів, програмних продуктів та електронних ресурсів. Електронні засоби навчання, які проникають в усі ланки освітнього процесу, забезпечують розширення застосування комп'ютерних технологій в системі підготовки перекладачів, створюючи всесвітній освітній інформаційний простір. В роботі професійних перекладачів та в їх всебічній професійній діяльності широко застосовуються інформаційно-комунікаційні технології. Тому необхідним стає моніторинг безпечної взаємодії перекладача та електронних засобів перекладу, електронних ресурсів отримання, систематизації та інтерпретації матеріалів в інформаційному середовищі. Таке питання також є важливим як для якісної ґрунтовної підготовки майбутніх перекладачів в середовищі вищого навчального закладу, професійної діяльності окремих приватних перекладачів, які користуються в своїй роботі Інтернет ресурсами, так і для підприємств, що здійснюють комерційну діяльність в сфері перекладів (перекладацькі бюро, міжнародні компанії тощо). Професія перекладача, яка сьогодні стала масовою, проходить свої етапи внутрішніх змін та цифрової трансформації, що впливає на процес виконання перекладу та підготовку перекладачів у вищих навчальних закладах¹. Підбір системи електронних ресурсів для здійснення автоматизованого та машинного перекладу стає одним з ключових витань реалізації перекладацької взаємодії на міжнародній арені. Зростання конкуренції на ринку перекладів змушує підприємства та компанії перекладати свої маркетингові та технічні матеріали різними мовами світу. Причиною зростання попиту на переклад з залученням інформаційно-комунікаційних технологій є розвиток ІТ-ринку як сегменту складних технічних перекладів.

Автоматизація праці перекладачів пов'язана з тим, що значну частину перекладів роблять на комп'ютерах за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення, Інтернет-технологій. Також всі

¹ Долинський С. В., Скиба К. М. Інформаційні технології у професійній діяльності перекладача: навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2016. 75 с.

перекладацькі та міжнародні компанії представлені в Інтернет-просторі, що означає високу актуальність перекладу сайтів компаній різними мовами світу та їхню підтримку в робочому стані, що додатково складає окремих сегмент ринку перекладацької діяльності.

Інформаційна безпека передбачає забезпечення її конфіденційності інформації, її цілісності та доступності. Робота з будь-якими електронними джерелами передбачає долучення до перекладацьких матеріалів певного кола користувачів та розміщення інформації в мережі Інтернет, що часто тягне за собою висвітлення особистих чи конфіденційних даних. Питання захисту конфіденційної інформації під час перекладу є дуже актуальним, оскільки часто несанкціоноване потрапляння інформації компаній, з якими працюють перекладачі в широкий доступ викликає проблеми у роботі фірми, співпраці з партнерами та інвесторами чи втрату іміджу компанії на міжнародному ринку. Захист інформації під час перекладацької діяльності з електронними ресурсами передбачає системний підхід до інформаційної безпеки, адже інформація зберігається не лише на цифрових носіях, а й передається людьми. Тому під час використання електронного програмного забезпечення в ході підготовки майбутніх перекладачів в середовищі вищого навчального закладу, перекладацьким бюро та міжнародними компаніями важливо приділяти увагу захисту інформації, яка є у відкритому доступі, а також побудувати культуру кібербезпеки та кібергігієни.

1. Безпека інформації як невід’ємна складова організації перекладацької діяльності

Комп’ютеризація перекладацьких дій є необхідною частиною процесу роботи сучасного перекладача. Впровадження електронних засобів у перекладі іншомовного матеріалу відіграє важливу роль у застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій в науці. Не зважаючи на те, що останньою інстанцією корекції та затвердження перекладу іншомовних текстів є людина, автоматизація основних етапів усного та письмового перекладу на сучасному етапі розвитку суспільства залишається актуальною проблемою у роботі перекладачів. Такий попит на долучення електронних ресурсів до перекладацької діяльності передбачає, що перекладач буде дбати про безпеку матеріалів та даних з якими він працює. Інформаційна безпека під час роботи з електронним програмним забезпеченням регулюється міжнародними законодавчими актами, стандартами та положеннями. В Україні захист інформації забезпечується Законом України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII, Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-

ВР, Законом України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-ХІІ, Законом України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI, Доктриною інформаційної безпеки України. Сучасною українською законодавчою системою продовжують розроблятися та впроваджуватися стандарти забезпечення збереження інформації під час взаємодії з електронними ресурсами.

З 2015 року діяльність на міжнародному ринку перекладів регулюється сертифікатом ISO 17100:2015 «Послуги перекладу – Вимоги до перекладу», виданим Міжнародною організацією зі стандартизації. Вона включає вимоги до захисту особистих даних та конфіденційної інформації, що передається під час перекладацької діяльності.

Визначення ролі параметра ефективності використання програмних засобів спеціального перекладацького призначення у перекладацькій діяльності визначається їх безпосереднім застосуванням у перекладацькому процесі та підготовці майбутніх перекладачів до професійної діяльності, що включає собівартість надання перекладацьких послуг, окупність застосування сучасного програмного забезпечення, наявність та складність встановлених апаратних та програмних перекладацьких засобів, з використанням Інтернет-ресурсів, скорочення витрат у технологічному процесі перекладу².

Для бюро перекладів, які працюють з великими замовленнями або на субпідрядах іноземних перекладацьких фірм, програми автоматизованого перекладу виконують складний менеджмент роботи з проектами. Крім функцій, які сприяють швидкому перекладу, вони дають можливість працювати команді перекладачів одночасно, користуючись загальною базою термінів та глосарієм.

У великих перекладацьких та міжнародних компаніях питання захисту комерційних даних є одним з ключових і цією проблемою займаються ІТ-спеціалісти. Але на сьогодні і в маленьких бюро перекладів всі співробітники працюють в локальній мережі, до неї також підключені ресурси загального користування – словники, офісні програми, спеціалізоване програмне забезпечення. В динамічному інформаційному середовищі роботи перекладача навіть короточасне порушення роботи корпоративної мережі чи втрата цінних файлів може спричинити серйозні проблеми в роботі компанії. Здобувачі вищої освіти перекладацьких спеціальностей у вищих навчальних закладах також працюють з широким колом онлайн та офлайн перекладацьких програм, словників, тренажерів, мобільних застосунків, що передбачають внесення та обробку інформації.

² Ferrara, Gabriela. Data Protection for Translators: A Practical Guide to Secure Translation. Routledge, 2019. 211 p.

Розкриття конфіденційної інформації за межами та в середині компанії необхідно чітко контролювати, щоб забезпечити комплексний захист інтересів компанії, інвесторів, партнерів чи споживачів товарів цієї фірми. Щоб забезпечити збереження конфіденційної інформації, важливо дотримуватися сучасних методів інформаційного захисту та аналізувати загрози. Обробка персональних даних у великих міжнародних компаніях автоматизована, враховуючи значні обсяги персональних даних, що знаходяться в системі. Постійно виникає потреба у моніторингу безпеки інформації, що забезпечує швидкість та надійність обслуговування клієнтів та партнерів. Керівництво компаній, що дбають про свій імідж та якість надання послуг під час перекладів внутрішньої та зовнішньої документації проводять регулярний IT-аудит. Такі методи необхідні для забезпечення конфіденційності, доступності та цілісності інформації, а також відповідності системи менеджменту інформаційної безпеки, законам, стандартам про захист даних та політику щодо обробки персональних даних та виявлення слабких місць в інформаційних системах.

Ключовим питанням перекладацької взаємодії з застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є інформаційна безпека.

Інформаційна безпека – це набір технологій, стандартів та адміністративних практик, необхідних для захисту даних. Інформаційна безпека включає збереження та захист інформації, а також її найважливіших елементів, у тому числі системи та обладнання, призначені для використання, заощадження та передачі цієї інформації³. В перекладацькому середовищі інформаційна безпека передбачає набір технологій, стандартів та методів управління, які необхідні для забезпечення якісної обробки та інтерпретації іншомовних матеріалів.

Мета забезпечення інформаційної безпеки – захистити інформаційних даних та підтримуючої інфраструктури від випадкового чи навмисного втручання, що може спричинити втрату даних або їх несанкціоновану зміну. Інформаційна безпека допомагає забезпечити безперервність автоматизованого чи машинного перекладу⁴.

В середовищі вищого навчального закладу інформаційна безпека формується шляхом обмеження будь-якого несанкціонованого чи іншим неналежним чином отриманого доступу, унеможливлення розкриття, знищення, зміни чи копіювання такої інформації.

³ Віблій В. М., Смотр О. О. Безпека інформації у хмарних сховищах : thesis. 2019. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/6228> (дата звернення: 20.03.2023)

⁴ Заплотинський Б. А. Основи інформаційної безпеки : конспект лекцій. КПіП НУ «ОЮА», кафедра інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності, 2017. 128 с.

Головна мета дотримання інформаційної безпеки під час роботи перекладача з Інтернет-ресурсами та спеціальним програмним забезпеченням – захист інформації та інфраструктури, що її обробляє, від втрати чи витоку даних третім особам.

Захист інформації – діяльність, на запобігання витоку інформації, несанкціонованих і ненавмисних впливів на інформацію, з якою працює користувач.

Система захисту інформації – сукупність органів і виконавців, техніки, яка ними застосовується та об'єктів захисту інформації, що організована та функціонує за правилами та нормами, встановленими відповідними документами в галузі захисту інформації.

Політика безпеки щодо інформації – сукупність задокументованих правил, процедур, практичних прийомів у сфері безпеки інформації, якими керується організація у своїй інформаційній діяльності з електронними ресурсами.

Політика безпеки інформації під час використання спеціального перекладацького програмного забезпечення має містити такі складники: предмет, основні цілі та завдання; умови застосування політики безпеки та можливі її обмеження; опис позиції розробників програмного забезпечення щодо застосування політики безпеки інформації до особистих даних та інформації, що застосовується в ході перекладацької діяльності; права та обов'язки, а також ступінь відповідальності працівників та користувачів за виконання політики безпеки інформації; порядок дії у надзвичайних ситуаціях у разі порушення політики безпеки.

Політика безпеки – сукупність документованих правил, процедур, практичних прийомів або керівних принципів у сфері безпеки інформації, якими керується організація у своїй діяльності⁵.

Існує ряд правил, слідування яким забезпечить захист конфіденційних документів та особистих даних, з якими працює перекладач під час автоматизованого чи машинного перекладу.

Основні вимоги до підбору засобів захисту інформації в ході перекладацької діяльності з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій:

1. Підтримка стабільності. Зловмисник у будь-який момент може спробувати обійти модулі захисту даних, які його цікавлять.

2. Формування ціленаправленості. Інформація повинна захищатися у межах певної мети, яку ставить організація чи власник даних.

⁵ Шульга В. І. Сучасні підходи до трактування поняття інформаційна безпека. *Ефективна економіка*. № 4. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5514>

3. Забезпечення плановості. Усі методи захисту повинні відповідати державним стандартам, законам та підзаконним актам, що регулюють питання захисту конфіденційних даних.

4. Активізація оновлених програмних продуктів. Заходи для підтримки роботи та вдосконалення системи захисту повинні проводитись регулярно.

5. Комплексність та системність. Використання окремих модулів захисту або технічних засобів не діє. Необхідно застосовувати всі види захисту у взаємозв'язку, інакше розроблена система буде позбавлена сенсу.

6. Універсалізація процесів. Засоби захисту повинні бути обрані відповідно до існуючих у компанії каналів витоку.

7. Дотримання надійності. Усі прийоми захисту повинні надійно перекривати можливі шляхи до конфіденційної інформації з боку зловмисника, незалежно від форми подання даних.

Під час перекладу спеціальної документації з допомогою електронних ресурсів можна виділити ряд способів отримання доступу до інформації зловмисниками:

- Несанкціонований доступ – незаконне використання даних.

- Витік – неконтрольоване розповсюдження інформації за межі корпоративної мережі. Витік виникає через недоліки, слабкі сторони технічного каналу системи безпеки;

- Розголошення – наслідок впливу людського чинника. Санкціоновані користувачі можуть розголошувати інформацію, щоб передати її конкурентам або з необережності.

Комплексний захист інформації відбувається на базовому етапі розробки роботи компанії чи навчання здобувачів вищої освіти застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій у подальшій професійній діяльності. Він включає кілька рівнів безпеки інформації, застосування яких необхідне під час роботи перекладача з особистими даними та матеріалами для перекладу.

У межах усіх рівнів обов'язкове застосування системи принципів захисту інформації в інформаційному середовищі вищого навчального закладу чи компанії, з якою співпрацює перекладач.

До основних принципів забезпечення інформаційної безпеки належать:

- Конфіденційність. Цей принцип означає введення в дію всебічного контролю та захисту інформації під час будь яких дій з нею, для гарантії достатнього рівня безпеки з даними підприємства, активами та інформацією на різних етапах ділових операцій для запобігання небажаному або несанкціонованому розкриттю. Конфіденційність повинна

підтримуватися при збереженні інформації, а також під час різних операцій з нею (зокрема перекладацької діяльності).

– Цілісність. Цілісність інформації передбачає взаємодію між елементами управління, які пов'язані з забезпеченням зовнішньої та внутрішньої корпоративної інформації. Цілісність також гарантує запобігання спотворенню інформації під час перекладу даних та матеріалів різними мовами.

– Доступність. Доступність забезпечує надійний та ефективний доступ до інформації уповноважених осіб. Мережеве середовище має бути передбачуваним в контексті доступу до необхідної інформації та даних. Відновлення системи через збій є важливим фактором роботи перекладача з інформаційно-комунікаційними технологіями і не повинно негативно впливати на результат роботи спеціалістів та компанії.

Загрози інформаційної безпеки, які можуть впливати на професійну діяльність перекладача в ході застосування інформаційно-комунікаційних і перекладацьких технологій можна розділити на:

1. Природні (катаклізми, незалежні від людини: пожежі, урагани, повінь, удари блискавки тощо.).

2. Штучні, які також поділяються на:

– ненавмисні (вчиняються людьми з необережності чи незнання);

– навмисні (хакерські атаки, протиправні дії конкурентів, помста співробітників тощо).

3. Внутрішні (джерела загрози, що знаходяться усередині системи).

4. Зовнішні (джерела загроз за межами системи)⁶.

Під час роботи перекладача з сучасними спеціальними онлайн ресурсами перекладацького призначення виникають ризики, пов'язані з різними факторами взаємодії з інформацією:

– Крадіжка інформації. Такий тип порушення безпеки даних зазвичай відбувається задля подальшого застосування інформації в неправомірних цілях, шантажу, розповсюдження інформації на пірацьких сайтах, надання інформації посередникам.

– Підміна інформації, заміна даних недостовірними, збереження даних з метою подальшого застосування у власних цілях третіми особами, що не задіяні як замовники перекладу чи перекладачі.

– Програми-шпигуни, які відстежують дії користувачів на комп'ютері і в подальшому використовують отримані дані.

– Фішингові листи, які дозволяють шахраям вкрасти особисті дані. Присвоєння авторства також часто зустрічається, коли зловмисник,

⁶ Заплотинський Б. А. Основи інформаційної безпеки : конспект лекцій. КПВіП НУ «ОЮА», кафедра інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності, 2017. 128 с.

зламавши електронну пошту, починає розсилати повідомлення від імені зламаного користувача.

– Розголошення інформації, що становить особисту чи комерційну таємницю. Таке часто трапляється при спробі помститися, зіпсувати репутацію.

Для забезпечення повного контролю за безпекою інформації під час роботи перекладача з онлайн та офлайн ресурсами перекладацького призначення необхідно всебічно охопити всі можливі ризики та загрози. Virізняють такі види контролю за безпекою інформації в глобальній мережі Інтернет, що актуальні для роботи перекладача з інформаційно-комунікаційними технологіями та їх застосуванні в навчально-виховному процесі майбутніх перекладачів⁷:

1. Адміністративний.

Адміністративний вид контролю складається із затверджених комплексу процедур, стандартів та принципів. Він формує рамки для ведення організації перекладацького процесу та управління людьми. Закони та нормативні акти, створені державними органами, також є одним із видів адміністративного контролю. Інші приклади адміністративного контролю включають політику корпоративної безпеки, паролів та дисциплінарні заходи.

2. Логічний.

Логічні засоби управління (технічні засоби контролю за захистом інформації) побудовані на основі захисту доступу до інформаційних систем, програмного забезпечення, паролів, брандмауерів, інформації для моніторингу та контролю доступу до систем інформації.

3. Фізичний.

Це контроль середовища робочого місця та засобів інформаційно-комунікаційних технологій (комп'ютера, ноутбука чи планшета, колонок, принтера, мікрофону, сканера, тощо).

Комплексна інформаційна безпека перекладацької діяльності під час роботи з іншомовною документацією включає кілька складників. Перш за все, забезпечується антивірусна безпека і вибудовується ефективний захист мережі від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Часто цінна для співробітників підприємства перекладацького спрямування інформація буває загублена, втрачена, знищена або перевернена не в результаті зловмисних дій конкурентів по бізнесу, а через звичайний вірус, підхоплений кимось із користувачів в Інтернеті. Саме тому під час роботи перекладачів з інформацією в мережі Інтернет, завантаженні робочих матеріалів, роботі з онлайн перекладачами

⁷ Віблій В. М., Смотров О. О. Безпека інформації у хмарних сховищах : thesis. 2019. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/6228> (дата звернення: 20.03.2023).

внутрішня мережа компанії чи навчального середовища має бути надійно захищена від зовнішніх і внутрішніх загроз. Для вирішення цього питання спеціальними фахівцями встановлюються фаєрволи, антивіруси, проксі. Вони сприяють ідентифікації та вчасному знищенню потенційних загроз, підхоплених перекладачами в ході взаємодії зі спеціальним програмним забезпеченням чи Інтернет-ресурсами.

Перед перекладачами як учасниками процесу обробки та передачі інформації постає питання максимально безпечного виконання цих завдань під час застосування електронних ресурсів. Основними обов'язками перекладачів під час роботи з захисту інформації в ході перекладацької діяльності з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій є:

- Зберігання комерційної та виробничої таємниці, а також іншої інформації, яка стала доступною внаслідок трудових відносин, у тому числі щодо членів сім'ї чи друзів. Це стосується інформації про комерційних партнерів та клієнтів, яка не є загальнодоступною. Зобов'язання перекладача про збереження комерційної таємниці залишається чинним після припинення трудових відносин.

- Захист конфіденційної інформації компанії від ненавмисного розкриття.

- Захист конфіденційної інформації від крадіжки, використовуючи лише надані компанією інструменти та програмне забезпечення, а також створюючи та зберігаючи паролі відповідно до політики та стандартів компанії.

- Дотримання політики і стандартів щодо ІТ-інфраструктури та інформаційної безпеки, а також політики щодо розкриття інформації в соціальних мережах або по інших каналах.

Ще однією невід'ємною складовою захисту інформації під час роботи перекладачів з електронними ресурсами є шифрування і захист даних від несанкціонованого доступу. Для того, щоб їх забезпечити, необхідно налаштувати систему таким чином, щоб сторонні особи не змогли б скористатися важливою інформацією, що становить комерційну таємницю. Доступ до цих даних також повинен бути закритий для самих перекладачів, оскільки для виконання їх власних завдань ця інформація не потрібна.

Засоби захисту інформаційної безпеки – це набір технічних застосунків, приладів різного характеру, які перешкоджають витоку інформації та виконують її функцію⁸.

Засоби захисту інформації поділяються на:

⁸ Ferrara, Gabriela. Data Protection for Translators: A Practical Guide to Secure Translation. Routledge, 2019. 211 p.

– Організаційні. Це сукупність організаційно-технічних (забезпечення комп'ютерними приміщеннями, налаштування кабельної системи тощо) та організаційно-правових (законодавча база, статут конкретної організації) активів.

– Програмні. Ті програми, які допомагають контролювати, зберігати та захищати інформацію та доступ до неї.

– Технічні (апаратні). Це технічні види пристроїв, які захищають інформацію від проникнення та витоку.

– Змішані апаратно-програмні. Виконують функції як апаратних, і програмних засобів.

Забезпечення захисту та безпеки особистої та конфіденційної інформації має бути першочерговим завданням перекладача під час роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями перекладацького спрямування. Порушення правил роботи з такими даними може призвести до серйозних негативних наслідків у роботі компанії та позначитися на репутації перекладача та замовника перекладу. На вибір відповідних засобів захисту інформації впливають багато чинників, зокрема сфера діяльності компанії, її розмір, технічне забезпечення і навіть знання співробітників у сфері інформаційної безпеки.

2. Специфіка організації

автоматизованого та машинного перекладу

Несанкціоноване розповсюдження конфіденційних даних може відбуватися в ході автоматизованого чи машинного (автоматичного) перекладу з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Насьогодні машинний та автоматизований переклад у поєднанні з подальшим редагуванням тексту стає конкурентноздатним перекладацьким напрямком, в основі якого лежать стратегічні спрямованості перекладацької діяльності та рекомендації різногалузевих фахівців. Не можна не відзначити постійний, інноваційний прогрес у сфері комп'ютерних технологій та усвідомлення необхідності їх використання. Таким чином, професійні перекладачі освоюють корисні та продуктивні надбання постійного розвитку інформаційних систем, і ефективність від такої взаємодії людини і машини у світі перекладу, постійно та динамічно зростає.

Головною перевагою машинного перекладу, порівняно з перекладом вручну, є те, що він виконується комп'ютером і, отже, швидше, ніж за допомогою людини. Таким чином, економиться час при перекладі великих обсягів інформації. До того ж такий вид перекладу дешевший, ніж переклад вручну. Крім того, використовуючи системи машинного перекладу, перекладач також може перевести зміст будь-якого вебсайту

або запит пошукової системи. Це особливо ефективно при комбінаціях мов, які відносяться до однієї мовної сім'ї (наприклад, іспанська/португальська, іспанська/французька, іспанська/італійська).

Машинний (автоматичний) переклад – переклад, виконаний комп'ютерною програмою⁹. Машинний переклад може бути представлений як у вигляді вебверсії, так і програмним забезпеченням, яке потрібно встановлювати на носії інформації (комп'ютері, ноутбучі, планшети, телефоні). Машинний переклад виконує сама програма, а людина тільки редагує отриманий результат. Основною метою такого перекладу є замінити працю людини, отримуючи при цьому швидкий переклад низької якості. Перекладач має опосередковану участь у роботі з машинним перекладом, а саме¹⁰:

- передредагування – підготовка тексту до перекладу, розбиття та видалення некоректних еквівалентів;

- - постредагування – перекладач виправляє результат, зроблений програмою;

- інтерредагування – людина чи перекладач втручається у роботу програми.

Також система обробки може бути змішаною і включати всі етапи.

До основних переваг машинного перекладу іншомовної інформації можна віднести¹¹:

- Легкодоступність. Програмне забезпечення для здійснення машинного перекладу пропонується онлайн у вільному доступі чи з установкою на носії інформації.

- Зручність та швидкість. Сучасне програмне забезпечення спеціального призначення одразу перекладає документ чи фрагмент документу, що пришвидшує та спрощує перекладацьку діяльність.

- Безкоштовний доступ. Значна частина програм для машинного перекладу безкоштовна і не передбачає значних затрат часу на реєстрацію. Це дозволяє швидко обробляти великі обсяги інформації з подальшим її редагуванням та форматуванням.

- Універсальність. Програмне забезпечення для здійснення машинного перекладу має зручний інтерфейс для максимального доступу користувача до всіх функцій та інструментів.

⁹Novak B. Machine Translation URL: Advantages and Disadvantages: <http://dlsdc.com/blog/machinetranslation-advantages-and-disadvantages>

¹⁰Geisser Daniel The Impact of Technology on Translation Quality. *The Journal of Specialised Translation*. 2018. № 29. P. 107–126.

¹¹Яфтумова А. А. Системи машинного перекладу як складова підготовки майбутніх перекладачів. *Діалог мов і культур у сучасному освітньому просторі* : І Всеукраїнська наукова інтернет конференція. Суми, 2017. С. 573–576.

Більшість програм для автоматичного перекладу мають багато додаткових корисних опцій, що дозволяють: використовувати голосове введення; отримувати посилання на переклад; копіювати перекладений текст для подальшої роботи з ним; бачити транскрипцію; прослуховувати правильну вимову; перевіряти орфографію; вносити виправлення.

В свою чергу застосування в перекладацькому процесі спеціалізованого програмного забезпечення для здійснення машинного перекладу має ряд недоліків та труднощів:

- Необхідність постійного доступу до мережі Інтернет (для онлайн сервісів).

- Неточність перекладу (фразеологізми, спеціальна термінологія тощо). Основний недолік машинного перекладу – низька якість вихідного іншомовного тексту. Ця проблема виникає тому, що сервіси автоматичного (машинного) перекладу здебільшого перекладають текст дослівно, без розуміння інформації та врахування контексту. Вони можуть передати загальну суть тексту, однак допускають лексичні та граматичні помилки. У деяких випадках зміст окремого речення чи навіть усього тексту може зовсім спотворитися після перекладу. Машинний переклад не може враховувати контекст і адекватно обрати перекладацькі еквіваленти у невизначених ситуаціях.

Розробники програм з машинного перекладу постійно удосконалюють програмне забезпечення для підвищення якості перекладу та збільшення кількості мов в середовищі перекладацької взаємодії.

Автоматизований переклад – це переклад, виконаний не машиною, а людиною, але з використанням спеціального перекладацького програмного забезпечення¹². Під таким програмним забезпеченням найчастіше розуміються САТ-програми (Computer Assisted/Aided Translation). Вони ґрунтуються на технологіях перекладацької пам'яті. САТ-програми зараз використовують багато перекладачів. В автоматизованому перекладі основну роботу виконує перекладач, а спеціальні програми виступають лише як допоміжний інструмент. Його головною метою є скорочення часу процесу перекладу, забезпечення диференціації термінів та загальної відповідності матеріалу перекладу.

Системи автоматизованого перекладу – це збірка визначення спеціалізованих програм та Інтернет-сервісів, які використовують перекладачі в процесі роботи¹³. Вони добре підходять для роботи над художніми, юридичними та технічними перекладами. До них відносяться:

¹² Williams P., Sennrich R., Post M., Koehn P. Syntax-based Statistical Machine Translation. 2016. 208 с.

¹³ Ibid.

– Окремі або вбудовані редактори, які допомагають автоматично перевірити граматику тексту та правопис слів.

– Програмне забезпечення, таблиці, текстові редактори, що забезпечують управління термінологією (MultiTerm, Termex тощо).

– Програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється менеджмент перекладацьких проєктів.

– CAT-інструменти, що використовують ТМ (Translation Memory – Пам'ять перекладів), які включають зразки раніше перекладених текстів або речень. До найпопулярніших програм такого типу відносяться: Trados, Déjà Vu, MemoQ, MemSource, Wordfast.

– Корпуси, що являють собою систему документів з використанням однієї або декількох мов. З їхньою допомогою складається стислий опис вживання слів і виразів у конкретних випадках або з урахуванням будь-якої певної предметної теми.

В даний час розрізняють три типи систем автоматичного перекладу:

– Системи на основі граматичних правил (Rule-Based Machine, Translation, RBMT).

– Статистичні системи (Statistical Machine Translation, SMT).

– Нейронний автоматичний переклад.

Системи автоматичного перекладу на основі граматичних правил (RBMT) були першими комерційними системами. Ці системи дозволили уникнути послівного перекладу. На основі розроблених лінгвістичних правил системи автоматичного перекладу стали здатні змінювати порядок слів у реченні, обирати значення залежно від контексту.

Системи автоматичного перекладу на основі правил здійснюють аналіз тексту, що використовується у процесі перекладу. Переклад проводиться на основі вбудованих словників для даної мовної пари, охоплюють семантичні, морфологічні, синтаксичні закономірності обох мов. На основі цих даних вихідний текст послідовно, речення за реченням, перетворюється на текст на потрібній мові. Основний принцип роботи таких систем – зв'язок структур вихідного та кінцевого текстів. Найбільш поширеною програмою цього типу є PROMT.

В застосуванні систем на основі граматичних правил виділяється багато переваг: граматична та синтаксична точність; стабільність та передбачуваність результату; можливість налаштування на специфічну предметну область.

До недоліків систем на основі граматичних правил відносять: необхідність створення, підтримки та постійного оновлення лінгвістичних баз даних; трудомісткість створення такої системи в спеціальному інформаційному середовищі; висока вартість технічного

обладнання для створення та застосування таких систем у перекладацькій діяльності.

Статистичні системи є підвидом методу, заснованого на корпусах тексту (*corpus-based machine translation, CBMT*). У своїй роботі вони використовують статистичний аналіз. В систему завантажуються двомовний корпус текстів (що містить велику кількість тексту вихідною мовою та її «ручний» переклад на потрібну мову), після чого система аналізує статистику міжмовних відповідностей, синтаксичних конструкцій тощо. Передбачається, що слова з найбільшою частотністю дають найточніший переклад. Чим більший словник усередині мовної пари і чим точніше він складений, тим кращий результат статистичного автоматичний перекладу. З кожним новим перекладеним текстом покращується якість наступних перекладів. прикладами даного типу автоматизованих перекладачів є Google Translate та META¹⁴.

До переваг статистичних систем належать: швидкість налаштування програмного забезпечення на основі цих систем; легкість додавання нових напрямків перекладу за рахунок поширеного та безкоштовного програмного забезпечення для перекладацької діяльності.

Серед найбільш значущих недоліків можна виділити: наявність численних граматичних помилок, що виникають через неможливість врахування програмним засобом контексту матеріалу, з яким працюють системи; нестабільність перекладу за рахунок постійної динаміки словникового складу мов; недостатня технічна забезпеченість.

Нейронний автоматичний переклад – це відносно новий тип систем, що допомагає вирішити проблеми автоматизованого перекладу. Цей тип перекладу набуває поширення в останні роки, в зв'язку з розвитком та удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій перекладацького спрямування. Нейронний переклад схожий на статистичний, так як також у своїй основі містить аналіз паралельних даних і на основі нього формує певні залежності та закономірності. Але він має кардинально інший принцип роботи. Функціонування цього методу засноване на використанні нейронних мереж, обчислювальних моделей, що за своєю структурою нагадують будову людського мозку, в яких сигнал поширюється через послідовні шари елементів, що імітують нейрони. Саме завдяки таким системам перекладу можливе врахування контексту та правильної побудови речення, в залежності від типу та структури мови.

Програми автоматизованого перекладу CAT-tool – це цілий набір інструментів, які виводять послуги, що надаються перекладачем, на

¹⁴ Katan David Translation as Intercultural Communication: Towards a Theory of Translating. Routledge, 2018. 132 p.

новий рівень щодо ціна-якість-швидкість. В середовищі програм для автоматизованого перекладу можливо: перевірка правопису; перевірка граматики; робота з термінами, коли перекладач керує своєю власною; термінологічною базою; робота зі словниками; робота з програмами-індексторами, які працюють із запитам та звертаються до раніше перекладених матеріалів; керування пам'яттю перекладів, де можна збирати базу сегментів тексту з перекладами англійською та іншими мовами.

Вони можуть бути реалізовані у вигляді безкоштовних програм, які потрібно встановлювати на комп'ютер (Мемо-Т та МАТ); платних програми для десктопу з доступом до сервера (дорогий інструмент) для роботи в команді над загальним проектом перекладу (SDL Trados, MemoQ, Star Transit); хмарних інструментів (Memsources та smartCAT), які працюють через браузер. Також це можуть бути надбудови і макроси, вбудовані в текстові редактори.

Машинний переклад також представлений набором програм та Інтернет-сервісів. Найбільш популярні з них: PROMT, Google translate, МЕТАПерекладач тощо.

Організація застосування машинного та автоматизованого перекладу в ході перекладацької взаємодії потребує від спеціаліста ґрунтовного дослідження спеціального програмного забезпечення та добору найбільш безпечного та корисного програмного засобу для досягнення еквівалентності та адекватності перекладу. Системи автоматизованого та машинного перекладу спрощують та пришвидшують переклад інформації, але кожен з таких перекладів потребує глибокого аналізу перекладачем та редагування.

3. Аналіз програмного забезпечення перекладацького спрямування

Контроль та систематизація інформації, що використовується для навчальної та професійної діяльності забезпечує доступ перекладачів та здобувачів вищої освіти перекладацьких спеціальностей до корисних електронних ресурсів¹⁵. Фільтрування навчальних сайтів та електронних засобів навчання з боку викладача вищого навчального закладу забезпечує професійну спрямованість здобутої інформації в мережі Інтернет та в подальшій професійній діяльності.

Збереження інформації в ході перекладацької діяльності передбачає підбір доцільного електронного програмного забезпечення.

Програмне забезпечення для перекладу – програми, які здійснюють повністю автоматизований та машинний переклад⁴. Головним

¹⁵Translator program: pros and cons. URL: <https://taskforce.ua/uk/programa-perekladachplyusy-i-minusy> (дата звернення: 16.03.2023).

критерієм програми є якість перекладу. Під час роботи перекладача з такими програмами важливими аспектами добору є перш за все її безпечність, а вже потім зручність інтерфейсу, легкість інтеграції програми з іншими засобами обробки документів, вибір тематики, утиліта поповнення словника. З появою глобальної мережі Internet основні виробники систем машинного перекладу включили в свої продукти Web-інтерфейси, забезпечивши при цьому їх інтеграцію з іншим програмним забезпеченням і електронною поштою, що дозволило застосовувати механізми електронних засобів перекладу для роботи з Web-сторінками, електронною кореспонденцією та онлайн переговорами.

Розглянемо кілька найпоширеніших онлайн перекладачів у сучасному інформаційному просторі, що дають можливість одразу перекладати інформацію з інших мов на українську і навпаки.

Найпопулярнішим ресурсом для перекладів є Google Перекладач (<https://translate.google.com>), який дозволяє перекладати 51 мовою фрагменти тексту чи окремі документи. Сервіс є безкоштовним, зі зручним інтерфейсом та швидкою дією. Перекладач має змогу копіювати перекладену інформацію на інші носії чи поширювати її через гугл сервіси. Крім того, перекладач містить опцію «показати транслітерацію», що особливо важливо в ситуаціях, коли необхідно працювати зі складними словами або необхідно правильно написати адресу на конверті при відправці листа за кордон. Google Перекладач є глобальною програмою і не містить спеціалізованого поділу перекладу відповідно до різних галузей.

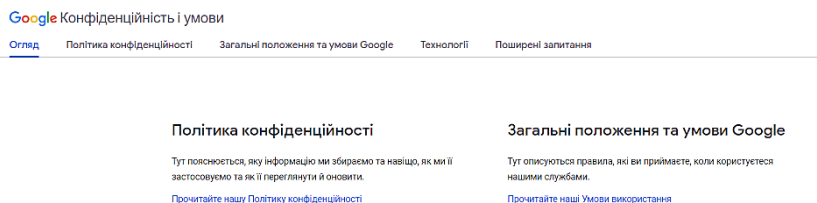

Рис 1. Скрин вкладок з моніторингу безпеки інформації в системі Google-перекладача

Значну увагу цей онлайн перекладач приділяє конфіденційності та безпеці інформації. В середовищі перекладача містяться вкладки, що передбачають моніторинг підозрілих програмних продуктів, фішингу, завантаження особистої інформації тощо (Рис. 1). В полі безпеки онлайн перекладача зазначається, що дані про дії дозволяють підвищувати

зручність продуктів та сервісів. Дані про дії користувачів, збережені в обліковому записі Google, використовуються для персоналізації продуктів Google. Це дозволяє розробникам онлайн перекладача отримувати автоматичні рекомендації та швидше знаходити потрібний контент. Користувач онлайн перекладача може в будь-який момент обрати інформація, про які дії буде додаватися до облікового запису, завантажити свої дані та видалити збережену інформацію.

Доступ до даних онлайн перекладача Google дозволяє: забезпечувати коректну роботу сервісів; відстежувати збої та усувати проблеми, про які повідомляють користувачі; вдосконалювати послуги. Наприклад, знаючи, в яких пошукових запитах часто бувають друкарські помилки, розробники можуть покращувати перевірку правопису в новіших версіях.

Онлайн сервіс «Мета Перекладач» (<https://translate.meta.ua>) дає змогу працювати з 7 мовами, майже миттєво перекладати незначні за обсягом тексти. Перевагою сервісу є сортування інформації та вихідного тексту перекладу відповідно до певної галузі (закони, туризм, фінанси тощо). Вебпрограма має простий інтерфейс та є безкоштовною. В середовищі програми можливо застосування додаткових інструментів редагування та форматування іншомовного тексту. Інтерфейс цього перекладацького онлайн сервісу містить діалогове вікно з порадами для досягнення максимальної еквівалентності та адекватності текстів (обрати тематику тексту, технічні поради щодо правильного введення та виведення тексту, максимально доцільне розташування та добір засобів перекладу).

Цей онлайн перекладач також дотримується політики конфіденційності ресурсу МЕТА щодо персональних даних та обробки інформації (рис 2.) В середовищі перекладача чітко визначено правила використання та обробки особистих даних та конфіденційної інформації: «МетаПерекладач з повагою відноситься до особистої (персональної) інформації всіх без винятку фізичних осіб, які використовують та(або) відвідують Сайт, а також тих осіб, які в будь-якій формі користуються сервісами Сайту. Зважаючи на це, ми прагнемо захищати конфіденційність персональних даних (відомостей та сукупностей відомостей про фізичну особу, за допомогою яких користувач ідентифікований або може бути конкретно ідентифікований), тим самим створивши і забезпечивши максимально комфортні умови використання Сайту та сервісів Сайту для кожного користувача»¹⁶. Крім безпеки роботи з персональними даними під час онлайн перекладу матеріалів

¹⁶ The five best free translation programs URL: https://its.at.ua/publ/programni_zasobi/p_jat_krashhikh_bezkoshtovnikh_program_dlja_perekladu/2-1-0-27 (дата звернення: 04.03.2023).

в середовищі Мета Перекладача моніториться використання файлів cookie, взаємодія сайту з іншими електронними ресурсами. Це дозволяє досягнути максимального захисту матеріалів, з якими працює перекладач та зберегти конфіденційність особистих даних, з якими він взаємодіє в ході перекладацької діяльності.

Політика конфіденційності

Політики конфіденційності та захисту персональних даних
Meta.ua (надалі - «Політика»)

Зміст:

- 1 [Загальні положення](#)
- 2 [Види оброблюваних персональних даних](#)
- 3 [Обробка персональних даних](#)
- 4 [Мета обробки/використання персональних даних](#)
- 5 [Термін зберігання персональних даних](#)
- 6 [Використання файлів cookie](#)
- 7 [Взаємодія Сайту з іншими ресурсами](#)
- 8 [Безпека дітей](#)
- 9 [Взаємодія META з третіми особами щодо персональних даних](#)
- 10 [Конфіденційність активності суб'єкта персональних даних на Сайті](#)

Рис 2. Скрин умов конфіденційності під час роботи з онлайн перекладачем META

Широкого поширення серед перекладачів набуває перекладацький онлайн ресурс DeepLПерекладач. Програмний засіб має інтерфейс, адаптований до сучасних потреб спеціалістів з перекладу, ряд корисних супровідних інструментів. З його допомогою можна здійснювати повний машинний переклад фрагментів тексту чи документу, а також в ньому міститься словник, де перекладач має змогу перевірити конкретне значення слова. Сервіс дозволяє перекладачам створювати власний глосарій та користуватися вже створеними іншими спеціалістами¹⁷. Електронний ресурс працює з перекладами на 31 мову та має суміжні додатки для Windows, Android, Chrome. Даний перекладач крім браузерної версії має мобільну, що представлена у вигляді за стосунків IOS та Android. У браузерній версії онлайн перекладача DeepL є можливість перекладу файлів у форматі docx, pdf, pptx розміром до 5 Мб. Цю функцію можна застосовувати під час роботи з невеликими бізнес-документами, науковими статтями. Результат перекладу

¹⁷ Translator program: pros and cons. URL: <https://taskforce.ua/uk/programa-perekladachplyusy-i-minusy> (дата звернення: 16.03.2023).

подається у вигляді окремого файлу з перекладом статті. У мобільному додатку перекладач має можливість перекладу аудіо матеріалів та знімків з камери з подальшою транслітерацією тексту. У додатку для Windows можна перекладати скріншоти. Це корисний інструмент для документів, у яких відсутній режим виділення тексту або встановлений захист на виділення тексту.

Вкладка щодо політики безпеки інформації містить кілька розгалужень, що передбачають застосування спеціальних програм з захисту даних, опис сфери захисту даних, безпека під час роботи з текстами та перекладами, захист інформації під час роботи з сервісом DeepL Write Alpha/Beta, створення облікового запису DeepL і підписки на DeepL Pro, взаємодія з конфіденційною інформацією в середовищі онлайн перекладача (рис. 3).

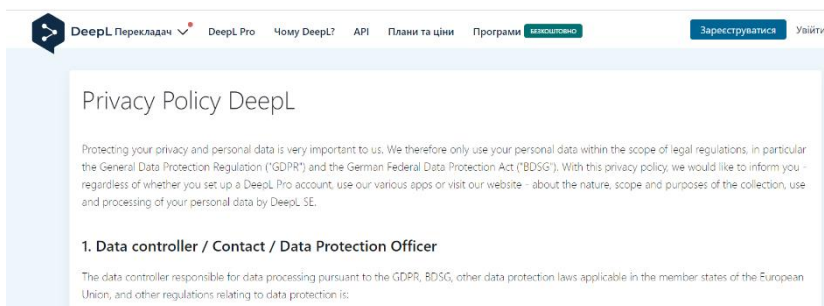

Рис 3. Правила роботи з конфіденційною інформацією в середовищі онлайн перекладача Deeple.

Окремим розділом виділено умови захисту інформації під час перекладу документів. Ця вкладка містить роз'яснення щодо захисту даних під час роботи з перекладом документів .docx і .pptx за допомогою DeepL Translator і DeepL Pro; перекладом PDF-документів за допомогою DeepL Translator і DeepL Pro; правила тимчасового зберігання метаданих під час перекладу документів. В середовищі онлайн перекладача зазначається, що якщо спеціаліст працює з перекладом спеціальних документів, увійшовши у свій обліковий запис DeepL Pro, надіслані тексти оброблятимуться лише тимчасово та видалятимуться після завершення процесу перекладу, включаючи самі переклади, відповідно до політики конфіденційності).

Програма iTranslate є зручною як мобільний додаток, так і як спеціальний програмний засіб для персонального комп'ютера чи ноутбука. Програмний засіб співпрацює з 101 мовою, дає змогу перекладу голосових повідомлень та тексту, але в автономному режимі

можна перекладати лише англійською. В середовищі перекладача існує опція збереження історії використання. Програма може працювати як онлайн, так і без доступу до мережі Інтернет, що дозволяє перекладачам знаходити перекладацькі еквіваленти в будь-якому місці. Програмне забезпечення для перекладацької діяльності iTranslate використовує сучасні технології та підтримує голосове введення. Віджет швидкого доступу можна закріпити на головному екрані, тому перекладач може дуже швидко відкрити застосунок. До спеціальних інструментів електронного перекладача, які пришвидшують та автоматизують процеси перекладу іншомовних матеріалів можна віднести: голосове введення та виведення інформації, де користувач може вибрати чоловічий чи жіночий голос для озвучення тексту, швидкість читання; латинська транслітерація; відображення різних значень слова, залежно від спеціальної сфери застосування. Крім виконання миттєвого перекладу, додаток також дозволяє зберегти систему фраз конкретними мовами в списку найбільше використовуваних. Перекладач має вільний доступ до них і потрібний час і у необхідній ситуації.

В політиці конфіденційності розробники програми окреслили, які дані вони можуть запозичити та яким способом (рис 4.) У цій вкладці розміщені пункти, які передбачають максимальний моніторинг інформації та забезпечення її повного захисту під час роботи з іншомовними матеріалами: інформація, яка збирається і систематизується онлайн ресурсом; джерела інформації та цілі їх використання; способи використання особистої інформації; відстеження поширення конфіденційної інформації; соціальні мережі та медіа; вибір конфіденційності в мережі Інтернет тощо.

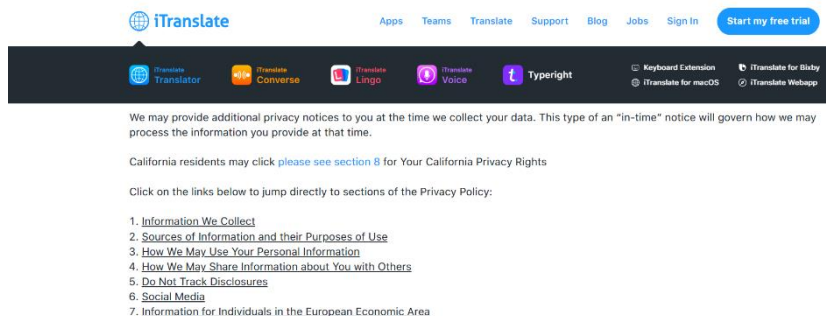

Рис. Скрин правил обробки інформації в електронному середовищі iTranslate в межах політики конфіденційності

Кожен з виробників спеціального програмного забезпечення дбає про захист інформації в межах політики конфіденційності. Але, всі онлайн-перекладачі збирають контент, який перекладають користувачі. Насамперед його використовують як матеріал для навчання комп'ютерних перекладачів. Крім того, подібні дані – це величезне джерело знань, що дозволяє отримувати корисну інформацію для реклами, маркетингу і навіть шпигунства. Також онлайн додатки залишають за собою право використовувати контент на свій розсуд. Тому завантажувати в систему онлайн перекладачів конфіденційну чи важливу інформацію компанії не варто, оскільки це може спровокувати відкриття її у загальному доступі і виникненню проблем.

Застосування під час машинного чи автоматизованого перекладу навіть ліцензійних та перевірених електронних перекладачів та електронних словників дозволяє убезпечити себе та замовників від неточностей в перекладі, але наражає на небезпеку поширення конфіденційної інформації та системи даних.

Альтернативним рішення машинного і автоматизованого перекладу конфіденційної інформації компаній та особистих даних є корпоративні сервери та програмні засоби, які надають доступ до всієї інформації лише в межах компанії. Сервіс автоматичного перекладу, що працює в локальній мережі компанії, має бути такою самою нормою, як і корпоративна пошта. До таких сервісів належать SDL, Systran, PROMT. Ці рішення відповідають усім вимогам безпеки та мають багато переваг у порівнянні з перекладацькими онлайн-сервісами.

Провідні міжнародні компанії використовують передові підходи в галузі безпеки для посилення захисту від кіберзагроз¹⁸:

- Кожен офіс повинен мати зашифроване VPN-підключення та бути захищений міжмережевими екранами.

- Персонал повинен мати доступ тільки до тих програм, за які він відповідає, а також мати обмежений доступ всередині програми.

- Кожен сервер необхідно розташовувати у сертифікованому відповідно до ISO 27001 центрі обробки даних і мати власний мережевий екран та антивірус.

- Весь трафік, що входить і виходить із корпоративної мережі, необхідно шифрувати і постійно відстежувати. Під час виявлення незвичайної поведінки повинні вживатися негайні заходи.

Для забезпечення інформаційної безпеки в перекладацькій діяльності в середовищі компаній фахівці рекомендують застосування стратегії ешелонованої оборони Defense in Depth (DiD), що включає набір

¹⁸ Geisser Daniel The Impact of Technology on Translation Quality. *The Journal of Specialised Translation*. 2018. № 29. P. 107–126.

багатошарових та дублюючих процедур та засобів фізичного та адміністративного контролю, а також технічний захист від різних загроз, такі як:

- Брандмауер. Фахівці з безпеки інформації використовують брандмауери, які фокусуються на виявленні та блокуванні шкідливої активності, націленої на конкретну програму або всю мережу.

- Сегментація мережі. Можливо розділили внутрішні корпоративні мережі на логічні підмережі на основі бізнес-процесів, з якими працює перекладач. Ці мережі не в змозі взаємодіяти безпосередньо один з одним, що забезпечує захист інформації навіть у тому випадку, якщо частина мережі зазнала атаки.

- Управління оновленнями. Профільні спеціалісти мають стежити за станом інформаційного середовища та проводити регулярне оновлення програмного забезпечення, операційних систем та мережного обладнання, для усунення ураження небезпечними програмами та користувачами, які можуть призвести до небажаного доступу до комп'ютерних систем або мереж.

- Моніторинг система (IDS/IPS). Доцільним для збереження безпеки інформації є застосування системи виявлення та запобігання вторгненням, яка попереджає утворення потенційно шкідливого мережевого трафіку та блокує шкідливу активність у мережі або на робочому столі користувача.

- Система DLP. Міжнародні компанії часто впроваджують систему запобігання витоку інформації, щоб запобігти передачі кінцевими користувачами (зокрема перекладачами) конфіденційної та важливої інформації неавторизованим користувачам за межами компанії.

- Антивірусне програмне забезпечення повинне бути встановлено на всіх комп'ютерах користувачів в мережі компанії, в тому числі на ноутбуках і мобільних пристроях користувачів, і забезпечувати антивірусний захист.

- Управління привілейованим доступом (PAM). Паролі мають зберігатися та поширюватися у безпечному сховищі, регулярно перевірятися. Під час роботи перекладача з електронними ресурсами варто застосовувати багатофакторну авторизацію в усій системі і доступу до даних. Відповідно до принципу найменших привілеїв користувачам, системам та процесам повинен надаватися доступ лише до тих ресурсів, які необхідні для виконання поставлених завдань (перекладу).

Підбір сучасного програмного забезпечення для моніторингу безпеки інформації забезпечується комплексністю його введення¹⁹:

¹⁹ Ferrara Gabriela Data Protection for Translators: A Practical Guide to Secure Translation. Routledge, 2019. 211 p.

– Антивірусні програми – програми, які борються з комп’ютерними вірусами та відновлюють заражені файли.

– Хмарний антивірус (CloudAV) – одне з хмарних рішень інформаційної безпеки, що передбачає застосування зручного програмного забезпечення на захищеному комп’ютері, вивантажуючи велику частину аналізу інформації в інфраструктуру провайдера. CloudAV – це також рішення для ефективного сканування вірусів на пристрої з невисоким обчислювальним діапазоном. Серед найпоширеніших хмарних антивірусних програм можна виділити Panda Cloud Antivirus, Crowdstrike, Cb Defense та Immunet.

– DLP (Data Leak Prevention) – це захист від витоку інформації. Запобігання витоку даних (DLP) сформовано набором технологій, спрямованих на запобігання втраті конфіденційної інформації, яка міститься на підприємствах по всьому світу. Успішна реалізація цієї технології потребує значної підготовки та ретельного технічного обслуговування. Підприємства, які бажають інтегрувати та впроваджувати DLP, мають бути готовими до значних зусиль, які, якщо вони будуть виконані правильно, можуть значно знизити ризик викрадення інформації для організації.

– Криптографічні системи сприяють перетворенню інформації таким чином, що її розшифрування стає можливим лише за допомогою певних кодів або шифрів (DES – Data Encryption Standard, AES – Advanced Encryption Standard). Криптографія забезпечує захист інформації і включає покращені методи автентифікації, дайджести повідомлень, цифрові підписи та зашифровані мережеві комунікації. Старі, менш безпечні програми, наприклад Telnet і протокол передачі файлів (FTP), частково замінюються безпечнішими програмами (Secure Shell (SSH)), які використовують зашифровані мережеві комунікації. Бездротовий зв’язок може бути зашифрований за допомогою таких протоколів, як WPA/WPA2 або WEP. Дротові комунікації (ITU-T G.hn) захищені з використанням AES для шифрування та X.1035 для автентифікації та обміну ключами. Програмні програми, такі як GnuPG або PGP, можуть застосовуватись для шифрування інформаційних файлів та електронної пошти.

– Міжмережеві екрани (брандмауери або файрволи) – пристрої контролю доступу до мережі, призначені для блокування та фільтрації мережного трафіку. Брандмауери зазвичай класифікуються як мережеві чи хост-сервери. Мережеві брандмауери на базі мережі розташовані на шлюзових комп’ютерах LAN, WAN та інтрамережах. Це або програмні пристрої, що працюють на апаратних засобах загального призначення, або апаратні пристрої брандмауера. Брандмауери пропонують інші

функції для внутрішньої мережі, яку вони захищають, наприклад, є сервером DHCP або VPN для цієї мережі. Одним із найкращих рішень як для малих, так і для великих підприємств є міжмережні екрани CheckPoint.

– VPN (Virtual Private Network). Віртуальна приватна мережа (VPN) дає можливість визначити та використовувати для передачі та отримання інформації приватну мережу в рамках загальнодоступної мережі. Таким чином, програми, що працюють за VPN, є надійно захищеними. VPN дозволяє підключитися до внутрішньої мережі на відстані. За допомогою VPN можна створити спільну мережу для територіально віддалених підприємств. Окремі користувачі мережі також мають свої переваги використання VPN, тому що можуть захищати власні дані за допомогою VPN, а також уникати територіальних обмежень та використовувати проксі-сервери, щоб приховати своє місцезнаходження.

– Proxy-server (Проксі-сервер) – це конкретний комп'ютер або комп'ютерна програма, яка є зв'язуючою ланкою між двома пристроями (комп'ютер та інший сервер). Проксі-сервер можна встановити на одному комп'ютері разом із сервером брандмауера, або на іншому сервері. Плюси проксі-сервера в тому, що його кеш може служити всім користувачам. Інтернет-сайти, на які є найчастіший запит, найчастіше знаходяться в кеші проксі, що зручно для користувача. Фіксування своїх взаємодій проксі-сервером є корисною функцією для виправлення неполадок в роботі електронних ресурсів.

– Системи моніторингу та управління інформаційною безпекою, SIEM. Щоб виявляти та реагувати на загрози інформаційної безпеки, використовується рішення SIEM, яке виконує збір та аналіз подій з різних джерел, таких як міжмережні екрани, антивіруси, IPS, оперативні системи тощо. Завдяки системі SIEM у компанії з'являється можливість централізовано зберігати журнали подій та корелювати їх, визначаючи відхилення, потенційні загрози, збої у роботі IT-інфраструктури, кібератаки тощо.

Сучасні навчальні платформи дозволяють перекладачеві освоїти спеціальні курси з інформаційної безпеки. В мережі Інтернет вони представлені широким колом курсів, де можна переглядати навчальні відеоматеріали, аудіо супровід, текстові лекції, проходити тексти з отриманням сертифікату про підвищення кваліфікації чи освоєння курсу. Зокрема, корисні ресурси для перекладачів пропонує онлайн платформа Prometheus: «Інформаційна безпека», «Основи інформаційної безпеки» «Інформаційна гігієна під час війни», які покликані навчити користувача правильно диференціювати інформацію та застосовувати лише перевірені електронні ресурси.

Курси містять комплекс відео-виступів провідних спікерів в цій галузі, лекційні текстові та аудіо матеріали, текстовий супровід лекцій, набір практичних завдань, що сприяють ґрунтовному засвоєнню теоретичних матеріалів, а також поточні та прикінцеві тести, що допомагають визначити рівень засвоєння навчальних матеріалів та за їх результатами генерується сертифікат.

Серед тем, які були розглянуті в середовищі курсів з інформаційної безпеки, що можна застосовувати перекладачеві в ході професійної діяльності були: «Як захистити свій гаджет від вірусів і зовнішніх посягань?», «Стратегії захисту від інформаційних загроз», «Перевірка достовірності джерел інформації», «Як забезпечити безпечну комунікацію через е-мейл та соціальні мережі?», «Сучасні загрози інформаційної безпеки», «Загрози для мобільних пристроїв», «Принципи поведіння з фінансовою інформацією» тощо.

Комплекс курсів з інформаційної безпеки дозволить перекладачеві вільно орієнтуватися в широкому колі пропонованої в мережі Інтернет інформації та доцільно застосовувати професійне програмне забезпечення.

ВИСНОВКИ

Сучасний етап інформатизації суспільства пов'язаний із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, телекомунікаційних систем, створенням комп'ютерних мереж трансляції. Проте недотримання правил інформаційної безпеки може призвести до негативного впливу Інтернет-ресурсів на роботу спеціалістів з перекладу та ускладнень перекладацької діяльності, пов'язаних із втратою важливої інформації. Незважаючи на зростаючу потребу в розробці та впровадженні ефективних рішень в інформаційній індустрії, інформаційна безпека є однією з найважливіших складових взаємодії перекладачів з електронними ресурсами, які полегшують їх професійну діяльність.

До основних напрямків забезпечення захисту інформації, що необхідні під час роботи перекладачів та здобувачів вищої освіти перекладацьких спеціальностей в середовищі вищого навчального закладу відносяться:

- розробляють внутрішню документацію, яка встановлює правила роботи з комп'ютерною технікою та конфіденційною інформацією;

- проводять інструктаж та періодичні перевірки персоналу; ініціюють підписання додаткових угод до трудових договорів, де зазначено відповідальність за розголошення або неправомірне використання відомостей, які стали відомими по роботі;

- розмежують зони відповідальності, щоб унеможливити ситуації, коли масиви найважливіших даних перебувають у розпорядженні одного зі співробітників; організовують роботу в загальних програмах документообігу та стежать, щоб критично важливі файли не зберігалися поза мережевими дисками;

- впроваджують програмні продукти, що захищають дані від копіювання чи знищення будь-яким користувачем, у тому числі топ-менеджментом організації;

- складають плани відновлення системи у разі виходу з ладу з будь-яких причин.

Лише системний та комплексний підхід до захисту інформації під час роботи перекладачів з іншомовними текстами в інформаційному електронному середовищі може забезпечити інформаційну безпеку. У системі інформаційної безпеки слід враховувати всі актуальні та ймовірні загрози та ризики. Майбутнім перекладачам необхідно детально ознайомитися з сучасними перекладацькими електронними ресурсами в інформаційному середовищі вищого навчального закладу та в подальшій професійній діяльності застосовувати лише перевірені програмні засоби, які сприятимуть захисту особистої та конфіденційної інформації.

Гострота проблеми інформаційної безпеки зростатиме з подальшим поширенням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які є технологічною основою глобалізації, у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, розвитком електронних систем управління, освіти, бізнесу тощо.

АНОТАЦІЯ

В публікації розглянуто особливості захисту інформації під час роботи перекладачів з електронним професійним програмним середовищем; виокремлено та диференційовано систему сучасних онлайн ресурсів перекладацького призначення, які забезпечують безпечну взаємодію з іншомовною інформацією в ході професійної діяльності. Автором висвітлено ризики, з якими стикається сучасний перекладач, виконуючи машинний чи автоматизований переклад; схарактеризовано шляхи їх усунення та запобігання в ході перекладацької діяльності. Незважаючи на істотні загрози, що породжує перекладацька діяльність в мережі Інтернет, в сучасному інформаційному просторі можливо створити систему безпеки, що ефективно захищає всю необхідну інформацію. Необхідно провести попередню перевірку безпеки даних, підключити сучасне програмне забезпечення, яке здійснює постійний моніторинг проблем з запозиченням інформаційних даних, застосовувати лише перевірені та ліцензійні онлайн ресурси, що дозволяють зберегти конфіденційну чи важливу інформацію.

Література

1. Віблій В. М., Смотр О. О. Безпека інформації у хмарних сховищах : thesis. 2019. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/6228> (дата звернення: 20.03.2023).
2. Долинський Є. В., Скиба К. М. Інформаційні технології у професійній діяльності перекладача : навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2016. 75 с.
3. Заплотинський Б. А. Основи інформаційної безпеки. Конспект лекцій. КПІБІП НУ «ОЮА», кафедра інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності, 2017. 128 с.
4. Шульга В. І. Сучасні підходи до трактування поняття інформаційна безпека. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5514>
5. Яфтумова А. А. Системи машинного перекладу як складова підготовки майбутніх перекладачів. *Діалог мов і культур у сучасному освітньому просторі* : І Всеукраїнська наукова інтернет конференція. Суми, 2017. С. 573–576.
6. Ferrara Gabriela Data Protection for Translators: A Practical Guide to Secure Translation. Routledge, 2019. 211 p.
7. Katan David Translation as Intercultural Communication: Towards a Theory of Translating. Routledge, 2018. 132 p.
8. Geisser Daniel The Impact of Technology on Translation Quality. *The Journal of Specialised Translation*, №. 29, 2018, pp. 107–126.
9. Novak B. Machine Translation URL: Advantages and Disadvantages : <http://dlsdc.com/blog/machinetranslation-advantages-and-disadvantages>.
10. The five best free translation programs URL: https://its.at.ua/publ/programni_zasobi/p_jat_krashhikh_bezkoshtovnikh_program_dlja_per ekladu/2-1-0-27 (дата звернення: 04.03.2023).
11. Translator program: pros and cons. URL: <https://taskforce.ua/uk/programa-perekladachplyusy-i-minusy> (дата звернення: 16.03.2023).
12. Williams P., Sennrich R., Post M., Koehn P. Syntax-based Statistical Machine Translation. 2016. 208 с.

Information about the author:

Matviienko Lesia Hryhorivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor

at the Department of Humanities and Social Disciplines

Poltava State Agrarian University

1/3, Skovorody Str., Poltava, 36003, Ukraine

NOTES

NOTES

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2023. gada 27. aprīlis
Tirāža 150 eks.